ARISTOTELIS STAGIRITAE PERIPATETICORVM PRINCIPIS, ETHICORVM AD NICOMACHVM LIBRI DECEM: Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, nuper ad Græcum exemplar diligentiſsimè recogniti, & cum

Donati Acciaioli Florentini, viri doctiſsimi commentariis caſtigatiſsimis, denuò in lucem editi.

PARISIIS

Apud Ioannem de Roigny, via ad D. Iacobum, ſub Baſiliſco & quatuor Elementis.

1555.

☙IN DONATI ACCIAIOLI COMMENTARIOS in Ethica Ariſtotelis, ad lectorem Hexaſtichon.

Quiſquis Ariſtotelis contendis ad Ethica, morum
Vt fonteis adeas, hanc tibi ſume facem,
Quam præfert Acciaiolus, penitiſsima quæque
Si luſtrare iuuat, quæ docet iſte liber.
Nemo nec Auſonij, nec Graij nominis author
Enarratore eſt doctior hocce, *Vale.*

RAIMVNDO TVRRIANO VERONENSI VIRO MAGNANIMO ANTONIVS FRANCINVS S. D.

VANTA mihi cum Io. Baptiſta Rhammuſio, viro optimo, tibiq́ue arctiſsima neceſsitudine atque familiaritate coniuncto amicitia intercedat, Raimunde ornatiſsime, tu ipſe proximis diebus, cum Venetiis Veronẽſis reipub. propter ſingularem prudentiam tuam, legatus, aliquot dies es cõmoratus, facilè cognoſcere potuiſti. Is, cum ſciat me iandudum, veteres nonullos imitatum, ad recognitionem Romanæ Græcæq́ue linguæ ſcriptorũ, curam omnium pulcherrimã, licet alicui fortaſſe non itẽ eſſe videatur, animum operamq́ue conuertiſſe, ſæpiſsime & tuo etiam nomine, efflagitauit, efflagitandoq́ue eſt adhortatus, vt Donati Acciaioli Florentini viri doctiſsimi in Ariſtotelis Ethicorum ad Nicomachum libros commentaria, olim Florentiæ perperam, nullaq́ue diligentia excuſa, caſtigarem, caſtigataq́ue ad communem ſtudioſorum vtilitatem excudenda curarem. Ego verò cum manu ſcriptum codicem, qui mihi ad hanc rem alicui eſſet adiumento, nullibi inuenire poſſem, ſcirémque haud aliter aliorum ſcripta manca, ſuiſq́ue numeris perturbata, ad verã lectionẽ reſtitui poſſe, huiuſmodi prouinciam aggredi nunquam ſum auſus. Tandem librum dum adhuc Donatus viueret Florentiæ ſcriptum, apud Federicum Valareſium patritium Venetum virumq́ue eruditum nactus, hunc cum eo qui olim excuſus fuit, ſumma diligentia contuli. Quibus conferendis, quot loca, quæ adeo inuerſa erant vt nullus inde verus poſſet elici ſenſus, caſtigauerim, ſuæq́ue integritati & veræ lectioni reſtituerim: quilibet facile cognoſcet, qui noſtrum hunc cum cæteris contulerit. Túque in primis, qui in hæc ſtudia aſsidue & non immerito incumbis, cum ea ſint quibus nullum maius hominum generi munus à diis ſit tributum, & ob id harum rerum acerrimus perſcrutator & iudex, iudicare poteris. Hæc autem commentaria in ſuam formam reſtituta, cum textu qui ab Argyropylo eſt latinitate donatus, nouo quodam ordine diligenter excuſa, nomini tuo Raimũde ſuauiſsiue, more maiorum, qui ſua ſcripta, vel etiam aliorum à ſe caſtigata alicui viro principi nuncupabant, dicanda cenſuimus: tum vt amicitia quæ inter nos modo exorta eſt, hoc pacto radices ſuas profundiores producat, adeo vt haud facile euelli poſsint: tum quia nobiliſsimæ Turrianæ familiæ, tot claris viris illuſtri, & præſertim patre, fratribúſque tuis omni doctrinarum genere ornatiſsimis, tanquam omnium diſciplinarum altrici debẽtur literatorum vigiliæ. Omitto hoc loco, ſummum ingenium tuum, egregiam Romanæ linguæ eruditionem, ſuauiſsimos mores, humanitatem ſingularem, quibus omnibus frequentiſsime vteris ad promerendam hominum gratiam, eorum præſertim qui aliquo genere virtutis cæteros antecellunt. Cuius rei vnus pro multis nobis ſit teſtis Hieronymus Fracaſtorius, vir & moribus & doctrina, nunquã ſatis laudatus, cum quo familiariſsime verſaris, omitto inquam, nam maiori præconio quàm hoc breuiſsimo librorum titulo, laudes tuæ tuorúmque celebrandæ forent. Hoc vnum ne longior ſim dixiſſe velim, quod de Antonio Francino tantum tibi pollicearis, quantum de amicorum optimo: munúſque hoc noſtrum ſuſcipias noſtri in te amoris teſtimonium. Vale, longumq́ue tibi & amicis viue.

DONATI ACCIAIOLI FLORENTINI PROOEMIVM IN EXPOSITIONEM LIBRI ETHICORVM ARISTOTELIS, AD CLARISSIMVM VIRVM COSMVM MEDICEN.

VM post interitum quorundam doctissimorum hominum studia Florentina magna ex parte remissa viderentur: venit in hanc vrbem Argyropylus Byzantius, vir ingenio præstans, summúsque philosophus: vt iuuentutem literis Græcis ac bonis artibus erudiret: iámque plures annos doctrinam tradidit nobis tanta copia, tam multiplicibus variisque sermonibus, vt visus sit tẽporibus nostris veterum philosophorum memoriam renouare: sed inter cætera philosophiæ opera cum Aristotelis libros, qui ad Nicomachum de moribus scribuntur mirifice esset complexus, eos tuo nomine latinos fecit, publicéque deinde explicuit non sine magna audientium approbatione. Habent enim libri ii summam dignitatem, admirabilémque doctrinam: ordinem vero prope singularem. Itaque si accurata & exquisita quædam explanatio accedat, magnũ auditoribus afferent fructum. quod ego iam inde ab initio mecum considerans vna cum plerisque aliis qui huius quoque præceptoris disciplinam sequuntur in iis audiendis præcipuam curam diligentiámque adhibui, vt ea tantum documẽta perciperem quæ ad bonos mores & rectam viuendi rationem conferrent. postea verò cum viderem hos libros à te, & ab iis omnibus qui ingenio vehementer excellunt libentissime legi, vlterius progrediendum ratus, expositionem huius doctoris accommodatam præcipue mente philosophi literis mandare constitui, vt ii qui adesse non potuerunt, & harũ rerum desiderio tenerentur hæc quæ nos ex eius ore accepimus percipere & ipsi pro arbitrio possent, quare traductionem illius ac ordinem explicandi pluribus verbis secuti sumus. Lata interdum, & diffusa oratione vtente, vt explanatio aperta magis, magísque omnibus esset communis. Verum tibi Cosme ac Petro filio tuo hæc omnia accepta referri debent, quorum opera factum est vt ex vberrimis sermonibus huius summi philosophi, antiquorum more ad ciues vestros manaret doctrina, & in Florentia vrbe in qua cæteræ artes magnopere vigent, floreret etiam quoad fieri potest studium sapientiæ. quare nemo mirari debet si homines eruditi omnes vigilias ac exercitationes ingenii sui ad vos potissimum deferunt. hæc autem tuo præcipue nomine scribenda suscepimus quia viro excellentissimo omni genere virtutis nullos sermones gratiores fore arbitramur, quàm eos qui de moderatione animi, de liberalitate, magnificẽtia, ceterísque virtutibus referuntur, in quibus tu vnus tantum excellis, quantũ & nos scimus, & ipsa ingens frequénsque de te fama declarat, quæ non contenta Italiæ finibus, longius latiúsque progressa eo vsque sparsa est, vt apud exteras gentes tuum nomen multorum linguis atque literis celebretur. Hoc tibi gloriæ primo, cæteris deinde ciuibus exemplo esse debet, vt quantum studio & labore contendere possunt summas virtutes tuas imitentur, taléſque euadant quales Aristoteles viros felices, & omni probitate perfectos his suis libris expressit, quos nunc in manibus habemus, vt eorũ explanationem sicut diximus in medium afferamus, præmissis antea nonnullis quæ cognitu necessaria videbantur. Antequam aggrediamur expositionem libri moralium, non inutile erit definitionem primo philosophiæ, deinde diuisionem eiusdem aliáque nonnulla in medium afferre, quæ ad hanc materiam declarandam non mediocriter pertinere videntur.

PHilosophiam vt memoriæ proditum est, prisci philosophi variis modis diffiniere. Pythagoras primus philosophorũ omnium, vt scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides eam amorẽ sapientiæ esse dixit, vt ipsum quoque nomen

philoſophiæ ſignificat. Plato verò, modo cognitionem eorum quæ ſunt, modo diuinarum humanarúmque rerum perceptionem, modo ſimilitudinem, qua deo homo ſimilis quoad fieri poteſt, euadit. Interdum verò meditationem mortis eam eſſe aſſeruit. Ariſtoteles autem hanc artium artē ſcientiarúmque ſcientiam eſſe dixit. His deſcriptionibus, & ſi variæ ſint: philoſophia tamen indicari quid ſit definiríque videtur. nam omnis habitus quo anima noſtra cognoſcere poteſt, aut ex ſubiecto circa quod eſt, aut ex fine gratia cuius eſt, aut ex vtriſque, interdum etiam ex ordine quodam poteſt non incongrue definiri, atque vt hoc pateſiat exemplo, medicina modo ex ſubiecto circa quod eſt optime definitur, cum ſcientia dicitur, quæ verſatur circa corpus humanum, vel ſcientia ſanorum, ægrorum, & neutrorum, modo ex fine gratia cuius eſt, cum bonæ valetudinis conſeruatiua, aut reductiua ſcientia dicitur, ex vtriſque vero vt medicina eſt ſcientia corpus humanum conſeruatrix aut recuperatrix ſanitatis. Ex ordine quoque fit cum oſtenditur quem gradum inter alias artes ſcientiáſque obtineat. Cum igitur philoſophia habitus ſit, quo anima noſtra percipere poteſt, merito aliquo modo ex iſtis aut omnibus congrue definitur, ſex igitur ſupra definitiones ſeu deſcriptiones philoſophiæ attulimus, quarum duæ ex ſubiecto circa quod eſt, tres ex fine, gratia cuius eſt: vna ex ordine ſeu ratione cauſæ aſsignatur, verum vt hæc manifeſtius innoteſcant, latius earum vnaquæque explicanda eſſe videtur. Prima definitio philoſophiæ quam ex parte ſubiecti attulit Plato cognitionem eorum quæ ſunt, philoſophiam eſſe deſignat, nam cum anima noſtra tantæ capacitatis à conditore ſuo producta ſit, vt cognitionem omnium entium ſuſcipere poſsit (ex quo loco ſpecierum priſci philoſophiam eam appellabant) merito aliquis dandus eſt habitus quo anima humana vniuerſa quæ ſunt percipere poſsit. Oportet enim cognitionem æquari cognito, vt menſurato menſuram numeratóque numerum, vnde antiqui ſcientiam rei, quæ ſcitur, menſuram quandam eſſe dixerunt. Cum autem philoſophia, talis habitus eſſe videatur, quo anima noſtra quæ ſunt percipere poteſt, non immerito à Platone ex parte ſubiecti, eorum quæ ſunt, dicitur eſſe cognitio. Secunda præterea definitio philoſophiæ ex parte ſubiecti, quam attulit Plato philoſophia diuinarum ac hūmanarum rerum perceptionem eſſe oſtendit. Nam eorum quæ ſunt alia ſubire rationem cauſæ, alia effectus, & alia diuina, alia humana dici ſolent, quorum omnium perceptio philoſophia dicitur à Platone. Ex ſubiecto igitur circa quod verſatur philoſophia duabus iis rationibus deſcribitur ac definitur. Tertia definitio Platonis ſumitur ex parte finis, qua dicit philoſophiam ſimilitudinem eſſe, qua deo ſimilis homo quoad fieri poteſt euadit. nam ſordidorum quidem habituum finem aliquem eſſe, quibus non mediocriter præſtare philoſophia videtur, ipſius vero philoſophiæ nullum finem ponere, ſed fruſtra eſſe tam præclarum támque præſtantem habitum arbitrari ridiculum eſſe videtur. Eſt igitur finis philoſophiæ vt per eam homo ſummum bonum atque ipſum deum cognoſcat, & contēplando atque operando poſthabitis omnibus aliis ſimilis ei quoad fieri poteſt euadat: ſimilē autem fieri hominem deo, non ſubſtantia, non natura, non cæteris conditionibus diuinis vllo pacto dicimus, ſed ſimilitudine operationum. Similitudo vero non arguit identitatem eſſentię. Homo igitur euadit deo ſimilis dupliciter, id eſt, aut agendo, aut contemplando ſecundum duas vires animæ intellectiuæ, mentem ſcilicet actiuam, aut ſpeculatiuam. Nam deo operationes duæ tribui ſolent, vna actiua quodammodo qua producit, & gubernat hoc vniuerſum: alia contemplatiua qua ſeipſum intelligit, & omnia quæ dicuntur relucere in ipſo. ſed tum homines fieri ſimiles in operatione præcipue deo videntur, cum operantur ſecundum eam potententiam, quæ eſt ſuprema & præſtantiſsima omnium quæ ſunt in nobis. Dei autem operatio dicit philoſophus in decimo Ethicorum, præcellens beatitudine contemplatiua ſine controuerſia eſt, & humanarum igitur operationū nimirū homo eſt ſumme

felix quæ illi maxime est cognata. Et paulo inferius, deo est inquit tota vita beata, hominibus autem quo ad ipsis similitudo quædam talis operationis inest. Differunt tamen operationes & cognitiones nostræ à diuina mirum in modum, nam deus intelligendo se, intelligit omnia quæ dicuntur relucere in ipso, & sic circulo quodāmodo semper intelligit. Nos autem prius cognoscimus res quasi per rectam lineam, deinde pedetentim anima cognoscit se cognoscere, & intelligit se intelligere, & hoc modo paulatim vertit se ad seipsam, & venit in cognitionem suiipsius atque essentiæ suæ. Deus verò perpetuo & perfectissime se atque omnia quæ dicuntur relucere in ipso intelligit. Quare ob maximam differentiam qua differt nostra cognitio ab illa summa, & perfectissima cognitione diuina, additur in deffinitione allata quoad fieri potest. est igitur philosophia similitudo, per quam homo contemplando, & operando euadit similis deo, similis inquam quoad fieri potest. Quarta est diffinito Platonis quæ etiam sumitur ex parte finis cum inquit philosophia est meditatio mortis, atque hoc tum Plato maxime fieri dicit, cum mentem reuocamus à sensibus, animúmque maxime à corpore abducimus, vbi diligenter cauēdum est ne veniamus in eundem errorem, in quem adolescens ille incidit Cleombrotus Ambraciota, qui hac diffinitione atque sententia in Phędone lecta Platonis, in quo dialogo Plato oportere animam à corpore separare pluribus docet, & hoc philosophari esse ostendit separationem animæ à corpore, quæ fit dissolutione compositi, putauit esse philosophiam Platonis. Itaque hac opinione mortem sibi consciscendam ratus, ex arce ciuitatis seipsum proiecit, præcipitioque peremit: verum illum adolescentem sua prorsus fefellit opinio. Neque enim sententiam intellexit Platonis, & seipsum iniuria perdidit. at nos scire oportet bifariam animam à corpore separari sententia Platonis. Vno modo dissolutione compositi vt dici solet, alio modo per contemplationem & operationem earum potentiarum: quibus homo maxime à belluis videtur differre. Cum enim anima nostra suis nobilissimis potentiis operatur, non appetitum sensitiuum, non sensum, non phantasiam sequendo, sed rationem, & mentem, posthabitis omnibus quæ corporis sunt, tum haud incongrue separari à corpore dicitur. quare ex parte finis, & ipsa philosophia dicitur esse meditatio mortis, quia hunc finem, id est animam à corpore separare eo modo quo diximus per contemplationem videtur efficere. Huius etiam sentētię meminisse videtur Cicero in quęstionib. Tusculanis cùm inquit: tota philosophorū vita, vt ait Socrates, cōmentatio mortis est: nam quid aliud agimus cum à voluptate, id est à corpore, cum à re familiari, quæ est ministra ac famula corporis, cum à negocio omni seuocamus animum, quid inquam tum agimus, nisi animum ad seipsum aduocamus, secum esse cogimus, maxime à corpore abducimus? Secernere autem à corpore animum nec quicquam aliud est, quam emori discere: quare hoc commentemur, mihi crede, disiungamúsque nos à corporibus. i. consuescamus mori, hoc & dum erimus in terris, erit illi cœlesti vitæ simile, & cum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. Sic igitur quatuor diffinitiones philosophiæ, id est, duas ex parte subiecti: circa quod est, duas ex parte finis gratia cuius est, ab ipso Platone habemus. Quinta diffinitio, quæ etiam ex parte finis sumi videtur, est ipsius Pythagoræ qui sapientiam tali nomine philosophiæ, id est amorem sapientiæ esse dixit. primúsque omnium philosophorum eos, qui antea sapientes appellabantur cœpit appellare philosophos. Tradunt enim eum aliquando Philiuntem venisse, ibíque cum Leōte principe Phliasiorū doctè & copiosè differnisse quædam. cuius ingenium, & eloquentiam cum admiratus esset Leon, quæsiuisse ex eo, qua maxime arte confideret, at illum respondisse artem se scire nullam, sed esse philosophum. pluribúsque verbis, & similitudinibus declarasse, qui nam essent philosophi, id est studiosi, & amatores sapientiæ. Cum igitur philosophia habitus sit secundum hanc sententiam, quo non modo ea quæ sunt, in quorum contemplationę

atque cognitione dicitur consistere sapientia, sed etiam ipsum deum authorem vniuersi causam omnis sapiētiæ, vt nobilissimum, vt perfectissimum omnium, vt finem vltimum maxime expetibilem, quoad fieri potest, cognoscimus: atque ad eum amandum vehementissime ferimur, merito philosophia tali nomine, id est amore sapientię à Pythagora definitur. vt enim ars militandi victoriam, vel vt medicina sanitatem: sic philosophia talem amorem videtur efficere. atque hæc sententia cum illa Platonis conuenire videtur, qua imitatores (quoad per homines fieri potest) atque amatores dei volebat esse sapientes. Sextam definitionem Aristoteles attulit ex ordine & gradu, quem philosophia inter alias artes & scientias obtinet, cum eam artium artem & scientiarum scientiam esse dicit: nam aliæ artes & facultates videntur à philosophia sumere principia vel subiecta sua, & quoquo modo ei subesse. Veluti medicina corpus humanum considerat ea ratione qua ægritudini vel sanitati subiicitur, quatuor quoque elementa, qualitatésve primas totidem esse, humores item quatuor & complexiones nouem. principia insuper huiusmodi sumit, vt contraria cōtrariis sint medicinæ, vt vlcera, quæ sunt rotundæ circularísque figuræ tardius curantur, & alia eiusdem generis, quæ omnia accipit ab ipsa philosophia, & ab scientiis mathematicis. Sicut etiam grammatica sonos accipit, & tempora, & orationis mensuram. ipsa quoque architectura, & ars extruendarum machinarum, & aliæ facultates sumunt à philosophia sua principia vel subiecta vt diximus, eámque veluti præsidentem respiciunt, siue illæ sint præter ipsam, siue eius sint partes. merito igitur à Philosopho Aristotele ars artium, & scientiarum scientia dicitur. quòd si hanc definitionem primæ tantum philosophiæ accommodare volumus, non absurdum videbitur hanc sibi dignitatem tribuere respectu aliarum scientiarum, quæ ab ipsa principia vel subiecta accipiunt, & ideo sapientia, & domina reliquarum scientiarum, maximáque scientia à Philosopho dicitur in libro Posteriorum. Sex igitur definitiones vel descriptiones allatæ, satis indicare videntur, quid ipsa sit philosophia, & etiam innuere in quo subiecto cōsistat: nūc verò ad eius diuisionē vt ab initio instituimus accedendum esse videtur. Philosophia secundum vulgatam omnium ferme consuetudinem in duas partes diuidi solet, quarum alteram actiuam, alteram speculatiuam appellant. & quanquam subtilius indaganti talis forsitan non videbitur essentialis esse diuisio, cum philosophia proprie sumpta, ac distributio eius ex parte eorum, quæ sunt attendenda esse videatur, non autem ex opere nostri intellectus, neque ex parte eorum quæ fiunt vel aguntur à nobis: tamen ad hoc nostrum propositum sequemur diuisionem superius allatam, largo modo philosophiam sumendo, bifariámque diuidendo in actiuam scilicet philosophiam atque speculatiuam, vt diximus. atque huius diuisionis sufficientia inde sumi videtur, quia cognitio nostra, aut versatur circa ea quæ sunt, aut circa ea quæ aguntur à nobis. prima cognitio speculatiuam, secunda actiuam philosophiæ conficit partem. est præterea in nobis intellectiua potentia duplex, speculatiua scilicet & actiua, quibus non immerito respondere, & accommodari talis philosophiæ diuisio potest, & non incongrue dici vt altera actiua, altera speculatiua appelletur, vt diximus, hæ autem inter se magnopere differunt, non solum ob diuersitatem subiectorum circa quæ versantur, sed etiam ob diuersos fines, & modos procedendi. verum diuisionis allatæ vnaquæque pars sumenda est, atque in sua membra iterum diuidenda, vt manifestius innotescant. Cum igitur philosophia distributa sit in actiuam & speculatiuam, speculatiua rursus in tres diuiditur partes, in naturalem quæ physica dicitur, in mathematicā & methaphysicam, quæ prima quoque philosophia nuncupari solet, atque huius diuisionis sufficientia, ex distributione entium circa quæ ipsa versatur, sumere non incōgrue possumus. Ea enim quæ sunt in tria genera diuiduntur. Nam quædā entium immersa penitus in materia sunt ita, vt neque ab ea separentur secundum esse, nec secundum definitionem rationémque forma-

lem, & hæ res naturales esse dicuntur, vt caro, os, aurum, ferrum, & omnino quatuor elementa, cunctáque ea quæ ex iis constant, & componuntur. Quædam prætereа seiuncta sunt omnino, & secundum esse suum rationémque formalem, maximæque abstracta ab ipsa materia, vt substantiæ quæ separatæ dicuntur, ipséque pręcipue gloriosissimus deus, qui purissimus est, & ab omni penitus materia distans, quædam demum entia sunt, quæ partim separari, partim haud separari à materia possunt. Hæc autem sunt res mathematicæ, vt triangulus, circulus & alia generis eiusdem, quæ oportet vt sint in materia, & subiecto aliquo secundum esse suum. Separantur tamen secundum definitionem rationémque formalem, atque vt in eodem persistamus exemplo triangulus, aut circulus non potest esse in aliqua materia vel subiecto, siue ligneo, siue ferreo, siue argenteo, vel aureo, & similibus: separari tamen, & abstrahi potest secundum suam rationem formalem, cum in definitionem eius nullo modo subiectum, in quo est, aut vlla sensibilis materia cadat: quòd iis talibus hac ratione, vt arbitror euenire videtur, quia nullum proprium subiectum vel materiam propriam, vt formæ naturales sibi determinant. Quare si geometra triangulum definiat, figuram planam esse ostendet, quæ tribus rectis lineis continetur. rursus si rationem, & definitionem circuli assignare voluerit, dicet quòd circulus est figura plana vna linea circundata, quæ circunferentia dicitur, cuius in medio punctus est, à quo omnes lineæ rectę ad circunferentiã perductæ sunt æquales. Atque in iis definitionibus, nec ferrum, nec lignum, nec omnino quicquam eorum sumitur, in quo aut triangulus, aut circulus esse potest. Cum igitur ea quæ sunt seu res ipsæ trifariam diuidantur, philosophia autem speculatiua, de vniuersis rebus atque entibus esse dicatur, merito in tres, vt diximus, distribuitur pates. In naturalem, mathematicam, & metaphysicam, quæ prima philosophia nuncupari solet, omitto autem partes illas, in quas naturalis scientia vel mathematica posset iterum diffundi, quia præsentis speculationis non sunt: itaque ad alteram partem philosophiæ accedemus, id est ad ipsam actiuã, quæ magis ad hoc nostrum propositum pertinere videtur, actiua igitur philosophia quæ etiam practica dici solet, in tres & ipsa distribuitur partes, in ethicam, œconomicam, & politicam: nam cum præcepta humanæ vitæ contineat, ea vero trifariam diuidantur, aut enim circa mores, aut circa rem familiarem, aut circa rem ciuilem, vitam nostram instituunt, merito in tres species doctrinæ actiua philosophia diuiditur. morali enim doctrina seipsum morésque suos instruit homo, œconomica vero domum familiámque disponit: politica demum ciues rémque ipsam publicam regit atque gubernat. Cõsiderare autem oportet quòd scire specularíque huiusmodi documenta parum admodum est, nisi ea quoque deducamus in actum. Non enim in iis, quæ in actionẽ cadunt, finis est contemplari, vt inquit Philosophus, aut cognoscere singula, sed potius agere, nec de virtute scire sat est, sed enitendum ipsam habere ac vti, & omnino laborandum vt boni efficiamur. quare in actiua philosophia speculatio non est vltimus finis, sed ad ipsas operationes ordinatur, ex quibus sæpius repetitis oritur virtus ac per virtutem demum quæ huius Philosophi sententia dicitur esse humana felicitas. nec me præterit duplicem esse felicitatem humanam, vnam actiuam, aliam contemplatiuam, vt in decimo Ethicorum latissime ostendit Philosophus. Quare huius rei consideratio in eum locum differenda est: nunc tantum considerare oportet quòd actiuæ philosophiæ documenta ad actionem ordinantur, vt diximus, quæ aut est ad nos ipsos aut ad alios: ad alios rursus, aut ad paucos, aut ad plures: si ad paucos, tunc rei familiaris administratio: si ad plures, ciuitatis gubernatio oritur, primum autem oportet vt nos ipsos perficiamus, deinde alios regamus, & sic triplex doctrina philosophiæ actiuæ, circa triplicem viuendi rationem traditur à Philosopho, atque ex eo sufficienter in tres diuiditur partes, vt dictum fuit. Verum allata definitione philosophiæ atque diuisione

eiusdem, nunc de intentione Philosophi in hoc libro moralium, de vtilitate huius doctrinæ si liber sit eius authoris, cuius dicitur esse, de titulo insuper & de ordine, quem hæc facultas ad alias scientias habet. Præterea de diuisione librorum, & ad quam partem philosophiæ hæc moralis reducatur, & de ipso demum modo doctrinæ diligenter considerare non solum vtile, sed etiam necessarium esse videtur: quare horum vnumquodque vt fieri solet consideremus. Intentio igitur primo Aristotelis est in hoc libro moralium ea docere quibus homo felix felicitate quidem humana quoad fieri potest euadat. Nam cum humana felicitas sententia eius sit operatio secundum virtutem, de ipsa & de virtutibus, ac omnibus mediis quæ sententia sua ad talem felicitatem consequendam perducunt, exactissime tradit doctrinam, vt acquirendo nobis virtutes ac deinde operando secundum eas vita felici quoad fieri potest, viuamus. Vtilitas huius libri ex antedictis, tum etiam ex iis quæ dicentur facile percipi potest: nam sicut scientia medicinæ se habet ad sanitatem corporis: sic doctrina moralis se habere videtur ad animi sanitatem. Hæc enim viam & modum nobis ostendit, quo virtutem & ipsam omnino felicitatem, quibus sanitas animi continetur, adipisci & consequi possimus. Aristotelis autem hunc esse librum nemo ferme ambigit, etenim non solum Peripatetici, sed etiam Platonici pene omnes illius esse fatentur, miríque eum efferunt laudibus. Ipse quoque Aristoteles huius operis quibusdam in locis vt proprii meminit, modus præterea & character atque ipse omnino scribendi ordo Aristotelis hunc librum esse ostendit. Titulus autem libri vt in vetustissimis exemplaribus reperitur, talis esse apparet, Aristotelis Stagiritæ moralia Nicomachia, quo quidem titulo & author & materies libri, & ille etiam cuius gratia est scriptus, significatur. Aristotelis famam, admirabilémque scientiam omnes ferme, qui vllam literarum cognitionem habent, probe nouerunt, is cum natione Græcus, genere nobilis, ingenio nobilior esset, sub præceptore Socrate primo, deinde Platone talis ac tantus in omni genere doctrinæ euasit, vt eius nomen etiam post tam longum tempus vbique gentium celebretur. Atque librorũ eius, quibus rhetoricam, dialecticam, atque omne genus philosophiæ complexus est, non solum in Græca lingua, in qua primo conscripti atque editi sunt, sed etiam in variis linguis ad quas postea translati fuere, magna adhuc copia extat. Huius igitur talis tantíque philosophi hic moralium liber inscribitur esse, vt titulo indicatur. Atqui Stagirites Aristoteles nuncupatur à patria vrbéque Stagira, quam à Philippo Macedonum rege expugnatam prostratámque, Alexander filius Aristotelísque discipulus ob amorem, & reuerentiam præceptoris restituit, & in meliorem formam statumque redegit. At vero moralia appellari ob id manifestissime constat, quia hæc doctrina nostros instruit mores, & hominem secundum rectam rationem viuere docet. Nicomachia præterea dicuntur, quia Aristotelem filii Nicomachi amore compulsum hunc librum scripsisse, atque illius nomine appellasse tradunt, quo etiam nomine distinguitur ab illo Aristotelis libro, quem magna moralia appellant. non me præterit esse nonnullos, qui hunc librum non Aristotelis, sed filii eius Nicomachi esse opinẽtur, sunt enim qui Nicomachum hanc morum doctrinã voce non scriptis à patre Aristotele accepisse atque hunc deinde librum composuisse arbitrentur. Horũ ego in aliis malo, quàm in hac parte authoritatem sequi. non enim tantæ doctrinæ fuisse Nicomachus dicitur, vt talem librum, qui potius viribus paternis æquari videtur, cõponere potuisset. Ordo autem huius doctrinæ, si ad alias scientias, & facultates comparetur, vt à Peripateticis Platonicísque accepimus, talis esse videtur: nam post grammaticam & rhetoricam, si ad philosophiam ascendere volumus, danda est opera arti differendi, quæ logica dicitur, deinde philosophia moralis statim est percipienda, quo eius doctrina tanquam cultura quadã vitiis radicitus extractis cupiditatibusque repressis animus expeditus nõ so

lum ad operandum semper cum recta ratione, sed etiam ad speculandum contemplandúmque aptus relinquatur. præterea si ad speculatiuam actiua philosophia ordinatur, vt aiunt, proculdbio ipsa moralis præcedere, quamuis speculatiuam scientiam debet, ex quo fit vt post argumentandi disserendíque doctrinam, quæ vtranque philosophiæ partem, veluti quædam via videtur præcedere, hæc sit nobis amplectenda facultas, si perfectè scientiarum ordinem seruare voluerimus. Hac autem habita atque percepta, œconomica deinde, & ipsa demum rei ciuilis doctrina sumenda est. nam sicut liber de physico auditu se habet ad reliquos libros philosophiæ naturalis: sic moralis doctrina se habere videtur ad reliquas partes philosophiæ actiuæ. Continet enim prima elementa, primáque principia, itaque moralis in ordine præcedit: deinde œconomica, demum ciuilis sequitur disciplina, atque iis cognitis quibus actiua philosophia continetur, gradatim postea ad speculatiuam ipsam acceditur. Diuiditur autem hoc opus in decem libros, vt manifeste patet: sed quid in vnoquoque libro contineatur, in aliis locis commodius videbimus: dicere tamen breuissime possumus quòd in primo libro Philosophus vltimum finem humanum nobis proponit, atque eum diligenter describit & designat. In secundo considerat de virtute, & ostendit quomodo acquiratur, & quid ipsa sit in genere & in communi. In tertio docet de principiis operationum nostrarum, & declarare volens in specie vnamquanque virtutem: incipit determinare de fortitudine & temperantia. In quarto prosequitur declarando liberalitatem, magnificentiam, & reliquas gradatim virtutes morales excepta iustitia. In quinto determinat de ipsa iustitia, & æquitate, & bonitate. In sexto docet de quinque habitibus & virtutibus intellectiuis. In septima de heroica virtute, de continétia, de constantia, tum de voluptate & dolore, vt sunt obiecta illarum dispositionũ. In octauo de amicitia, & speciebus eiusdẽ. In nono de cõditionibus & proprietatibus amicitiæ. In decimo de voluptate, vt inueniat eam quæ felicitati cõiũgitur, denide de vtraque felicitate: sed præcipue de cõtemplatina considerat, vt locis suis patebit. Hic autem moralium liber ad eam partem philosophiæ reducitur, quam actiuam appellant, non quia speculationis nihil contineat doctrina talis, sed quia ad actionem tanquam ad vlteriorem, & vltimum suum finem ordinari videtur, atque hoc etiam speculatiuæ, & actiuæ inter sese scientiæ differunt, quòd speculatiuæ speculatione, & contemplatione terminantur: actiuæ vero præter speculationem vlterius etiam actionẽ requirunt, atque ad eam tanquam ad vltimum finem diriguntur, vt diximus. Modus huius doctrinæ, quo in hoc libro Philosophus vtitur partim est resolutiuus, partim demonstratiuus, non à priori sed à posteriori, & demonstratione, quia res est quæ non est ex principiis necessariis, vt fit in scientiis demonstratiuis, vbi materia patitur talem modum doctrinæ: oportet autem modum doctrinæ semper accommodare materiæ atque subiecto, circa quod talis doctrina versatur. sed materia disciplinæ moralis varia est, atque ex iis quæ vt plurimum fieri solent, & quæ non sunt necessaria, quare modus doctrinæ non debet esse demonstratiuus à priori, sed à posteriori, & ab effectu. Est enim, vt Philosophus in primo Ethicorum inquit, hic principum, quia res est: atque si id sufficienter constet, non est opus scire propter quid & quam ob causam est, de subiecto autem huius philosophiæ moralis, & si plures opiniones afferri soleant, illa tamen præclarior esse videtur, quæ dicit subiectum esse hominem ea ratione qua liber est in agendo. Nam sicut medicina considerat hominem secundum ea quæ spectant ad corpus: sic moralis philosophia considerat hominem liberum, & de homine ea quæ sunt animi, vt virtutes & operationes, & alia eiusdem generis, quæ vt proprii affectus cõpetunt ei: sed iis præmissis iam ad explanationem libri Ethicorum accedamus.

INDEX CAPITVM Ethicorum Aristotelis Stagiritę ad Nicomachum.

CAPITA LIBRI PRIMI.

CAPITA LIBRI SECVNDI.

CAPITA TERTII LIBRI.

CAPITA LIBRI QVARTI

CAPITA LIBRI QVINTI

CAPITA LIBRI SEXTI

CAPITA SEPTIMI LIBRI

CAPITA OCTAVI LIBRI

INDEX LOCORVM AC propriorum nominum, quę in decem libris Ethicorum Ariſt. continentur: vbi primus numerus, librum: ſecundus cap. deſignat.

FINIS.

Aristotelis Stagiritæ Ethicorum ad Nicomachum Liber Primus.

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, cum Donati Acciaioli Florentini commentariis.

De vniuersali boni appetitu, ac finium diuersitate Caput primum.

MNIS ars, omnísque doctrina, atque actus, itidem &
electio:bonum quoddã appetere videtur. Quapropter
1 bene veteres bonum ipsum id esse dixerunt:quod om-
nia appetunt. Finium autem differentia quædã esse vi-
2 detur. quidam enim sunt operationes:quidã pręter has
3 ipsas,opera quædam. Atque in quibus præter operatio-
4 nes alij quidam sunt fines:in iis ipsa opera sunt operationibus pręstabi-
liora. Cùm verò complures sint actus, & artes,atque scientiæ:fit vt mul
5 ti sint etiam fines. Medicinæ nãque finis, est sanitas.artis extruẽdarum
nauiũ,nauis.facultatis rei militaris,victoria.& familiaris rei gubernan-
dæ,diuitiæ.Quæ autem talium,sub aliqua vna potentia sunt,vt ars cõ-
6 ficiendorum frenorum, cæteræque omnes instrumentorum equestriũ
effectrices:sese habent ad facultatem equestrem, & hæc cum illis, om-
nísque actio bellica:ad militarem facultatem & ad alias aliæ simili mo-
do:in iis omnibus fines earum quæ rationem architecturæ subeunt ma
gis sunt expetibiles,quàm omnes fines inferiorũ. & illi enim horũ gra-
tia expetuntur.Atq; nihil interest siue fines actuum,ipsę sint operatio-
7 nes,siue pręter ipsas aliquid aliud:vt in dictis facultatibus intueri licet.

Commen.

MNIS ars omnisque doctrina)Aristoteles philosophus in hoc Ethicorum siue moralium libro,de felicitate humana considerans,docere intẽdit ea omnia:quibus homo quoad fieri potest felix euadat.Etenim secũdum Peripateticorũ opinionem,cùm anima nostra sit tanquam tabula abrasa:quę non habet suam perfectionem innatam, vt opinatus est Plato:sed cùm vires & potentias habeat,quibus est apta ad eam acquirendã: ea autem non videatur posse acquiri nisi sit anteà quoquomodo percepta & cognita:ideo secundum philosophum Aristotelem finis vltimus in rebus humanis, sic necessariò cognoscendus est homini volenti eum consequi,sicut sagittario signum quod attingere intendit.Videndum est itaque,quid ipsa felicitas sit,verùm antea quærendum si est.Quæstio enim si est,præcedit quæstionem quid est:vt ait philosophus in libro Posteriorum.Igitur in hoc primo libro inquirit Philosophus si sit felicitas:& cùm sit, quid ea & qualis sit:& si fieri potest vt homo eam acquirat.Quapropter vt seriò & ordine hæc accipi possint, diuiditur hic primus liber in quatuor tractatus.In primo inquirit vtrum felicitas sit, & vtrum homo possit eam acquirere.In secundo diffinit felicitatẽ,& considerat quid ipsa sit,& in quibus rebus sit aut non sit.In tertio autem à quo est tanquam à causa,& in quo est tãquam in subiecto ipsa felicitas. In quarto verò ostendit qualis est felicitas , & in qua animæ potentia consistit.Primus tractatus est exordium totius libri,& diuiditur in tria capitula. In primo quærit

vtrū in rebus humanis est aliquis finis bonus.In secundo ostendit ꝙ in rebus humanis est aliquis finis optimus.In tertio ostendit quis modus sit tradendi atque recipiendi hāc doctrinam & à quo auditore.Primum capitulum diuiditur in tres partes.In prima declarat ꝙ in rebus humanis est aliquis finis bonus.In secunda ostendit, quòd in rebus humanis est finis melior, & præstantior altero fine.In tertia soluit quandam dubitationem quæ oriri posset ex differentia finium.In prima igitur parte huius primi capituli affert hanc conclusionem,quòd in rebus humanis est quidam bonus finis.& hæc cōclusio sic probari potest, Si omnis ars,doctrina, actus & electio bonum appetunt quoddam,& quendam finem intendunt,profectò quidam est finis in rebus humanis.At primum est,ergo & secundum.patet ratio:quia per hæc tāquam principia humanarum operationum homo agit omnia quæ agit:assumptū de se est manifestū quòd ista omnia,& eorum vnūquodque intendit & appetit quendam finem:ergo sequitur esse in rebus humanis aliquem finem & aliquod bonum: quia finis & bonum conuertuntur.Confirmat etiam hanc conclusionem diffinitione priscorum de ipso bono.Potest etiam hoc modo ꝓbari,Omnia appetūt bonum:Sed omnis ars,doctrina,actus,& electio sunt de numero eorū quæ sunt:ergo ista appetunt bonum.Sed bonum & finis conuertuntur:ergo ista appetunt finem: ex quo sequitur quòd est aliquis finis in rebus humanis.Maior probatur auctoritate & definitione priscorum de summo bono vel ipso bono. Notādum quòd bene incipit ab hac sententia & probatione philosophus,scilicet quód est aliquis finis in rebus humanis,vt nos incitet ad consequendum eum,id est ipsam felicitatem.[APPETERE videtur.]Nō dicit videntur:quia illa quatuor nō accipiūtur collectiuè,sed distributiuè:vt omnis ars videtur appetere. Itē omnis doctrina & sic de aliis.Notādum ꝙ philosophus in suis libris plerunq; vtitur ꝓpositione vniuersali affirmatiua vt hîc,vt in libro physicorū:vt in metaphysic.Omnes homines natura scire desiderant.In posterioribus itē vt omnis doctrina.Itē in libro de cælo, vt omnia corpora &c. Hæc enim ꝓpositio præclarissima est omniū ꝓpositionū,& ex ista oritur sciētia ꝓpriè dicta: quæ fit per demōstrationē.Notādum itē quòd Aristoteles quatuor sumpsit ad probādum hanc cōclusionē,scilicet artē,doctrinā,actum, electionē. Quia omniū operationū humanarum duo sunt principia,intellectus & appetitus:intellectus bifariā sumitur:aut speculatiuꝰ, aut actiuus: appetitus itē bifariā,aut electiuus,aut executiuus.Intellectus actiuus cōtinet sub se artem omnem nō solùm propriè dictam,sed omnem scientiam actiuā.Intellectus verò speculatiuus continet sub se scientiā:quæ intelligitur cùm dicit:doctrina est via ad scientiam. Sub appetitu electiuo ponitur electio.Sub appetitu executiuo ponitur actus. Sed vt clariùs intelligantur illa quatuor quid sint:definiantur singula hoc pacto. Ars est habitus cū ratione vera factiuus constās ex multis experientia collectis,quæ ad vsum humanum cōferunt. Doctrina est modus & via,qua aut artē,aut scientiā percipere possumus.Actus est secundum electionē hominis operatio,id est actio & nō factio.Electio est principiū quo homo duobus sibi propositis eligit alterum potiùs altero. Albertus autem dicit philosophum sufficienter posuisse hæc quatuor: de quibus fit cōsideratio in ista doctrina morali. Nam omne principium quod cōsideratur à morali,aut dirigit,aut prosequitur.Si dirigit,hoc dupliciter, aut ad verum, aut ad opus aliquod. Si ad opus:tunc etiam bifariam,aut ad opus quod fieri,aut ad id quod agi potest.Si dirigit ad verum:sic est scientia vel doctrina.Si dirigit ad opꝰ quod fit:sic est ipsa ars.Si verò ad id quod agitur:sic est scientia actiua quę innuitur per electionē.Si verò accipitur pro executione:tunc illud explicatur per actum:qui est illud,quo exequitur homo res agēdas.Bene ergo posita sunt ista quatuor.Sed philosophus,vt videtur,vsus est ordine præpostero.Nā prior videtur esse doctrina quàm ars,cum sit via ad scientiā vel artem.Similiter prior est electio,quàm actus.Dicēdum quòd incipiēdum est à magis notis nobis, vt ipsemet posteriùs ostendet.Sed magis notæ sunt nobis artes ipsæ quàm doctrinæ,& actus,quàm electio.Notādum quòd electio tripliciter dicitur.Primo modo vt suprà definita est,alio modo vt est effectus deliberationis:vt accipitur in tertio huius: tertio modo pro operatione voluntatis: quæ flectitur per habitum & dispositionem,quam habet ad hoc magis quàm ad oppositum,vt accipitur in quinto huiꝰ. Hîc quocunq; modo accipi electio potest. [IPSVM bonum.] Bonum dupliciter capitur aut verè existens,aut apparens.Hîc sumi potest illud commune quod de vtroque dicitur bono. At græcè τὸ ἀγαθὸν modò pro bono,modò ꝓ summo bono capitur. Quòd si quis hîc pro summo bono capere velit,dicere posset,quòd ars appetit quoddam bonum:similiter doctrina actus & electio, & quia omnia ad vnum supremum referūtur bonum,ideo summum bonum describitur quoddam ab omnibus expetibile, Nam vnumquodque dicitur bonum, in quantum habet participationem vel similitudinem summi boni. Ex quo fit,vt summum bonum quodammmodo appetatur in quolibet bono. Notandum quòd appetitus vno modo sumitur naturalis: quo inanimata dicuntur appetere loca sua naturalia ,vt ignis sursum, lapis deorsum tanquam quoddam bonum suum.Secundo modo dicitur vegetabilis,qualis est in plantis.Tertio modo dicitur appetitus animalis,qualis est in brutis,qui est cōiunctus cum imaginatione,& dicitur sensibilis vel potiùs sensitiuus.Quartus dicitur appetitus rationis,qui est tantū in habentibus ra-

tionem,& iste appellatur uoluntas, & cùm se habet secundum naturam sequitur intellectum, & imperat appetitui sensitiuo:ut in politicis inquit philosophus. Est enim in animo quod natura imperat:cùm uerò contrà se habet trahitur ab appetitu,ut in tertio de animo idem dicit. Vincit autẽ interdum appetitus in hominibus uoluntatem,interdum hæc illum.Omnia igitur quæ sunt siue animata,siue inanimata appetere uidẽtur aliquod bonũ.& cùm inter appetitus sint gradus,similiter inter bona & fines,nam illa appetuntur & ad illa diriguntur appetitus.Dubitatur quia philosophus enumerauit ista quatuor.s.artem,doctrinã,& cætera,& non meminit scientiæ. Secundò dubitatur cùm dicit omnem artem & doctrinam appetere bonum,cùm sit ars uenefica & huiusmodi,quæ malum uidentur appetere.Dicendum quòd philosophus sub nomine doctrinæ comprehendit scientiam,cùm sit uia quæ ordinatur ad scientiam.Ad secundũ,quod illa non potest dici propriè ars,quæ non appetit bonum,cùm ars sit,ut definita est,ad bonum humanũ, ergo illæ artes quæ non suscipiunt talem definitionem,non sunt propriè artes, & de his non loquitur hîc philosophus.Possumus etiam dicere,quòd omnis ars appetit bonum, sed aut uerum, aut apparens bonum. [FINIVM autem differentia.] Hæc est secũda pars huius primi capituli,
4 in qua declarat esse differentiam inter fines,ex quo sequitur quòd in rebus humanis est finis aliquis melior altero fine.Et primo affert talem diuisionem finium,dicens,quòd finium quidam sunt operationes, quidam sunt opera præter operationes, & hi fines habent ordinem nobilitatis inter se.Nam hi fines qui sunt tantùm operationes , sunt nobiliores omnibus operationibus præcedentibus. Quòd si finis sit opus,tale opus est nobilius cunctis operationibus,quæ præcedunt ipsum opus,cùm præcedentes ordinentur ad illud. Notandum quòd finium quidam sunt operationes,quidam opera:finis qui est operatio dicitur cùm post talem operationem nihil remanet:ut in pulsatione citharæ fit, post quam nihil remanet per se,quãuis aliquid per accidens fortè maneat.Finis uerò qui est opus: dicitur cùm post operationem remanet aliquod opus , ut statua quæ est nobilior omni antecedẽti operatione,& est finis operationis.Et breuiter omnis ars sordida tres habet fines.Primum operationem quæ fit ab arte.Secũdum,ipsum opus,Tertiũ, vsum operis:vt patet in ædificatione domus,sed vltimus finis est nobilior secundo & secundus primo.CVM verò complures. Nunc autem declarat philosophus plures esse fines in rebus hu-
5 manis:vt ostendatur quòd in qualibet differentia finium siue sint operationes , siue opera, plures sunt fines,& probat sic. Vbi sunt plura quæ appetunt fines & bona , sunt etiam plures fines, sed in rebus humanis sunt plura quæ appetunt fines & bona sua : ergo plures sunt fines . maior patet,minor declaratur exemplis tam finium qui sunt operationes , quàm finium qui sunt operarum,vt patet in textu.quæ cùm sint diuersa, diuersos appetunt fines:plures ergo erunt fines. Notandum quòd dicit diuitias esse finem rei familiaris: & loquitur secundum opinionem vulgi.Nã in libro œconomicæ & politicæ dicit esse instrumenta ad finem qnendam bonum consequendum, vt ibi patet. [QVAE autem artes.] Post pluralitatem finium ostensam declarat esse ordi-
6 nem inter fines,vt vnus sit præstãtior altero,sicut res sunt aliæ aliis præstantiores,ita & fines earum rerum. Nam vt frenum ordinatur ad equum , & equus est præstantior freno: sic ars frenefactiua ordinatur ad artem equestrem,quæ est nobilior frenefactiua, cùm ob hãc illa esse videatur.Notandum quòd philosophus appellat istas artes hîc virtutes,nonnulli habent in textu græco δύναμιν,nonnulli ἀρετὴν,id est virtutem.Quòd si dicat virtutem,tunc illa accipienda est pro vi & potentia quæ est in qualibet arte , quæ appellari propriè facultas potest, cùm sit ad vtranque partem indifferenter & æquè disposita. Veluti medicina dicitur potentia, quia potens est ad faciendum & corrumpendum sanitatem.Ars differendi & oratoria est potens ad probandũ,& suadendum contraria:interdum eodem,veluti quòd voluptas sit bonum , & sit malum. Notandum quòd sicut se habent fines,sic res quarum illi sunt fines & econuerso. Conuertitur enim consequentia ista.Tales sunt res quales sunt fines earũ,& econtra tales sunt fines,quales sunt res quarum isti sunt fines.Bene ergo ostendit philosophus finem fine esse præstantiorem,per hoc quod res altera præstantior altera est , & ars arte nobilior. [ATQVE nihil interest.] Hæc est tertia
7 pars principalis huius primi capituli,in qua remouet dubitationem quę oriri posset. Quia dixit quòd est differẽtia finium cùm alii sint opera,alii operationes,& quòd in quibus finis est opus: in his potiora sunt opera operationibus.Igitur ne hoc videatur facere diuersitatem rerum,& ideo non valeat sententia nuper dicta: quòd finis alter altero sit nobilior, cùm opera semper sint nobiliora operationibus pręcedentibus,ideo inquam hoc soluit dicendo quòd nihil interest siue fines sint opera siue operationes,quia semper finis ob quem alii sunt,pręstantior est,quicunque sit siue opus siue operatio,vt in finib⁹ supradictarum facultatum intueri licet. Nam propter quod vnumquodque tale, & illud magis,vt primo posteriorum dicit philosophus.

Quòd vnus agibilium finis qui ciuilis sit facultatis. *Cap. II.*

8 SI igitur quispiã rerum agẽdarum est finis,quem nos propter seipsum, cætera autẽ propter hunc volumus : neque fit vt omnia propter aliud expetamus(esset enim hoc modo sine vllo fine semper abitio,atq; hinc

noster appetitus inanis vanúsq; resultaret) cõstat hũc talẽ finẽ, sũmũ bo-
num,ipsumq; optimũ esse.Et ad humanã igitur vitã,magnã huiusce co- 9
gnitio opẽ affert. Nã vt sagittarii, signũ habẽtes, magis id quod oportet
attingere possumus. Quòd si ita sit,enitẽdũ est hũc ipsum figura quidnã
sit cõprehẽdere,& cuiꝰ sit sciẽtię vel facultatis percipere. Videbitur autẽ
eius esse,quę maximè dominatur, maximéq; rationẽ subit architecturæ. 10
Talem autẽ sese offert ipsa ciuilis facultas.hæc enim & quas sciẽtias in ci
uitatibus esse & quales quẽque discere,& quousq; oportet,instituere so-
let.Eas præterea facultates,quę summis afficiũtur honoribus :vt rei mili-
taris, reíq; familiaris facultatem,ac oratoriã artem,huic subesse facultati
videmus.cùm igitur cæteris actiuis scientiis hæc vtatur,& leges ferat, at-
que instituat quid quisq; agere,& à quibus abstinere debeat:huius finis,
cæterarum omniũ facultatum cõtinet fines. Quo fit vt hic finis sit bonũ
ipsum humanum.Quanquam enim vnius hominis idem & ciuitatis est
bonum:ciuitatis tamen comparare conseruaréque bonum,maius atque
perfectius esse videtur. Nã amabile est,etsi vni soli : maius autem atque 11
diuinius est si genti ciuitatibúsue sit acquisitum, partúmque conserue-
tur. Ista igitur appetit hæc doctrina:cùm sit facultas quædam ciuilis.

Commen.

SI igitur quispiam.]Hoc est secundum capitulum huius primi tractatus,in quo ostẽdit,quòd
in humanis est quidam vltimus finis, & summum bonum. Et ordine procedit. Nam primò 8
ostendit esse aliquem finem bonum, deinde meliorem,demum optimum. Diuiditur autem
hoc capitulum duas in partes. In prima ostẽdit quòd est finis vltimus qui est summum bonum.
In secunda declarat cuius scientiæ sit,& ad quã pertineat cognoscere talem finem.In prima igi-
tur parte affert talem conclusionem. Quòd si in rebus humanis est aliquis finis vltimus, is est
summum bonum & optimum, quia alii ad illum & propter illum sunt. Quòd autem sit aliquis
finis vltimus probat philosophus per deductionem ad impossibile,quia si non esset,tunc proce-
deretur in infinitum,quod est absurdum,cùm infinitum pertransiri non possit,& omnia huma-
na appetant finem.Itaque sequeretur quòd frustra esset talis appetitus humanus cùm nunquam
eum attingere posset.At natura nihil facit frustra, & sic habetur quòd est aliquis finis vltimus.
& cùm finis ea ratione qua appetitur sit quid bonum,& ea ratione qua est vltimus ad quem alii
ordinantur,erit optimum.Sciendum quòd philosophus inquirit hîc summum bonum non sim-
pliciter,sed in genere,id est,humanum summum bonum.Nam summum bonum simpliciter est
deus,qui non acquiritur ita vt formaliter sit in eo,qui id consequitur,sicut videtur esse felicitas
illa,de qua loquitur hîc philosophus. Notandum quòd appetitus est duplex quo ad hunc locum
nũc pertinet.quidam cum cognitione:quidã sine cognitione.Appetitus sine cognitione dicitur
naturalis.Appetitus cum cognitione est duplex,quidã perfectus, quidã non perfectus.Perfectꝰ
dicitur qui est cum electione:imperfectus,qui est vagus,& sine electione. Naturalis igitur per
se nunquam est inanis,per accidens esse potest.Is autem qui sequitur cognitionẽ potest esse va-
nus,præsertim is qui agit sine electione. Sed esset absurdum ꝙ appetitus qui perficitur per ele-
ctionem esset inanis:& ratio est, quia deus & natura vt inquiunt,nihil agunt frustra. Dubitatur
quia nõ videtur absurdũ vt dicit philosophus ꝙ appetitus esset vanus.Nam in tertio dicit ꝙ vo
luntas interdũ est impossibiliũ veluti immortalitatis. Dicẽdũ ad hoc ꝙ volũtas dupliciter sumi
potest,vno modo vt vult tantùm,alio modo vt limitatur electione.Prima potest esse vana,& de
illa eo in loco loquitur philosophꝰ.Secũda nõ est vana neq; impossbiliũ de qua loquitur hîc. Nã
volũtas cũ electione nõ appeteret finẽ post finẽ in infinitũ.Potest etiã dici ꝙ humanus appetitꝰ
naturalis ꝑ se nõ est vanus,sumptꝰ in genere,sed fortè huius vel illius hominis singulariter sum-
ptus.[ET ad humanã igitur.]Infert vnũ philosophus,quod oritur ex antedictis,quod appellant
correlariũ,quo ostẽdit ꝙ cognitio vltimi finis cõfert ad vitã.Nã oportet semp terminũ esse co 9
gnitũ si debemus rectè ad illũ ꝑgere.& hoc ꝓbat exẽplo sagittarii:qui ꝓponit sibi signũ. dein-
de dicit,Quòd si ita est vt talis cognitio sit vehemẽter vtilis,duo sunt faciẽda. Primũ circũscri-
bere & diffinire ipsum vltimũ finẽ, vt figura describitur & designatur à pictore:alterũ videre cu

ius artis vel facultatis sit,& ad quã pertineat tale bonũ cognoscere.Et ad hæc duo declarãda philosophus vtitur ordine præpostero.Nã primò declarat cuius sit, & ad quã scientiã vel facultatẽ pertineat hoc cognoscere.Deinde in secundo tractatu huius primi libri ostendet quod primò proposuerat,scilicet quid sit ipse vltimusfinis humanus,& describet ipsum.[VIDEBITVR au-
10 tem.]Hæc est secunda pars capituli:in qua ostendit cognitionẽ huius vltimi finis pertinere ad scientiam & facultatẽ ciuilem,& eius esse,hoc pacto.Cognitio huius finis ad eam scientiam spectat,quæ maximè dominatur,& subit rationem architecturæ respectu aliarũ facultatũ.Sed sciẽtia ciuilis est talis,ergo ad eam pertinet talis cognitio.Maior ex antedictis probatur, nobilissimæ scientiæ,& facultatis est nobilissimus finis:minor probatur à philosopho.Illa scientia quæ imperat,& vtitur aliis scientiis,& artibus,est domina earum,& subit rationem architecturę respectu aliarũ:Sed ciuilis est huiusmodi,ergo illa est domina reliquarum actiuarum. Nã ad eam spectat considerare quæ facultas,& scientia est vtilis reipub.& quæ non est vtilis.Fert etiam leges iubendo quis debeat quas artes ediscere,& quousq;.Ex quibus patet quòd finis ciuilis facultatis,est summũ bonum hominis.Idem est autem summum bonum hominis vnius & ciuitatis, est tamen differentia,quia ciuitatis summum bonum diuinius & pulchrius est,quã vnius hominis.Nã illud assimilatur magis primæ causæ:quæ est vniuersalissima in dando, & conseruando omnia.Postea quasi afferendo conclusionem dicit:quòd ista moralis scientia cũ sit ciuilis quędã scientia hoc affectare videtur,scilicet hoc summum bonum.Notandum quòd philosopsius duas conditiones posuit scientiæ eius quæ pręest aliis.prima, vt sit domina maximè.secũda vt subeat rationẽ architecturæ,& est differentia inter istas cõditiones.Nã potest aliquis dominari aliquibus,& nõ vti iis quibus imperat:sed nõ potest aliquis habere rationẽ architecti,quin vtatur iis respectu quorũ dicitur esse architectus.Nã extructor nauis vtitur dolatore lignorũ,& illi imperat cũ sit architectus respectu illius.Nõ frustra ergo ponuntur à philosopho hæ duæ cõditiones quas habet ciuilis respectu aliarũ facultatum.Notandum tamen ꝙ diuerso modo vtitur sciẽtiis speculatiuis, & actiuis. Nam artes & actiuas scientias sumit dupliciter, ordinat enim ipsas & etiam imperat eis,vt hoc modo,& ex hac vel tali materia operetur,& sic ciuilis præsidet rei militari,rhetoricæ,& œconomicæ,& aliis facultatibus,imperat enim eis & modum agẽdi præscribit.Circa speculatiuas autem tantũ versatur imperando vt ipsæ sint in ciuitate,non autẽ imponit eis modũ imperandi.Nõ enim imperat vt geometra,nõ hoc modo probet,aut illo modo hãc cõclusionẽ,quòd triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis,cũ sit necessaria, & non possit aliter se vllo pacto habere.Itaq; ciuilis dicitur principalissima à philosopho nõ simpliciter,sed in genere actiuarũ facultatũ.Notandũ item ꝙ ad ciuilẽ spectat cõsiderare de artibus, & sciẽtiis,& has habere,illas expellere è ciuitate,sicut Plato fecit:qui aliquas artes asciuit in ciuitatẽ suã quã finxit,aliquas expulit ex eadẽ:vt poësim,& eius artifices, id est poëtas,quia excitẽt homines ad affectus eosq; effœminatos reddant. Notandum quot conditiones posuit philosophus institutionis vel facultatis ciuilis respectu aliarum.Dixit enim quòd hæc instituit quas facultates,& sciẽtias in ciuitate oportet esse.secundò, quas quemque addiscere. tertiò quousque. Primò nõ omnes sciẽtiæ sunt vtiles in ciuitate.secundò,nõ omnes sunt idonei ad quamlibet facultatẽ,sed alius ad aliam.tertiò quousque,aut respectu quantitatis temporis: veluti per tot annos,aut respectu scientiæ scilicet vsque ad talẽ terminum necessarium,vel vsq; ad tale cõmodum respectu aliarum artium.Notandũ quòd idẽ est bonum hominis vnius,& ciuitatis vel gẽtis: idẽ inquã re,diuersum tamẽ ratione.Nam hominis summum bonũ est felicitas, & beatitudo eadem est etiã ciuitatis vel gẽtis pfectio.Sed differt ratione,quia summum bonum vnius hominis satis est vni indiuiduo,nõ est autẽ tale,quale est illud quod acquiritur gẽti vel ciuitati.Hoc enim ad plures extẽditur,& ideo est melius,& perfectius,quia bonum tãto est præclarius,quãto communius,vt dicit in Politicis.Verùm sicut fit de lumine ꝙ idẽ est si fit in modico aëre, & in multo:sic summum bonum ꝙ est in ciuitate est melius,quia latius,quã in vno.& licet sit eadẽ felicitas,tamẽ illa ciuitatis pulchrior,& pręclarior latitudine sua.¶Dubitatur, quia philosophus videtur præponere bonum cõmune ꝓprio vnius.Itẽ dubitatur vtrum ad scientiã ciuilẽ pertineat cõsiderare de vltimo fine humano,quia hoc videtur perinere potiùs ad moralẽ quã ad ciuilem. Ad primum breuiter respõdetur,quòd bono cõmuni magis studendum quã proprio, quia commune complectitur etiã proprium, & particulare,non tamen econtra.Ad secundum dicendum quòd ad scientiam ciuilem pertinet,considerare de vltimo bono humano,vt se extendit ad ciuitatem,ad moralem verò vt est vnius hominis bonum.Nec absurdum est idẽ bonum diuersis respectibus à diuersis facultatibus considerari.Nam in morali non consideratur quomodo acquiratur bonum ciuitati,tamen idem bonum consideratur ab vtraque scientia.Et sicut multæ scientiæ habent finem propinquum & remotum:sic moralis.nam habet finem propinquum vnius hominis perfectionem,& per hanc postea tendit ad summum bonum ciuitatis, ergo ad vtranque scientiam vel facultatem pertinet consideratio summi boni.Notandum quod philosophus dicit
11 [ISTA appetit hæc doctrina.] Dupliciter exponi potest, vel hæc doctrina appetit ista, id est summum bonum humanum,& omnia quibus comparari potest.vel,Ista,id est bonum proprium
12 vt proprium,commune vt remotum.[CIVILIS quædam.] Moralis scientia potest etiam dici

ciuilis, cùm illa quæ ordinantur ad inuicem poßint aliquãdo denominari à nobiliori. Vnde moralis, œconomica & ciuilis, poterunt vno nomine appellari ſcientia ciuilis, quæ posteà diuiditur in tria illa membra, ſcilicet moralem, œconomicam, ciuilem.

De modo procedendi, & auditore morali. *Cap. III.*

Icetur autẽ ſatis, ſi declarabitur perinde atque ſubiecta materia postulat. Ipſum enim* exactum non eſt in omnibus ſimili 13 modo rationibus flagitandum: ſicut nec iiſce, quæ per artem conficiuntur. Honeſta autem, & iuſta, de quibus ciuilis conſiderat, tantam differentiam, erroremque habent, vt lege tantùm eſſe videantur, & non natura. Talem etiam quendam errorem habent & 14 ipſa bona: quia compluribus ex ipſis accidunt detrimenta. iam enim quidam ob diuitias: quidam ob fortitudinem periêre. amabile igitur eſt de talibus atque ex talibus dicentes, craſſo modo * figuráque verum ipſum oſtendere. & de iis quæ ſunt plerunque, atque ex talibus dicentes talia & concludere. eodem modo & vnumquemque auditorem ea quæ dicuntur acceptare oportet. eſt enim eruditi, exactum ipſum ea 15 tenus in vnoquoque genere flagitare, quatenus fert ipſius rei natura. Simile namque videtur eſſe mathematicum ſuadẽtem probare, & ab oratore demõſtrationes exigere. Atqui bene quiſque iudicat ea quæ cognoſcit, & ipſorũ bonus eſt iudex. is ergo in vnaquaq; re bene iudicat qui in illa eſt eruditus,* abſolutè autem, qui eſt in omnibus eruditus. quapro- 16 pter iuuenis, ciuilis diſciplinæ non eſt idoneus auditor. Eſt enim rudis actuum vitæ. Ex his autem, & de his ipſæ rationes efficiuntur. Præterea cũ 17 perturbationes ſequatur, vanè, ſinéque vtilitate audiet: quippe cùm finis non cognitio ſit, ſed actio. Intereſt autem nihil iuuenis, ſit ætate, an moribus iuuenis ſimilis. non enim defectio eſt ob tempus: ſed quia viuit 18 & perſequitur ſingula cum perturbatione. talibus enim inutilis fit ipſa cognitio: perinde atque incontinentibus ipſis. Iis autem qui ſuas rationi ſubiiciunt appetitiones, cum rationéque agunt: magnam afferre poteſt vtilitatem. De auditore igitur, & quonam modo rationes ſunt acceptan 19 dæ, quidque proponimus: tot exordii loco ſint dicta. *Commen.*

τὸ ἀκριβές.

καὶ τύπῳ

ἁπλῶς.

DICETVR autẽ ſatis.] Hoc eſt tertiũ capitulũ huius primi tractatus .i. procœmij, in quo declarat modũ tradẽdi hãc doctrinã atq; recipiẽdi, & à quo auditore recipi debet. Diuiditur in tres partes, quæ in ſuis locis declarabuntur. In prima igitur oſtendit modũ tradẽdi hanc doctrinã, ſcilicet quæ non eſt demõſtratiua, & à cauſis neceſſariis deducendo neceſſarias concluſiones, ſed à cauſis contingentibus, vt ſunt actiones humanæ, quæ ſunt materia huius ſcientiæ moralis, quæ eſt contingens, & non neceſſaria. & qualis eſt materia ſcientiæ, talis debet eſſe modus doctrinæ: & qualis eſt res, talis oritur cognitio, quæ eſt media inter cognoſcẽs & cognitum. Anima eſt quaſi menſurans: ſcientia eſt menſura: res quæ ſcitur eſt quoddam menſuratum. Dupliciter igitur ſunt res aut neceſſariæ, & à cauſis neceſſariis, ex quibus oritur ſcientia propriè dicta, & ſequuntur ex ipſis neceſſarii effectus: aut à contingentibus contingentes. Nam cuique ſcientiæ, accommodatur modus doctrinæ quem expetit materia illius ſcientię. Nã ſi materia eſt neceſſaria, & modus doctrinæ eſt demõſtratiuus: ſi materia cõtingens, & doctrina ex contingentibus procedit, & modus erit non demonſtratiuus, ſed ſuaſiuus. Declaratur hoc à philoſopho in textu, quòd ſcientia morum habet talem materiam, vt non exigat exactiſsimum modum doctrinæ, ſed eum qui procedit ab his quæ vt plurimùm fiunt, & probat hoc pacto. Illa ſcientia cuius materia non eſt neceſſaria, ſed varia, non poteſt habere modũ doctrinę neceſſariũ. At materia moraliũ eſt varia, ergo nõ poteſt habere modũ doctrinæ neceſſariũ: maior clara: minor probatur à philoſopho, tã ex parte eorũ quę fiũt à nobis, quàm ex parte externarũ rerũ, quia 13

non oẽs homines eodẽ modo putant iuſta,& honeſta:& quod videtur iuſtum nunc, nõ putatur alio tẽpore mutatis cõditionibus rerum.Sic dicẽdum de locis.Nam ꝙ hîc videtur iuſtum, fortè non videtur apud Scythas.Eodẽ pacto de externis bonis dicendũ,nõ enim ſemp ſunt bona. Nã multi ob robur vel diuitias periêre. Quare bona interna,& externa circa quæ omnia verſatur ciuilis facultas nõ ſemper,& neceſſariò ſunt talia,ſed vt plurimùm.Ideo modus doctrinæ nõ erit ex neceſſariis,ſed ex his quæ ſæpe fiunt.& in modo docendi ꝓficiſcẽdum eſt groſſo modo,

14 & quaſi per figuram, & non demonſtratiuè: ſed quaſi perſuaſiuè. [SICVT nec in iis quæ per artes,&c.]Non enim eodem modo figura expetitur à pictore,& ab ſculptore. [EX talibus.].ſ. actionibus humanis tanquam ex principiis,quæ vt plurimùm fiunt.[DE huiuſcemodi rebus.].ſ. tanquã de cõcluſionibus nõ neceſſariis,ſed vt ſunt ea quæ ſæpe fiunt,& plerunq;. Notandum ꝙ ex ipſis rebus emergit ſcientia.Itaq; quales ſunt res,talis noſtra cognitio eſt & ſcientia. Verùm rerum quædã ſunt neceſſariæ,quædã nõ neceſſariæ,ſed cõtingentes. Rerum neceſſariarum neceſſaria eſt ſcientia,& propriè dicta.Tales autẽ res ſunt diuinę,mathematicę, pleræq; naturales: nõ neceſſariæ res trifariã diuiduntur.Quædã perſæpe,vt calores in æſtate:quædam raro,ut calores in hyeme:quædam æquo diſcrimine,vt ambulare nõ ambulare:& alia quæ ſunt in noſtro arbitrio noſtraq; voluntate.Circa res quæ ſæpe fiunt,dici poteſt quòd uerſetur ars. Circa ea quæ raro fiũt,verſatur caſus vel fortuna.Caſus enim vt inquit philoſophus,eſt cauſa per accidẽs rarò circa ea quæ fiunt à natura.Fortuna eſt cauſa ꝑ accidẽs rarò circa ea quæ fiunt à mẽte, & electione.Circa ea quæ fiũt æquè,verſatur ratio & electio noſtra.Sciẽtia verò ꝓpriè dicta, eſt circa ea quæ ſunt neceſſaria,& perpetua,& ſemper ſe habẽt eodẽ modo,& doctrina illius eſt demõſtratiua & exactiſsima,licet etiã ſciẽtiæ ſint aliæ aliis certiores,& habeant gradus certitudinis inter ſe,vt Mathematicę ſunt certiores quã naturales,cùm illæ ſint in primo gradu certitudinis. Artes vtũtur modo doctrinæ ꝓcedẽte ex his quæ vt plurimũ fiũt:& talis videtur eſſe ſciẽtia vel ars moralis,cũ verſetur circa ea quæ nõ cõſtãt natura,vt ſint eadẽ apud oẽs,ſed lege & cõſtitutiõe, quæ eſt varia apud diuerſas nationes,& ciuitates vt patet.Notandũ ꝙ fortitudo hîc ſumi poteſt, aut pro viribus corporis,vt dicatur robur,aut pro ipſa fortitudine,quæ eſt virtꝰ moralis,& mediocritas inter audaciã,& timiditatẽ.Cõſiderandũ eſt autẽ ꝙ virtutes corporis ſimili modo ſe habere videntur,vt illæ animi,reſpectu animi,cui tribuuntur quatuor illæ virtutes morales,ad quas rediguntur reliquæ omnes.In corpore enim quatuor ſunt vires ſimiles illis, vigor ſiue viuacitas vt ita dicã ſenſuũ.ſecũda,robur.tertia pulchritudo.quarta valetudo bona.At viuacitas ſenſuũ videtur habere ſimilitudinẽ cum prudentia.Nã ſicut per prudentiam res agibiles ab anima percipiuntur:ſic bonitate ſenſuum ſenſibilia à ſenſibus.robur cõparatur fortitudini,pulchritudo temperãtiæ:quæ pulchritudo videtur eſſe tẽperata quædã mediocritas orta ex partibus corporis cõgruè diſpoſitis. Sanitas iuſtitiæ.cõparatur,quæ ſanitas oritur ex quadam complexione conueniẽti,& debita quantitate humorum.Quòd ſi accipiatur fortitudo propriè dicta quæ eſt virtus,dicemus philoſophum loqui ſecundum vulgi opinionem.Nam fortitudo non eſt cauſa mortis,quę ſit malum,& præſertim cauſa per ſe,ſed à vulgo putatur malum. quaſi oſtendere velit quòd iſta habent tantam varietatem ob varias opiniones,& conſtitutiones hominum,vt etiam fortitudo, & bona animi putentur mala,cùm interdum afferre detrimenta habentibus videãtur.[EODEM

15 modo.] Hæc eſt ſecunda pars capituli: in qua affert ex parte auditoris talem concluſionem ꝙ oportet auditorem probare modum doctrinæ, quem patitur & exigit ſcientia quam accipit: ſed ſcientia morum non exigit modum exactiſsimum: ergo oportet auditorem talem etiam modum accipere & probare.Hoc oſtenditur à philoſopho,quia ſimilis defectus eſſet geometrã ſuadentem probare, & oratorem demonſtrantem,vel ab oratore demonſtrationem, & geometra ſuaſionem exigere.Geometra enim proficiſcitur à principiis neceſſariis per demonſtrationem ad neceſſarias concluſiones:orator verò ſuadet per argumentationem probabilem quæ ſuadet, non autem cogit aſſentiri vt ipſa demonſtratio,quæ eſt ipſius geometræ. Notandum quòd cuique ſcientiæ accommodatur modus doctrinæ proprius.Nam ſciẽtia eſt vt quidam terminus, doctrina quaſi via ad terminum.Verùm ſicut omnis effectus artis fit per inſtrumentum accõmodatũ tam operi,quàm operanti: ſic modus doctrinæ accommodari debet. Modus igitur huius doctrinæ ob materiam debet eſſe nõ demonſtratiuus propter quid, ſed quia. Nam talis modus

16 accommodatur iis ſcientiis quæ verſantur circa materiam non neceſſariam [ATQVI bene quiſque.] Hæc eſt tertia pars capituli, in qua facit præſuppoſitum tale,ſcilicet quod quiſque rectè iudicat, &c. & ex hoc præſuppoſito oſtendit qualis debeat eſſe auditor huius diſciplinæ moralis.Sed primùm oſtendit quis nõ ſit idoneus,deinde quis ſit idoneus auditor.Sed duo ſunt minimè idonei. Vnus eſt iuuenis cùm ſit expers agibilium, & noſtra doctrina eſt eſt ex his tanquam ex principiis,& de his tanquam de concluſionibus. procedimus enim ex illis, & concludimus de illis. probatur autem ratio ita. Idoneus auditor huius ſcientiæ bene iudicat de his, quæ dicuntur in hac ſcientia,aſſentiendo his quæ bene,& reiiciendo quæ malè dicũtur. Sed iuuenis non bene iudicat de his:ergo non eſt idoneus auditor: maior patet ex illo præſuppoſito facta quod quiſque bene iudicat, & cætera. Minor oſtenditur ex eo quòd iuuenis non habet experientiam actuum humanorum,& rerũ quæ aguntur in vita:ideo nõ poteſt rectè iudicare de

illis ex quibus procedũt rationes,& de quibus fiũt cõclusiones in hac sciẽtia morali vel ciuili, & in hac nostra doctrina.Dubitatur quia nõ videtur verũ ꝙ iuuenis nõ sit idoneus auditor. Bene valeret ratio ad probandũ quòd ipse nõ esset idoneus inuentor huius artis.Nã experientia cõfert ad inuentionẽ,vt ait philosophus in libro Posteriorum,& in Metaphysicis. Dicendũ quòd re vera experientia confert ad inuentionem,præsertim in scientiis speculatiuis.Hæc autem sciẽtia non solùm speculatiua est,sed etiam vel potiùs actiua,& oportet vt ea quæ hîc dicuntur, postea deducantur in actum.At iuuenis non habet experientiam actuũ humanorum propter ætatem,nec est idoneus illos experiri:ideo non erit sufficiens auditor,quia non poterit rectè diiudicare de illis.Et econtra,homo exempli gratia qui per experientiam cognouit quòd malæ cupiditates abstinentia superantur, statim assentietur doctrinæ philosophi, cùm dicet temperatis operationibus temperatos fieri homines,& sic de aliis singulis si in aliis erit expertus. Vniuersaliter de omnibus si omnia erit expertus. Rectum enim iudicium cognitio præcedat oportet.

[PRAETEREA.] Affert aliam rationem probantem quòd iuuenis nõ est idoneus auditor. qui 17 non facilè potest consequi finem huius doctrinæ non est idoneus auditor:At iuuenis est huiusmodi:ergo,&c.Nã cùm sequatur perturbationes animi, & viuat vt plurimũ secundum sensum, non obtemperaret his præceptis adeò vt ea deduceret in actum. Est enim huius doctrinæ non speculatio cognitióve,sed ipsa actio. [INTEREST autem] quia supradixit eum qui pertur- 18 bationes animi sequitur non esse idoneũ auditorem,ne hoc tantũ de adolescẽte:sed etiã de prouecto ætate,& quocunque viuẽte secundũ appetitum intelligatur, ideo dicit nihil interest siue sit iuuenis ætate,an moribus,quia prouectus ætate etiã inutiliter audiet si sequitur animi perturbationes,vt faciũt incõtinentes,quia defectus nõ est in tẽpore & ætate,sed in vita & morib⁹. Dubitatur quia hæc scientia videtur superflua cũ non prosit hominibus prauis:boni verò ea nõ egeant.Responderi potest bifariã,primũ ꝙ hæc sciẽtia est vtilis vtrisque.Nã praui licet cũ difficultate,tamen quoquomodo reuocari possuntà vitiis,& flecti ad virtutes audiẽdo hæc,boni verò cõfirmantur.Secundo modo dici potest quòd hæc sciẽtia ita se habet ad animũ, vt medicina ad ipsum corp⁹.Medicina autẽ est cõseruatiua & reductiua sanitatis cũ morbi sunt curabiles. Sic sciẽtia hęc se habet ad ægritudines animi.Verũ medij inter incurabiles & optimè se habẽtes pręcipuè ferẽt fructũ,quasi bene dispositis ad virtutẽ suscipiendã ꝓderit maximè hæc moralis doctrina,vt philosoph⁹ decimo Ethicorũ inquit.Sermo autẽ & doctrina nunquã in omnib⁹ vires habẽt,sed oportet vt antè cultus sit animus auditoris ad rectè gaudendũ odendũq;,tanquã ager qui semina sit nutritur⁹.Nã qui secũdũ perturbationẽ animi viuit nec audiret,&c.[IIS autẽ qui 19 suas.]Secũda particula in qua ostẽdit quis sit idoneus auditor,& dicit quòd sunt ii qui subiiciũt suas cupiditates rationi. Post hæc epilogat totũ proœmiũ breuib⁹,incipiendo ab vltima parte.s. quòd satis est declaratũ qualis debeat esse auditor,& quomodo tradi & recipi debet hæc doctrina,& quid qualeq; propositũ sit & intentio sua.Dubitatur cùm dixit ꝙ est inutilis incõtinentibus hæc doctrina.Hoc non videtur verum,cùm non modò incontinentes,sed etiam intemperati possint percipere sermones rationesque philosophi.Dicendum quòd hæc scientia habet duplicem finem,propinquum & remotum.Propinquus est perceptio eorum,quæ dicuntur hîc:remotus est actio,& est principalissimus finis.Itaque primum,id est,cognitionem consequi poterunt:sed non ita secundum vt operentur,qui finis est principalissimus,qui intendit.

De summo bono,& recta auditoris educatione. *Cap. IIII.*

NVnc autẽ repetẽtes dicamus,(cũ omnis cognitio atq; electio 20 bonũ quoddã affectet:)quidnã sit id quod ciuilẽ appetere dicimus facultatẽ,& quid omniũ rerũ agendarũ supremũ sit bonũ.Nomine igitur oẽs ferè de ipso consentiunt.Nã & vulgus 21 & elegãtes felicitatẽ inquiunt esse.atq; bene viuere,bene agere, & felicẽ esse,eadẽ esse putant.De felicitate autẽ quænã sit dissentiunt: & non similiter vulgus,ac sapientes eam assignant. quidã enim vnum quid eorum quæ clara,manifestaq; sunt ipsam esse putant,vt voluptatẽ, aut diuitias,aut honorem.quidã aliquid aliud:persępe etiam vnus idemq;,diuersum.Nã cùm ægrotat,sanitatem:cũ pauper est,diuitias.ignorationis verò cõscii suæ,eos admirãtur,qui magnum aliquid & vltra vires ipsorum dicunt. quidam autem præter hæc plura bona:aliud quoddã per se esse putabant:quod quidem & his vniuersis, vt sint bona, censuêre causam esse.omnes igitur opiniones scrutari, superuacaneum est fortasse. Satis

22 autem erit, si eas scrutabimur quæ maximè extant, aut rationem aliquã habere videtur. At enim ne lateat nos eas inter sese rationes differre, quę à principijs proficiscuntur, & quæ ad principia pergunt. Rectè enim & Plato dubitabat atque quærebat, vtrum à principijs, an ad principia sit
23 ipsa via: vt in stadio, ad calcem ex ijsce quæ præmia ponunt, an contrá. Enimuerò semper est à notis incipiendum. hæc autem duobus modis talia sunt. alia namque sunt nobis: alia simpliciter nota. nobis igitur for-
24 sitan ex iis incipiendum est, quæ nobis sunt nota. Quocirca bene insti-
25 tutum moribus eum esse oportet, qui de honestis & iustis, & omni ciuili ratione est sufficiẽter auditurus. est enim principium * ex se. atque si hoc satis constet: non opus erit * ipso cur est. talis autem aut habet principia: τὸ ὅτι.
aut accipere facilè potest. cui verò neutrum horum inest, is Hesiodi sen- τὸ διότι.
26 tentiam audiat hisce carminibus explicatam.

Optimus ille quidẽ est, ex sese qui omnia nouit.
Perceptis quæ post, & semper sunt meliora.
Is rursus bonus est, paret qui recta monenti.
At qui ex se nescit, cuiquã nec porrigit aures,
Vt bona percipiat: demens & inutilis ille est.

Commen.

20 SED nunc repetẽtes.] Hic est secũdus tractatus huius primi libri, in quo finito ꝓœmio intẽdit docere & tractare de summo bono, & ostendere quid sit. Diuiditur in quinq; capitula. In primo ꝓponit opiniones aliorũ multorũ de summo bono, & posteà declarat modũ, quo ipsum inuestigare debemus. In secũdo resumit opiniones allatas eásq; refellit. In tertio cõfutat opinionẽ Platonis ex eo ꝙ dixit ideã boni esse summũ bonũ. In quarto enititur definire summum bonũ. i. ipsius felicitatis definitionẽ afferre secundũ sententiã suam. In quinto opiniones allatas trahere nititur ad ꝓpositũ suum, & ad suã definitionem de felicitate assignatã. Primũ capitulũ diuiditur in duas partes. In prima inquirit ipsum summum bonũ afferendo varias opiniones. In secunda quærit, qualis debeat esse modus inuestigãdi ipsum. Dicit igitur in prima resumẽdo ea quæ dixit breuiter. s. ꝙ cùm omnia appetunt quoddã bonũ, & cùm ciuilis præsit omnibus aliis facultatibus, & aliæ tendãt & ordinẽtur tanquã ad vltimũ finem humanũ, ad ciuilẽ, videamus quid ea expetat, & quid sit istud omniũ rerum agẽdarum supremũ bonũ. [NOMINE igitur.] Hac in
21 parte philosophus ostẽdit opinionẽ hominũ de felicitate, & duo facit: primò ostẽdit ꝙ nomine omnes cõueniunt. s. quisque in sua lingua. Secũdò ꝙ definitione differũt, & ex differentia quam habent homines de ipsa felicitate distinguit ipsos homines. s. in vulgus & sapiẽtes. Et primò exponit opinionem vulgi, deinde sapientum, enumerando ea, quæ ipsi ponebant ꝓ summo bono, vt latè patet in textu philosophi ex iis quæ ipse enumerat. Notandũ ꝙ vita sumitur bifariam, vt spectat ad hoc ꝓpositum, aut vt prima perfectio aut secunda, id est ipsa operatio, prima est, esse viuẽtis, quòd ꝓfluit ab vnione animæ & corporis, secundo modo dicitur vita ipsa operatio, quę proficiscitur à potentiis animæ, & sic accipitur hîc, scilicet ꝓ operatione. Intelligunt enim homines eum felicem, qui bene viuit. i. bene operatur. Notãdum quòd hæ opiniones de felicitate, vt apparet, oriuntur ex parte modorum viuendi & ex cõmoditatibus vitæ. Nã illi qui dicunt voluptatem esse felicitatem, cõmoditate impelluntur. Voluptas enim ab illis describitur vita. i. operatio sine impedimẽto, dolor verò dispositio mala impediẽs actiones. Sic qui dixerunt diuitias esse summũ bonũ & alij huiusmodi cõmodis suis adducebãtur ad hoc asserẽdũ. Notãdũ ꝓ Plato posuit summũ bonum separatũ quoddã, non illud quod acquiritur in vita. Sciebat enim quòd sicut albedine fit homo albus, sic felicitate fit felix, quã oportet esse in eo qui sit felix. Itaque hãc felicitatẽ etiam ipse hominibus tribuit, quam ipse Aristoteles tribuit vt humanam. Verùm quia ea, quæ sunt in deo, quæ propriè sunt, cùm æterna sint, & firma, ideo dixit illud separatum esse propriè bonum & summum, scilicet ipsum deum cuius participatione sunt omnia alia bona, & omnia reducuntur ad ipsum tanquam ad vltimum finem & supremam causam bonorũ omnium, in cuius essentia Plato posuit ideam boni & omnium aliarum specierum. Philosophus refellit hanc opinionem alio modo sumptam, quam intelligebat Plato. Sed sicut à vulgo intelligebatur sumit ipse, & eam refellit. Plato autem posuit summum bonum id quod est ipsum bonum, nec habet aliquid admixtum, sed est ratio ipsius boni, & hoc posuit esse in deo vel potiùs ipsum deum. Nam quicquid est in deo, deus est. Similiter ergo rationem boni posuit in deo, in quo est ratio omnium quæ à natura fiunt cum rectitudine quadam. quod additur ob ea quæ

fiũt à casu, quorum formæ & idææ non sunt in mente diuina Nam si hoc esset semper, illi fierent eodem modo, cuius tamen oppositum videmus, vt ille aiebat. Sed inferiùs hæc latiùs. [A T enim 22
ne lateat nos.] Hæc est secunda pars capituli in qua quærit modum procedendi in hac scientia morali, ad percipiendum quid sit summum bonum rerum humanarum: & dicit ꝙ duo sunt modi procedendi in perquirendis scientiis, & iis quæ scire volumus, aut à principiis, id est, ab causis ad effectus, aut ab effectibus ad principia. i. ad ipsas causas. primus dicitur demonstratiuus simpliciter, alter secundum quid. & licet re eadem sit via, differt tamen ratione, vt via ab Athenis Thebas, & ab Thebis Athenas. Plato autem rectè dubitauit & accommodatè ponit exemplum de stadio in quo est finis & principium, & terminus à quo, & terminus ad quem: licet idem sit spatium. [E N I M vero semper.] Hoc loco philosophus soluit & declarat ꝙ in omni sciẽtia in- 23
cipiendum est à notis. Sed quia nota sunt dupliciter. Alia enim sunt nota simpliciter, vt sunt causæ & principia: alia nostra ex parte & nobis, vt sunt effectus, quædã verò ęquè nobis nota & simpliciter, vt in mathematicis scientiis. In quibus igitur nobis notiores sunt effectus quàm causæ, incipiendum ab ipsis effectibus proficiscendo ad causas, vt sunt hæ scientiæ morales & naturales & artes. In quibus verò æquè nota sunt principia & simpliciter vt mathematica, in his incipiendum à talibus principiis & causis demonstrando à priori affectus qui insunt subiecto. Incipiendum igitur in hac scientia morali à nobis notis, id est, ab affectibus & operationibus humanis secundum rationem, ex quibus fiunt habitus studiosi, id est, ipsę virtutes secundũ quas fiunt operationes quæ sunt ipsa actiua felicitas. Ea enim est finalis causa omnium humanarum actionum, & vltimum bonum in executione, primum in intentione. Primum enim intenditur ipsa felicitas, deinde excogitantur media, quibus veniamus ad ipsam. Quatuor sunt causæ vt scimus. Principalissima est finalis. Ideo Aristoteles vt mihi videtur, non iure reprehenditur, vt dicunt quidam, ꝙ non dixerit vel appellauerit deum causam efficientem, sed finalem semper appellat. Ratio autẽ est quia appellat eum à causa nobiliore. Felicitas verò est principium in genere causæ finalis. at in genere causæ efficiẽtis est effectus, nec est absurdum ꝙ diuersis rationibus vnum & idem sit causa & effectus, in diuerso genere causæ, vt felicitas. [Q V O C I R C A bene institu- 24
tum.] Ex suprà dictis infertur vnum, quod appellant correlarium. Nam cùm debeamus incipere à nobis notis, oportet eum qui sit auditurus de scientia ciuili institutum esse bonis moribus, ut experientia possit percipere ea quæ conferunt humanæ uitæ, & eis assentiri. Notandum ꝙ oportet auditurum de aliquibus aliquid præcognoscere, & hoc, aut à se habet, aut percipit à doctore. A se habet ut dignitates tales. ueluti, si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent sunt æqualia. & omne totum est maius sua parte. A doctore suscipit aliqua quibus adhærere debet. Veluti si duæ lineæ æquè distantes, protrahantur in infinitum nunquam cõcurrent. Ita igitur in morali fieri debet. Oportet enim ut hæc auditurus afferat ex se principia quædam. Veluti quòd abstinentia cupiditates superantur, ut per experientiam sibi innotuit. Quod autem non afferat, suscipiat à suo doctore, & facilè assentietur: ideo oportet esse institutum bonis moribus & bene dispositum ad recipiendam doctrinam. Vbi afferri potest illud decimi libri quod etiam suprà attulimus. Sermo autem & doctrina, nunquam in omnibus uires haberet: sed oportet ut antè cultus sit moribus auditoris animus ad rectè gaudendum odẽdumque, tanquam ager qui semina sit nutriturus, &c. Post hæc dicit philosophus ꝙ si ille non afferat ex se principia, nec sit aptus ea suscipere, is est penitus inutilis secũdum Hesiodum. [E S T enim principium quod est.] Quia 25
effectus est principium in hac scientia morali & ciuili. Veluti bonus mos conseruat humanã naturam. [H A B E T principia.] scilicet audiendi hanc doctrinam ut facilè assentiatur. Si quis enim 26
sit bene dispositus & institutus bonis moribus, ueluti siquis superauerit aliquando cupiditatem abstinentia & moderatione uicerit appetitum, statim assentietur cùm audiet hoc principium, ꝙ tẽperatis actibus temperati fiunt habitus, & non quæret propter quid cùm hoc sibi sufficienter constet. Itẽ abstinentia concupiscentiæ extinguuntur. Huius etiam non quæret causam cùm sibi constet, uel quod ex se afferat, uel quod assentiatur docenti ea, quibus bene dispositus & non recalcitrans deberet non immeritò assentiri

Quòd felicitas non sit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ. Cap. V.

SEd nos eò redeamus vnde digressi sumus. Summum enim bonum, fe- 27
licitatemque, non sine ratione ex viuendi modo videntur existimare: vulgus quidem & importunissimi, voluptatem. Quapropter & deditam voluptatibus vitam amant. Tres enim sunt maximè quæ præcellũt: 28
ea quæ nunc dicta est ciuilis, & cõtemplatiua tertia. Vulgus igitur mancipii simile penitus esse videtur: pecorum vitam diligẽdo. habet autem rationem quòd complures eorum qui sunt in potestatibus constituti:

29 perinde atque Sardanapalus viuunt. Elegantes autẽ & ad agẽdum ido-
30 nei, honorẽ. Honos enim, finis ferè ciuilis est vitæ. Videtur autẽ ab eo
distare, quod quærimus. nam in iis potiùs qui afficiunt, q̃ in iis qui affi-
ciũtur honoribus, esse videtur. summum autẽ bonum proprium quid,
31 taléque esse vaticinamur, vt auferri facilè nequeat. Prætereà honorem
32 persequi videntur: vt seipsos bonos esse credãt. itaque à prudentibus &
apud eos qui ipsos cognoscũt: & ob virtutẽ honoribus affici quærunt.
33 cõstat igitur secundũ hos ipsos, honore prę stabiliorẽ esse virtutẽ. Atque
forsitã & finem quispiam ciuilis vitę magis hãc esse putauerit, verùm &
ipsa videtur imperfectior esse. Videtur enim posse virtutẽ habẽtem, &
dormire, aut nõ agere quicquã per vitã, & insuper in maximis malis at-
que aduersitatibus fortunæ positum esse. eum verò qui ita se habet: ne-
mo felicem dixerit, nisi qui positionem obseruat. Sed hæc hactenus, sa-
tis enim de his est & * in cõuersionibus dictum. De contẽplatrice autẽ ἐν τοῖς ἐγ
34 vita, quã tertiã diximus: in sequentibus cõsideratione faciemus. Ea ve- κυκλίοις,
rò quę pecuniis incumbit: violenta quędã est vita. Ipsæque diuitiæ non in coro-
sunt id quod quærimus bonũ. vtiles enim sunt & ob aliud. quapropter nis L. Aret.
ea quæ priùs sunt dicta potiùs quispiam fines esse existimauerit: quippe
cùm propter se expetantur. at neque etiam illa videntur: quanquam
ad ipsa complures iactæ sunt rationes. Hæc igitur missa faciamus.

Commen.

27 SED nos eò redeamus.] Hoc est secũdum capitulum huius tractatus, in quo reuocat se ad primum propositum. Nam instituit affer, e & cõfutare opiniones antiquorum de summo bono. posuerat autem modum inuestigandi & procedendi in hac scientia, vt cognosceretur summum bonum: ideo nunc dicit redeamus, &c. Resumit enim opiniones de summo bono, & eas refellit: & primò reprobat eos qui dixère felicitatem esse aliquid eorum quæ sunt nobis manifesta, deinde confutat eos qui posuerunt felicitatem in bono separato. i. Platonem & Platonicos. Diuiditur in quinq; partes: in prima ostendit cur sint tot variæ opiniones de felicitate, & affert opinionem vulgi ponẽtis summum bonum in voluptatibus. In secunda eam refellit. In tertia confutat elegantiores ponentes summum bonum in honore, & ostendit ꝙ insufficienter ponunt. In quarta refellit ponentes id in virtute, & in ea parte consideratiõẽ de vita contemplatiua differt in alium locum. In quinta reprobat ponentes id in diuitiis. In prima igitur parte ostendit ꝙ tot variæ opiniones de summo bono oriuntur ex eo, quia vnusquisq; amat suum modum viuendi, & secundum quod appetit: illud putat esse summum bonum. At cùm varia appetantur ab hominibus: ideo varii fines pro summo bono constituuntur. Ipse autem reducit hæc ad tria genera vitæ, scilicet ad voluptuosam, ciuilem, contemplatiuam. Notandum ꝙ ii sunt ineptissimi qui ponunt summum bonum in voluptate: cùm voluptas de qua loquitur hîc philosophus possit esse causa amittẽdæ felicitatis. Notandũ ꝙ tres vitas enumerauit philosophus. Primam voluptuariã. Secundam ciuilem. Tertiam contemplatiuã. Istæ autem habent ordinem ita vt prima sit imperfectissima, & in ea maximè dominetur appetitus. In secunda sit sedatio & mitigatio perturbationum, atque in ea ratio dominatur appetitui nõ quòd omnino suffocet: sed obtẽperantem facit rationi. In tertia vita fit vacuitas perturbationũ, & appetitus, scilicet sensitiuus nullo modo operari videtur. Bene ergo attulit philosophus ꝑ ordinẽ istas tres vitas, vt vidimus in textu. Notãdum ꝙ per voluptatẽ intelligit de ea quę est nobis cõmunis cũ belluis & similia. ꝑ secundã uitã intelligit ciuilem, quæ ponit in honore, & huiusmodi: per cõtemplatiuã verò intelligit eã quæ ab omni negotio seiuncta est. [VVLGVS igi-
28 tur.] Secunda est pars capituli in qua refellit opinionẽ ponentiũ felicitatẽ in voluptate, & vult ꝓbare ꝙ voluptas nõ est felicitas. Illud ꝙ est nobis cõmune cũ belluis nõ est felicitas humana. Sed voluptas est huiusmodi. ergo ea nõ est felicitas. maior ꝓbatur: quia felicitatẽ humanã necesse est ꝓpriã esse homĩs: id autẽ quod est nobis cũ belluis cõmune nõ est ꝓpriũ hominis.

Nam si ita esset, belluæ possent dici felices:quod est absurdum.minor probatur, quia volupta-
te fruũtur etiã belluæ,cùm voluptas gustu & tactu maximè percipiatur: quibus sensibus bruta
etiã viuũt,& nos per tales efficimur valde cõmunes cũ cæteris animalib⁹, etiã cũ imperfectis:
quia nullũ animal est his duobus sensibus vacãs,cũ multa animalia careant reliquis.Hæc autẽ
opinio sustẽtari videtur quãuis sit admodum abiecta: quia homines vidẽt principes viuere in
delitiis & voluptatibus:quorũ exẽplo ducti putẽt eorũ vitã esse potissimã felicissimamq;, in-
ter alias,atq; ideo eã sequũtur. Notãdũ quòd vulgus dicitur simile esse mãcipio,quia volupta-
ti ita obedire videtur,vt serui dominis suis.[ELEGANTES autẽ.]In hac tertia parte capitu- 29
li affert opinionẽ eorũ,qui emergũt à vulgo,& eos vocat elegãtes.Hi autẽ putãt felicitatẽ hu-
manã in honore cõsistere:quorũ sentẽtia tali modo ꝓbatur.Finis rerũ agendarũ & virtutũ est
felicitas.At honor est talis,finis ergo ipse est felicitas humana.Nã quicquid agitur in vita hu-
mana,videtur agi ob ipsum honorẽ.prętereà honor dicitur esse prẽmiũ virtutis.[FERE.]Hoc 30
addidisse videtur quia iste verè nõ est finis talis. [ATTAMEN nõ videtur.] Duabus rationi-
bus ostẽdit quòd honos nõ sit felicitas.Prima,Honos nõ consistit in eo qui honoratur, sed in
eo qui honorat:at felicitas cõsistit in eo cuius est felicitas,& nõ collocatur in alio,quàm in eo
cuius est:ergo felicitas nõ est honos neq; in honore.[VATICINAMVR.]Quia nõdum est 31
declaratum quid sit.notandum quòd duobus modis exponere possumus honorẽ magis esse in
honorãte,quàm in suscipiẽte honorem.Primo modo:quia est operatio honorãtis magis quàm
suscipientis.Secundo modo:quia honor videtur esse magis in potestate honorantis quàm ho-
norati.Nam is qui patitur non habet potestatem patiendi vel non patiendi:quia est in agente.
Dixit autem,Magis:Quia ille qui honoratur videtur concurrere propter virtutẽ ob quam vi-
detur esse causa vt honoretur:licet honorare vel non honorare sit potiùs in arbitrio honoran
tis.Notandum quòd illud quod non est in nostra potestate,facilè etiã inuitis nobis auferri po
test.vnde cũ bona corporis,& externa,nõ sint in nostra potestate : ideo in illis nõ cõsistit feli- 32
citas.[PRAETEREA honorẽ.]Secũda ratio:Id quod est ob virtutẽ & testimonium eiusdem
nõ est felicitas:At honor est huiusmodi:ergo honor nõ est felicitas.Nam appetũt honorẽ con
sequi apud sapiẽtes tanquã peritissimos in discernẽdo , & apud eos qui ipsos cognoscũt,existi-
mãtes talem honorẽ esse veluti testimoniũ quoddã suarum virtutum, & indiciũ quo deprehen
dũt & sibi persuadẽt se habere virtutes,posteaquã honorãtur:ergo honorem appetũt ob ipsam
virtutẽ:ergo honos est ob virtutẽ.Notãdum quòd si honos esset humana felicitas, sequeretur
quòd breui tẽpore aliquis esset felix & non felix.i.nunc felix cùm honoratur,nunc nõ felix cũ
nõ honoratur:& idẽ etiã respectu vnius honorãtis esset felix:respectu verò alterius eum post-
habẽtis nõ esset felix.[ATQVE forsitã.]Hæc est quarta pars in qua prosequitur Philosophus, 33
refellẽdo nunc eos qui summũ bonũ in virtute ponebãt: & quãquã hi magis ad veritatẽ acces-
sisse videntur quàm superiores,quia virtutẽ habẽs est in potẽtia propinqua: felix tamen hãc opi
nionẽ etiã reprobat tali ratione.Id quod nõ est perfectũ,nõ est summũ bonũ.At virtus non est
perfectũ:ergo non est summũ bonum:minor probatur à philosopho.Nam virtus potest esse in
dormiẽte & in eo itẽ qui nõ operetur ob impedimenta,& demũ in his qui sint in maximis ærũ-
nis,& calamitatibus cõstituti.quos nemo felices appellabit nisi positionẽ custodiẽs, sicuti fe-
cêre aliqui philosophi ponentes quædã paradoxa.Notãdum quòd si oportet aliquẽ felicẽ eua-
dere,necesse est in illo prius esse virtutes.Verùm non sufficit vt habeat habitũ.Nã habitus or-
dinatur ad operationẽ, & proptereà virtus est imperfectior quàm ipsa felicitas,cùm ordinetur
ad vlteriorem finẽ.Notandũ ꝙ à philosopho facti sunt libelli de omnibus scientiis liberalibus
breuissimi & per modũ conclusionum,quos appellauit cõuersiones:& sic solẽt Græci artes li-
berales appellare,quia videntur circulo quodã in se redire,cũ vnaquæque aliis vtatur:hos libel
los philosophus appellauit cõuersiones. alii dicũt quædã esse à philosopho confecta ita vt finis
vnius scientiæ sit principium alterius, & sic sint quasi circuli, quæ opinio mihi nõ placet. No-
tandum quòd positio est opinio alicuius in philosophia præclari,quæ sit aliena à cõmuni homi
num opinione,vt fuit Heracliti,qui dixit cõtraria esse idem,& huiusmodi. Notãdum ꝙ philo
sophus differt cõsiderationem vitæ cõtemplatiuæ in alium locum:quia non pertinet ad hunc
locum tractare de ipsa.Nã nec reprobari potest cùm sit præstãtissima:nec sumẽda nunc pro fe-
licitate,cùm antea oporteat tractare de felicitate actiua & ciuili,quæ competit homini,vt ho-
mo est.[EA verò quæ pecuniis.]Hac in parte quinta refellit opinionem eorum,qui ponebant 34
summũ bonum in diuitiis,hoc pacto,In ea vita quæ est violenta nõ consistit felicitas. At ea vi
ta quæ intendit diuitiis & eis dedita,est huiusmodi.ergo &c.Item illud, quod est alterius cau
sa & propter aliud,nõ est felicitas humana. at diuitiæ sunt huiusmodi:ergo diuitiæ nõ sunt fe-
licitas humana.Nã summum bonũ nõ est ob aliud:alia verò omnia sunt ob ipsum.Diuitiæ ve-
rò sunt adminicula,quibus vir studiosus potest exercere suas operationes,vt magnificentiæ &
liberalitatis:ergo sunt ob operationes virtutum nonnullarum, & ordinantur ad aliud vlterius.
Ex his infert quòd illa tria prædicta magis apparent esse finis vltimus quàm diuitiæ,& tamen
illa non sunt, vt ostensum est,quãuis multæ sint allatæ rationes, scilicet à diuersis philosophis.

Quòd non sit idea. *Cap. VI.*

Ræstat autem fortasse de vniuersali bono cõsyderare, & quo-
35 nammodo dicitur dubitare: quanquam hæc quæstio perar-
dua nobis est, propterea quòd amici sunt qui * formas ipsas τὰ εἴδη.
introduxerunt. Verùm meliùs forsitan, & oportere videbitur
sua quoque, præsertim philosophos, pro veritatis salute refellere. nam
cùm ambo sint amici: sanctum est honori veritatem præferre. Qui igi-
tur hãc attulerunt opinionem: in iisce non faciebant ideas, in quibus
36 prius & posterius esse dicebant. Idcirco neque numerorum ideam confi
ciebant. at bonum & in substantia dicitur, & in quali, & in eo quod est
ad aliquid. atque id quod est per se, substãtiáve: prius est eo natura quod
est ad aliquid. Est enim hoc propagini, & accidenti eius quod est simile:
quibus efficitur, vt non sit in omnibus communis quædam idea. Præte-
reà cùm bonum æquè atque id quod est dicatur (nam & in substantia di
citur bonum, vt mens & deus: & in quali, virtus: & in quanto, mediocre:
& in relatiõe, vtile: & in tempore, occasio: & in loco, mora. & alia istius-
modi) constat non esse commune quicquam vniuersale ac vnum. non
enim in omnibus prædicamentis: sed in vno tantummodo diceretur.
37 Præterea cùm eorum quæ vnam habent ideam, vna sit & scientia: bono-
rum etiam omnium, vna scientia quædam esset. nũc autem plures sunt,
& eorum quæ sub eodem prædicamento sunt collocata: vt temporis. in
bello quidem, militaris facultas. in ægritudine autem, ars medendi, &
mediocris: in alimento quidem, medicina. in laboribus autem, ars corpo
ris exercendi. Dubitauerit autem quispiam, quidnam & velint dicere i-
38 psum quodque: si vna & eadem hominis est ratio, & in ipso homine &
in homine. nam quo vterque est homo, hoc differentiam inter sese nullã
habebũt. quod si ita est: neque quo vtrunque est bonum. At verò neque
39 quia perpetuum est, ideo magis erit bonum. siquidẽ neque diuturnum
album, magis est album, quàm vnius album diei. Probabilius autem de
40 ipso videntur dicere Pythagorici: ipsum vnum in bonorum serie collocã
tes, quos sequutus videtur & Pseusippus. Sed de his quidem alius erit ser
41 mo. In iis autem quæ dicta sunt, controuersia quædam videtur, quòd ra-
tiones non de omni bono sunt dictæ. dicuntur autem vna specie bona:
ea quæ amantur per se. ea verò quæ hæc efficiunt, aut aliquo modo con-
seruant, aut contraria prohibent: propter hæc ipsa, modoque alio, bona
dicuntur. constat igitur bona, bifariam dici: alia per se, alia propter illa.
42 Seiunctis igitur per se bonis, à bonis vtilibus, cõsideremus, si ea quæ sunt
per se, vna idea bona dicantur. at quænam quispiam posuerit per se bo-
na? an ea quæ & sine aliis persequimur, quale est sapere, & videre & volu
ptates nonnullæ, atque honores. hæc enim tametsi propter aliud quip-
piam persequimur: tamen ex iis esse posuerit quispiam quæ sunt per se

τὸ εἶδος,

bona. an nihil aliud præter ideam ponendum eſt? quare* forma res quædam erat inanis. Quòd ſi hæc quoque per ſe ſunt bona: eandem in his 43
omnibus ipſius boni rationem ineſſe oportebit, perinde atque albedinis ratio eadem eſt niue atque ceruſa: at honoris, & prudentiæ, & voluptatis hoc ipſo quo bona ſunt, diuerſæ ſunt rationes ac differentes: ipſum ergo bonum non eſt quid commune vna idea. At quonam modo dicuntur? non enim iiſce ſimilia ſunt quæ nomine eodem fortuito nuncupantur. Dicuntur ne igitur, quia ſunt ab vno, aut ad vnum omnia conferuntur: an* comparatione potiùs rationum? etenim vt eſt in corpore viſus: ſic eſt in anima mens, & aliud item in alio. Sed hæc in præſenti forſitan omittenda ſunt: nam exactè ipſa diſcutere, ad aliam magis ſpectat philoſophiam. Et de idea ſimiliter. Conſtat enim, etſi eſt aliquod vnum bonũ, quod communiter prædicatur, aut ſeparatum, quod ipſum per ſe. non tamen aut agi, aut acquiri ab homine poſſe. nunc autem tale quæritur. Fortaſſe autem cuipiam meliùs eſſe videbitur, cognoſcere ipſum: ad ea bonorum quæ poſsideri ac agi poſſunt. nam velut exemplar id habentes, magis ea quæ nobis ſunt bona ſciemus: & ſi ſciuerimus, aſſequemur. Hæc igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem: à ſcientiis autem diſcrepare videtur. vniuerſæ nanque bonum affectãtes quoddam, idque quod deeſt perquirentes, huius prætermittũt cognitionem. tantam tamen opem vniuerſos artifices ignorare, & non perquirere, nõ eſt conſentaneum rationi. dubium autem eſt: & quidnam ad ſuam artẽ, aut textori confert, aut fabro, ſi ipſum ſcierit bonum: aut quonam pacto vel medicus, vel dux euadet peritior, qui ideam ipſam aſpexerit. neque enim valetudinem hoc modo medicus, ſed hominis, immo verò huius fortaſſe conſiderare videtur, quippe cùm ſingulis hominibus medeatur. Sed de his hactenus.

κατ' ἀναλογίαν.

Commen.

PRAESTAT autem fortaſſe.] Hoc eſt tertium capitulũ huius ſecundi tractatus, in quo Ari-
ſtoteles refellit opinionem Platonis de ſummo bono, quod Plato dicebat eſſe bonũ ſepara- 35
tum. i. idæam boni. Diuiditur in quatuor partes. In prima parte proponit quod dicendũ eſt de vniuerſali bono. i. de idea boni. In ſecũda parte aſsignat ratiões, quod nõ poteſt eſſe idea boni. In tertia ponit quandã dubitationẽ & ſoluit. In quarta poſtquàm exterminauit idæas, oſtẽdit ꝙ dato ꝙ ſint idææ, non eſt opus quærere de illis. In prima igitur parte dicit philoſophus, ꝙ omiſsis reliquis opinionibus de ſummo bono, fortaſſe meliùs eſt conſiderare de vniuerſali bono. i. de communi bono, & cõmuni idæa boni, quã Plato dixit eſſe ſummum bonum, & cauſam cur alia bona quæ ſunt hîc ſint bona. Fortaſſe, quia hæc quæſtio nõ videtur pertinere ad moralẽ: ſed magis ad primum philoſophum, & metaphyſicũ, tamen pauca dicere, & oſtẽdere quomodo non ſit idæa boni ſummum bonum, quod hîc quæritur, & intenditur, nõ videtur alienum à propoſito & ab philoſopho morali. Pluribus in locis ſuis in libris Ariſtoteles irruit cõtra idæas Platonis, & nũquàm ſe excuſat niſi in hoc libro moralium. Ratio eſt, quia cùm ipſe det præcepta de morib⁹, ne videatur agere cõtra bonos mores impugnãdo amicũ, & præceptorẽ ſuũ Platonẽ, cum quadam honeſtate hîc ſe excuſat. [QVI igitur.] Hæc eſt ſecunda pars in qua aggreditur Platonis
opinionem, oſtendendo talem concluſionẽ, quòd non eſt vna cõmunis idæa omnibus bonis, vt 36
putauit Plato, & probat quatuor rationibus. Prima. Vbicunq; vel in quibus eſt prius & poſterius non eſt cõmunis idæa & forma. At in bonis eſt prius & poſterius, ergo in bonis non communis idea: maior conceſſa eſt à Platonicis, quia non ponebant idæas in his, in quibus eſſet prius atque

posterius, & ideo numerorũ non ponebant idæã: minor probatur à philosopho.s. ꝙ in bonis est prius & posterius. Nã substantia est bonũ, qualitas est bonũ: relatio similiter, & alia quæ sunt in aliis variis prædicamẽtis in quibus est bonũ. Verùm cùm ista habeant ordinẽ, prius est substãtia quàm relatio, cùm relatio sit respectu substãtię, vt est virgultũ respectu arboris, & vt est accidẽs respectu subiecti sui. prius enim est arbos quã virgultũ, & subiectum quã accidens, & substantia quàm quãtitas, vel qualitas, vel relatio, vel aliud accidẽs. Vt priùs est homo qui est substãtia animata sensitiua, quàm sit tantus, veluti triũ cubitorũ: vel talis veluti albus: & ad aliquid veluti pater. per priùs igitur est homo prioritate naturæ, posteriùs verò hæc sibi accidunt: vt sit tãtus vel talis & similia: ergo cùm bonũ non sit quoddã cõmune æquè in omnibus prædicamẽtis, non erit quedã cõmunis idæa bonis omnibus, quẽadmodũ in numeris, Nã cùm variæ sint species numerorũ, veluti dualitas, trinitas. & altera sit prior, altera nõ, ponebat Plato quandã idæã cõmunem omnibus. Eodẽ pacto cũ variæ sint species bonorum, & in bonis sit prius & posterius, nõ debet poni vna cõmunis idæa omnibus, dicit philosophus. [PRAETEREA cùm bonum.] Secũda ratio.

36 Ens dicitur de omnibus prædicamẽtis, similiter & bonũ, & alia est boni ratio cùm est in prædicamẽto substantiæ, & alia ratio cùm est in prædicamẽto qualitatis, & sic de cæteris. Fit igitur talis argumẽtatio. Ea quæ sunt in diuersis prædicamẽtis nõ dicuntur secundũ vnam rationem: nec est eorum vna cõmunis idæa. At bonũ, loquendo de bonis quæ sunt hîc, est in diuersis prædicamentis, ergo boni non est vna ratio, & vna cõmunis idea. Maior concederetur à Platonicis, & semper affert maiores hîc veluti cõcessas à Platonicis. Minorẽ ipse probat. s. quòd bona sunt in diuersis prædicamentis. nam mens quæ est de numero bonorũ, est in prædicamento substãtiæ vt ait: virtus in prædicamento qualitatis: moderatum in prædicamento quantitatis. & vtile in prędicamento relationis. Vtile enim refertur ad aliud: occasio quoque. i. opportunitas temporis ponitur in prædicamento quando, sicut tempus quod est mensura motus, ponitur in quando, & cõgrua conuersatio ponitur in prædicamento vbi: & alia huiusmodi bona, quæ varia sunt, & in diuersis prædicamentis collocata. Nam vt prædicamẽta sunt maximè distincta inter se, sic & res quæ in ipsis prædicamentis sunt. Sequitur igitur cõclusio, ꝙ non est vnũ & vniuersale bonũ cõmune omnibus bonis: nã si ita esset, nõ in omnibus prædicamẽtis, sed in vno tantũ diceretur, & esset vt ostendimus. Notandũ quòd ens, & bonũ conuertuntur. Sed bonũ sumitur bifariam. Primo modo vt est passio entis, & sic cõuertitur cũ eo: alio modo vt est bonum moris, & hoc non cõuertitur cũ ente, nam omne bonũ moris est ens, nõ autẽ econtra. Si igitur Plato dicit esse vnã cõmunem idæã boni, oportet vt dicat bonũ cõmune quod cõuertitur cũ ente, & sic accipit hîc philosophus illud bonũ cõmune quod cõuertitur cũ ente: & ex eo arguit cõtra Platonẽ. Notãdum ꝙ Deus propriè nõ est in prędicamẽto, cùm ipse sit qui producat ipsam substãtiã, & omnis substãtia cõponatur, aut ex materia & forma, aut ex potentia & actu: Deus autẽ non est cõpositus, sed accipitur hîc impropriè. s. pro substantia separata: vel pro corpore cœlesti, quæ dicuntur animata à philosophis. tamen secundũ Scotum, & fortè etiã secnndum Platonẽ est quædam substantia transcendens quę prædicatur de deo, & de substantia prædicamenti, & sic faciunt decem prædicamẽta transcendẽtia, & sic quantitas prædicatur de infinitate dei, & qualitas de bono, &c. [PRAATEREA cùm eorũ.] Tertia ratio. Quorũ non est vna, & eadẽ scientia: nõ est vna com-

37 munis idęa: sed bonorũ nõ est vna, & eadẽ scientia: ergo bonorũ non est vna cõmunis idæa. maior cõcederetur à Platone. Nã Plato dixit, ut sunt idææ ita esse scientiã nostrã. Minor declaratur à philosopho. nã eorum quæ sunt in vno prædicamẽto nõ est eadẽ sciẽtia: multò minùs erit vna sciẽtia eorum bonorũ quæ sunt in diuersis prædicamẽtis. Sed tempus quodcũque collocatur in vno prædicamẽto, & tamẽ temporis nõ est vna scientia atque eadẽ. Nam tẽporis bellici est vna scientia, quæ dicitur ars militaris. Tẽporis ægritudinis est sciẽiia medicinæ, quæ obseruat tempus. s. principiũ, augmentũ, statũ & decrementũ. Similiter moderationis in cibo est ars medendi, qua obseruatur tempus debitum alimento, & superius exemplum de medicina pertinet ad recuperandam sanitatem, hoc ad conseruandã eãdẽ. Est etiã alia obseruantia tẽporis, quæ pertinet ad gymnasticam. i. ad artẽ exercẽdi corporis in ipsis ludis gymnasticis. Notandũ ꝙ vnius, & eiusdem boni, quod est in vno prædicamẽto, ostendit philosophus plures esse sciẽtias. Nam tempus est bonũ, & de ipso cõsiderant variæ scientiæ: vt in bello tempus bonum, & idoneum, & opportunitatem considerat ars militaris, & tempus bonũ in ægritudine, medicina, & sic de aliis aliæ facultates: ita vt cùm alia sit atque alia scientia talis boni, erit alia atque alia ratio, & non cõmunis ratio neque idæa huius boni quod est in vno prædicamento, multò minùs boni quod est in omnibus prædicamẽtis. [DVBITAVERIT autem quispiam.] Hæc est quarta ratio qua ostendit

38 non esse ponendam cõmunem idæã ex eo, quia esset superflua. Dicit igitur quòd ambiget quispiam quidnã Platonici velint dicere ipsum quodque. Addunt enim ipsum vnicuique rei, cum volũt significare idæam illius rei veluti ipsum hominem. i. idæam hominis, ipsum equũ, ipsum bonum, idæã equi, & idæam boni: quid ergo volunt significare per ipsum, volunt ne ostendere esse diuersas idæas à rebus quarum sunt idæa, vt volebat Plato? Verùm ea non differunt quæ conueniunt in vna atque eadem ratione formali. At ipse homo, id est, idæa hominis & homo apud

nos cōueniūt in ratione formali: ergo nō differūt. Nā si definiātur, de vtroq;, dicetur animal ra-
tionale. si ergo nō erit differētia in ratione formali inter idæā hominis & hominē, & inter idæā
boni & bonū: superfluū videretur ponere idæā hominis, & idæā boni, & credere esse quasdā spe
cies separatas ꝑ se seorsum existētes: notandū ꝙ philosophus hic ex definitione rerū irruit con-
tra Platonē, qui posuit formas diuersas & idæas à rebus quarū sunt idææ: diuersitas autē nulla a-
lia videtur quàm formalis: ꝙ si ostēdatur ipsa nō differre ratione formali: certè nō different res
illæ, & falsa erit opinio Platonis ponētis idæas differre à reb⁹ quarū sunt idææ, & superfluę ideæ
videbuntur. [AT verò neque quia.] Hac in parte affert vnā obiectionē quæ fieri cōtra eū pos-
set. Tu dicis ô Aristoteles ꝙ homo nō differt ab ipso homine. i. idæa hominis: quomodo nō dif- 39
fert, cū homo hic apud nos sit corruptibilis: idææ verò & hominis & boni sint perpetuæ & in-
corruptibiles: dicit ergo philosophus ꝙ ꝓpter hoc nō differūt essentialiter, & formaliter: sed ꝑ
modos quosdā, & posteriora quædā veluti finitū & infinitū: perpetuū & nō perpetuū: quæ non
sunt de essentia rei: modi verò nō faciūt ꝓpriè differre, sed formæ essentiales faciūt ea quę sunt
propriè differre. Nā ea dicūtur esse de essentia alicuius quæ simul sunt & nō posterius. Prius enī
res est, postea ꝑpetua, & nō ꝑpetua, & talis vel talis: quæ nō faciūt essētialiter res differre: & dat
exēplū de albedine, quod nō est magis albū id quod potest durare vnū diē, quàm id quod potest
durare vnū annū. Illa enim duratio nō facit esse magis aut minùs albū: nā licet vnū sit diuturni⁹
altero, tamē vtrūq; est albū, eiusdē rationis. Igitur cū Platonici velint idęas differre à rebus, qua-
rū sunt idææ, & nos ostēdimus nō differre, superfluū est ponere idæas: frustra ergo ponitur cō-
munis idęa boni. Quāuis enī bonū, & ipsum bonū. i. idæa boni differāt ꝑ hoc, ꝙ alterū sit diutur-
nius altero: tamē nō differūt in sua ratione formali, quia eiusdē sūt rationis. [PROBABILIVS
autē.] Hoc loco philosophus cōparat opinionē Platonis de bono cū opinione Pythagoræ, & di 40
cit ꝙ sentētia Pythagoricorū videtur ꝓbabilior quàm Platonis: nō ꝙ sit simpliciter vera: sed
ꝓbabilior. Dicit igitur ꝙ Pythagorici nō posuerūt bonū quoddā separatū per se existēs, cōmu
ne omnibus bonis: sed posuerunt ordinē, & seriē bonorū: in qua collocarūt etiam vnū, vt osten
datur quòd res tūc dicitur propriè bona, & perfecta: quādo est vna. Pythagoras posuit duas se-
ries siue duos ordines vel familias, vt ipse dicebat, rerū, & has dixit principia rerum. Vnā igitur
bonorū seriē ponebāt Pythagorici: alterā malorū. & ī vna quaq; serie dicebāt esse decē īuicē op-
posita, tanquā decem principia bonorū, & decē malorū. In serie bonorū posuerūt vnum: in serie
malorū plura, & successiuè opposita hæc. s. finitū infinitum: impar & par: rectū & obliquū: qua-
dratum, altera parte lōgius: lumē tenebræ: dextrum sinistrū: mas fœmina: quies motus: bonū ma
lum. Vnum dixit esse in numero bonorū, quia quęlibet res habet in se bonitatē suā per vnitatē:
qua suscipit suū esse. Nā quando vnitur anima cum corpore, tunc fit vnū, quod est homo, quan-
do vniuntur elementa, tunc fit cōpositum, & est vnum, vt lignū, lapis, aurum & similia: & quan-
do vniuntur plures voces secundum propositionē fit vnus cōcentus. Itaque vnitas in qualibet
re videtur esse perfectio. Ecōtra facit pluralitas: destruit enim res, & ad non esse perducit: nam
cùm aliquod corpus resoluitur in elemēta, & in plura, tunc destruitur illud cōpositum. Finitum
quoque est bonum, quia designat perfectionem, & potest percipi. Infinitū est malum, & imper-
fectum, & indeterminatū, & percipi non potest. Impar est bonū, quia diuidi non potest vt vni-
tas, & nō destruitur per suā imparitatē. Par ecōtra est malū, quia per suā paritatem resoluitur vs-
que ad vnitatē, quæ nō est amplius numerus: & si aliquādo non potest diuidi vsque ad vnita-
tem, ita ꝙ remaneat numerus: stat virtute imparitatis. vt primo modo octonarius numerus di-
uiditur vsque ad vnitatē: senarius stat in prima diuisione virtute imparitatis. i. numeri ternarii:
non ꝙ stat senarius numerus, quia iam est destructus, sed stat diuisio & consistit in ternario: sic
de aliis oppositis dici potest, ꝙ alterū habet rationē boni: alterū mali. Aristoteles igitur antepo
nit hanc opinionē Pythagoræ, opinioni Platonis. Quia Pythagoras reducebat omnia bona ad
vnū bonū, quod est in rebus hic apud nos: & nō ad vnum bonū separatum à nobis: vt est idæa bo
ni, quēadmodum sensit Plato, & dicit quod Speusippus qui fuit discipulus Platonis, & ex sorore
nepos, reliquit eū in hoc, & sequutus est Pythagorā: ex quo etiam se magis excusare videtur, si
ipse nō sequutus est Platonē præceptorē. [IN iis autē quæ dicta sunt,] Hac in parte quę est tertia
pars principalis huius capituli, affert obiectionē quæ fieri posset cōtra rationes suas superiùs il-
latas. Dicere enim quis posset, ô Aristoteles tu loquutus es de bonis vno modo sumptis indeter 41
minatè, & sine distinctione vlla, nō loquēdo de omni bono distinctè, vt oportebat. Nā bona bi
fariam dicūtur: quædā enim per se bona: quædam propter aliud, & de istis duabus speciebus for-
tasse diceret Plato se nō posuisse cōmunem idæam vnam, sed de altera specie tātum. s. bonorum
per se relictis bonis vtilibus, & propter aliud quæ nō sunt propriè bona cùm sint ad aliud. Itaq;
debebas distinguere ô Aristoteles, & de omni bono differenter loqui & distinctè. tu autem non
loquutus es & de omni bono, cùm bifariam sit. Dicit igitur philosophus, ista est bona obiectio:
itaque diuidātur bona, quià ex iis quæ dicta sunt à nobis, cùm nō distinxerimus bona, cōtrouer-
sia videtur suboriri, & obiectio quædā: ad quā tollendā diuidamus bona, & videamus si est vna
communis idæa. Bona bifariam dicūtur: quædam per se: quædam ob aliquid aliud: per se autem

bona rursus, aut per se simpliciter & absolutè sunt, aut sunt partim propter se, partim ob aliud, quæ sunt quasi media inter ea quæ sunt per se simpliciter & absolutè, & ea quæ sunt ob aliud tantùm. per se simpliciter sunt, vt felicitas: per se verò bona: quæ partim sunt propter se: partim ob aliud sunt: vt sanitas: ea verò sunt propriè ob aliud, vt in medicina potiores & temperati cibi, & alia huiusmodi quæ faciunt vel conseruant sanitatem vel remouent contraria. i. impedimẽta sanitatis. Sunt enim ob aliud tantùm, quia ob sanitatem. Quare sunt bona per se, & propter aliud, & partim propter se, & partim propter aliud. natura enim non transit ab extremo ad extremum sine medio vt aiunt. Cùm igitur tot modis dicãtur bona, accipiamus alteram speciem bonorũ, scilicet per se, posthabitis nũc bonis vtilibus, quæ sunt ob aliud tantũ: quia si debet esse idæa boni, magis erit de bonis per se. Accipiamus igitur ista bona per se, & consideremus dicit philosophus si his cõpetit vna cõmunis idea. Notãdum circa illa verba, nõ de omni loquebamur bono, in textu græco qui reperitur, & etiã in traductione Leonardi non est ibi, non: traductio vetus & Ioãnis Argyropoli habet, nõ. Et Eustrathius, & alii expositores exponũt, cũ non, istũ textum.

42 [AT quænã quispiam.] Facta distinctione bonorũ, & postpositis vtilibus quæ sunt ob aliud tantũ, & sumptis per se bonis ostẽdit philosophus ꝙ per se bonorũ nõ est vna cõmunis idea, & hoc modò videtur tollere ideas rerũ. si hîc apud nos ò Plato, sunt aliqua bona per se, forma & idæa bonorũ vana, & superflua esse videtur. At primũ est, ergo & secundũ. ꝙ autẽ primũ sit ostẽditur. Sunt enim hic bona per se vt sapere, & videre, & habere prudentiã, & alia huiusmodi, & quædã voluptates, quia nõ oẽs sed voluptates quæ studiosas operationes sequuntur. hæc enim quanuis cõferant ad aliquid aliud, tamẽ ꝓpter se expetũtur, & sunt bona reponẽda, & numerãda inter bona per se. hoc ostẽso vtitur quasi derisione cõtra Platonem. q. d. videtur ne tibi ò Plato ꝙ pręter tuã idæã, quã tu vocas bonũ per se, & separatum à nobis: sit aliud quicquã bonum per se hîc apud nos? Ad quid igitur fuit opus ponere idæas? superflua ꝓfectò esset species & idæa. Nã Plato nolebat ꝙ idææ differrent à rebus quarũ erãt idææ. si ergo ostensum est ab eo ꝙ idæa boni est bonũ per se, & nos habem⁹ etiã hîc apud nos bona per se, & in eo ꝙ per se, sunt eiusdẽ ratiõis cũ idæis, & nõ differunt, superflua species erit, & idæa. Ex his omnibus cõcluditur ꝙ si nõ est vna idæa cõmunis bonorum quæ sunt per se de quo magis videbatur, nullo modo potest esse vna idæa communis omnium bonorum vel aliquorum bonorum, ex quo sequitur non esse idæã. Verùm si tu dixeris ꝙ neq; illa quæ enumeraui, nec alia sunt bona per se, superflua quoq; esset idea. nam si est bonum separatum per se, & debet esse exẽplar eorum quæ sunt hîc apud nos: certè ea quæ sunt ex idæis. i. exẽplata vt ita loquar, debẽt esse hîc vt correspõdeant suis idæis: sed si nõ sunt talia exẽplata per se vt sunt idææ per se: frustra positæ sunt idææ eorum quæ sunt. s. vt sit idæa bonorum id quod verè est bonum per se: posteà apud nos non sunt bona per se, de quibus ponitur idæa.

43 [QVOD si hæc quoq; per se.] Sequitur in redarguẽdo Platonẽ, & ostẽdit ꝙ si sint hîc bona per se, nõ est necesse ponere aliud bonum separatum per se. Nã si per se bonorum est vna communis idæa, tunc omnia quæ sunt hic per se bona, erunt eiusdem ratiõis, sed hoc est falsum, ergo falsum est ponere vnã cõmunẽ idæã esse per se bonorum. quid autẽ hoc sit falsum. s. hîc per se bona esse eiusdẽ ratiõis, ꝓbatur à philosopho, & ostẽditur ꝙ sunt diuersæ rationis. nã sapiẽtia est bonum per se tale vt perficiat habentẽ, & est in eius potestate cuius dicitur esse: honos depẽdet ab alio. at hæc cõpetunt his, diuersa ergo sunt diuersæ rationis bona. ꝙ si esset vna cõmunis idea bonorum per se: tunc omnia bona per se, quæ sunt hîc conuenirent in cõmuni ratione formali, vt nix, & cerusa in albedine. albedo enim niuis, & ipsius cerusæ est eiusdẽ rationis. sed, cùm non conueniant in vna cõmuni ratione, vt ostensum est, profectò nõ erit eorum vna communis idæa. quare siue sint bona per se hîc apud nos: siue nõ sint: nullo modo erit idæa, quia si non sint hîc bona per se: nec etiã esset idæa, quia Plato posuit idęas, vt per eas tanquã per exẽplaria ꝓducat ea quę sunt hîc. si ergo exẽplata hic nõ essent: frustra essent ibi exẽplaria & formæ. si verò sint talia bona per se hîc apud nos, etiã nõ erit idæa, quia ista bona erunt eiusdẽ rationis cum idæa, & etiã inter se. sed ista sunt diuersarum rationũ, quia nõ est eadẽ ratio prudentiæ & honoris, vt probauimus, ergo non est vna cõmunis idæa bonorum per se. ex quibus concluditur quòd siue nõ sint hîc bona per se, siue sint: nõ est vna cõmunis idæa. at quonã pacto bona dicũtur? Ex suprà dictis oritur quædã difficultas, quam soluit philosophus. s. quomodo bonũ dicatur prædiceturque de omnibus bonis. nã cùm superiùs dicebatur quòd bona habent diuersas rationes, statim exclusa est prædicatio vniuoca: neq; etiã videtur, quòd bonũ prædicetur æquiuocè de bonis, cũ nõ sint similia iis quæ fortuitò & à casu eodẽ nomine appellantur. Restat igitur quomodo sit dicendũ bonũ prædicari de bonis inferioribus, si nec vniuocè nec æquiuocè prædicatur, vt diximus, & apparet. Notandũ quòd est differẽtia inter prædicationem vniuocã, & æquiuocam. Vniuoca est quãdo aliquid prædicatur diciturq; de pluribus secundũ vnũ nomen, & vnã rationẽ: vt homo dicitur vniuocè de Socrate & Platone. Aequiuoca est, quãdo aliquid prædicatur de pluribus secundũ vnũ nomẽ tãtùm: rationes verò eius sunt diuersæ secundũ illud nomẽ, vt canis dicitur de cane terrestri, & de marino & cœlesti: oẽs enim isti, licet sint diuersæ ratiõis, habẽt tamẽ nomen cõmune. Restãt duo alij modi duæq; naturæ: quarũ vna est quãdo res habẽt idẽ nomẽ, & aliquã rationẽ cõmunẽ, sed non vt vniuoca. verùm dicuntur cõuenire, vel quia profluunt ab vno, vel

quia pergunt ad vnũ exemplum primi, vt incisio venæ, instrumentum medici: potio item & alia quæ inter se sunt diuersa, tamẽ dicũtur medicinæ, quia ab vno.s. à medico originem habent. exẽplum secundi, vt sana dicuntur veluti conseruatiua sanitatis, vt exercitatio corporis: siue recuperatiua, vt medicinæ, & talia quæ tendunt ad vnum terminum, & eundem finem.i. sanitatem. Altera est natura media inter vniuoca pura, & æquiuoca pura, & ista sunt analoga.i. quæ habent proportionem, & similitudinẽ rationis inter se, & hoc modo vult philosophus vt dicantur bona.i. per analogiam & similitudinem rationis. & ipsemet ponit exẽplum, vt sicut visus in corpore est bonum: ita mens, & intellectus est bonũ in anima. & ista est proportio, & analogia secundũ quã bonum dicitur de bonis non vniuocè neque æquiuocè, sed analogicè. Nã qualis est oculus in corpore, talis est mens in anima. sed vtrunque est bonũ per se, & dicentur bona per se secundum similitudinem rationis. [SED hæc in præsenti.] Hæc est quarta pars principalis huius tertij capituli: in qua ostẽdit, quòd nõ pertinet ad moralẽ philosophũ tritè inquirere, vtrũ bonũ dicatur vniuocè an æquiuocè: & itẽ de idæa boni, quã posuit Plato: sed talis cõsideratio diligẽs pertinet potiùs ad primum philosophum & metaphysicum. Nam primus philosophus considerat de omnibus quomodo dicuntur, & si conueniunt vel non conueniunt in ratione formali, & talis consideratio præsertim diligens non pertinet ad moralem: similiter de idæa. nam moralis non considerat de his, quæ hîc aut agi, aut acquiri à nobis non possunt: vt sunt idææ, cùm sint in mẽte ipsa diuina, vt vult Plato. Nos autem quærimus nunc, dicit philosophus, bonum humanum [FORTASSE autem.] Affert obiectionem quandam, & eam soluit. Tu Aristoteles remouisti sententiam Platonis, primò refellendo eam vt falsam: posteà dixisti, ꝙ si etiam est talis idæa boni: tamen non pertinet eius cognitio ad moralem: & hoc non videtur verũ. nam si sit idæa boni, certè videbitur quòd eius cognitio pertineat ad scientiam morũ, & cognitionem bonorum. quia exẽplar valet ad hoc vt fiat diligenter id quod dependet ab ipso exemplari. faciliùs enim illo cognito, & discernemus dependens: & sicut sagittarii signo posito consequemur bonum, quod quærimus. [HAEC igitur ratio] nunc soluit obiectionem duabus rationibus. Prima, cognitio illius boni non pertinet ad philosophũ moralẽ: quam nullæ artes nullæq; scientiæ cõsiderant, & præsuppon ũt: at bonũ Platonis separatũ est tale: ergo eius cognitio non pertinet ad moralem, & est inutilis eius cognitio. omnes enim artifices dirigunt suas operationes ad perficiendũ suum opus, & siquid eis deest non contemplantur idæã separatã à nobis, cuius cognitio si conferret, profectò non prætermitteretur ab omnibus artibus. Notandum quòd Plato concessisset non poni illud exemplar: vt nos intuẽtes illud, faciamus ea, quæ sunt hîc ad imitationem illius, sed vt deus opifex vniuersi intuens exemplaria, & idæas, quas habet in se, producat deinde has res quę sunt hîc, & sint veluti exemplata. [DVBIVM autem est.] Secunda ratio. Eius rei cognitio non pertinet ad scientiam moralẽ quę non prodest scientiis, & artificibus vt euadant peritiores in sua arte: sed cognitio boni separati est huiusmodi, ergo non pertinet, &c. Hoc probatur inductione discurrendo per singulas artes, & facultates, quæ de nihilo magis vel meliùs operari possunt: si cognouerint idæam boni separatam quàm si eandem ignorauerint. [FORTASSE.] Quia licet medicus in operando versetur circa singularia, tamen consideret etiam sanitatẽ, & hominẽ in vniuersali. cũ philosophus vellet definire felicitatem, attulit opiniones multorum: quorũ alii dixerunt esse voluptatem, alii honorem, alii virtutem, vel alii aliquid eorũ bonorum quæ sunt hic. Plato verò præter hæc aliud summum bonũ censuit esse separatũ à nobis penitus, & ab his bonis quæ sunt hic: cuius opinionem refellit philosophus, ostendens pluribus rationibus non esse ponendã vnam idæã cõmunem omnibus istis bonis quæ sunt in vita humana. nã philosophus loquitur in doctrina sua de summo bono quod acquiri potest ab homine per operationes suas, ita vt sit in se positum. sed vt videamus quæ fuit sententia Platonis, paulo est altiùs repetendũ, vt intelligamus rationes philosophi non procedere contra mentem Platonis, sed contra eam sententiam quam vulgus credebat, vel dicebat esse Platonis. Plato igitur ex cognitione harũ rerum, & ordine eorũ quæ sunt hic, & partibus mundi ascendit ad cognitionem opificis vniuersi. nam cognitio nostra ortum habet à sensu, & tandem ascendit ad vniuersale, & rationes rerum, & sic inuentæ sunt artes, & scientiæ. sic igitur Plato ascendit ad cognitionem primæ causæ eorum quæ sunt. cui tribuit rationem causæ efficientis, & causæ formalis & finalis. primò efficientis: quia ea quę sunt, ab aliquo sunt producta, & ne fiat processus in infinitum veniendum est ad vnum quod sit producens tantùm, & non productum, & talis sit causa prima quæ habet esse ex se ita quòd nullo modo ab alio. & ista causa prima est efficiens omnium quæ sunt hic, & ab ea profluunt, & conseruantur omnia. & est vt quidam pater familias. ideo Plato ipsum vocauit patrem huius vniuersi. Propterea dicitur causa formalis ob multas rationes: primò quia est semotus ab omni materia, & quicquid ipse est, forma est, & etiam quia complectitur formas omnium quæ sunt. nam cùm ipse sit causa efficiens necessariò dicere oportet, ꝙ cognoscens efficit, & intelligit ea antequam sint: quia si secus esset ignoraret ea antequàm produceret, & sic ageret sine cognitione, quod est absurdũ. Etenim deus antequã produceret mundũ intellexit eum, ergo erat mundus, & erat in eo ab æterno, non vt accidens quoddã, quia in deo nõ est accidens vllum, sed supereminenti quodã modo. Plato igitur voluit, ꝙ omnia antequã producãtur essent in deo: nõ eo modo quo sunt hic

cum materia, & cũ existentia, sed supereminenter, & ipsa tantũ, id est ratio formalis tantũ vniuscuiusque rei. Ideo appellabat ipsas cum hac additione: ipsum hominem, id est rationem hominis: & ipsum equum, id est, rationem equi, & sic de aliis. sunt autem hæc in deo perpetua, & sine materia, & idẽ cum deo re: nec est inconueniens vnum esse idem re, habere tamen plures rationes, vt ascensus, & descensus in scala, & via ab Athenis Thebas, & à Thebis Athenas. licet idem sit spatium, tamen alia est ratio ascensus, & alia descensus: & alia ratio viæ ab Athenis, & alia Athenas. & sic idæas rerum esse idem re cum deo, differre tamen ratione dicebat Plato. declarabat etiam & ostendebat has idæas necessariò esse ponendas in deo exemplo artificum: qui cognoscunt id quod facere debent antequam fiat. sicut faber & architectus cognoscũt domum à se faciendam, & habent eam in mente: quæ quidem est forma & ratio domus sine vlla materia. respicit igitur artifex ad illam domum quam habet in mente, cùm operatur: sic pictor aspiciens ad idæam quã habet in mente, manum, & penicillum dirigit. sed hoc interest quòd artifex acquirit illam formam nec semper habuit eam: deus autem ab æterno habet rationes, & exemplaria omnium rerum. & sic vt artifex producit suos effectus respiciendo ad rationes quas habet in mẽte: sic deus producit res distinctas respiciendo ad rationes quas habet distinctas in mente: distinctas inquã ratione, non autem re. & ideo quando deus vult, producit hominem, & non equum: quia ratio, & idæa ad quam respicit, est distincta, ratione inquam non re. deus igitur habet formas & rationes rerum: ideo potest dici causa formalis omnium rerum secundum Platonem, quia ipse est dator formarum, necessariò habet formas, & sine materia, & supereminenti modo. Est etiã deus causa finalis. non solùm enim ab ipso omnia profluunt: sed etiam ad ipsum omnia referuntur tanquam ad verissimum finem. Nam cùm sit summum bonum, expetitur ab omnibus, & omnia ad ipsum tendunt tanquam ad vltimum, & perfectissimum finem. sic igitur summum bonum censuit esse Plato, id est, ipsum deum cuius participatione sint alia bona, id est, reliqua quicquid habent boni inde habeant tanquam à fonte & causa. In cuius essentia posuit idæam boni quæ communis esset omnibus bonis: quæ ex illo exemplari veluti exemplata ducta bona appellarentur. hanc opinionem Aristoteles quæ subtilissima erat, & fama celebrata, multis in locis labefactare enititur. hoc autem loco eam multis rationibus refellit, ostendẽs quòd hæc bona cùm inæqualia sint, & diuersæ rationis, non debent habere communem idæam. Nam si accipiamus inquit substantiam, qualitatem, & alia huiusmodi: reperiemus substantiam per prius esse bonum quàm qualitatem vel relationem, & huiusmodi. non erit ergo quædam communis ratio boni ad quam æqualiter referantur, & quæ æquè competat omnibus bonis. hoc idem dicere licet de ente: Substantia enim per prius est ens quàm qualitas, vel relatio, vel alia prædicamenta accidentium: quæ posteriùs entia esse videntur. vbi igitur prius, & posterius est: communis ratio esse non potest æquè competens illis. A Platonicis multa responderi solent. Primùm quòd hęc bona eo quo bona sunt ad vnam communem rationem æquè referuntur. nam substantia in eo quo bonum est non priùs est bonum quàm quantitas, aut qualitas, & alia huiusmodi. sin autem posteà comparentur inter se, certum est quòd substantia est nobilius, & perfectius bonum quàm qualitas, & huiusmodi: non tamen magis, & priùs est bonum in quantum est bonum. nam secundum Platonicos bonum videtur de bonis vniuocè prædicari: quòd autem substantia sit nobilius ens vel nobilius bonum, istud videtur euenire posterius. veluti accidit quòd homo sit nobilius animal quàm equus, tamen non est magis animal quam equus, nec priùs animal in eo quo animalia sunt, cùm eiusdem sit rationis, scilicet, in quantum animalia. erit igitur communis idæa boni ad quam omnia alia bona, tanquã ad causam suam æquè debent pariterque referri. ad hoc idem clariùs ostendendum tale exemplum afferri in medium potest. si argentarius sit faber qui magnum cumulum fecerit annulorum, quorum alii aurei, alii argẽtei: alii ęnei & huiusmodi sint: dubium non est quin faber ille idæam, & formam habeat in mente, ad cuius similitudinem fabricati illi annuli sint. Illa igitur idęa quæ est in mente artificis, ex qua omnes illi annuli ducti sunt communis omnibus erit, & causa vt illi annuli sint. erit autem exẽplar illud & alia idæa æquè omnibus annulis, pariterq; communis, nec magis nec priùs erit anulus aureus quàm argenteus, ea ratione qua annulus est, nec argenteus quàm æneus: licet comparati inter se, quod est posterius, nobiliores aurei quàm argentei, & argentei quàm ænei sint. Eodem modo dicere possumus de idæa boni, quàm in essentia diuina collocabat Plato, causamque esse volebat reliquorum bonorum, quæ in quantum sunt bona, & sint inter se eiusdem rationis in bonitate, nõ est absurdum vt habeant idæam ad quam referentur æquè, veluti imagines ad exemplar è quo æquè sint ductæ. Cùm verò sint diuersa ab idæa sicut exẽplata à suo exemplari, & imago à sigillo è quo ducta est, meritò poni videtur idæa separata ab omnibus istis, quæ differat sicut corpus ab vmbra, & pes à vestigio suo, & exemplar ab eo exemplato cuius est exemplar. In his enim nõ est vna & eadem ratio. sed bene dicantur habere similitudinem quãdam, sicut homo pictus dicetur animal rationale similitudine quadam, ita ista inferiora corruptibilia dicentur talia similitudine quadã, & non propriè vt idææ dicuntur. sed hæc sufficiant in præsentiarũ. hæc enim materia magna indiget inquisitione. cæterùm vt ordo philosophi, quẽ hucusque tenuit clariùs intelligatur: breuem eorum quæ dicta sunt faciemus repetitionẽ. nos videmus ꝙ omnis ars, & omnis doctri-

na omnes denique actiones humanæ intendunt quendam bonum finem. verùm cùm multæ ſint artes & facultates, multi erunt fines boni. ſed cùm illarum aliæ ſint aliis præſtantiores, erit etiam finis fine præſtantior. verùm cùm proceſſus in finibus non ſit infinitus, erit finis vnus vltimus ad quem & noſtræ intentiones principaliſsimæ, & alij fines tanquam ad optimum, & perfectiſsimum referentur, & talis erit noſtra felicitas, ſententia philoſophi. ſed cùm ars ſeu facultas ciuilis actiuarum principaliſsima eſſe videatur, finis eius erit optimus ille, ad quem aliarum facultatum actiuarum fines reducendi erunt, tanquam ad vltimum. at cùm vnaquæque ars debeat cognoſcere ſuum finem, ciuilis quoque ſuum debet conſiderare, & percipere: talis autem eſt felicitas, ergo cognitio felicitatis pertinet ad ciuilem, capiendo ciuilem, qui & moralis primò, & œconomicus deinde, demum politicus intelligi poteſt. verùm cognitio de iis non poteſt haberi ex neceſſariis principiis, nec demonſtratiuè à priori, cùm materia ſit de rebus quæ plerunque fieri ſolēt. & ſuſcipientes talem cognitionem non debent requirere demonſtratiuam doctrinam, ſed eam quam materia exigit, id eſt à poſteriori. debent prætereà habere aliquam experientiam rerum, & animum bene diſpoſitum, & alienum à perturbationibus, nec repugnantem tali doctrinæ. concedentes igitur eſſe vltimum finem rerum agendarum qui ſit felicitas, quam omnes intendunt, & ſi cuncti penè mortales in nomine conueniant dicentes ſupremum bonum agibilium eſſe felicitatem: tamen in ipſa re, & diffinitione diſſentiunt, cùm aliud vulgus, aliud ſapiētes felicitatem eſſe exiſtiment. Alii enim voluptatem, alii honorem alii diuitias, quidam bonum abſtractum, quod ſit cauſa vt alia ſint bona, putant eſſe ſummum bonum. harum autem ſententiarum eas perſcrutari ſufficiet quæ aliqua ratione duci videntur ad taliter opinandum. ſed cùm in omni re ſciēda duplex ſit via: vna qua proceditur à principiis, & cauſis ad effectus: alia econtra qua fit proceſsio ab effectibus ad cauſas & principia: ſemper proficiſcendum & incipiēdum à magis notis. & cùm magis nota, ſint aut ſimpliciter, & ex parte rei, aut à nobis, & ex parte noſtra, incipiendū à magis notis nobis. vt in hac doctrina, & inueſtigatione de felicitate, & moribus, procedendum eſt ex iis quæ magis nota ſunt nobis ex effectibus. Oportet autē vel habere ex ſeſe principia moralia quæ ſunt, aut eſſe diſpoſitum ad ea facilè ſuſcipienda. ſi verò neutrum habeat, is inutilis erit penitus, ſecundum Heſiodum. Verùm antequam afferamus ſententiam noſtram de felicitate, perquiramus opiniones aliorum quæ magis celebres ſunt. vna eſt quæ dicit eam eſſe, voluptatem: hæc poſthabenda eſt, cùm ſit ſeruilis, alia quæ dicit contemplatiuam vitam, quæ ſuprema eſt omnium, ſecundum philoſophum, quam differt in decimum. alia eſt ciuilis & qui eam ſectantur vt plurimùm vel ponunt in honore, quod refellitur, quia non eſſet in poteſtate felicis, cùm honos ſit in honorante, item quia videtur ordinari ad virtutem. quare magis in virtute ponenda videretur. nec ſufficit, quia ſequeretur quòd dormiens, quòd ocioſus & iners, quòd in maximis erumnis conſtitutus, poſſet eſſe felix in ciuili. vel ponunt in diuitiis, in quibus eſſe nō poteſt cùm vita eis dedita violenta eſſe videatur, & alterius gratia: vel erit ſummum bonum ſeparatum, & idæa boni ſecūdum Platonem: cuius opinio refellitur à philoſopho pluribus rationibus, quibus oſtendit quòd communis idæa boni non eſt: aut ſi eſt, non eſt aliquid tale, vt in hac vita poſsideri ab homine queat. allata ſunt poſt hæc nonnulla pro defenſione Platonis, quæ cùm nuperrimè ſint dicta à nobis non eſt opus repetere. quare ad philoſophum reuertamur.

De felicitatis ſubiecto: ſubſtantia, & præceptis in vnaquaque ſcientia obſeruandis. *Cap. VII.*

NVNC rurſus redeamus ad id quod quærimus bonum: & quid tandē ſit ipſum inueſtigemus. Eſſe enim aliud in alia actione 49
artéque videtur. aliud eſt enim in medicicina, & in re militari, & in cæteris ſimili modo. quid igitur vnicuiq; bonū eſt? an non id, gratia cuius cætera aguntur? hoc autē in medicina quidem eſt ſanitas, in rei verò militaris facultate, victoria: & in extruendarum ædium arte, domus: & in alia aliud. in actione etiam omni electionéve, id, quod eſt finis: huius enim gratia cætera omnes agunt. Quare ſi quis omnium rerum agendarum ſit finis, is ipſum bonum agendum erit: ſin autem verò plures, hi ipſi. Oratio igitur migrando ad idem acceſſit. enitēdum autem eſt magis hoc declarare. Cū itaq; plures eſſe videātur fines: & horū 50
quoſdam ob alios expetamus, vt diuitias, fiſtulas, inſtrumentaque: o-

mnino perſpicuum eſt, nõ omnes fines eſſe perfectos. At finis optimus,
perfectum quiddã eſſe videtur, quare ſi tantùm vnus perfectus ſit finis:
is hic erit qui quæritur:ſin plures, is qui horum eſt perfectiſſimus. Eum
51 autem qui per ſe eſt expetibilis perfectiorẽ eo dicimus eſſe, qui eſt pro-
pter alium expetendus:& eum qui nunqum ob alium expetitur, ijs vni-
uerſis qui per ſe & propter illum etiam expetuntur. Et eum igitur per-
fectum ſimpliciter: qui per ſe ſemper eſt, & nunquam ob alium expetẽ-
dus. talis autem finis, ipſa felicitas maximè eſſe videtur. hanc enim pro-
pter ſeipſam ſemper: & nunquam ob aliud quicquã expetimus. hono-
rem autem, voluptatem, mẽtem, virtutem denique omnem: & propter
ſe expetimus (quippe cùm ipſorum quodq; expeteremus: ſi nihil inde e-
tiam proueniret) & felicitatis etiam gratia: per hæc ipſa felices fore nos
arbitrantes. ſed illorum gratia felicitatem, aut ob aliud prorſus expetit
52 nemo. Idem & ex*ſufficientia videtur accidere. Perfectum namque bo- αὐτάρ-
num:per ſe ſufficiens eſſe videtur. Sufficiens autem dicimus: non ipſi ſo- κεια.
li qui vitam ſolitariam agit, ſed & parentibus, & natis, & vxori, & amicis
omnino, ac ciuibus, quandoquidẽ homo natura ciuilis eſt, atque ſumen
dus eſt in hiſce terminus quidam. nam ſi ad parẽtes hoc ipſum & nato-
rum natos, & amicorum amicos extenderis, in infinitum fiet abitio. ſed
de hoc conſiderandum eſt poſtea. Id autem ſufficiẽs eſſe ponimus, quod
ſolum à cæteris ſegregatum expetibilem vitam facit, reíque nullius in-
digentem:talem autem felicitatem ipſam eſſe exiſtimamus. Et inſuper
53 cùm non numeratur cum cæteris, maximè omnium expetibilem: cùm
numeratur magis expetibilem cum minimo bonorũ eſſe putamus. ex-
ceſſus enim bonorum fit id quod adiungitur:id autem ſemper magis eſt
expetibile, quod maius eſt bonum: perfectum igitur quoddam & ſuffi-
ciens videtur eſſe felicitas, cùm ſit rerum agendarum omnium finis. Sed
forſitan felicitatem quidem ſummum eſſe bonũ dicere, ab vniuerſis con
ceditur. deſideratur autem vt dilucidiùs, quidnam ſit ipſa dicatur. Hoc
igitur fortaſſe fuerit, ſi opus hominis caperetur. vt enim modulatoris, ſta
54 tuarii, cæterorumq́ue attificum, & eorum omnium omnino quorũ eſt
55 opus aliquod, actióue, bonum, & id quod bene ſeſe habet, in ipſo opere
videtur conſiſtere: ſic & hominis bonum in opere ipſius eſſe videbitur,
ſi ſit ipſius aliquod opus. Fabricæ igitur & ſutoris opera ſunt quædam a-
56 ctiónesve:homini autem nullum eſt opus, ſed eſt otioſus? an vt oculi, ma
nus, pedis, & cuiuſq; omnino partis aliquod opus eſſe videtur: ſic & ho-
minis præter hæc omnia quiſpiam aliquod poſuerit opus. Quid igitur id
fuerit tandem? Viuere enim homini commune videtur eſſe cum plãtis.
opus autem proprium quæritur. ſegreganda eſt ergo nutriendi, augen-
57 dique vita. Hanc ſentiendi ſequitur vita. at ipſam etiam homini cum e-
quo, ac boue, omníque animali conſtat eſte communem. Reſtat igitur

actiua quædam vita rationem habentis. Huius autem aliud eſt vt obe-
diens rationi: aliud vt eam habens atque intelligens. Sed quum hæc etiã
bifariã dicatur: ea ponẽda eſt quæ eſt actu. hæc enim magis propriè dici
videtur. eſt igitur opus hominis operatio animæ per rationem, aut non
ſine ratione. At verò opus huius ac ſtudioſi huius idem eſſe genere dici- 58
mus: vt citharœdi, ſtudioſiq; citharœdi, & hoc in omnibus abſolutè, ex-
ceſſu qui eſt à virtute ad ipſum opus adiuncto. citharœdi nanque opus,
eſt citharam pulſare: ſtudioſi verò bene pulſare. Eodem modo cùm ho-
minis opus vitam quandam eſſe ponamus, & hanc ipſam operationem
animę, atque actus cum ratione, ſtudioſi profectò viri hæc ipſa ſunt cùm
bene rectéque fiunt, ſingula autem bene per propriam virtutem efficiũ-
tur. Quæ cùm ita ſint, fit vt bonum humanũ, animæ ſit operatio per vir-
tutẽ. & ſi plures ſint virtutes, per optimã nimirũ & perfectiſsimã, & inſu
μία γὰρ χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ per in vita perfecta. * Ver enim, nec vna facit hirundo, nec vnus dies: &
beatum eodem modo, felicémue, nec vnus dies, nec breue efficit tẽpus. 59
ſummum igitur bonum, hoc circunſcriptum ſit modo. Primùm nãque
forſitan vt figuram quandam deſcribere, poſteà depingere ipſum opor-
tet. Videtur autem cuiuſlibet eſſe ea quæ bene ſunt circunſcripta, pro- 60
ducere & explicare, atque exponere. Tempúſque talium inuentor eſt
atque adiutor bonus. vnde & artium facta ſunt incrementa: eſt enim 61
cuiuſlibet, id quod deeſt, ſupplere ac addere. Oportet autem & ea quæ
ſuprà diximus in memoria habere: & ipſum exactum non in omnibus
eodem modo, ſed in ſingulis, vt patitur ſubiecta materies, & eò vſque 62
quouſque ad doctrinam attinet, flagitare: nam Faber & Geometra di-
uerſo modo angulum rectum inquirunt. alter enim quoad vtilis eſt ad
opus: alter quidnam ſit, & quale quidem ipſum inquirit: contemplator
enim eſt veritatis. idem modus, & in cæteris eſt ſeruandus: ne iiſce quæ
τὰ πάρεργα. inſtituimus agere plura fiant ea * quæ fines illorum egrediuntur. Nec in 63
omnibus ſimili modo cauſa poſtulanda eſt: ſed ſat eſt in quibuſdam, ſi 64
bene demonſtrata fuerint eſſe, quod quidem & in ipſis principiis fit. at-
que hic modus primus eſt & principium. principiorum autem alia in-
ductione, alia ſenſu, alia aſſuetudine quadam, alia alio modo perſpiciun
tur. enitendum eſt autem ſingula pertractare: vt ſuapte natura percipi
poſſunt, & adhibenda eſt diligentia, vt bene diffiniantur. nam magnam
ad ea quæ ſequuntur, afferunt opem. Principium enim plus quàm dimi-
dium totius eſſe videtur: & eorũ quæ quæruntur cõplura per ipſum ma-
nifeſta fieri ſolent.

Commen.

NVNC rurſus redeamus.] Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus: in quo eni- 49
titur deſcribere, & diffinire felicitatẽ ſecundum opinionẽ ſuam excluſis antea opinioni-
bus aliorum. Diuiditur autem hoc capitulũ in tres partes principales. In prima deſcribit
felicitatem per quaſdam conditiones quæ competunt ei non ſtringẽdo ſeſe ad propriã eius dif-
finitionem, ſed oſtendẽdo primò quod eſt ſummum bonum humanum: deinde quod eſt perfe-

ctißimum bonum:demum quod est maximè sufficiens,ex quibus concluditur,quòd felicitas est
summum bonum humanum,perfectißimum omnium & maximè sufficiens. Ostendit igitur in
primis felicitatem esse summum bonum humanum,sic.Finis omnium rerum agendarũ est sum-
mum bonum humanum:felicitas est finis rerum agendarum:ergo & cætera. Nã multi sunt fines,
& diuersi in diuersis operationibus & artibus,& alter est propter alium quo vsque accedatur ad
vnum,qui non sit propter alium,& alii sint ob ipsum,& ille erit summum bonum humanum, &
vltimum quod maximè expetitur:sin verò sint plures fines tales,plura erunt summa bona. Notã
dum primò quòd cùm quatuor causæ à philosopho dicantur Efficiens: Finalis: Materialis: For-
malis:sic describi solent,Efficiens causa est id à quo profluit motus: Materia est principiũ quod
suscipere potest id quod in ipsum imprimitur,& quod est primum subiectum:Forma verò est id
quo res habet esse:Finis verò est id cuius gratia cætera fiũt. Quinetiam natura dicitur agere ob
finẽ,quo acquisito cessat operari.Notandum quòd dixit,si vnus sit finis,vnum erit summum bo
num:sin plures,plura.nam anteà dixerat plura esse per se bona,& propter se:ideo aliquis potuisset
dicere quòd plures sunt fines expetendi per se:ideo dixit. si vnus &c. Vel fortè dixit hoc quia
50 nõdum declarauit vtrum sit vnum summum bonũ,& vnus vltimus finis,an plures. [ORATIO
igitur migranda.]Hac in parte dicit philosophus quòd sermo suus,quia antea probauit felicita-
tem esse summum bonum:nunc postquam confutauit alias opiniones in idem rediit,vtrũ opor-
tet id magis & manifestiùs declarare.Nam si plures sunt fines, & alii sunt ob alios: manifestũ est
non esse omnes perfectos,sed perfectior erit finis qui propter se,quàm qui propter aliud:& per-
fectißimus erit ille,qui solùm propter se,& nunquam propter aliud:Id verò quod est perfectis-
simum,erit felicitas.Nam felicitas habet talem conditionem,vt propter se, & nunquam propter
aliud expetatur.Hinc colligitur ratio philosophi,quòd illud,quod expetitur,maximè est perfe-
ctißimum:felicitas expetitur maximè,ergo & cætera.Voluptas verò & honor, & alia huiusmo-
di,etsi propter se expetantur,expetuntur etiam propter aliud: sed felicitas nullo modo propter
aliud. Voluptatem quia voluptas est vita sine impedimento,& posthabeantur turpes volupta-
ptates de quibus non loquitur hîc.[EVM autem.]Quia videtur expeti propter se,& etiam pro-
51 pter operationem & felicitatem.Dubitatio cadit hîc. quia videtur quòd felicitas non solùm sit
finis qui expetatur propter se,sed etiam propter aliud,id est,propter nos vt felicitate euadamus
felices:sicut albedine efficimur albi.Respondendum ad hoc distinguendo de fine, ꝙ duplex est
finis,vt alibi ostendit philosophus,scilicet finis qui,& finis cui. Finis qui dicitur ille qui acqui-
ritur,vt albedo vel caliditas acquiritur ab homine,& talis est ipsa felicitas, & de tali fine loqui-
tur philosophus,ostendẽdo quòd felicitas est vltimus finium qui acquirũtur.Finis verò cui, est
finis cui acquiritur,id est ipse homo cui acquiritur felicitas,& de tali non loquitur hîc philoso-
phus.Itaq; soluitur dubitatio ꝙ apparet quòd felicitas est vltimus finis in eo genere finiũ, scili-
cet qui dicũtur fines qui:& non habent vlteriorẽ finem in eo genere.[IDEM & ex sufficiẽtia.]
52 Posteà quàm ostendit felicitatem esse summum bonũ & perfectißimum, hac in parte declarat
quòd felicitas est ex se sufficiens.omne quod est perfectißimum, est ex se sufficiens:sed felici-
tas est huiusmodi,ergo &c.Vel alio modo & forsitan magis accommodatè potest exponi textus
philosophi,scilicet quòd velit ostendere felicitatem esse perfectißimum bonũ hoc pacto:Omne
per se sufficiens videtur esse perfectum, at felicitas est bonum per se sufficiens: ergo & cætera.
quòd autem ex se sufficiens sit perfectum,declaratur ex diffinitiõe perfecti.Nam id est perfectũ
cui nihil deest:deinde declarat quid sit per se sufficiens,scilicet qui potest viuere non sibi tãtùm
soli,sed pluribus:sumpto tamen termino vt in textu apparet,& dicit postea,scilicet in libro Po-
liticorum,& innuit hîc felicitatem ciuilem:in qua felix sufficiens potest satisfacere sibi & ami-
cis & affinibus certo numero terminatis.Notandum quòd omnes isti termini videntur conuer
ti scilicet summum bonum,perfectum:optimum, per se sufficiens:felicitas & omnium maximè
expetibile.Notandũ cùm dicitur bonum per se sufficiens:intelligitur non simpliciter & absolu-
tè.nam tale non est nisi Deus.sed debet intelligi in genere suo,id est,in genere bonorum agibi-
lium & humanorũ.[INSVPER ipsam] Hac in parte vt dicunt expositores, philosophus soluit
53 obiectionẽ quandã,non enim videtur ꝙ felicitas sit per se sufficiẽs,& maximè expetibilis: quia
potest addi ipsi aliquid aliud,& tũc felicitas sumpta cum illo erit magis expetibilis. Sed ad illud
quod est summum,& dicitur per excessum,nihil videtur addi posse.& sic ipsa per se non videbi
tur maximè expetibilis.Nam bona quanto plura sunt: tanto expetibiliora esse videntur. Hanc
difficultatem vt isti exponunt,remouet philosophus dicendo quòd conceditur felicitatem esse
talem vt ei posit aliquid addi.nec habeo pro absurdo quòd addito alio bono sit magis expetibi
lis.Sed dico quòd si ipsa nõ connumeratur cum aliquo alio,ipsa de se est maximè expetibilis, &
istud sufficit mihi.Verùm hæc expositio non videtur accommodata: quia philosophus quando
dicit,Insuper,videtur afferre aliam rationem. Dicendum est igitur quòd ipse affert aliã rationẽ
ad ostendendum esse rem perfectißimam, & maximè expetibilem per se sumptam, & non cõnu
meratã cum alio bono,id est,sine aliquo addito siue bono:quasi dicat,Felicitas nõ indiget alicu
ius adiumenti ad hoc vt ipsa sit maximè expetibilis. Quòd si ei addatur aliquod bonũ quod sit

præter eam:manifestum est,quòd quanuis minimum sit sibi additum,quòd felicitas connumerata cum tali bono,magis erit expetenda.Nam maius bonum semper est expetendum magis.Sed felicitas cum aliquo alio bono maius est bonum,quàm per se sola. Quapropter magis est expetenda felicitas connumerata,quàm non connumerata cum alio bono. Veruntamen vt dictũ est, per se est & maximè expetibilis.Notandum quòd videtur oportere felicitatem sumere cui nihil desit tale vt constituatur ex bonis animi,corporis & externis:ex quibus generibus bonorum tanquam aggregatum quoddam constet felicitas. Sed dubitatur hoc dato, quia statim sequetur quòd felicitas non erit operatio animi,si erit aggregatum ex illis diuersis generibus bonorum. Item dubitatur quia felicitas non videtur ex se sufficiens, quia potest esse aliud bonum maius ipsa:quod erit magis expetibile,& ad illud potiùs feretur voluntas.& etiam poterit addi aliud & fiet expetibilius,& sic fiet processus vsque in infinitum.Ad primum dicitur quòd vno modo sumitur felicitas,sed est felicitas,quæ consistit in speculatione tantùm:est & alia quæ dicitur actiua felicitas,quæ considerari potest,vt est actio animi vel intellectus actiui perfecti per habitum prudentiæ.vel etiam sumi potest vt est actio animi,scilicet cum omnibus illis bonis, scilicet bonis animi,corporis & externis.& talis felicitas est propriè aggregatum,& ea felicitas quę ciuilis appellatur:quia sine hac non potest consistere ciuitas nec gubernari.& non est absurdum appellare hanc aggregatum:quia id quod gubernatur per ipsam est etiam quoddam aggregatum ex domibus & pagis,& multitudine ciuium.& de tali felicitate diximus quòd est aggregatum ex illis tribus.non autem diximus de speculatiua,vel tantùm actiua,quę sumitur pro actione animi secundum prudentiam.Ad secundum dicendum quòd felicitas est ex se sufficiens non simpliciter & absolutè.Nam hoc competit soli deo vt diximus,vltra quem nihil aliud est sumere, sed in genere humanorũ bonorum agibilium:& tunc si ei addatur aliquid aliud,quod non sit de essentia sua,minimum habebit momentum,& non faciet felicitatem maiorem,ita,vt illo adempto minuatur essentia felicitatis.Et cùm dicitur quòd addito ei bono alio atque alio,voluntas ad id feretur in infinitum.dicendum quòd sumitur voluntas & appetitus regulatus ratione,qui non est eorum quæ fieri non possunt.Quare concluditur quòd felicitas ciuilis est aggregatum quoddã & perfectum non simpliciter sed in genere,& maximè expetibilis,& finis vltimus omnium agibilium & ex se sufficiens,vt in hac prima parte huius capituli dicere proposuit. Sed notandum quòd hæc descriptio felicitatis non est propria,quia nõ oritur ex propriis & essentialibus ipsius felicitatis.sed ex communibus constat.Et est mos Aristotelis primò describere aliquid per communia:quæ sunt nobis magis nota:deinde definire per propria & essentialia ipsius rei,vt inferiùs faciet. [HOC igitur fortasse.]Hæc est secunda pars cap.in qua postea assignauit diffinitionẽ felicitatis per communia quædam ostendendo quòd est summum bonum perfectissimum & per se sufficiens,nunc inuestigat propriam diffinitionem felicitatis ex his quæ sibi propriè competunt per se,& dicit in primis quod diffiniuimus felicitatem tribuendo ei ea quæ conceduntur ab omnibus gentibus,scilicet quòd sit summum bonum & perfectissimum & cætera.tamen nõ explicatur per ipsam nec percipitur essentia felicitatis,ergo diligentiùs à nobis perquirendum est de ea:quod fieri poterit,si inueniatur opus proprium hominis ea ratione, qua homo est, hoc enim est agendum,vt inueniamus propriam operationem hominis. Notandum quòd philosophus solet assignare diffinitionem magis communem, cùm vult diffinire aliquid, deinde propriam,quia semper ea quæ competunt alicui non propriè & ex essentia,sed communiter nobis videntur,vt diximus,esse magis nota.Incipiendum autem est semper à nobis magis notis. Fortasse quia nondum declarauit esse aliquod propriũ opus hominis,nec felicitatẽ cõsistere in operatione,& sic facere solet plerunq; philosophus:id est addere,Fortasse.[VT enim modulatoris.] 55
Nunc incipit inuestigare diffinitionem propriam felicitatis,& cùm omnis diffinitio constet ex genere & differentia,primò inuestigat genus felicitatis,posteà differentias eiusdẽ.In primis igitur ostenditur ꝙ felicitas est operatio hominis ea ratione qua homo est,hoc modo. Bonũ summum vniuscuiusque rei est suum opus,& sua operatio.Sed felicitas est bonum summum quæ bonum hominis:ergo felicitas est opus proprium,& operatio hominis. Nam si discurrem⁹ per res nobis notas,reperiemus cuiusque rei & artis bonum esse,operationẽ suam,& opus suum, vt modulatoris bonum est modulatio & cantus:statuarij statua quæ est suũ opus,& sic de aliis idẽ inueniemus:nõ modò in operibus artificum & artis,sed etiam naturæ.[FABRI NAE igitur.] Sequitur philosophus declarando si sit modulatoris & fabri & statuarii & aliorum artificũ aliquod opus proprium,vel operatio etiam hominis ea ratione qua homo est,erit procul dubio aliquod proprium opus.Sed primum est,ergo & secundum.& probatur hoc experientia & exẽplo artiũ, quarũ opera sunt nobis nota.Notandũ quod primò similitudine artium & artificũ ostẽdit,quòd est aliquod opus hominis proprium:quia nullus est artifex eo quòd talis est,qui nõ habet suam operationem propriam vel suum opus ad quod dirigat artem suam,vt statuarius statuã, modulator modulationem:ergo homo etiam ratione qua homo est,debet habere aliquod opus sibi proprium.Deinde similitudine totius idem ostendit.Nam quandocunque quælibet partiũ alicuius totius,habet suum proprium opus:semper totum habere debet suũ opus diuersum à partibus &

sibi ipsi proprium. At partes hominis, vt dicit philosophus habent proprium opus, ergo homo
ipse tanquam totum habebit suum opus diuersum à partibus suis, & sibi ipsi proprium. Notan-
dum quòd si aliqua res sit constans vel arte vel natura, & ei non tribuatur aliquod opus vel ope
ratio. frustra esse videbitur: nam ars imitatur naturam. ergo ars non videbitur aliquid frustra ope
rari: Idem est in rebus naturalibus: quarum de numero est homo secundum philosophum, qui
cùm sit præclarum ens, si non esset eius aliquod opus propriũ, frustra productus videretur: præ-
sertim cùm oculis, manibus, & aliis partibus corporis & hominis tribuatur officium suum, ho-
57 mini verò qui est totum multo magis tribuetur proprium. [QVID igitur hoc ipsum?] Hac in
parte philosophus ostendit quidnam sit illud opus proprium, & inuenit esse operationem animę
secundum rationem vel non sine ratione, & probat per sufficientem diuisionem hoc pacto. pro-
prium opus hominis aut est viuere tantùm, aut sentire, vel agere scilicet per rationem aut non
sine ratione. Sed proprium opus hominis non est viuere, non est sentire, restat illud tertium vt
sit agere cum ratione vel non sine ratione. Tres enim potentiæ, vt ad propositum spectat: tribuũ
tur ei, scilicet potentia vegetandi, potentia sentiendi, & potentia rationis. Sed vegetare non sibi
proprium opus, cùm sit sibi commune cum plantis & brutis: sentire etiam non est sibi proprium
munus, quia est sibi commune cum animalibus brutis, relinquitur pars rationalis. Ea autem est
duplex, quædam alteri imperans & habens & intelligens & per essentiam rationalis: quædam ei
obediens & rationalis per participationem non per essentiam, & est appetitus quando obtempe-
rat ipsi rationi, & talis vita secundum rationem vel non sine ratione cùm bifariam considerari
possit: aut vt est in actu & ratione, aut in potentia ad agendum, ea sumenda vt præstantior &
magis propria homini quæ est in actu, in actione consistit: & non ea quæ dicitur esse in potentia
ad agendum, sed quæ dicitur esse in actu. & dicit secundum rationem vel non sine ratione: vt o-
stendat vitam quæ est secundum rationem per essentiam, & vitam quæ est non sine ratione, id
est per participationem ipsius rationis. & sic inuestigauit pro genere ipsius felicitatis. hoc scili-
cet quod est animi operatio secũdum rationem vel non sine ratione, quod genus adinuenit per-
quirendo proprium opus ipsius hominis. Nam proprium opus cuiusque rei tribuitur ei penes
formam suam: forma hominis est anima: ergo per animam habebit proprium opus, sed animæ
partes & potentiæ sunt plures, quarum quædam sunt communes cum cæteris animãtibus, quæ-
dam propriæ hominis. ergo per proprias potentias hominis tribuitur ei proprium opus. [AT ve
8 rò opus huius.] Hac in parte philosophus inuestigat differentias ponendas in diffinitione feli-
citatis, Diffinitio enim constat ex genere & differentia: genus iam per superiora compertum ha
bemus: quæramus nunc differentias, quæ sunt duæ, vna est per virtutem, alia in vita perfecta vt
ostendet. Primam igitur differentiam assignat quæ est scilicet per virtutem, & inuestigat hanc
differentiam hoc modo, Nos ponimus opus esse hominis operationem animæ secundum ratio-
nem vel non sine ratione: ergo in genere idem erit opus hominis & hominis studiosi: vtriusque
enim opus est secundum rationem vel non sine ratione, & in hoc conueniunt, vt conueniunt ho
mo & homo studiosus in eo quòd homines sunt. Vterque enim est homo. Differt tamen ab ho-
mine qui non est studiosus per quãdam perfectionem. Eodem modo operatio studiosi hominis
debet differre per quandam perfectionem ab operatione quæ non est hominis studiosi. Nam etsi
conueniunt, quia vtraque est operatio, differunt tamen quia alia perfecta alia non. Hæc differen
tia vel talis perfectio operationis non erit nisi per virtutem propriam operantis, vt ipse osten-
dit exemplo. Nam citharœdus qui nõ est bene peritus in arte sua, & citharœdus peritus & opti-
mus vterque pulsat citharam, & talis pulsatio vtriusque, eo quidem quo pulsatio est, genere ni-
hil differt, sed differt in eo quòd peritissimi citharœdi pulsatio recta est per artem perfectam,
quæ est in eo, imperiti verò non recta. Simili modo vniuscuiusq; hominis opus propriũ est ope
ratio secundum rationem, per quam differt ab aliis animalibus. Studiosi autem hominis est ope-
ratio non solùm secundum rationem, sed secundum rationem bene & rectè. Nam operari secun-
dum rationem bene, & rectè, non est nisi per virtutem. Nam potest aliquis operari secundum ra
tionem & non cum virtute, veluti à casu vel coactè vel fictione, vel alio docente, quibus omni-
bus modis non operatur per propriam virtutem quæ sit in eo, prætereà qui non habet in se vir-
tutem talis operationis, non semper bene, & rectè operabitur quando voluerit, vt aliquis non grã
maticus potest casu loqui secundum rationem Grammaticæ, non tamen semper vt ille qui habet
artem, & habitum Grammaticæ. Nam hic per virtutem grammaticæ quæ in eo est semper cùm
voluerit loquetur secundum rationem Grammaticæ bene, & rectè. Quapropter concludit quòd
si singula bene proficiscuntur secundum propriam virtutem, fit vt felicitas hominis sit animi
operatio secundum virtutem. Nam opus studiosi hominis est summum bonum suum: sed felici-
tas est summum bonum hominis, ergo felicitas est opus studiosi hominis: hæc est argumentatio
in tertia figura. Sed cùm dicit per virtutem non oportet replicare secundum rationem, quia vir
tus includit in se rationem, vt diffinitione virtutis posteà apparebit. Sed cùm felicitas sit summũ
bonum, & virtutes sint plures, ideo addit quòd felicitas est operatio animi per virtutem opti-
mam, & perfectissimã, & per hanc innuit ipsam prudentiam, quæ est regula reliquarum virtutũ.

[ET ITEM in vita perfecta.]Affert aliam differētiam quæ est quòd oportet felicem esse etiam 59
in vita perfecta:vt fiat talis completa diffinitio ex genere,& differentiis.felicitas est operatio a-
nimi per virtutem in vita perfecta,& declarat istam particulam,& vltimam differentiam per in-
ductionem,scilicet ꝙ vna hirundo vel vna dies non facit ver,ergo à simili vna operatio non fa-
ciet felicitatem nec breue tempus:ideo oportet addere in vita perfecta, quia nō frustra ponitur.
Hæc particula variè exponi solet.s.in vita perfecta,id est,quia oportet felicem esse per totam vi
tam,quæ expositio aliena esse videtur,quia est impoßibile nisi sit beneficio dei,vel per aliquod
longum tempus in quo eluceat felicitas,& operationes felicis, & ista expositio videtur accom-
modari verbis philosophi de vere & hirundine,vel per reliquum tempus vitæ:posteaquam ali-
quis adeptus est felicitatem.Dubitatur quia non videtur felicitas indigere tempore,ita vt pona
tur in sua diffinitione tempus,& per consequens illa particula.s.in vita perfecta:probatur. Illud
quod simul acquiritur non indiget tempore,felicitas est huiusmodi,ergo felicitas non indiget
tēpore, maior.Nā id quod acquiritur indiuisibili totum simul non indiget tempore,sicut forma
substātialis cuius generatio fit in instāti, minor est nota,quia felicitas est tota simul.Nam quan-
do homo per multas operationes virtutis acquisiuit habitum operandi faciliter secundū omnes
virtutes,ille est felix,& statim in tēpore vel puncto indiuisibili acquirit felicitatem. Nam si ipsa
acquireretur per partes,nemo vnquā esset felix cùm operationes non permaneant.Itaque acqui-
sitis virtutibus tota simul erit felicitas in instanti,& momento.ipse motus dicitur indigere tē-
pore,quia partes motus nunquàm sunt simul:sed sicut fit per partes,ita indiget partibus tēporis.
sed operatio per virtutem est tota simul,ergo superuacaneū videtur addere in vita perfecta vt
diximus.Ad hanc dubitationē dicendum est,quòd duobus modis cōsiderari sumiq; felicitas po
test,& non loquimur de speculatiua:vno modo ea quæ consistit in operatione simplici:alio mo-
do ea quæ est vt aggregatū quoddam,prima dicitur actiua tantùm,secunda actiua ciuilis.Est e-
tiā notandum,ꝙ indigere tēpore dicitur bifariam,aut essentialiter,aut accidentaliter. His præ-
misis dicendum ꝙ felicitas actiua tantū quæ consistit in operatione simplici,non indiget tem
pore per essentiam suam,cùm sit simplex operatio,& non aggregatum:accidentaliter autem in-
diget tēpore,quia oportet vt per plures operationes secundū virtutes sit felix quæ non possunt
fieri sine tēpore.Præterea homo videtur magis felix cōmuni sententia cùm exercet quàm pluri-
mas operationes,quia tūc videtur quasi extendi felicitas,& magis extēsum videbitur eius bonū,
quàm eius qui breui tēpore vixerit:ꝙ si accipiatur felicitas pro aggregato ex operatione, & bo
nis animi,& corporis,& externis,dicamus quòd si inter ista bona externa connumeretur etiam
longitudo vitæ,quòd talis felicitas habet tempus tanquam partem essentialem, & indiget tem-
pore essentialiter.Si autem tempus non cōnumeretur inter suas partes essentiales tunc dicemus
quòd accidentaliter indiget tempore, & longitudine eius. [SVMMVM igitur bonum.] Hæc 60
tertia pars principalis huius quarti capituli,in qua post allatam diffinitionem felicitatis osten-
dit,quo pacto deinceps est procedendum in declaratione felicitatis, & eius partibus in diffini-
tione positis.nam attulit duas descriptiones felicitatis.Prima est communis cùm non oriatur ex
essentialibus felicitatis,sed ex communibus quibusdam.Secundam attulit magis propriam, quia
oritur ex his quæ competunt felicitati per se,ea ratione qua talis est.sed etiam ipsa non videtur
sufficiens ad explicandam essentiam felicitatis,nisi declarētur partes positæ in diffinitione eius.
Ideo philosophus hac in parte narrat quod oportet nos vlteriùs progredi ad declarandas partes
diffinitionis,vt emergat cognitio felicitatis. primò autem narrat quomodo est procedendū in
describendis rebus,deinde ostendit modum procedendi circa diffinitionem felicitatis explican
dam.Dicit igitur quòd summum bonum circunscriptum sit hoc pacto sicut fecimus.nam opor
tet ipsum figurare,& designare,deinde per partes pingere.Posteà dicit quasi modestè de se lo-
quens,ꝙ cuiuslibet hominis est dilatare ea quæ breuiter dicta sunt in diffinitione, & quòd tem
pus affert auxilium,& per tempus facta sunt additamenta.nam scientiæ non sunt simul inuentæ
& perfectæ,sed paulatim adauctæ,& hoc non fit nisi in tempore,& facilè est addere.Notandum
quòd omnis diffinitio potest dici descriptio vel circunscriptio : quòd & nomē ipsum diffinitio-
nis declarat.Nam descendit à finibus quibus continetur ipsa res diffinienda, & separatur à qua-
libet alia re,& sic faciūt fines in qualibet alia re.Idem videtur significare descriptio quæ est de-
ductio alicuius termini quo ipsa res clauditur. Nā dicimus figurā termino vel terminis claudi,
& similiter res diffinita cōtinetur quibusdam terminis.Bene igitur dixit,sufficiat circūscripsisse
summum bonum,id est,definisse hoc modo summum bonū.Notandū ꝙ sic fit in re describenda
sicut in pictura,in qua cum pictor vult aliquid depingere,primò lineamentis quibusdam claudit
id quod pingere vult,& hoc modo dicit philosophus se circūscripsisse felicitatem, híc dicendo
quòd felicitas est operatio animi per virtutem in vita perfecta. Deinde sicut in pictura post li-
neamenta per colores exprimūtur membra illius figuræ,sic agendum est in hac descriptione fe-
licitatis.s. exprimere,& declarare partes definitionis allatæ,& hoc fit tāquam coloratio quædā,
vt sic perfectè cognoscatur felicitas.Sed quo modo hoc fieri possit videndum est. Tres autem
sunt doctrinæ in vnaquaq; re cognoscēda.Prima est ꝑpter quid.i. per causā.Secūda est quod est
tantum,id est,quia.s.qua explicatur rem esse tantùm,non autem causam propter quā est.Tertia

est diffinitiua doctrina qua cognoscitur essentialiter quid res est sub quã cadit resolutiua, & per has tres doctrinas possumus scire rem vel percipere. Cognoscere autem rem essentialiter bifariam fit, aut compositione diffinitionis, aut resolutione eiusdem, & vterque modus dicitur diffinitiuus. Nam ad percipiendam quamlibet rem essentialiter, oportet scire ea quæ essentialiter cõpetunt ei rei, & ea sunt quæ prædicantur de re in primo modo dicendi per se, vt animal rationale de homine, si rationale sumatur pro differentia essentiali hominis. Talia autem sunt priora re ipsa quam diffinire volumus. Quòd si talis diffinitio non indigeat explicatione partium, quia partes eius sunt notæ, bene est. Si verò non satis innotescant, tunc opus est secunda doctrina, scilicet resolutiua, scilicet explicando, & declarãdo partes positas in diffinitione. & iste etiam modus appellari potest diffinitiuus, & hoc modo doctrinæ vtitur philosophus multis in locis, nescio si expositores animaduertunt, & hoc facit in rebus, quæ per diffinitionem tantùm non facilè percipiuntur. hoc autẽ fecit Galenus in libro qui dicitur ars parua, vbi explicauit omnes partes medicinæ. Nam diffiniuit medicinam quòd est scientia sanorum, ægrorum, neutrorum: & hanc diffinitionem resoluit explicando omnes partes, quia ipsa diffinitio, quanuis totam medicinam significet, tamen potentia magis quàm actu ipsam explicare videtur, & sic omnes illas tres partes declarauit addendo cuilibet parti corporum, causarum, signorum: & rursus hæc tria exposuit per alia: & illa per alia, donec peruenit vsque ferè LXX diuisiones vel membra, quibus patefacta est diffinitio medicinæ. Nam incognita debent declarari per cognita, & minùs cognita per magis cognita nobis. Nam cùm id quod debet diffiniri est incognitum, si declaretur per partes suas essentiales: & illæ sint cognitæ, oportet vt illæ rursus per cognita declarentur, ad hoc vt possimus cognoscere diffinitum. Idem facit philosophus in plerisque locis, quando diffinitio aliqua assignata ab eo non videtur satis nota de se. Et hoc facit in libro physicorum vt diffiniuit naturam sic. Natura est principium vt id moueatur atque quiescat in quo primum per se & non per accidens inest: & hanc diffinitionem posteà resoluit, & primò diffinit motum qui ponitur in diffinitione naturæ: qui motus cùm videatur vi continere tempus, & cõtinuum, & alia huiusmodi, ideo diffinit illa omnia, & declarat: hoc idem facit in hoc libro Ethicorum. Primò incœpit à felicitate, ponendo nobis eam ante oculos, ad quam vult nos per virtutes veluti sagittarios, ad positum signum peruenire: & multa dicit de ipsa, primò communiter, & confusè, vt deinde eluceat diffinitio eius felicitatis quam diffinit primo per communia quædam vt diximus: postea per propria. Sed quia ipsa diffinitio quanuis duplex non videretur sufficiens, adeo resoluit ipsas partes positas in diffinitione, vt ex tali resolutione innotescat magis ipsa felicitas. Diuidit igitur partes diffinitionis, & eas declarat. partes autem sunt operatio & virtus, ideo declarat quales, & quæ sint operationes, deinde virtutes distinguendo ipsas, scilicet, quod alia est intellectiua, alia moralis. De intellectiua pauca in genere dicit, in secũdo huius de morali: plura in eodem tangit in genere diffiniendo eam, & afferendo suas partes subiectiuas. postea in tertio, & in quarto, & quinto huius singulas declarat. Sed quia in definitione virtutis ceciderat electio, & electio oritur à voluntate: ideo in tertio antequam accedat ad declarationem singularum virtutum, statim post enumerationem virtutum, declarat in principio tertij, quid sit voluntarium, & inuoluntarium & electio, & nonnulla alia quæ oriebantur ex his. deinde sequitur in declarãdis singulis virtutibus moralibus. Postea in sexto declarat virtutes intellectiuas: in septimo de quibusdã docet quæ videntur esse, aut virtutes, aut vitia, & propriè nõ sunt talia. Deinde quia felicitas ciuilis indiget in vita perfecta bonis externis. quorum amici sunt maxima, & potissima pars: ideo in octauo, & nono docet de amicitia. & quia omnes operationes studiosas sequitur magna voluptas, de ea latè docet in decimo: quibus omnibus declaratis elucescit felicitas, de qua latissimè in eodẽ decimo, & vltimo docet, huic libro manũ imponens. Itaque huius libri moraliũ doctrina dici potest diffinitiua resolutiua, & hunc modũ innuit hîc vbi dicit, & summũ bonũ ita circũscri psisse sufficiat. Primò nanque forsitan vt figuram quandã describere, deinde pingere ipsum oportet. Nam per, vt figurã describere, intelligere videtur modum diffiniẽdi. Per ipsum verò pingere eum modum resoluendi. Notandũ quod dixit, cuiuslibet est producere ea quę bene sunt circũscripta, vbi videtur facere cõparationem inter hos duos modos definiendi. s. cõpositiuum & resolutiuũ. Primus est difficilior, quia nihil videtur præsupponere ante diffinitionẽ, nisi quod præsupponitur res diffinienda ad diffiniendum: nec est ibi aliquid vnde adiuti proficiscamur ad diffinitionẽ. Ideo diffinire nõ est multitudinis vt inquit philosophus, sed eorum qui sciunt. Quare inuenire & disponere partes diffinitionis difficillimum est: & hoc ostendit philosophus in secũdo posteriorũ. Secũdus modus videtur esse facilior, quia ex diffinitione iam assignata, & proposita faciliùs posteà progrediamur ad declarandas, & resoluendas partes eius. [CVIVSLIBET.] Non
61 simpliciter, & absolutè cuiuslibet, vt id etiã possint facere imperiti, sed respectu modi iã dicti facilior est, & cuiuslibet nõ absolutè, vt diximus. sed eruditi saltem in illa scientia. Notandũ quòd tempus bifariã cõsiderari potest. Vno modo de se, & de natura sua: alio modo respectu rerũ quæ sunt, aut fiũt in tẽpore. Primo modo nõ est adiutor nec repertor, sed vt cõparatur ad res quę fiũt, & sunt in tempore: hoc modo dicetur adiutor bonus. [OPORTET autẽ in memoria habere.]
62

Hac in parte philosophus posteaquàm declarauit, quo pacto explicanda est diffinitio felicitatis iam assignata: nunc docet modum procedendi in tali explicatione facienda, scilicet partium diffinitionis. & primò reducit in mentem nonnulla quæ in exordio dixit de modo procedendi in hac doctrina, ostendendo ꝙ non oportet exquirere demonstrationes exactissimas in hac sciẽtia, sed qualis exigit materia de qua loquimur. Nam necessariæ demonstrationes habent conclusiones certissimas. Ideo ex principiis necessariis concludi possunt. Ista autem materia est de his quæ sæpe fieri solent: ideo non possumus afferre principia necessaria, nec de his est loquendũ exactissimè, sed proprius modus qualem exigit doctrina obseruandus est: fit enim interdum vt vna eademque sit subiectum diuersarum scientiarum. Sed alio modo ab vna, alio pacto ab alia consideretur, & ab alio exactiùs quã ab alio. Veluti exemplo ostendit philosophus. Rectum enim angulum faber & geometra considerat, sed diuerso modo faber considerat angulum rectum in tãtùm vt per illum erigat rectè columnam vel rectum faciat parietem, & aliquid huiusmodi. Geometra verò considerat eundem secundum suam diffinitionem, & considerat de effectibus, & differentiis, quæ competunt angulo recto, ex quibus oritur veritas, quæ consideratur à geometra, quòd si hæc circa rectum angulum consideraret faber plura sumeret extra opus suum quã in ipso opere, & sic transgrederetur terminos, & cancellos suæ artis. Quare in vnaquaque doctrina, & in hac etiam, moralis modus proprius considerandi & procedendi seruandus est. Notandum quòd quælibet scientia est determinata, & habet fines suos, quibus clauditur, & interdum scientiæ plures idem considerant, sed tamen diuerso modo. Nam medicus moralis, & naturalis philosophus considerant hominem, sed diuerso modo. Consideratur enim à naturali vt componitur ex materia, & forma: à medico vt subiicitur ægritudini vel sanitati: à morali vt subiicitur felicitati, & potest eam consequi. Eodem modo faber considerat angulum rectum, vt rectè erigat parietem: geometra verò & effectus & differentias quæ ei competunt. Considerat enim quòd cùm linea recta cadit perpendiculariter super rectam lineam, fiũt duo anguli recti æquales, & deinceps positi, & sic inuenit originem anguli recti: considerat prætereà effectus, & differẽtias proprias anguli recti, & dicit illum esse medium inter obtusum, & rectum, & probabit quòd recto angulo quiuis rectus angulus est æqualis, quorum nullum considerat faber. Si enim id faceret egrederetur ex cancellis & finibus quibus clauditur ars sua. [NEC in omnibus causam] Considerat nõnulla notanda circa principia, & causas ex quibus fiunt argumentationes, & probationes. Dicit 63 igitur philosophus quòd non in omnibus rebus simili modo causam postulare oportet. qui modus cognoscendi res vocatur propter quid. Sed in quibusdam rebus sufficit ostendere quòd res talis est, qui modus vocatur quia. Et iste modus obseruandus est in rebus maximè quæ non habent causas, per quas demonstrari possunt, vt sunt principia, quæ supra se non habẽt causas quibus demonstrentur, aliter non essent principia. Quapropter cùm duo sint modi cognoscendi, scilicet, quia, & propter quid: modus quia, est prior in ordine quàm modus propter quid. Nam eo modo, scilicet, quia sunt, percipiuntur principia: & modo propter quid ipsæ conclusiones, & ideo dicit is modus primus & cætera. Notandum quòd res nonnullæ ita se habent vt ante ipsas sint causæ, ex quibus profluunt. quædam ita vt ipsæ sunt causæ aliorum. Fit etiam vt duplex sit modus cognoscendi res. Primus est quo cognoscitur quòd, vel quia res est. Secundus modus quo cognoscitur propter quid res est, & hæc est differentia inter istos duos, quòd primus non constat ex medio, quod est causa rei, sed est tantùm causa conclusionis. Non enim idem est esse causam rei & conclusionis. Nam omne medium quod est causa rei, est causa conclusionis: non autem econtra. Nam medium rei ostendit cur, & propter quid res est talis, vt cur, A, inest, B, veluti cur luna obscuratur, scilicet propter interpositionem terræ. medium igitur per quod ostenditur tanquam per causam, lunam obscurari, est interpositio terræ. Modus autem quia, & inferendi conclusionem dicit, A inesse, B. veluti lunam deficere, non autem propter quid. Ea igitur quæ habent causam possunt demonstrari propter quid sunt. Si qua verò sunt quæ non habent causam, non possunt demonstrari propter quid sunt, cùm ipsa sint causæ: nec possunt demonstrari demonstratione simpliciter à priori, sed eis accommodatur primus tantùm modus demonstrandi, id est, quia res est. Nam si causam causæ poneremus in medio ad probandũ, & item causam causæ, esset processus in infinitum, & sic nulla esset omnino cognitio, ergo causam, vt causam non cognoscimus per aliam causam: sed per quædam posteriora. & iste modus cognoscendi qui appellatur demonstratio quia, erit primus & initium. [PRINCIPIVM verò.] Hac in parte philosophus declarat quot modis possunt percipi principia, cùm dixerit quòd non possunt 64 percipi per causam. posset enim aliquis dicere, Cùm principia non possunt cognosci per causam: quomodo ergo cognoscẽtur? Et dicit ꝙ variis modis percipiũtur. Quædam enim inductione, quædã sensu, quædã cõsuetudine, quædã aliter, & cætera: & omnes isti modi reducuntur ad istũ, qui dicitur demonstratio quia vel quòd res est. Nullus enim istorum modorum dicit causam propter quam res est. Principia ergo innotescunt nobis per modum cognoscendi quòd vel quia res est, & iste modus à posteriori eis accommodatur. Notandum quòd philosophus dicit quòd principiorum quædam cognoscũtur inductione, quædã sensu, quædam assuetudine, & aliter, & cætera. Vnde sciendum quòd inductione cognoscuntur principia mathematica, vt geo-

metriæ, veluti si ab æqualibus æqualia demas quæ remanent sunt æqualia. Nam hoc fiet notum extemplò discurrendo per multa particularia æqualia: ex quibus posteà infertur illa vniuersalis propositio: vel sumi potest aliud principium in geometria magis propriũ quod percipiatur inductione. Causam verò huius non potest afferre geometra: transgrederetur enim fines suos, sed potiùs si hoc ad aliquem pertinet, ad primum philosophum spectat. Sensu verò percipiuntur pleraque principia naturalia. Vt quòd ignis sit calidus, aqua frigida. Talia enim non probantur per causam à naturali, sed vtimur eis tanquam principiis, & sensu, discurrendo per multos ignes, & percipiendo quòd hic est calidus, & hic & ille calidus. Faciemus deinde hanc vniuersalem propositionem quòd omnis ignis est calidus. Assuetudine percipiuntur ipsa principia, & nobis innotescunt. Vt principia morũ, vt exempli causa, quòd qui abstinet à voluptatibus potest fieri tẽperatus, quòd abstinentia concupiscentiæ superantur. Aliter etiã præter hos tres modos possunt nobis fieri nota principia. Vt experiẽtia. Talia sunt principia medicinæ, & artiũ aliarũ. Vt quod omne agaricũ purgat phlegma, & omne reubarbarum purgat choleram. Hæc enim per experientiam nobis innotescunt, ex quorum multorum collectione inferimus posteà vniuersalem propositionem, quæ est principium in scientia, tali scilicet, quòd omne reubarbarum purgat choleram. Est etiã alius modus cognoscendi principia. Nã sunt aliqua principia quæ diffinitione tãtum percipiuntur. & istos duos vltimos modos innuit philosophus cùm dixit, & alia item aliter. exemplum secundi, vt, punctus est cuius pars non est: linea est longitudo sine latitudine. Hæc enim principia diffinitione innotescunt: quanuis possint etiam probari à posteriori hoc pacto. Omne quod terminat aliquid, deest ab illo vna dimensione: sed superficies terminat corpus, ergo superficies habebit duas dimẽsiones, scilicet longitudinem, & latitudinem, cùm corpus habeat tres scilicet lõgitudinem, latitudinem, & profunditatẽ. Eodem modo probatur quòd linea est longitudo sine latitudine. Similiter probatur quòd punctus caret omni dimensione, cùm sit terminus lineæ, quæ vnã tantũ habet dimensionẽ, scilicet longitudinem. Omnis enim terminus deest vna dimensione ab eo cuius est terminus. Sed punctus est terminus lineæ quæ habet vnã tantùm dimensionem: ergo punctus nullã habet dimensionem, & sic ostensa sunt ista principia nõ quidem per causam, quia terminus non est causa. Ex his percipi potest quot modis cognoscãtur principia cognitione, quia vel quòd. [ENITENDVM est.] Hac in parte declarat quo mo-
65 do procedendum est in cognitione talium principiorũ: & dicit quòd enitendũ est tractare principia eo modo, quo potest eorũ vnumquodque cognosci: & addit quod oportet diligẽtiam adhibere vt bene diffiniatur. Nã principia habẽt magnum momentum ad declarandos affectus, & proprietates quæ insunt alicui rei. & addit rationem, quia principium est plusquam dimidium totius, & per se ipsa principia multa innotescunt eorũ quæ sequuntur. Et cùm principia percipiuntur diffinitione, ideo enitendum est vt bene diffiniantur, & hoc est faciẽdum non solùm in hac scientia, sed vniuersaliter in omnibus scientiis. Nam omnis demonstratio potissima pendet à notitia principiorum, ideo diligenter animaduertendum, vt noscamus principia. Notandum quòd per principium possumus intelligere vel diffinitionem, vel principium complexum primum in qualibet scientia. Diffinitio autem quanuis in ea plura sumantur, tamen dicitur esse incomplexũ principium. Complexum verò intelligi potest vel primum illud communissimum, de quolibet esse vel non esse dicitur, vel primũ, & propinquum in qualibet scientia. Vt in geometria, Si ab æqualibus æqualia demas, & cætera. Et ista principia dicuntur vniuersalia, quæ vi, & formaliter ingrediũtur demonstrationem. Sed vera est sententia philosophi de vtrisque, scilicet complexis & incomplexis, quòd habet magnum momentum ad sequentia, & quod est plusquam dimidium totius. Nam intelligendo de diffinitione patet, quòd eius notitia confert ad sequẽtia, & est plusquam dimidium, & cætera. Nam si diffinitio sit, aut subiecti tantùm, aut prædicati tantùm, aut vtriusque, quæ est demonstratio positione differens, vt dicit philosophus in libro Posteriorum, certè ea dicetur principiũ plusquam dimidium totius. Nam debet cognosci quòd propria passio inest subiecto, quod habetur per diffinitionem tanquam per causam & principium. Nam dimidium vel minus cognitionis est nosse tantùm quòd aliquis proprius affectus vel propria passio inest alicui subiecto: plus autem quàm dimidium totius est non solùm nosse talem passionem propriam inesse tali subiecto, sed etiam nosse causam propter quam inest, & hoc habetur per diffinitionem. Bene dicitur quòd principium, id est ipsa diffinitio est plusquam dimidium totius, scilicet eius quod volumus scire. Quòd si principium intelligamus non diffinitionem, sed primum principium complexum, & non simpliciter, aut aliqua ex parte, id est quod est principium proprium in qualibet scientia, adhuc vera est etiam de his sententia philosophi. Nam quodlibet proprium principium cuiuslibet scientiæ, continetur in veritate primorum principiorum, scilicet de quolibet esse vel non esse, & cætera. Etenim quia illud primum principium est verum, ideo reliquæ propositiones sunt veræ. Nam veritas omnium principiorum pendet à veritate primi principij. Vnde qui bene nouit primum principium, habet vim veritatis cuiuslibet veræ propositionis. Et sicut in entibus est dare primum ens complectens omnem perfectionem omnium entium vi sua, & ideo dicitur primum principium: Sic primum principium complexorum est tale, vt vi complectatur veritatem omniũ propositionũ inferiorũ, ideo

non ingreditur demonſtrationem per eſſentiam ſuam,niſi aliquando neceſsitatis cauſa ſumatur pro maiori termino,vt latiùs oſtendit philoſophus in libro Poſteriorum.cùm igitur vi cõtineat veritatem omnium principiorum,meritò dicetur pluſquam dimidium totius. Nam qui cognoſcit primum principium,bene cognoſcit vim omnium veritatum, quanuis neſciat quid cuique ſit tribuendum.Sed hoc loco philoſophus per principium intelligit felicitatem vel diffinitionẽ eius,& hoc ſecundum Albertum magnum.Quòd ſi per principium intelligamus etiam virtutem,bene procedit,quia ipſa eſt cauſa effectrix felicitatis:& etiam operatio dici principium poteſt,cùm ipſa ſit cauſa effectrix virtutis,& per conſequens felicitatis. Ideo oportet bene noſſe diffinitionem cuiuſque horum,ſcilicet felicitatis:vel virtutis,vel operationis. Et ſic habetur in hoc quarto capitulo.Primò deſcriptio communis felicitatis,deinde propria,tertiò quòd magis manifeſtabitur felicitas ſi declarentur partes poſitæ in eius diffinitione,& oſtẽdit modum procedendi in tali declaratione,ſcilicet quia & non propter quid.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate conſenſu,ac de triplici bono ad felicitatem neceſſario. *Cap. VIII.*

ONSIDERANDVM eſt igitur de ipſo : nõ ex cõcluſione ſo 66
lùm,& iis ex quibus eſt ipſa ratio : ſed ex iis etiam quæ de ipſo
dicuntur. Vero nanq; omnia* quę cõpetunt, conſona ſunt : à
falſo autem citò ipſum diſcrepat verum. Cùm igitur bona in
tria ſint diuiſa,& alia externa,alia circa animam, alia circa corpus bona
dicantur:ea quæ ſunt circa animam propriiſsimè maximéque dicimus 67
bona.at actus & operationes animæ,circa animam eſſe ponimus. quare
hac opinione cum antiqua,tum à philoſophantibus conceſſa: bene dici
tur finem ipſum,actus quoſdam & operationes eſſe.Sic enim ſit vt ſit ex
ipſis animæ bonis,& non ex bonis externis.Conſonum eſt etiam ipſi ra 68
tioni & id quod dicitur:felicem inquam bene viuere,benéque agere.fi- 69
nis enim bona quædam vita,bonaque actio dictus eſt : cuncta præterea
quæ circa felicitatem quæruntur:ei quod dictum eſt ineſſe videntur. A-
liis namque virtus,aliis prudentia,aliis ſapientia quædam,aliis hæc, aut 70
horum aliquod cum voluptate,aut nõ ſine voluptate felicitas eſſe vide-
tur.Sunt & qui externam etiam affluentem ſimul accipiunt. atque hæc
partim multi & antiqui,partim pauci,virique dicunt præclari : quorum
neutros tota via aberrare,ſed aliqua ex parte,& in plurimis verum attin-
gere conſentaneum eſt rationi.eorum igitur ſententiæ qui vel omnem
vel aliquam virtutem felicitatem aſſerunt eſſe,ipſa ratio conſona eſt. hu
ius eſt enim ea operatio,quæ per ipſam efficitur. Intereſt autem fortaſſe 71
non parum in poſſeſsione, an in vſu ac in habitu,an in operatione: ſum
mum conſiſtere bonum putare:fieri enim poteſt vt habitus quidem,etſi
ineſt,nullum efficiat bonum : vt in dormiente, vel etiã alio modo, quo-
dam otioſo facto. vt operatio autem nihil efficiat boni,fieri nequit. qui
namque operatur,aget vtique neceſſariò,& bene etiam aget.atque vt in 72
olympia,non ii qui ſunt elegantiſsimi forma,præſtantiſsimique robore,
ſed ii qui decertant,coronis afficiuntur(ipſorum enim aliqui vincũt) ſic
& qui bene agunt,eorum quæ ſunt in vita, pulchra, bonáque, compo-
tes fiunt.Eſt autem & vita ipſorum per ſe iucunda.Nam voluptate qui-
dem affici:ex iis eſt quæ ad animam pertinent.id autem eſt cuique volu-
ptati cuius amator dicitur quiſque:vt equus equorũ amatori, & ſpecta-

*τὰ ὑπάρχοντα.

culum, ſpectaculorum identidem amatori, eodem modo & amatori iu-
ſtorum iuſta, & omnino virtutum amatori, ea quæ per virtutem efficiũ-
tur, quæ igitur voluptati ſunt vulgo: ea repugnãtia ſunt: propterea quòd
non natura talia ſunt, ſed amatoribus honeſtatis ea ſunt voluptati, quæ
ſunt natura iucunda, tales autem eæ ſunt actiones, quæ à virtute ema-
nant, quare & his ipſæ ſunt voluptati: atque per ſeipſas iucũdæ. ipſorum
igitur vita non indiget voluptate, tanquam aliqua foris adiungẽda: ſed
73 habet in ſeipſa voluptatem. Præter enim ea quę dicta ſunt: neque bonus
is eſt qui bonis actionibus non delectatur. Nam neque iuſtũ eum quiſ-
quam dixerit, qui iuſtis non gaudet: neque liberalem eũ qui liberalibus
actionibus non delectatur: & in cæteris eodem modo. quòd ſi hæc ita
ſint: actionum eæ quæ à virtute proficiſcuntur, per ſe ipſę ſunt voluptati
atque iucundę. At verò bonæ quoque ſunt, & etiam pulchræ, atque ho-
rum vnum quodque maximè ipſis competit: ſi rectè de his ipſe iudicat
ſtudioſus, iudicat autem vt eſt dictum. Optimum ergo, & pulcherrimũ,
& iucundiſſimum eſt ipſa felicitas: & non ſeiunguntur hęc perinde at-
que in illo Deliaco carmine ſeparantur, ſummę eſt pulchrum, ex aſtrea
quod gignitur alma. Optima ſi valeas res eſt: quod quilibet optat. Sum
me eſt iucundum, ſi re potiaris amata. Hæc enim operationibus omnia
competunt. has autem ipſas, aut vnam ipſarum quæ ſit optima: felicita-
74 tem ipſam dicimus eſſe. Videtur tamen & externis indigere bonis: vt
diximus. Fieri enim non poteſt aut non facilè fit: vti res agat præclaras,
cui facultates deſunt: multa nanque per amicos, per diuitias, per ciuilẽ
potentiam, tanquam per inſtrumenta aguntur: quibuſdam autem ca-
rentes, vt nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculãt.
non enim ſatis ad felicitatem idoneus eſt, qui penitus eſt deformis, aut
ignobilis, aut ſolitarius ſine prole: & minùs etiam fortaſſe, ſi cui perpraui
ſint filij, vel amici, aut boni mortui ſint. vt igitur diximus, videtur felici-
tas & talis indigere proſperitatis. Vnde quidam proſperitatem fortunę,
quidam virtutem felicitatem eſſe dicunt.

Commen.

66 CONSIDERANDVM eſt igitur.] Hoc eſt quintũ & vltimũ capitulũ huius ſecũdi tractatus, in quo cùm in præcedẽti capitulo attuliſſet definitionẽ felicitatis, & dixiſſet ꝙ partes definitionis erãt declarãdæ & dilatãdæ, nũc dicit eã definitionẽ eſſe declarandã: non ſolùm vt ſuperiùs dixit ex cõcluſionibus, & propoſitionibus, ex quibus cõcluditur ſecundũ modũ accõmodatũ huic doctrinæ morali, ſed etiã ex ſentẽtiis, & opinionibus aliorũ philoſophorũ de ipſa felicitate, ſiquid bene attulerint de ea: vt.ſ. accõmodemus quod bene dixerunt, & quod malè, reiiciamus. Solet enim eſſe philoſophi mos ꝓcedendi penè in quolibet ſuo libro, & in qualis materia ab eo pertractãda: primùm ꝓponere rem de qua dicturus eſt, deinde afferre quid de eadẽ ſenſerint alii philoſophi, & in eo quod malè dixerint ipſos refellere: deinde afferre ſententiam ſuã quaſi eluceſcentẽ inter aliorũ errores, definiendo rem quã propoſuit cõmuniter, & propriè. Deinde confirmare ſententiã ſuam, & accõmodare dicta aliorũ in eo quod bene dixerunr: demũ afferre rationes ad declarãda ea quæ ſunt poſita in definitione, quæ indigẽt declaratione. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in tres partes. In prima igitur dicit philoſophus, ꝙ eſt cõſiderandũ principium poſitũ à nobis, nõ ſolùm ex cõcluſione quã attulimus de ipſo, nec ex principiis tantùm ex quibus profluit illa concluſio: ſed etiã ex ſententiis aliorum philoſophorum de ipſa feli-

citate,& quia ex illis etiam apparebit definitionem nostram fuisse bene assignatam:& affert vnã sententiam quæ est causa huius inquisitionis.Et nanque quod,&c.Hunc textum trahunt expositores nonnulli,& violenter accommodant menti philosophi afferẽdo expositiones suas,quasdam sententias communes,quomodo omnia cõsonant vero,& quòd in falsis etiam propositionibus,vt homo est lapis,latet etiã quoquo modo veritas. quæ omnia non bene accõmodantur huic proposito . Sententia philosophi in hoc loco non est cõmunis, sed ad propositum suum.s. quòd omnia quæ dicuntur verè de aliqua re,concordant cum omnibus his quæ verè competũt tali rei.quod autem falsò dicitur de aliqua re,illud certè discrepat ab omnibus verè cõpetentib' tali rei,vt exempli causa Siquis diceret quòd homini competit per se substantia,corpus,rationalitas & huiusmodi,verè diceret.At siquis diceret quòd rudibile competit homini, & similia falsò diceret,& tribueret ei tale,& citò appareret ꝙ dissonat à vero talis sententia, quia talia nõ conueniunt cum substantia,corpore animalis & cætera quæ cõpetunt verè,& per se homini,quia homo est substantia animata sensitiua,rationalis,non autem rudibilis.Eodẽ pacto ea quæ dicuntur verè à philosophis de felicitate,conuenient statim cum nostris quæ verè tribuimus felicitati,scilicet dicendo,quod est operatio animi,& per virtutem,&c. Ea verò quæ non conueniẽt cum nostris verè allatis,quàm primum constabit esse falsa.Non ergo affert vniuersalem sententiam hîc, vt volunt nonnulli expositores. Nec est verũ quod dicunt ꝙ non est vlla ꝓpositio ita falsa,quæ non contineat aliquid veri Hæc est autem propositio falsa. Substantia est qualitas, & nullam habet veritatem. Sed est intelligendus textus vt diximus.Vnde siquis dixerit felicitatẽ esse summum bonum:statim consonabit iis quæ veræ tribuimus felicitati. Sin dixerit illam esse malum,statim discrepabit. Notandum quod philosophus in assignãda definitione felicitatis attulit plures conclusiones,quæ profluebãt à quibusdã propositionibus tanquam ex principiis cõclusionum,quibus declarabatur summum bonum humanum:ex conclusionibus verò emanabat definitio felicitatis. Declarãda est igitur ea,non solùm ex cõclusionibus & principiis, sed etiam ex opinionibus hominum, ex quibus ea quæ verè afferuntur bene consonabunt nostris tributis felicitati,falsa verò discrepabunt.[CVM igitur.]Hæc est secunda pars,in qua dicit afferẽdo opiniones philosophorum,quæ simul conueniunt,scilicet quòd cùm tripliciter diuidãtur bona,scilicet in bona animi,corporis,& externa:aliqui posuerunt bona animi esse principalissima,& maximè bona:sed felicitas est animę bonum,ergo felicitas est summum,& maximè bonum.Itaque isti qui posuerunt felicitatem in maximè bono,quod est animi,concordant nobiscum.quia nos posuimus summum bonum esse operationem ipsius animi.[BENE dicitur.]Affert aliam sententiam priscorum,qua dicebant felicitatem esse bonum vt finis,& hæc cõueniunt cum nostra sententia quod probatur.omne quod est bonum animæ vt finis,est operatio eius. At nos posuimus felicitatem esse bonum animæ vt finem,ergo ipsa est eius operatio.maior.Nam si felicitas subiit rationem boni,ipsa erit vt finis.quòd autem operatio sit talis finis patet.quia anima pergit ad operationem tanquam ad finem suum vltimum per omnes suas potentias, per quas nihil aliud facit quàm operari,& hoc intelligitur de omni anima. Hæc ergo sententa cõuenit cum nostra,qui diximus felicitatem esse operationem,& esse bonum vt finem.Et patet quòd talis finis nõ sit ex externis,sed ex bonis animi.Notandum quòd prisci dixêre felicitatem esse bonum vt finem,& rectè.Nam tria sunt genera bonorũ,& duo prima.s. externa & corporis feruntur ad bona animæ tanquam ad finem ob quem ordinantur actus quidã:quia non omnes actus.Sunt enim aliqui mali.[CONSONVM est etiam.]Affert aliam sententiam antiquorũ,qui dixêre ꝙ felix est, qui bene agit,& bene viuit.Ista sententia videtur conuenire cum nostra.nam isti nihil aliud dicere voluerunt:nisi ꝙ felicitas est bona operatio & bona vita.Id quod dicitur.s.vna cõmuni sententia philosophantium & aliorum. Notandum quòd vita tripliciter dici potest. Vno modo pro actu primo, qui nihil aliud est quàm ipsum esse viuentis,& sic dicit philosophus quod viuentibus est esse,quod profluit ab essentia animæ,vel ipsa est anima.Vnde dicit in libro de anima quod anima est actus primus corporis,&c.Secũdo modo sumitur ꝓ operatione quę ꝓfluit ab anima per potentias eius.Primus modus ꝓfluit tãtùm ab essentia animæ nõ per potentias medias. secundum verò actum ꝓducit anima per medias vires,& potẽtias,& sic dicimus hominem viuere, id est,operari vt intelligere vel sentire vel generare sibi simile in specie,& huiusmodi,vt ostendit philosophus in libro de anima. Tertio modo accipitur vita ꝓ modo viuendi, nam solemus quærere quo pacto viuit talis.i.quem habet modum viuendi, & quã conuersationẽ:& sic ibi sumit philosophus vbi dicit ꝙ vulgi ex modo viuẽdi suo credit felicitatem esse talem,aut talem, vt qui amabant voluptatem dicebant felicitatem in voluptate consistere.Verùm hîc vita accipitur secundo modo.s. ꝓ operatione,quando dicit ꝙ felicitas est bona vita.i.operatio,& ita cõueniunt nobiscum.[CVNCTA præterea.]Hæc est tertia pars,in qua posteà quàm ostẽdit opinionem eorum,qui eodem modo senserunt de felicitate conuenire cum sua,nunc enititur accõmodare suæ sententiæ opiniones aliorũ,qui diuerso modo senserunt de felicitate.Et primo enumerat opiniones eorum singulas.Deinde incipit afferre,& accommodare vnam illarũ, & est eorum qui posuerunt felicitatem in virtute vna vel pluribus. Posteà aliam opinionem eorum qui

addiderunt ipsis virtutibus voluptatem ad constituendam felicitatem. Demum affert opinioné eorum qui his addiderunt bona externa, & omittit eos, qui ponebant summũ bonum, aut in voluptate tãtùm, aut tãtùm in bonis externis. nam anteà has opiniones penitus reiecit, & nunc etiã posthabet, quia non conueniunt cum phlisophi sententia. Dicit igitur in primis ꝙ cuncta quæ circa felicitatem variè à multis dicuntur, cum nostra sententia conuenire videntur: & affert tria, scilicet virtutem, prudentiam, sapientiam, quæ sunt perfectiones trium potẽtiarum animæ. Virtus quę hîc accipitur pro morali est perfectio appetitus, prudentia est perfectio intellectus actiui. sapientia est perfectio intellectus speculatiui. Igitur perfectio hominis secũdum opinionem istorum consistit, aut in vna, aut pluribus, aut in omnibus istis: & omnes istos enumerat, & ponit pro vna opinione, quia ii omnes conueniunt in virtute sine aliquo additamento. Deinde affert aliam opinionem eorum. s. qui addiderũt voluptatem ipsis virtutibus dictis, aut omnibus simul sumptis, aut alicui illarum. & dicit cum voluptate, aut non sine voluptate, propter hanc rationem, quia aliqui dixerũt ꝙ felicitas constabat ex supradictis virtutibus vel vna vel pluribus, & ex voluptate veluti ex parte eius essentiali, id est, vt felicitas tãquam quoddam totum aggregatum cõstitueretur ex virtute & voluptate, tãquam ex suis partibus essentialibus: quod innuit cùm dicit, cum voluptate. Cùm verò dicit non sine voluptate, innuit aliam opinioné, quę & verior videtur, & magis conuenire cum sua. Isti enim qui posuerunt felicitatem in illis virtutibus, aut vna aut pluribus, intellexerunt quòd voluptas nõ sit de essentia felicitatis, sed quoddã quod oritur ex ea, & sequitur eam veluti pulchritudo ex bona complexione, & compositione partim corporis. & sicut vmbra oritur ex corpore & sequitur ipsũm: sic voluptas ex felicitate, & sic sequitur ea tanquam inseparabile accidens. & hoc intelligatur de bona voluptate, non aute de turpi. Affert deinde tertiam opinionem, scilicet eorum qui præter hæc quæ posita sunt addiderunt felicitati bona externa. Post hęc enumeratis opinionibus vult ostendere quòd meritò in illis est aliqua veritas, quia ista dixerunt aut multi & antiqui, aut pauci & præclari. Multi quia non omnino vana est fama quam populi multi decantãt, vt alibi inquit philosophus. Antiqui quia fuerunt propinquiores primordiis rerum, & naturæ: ergo isti debent scire aliquam veritatem. Pauci & præclari etiam manifestum est quòd debent scire aliquam veritatem. Aliqua igitut ex parte

71 probandæ bonorum sententiæ. [EORVM igitur sententiæ.] Hac in parte philosophus incipit accommodare sententiæ suæ opinionem eorum, qui felicitatẽ, aut in virtute morali, aut in prudentia, aut in sapientia, aut in omnibus iis tantùm collocabant, & primò ostendit quòd couenit in eo cum opinione sua, quia operatio secũdum virtutẽm est aliquid virtutis, & à virtute oritur. Deinde ostendit quòd sua sentẽtia est melior, quia cùm felicitas sit quiddam optimũ, debet collocari potiùs in magis bono, quàm in minùs bono. Sed vsus & operatio ęst magis bonum, quàm habitus & possessio. Fieri enim potest vt aliquis habitũ habens nihil agat boni, vt dormiens vel aliter degens in otio. At qui operatur secundum virtutẽ necessariò agit, & producit aliquid boni: Melior igitur est actus quàm habitus, & vsus quàm possessio. Hæc autem duo membra correspondẽt, scilicet possessio & vsus, habitus & operatio. Sed non parũ interest inter nostrã sententiam & antiquorum. Nos enim volumus felicitatem potiùs consistere in vsu, quàm in possessione, & actu quàm habitu: illi autem econtra. Notandum quòd est differentia inter possessionem vsumque, & habitum, & operationem. Possessio & vsus propriè dicũtur rerum externarum. Habitus & actus, aut animi, aut corporis. [ATQVE vt in olympia.] Probat etiã exemplo quòd sua

72 positio in operatione est melior, quàm illa antiquorum in habitu. Sicut enim athletæ tantùm cõronantur in olympia qui certant, & operantur, & non ii quanuis sint fortissimi, qui otiosi spectãtes certamina nihil agunt: sic operatores secundum virtutem sunt propriè appellandi felices, & non illi qui tantùm habent habitum, & non operantur. Sunt enim felices in potentia propinqua, illi autem in actu. [IPSORVM insuper.] Affert opinionem eorum qui dixerũt felicitatem

73 consistere in virtute, aut virtutibus cum voluptate, aut non sine voluptate. Et primò ostendit ꝙ felicitas continet voluptatem: dinde quòd felicitas est iocunda. Item quòd est per se iocunda. prætereà quòd felicitas ita habet voluptatem, vt non indigeat ea tanquã aliquo extrinsecus adueniente. Demum quòd felicitas non solùm est iocũda, sed etiam bona, & pulchra: & postremò quòd felicitas est quiddam optimum, & iocundissimum vt patebit. & in primis operatio animæ continet voluptatem, quia percipere voluptatem est ipsius animæ, & habentis animam sensitiuam vel intellectiuam, non enim est animati anima vegetatiua. Nam plantæ non sentiunt voluptatem. Item felicitas est iucunda, probatur quia id quod amatur ab vnoquoque ei est iocundum. At operatio secundum virtutem amatur à studioso, ergo operatio secundum virtutem est iocunda felici homini, & studioso viro: maior declaratur à philosopho inductione. Nam equus amatori equorum, & spectaculum, &c. Minor quoque est manifesta. Item felicitas est per se iocunda, probatur. Id quod est sua natura iocundum, est per se iocundum. Sed operatio secundũ virtutem est sua natura iucunda, ergo, &c. Nam ea quæ multitudini videntur iocunda, sunt repugnantia inter se, quia quandoque delectant, quandoque molestiam afferunt: & causa est, quia nõ sunt de se, & natura sua iocunda. Si enim eis natura inesset iocunditas, nũquam eam amitterent,

sed semper essent iocunda. Sed talia multitudinis, nostra sententia, nunc sunt, nunc non sunt iocunda, sed mutantur secundum rationem ætatum, & conditionum, & hoc est, quia illa non sunt naturaliter, & per se talia. Sicut ea quæ semper delectant bonos, & sapientes viros ad quos pertinet, & quorum est verum & incorruptum iudicium de rebus, & propterea, id est natura iocundum, & semper iocundum, & per se iocundum, quod est eis voluptati. Id autem est præcipuè felicitas, & operatio à virtute. Item ipsorum vita non indiget voluptate, quia felicitas ita in se habet voluptatem vt non indigeat ea veluti aliquo foris adueniente, & peregrino quodam. Hoc probatur, quia si felicitas per se sola sumatur separata ab omnibus alijs, habet in se voluptatem. Operator enim cuiusque virtutis gaudet cùm operatur secundum illam, vt iustus cùm operatur secundum iustitiam. Quòd si non gauderet non esset iustus, aut studiosus: sed aut vi, aut simulatione, aut aliter aliáque de causa operaretur. Quare felicitas, & operatio secũdum virtutem habet in se voluptatem. Item felicitas est nõ solùm iocunda, sed etiam bona, & pulchra, & honesta, quia sic sapieus, & studiosus iudicat: iudicat autem bene, quia ipse est tanquam mensura talium operationum. Vt enim pictor de figuris: sic prudens, & studiosus de actionibus. Item optimum, & pulcherrimum, & iocundissimum est ipsa felicitas. Nam ea quæ tribuuntur felicitati, per se debent tribui in summo gradu. At felicitati bonitas, iocunditas, pulchritudo per se tribuuntur, vt suprà ostendimus, ergo hæc felicitati sunt tribuenda in summo gradu: non enim debet tribui superlatiuum nisi summis rebus: at felicitas est summum bonum, & tale est operatio secundum virtutem: ergo operationi secundum virtutem sunt ista tria in summo gradu tribuenda, & simul, & non alterum sine altero, separanda ea sicut facit deliacum carmẽ: in quo tribuitur iustitæ pulcherrimum, & accomodatè si intelligatur pro operatione secundum iustitiam, quæ est, & dicitur tota virtus. & optimum tribuitur sanitati, accommodatè etiam si intelligatur de sanitate mẽtis. & iocundissimum dicitur re amata potiri, accommodatè etiam si talem rem intelligamus felicitatem, quæ maximè est amore digna. Sed nos dicit philosophus, non separamus hæc, sed omnia simul tribuere debemus felicitati. [VIDETVR tamen.] Hac in parte affert vltimam opi- 74
nionem eorum, qui præter ea superiùs allata afferebant etiam, & adiungebant externa bona, & videtur accommodare sententię suæ. Si enim consistit in operationibus animi secundum virtutem, &c. Ad exercendas autem operationes indigemus bonis externis vt instrumentis, ideo videbitur indigere bonis externis: & enumerat plures species bonorum externorũ vt amici, & cætera. quæ si desint tanquam instrumenta videtur felicitas quodammodo minui vel potiùs impediri, felicitas inquam ciuilis. Et addit quòd nonnulli adeò putarunt bona externa cõferre ad felicitatem vt eis prosperè vti idem esset penè, quòd felicitas, & qui bonam, & secundam fortunã felicitatemque in eodem ponunt, & alii tamen qui virtutem, & felicitatem idem putant. Notandum quòd felicitas vt ad hoc propositum spectat duobus modis considerari potest: aut vt perficit habentem, & est ad seipsum, & sic videtur de se esse sufficiens sine vlla alia accessione. Aut cõsiderari potest vt est ad alios, & tunc est felicitas ciuilis quæ videtur esse aggregatum ex tribus illis generibus bonorum, & de tali videtur loqui philosophus cùm dicit quod videtur indigere externis bonis, id est de felicitate, & felici ciuili. & ita huic finẽ tractatui imponit, in quo afferendo primò plures opiniones, venit posteà ad definitionem summi boni secundum sententiam suam posthabitis aliis & confutatis: deinde cõfirmauit suam definitionem ex dictis aliorum, seligendo ea, quæ bene dicta sunt ab illis, & accõmodando suæ definitioni, vt ex hoc ostendat meliùs sensisse, quàm cæteros, & non penitus dissensisse à cæteris.

De modo assequendæ felicitatis. *Cap. IX.*

VNde & dubitatur, vtrum disciplina, an assuetudine, an alio quodã modo per exercitium acquiri posit, an aliqua diuina sorte, an & ob 75
fortunam proueniat. Si igitur & aliquid aliud deorum est munus homi- 76
nibus: consentaneum est rationi, & felicitatem à diis ipsis dari, & eo magis, quo cæteris humanis bonis est præstabilius. Verùm hoc ad aliã magis cõsideratione forsitã pertinet. Videtur tamẽ, & si nõ à diis immortalibus mittitur, sed virtute disciplináve qnadam vel exercitio cõparatur: 77
diuinissimũ esse. Præmium enim, finísque virtutis, optimum & diuinũ quiddam ac beatum esse videtur. fuerit etiam & multum cõmune. fieri nanque potest vt disciplina quadam ac diligentia ab vniuersis iis comparetur: qui nullo principio labefactato, idonei sunt ad consequendam

78 virtutem. Quòd si meliùs est hoc modo quàm ob fortunam felicẽ esse,
rem ita sese habere consentaneũ est rationi. Siquidem ea quæ sunt secun
dum naturam, vt quàm optimè sese habere possunt, sic se habent suapte
natura: & ea similiter quæ per artem conficiuntur, atque à quacunque
proueniũt causa, & ea maximè quæ à præstabilissima proficiscuntur. id
autem quod maximum atque pulcherrimum est, fortunæ tribuere, val-
de erroneũ est. Patet etiam ex ipsa ratione quod quęritur. Dicta est enim
79 operatio animę per virtutẽ. Cæterorũ autem bonorũ alia inesse necessari
80 um est, alia adiuuant: suntq; vtilia, vt instrumenta. Hæc & iis cõsona sũt
quæ in principio diximus. ipsum enim finem facultatis ciuilis optimũ
ponebamus. hæc autem magnã adhibet diligentiã vt ciues ipsos dispo-
81 nat, bonosq; faciat, & ad honestas res agendas idoneos reddat. Meritò
igitur nec bouem, nec equum, nec aliud quicquam animãtium dicimus
felix, quippe cùm fieri nequeat vt ipsorum quicquam talis sit particeps
operationis. Hanc autem ob causam neque puer est felix. Nondũ enim
82 est idoneus ad res tales agendas propter ætatem. qui dicuntur felices, ob
spem dicuntur. est enim opus (vt diximus) & perfecta virtute, & per-
83 fecta etiam vita. Multæ nanque mutationes in vita fiunt: variæque for-
tunæ: atque fieri potest, vt is qui maximè bonis abundat, in magnas in-
cidat in senectute calamitates: vt in heroicis de Priamo dicitur. eum au-
tem qui tali fortuna est vsus, & miserabiliter obiit: nemo felicem dicet.

Commen.

75 VNDE & dubitatur.] Hic est tertius tractatus huius primi libri, in quo declarat tria, quæ videntur sequi post definitionem felicitatis. Primùm à qua causa effectiua proueniat ipsa felicitas. Deinde in quo ea sit tanquã in subiecto. Tertiò in quo tẽpore dicatur quis esse felix: quod videtur innuisse per eam partem definitionis. s. in vita perfecta. Diuiditur autẽ hic tractatus in tria capitula. In primo tractat de causa efficiente ipsius felicitatis, & eius subiecto. In secũdo tractat quo in tempore aliquis dicatur esse felix. In tertio declarat quomodo posterorũ fortunæ conditionésque pertineant ad felices iam mortuos. Primum etiam capitulum diuiditur in duas partes. In prima autem parte ista quærit primò, & enumerat causas à quibus videtur posse prouenire felicitas. Deinde ponit à qua causa proueniat, & à qua non proueniat. Quærit igitur in primis vt diximus à qua causa tanquam effectiua proueniat felicitas: quæ dubitatio videtur oriri ex paulo antè dictis, & allatis: cùm dicit quòd quidã felicitatem ponunt idem cum virtute: alii verò nõnunquam dicunt esse idem cum bona fortuna: quorũ duorum alterum videtur esse quid externũ. s. fortuna, alterũ quid internũ. s. virtus. Merito igitur quæritur vtrum felicitas oriatur à causa interna an externa. Causam autẽ internã explicat per illa tria. s. per disciplinã, assuetudinẽ, exercitiũ. Causam verò externã explicat per illa duo. s. per diuinã sortem, & per fortunã. Cùm verò quæritur vtrũ felicitas posit acquiri per disciplinã: est quærere vtrum ea posit acquiri vt sciẽtiæ, quæ per doctrinã discẽdo acquirũtur: per assuetudinẽ veluti virtutes, quę non doctrina, sed assuetudine acquirũtur agẽdi, & ꝓducendi operationes studiosas. per exercitiũ est quærere vtrũ acquiratur, vt nõnullæ artes vt saltandi, citharizãdi, & similiũ ꝑ longã exercitationem. s. pulsandi citharã vel saltandi. Ista igitur dicũtur interna, quia sunt in nobis, & in nostra potestate collocata. Sors autẽ diuina, & volũtas dei, tum etiã ipsa fortuna manifestũ est ꝙ sunt extra nos, & quicquid habetur à deo vel à fortuna non est in nostra potestate, sed videtur esse minùs ab illis. [SI igitur & aliquid.] Hac in parte philosophus incipit ostendere primò ꝙ felici-
79 tas ꝓuenit à causa diuina, deinde ꝙ prouenit à causa humana: prætereà ꝙ non ꝓuenit à fortuna: postremò ꝙ non prouenit à fortuna, sed à causa humana. Dicit igitur in primis, ꝙ si aliquod munus est hominibus datũ à deo, cõsentaneũ est rationi id esse felicitatẽ. Etenim nobilissimus effectus debet ꝓduci à nobilissima causa, sed felicitas est huiusmodi, ergo, &c. Nam & hoc præci-

puè cõfirmari videtur,quia felicitas est pręstabilissimũ quiddam omnium rerũ humanarum.At nonnullæ res humanæ sunt nobis datæ à deo: ergo multò magis ipsa felicitas cùm excellẽtior sit cæteris rebus à deo datis:vt viuere,& alia sunt huiusmodi quæ sunt ignobiliora felicitate & ipso bene viuere.i.bene operari,ergo multò magis ipsa felicitas.Nã quanto donũ est præclarius,eo magis videretur esse cõueniens deo. Sed omittit tamen istam consideratiõnẽ:quia nõ videbatur esse pręsentis speculationis,sed potiùs prmæ philosophiæ,vbi tractat de ꝓuidentia diuina.[V I-D E T V R tamẽ.]Hac in parte ostẽdit ꝙ felicitas ꝓuenit à causa humana,& innuit talẽ rationẽ. 77
Illud quod acquiritur hominibus virtute,aut doctrina,aut assuetudine,aut aliquo exercitio,cõparatur à causa humana.sed felicitas ꝓficiscitur à virtute:aut ab assuetudine,aut aliquo huiusmo di:ergo à causa humana.Hanc rationẽ videtut innuere philosophus ꝑ verba sua,& simul repellere obiectionẽ tacitam,qua quis dicere posset:videtur ꝙ felicitas sit res diuina:ergo non videtur ꝓfluere à causa humana.Dicere autẽ videtur philosophus, ꝙ & si felicitas ꝓficiscitur à virtute vel aliquo huiusmodi.tamẽ videtur esse res quædã diuina:cùm sit præmiũ, & finis tam præclari boni,quale est ipsa virtus,& quasi istud excedẽs ipsam virtutẽ oportet vt sit quasi aliud diui num ꝓpter excellentiã suam,& supereminentẽ conditionẽ.Notãdum ꝙ felicitas,& si primò,& maximẽ videtur ꝓficisci à deo,tamẽ secundariò ꝓficiscitur etiã à causa humana,tãquam à ꝓpin qua.Nam quædã proueniũt à deo sine nostra operatione vt esse & viuere,& potẽtiæ operãdi,& huiusmodi.quædã sunt quæ ꝓueniunt à deo,tamen cõcurrimus etiã nos.vt est virtus, felicitas & huiusmodi.Nullus enim habitus acquiritur à nobis sine causa diuina quæ est vniuersalissima, & principalissima causa omniũ à deo, vt nullus effectus possit fieri apud nos sine ipso, & magis cõcurrit illa,quàm aliqua causa particularis.per illam rationem, ꝙ cùm causæ sint ordinatæ alia sub alia,semper vniuersalis,& primaria causa magis cõcurrit quàm illa quæ est sub ea.i. particularis,& secũdaria.Sciendũ tamen ꝙ deus non cõcurrit vllo pacto ad vitia,nec ad actiones vitiosas,quia vltra operationẽ continẽt defectus,cuius nullo modo est auctor deus.Dicendũ est igitur ꝙ felicitas ꝓfluit à deo tãquã ab vniuersali causa, & ab homine tanquã à causa particulari & ꝓpinqua.Notandũ ꝙ præmiũ est duplex.s.internũ & externũ,internum est ipsa felicitas:quę licet respiciat externas res:tamẽ remanet in animo:& dicitur interna.præmiũ verò externum est, honos,magistratus,potẽtia & huiusmodi:philosoph⁹ autem intellexit hîc de præmio interno.s. de felicitate quæ est egregiũ præmiũ,& nobilius ipsa virtute,& est præmiũ vt finis, honos verò vt id quod est ad finẽ,& nõ finis. Est etiã & valde cõmune:ꝓbat eandẽ sententiã.s. quòd videtur ꝓfluere à causa etiã humana,cùm felicitas sit quid valde cõmune.s. vt possit acquiri. Potest enim cõparari à cunctis qui nõ habent læsum principiũ rerum agendarũ,ita vt sint inepti ad cõ sequendã felicitatẽ.quasi dicat,ꝙ felicitas est posita in nobis,& possumus omnes eã acquirere, nisi sit in nobis principiũ labefactatũ,ergo est à nobis,& à causa humana, & deus vt diximus est principalis causa,& vniuersalis.homo autẽ causa est particularis, homo inquam qui nõ sit læsus, nec habeat principiũ aliquod labefactatũ,veluti quod sit in eo lęsa,aut imaginatiua aut cogitatiua,aut memoria.Intellectus autẽ non lęditur nisi per accidens.s.si lædantur aliqui sensus,aut interni,aut externi.Nã omnis habitus ortũ habet à sensibus externis per medios internos. Quòd si aliquis lædatur sensus,quo necessario vtamur in his acquirendis,quæ sunt causa felicitatis:talis carens eo nõ videtur aptus,neque habilis ad felicitatẽ.[Q V O D si melius.] Hac in parte philosophus ostẽdit ꝙ felicitas nõ ꝓuenit à fortuna tanquã à causa effectiua, est enim causa effectiua duplex.s.per se, & per accidens. Cũ igitur felicitas sit nobilissimus effectus,non prouenire potest,nec debet ab ignobilissima causa.Talis autẽ est causa per accidens.i.ipsa fortuna. Nam nobilissima causa potest bene producere nobilem,& ignobilem effectum.Vt sol generat hominem & ranam. Sed non econtra ignobilis causa potest producere nobilẽ effectum. Nam mouẽs centum potest mouere decem:non autem econtra:non ergo felicitas proueniet à fortuna.Hoc etiã probatur ex ijs quæ fiunt à natura vel ab arte.Nam ea quæ fiunt à natura bene se habẽt:cùm ita fiunt,vt sunt apta nata fieri ab ipsa natura.Eodẽ modo quæ fiunt ab arte,malè autem cùm digrediuntur ab ordine naturæ vel artis,vt per accidẽs fiant. duæ enim videntur esse causæ per se quo ad hoc propositũ spectat.s.natura & mens:duæ per accidens.s.casus & fortuna.Casus est cùm fit aliquid pręter intentionẽ naturæ,veluti cùm oritur aliquis habens sex digitorũ manum,quã natura intendebat facere cũ quinque:fortunæ dicitur cùm fit aliquid pręter intẽtionẽ mentis,vt si quis effodiat terram vt ponat vites,inuenit postea thesaurum præter intẽtionem, & in artibus si quis pingat manũ cum sex digitis labente penicillo,quã intẽdebat pingere cũ quinque digitis. Itaque tũ omnia bene se habent,cũ fiunt à causa per se eo modo quo melius fieri possunt, & vnaquæque res quæ bene fit,ꝓuenit à quàm meliore causa potest,æquum est ꝓfectò felicitati quæ est nobilissimus effectus,tribuere nobilissimã causam humanã,vt est mens,causam inquã per se, & nõ fortunam quæ est causa per accidens, vt latè ostenditur à philosopho in libro physicorum. 78
[P A T E T etiam & ex definitione.]Duplici ratione iterum ostẽdit quòd felicitas oritur à causa humana,& non à fortuna.Prima ratio est talis:omnis operatio animi per virtutẽ est effectus qui 79

prouenit à cauſa humana.at felicitas eſt huiuſmodi,ergo,&c.etenim operatio talis non eſt niſi ab
79 homine.quod autem ſit operatio animi patet ex dfinitione eius iam aſsignata antea.[QVALIS quædam.]per hoc videtur innuere ꝙ felicitas ſit in genere qualitatis.i.eſſe qualitatem quâdam, & in ſpecie qualitatis vt oſtendat ꝙ cũ ſit ab habitu,eſt tota ſimul, & non res ſucceſsiua quæ acquiratur per partes.Poteſt etiam dici ꝙ philoſophus velit oſtendere ꝙ felicitas non ſit à fortuna ex eo,quia aliquis dicere poſſet ꝙ bona externa connumerantur cũ bonis:ex quibus conſtituitur felicitas ciuilis:ergo felicitas oritur à fortuna.Ideo diuidit iſta bona , & dicit ꝙ felicitas præcipuè conſiſtit in bonis animi,vt patet ex definitione noſtra . Cæterorum autem bonorũ alia ſunt corporis quæ oportet præſupponere,alia fortunæ quæ conferunt tanquàm inſtrumenta.
80 Verùm bona animi ſunt illa propria quæ videtur eſſe de eſſentia felicitatis vt diximus. [HAEC conſona etiam.]Hic etiam oſtendit philoſophus quod felicitas eſt à cauſa humana.Nam nos inquit poſuimus finem ciuilis diſciplinæ eſſe optimum.i.ſummum bonum ac felicitatem. Sed ciuilis diſciplina eſt res humana,& cauſa humana:ergo felicitas eſt à cauſa humana.quod autem ciuilis diſciplina ſit cauſa humana probat dicendo,quod ciuilis diligenter verſatur circa homines
81 vt eos bonos efficiat.Sic igitur patet quod felicitas prouenit à cauſa humana. [MERITO igitur nec bouem.]poſtea quàm oſtendit ꝙ felicitas prouenit à cauſa humana,& non omnino à diuina,nullo autẽ modo à fortuna:hac in parte affert quoddam ortum ex dictis .ſ. ꝙ felicitas conſiſtit tanquàm in ſubiecto in homine,& non in quocunque homine, ſed ætatis perfectæ : & non quandocunque,ſed in vita perfecta.Oſtendit autem primo ꝙ felicitas non eſt in brutis, deinde ꝙ non eſt in pueris.ſ.actu:demum ꝙ eſt in homine habente virtutes perfectas in vita perfecta. Dicit igitur in primis quod ille qui non poteſt operari per virtutem nõ poteſt eſſe felix.at bos, aſinus & alia huiuſmodi non poſſunt,neç ſunt apti ad operandum per virtutem,ergo,&c.Notandum ꝙ felicitas eſt quoddam accidens perfectiſsimum,& non poteſt ſtare ſine ſubiecto. Quærẽdum eſt igitur de ſubiecto felicitatis quòd habeat in ſe cauſam per quam felicitas poſsit ineſſe, incipit à negatiuis.i.ab his quæ non poſſunt habere,& omiſsis inanimatis naturalibus & vegetatiuis,in quibus notiſsimum eſt non eſſe felicitatem,incipit à ſenſitiuis , quæ habent appetitum per quem videntur poſſe moueri ad aliquid operandum . Cùm verò felicitas ſit operatio animi per virtutem quæ virtus regulat appetitũ vel perficit ipſum,remouet hoc à brutis:quia & ſi moueantur,& operentur per appetitum,tamen eorum appetitus non poteſt regulari à ratione: quia eam non habent,& per conſequens non poſſunt habere virtutem,quæ eſt cauſa felicitatis , ergo non poſſunt eſſe participantia huius operationis procedẽtis à virtute, quæ operatio dicitur eſſe felicitas.Si igitur vt oſtendimus,bruta nõ poſſunt habere in ſe cauſam,per quam felicitas poſsit
82 ineſſe illis tanquã accidens in ſubiecto,merito patet bruta non eſſe ſubiectũ felicitatis.[HANC autem ob cauſam.]Nunc oſtendit de rationalibus quæ ſint.i. qui homines non poſſunt habere vel ſuſcipere in ſe felicitatem.Ii aut ſunt pueri.Nam qui nondum per ætatem ſunt apti ad producendas operationes ſtudioſas non poſſunt ſuſcipere felicitatem.At pueri ſunt huiuſmodi, ergo, &c.Non igitur bruta nec pueri poſſunt habere,ſed tamen hoc fit diuerſo modo.Bruta nanque nõ poſſunt regere appetitum ratione, quia non habent:pueri verò habent ſed imperfectam, id eſt nondum ea perfecte vtuntur:ideo,&c.Et qui puerorum dicuntur,ſiquis diceret quod nonnulli pueri poſſunt appellari felicas:ergo poſſunt eſſe in ea ætate ſubiectum felicitatis. remouet hanc obiectionem philoſophus,& dicit quod ſi appellamus eos felices , hoc eſt quia dicuntur felices ob ſpem,& non quia in ea ætate ſint actu felices,ſed in potentia ad felicitatem in ætate cõgrua. Dicitur autem proprie res talis cum eſt actu talis: vt albus cum habet albedinem in ſe, & non cũ eſt in potentia ad ſuſcipiendam albedinem. Sic etiam felix cum actu habet felicitatem , & non
83 cum eſt in potentia ad eam. [EST enim opus.] Philoſophns ſepoſitis illis , qui non poſſunt eſſe ſubiectum felicitatis:nunc oſtendit qui ſint illi homines,qui poſsint appellari felices , declarando quod ſunt ij qui habent virtutem perfectam in vita perfecta.& notandum quod illa pars (eſt enim opus perfecta virtute) deſeruire,& accommodari poſſe videtur,& ſuperiori, & huic parti: ſuperiori,vt ſit ratio qua pueri non poſsint eſſe felices in pueritia,quia non habent virtutẽ perfectam,vt eſt opus habere:huic parti vt ſit ratio oſtendens quòd homines qui ſunt in ætate congrua poſſunt per rationem perfectam acquirere virtutem,quę eſt cauſa felicitatis.deinde addit, & vita perfecta,vt oſtendat quòd nõ ſufficit habere perfectam virtutem ad hoc vt homo poſsit eſſe felix,& ſubiectum felicitatis niſi illa ſit diuturna vel durauerit vſque ad finem vitæ , poſtea quàm ſit eam adeptus.nam ſi inciderit in erumnas Priami ,& impediatur à maximis calamitatibus,non poterit exercere operationes ſecundum virtutem quam habet:nec eſſe ſubiectum felicitatis.Et per hoc videtur loqui philoſophus hîc de felicitate,non ſpeculatiua,non actiua tantum quæ eſt ſui ad ſeipſum,ſed de actiua ciuili,quæ ſola videtur indigere externis bonis ad exercendas operationes felicitatis.Ex his omnibus perſpicitur quid ſit ſubiectum felicitatis,non bruta, non pueri,non homo ſine virtute, non homo cum virtute in maximis calamitatibus cõſtitutus, ſed homo qui habet virtutem perfectam,id eſt prudentiam in vita perfecta,id eſt vſque ad finem vitæ, & talis eſt ſubiectum felicitatis,quia habet cauſam,id eſt virtutem in ſe per quam poteſt ſibi ineſſe felicitas præſertim ciuilis vt diximus.

Quòd quis in hac vita dicendus ſit felix, & quid felix. *Cap. X.*

χρεὼν τέλος ὁρᾶν.

EST ne igitur nec vnus alius hominū felix quandiu viuit dicen 84
dus: ſed Solonis ſententia* finē ſpectare oportet? Quòd ſi & ita
ponendum eſt. tum felix eſt cùm è vita diſceſſerit? an id abſur-
dum eſt penitus, nobis ipſis præſertim qui felicitatem operatio
nem quandam dicimus eſſe? Quòd ſi mortuum felicem nō dicimus, ne-
que Solon id vult: ſed tunc dici beatum hominem tutò poſſe, quia iam 85
eſt extra omnia mala, calamiteſq;. Habet quidē & hoc cōtrouerſiā quā-
dā. Mortuo nanq; bonū & malū videtur aliquid eſſe: ſiquidē & viuenti
nō autē ſentiēti vt honores, infamiæ, & filiorū poſterorumq; omniū pro-
ſperitates atq; aduerſitates. Dubitationē autē & hæc afferunt. ei nanque
qui ad ſenectutē vſq; beatè vixit, ſecūdumq; rationē deceſsit, multas cir- 86
ca poſteros accidere mutatiōes cōtingit, & alios ipſorū eſſe bonos, vitāq;
cōſecutos eſſe pro dignitate: alios cōtrà. cōſtat autē * & diſtātiis ad parē-
tes, multis variiſq; modis ipſos ſeſe habere poſſe. abſurdū igitur eſt, ſi de-
functus ſimul etiā mutaretur: & nunc felix fieret, nunc miſer. abſurdum
eſt etiā & minimè, nec aliquod ad tēpus poſterorū ad parētes res pertine
re. Sed redeundū eſt ad id quod priùs eſt dubitatum. ex illo nanq; & id 87
quod nūc quæritur, fortaſſe perſpicietur. ſi igitur finē ſpectare oporteat,
& tunc beatū dicere quenquā, nō quia beatus tunc eſt, ſed quòd priùs e-
rat: quo pacto nō eſt abſurdū, ſi cū eſt felix, nō verè de ipſo dicetur quod
ineſt. Quia viuētes dicere beatos ob mutatiōes nolumus: & quia felicita
tē quidē ſtabile quiddā, nulloq; modo facilè mutabile eſſe putamus: for-
tunā autē in eiſdē ſæpe reuolui. nā ſi fortunā ſequamur, ſæpenumero feli
cē ac miſerum eundē dicemus, Chamęleontē quendā oſtendētes ipſum
felicem eſſe, ac debiliter collocatū. An fortunam ſequi nullo modo eſt re
ctum? Non eſt enim in ipſa bene vel malè viuere ſitum: ſed indiget hu- 88
mana vita ipſius, vt diximus. Operationes autē eę quidem quæ à virtute
proficiſcuntur, felicitatis: eæ verò quæ ſunt contrariæ contrarii dominæ
ſunt. atteſtatur huic ſentētiæ & id quod nunc dubitauimus. etenim nul-
lis in operibus humanis tanta eſt firmitas quanta eſt in operationibus 89
iiſce, quæ à virtute proficiſcuntur. hæ nanq; ſtabiliores & ſcientiis ipſis
eſſe videtur. harum autem ipſarum eæ quæ cæteris antecellunt, maximè
ſtabiles ſunt: propterea quòd in his ipſi beati, & maximè, & continuatiſ-
ſimè viuunt. Hoc enim ſimile eſt cauſæ: vt ipſarum non fiat obliuio. id 90
igitur quod quæritur: competet ipſi felici, & erit talis per vitā. nam ſem-
per aut maximè ea aget & contemplabitur quæ prodeunt à virtute, for-
tunamque feret pulcherrimè: & omni ex parte concinnè ac æquabiliter.
quippe qui verè bonus* atq; quadratus eſt ſine vituperatione. Cùm au- 91
tem à fortuna multa eueniant, & magnitudine, paruitateque differant: 92
parua quidem ſiue ſint ſecunda ſiue aduerſa, conſtat non facere vitæ 93
momentum: grandia verò ac multa, ſi ſecunda ſint, beatiorem vitam

καὶ τοῖς ἀποστήμασι.

καὶ τετράγωνος. vide Eraſ. in prouerb. Quadrat⁹ hō. item, Lud. Cæliū in antiq. lectionibus lib. 10. cap. 14.

94 efficiũt,quippe cùm ad decorãdũ ſint apta,& vſus ipſorũ pulcher,ſtudio
ſusq; fiat,ſint aduerſa:præmũt,lędũtq; vitã beatã.afferũt enim dolores
95 & multas operatiões impediũt. Attamẽ & in iis ipſis pellucet ipſa hone-
ſtas:cũ multas quiſpiã ac magnas aduerſitates facilè perfert:nõ ob inſen-
ſibilitatẽ,ſed quia generoſus eſt atq; magnanimus. Quòd ſi operationes
dominæ ſunt (vt diximus) vitę, nemo beatorũ fuerit miſer. nunquã enim
odioſum quicquam atq; improbũ aget:eũ enim qui verè bonus eſt, atq;
prudẽs,fortunã omnẽ decorè perferre,pro facultateq; rerũ ſẽper res pul-
cherrimas agere:vt & ducẽ bonũ præſentibus vti caſtris ad optimè gerẽ-
dũ bellũ, & bonũ itẽ ſutorẽ ex ſibi datis pellibus pulcherrimũ conficere
calceũ,cæteroſq; omnes identidẽ artifices arbitramur. quæ cùm ita ſint,
miſer quidẽ nunq̃ fuerit ipſe felix. Beatus tamẽ nõ erit, ſi in Priami cala-
mitates incideret. nec igitur varius,facileq; mutabilis erit. neq; enim ex
felicitate facilè aut à quibuſuis:ſed ab ingẽtibus & multis aduerſitatibus
dimouebitur:& ex talibus nõ in paruo,ſed in lõgo quodã perfecto vt tẽ
96 pore rurſus fuerit felix. magnas in eo res,præclaraſq; nactus. Quid igitur
obſtat eũ felicem dicere: qui per virtutem operatur perfectam, & bonis
97 externis ſatis abundat,non quouis in tẽpore,ſed in vita perfecta? An ad-
dendum eſt:& ita eſt victurus, & ſecũdum rationem moriturus? quippe
cùm futurum quidem incertum ſit nobis:felicitatem autem * finem, & τέλος,
omnino perfectam omni ex parte ponamus. Quòd ſi ita ſit, viuentium τέλειος.
eos quibus ea quæ diximus & inſunt & inerunt beatos dicemus: beatos
autem homines. Sed de his quidem eo vſque ſit definitum.

Commen.

84 EST ne igitur nec alius quiſquam.]Hoc eſt ſecundũ capitulũ hui9 tertij tractatus, in quo oſtẽditur quãdo aliquis poteſt appellari felix, & quo tẽpore. & diuiditur in duas partes. In prima quærit vtrũ in vita dũ aliquis eſt felix, an poſt mortẽ aliquis debeat appellari felix. In ſecũda oſtendit ꝙ in vita dũ aliquis eſt felix poteſt appellari felix: dicit igitur in prima, & continuatur hæc pars cum pręcedenti. dixerat enim ſuprà, ꝙ ſiquis inciderit in erũnas Priami, & in illis conſtitutus, obierit, ſi non debet, nec ſolet appellari felix, quæritur an quiſquam dũ viuit poſsit appellari felix, an ſic expectare oportet exitũ vitæ iuxta Solonis ſententiã, qui Atheniẽſis fuit, & vnus è ſeptẽ ſapiẽtibus, & legũlator. Nec alius quiſquã. q.d. nõ ſolũ illũ, qui inciderit in calamitates Priami, ſed etiã aliquẽ aliũ, quicunq; ſit, poſſumus ne appellare felicẽ? Sed cũ Solõ dicit ꝙ oportet ſpectare finẽ. Hoc duobus modis videtur poſſe intelligi, aut ꝙ in vita nõ ſit felicitas, ſed ſtatim poſt mortẽ: aut ꝙ oportet ſpectare finẽ, vt poſt mortẽ aſſeramus ipſum fuiſſe felicẽ, cum iam conſtitutus eſt extra omnes calamitates, quibus ſubiectus videbatur dũ erat in vita. Ad primum modum dicit philoſophus, ꝙ ſi ita ponatur. ſ. vt ſtatim accedat felicitas poſt mortẽ, hoc eſt alienũ à poſitione noſtra, qui ponimus felicitatẽ in operatione quadam. ſ. virtutis, homo autem mortuus nõ poteſt operari ſecundũ virtutẽ, ſecundũ poſitionem, & definitionẽ noſtrã de felicitate. [QVOD ſi mortuum.] Capit nunc ſecundã expoſitionem dicendo ꝙ ſi ſpectare finem non
85 eſt intelligendum eo modo quo ſuperiùs diximus, nec ita volebat Solon, ſed eum felicem poſt mortem intelligere volumus ex eo, quia eſt poſitus extra calamitates, & res aduerſæ ad eũ peruenire non poſſunt: hoc enim non videtur acceptandũ. nam ille non videtur extra calamitates conſiſtere ad quem bona, & mala poſſunt accedere. Sed ad hominem mortuum poſſunt bona, & mala accedere: ergo, &c. Hoc oſtendit exemplo viuorum, qui non ſentiunt, veluti aliquis procul à patria, qui ſortitur aliquem honorem, vel efficitur multa, & quamuis ignoret, & nõ ſentiat talia, tamen bonum, & malum ſuum eſſe videtur, & accedere ad illũ, ita etiã poſt mortẽ ſimilia videntur ad mortuũ poſſe accedere. quare ſi in vita non eſt tutũ aliquem appellare felicem ex eo, quia poteſt calamitates ſubire: nec etiã poſt mortẽ eo pacto quo diximus. extra mala. id eſt extra vitia: extra calamitates, ſcilicet aduerſæ fortunæ. Et ideo eſt dicendus felix poſt mortẽ ſentẽtia Solonis, quia nõ poteſt exercere vitia, nec ſubire fortunæ calamitates, quia fortuna eo modo quo ſu-

mitur à philoſopho non habet locum in mortuo.[DVBITATIONEM autem & hæc.] Senſit 86
philoſophus in confutando ſuperiorem rationem ſe dixiſſe bona, & mala tranſire ad mortuos, & cùm hoc videatur habere dubitationem, ideo affert eam, & in hac parte non ſoluit, ſed ſoluet poſtea in ſequenti capitulo: oſtendit autem hîc dubitationem oriri ex dictis, quia ſi proſperitates aduerſitateſque tranſeant ad mortuos, tunc ſequetur quòd mortuus, quandoq; erit felix, quãdoque miſer, & vno eodemque tempore vnus atque idem erit felix & miſer: ſi poſteà filiorum filij ſint boni, tunc rurſus fiet felix: ſin verò eodem tempore partim ſint boni, partim mali, erit & ipſe eodem tempore felix, & infelix. ex quo videtur abſurdum ponere quod ex tali mutatiõe rerum, & ſuorum defunctus nunc felix, nunc miſer fiat, erit etiam abſurdum dicit philoſophus, ſi dixerimus res poſterorum non pertinere ad parentes. Itaque vno modo dicatur: videtur oriri dubitatio quam nunc relinquit, ſoluet autem in alio capitulo.[SI IGITVR finem.] Reſumit ſen 87
tentiam Solonis ſecundo modo expoſitam, ſcilicet quòd poſt ipſam finitam poſſumus aliquem felicem dicere ſecurè, & tutò & non priùs, & eam refellit. Dicit igitur ſi ſecundum opinionem Solonis expectandus eſt exitus vitæ, & tunc appellandus eſt aliquis felix, non quòd tunc ſit, ſed quia anteà erat in vita, quomodo nõ eſt abſurdum? quaſi dicat quòd eſt abſurdum aſſerere, quòd dum aliquis eſt felix non poteſt dici verè de ipſo, hic eſt felix. Nam omnis propoſitio de præterito eſt vera, quando id in aliquo præſenti fuit verum: ſi ergo dicerẽ, Socrates fuit albus, & nullũ tempus fuiſſet præſens in quo Socrates fuerit albus, nũquam poterit eſſe vera iſta propoſitio affirmatiua de præterito, ſcilicet Socrates fuit albus: ſic igitur quando aliquis in vita apparebat felix, & tamen nullum tempus fuit tunc in quo verè potuimus dicere, hic eſt felix, propter calamitates quæ accidere poterant: quomodo verè poſſumus dicere poſt exitum vitæ de præterito, hic fuit felix? i. nunc appellandus felix non quòd ſit nunc, ſed quia anteà fuit, quomodo non licuit anteà id dicere dum erat felix? quaſi dicat hoc non poteſt dici de præterito ſi nũquam in pręſenti idem dici potuit verè. quare videtur abſurdum dicere, vt dicebat Solon, quòd in exitu vitæ poterat aliquis appellari felix, & nondum erat appellandus felix in vita propter impendẽtes aduerſitates. nõ enim eſt bona ratio iſta Solonis: in qua locabat vim opinionis ſuæ. ſ. quod nõ priùs quàm in exitu vitæ aliquis erat appellandus felix propter fortunæ mutatiões, quæ accidere poſſunt in vita, quia felicitas debet eſſe aliquid ſtabile, & non leuiter mutabile nec conſiſtens in temeritate fortunæ: vt nunc etiam dicet inferiùs. nam ſi ſequamur fortunam ſæpe felicem, & poſteà miſerum eundem dicemus veluti chamęleonem. Chamęleon enim eſt animal paruo leoni ſimile: ꝙ non videtur habere proprium colorẽ, ſed cuicũque colori adhęret talis coloris apparet, & hoc penè circa omnes colores ſibi accidit, veluti ſi rubeo adhæret apparet rubeus, & ſic non permanet in eodẽ colore. dicitur autem chameleon. i. ἀπὸ τῶ χάμαι. i. humileon. Eſt enim vt diximus quaſi paruus leo.[AN fortunam ſequi.] Hæc eſt ſecunda pars principalis huius ſecundi ca- 88
pituli: in qua poſtquàm illam opinionem Solonis improbauit quibuſdam ſententiis, nunc eã refellit, & ſoluit omnino aſsignando rationes quare aliquis in vita debeat appellari felix. oſtendit autem primo quòd felicitas eſt in vita ſoluendo rationem Solonis: deinde alia ratione eandẽ cõcluſionem vel ſententiam, ſcilicet quòd felix erit in vita, & non ſolùm in vita, ſed etiam per totã vitam. Præterea oſtẽdit quòd qui adeptus eſt felicitatem nunquam erit miſer, & ſi accidere poteſt vt non ſit beatus, & quòd felicitas non facilè amittitur. dum concludit ꝙ ii ſunt dicendi felices, tamen vt homines qui perfectè operantur, & in vita perfecta vt patebit. dicit igitur in primis ꝙ felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ, ſed in noſtra, & eſt res ſtabilis & firma, quare nõ eſt opus metu fortunæ expectare exitum vitæ, ad hoc vt aliquis dicatur felix, vt volebat Solon, & probatur hoc duabus rationibus, prima. Id quòd eſt ſitum in noſtra poteſtate, non eſt ſitum in poteſtate fortunæ: at felicitas eſt ſita in poteſtate noſtra, ergo non eſt ſita in poteſtate fortunæ. Maior eſt nota, quia nos ſumus cauſa per ſe, fortuna vt etiã anteà declarauimus eſt cauſa per accidens, & hæc ſunt oppoſita, ſcilicet per ſe, & per accidens. Quod igitur erit in poteſtate cauſę per ſe, non erit in poteſtate cauſæ per accidens. minor eſt iam probata per ſuam definitionem, qua dicebatur quòd felicitas eſt operatio animi per virtutem, &c. ergo concluſio noſtra eſt vera: & etiam idem declarat cùm dicit quòd operationes proficiſcentes à virtute, & ſecundum virtutem ſunt dominæ, & cauſæ effectrices ipſius felicitatis. Contrariæ verò, ſcilicet operationes ſecundũ vitia ſunt dominę contrarii, ſcilicet infelicitatis, & miſeriæ vt patet, & non eſt fortuna.[ATTESTATVR huic.] Secũda ratio ad idẽ probandũ quæ ſumitur ex ſtabilitate felicitatis, & etiã ex 89
dictis Solonis. Dicebat enim ſuprà vt nos retulimus, & quia felicitatem quiddam ſtabile, & cætera. Volebat enim Solon adeo ſtabilem eſſe felicitatem, vt compelleretur eam non ponere in vita propter varietatem fortunæ. quapropter ſi à Solone concluditur quòd felicitas eſt quiddam ſtabile, tunc probatur quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ hoc pacto, Id quod eſt maximè ſtabile in rebus humanis non eſt ſitum in poteſtate fortunæ: ſed felicitas eſt maximè ſtabilis in rebus humanis: ergo felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ. maior eſt clara. quia ea quæ ſunt fortunæ ſunt varia, & mutabilia: minor probatur ſic, Scientiæ in rebus humanis videtur eſſe maximè ſtabiles, at virtutes ſunt ſtabiliores quàm ſciẽtiæ, ergo felicitas quæ oritur à virtutibus erit maximè ſtabilis. maior iterũ huius ſecundæ argumẽtationis eſt clara, quia ſcien-

tiæ ſunt certiſsimæ,& de rebus neceſſariis,quæ aliter ſe habere non poſſunt. minor in qua videtur dubium probatur,ſed pro huiuſmodi declaratione ſciendum quòd rerum humanarum vel bonorum humanorum quædam attribuuntur corpori,quædam animæ.Corpori attribuuntur habitus naturales,& acquiſiti ad perficiendos tales habitus naturales,vt pulchritudo,valetudo, robur,celeritas,aptitudo,dexteritas,& ſimilia:quæ cùm ſint in corpore ab ipſa natura perficiuntur ſtudio,& diligentia,aut exercitatione,aut aliter augentur vt arte gymnaſtica,arte equitandi, luctandi,& ſimiliter.animo autem attribuuntur habitus intellectiui,qui ſunt duplices,aut ſpeculatiui,aut actiui,& morales: habitus verò corporis habent per ſe cauſam vt corrumpantur, quia ſunt in corpore,& corpus corrumpitur per ſe, & ex conſequenti habitus, qui ei inſunt. verùm habitus qui ſunt in animo corrumpitur per accidens non per ſe,quia animus vtitur inſtrumento corporeo,quod corrumpitur.Quapropter ſi corrumpitur habitus animi non per ſe, ſed propter inſtrumentum corrumpitur,ergo per accidens.quæ verò corrumpuntur per accidens, ſtabiliora eſſe videntur quàm ea quæ per ſe,& ſic iam habemus quòd ea quæ attribuuntur animo,ſtabiliora ſunt quàm ea quæ corpori.Cùm verò duo attribuantur etiam animo, ſcilicet habitus ſpeculatiui,tum habitus actiui atque morales:reſtat videre vter horum ſit ſtabilior, & videbitur alter habituum eſſe ſtabilior à quo frequentiùs exeunt operationes,& circa quem magis verſabimur. at huiuſmodi ſunt actiuæ virtutes,& morales magis quàm ſcientiæ,ergo erunt ſtabiliores ſciẽtiis:hoc tamen videtur verum in homine ciuili,ſed fortaſſe non eſt verum ſimpliciter. homo enim ſegregatus à multitudine,& penitus contemplatiuus magis verſabitur circa contemplationem,quàm actionem,cùm ſit paucis contentus: & ſuæ ſcientiæ magis tali inhærebunt, quàm operationes morales,& habitus tales. Sciendum eſt etiam quòd duplici modo conſiderari ſcientia poteſt.vno modo vt eſt concluſionis per demonſtrationem à ſua cauſa neceſſaria, & verſatur circa materiam neceſſariam, & hoc pacto ſcientia eſt magis certa,& ſtabilior, quàm virtus, alio modo vt eſt habitus in anima, & ſimili modo virtus moralis eſt habitus in anima, & in eo quòd ſunt habitus ſunt æquè in anima. Sed hoc pacto videntur ſtabiliores in anima virtutes morales, & actiui, quia frequentiùs exercemur ſecundum illas. res enim familiares, & negocia publica atque priuata magis nos exercent & trahunt,quàm ſcientiæ,& videntur magis neceſſariæ ad vitam humanam,& in his rectè exercendis eſt opus virtute morali: quare cùm ſecundum has virtutes magis exerceamur,& in iis magis verſemur quàm in ſcientiis, merito in nobis videntur fieri ſtabiliores. Nam in ſcientiis cùm fiat intermiſsio, ſæpe fit maior obliuio, & ideo fiunt minus ſtabiles, quàm virtutes illæ quarum fit exercitatio frequens. Præterea virtus moralis conſiſtit principaliter in inclinatione appetitus vt dicunt, qui obliuionem non ſuſcipit, & in ſexto huius inquit philoſophus. Atqui nec habitus cum ratione ſolùm:ſignum erit quod obliuio huiuſmodi habitus eſt, ſed prudentiæ non eſt. Prudentia autem vt ſcimus actiua eſt virtus, ex his habemus probationem minoris, quòd & quomodo virtutes ſunt ſtabiliores quàm ſcientiæ, licet ſcientiæ ſint nobiliores. & ſic etiam habetur cùm felicitas proueniat à virtute, quòd ipſa eſt res firma, & ſtabilis, & quòd non eſt ſita in poteſtate fortunæ, quare non oportet ſpectare finem vitæ,vt dicamus aliquem eſſe felicem eo pacto quo volebat Solon.

91 [ID igitur quòd quæritur.] Cùm ſuperiùs probauerit philoſophus quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ procedendo contra ſententiam Solonis,nunc etiam procedit contra eandem, & oſtendit quòd cùm cauſa felicitatis ſit ſita in nobis:aliquis poteſt eſſe,& appellari felix dum eſt in vita, & per totam vitam,& id quod quæritur.i. vtrum ſit felix in vita, & per totam vitam.ſ.competet, & aderit ei. Hoc oſtenditur, quia ſemper,& ſi non ſemper cùm ſit homo,ſaltem maximè operabitur vel contemplabitur ſecundum virtutem:quòd autem ita facere poſsit probatur.Id quod habet in ſe habitum,operatur ſecundum illum habitum cùm vult,at felix habet in ſe habitum virtutis,ergo operabitur ſecundum illum habitum quandocunque voluerit.quòd autem felix velit ſemper operari ſecundum virtutes,declarat philoſophus,& dicit quòd operatur maximè ſecundum virtutes præclariſsimas quæ ſunt in ipſo.Delectatur enim mirum in modũ operationibus ſuis, quia operando ſemper eſt felix,& percipit quòd virtutes quæ ſunt in eo fruſtra eſſe viderentur, niſi operaretur:ſemper igitur vellet operari,& ſemper ferè poteſt cùm habeat in ſe habitum, & virtutem in poteſtate ſua.erit igitur felix per totam vitam vel ſemper vel maximè operando vel cogitando ſecundum virtutem.

92 [FORTVNAMQVE.]Hac in parte philoſophus affert ſucceſsiuè quinque ſententias quæ oriuntur ex dictis ſuis,& declarant naturam felicis.Prima eſt qua oſtenditur ꝙ felix poteſt eſſe per totam vitã vt non impediatur à fortuna,ſed eam feret pulcherrimè per omnia,quia habebit iſta tria per ordinem.felix erit vir bonus atque ex eo quadratus,& ſine vituperatione.Felix eſt bonus,aliter nõ eſſet felix.eſt etiam bonus prudẽs, quapropter erit quadratus quomodocũque adueniat fortuna,quadratũ reperitur in numero,in figura,& in corpore.numerus quadratus eſt ille qui reſultat ex ſe ipſo in ſeipſum:vt quater quatuor conſtituũt ſexdecim:etiam ipſa quaternitas eſt numerus perfectus.cõtinet enim in ſe numerum denarium. vltra quẽ non propriè eſt numerus,nã reliqui vltrà qui dicũtur numeri ſunt replicationes priorum numerorum.continet autem vi denarium numerum quaternitas, quia cõtinet quatuor.iii. ii. i. quæ ſimul collecta conſtituunt decem.Figura quadrata eſt etiam perfecta figura: cõtinetur

enim quatuor lineis æqualibus,& habet quatuor angulos æquales: corpus quadratum est etiam perfectum corpus,vt est cubus:habet enim sex superficies quadratas æquales,quarum vnaquæque habet quatuor lineas,& quatuor angulos,& quomodocunque iaceat semper stat rectus, & eodem modo,quia omnes eius partes sunt æquales.similiter homo felix semper se habet eodem modo,& propter virtutes quas habet in se,retinet in omnibus æquabilitatem quandam. Est igitur felix numerus quadratus,quia vt partes numeri quadrati sunt similes,& æquales:sic operationes boni viri in quacunque re,& fortuna semper erunt similes, & mediocritatem illam virtutis semper seruantes.& vt numerus quaternarius continet in se omnem vim,& perfectionem numeri:sic vir bonus,& felix continet in se omnes perfectiones virtutis, quibus bene, & rectè vtitur in quacunque fortuna.est etiam felix vt figura quadrata,& vt quadratum, quod habet quatuor lineas æquales,& quatuor angulos rectos.Vir enim bonus & felix non est varius,& non variatur à fortuna:sed semper est æqualis & rectus. Est etiam corpus quadratum veluti cubus,nam vt ille quomodocunque iaciatur semper stat rectus:ita vir felix in quacunque fortuna stat, æqualis, & rectus,& nunquam flectitur.ex hoc sequitur quòd erit sine vituperatione, & non faciet aliquid indecorum,sed generosè,& constantissimè se habebit in quacunque fortuna.[CVM autem à fortuna.]Secunda est sententia, qua magis distinctè se declarat. dicit enim quòd cùm fortuna sit 91
prospera aut aduersa,& hæc ambo possint esse,aut parua,aut magna,declarat nunc de paruis motibus fortunę, dicendo quòd parua in vtranque partem siue aduersa sint siue prospera minimũ habent momentum.[GRANDIA verò.]Tertia sententia in qua loquitur de magnis,& frequẽ- 92
tibus motibus fortunæ in vtranque partem.Sed si sint magna & prospera,honestant felicitatem. illa enim quibus felix potest exercere facilè,& expedire suas operationes, & vti illis pulcherrimè,condecorant felicitatem:sed magnæ prosperitates sunt huiusmodi,ergo,&c. Notãdum quòd diuitiæ de se non dicuntur propriè bonæ, aut malæ, sed potiùs secundum vsum possidentis vel vtentis,ideo dixit,vsus studiosus,&c.[SIN aduersa.] Quarta sententia in qua ostendit quòd ma 93
gnæ aduersitates impediunt vel lædunt felicitatem.Impedire enim videntur operationes ipsius felicis.[ATTAMEN & in his.] Quinta sententia qua videtur moderari quartam, & tollere difficultatem si qua oriretur ex præcedenti sententia. dicit quòd etiam in aduersitatibus elucet 94
pulchritudo virtutis,& virtus felicis:nam si operationes,scilicet tam bonæ quàm malæ sunt dominæ vitæ.i.talem vitam efficiunt,quales sunt ipsæ, profectò nemo beatus & felix poterit fieri miser ob calamitates: quia quisquam non potest fieri miser nisi per vitia, si talia .i. operationes sunt dominæ vitæ vt ostẽdimus,sed felix ex aduersis semper eliciet quid boni esse potest. Quòd si in Priami calamitates inciderit,non tamen erit beatus:sunt qui faciunt differentiam inter beatum & felicem,scilicet quòd beatus sit perfectè felix, & omnibus bonis præditus,scilicet animi, corporis & fortunæ:felix verò possit esse sine bonis externis, & quasi dicat, siquis felix inciderit in erumnas Priami,quòd etiam remanebit felix cùm non faciat improba, sed tamen non erit beatus.i. perfectè felix omnibus bonis. Itaque si non erit beatus ò Solon incidens in maximas calamitates,ergo non erit felix? non valet. Sed videtur hìc philosophus medium ponere inter miserum, & felicem: id est hominem qui non sit nec felix, nec miser, quasi dicat,homo felix vel beatus nunquam potest esse miser, sed propter maximas, & insitatas aduersitates poterit deuenire, & fieri non felix vel non beatus, sed non tamen miser. quòd si efficietur non felix, hoc non erit facilè & leui de causa, sed maxima. At maximę aduersitates non sæpe eueniunt hominibus, sed raro vt Priamo euenit, vnde in tam maxima hominum multitudine, & multis temporibus pauca exempla memorantur,quare vt possumus dicere,in æstate sunt calores quanuis aliquando,& raro euenerint frigora: sic possumus dicere sine formidine aliquem felicem appellare in vita, quanuis aliquando felicibus maximæ aduersitates euenerint, ex quibus, etsi non sint vt anteà felices, non tamen sunt facti miseri: hoc autem accideret si desperatione quadam laberentur in vitia. Quare si maxima de causa felicitatem amitteret, non facilè nec breui tempore eam recuperaret, quia plurimis ei opus esset ad ipsam recuperandam. Quare felix non erit varius ac leuiter mutabilis.[QVID igitur obstat.]Hac in parte philosophus concludit solutionem suam contra sententiam Solonis,& affert descriptionem felicis, dicendo, quod cùm 95
hæc ita sint, ostendimus quid vetat dicere eum felicem qui operetur secundum virtutem perfectam, & sit externis bonis sufficienter abundans: non etiam in quouis tempore, sed in vita perfecta .i. vel per totam vitam, vel accipiens longitudinem vitæ perfectam. Deinde si addenda est alia particula .s. ita victurus,& congruè moriturus,hoc addetur partim ex conditione humanæ vitæ,& incertitudine futuri:partim etiam vt felicitas sit omnino perfecta,& ex omni parte munita,& videtur loqui de felicitate ciuili.Quare cùm hæc ita sint, viuentiũ eos, quibus hæc supradicta inerunt dicemus beatos,non simpliciter,sed vt homines,qui non ita habent in hac vita beatitudinem,vt nullo modo mutari possit,sicut est in diuinis substantiis, quibus necessariò inest felicitas.Hominibus verò non necessariò inest:quapropter & dimoueri potest ab habentibus licet raro,& cum difficultate,præsertim felicitas quæ est actiua tantùm,& sui ad seipsum:felicitas verò ciuilis de qua videtur præcipuè loqui,pro tanto magis potest amitti,quanto magis indiget bonis externis.Perfectam virtutem,id est prudentiam,quæ est rectaratio reliquarum.

[SECVNDVM rationem moriturus.]Id est non turpi morte,sed conuenienter secundum antè actam vitam,vt moriuntur viri fortes vel naturali morte dissoluti.

Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant. *Cap. XI.*

ORTVNAM autem posterorum,amicorumque omnium ni-
68 hil conferre,longè ab amicitiæ finibus discedere,& opinioni-
bus contrarium esse videtur.Cùm verò multa sint ea quæ eue-
69 niunt,variasque differentias habeant,& alia magis,alia minùs
conferant,in singula quidem ipsa diuidere prolixum, & infinitum esse
100 videtur.sat autem erit fortasse,si de his ipsis vniuersaliter, figuraque dice
tur.Vt igitur aduersitatum earum*quæ beatis eueniunt aliæ pondus ali- τῶν περὶ
quod momentumque habent ad vitam,aliæ sunt leuiores:sic sese habēt αὐτὸν ἀ-
& ea quæ circa amicos accidunt omnes. viuentibus autem, an mortuis τυχημά-
calamitas accidat,multo magis refert, quàm res nefandæ, grauésque a- των.
gantur,an in tragœdiis recitentur.animaduertenda est igitur differentia
hoc etiam pacto.immo verò considerandum forsitan est,si cuiuspiã bo-
110 ni vel mali participes sint defuncti. Videtur igitur etiamsi quidpiam ex
his ad ipsos perueniat siue bonum siue contrarium:exile quid ac paruũ,
aut simpliciter aut illis esse:siquidem tãtum ac tale vt neque beatos eos
efficiat qui beati non sunt,neque beatitudinem auferat à beatis. viden-
tur igitur tam prosperitates quàm aduersitates amicorum,aliquid defun
ctis afferre.tale autem ac tantũ vt nec felices haud felices:nec aliud quic-
quam huiusmodi faciat.

Commen.

98 FORTVNAM autem posterorum.]Hoc est tertium capitulum huius tertij tractatus, in quo posteaquam ostendit quomodo in hac vita est felicitas,nunc ostendit quomodo posterorum fortunæ pertineant ad felices:quæ declaratio est solutio dubitationis propositæ in præcedenti capitulo.Diuiditur autem hoc in tres partes.Primò ostendit quòd calamitates posterorum & amicorum pertinent vel redundant ad felices.Secundò quòd calamitates siue fortunæ posterorum,& amicorum pertinent ad mortuos,non tamen vt ad viuentes. Tertiò ostendit,quòd fortunæ posterorum,& conditiones siue malæ siue bonæ, aut non redundant ad mortuos,aut si perueniunt tantum habent momenti vt defunctos ex miseris reddant felices vel ex felicibus miseros,dicit autem in prima,quòd ea,quæ sunt aliena ab officiis amicitiæ non sunt tribuenda felici:sed dicere fortunas posterorum,& amicorum nihil pertinere ad felices,videtur alienum ab officiis,& finibus amicitiæ:ergo non est dicendum quòd nihil pertineant. esset etiam hoc contra communem opinionem hominum,qui tantum tribuunt amicitiæ, vt amicorũ omnia velit cõmunia.[CVM verò multa.]In hac parte declarat qualia,& quæ sunt illa quæ per-
99 ueniunt ad felicem siqua perueniunt ex posterorum,& amicorum fortunis,& dicit quòd declarare singula membratim distinguendo quæ,& qualia sunt,& etiam gradus posterorum nimium longum,& quasi infinitum videretur:sed vtamur distinctione vt antè.diximus enim quòd si felix mutatur mutari videtur à magnis fortunis seu prospera sint seu aduersa, nam prospera augent, aduersa lædunt felicitatem: parua autem non mutant felicem. eodem modo dicemus de his quæ eueniunt posteris amicis,aut affinibus ipsius felicis. aut enim sunt prospera, aut aduersa, & iterum, aut magna, aut parua : à paruis non mutatur felix, à magnis mutatur, non tamen ita ac si sibi euenirent illa seu prospera sint seu aduersa.[SAT autem erit.] Hæc est secunda
100 pars huius capituli in qua ostendit, quo pacto calamitates posterorum ad felicem perueniant, & quòd non ita ad eos mortuos vt ad viuentes. & videtur facere talem rationem, mala quæ eueniunt felicibus viuis, & ea quæ perueniunt ad eos mortuos posterorum calamitatibus magis differunt, quàm differant ea mala quæ aguntur, & quæ recitantur inquam in tragœdiis. Nam illa dum aguntur vehementer tangunt eos qui talia agunt vel patiuntur : dum autem recitantur non eo pacto pertinet: ergo bona & mala, quæ eueniunt posteris non eodem modo perueniũt ad felices viuentes,sicut ad mortuos.quasi dicat,aduersitates filiorum,& amicorũ tangũt felices

viuentes satis,mortuos verò parum aut nihil.[IMO verò.]Tertia pars hu ius capituli,in qua cõ- 101
cludit quòd prosperitates,& aduersitates posterorum parum aut nihil pertinent ad mortuos, & si quicquam pertinent,non ita tamen vt felicesnon felices:aut non felices,felices,felices facere possint:& cùm dicit,Aut simpliciter,aut illis:.intelligendum est quòd fortunæ parum momenti felicibus quomodocunque sint,& hoc simpliciter,quia fortunæ non sunt de essentia felicitatis: vel si hoc vniuersaliter sumptum haberet dubium,quia magna videantur afferre magnum momentum,ideo dicit vel ipsis,scilicet mortuis,quia etiam illa quæ sunt magna de se,sunt illis parua vel nullius momenti.

Quòd felicitas bonum sit honorabile potiùs quàm laudabile. *Cap.XII.*

HIs autem determinatis:de felicitate consideremus:vtrum lau- 102
dabile quiddam sit,an potiùs honorabile.Constat enim potétiam non esse.Omne autem laudabile ex eo laudari videtur, quia est affectum aliqua qualitate, & aliquo modo sese habet ad aliquid.iustum enim, & fortem,bonum omnino virum, atque virtutem,ob opera laudamus,ac actiones. robustum etiam , idoneumque ad cursum hominem & cæterorum quemque similiter laudamus, quòd affectus est aliqua qualitate,& ad bonum aliquod studiosumque refertur. id ita esse patet & ex deorum laudibus.nam cùm ad nos referuntur, ridiculæ sanè videntur.quod quidem ex eo fit, quia laudes (vt dicimus) per relationem efficiuntur.quòd si laus talium est,constat optimorum non esse laudem,sed maius aliquid præstabiliúsve,quemadmodum & videtur.Nam & deos beatos,felicesque dicimus : & virorum etiam eos qui maximè sunt diuini,& rerum bonarum simili modo.nemo nanque felicitatem laudat,vt iustitiam,sed vt diuinius quiddam præstabiliúsve,rem dicit esse beatam.Videtur autem & Eudoxus rectè voluptati primas de- 103
tulisse partes . Id enim (voluptatem inquam quæ quidem est bonum) non laudari,indicare putabat præstabiliorem ipsam esse rebus laudabilibus vniuersis:talem autem,deum & summum bonum esse dicebat : ad hæc enim cætera vniuersa referri.Etenim laus quidẽ virtutis . hac enim ad res honestas agendas idonei fiunt,commendationes autem operum sunt simili modo:tam corporis quàm etiam animæ.Verùm hæc quidem exactè discutere,magis ad eos forsitan pertinet,qui circa commendationes versantur.nobis autem perspicuum ex iis quæ diximus fuerit, felicitatem ex iis esse quæ honorabilia sunt & perfecta . Videtur autem ex eo sic se habere,quia principium est,cętera enim gratia eius agimus omnes. principium verò,causamque bonorum honorabile quiddam & diuinũ dicimus esse.

Commen.

HIS autẽ determinatis.]Hic est quartus tractaus huius primi libri,in quo philosophus po 102
steaquam declarauit dubitationes quæ pertinebãt ad descriptionẽ felicitatis: nũc inuestigat vtrum felicitas sit de numero bonorum laudabiliũ an honorabiliũ,& in qua parte animæ cõsistit.diuiditur in duo capitula,in primo quęrit vtrũ felicitas sit bonorũ laudabiliũ an honorabiliũ.In secundo docet in qua parte animę cõsistit felicitas:quãquàm aliqui expositores dicãt hoc pacto,tamẽ dicere etiã possemus quod postea quàm philosophus descripsit,& diffiniuit felicitatẽ,& declarauit nõnulla,quæ ad eã diffinitionẽ pertinebãt,& in ea diffinitione sumpta sit virtus,de qua incipiet dicere in secũdo libro,ideo in secũdo capitulo hui⁹ tractatus voluit diuidere potentias animi,& de ipsis tractare,quantũ pertinebat ad moralem.Primum capitulum

rursus diuiditur in tres partes. In prima proponit, id quod vult inquirere, scilicet vtrum felicitas sit bonorum laudabilium an honorabilium. In secunda ostendit quòd felicitas non est de genere laudabilium. In tertia quòd ipsa est de genere honorabilium: iam enim sæpisimè dixit felicitatẽ esse bonum: quod igitur bonum, laudabile an honorabile? In prima igitur parte philosophus dicit quòd his hoc pacto determinatis, scilicet quæ dicta sunt post diffinitionem felicitatis in superiori tractatu tertio, scilicet de causa, & subiecto felicitatis, & de tempore in quo dici potest felix, videndum qualis sit felicitas vtrum bonorũ laudabilium, an honorabilium. sunt enim tria in quorum aliquo quis felicitatem poneret, scilicet potentiæ, tum bona laudabilia, tum bona honorabilia, non est autem de numero potentiarum, quia operatio non est potentia, felicitas est operatio: præterea facultates & potentiæ interdum diriguntur ad malum: felicitas verò semper est bona. quare cùm non sit de numero potentiarum vel facultatum, restat inquirendum vtrum sit de numero laudabilium an honorabilium, de quo magis est dubium, & ex hac inuestigatione percipietur aliquid quod videtur competere felicitati eo quo talis est. Notandum quòd bonorum, quædam diuina, quædam humana. Humana rursus, quædam semper determinata ad bonũ, quædam indeterminata, vt sint ad vtrumlibet, & dici posint, aut bona, aut mala, prout habentes vtuntur, vt quædam potentiæ vel facultates vt medicina, quæ dirigi potest ad interficiendum, & sanandum, ars nauigandi ad exportandum vtilia, & piraticam exercendam, & alia huiusmodi, quorum de numero philosophus non vult esse felicitatem, & posthabet hæc tanquam sit aliquid per se notum, restat bona determinata ad bonum semper, & hæc iterum bifariam sunt, aut per se, aut ob aliud: ob aliud vt virtutes quæ sunt ob operationem, & talia dicuntur laudabilia, per se vt operatio secundum virtutem, id est ipsa felicitas quæ non est ob aliud, & talia dicuntur de numero bonorum honorabilium vt inferius ostẽdet [OMNE autem laudabile.] Hæc est secunda pars

103 in qua ostendit quòd felicitas nõ est de numero laudabiliũ, & hoc probat, primò ratione: posteà auctoritate Eudoxi. primò igitur dicit hoc pacto. Id quod laudatur est affectum aliqua qualitate, & ordinatur, & refertur ad aliquid aliud bonum quod est præstabilius se: sed felicitas non est huiusmodi: ergo felicitas nõ est de numero laudabilium. ponit autem exẽpla in habitibus animi, & corporis. & dicit quòd isti laudantur, quia referuntur ad aliud, id est, ad operationem. & quia per hos habitus bene operamur, vt iustum propter operationem iustitiæ. robustum quia cùm sit natura talis potest exercere opera robusti hominis, velocem, quia potest velociter currere, quapropter isti habitus laudantur, quia referuntur ad actiones. quòd si laus est eorum quæ referuntur, rerum optimarum non erit laus. Laudamus igitur ea quæ referuntur, vt ex habitibus, tum animi tum corporis ostendit philosophus, declarat etiam id exemplo substantiarum separatarum, quas deos appellat, hi enim dicit philosophus ridiculi videntur si laudantur eo modo quo laudari homines solent. sequeretur enim quòd ordinarentur, & referrentur ad aliud, & referremus hoc pacto deum ad nos, id est, faceremus eum similem nobis: non ergo laudatur eo pacto deus, sed honoratur, id est, etiam ipsa felicitas est de numero honorabilium, quia non refertur ad aliud, optimis enim conuenit aliquid maius quàm laus. Felicitas est optimum, & summum quoddam, ergo aliquid aliud maius, quàm laus ei conuenire videtur. dubitatur quia non videtur verum quòd dii, id est, substantiæ separatæ non laudentur, sed præsertim ipse deus noster, cùm Dauid, & alii prophetæ multis in locis incitent homines ad laudem dei. Dicendum igitur quòd bifariã possumus loqui de deo, aut eo pacto quo solemus laudare homines, scilicet quòd non vincatur à cupiditatibus, aut quòd agat aliquod bonum redundans ad ipsum tanquam se perficiens. hoc enim fieri non debet cùm nulla perfectione indigeat deus, & sit ex omni parte perfectus: nec prophetæ hoc modo laudandum dixerunt. Ineptum enim videtur dicit philosophus. Alio modò dicimus eum esse laudandum, quia agit bona in nobis: & est causa efficiens bonorum omnium, quæ habemus, & hoc pacto laudandum deum prophetæ dicunt, vt auctorem nostri boni & benefactorem nostrum, vt grati & memores beneficiorum, quoad fieri potest videamur. sic enim laudantes pro acceptis bonis gratias agere videmur. vel dicere possumus quòd deus laudatur vt causa efficiens non vt finalis. Est enim finis vltimus ad quem omnia referuntur sine controuersia. [VIDETVR autem.] Probat auctoritate Eudoxi quòd felicitas non est de numero laudabi-

104 lium. Dicebat enim Eudoxus voluptatem esse summum bonum, & probat hoc pacto, omne bonum humanum, aut debet laudari, aut honorari. at voluptas est bonum, & non laudatur, ergo est bonum honorabile: sed bonum honorabile est summum bonum, ergo voluptas est summum bonum. Non enim refertur ad aliud, ideo non laudatur, verùm hæc tritè discutere videtur pertinere ad oratores, dicit philosophus. Notandum quòd philosophus probat modum arguendi ipsius Eudoxi, non tamen probat opinionem suam, scilicet quòd voluptas sit summum bonum, quæcunque sit illa siue turpis, siue honesta. ostendet enim posteà, ꝙ summa voluptas sequitur, & comitatur felicitatem tanquam vmbra corpus. [NOBIS autem.] Hæc est tertia pars in qua con-

105 cludit ꝙ felicitas est de numero honorabilium, & perfectorum, quia est principium, id est causa, & causa finalis cuius gratia omnia facimus. vocatur autem principium, quia est causa principalisima agibilium, & ꝙ primum est in intentione. Vnde philosophus in libro physicorũ dicit ꝙ finis est causa causarũ, quia vt ita loquar necesitat omnes alias causas, & à nulla necesitatur, di-

citur autem principium, quia nos mouet ad operandum, & est primum in intẽsione: finis autem dicitur, quia est vltimum in executione: ad quod omnes actiones diriguntur, nec est absurdum quòd idem diuersis respectibus dicatur principium & finis.

De duplici animæ parte ac virtutis diuisione. *Cap. XIII.*

Vm autem felicitas animæ quædam per virtutem perfectam 106
sit operatio: de virtute consideremus oportet. Hoc enim pacto meliùs fortasse de felicitate etiam contemplabimur. Videtur autem & is qui verè ciuilis est circa hanc maximè elaborare. vult enim ipsos ciues bonos efficere, legibusque obtemperantes, atque horum exemplum legumlatores tum Cretensium, tum Lacedæmoniorum habemus, & si qui alii tales fuere. quòd si hæc consideratio ciuilis est facultatis, constat inquisitionem hanc perinde vt ab initio proposuimus ac instituimus fore. De virtute autem humana considerandum est. Bonum enim humanum, ac felicitatem quærebamus humanam, virtutem, verò humanam dicimus non eam quæ corporis est, sed eam quæ animæ, & felicitatem enim operationem animæ dicimus. Quæ 107
cùm ita sint, patet ipsum ciuilem aliqua ex parte de anima scire oportere, quemadmodum & eum qui curaturus est oculos, totúmque corpus, de ipsis scire oportet: & eo magis, quo facultas ciuilis honorabilior est, atque præstabilior medicina. Elegantes etiam medici multa planè circa cognitionem corporis tractant. & ciuilis igitur ipse de ani- 108
ma contempletur oportet. horum autem gratia & quoad satis est ad ea quæ hîc quæruntur. nam vlteriùs exactiúsve considerare, maius est o- 109
pus, difficiliúsve fortasse quàm ea quæ proponuntur. dicuntur autem, & in externis sermonibus aliqua de ipsa sufficienter, & vtendum est ipsis. Vt partium eius aliam ratione vacare: aliam rationem habere. atque nihil in præsenti refert distinctæ sint hæ perinde atque corporis partes. & omne partibile: an ratione quidem sint duæ, re verò seiungi non possint, vt in circunferentia sese habent concauum, & conuexum. Partis 110
autem ratione vacantis, alia quidem communis est & vegetatiua. Loquor autem de ea quæ causa est, vt id quod ipsam habet nutriatur, incrementaque suscipiat: talem enim animæ potentiam, in vniuersis quæ nutriuntur quispiam posuerit, * & in fœtibus, & hãc eandem etiam in perfectis. est enim magis cõsonum rationi hanc eandem quàm aliquam aliam ponere. Huius igitur virtus communis quædam, & non humana videtur. Nam hæc pars & potentia in somnis videtur maximè operari: 111
bonus autẽ & malus minimè in somno discernitur: quapropter inquiũt à miseris felices in dimidio vitæ nihil differre. hoc autem rectè accidit: somnus enim otium est animæ tam studiosæ quàm vitiosæ, nisi parumper motuum perueniant aliqui: atque ita modestorum meliora, quàm quorumuis visa fiant. Sed de his quidem hactenus, & nutriendi potentia, cùm expers sit humanæ virtutis, omittẽda est. Videtur autem & alia 112

* ἐν τοῖς ἐμβρύοις.

quædam eſſe natura animæ vacans ratione:aliqua tamen ex parte parti-
cepsrationis. Continentis enim & incontinẽtis rationem idque animæ
quòd rationem habet laudare ſolemus. rectè nanque & ad optimas res
inuitat. in ipſis autem & aliud quid præter rationẽ ineſſe videtur, quod
quidem repugnat,reſiſtitque rationi. Nam vt diſſolutę corporis partes,
ſi ad dexteram mouere velis,in ſiniſtram feruntur:ſic planè fit & in ani-
ma.ad contraria enim incontinentium appetitiones feruntur.verùm in
corporibus quidem cernimus ea quæ ad contrariam partem feruntur:in
anima verò non cernimus,fortaſſe autem non minùs & in anima putan
dum eſt eſſe aliquid præter rationem,quod huic aduerſatur & obuiat:di-
113 cere verò quo modo eſt diuerſum, nihil refert. Videtur autem & hoc ra
tionis (vt diximus) particeps eſſe, paret enim in ipſo continente ratio-
ni: & in temperante ac forti magis forſitan eidem obtemperat, omnia
in illis ſunt conſona rationi. Pars igitur animæ ratione vacans, duplex
114 eſſe videtur. Vegetatiua nanque nullo modo rationis eſt particeps, ſed
cupiendi vis,& omninò appetẽdi, rationis eſt quodammodo particeps,
ea ratione qua obedit ipſi atque obtemperat.ſic & patris, & amicorum,
& non vt rerum mathematicarum, dicimus rationem habere. hanc au-
tem partem ratione vacantem rationi obtemperare: admonitiones, &
increpationes & cohortationes etiam indicant. Quòd ſi oporteat hanc
115 quoque partem dicere rationem habere:duplex & ea pars erit quæ ratio
116 nem habet,& vna quidem propriè & in ſeipſa,altera verò vt is qui obtẽ-
perat patri. Diuiditur autem & virtus hac differentia. Virtutum enim a-
117 lias intellectiuas, alias morales dicimus eſſe,ſapientiam quidem & pru-
dentiam & ſagacitatem,intellectiuas:liberalitatem autem, & temperan
tiam, morales: nam cùm de moribus cuiuſpiam loquimur, non ſapien-
tem illum aut ſagacem,ſed mitem aut temperantem dicimus eſſe. lau-
damus autem & ſapientem ob habitum.at habituum eos qui laudabiles
ſunt,virtutes appellare ſolemus.

Commen.

CVM autem felicitas.]Hoc eſt ſecundum capitulũ huius quarti tractatus in quo poſtquàm
6 inuenit felicitatẽ eſſe de numero bonorum honorabiliũ,& hoc ſibi cõpetere veluti quæ-
dã proprietas,nunc quærit in qua parte animę ſit ipſa felicitas,cùm dixerit eam eſſe animi operationẽ:& hoc etiã facit vt incipere poſsit docere de virtutibus quæ ſumptæ fuere in diffinitione felicitatis:virtutes autẽ percipi non poterant niſi priùs diſtinguerentur potẽtiæ animæ quantũ pertineret ad moralem,ob cognitionẽ virtutũ,de quibus incipiet docere in ſecundo huius,vt partes diffinitionis allatę de felicitate perfectæ cognoſcãtur.diuiditur hoc capitulũ in tres partes.In prima declarat philoſophus quod eſt conſiderandũ de virtute, vt meliùs percipiatur felicitas,& de anima aliqua ex parte,& tantum,quantum pertinet ad ciuilem vel moralẽ pro cognitione ipſarum virtutum.In ſecunda diuidit animã in partes ſuas. In tertia diuidit virtutes ſecundum partes,id eſt potentias animæ.Dicit autem in primis quod ad hanc ſcientiam pertinet conſiderare de virtute:probatur,Si ad hanc ſcientiã pertinet cõſideratio felicitatis, pertinet etiã conſideratio virtutis:at primum eſt,ergo & ſecundum.Item ad ciuilem ſcientiam pertinet cõſideratio de virtute,ſed hæc eſt ciuilis ſciẽtia,ergo & cætera. Etenim cũ felicitas diffiniatur quòd eſt operatio animi per virtutẽ,& partes diffinitionis ſint dilatandæ,& declarãdæ, vt anteà dixit, & virtus ſit vna pars maxima ipſius diffinitionis,non incõgruè eſt videndũ de ipſa virtute,vt cognitis partibus meliùs cognoſcatur totũ,id eſt,diffinitio felicitatis cõſtituta ex talibus partibus:

& hoc ſpectat ad hominẽ ciuilem:quia maximè laborat circa virtutem vt ciues bonos efficiat, ſicut Minos circa Cretenſes, & Licurgus circa Lacedęmonios fecit. Curam enim adhibuerunt vt virtutibus,& bonis moribus inſtituerent ciues: ſed cum de felicitate humana quæratur, de virtute etiam humana eſt perquirendum non corporis,ſed animi,quæ eſt propria hominis: corporis enim aliis quoque animalibus videtur eſſe communis.[QVAE cum ita ſint.] Cum virtus 107
ſit in animo tanquam accidens in ſuo ſubiecto,profecto de ſubiecto virtutis id eſt,ipſa anima,eſt aliqua ex parte conſiderandum,dicit philoſophus à ciuili.Eſt enim virtus ſanitas animi introducenda in animo,ſicut ſanitas corporis in corpore.at cum medicus vult introducere ſanitatem in oculo vel in toto corpore,conſiderat oculum,& corpus:multo magis debet conſiderare de animo qui vult introducere virtutem id eſt, ſanitatem in animo. [HORVM autem gratia.] Oſten- 108
dit philoſophus quatenus à ciuili ſit perquirendum de ipſa anima,ſcilicet non ſimpliciter,ſed aliqua ex parte,& quatenus pertinet ad hanc moralem materiam,& ad cognoſcendum ſubiectũ virtutum,diſtinguendo potentias animæ,vt cognoſcamus in quibus ſunt virtutes, & non vlterius.Eſt enim trita diſcuſsio alterius ſpeculationis:pertinet nanque ad librum de anima iſtorum gratia,ſcilicet virtutum & morum.[DICVNTVR autem de ipſa.]Hæc eſt ſecunda pars in qua 109
incipit diuidere animam in partes ſuas:& affert primò vnam diuiſionẽ, poſtea aliam.dicit autem quod iſta ſunt antea dicta de anima in externis ſermonibus: quaſi dicantur de ipſa alibi, ſcilicet in libro de anima,& etiam in externis ſermonibus. ſciendum ꝙ cùm Ariſtoteles multos libros compoſuiſſet:in duo genera illos diuiſit,& eorum quoſdam appellauit ἀκροαματικοὺς id eſt, dignos auditu,& tales ſunt libri eius ſummo ordine compoſiti ad tradendam doctrinam, vt libri dialecticæ,moralis,naturalis,& metaphyſicæ philoſophiæ:aliud eſt genus eorum qui facti ſunt extra ordinem illum gratia petentium,vt ſunt nonnulla opera ad Alexandrum,& quædam eius carmina,& ſimilia quæ appellat externa, quia non continentur in illo ordine doctrinæ. quare multa ſunt dicta de anima in externis ſermonibus,inter quæ & iſta,ꝙ animæ pars quædam rationalis, quædam irrationalis,quæ quidem partes potentiæ ſunt,& vtrum differant re & ſubiecto, an ratione tantum,non refert in præſentiarum quærere,& tamen innuit differre ratione, non autem ſubiecto,cum ponit exemplum de concauo circunferentiæ, ſiue ciruili & conuexo. & videtur etiam hic tangere Platonem latenter,pro quo eſt animaduertendum ꝙ duplex eſt opinio de potentiis animæ.Plato dixit eas diſtingui nõ ſolùm ratione, ſed etiam ſubiecto.itaque aliam eſſe in corde,aliam in cerebro,aliam in hepate collocauit,id eſt,rationem in cerebro,iraſcibilem in corde,concupiſcibilem in hepate poſuit, vt in Tuſculanis refert etiam Cicero.Verùm hæc mẽbra diuerſa ſunt ſubiecto vt patet:philoſophi verò ſententia eſt,ꝙ animæ partes ratione tantum differãt, nõ ſubiecto,id eſt, vt idem illarum eſſet vnumque ſubiectum anima ipſa,& eſſentia animę: differrẽt autem,& diſtinguerentur ratione,ſicut concauum,& conuexũ in circunferentia circuli,vbi ratio conuexi alia eſt à ratione concaui:re autem,& ſubiecto ſunt idem in ipſa circunferẽtia ſicut aſcenſus,& deſcenſus in ſcala,& ſimilia.Hanc ſententiam ſequitur doctor ſubtilis,qui etiam vult affectus proprios non differre re à ſubiecto,ſed tantum ratione,& idem dicit de potentiis animæ, quæ ſententia eſt valde ſubtilis. ſed intelligendum quòd Plato non locauit eam in variis membris, ac ſi anima eſſet in partes diſtracta, & diuiſa, & eius vna pars eſſet in cerebro, alia,& cætera: ſed intellexit quod potentiæ animæ,quia principaliter exercebant operationes ſuas per illa membra tanquam per inſtrumenta.ideo erant quodammodo affixæ illis, verum intellectus ipſe non dicitur eſſe in inſtrumento corporeo, nec extenditur extenſione ſubiecti, vt dicit philoſophus in libro de anima.[PARTIS autem.]Diuiſa eſt anima in partem rationalẽ, & 110
irrationalem. nunc ſubdiuidit partem irrationalem:& cum eſſet diuidenda in vegetatiuam, & ſenſitiuam, accipit ſtatim partem vegetatiuam: ſenſitiuam poſtea ſumet inferius. oſtendit autem in primis vegetatiuam non eſſe propriam hominis duabus rationibus: illa pars animæ ſiue potentia non eſt propria hominis quæ eſt communis omnibus animantibus, at pars vegetatiua eſt huiuſmodi, ergo & cætera. debet ergo remoueri à potentiis propriis hominis, quia in illa nullo modo conſiſtet virtus humana, nec etiam ex conſequenti felicitas [COMMVNIS.] 111
Scilicet non tantum homini, ſed omnibus animatis, & in cunctis quæ nutriuntur, vt planatæ, vt embriones,vt animalia perfecta.embrio videtur eſſe animal cum eſt ſubſtantia animata ſenſibilis, ſed eſt imperfectum adhuc animal. [NAM hæc animæ pars.] Secunda ratio. id non eſt 112
proprium homini quo homo, nec bonus, nec malus dicitur, ſed ex operationibus talis partis animæ homo non dicitur, nec prauus, nec bonus: ergo talis operatio non erit propria homini, nec conſequenti potentia à qua prodit illa. maior patet:minor declaratur à philoſopho,quia per ſomnum in quo hæc maximè operatur, ſcilicet potentia vegetatiua, non dicitur bonus homo vel malus.ideo bene dixerunt antiqui felices à miſeris in dimidio vitæ tempore nihil differre.& dicit hoc rectè afferri,quia ſomnus eſt ociofitas animi: per ocioſitatem verò animi nihil diſcernitur,nec videtur differre ſtudioſus à prauo.poſt hæc affert moderationem quandam eius quod dixit,ſcilicet felicem non differre ab infelici in ſomno:& dicit quòd forte differũt in hoc, quia cùm vtrique in dormiendo videãt ſomnia:felix habebit optima ſomnia, miſer ecõtra.ſolẽt enim ſomnia fieri ſimilia operationibus,& hæc eſt differentia,licet parua.notandũ quòd ſomnia

bonorum sunt meliora somniis vitiosorum,quia somnia fiunt à motione sensuum. nam externi
sensus mouentur ab obiectis suis: & isti motus perueniunt vel eorum obiectorum species ad in-
ternos sensus,& repræsentantur in somnis,& mouetur vis cogitatiua:interdum etiam ipsa ratio.
sic igitur meliora erunt somnia felicium:quia sensus repræsentant ea quæ susceperunt. Suscepe-
112 runt autem meliora ex rebus felicium:ergo & cætera.[VIDETVR autem.] Philosophus supe-
riùs diuisit partes animæ in rationalem,& irrationalem:posteà subdiuisit ipsam irrationalem,cu
ius duas diximus esse partes scilicet vegetatiuam & sensitiuam.iam de vegetatiua dixit, eámque
posthabuit,quia nullo modo in ea potest esse humana virtus,& est omnino irrationalis:nunc ve
rò sumit alteram partem irrationalem,id est,sensitiuam,& dicit quòd est quædam alia natura, &
species irrationalis,quæ differt à superiore, quia illa est irrationalis penitus, hæc etiam est irra-
tionalis de natura sua,& essentia sua,tamen quoquomodo particeps rationis. ostēdit autem pri-
mò quòd est irratioualis:Id quod repugnat rationi est irrationale: sed in anima est aliquid repu-
gnans rationi:nō est autem pars vegetatiua,quia iam illa posthabita est,sed appetitua sensitiuus:
ergo in anima erit appetitus sensitiuus irrationalis pars,& potētia.quòd autem sit aliquid tale in
anima repugnans rationi probat philosophus exemplo continentis & incontinentis.nam in v-
troque est ratio,& est etiā quod aduersatur rationi.verùm in continente ratio vincit.In ipso in-
continente vincitur ab appetitu.& dicit quòd ita fit quandóque in anima sicut in corpore quan
do habet aliqua membra læsa.tunc enim talia membra feruntur in partem oppositam, & non in
eam in quā vellet ægrotus.ita fit dicit philosophus in anima,præsertim in continentis,vbi est ta-
lis pars repugnans rationi,ergo irrationalis.sed in corpore quidem talis repugnantia vel inobe-
dietia magis patet,quia subiicitur sensui, in anima autē magis latet. sed quomodo ista differant,
non oportet nunc determinare,quia sufficit habere tale exemplum ad percipiendum quòd est in
anima pars repugnās rationi,& ideo irrationalis,id est,appetitus sensitiuꝰ. [VIDETVR autē &
113 hoc.]Nunc ostendit philosophus ꝙ hæc pars sensitiua vel appetitiua cùm sit natura irrationalis,
tamen quoquomodo dicitur particeps rationis ex eo quòd paret rationi.vt in homine cōtinen-
te apparet,in quo,etsi appetitus pugnet cum ratione,tamen cedit tandem rationi.sed hoc magis
apparet in homine tēperato vel forti, in quibus sine vlla repugnantia statim pars appetitiua ob-
temperat rationi.temperatus enim habitum iam habet,per quem facilè operatur secundū ratio-
nem,& non repugnante appetitu,quem assuefecit obedire rationi, adeo vt semper sit paratus ei
obtemperare.continens verò non habet adhuc habitum virtutis,sed dispositionē. & quamuis in
eo etiam appetitus obtemperet rationi,tamen cum difficultate,& non sine pugna.appetitus igi-
tur est vna pars irrationalis de natura sua, quæ tamen dicitur particeps rationis inquantū est ob
temperans rationi.[PARS igitur.] Nunc philosophus colligit ex supradictis,& cōcludit ꝙ hæc
114 est distinctio animæ irrationalis,scilicet duplex,alia est pars vegetatiua penitus expers rationis,
& hæc posthabita est à philosopho:alia est sensitiua quæ vocatur appetitiua,vt in secūdo de ani
ma dicit philosophus,scilicet si sensitiuū inest,& appetitiuum etiā inest. Hæc autē vis dicit phi-
losophus est quodammodo particeps rationis, non quòd in se habeat rationem, sed inquantū est
obediens rationi, & hoc modo apparet quòd ipsa non habet in se rationem per essētiam, sed vt
patris,& amicorum,id est habet rationē quæ est in alio, veluti filium dicimus habere rationē pa-
tris,quando obtēperat patri,& suscipit in se rationē quam assignat sibi pater,& imponit,& filius
obtēperat cōsilio patris,vel amicus admonitionibꝰ, & cōsiliis amici sui. Notandū ꝙ hæc nō di-
citur particeps rationis ex eo ꝙ habeat in se rationem,vel ita suscipiat in se vt fiat rationalis.nam
sic mutaret naturam,& essentiā suam,quod est absurdū, sed intelligendum est ꝙ sicut filius ob-
temperans prudentiæ patris dicitur quoquomodo particeps prudentiæ: & cæcus qui videntem
hominem sequitur,dicitur quoquo modo videns,& particeps visus: sic appetitus sensitiuus di-
citur particeps rationis eo ꝙ est obtemperans rationi.Notandum ꝙ sagacissima natura quæ nō
proficiscitur ab extremo ad extremum sine medio,hāc partem appetitiuam collocauit inter ve-
getatiuam,quæ est penitus irrationalis,& intellectiuam,quæ est penitus rationalis. Hęc autē est
media,& videtur conuenire cum vegetatiua inquantum est irrationalis per essentiā, & cum in-
tellectiua inquantū est particeps rationis,id est obtēperans rationi eo modo quo diximꝰ.Mathe-
maticarum duplex est ratio quātum ad hoc propositū spectat, vna qua incitamur ab amicis vel à
patre vel ab aliis consulentibus nobis,& talis dicitur persuasiua.cuius dicimur eo modo partici-
pes cū ei obtēperemus,sicut appetitiua dicitur particeps rationis cum ei obtēperat.Alia est de-
monstratiua,& necessaria & in parte rationali per essentiā,id est intellectū, quæ cogit nos assen
tiri veritati vt faciunt mathematici afferentes suas demonstrationes necessarias.Illa autem prior
de qua loquitur philosophus est persuasiua circa res agendas,& nō circa sperādas, & suadet assen
115 tiri,& nō cogit.[HANC autē partem.]Probat eandē sententiam,scilicet ꝙ illa irrationalis pars
est particeps rationis quoquo modo,& hoc ꝓbat ex signo,quia si hoc non esset.i.nō haberemus
in anima partem vnam aptam ad obtemperandum rationi, superfluæ essent omnes admonitio-
nes,& increpationes.ergo videtur aliqua esse talis vt sit apta parere rationi, nō est vegetatiua vt
diximus.non enim admonetur vt nutriat,aut nō nutriat,quia agit semper officium suum secun-

dum cursum naturę suæ:non est etiam ratio,quia ea de natura sua semper imperat, & nõ dicitur rationem parere rationi.est ergo vis appetitiua vt diximus,quæ potest persuaderi. [QVOD si 116
oporteat.] Hac in parte philosophus alio modo affert hãc eãdem diuisionem. siquis enim dixisset,ô Aristoteles tu dicis ꝙ irrationalis est duplex.s.vegetatiua,& appetitiua: & postea dicis ꝙ appetitiua potest quoquomodo dici rationalis:meliùs esset ponere hanc sub parte rationali dicendo, ꝙ rationalis est duplex.i.quòd quædã est rationalis per essentiã,quædã per participationem. dicit philosoph⁹ ꝙ nihil refert vtrũ velimus ponere istã partem quæ est obtẽperãs rationi sub illo membro quod dicitur rationale,& tunc diuidamus hoc pacto, ꝙ partium animæ quædã est irrationalis quædam rationalis.rationalis est duplex:quædam per essentiam talis,quædam nõ per essentiam,sed per participationem talis,& eodem rediit sententia, quia potest collocari sub irrationali ex eo quòd est irrationalis natura: sub rationali ex eo quòd est particeps rationis per obediẽtiam:nec est absurdum quòd diuersis respectibus,sub diuersis membris locetur. (DIVI-
DITVR & virtus.) Hæc est tertia pars huius capituli:in qua diuidit virtutes secundum partes 117
animæ quarum sunt habitus.nam per diuisionem partium animæ inuenit subiecta virtutum, in quibus sunt ipsæ virtutes & bene processit.Inuenit autem duas partes animæ humanę:in qua est ratio,& id quod obedit rationi.ideo videtur anima humana collocari media inter ea quę sunt penitus ratio,vt substãtiæ separatæ,& ea quæ sunt omnino expertia rationis vt bruta,& plãtæ,& huiusmodi.sunt igitur animæ humanæ partes duæ.s.ratio,& appetitus sensitiuus.hac diuisione stãte diuidit philosophus virtutes,& dicit quòd earum quædam dicũtur intellectiuæ vel rationis, quædam morales vel morum.intellectiuæ sunt in rationali parte per essentiam, id est, in intellectu,morales verò sunt in parte quæ obedit rationi, id est, in appetitu sensitiuo, & declarat has virtutes inter se differre,quia cùm volumus aliquem laudare de moribus,non dicimus illum esse sapientem,sed fortem vel temperatum: cùm autem volumus aliquem laudare in ratione, de intellectu,non dicimus illum temperatum vel fortem,sed sapientem.ergo illæ sunt virtutes morales:hæ intellectiuæ.quòd autem communi nomine debeant appellari virtutes dicit philosophus, quia ea quibus homines laudantur vel omnes habitus,qui laudari solent sunt virtutes,sed tam habitus intellectiui quàm morales laudantur:ergo omnes illæ sunt communi nomine appellandæ virtutes,& in nomine conueniunt,differunt posteà,quia aliæ sunt virtutes morales,aliæ intellectiuæ.Notandum quòd bene distinguuntur virtutes secundũ potentias animæ. nam cùm quælibet virtus sit perfectio eius cuius est virtus, oportet vt perfectio æquetur ei cuius dicitur esse perfectio:virtutes ergo æquabuntur illis potentiis,quarum sunt ꝑfectiones,ita vt sicuti diuidũtur & distinguũtur animæ potentiæ:ita virtutes diuidi, & distingui debent. Notandũ ꝙ philosophus vt dixit ꝓ quanto spectat ad hoc propositum diuisit potentias animæ, vt ex tali diuisione posit distinguere virtutes,& collocare eas in propriis potentiis animæ tanquam in suo subiecto,cùm virtutes sint accidentia,quæ per se stare non possunt. Quapropter distinxit potentias animæ dupliciter.i.in partem rationalem,& irrationalem.Irrationalem rursus in partem penitus irrationalem,id est,in vegetatiuam,& in aliam natura irrationalem:participatione tamen rationalem.i.appetitiuam rationalem. item potentiam diuisit dupliciter,in partem penitus rationalẽ, id est,intellectum,& in partem rationalem participatione,id est appetitiuam, quæ potest cadere sub alterutro membro diuisionis. In intellectu posuit virtutes intellectiuas vt sapientiam,prudentiam,& cætera.In appetitu sensitiuo posuit virtutes morales,vt tempetantiam,& cætera.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM

Liber secundus.

De productione virtutis intellectiuæ,ac moralis. *Cap.I.*

Vm autem virtus sit duplex, intellectiua inquam atque 1
moralis: intellectiua quidem plurimùm ex doctrina generationem habet, & incrementum. quapropter experientia indiget, temporéque. Moralis autem ex consuetudine comparatur. vnde & * nomen habuit tale.ex quo
patet nullam fieri virtutem morum in nobis natura. 2

ἀπὸ τοῦ ἔθους, ἠθική

Nihil enim eorum quæ ſunt natura aliter, aſſueſcit, vt lapis, cui quidem natura competit ferri deorſum : nunquam aſſueſcet ferri ſurſum, neque ſi millies ipſum aſſuefaciendi cauſa quiſpiā ſurſum proiiceret, ſimili modo nec ignis ferri deorſum : nec aliud quicquam aliter quàm ſibi natura competit, aſſueſcet: neque igitur natura, neque pręter naturam in nobis virtutes efficiuntur, ſed idonei quidem ad ipſas ſuſcipiendas ſumus natu
3 ra. ſuſcipimus autem ipſas atque perficimur per cōſuetudinem. Prætereà eorum quę in nobis fiunt natura, potentias priùs accipimus, deinde reddimus operationes. quod quidē in ipſis ſenſibus intueri licet. Non enim ex eo quia vidimus vel audiuimus ſæpe, ſenſus accepimus: ſed contrà habētes, vſi ſumus : nō vſi, accepimus. vt virtutes accepimus operati priùs, quemadmodum & in artibus. quæ nanque poſteaquam didicerimus, facere oportet: ea facientes diſcimus: ædificatores etenim ædificantes, &
5 citharœdi, pulſantes citharam fiunt: pari modo iuſta agētes iuſti, & modeſta modeſti, fortiáque fortes efficimur. Teſtatur hoc, & id quod in ciuitatibus fieri ſolet. Legum nanque latores ipſos ciues aſſuefacientes bonos efficiunt, atque omnis quidem legum latoris hæc eſt voluntas. qui verò non bene id faciunt, peccant. atque hoc ipſo reſpublica bona à ma
6 la republica differt. Inſuper ex iiſdem & per eadem omnis virtus & ars ſimiliter & fit, & corrumpitur. ex eo nanque quia pulſant citharam, & boni, & mali fiunt citharœdi. ſimili ratione & ædificatores, & cæteri omnes. nam ex eo quia bene ædificant, boni: & ex eo quia malè, mali fiunt ædificatores & fabri. Quod niſi ita ſeſe haberet, non eſſet opus docente, ſed omnes boni fierent aut mali : ſic igitur & in virtutibus res ſeſe habet. agentes enim ea quæ ſunt in commerciis hominum, alii iuſti, alii iniuſti fiunt. agentes etiam ea quæ ſunt in terribilibus rebus, timeréque aſſueſcentes, aut confidere : alii fortes, alii timidi fiunt. Idem & circa cupiditates & iras euenire videtur. alii enim temperati ac mites fiūt, alii intemperati ac iracundi : ex eo planè quia hoc in ipſis aut hoc modo veſantur. Atque (vt breuiter dicam) omnes habitus ex operationibus ſimilibus fiunt. Quapropter tales quaſdam operationes reddere oportet. ipſarum nanque differentias habitus ipſi ſequuntur. non igitur parum, ſed plurimum, quin potius totum refert, ſic an non ſic homines ab adoleſcentia conſueſcant.

Commen.

1 CVM autem duplex ſit virtus.] In primo libro philoſophus inuenit finem vltimum hominis, qui ſummum eſt bonum atque felicitas: & poſtquam inuenit, & diffiniuit quid ſit, & in eius diffinitione accepit virtutem loco differentiæ, & dixit quòd ad perfectionē & intelligentiam eius diffiniti, ſcilicet vltimi finis, & felicitatis oportet declarare partes in diffinitione poſitas : ideo nunc docet in hoc ſecūdo libro de ipſa virtute in genere, vt perfectiùs & clariùs cognoſcamus ipſum ſumnium bonum iam diffinitum, ſiue ſit effect9 virtutis, ſiue ſit aliquid quod eſt cauſa virtutum. Diuiditur autem hic liber in tres tractatus, ſecundum tria principaliter conſideranda de ipſa virtute, de qua ipſe eſt tractaturus: vt poſito fine ſicuti diximus, & diffinito, partes diffinitionis eluceſcant, & media ipſa, quæ ſunt virtutes, quibus poſſumus vt boni

sagittarii attingere illum finem. Eiusdem enim est cõsiderare de termino, & de iis quæ ad illum
terminum ferũt. sed cùm primò oporteat scire rem esse: iam patuit virtutem esse. habeatur igitur
notitia causarum illius, de quibus etiam perfectè habebimus si est, deinde quid res est, deinde si
res illa non est simplex: quotuplex est. Philosophus in primo tractatu huius libri considerat cau-
sas à quibus emanat virtus. In secundo asignat diffinitionem virtutis vt habeatur quid ip-
sa sit. In tertio diuidit virtutem in species suas vt singulæ percipiantur. Primus tractatus diuidi-
tur in quatuor capitula. In primo considerat à quo profluit virtus. In secundo quales operatio-
nes sunt à quibus fit virtus. In tertio circa quæ versetur moralis virtus. In quarto quomodo ex
operationibus studiosis generatur virtus. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima
resumit philosophus diuisionem virtutis, quam fecit in vltimo præcedentis libri, afferendo du-
plicem virtutem, scilicet intellectiuam, & moralem: & ostendit differentiam illarum non ex sub
iecto vt fecit anteà, sed ex causa qua differentia ostensa relinquit intellectiuam virtutem tractan
dam in sexto huius & exequitur de morali. Nisi enim allata differentia esset: videretur quòd v-
triusque esset vna eademque danda doctrina, & simul in eisdem libris. ostendit igitur primò dif
ferentiam virtutis intellectiuæ qua differt à morali, quia comparatur & augetur in nobis ex do-
ctrina, & dicit plurimum, quia etiam fieri posit ex inuentione quanuis rari sint, & admodũ pau-
ci qui facere posint. Ideo magis & vt plurimum acquiruntur per doctrinam, & à docente. ideo
experientia indigent & tempore, siue inuentio, siue doctrina sit. Doctrina non accipitur tantum
vt est à docente, sed vt est ordinatus processus à principiis vel causis ad conclusiones, & effe-
ctus: vel econtra ab effectibus ad causas: quapropter talis doctrina fit ab experientia, quæ habet
originem à sensibus siue per visum, siue per auditum, & reliqua: omnis enim nostra cognitio or
tum habet à sensu, vt inquit philosophus. Deinde affert modum quo generatur moralis virtus,
in quo differt ab intellectiua. Et dicit quòd ea generatur ex consuetudine, vnde etiam habuit no
men, quod ad verbum græcum referendum est, quia mos & consuetudo latinè non videtur con-
sonare vt ἦθος & ἔθος apud græcos, quasi dicat, moralis virtus fit ex consuetudine, quod eriam no-
men indicat, quia dicitur quasi consuetudinis virtus apud græcos. quapropter cũ ambo hæc ge-
nera virtutum oriantur ex diuersis causis, meritò differunt inter se ob ea quæ diximus: verùm
differunt etiam aliis, quæ nunc non est opus afferre. Dubitatur vtrum tales differẽtiæ positæ sint
differentiæ istarum virtutum. nam intellectiua virtus videtur etiam fieri ex cõsuetudine, & mo
rali experientia: quare consuetudo, & experientia non videntur facere talem differẽtiam si am-
bo competunt vtrique virtuti, scilicet intellectiuæ, & morali. Dicendum est breuiter qhòd phi-
losophus loquitur hîc de causis per se istarũ virtutũ. Virtus intellectiua, & si videtur oriri quo-
quomodo etiam ex consuetudine, est per accidens, & concurrit per accidens: consuetudo verò,
& experientia, per se. Ad virtutis verò moralis generationẽ econtra concurrit consuetudo per
se: experientia per accidens. Differunt etiam consuetudo, & experientia, quia consuetudo fit in
nobis, non enim possumus consuetudine percipere vel acquirere, nisi nosipsos exerceamus: ex-
perientia fieri potest in aliis, & experiẽtia extra nos & in aliis facta possumus percipere, & ad-
discere & acquirere nobis virtutes intellectiuas, velut in arte medicinæ experiẽtia in aliis quòd
omne reubarbarũ purgat choleram, & cætera. [EX quo patet.] Hæc est secunda pars huius primi 2
capituli in qua incipit docere de virtute morali. & animaduertẽdũ ꝙ philosophus incipit à ma-
gis notis nobis, notiores autẽ sunt nobis morales virtutes quàm intellectiuæ. Incipiẽdum autẽ à
magis notis nobis, vt anteà dixit: ostẽdit autẽ à quo ꝓfluit & fit virtꝰ, si enim à cõsuetudine ori-
tur, ergo nõ à natura. oportet enim inuenire causam effectiuã eius vel earũ virtutũ. nam cùm vi-
deamus virtutes antea nõ esse in nobis, & postea fieri, necesse est eas ꝓuenire ab aliqua causa ef-
fectiua: quarũ cũ multæ causæ esse posse videãtur, affert duas tãtùm, & earũ alterã dicit nõ esse,
scilicet naturã: alterã dicit esse. s. consuetudinẽ, & operam nostrã. nam de causa vniuersali, & prin
cipalisima quæ est deus, nunc nõ loquitur, quia loquitur de causis ꝓpinquis. fortunã autẽ, & ca
sum ponere causam virtutũ videtur absurdũ, cùm sint causæ per accidens, sicuti ostensum est an-
teà, cùm dicebatur fortunã non esse causam felicitatis. relinquitur ergo ꝙ sint à natura vel à con
suetudine ex opera nostra, quæ videntur causæ propinquæ, & per se. verùm non ex natura: ergo
ex opera nostra, & consuetudine. quòd autem non sint nobis à natura probat philosophus. nullũ
eorum quæ insunt alicui à natura potest aliter assuesci vel immutari consuetudine. at consuetu-
dine fiunt homines ex non studiosis studiosi, & mutari possunt, & aliter assuescere, ergo virtutes
non insunt nobis à natura. maior ostenditur exemplo lapidis & ignis. nunquam enim assuesce-
rent aliter quàm habeant à natura: minor experientia patet. notandum quòd philosophus vide-
tur etiã hoc afferre propter Socratem & Platonẽ, qui dixere virtutes inesse nobis à natura, cùm
anima creetur ab opifice summo cũ omnibꝰ virtutibus tã practicis quàm speculatiuis: quas nõ a-
mittit anima, sed earũ obliuiscitur, quãdo venit ĩ hoc corpꝰ, postea exercitatione, & cõsuetudine
redeũt in mentẽ non acquirũtur denuò, adeo vt non sit non quædã acquisitio, sed reminiscentia
quædam. Huic sententiæ aduersatur philosophus, & ideo affert consuetudinem causam virutis.
[NEC igitur natura nec prȩter naturã.] Hac in parte philosophꝰ infert vnũ ex supradictis, quod 3

appellat correlarium,& oſtendit quòd & ſi virtus non ſit in nobis inſita à natura, tamen non eſt
etiam in nobis præter naturam,quia habemus aptitudines & potentias ad illas ſuſcipiẽdas ab ip-
ſa natura.nam virtutes ſunt in ſubiecto in anima. Deus autem creauit animam cum tali natura,
& aptitudine vt poſsit ſuſcipere virtutes tanquam formas in ſua materia.Nã omnis materia ha-
bet aptitudinem propinquam ad ſuam formam ſuſcipiendam naturaliter, non enim poſſet aliter
ſuſcipere formas quas ſuſcipit.nos igitur à natura habemus vires & potentias ſuſcipiendi virtu-
tes tanquam formas per conſuetudinem,quæ eſt illa,quæ facit vt has virtutes,quas habere poſſu
mus,habeamus.Notandum quòd id quod ſuſcipitur in aliquo habet ſubiectum propriũ, in quo
eſt vis paſsiua per quam ſubiectum tale poteſt ſuſcipere talem rem: virtutes autem ſuſcipiuntur
in parte aliqua animæ:quæ habet talem vim ſuſcipiendi,idcirco diſtinguuntur ſecũdum vires &
potentias ſuſceptiuas.variæ ſunt vires,& potentiæ:variæ etiam virtutes,& tales vires dantur ani
mæ à deo,& ideo inſunt nobis à natura:virtutes verò comparantur conſuetudine non præter na
turam,quia habemus aptitudinem naturalem: quam ſi non haberemus, tunc viderentur eſſe vel
fieri in nobis pręter naturam. & hoc idem intelligẽdum non ſolùm de virtutibus moralibus, ſed
etiam intellectiuis.[PRAETEREA eorũ quæ in nobis.]Hæc eſt alia ratio ad probandũ idem.ſ.
4 ꝙ virtus moralis non efficitur à natura,ſed à cõſuetudine.dicit enim ꝙ in iis quæ inſunt nobis
natura priùs habemus potentiam operandi:deinde operamur vt exemplo ſenſuũ patet:priùs ha-
bemus vim videndi,poſteà videmus.In virtutibus moralib⁹ fit ecõtra. priùs operamur,& ꝑ con
ſuetudinem operãdi acquirimus habitus,per quos deinceps, & facilè & bene operamur.& dicit
ꝙ ita fit in virtutibus moralibus.ſ.ſicut in artibus,quas per operationes acquirimus vt in pulſa-
tione citharæ,& fabricatione patet.deinde per illas partes facilè operamur, & rectè ſecundum
eas,& omnia quæ dicũtur hîc de moralibus poſſunt accommodari intellectiuis.[TESTATVR
5 hoc.]Tertia eſt ratio ad eandem ſententiam probandam.ſ.ꝙ virtus generatur à cõſuetudine te-
ſtimonio legũlatorum,qui cupiendo ciues ſuos bonos efficere, non relinquunt hoc naturæ, ſed
condũt leges quibus ponunt præmia bonis,pœnas verò malis,ad hoc vt ciues ſe exerceãt in bo-
nis operationibus,& ſic acquirant bonos habitus.i.virtutes,& fiant boni:& hoc eſt propoſitum
omnium qui verè ſunt latores legum,& veræ legis.ꝙ ſi aliquando hoc non ſequitur, eſt error le
gis vel legũlatorum,& talis reſpublica non eſt bona.Vnde etiã Plato eas leges eſſe negabat,quę
non eſſent bonæ.[INSVPER ex eiſdem.]Hæc eſt quarta ratio ad probandam eandem ſenten-
6 tiam,& poſthabeamus hîc expoſitores quoſdam,qui aliter diuidunt hoc capitulum,& hunc tex-
tum.Dicit ergo philoſophus, Si virtus ſicuti etiam ars generatur & corrumpitur ex eiſdem.ſ.
operationibus in genere,tamen vario modo ſe habentibus, ꝓfectò non videtur ꝓcedere à na-
tura.at primum eſt,ergo & ſecundum.Hoc oſtendit philoſophus exemplis. nam pulſatio citharæ
eſt vna operatio in genere quæ dupliciter, & contrario modo fieri poteſt.ſ.bene & malè. at ex
bona pulſatione oritur ars pulſandi bona:ex mala verò corrũpitur talis ars.& in ædificationib⁹
eodem modo,& in aliis artibus.ſimiliter fit in virtutibus:generantur enim ex eiſdem operatio-
nibus genere,& corrumpuntur ex eiſdem,diuerſo tamen modo ſe habentibus.nam operationes
bonæ,& malæ conueniunt in genere,ambæ enim ſunt operationes:differunt poſtea,quia diuer-
ſo modo ſe habent.bonæ enim rectè ſe habẽt,malæ autẽ econtra: & ſic patet ꝙ ex eiſdẽ genere
operationibus generãtur,& corrũpuntur virtutes,& hoc exẽplo iuſtitiæ,& fortitudinis oſten-
dit philoſophus. Quæ cùm ita ſint,manifeſtũ eſt ꝙ operatio eadẽ genere ſe habet ad oppoſita,
quia poteſt bona & mala fieri.& ideo ſunt à nobis,& ex noſtra cõſuetudine,quia operatio natu-
ræ nõ ſe habet ad oppoſita,ſed vnus motus eſt is qui fit ſecundum naturã. Ex iiſdẽ ac per eadẽ.ſ.
genere.nam operationes circa idem ſubiectũ,ſiue bonæ,ſiue malæ ſunt eædem genere:licet dif-
ferant poſteà ꝑ bene & malè,& notandũ ꝙ philoſophus intelligit hîc corrũpi virtutem,non ſo
lùm quia corrũpatur habitus iam acquiſit⁹ virtutis,ſed etiã cùm introducitur vitioſus habitus.
[QVAPROPTER.]Ex ſupradictis infert duo,quæ appellãtur correlaria.Primũ eſt ꝙ poſteà
7 quàm habitus fiunt nõ à natura, ſed ab operatione,& cõſuetudine noſtra, eſt animaduertendum
quales operationes exerceamus:quia habitus acquiruntur ſimiles operationibus noſtris:ſecun-
dum eſt ꝙ non parũ imò totũ refert adoleſcentes hoc vel vllo modo aſſueſcere.nam ex bona aſ-
ſuetudine oriuntur in eis virtutes:ex mala autẽ vitia,& hæc eſt ſententia Platonis, vt alibi oſten
dit philoſophus.Circa prædicta multæ fiunt quæſtiones, &primùm dubitatur vtrũ virtutes ſint
à natura,cui⁹ dubitationis ſolutio cõſiſtit in hac diſtinctione.ſ.ꝙ naturale eſt duplex:vnũ quod
opponitur violẽto:alterũ,quod opponitur ſiue diſtinguitur cõtra voluntariũ,& id quod ſponte
fit:hac diſtinctione ſtãte poſſumus reſpõdere ꝙ virtutes ſunt à natura,& nõ ſunt à natura.A na-
tura ſunt virtutes,& naturales nobis.ſ.ex eo quod opponitur violẽto quaſi eſt naturalis nobis ip
ſa virtus,quia nõ eſt res violẽta nobis,& contra naturam:ſunt enim potentiæ omnes à natura in
nobis,quibus poſsimus acquirere ipſam virtutem non ſunt à natura, & naturales nobis ex eo ꝙ
naturale opponitur voluntario.nam licet virtutes & operationes ſecundum ipſas fiant à princi-
piis naturalibus,tamen ſponte proficiſcuntur ab ipſa voluntate,cuius motus liber eſt ad omnem
differentiam.natura autem ad vnam tantùm differentiam mouet, & in hoc videtur opponi vo-

luntario,quia siue velis,siue nolis suo naturali operatur, vt ignis semper fertur sursum, lapis deorsum de natura sua.hoc pacto non dicuntur virtutes esse in nobis à natura.si enim sic esset:omnes essent studiosi,sed generatur virtus ex operationibus frequentibus,quæ fiunt per electionẽ, quæ electio procedit à voluntate.sic igitur virtutes oriuntur ex nostra operatione,& consuetudine,& non à natura, etsi potentias habeamus à natura quibus possimus eas acquirere. Dubitatur item circa id quod dicit philosophus, quòd ex operationibus generantur virtutes. hoc non videtur verũ tali ratione,nulla res magis perfecta oritur à minùs perfecta: sed virtutes sunt magis perfectæ operationibus, quę ipsas præcedunt, ergo ex ipsis non videntur generari.dicendum quòd semper aut æquale ab æquali, aut minùs perfectum à magis perfecto producitur. nihil.n. potest agere vltra vires suas:verùm fieri aliquid.bifariam cõsiderari potest,aut vt totum & omnino,aut aliqua ex parte.ab operationibus proficiscuntur virtutes, sed non tantùm ab illis:vnde illæ operationes non sunt totalis & integra causa,sed est ibi recta ratio imperans appetitui,& ponens mediocritatem,ita vt illa simul cum operantibus sit totalis causa producendi ipsas virtutes. quare ad argumentum dicendũ quòd verum est:sed tamen non est absurdum quòd aliquid perfectius oriatur à minùs perfecto,quando illud minùs perfectum non sit causa & principium totale illius quod producitur, sicut in virtutibus euenire videtur respectu operationum. quæritur item,an virtus vnica operatione possit acquiri,& concluditur quòd pluribus operationibus est opus ad virtutem acquirendam propter circunstantias quæ variant operationes, & debitæ circunstantiæ requiruntur necessariò,vt in tertio magis patebit. quæritur etiam cũ actus sint externi,& interni à quibus oriatur virtus. & cõcluditur,quòd nõ ab externis necessariò, sed ab internis actibus,& operationibus generatur virtus.externi actus tantùm indicãt & ostendũt virtutem:interni verò,qui reddũt appetitũ obtemperantẽ rationi,propriè faciunt ipsam virtutem.

Quòd virtus ab excessu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes. *Cap.II.*

Vm autem pręsens tractatio, non contemplationis sit (vt cæ- 8
teræ) gratia, nõ enim vt sciamus quidnam sit virtus: sed vt ef-
ficiamur boni, consyderamus: nam nulla ipsius esset vtilitas:
de actibus quonam modo sint agendi, consyderare necesse
est. Hi nanque sunt authores, vt tales quidam ipsi habitus fiant quemad-
ὑπερκείσθω. modum diximus. Agere igitur ratione recta, commune est, &*suppona- 9
tur. posteriùs autẽ de ipso dicetur: & quid est ipsa recta ratio, & quomo-
do ad cæteras sese habet virtutes. Illud autem antea confiteamur opor- 10
tet: omnem sermonem qui est de rebus agẽdis, figura & non exactè fie-
rĩ debere, quemadmodum & ab initio diximus, rationes inquã vt ma-
teria postulat, semper efflagitãdas. Actiones autem & ea quæ prosunt,
nullam habẽt stabilitatem, quemadmodum neque salubria. atque cùm
talis sit sermo vniuersalis, multo minus is sermo certitudinis habet, qui
de singularibus est, nam neque sub artem, neque sub præceptionem vl-
lam cadunt. Sed oportet ipsos agentes ea semper consyderare, quæ ad
tempus accõmodantur. quemadmodum & in medicina fit, & in guber-
nãdi etiã arte. Verùm etsi præsens sermo talis est, vt diximus, enitẽdũ est
tamẽ opẽ ac auxiliũ ferre. Primùm igitur hoc contẽplemur oportet: res 11
ἔνδεια καὶ ὑπερβολὴ istiusmodi tales esse, vt * ab exuperatione defectionéve corrumpãtur, vt
in viribus videmus, ac valetudine fieri. nam pro rebus obscuris, claris in-
diciis vtamur oportet. exuperatio nanque laborũ defectióque vires cor-
rumpũt. similiter potus, cibíque exuperantes atque deficiẽtes valetudi-
nem auferunt: moderati verò faciũt, augẽt & cõseruant. Sic igitur & in
fortitudine, ac temperãtia, cæterísque virtutibus res sese habere videtur.

qui nanque cuncta fugit, atque formidat, neque quicquam subire, perferréq; patitur: is timidus fit. qui nihil omnino timet sed aggreditur omnia: is audax nimirũ efficitur. simili modo qui voluptate omni potitur, nec excipit vllã: intẽperans. qui cunctas fugit (perinde atque agrestes homines) insensatus euadit. etenim tam tẽperantia q̃ fortitudo ab exuperatione quidem & defectu corrũpitur: à mediocritate autẽ conseruatur.
12 At enim nõ solùm ortus & incrementa, corruptionésve ex eisdem & ab eisdem efficiuntur: sed & operationes in eisdẽ etiam erũt. Nam & in cæteris quæ sunt manifesta magis, res ita sese habere videtur, vt in viribus. vires enim non tam copia cibi quàm multorum laborum tolerantia, cõparantur: & robustus ipse multum sumere cibum, & multos labores tolerare maximè potest. Sic fit & in virtutibus ipsis. nam abstinendo à voluptatibus efficimur temperati, & facti iam temperati, maximè ab ipsis possumus abstinere. idem & in fortitudine fit. Etenim assuescendo formidolosas res paruipendere subiréque ipsas atque perferre, fortes euadimus: factíque fortes maximè res formidolosas poterimus ferre.

Commen.

CVM autem præsens tractatio.] Hoc est secundum capitulum huius primi tractatus, in quo
8 postquam suprà ostẽdit virtutẽ generari in nobis non à natura, sed a cõsuetudine & actionibus nostris: nunc declarat quales sint illæ actiones, quibus efficitur ipsa virtus. diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima proponit quòd & quomodo vidẽdum est de actibus. In secunda ostendit, quales actus efficiunt virtutem: & quales corrũpunt. In tertia ostẽdit de actionibus quæ fiũt post habitum acquisitum. s. quòd sunt similes illis quibus comparatus est habitus. In prima igitur parte dicit philosophus, quòd cùm præsens opus. i. intẽtio, & finis principalis huius doctrinæ moralis, non sit cognitio tantùm, quemadmodum est in cæteris. i. in scientiis speculatiuis, quarum finis est tãtùm cognitio, sed huius finis sit actio, qua efficimur boni, necessarium est videre de actibus qualiter debeant fieri. nam quales sunt actus tales habitus fiunt. Notandum quòd finis scientiæ moralis differt à fine scientiæ speculatiuæ. nã speculatiuæ est tantùm cognitio: moralis est duplex. s. cognitio & actio. verùm cognitio est finis minùs principalis: actio principalior. [AGERE igitur.] Ostẽdit philosophus in genere quomodo debẽt fieri actus,
9 & operationes studiosæ. s. quòd debent fieri secundum rectam rationem, id est prudentiã, & hoc est commune præceptum & conuenit omnibus actionibus bonis. oportet autem illud præsupponere tanquam concessum, quia non est locus ꝓbandi in præsentiarum: sed in sexto huius declarabitur quid est recta ratio, id est prudentia, & quomodo ea sit infusa in omnibus aliis virtutibus tanquam sal in epulis, sine qua nulla esset virtus: & vbicunque ipsa prudentia adest, est causa vt cæteræ sint virtutes tales. Notandum quòd actus nostri possunt esse boni & mali ꝓpter diuersas circunstãtias, & qualitates quæ illis inesse possunt, & illæ circunstãtiæ, à quibus nostri actus qualitatem accipiunt, determinantur ab homine prudente, qui diiudicat quæ circunstantia
10 reddat actum bonum, & quæ malum. [ILLVD autem anteá.] Ostẽdit modum ꝓcedendi in hac doctrina tradenda de actibus nostris, qui modus est persuasiuus, & ab effectibus, & demonstratione, quia & non ꝓpter quid, vt in primo libro sæpius dixit. materia enim virtutũ & res agibiles non eodem modo se habent, etiamsi in vniuersali sumantur, de quibus magis videtur, ꝙ eodem modo se habere, & non ꝑmutari deberẽt. quòd si in vniuersali sunt mutabiles, & variæ, multo magis eueniet hoc in singularibus, & in singulis actibus: quia singularia non cadũt sub aliqua arte, & certa regula. Sunt enim varia, & aliter atque aliter se habent vt patet in his quæ dicuntur sana, & affectiua sanitatis, quæ non sunt semper talia vt efficiant sanitatem propter varia tempora, & ætates & complexiones varias. Afferemus tamen eam doctrinam quã patitur subiecta materia. [PRIMVM igitur.] Hæc est secunda pars huius capituli, in quo ostendit quales actus effi-
11 ciunt virtutem, & quales corrumpunt eandem: & dicit quòd actus qui sunt in medio inter excessum & defectum, efficiunt & conseruant virtutem: excessus & defectus corrumpunt eãdem & introducunt habitus vitiosos. & probatur hoc pacto. Omne illud quod corrumpitur extremis, generatur & conseruatur à medio: sed virtus corrũpitur extremis: ergo generatur, & cõseruatur à medio. maior declaratur exemplo viriũ & sanitatis: minor exẽplo fortitudinis, & tempe-

rantiæ:vt patet in textu.notandum ꝙ magna eſt ſimilitudo quãtùm ad hãc partẽ inter corpus, & animã.nam vt corpus habet vires & robur,& huiuſmodi tanquã virtutes,& ſanitatẽ tanquã felicitatẽ:ſic animus habet virtutes tanquã vires,& felicitatẽ tanquam ſanitatẽ.hæc autẽ in vtroq; generantur à medio,corrũpuntur ab extremis. Philoſophus autem attulit exemplum habituum & viriũ quæ ſunt in corpore,tanquam notius,inſenſatus non eſt appellandus talis qui eſſet ſummè caſtus,virginali.ſ.caſtitate:quia fugit voluptates ſecũdũ rectam rationẽ. agreſtis verò & inſenſibilis ſine recta ratione.[A T enim non ſolùm.] Hæc eſt tertia pars capituli in qua affert aliã 12
ſentẽtiam talem quòd iidem actus profluunt ab habitu, ſiue virtuoſo ſiue vitioſo : idem inquam ex quibus generatus eſt talis habitus. ſicut fit in habitibus corporis.: ita etiã in habitibus animi, ſed in habitibus corporis ita fit vt tales operationes ſint poſt habitum quales fuerunt ante habitũ,ex quibus ille habitus factus eſt: ergo ita fiet in habitib⁹ animi. tales enim erũt operationes, poſt habitum, quales fuere illæ ex quibus eſt generatus. Notandũ quòd philoſophus videbitur hîc afferre aliam ſententiam à ſuperiore. prius enim probauit quòd omnis virtus oritur ex mediis actionibus:hîc autem oſtendit quòd tales operationes erunt poſt virtutem, quales fuerunt ante virtutem,quales inquam fuerunt illæ ex quibus generata eſt virtus. vel etiam dicere poſſumus quòd hîc probat etiã ſuperiorem ſententiam hoc pacto, ex talibus operationibus oritur virtus,quales ſunt illæ quæ prodeũt à virtute poſt habitum acquiſitum:ſed operationes ꝓdeuntes à virtute, poſt habitum acquiſitum conſiſtunt in medio: ergo ex mediis operationibus oritur virtus. dubitatur quia non videtur verum quòd actus qui fiunt ante habitum, & poſt habitum ſint iidem,vt ſint eiuſdem ſpeciei. verùm aliquid dicitur eſſe idem,aut genere,aut ſpecie,aut numero.Idem de genere non eſt hîc intelligendum,quia eſt modus nimis latus. omnes enim actus hoc pacto ſunt iidem, & conueniunt in genere morum. Iidem etiam numero eſſe non poſſunt actus qui antecedunt habitum, & actus qui fiunt ab habitu, & ſequuntur poſt ipſum.relinquitur quòd tales actus ſi ſunt iidem, vt dicit philoſophus, ſint eiuſdem ſpeciei: & hoc non videtur verum.nam agere ſtudioſè & non ſtudioſè differunt ſpecie.at agere poſt habitum virtutis eſt agere ſtudioſè,agere verò ante habitum virtutis eſt agere non ſtudioſè : ergo iſta differunt ſpecie, & non ſunt eadem ſpecie vt ait philoſophus.dicendum quòd actus,& operationes quæ præcedunt,& ſequuntur habitus,ſi conſiderentur ex parte ſua, id eſt, ipſarum actionum, ſunt eiuſdem ſpeciei.Nam reddere depoſitum,& hoc fieri ante habitum iuſtitiæ acquiſitum, & poſt habitum eiuſdem eſt ſpeciei,& duæ tales actiones ſunt eædem ſpecie.ſi verò conſiderentur ex parte agentis non ſunt eiuſdem ſpeciei.nam altera fit à non ſtudioſo,altera à ſtudioſo:& ſic ſoluitur dubitatio . nam cùm philoſophus dicit quòd tales actus ante & poſt habitum ſunt idem, intelligit ex parte actionem,ſcilicet quòd ſunt eiuſdem ſpeciei & rationis.

Quòd virtus moralis ſit circa voluptates ac triſtitias. *Cap.III.*

AT qui ſignum habituũ ſit oportet ea voluptas quæ ipſis actio- 13
nibus aduenit,& idẽtidem dolor. Qui nanque à corporis ab-
ſtinet voluptatĩbus, ſi hoc ipſo gaudet,temperans eſt: ſin mo
leſtè fert,intemperãs.Rurſus qui pericula ſubit & gaudet,aut
ſaltem non dolet,fortis:qui verò dolet, timidus eſt. moralis nanque vir-
tus circa voluptates doloréſque verſatur. Ob voluptatem enim res im- 14
probas agimus: ob dolorẽ verò res poſthabemus honeſtas. Quapropter
homines ab ipſa ſtatim adoleſcẽtia (vt inquit Plato) ita inſtitutos eſſe o-
portet,vt iis gaudeant,doleántque,quibus gaudere doleréque oportet.
hæc eſt enim educatio, ac eruditio recta. Præterà ſi virtutes ſunt circa a-
ctiones atq; affectus,omnẽ verò affectum, & actionem omnẽ, voluptas 15
ſequitur aut dolor:virtus ob idipſum etiã circa voluptates,doloréſq; ver
ſatur. indicãt id ita eſſe & pœnæ:quippe cũ ꝑ ipſos fiãt dolores. ſunt enĩ
medicamẽta quædam:medicamenta verò per contraria fiunt. Præterea
omnis habitus animi(vt & anteà diximus) ad ea & circa ea naturam ha- 16
bet,à quibus deterior meliórq; efficitur.at ob voluptates doloréſve, pra-
ui habitus fiunt: ex eo ſanè quia perſequuntur homines atque fugiunt,
aut quas,& quos nõ oportet,aut cùm oportet,aut quemadmodum non

oportet, aut quot modis aliis à ratione talia definiuntur. Quapropter & ἀπαθείας
sunt qui definientes virtutes: *affectuum ipsas inquiunt esse vacuitates, τινὰς καὶ
tranquillitatésve quasdam. sed nō rectè, quia simpliciter dicuntur: & nō ἠρεμίας·
addunt vt oportet, & quādo oportet, & cætera quæ addūtur. virtus ergo
talis supponitur circa voluptates atque dolores, optimarum esse rerum
actiua: vitium autem contrarium. Fuerit autem nobis de ipsis & ex his
etiam manifestum. Nam cùm tria sint ob quæ quispiam expetit, hone-
stum, vtile, iucundum: & tria illis contraria ob quæ fugit: turpe, inutile,
17 atque molestum: bonus quidē vir circa hæc omnia rectè egct. malus au-
18 tem peccat, & maximè circa voluptatē. Hæc enim & communis est ani-
malibus, & omnia quæ in expetitionem cadunt comitari videtur: quip-
pe cùm & honestum, & vtile videatur esse iucundum. Prætereà cunctis
vnà cum hominibus ab ipsis incunabilis est enutrita. quapropter arduū
est hunc affectum insitum vitæ extrudere. Iudicamus etiam & actiones
ipsas, alii magis alii minùs, voluptate atque dolore. idcirco totum ipsum
negotium circa hæc esse necesse est. non enim parum est ad actus, bene
19 aut malè gaudere, aut dolere. Difficilis est etiam (vt Heraclito placet) vo
luptati repugnare quàm iræ. at circa difficilius semp & ars fit & virtus.
id enim quod in hoc efficitur bene, pręstabilius est. quare propter hoc e-
tiam circa voluptates dolorésque totum negocium est: & ipsius virtutis
& ciuilis etiam facultatis. qui nanque bene his vtitur, bonus erit: qui ve-
rò malè, malus. Dictū sit igitur virtutē circa voluptates, dolorésque ver-
sari: & ex quibus fit, ab iis ipsis augeri: & cùm non eodem modo fiunt
corrumpi, & circa illa etiam operari ex quibus est orta.

Commen.

13 ATQVI signum habitum.] Hoc est tertium capitulum huius primi tractatus, quod variè
accipitur ab expositoribus. quidā dicunt quòd in hoc capitulo ostenditur circa quæ ver-
satur moralis virtus, & diuidunt ipsum in tres partes. In prima ostendunt ꝙ virtus versa-
tur circa voluptates & dolores ex parte operationum. In secūda ostēdūt idē ex parte habituū. i.
virtutis. In tertia ostēdūt idem ex parte hominis, & talis est eorū ordo. quidā alii dicūt ꝙ in hoc
capitulo affertur primò signū, quo percipiatur quādo acquisitus est habitus virtutis vel vitii, &
posteà circa quæ versatur virtus. nā cùm habitus cognoscatur, aut ex voluptate, aut dolore comi
tante operationes, videtur ꝙ virtus, aut etiā vitiū versetur circa voluptates, & dolores. & secun
dum hæc duo diuidunt capitulum in duas partes: & in prima ostendūt ꝙ signū acquisiti vel nō
acquisiti habitus sumitur ex voluptate, aut dolore comitāte operationes. In secūda ostendunt ꝙ
virtus moralis versatur circa voluptates & dolores. & sic volūt illa duo ostēdi à philosopho. Alii
dicūt ꝙ in hoc capitulo vnū tantùm ostēditur. s. ꝙ signū acquisiti vel nō acquisiti habitus in no
bis sumitur ex voluptate, aut dolore comitāte operationes. Nā cùm operationes ꝓducūtur cū fa
cilitate, tūc sequitur voluptas tales actiones: & est signū acquisiti habitus in nobis, cū verò pro-
ducuntur cum difficultate, tunc sequitur dolor, & est signum habitus nōdum acquisiti. & dicunt
ꝙ philosophus ponit pro minori syllogismi illam partem. s. ꝙ virtus moralis versatur circa dolo
res, & voluptates. quam minorem posteà philosophus probat multis rationibus. Harum opinio-
num Io. Argy. posthabet primam. secundam magis probat. tertiā dicit esse magis accommodatā
ad mentem philosophi iudicio suo. sequendo igitur hāc vltimam expositionem, dicemus repe-
tendo altiùs, vt ostendatur ordo philosophi, quòd in principio huius secundi libri, & primò ca-
pitulo cùm esset tractaturus de virtute, ostendit, quòd virtus ex multis, & frequentibus opera-
tionibus, id est, à consuetudine operandi causatur. quapropter sequitur ostendere, in secundo ca-
pitulo quales operationes generēt virtutē. & idē potest intelligi de vitio, id est, ꝙ doceat de v-
triusq;. sed cùm plures, & frequētes requirātur operationes vt diximus, videbatur cōgruū osten-

dere,quòd actiones sint producendæ quousque habitum acquiramus. sed cùm numerus actionũ
non posit determinatus constitui.s.vt tot actiones faciãt habitũ virtutis,quia variæ sunt dispo-
sitiones hominum ad virtutem consequendam. alii nãque sunt tardiores,alii promptiores,& ma
gis aut minùs ad hanc virtutem,quàm ad illam.Ideo cùm variæ res sese habeant,est inuestigan-
dum aliquod signum,quo percipiatur vtrum habitus sit acquisitus, aut non acquisitus in nobis.
quapropter in hoc capitulo affert tale signũ.s. ꝙ ex voluptate comitante operationes deprehen
ditur habitum iam esse acquisitum,& ꝙ tales operationes ꝓfluunt ab habitu.ex molestia verò,
& dolore comitante actiones,& ipsa difficultate ostenditur nõdum acquisitum esse habitum, &
ꝙ tales actiones non ꝓfluunt ab habitu: & sic ostendit philosophus ꝙ quæritur.i. quando ꝑci-
pitur,& ex quo habitum esse acquisitum vel non acquisitum.ratio autem talis esse videtur,pro-
bans eam conclusionem.Ille habitus qui versatur circa voluptates,& dolores,habet signum.s.v-
trum sit acquisitus vel non acquisitus in nobis voluptatem aut dolorem sequẽtem operationes:
at virtus moralis est habitus,qui versatur circa voluptates & dolores:ergo habet signum suę vel
non suæ acquisitionis,voluptatem aut dolorem sequentem operationes.maior est nota & exem
plis ostenditur . nam siquis ab voluptatibus corporis sibi oblatis abstinet cum iocunditate & fa
cilitate,temperans est:& illud est signum ꝙ iam habet habitum temperantiæ,& eodem pacto de
reliquis virtutibus.minorem ꝓbat philosophus octo rationibus,quarum quatuor primæ sumun
tur ex parte ipsius virtutis:quatuor vltimæ ex parte hominis.sed antequã istæ rationes afferãtur,
dicendũ est ꝙ habitus acquisiti à nobis,ita ferme se habere videntur ad suas operationes,vt po-
tentiæ naturales ad suas etiam operationes . potentiæ enim naturales statim exeunt in actum,
& sine aliqua difficultate, & impedimento naturali exercent suas operationes,vt oculus sua po-
tentia visiua facillimè videt quodcũque obiectum visibile sibi oblatum.Eodem modo cùm est
habitus iam acquisitus operationes ex tali habitu ꝓducuntur cum facilitate, vt patet in artibus
quas acquirimus,primò enim antequam acquiratur habitus artis operationes fiunt cum difficul
tate:deinde cùm sumus adepti dispositionem aliquam cum minori difficultate: cùm verò habi-
tum perfectè cõsecuti sumus facilè operamur,tanquã si ille habitus esset quædã naturalis poten-
tia.ex quo emergit sentẽtia philosophi ꝙ voluptas aut dolor , est signum virtutis acquisitæ aut
nõ acquisitæ.& cùm nõ posit determinatè assignari quot operationes requirãtur ad habitũ con
sequendũ,ideo hoc pacto huius termini signũ bene est vt diximus à philosopho declaratũ.Du-
bitatur,quia nõ videtur verum ꝙ omnes operationes virtutis sequatur, & comitetur voluptas.
subire enim mortẽ pro salute patrię vel ꝓ fide more nostro,est opus fortitudinis,quod opus nõ
sequitur voluptas.dicendũ ꝙ si in hoc nõ gaudet,sufficit vt saltẽ non doleat.vel etiã dicendum
ꝙ si in cunctis operationibus ꝓcedentibus à tali habitu nõ gaudeat:sufficit ꝙ in pluribus gau-
deat,vel nõ doleat animo,& si doleat corpore,vt patet. [OB voluptatẽ enim] Diximus ꝙ phi- 14
losophus ꝓbat illã minorẽ.s.ꝙ virtus moralis versatur circa voluptates & dolores: ꝓbat inquã
octo rationibus,quarũ quatuor erãt ex parte virtutis,quatuor ex parte hominis.Prima ratio, ha
bitus versatur circa illa ex quibus generatur & corrũpitur:sed virtus est huiusmodi, & per volu-
ptates & dolores generatur,& corrũpitur:ergo virtus versatur circa voluptates & dolores.Nam
propter voluptatem improba facimus,sequendo corporeas voluptates:per dolorẽ posthabemus
honesta.Ita ꝙ per voluptates,& dolores acquirimus,& amittimus etiã virtutes.ꝓptereà laudat
Platonẽ qui dixit ꝙ oportet hominẽ à prima ætate assuescere vt gaudeat quibus gaudẽdum est,
& similiter doleat.[PRAETEREA si virtutes.] Omnis actus,& affectus versatur circa volupta
tes & dolores.at virtus versatur circa actus vel affectus:ergo virtus moralis versatur circa volu- 15
ptates,& dolores.maior nota,minor quoq; patet. Nã aliquæ virtutes versantur circa actus vt li-
beralitas,magnificẽtia:aliquæ circa affectus,vt temperãtia circa cõcupiscibilẽ affectũ:fortitudo
circa irascibilẽ.Indicant id.tertia ratio circa illa versatur virtus ex quibus fit medicina aduersus
vitiũ.at ea sunt pœnæ,& dolores,ergo circa dolores versabitur virtus.hoc patet quia cõtraria cõ
trariis sanãtur:& minor ꝓbatur experientia ipsa.nã quando aliqui sunt mali puniuntur pœnis &
doloribus,qui sunt contrarii voluptatibus quas sequuntur in adipiscẽdis vitiis.[PRAETEREA
omnis habitus animi.]Omnis habitus animi circa ea versatur ex sua natura, à quibus fit aut de- 16
terior, aut melior. sed per voluptates & dolores fiunt habitus praui persequendo vel fugiendo
vt non oportet: & fiunt boni sequendo , vel fugiendo vt oportet.Igitur virtus quæ est habitus
animi versatur circa voluptates & dolores . nam virtus vult moderari, quòd voluptas & dolor
perturbat:& ideo Stoici diffinierunt virtutes esse trãquillitates quasdam,& quietes,quia sedant
perturbationes animi.& bene dixissent si cum aliqua moderatione dixissent:verùm non rectè in
hoc dixisse videntur,quia simpliciter,& absolutè attulerunt virtutes esse tranquillitates sine ali-
qua additione,non addẽdo vt oportet:& cum aliqua moderatione,quia virtutes sunt mediocri-
tates quædam,& ponuntur in mediocritate perturbationum,& passionum quę sunt circa appeti
tum,& ipsa virtus moderatur, & regulat appetitũ in motibus suis vt oportet , & quãdo oportet,
& secundum alias circunstantias, & non penitus sedat appetitum vt nihil sentiat vt volũt stoici.
Sic est opinio Aristotelis de virtute morali, quę videtur pertinere ad ciuilẽ hominẽ . Stoicorũ

verò ad remotum & perfectiorem,quapropter ob hæc dicta Aristotelis nõ est posthabẽda Stoicorum opinio.Ex his omnibꝰ cõcludit ꝙ virtus moralis versatur circa voluptates,& dolores:& dicit,Subiiciatur.s.in prima argumẽtatione cuius nunc ꝓbamus minorẽ. Itaque subiicitur hæc tanquã suppositio quædã,propositiones enim famosæ,quæ sumũtur in qualibet scientia, solent à philosophis appellari suppositiones. notandũ ꝙ ꝓ declaratione illius definitionis, quã de virtutibꝰ ponebãt Stoici dicẽtes esse trãquillitates,& quietes nõnulla dicẽda esse vidẽtur. habebãt illi multas rationes ad ꝓbandam sententiã suam,sed afferantur.Prima ratio,quanto virtus est perfectior,tanto magis affectum & appetitum superat.ergo perfectißima,& in summo gradu virtus,ita superabit vt nullo modo sentiatur à tali habente eam virtutem in summo gradu.Secunda ratio:contrariorũ ea natura est vt cum vnũ in subiecto adest,alterum abest:sed virtus & appetitus vel potius affectus secundum illos sunt contraria, ergo cum vnum, id est virtus adest perfectißima:alterũ,id est affectus absit necesse est.non enim in eodem subiecto simul cõsistent.Tertia ratio:sicut se habet sanitas ad corpus ita virtus ad animum.sed cum sanitas aderit corpori aberit omnis morbus ne operatio impediatur.ita & in animo cum virtus adest,aberit omnis paßio ne impediatur operatio secundum virtutem ab appetitu vel affectu.Affectus enim videntur esse tanquam impedimẽta in animo. Quarta ratio,dictum est felicitatem esse operationem secundũ virtutem perfectam,sed virtꝰ perfecta est sedatio & purgatio animi: ex quo sequetur quòd animus refectus virtutibus & habens virtutem perfectã erit in tranquillitate,& quiete summa. Ad hæc respõdere possumus primum loquendo de virtutibus quæ sunt circa affectus. Nam iustitia, liberalitas & huiusmodi quæ sunt circa actus non habent sedare affectus vllos,& penitus extinguere vel suffocare.sed loquimur de illis quæ sunt circa affectus & ad rationes. Ad primam cum virtutes sint moderatrices affectuum nõ videntur posse separari ab eis,sed bene redigere ad mediocritatem,non autem extinguere,& suffocare omnino. Ad secundum dicendum quòd virtus, & appetitus siue affectus regulatus possunt esse simul in eodem subiecto,quia non dicuntur esse contraria eo pacto.sed irregulatus est ille qui videtur opponi,& aduersari virtuti:non autẽ moderatus,qui videtur posse stare simul:& bene cõueniunt cum officium, & opus virtutis sit eum temperare. Ad tertiam dicendũ quòd illa conclusio non est vera.s.quòd appetitus,& paßio aberit ab animo sano cum virtus aderit, quia hoc intelligitur de appetitu & affectu non regulato à ratione.sed regulatus manere potest vt diximus. Ad quartam dicendum quòd si virtus est purgatio animi,nõ est eo pacto vt penitus suffocetur appetitus,& affectus. Cõcluditur studiosum siue felicẽ quẽ ponit Aristoteles non esse eiusmodi, vt nõ moueatur affectibus,sed moderari eos debet vt diximus. verũtamen si volumus tueri sententiã Stoicorum, dicere possumus quòd felix post habitum acquisitum virtutis euadere potest ad tantam pefectionem,vt nõ moueatur affectibus.nam veluti frequenti operatione sibi virtutem cõparauit. sic operando pòst continuò secundũ talem habitũ addendo,& augendo gradũ virtutis euadere posse videtur ad tantã excellentiam,vt sedatis perturbationibus nõ sentiat affectus.nã vbi est dare peßimum, est dare optimum.sed cũ sit dare appetitũ ita à ratione alienũ, vel ei dominantẽ vt penitus imperium teneat, & viuat tanquã belIua quædã quod est peßimũ:sic etiã videtur inueniri posse appetitũ ita subiectum rationi,atque ita suffocatũ ab eadẽ vt ratio dũtaxat operetur,quod est quoddã optimũ. vbi hoc reperitur,& is homo in quo hoc esset,videretur esse sine affectibus,& in quiete,& tranquillitate ab omni perturbatione remota.hunc speculatiuũ appellauimus & felicẽ speculatiua felicitate.Etenim quasi per speculationẽ,& cõtemplationẽ separari videtur animus ab omni appetitu vel affectu,& hoc pacto dicere possumus bene sensisse Stoicos. Peripateticorũ quoque opinio se bene habebit in felicitate actiua atque ciuili,quæ vidẽtur esse media. Nam cũ non sit ꝓgressus ab extremo ad extremũ sine aliquo medio inter illa duo.s.appetitum effrenatum,& penitus sedatum,erit danda media via:& hæc erit appetitus regulatus.[EADEM etiam dilucidiora.] Hæc

16 est quinta ratio ad ꝓbandam eandem sententiam.s.quòd virtus versatur circa voluptates & dolores,& est prima ratio illarũ quatuor quæ sumũtur ex parte hominis, cũ superiores ꝓbauerint eandem sententiam ex parte virtutis. Affert igitur talem rationem. virtus moralis versatur circa id quod cõmune omni bono humano. sed voluptas est cõmunis omni quod expetitur vt bonũ humanũ,ergo circa voluptatem versatur virtus,& per cõsequens circa dolores.maior patet:minor declaratur.Nam tria sunt quæ expetuntur vt bona humana.bonũ vtile,honestũ,iucundũ: & tria cõtraria,& opposita illis,& circa hæc omnia bene agit vir studiosus:vitiosus autẽ in iis omnibus aberrat,& præsertim circa voluptatẽ propter duas rationes quas aßignat philosophus. Prima est quia voluptas est maximè res communis,quæ competit omnibus animalibus.Secunda est quia reperitur in omnibus actionibus quæ procedunt ab electione, & reperitur voluptas in honesto & vtili:non autem in voluptate semper est honestum,sed quandoque oppositum.Ex quo sciendum est quod si aliquando cõcurrant,vt idem sit honestum,& vtile, & iocundũ,tamen differunt secundum suam rationem formalem,& sunt res diuersæ. honestum de natura sua semper est bonum.vtile verò & iocundum,quod dicitur & appellari solet,scilicet vtile,& iocundũ non

17 semper est bonum, nec semper est honestum. [PRAETEREA cunctis.] Sexta ratio. Circa id

versatur virtus moralis, quod comitatur hominē à primis incunabilis. sed voluptas est huiusmodi, ergo circa ipsam versatur virtus, & ex consequenti circa dolorem cū eadem sit potentia contrariorum: ꝙ autē voluptas sit insita nobis, patet, quia sequitur omnē ætatem hominis. appetitus enim est intimus omni animali, & homo statim à primordiis vitæ appetit nutrimentum, & talis cupiditas sequitur hominē semper, & dicit philosophus ꝙ ꝓpterea est difficile eiicere talē perturbationē. [IVDICAMVS etiā.] Septima ratio. Circa ea quibus maxime diiudicamus nostras operationes versatur virtus moralis: at voluptate, & dolore maxime diiudicamus nostras operationes: ergo circa voluptatē, & dolorē versatur moralis virtus. maior patet: minor quoque. Ambo enim tā vitiosi, quàm studiosi id faciūt, sed diuerso modo. studiosus enim fugit obscœnas voluptates, & subit dolores, si opus est ob ipsam honestatē: vitiosus ecōtra. [DIFFICILIVS est.] 18

Octaua & vltima ratio ad ꝓbandā dictam cōclusionem, & sententiam. s. ꝙ virtus moralis versatur circa voluptates & dolores. Dicit enim ex sententia Heracliti ꝙ difficilius est voluptati repugnare, quàm iræ. sed virtus atque ars versatur circa difficiliora: ergo virtus versatur circa voluptatē. nam bene in hoc. s. agere quod est difficilius melius est quàm agere in eo quod est facilius. Nā si virtus versatur circa irā, & mitigat talem motū, & facilius est sententia Heracliti repugnare iræ, quam voluptati, & virtus versatur circa difficiliora, multo magis versabitur circa voluptatē. Notandū ꝙ dicitur virtutē & artem versari circa difficiliora, id est vltimū & perfectissimū illius artis vel virtutis, in quo cōsequendo est labor. vt abstinere à leuibus voluptatibus corporis bene est, sed aut facile aut nō multū difficile: At à multis & maximis voluptatibus abstinere hoc est difficillimū, & maxime circa hoc versatur virtus: & circa hanc difficillimam actionem bene operari est multo melius, & magis proprium virtutis, quàm in illa facili actione circa leuē voluptatē. Similiter in artibus vt non in quauis tarda, & facili pulsatione cōsistit vis artis, sed in velocissima & aptissima, quod est difficillimum in tali arte, & sic de aliis artibus. Notandū præterea ꝙ sententia Heracliti non est in omni parte vera: quia vehementior videtur esse impetus iræ, quàm voluptatis. Quapropter ad hanc declarationē est intelligendū quòd iræ & voluptati est resistendū tanquā hostibus, & cuilibet hosti qui plures partes habet idoneas ad inuadendum difficilius resistitur. Partes autē possunt esse tales in eo. s. vt sit potēs, vt sit cautus: vt habeat magnam occasionē inuadēdi. Item semper pugnator adsistat. illi igitur qui plures harum partiū habebit difficile resistetur. Ira est potentior & vehementior, quàm voluptas, & secundū suos vehementiores motus difficilius obsistetur iræ, quàm voluptati. at reliqua tria sunt in voluptate magis, quàm in ira. nā voluptas cum maiore cautione, & magis latēter nos inuadit, quàm ira. pollicetur enim semper bonū, & sub specie boni nos decipit: habet etiā maximam occasionē inuadendi: quia est maximè insita naturę voluptas. assistit etiā semper, & omnes pene actiones animi vel corporis comitari videtur. Itaq; secundū has partes Heracliti sentētia esset vera eo modo quo diximus. quapropter circa voluptates, & dolores versatur totum negociū virtutis, & ciuilis viri. Nam qui bene operantur circa voluptates, & dolores, abstinēdo à voluptatibus vt oportet, & in subeundo dolores & labores vt oportet ꝓ acquirēda honestate, is erit bonus. Post hæc epilogat philosophus omnia quæ dixit in hoc capitulo, & in præcedēti. s. quòd iam satis dictum est, quòd virtus versatur circa voluptates & dolores. & quòd ex quibus fit ab eisdem aliter factis corrumpitur virtus. Dubitatio oritur ex eo quòd dixit philosophus in hoc capitulo, scilicet quòd virtus moralis versatur circa voluptates, & dolores. hoc non videtur verum de quacunque virtute, & probatur. Illud circa quod versatur vna virtus non est materia omnium virtutum, sed circa voluptatem versatur sola virtus temperantiæ: ergo voluptas non est materia omnium virtutum. Item non omnis virtus versatur circa affectus, nec ex consequenti circa voluptatem vt est liberalitas, magnificentia, & huiusmodi, quæ versantur circa actus. Temperantia verò sola videtur versari circa voluptatem, ergo non omnis virtus moralis versatur circa voluptatem, & similiter dicitur de dolore. oppositum affert sententia philosophi vt pluribus rationibus ostendit. dicendum ad hanc difficultatem quòd est voluptas quædam in genere: quæ prædicatur de duabus voluptatibus, scilicet animi & corporis, & est etiam sciendum quòd bifariam dicitur versari circa voluptatem. Vno modo veluti circa propriam materiam vt fortitudo circa terribilia: liberalitas circa pecunias: & hoc modo non intelligit philosophus hic virtutes versari circa voluptates & dolores. nam propria materia virtutis in genere, vt ipse dicit, est vel sunt actus & affectus. Alio modo dicitur versari sicut ex quodam consequenti, vt nunc dicit versari uirtutē circa uoluptates, & dolores. Nam uoluptas aut dolor comitatur, & cōsequitur omnem actum uel affectū circa quæ ut dictum est uersatur uirtus tanquam circa ꝓpriam materiam. Itaque ex consequenti uirtus moralis uersatur circa uoluptates & dolores, & cum duplex sit uoluptas ut diximus, non uersatur omnis uirtus moralis circa eam quæ est corporis: circa quā uersatur temperantia tātum sicuti circa ꝓpriam materiam suam: sed bene uersatur omnis uirtus moralis circa uoluptatem in genere, quæ cōsequitur omnē actū uel affectū siue illa sit animi siue corporis. His animaduersis facillimè soluuntur omnes argumētationes in cōtrarium factæ. nam cum dicebatur ꝙ uoluptas est materia tantum temperantiæ, & nō reliquarū uirtutū: cō cluditur si sumatur uoluptas corpo-

porea. Verùm philosophus loquebatur de voluptate in genere, quæ sequitur omnem actum vel affectum, & circa talem voluptatem intelligit virtutem moralem versari ex consequenti, & pro quanto talis voluptas comitatur ipsos actus, & affectus, & non vt circa propriam materiam suam vt dictum est, & vt patet.

Discrimen inter iusta agere, & iustè agere. Cap. IIII.

20 DVbitauerit autem quispiam, quonam modo dicimus iusta a-
gentes iustos, & temperata temperatos fieri oportere. Nam si
iusta, tēperataque agunt: iam iusti sunt & temperati, perinde
atque si grammatica, musicáve faciunt, grammatici sunt at-
21 que musici. An nec in artibus res ita se habet? Fieri nanque potest, vt grā-
maticum aliquid quispiam faciat: & fortuna & alio admonente. at tunc
erit grammaticus, cum & grammaticum quippiam, & grammaticè fa-
ciet, id est secundum eam (quæ est in ipso) grammaticam artem. Pręterea
22 nec simile in artibus, & in virtutibus est. nam ea quæ ab artibus fiunt: bo
num ipsum in seipsis habent. sufficit igitur: si ipsa aliquo modo sese ha-
bentia fiant. at ea quæ à virtutibus fiunt: non iustè aut temperatè agun-
tur, si sint iusta aut temperata, sed si & agens sic se habens agat primò qui
dem si sciens, deinde si eligens propter ipsa, tertiò si firmo animo ac im- τέχνας.
mutabili agat. Hæc autem ad * habitus quidem cæteros habendos non
requiruntur præter ipsum scire. ad virtutes autem scire quidem parū aut
nihil potest: cætera verò non parum, sed totum possunt. Quę quidem &
23 ex eo quia persæpe res iustæ, temperatæque aguntur, proueniūt. Res igi-
tur iustæ, temperatæque dicuntur: cùm sunt tales quales vir iustus age-
ret aut tēperatus. Iustus autem ac tēperatus est: nō is qui has agit, sed qui
sic etiam agit vt iusti temperatique agunt. rectè igitur dicitur iustum fie-
ri agentem iusta: & temperatum etiam temperata. qui verò hæc nō agit,
24 nunquam euasurus est bonus. Verùm plerique hæc quidem non agunt.
Ad sermones autem confugientes sese philosophari putant, & studiosos
hoc fore modo. atque perinde vt ægroti faciunt, qui medicos quidem
diligenter audiunt, nihil autem eorum agunt quæ pręcipiuntur ab illis.
vt igitur illis corpus non bene sese habebit si ita curantur: sic nec his ani-
mus planè, si ita philosophantur.

Commen.

20 DVBITAVERIT autem quispiam.] Hoc est quartum capitulū huius primi tractatus: in quo soluit quandā dubitationē, quæ oritur ex eius dictis in primo capitulo: quibus probabat virtutē fieri à cōsuetudine, & operationibus nostris. Dicebat enim ꝙ sicut fabricādo fabri & citharā pulsando citharœdi: sic iusta agēdo iusti, & fortia fortes efficiūtur. & in sequentibus etiā hanc eandē sententiā videtur ostendere. potest igitur dubitari quomodo hoc fiat, & quomodo dictum sit quòd iusta agendo efficiatur aliquis iustus: nam si iusta agit iam videtur esse iustus: quòd si iam est iustus, nō est opus vt fiat: hæc videtur esse implicatio, quæ indiget declaratione. diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. in prima proponit dictā dubitationē: in secunda ponit opinionem suam, quomodo iusta agendo fiat aliquis iustus: in tertia remouet opinionem credentium, quòd scire virtutem satis sit ad eam consequendam. in prima igitur parte dicit philosophus quòd quispiam dubitauit quòd iusta agēdo quis fiat iustus, & sic in aliis virtutibus, quomodo enim iusta agi possunt nisi à iusto viro? Ergo nō videbitur verū quod dixim⁹ quòd ex iustis operationibus fiunt iusti, sed bene ecōtra videtur verum, quòd oportet esse iustū, posteà operari. sicut enim fit in artibus, ita in virtutib⁹: sed in artibus ita fit vt prius sint artes, po-

ftea operationes:ita debet fieri in virtutibus.nam oportet vt prius aliquis habeat grammaticam
vel muficam,poftea producat actus muficos vel grammaticos.fic videtur euenire in virtutibus. 21
[A N nec in artibus.]Soluit vno modo dubitationem,& videtur concedere fimilitudinem, fcili-
cet quòd ficut fit in artibus ita in virtutibus.fed negat affumptum.f.quòd ita fiat in artibus ficut
in virtutibus vt prius fint artes poftea operationes,& nullæ operationes præcedant artes: nec va
let confequentia quòd aliquis dixit aut fcripfit aliquid grammaticum, vt habeat habitum,& ar-
tem grammaticæ: quia poteft proferre aliquid grammaticum à cafu vel alio admonente, & ta-
men non fequitur vt grammaticus fit. fed tunc eft grammaticus cum agit fecundum habitum
grammaticæ qui in eo eft.quare non fequitur,Produxit actum artificiofum, ergo habet artem:
nec etiam fequitur,Produxit actum ftudiofum:ergo habet virtutem:& in hoc conueniunt vir-
tutes & artes,& funt fimiles.P R AE T E R E A nec fimile.]Affert aliam folutionem dubitationis
negando aliqua ex parte fimilitudinem inter operationes artis & virtutis. fuperius concefferat 22
eas effe fimiles ob vnam rationem qua conueniebant:hic negat ob aliam rationem qua differũt,
nam opera artium habent in fe bonum & non requirunt multas conditiones ad oftendendũ ꝙ
fint facta ab homine habente habitum artis:quas cõditiones requirunt operationes virtutis,ad
hoc vt procedant à virtute,& à viro ftudiofo.hæ funt tres:primò à fciente & non cafu aut igno-
ratione:deinde ab eligente,& non aliquo impetu naturali,aut aliter incõfulte.eligente inquam
propter fe,id eft propter illa talia vt iuftam operationem propter ipfam,& non ob alium refpe-
ctum veluti fuo commodo,aut vindicta aut fimulatione,& fimiliter:tertiò vt immobili iudicio
fiant,& non ab agente nunc rectè nunc non rectè.at in artibus harum trium conditionum nulla
requiritur præter primam .f. ipfum fcire,& hoc parum eft in virtutibus: in artibus verò totum
eft ipfum fcire. fed vt breuiter colligatur ordo philofophi ab initio paucis repeto. Dubitaret
quis inquit philofophus quomodo pofsint fieri iufti ex operationibus iuftis, vt antea diceba-
mus.nam fi producit operationes iuftas,& modeftas,& huiufmodi,iam videntur effe iufti.velu-
ti in artibus,fiquis producit operationes muficas,ergo eft muficus.tunc refpondet philofophus
quòd non eft ita in artibus,quòd fiquis producat operationes muficas,ergo fit muficus:nec eo-
dem modo in virtutibus,& in hoc funt fimiles,quia non fequitur quod fiquis operationes arti-
ficiofas aut ftudiofas producit ftatim habeat artem aut virtutem, & in hoc conueniunt artes at-
que virtutes.Differunt poftea quòd in arte fcientia fufficit ad producendum opus,& fufficit ꝙ
opus fit à fciente productum.at in virtute non fufficit vt operatio ftudiofa fit à fciente produ-
cta,quia requiritur etiam electio & firmum iudicium. q. d. philofophus non valet, ftudiofa eft
operatio:ergo habet virtutem:artificiofum eft opus, ergo eft ab arte.fed fi concederetur hoc in
arte,quia opus perfectum artis videtur effe ab artifice fciente,& fcientia fufficit in arte: tamen
non concederetur de actibus virtutis,quia vt actus ftudiofi fint à virtute requiritur præter fciẽ-
tiam electio,& iudicium firmum.Notandum ꝙ illæ tres cõditiones quas philofophus attribuit
operationibus ad hoc vt proueniant à virtute,refpiciunt tria.f. intellectum,appetitum & habi-
tum.fcire pertinet ad intellectum:eligere ad appetitum cùm imperio rationis, & confultatione
vt patebit in tertio: agere immobili iudicio pertinet ad habitum virtutis. eft enim habitus de
difficili mobilis vt ait philofophus in prædicamentis. cùm igitur artes fint in intellectu vt in
fubiecto,fatis eft ad ipfas artes habendas ipfum fcire.Cùm verò virtus moralis fit habitus in ap-
petitu,nõ fatis eft ipfum fcire,vel parum eft vt inquit philofophus:fed requiritur electio, & fir-
mum iudicium ad hoc vt operationes dicantur prouenire à virtute.[R E S igitur iuftæ.]Hęc eft 23
fecunda pars huius quarti capituli,in qua foluta dubitatione propofita vt penitus eam tollat,nũc
oftendit,& affirmat fententiam fuam fuiffe veram.f. ꝙ iuftis operationibus fiunt iufti, & non fe
quitur quòd agendo iufta iam fint iufti.quia non iuftus & modeftus eft ftatim qui agit res iu-
ftas & modeftas:fed qui ita eas agit,vt iuftus & modeftus agit,id eft fecundum habitum qui eft
in eo.Itaque operatio eft à iufto fi iufte agitur,& fecundum habitum qui eft in eo. verum iufta
operatio poteft produci ab homine nondum habente iuftitiam, fed de exercente in actionibus
iuftitiæ vt talem habitum confequatur.quare bene dictum eft quòd iufta agendo iuftus,& mo-
defta modeftus fit,quòd fi quifpiam hæc non agat nec curet, non dabit operam vt vir bonus e-
uadat.[V E R V M plerique.]Hæc eft tertia pars in qua remouet opinionem, & errorem quorũ-
dam qui non agendo ftudiofas actiones confugiunt ad doctrinam de virtute, & credunt huiuf- 24
modi cognitione fe poffe euadere ftudiofos.fed faciunt vt ægroti,qui bene percipiunt præcepta
medicorum,& tamen ea poftea non feruant.Itaque ficut illi hoc modo non poffunt fieri fani: fic
nec ifti ftudiofi.eft enim virtus & perfectio in animo ficut fanitas in corpore.

De affectu,potentia,habitu:& quòd habitus genus virtutis. *Cap.V.*

OSt hæc autem quidnam fit ipfa virtus confideremus oportet.
Cum igitur tria fint quæ fiunt in anima,affectus,potentiæ, ha- 25
bitus,horũ aliquid ipfam virtutem effe neceffe eft. atq; * affe- 26

πάθ.

ctus quidē voco: cupiditatem, iram, metũ, fiduciā, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium, æmulationem, misericordiam, & ea omnino quæ voluptas sequitur aut dolor.* potentias autem eas quibus ad δυνάμεις.
hos affectus suscipiēdos idonei dicimur esse. vt quibus dolere possumus, vel irasci vel misereri. at * habitus eos, quibus bene vel male nos ad affe- ἕξεις.
ctus ipsos habemus, vt ad irascendum si vehementer aut remisse simus dispositi, male habemus: si mediocriter, bene: & ad cæteros affectus simi
26 li modo. Virtutes igitur vitiaque non sunt affectus. Nam affectibus quidem studiosi vel vitiosi non dicimur: virtutibus autem & vitiis dicimur. Et ob affectus neque laudamur neque vituperamur. non enim qui metuit aut irascitur, laudatur. neque qui simpliciter, sed qui modo quodam irascitur, vituperatur. at ob virtutes, vitiaque laudamur aut vituperamur. Præterea irascimur quidem & timemus sine electione. virtutes autem electiones sunt quædam: aut non sunt sine electione. Insuper affectibus quidem moueri dicimur: virtutibus autem aut vitiis non moueri, sed ali quo modo disponi. Propter hæc eadem neque potētiæ sunt. nam neque
27 boni vel mali dicimur: neq; laudamur aut vituperamur, quia possumus irasci, vel timere simpliciter. Et insuper potentes quidem sumus natura: boni vero non efficimur, aut mali natura, quemadmodum antea dixi-
28 mus. Quod si virtutes neque affectus sunt, neque potentiæ: restat ipsas habitus esse. quid igitur sit ipsa virtus, genere diximus.

Commen.

25 POST hæc autem quidnā sit.] Hic est secundus tractatus in quo philosophus assignat definitionem virtutis: quæ indicat nō solū essentiā virtutis: sed etiam ipsius felicitatis: cū in eius definitione ponatur virtus, diuiditur in duo capitula. in primo inuestigat genus virtutis. in secundo differentias eiusdem, vt completa habeatur definitio. s. ex genere & differētia. Primum capitulum diuiditur in duas partes. in prima proponit intentionem suam. in secunda exequitur incipiendo inuestigare genus ipsius virtutis. dicit igitur in primis ꝙ post determinationem eorum quæ diximus, videndum est quid sit virtus. Notandum ꝙ egregius est ordo philosophi. prius enim ostendit ꝙ virtus non inest in nobis à natura, sed acquiritur per operationes, & per quas operatiōes. deinde quo pacto percipimus nos habere virtutes, & ꝙ virtus versatur circa voluptates & dolores, nunc autem vult assignare definitionem virtutis. oportebat enim illa præsupponere vel ostendere: quia aliqui dicebant virtutes inesse nobis ab ipsa natura. ꝙ si illa sententia non fuisset reprobata, & declarata ea quæ sunt, definitio philosophi ꝙ virtus sit habitus electiuus, visa esset vana, & non vera. bene igitur antea illa præmisit, & nunc accedit ad definitionem virtutis.
26 [CVM igitur tria.] Hæc est secunda pars, in qua incipit inuestigare genus virtutis. & primo ostendit ꝙ virtus est aliquid eorum trium quæ enumerat: deinde probat ꝙ virtus est habitus. dicit igitur in primis, & ostendit quid possit esse genus virtutis. In vltimo primi libri declarauit virtutem esse in animo, & hoc iam probatum est. Cum ergo virtus sit aliquid eorum quæ sunt in animo, & illa sint tria quantum spectat ad hoc propositum. s. affectus, potentia, habitus: relinquitur vt virtus sit aliquid horum trium. & probatur hoc pacto, Eorum quæ fiunt, & sunt in animo, aut est affectus, aut est potentia, aut habitus: sed virtus fit & est in animo: ergo aut est affectus aut potentia aut habitus. Notandum ꝙ ista diuisio philosophi non videtur esse sufficiens. Nā præter illa tria videntur & alia esse in anima, vt conceptus: & species rerũ intelligibilium, & operationes, & huiusmodi talia, quæ nō sunt affectus: nec potentia nec habitus, vt ait philosophus. Dicendum ꝙ philosophus accepit in hac diuisione principia necessaria: à quibus profluunt operationes humanæ. Nam hic non loquitur de omnibus operationibus siue principiis earũ, sed tantũ de nostris actionibus practicis, & earum principiis: quæ vidētur esse illa tria. Nā alio amore vel alio affectu prosequimur aliquid: timore fugimus. potentia vero videtur subire rationem appetitus. habitus hic accipiuntur ii qui sunt principia rerum agendarum, nō autē habitus speculatiui. bene igitur hæc tria posuit philosophus à quibus profluūt res agēdæ. Notandū quòd affectus nō capitur hic propria passio cuiusque, quę non separatur ab his rebus, quarum est

pasſio vt riſibilitas hominis,vt in triangulo quod habet tres angulos æquales duobus rectis, vt par & impar in numero.& ſimiles paſsiones: de quibus habetur ſententia per cauſam ſuam. ſic enim cognoſcitur natura rerum quæ nihil aliud eſt quam eſſentia rei cum ſua potētia. Verum hic capitur affectus vt eſt motio appetitus ſenſitiui ad proſequendum,aut fugiendum aliquid à nobis agendum,collocatur autem affectus talis in anima.Nam inanimata non proſequuntur,aut fugiunt,nec omnino proprie appetunt.Præterea talis affectus non ponitur in anima vegetatiua, quia nō habet vim ſuſceptiuam vt in plana habet,enim vim nutriendi,augendi,& generandi ſibi ſpecie ſimile.hæ autem vires actiuæ dicuntur affectus autem recipiuntur in anima per potentiam ſuſceptiuam.erit igitur affectus in anima cognoſcente, & tunc quæritur cum ſit in anima tali vtrum ſit in potentia cognitiua,& videtur ꝙ ſit in potentia non cognitiua.Per eā enim potentiam qua percipit non fertur.Eius nanque officium eſt vt percipiat non vt feratur, quare erit in potentia appetiua.ſed ea eſt duplex:alia rationalis vt voluntas: alia ſenſitiua.non ſunt autem collocandi affectus in appetitu rationis.nam ex talibus affectibus oritur alteratio in corpore.mouetur enim cor & ſpiritus,ab extra ad interiores partes vt in timore,aut econtra vt in rubore:ergo debent eſſe affectus in appetitu,qui ſit in inſtrumento corporeo.voluntas autem non eſt in inſtrumento corporeo nec vlla potentia de ſua natura rationalis.quare cum ſint in potentia appetitiua,& non ſint in potentia rationali de natura ſua .i. in voluntate:relinquitur vt affectus ſint in appetitu ſenſitiuo.ſed quid ſint affectus & quales intelligat philoſoph⁹: ſimiliter quæ ſint potentiæ,& habitus patet in textu.[VIRTVTES igitur.]Hac in parte philoſophus oſtendit quidnam ſit virtus illorum trium,hoc pacto.virtus eſt,aut affectus,aut potētia, aut habitus. 26
non eſt autem affectus aut potentia,ergo eſt habitus.& primo oſtēdit quòd nō ſit affectus quatuor rationibus.ſecundum affectus non dicimur boni vel mali:at ſecundum virtutes dicimur boni vel mali:ergo affectus non ſunt virtutes,vel virtutes non ſunt affectus. Item affectibus non laudamur vel vituperamur:at virtutibus laudamur,& vituperamur:ergo virtutes non ſunt affectus.Item affectus ſine electione fiunt:virtutes autem non ſunt ſine ea:ergo,&c. Item affectibus dicimur moueri:virtutibus verò non dicimur moueri.Affectus autem eſt motio quædam vt ſupra diximus.dubitatur quia nō videtur verum quòd laudemur,aut vituperemur affectibus. Nā verecundia eſt affectus & laudamur ob ipſam vt inferius dicet philoſophus.Dicendum ſecundū Albertum ꝙ non eodē modo laudatur virtus & affectus:virtus enim laudatur vt conſiſtit in medio indiuiſibili per abnegationem extremorum,nec dicitur intendi,aut remitti.verecūdia verò & indignatio cōtra vitia,& ſimiles affectus laudantur vt intendūtur, & non vt ſunt mediocritates quædā conſtitutæ in medio indiuiſibili,de quibus loquitur philoſophus, accipiēdo eas laudes quibus boni viri laudari ſolēt.[PROPTER hæc eadē.]nūc oſtēdit quod nō ſit potētia duabus rationibus.Prima,potētia nō dicimur boni vel mali neq; laudamur aut vituperamur, ſed vir 27
tutibus aut vitiis dicimur boni vel mali,& laudamur vel vituperamur vt ſupra etiā dixit, ergo virtus nō eſt potētia.Et præterea potētes.Secunda ratio:potētiæ inſunt nobis à natura, virtutes non inſunt nobis à natura:ergo virtutes nō ſunt potētiæ.maior patet quia tales potentiæ ſunt in ſecūda ſpecie qualitatis.ſ.naturalis potētia vel impotentia,minor eſt antea probata.ſ. ꝙ virtutes acquiruntur nō autē inſunt nobis ab ipſa natura:ergo virtutes non ſunt potentiæ. Notandum ꝙ omnes iſtæ rationes quibus oſtenditur ꝙ virtutes non ſunt affectus neq; potentiæ,fundātur in hac propoſitione ꝙ ea non ſunt eadem quibus non competunt eadem,ſed affectibus & potentiis, & virtutibus non competunt eadem:ergo, &c. [QVOD ſi virtutes.] Affert illationē ſuā 28
ex ſufficienti diuiſione.ſ.ſi virtutes non ſunt affectus neque potentiæ,vt probatum eſt, relinquitur vt ſint habitus.& ſic genus virtutis erit habitus.dubitatur quia non videtur verum ꝙ virtus ſit habitus.nā omne mediū eſt in eodē genere in quo ſunt eius extrema.vt virtus eſt mediū affectuum:ergo erit in eodem genere in quo ſunt affectus.at affectus non ſunt in genere habitus. Dicēdum ad hoc quòd extrema virtutis ſunt vitia,quæ ſunt etiam habitus licet vitioſi,& virtus eſt media inter illa duo extrema,& inter extremos habitus vitioſos.verſatur autē circa affectus tanquam circa materiam ſuam,& reſpicit mediocritatem illorū:vitia vero exceſſum & defectū.

De duplici mediocritate & virtutis ſubſtantia. *Cap. VI.*

PORTET autem non ſolum ita dicere virtutem habitum 29
eſſe: ſed etiam qualis nam habitus ſit. Dicendum eſt igitur 30
omnem virtutem: & idipſum cuius eſt virtus bene ſeſe habere, facere, & opus ipſius reddere bene. Oculi nanque virtus: & oculum, & opus ipſius ſtudioſum facit, quippe cum videamus virtute oculi bene.virtus itidem equi:ſtudioſum efficit equum, & bonum ad currēdum,portandumq; equitem & expectandum etiam

hostem. quòd si idipsum ita sese habet in vniuersis, & virtus ipsius etiam hominis habitus is erit, à quo bonus efficitur homo, & quo bene suum opus ipse reddet, efficietque. Quomodo autem id erit: & antea quidem diximus, & nunc etiam magis patebit, si contemplabimur qualis nam
31 sit ipsius virtutis natura. In omni itaque re continua, diuisibiliq;, aliud plus, aliud minus, aliud æquale. Vel ex parte ipsius rei: vel ex respectu no
stri accipi potest.* Aequale autem, medium est quoddam inter exupe- τὸ ἴσον.
rationem atque defectum. Atque rei quidem ipsius mediũ id esse dico, quod æque ab extremorum vtroque distat. idque est apud omnes vnum & idem. Respectu autem nostri: quod neque exuperat neque deficit. idque non est apud omnes vnum & idem. vt si decem sint multa, & duo pauca: sex ipsius rei media capiuntur. æque nanque excedunt & exceduntur. atque hoc in arithmetica comparatione rationum medium esse constat. at id quod est nostra ex parte medium, non eodem sumendum est modo. Non enim si est decem quidem minas comedere nimium est,
duas autem parum: sex ei minas * ludi magister præcipiet. est enim & ὁ ἀλείπτης
hoc fortasse multum ei qui accepturus est aut parum. Miloni nanque parum: incipienti verò sese exercere, nimium est. Simili modo res sese habet in cursu, ac in palæstra. hoc igitur modo quiuis artifex exuperationem quidem fugit atque defectum, medium autem quærit & expetit:
32 non quidem rei, sed quod ad nos medium dicitur. Quòd si omnis scientia suum hoc modo bene conficit opus, ad medium ipsum respiciens, & in hoc sua redigens opera, vnde & dici solet in iis quæ bene sese habent operibus, nec auferri quicquam nec addi posse, propterea quòd exuperatio quidem & defectio bonum ipsum corrumpunt, mediocritas verò conseruat, atque boni artifices ad hoc respicientes (vt diximus) operantur: virtus autem omni arte exactior est & præstantior, quemadmodum
33 & natura: ipsa profectò virtus medii ipsius est * cõiectatrix. Loquor autẽ στοχαστική
de morũ virtute. hæc enim circa affectus actusq; versatur: in quibus est exuperatio, & defectus, & mediũ. fit enim vt magis & minus quispiã & metuat & confidat: & cupiat & abhorreat, & irascatur & misereatur, & omnino delectetur ac doleat, & vtroque modo non bene, & etiam quãdo oportet, & pro quibus, & ad quos, & cuius gratia, & vt oportet. hoc autem medium est & optimum quod est ipsius virtutis. similiter circa actus exuperatio est, & defectus, & medium. virtus autem circa affectus, actusque versatur, in quibus exuperatio quidem peccatũ est: & defectus vituperatur, medium autem laudatur & rectè conficitur, quorum vtrũ-
que virtutis ipsius est. virtus igitur * mediocritas est quædam cũ sit ipsius Virtus
medii coniectatrix. Præterea peccare quidem multis modis contingit. μεσότης.
34 Malum enim est infiniti (vt Pythagorici putant) bonum verò finiti. at re
35 ctè agere, vnice, quapropter & alterum facile, alterum difficile est. Facile quidem non attingere signum: difficile autem illud attingere. Et ob

hoc igitur exuperatio quidem atque defectio vitii est. mediocritas verò
virtutis. Vno nanque modo bonus est, multisque nefandus. Est igitur 36
virtutis habitus electiuus in mediocritate consistens, ea quæ est ad nos
definita ratione:& vt definierit ipse prudens. Mediocritas autem duorũ 37
est vitiorum:vnius per exuperationem, alterius per defectum. & ex eo e-
tiam:quia illa quidem partim deficiunt, partim exuperãt id quod opor-
tet, & in affectibus, & in actibus. virtus autem medium ipsum & inuenit
Virtus ἀκρότης. & expetit. Quapropter ipsa virtus, substãtia quidem & ratione quid est 38
dicente, mediocritas est. at optimi respectu & bene sese habentis* extre
mitas. Non autem omnis actus nec omnis affectus suscipit mediocrita- 39
tem. Sunt enim affectus nonnulli:qui continuo nomine suo sunt cum
prauitate connexi. vt maleuolentia, impudentia, inuidentia, & actus i-
dentidem. vt adulterium, furtum, homicidium. hæc enim vniuersa, & ta
lia ita dicuntur:quia ipsa sunt praua, sed non exuperationes ipsorum at-
que defectiones. circa igitur talia, nullum est tempus rectè agendi : sed
semper delinquitur. neque fit vt quispiam bene vel male talium quic-
quam agat:qui cum oportet, & quando, & vt oportet adulteriũ commit
tendo:sed simpliciter quicquid istorum efficiatur delinquitur. Simile i- 40
gitur est & circa iniustitiam, timiditatem & luxuriam : mediocritatem
ac exuperationem & defectionem esse censere. hoc enim pacto, exupe-
rationis & defectionis erit vtique mediocritas. & exuperationis exupe- 41
ratio:& defectionis itẽ defectio. sed vt tẽperantię, fortitudinísve non est
exuperatio atque defectio:quia medium ipsum est modo quodam ex-
tremum:sic nec illorum est mediocritas nec exuperatio & defectio. sed
vtcunque agãtur semper delinquitur. omnino nanq; nec exuperationis
& defectionis est mediocritas, nec mediocritatis exuperatio & defectio.

Commen.

OPORTET autem non solum.] Postea quàm philosophus inuenit genus virtutis, nunc 29
quærit differentias eiusdem vt habeatur definitio. diuiditur autẽ hoc capitulum in qua-
tuor partes. In prima proponit intentionem suam, scilicet quòd cum virtus sit habitus,
videndum est qualis sit habitus, & affert quandam eius conditionem pertinentẽ ad offi-
cium eius. In secunda ostendit quòd virtus est habitus consistens in medio. In tertia concludit
definitionem virtutis. In quarta ostendit non omnem actum, nec affectum suscipere medium. di-
cit igitur in primis cum inuenerimus quòd virtus est habitus, inuestigandum est, qualis est ha-
bitus, vt cognoscamus eam distinctè. Omnis enim bona definitio constat ex genere & differen-
tia:genus ostendit rem confuse:differentia verò distinctè. genus habet rationem materiæ, dif-
ferentia formæ. vnumquodque autem dicitur esse, & differre ab aliis per formam suam:ergo dif-
ferentia est quæ constituit quamcunque rem in suo esse. Inuento igitur genere virtutis hoc non
sufficit ad cognoscendam eam quòd sit habitus. nam & vitia sunt etiam habitus, quærantur ita-
que differentiæ quibus distinguantur ab aliis, & distinctæ cognoscantur. [DICENDVM 30
est.] Affert illam conditionem vel officium virtutis: quo incipiamus cognoscere qualis sit iste
habitus. Illud autem est quòd virtus moralis perficit hominem:probatur. si omnis virtus perfi-
cit id cuius dicitur esse virtus, & opus eius bene reddit, & perfectum facit:hoc profecto faciet
in homine virtus hominis. At primum est, ergo & secundum. quòd autem primũ sit probat phi-
losophus inductiue. nam virtus oculi perficit oculum & eius opus bonum reddit, & similiter
virtus equi, & in cæteris aliis:& cum hoc in omnibus fiat, profecto in homine virtus idẽ faciet.
Antea, scilicet quãdo declarauimus quòd ex operationibus, & ex quibus oritur ipsa virtus. [IN
OMNI itaque.] Hæc est secunda pars capituli in qua affert differentiam ponendam in defini- 31

tiõe virtutis,ſcilicet quòd eſt mediocritas quædam inter exceſſum,& defectum,& quòd eſt mediocritas non rei,ſed reſpectu noſtri:& affert quædam ex quibus elicitur talis ſententia.dicit enim quòd ſicut in omni re cõtinua ac diuiſibili plus,& minus,& æquale accipi poteſt in partibus ſuis:ſic in actibus,& affectibus circa quæ verſantur virtutes & vitia,poteſt homo operari magis & minus,& etiam mediocriter.ſed cùm medium capi poſsit dupliciter,declarat quæ ſint illa,& quomodo,dicendo quòd quiddam eſt medium rei, quiddam medium rationis, id eſt quo ad nos,& reſpectu noſtri.medium ex parte rei eſt id quod æqualiter diſtat ab vtroq; extremo quod eſt idem apud omnes,& hoc medium dicitur ſecundum proportionem vel rationem arithmeticam,& ponit exemplum.Numerus ſenarius cõſiſtit in medio inter duo,& decem:quia ſicut ſex excedunt duo in quatuor:ſic deficiunt à decem in quatuor vt patet: medium rationis, & reſpectu noſtri non ita ſe habet,nec eſt idem apud omnes,& cõſiſtit in proportione geometrica,hoc pacto,ſicut ſe habet ſex ad quatuor ita ad nouem.non enim eſt medium inter quatuor & nouẽ, vt æqualiter excedat quatuor,& excedatur à nouem. ſed habet æqualitatem ſecundum proportionem geometricam,& ſimilitudinem rationis,quia ſicut ſex continet totum quatuor cum dimidio:ſic continetur à nouem totum cum dimidio,& hoc modo eſt medium inter plus, & minus ſecundũ ſimilitudinẽ rationis.& exceſſus,& defectus ita ſe habent:vt excedant, & deficiant proportione quadã,ſcilicet ſeſquialtera, & ſimilitudine rationis.Philoſophus autem ponit exẽplũ accõmodatum huic medio,quod dicitur reſpectu noſtri.ſi comedere duos panes eſt parum omnibus:decẽ verò nimiũ:medium non erit conueniens cuique ſex panes comedere qui ſunt mediũ inter duo,& decem,mediũ inquam rei:ſed medium ſumetur id quod erit cõueniens cuique ſecundum quod requiret eius complexio.quibuſdam enim erit conueniens comedere tres, quibuſdã quinq;: & tale erit medium reſpectu noſtri,ita vt non res ſed nos ſimus termini ipſius medii ad quos reſpicere oportet ad inueniendum medium tale ſecundum proportionem geometricã.quæ ſic fieri poteſt,ſicut ſe habet robur incipientis ſe exercere,& tyronis ad robur Milonis iam veterani:ſic ſe habere debet cibus tyronis,ad cibum veterani Milonis.ſed robur tyronis exceditur in duplo, ita cibus debet excedi.Notandũ quòd medium eſt duplex relinquendo mediũ muſicum,de quo in quinto dicemus.vnum arithmeticum,alterum geometricum. Arithmeticum ſuperat,& ſuperatur æqualiter,& ſolũ attenditur vt ſit æqua diſtantia ſecundum quantitatem:veluti ſex eſt medium inter duo & decem,quia æqualiter diſtat ab vtroque extremo:& ita fieri videtur in numero,& in re etiam continua & diuiſibili.Geometricum verò medium oritur ex ſimilitudine rationis,& hic attenditur æqualitas non ratione quantitatis,ſed proportionis.ſicut ſex dicitur medium inter quatuor,& nouem:non ratione quantitatis.excedit enim in duobus & exceditur in tribus:ergo non ſunt æquales exceſſus, & defectus ſecundum quantitatem, ſed proportione.quia in vtroque eſt proportio ſeſquialtera. nam ſex ſicut continet quatuor & dimidium,continetur & ipſum totum & dimidium ab ipſo nouem. Medium igitur primo modo ſumptum ſecundum quantitatem & arithmeticam proportionem non eſt obiectum virtutis,ſed ſecũdo modo,id eſt ſecundum proportionem vel proportionalitatem geometricam,& ſimilitudinem quandam rationis,quod requirit multas circunſtantias,& non eſt idem apud omnes homines.verum hæc latius patebunt inferius. Dubitatur quia philoſophus dixit quòd omnis res continua,& diuiſibilis poteſt ita diuidi,vt ſumatur maius,minus, & æquale: & per hoc videtur velle quòd affectus ſunt etiam diuiſibiles cum virtus debeat in his medium inuenire, & fugere maius & minus.Sed nõ videtur verum quod affectus ſint diuiſibiles.nam eſſe diuiſibile eſt propria paſsio quantitatis cõtinuæ,& ob hanc rationẽ omne diuiſibile deberet eſſe in genere quantitatis.at ipſi affectus ſunt in prædicamento, & genere qualitatis. Præterea virtus verſatur circa dolores & voluptates:quæ non dicuntur eſſe diuiſibiles.nam ſi eſſent diuiſibiles,non eſſent niſi ratione temporis in quo fiunt:nunc autem id non eſt,cum fiant in inſtanti, & momento indiuiſibili,vt patebit quando philoſophus loquetur de voluptate.ſic igitur affectus non erunt diuiſibiles.Idem poterit dici de actibus cum non ſint quantitates.quomodo ergo virtus medium ſumet in his,& fugiet maius,& minus:id eſt exceſſum & defectum?Dicendum primo quòd affectus,& actus non ſunt diuiſibiles per ſe,ſed per accidens,ſicut albedo eſt diuiſibilis nõ per ſe, ſed per accidens,id eſt ratione ſuperficiei in qua fundatur,& extenditur.Niſi enim eſſet quantitas, illa non eſſet diuiſibilis.Superficies verò eſt diuiſibilis per ſe:albedo per accidens, eodem modo affectus & actus. Alio modo etiam reſpondere poſſumus quòd aliquid dici poteſt eſſe diuiſibile,non ſolum ratione quantitatis,ſed etiam reſpectu gradus, & vt intenditur,& remittitur: ſicut albedo eſt vnius gradus,& quinq; & octo graduũ:eodem modo caliditas,& frigiditas,& ſimiliter affectus,& actus,& ipſa voluptas.quæ licet ſit in mométo téporis indiuiſibili, tamẽ quoquo modo erit diuiſibilis reſpectu graduum.Sicut lux quæ in mométo temporis diffunditur in medio hemiſphærii,& diuidi poteſt reſpectu graduũ,ſcilicet ꝙ ſit maior,& minor,& mediocris:

23 ſic igitur affectus,& actus ſuſcipiẽt mediocritatẽ.[QVOD ſi omnis ſciẽtia.] Hæc eſt tertia pars capituli,in qua poſtquam oſtendit quo pacto ſumitur mediũ.& præſertim illud noſtra ex parte: nunc declarat ſententiam ſuam,& concludit quòd virtus eſt cõiectatrix medii hoc pacto: omnis ars,& ſcientia actiua cum perficit opus ſuum redigit illud ad mediũ,& eſt cõiectatrix medii:ſed

virtus est præstantior omni arte, ergo ipsa multo magis respicit medium. maior probatur à philosopho, & ex communi prouerbio quo dicere solemus in opere bene facto quòd ei nihil addi neque demi potest: minor etiam patet, quòd virtus est præstantior arte sicut etiam natura est arte præstantior, & excellentior. Notandum quòd virtus est præstantior arte, quia ars versatur circa cognitionem rei quæ ab ipsa procedit, nec videtur consistere in bono in quo consistit ipsa virtus, & ars est ad bonum, & malum apta. virtus autem semper ad bonum, nec versatur tantùm circa cgnitionem, nec ei sufficit scientia, & cognitio vt in arte, sed requiritur electio & iudicium firmum vt suprà ostendimus. Præterea ars licet quoquomodo perficiat hominem, tamen eius perfectio videtur respicere, & terminari magis ad res externas vt statuarii ad statuam, virtus verò maximè perficit habentem in quo est vt perfectio quædam. Dicit etiam quòd natura est præstãtior arte, & hoc videtur esse verum cùm ars sit imitatrix naturæ, & id quod imitatur aliquid est imperfectius eo quod imitatur: vnde ars dicitur perfecta quando maximè assimilatur naturæ. Omnis scientia: hic per scientiam intelligit artem. Dubitatur cùm dicit artem conficere opus suum redigendo illud ad medium. hoc non videtur verum, sed potius redigit ad extremum, id est ad vltimum, & perfectissimum ipsius artis quoad fieri potest. Dicendum quòd ars respicit medium. non illud quod est inter bonum & malum, sed medium quod est inter excessum, & defectum, quod & si possit vltimum appellari in operis perfectione, quam quærit ars tãquam summum ipsius, tamen nõ obstat quin possit appellari medium respectu excessus & defectus, de quo medio loquitur hic philosophus, nec est absurdum idem dici medium, & vltimum diuersis respectibus. [LOQVOR autem.] Declarat quæ sunt media ad quæ respicit virtus. Et dicit ego 33
nunc loquor de virtute morali non de scientia, quæ non coniectat tale medium. Virtus autem moralis versatur circa affectus & actus: in quibus licet inuenire magis, & minus & medium. nam potest aliquis magis, & minus timere quàm oportet, & etiam quando, & quantum oportet, & eodem modo in actibus, veluti dare magis, quàm oportet & minus, & etiam cùm mediocritate. [VIRTVS igitur mediocritas.] Posteaquam probauit quòd virtus est coniectatrix medii quod 34
est in actibus, & affectibus, nunc probat, & concludit quòd est mediocritas quædam, omnis habitus qui fugit vtrunque extremum, & coniectat medium, est mediocritas: sed virtus est habitus talis: ergo virtus est mediocritas quædam. Notandum quòd medium potest dici, & illud quod est inter affectus vel actus extremos, & idem illud quod est habitus inter habitus extremos. Medium inter affectus siue actus dicitur quando affectus moderatus cùm suis debitis circunstantiis, ponitur inter duo extrema, quorum vtrunque est affectus. exemplũ huius est tale, si accipiamus mediocrem timorem, & moderatum cum debitis circunstantiis, scilicet vt oportet & quando oportet, & huiusmodi: tunc dicemus quòd istud est medium inter duos extremos timores, & affectus: id est, inter excessum & defectum, id est nimium & paruum timorem, quæ vtraque nõ dicuntur vitia, sed vitiosi affectus, & extremi, & hæc duo erunt eiusdem generis cum medio, quia omnia sunt affectus licet extremi sint excessus, & defectus: medius verò fugiat extrema, & sit moderatus: eodem modo de actibus dicitur, inter quos erit medius actus bonus fugiens actus extremos vt excessum atque defectum. quare & ille dicetur medius affectus siue mediocritas ipsius affectus, & hic medius affectus siue mediocritas actus. medium siue mediocritas qui est habitus inter habitus extremos, non est affectus inter affectus nec actus inter actus extremos: sed est habitus inter duos habitus, quorum alter est in excessu, alter in defectu. Sicut igitur tres ponuntur affectus, excedens, deficiens, medius, & tres item actus, eodem modo tres habitus, quorum medius versatur circa medium affectus vel actus. extremi verò habitus circa extrema affectus vel actus. quando igitur philosophus dicit quòd virtus est medii coniectatrix: intelligit medii, aut affectus, aut ipsius actus circa quæ versatur: quando verò dicit quòd ipsa est mediocritas intelligit quòd ipsa est habitus quidam medius. Itaque ex eo quod ipsa respicit medium inter duos affectus extremos, aut actus, virtus dicitur medii coniectatrix: ex eo verò ꝙ ipsa est habitus medius inter duos habitus extremos viciosos: dicitur esse mediocritas quædam. Deinde quilibet habitus diuersificatur diuersitate obiectorum, scilicet actuum vel affectuum, quos talis habitus respicit tanquam obiecta. habitus enim qui versatur circa voluptarium, aut molestum affectum vt oportet, & quomodo oportet, temperantia dicitur: circa terribilia fortitudo: circa dandum liberalitas: & similia. quæ cùm sint diuersa obiecta diuersi etiam erunt habitus, qui circa ista versantur, sicut fit in sensibus. Nam sicut color differt à sono, sic visus differt ab auditu. bene ergo probauit cùm sint actus & affectus, erunt habitus circa illos in excessu, & defectu, & medio: quorum habituum duo erunt vitia: vnus medius erit virtus, & sic bene dictum est quòd virtus est medii coniectatrix, & etiã mediocritas. [PRAETEREA peccare quidẽ.] Affert 35
aliam rationem philosophus qua probat eandem sententiam, scilicet quòd virtus est coniectatrix medii, & quòd est mediocritas. superius id probauit ex cõparatione virtutis ad artẽ, & etiã hoc modo: si virtus versatur circa affectus, & actus in quibus est medium: virtus quæret mediũ, probauit etiam quòd est mediocritas, & habitus medius. nunc probat eandẽ sententiã ex difficultate hoc pacto. Id quod est difficile est virtutis: at inuenire mediũ est difficile, ergo inuenire mediũ est virtutis. maior ex ante dictis, scilicet circa difficiliora inquit semper ars virtusq; versatur: mi-

nor probatur à philoſopho auctoritate Pythagorę,& etiam ratione.Nam medium & bonum fit vno modo:malum vero pluribus modis,ſcilicet quomodocunque receditur à medio . Nam ſicut linea recta eſt vno modo:quomodocunque recedas ab illa rectitudine fit obliquum , & flexum. Et ſicut ſignum à ſagittariis vno modo tãgitur,omnibus aliis ab eo diſceditur:eodem pacto bene agere vnicè fit.male verò pluribus & prope infinitis modis. quapropter facile eſt aberrare: difficile medium inuenire.ſic igitur habemus quòd virtus eſt medii coniectatrix. Eadem ratione probari poteſt quòd eſt mediocritas.Ille habitus qui cum difficultate inuenitur , & acquiritur eſt mediocritas:virtus eſt talis,ergo mediocritas.Notandum quòd ſimile videtur euenire in bonis corporis,& in bonis animi quantum nunc ſpectat ad propoſitum.nam turpitudo, & ægrotatio corporis multis modis eſſe poteſt:ſanitas autem & pulchritudo vno modo , & quotieſcunque deficit aliqua earum conditionum quæ requiruntur ad pulchritudinem vel ſanitatem , non erit pulchritudo vel ſanitas,facile autem abeſſe poſſunt:& multis modis , difficile ſimul adeſſe: quod eſt vnico modo.Eodem pacto in animo bene agere difficile:quia vnicè fit:peccare facile, quia multifariam.[EST igitur virtus habitus electiuus in mediocritate conſiſtens quæ eſt ad
36 nos determinata ratione & cætera.]Hac in parte philoſophus cõcludit diffinitionem totam virtutis:deinde declarat extrema inter quæ collocatur media virtus:demum quòd virtus, & mediocritas dici poteſt vt oſtendit, & etiam extremum alio reſpectu.affert igitur in primis diffinitionem perfectã virtutis.nam primo inueſtigauit genus quod eſt habitus.deinde differentias quod eſt electio vel non ſine electione.poſtea quod eſt mediocritas,& coniectatrix medii, & eius medii quod eſt quo ad nos,& reſpectu noſtri, & nunc addit ratione determinata , & vt ſapiens determinaret,vt completa habeatur diffinitio.tangit autem parum hic de electione,quia in tertio huius latius de clarabit:ſic etiam de ratione terminata id eſt,recta ratione quæ eſt prudentia , & de tali ſapiente , qui eſt ipſe prudens , locis ſuis , id eſt in ſexto latiſsime docebit vt ſeruetur ordo,in quo mirificè excellit iſte philoſophus,& eum in omnibus operibus accurate ſeruat.Notãdum quòd hæc eſt bona diffinitio,quia conſtat ex genere & differentiis , & competit diffinito, id eſt virtuti,& diſtinguit eam ab omnibus aliis,quæ non ſunt virtutes tales.nam per habitum diſtinguitur ab affectibus & potentiis:quæ,& ſi ſint in anima vt virtutes: tamen non ſunt habitus.verum cum per habitum, qui eſt eius genus,conueniat cũ multis quæ ſunt in anima, & ſunt habitus vt ſcientiæ & artes:ideo additur illa differentia.Electiuus qua diſtinguitur à talibus habitibus.ars enim,& ſi ſit habitus,nõ tamen electiuus,& quia vitia ſunt habitus electiui: ideo additur alia differentia.In mediocritate conſiſtens.vitia verò conſiſtunt in exceſſu , & defectu , & non in mediocritate vt virtus.verum cum medium multifariam ſumi poſsit, & inter alia duo quorum vnum eſt ex parte rei ſecundum arithmeticam rationem:alterum ex parte noſtra ſecundum geometricam,ne ſumatur medium ex parte rei addit.quo ad nos,id eſt,reſpectu noſtri. addidit etiam terminatam rationem,id eſt rectam,quia vitioſus habet rationem,non tamen rectã, quæ eſt ipſa prudentia,nexus & nodus omnium virtutum,ſcilicet moralium:& vt magis intelligatur quæ ſit iſta determinata ratio addit vt ſapiens diffiniet,id eſt,recta ratio quæ eſt in ſapiẽte,qui accipitur hoc in loco pro prudente,qui habet in ſe rectam rationem , qua metitur omnes virtutes,& ſtudioſas actiones,qui prudens eſt ſummus in genere actiuorum vt ſapiens in genere ſpeculatiuorum:ſic ſapientia & prudentia in ſpeculatiuis & actiuis,vtraque eſt ſumma in genere ſuo. [MEDIOCRITAS autem.] Declarat nunc philoſophus quorum & inter quæ vir-
37 tus ſit mediocritas,ſcilicet inter duo vitia,quorum alterum eſt exceſſus:alterum defectus, & nõ eſt mediocritas inter duos affectus vel actus,quorum vnus ſit exceſſus,alterum defectus.ſed bene verſatur circa illos actus uel affectus,in quibus uitia excedunt & deficiunt. uirtus autem in illis medium eligit.[QVAPROPTER ipſa uirtus.]Nunc declarat philoſophus: ꝙ uirtus & ſi mediocritas ſit ſecundum ſubſtantiam,& eſſentiam ſuam rationemque formalem:tamen alio re-
38 ſpectu,id eſt,ſecundum quod bene ſe habet erit extremum,id eſt ſecundum proprietatem : quæ competit ei.uirtus igitur bifariam conſiderari poteſt:primum inquantum eſt bonum, quod opponitur malo,& ſic dicitur extremum.ſunt enim duo extrema oppoſita,ſcilicet bonum & malũ. In altero eſt uirtus,in altero uitium:quod ſubdiuiditur poſtea in exceſſum & defectum alio modo conſiderari poteſt uirtus ſecundum eſſentiam ſuam,& tunc eſt mediocritas inter duo extrema uitia,id eſt inter exceſſum & defectum. nec eſt abſurdum quòd idem diuerſis reſpectibus nunc extremum dicatur eſſe nunc medium.quare ſiquis obiiceret philoſopho,tu dicis uirtutem eſſe mediocritatẽ,& tamen ipſa eſt potius quoddam extremum,quia eſt bonũ quod opponitur alteri extremò,id eſt malo,ideo declaratur quòd inquantum bonum eſt extremum : ſecũdum uero eſſentiam ſuam rationémque formalem eſt mediocritas.ut linea ſecũdum rationem ſuam formalem eſt longitudo ſine latitudine:ſecundum proprietatem quandam eſt diuiſibilis in lineas. [NON autem omnis actus.]Hæc eſt quarta pars,in qua cum ſupra dictum ſit quòd affectus &
39 actus,ſuſcipiunt exceſſum,defectum,& medium:nunc limitat talem ſententiam , & oſtendit ꝙ non omnis actus nec omnis affectus ſuſcipit mediocritatẽ,& hoc probat tribus rationibus.Prima ratio,Illi actus atque affectus,qui ſtatim habent connexã prauitatẽ,& de natura ſua ſemper ſunt praui,quomodocunque ſumantur non ſuſcipiũt mediocritatem , at aliqui ſunt huiuſmodi,

ergo tales non ſuſcipiunt mediocritatem,& ex conſequenti nõ omnis actus,& affectus ſuſcipiũt mediocritatem:quòd autem aliqui ſunt tales affectus & actus oſtendit philoſophus.ſunt enim affectus huiuſmodi,vt maleuolentia, impudentia & ſimilia.actus verò vt ſtuprum,furtum,& alia huiuſmodi in quibus nunquam rectè agere datur,ſed ſemper delinquitur, quia ſunt praua de natura ſua,& non vt exceſſus aut defectus:tunc enim haberent medium:ſed non ſuſcipiunt mediocritatem neque exceſſum aut defectum,quia ſunt tota praua. non enim licet in maleuolentia odiſſe quantum oportet,& quando oportet:nec in furto,furari quantum oportet,& quando oportet:vt iraſci licet quantum,& quando oportet:ſimiliter in dando quantum, & cui oportet . Hæc enim ſuſcipiunt mediocritatem cum bene aguntur:exceſſum & defectum cum male aguntur.illa verò quæ nominauit philoſophus quomodocunque voluantur ſemper ſunt praua. [SIMILE 40
eſt.] Alia ratio:qua probat idem ex ſimilitudine habituũ vitioſorum. dicit enim quòd ſicut non eſt mediocritas in exceſsibus,& defectibus qui ſunt habitus vitioſi: ſic in quibuſdam affectibus & actibus non eſt mediocritas.at primum eſt,ergo & ſecundum. Aſſumptum declaratur à philoſopho afferendo in medium quædam vitia quæ ſunt exceſſus & defectus:ſcilicet iniuriam, timiditatem,luxuriam,quæ ſunt vitia oppoſita iuſtitiæ,fortitudini & temperantiæ: in quibus vitiis non eſt mediocritas:non quòd virtus non ſit media inter illa extrema,ſed ipſa cum ſint extrema non poſſunt ſuſcipere mediocritatem in ſe, cum ſint exceſſus,& defectus. nam ſi diceremus in his vitiis eſſe mediocritatem,ſequeretur abſurdum quòd eſſet proceſsio in infinitũ . Si enim exceſſus ſuſciperent in ſe mediocritatem,ſimiliter defectus, ſequeretur quòd eſſet exceſſus & defectus illius mediocritatis.& rurſus mediocritas in tali exceſſu vel defectu,& ſic eſſet exceſsio exceſſus,& defectio defectus,& eorundem ſimiliter mediocritas,& daretur proceſsio in infinitum,quod eſt abſurdum.patet igitur quòd quorundam affectuum vel actuum,& etiam exceſſus & defectus,qui ſunt habitus vitioſi non eſt mediocritas. [SED vt temperãtiæ.] Tertia ratio qua 41
idem probat.ſicut in virtutibus non eſt exceſſus,& defectus:ſic etiam in quibuſdam actibus , & affectibus non eſt mediocritas nec exceſſus & defectus.at primum eſt,ergo & ſecundum. quòd autem hoc ſit manifeſte patet.virtus enim eſt inter exceſſum & defectum:ſed nõ poteſt in ſe ſuſcipere exceſſum,& defectum,nec etiam illi affectus vel actus quos nominauit poſſunt ſuſcipere exceſſum, & defectum,quia ſi ita eſſet,poſſent etiam ſuſcipere mediocritatem, ſed ſunt omnino praua,& ſemper in illis delinquitur.ſimiliter habitus vitioſi qui ſunt exceſſus & defectus. quare nec exceſſus,& defectus ſuſcipiunt mediocritatem in ſe,nec ipſa mediocritas ſuſcipit exceſſum & defectum.Dubitatur hac in parte vtrum virtus conſiſtat inter duo vitia,& media,vt dicit philoſophus,& probatur quòd non.Inter extrema infinita non poteſt eſſe medium.at extrema virtutis.i.vitia quæ infinitis penè modis fiunt ſententia Pythagoreorum , videntur eſſe talia. ergo virtus non erit media inter vitia,vt vult philoſophus.Item id quod extremi rationem obtinet nõ poteſt eſſe medium:at virtus eſt huiuſmodi,ergo & cætera,minor eſt probata per philoſophum, qui dixit virtutem eſſe bonum.Bonum autem habet rationem vnius extremi , quod opponitur malo vt alteri extremo:ergo non poterit dici media.Item id quod eſt medium inter duo extrema eſt particeps vtriuſque extremi:ſed virtus non eſt particeps extremorum : ergo virtus non eſt media inter vitia,vt dicit philoſophus . Item illud quod eſt ſupremum non poteſt eſſe medium:at ſunt quædam virtutes quæ obtinent locum ſupremi,vt magnificentia, & magnanimitas,vt patebit inferius & cætera.Oppoſitum tamen dixit philoſophus, & oſtendit quod virtus eſt coniectatrix medii circa actus,& affectus,& quod ipſa eſt mediocritas inter exceſſum & defectum.Pro ſolutione huius dubitationis notandum quòd medium ſumitur pluribus modis:primo modo vt eſt particeps vtriuſque extremi,& ſic dicitur rubedo,& alii colores medii per participationem albedinis,& nigredinis.Alio modo dicitur medium per negationem vtriuſque extremi:ſicut quidam medici ponunt inter ſanum & ægrum corpus neutrum. tertio modo ſumitur medium in quantitate quòd diſtat æqualiter ab omni extremo vt centrum in circulo . Item quòd diſtat ab vtroque extremo per æqualem diſtantiam ſecundum arithmeticam proportionem,vt numerus ſenarius inter ſecundum & decimum. Item dicitur medium ſecundum ſimilitudinem rationis,& proportionem geometricam,vt ſex eſt medium inter quatuor , & nouẽ. ſicut enim ſex ſe habet ad quatuor,ita ad nouem.non ſecundum æqualem quantitatẽ,ſed ſecũdum proportionẽ:quæ eſt ibi ſeſquialtera, vt patet. Item alio modo dicitur mediũ formæ, vt forma embrionis eſt media inter formã ſeminis & hominis.His præmiſsis,& animaduerſis afferuntur cõcluſiones nonnullæ.Prima quòd virtus cõſiſtit in medio,non vt ſit particeps extremorũ : ſed per negationẽ vtriuſq; extremi.Secũda ꝙ virtus eſt in medio non in eo quod eſt ſecundũ æqualem diſtantiã quantitatis,& arithmeticam proportionẽ.ſed quòd eſt medium reſpectu noſtri: & ſecundum proportionem geometricã.tertia quod virtus non eſt media vt dicitur mediũ formæ. Nam ſi fiat progreſsio à forma ſeminis ad formã hominis oportet tranſire per embrionẽ,cuius forma eſt media inter formã ſeminis & hominis.at ſi fiat progreſsio ab vno extremo,puta ab auaritia,ad alterũ extremũ,id eſt prodigalitatem,nõ eſt opus trãſire per virtutẽ,id eſt per liberalitatem.nõ igitur erit mediũ formæ.Ad rationem primam,cum dicitur ꝙ inter extrema infinita nõ eſt dare mediũ:ſed vitia ſunt huiuſmodi,& cætera.dicẽdum ꝙ argumentũ curreret,ſi mediũ ſu-

meretur per participationem, aut per æqualem distantiam in aliqua continua quantitate: sed virtus dicitur medium per negationem extremorum. & non refert siue illa extrema sint infinita: siue finita: & quanuis illa non essent actu infinita, tamen possent extendi propè in infinitum, & quasi infinitis penè modis committi descendendo à medio, id est à virtute, tamen ipsa semper stabit in puncto indiuisibili negando, & repellendo extrema vitia, id est excessum & defectum. Ad secundam rationem cum dicitur id quod virtus non est media, quia subit rationem extremi, responderi potest quòd non est absurdum quòd virtus inquantum bonum sit extremum quod opponitur malo. Alio verò respectu, id est, secundum essentiam suam dicatur medium & mediocritas inter excessum & defectum. Ad tertiam rationem cùm dicitur quòd medium inter duo extrema est particeps eorum, respondetur quòd hoc esset verum de mediis quæ dicuntur participare de extremis vt viredo, rubedo, & alii colores qui dicuntur medii per participationem. verum hoc non valet de virtute: quia est medium per negationem extremorum. Ad quartam dicẽdum quòd magnificentia dicitur supremum in pecuniis distribuendis vel vtendis quasi respectu liberalitatis. & etiam magnanimitas respectu innominatæ virtutis, & quia magnificẽtia versatur circa magnos sumptus, & magnanimitas circa magna: tamen non obstat quin alia ratione possint esse media respectu suorum extremorum, quæ sunt excessus & defectus, vt patebit loco suo cum docebit quomodo sint media, & quæ sint eorum extrema. sic igitur soluta est dubitatio.

Mediocritatum inter duo extrema dispositio. *Cap. VII.*

42 ETenim idipsum non solum vniuersaliter dicere: sed ad ipsa
singula etiam accommodare oportet. Sermonum enim eorum qui circa actus versantur, vniuersales quidem magis com
munes: particulares verò magis sunt veri. actus nanque circa
singularia sunt: quibus oportet sermones consentaneos esse. Hæc igitur
43 ex descriptione sumenda sunt. Circa timores itaque fiduciásque, medio
44 critas quidem est fortitudo. at exuperantium is quidem qui non timen
45 do exuperat nomine caret. sunt autem complura quæ nominibus vacant. is autem qui confidendo exuperat: audax est. at is qui timendo
46 quidem exuperat, confidendo autem deficit: timidus. Circa voluptates atque dolores, non omnes quidem, * & minus circa dolores, mediocritas quidem est temperantia: exuperatio autem intemperantia. At deficientes circa voluptates perpauci fiunt. quapropter nec his adpositum nomen, sed insensati vocentur. Circa dandas capiendasque pecunias: mediocritas quidem est liberalitas. exuperatio autem & defectio, prodigalitas atque illiberalitas, quibus contrario modo exuperant, & deficiunt homines. Prodigus enim in erogando exuperat: in capiendo deficit. at illiberalis atque auarus in capiendo exuperat: in erogando deficit. Atque de hisce nunc quidem figura loquimur & in summa, hoc ipso contenti: postea verò exactius de ipsis determinabimus. Sunt & aliæ circa pecunias dispositiones: & mediocritas quidem est magnificentia. Differt enim hoc à liberali magnificus: quòd hic circa magna, ille circa parua versatur: exuperatio autem, * ruditas circa decorum, atque sorditas. & defectus * circa decorum pusillitas. Atque hæc
47 differunt ab iis quæ circa liberalitatem diximus esse: & differentiam posterius explicabimus. Circa honorem & eius oppositum, mediocritas quidem est magnanimitas: exuperatio vero * lentitudo quædam, & defectio pusillanimitas dicitur. Vt autem ad magnificentiam sese habere

Græcus codex pl⁹ habet, περὶ γὰρ τὰς περὶ ἀφὴν μάλιστα, id est, (nã circa corporeas, & eas potissimũ quæ tactu percipiuntur.)

ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία

μικροπρέπεια.

χαυνότης

diximus liberalitatem, hoc differentem ab illa quòd circa parua verſatur: ſic ſeſe habet & ad magnanimitatem (quæ quidem circa honorem magnum verſatur) alia quædam diſpoſitio, quæ circa paruum verſatur, fit enim, vt appetatur honor vt oportet, & magis quàm oportet, & minus. atque iis quidem qui in honorum exuperat appetione, ambitioſus vocatur: is autem qui deficit, * appetitione vacans honoris, & medius

ἀφιλότι- μος.

nomine caret. Diſpoſitiones etiam ipſæ præter vnam nomine carēt ambitioſi, nanque ambitio vocitatur. Quocirca fit, vt extremi de medio loco decertent: nos quoque medium hunc, modo ambitioſum, modo vacantem honoris appetitione vocamus, & nunc ipſum ambitioſum: nũc alterum laudamus. quam autem ob cauſam id facimus, in ſequentibus explanabitur. Nunc de cæteris eundem ſeruantes modum dicamus. Eſt 48
igitur & circa irã mediocritas, & exuperatio & defectio. atque cùm fere nominibus careant: medium manſuetum dicentes, mediocritatem manſuetudinem appellabimus, extremorum autem is quidem qui exuperat, iracundus, & vitium iracundia vocitetur. is verò qui deficit, * ira vacans: & defectio, * iræ vacuitas nuncupetur. Sunt & aliæ tres mediocritates,

ἀόργητος. ἀοργησία.

quæ tametſi ſimilitudinem quandam & conuenientiam inter ſeſe habent: differunt tamen. Omnes enim ſunt circa verborum, actuúmve cõmunem vſum. ſed differunt quòd earũ vna circa verum quod eſt in ipſis cæteræ circa iucundum verſantur: quod quidem partim eſt in ioco, partim in cæteris congreſsionibus vniuerſis. & de his igitur eſt dicẽdum: vt magis cernamus in vniuerſis mediocritatem quidem laudabilem eſſe, extrema verò neque recta, neque laudabilia, ſed vituperabilia eſſe. Atque horum etiam pleraque nominibus carent. verùm enitendum eſt & 49
his, perinde atque cæteris, ponere nomina diluciditaris gratia, vt facilè ſequi poſsimus. Circa verum igitur medius quidem verax quidam, & mediocritas veritas appelletur. fictio verò, ſi ad maiora pergat arrogantia, & arrogans qui ipſam habet dicatur: ſin ad minora, * diſsimulatio nuncupetur: & qui habet ipſam, * diſſimulator. Circa iocundum quod

εἰρωνεία. εἴρων.

in ioco conſiſtit medius quidem comis ac vrbanus: & diſpoſitio comitas atque vrbanitas appelletur. exuperatio autem ſcurrilitas: & qui ipſam habet, ſcurra, & qui deficit, ruſticus quidam: & habitus, ruſticitas nuncupetur. Circa verò reliquum iocundum quod eſt in vita, is quidem qui eſt vt oportet iocũdus amicus dicatur, & mediocritas amicitia. Is autem qui exuperat: ſi nullius gratia rei, placidus. ſin ſui emolumenti cauſa, adulator eſt appellandus. At is qui deficit & in cunctis eſt iniocundus: contentioſus quidẽ, difficilíſque dicatur. Sunt & in affectibus & in iis quæ ſunt circa affectus, mediocritates. Verecundia nanque virtus quidem non eſt. laudatur tamen & ipſe etiam verecundus, nam & hic dicitur eſſe medius & exuperans atque deficiens. & exuperat quidem is qui in

vniuersis verecũdatur: qualis est ipse pauidus. qui verò deficit, aut nulla in re verecundatur, appellatur impudens: medius verò dicitur verecundus. Indignatio autem mediocritas est inuidiæ, & maleuolentiæ. versantur autem circa dolorem & voluptatem, quæ oriuntur ex iis quæ proximis accidunt.* indignans enim dolet: cum aliqui prosperitate fortunæ indigne feruntur. inuidus autem hunc exuperãs de omnibus dolet. sed νεμεσητικός.
50 maleuolus adeo deficit in dolendo vt gaudeat. Verum de his erit & alio
51 loco tempus dicendi. De iustitia verò postea pertractabimus. atque cum non dicatur simpliciter distinguemus ipsam, & de vtraque dicemus quo modo mediocritas est. & similiter de rationis virtutibus.

Commen.

42 ETENIM idipsum non solum.] Hic est tertius tractatus huius secũdi libri, in quo post quã ostendit essentiam, & diffinitionẽ virtutis: nunc diuidit virtutem in suas species, ponendo cuique suum nomen. Diuiditur hic tractatus in tria capitula. In primo diuidit virtutẽ tanquam genus in suas species. In secũdo comparat extrema adinuicem, & medium id est virtutem ad extrema, ostendendo contrarietatem eorum. In tertio affert modos nõnullos & regulas, quibus possimus nobis acquirere virtutes. Primum capitulum diuiditur in duas partes. in prima proponit suam intẽtionem: in secunda incipit cõsiderare de singulis speciebus virtutum. Dicit igitur in primis quòd oportet non solùm in vniuersali tãtùm, & in genere assignare diffinitionem virtutis vt fecimus, sed opus est etiam descẽdere ad species, & singulas virtutes. nam in actiuis scientiis particularia habẽt maiorem certitudinem quàm vniuersalia. quia in his vniuersalia videntur accipere certitudinem suam ab ipsis singularibus, & scientia actiua ordinatur ad actionem quæ versatur circa singularia. oportet igitur descendere ad speciem specialissimam cuiusque virtutis, & vnicuique accommodare datam diffinitionem, vt & virtutes magis distincte percipiantur, & probetur bene esse datam diffinitionem ex inductione singularũ virtutum. nam si declarabitur, quod temperantia est habitus medius inter talia extrema, & fortitudo, & liberalitas, & singulæ aliæ, merito colligetur ex his quòd virtus est habitus cõsistens in mediocritate vt diximus. sed describenda sunt hæc, & designanda: in tertio postea, & in quarto depingenda. sed in designatione est notandum quòd ipse primo ponit materiam vniuscuiusque virtutis circa quam versatur: postea ponit medium circa illam materiam in qua potest quis se habere mediocriter, quòd medium est ipsa virtus, & nominat talem virtutem: deinde ponit extrema circa illam materiam, in qua potest quis se male habere aut excedendo aut deficiendo. [MAGIS
43 communes.] Quia competunt. Nec magis veri, quia nostræ actiones versantur circa singularia, & si accommodantur singularibus tunc videntur magis veri. Notãdum quòd cum philosophus dicit ad singula, & postea particulares, non intelligit indiuidua, quæ de nullo inferiore prædicantur. sed species specialissimas, & sic declarat singulas virtutes secundum species specialissimas. Vt fortitudinem non hanc vel illam fortitudinem, temperantiam non hanc vel illam. Nam de singularibus non est proprie scientia. Quapropter à generalissimis descendentem ad species specialissimas iubet Plato quiescere. [CIRCA timores.] Hæc est secunda pars huius capituli, in
44 qua philosophus primo enumerat virtutes, & earũ extrema quæ versantur circa affectus: deinde virtutes quæ respiciunt res externas: demum eas, quæ respiciunt quosdam actus exteriores in conuersatione humana. & addit etiam quasdam mediocritates, & earũ excessus & defectus, quæ non sunt proprie virtutes, sed potius affectus vt verecundia, & similia. In primis igitur enumerat virtutes: quæ versantur circa affectus, & quia affectus sunt in appetitu sensitiuo: appetitus autem sensitiuus est duplex, aut irascibilis, aut concupiscibilis, in irascibili collocatur fortitudo tanquam in subiecto: in cõcupiscibili ponitur temperantia, & siquæ aliæ ad eam reducuntur. Et notandæ sunt istæ potentiæ animæ, quia ex sufficienti diuisione potentiarum oritur numerus sufficiens ipsarum virtutum, & percipitur cur sint tot species, & non plures: ex diuersitate verò obiectorum circa quæ versantur, oritur ipsarum diuersitas: qua inter se distinguuntur. sunt tot, quia tot sunt potentiæ: sunt diuersæ, quia diuersa sunt obiecta circa quæ versantur. Incipit igitur à fortitudine, & ponit materiam, id est timores & audacias circa quæ versatur, & cum mediocriter se habet est fortis, & eius dispositio fortitudo. qui excedit in non timendo innominatus est, sed dicatur intimidus: & qui excedit in audendo audax dicitur: qui deficit in audendo, & qui excedit in timendo vno nomine appellentur timidi. Notandum quòd ille qui excedit in non timẽdo, potest appellari intimidus quoquo modo: tamen hoc nomen non attulit philosophus quia videtur competere multis. Nam audax & fortis quoquo modo potest appellari intimidus, non

autem econtra, quia intimidus eſt vniuerſalior. Semper enim à minus vniuerſali ad magis vni-
uerſale valet cõſequentia:vt homo eſt animal,non econtra.[CIRCA voluptates.] Affert aliam 45
virtutem,id eſt temperãtiam,quæ verſatur circa dolores & voluptates,licet minus circa dolores.
At circa voluptates verſatur non tamen omnes,ſed circa eas tantùm quæ ſunt tactus, & guſtus,
vt eſt cibus,potus & res venerea.Circa hæc mediocria eſt temperantia,exceſſus,intẽperantia,
defectus:licet non habeat proprium nomen,tamen vocetur inſenſibilitas quædam vt dicit phi-
loſophus.[CIRCA dandam.]Affert nunc philoſophus alias virtutes quæ verſantur circa res ex-
ternas,quæ aut malæ,aut bonæ putantur.& primo circa pecunias dandas accipiẽdáſque eſt me- 45
diocritas ipſa liberalitas, cuius exceſſus eſt prodigalitas, defectus eſt auaritia. Eſt & alia medio-
critas circa pecunias, quæ appellatur magnificentia, cuius exceſſus appellatur ruditas circa de-
corum,& ſordiditas quædam:defectus verò modicitas. Notandum quòd inter liberalitatem &
magnificentiam intereſt, quia & ſi ambæ iſtæ virtutes verſentur circa eandem materiam, id eſt
circa pecunias:tamen non eodem modo,quia liberalitas circa parua,magnificẽtia circa magnos
ſumptus,eodem modo extrema liberalitatis circa parua, extrema magnificentiæ circa magna,&
ſi male verſentur.magnificentia igitur eſt mediocritas vt diximus:exceſſus verò dicitur ruditas
circa decorum,& ſordiditas.& talis eſt qui facit magnos ſumptus vbi non ſunt faciẽdi, & neſcit
eos locare,& non peccat in eo quod parum expendat, ſed cum magnos ſumptus faciat eſt ſordi-
dus & mechanicus,& neſcit vbi conſiſtat decorum magnificentiæ.vnde cum græcè dicatur ma-
gnificentia μεγαλοπρέπεια quaſi in magnis ſeruans decorum : ſic exceſſus appellatur à philoſopho
ἀπειροκαλία quaſi inexperientia & inſcitia decori,& item ſordiditas βαναυσία, defectus verò appel-
latur modicitas:quæ fit cum aliquis verſatur circa res magnas,& deficit in ſumptibus cõuenien-
tibus ei rei. [CIRCA honorem.] Affert alias virtutes duas, quæ ſic ſe habent circa honores vt 47
magnificentia,& liberalitas circa pecunias. Eſt enim magnanimitas circa honores magnos me-
diocritas quædam,exceſſus verò defluẽtia quædam:& talis eſt χαυνὸς,id eſt mollis,& defluens ad
exiſtimãdum ſe magnis dignum cum non ſit,defectus verò eſt puſillanimitas. alia eſt mediocri-
tas circa paruos honores,quæ eſt innominata:exceſſus dicitur ambitio,defectus qui eſt diſpoſi-
tio non habet nomen.ideo dicit philoſophus,quòd diſpoſitiones præter vnam quæ eſt ambitio
non habent nomen.exceſſus igitur dicitur ambitio:excedens ambitioſus, medius & mediocri-
tas non habent nomen. defectus quoque non habent nomen : deficiens verò appellatur vacans
ambitione,& appetitione honoris.quare cum medius ſit innominatus,appellatur interdum no-
minibus extremorũ.[EST igitur & circa iram.]Affert aliam virtutem reſpiciens iram, quæ di-
citur manſuetudo licet improprie : exceſſus verò iracundia, defectus verò vel deficiens potius
iracundia vacans. græce enim ἀόργητος dicitur priuatiue ab iracundo. [SVNT & aliæ tres.] Hac 48
in parte philoſophus affert tres alias mediocritates, quæ conueniunt in eo quod omnes verſan-
tur circa communionem verborum, & actuum, differunt poſtea quod quælibet eſt circa pro-
priam materiam,quæ eſt triplex,vnde tres ſunt virtutes inter ſe diſtinctæ, vel tres mediocrita-
tes,quarum vna eſt circa verum in verbis quæ ſerio dicuntur,& appellatur veritas:extrema ve-
rò vno nomine poſſunt appellari fictio, quæ ſi ſit exceſsio, arrogantia: ſi defectio, diſsimulatio
nuncupatur. Alia eſt mediocritas circa iocundum quod eſt in verbis,quibus in iocunda cõuer-
ſatione vti ſolemus.talis mediocritas dicitur comitas:exceſſus,ſcurrilitas,defectus verò ruſtici-
tas.Tertia eſt mediocritas circa iocundum reliquum,ſcilicet quod eſt in cæteris actibus cõuer-
ſandi,quæ appellatur amicitia,non quòd ſit amicitia illa propria,& vera:ſed cum non habeatur
proprium nomen eius,dicitur amicitia,quaſi quædam apta,& iocunda affabilitas. Eius exceſſus
poteſt eſſe duplex,aut enim excedẽs eſt nullius gratia,& tunc appellatur aſſentator,aut ſui com-
modi & emolumenti cauſa,& tunc appellatur adulator.deficiens verò moroſus difficiliſque di-
cetur. [SVNT & in affectibus.] Hac in parte philoſophus affert quaſdam mediocritates circa
affectus, & in affectibus quæ non ſunt virtutes neque habitus, ſed tamen eas affert vt oſtendat
quòd omnis mediocritas etiam in affectibus,& actibus eſt laudanda:extrema verò ſunt vitupe-
randa.primo affert verecundiam quæ eſt mediocritas laudanda in affectibus:exceſſus verò paui-
ditas:defectus impudentia dicitur.eſt & alia mediocritas quæ eſt affectus,& dicitur indignatio:
exceſſus eſt inuidia,defectus maleuolentia, & verſatur circa dolorem,& voluptatem,quæ oriun
tur ex bonis & malis proximorum.inuidẽtiam eſſe dicunt ægritudinem ſuſceptam propter alie-
nas res ſecundas, quæ non nocent inuidenti. maleuolentia fit voluptas ex malo alterius. Hæc
Cicero in Tuſculanis.[VERVM de his.]Philoſophus in libro Rethoricorum ſuorum de inui- 50
dia,& maleuolentia, & iis affectibus tractat, quæ videntur pertinere ad oratoriam facultatem.
[DE iuſtitia verò.]Excuſat ſe quòd hoc loco non fecit mẽtionem de iuſtitia.nam in quinto hu- 51
ius latiſsime docebit,ſimiliter in ſexto de virtutibus rationis,& intellectiuis.

De virtutum ac vitiorum mutua oppoſitione. *Cap.VIII.*

52 CVm autem tres ſint diſpoſitiones, & duæ quidē ſint vitia, quo-
rum alterum in exuperatione, alterum in defectione conſiſtit:
vna autem virtus, quæ quidem eſt mediocritas: omnes inter ſe,
etſi non æquè, ſuſcipiunt oppoſitionem. Extremæ nanque, cum mediæ,
tum inter ſeſe cōtrariæ ſunt: media verò extremis. Nam vt æquale maius
53 quidem eſt cum comparatur ad minus: minus autem cum cōparatur ad
maius: ſic & habitus medii reſpectu quidem defectionum exuperāt: re-
ſpectu autem exuperationum deficiunt, tam in affectibus, quàm etiam
in actibus. fortis enim cum ad timidum comparatur audax: cum ad au-
dacem, timidus eſſe videtur. pari modo temperans reſpectu quidem in-
ſenſati, intemperans: reſpectu autem intemperantis, inſenſatus videtur.
Liberalis etiam prodigus videtur ſi ad illiberalem: illiberalis, ſi cum pro-
digo conferatur. Quapropter & extremorum vterque medium ipſum
ab ſe compellit ad alterum. atque fortem, audax quidem timidum: ti-
midus autem audacem appellat. & in cæteris ſimili modo. Hæc cum
54 hoc pacto inter ſeſe opponantur: maior eſt vtique cōtrarietas extremo-
rum inter ſeſe quàm ad medium. Longius enim hæc inter ſeſe, quàm à
medio diſtant. & perinde, atque magnum magis à paruo, paruumque à
magno, quàm ab æquali vtrumque diſtat. Extremis inſuper nōnullis ad
55 medium ſimilitudo quędam eſſe videtur. vt audacię ad fortitudinem: &
prodigalitati ad liberalitatem. at extremorum inter ſeſe maxima eſt diſ-
ſimilitudo. atque ea quæ plurimum inter ſe diſtant diffinientes: contra-
ria dicunt. quo fit vt ea quæ magis diſtant magis contraria ſint. At verò
56 medio in quibuſdam exuperatio: in quibuſdam defectio magis opponi-
tur. Fortitudini nanque non audacia quæ eſt exuperatio: ſed timiditas
quæ eſt defectio magis opponitur. Temperantiæ verò non inſenſibili-
tas, quæ quidem eſt defectio: ſed intemperantia quæ eſt exuperatio ma-
gis opponitur. Id autem ob duas accidit cauſas. atque vna quidem eſt ex
ipſius rei natura. nam quia propinquius atque ſimilius eſt extremorum
alterum medio, ideo non hoc ipſi, ſed contrarium oppoſitum eſſe magis
aſſerimus. vt cum audacia quidē ſimilius fortitudini videatur atque pro-
pinquius eſſe, timiditas autem diſſimilius: hanc illi magis oppoſitam eſ-
ſe cenſemus. etenim ea quæ plus à medio diſtant, eidem contraria magis
eſſe videntur. Hæc igitur vna eſt cauſa: quæ quidem eſt ex ipſius rei na-
tura. Altera autem ex nobis ſumitur ipſis. ea nanque medio cotraria ma-
gis eſſe videntur: ad quæ nos ipſi quodammodo natura ſumus propēſio-
res. nos enim ipſi quia magis ad voluptates ſumus procliues, idcirco faci-
lius ad intemperantiam quàm ad modeſtiam inclinamur. hæc igitur ma
gis contraria dicimus, ad quæ fit magis accretio: & propterea intempe-
rantia, quæ eſt exuperatio, magis eſt contraria temperantiæ.

Commen.

CVM autem tres sint.] Hoc est secũdum capitulum huius tractatus, in quo philosophus de- 52
clarat oppositionem inter virtutem & vitia, & etiam vitiorum inter se. Diuiditur autẽ in
quatuor partes. In prima affert intentionẽ suam. in secunda ostendit quòd virtus est con-
traria vitiis. in tertia ostendit quòd vitia sunt magis cõtraria inter se, quàm virtuti. in quarta, ꝙ
virtus est magis contraria vni extremo quàm alteri. in prima igitur parte affert intentionẽ suá,
dicendo ꝙ media quæ sunt virtutes, & extrema quæ sunt vitia, inter se omnia ista opponũtur, &
dicit quomodo. [NAM vt æquale.] Hæc est secũda pars in qua incipit declarare quomodo vir- 53
tutes opponuntur suis extremis, & dicit ꝙ habitus medii qui sunt virtutes opponũtur extremis
secundum quod varie comparantur. nam medius habitus tam circa affectus, quàm circa actus, si
comparatur ad defectum, est ei contrarius tanquam excessus: si comparatur ad excessum, est con
trarius tanquam defectus, vt aperte patet in textu exemplo fortis, & aliorum quæ ponit philo-
sophus. Notandum quòd virtus potest considerari bifariam, vno modo vt est mediocritas, alio
modo vt est bonum, vt sæpius diximus. vt est mediocritas opponitur duobus extremis, quorum
vnum est ex vna parte vt excessus: alterum ex alia, vt defectus. vt autem est bonum, ex vna parte
contrariatur illis simul sumptis, vt malo ex altera parte, & magis cõtrariatur vt bonũ malo quàm
vt mediocritas excessui atque defectui. philosophus autem loquitur hic de ea contrarietate, qua
virtus opponitur vt mediocritas suis extremis, & extrema inter se vt excessus atq; defectus, in-
ter quæ est magna oppositio. Notandũ quòd ꝓprie, & absolute vnũ dicitur vni cõtrariari. Nam
cum contraria sint causa corruptionis, natura sagacissima, non fecit vt vni multa essent cõtraria.
quo magis vnumquodque cõseruaretur. ex his dubitaret aliquis quomodo Aristoteles velit duo
extrema vni medio opponi vt ait. Dicendum quòd oppositio ad hoc ꝓpositum bifariam cõsi-
derari potest, aut simpliciter, & absolute, aut secundũ quid in oppositione. simpliciter vnum tan-
tum vni opponitur vt album nigro: in oppositione secundum quid possunt vni plura opponi vt
album nigro, fusco & huiusmodi. extrema igitur opponi medio videntur secundum quid, & etiã
videntur inter se contrariari secũdum quid: simpliciter uerò uirtus si sumatur ut bonũ, & extre-
ma ut malum: non enim respectiue, sed ex parte rei opponũtur & simpliciter. [HAEC cum hoc
pacto.] Hoc loco & tertia parte ostẽdit philosophus, quòd maior est contrarietas inter extrema 54
ad inuicẽ quàm inter extrema ad medium, & hoc ꝓbat duabus rationibus: prima ratio sumitur à
distantia: secũda à dissimilitudine. Illa quæ magis distant magis sunt contraria, quàm ea quæ mi-
nus. Sed extrema magis inter se distant quàm mediũ ab extremis, ergo magis sunt contraria, ma-
ior patet ex diffinitione contrariorum quam afferet in sequenti ratione: minor ꝓbatur à philo-
sopho, quia magis distat paruũ à magno, quàm vtrũuis ab ęquali. ergo cõclusio est vera, ꝙ maior
est contrarietas extremorum ad inuicem, quàm medii ad extrema. & hoc est si sumatur oppositio
respectiua, & virtus vt est mediocritas, & extrema vt excessus, & defectus secundum eam distin
ctionem superius allatam. virtus enim vt medium aliquorum est medium, excessus verò alicuius
est excessus, & defectus alicuius est defectus, id est, excessus refertur ad defecũm, & defectus ad
excessum, & medium ad vtrũque. itaque secundum respectiuam quandam oppositionem maior
oppositio esse videtur extremi ad extremum, quàm medii ad vtrũuis extremum, si virtus suma-
tur vt medium: & extrema vt excessus, & defectus. sin verò virtus sumatur vt bonum, & non vt
mediũ: extrema verò vt malum, & non vt excessus, & defectus: tunc virtus magis opponetur vi-
tiis quàm vitia inter se: quia opponentur vt bonum malo, & illa vt malum malo, & bonum malo
absolute opponitur, & secundum oppositionem simpliciter, & ex parte rei: non respectu nostri 55
sicut videntur opponi media, & excessus & defectus inter se. [EXTREMIS insuper.] Alia ra-
tio qua idem probat, scilicet quòd maior est cõtrarietas extremi ad extremum quàm extremi ad
mediũ. In quibus est maior similitudo, est minor distantia. at extrema nonnulla habẽt cum me-
dio maiorem similitudinem quàm inter se, ergo habent minorẽ distãtiam, & ex consequẽti mi-
norem cõtrarietatem. extrema verò maiorẽ, quod patet ex diffinitione contrariorum, quia con
traria sunt quæ posita sub eodem genere maxime distant: & patet hoc etiam exemplo fortitudi-
nis, & audaciæ & similium. & intelligendũ quòd philosophus sumit hic virtutes vt sunt medio-
critates: vitia verò vt sunt excessus & defectus. [AT verò medio.] Hæc est quarta pars huius ca- 56
pituli, in qua ostẽdit quòd virtus magis opponitur alteri extremorum. deinde declarat quam ob
causam hoc fieri videtur. Dicit igitur quòd in quibusdã magis opponitur medio excessus vt in-
temperantia temperãtiæ. s. quàm defectus, in quibusdam verò magis defectus quàm excessus, vt
auaritia liberalitati. Hoc autem videtur euenire ob duas causas, dicit philosophus, quarũ vna est
ex parte rei & natura rei: altera est ex parte nostra, ex parte rei, & ex parte ipsorum semper illud
quod est dissimilius à medio est ei magis oppositũ, ut intemperãtia tẽperantiæ ex parte nostra,
scilicet ea extrema ad quæ secundũ naturã appetitus sensitiui magis inclinamur, sunt magis op-
posita medio. appetitus enim sensitiuus de natura sua est irrationalis, & cũ fertur nutu suo semp
inclinatur ad illud quod est à ratione alienũ. fertur enim libentius ad magis uoluptuosum ut nũc

& magis iocundum sensui quod est alienum à ratione. at quælibet virtus semper est cum recta ratione:ergo illud extremum,ad quod natura magis trahimur secundum partem sensitiuam, est magis virtuti oppositum. Dubitatur quia non videtur verum quòd virtus opponatur magis alteri extremorum:nam id quod videtur æqualiter distare ab extremis,non magis vni,quàm alteri est contrarium.at virtus est huiusmodi,ergo & cætera. Item id quod de natura sua collocatur in medio,eo magis bene se habet,quo magis est in medio:at virtus de natura sua collocatur in medio:ergo quanto magis erit in medio:tanto melius se habet: & hoc pacto non magis opponetur vni extremorum quàm alteri. Pro solutione notandum quòd medium vt suprà patuit duplex est ex parte rei,& ex parte nostra.medium rei semper distat æqualiter ab vtroque extremo:medium ex parte nostra non sumitur secundum æqualem distantiam:sed secundum multitudinem rationis. Hac stante distinctione facilè soluuntur argumentationes in contrarium factæ.valent enim de medio ex parte rei,nō autem de eo quod sumitur respectu nostri,quod pertinet ad virtutem: est enim mediocritas quo ad nos.hæc & superiores distinctiones notādæ sunt,vt fugiamus nonnullas altercationes:quæ circa istas contrarietates fieri solent.

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt. *Cap.IX.*

57 VIrtutem igitur moris mediocritatē esse, & quomodo sit, & vitiorum duorum mediocritatem esse, vnius per exuperationē,
alterius per defectionem, & talem esse propterea quod coniectatrix est eius medii quod in affectibus est atque actibus: satis
iam diximus. Quapropter difficile est studiosum esse: est enim difficile
in vnoquoque medium capere: vt circuli medium inuenire, non cuiuslibet,sed scientis est tantum. Pari modo irasci quidem, & dare argētum,
sumptúsve facere: cuiuslibet est,& facile. sed cui, & quantum, & quando & quomodo,& gratia cuius oportet:non cuiuslibet est,neque facilè.
quod quidem est ipsum rectum,& est perrarum,& laudabile, & perpul-
58 chrum. Idcirco eum qui medium ipsum coniectat,primum quidē à magis contrario discedere oportet, & perinde atque* Circe monebat. * Ex- καλυψῶ
tra vndam & fumum longe compelle carinam. Extremorum enim al- Homerus
tero magis,altero minus delinquitur. Cum igitur consequi mediū sum- Od.μ.
mè sit difficile:secunda(vt inquiūt)nauigatione,minima malorum sunt
capienda.Idque erit hoc maximè modo quem diximus.Considerare au
59 tem oportet, & ad quæ nos sumus propensiores, nam alii ad alia natura
sumus procliues. quod quidem ex voluptate,doloréve inde prouenien-
te percipietur,atque nosipsos ad contrarium oportet retrahere. Longè
nanque à delinquendo secedentes: ad ipsum tandem medium accedemus. vt solent ii facere, qui lignorum ea quæ sunt obliqua ad rectitudi-
nem redigunt. In vniuersis autem cauendum est maximè à voluptate:
60 non enim incorrupti iudicamur de ipsa. Vt ergo Troianorum senes erga
Helenam sese habuerūt:sic & nos voluptatem ipsam esse affectos,in om
nibusque * illorum dicere vocem oportet. Hoc enim pacto remouentes Iliad.γ,
à nobis ipsam,minus peccabimus. Hæc igitur facientes(vt in summa di- ἀλλὰ καὶ
cam)maximè medium attingere,cōsequíve poterimus. Id autem ipsum ὧς τοίηπερ ἐοῦσ' ἐν νηυ
61 difficile est fortasse, & in singularibus maximè. Non enim facilè deter- σὶ νεέσθω.
minari potest,quo modo,& quibus,& pro quibus: & quanto in tempo- &c.
re irascendum est. etenim nos interdum eos qui deficiunt laudamus, &
mites dicimus esse:interdum ipsos infensos, appellamus viriles. Verùm

qui parum à recto exorbitat non capitur: siue ad defectionẽ, siue ad exuperationẽ se flectat. qui verò multum: vituperatur. non enim latet egressus. Facile autẽ non est excipere ratione: quousque & ad quantum à recto quispiam egressus, carpendus est. neque enim aliud quicquam sensibilium determinari facile potest. talia verò in singularibus sunt: & iudicium est in sensu. Verum illud est manifestum: mediũ habitum in vniuersis laudabilem esse. Oportet autem nunc ad exuperationem, nunc ad defectionem declinare hoc enim pacto facillime medium ipsum & rectum attingemus, ac assequemur.

Commen.

VIRTVTEM igitur moris.]Hoc est tertium capitulum huius tractatus, quibus dat regulas & documenta quibus possimus consequi medium, & ipsas virutes. nam cum superius dixerit, & ostenderit difficultatem inueniendi medium, consentaneum fuit, vt etiam daret modum quo tale medium adipisci possimus. Diuiditur in tres partes, in prima epilogat ea quæ dicta sunt, & repetit difficultatẽ inueniendi medium. in secunda affert nonnulla documenta ad ipsum inueniendum. in tertia determinat ipsum medium quoad fieri potest secundum subiectam materiam. in prima igitur parte repetendo ea quæ suprà dixit cum virtus consistat in medio, & inuenire medium difficile sit: arduum certe erit studiosum euadere, & consequi virtutem. probatur. Medium inuenire difficile est, at virtus consistit in medio, ergo virtutem inuenire difficile est. maior ostenditur in textu: nam medium circuli adeò difficile est ad inueniendum vt nemo nisi sciens, & mathematicus possit inuenire, & scire demonstratiue. quòd si tale medium quod est rei, & æqualiter distás ab extremis est adeò difficile ad inueniendum: multo difficilius erit inuenire medium quo ad nos, id est virtutis, quòd non æqualiter distat ab extremis, sed quandoque declinat ad excessum, quandoque ad defectum: minor est iam probata, scilicet, quòd virtus consistit in medio: ergo conclusio patet quòd inuenire mediũ in virtute morali est valde difficile. & per cõsequens studiosum euadere. [IDCIRCO eum qui.] Hæc est secunda pars in qua philosophus affert tria documenta inueniendi medium. primum sumitur ex parte oppositionis medii ad extrema: secũdũ nostra ex parte: tertium ex parte voluptatis. in prima affert documentum ex oppositione quæ est inter virtutem, & vitium, vel inter medium, & extrema, quia dixit quòd medium magis opponitur vni extremorum quam alteri. ergo qui vult inuenire mediũ dicit philosoph⁹, fugiat maximè ab eo extremo, quod magis opponitur medio, & vbi nõnulli in textu habẽt Calypso: vult dicere Circe Est enim. Homeri versus: quo admonet Vlissem variis nauigationibus errantem post excidium Troiæ vt extra fluctum & fumum nauem adigat, id est, vt euitet scyllam & charybdim, & vbi fiunt signa quædã ex quibus cognoscũtur, scilicet ex fumo & fluctibus vt ait Homerus. at si non possumus omnino attingere mediũ: saltem sumamus minus malũ iuxta vetus ꝓuerbium, secunda quãdoque nauigatione esse vtẽdum, id est, vt agamus eo modo quo melius possumus: si eo modo quo volumus non licet. [CONSIDERARE autem.] Affert secundum documentum quod sumitur nostra ex parte. dicit enim quod est animaduertendum ad quæ magis inclinamur, & ab illis est fugiẽdum, & in oppositum accedendum, & affert signum quo poterimus cognoscere, ad quæ simus magis inclinati, scilicet ex dolore, & voluptate: qui prouenit nobis ex ipsis actionibus. si enim delectamur luxuria: signum est quòd sumus inclinati ad intemperantiam, & similiter si dolemus cum deest luxuriandi facultas. talis autem debet ab intemperãtia longius abire, & se ad insensibilitatem vertere. hoc enim pacto se in oppositum trahendo facilius medium inueniet: sicut illi qui ligna rectificant. flectunt enim lignum curuum ex sinistra parte in dextram vt rectum efficiatur. Dubitatur quia hoc documentum videtur quoquo modo superiori contrarium. Nam per primam regulam debemus recedere ab auaritia quæ est magis contraria medio, id est liberalitati, quàm prodigalitas: & tamen siquis esset magis inclinatus ad prodigalitatem per secundam regulam, magis deberet recedere à prodigalitate. Hæc ergo videntur esse opposita. Dicendum quòd vt plurimum euenire videtur vt homines secundum appetitum sensitiuum ferantur ad id quod est magis oppositum virtuti & medio: philosophus autem anteà dixit quòd hæc doctrina non oritur ex principiis necessariis: sed ex iis quæ vt plurimum fiunt, & oportet accommodare præcepta subiectæ materiæ. quòd si fieri possit quandoque vt aliquis magis inclinetur ad extremum minùs oppositum medio: hoc raro eueniet, & tamen siquando eueniet, secunda regula videtur seruanda ad medium inueniendum. philosophus igitur sibi non contradicit secundum ea, quæ vt plurimum

60 fieri solent. [IN vniuersis.] Tertium documentum est vt caueamus à voluptate: quia est insita no bis à primis incunabilis: & quanuis videatur amica naturæ. tamen decipit nos: & nisi caueamus prius non occupat, & corrumpit quàm animaduertamus. quare, vt senes Troianorum cum consultarent vtrum esset reddenda Helena Græcis: dixerunt, quanuis sit pulchra, eam tamen resti-
61 tuamus, vt refert Homerus. sic oportet nos repellere voluptatem, vt medium inueniamus. [ID autem ipsum.] Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus ostendit, quod determinate asignare istud medium difficile est, præsertim in singulis rebus circa quas versantur nostræ actiones. singularia verò subiiciuntur sensui, & iudicium sensus circa illa versatur. at hæc singularia tantam habẽt varietatem, vt difficile sit in his certam regulam statuere, & diffinire verbis, quid in qualibet re sit omnino agendum, vt exemplo irascendi ostendi in textu. verùm concludit quòd cum medius habitus semper laudetur, oportet declinare quandoque ad excessum quandoque ad defectum quod videtur redigi ad superiores regulas. hec autem facere oportet, vt medium consequamur si possumus, vel saltem ei appropinquemus quoad fieri potest.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM Liber Tertius.

De voluntario & inuoluntario. *Cap. I.*

CVM autem virtus circa affectus, actusque versetur: & in iis
1 quidem quæ sua sponte quis agit, laudes & vituperatio-
2 nes: in iis autem quæ inuitus facit, venia non nunquam &
misericordia locũ habeat: eos forsitan qui de virtute con-
siderant, * & de eo quod sua sponte quis facit atque inui- τὸ ἑκούσιον
tus: determinare necesse est. vtilis est etiam legumlatoribus hęc sanè con καὶ ἀκούσιον
3 sideratio, ad præmia, pœnásq; instituendas. Videtur itaque ea inuitus fa-
4 cere quispiam, quæ violentia, vel per ignorationem facit. Id autem vio-
lẽtum: cuius principiũ est foris, in quod nihil is qui agit, aut patitur con-
fert. vt si ventus aliquò tulerit, aut homines potestatem habentes. At ea
quæ ob maiorem metum malorum, aut ob aliquod bonum aguntur. vt
si tyrannus quempiam aliquid agere turpe iuberet, habens in potestate
& parentes & liberos, hac lege, vt si illud agat, illi sint incolumes: si non
agat, dispereant. controuersiam habere videntur, vtrum hæc inuiti an
sponte faciant homines. Tale etiam quid accidit & circa iactus eos, qui
5 in tempestatibus fiunt. Simpliciter enim nemo suas fortunas eiicit spon
te. sed omnes propter suam, cæterorúmque salutem eiiciunt: modo sint
mentis sanæ. tales igitur actus mixti quidem sunt. Iis autem magis sunt
similes quos sponte homines agunt. Expetuntur enim tum cum agun-
tur: atque finis actionis in temporis conditione consistit. & spõte igitur
& inuitum vnumquęque dicendum est agere cùm agit. agit autem sua
sponte. Est enim in ipso principium mouendi partes eas quæ sunt in hu-
6 iuscemodi actibus instrumenta. at quorum principium est in ipso: ea a-
gere vel non agere in ipso est situm. talia igitur sua sponte quisque agit.
7

At ſimpliciter fortaſsis inuitus. nemo nanque talium quicquam per ſe
expeteret vnquam. In actibus autem huiuſcemodi nonnũquam homi-
nes laudantur: cum pro magnis & honeſtis rebus aliquid turpe ferunt
aut moleſtum, ſi verò contrà faciunt, vituperantur. eſt enim improbi
pro nulla re honeſta vel mediocri, res turpiſsimas ferre. In quibuſdam
autem laus quidem non fit: ſed venia locum habet, cùm ea quæ non
agere oportet quiſpiam egerit ob huiuſcemodi res, quæ naturam hu-
manam ſuperant, nemóque perferret. Sunt autem quædam, ad quæ for-
ſitan non licet quenquam eſſe compulſum, ſed potius oportet ſumma
perpeſſum tormenta mortem obire. Ridicula nanque videntur ea quæ
ad necem matris Alcmeonem Euripidis compulerũt. Eſt autem interdũ 8
difficile quale pro quali ſit expetendum: & quid pro quo ſuſtinendum
diſcernere. difficilius etiam eſt, poſteaquam cognoueris, in ſentẽtia per-
manere. Fit enim plerunque, vt ea quidem quæ expetantur moleſta: ea
verò ad quæ cogimur turpia ſint, valde laudantur atque vituperantur ii
qui fuerunt aut non fuerunt compulſi. Quænam igitur dicenda ſunt 9
violenta? An ea quidem ſimpliciter inuitus quiſpiam agit quorum exter
na eſt cauſa, & ipſe agens nihil omnino confert? quæ verò per ſe quidem
inuitus facit, ſed nunc & pro his expetuntur, principiúmque eſt in ipſo
agente: ea per ſe quidem inuitus facit, nunc autem & pro his ſpõtè agit?
magis autẽ iis ſimilia ſunt quæ ſua ſponte quis agit. actus enim ſunt cir-
ca ipſa ſingula: quæ quidem ſponte facit. Qualia verò pro qualibus ex-
petenda ſunt non facilè aſsignare poſſumus. quippe cum in ipſis ſingu-
lis complures ſint differentiæ. Quòd ſi quiſpiam ideo iucunda & bona, 10
violenta dixerit eſſe quia & extrà ſunt & compellunt omnia: erit eius
ſententia violenta. horum enim gratia omnes omnia agunt. Aque qui 11
violentia, inuitíque agunt, ii cum dolore: qui ob iocundum, ii cum volu
ptate agunt. Eſt autem ridiculum externa quempiam accuſare: ſed non 12
ſeipſum, qui quidem ab huiuſmodi rebus facilè capitur, & honeſtorum
quidem ſe: turpium autem, ea quæ afferunt voluptatem cenſere cauſam
eſſe. id igitur violentum eſſe videtur, cuius principiũ eſt foris: nihil pror-
ſus eo conferente cui vis eſt illata. Omne antem quod ob ignorationem
eſt actum, non ſponte quidem eſt actum. Ab inuito tamen id effectũ eſt 13
omne pro quo dolet qui egit, ipſúmque pœnitentia ſubit. qui nãque ob
ignorationẽ aliquid agit, & non fert moleſtè ſe illud egiſſe, ſponte qui-
dem ſua non egit quod neſciebat. Non tamẽ erit inuitus: quippe cùm
non doleat ob idipſum. Qui igitur ob ignorationẽ quippiã egit: ſi ipſũ
pœniteat, inuitus feciſſe videtur. ſi non pœniteat, cũ is alius ſit, non ſpon
te dicatur egiſſe. cũ enim differat: melius eſt vt propriũ habeat nomen.
At enim hæc etiã ipſa, ob ignorationẽ inquam agere, & ignorantem
agere diuerſa eſſe videntur. Nã ebrius aut iratus non videtur ob igno- 14
rationem agere: ſed ob aliquid eorum quæ dicta ſunt, non ſciens, ſed

ignorans. omnis igitur prauus ignorat quæ agere oportet: & à quibus est
abstinẽdum. Et ob huiuscemodi errorem iniusti homines, malíque om-
15 nino fiunt. Inuitus autem dicitur quispiam agere : nõ si ignorat id quod
conducit. non enim ea ignoratio quæ facta est electione, causa est vt ali-
quid inuitus quispiam faciat, sed prauitatis: nec etiam ea quæ est vniuer-
salis. homines enim propter hanc ipsam reprehenduntur. Sed ea quę est
singulorum, in quibus, & circa quæ est ipsa actio. in his enim commise-
ratio locum habet & venia. qui nanque aliquid eorum ignorat, inuitus
agit. Forsitan igitur non ab re fuerit, si quæ & quot sunt ipsa determina-
bimus. Quis itaque, quid, & circa quid, vel in quo agit, nonnũquam &
quo, vt instrumento: & cuius gratia, vt salutis: & quomodo: vt sensim vel
16 vehementer. Vniuersa igitur hæc nemo ignorauerit: modò non sit insa-
nus. Patet autem, neque enim ipsum agentem. quo nanq; pacto se igno-
rabit? Ignorauerit autem quispiam id quod agit. vt inquiũt dicentes ex-
cidisse sibi, aut nescisse arcana esse: quemadmodum Aeschylus ipsa arca-
na cæteris. aut ostendere uolentes immisisse: vt qui * telum immisit. Pu- καταπάλ την.
tauerit autem quispiam & filium hostem esse: vt Merope putauit. & * ha- ἐσφαιρῶ-
stam cuspidem habentem ea carere. & lapidem, pumicem esse. Et inter- σθαι τὸ λε
fecerit quispiam salutis percussum causa, & monstrare volens (vt faciunt λογχωμέ
qui manibus extremis luctantur) percusserit. Cum igitur circa hæc om- νον δόρυ.
nia in quibus est ipse actus sit ignoratio: qui horum aliquid ignorauit, is
inuitus egisse videtur, & maximè in præcipuis. hæc autem ea vidẽtur es-
17 se in quibus est ipse actus: & id cuius gratia. Eius igitur quod ab inuito
ob ignorationem talem dicitur esse factum: oportet actionem, dolorem
18 insuper, pœnitentiámque afferre. Cum autem id inuitus quispiam agat,
quod vi & ob ignorationem agitur: id sua profecto sponte quispiam vi-
debitur agere, cuius principium est in ipso agente, sciẽte singula in qui-
19 bus est ipse actus. Forsitan enim non rectè dicitur, ea fieri ab inuitis: quæ
per iram aut cupiditatem aguntur. Primò nanque nulla bellua sponte a-
20 get: neque pueri. Deinde quærendum est vtrum nihil eorum sponte a-
21 gamus quæ cupiditate vel ira agimus: an honesta quidem sponte, turpia
22 verò inuiti? An ridiculum est: cum vna sit causa? Absurdum est etiam for-
sitan ea ab inuitis agi censere, quæ oportet appetere. oportet autem & i-
rasci pro quibusdam, & cupere nonnullas res: vt sanitatem atque disci-
23 plinam. Videntur etiam ea quidem quæ ab inuitis fiunt dolorem: ea ve-
24 rò quæ cupiditate aguntur, voluptatem afferre. Præterea quid interest
inter ea quæ per rationem & quæ pet iram peccantur, hoc ipso quod
ab inuitis agantur? etenim fugienda quidem sunt ambo. affectus au-
25 tem rationis expertes non minus humani esse videntur: & actus ip-
sius hominis ab ira cupiditatéque fiunt. Absurdum est igitur hæc ab
inuitis agi censere.

Commen.

CVM autem virtus circa affectus actúsque.] In secundo libro philosophus docuit de virtute in genere, ostendendo ortum ipsius, & à quā causa est, & afferendo eius definitionē, & species ipsius, & nōnulla alia quæ erāt cognitu necessaria vt vidimus. nūc autē in hoc tertio libro cōsequens videbatur, vt sigillatim de vnaquaque virtute doceret: pingēdo ea quę antea designauerat, vt plena virtutū haberetur cognitio, & summi boni natura, quod à nobis intēditur. verum nō statim id egit philosophus, quia necessario præcedebat doctrina, & cognitio aliquorum. nam cū virtutes oriātur ex nostris operationib⁹: videndū est à quibus principiis veniāt ipsæ operationes, de quibus oportet cōsiderare moralem philosophū. talia verò principia sunt spontaneū, & nō spoontaneū, cōsultatio, electio, volūtas, & similia, ex quib⁹ emanāt nostri actus. merito philosophus in hoc libro antequā accedat ad expositionē, & doctrinā singularū virtutum, quę fiunt per electionē & spōte: necessariū videtur declarare spontaneū, & non spontaneū, & electionem, & alia eiusdē generis. Diuiditur itaq; liber iste in tres tractatus. in primo docet de omnibus principiis morū actionūque nostrarū. in secūdo de fortitudine. in tertio de tēperantia. Primus tractatus diuiditur in quinque capitula. in primo docet quid spōte, & quid inuite fit: in secundo docet de electione: in tertio de cōsultatione: in quarto de volūtate: in quinto accōmodat hæc principia virtutibus & vitiis, ostendendo ꝙ ipsa collocātur in nostra potestate: & redarguit opinionē quorūdam. primū capitulū diuiditur in tres partes. in prima docet quid inuiti facimus per violentiā: in secūda quid inuiti facimus per ignorantiā: in tertia quid spōte agimus. in prima igitur parte affert duas rationes, quibus ostendit ad moralē philosophū pertinere cōsiderationē de eo, quod quis spōte aut inuitus facit. Prima hoc pacto, Ad scientiā morū pertinet cōsiderare de his de quibus fiūt laudes, & vituperationes, & venia interdū ac etiam misericordia digna: sed ab eo quod quisque agit spōte, aut inuitus, ꝓcedūt laudes, & vituperationes, & illa alia: ergo ad scientiā moralem pertinet cōsiderare de eo quod quisq; agit spōte, aut inuitus. i. de spontaneo, & non spōtaneo. Secūda ratio, De his quæ sunt vtilia legislatoribus ad præmia pœnásque cōstituendas cōsiderare ad moralē philosophū pertinet: sed ea quę quis spōte aut inuitus agit sunt huiusmodi: ergo ea pertinent ad moralē philosophū cōsiderare. [FORSITAN.] Vtitur moderatione, quia morales nō afferunt exactā certitudinem. [VIDETVR itaque.] Cū duobus modis operemur inuiti, aut per vim, aut per ignorationē: incipit primò declarare quomodo agimus inuiti per violentiā. i. non spontaneū per violentiā: postea declarabit non spontaneum per ignorantiā. verum cum sit spontaneum, & nō spontaneū, incipit philosophus à nō spontaneo. i. à priuatiuo, vt per eius declarationem emergat positiuum. i. spontaneū. Oppositorum enim, vt inquit philosophus, eadem videtur esse scientia. Notandum ꝙ id quod inuite & non sponte fit. i. non spōtaneum sufficienter hoc modo diuisum esse ostenditur. s. per violentiam, ignorātiam. nam id quod sponte fit, habet hæc duo tāquam principia. s. appetitum, & cognitionem vel comprehensionē. nam oportet appetitum fieri ad illud, & etiam cognitionem præcedere id ꝙ sponte fit. ꝙ si impeditur appetitus, facit aliquis per vim: si cognitio impeditur, facit per ignorantiam: ergo duobus modis potest facere inuitus. merito non spontaneum bifariam diuisit. Notādum ꝙ spontaneum cum non diuidatur, sed ꝓcedat: vel sit ex dictis duobus principiis, & sit vnum, nō videtur posse opponi inuito, siue non spontaneo quod est duplex. s. vnum per vim, alterum per ignorantiam. natura enim semper vnum vni videtur opponi. Dicendum ꝙ hic vnum vni nō duobus opponitur. spontaneum enim opponitur non spontaneo quod est vnum genus: quod postea subdiuiditur in duo membra. s. per vim, & per ignorantiam, vt dictum est: tanquam in duas species. [ID autem est violentū.] Incipit philosophus docere de vno membro ipsius inuiti vel non spontanei: quod fit per violentiam. Violentum est igitur, dicit philosophus, definiendo ipsum: est inquam id cuius principium foris tale existit in quo agens vel patiens nihil confert. In hac definitione tria notantur ad hoc vt aliquid sit violentum. vnum ꝙ principiū quod mouet non sit internum ei rei, quæ mouetur violenter, sed sit ab extra: deinde ꝙ tale principium sit potens per se mouere: tertio ꝙ id quod mouetur violenter, non conferat aliquid adiumenti mouenti ab extra. cum igitur violento deficit aliqua istarum conditionum, nō proprie talis res appellatur violenta. quomodo autem violentum sit patet exemplis philosophi, quando aliquis mouetur præter intentionem suam à uento uel ab homine fortiore, quàm sit ipse: talis motio dicitur uiolenta: si uerò moueretur ad eam partem, quā appeteret, nō esset illa motio uiolenta. & ideo addidit in quo nihil cōfert agēs uel patiēs, & his duobus nominibus appellat illū qui mouetur uiolēter. agens enim & patiens eadem persona diuersis respectibus esse potest. nam ea ratione qua suscipit uim dicitur patiens. s. in quantum compellitur: in quātum uerò compulsus agit aliquid aliud, ut si quis baculū habēs in manu coactus à potētiore percutiat aliū: aget illud, & dicetur agens respectu illius quod agit, licet inuitus. Itaque ea ratione qua suscipit in se uim, dicitur patiens: ea uerò ratione qua compulsus agit aliquid aliud dicitur agens. Et notandum hic est quod rectius utimur hoc termino spōte & spōtaneo, quàm uolūtario. nam ad plura se extendit spōtaneum ue-

luti ad pueros,& belluas,quàm volũtario , & alio vocabulo vtitur hic philoſophus in ſpõtaneo:
& alio inferius in ipſo voluntario.[A T ea quæ ob maiorũ.] Hac in parte philoſophus primo af-
5 fert quãdam dubitationẽ:deinde eam ſoluit:poſtea ponit duas difficultates:demum cõcludit &
declarat quæ ſint violẽta ſimpliciter,& quæ non proprie ſint. Dubitatur igitur in primis vtrum
quę ob metum maiorũ malorũ,vel ob magnũ bonũ fiunt:ſint dicẽda fieri à nobis inuitis,& po-
nit exẽpla. [T A L E S igitur actus.] Soluit dubitationem philoſophus tribus rationibus. Prima,
5 illæ actiones quæ fiunt ſecũdum rationem temporis in quo agũtur ſunt magis ſpõtaneis ſimiles
quàm inuitis.at ea que fiũt ob metũ maioris mali vel ob aliquod magnũ bonũ,fiunt pro tẽpore:
ergo ſunt magis ſimiles ſpõtaneis. nam omnis actio terminatur ad finẽ. Si igitur iacere in mare
aurũ fit ob ſalutẽ:ſalus autẽ eſt finis,qui pro illo tẽpore expetitur, & etiam qui proiicit cogno-
ſcit:ergo non impeditur appetitus nec cognitio,quæ ſunt principij ſpontanei:quare tales actus
erũt magis ſimiles ſpontaneis.[E S T enim in ipſo.] Secũda ratio ad ſoluẽdam dubitationem:illæ
6 operationes, quæ collocãtur in noſtro arbitrio & poteſtate vt agãtur vel non agãtur, ſpõte ma-
gis fieri vidẽtur quàm inuite: at operationes quas facimus ob metũ,& huiuſmodi collocãtur in
noſtra poteſtate vt agãtur vel non agãtur:ergo ſpõte fieri videntur. nam principiũ mouẽdi or-
ganicas partes, quæ ſunt inſtrumenta in huiuſmodi actibus, eſt in nobis: ergo tales operationes
ſpõte fiũt à nobis: ſed forte non fiũt ſpõte ſimpliciter,ſed ſecũdum qui d.i.ſecũdum tempus.non
enim abſolute,& in omni tempore ſpõte fierẽt:dicũtur tamen ſpõte fieri, quia principium agen
di eſt in nobis.[I N actibus autem.] Tertia ratio ad dubitationẽ ſoluẽdam. illæ operationes qua-
7 rum cauſa laudari,aut vituperari ſolemus vidẽtur ſpõtaneæ:at huiuſmodi actus qui fiũt ob me-
tũ,& ſimiles,ſunt tales vt eorum cauſa laudemur,aut vituperemur:ergo videntur eſſe ſpõtanei.
maior nota: minor probatur à philoſopho afferẽdo quoſdam gradus talium operationũ. primus
eſt gradus eorũ,qui faciunt aliquod turpe,& indecorũ pro conſequẽdo aliquo cõmodo,& quan
doque laudãtur,quãdoque vituperãtur.verum accipit hic turpe pro ſordido, ꝙ refertur ad cor-
pus.nam turpe & turpitudo animi nũquam laudari poteſt,& hoc eſt turpe quod opponitur ho-
neſto.eſt igitur duplex turpe,vnũ ſimpliciter,& de ſe turpe,quod nũquam honeſte agi poteſt:vt
homicidiũ,adulterium,& alia generis eiuſdẽ.aliud eſt turpe ſecundũ quid,vt virũ in magiſtratu
conſtitutũ per locũ publicũ currere: quod ab alio fieri poteſt non turpiter, at furtum, & ſimilia
ſemper ſunt turpia,& digna reprehẽſione,& non poſſunt laudari. philoſophus igitur intelligit
hic turpe reſpectu corporis.Secũdus gradus eſt eorũ,qui ſubeũt aliquid indecẽs non tamen tur
pe animi, aliquid inquam vt fugiãt magna mala,& iſti non laudãtur neque vituperãtur: ſed di-
cuntur venia digni.tertius gradus eſt eorũ,qui nullo modo ſunt laude,aut venia digni,quia nul-
la cauſa debẽt compelli ad turpia perpetranda,vt exemplo Alcmeonis oſtẽdit philoſophus, qui
8 vt Euripedes refert, interfecit matrem, hortante & impellente Amphiarao patre. [E S T autem
interdum.] Affert breuiter duas difficultates quæ eueniũt in his quæ fiunt ob metum maiorum
malorum:quarum vna eſt ex parte cognitionis, alia eſt ex parte experientiæ. ſententia patet in
9 textu.[Q V AE N A M igitur dicẽda.] Declarat nunc philoſophus qualia ſint illa quæ ſimpliciter
ſunt violenta, & item illa quæ ſunt violenta ſecundum quid, & aliqua ex parte. dicit igitur cum
nos attulerimus quaſdã operationes quæ videntur eſſe mixtæ,quæ nam ſunt illa quæ ſunt ſim-
pliciter violenta?Et reſpondet quòd illa ſunt talia,quæ aliquis agit cõpulſus,& coactus à prin-
cipio foris exiſtente:in quo agens nihil confert,vt ſiquis coactus,& compulſus in aliquem,per-
cutiat illum inuitus.ſecũdo declarat id quod non ſimpliciter eſt violentum. talia enim fieri vi-
dentur cum fiunt ſpõte,non ſimpliciter,ſed pro tempore ſponte aguntur, quoniam principium
agendi vel non agendi eſt in nobis,& talia ſunt in noſtra poteſtate.poſtea repetit illam difficul-
tatem quæ oritur ex parte cognitionis propter ſingula quæ reſpiciunt perſonam, tempus , lo-
cum,& alia ſimilia.concluditur ergo quòd illa dicuntur magis agi ſponte cum ſint in noſtra po-
ſtate [Q V O D ſi quiſpiam iocunda.]Fuit opinio quorundam philoſophorum, quòd homo agit
10 ſponte ea omnia quæ proueniunt à recta ratione, inuitus autem agit turpia, & horum dicebant
non eſſe cauſam hominem, ſed res iocundas & pulchras, quæ ab extra compellebant : honeſto-
rum verò hominem tantum eſſe cauſam. hãc opinionem,quæ fuit cyrenaicorum, vt aiunt,mul-
tis in locis refellit philoſophus,quia aufert liberum arbitrium,& conſultationem,& labefactat
omnem moralem diſciplinam.nunc verò reprobat duabus rationibus: prima ſi iocunda, & pul-
chra afferunt violentiam , certe omnia quæ agimus eſſent violenta,ſed hoc eſt abſurdum , ergo
iocunda, & pulchra non afferunt violentiam. quòd autem illud ſequeretur ex eo percipi poteſt
quòd omnes operantur, vt ait ob iocunda,& pulchra, ſiue vitioſe ſiue ſtudioſe operentur. No-
tandum quòd violentum aut accipitur pro afferente vim,aut pro actione violenta quæ prouε-
nit à tali, vt ita loquar,violentante,& vim afferente.hoc loco accipitur violentum pro eo quod
affert vim homini.nam illi philoſophi dicebant pulchra,& iocunda neceſſario compellere. [A T
11 qui violentia.] Secunda ratio,omne quod operamur violenter,cum dolore, & moleſtia agimus:
ſed operationes circa iocunda , & pulchra non agimus cum dolore , ſed potius cum voluptate,
ergo tales operationes non fiunt per violentiam,vt illi philoſophi volunt. [E S T autem ridicu-
12 lum.] Concludit philoſophus ſententiam iam probatam , & affert definitionem violenti vt pa-

tet.notãdum ꝙ violentum tribus modis describitur à philosopho:primo dixit in quo agens vel patiẽs nihil cõfert.secundo dixit nec agens quicquam cõfert,& omisit patiẽs.tertio dixit nihil conferente eo cui vis affertur,& omisit agens:omnes tamen loci re,& sententia in idem redeũt, & vnam personam designãt:quæ denominatur,quãdoque ab agente,quãdoque à patiente,quandoque ab vtrisque.dubitatur vtrum violentum sit causa sufficiẽs vt quis agat inuitus,& videtur quòd non sit sufficiẽs.nam aliquis proiicit sursum lapidem.hic motus fit violentus:& tamen fit ab homine sponte.aliquis etiam saltat sursum,& fit motus violentus propter corpus, tamen non fit ab inuito,quia spõte eleuatur & saltat.ergo violentum non est causa sufficiens ad hoc vt quis agat inuitus. oppositum tamen dicit philosophus cùm diuidit inuitum in violentum, & in id quod est inuitum per ignorantiam.dicendum quòd duplex est violentũ:vnum contra naturam, & opponitur naturali. aliud est cõtra id quod sponte fit, & opponitur principio sponte agendi, quod proprie est in animalibus, & præsupponit cognitionem.primũ verò non præsupponit cognitionem.Hac stante distinctione violenti facile soluuntur dubitationes.sed ad hoc idem declarandum ponuntur duæ conclusiones Prima,Violentũ quod opponitur naturali non est causa sufficiens vt quis agat inuitus,quia est priuatio tantum motus naturalis, & non impedire videtur principium agendi sponte.Secunda,Violentum quod opponitur principio sponte agendi est causa sufficiens vt quis agat inuitus,& ad rationes: iactatio lapidis sursum est violenta respectu lapidis,quia est cõtra suum motum naturalem:respectu verò proiicientis est spõtanea.saltatio verò sursum est etiam spontanea respectu saltantis, & non est motus violentus. Nam animal ferri potest naturaliter sursum,deorsum, & ad omnes differentias positionis.sed cum dicitur ꝙ est violentus,& oppositus naturali,dicitur respectu corporis,quia mouetur sursum contra naturam suam,de quo non est attendenda ratio, quia est pars compositi: sed est attendendus motus totius coniuncti.i.animalis quod est tertia entitas:nec est tantum anima nec tantum corpus, sed tertia entitas constituta ex vtrisque.Itaque ille motus ratione partis.i. corporis non potest denominare totum illum motum violentum. Nam fit à principio interno animalis, & non à causa externa.Circa hanc partem vt clarius intelligatur quid homo agit inuitus per violẽtiam:dubitatur vtrũ operationes quæ fiunt ob metũ maiorũ malorũ fiant spõte an inuite,& an sint mixtæ, ita tamen vt magis spõte quàm inuite fiant vt dicit philosophus.Arguitur cõtra, Nullum mixtum est aliquid eorũ ex quibus miscetur,sed tales operationes dicũtur mixtæ: ergo non sunt aliquid eorũ ex quibus sunt mixtæ. maior patet quia si mixtum esset aliquid eorũ ex quibus est mixtum,tunc totũ haberet naturam partis:minor probatur auctoritate philosophi,qui eas operationes appellat mixtas.secũda ratio si istæ operationes magis spõte quàm non spõte fierent vt dicit philosophus,hoc esset ex eo quia partim sponte,partim inuite fierent. at philosophus dicit eas fieri magis spõte,quàm inuite:ergo partim spõte,partim non spõte ex quo sequeretur quòd tales operationes,aut essent in eadem parte animæ,aut in diuersis.verum neutro modo dici potest:primo non sunt in eadem parte animæ, quia sequeretur ꝙ contrarii actus essent in eodem: nec etiam in diuersis,quia cõtraria habẽt fieri circa idem subiectum,ergo non erũt partim sponte partim non. Pro solutione dicẽdum ꝙ philosophus ostẽdit tales operationes cõsistere in tribus.primo de se & simpliciter non subiiciuntur principio spõte agẽdi. Secunda cõditio ꝙ tales operationes dicuntur fieri à nobis spõte pro tempore: simpliciter autem non,tertia cõditio est quòd tales operationes dicũtur fieri magis spõte,quàm inuite,quia vnaquæque operatio debet diiudicari talis in tempore in quo fit, & cum est actu, & non simpliciter. Ad rationem primam respondere possumus:quòd mixtum non est aliquid ex mixtis,sed denominatur hic totũ ab vna parte,& maiore,& principaliore vt sæpe fit.i.ab spõte potius quàm ab inuito, quia potius fiunt sponte.Ad secundam respõdetur,& cõcluditur quòd partim spõte partim inuite fiunt tales operationes,& sunt in eadem,& depẽdent ab eadem potẽtia animæ.i.ab appetitu.ille enim est principium mouendi,& renuendi. & cùm dicitur tunc essent duo contraria in eodem subiecto : respondendum est cõtrarium hoc pacto partim spõte partim inuite, sed diuersis respectibus sumitur.si enim sumantur simpliciter,& de se,sine cõditione temporis,non dicẽtur fieri spõte.si autem sumantur in tempore in quo fiunt:tunc à nobis spõte fiunt,& sic patet quòd tales operationes magis spõte fiunt,quàm inuite,propter tres cõditiones,quas dixit philosohpus.& sic habemus declaratum primũ membrum eius quod fit non spõte.i.per vim.[OMNE autem quod per ignorationem.]Hæc est secunda pars huius primi capituli, in qua philosophus postea quam superius diuisit actus nostros in ea quæ fiunt spõte,& in ea quæ fiunt non spõte,& rursus id quod fit non sponte bifariam sit diuisum in id quod fit per violentiam,& id quod fit per ignorãtiam: cum declarauerit de inuito,& non spontaneo per vim:nunc declarat de non spõtaneo, & inuito per ignorantiam,quod erat alterũ membrum declarandum.verum cum aliquid fieri non sponte per ignorantiam duobus modis euenire posiit,aut per ignorantiam agere inuitũ,aut non agere inuitũ,nec tamen sponte,declarat philosophus differentiã quæ est inter agere per ignorationem inuitũ,& agere per ignorationẽ non sponte.& affert hanc sentẽtiam,ꝙ non omne,quod fit per ignorantiã statim sequitur quòd fiat ab inuito,& probat hoc pacto. omne quod fit à nobis inuitis per ignorãtiam,certe postquam cognoscitur,affert nobis dolorẽ & pœnitudinẽ:sed nõ omne 13

quod fit per ignorantiam ſemper eſt tale, vt poſtea afferat nobis dolorem & pœnitudinem: ergo
non omne quod fit per ignorantiā fit à nobis inuitis. Vel vt melius percipiatur forma rationis
dicatur hoc pacto, Omne quod fit per ignorantiā ab inuito, poſtea ſequitur pœnitudo & dolor:
at aliquod fit per ignorantiam quod non ſequitur pœnitudo, & dolor: ergo aliquod fit per igno-
rantiam quod non fit ab inuito. Exēplum maioris, vt ſiquis per ignorationē interfecit aliquē, &
poſtea cum reſciuit dolet & angitur. Exēplum minoris. vt ſiquis pro plūbo ſibi debito ignoran
ter accepit argentū, & poſtea nec dolet nec eum pœnitet, talis non dicetur ꝙ inuitus acceperit,
nec etiam ſpōte, quia non cognouit. Nam id quod agitur, ſpōte agitur per cognitionē noſtram.
vnde tales erunt gradus, primo qui ſpōte agit per cognitionem: qui verò agit non ſpōte, aut per
violentiā id erit de quo antea docuit, aut per ignorātiam. & hoc bifariā rurſus aut inuitus, quia
poſtea pœnitet: aut non ſpōte, quia poſtea non pœnitet. & cum hic non habeat propriū nomen,
& ſit tamen alius ab inuito, appelletur dicit philoſophus nomine generis. i. non ſpōte agēs, quia
non poteſt dici ꝙ agat inuitus, cum non pœniteat: nec etiam quòd agat ſpōte, cum ignorauerit.
Dicatur ergo quòd agat non ſpōte, & vocetur nomine generis. vnde ex dictis concluditur iſta
ſentētia philoſophi, ꝙ ignoratio ea quam dolor, aut pœnitudo non ſequitur, non eſt cauſa vt a-
14 liquid agatur ab inuito: ſed illa tantum quā poſtea ſequitur dolor aut pœnitudo. [A T enim.] Af-
fert differētiam quæ eſt inter ignorātem agere, & per ignorantiam agere: vt oſtēdat ignorātem
eſſe & non eſſe cauſam vt aliquid fiat ab inuito. & vult ꝙ cum duplex ſit ignorātia, vna qua ali-
quis eſt ignorās: alia per quam agimus ignorāter, quòd iſta differāt inter ſe: & hoc oſtēdit dua-
bus rationibus, ebrius & iratus non operatur per ignorātiam, ſed per iram & ebrietatē: attamen
ebrius, & iratus agit ignorās: ergo non omnis ignorās agit per ignorātiam. Diuerſa igitur ſunt
iſta: maior eſt clara, quia ebrius & iratus agit per ebrietatem vel irā, non per ignorātiam. Minor,
quia agit ignorās cum non cognoſcat id quod agit ira vel ebrietate impeditus vt patet. Secūda
ratio, Non omnis malus operatur per ignorantiam: at malus operatur ignorās, ergo non omnis
ignorās agit per ignorātiam. Patet ratio quia malus non agit malum per ignorationē. eſſet enim
venia dignus: tamen omnis malus agit ignorās, quia ignorat finē ob quem agit, & cum ſit malus
54 illum finē exiſtimat eſſe bonum: quia habet iudicium corruptū. [I N V I T V S autem] Poſteaquā
oſtēdit quòd ignorantē, & per ignorātiam agere non ſunt idem, ſed iſtę duæ ignorationes diffe-
runt: nūc oſtēdit ꝙ ignoratio ea qua aliquis dicitur eſſe ignorās, non eſt cauſa vt aliquis iure di-
catur operari inuitus, ſed illa potius quæ fit in circunſtātiis rerū ſingularium cum hoc vt ſequa-
tur pœnitudo. Talis enim ignoratio videtur eſſe digna cauſa vt aliquis dicatur agere inuitus, &
non eſt cauſa vitii, ſed digna venia. Affert igitur primo vnā ſentētiam. ſ. ꝙ ignoratio eius quod
prodeſt, id eſt ignorare veram vtilitatem, & bonum in rebus, non eſt cauſa vt aliquis dicatur a-
gere inuitus. & probatur hoc pacto, Illa ignorātia, quæ fit cum electione non eſt cauſa vt aliquis
agat inuitus. at ignorātia eius quod prodeſt, & noſtri boni fit cum electione: ergo talis ignora-
tio non eſt cauſa vt aliquis agat inuitus. Maior patet: id enim quod fit cum electione, non fit in-
uite: minor, Ignoratio enim eius quod prodeſt, & noſtræ vtilitatis, & perfectionis fit per ele-
ctionē. Ignorare enim id quod prodeſt, & etiam ſcire illud eſt poſitū in noſtra poteſtate: & ſi il-
lud non ſcimus quod ſcire oportebat, per electionem id factū eſt: quia ſic placuit nobis, cum in
noſtra poteſtate fuerit collocatū. Patet igitur quòd ignoratio eius quod prodeſt non eſt cauſa
vt aliquis dicatur operari inuitus nec excuſationem meretur. Item dicit quòd nec ea ignoratio
quæ eſt vniuerſalis eſt cauſa vt quis agat inuitus, nec eſt digna excuſatione aut venia, ſed pœna
potius, & reprehēſione. Erat enim in noſtra poteſtate collocatū cognoſcere illud vniuerſale vel
non cognoſcere, ergo non eſt cauſa ignoratio vniuerſalis vt quis agat inuitus. Ex quibus infert
quod illa ignoratio, quę eſt alicuius circūſtātię nō vniuerſaliter ſumptæ, ſed ſingularis, eſt cauſa
vt aliquis dicatur operari inuitꝰ: & hæc digna venia, & miſericordia, quia peccauit ignoratione
alicuius circūſtantiæ, quā particulariter non potuit percipere. & cum multę ſint ignorationes vt
patet, iſta tantū vltima excuſationē habet, & cauſam vt aliquis dicatur agere inuitus. Notandum
pro declaratione eorū quæ dicta ſunt, ꝙ ignorātia ſiue ignoratio eſt multiplex. vna eſt ignora-
tio eius quod ꝓdeſt noſtræ perfectioni, alia eſt ignoratio circūſtantiarū quæ requirūtur ad me-
diocritatē, & ſtudioſam operationē cōſtituendā: quas inferius enumerabit philoſophus. Verum
ignoratio eius quod prodeſt bifariā eſſe poteſt, aut in vniuerſali, aut in particulari. in vniuerſali
hoc pacto, vt ſiquis ignoret non eſſe adulterium cōmittēdum, & huius ignorationis ipſe homo
eſt cauſa, quia in ſua poteſtate erat, tam cognoſcere ea quę cognoſcēda ſunt, quàm nō cognoſce-
re: quin etiā vult philoſophus vt leges, quę ad nos pertinēt, teneamus. Ignorare igitur in vniuer
ſali vel puerſe ſcire, quod eſt etiā alio modo ignorare, ipſe homo eſt cauſa. alia eſt ignorātia eius
quod prodeſt: ignorātia inquā in particulari vt ſiquis ignoret hoc adulteriū non eſſe cōmitten-
dum. Itaque ſupra vniuerſale erat adulteriū non eſſe cōmittendum: particulare hoc vel illud a-
dulteriū non eſſe cōmittendum. Et huius etiā ignorationis culpa eſt in nobis: & his duobus mo
dis errat prauus ignorādo tam in vniuerſali quàm in particulari id quod eſt bonū. Relinquitur
ignoratio circunſtantiarū quæ etiam bifariā ſumi poteſt, ſcilicet in vniuerſali, & in particulari:

exemplum primi, vt siquis ignoret tempus, locum, & alias huiusmodi circunstantias: quas & scire debet, & si postea peccat quia ignoret in vniuersali, non est dignus excusatione, nec dicere potest quod egit inuitus, quia nesciebat in vniuersali, talem, ac talem circunstantiam: at tu scire debebas. Exemplum secundi est, vt siquis cum operatur ignorat aliquam circunstantiam, quia nõ potuit ei illa particularis esse nota, quia deceptus fuit ex huiusmodi causa. vt siquis filium percusserit existimans esse patriæ hostem, & similia: quæ venia sunt digna, & hæc tantum ignorantia. s. alicuius circũstantiæ in particulari est causa vt aliquis dicatur agere inuitus, si post factum sequatur pœnitudo, & dolor. ex dictis quatuor conclusiones afferri possunt. I. Ignoratio in vniuersali vtilitatis vel eius quod prodest non est causa vt aliquis dicatur agere inuitus, vt ignorare vsuram vel adulterium esse malũ. II. Ignoratio vtilitatis vel eius quod prodest, in particulari nõ est causa vt aliquis dicatur agere inuitus, vt ignorare hoc vel illud adulteriũ esse. III. Ignoratio alicuius circũstantiæ in vniuersali non est causa vt quis agat inuitus, vt ignorare locũ, aut tẽpus variare res agendas. hæ tres species ignorationum nõ sunt causa, vt aliquis dicat se inuitum operari, quia & ignorare & scire erat in sua potestate collocatũ, & non habet excusationem. IIII. Ignoratio alicuius circunstantiæ in particulari, & singulari est causa vt quis dicatur agere inuitus, cum hoc tamen vt postea quam cognouit doleat, & pœniteat, & hoc pacto dicitur inuitum per ignorantiam, vt etiam magis patebit inferius per ea quæ dicentur. Notandum quod in speculatiuis sunt nonnulla principia vniuersalia: vt de quolibet affirmatio, & negatio, & si ab æqualibus: æqualia demas, ea quæ remanent sunt æqualia, & alia huiusmodi. in actiuis quoque, vt omne honestum prosequendum: omne turpe fugiendum, & similia. verum vt in scientiis speculatiuis ea sunt cognitu necessaria, sic etiam ista in actiuis actionibus & virtutibus necessario requiruntur. [FORSITAN igitur non.] Postea quam philosophus attulit 16
illas differentias ignorationis, ex quibus ostendit non omnem ignorationem esse causam vt aliquid agamus inuiti: nunc philosophus affert numerum circunstantiarum, quas appellat singulas: circa quas versatur omnis nostra actio. & primò enumerat ipsas circunstantias, deinde declarat ipsas, & ostendit quænam sint illæ circunstantiæ, quibus ignoratis fit vt quispiam agat inuitus. postremo concludit quid sit inuitum per ignorantiam. enumerat igitur in primis circunstantias vel cõditiones quæ requiruntur in qualibet operatione, & affert septem, quanuis nomine vnius duas intelligi velit. Prima circunstantia est quis. i. ipse agens: secunda quid, id est actus quem agit ipse agens. Tertia circa quid. i. materiam circa quam versatur. Quarta in quo, & hoc bifariã, scilicet in quo loco, & in quo tempore. Quinta quo, id est quo instrumento agit. Sexta gratia cuius. i. finis ob quem agit. Septima quomodo, scilicet fiat actio: vt sensim vel vehementer: parum vel nimium quàm sit opus, & similiter. Et istę sunt omnes circunstantiæ: circa quas versatur omnis actio. cum autem sint tot, & non sint neque plures neq; pauciores, ostendi potest hoc pacto: omnis circunstantia aut respicit agens & causam actus, aut respicit ipsum actum. si agens & causam actus, tunc aut est causa efficiens, aut finalis, aut materialis. si efficiens, aut est principalis. i. quis & persona agentis: aut instrumentalis. i. quo. si finalis tunc est finis. i. gratia cuius: si materialis tunc est circa quod: & sic habemus quatuor circunstantias ex parte causæ actus. sin vero circunstantiæ respiciant ipsum actum: tunc considerabitur, aut secundum substantiam, & essentiam suam. i. quid: aut secundum mensuram suam. i. in quo. s. vel loco vel tempore: aut secundum qualitatem. i. quomodo, & sic habemus tres alias. [VNIVERSA igitur hæc.] Postquã philosophus 17
enumerauit conditiones, & circunstantias circa quas nostri actus versantur: nunc ostendit qualium sit ignoratio, quia non omnium circunstantiarum est ignoratio. & dicit quòd omnia hæc, scilicet collectiue nemo ignorabit, modo sit sanæ mentis. nam personam agentis nemo ignorare potest, aliter seipsum ignoraret: quod non fit nisi sit aliquis insanus. In aliis vero ignoratio fieri potest vt ostendit philosophus, & incipit afferre secundam circunstantiam, scilicet quid est id quod agit: vt siquis ignoret vt dicitur de AEschiyo, qui in sua poesi dicitur edidisse arcana quib9 vtebantur in sacris Cereris. vnde vocatus in iudicium ad Ariopagum excusauit se ꝙ per ignorãtiam egisset. Aliud exemplum est, vt siquis mucronem educens è vagina vt ostenderet, interficit eum cui volebat ostẽdere: hic ignorare videbatur quid ageret. Tertia circunstãtia est circa quod. s. materiam vt accidit Meropę circa filiũ Cresfontem quem interficit hostem esse ratus. Ignorari etiam potest quarta circunstantia. i. quo. s. instrumento, vt siquis ignoret hastam habere cuspidem: vel credat lapidem quendam esse pumicem & proiiciens percutiat aliquem. Item ignorari potest gratia cuius. i. finis. i. quinta circunstantia, vt si medicus incidat venam gratia sanitatis, & sequatur oppositum. Ignorari etiam potest modus. i. sexta circunstantia, vt si pugil docere volens sensim se agere credens, vehementius agat, & afferat vulnus. Omisit philosophus declarationem in quo. i. circa locum, & tempus, tanquam per se notam. Ignoratio autem talis fieri potest quando ignoratur vtrum sit sacer locus an prophanus. similiter vtrum dies festus an non. Deinde dicit Philosophus, quòd ille qui ignorabit aliquam istarum septem conditionum, scilicet in particulari dicetur agere inuitus: præcipue si eueniet vt erret, & ignoret illa duo, scilicet circa quid. i. materiã circa quã, & gratia cuius. i. finẽ. nemo enim vellet ignorare istas. itaq; si eueniet vt in particulari ignoret istas, precipue dicetur agere vel egisse inuitus. sic igitur circa singulas istas fieri in operãdo ignoratio potest pręter vnã. s. ꝑsonã agẽtis. nũquam enim seipsum igno-

raret nisi insanus.[EIVS igitur.]Declarat philosophus quòd ignoratio alicuius circunstantiæ
17 est causa vt aliquis agat inuitus,si hoc addatur vt sequatur pœnitudo & dolor,ex quibus habem⁹
inuitum per ignorantiam esse id quod fit ignoratione alicuius circunstantiæ ex septem enume-
ratis:excipitur enim persona agentis cum hoc etiam addito, vt posteaquàm cognouit sequatur
pœnitudo & dolor:& sic habemus declaratum alterum membrum non spontanei .i. inuitum per
ignorantiam vt manifeste patet.[CVM autem id inuitus.]Hæc est tertia pars huius capituli, in
18 qua philosophus posteaquam determinauit de eo quod fit à nobis inuitis,aut per vim, aut per i-
gnorantiam:nunc declarat spontaneum:& id quod fit à nobis sponte:deinde excludit, & postha
bet terrorem quorundam.s.Cyrenaicorum vt aiunt.Definit igitur in primis id quod sponte fit,
& talis definitio oritur ex ante determinatis. nam si id quod operamur inuiti, aut per vim, aut
per ignorantiam agimus:certe id sponte fiet cuius principium internum est in agēte,& hæc pars
est contra inuitum per violentiam,cuius principium extra est:præterea addit in agente sciente
singularia circa quæ actus fiunt,& hæc pars est contra inuitum per ignorantiā, & his duobus mē
bris distinguitur ab illis sibi oppositis.pulcherrime igitur processit philosophus declarando, &
definiendo primo illa duo membra.s.inuitum per vim,& inuitum per ignorantiam, quia diffici-
le erat declarare id quod spōte fit,nisi antea essent illa declarata.oppositorū enim eadē est disci-
19 plina,& vnum contrarium cognoscitur per alterum. [FORSITAN enim.] Nunc philosophus
refellit errorē & opinionē quorundā de eo quod sponte fit, & dicit ꝙ forsitan illorum sententia
non est vera, quæ dicit quòd illa quæ efficiuntur per iram aut cupiditatem fiunt à nobis inuitis.
20 [PRIMO nanque.]Affert rationes ad refellendā eam sententiam,& ostendendū ꝙ illa quæ fiūt
per irā aut cupiditatē fiunt spōte:probat autē sex rationibus.Prima ratio,Si ea quæ fiunt per irā
& cupiditatē,non fiunt sponte,sed inuite vt dicunt illi:tunc nullum animal præter hominē nec
etiam pueri agerent spōte.at consequens falsum,ergo & antecedens.nā videmus pueros sua spō
te agere nōnulla,& bruta etiam sponte sua accedere ad pascua & similia.Notandum quòd appe-
titus est duplex,aut rationis,aut sensus.appetitus rationis,id est voluntas quæ semper præsuppo
nit rationē est in pueris in potentia,quia nondū ea operātur.Appetitus sensitiuus est in eis actu.
at in brutis nullo modo est appetitus rationis:sed vnus tantum,quo animalia dicuntur agere spō
te.quare spontaneum est principium in eis nullo modo voluntarium: ex quo hic patet id quod
supra diximus quòd id quod multi accipiunt voluntarium,dici debet spontaneum:quod exten-
ditur ad plura,quia non solum competit animalibus rationalibus,sed etiam brutis · voluntarium
tantum rationalibus,vnde philosophus cum loquitur de spontaneo dicit græce ἑκούσιον cum de
21 voluntario βούλησιν [DEINDE quærendum est vtrum.]Secunda ratio. Si omnia quæ fiunt per
iram & cupiditatem,fierent à nobis inuitis,tunc aut omnia tam bona,quàm mala fierent à nobis
inuitis:aut bona sponte:mala verò inuite.at neutrum horum est, ergo nec illud, scilicet quòd ea
quæ aguntur per iram & cupiditatem fiant à nobis inuitis.quod autem neutrum horum sit,pro-
batur. Nam primo omnia,scilicet tam bona, quā mala non fiunt propterea à nobis inuitis,quia
tunc homo nihil ageret sponte,cum omnis fere nostra actiua operatio fiat, aut circa iram, aut
circa cupiditatem,& tamen homo quandoque agit sponte.nec item est secunda pars vera quòd
bona fiant à nobis sponte:mala vero non.cum vna sit causa vnumque principium à quo bona,&
mala prouenire,& procedere possunt:verum idem erit iudicium de ipsis,nam absurdum est po-
nere duo diuersa,scilicet sponte,& inuitum procedere ab vna causa:& eodem principio, scilicet
sponte agendi,id est cum vnum sit principium sponte agendi amborum:absurdum est dicere ꝙ
talia.i.honesta proueniunt,& fiunt sponte:turpia vero à nobis inuitis,& sic patet cōclusio.[A b-
22 sVRDVM est etiam.]Tertia ratio.Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatem fierent à nobis in-
uitis,tunc omnia quæ oportet appetere fierent inuite.consequens est absurdum,ergo & antece-
dens.quòd autem hoc esset absurdum probatur à philosopho, quia oportet appetere sanitatem,
disciplinam:& dicere quòd ista fiant à nobis inuitis,absurdum est.Sunt etiā nonnulla pro quibus
quantū oportet irasci debemus, vt si videamus patrem verberari iniuste:at dicere quòd talia aga
mus inuiti,videtur esse alienum à ratione.[VIDENTVR etiam ea.]Quarta ratio. Ea quæ fiūt
23 à nobis inuitis afferunt nobis molestiam,& dolorem:at ea quæ per cupiditatem vel iram agun-
tur non afferunt nobis eo pacto dolorem,sed potius voluptatem, ergo talia non fiunt à nobis
24 inuitis.[PRAETEREA quid interest.]Quinta ratio.Ea quæ licet fugere pariter, & non fuge-
re,spōte à nobis aguntur:at tam ea quæ per mentē quàm ea quæ per irā cupiditatemq; peccātur:
licet fugere cū sint in nostra potestate:ergo tam illa quàm ista sponte à nobis agūtur.quasi dicat,
nulla differentia est inter ea delicta quæ fiunt à ratione,& ea quæ per irā fiunt vel cupiditatem:
differētia inquam non est,quantū ad hoc ꝙ vtraq; fugere possumus,cum sint in nostra potesta-
te,& in hoc idem sit iudiciū de vtrisq;.& si illi dicerent:isti affectus non sunt humani, quia sunt
in parte animæ irrationali,mēs autem semper est cum ratione.Dicet philosophus ꝙ nō sunt mi-
nus humani,quia si sint in parte animæ irrationali per essentiā,tamen sunt in parte rationali per
participationem,quæ obtemperare potest rationi in ipso homine, vt patebit. Notandū ꝙ ratio
etiā errat & delinquit, &si recta ratio nūquàm erret,quia est cū prudētia.Errat autē ratio cū abest
prudentia,& vrgente appetitu succūbit:vt in vitiosis apparet,vt in incontinente vel in intēpera-

to,& auaro,& similibus:& delinquit circa ea quæ sunt in nostra potestate: ideo puniuntur huiusmodi delicta,& dicuntur sponte agi à nobis. vincitur enim ratio,& se obfuscari permittit ira vel cupiditate,& male diiudicat & errat. ꝙ si dicamus delicta quæ fiunt per mētem & rationem, fieri à nobis spōte: profecto & illa quæ per irā cupiditatemque peccantur, sponte à nobis fieri dicamus oportet, cum in hoc, scilicet sponte vel non sponte fieri idem sit iudicium de vtrisque.
[AFFECTVS autem rationis.] Sexta & vltimā ratio. operationes quæ fiunt à nobis inuitis nō 25
videntur esse propriè humanæ: at operationes quæ fiunt à cupiditate & ira sunt humanæ, ergo non fiunt à nobis inuitis. maior patet, quia humanæ operationes collocantur in nostra potestate: minor, quia ira & cupiditas siue irascibilis,& cōcupiscibilis sunt principia in homine,& sunt in appetitu: qui,& si sit irrationalis per essentiam, tamen est rationalis per participationem,& obedientiam rationis. In brutis vero nonnullo modo est rationalis,& per hanc rationem videtur tangere motiuum illorum. Dicebant enim ista duo principia carere ratione, & esse in homine sicut principium nutriendi,& similia, quæ non fiunt à nobis sponte. potentia enim nutritiua de se semper nutrix, siue velimus siue non: dum viuimus. at illi dicebant idem iudicium esse de ira & cupiditate, vnde hoc refellit philosophus ostendendo quòd & si sint expertia rationis secundum essentiam suam: tamen sunt participantia rationis, & possunt obtemperare rationi, & ideo humana, quia in brutis hoc fieri non potest: nec etiam in vegetatiua potentia quæ nullo modo est apta obedire rationi, vt in fine primi libri ostendit philosophus: & sic concludit, quòd ea quę per iram & cupiditatem fiunt, sponte dicuntur fieri.

De electione. Cap. II.

DEterminatis autem his: eo inquam quod sponte, & eo quod 26
inuitus quispiam agit, consequens est vt de electione dicamus. Ipsa nanque virtuti esse familiarissima, & magis quàm ipsi actus diiudicare mores videtur. Electio itaque spōte qui- 27
dem nostra videtur fieri. Non tamen est idem quòd illud quod sponte fit. Sed quod fit sponte ad plura sese extendit. est enim cum pueris & animalibus cæteris nobis commune. electio verò non est communis. Et ea quæ à nobis repente fiunt, sponte quidem nostra fieri dicimus: electione verò non dicimus. Qui verò dicunt ipsam esse cupiditatem, vel iram, 28
vel voluntatem, vel opinionem quandam: non recte dicere videntur. etenim electio non est commune homini cum rationis expertibus. at cupiditas est, & ira. Et incontinens cupiens quidem, non tamen eli- 29
gens agit. continens autem contra: eligens quidem, at non cupiens agit. Et cupiditas quidem aduersatur electioni: cupiditati verò cupiditas non repugnat. Cupiditas præterea iocundi est & molesti. electio ve- 30
ro neque molesti neq; iocundi. Ira etiam minus esse videtur. quippe cū 31
ea quæ fiunt ira: minime per electionem fieri videantur. At verò neque 32
voluntas est: tametsi finitima hæc esse videntur. electio nanque non est eorum quæ fieri nequeunt: quòd si quis eligere dixerit ea, amens esse videbatur. voluntas autem est: vt immortalitatis. At voluntas quidem est 33
& circa ea quæ per ipsum qui vult, nequaquam agerentur.* Volumus enim histrionem aliquem vincere certamen, at eligit talia nemo, sed ea quæ per seipsum existimat fore posse. Præterea voluntas quidem magis 34
est finis ipsius: electio autē eorum quæ ferunt ad finem. Vt sani quidem esse volumus: eligemus autem ea quibus erimus sani, & felices quidem esse volumus, atque ita dicimus: eligimus autē non conuenit dicere. Atque omnino circa ea versari videtur electio: quæ in nostra sunt potestate. Opinio quoque non est. Opinatio nanq; circa vniuersa videtur esse: 35

οἷον ὑπο-κριτήν τι-να νικᾶν ἢ ἀθλητήν.

nec minus circa æterna & ea quæ fieri nequeunt:quàm circa ea quæ no-
ſtra in poteſtate ſunt collocata. Et falſo, veróque diuiditur:non malo,bo
noque. electio autem hiſce magis. Electionem igitur idem eſſe & opina
36 tionem omnino, nemo forſitan dicit. At nec etiam eſt idem quòd opi-
natio quædam. eligendo nanque bona vel mala quales quidem ſumus:
37 opinando autem non ſumus. Et eligemus quidem capere aliquid aut fu
gere, aut aliquid talium. opinamur autem quidnam ſit vel cui conferat:
vel quo pacto conducat. ſed capere aut fugere non nimium opinamur.
Et electio quidem laudatur ex eo quia eſt eius quod oportet magis: vel
quia eſt recta. opinio verò ex eo quia eſt vera. & eligimus quidem quæ
maximè ſcimus eſſe bona:opinamur autem ea quæ nõ nimium ſcimus.
38 Videntur præterea non iidem homines eligere optima, atque etiam o-
pinari, ſed quidam opinari quidem melius:ob vitium autem nõ ea quæ
39 oportet eligere. Nihil autem refert ſi antecedat electionem aut comite-
tur opinio. non enim idipſum nunc perſcrutamur:ſed ſi idem ſit electio
quod opinatio quædam. Quid igitur aut quale quid ſit electio cum ni-
40 hil ſit eorum quæ diximus? Videtur itaque ſponte quidem à nobis fieri.
attamen non omne quod ſponte agimus eſt eligibile, ſed id cuius con-
41 ſultatio anteceſsit. electio nanque cum ratione eſt atque mẽte. Subſigni
ficare autem id & nomen videtur:innuens ipſum ex aliis legibile eſſe. προαίρεσις vnde dicta.

Commen.

26 DETERMINATIS autem his.] Hoc eſt ſecundum capitulum:in quo philoſophus poſt-
quàm de principio ſponte agendi, & non ſponte agẽdi, & de eo quod ſpõte, aut non ſpõ-
te fit antea docuerat:nunc conſequens erat, vt tractaret de electione, quæ eſt principium
externarum operationum. docet igitur in primis ad moralem philoſophum pertinere cõ
ſiderationem de electione:deinde oſtendit quidnam eſt electio, demum quid ipſa eſt definien-
do eam vt patebit. dicit igitur in primis quòd de electione determinare oportet, & oſtendit ꝙ
talis conſideratio pertinet ad moralem philoſophum duabus rationibus. Prima ratio, Conſide-
ratio eius quod eſt familiariſsimum virtuti pertinet ad moralem philoſophum:at electio eſt fa-
miliariſsima virtuti:ergo conſideratio electionis pertinet ad moralem philoſophum. maior no-
ta, nam philoſophus morum conſiderat de virtute, & de omnibus pertinentibus ad virtutem:
minor probatur, quia virtus oritur ab electione. Item electio cadit in definitiõe virtutis, & ideo
eſt ei coniunctiſsima. Secunda ratio. Conſideratio eius rei pertinet ad moralem philoſophum,
quæ maxime oſtendit mores, & virtutes:ſed electio eſt huiuſmodi:ergo eius conſideratio per-
tinet ad moralem. [QVAM actus ipſi.] .ſ. externi actus. Notandum quòd electio videtur eſſe
27 actus internus, ſicut eſt etiam actus qui fit ſponte, & iſti actus oriuntur à principiis internis:ve-
rum & ſi actus externi oſtendãt mores, & virtutes vel vitia:nõ tamen vt electiones quibus præ-
cipuè diiudicantur virtutes ineſſe vel non ineſſe. Nam externi actus poſſunt fieri per accidens,
& propter oſtentationem, vel ſimulatione aliqua vel ignorantia vel violentia:electio verò ſpon
te fit nec alterius imperio ſubiicitur niſi illius, qui eligit, & ſic electio vt dicit philoſophus ma
xime indicat virtutem. [ELECTIO itaque ſponte.] Hac in parte philoſophus oſtendit quid-
28 nam ſit electio. Nam fuerunt variæ opiniones de ipſa. quidam enim cupiditatem, quidam iram,
quidam opinionem eſſe dixerunt. Has opiniones remouet philoſophus, & ſimul inquirit genus
electionis ponendum in definitione:poſtea ponuntur differentiæ quibus electio differt ab aliis.
Oſtendit igitur in primis quòd electio non eſt omnino id quod ſponte fit, hoc pacto. Illa non
ſunt eadem, quorum alterum ad plura ſe extendit, quam alterum. at id quod ſponte fit, & ſponta-
neum ad plura ſe extendit quàm electio, ergo id quod ſponte fit & electio non ſunt eadem. Ma-
ior, ea differunt quibus non eadem competunt, & ſic magis vniuerſale à minus vniuerſali, & ge-
nera à ſpeciebus ſuis. Minor, Spontaneum ad plura ſe extendit, quia & in pueris, & in brutis in-
ueniri poteſt, non autem electio. Item repentini motus vt per iram, & huiuſmodi dicuntur fieri
ſponte, non tamen cum electione, ergo ad plura ſe extendit ſponte quàm electio, ergo non om-
nino idem. Notandum quod electio præſupponit rationem:id quòd ſpõte fit præſupponit appe-

titum.vnde ad plura se extendit. & dici potest quòd vbicunque fit electio,ibi spontaneum : non
autem econtra,quia in aliquibus est sponte vt in brutis & pueris,in quibus non est electio.sicu-
ti dicimus in naturalibus,quòd vbicunque est ratio,ibi videtur esse appetitus,non autem econ-
tra.quare id quod sponte fit se habebit tanquam genus:electio verò vt species. dubitatur quia
non videtur verum id quod philosophus dicit de animalibus brutis quòd in his non sit electio.
nam videntur eligere,& in pascuis prosequi ea quæ prosunt,& fugere opposita quæ nocent.Di-
cendum quòd electio potest considerari duobus modis,aut proprie aut improprie. Propria erit
duarum rerum propositarum,alterius acceptio cum consultatione. impropria est acceptio alte-
rius cum appetitione.Prima competit tantùm habentibus rationem.Secunda verò irrationabi-
libus,quæ habent sensum,& appetitum sensitiuum.philosophus autem loquitur de electione ve-
ra,& quæ proprie dicitur electio,quæ non competit nisi habentibus rationem, & sic patet solu-
tio.[QVI verò dicunt.] Probat electionem non esse cupiditatem quatuor rationibus.prima,Ele 28
ctio nō est quiddam commune homini cū aliis animalibus:at cupiditas & ira est cōmune quid-
dam cum aliis animalibus,ergo electio non est cupiditas.maior clara,& iam probata. minor etiā
patet,quia electio præsupponit rationē quæ non est in aliis animalibus prǽterquam in homine.
& animaduertendum ꝙ philosophus hic ostendit iram, & cupiditatem esse penitus diuersam
ab electione:superius verò ostēdit id quod sponte fit differre ab electiōe,sed nō omnino vt ista.
nam vult id quod fit sponte esse tanquàm genus respectu electionis:hic autē iram , & cupiditatē
omnino exterminat,& disiungit ab electione. & hic etiā nō rectè sumunt qui voluntariū, & in-
uoluntariū accipiunt pro eodem quod spontaneū,& non spontaneum.sunt autem diuersa vt sæ-
pe diximus,quia spontaneum ad plura se extendit,& sæpius repetimus hoc,quia non parum re-
fert hæc distinctio quam dicimus ad hanc materiam percipiendam. [ET incōtinens.] Secunda
ratio.si electio esset idē cū cupiditate,omnis cupiens esset eligens,& omnis eligens esset cupiēs.
consequens falsum,ergo & antecedens,ꝙ autē sit falsum declaratur exemplo cōtinentis,& incō
tinentis.continens enim cum electione,incontinens verò cum cupiditate, non autem cum ele-
ctione operatur,vt apparet in septimo vbi de continentia & incontinentia docet.ibi enim pate-
bit ꝙ in cōtinente ratio vincit:in incontinēte verò cupiditas.vnde alter cū electione:alter verò
cū cupiditate operatur.[ET cupiditas.] Tertia ratio:cupiditas non aduersatur cupiditati, electio 29
aduersatur cupiditati:ergo electio non est cupiditas.maior,nam si cupio diuitias nō cupio pau-
pertatem,& ecōtra:vnde contraria non cadunt sub cupiditate,ita vt simul sint contrariæ, & de
contrariis cupiditates.minor patet exemplo continentis,& incontinentis,in quibus alterum pa-
rit cupiditas:alterum verò electio,id est oppositum vult.Dubitatur quia philosophus dicit cu-
piditatem cupiditati non aduersari.hoc non videtur verum. nam aliquis cupit famam , & cupit
etiam colligere pecunias.at ista videntur contraria,quia magnis & magnificis sumptibus nō te-
nacitate pecuniarū acquiritur fama.Dicendum quòd cupiens famam,cupiet etiā ea omnia qui-
bus acquiritur fama,& magnificos sumptus & similia. Itaque hoc modo intelliguntur contra-
riæ cupiditates:vt aliquis cupiat famam,& non cupiat famam:vt simul cupiat paupertatem & di
uitias:luxuriam & continentiam.hoc fieri non potest,& hoc modo cupiditas non est contraria
cupiditati.at electio est contraria cupiditati,vt in continente , & in incontinente apparet. [CV- 30
PIDITAS præterea.] Quarta ratio,cupiditas est iocundi & molesti,electio non est iocundi &
molesti:ergo electio non est cupiditas:patet ratio media in figura.cum enim cupimus aliquid,&
id nobis adest,est iocundum:cum autem non adest,est nobis molestū.vnde præsentia eius quod
cupimus percipimus voluptatem:absentia verò dolorem.electio verò ea ratione qua habet ob-
iectum bonum eligibile non est iocundi & molesti.[IRA etiam.] Supra attulit vnam rationem,
qua simul ostendebat quòd electio non est cupiditas nec ira, verum superius magis intendebat 31
ostendere quod non est cupiditas,quia illa ex declaratione statim apparet ista.affert igitur vnam
rationem sic.electio minus videtur esse ira quàm cupiditas.at non est cupiditas ergo multo mi-
nus ira:patet ratio.nam de quo magis videtur inesse & non inest: nec ergo de quo minus . Item
per iram adeo motus repentini fiunt vt cum electione non fieri posse videantur,electio verò est
cum consultatione.[AT vero nec voluntas.] Postea quàm declarauit , & probauit quòd electio 32
non est cupiditas nec ira:hac in parte ostendit pluribus rationibus quòd non est voluntas. nam
cum sit finitima,multi philosophi dixerunt esse voluntatem.Prima ratio.Electio nō est impos-
sibilium,voluntas est impossibilium,ergo electio non est voluntas : patet ratio media in figura.
nam voluntas expetit interdum impossibilia vt immortalitatem , & non mori : electio vero est
eorum quæ fieri possunt,& à nobis fieri.Notandū ꝙ voluntas late patet,& absolute fertur in bo
nū,& est amplissima potentia,quia interdū extenditur ad impossibilia vt videmus : electio verò
est tantum eorū quæ à nobis fieri possunt vt diximus.[ET voluntas quidem.] Secunda ratio,vo 33
luntas est etiam earū quæ à volente fieri non possunt.electio est tantū eorum quæ ab eligēte fie-
ri possunt,ergo electio non est voluntas.ratio patet exemplo certantium, & est alia à superiore
ratione:quia illa dicebat ꝙ voluntas erat interdum impossibilium.hæc dicit ꝙ voluntas est in-
terdum eorū possibilium.i.quæ fieri possunt:non tamen à nobis volētibus,vt si videremus duos
duces prælium cōmittentes,vellemus alterū vincere,quod fieri posset,& tamen nō est positū in

potestate nostra:electio verò est tantum eorum quæ ab eligente fieri possunt. [E T voluntas.]
Tertia ratio. voluntas magis est finium, electio est eorum quæ sunt ad finem, ergo electio non
34 est voluntas. [A T Q V E omnino.] Concludit quasi repetendo rationem superius tactam, quæ vi
detur potissima ratio per quam voluntas distinguitur ab electione. i. quòd electio est eorum quæ
sunt in nostra potestate, & fieri possunt ab eligente. voluntas verò interdum est eorum quæ nõ
sunt in potestate eius, & non possunt fieri à volente. Notandũ quòd philosophus dixit quòd vo-
luntas est magis finis, quia voluntas videtur interdum esse eorum quæ sunt ad finem, & electio
etiam videtur interdum esse finis. verum proprie sumpta voluntas vult finem, & id quod expetit
sub ratione finis. Eodem pacto electio non improprie. sic enim esset etiam ipsius finis, sed pro-
priè dicta est eorum quæ sunt ad finem. & si quando fines cadunt sub talem electionem non vt
35 fines, sed sub ratione eorum quæ sunt ad finem cadere videntur. [O P I N I O quoque nõ est.] Hac
in parte philosophus ostendit electionem non esse opinionem siue opinationem. & primo ostẽ
dit quod non est omnino idem quod opinio: deinde quòd nullo modo est opinio. primo quòd
non est omnino idem ostendit duabus rationibus: prima, Opinio versatur non solum circa agibi
lia à nobis, sed etiam circa ea quæ sunt æterna, vt circa substantias separatas, & huiusmodi: at ele-
ctio versatur tantum circa ea quæ ab eligente fieri possunt, ergo electio non est opinio. Item o-
pinio distinguitur, & diuiditur vero & falso: at electio non diuiditur per verum, & falsum, sed
36 magis bono & malo, ergo electio non est omnino opinio. [A T nec etiam.] Superius probauit
philosophus quod electio non est omnino idem quod opinio, & tamen hoc non excluderet ꝙ
aliqua vel aliqua ex parte non posset esse idem. ideo nunc ostendit quòd nec etiam aliqua ex par-
te est idem cum opinione, & hoc pluribus rationibus. prima ratio, Ex opinione non efficimur
quales, verum ex electione efficimur quales: ergo electio non est opinio. ratio patet quia ex opi-
nione alicuius rationis pertinentis ad fortitudinem non dicimur statim fortes, sed moderate &
cum mediocritate eligendo, dicimur fortes: temperati vt cum terribilia, & huiusmodi moderate
eligimus. & ponit hic philosophus electionem, & opinionem versantes circa idem, & tamen di-
uerso modo, quia electione dicimur quales, opinione autem minime. [E T eligimus.] Secunda
37 ratio. ex opinione non sumimus hoc aut illud, nec prosequimur aliquid aut fugimus, sed ex ele-
ctione prosequimur aut fugimus: ergo electio non est opinio. maior, nam opinamur aliquã rem
terribilem: non tamen statim fugimus illam. Ex hac opinione minor patet, nam cum proponitur
nobis aliquis finis acquirendus consultamus de mediis quæ sunt ad talem finem, & eligimus, &
prosequimur aut hoc aut illud aut etiam fugimus hoc vel illud. [E L E C T I O quidem laudatur.]
38 Opinio laudatur quia est vera, & vituperatur, quia est falsa. electio vero laudatur ex eo quòd est
recta: vituperatur verò quia non est recta: ergo non idem est opinio & electio. [E T eligimus.]
39 Quarta ratio. Opinione opinamur ea quæ non sunt nobis maxime certa: at electione eligimus
ea quæ sunt nobis maxime certa, ergo electio non est opinio. nam opinamur ea quæ non sunt no
bis certa. verum intelligibilia nobis certa scientia scimus, agibilia nobis certa & constituta ele-
ctione eligimus. [V I D E N T V R præterea.] Quinta ratio. Si electio & opinio essent idem, tunc
vnus & idem homo qui opinaretur optima eligeret eadem, sed hoc non fit, ergo & cætera. non
enim sequitur, vt qui opinetur bona, eligat illa: vt siquis opinetur quòd fortitudo est res bona,
non tamen eligit illas operationes, quibus illa consequi posit. quòd si opinio esset eadem cum
aliquis opinaretur aliquod bonum, eligeret illud, hoc autem non fit vt patet. His allatis philoso-
phus dicit quòd siquis diceret quòd opinio antecedebat electionem vel electio opinionem, ni-
hil refert quantum ad hoc vt dicantur esse eadem, quia vtrouis modo sumatur, differunt, & non
sunt vllo modo idem. vtrum verò opinio præcedat an electio non videtur esse præsentis specu-
lationis. ea enim sunt in nobis principia, quæ ordinem inter se habent. dici tamen potest quòd o-
pinio præcedit, & sequitur diuersis respectibus: præcedit cum opinionem quis facit de aliquo
bono: quod postea eligit. sequitur, veluti siquis elegerit bene facere vel prodesse amico: deinde
euenit inde aliquid mali ex quo aliam facit opinionem, & secum ratiocinatur, non esse amicum
beneficiis afficiendum ne mali aliquid inde eueniat, & tunc erit opinio sequẽs, & hoc pacto an-
tecedit opinio, & euenire etiam potest vt sequatur. [Q V I D igitur.] Hæc est tertia pars huius
40 capituli, in qua ostendit quid sit electio, non tamen perfecte, sed in sequenti capitulo diffiniet
eam perfecte vt patebit. concludit igitur quòd cum electio spontaneum in totum non sit nec cu-
piditas, nec ira, nec voluntas, nec opinio. videtur tamen quòd sit spontaneum. at non omne cum
ad plura se extendat, sed id tantum, cuius consultatio antecessit. est igitur electio spontaneum id
cuius consultatio præcessit, & ad hoc probandum videtur afferre duo signa. primum quòd ele-
ctio est cum ratione, & mente, & per mentem accipit hic rationem cum discursu. aliud signum
sumitur à nomine electionis: quasi ex quibusdam propositis vnum ante alia sumatur & legatur.
41 [C V M ratione.] scilicet, actiua. Et mente, scilicet actiua quæ discurrit & inquirit.

De conſultatione. *Cap. III.*

ET eſt ne de omnibus conſultatio, & omne quoduis eſt conſul
tabile: an de quibuſdam non eſt conſultatio? Atque dicendũ 42
eſt forſitan conſultabile non id eſſe de quo quiſpiam inſipiẽs,
vel mente captus, ſed id de quo ſanæ mentis quilibet conſul-
taret. De æternis autem nemo conſultat, vt de mundo: vel de diame-
tri laterisque incommenſurabilitate. Sed neque de iis quæ conſiſtunt 43
quidem in motu: ſemper autem fiunt eodem modo ſiue neceſsitate, ſi-
ue natura, ſiue propter aliquam aliam cauſam. vt de ſolſtitiis atque or-
tu. Neque de iis quæ alias aliter ſeſe habent: vt de ſiccitatibus, imbribúſ-
ve. Nec item de iis quæ eueniunt à fortuna: vt de theſauri inuentione. 44 45
Sed neque de humanis omnibus rebus. nam quonam pacto reſpublica
Scytharum optime gubernaretur, nemo Lacedæmoniorum conſultat,
nihil enim horum per noſipſos fieri poteſt. Conſultamus autem de iis 46
rebus agendis, quæ in noſtra ſunt poteſtate. hæ etenim reſtãt. Cauſæ nã-
que videntur eſſe: natura, neceſsitas, fortuna, & mens inſuper ac omne
quod per hominem efficit. hominum autem quiſque de iis cõſultat quæ
agi per ipſum poſſunt. Atq; circa * exactas quidem ſcientias & ſufficien- 47
tes: non conſultatio. vt de literis. non enim ambigimus quonam pacto
literæ ſint ſcribendæ. Sed de iis conſultamus quæ fiunt quidem à nobis:
non tamen ſemper eodem modo. vt de agendis per medicinam vel pecu 48
niariam artem: & eo magis circa gubernandi facultatem, quàm exercen
di artem deliberamus, quo minus exacta eſt. & de cæteris ſimili modo.
Atq; magis circa artes quàm circa ſcientias. nã circa ipſas magis ambigi-
mus. Cõſultatio autẽ in iis verſatur, quæ plerunq; quidẽ fieri poſſunt: in-
certa tamẽ ſunt quonã euenient pacto. & in quibus eſt * indeterminatio.
Atque cũ magnis de rebus deliberare volumus: ſumimus & alios ad con
ſilium, diffidentes nobiſipſis, tanquam non ſufficientibus ad diſcernen
dum. Conſultamus autem non de finibus: ſed de iis quæ ad fines ipſos
perducunt. Nec enim medicus ſi ſanabit, nec orator ſi perſuadebit, nec 49
reipublicæ gubernator: ſi bene, rectéq; legibus ciuitatem inſtituet. nec
deniq; cæterorum quiſpiam de fine deliberat. ſed omnes poſito quodã
fine: quemadmodum, & per quæ fiet ille, conſiderant. Atque ſi per plura
poſſe fieri videtur, per quod illorum facillime, optimeq; fiet, perquirũt.
ſin per vnum: quonam pacto per illud fiet, & illud idem per quid efficie
tur conſiderant, idq; faciunt, donec ad primam perueniant cauſam, quę
quidem in inuentione eſt vltimũ. Qui nanque cõſultat, is quærere vide
tur: dictoq; modo perinde atque * deſignationem linearũ reſoluere. Nõ
autem omnis perquiſitio, cõſultatio eſſe videtur. Mathematicæ nanque
perquiſitiones, cõſultationes non ſunt. omnis autem cõſultatio eſt cõti-
nua perquiſitio. idq; quod vltimũ eſt in reſolutione, primũ eſſe conſtat

ἀκριβεῖς κ̓ αὐτάρκεις.

ἀδιόριστον, quæ ſunt indeterminata.

διάγραμμα.

50 in generatione. Atque ſi conſultantes in aliquid inciderint, quod quidē
fieri nequeat: deſiſtunt. vt ſi ſit pecuniis opus, has autem habere nō poſ-
ſint, quod ſi videatur fieri poſſe: tunc agere aggrediuntur. Ea vero dici-
mus fieri poſſe: quæ per noſipſos fieri poſſunt. nam ea quæ per amicos
fiunt, per noſipſos quodam modo fiunt: quippe cum principium ſit in
nobis. Quæruntur autem quandoque quidem inſtrumenta: quādoque
autem vſus ipſorum & in reliquis ſimili modo. Interdum per quod, in-
51 terdum quomodo, aut per quem modum. Videtur igitur (vt dictum eſt)
homo principium actuum eſſe: & de iis eſſe conſilium quæ agi ab ipſo
poſſunt, & actus aliorum eſſe gratia. finis igitur non erit conſultabilis:
ſed ea quæ ducunt ad fines. Nec etiam ſingularia: vt ſi panis ſit hoc, vel
confectum ſit vt oportet. Hæc enim ſenſus ipſius ſunt. Quod ſi ſemper
quiſpiam conſultauerit, in infinitum abibit. Conſultabile autem & eli-
52 gibile idem eſt. ipſum tamē eligibile definitum iam eſt. Quod enim cæ-
teris ex conſultatione prætulimus, id eligibile eſt. definit enim tunc de-
53 mum vnuſquiſque perquirere quonam aget pacto, cum in ſeipſum prin
cipium redigit. & in id ſui ipſius quod antecedit. Hoc eſt enim quod eli
git. Patet hoc ita eſſe & ex vetuſtiſsimis rebus publicis: quas imitabatur
Homerus: quæ nanque reges eligerent, ea populo renunciabant. Cum
54 igitur ipſum eligibile ſit conſultabile, appetibile ex iis quę in noſtra ſunt
poteſtate: & ipſa electio deliberatiua appetitio rerum erit, earum quæ in
noſtra ſunt poteſtate. nam ſimul atque diiudicauimus ex conſultatione:
affectamus deliberatione. Quid eſt igitur electio: figura ſit dictū. & cir-
ca quæ verſatur: & eorum eſſe quibus ad ipſos fines acceditur.

Commen.

42 ET EST ne de omnibus conſultatio.] Hoc eſt tertium capitulum, in quo philoſophus poſtea
quàm declarauit de eo quod ſponte fit & electione: nunc docet de conſultatione, ex quo etiā
patebit diffinitio electionis, in qua cadit conſultatio: eſt enim electio quaſi quidam finis, &
effectus conſultationis: quare ad cognoſcēdam electionē perfecte opus eſt cognoſcere ipſam cō-
ſultationē. Diuiditur in tres partes. in prima declarat quid ſit illud quod cadit ſub conſultationē.
in ſecunda oſtendit modum, & effectum eius & terminum. in tertia cōparat conſultationē cum
electione. in prima igitur parte affert per modum dubitationis ea, in quibus eſt conſultatio, & de
quibus, & ſoluit in genere, dicendo quod nō de omnibus eſt cōſultatio, ſed de his tātum de qui-
43 bus homo ſanæ mentis deliberat. quæ autē ſint iſta in ſequētibus determinabit. [DE æternis au-
tem.] Primo igitur oſtendit de quibus nō fit cōſultatio, vt illis excluſis relinquātur ea de quibus
fit, & affert oēs cauſas quæ afferri ſolent circa ea quæ ſunt. & argui poteſt hoc pacto, Omnia quæ
ſunt aut neceſſaria ſunt à cauſa neceſſaria, vt æterna: aut natura, vt ſiccitates, & grandines: aut à
fortuna, vt inuentio theſauri: aut à mente noſtra, & à quibuſdam principiis quę in nobis ſunt: ſed
nec circa prima, nec circa ſecunda, nec circa tertia conſultatio fit, ergo circa quarta, ſcilicet circa
ea quæ fiūt à mente noſtra, & non quacunque, ſed à mente actiua. Hæc argumentio à ſtoicis ap-
pellatur per quinque aut plura ſine demonſtratione. probatur autem primo quòd cōſultatio non
fit circa æterna. Circa ea quæ aliter ſe habere & à nobis fieri poſſunt eſt cōſultatio. at ea quę ſunt
æterna non poſſunt fieri à nobis, & ſemper ſe habēt eodem modo, & ſunt neceſſaria & perpetua,
ergo æterna non cadunt in cōſultationē vllo pacto. Notādum ꝙ quædam ſunt æterna, quæ ſem-
per ſunt talia vt ſubſtantiæ ſeparatæ: quædam verò ex parte demonſtrationis, quæ ſunt & princi
pia neceſſaria, & cōcluſiones neceſſariæ ex talibus principiis: & ideo philoſophus attulit duo ex-
empla, ſcilicet mundum & diametrum, qui ſemper, & eodem modo eſt incommenſurabilis co-
ſtæ eiuſdem quadrati: pro cuius declaratione notādum eſt quòd diameter in multis figuris repe-
ritur, & loquamur de figuris planis, nō de ſolidis. eſt igitur diameter circuli, & de hoc nō loqui-

tur philoſophus,eſt etiam diameter quadranguli,qui eſt figura quæ quatuor lineis, & quatuor angulis continetur:habet autem plures ſpecies,omne enim quadratum eſt quadrangulus,nõ autem econtra.eſt quadratum æqualium laterum,& rectarum linearũ ſpecies quadranguli. eſt etiã figura ex altera parte longior.Item rombus & romboides.Philoſophus igitur loquitur de quadrangulo qui eſt æqualium laterum,& rectarum linearum,id eſt de quadrato,& dicit quòd non poteſt vnquam reperiri aliqua communis menſura,qua & diameter, & coſta vel latus eiuſdem quadrati commenſuretur,vt exempli gratia,diameter dicitur quadrati linea,quæ ducta ab angulo ad angulum diuidit quadratum in duas partes æquales:numerus quadratus dicitur, qui reſultat ex multiplicatione alicuius numeri in ſeipſum,qui vocatur radix illius numeri quadrati, vt tres ſunt radix huius numeri quadrati. I X.Nunquam igitur reperietur communis menſura diametri & coſtæ:nam ter tria conſtituunt nouem:tunc vltra,nouem & nouem conſtituunt decem & octo.Nunquam reperietur radix,& numerus qui in ſe ipſum ductus conſtituat decẽ & octo: nam propinquior eſt quatuor,at quater quatuor conſtituunt ſexdecim.quare hoc eſt impoſsibile reperire communem menſuram diametro,& lateri eiuſdem quadrati.verum de aliquo quadrãgulo veluti de aliqua figura ex altera parte longiore fieri poſſe videtur.ſumatur quadrangulus ex altera parte longior,& apparebit quòd diameter erit commenſurabilis cum coſta eiuſdem.ſit coſta maior vt quatuor,minor vt tres,diameter erit vt quinque.nam ducatur quatuor in ſeipſum & III. alterum conſtituunt. X V I. alterum. I X. quæ faciunt.X X V. cuius radix erit.V. & diameter.V. quæ in ſe ducta conſtituunt.X X V. ergo habent communem menſuram, diameter alicuius quadranguli ex altera parte longioris,& eius coſta.at in quadrato quod eſt in figura æqualium laterum,& rectarum linearum:diameter communem menſuram nullo pacto habere poteſt cum latere,& coſta eiuſdem quadrati.ſequeretur enim quòd numerus par & impar eſſent æquales inter ſe:quod eſt abſurdum.quare nunquam eſt commẽſurabilis vt dicit philoſophus,& hoc eſt neceſſarium,ſcilicet quòd nunquam ſit commenſurabilis. [S E D neque de hiſce.] Probat etiam nunc quòd conſultatio non eſt circa ea quæ ſunt in motu tali,vt ſemper eodem modo fiant 43 ſiue hoc ſit natura,ſiue neceſsitate,ſiue ab alia cauſa vt à deo.hæc ſunt ortus & conuerſiones ſyderum,quæ modo in parte vna,modo in altera fiunt:tamen certo,& fixo ordine fiunt.Circa hęc non eſt conſultatio,& hoc probari poteſt eodem medio quo probauimus ſuperius:quia conſultatio eſt circa ea quæ à nobis fieri poſſunt & aliter ſe habere.Notandum quòd philoſophus dicit ſiue à natura,ſiue neceſsitate,ſiue propter aliam cauſam:quod poſuiſſe videtur propter varias opiniones philoſophorum.quidam dixerunt cœlum moueri neceſsitate quadam cum ſit rotundum,quia in circuli motu quædam pars pellit,quædam pellitur:& eadem quæ pellit, pellitur neceſſario,alii dixerunt cœlum moueri natura,vt ignis natura ſua fertur ſurſum:ſic cœlum circulo.vnde philoſophus dicit in libro de cœlo,quòd ſi pars cœli auferretur ab eo,& ponatur hic inferius apud nos,quod illa nõ feretur ſurſum aut deorſum,ſed circulo mouebitur.alii dixere cœlum moueri ſicut anima,ſcilicet ab anima ſua:ideo philoſophus videtur enumerare plures cauſas.ſed de hac materia determinare non eſt præſentis conſiderationis. [N E Q V E de iis quæ alias.] Oſtendit hic philoſophus quòd etiam conſultatio non eſt de his quæ fiunt à natura quæ 44 vario modo ſeſe habent.Nam ſuperiora de quibus dixit, & ſi ſemper mouentur tamen ſemper fiunt eodem modo:hæc verò mouentur non ſolum localiter, ſed etiam mutantur, & circa talia non eſt conſultatio:quod probari poteſt eodem medio,quia non poſſunt fieri à nobis.[N E C itẽ 45 de hiſce quæ eueniunt.] Oſtendit etiam quòd conſultatio non eſt circa ea quæ fiunt à fortuna. Nam & ſi ea quæ fiunt à fortuna dicuntur fieri à mente humana per philoſophum: tamen fiunt per accidens,vt idem inquit in libro phyſicorum,& ideo non videtur proprie fieri à nobis, quia fiunt & eueniunt præter intentionem noſtram:vt fodiens terram vt ſerat arbores, inuenit theſaurum præter propoſitum, & intentionem ſuam. [C O N S V L T A M V S.] Declarat philoſo- 46 phus quæ ſunt ea de quibus conſultamus. nam remotis omnibus quæ fiunt aut à neceſsitate,aut natura, aut fortuna, vel caſu: reſtat vt illa cadant in conſultationem,quæ à mente fiunt,non tamen omnia,ſed ea tantum quæ ſunt poſita in noſtra poteſtate, & fieri à nobis poſſunt. Et omne quod per hominem, vt voluntas & ſimilia principia. [A T Q V E circa exactas.] Hac in par- 47 te philoſophus declarat de quibus humanis eſt conſultatio, conſiderando res vt ſunt ſub artibus certis, & ſcientiis & facultatibus aut non certis, & affert tres ſententias.prima eſt quod de his non eſt conſultatio quæ ſunt determinata & certa. Secunda quòd non æque de omnibus quæ à nobis fieri poſſunt eſt conſultatio. tertia quòd magis conſultamus de iis quæ cadunt ſub arte, quàm de iis quæ cadunt ſub ſcientia. primo igitur ſic probat, Conſultatio eſt de rebus dubiis,ſed ea quæ ſunt determinata per aliquam ſcientiam non ſunt dubia,ergo de iis non eſt conſultatio.patet ratio exemplo philoſophi.nam literæ ſunt determinatæ per artẽ,& ſcientiam grãmaticæ quomodo ſcribi debeant:ergo talia non cadunt in conſultationem. [S E D de hiſce.] Se- 48 cunda ſententia probatur hoc pacto. de iis omnibus quæ non ſunt æque, & eodem modo certa non conſultamus: ſed ea quæ à nobis fieri poſſunt non æque ſunt certa: ergo non de omnibus talibus eſt conſultatio.Atque magis.Tertia ſententia eſt quod magis cõſultamus de iis quæ cadũt ſub artibus,quàm de iis quæ cadunt ſub ſcientiis,& ratio eſt,quia ea quæ cadunt ſub artibus ſunt

minus certa,& de magis dubiis magis consultamus.Notandum quòd nō vult philosophus quòd ea quæ cadunt sub scientiis agantur à nobis,& non consultamus de scientiis,sed de modo,id est, quomodo possimus ad illarum cognitionem accedere,& minus circa sciētias, quàm circa artes, quia modi illi sunt magis determinati. Dubitatur circa prædicta, quia philosophus dixit quòd consultatio est de iis quæ sunt in nostra potestate,& aguntur à nobis: quod non videtur esse verum hoc pacto. Iura & leges non sunt in nostra potestate,& tamen de iure, & legibus consultamus, ergo consultamus de iis quæ non sunt in nostra potestate. maior. leges & iura sunt in potestate principis,& legumlatoris.minor.consulimus iurisconsultos,& illi consultant de iis. Illa quę aguntur à seruis non sunt in potestate domini,& tamen consultamus de illis:ergo non tantum cō sultamus de iis quæ in nostra sunt potestate. imbres & siccitates, & talia non sunt in nostra potestate,& tamen homines consultant de iis, veluti, vtrum æstas sit futura humida an sicca, & cætera.oppositum tamen dicit philosophus,& ostendit quod de iis est consultatio tantum quæ in nostra sunt potestate hoc pacto,vt fieri possint à nobis & nostra opera.pro declaratione notanda sunt tria.primum est diffinitio consultationis quæ videtur esse talis, Consultatio est inquisitio rationis qua de rebus agendis dubiis atque incertis aliquid inuenitur certum, & determinatum.verum consultatio potest accipi duobus modis,ab vno tantum aut inter plures, cum consultatio est de magnis rebus,& magni ponderis:in qua solemus sumere socios ad consultandum, ex quo fit aggregatum ex pluribus consiliis.secundum quod affertur est quòd consultatio est de iis quæ à nobis aguntur,& fieri à nobis possunt:quod probatur quia circa quæ versatur electio, & etiam consultatio. Tertium est quod consultatio non est de omnibus quæ à nobis aguntur, sed de rebus dubiis & incertis:non autem omnia quæ à nobis aguntur sunt dubia, & incerta & indeterminata.patet igitur ex iis quod consultatio est inquisitio per rationem, quia de rebus agendis aliquid emergit determinatum,& est de iis quæ fieri possunt,aut à nobis aut ab eo cui datur consilium,& non de omnibus talibus,sed de dubiis. Ad rationes, & ad primam cum dicitur quòd iura,& leges non sunt in nostra potestate. Dicendum quod iura non cadunt sub potestate iurisconsulti,sed gubernatoris reipublicæ vel principis. verum iurisconsultus dat consilium interpretando mentem legumlatoris,& dat modum consequendi tale ius. Ad secundam cum dicitur ea quæ fiunt à seruis non sunt in nostra potestate:dicendum quòd ea quæ fiunt à seruis aliquo modo dicuntur fieri à domino,& videntur concurrere tanquam vna causa.ita quòd dominus,& seruus vna tantum sint causa efficiens:sed dominus causa principalis,seruus vero esse videtur tanquam causa instrumentalis. Ad quartam cum dicitur quòd imbres & siccitates non sunt in nostra potestate,& tamen de iis consultant homines:dicendum quòd consultatio fit de iis nō

49 vtrum fiant:sed quid agendum sit si talia.[CONSVLTAMVS autem non de finibus.] Hæc est secunda pars,in qua philosophus posteaquam ostendit de quibus est,& de quibus non est consultatio:nunc ostendit modum,& effectum siue terminum consultationis. Et primo declarat modum & ordinem procedendi in consultatione:deinde effectum eiusdē:postremo terminū ipsius. Dicit autem in primis quid est præsupponendum in consultatione, & non est aliquo modo inquirendum.nam in omni consultatione præsupponendus est finis aliquis,de quo non est consultatio:qui tunc ex parte finis esset processus in infinitum,quod est absurdum.non igitur est consultandū de fine:& hoc probat exemplo medici qui præsupponit sanitatem : deinde inquirit, & consultat de iis quæ ducūt ad sanitatem.similiter facit orator,qui præsupponit suasionē afferendā auditoribus,& similiter gubernator ciuitatis præsupponit sibi finem: deinde consultat de iis quibus acquiri possit,& dicit quòd duo inquirimus per cōsultationē.scilicet modū quo, & per quæ,id est,per quæ media vel instrumēta fieri possit vt assequamur talem finem,& de his primo consultamus:postea vero quomodo sit nobis vtendum talibus instrumentis.fit autē talis resolutio quousque deueniamus ad id quod est vltimum quod inuenimus per nostram perquisitionē, & resolutionē:quod tamen est primum in operatione,& à quo incipimus operari: sicut euenire videtur in geometria,in qua fit resolutio posteriorum figurarū:quas resoluimus in priores figuras,probādo semper posteriores designationes per priores iam probatas, quousque deueniamus ad vnam primam indemonstrabilem,quæ nullo modo in aliam resolui possit. & videtur esse vt illa quæ primo ponitur ab Euclide quòd super datam lineam contingit triangulum æquilaterū collocare.simili modo cōsultans proposito fine videtur perquirere media,& resoluere & peruenire ad vnū quod est vltimū,quod inuenit perquirendo,& primum à quo incipit operari.exempli gratia.Gubernator reipublicæ proponit sibi pacem esse cum hostibus faciendam tanquam finem.mittendi sunt oratores ad aliquem principem vel rempublicam quæ se interponat,at decernendi:ergo cogendus est senatus,hoc videtur esse vltimum quod inuenit in resoluendo, vt ita loquar & perquirendo:primum tamen à quo incipiēdum est operari,& dicit philosophus quod non omnis perquisitio est consultatio.nam geometra non cōsultat,quāuis perquirat & resoluat. non igitur omnis perquisitio est consultatio:sed econtra,omnis cōsultatio est perquisitio. Nam perquisitio est tanquam genus,& differētiæ possunt colligi ex supradictis,& habebimus eius descriptionem,quòd consultatio est perquisitio de iis rebus quę à nobis fieri possunt, quorū incer-

tus est euentus.[IN resolutione.]Id est, quod est vltimum quod inuenimus perquirendo, veluti, Congregandus est senatus vt decernantur legati, in superiori exemplo, id est, primum in generatione, id est, in principio operationis vnde incipimus. [ATQVE si cõsultantes.] Hac in parte philosophus ostendit effectum consultationis: quæ est executio. & dicit quòd si consultantes inciderint in aliquod quod fieri nequeat, desistunt: sin verò fieri possit, aggrediuntur, & declarat illam partem quomodo intelligatur id agi à nobis posse, dicẽdo non tantùm quæ per nos ipsos, sed etiam quæ per amicos possumus. Sunt enim amici tanquam instrumenta: & quemadmodum instrumentorum vsus principium est in nobis: ita & amicorum esse videtur. verum quandoque quæruntur instrumenta quibus vtamur si eorum vsus est certus, & determinatus. quãdoque verò quæritur opus, & vsus ipsorum, id est inuentis instrumentis quomodo ipsis vtamur ad rem exequendam. Itaque interdum quæritur quibus instrumentis, interdum quomodo vtamur. 50

[VIDETVR igitur vti] Declarat philosophus quasi concludendo quod in omni cõsultatione est quidam terminus: & hoc ostendit ex parte agentis hominis, quia intendit in his quæ ab eo fieri possunt, & de quibus cõsultat aliquem terminum ex parte finis, quia omnis actio est ob aliquem finem: ergo & consultatio. Item ex parte instrumẽtorum quæ sunt media quæ ducunt ad finem, ne fiat processus in infinitum: fit igitur cõsultatio ob aliquem finem, non tamen de fine. Nec certe singulares res vtrum scilicet sint, cadunt in consultationem, vt si hoc sit panis. bene caderet in consultationem, quomodo melius comparari possent, vt commeatus in exercitu: sed vtrum hoc sit panis non cadit in consultationem, quia patet per sensum. 51

[CONSVLTABILE autem.] Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus posteaquam ostendit ordinem, & effectum, & terminum consultationis: nunc comparat consultationem, & electionem inter se declarando vtrumque. Nam cum consultatio cadat in diffinitionem electionis vt diximus, necesse fuit interponere declarationem eius vt melius innotescat ipsa electio. Ostẽdit igitur in quo differunt, & in quo conueniunt ex parte obiectorum, quæ sunt consultabile & eligibile. ex obiectis enim indicantur operationes: ex operationibus potentiæ: ex potentiis essentiæ. Nam obiecta sunt nobis notiora quàm actus, & actus quàm potentiæ, & potentiæ quam essentiæ, vt inquit philosophus in libro de anima. Obiecta igitur ista, scilicet consultabile, & eligibile idem sunt in re. differunt autem ratione. Nam idem inquantum est consultabile præcedit seipsum inquantum est eligibile. Idem enim iam consultatum & determinatum est eligibile. Præcedit igitur consultatio electionem, & probari potest hoc pacto, Iudicium rationis præcedit electionem, aut est simul cum ea: sed consultatio præcedit iudicium rationis, & determinationem: ergo præcedit electionem. Patet ratio ex dictis philosophi. Nam in consultando, & perquirendo aliquis tunc desinit procedere vlterius in consultatione, cum accessit ad id principium quod collocatur in seipso, id est, cum id principium à quo incipiendum est operari redigit in suam potestatem: & cum reducit idem in antecedens sui ipsius, id est, in potentiam electiuam, & rationem electiuam sui met, quæ dicitur antecedens, quia maxime antecedit ratio actiua siue potentia electiua, sequitur postea electio & actio. Probat etiam ab auctoritate Homeri, qui introducit reges, vt primo consultent: deinde eligant: demum proponant populo vt exequantur id quod eligerunt. Posset etiã illud dictum Homeri referri vt sit quasi confirmatio eius quod dixit, scilicet quòd tunc desinimus vlterius inquirere, & consultare cum reduximus in nos ipsos, id est, in potestatem nostram illud principium, scilicet quod est vltimum in resolutione, & primum, & principium à quo incipimus operari, vt permaneamus in eodem exemplo, proposita pace vt fine cõsultatur de mediis, mittendi sunt oratores cum talibus mandatis. Quid vltra decernendi, quid vltra congregandus senatus: quod est vltimum in perquisitione & primum & principium à quo debemus incipere operari. Cùm reduximus in nobis istud principium, scilicet vt quandocunque velimus possimus congregare senatum: tunc cessat omnis consultatio & eligimus illud vt congregetur senatus: deinde fit, id est, congregatur. quare primo est consultatio: postea electio: demum actio: & sic ordinatur successiue. 52

[PRINCIPIVM.] Id est, quod in resolutione, & perquisitione est vltimum, & primum, & principium à quo incipimus operari. Id quod antecedit, id est rationem actiuam. Sui ipsius, scilicet suimet eligentis: & non est referendum illud ad principium vt nonnulli expositores forsitan facerent, græce enim dicit ἀυτοῦ, id est, ipsius met reducentis, & eligentis: non autem ipsius principii. dicetur enim ἀρχὴ id est, in fœminino genere sicut est. ἀυτῆς Principium apud græcos in fœminino. 53

[CVM igitur ipsum eligibile.] Ex dictis concludit diffinitionem electionis, scilicet quòd electio est appetitio earum rerum quæ à nobis fieri possunt ex cõsultatione proueniens. Concludit autem sic, eligibile est consultabile, appetibile de numero eorum quę sunt in nostra potestate constituta: ergo electio est appetitio eorum quæ sunt in nostra potestate. Patet ratio per locum à coniugatis, & dicit philosophus quòd simul ac diiudicauimus aliquid per consultationem, appetimus illud cum antea non affectaremus, vnde electio videtur operatio quædam intellectus actiui simul cum appetitu, scilicet rationali, id est cum voluntate. 54

De voluntate, & voluntate affectabili. *Cap. IIII.*

55 Oluntatem autem finis quidē ipsius esse, iam paulo antea di-
ximus. Sed videtur aliis quidem esse veri boni: aliis apparentis
boni. Atque fit sententia quidem eorum qui verum bonum
id esse censent, quod est * affectabile volūtate: vt id nō sit affe- βουλητὸν.
ctabile voluntate, quod is qui non recte expetit vult. Nā si sit: erit & cō-
56 tinuò bonum. At erat forte malum. Sententia autem eorum qui bonum
apparens inquiunt esse quod est affectabile voluntate, vt nihil sit pror-
sus quod suapte natura sit affectabile voluntate: sed id quod vnicuique
videtur. At aliud alii videtur: & repugnantia forte. Quod si hæc non pla
57 cent: dicendum est simpliciter quidem & reuera verum bonum esse affe
ctabile voluntate: vnicuique vero id quod vnicuique videtur. Studioso
igitur id est affectabile voluntate, quod vere est bonū: vitioso vero, quic-
quid contigerit. Fitque hoc perinde atque in corporibus ipsis. His enim
quorū corpora bene sese habent: salubria sunt ea quæ vere talia sunt. Iis
autem quorum corpora sunt ægrota, non hæc ipsa, sed alia. Similiter &
amara ac dulcia, & calida, atque grauia: & singula cæterorum. Studiosus
enim homo recte singula iudicat: & singulis in reb9 id ipsi videtur quod
vere est tale: in vnoquoque enim habitu sunt propria quædam honesta
atque iucunda, atque in singulis plurimum fortasse pręstat vir studiosus,
in dignoscēdis iis quæ vere talia sunt: propterea quòd est vt norma quæ-
dam atque mēsura ipsorum. Multitudo verò decipi videtur ob volupta-
tem. Ipsa nanque bonum quidem non est: bonum tamen esse videtur.
prosequuntur igitur ipsam tanquam bonum: dolorem autem fugiunt
tanquam malum.

Commen.

VOLVNTATEM autem finis.]Hoc est quartum capitulum huius tractatus: in quo phi-
55 losophus posteaquam docuit de eo quod sponte fit, & de consultatione, & electione: nūc
docet de voluntate quæ est actus internus à quo procedunt operationes externæ, & dici-
tur non solum potentia volitiua voluntas: sed etiam operatio. In hoc autem capitulo tractat de
eo prout dicit actum, & operationem ipsius potentiæ voluntatis, ostendendo circa ea quæ est a-
ctiua talis, & declarando id quod est affectabile volūtate, id est, obiectum voluntatis. Diuiditur
autem hoc capitulum in tres partes. In prima ostendit quòd voluntas est finis, non eorum quæ
sunt ad finem. In secunda ponit opinionem quorundam de obiecto ipsius volūtatis. In tertia po-
nit opinionem suam de ipso obiecto. In prima igitur repetit vnam sententiam de voluntate, sci-
licet quod voluntas est finis. Nam ea quæ sunt ad finem volumus non primo & per se, sed pro-
pter finem. Nam volumus ea quæ sunt ad sanitatem non primo propter illa, sed propter ipsam sa-
56 nitatem, cū ea intendimus vt finem. [SED videtur.]Hæc est secunda pars huius capituli, in qua
affert duas opiniones diuersas de obiecto voluntatis. Prima est quod id tantum quod est per se
bonum sit obiectum volntatis. Secunda est, quod id tantum quod est apparens bonum sit obie-
ctum volūtatis: reprobat igitur in primis opinionem primam hoc pacto: si id quod est obiectum
voluntatis esset tantum per se bonum: tunc id quod vult malus non esset obiectum volūtatis, nec
esset volitum, sed hoc absurdum est: ergo antecedens. patet ratio, quia si id quod est obiectum
voluntatis esset tātum vere bonū, certe id quod malus, & non recte eligens vellet non esset affe-
ctabile voluntate, id est, volitum: vel si id etiam esset volitum tunc illud esset etiam per se bonū:
cum autem id quod malus vult fieri posit vt sit malum: sequeretur quòd malum esset per se bo-
num quod est absurdum: ergo absurdum etiam erit dicere quòd id tantum quod est per se bonū
57 est affectabiie voluntate, vel est volitum, aut obiectum voluntatis. [SENTENTIA autem eo-

rum.]Reprobat secundā opinionē dicentiū id tantū esse volitū vel affectabile volūtate quod est apparēs bonū hoc pacto, Si tantū apparēs bonū esset obiectū volūtatis, nihil esset quod suapte natura esset obiectū volūtatis vel volitū: consequens falsum, ergo & antecedēs. Nam si tantū apparens bonū esset obiectū volūtatis, nihil esset per se volitū. Si enim esset per se volitū, apparēs bonum esset vere per se bonum: at hoc non est, quia apparentia bona sunt interdum contraria, quia aliud alii apparet: at vere bona non sunt contraria, & repugnantia, ergo bonum apparens non est vere bonum nec per se volitum. Quare apparens tantum bonum nō est obiectum voluntatis, cū pateat quòd suapte natura bonum sit volitum vel volibile, & per hanc positionem excluderetur ab voluntate. [QVOD si hæc non placent.] Hæc est tertia pars capituli in qua allatis & reprobatis opinionibus aliorum de obiecto voluntatis, affert suam sententiā, ex qua ponere possumus duas conclusiones probandas. Prima, Id quod est per se bonum, est simpliciter volibile vel obiectum voluntatis. Secunda, Id quod est apparens bonum, est nō simpliciter, sed aliqua ex parte, & respectu aliquorum volibile vel obiectum voluntatis. Probatur prima hoc pacto. Id quod studioso est volibile est per se, & simpliciter obiectum voluntatis: sed vere bonum est volibile studioso, ergo vere bonū est per se, & simpliciter obiectum voluntatis. Maior probatur, sicut se habent corpora, ita & animus quantum ad hoc propositum. At id quod est sanū, corporibus sanis dicitur simpliciter & per se sanū: ergo id quod est volibile animo sano est simpliciter volibile. Secunda conclusio probatur hoc pacto, scilicet quod apparens bonum nō est simpliciter volibile, sed aliqua ex parte, & respectu aliquorū id quod est volibile vitioso non est simpliciter volibile, sed secundum quid, & respectu talis hominis: sed bonum apparēs est volibile uitioso: ergo bonū apparens non est simpliciter uolibile: sed aliqua ex parte, & respectu aliquorū. Hæc ratio probari potest similitudine animi corporis sani & ægri, sicut ꝓbata est illa superior. Addit vlterius philosophus quod horum causa est. s. vt studiosus velit bonum simpliciter: vitiosus autem non velit, causa inquam ipse habitus. Nam studiosus habet virtutem qua animus fit sanus, & bene diiudicat de omnibus, ꝓpter ea illa sunt simpliciter talia qualia iudicantur: ea verò de quibus iudicat vitiosus nō sunt simpliciter talia, quia ipse habet iudiciū corruptū propter malū habitum sicut fit in gustu ægrotātis, qui cū sit affectus aliquo malo humore, omnia videtur illi talis saporis, qualis est humor quo gustus eius affectus est: & addit quòd cum sint variæ virtutes in vnaquaque virtute, est id quod est simpliciter honestū secundum illam virtutē, & tales honestates differunt inter se. studiosus verò per vnāquāque virtutē iudicat ea, quæ simpliciter sunt honesta. & ideo dicit ꝙ studiosus est tanquā regula & mensura quædam, & norma, & ea quæ iudicantur ab eo sunt vere talia. Notādum ꝙ habitus dicitur esse causa iudicandi tam in animo quàm in corpore, quia ad hoc propositū simile esse videtur de vtroque. Nam in corpore ille qui est sanus recte diiudicat secundū quemlibet sensum de vnoquoque obiecto, similiter fit in animo: ægrotus autē econtra, in animo similiter, & in corpore, & hoc patet discurrendo per omnes sensus corporis, & per omnes habitus animi. Notandum quòd philosophus loquitur hic de voluntate non vt potentia animæ est: sed vt operatio eius potentiæ, & voluntatis, & similiter fecit de electione, & cōsultatione vt actus interni sunt, & non vt potentiæ: appellat autem actum voluntatis nomine potentiæ, quia caremus nomine: posset autem dici volutio. Ferant autem æquo animo hos dicēdi modos, qui elegantiores quærunt: vtimur enim iis terminis vt magis aperiamus mētem philosophi. Verum si sumamus, & loquamur de voluntate vt potentia, dicimus quòd ipsa est latissima, & extenditur etiam ad impossibilia, quia est potentia æqualis intellectui quantum ad latitudinem suā, id est, quicquid intellectus intelligere potest: voluntas appetere potest. cum verò intellectus intelligat, & ea quæ sunt, & ea quæ finguntur, & non sunt, vt chimæram, similiter & voluntas potest velle ea quæ sunt impossibilia. Et ratio est: quia talis potentia videtur esse æqualis intellectui. Animaduertendum tamē quòd voluntas capitur bifariam, primò vt est cōmunissima, & æqualis intellectui in latitudine sua, & sic potest velle etiam impossibilia, alio modo vt est regulata à ratione, & sic non est impossibilium. Nam ratio recta non dictat nisi ea quæ fieri possunt.

(57 in the margin beside the line beginning "ab voluntate.")

De iis quæ in nostra sunt potestate. *Cap. V.*

ἑκόντα.

Vm igitur finis quidem sit affectabilis voluntate, ea verò quibus itur ad finem, * consultabilia sint atque eligibilia: fit vt actus ii qui circa hæc versantur, ab electione proficiscantur, nostráque sponte efficiantur. At operationes virtutum circa hæc ipsa versantur. Nostra igitur in potesta- 59
te ipsæ virtutes: & identidem vitia collocantur. Quibus enim in re- 60
bus nostra in potestate situm est agere: in iis & non agere. Et in quibus

non agere:in iis eſt & agere. Quare ſi agere bonum (quod honeſtum eſt) in nobis eſt ſitum:& non agere(quod eſt turpe)in nobis eſt collocatum. Et ſi non agere malum(quod eſt honeſtum) in noſtra eſt poteſtate: & agere (quod eſt turpe)in nobis eſt ſitum. Quòd ſi in nobis eſt ſitum tam honeſta quàm turpia agere: & ſimili modo non agere. Hoc autem erat bonos & malos eſſe: in nobis certe eſt ſitum nos probos & improbos eſ-
61 ſe. Dicere autem ſua ſponte neminem prauum, nec inuitum quenquam beatum eſſe:alterum falſo eſt ſimile, alterum vero. Nam beatus quidem nemo eſt inuitus:ſponte autem noſtra prauitas comparatur. Vel obſtandum eſt iis quæ modo ſunt dicta, & hominem non eſſe principium eſt dicendum, neque procreatorem actuum perinde ac liberorum. quòd ſi
62 hæc vera videtur, nec in alia vlla principia actuum quàm in ea quæ ſunt in nobis reducere poſſumus: quorum principia ſunt in nobis, ea quoque in nobis ſunt ſita, ſpontéque à nobis fiunt. Hæc ita eſſe teſtes ſunt & priuatim ſinguli homines, & ipſi legumlatores. Nam eos quidem qui praua faciunt ſi modo non vi, nec ob ignorationē eam cuius ipſi non fuerint cauſa, illa agant, caſtigant ac puniunt: iis autem qui honeſta agunt, honores inſtituunt: vt homines partim hortentur, partim prohibeant. At ad ea agenda quæ nec in noſtra ſunt poteſtate, nec noſtra ſponte efficiunt, nemo prorſus hortatur: quippe cum vanum ſit perſuaſum eſſe cuipiam non calere, aut non dolere, aut non eſurire, aut quiduis aliud tale. Nam nihilominus hæc ipſa patietur. Etenim pro
63 ignoratione etiam ipſa pœnas inſtituunt, ſi quiſpiam ignorationis eſſe ſibi cauſa videretur. Ebrios nanque duplici pœna afficiendos eſſe putarunt. principium enim in ipſis eſt: quippe cùm in ipſorum ſit poteſtate ebrietatem vitare, quæ quidem ignorationis eſt cauſa. Puniunt etiam eos qui aliquid eorum ignorant quæ legibus continentur: quæ quidem ſcire oportet, nec ſunt difficilia cognitu. ſimiliter & in aliis quæcunque per negligentiam homines ignorare videntur: ex eo plane quia in ipſis eſt non ignorare. Eſt enim in ipſorun poteſtate diligentiam adhibere. at fortaſſe tales ſunt quidam, vt diligentiam non adhibeant.
64 At vt tales fierent, & iniuſti, aut intemperantes: ipſi ſunt ſanè cauſa diſſolute viuentes, & res iniuſtas agentes, & potui, & rebus talibus indulgentes. Operationes enim quæ ſunt circa ſingula tales efficiunt. Quod quidem ex iis patet qui cuiuis ludo vel actui ſtudent. perſeuerāt enim in operando. Ignorare igitur ex operationibus quæ fiunt circa res ſingulas
65 habitus ipſos emergere nimium hebetis hominis eſt. Præterea * metas rationis egreditur: iniurias facientem hominem ant intemperate agentem, nolle ſe iniuſtum aut intemperatum eſſe. quòd ſi quis non ignorans agit ea ex quibus erit iniuſtus: is ſua ſponte erit iniuſtus. Nō tamen ſi vult cum eſt iniuſtus, deſinet eſſe talis ac iniuſtus erit. Nec enim qui

* ἄλογον.

ægrotat:ſi vult,erit ſanus. & forte ſua ſponte ægrotat:ſi incontinenter vi
uebat, & præcepta medicorum negligebat. Tunc igitur licebat ipſi non
ægrotare. Sed poſteaquam valetudinem prodidit ſuam,non licet. Sicut
neque fit vt quiſquam reſumat lapidem quem proiecit. Erat tamẽ in ip-
ſo ſitum ſumere ipſum atque proiicere. Principium enim erat in ipſo.
Modo eodem & iniuſto, & intemperãti licebat quidem ab initio talem
non fore. quapropter ſua ſponte eſt talis.Sed poſteaquam talis eſt factus
non licet ipſi non eſſe talem. Non ſolum autem animi vitia, noſtra ſpon
te fiunt:ſed corporis etiam interdum à nonnullis identidem comparan- 67
tur. Quos quidem & increpamus. Eos enim qui natura ſunt turpes, re-
prehẽdit profecto nemo. Sed eos qui per inertiam tales atq; otium euaſe
runt.Idem & circa imbecillitatẽ * euenire videtur. & cum quiſpiã men-
bris eſt captus. Nemo nanq; exprobrabit cuiquã idipſum:ſi ſit aut natu-
ra, aut ægritudine, aut vulnere cæcus: ſed potius miſerebitur. Quod ſi
ebrietate,vel aliquo alio flagitio captus ſit oculis: omnes vtiq; carpẽt, ac
increpabũt. vitiorũ igitur corporis ea quidem quæ in noſtra ſũt poteſta-
te,reprehenduntur.Ea vero quæ nõ ſũt,non increpãtur. Hæc cũ ita ſint:
& in cæteris ea vitia quæ increpantur,noſtra in poteſtate ſunt collocata.
Sed fortaſſe quiſpiam dicet vniuerſos quidem homines id affectare ſem-
per quod bonum apparet. ipſius tamen * apparẽtiæ dominos ipſos non
eſſe.Sed qualis tandem vnuſquiſque eſt:talem & finem ipſi videri. at ſi
habitus ipſius aliquo modo ſibi quiſque eſt cauſa:erit & apparentiæ,ipſe 68
ipſi quodam modo cauſa.ſin vero nemo eſt ſibi mala agendi cauſa: ſed
hæc ob ignorationem finis ipſius agit, putãs per ea ſe ſummum bonum 69
conſecuturum,affectatioq; finis non in noſtra eſt poteſtate. Sed ita natũ 70
eſſe oportet, vt habeat quaſi viſum,quo quidem recte diſcernet, & id ex
petet quod vere eſt bonũ: atque is eſt ingenio bono, cui id ipſum bene
ſeſe habet natura (id enim quod maximũ eſt atque pulcherrimum, &
quod fieri non poteſt vt ab alio accipiat atque diſcat: quale eſt ortum na
tura, tale habebit)atque hoc recte natura beneq; ortum eſſe ipſa eſt ha-
bilitas perfecta:veraque naturæ. Si igitur hæc vera ſunt:cur magis virtus
ſpõte noſtra quàm vitium comparabitur? Ambobus enim ſimiliter tam
bono quàm malo finis ipſe natura,aut quouis modo videtur ac ponitur,
cætera autem agunt quouis modo:ea ipſa referentes ad illum.ſiue igitur 71
finis non natura talis vnicuique videatur, ſed ſit aliquid etiam apud ip-
ſum, ſiue quidem finis ſit naturalis, quia verò ſua ſponte vir ſtudioſus cæ 72
tera agit, virtus ſponte cõparetur ac acquiratur:vitium quoque non mi-
nus comparabitur ſponte.Et homini nãque malo eadem competunt, &
actuũ, & finis reſpectu. Si igitur (vt dicitur) noſtra ſponte comparantur
virtutes (ipſorũ enim habituum nos ipſi cõcauſæ quodãmodo ſumus fi- 73
némque talem ex eo ponimus, quia nos tales ſumus) vitia quoque ſpõte

codex græcus etiam habet, ἢ αἶσχος καὶ πήρωσιν.

φαντασί-ας.

74 ab hominibus acquirentur. ſimiles enim ſubeunt modos. Communiter
igitur dictũ eſt de virtutibus: & genus ipſum figura, * mediocritates in-
quam ipſas eſſe ac habitus. Et à quibus fiunt, & principia eſſe illa per ſe
agendi, noſtráque in poteſtate collocatas eſſe & noſtra fieri ſponte: atq;
75 ita vt ipſa recta ratio iubet. Verũ non ſimiliter noſtra ſponte actus ac ha-
bitus fiũt. actuum enim à principio vſque ad finem domini ſumus: ipſa
ſingula cognoſcẽtes. Habituum vero principii. Singulorum autẽ * addi-
tio nõ eſt nota: quemadmodum & in aduerſa fit valetudine. ſed noſtra
ſponte ideo fiunt: quia noſtra erat in poteſtate ſic aut nõ ſic agere atque
vti. At nunc repetentes, de ſingulis dicamus virtutibus, quænam ſint, &
76 circa quæ verſantur, & quo etiam modo. ex quibus & illud ſimul emer-
get quot ſunt ipſæ virtutes. atque de fortitudine primum dicamus.

ὅτι μεσότητές εἰσιν, καὶ ὅτι ἕξεις. virtus moralis, eſt mediocritas, eſt itidẽ habit⁹: vt ſit habitus in mediocritate, ad differentiam habit⁹ intellectus.

ἡ πρόσθεσις

Commen.

58 CVM igitur finis quidem ſit.] Poſteaquam docuit de quatuor principiis operationũ huma-
narũ, ſcilicet de ſpõtaneo, electione, conſultatione, voluntate, quæ ſunt interni actus à qui-
bus externæ operationes prodeũt: in hoc quinto, & vltimo capitulo huius tractatus accõ-
modat iſta principia ad virtutes & vitia, oſtendendo tam vitia quàm virtutes eſſe in noſtra po-
teſtate, & redarguit opinionem quorundam. Diuiditur autem in quatuor partes. in prima pro-
bat quod virtutes & vitia ſunt in noſtra poteſtate. In ſecunda ponit opinionem quorundam di-
centium virtutes eſſe in noſtra poteſtate: vitia vero minime, etenim reprobat. In tertia oſtendit
radices eius opinionis, & eas euellit atque extirpat. In quarta epilogat omnia quæ ſupradixerat
de ipſis virtutibus. Primo igitur oſtendit quod virutes noſtra ſponte fiunt, & in noſtra ſunt po-
teſtate hoc pacto. Ea quorum principia ſunt in noſtra poteſtate, & ipſa ſunt in noſtra poteſtate:
ſed principia virtutum, ſcilicet operationes ex quibus generantur habitus virtutum, & etiã prin-
cipia operationum ſunt in noſtra poteſtate: ergo & virtutes. maior eſt clara: minor declaratur. Nã
id quod prouenit ab electione eſt in noſtra poteſtate collocatũ, quia poſſumus eligere vt agamus
id vel non agamus: electio autem eſt principium virtutum, & omnino ea quæ proficiſcuntur ab
appetitu vel voluntate ſunt in noſtra poteſtate. & ſic patet quòd operationes ſtudioſæ ſunt po-
ſitæ in nobis: iſtæ autem ſunt principia virtutum. [CIRCA iſta.] Scilicet quæ cadunt ſub ele-
ctione & conſultatione. [OPERATIONES vero.] Intelligitur de actibus & operationibus,
59 quæ fiunt ante ipſos habitus propter virtutes acquirẽdas quę ſunt ſimiles & operationibus quæ
fiunt poſtea ab habitu acquiſito virtutis. [ET identidem vitia.] Probat etiam quòd vitia ſunt in
noſtra poteſtate ſimili modo, ſcilicet quorum principia ſunt in noſtra poteſtate, & ipſa quoque.
60 At principia vitiorum ſunt in noſtra poteſtate, ergo & vitia. maior nota, minor declaratur à phi-
loſopho: quia in his in quibus eſt agere in noſtra poteſtate: eſt & non agere & econtra. Notan-
dum quòd philoſophus vtitur iis terminis in nobis eſſe poſitum, & in noſtra poteſtate. & vult ſi-
gnificare potentiam quæ æque apta eſt, & indifferenter ad agendum & non agendum tam tur-
pia quàm etiam honeſta, & eſt potentia libera liberíque arbitrii ad vtranque partẽ, ſcilicet agen
61 di vel non agendi. [DICERE autem ſua ſponte.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua af-
fert opinionem antiquorum de hac materia, & eam refellit, ſed primo affert eam, & acceptat a-
liqua ex parte, deinde affert difficultatem, ſcilicet quòd ſi iſta opinio acceptaretur omni ex par-
te & omnino, ſtatim euerterentur, & delerentur omnia fundamenta antea iacta de ipſis virtuti-
bus: poſt hæc affert duas cõcluſiones, & eas probat, ex quibus emergit ſolutio illius difficultatis.
Dicit igitur philoſoph⁹ ꝙ noſtra ſentẽtia eſt hęc. Vt ſpõte noſtra euadimus virtuoſi & vitioſi. a'i-
qui vero dixerunt ſpõte noſtra fieri in nobis virtutes: vitia vero nobis inuitis. Et dicit quòd pri
mum eſt verum, quòd ſponte noſtra, & non inuiti euadimus beati: ſecundum verò falſum, ſcili-
cet quòd inuiti euadimus vitioſi. Nam ſi hic eſſet homo prauus non eſſet principium ſuarũ ope-
rationum, & omnia quæ ſupra diximus funditus delerentur, & tamen homo videtur eſſe princi-
pium ſuarum operationum, tanquam pater ſuorum filiorũ quos ſponte procreare videtur, & non
inuitus. [QVOD ſi hæc vera.] Allata ea opinione antiquorum, & ſecundum aliquam partem ac-
ceptata: nunc affert duas concluſiones ex quibus emergit ſententia ſua vera, & etiam reprobatio
62 falſa. Prima concluſio eſt quòd principia operationum tam ſtudioſarum quàm earum quæ ſunt
vitioſæ in noſtra ſunt poteſtate, vt etiam antea tetigit: ex quo ſequitur quod operationes, & etiã
virtutes ſunt in noſtra poteſtate. hoc etiam probatur exemplo legumlatorum qui ponunt præ-
mia bonis: pœnas malis operationibus, quòd non facerent niſi ea eorũque principia eſſent in no-

ſtra poteſtate.[ETENIM verò.]Affert aliam ſentẽtiam,& cõcluſionem ex qua emergit ſolutio 63
dubitationis,& eſt talis:quòd operationes quæ fiũt per ignorãtiam,cuius ſcilicet ignorãtiæ homo eſt cauſa:ſunt collocatæ in noſtra poteſtate,quia collocatũ eſt vel fuit in eo homine ne ignoraret.Nã operationes ob quas homo videtur iuſte puniri, in noſtra poteſtate collocatæ eſſe videntur: ſed ob prauas operationes quæ fiunt per ignorãtiam,cuius ignorãtiæ nos cauſa ſumus, iuſte puniri videmur,ergo tales vidẽtur eſſe in noſtra poteſtate,& ſpõte à nobis fieri videntur, ex eo quia nos videmur eſſe cauſa. Notãdum quòd Pittacus aduerſus ebrios duplicẽ pœnã conſtituiſſe dicitur cum aliquid deliquerũt.vnam ob ipſam ebrietatẽ, cuius ipſi fuerũt cauſa,& erat ſitum in eis ne fierent ebrij:aliam ob ipſum delictũ. [AT fortaſſe tales ſunt.]Hæc eſt tertia pars 64
huius capituli in qua primũ affert vnum fundamẽtum eorũ opinionis,qui dicebãt virtutes eſſe in noſtra poteſtate non autẽ vitia,& id refellit:deinde affert aliud fundamentũ,& etiam euertit illud.Dicit igitur, in primis nos dicimus oportere diligẽtiam adhibere in cognoſcẽdis legibus, & his quæ pertinẽt ad bonos mores.At dicẽt fortaſſe,Iſti ſunt imbecilli,& inepti propter complexionem corporis,& ob eam cõplexionem ferũtur etiam ad vitia diuerſa,quaſi naturaliter ob talem cõplexionem cogãtur vt phlegmatici ad tarditatẽ,cholerici ad iram,& ſimilia quæ illi di- 65
cent fieri ex diſpoſitione corporis:non ex habitu animi.[AT vt tales.] Cõtra hoc fundamẽtum affert philoſophus primo talem concluſionem,oſtendendo quòd vitia & habitus vitioſi ſunt in noſtra poteſtate hoc pacto. Quorum cauſæ effectiuæ ſunt in noſtra poteſtate,etiam ea quæ ſunt effectus erũt profecto in noſtra poteſtate,& ſpõte à nobis fieri poſſunt:ſed operationes,& actus vitioſi ſunt in noſtra poteſtate,quæ operationes ſunt cauſæ vitiorũ,& habituum vitioſorũ,qui ſunt effectus:ergo tales habitus erũt,& in noſtra poteſtate ſubiiciẽtur,principio ſponte agẽdi vt late patet in textu.[PRAETEREA metus.] Affert ſecũdam rationẽ.Is qui vult cauſam alicuius effectus,vult etiam ipſum effectũ:ergo qui vult operationem iniuſtam,quæ eſt cauſa iniuſtitiæ, 66
vult etiam habitũ iniuſtum,& ſimiliter, qui vult operationẽ alterius vitij, vult etiam habitum. Notãdum quòd,& ſi non oporteat dicere ſimpliciter,& in omnibus,quòd qui vult cauſam velit etiam effectum.Is tamẽ qui vult cauſam ex qua ſcit proficiſci talem effectũ, videtur etiam velle effectum.Aliqui tamen volunt dicere,quòd quoniam vult antecedẽs,velit etiam cõſequens,& exiſtimãt hoc eſſe de mẽte philoſophi.ſed non videtur hoc ſimpliciter eſſe verum in omni conſequẽtia,vt,Volo eſſe in carcere cum ingẽti pecunia,ergo volo eſſe in carcere,nõ valet,ſed volo eſſe hominem,ergo animal,bene valet,quare illa propoſitio limitata hoc pacto videtur vera, quòd is qui vult cauſam quã nouit eſſe cauſam alicuius effectus,etiam illum effectũ ſequi ex illa cauſa,dicẽdum eſt quòd velit etiam illũ effectum. Qui ergo vult operationem vitioſam ex qua generatur habitus vitioſus, vult etiam habitum , quia ſcit ex actibus vitioſis generari habitum. 67
Nemo eſt enim tam hebes qui hoc ignoret.[NON tamen ſi vult.]Affert aliã concluſionẽ contra idem fundamentũ, ſcilicet quòd antea quam habitus vitioſi acquirantur erat ſitum in nobis eos fugere,& euitare:poſtea verò quàm facti,& inueterati ſunt nõ eſt pene in nobis eos abiicere,ſicut fit in habitibus corporis:ad hoc propoſitũ ſic fieri videtur in habitibus animi.Sed in illis ita fit vt antea collocatũ videatur in nobis vtrum fiant: poſtea verò quàm ſunt facti,& inueterati non amplius videtur eſſe nobis eos abiicere,ita euenire videtur de habitibus animi.Dicit enim quòd multi morbi acquirũtur ſpõte ab hominibus,quia non obtemperãt præceptis medicorũ,& non abſtinẽt ab iis quæ ægritudinẽ pariunt vel morbos:quos poſtquam habẽt,non poſſunt repellere à ſeipſis,eodẽ pacto videtur euenire de vitiis animi quæ noſtra culpa contrahuntur:poſtea non eſt pene ſitũ in nobis ea pro noſtro deſiderio delere & abiicere. [NON ſolum.] 68
Affert tertiam cõcluſionẽ talem,ſcilicet quòd multa vitia corporis tanquã habitus vitioſi ſponte noſtra contrahũtur,& hoc oſtẽdit ex eo,quia ob talia reprehendimur, & vituperamur, quod non fieret niſi noſtra culpa contracta eſſent: nemo enim vituperat natura cæcũ,ſed eum,qui bibacitate vt ita loquar, & nimio potu talem defectũ corporis eſt adeptus,& ſua ſpõte ſuáq; culpa hoc factũ eſſet apparet. Ex his igitur tribus cõcluſionibus apparet,quòd fundamentũ illorũ non eſt verũ,cum dicũt quod homines ſunt tales puta negligẽtes,& huiuſmodi ex mala cõplexione corporis.Poteſt enim cura & exercitatione ſua talis obſtare ei cõplexioni,& in contrariũ eniti, adeo vt ſitum ſit in eo,& in poteſtate ſua ſtudioſum euadere.[SED fortaſſe quiſpiam.] Affert aliud fundamentum eiuſdem erroris quod ſumitur à potentia cognoſcẽdi : dicebant enim quòd quiſque appetit id quod ſibi apparet bonum,& quòd huiuſmodi apparentia non eſt collocata in noſtra poteſtate,ſed qualis vnuſquiſque eſt talis ſibi videtur finis. Nam potẽtia cognoſcẽdi bonum non eſt ſita in poteſtate cuiuſque:ſed eſt,talis ex ſua naturali diſpoſitione,quã quiſque habet à primordiis naturæ. Propterea alicui videtur hoc eſſe bonum quod vere eſt bonum:alicui autem non ita videtur,& hoc eſt à natura.Itaque hoc erat fundamentum illius opinionis quòd quiſque appetit illud quod ſibi apparet bonum:apparentiæ verò non ſumus domini.[AT ſi habitus ipſius.]Ad euertendum illud fundamẽtum affert philoſophus duas cõcluſiones.Prima eſt quod apparentia finis vel boni eſt in noſtra poteſtate conſtituta. Omnis habitus morũ ſubiicitur principio ſpõte agendi,& eſt in noſtra poteſtate:ſed apparẽtia ſequitur habitum morũ:ergo 69

apparẽtia subiicitur principio spõte agendi, & est in nostra potestate. Maior est antea manifeste
probata. Minor quoque patet, nam apparentia boni sequitur habitũ morum. Talis enim cuique
videtur finis qualis quisque est: quisque autem talis, aut talis est per habitũ quem habet virtutis
aut vitij, & sic apparentia videtur sequi habitum. Notãdum ꝙ illud fundamẽtum. s. quod qualis
quisque est talis sibi finis videtur, potest habere duplicem expositionẽ: prima est qualem habi-
tum quisq; acquisiuit, talis ei finis videtur: secũda est ꝙ qualis est aliquis à natura ortus, talis sibi
finis videtur. i. qualem vim cognoscẽdi quisq; à natura habet: talis illi videtur finis. Primo secun
dum primã sententiam, & expositionẽ, destruitur positũ fundamẽtum illorũ erroris, quia ostẽdi-
tur à philosopho quòd apparẽtia finis est in nostra potestate: quia omnis habitus morũ est in no
stra potestate, vt probatũ est per primam cõclusionem: in sequẽti verò particula ponet secũdam
conclusionem, & ostẽdet quod si illa sentẽtia accipiatur secundo modo. s. ꝙ qualis quisque est à
natura, talis sibi finis videtur, ꝙ etiam destruitur hoc fundamentũ. Nam data tali sentẽtia sequi-
tur, Si non erimus domini vitiorũ, non erimus etiam virtutũ, at virtutum volebãt nos esse do-
70 minos, ergo destruitur tale fundamentum eorum. [SIN verò nemo.] Hac in parte philosophus
affert secundam sententiam. i. fundamẽtum illorum secũdo modo acceptum, & id destruit. Dicit
enim ꝙ si accipiatur sentẽtia illa. s. quod qualis est ortus à natura: talis sibi finis videtur, & quòd
affectatio finis nõ est posita in nostra potestate, sed à natura & à primordiis generationis opor-
teat vt habeat quis mẽtem, & intellectũ bonum ad discernẽdum finem rectum, sicut oculum in
corpore ad discernẽdas differẽtias colorum. Si inquam hoc est quòd qualis quisque est per vim
discernẽdi quę datur cuique à natura talis illi finis videtur: cur magis virtutes vt vultis vos Cy-
71 renaici siue alij cõparantur, & acquirũtur spõte quàm vitia? Eadem enim ratio videtur de vtrisq-
que si causa est à natura, & non spontanea electio nostra, quia tam bonus quàm malus habet af-
fectationem finis ab ipsa natura. [AMBOBVS.] s. bono & malo finis natura erit. Nam si natura
est causa nostri intuitus ad discernẽdum finem: eodem modo ipsa natura erit causa cognitionis
boni finis, & per cõsequens bonarum operationum & virtutũ, quemadmodum & mali. Aut igi-
tur dicendum ꝙ natura sit causa vtrorúmque aut neutrorum: si neutrorum, tunc erunt ambo in
72 nostra potestate, & spõte à nobis fient virtutes, & vitia, & habebimus propositũ, sin vtrorunque
tunc erit causa tam virtutũ quàm vitiorum, sed hoc est contra vos quia vultis vt virtutes fiant à
nobis sponte, non autem à natura. Dicendum est igitur ꝙ ambo sunt in nostra potestate, & vo-
luntaria. [SIVE igitur.] Procedit vlterius arguendo philosophus, & dicẽdo quod si etiam cõce-
datur vt sumatur finis quomodocũque, siue finis natura capiatur: siue electione, & vt alio modo
bonus alio malus affectet finem: tamen non modo virtutes erunt in nostra potestate, sed etiam
vitia. Nihil enim curo nunc ad hoc propositũ, & ad faciẽdum vt hæc sint in nostra potestate v-
trum finis natura sit vel minimè, quia sufficit mihi vt ea quæ sunt ad finẽ. i. operationes, & bene
73 vel male operari sit in nostra potestate: & vtrũque agatur nostra electione, hoc autẽ negari non
potest, sed fateri oportet ꝙ qui singulas operationes agit, quia vult, & quod velit aut nolit in
seipso est, ergo quãdo operabitur malum spõte sua aget quãlibet particularẽ operationem, sicut
quãdo aget bonũ. Igitur vitia erũt voluntaria vt virtutes quæ fiũt ex operationibus. [SI igitur.]
Concludit philosophus. s. habitũ esse causam apparẽtiæ finis: vt ex hoc cõcludat vitia esse volun-
taria vt virtutes, & etiam quòd apparẽtia finis est nostra potestate: nam si habitus generãtur ex
actibus, & actuum nostrorũ nosmetipsi causa sumus: ergo & habituum. Nam quicquid est causa
causæ est causa causati: & quales sunt habitus nostri, tales sumus ipsi: & quales nos sumus talẽ po-
nimus finẽ. Si igitur ex talibus vitiis fit talis apparẽtia, & vitia sunt in nostra potestate, quia ope-
rationes ex quibus oriũtur vitia fiũt nostra opera, ergo & apparẽtia talis ex nostra opera erit, &
74 in nostra potestate, & vitia quoq; sicut virtutes nostra spõte fiẽt, quia eãdem legem, & cõditio-
nem subeunt: nam & malarum operationũ nos ipsi sumus causa, ex quibus prodeũt mali habitus,
ex quo malum ponemus finẽ: ergo spõte male agemus, & vitia spõte fient à nobis. [COMMV-
NITER igitur dictũ est.] Hæc est quarta pars huius capituli, in quo primo repetit breuiter ea
quæ de virtutibus, & operationibus dicta sunt, deinde declarat ꝙ non æquo modo actus, & ha-
75 bitus subiiciuntur principio spõte agẽdi, demũ facit trãsitionem ad sequẽtia. Dicit igitur in pri
mis ꝙ dictũ est à nobis cõmuniter ꝙ sunt habitus, & mediocritates, & ꝙ producũt operationes
similes iis ex quibus sunt ortæ, & ꝙ virtutes & vitia in nostra sunt potestate. [VERVM non si-
militer.] Nũc ostẽdit philosophus ꝙ cum actus, & habitus subiiciantur principio spõte agẽdi, &
fiant spõte, tamen non simili modo, sed actus magis videãtur esse volũtarij, quàm habitus: & ra-
tio est, quia toti cognoscũtur, & singula circa quæ versantur ipsi actus: habit⁹ verò nõ hoc pacto
cognoscũtur toti, sed ab initio, & ob ipsas operationes. Sicut medicus cognoscit quantũ sanita-
tis recuperauit ęgrotus vel quãta ægrotationis accessio facta sit ex ipsis actib⁹. Sũt igitur magis
volũtarii actus quàm habitus, nã habitus fiunt nostra spõte, quia nostra spõte fiunt actus ex qui-
bus generãtur tales habit⁹. vnde illa dignitas accõmodari potest ni fallor huic sentẽtiæ, dignitas
inquam quæ est philosophi in libro posteriorũ. Propter quod vnũ quodque tale, & illud magis.
Nam si actibus: & habitibus cõpetit vt sint volũtarii, & habitibus per actus multo magis cõpetit

actibus. Quare diligenter cauendum eſt ab actibus vitioſis, quia ex ſimilibus actibus ſimiles generantur habitus, quos poſtea remouere ſumma eſt difficultas. [AT nunc repetẽtes.] Facit tranſitionem philoſophus dicendo quòd cum communiter & in genere antea de virtutibus dictum ſit: nunc particulatiter de ſingulis dicendum eſt vt perfectam cognitionem habeamus de ipſis. 76

De fortitudine & forti. *Cap. VI.*

FOrtitudinem itaque circa metus mediocritatem eſſe, fiduciáſq;: 77
perſpicuum iam euaſit. metuimus autem ea quæ terribilia ſunt. atque hæc ſimpliciter dicendo ſunt mala. quapropter & veteres metũ definientes: expectationẽ inquiũt eſſe mali. Metuimus igitur omnia mala, vt infamiã, paupertatẽ, morbos, inimicitias, mortẽ. at nõ circa 78
hęc omnia vir fortis eſſe videtur. ſunt etenim nonnulla mala, quæ quidẽ metuere oportet & honeſtum eſt: & nõ metuere, turpe. infamiam nanque qui timet, eſt probus & verecundus: qui non timet impudens. Fortis tamen trãſlatione dicitur à quibuſdam, quippe cum aliquid ſimile videatur habere. eſt enim & ipſe fortis interritus quidam. Paupertatem autem metuere forſitan nõ oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à vitio, nec à nobiſipſis proueniunt: nec tamen is eſt fortis qui hæc non metuit: ſed hunc etiam fortem ſimilitudine quadam vocamus. Nonnulli enim homines in bellicis quidem periculis meticuloſi ſunt: liberales autẽ ſunt, & ad erogandas pecunias animoſe ſe habent. At neque ſiquis pro filiorum atque vxoris pudicitia timet, aut inuidiam metuit, aut aliquid tale: timidus eſt. Neque etiam fortis: ſi cum eſt verberibus cædendus cõfidit. Circa quæ igitur terribilia vir fortis verſatur? An circa quæ ſunt maxima? etenim nemo tolerantior eſt malorum homine forti. Mors autem maxime omnium eſt terribile. eſt enim vltimum vi- 79
tæ: & nihil poſt, homini mortuo aut bonum, aut malum eſſe videtur. At enim neque circa omne genus mortis vir fortis eſſe videtur. Non enim circa mortem eam quæ fit in mari: aut euenit morbis. circa quam ergo mortem vir fortis erit? An circa eam quæ eſt pulcherrima? talis autem eſt ea quæ fit in bello. in maximo nanque fit & pulcherrimo profectò peri- 80
culo. Eodem accedũt & ipſi honores: qui tum à ciuitatibus, tum à regibus ſunt inſtituti. Is igitur homo fortis proprie dicitur, qui circa honeſtam mortem, & ea omnia quæ repente eueniunt atque afferunt ipſam, 81
interritus eſt: huiuſmodi vero ſunt ea quæ in bello contingunt. Quinetiam & in mari, & in ipſis morbis vir fortis timore vacat, non tamen ita vt nautæ, fortes enim & de ſalute ſua deſperãt, & genus tale mortis moleſte ferunt: illi vero ſpe propter experientiam ſunt freti. Simul autem & viriliter, fortitérque agunt in quibus vires habent locum, aut honeſtum eſt mori: quorum neutrum eſt in tali genere mortis.

Commen.

FORTITVDINEM itaque circa metus.] Hic eſt ſecũdus tractatus huius libri: in quo philoſophus incipit docere de fortitudine. nam poſt aſſignatam definitionẽ virtutis, cum ipſa 77
ſit gen⁹ quod diuiditur in duas ſpecies, ideo enumerauit omnes virtutes oſtẽdẽs definitionẽ eam accõmodari poſſe cuilibet virtuti: cõſequens autẽ videbatur de ſingulis iam deſignatis pro-

priam & axactam afferre doctrinam,nisi quòd præcedebat quædam consideratio nececessaria de principiis operationũ,& virtutũ nostrarũ: ea autẽ sunt interni actus,s.id quod spõte fit & cõsultatio,electio atque volũtas,de quibus miro ordine philosophus docuit,declarando quod ex his principiis nostræ operationes ꝓcedunt,& vitia atque virtutes,& quod hæc sunt in nostra potestate,& nostra spõte fiũt refellendo opinionẽ eorũ qui suæ sententiæ aduersabantur. Nunc verò incipit de singulis docere virtutibus innuẽdo pene descriptionẽ cuiusque,& seruat eũ ordinem quem tenuit in ipsis enumerandis.s.declarando materiam circa quam versantur,& mediũ & extrema,& quod extremorum sit magis aut minus contrarium ipsi virtuti,& medio. Videtur autẽ primo incipere à fortitudine,& quia versatur circa materiam difficillimam.i.circa terribilia, & quia versatur circa affectus,de quibus moderãdis prior videtur esse doctrina, quàm de actibus, cum oporteat hominem prius se interius percipere antequam producat operationes externas,& quia versatur circa affectum vehementissimum.i.circa iram & partem irascibilem. Item quia sumit nomen quasi à virtute & à viro,græce enim dicitur ἀνδρεία.Vel etiam incœpit ab hac virtute philosophus,quia incipiendum est à magis notis.hęc videtur esse nobis valde nota,& affectus etiam ipse circa quem versatur, & ita dicunt nonnulli. Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula.In primo docet materiam & obiectũ,circa quod versatur fortitudo.In secundo de operationibꝰ eiusdẽ, & vitiorũ oppositorũ.i,de excessu atq; defectu.In tertio de quinque speciebus nõ verę fortitudinis.In quarto de quibusdã proprietatibus eius quæ videntur fortitudini competere.Primum capitulũ in tres partes diuiditur,quæ locis suis patebunt. Tractat autẽ in prima de obiecto fortitudinis materiaq; eiusdẽ. Omnis enim habitꝰ habet obiectũ quoddã circa quod versatur.Procedimus enim in cognitione nostra ex obiectis ad actus,& ab actibus ad potentias, & à potẽtiis ad essentias.i.à notioribꝰ ad ea quæ sunt nobis minus nota vt ea cognoscamus.In prima igitur declarãdo materiã fortitudinis dicit philosophus eã versari sicut antea dictũ est circa res formidolosas,& metũ,& fiduciã.Et postea ostẽdit quæ sunt ea quæ timemus.s.ea quæ nos terrent,& existimantur mala:vnde antiqui dixere metum expectationem esse futuri mali. Notandum ꝙ malum bifariam considerari potest:aut vitiũ vel operatio vitiosa quæ in nostra sunt potestate:& cũ sunt mala,aut id quod aliquid esse dicitur læsionis nostræ vt inopia,exiliũ,mors, & similia,quæ nõ sunt in nostra potestate,& tamẽ existimãtur,& appellãtur mala:nũc de his secundis loquitur philosophus,quorũ est metus,& talia nõ sunt in nostra potestate.[AT nõ circa hæc
77 omnia.]Hæc est secũda pars huius capituli,in qua vult declarare id quod ꝓprie est obiectũ principalissimũ fortitudinis,& semouere alia quę nõ sunt talia.Nã si circa ea que afferũt metum versetur fortitudo,nõ tamen circa omnia talia versatur ꝓprie fortitudo, & primo nõ versatur proprie circa infamiam:& probatur.Fortis laudatur,Non timens infamiam non laudatur, ergo non timens infamiam non est proprie fortis:nec fortitudo ex consequenti versatur circa infamiam, nec circa paupertatem,& morbos,& similia quæ non videntur prouenire spõte nostra,nec circa timorem pudicitiæ vxoris,quia hæc non timens non laudatur proprie fortitudine.Notãdum quòd philosophus loquendo de inopia,& morbis dixit talia non esse timenda, quæ nec à nobis proueniunt.Tamen fieri potest vt paupertas nostra opera proueniat:vt prodigus qui sua opera euadit pauper,& item ægrotus qui sua incontinentia suaque opera incidit in morbum. Ob hæc enim vituperari solemus.Verum philosophus loqui videtur de paupertate, & morbo quæ proueniunt à causis externis vel à natura vel à fortuna,cũ dicit talia nõ esse timenda.[CIRCA quæ igitur.]Hæc est tertia pars huius capituli:in qua philosophus postea quàm superius declarauit in
78 genere,quòd fortitudo versatur circa terribilia,& excipit nõnulla,quæ nõ videbãtur ꝓprie obiecta esse fortitudinis,nũc in specie,& determinate affert.Et ostẽdit quid sit illud terribile circa quod versatur ꝓprie fortitudo,& dicit id esse mortẽ circa quam est,& circa fiduciã,aut metum eiusdem.& ꝓbatur,Fortitudo versatur circa terribilia,at mors est maximè terribile,ergo circa mortem versatur fortitudo, & circa metum,aut fiduciam eiusdem[AT enim neque circa omne.] Ostendit philosophus ꝙ,etsi circa mortẽ versetur fortitudo,nõ tamen circa quodcũque genus mortis,sed circa eam quæ fit in bello.nã virtus debet versari circa summũ materiæ suæ, at in bel-
79 lo sunt summe terribilia,& pericula maxima,& pulcherrima: & viri fortes videntur esse ꝓprie circa illa,cũ pro honestate & decore,pro defensione patriæ, & more nostro, ꝓ fidei patrocinio fidenti animo subeunt mortem,non autem circa mortem quæ fit in mari,aut in morbis,quorum alterum fortunæ vel alii externæ causę:alterum naturæ competere videtur.Nam si mors naturalis esset illa circa quã versaretur fortitudo,omnes qui moriuntur essent fortes. [EODEM accedunt.]Probat eandem sententiam exemplo ciuitatum & regum,qui constituunt honores iis,qui
80 pro salute patriæ obierunt in bello, quod est indicium cum honos sit quoddam præmium virtutis,illos fuisse virtuosos & fortes.(QVIN etiam & in mari.) Affert rationes cur fortitudo non versetur circa mortem quæ fit in mari:nam & fortes dolent tali genere mortis. vt Virgilianus
81 ille,O terque quatérque beati,&c.Et item fortes dicũtur in iis in quibus possunt viriliter agere,& ostendere aliquod opus fortitudinis,quod in mari fieri minime potest.

De terribilium diuersitate: & fortitudinis extremis. Cap. VII.

On est autem idem vniuersis terribile. Et dicimus etiam aliquid esse quod facultatem superat hominis. Id igitur vnicuique terribile est homini sanæ mentis. At ea quæ metas facultatis non egrediuntur humanæ, magnitudine differunt, & intensione, remissionéque. Similiter autem & ea quibus confidimus. 28
Fortis itaque impauidus est vt homo. Atque timebit quidem & huiuscemodi res formidolosas. Verum vt oportet, & vt dictat ratio tolerabit honestatis causa. Hæc enim ipsius virtutis est finis. Fit autem vt hæc & magis & minus timeant homines. Et etiam vt ea quæ non terribilia sunt: vt terribilia metuant, atque delinquitur: cum metuunt aut ea quæ non oportet metuere, aut non quemadmodum oportet, aut non quando oportet, aut aliquid talium. Similiter peccatur & circa ea quibus confidimus. Qui igitur & ea quæ oportet, & gratia cuius oportet, & vt oportet, & quando oportet, fert & metuit, & idétidem confidit, is homo est fortis. Fortis enim pro dignitate, & vt ipsa ratio iubet: tam patitur quàm etiam agit. Finis autem operationis omnis is est, qui accommodatur habitui. Et viro etiam forti honestum est ipsa fortitudo. Talis igitur & ipsius est finis Singula nanque suo fine definiuntur. Fortis igitur honesti causa subit & agit ea quæ ad ipsam fortitudinem pertinent. 83
Exuperantium autem is quidem qui in non metuendo exuperat: nomine caret. Atque dictum est antea, nominibus complura vacare. At vocari potest * insanus quidē vel stupidus: si nihil omnino neque motus terræ, neque fluctus (vt de Celtis dicitur) metuat. Sed is qui circa res formidolosas exuperat confidendo, * audax est. Videtur autem ipse audax & arrogās esse & fortitudinis simulator. Qualis igitur est fortis circa res ipsas formidolosas, talis & ipse videri vult. Itaque imitatur illum in quibus potest. Quapropter & complures ipsorum* audaces sunt simul & timidi. In his enim ardentes res formidolosas non sustinent. Is autem qui metuendo exuperat: timidus est. Nam timet ea quę non oportet, & omnia talia ipsum sequuntur, deficit autem & in confidendo. Sed in doloribus exuperans magis est manifestus. Meticulosus igitur male sese habet circa spē, quippe cum vniuersa metuat: fortis verò cōtrà sese habet. Confidere nanque, bene sperantis hominis est. Circa igitur hæc versatur & audax, & meticulosus, & fortis. Sed diuerso modo ad hæc sese habēt. Illi nāque exuperant & deficiunt. At hic mediocriter sese habet, & vt oportet. Et audaces quidem præcipites sunt ante ipsa pericula, & volunt ea, sed cum in ipsis sunt, tergiuersantur. Fortes autem in ipsis quidē operibus feruidi sunt, anteà verò quieti. Vt igitur dictum est, fortitudo mediocritas est circa ea quibus confidimus, & ea quæ terribilia sunt, in iis quæ diximus. Et eligit atque fert ipsa: quia est honestū, & quia est tur-

μαινόμενος ἢ ἀνάλγητος. θρασύς.

θρασύδειλοι.

84 85 36 87 88

pe non ſubire atque perferre. Mortem autem ſibi conſciſcere ob fugien-
dam paupertatem, aut amorem, aut moleſtum aliquid, non fortis eſt ho
minis, ſed potius timidi: eſt enim mollitudinis, laborioſa fugere. atque
89 non quia res eſt honeſta, oppetit mortem: ſed quia malum, fugit. Forti-
tudo igitur tale aliquid eſt.

Commen.

82 NON eſt autem idē vniuerſis.]Hoc eſt ſecundū capitulū, in quo oſtendit operationes for-
titudinis, & etiā extremorū.i.exceſſus & defectus: & hunc ordinem ſeruat ferè in omnibꝰ
virtutibus declarādis. Diuiditur autē hoc capitulū in duas partes quæ patebunt locis ſuis.
In prima igitur parte philoſophus diſtinguit terribilia, & oſtendit quoddā terribile eſſe excedēs
conditionē humanam vt terręmotus, illuuiones, & ſimilia omnibus metuēda. Alia ſunt terribilia
ſecundum conditionem humanam, & eorum, alia parua, alia magna, alia intenſa, alia remiſſa. No-
tandū ꝙ philoſophus dicit non eſſe idem vniuerſis terribile, nō ſolū, quia magis aut minus ter-
ribile eſt ex parte rei: ſed etiam, quia homines ſecūdum ſuas cōditiones putant terribilia, & aliud
alii videtur, vt amiſsio pecunię eſt terribile auaro, ꝓdigo verò, aut liberali nequaquā. [FORTIS
83 itaque.]Declarat nunc philoſophus operationes hominis fortis, dicēdo ꝙ fortis eſt impauidus,
nō ꝙ omnino nō timeat illa quæ excedunt metas humanæ cōditionis, eſt enim homo. Quin etiā
quoquo modo timet ea terribilia quæ ſunt intra metas conditionis humanæ, tamen tolerabit ea
gratia honeſtatis. Hoc autem eſt commune omnibus virtutibus vt gratia honeſtatis agantur, at
euenit ꝙ hæc terribilia timentur magis vel minùs quàm oportet, & interdum ea timentur quæ
timēda non ſunt, & ſimiliter ſubeuntur quæ ſubeunda non ſunt, ex nimia audacia. & temeritate:
& hoc pacto delinquitur diſcedēdo à mediocritate fortitudinis, vt oſtendet paulo inferius par-
ticulariter: fortis verò metuit, & cōfidit vt oportet, & qui hoc modo agit cū mediocritate, eſt ap
pellādus fortis, quod ꝓbat duabus rationibus, Prima, Is qui agit vt recta dictat ratio circa ma-
teriā fortitudinis, eſt vir fortis: at is qui confidit, ut oportet, & quando oportet, & cum aliis cir-
cunſtātiis agit circa materiam fortitudinis ut recte dictat ratio: ergo talis eſt appellandus fortis.
Patet ratio, quia regula, & ueluti menſura quædam omnium uirtutum eſt recta ratio, & in quali-
bet uirtute eſt quædā recta ratio, ut recta ratio fortitudinis temperantiæ quoque, & ſic de aliis.
Secunda ratio, Is qui agit ſecundum finem fortitudinis, eſt appellandus fortis: ſed qui cōfidit, &
ſubit ea quæ oportet, & ut oportet gratia honeſtatis, agit ſecundum finem & rationem fortitu-
84 dinis: ergo talis eſt appellādus fortis. (EXVPERANTIVM autem.) Hæc eſt ſecunda pars hu-
ius capituli, in qua declarat oꝑationes uitiorū, quæ ſunt oppoſitæ fortitudinis.i. exceſſus atque
defectus. Dicit igitur ꝙ is qui excedit in nō metuēdo caret nomine ſicut multa alia, & uidetur
eſſe cauſa, quia raro accidit vt ſit aliquis talis: ſed docetur ſtupidus vel inſanus quidā dicit philo-
ſophus, & temerarius ſi excedit in nō timēdo ea quæ timēda ſunt, vt Celtæ & populi illi qui nō
timēt fluctuationes, & tēpeſtates. (SED his qui circa res.) Declarat nūc oꝑationes vitioſi exce-
85 dētis in cōfidēdo quē appellat audacē, & dicit ꝙ talis videtur eſſe arrogās quidā, & ſimulator for
titudinis, & vult videri fortis cū nō ſit, & dicit ꝙ talis eſt ſimul timidus. & audax. Ii enim qui in
quibuſdā ſunt timidi in quibuſdā audaces: ſunt ſimul timidi & audaces: ſed multi homines auda-
ces ſunt huiuſmodi: ergo, &c. (IS autē.) Declarat nūc operationes alterius extremi.i. timidita-
86 tis & timidi: dicēdo ꝙ is qui metuēdo excedit timidus eſt, & eodē pacto qui in confidēdo defi-
cit. & ſic videtur ponere quodāmodo duos modos exceſſus, & duos defectus qui vidētur oppo-
ni inter ſe. Nā excedētibus in nō metuēdo qui ſunt vt Celtæ, vidētur opponi excedētes in me-
tuendo, qui vidētur eſſe timidiſsimi: excedētibus verò in audēdo vidētur oponi deficientes in
87 audēdo, qui ſunt timidi. (CIRCA igitur hæc.) Cōparat iſta inter ſe declarando quod circa ean-
dem materiam verſantur audax, timidus, & fortis.i. circa terribilia, diuerſo tamē modo. Nam au
daces ſunt præcipites ante pericula. Sed cum adſunt, tergiuerſantur: fortes verò econtra ſe habēt
vt latiſsime patet in textu. (VT igitur dictū eſt.) Concludere videtur & ex dictis afferre quan-
88 dam deſcriptionē fortitudinis.ſ. ꝙ fortitudo eſt mediocritas circa terribilia in bello ꝓpter ho-
89 neſtatem, quia eſt honeſtū talia perferre, aut turpe nō perferre. (MORTEM autē ſibi.) Dixit
ſupra philoſophus ꝙ circa mortē quæ eſt vltimū terribilium verſatur fortis: ne igitur videretur
qui ob fugiendā paupertatē, aut amorē, vel aliquid moleſtū ſibi mortem conſciſceret eſſe appel-
landus fortis, excludit hūc errorē philoſophus, & oſtēdit ꝙ talis potius eſt appellādus timidus,
& mollis, cum fugiat laborioſa, quæ non ſunt ꝓprie mala.ſ. paupertas, & talia incōmoda cum nō
ſint turpia, & non contrahuntur noſtra culpa. Diximus igitur fortitudinem eſſe circa terribilia,
& opus fortis fieri ob honeſtatem, & non ob fugiendam paupertatem vel amorem, quæ potius
videntur prouenire ex timiditate, quæ etiam longius abeſt à fortitudine quàm audacia.

Quod quinque modi fortitudinis non veræ. Cap. VIII.

DIcuntur autem & aliæ Fortitudines quinque modis. Atque prima est ipsa ciuilis. Maximè autem similis est. Ciues enim ob increpationes quæ sunt ex legibus, & opprobria, honorésve, pericula subire videntur. Et propterea fortissimi videntur esse: apud quos timidi quidem infames sunt. Fortes autem afficiuntur honore. Tales & * Homerus affert: vt Diomedem ac Hectorem. Dicit enim Hector, Nam me Polydamas ante omnes ipse reprehendet. Et Diomedes, Inter enim dicet Troianos optimus Hector, Tydes metuēs puppes confugit ad altas. Hæc autem ex eo maxime similis est ei de quo supra diximus: quæ fit ob virtutē. Ob pudorē enim & appetitionem honestæ rei, honoris inquā, & ob fugiendā reprehensionem: quæ quidē est turpis. In eodem posuerit quispiam & eos qui cōpelluntur à magistratibus. Verum deteriores eo sunt: quòd non ob pudorem, sed ob metum id faciunt. Et fugiunt non rem turpē: sed rem molestam. Cogunt enim ii qui potestatē habent, vt Hector. * Quem procul à pugna trepidantē forte videbo, Is canibus fiet, fiet quoque vulturis esca. Idem faciunt & qui aliis imperant & si recedūt, verberibus afficiant. Et qui ante muros, fossas, & huiusmodi cōstruunt aciē. Omnes enim cogūt. At non necessitate: sed quia res est honesta, fortē esse oportet. Videtur etiā & ipsa sin- 91

Ilia. x. Ilia. θ

Ilia. o. quę verba etiā sub psona Agamē-nonis referuntur. Ilia. β. Vide Aristo. lib. 3. cap. 10. Politicorum. πολλὰ τοῦ πολέμου κενά.

gularum rerum peritia fortitudo esse. Quapropter & Socrates fortitudinem scientiam esse putauit. Tales autem alii quidem in aliis sunt. In rebus autem bellicis milites. Sunt enim in bello complures res * nouæ, quæ quidem maximè ipsis sunt notæ. Atque ideo fortes videntur: quia quales sunt illæ, alii nesciūt. Deinde & aduersarios offendere, & seipsos tueri maximè experientia possunt, & euitare hostis conatus, & illū percutere, cum armis vti possint, & talia habeant: vt & ad faciendum sint, & ad non patiendum aptissima, quibus efficitur, vt ipsi tanquam aduersus inermes armati, & tanquam aduersus rudes * ludi magistri decertēt. Etenim in huiusmodi certaminibus non ii sunt pugnacissimi, qui fortissimi sunt: sed ii qui vires amplissimas habent, & optimè sese habēt corporibus. At verò milites tunc timidi fiunt: cum excrescit periculum, & inferiores sunt copiis ac apparatu. Primi nanque fugam arripiūt. Vrbanæ verò copiæ manent, atque intereunt. * Quod quidem & in Hermęo 92

ἀθληταί.

ὅπερ καὶ ἐπὶ τῷ ἑρμαίῳ τῷ ἐν κορώνῃ τῆς βοιωτίας συνέβη, id est, qđ quidem apud Hermæum in Corona Boeotiæ oppido contigit.

accidit. Hæ nanque turpe fugere: & mortem tali saluti præferendam esse censent. Illi verò vt superiores ab initio sese obiectant periculis: re autem intellecta, fugam arripiunt, mortē magis quàm dedecus formidantes. Sed vir fortis non est talis. Atqui iram etiā ad fortitudinē referunt. Fortes enim & ii videntur qui ob iram feruntur, perinde atque feræ: in 93
eos qui ipsos vulnere affecerunt. quia & fortes concitantur ira. Est enim ira res impetuosissima ad aggredienda pericula. Quapropter & Home-

rus dixit. Vires iniecit iræ: & animum ira concitauit. Et acuta per nares
94 vis: & efferbuit ſanguis. Hæc enim vniuerſa iræ concitationem impetúmve ſignificare videntur. Fortes igitur ob honeſtatem agunt, & ipſa ira ſubminiſtrat. Feræ autem ob dolorem: quia nanque vulnus acceperunt, vel quia timent. Nam ſi ſuis in luſtris ſint, non inuadunt. Non igitur ſunt fortes: propterea quòd à dolore concitati ac ira ad periculum irruunt, nihil præuidentes malorum. Nam hoc pacto & ipſi aſini cum eſuriunt fortes eſſent. Non enim à pabulo verberibus dimouentur. Adulteri quoque propter libidinem multa audẽt. Non igitur fortes ſunt qui ob dolorem ac iram ad pericula compelluntur. Maxime autem naturalis ea eſſe videtur, quæ eſt ob iram, & eſſe fortitudo electione ſumpta: fineque & ipſi etiam homines, cum iraſcuntur dolent, cum vlciſcuntur capiunt voluptatem. Qui autẽ propter hæc agunt: pugnaces quidem ſunt, at nõ fortes. Non enim ob honeſtatem agunt nec vt ratio præcipit, ſed ob ipſum affectum: aliqua tamen ex parte ſunt ſimiles fortibus. Nec etiam ii qui ſunt ſpe freti, ſunt fortes. nam ex eo quia ſæpe, multóſque vicerunt,
95 fiduciam in periculis habent. Sunt autem ſimiles fortibus, quia vtrique confidunt. Sed fortes quidem ob eas res quas paulo antea diximus. Illi vero quia ſe ſuperiores eſſe putant, & nihil viciſsim ſuſcepturos mali: tale & ipſi ebrii faciunt. Sperant enim omnia ſibi proſpere euenire. Cũ vero non eueniunt ipſis talia, fugam arripiũt. At viri fortis erat, res eas quę ſunt hominibus & videntur formidoloſæ, ferre: quia honeſtum eſt ferre,
96 & turpe eſt non ferre. Quamobrẽ & magis fortis eſſe videtur, ſubitis potius in terroribus interritum eſſe ac ſine turbatione, quàm in præuiſis. Eſt enim ab habitu magis, aut minus ex apparatu. Nam antea viſa, cogitatione & ratione quiſpiam eliget. At ea quæ repente eueniunt, ha-
97 bitu. Fortes etiam eſſe videntur & qui ignorant. Et ſunt nõ longe ab iis, qui ſpe freti confidunt. Deteriores autem ſunt, qui tum dignitatis nihil
98 habent. Illi autem habent. Quapropter & aliquo tempore manent. Hi vero decepti: ſi cognouerint, vel ſuſpicati fuerint aliud eſſe quàm putabant, fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit cum in Lacedæmonios tãquam in Sicyonios incidiſſent. Dictum eſt igitur quales nam ſint ipſi fortes: & ii rurſus qui fortes eſſe videntur.

Commen.

99 DICVNTVR autẽ & aliæ.] Hoc eſt tertiũ capitulũ, in quo philoſophus poſtea quàm declarauit materiã, circa quã verſatur fortitudo, & operationes ipſi⁹, & vitiorũ oppoſitorũ: nũc enumerat quinque ſpecies fortitudinis nõ tamẽ veræ, ſed ſimilis, & ponit differẽtias inter has, & verã, & ꝓprie dictã fortitudinẽ. Diuiditur autẽ in quinq; partes ſecũdũ quinq; ſpecies ſupradictas, quæ ſuis locis patebũt, Prima ſpecies dicitur ciuilis, quæ vehemẽter videtur ſimilis veræ fortitudini. Hæc autẽ eſt cum ciues pericula ſubeunt ob fugiendam infamiam. & conſequendos honores vt oſtendit exemplo Homeri: & hæc eſt valde ſimilis veræ fortitudini. Differt tamen quia vere fortis aggreditur opus fortitudinis primo, & principaliter, quia eſt honeſtum, & propter ipſam honeſtatẽ ſiue ſequatur honor ſiue non: iſte vero ciuilis principaliter ſubit pericula ob honorẽ conſequendum vel fugiẽdam infamiam. [CVM hiſce quiſpiam.] Alio modo ciues
91 aggredi videntur pericula ob fugiendam pœnam, & ii videntur redigi ad ſuperiorẽ ſciem for-

titudinis non propriæ quæ dicitur ciuilis, quanquàm sint deteriores supradictis, quia non faciũt
fortia facta ob fugiendam turpitudinem, sed ob fugiendam pœnam, vt exemplo Homeri osten-
dit philosophus. Sic igitur duo erunt gradus ciuilis fortitudinis, & secundi erunt primis dete- 91
riores. [VIDETVR etiam & ipsa.] Affert philosophus secundam speciem fortitudinis impro-
prie dictæ: quam dicit esse peritiam quandam præsertim in rebus bellicis: hanc autem non vult
esse proprie fortitudinem, quia videtur esse ab arte, & experientia acquiri: non autem electione
vt est vera fortitudo. & in hoc videtur reprehendere opinionem Socratis dicentis in libro vt
puto qui Protagoras inscribitur, Quòd fortitudo in quauis facultate est ars & peritia quædam,
& intelligit hoc pacto, vt dicimus fortem medicum, qui sine timore curare audet, & similiter in
aliis artibus qui est peritus audet operari secundum illam artem: sed hoc præcipue videtur eue-
nire in bello, vbi peritiores videntur magis confidere, & præse ferunt maiorem speciem forti-
tudinis, quàm rudes. Verum talis fortitudo militaris videtur inferior superiore, quam appella-
uit ciuilem, & ignobilior. Probatur. Ea fortitudo quæ est similior veræ & propriæ fortitudini,
est nobilior & præstantior ea quæ est dissimilior. At ciuilis illa supradicta est similior quam mi-
litaris: ergo est præstantior. Hanc rationem declarat philosophus cum dicit. At vero milites tũc
formidãt, timidiq; sunt, &c. [HERMEO.] Hermeus est locus in Euboia ab Herme dictus, quia 92
fuit Mercurio cõsecratus. Vbi olim ciuitas fuit Coronia appellata: quã cũ obsiderẽt Atheniẽses
duce Phoreo, & proditione arcẽ cepissent, Charon dux Thebanorũ missus in obsessorũ auxiliũ
in ea pugna occubuit: ex quo extẽplo milites eius qui prius audebant pugnare duce fidẽtes fugã
arripuerũt: ciues vero, & vrbanæ copiæ turpe existimantes patria relicta aufugere, perseuerãtes
in prælio omnes prope interierunt. [AT qui iram etiam.] Aliam affert speciem fortitudinis im- 93
proprie dictæ, quæ fit per iram. Et primo ostẽdit quomodo est similis: deinde quomodo differt.
Primo quomodo est similis ꝓbatur hoc pacto, Fortitudo qua homines impetu quodã aggrediũ
tur pericula, est similis veræ fortitudini: at fortitudo quæ fit per irã est talis: ergo fortitudo quæ
fit per irã est similis verę fortitudini. Hoc etiã probat philosophus testimonio Homeri, qui mul
tis in locis ostẽdit ꝙ ira subministrare videtur vires fortitudini. [FORTES igitur.] Nunc ostẽ 94
dit philosophus quomodo talis fortitudo differt à vera fortitudine. Probatur, Fortitudo ꝓprie
dicta, & vera est qua viri fortes operãtur ꝓpter honestatẽ, & vt recta ratio iubet. At fortitudo
per irã nõ est huiusmodi: ergo non est fortitudo proprie dicta. Nam honestas est illa quæ primo
videtur animũ facere fortibus viris, & etiã vires subministrare & stimulare, & impellere: ira ve-
ro nõ primo. Itẽ probatur alia ratione, Si fortitudo quæ fit per irã esset fortitudo vera, tunc fe-
rę, & nõnulla animalia bruta & etiã adulteri essent appellãdi fortes. Cõsequẽs falsum: ergo & an-
tecedens. Ratio patet in textu. Dubitatur quia philosophus dicit, ꝙ ira videtur fortibus submi-
nistrare, hoc nõ videtur verũ. Nã id quod nõ obtẽperat rationi, sed sua naturali motione moue-
tur nõ videtur subministrare fortitudini: at ira est huiusmodi, ergo nõ videtur subministrare for
titudini. Pro solutione notãdum ꝙ ira considerari potest prout est in excessu, & etiã vt est iu me
diocritate: si accipiamus eã vt ẽst in excessu, tunc non dicimus esse cũ fortitudine: sin autẽ suma-
tur secũdo modo, tũc est affectus regulatus à ratione, & potest esse cũ forti operatione. Et ideo
dicit ꝙ est naturalissima motio iræ, & si ipsa accipiat finẽ congruũ & electionẽ, fiet vera forti-
tudo vel operatio fortitudinis: & sic in fortẽ cadit ira quæ est affectus regulatus à recta ratione.
Virtutes enim aliqua sunt affectuũ moderatrices. Verũ dolor & cupiditas non comitatur forti-
tudinẽ per se, sed per accidens: dolor enim per se non cõpellit ad pericula, sed excitat iram. & si-
militer qui propter voluptatem consequendam aggrediuntur pericula, non per se sed per acci-
dens pericula subeunt, & non cõpelluntur ob verum finem fortitudinis. Ad rationem cum dici-
tur quod ira obedit rationi, quia est naturalis motio. Neganda maior est, & dicendum quòd ap-
petitus est actus natura ad obtemperandum rationi, & si de natura sua nõ fit rationalis per essen
tiã, vt sæpe vidimus. Quare exire potest affectus regulatus ab imperio rectæ rationis, ex quibus
patet verã esse sententiã philosophi de tali ira moderata: sed intelligendũ ꝙ duplex videtur esse
operatio fortitudinis: vna tolerandi, vt apparebit: alia aggrediendi. Ad primam operationem nõ
est opus ira. Ad secundas vero in aggrediendis periculis videtur opus esse ira moderata. [NEC 95
etiam ii.] Affert quartã speciem fortitudinis improprie dictæ, quæ est in illis, qui spe quadam cõ
fidunt, ex eo ꝙ sæpe hostes superarunt, & ostendit quomodo cõueniunt viri fortes & isti, & etiã
quomodo differunt. Conueniunt enim & sunt similes fortibus in eo ꝙ ambo confidunt: diffe-
runt tamen postea, quia fortes fortia aggrediũtur, & confidunt ob honestatẽ consequendã, & tur
pitudinẽ fugiendã. Isti vero ob spem victoriæ, quã spem acquisiuerunt ex consuetudine vincen-
di. Et notandũ ꝙ fortis aggreditur pericula cum electione, aut præcedente, aut comitante ope-
rationem vt videtur: & hoc dicitur, quia interdũ eueniunt pericula subita & repentina, in qui-
bus fortis non potest habere tempus præcedens deliberandi & eligendi: sed tamen habitum for
titudinis & electionem, quæ eum præcessit. Item aliã rationem affert philosophus ad ostenden-
dũ quòd confidentes propter spem non sunt vere fortes. Nam vere fortes persistunt in pericu-
lis: illi vero qui propter spem confidebant veluti ebrii, non persistunt in periculis: ergo non sunt 96
vere fortes. [QVAMOBREM & vir.] Hoc videtur inferri ex supradictis quod appellãt corroloriũ,

& est tale ꝙ is qui operatur fortiter in subitis periculis est fortior quàm qui in præuisis. & hoc ostẽdit quia agens fortiter in repentinis periculis manifeste apparet ꝙ operatur per habitum: sed ille qui agit fortiter in præuisis potest fortem operationem producere, non tamen sequitur ꝙ operetur per habitum. Notandum quod qui subit pericula repentina per habitum maximè videtur ea aggredi, quia non habet tẽpus consultandi & deliberãdi, sed quia ex multis actibus fortibus quibus consecutus est habitum consuetudine quadam suscipit ea. Vnde superius etiam dixit. Is igitur homo fortis proprie dicitur qui circa honestam mortem, & ea omnia quæ repente afferant ipsam interritus est. Notandum ꝙ hæc species fortitudinis impropri. , videretur forsitan nonnullis esse eadem cũ secunda specie supradicta: sed differunt, quia fidentes propter spem ex eo quod multotiens victoria potiti sunt, possunt esse tales, & tamen non habere peritiam & artem. Itaq; illi audent ob peritiã: isti ob spem quam conceperũt ex multis victoriis: diuersi igitur sunt vt patet.

97 [FORTES etiam esse videntur.] Affert quintam speciem fortitudinis improprie dictæ, & ostendit eam non esse verã fortitudinem, & etiam ostẽdit quod est deterior quarta specie præcedenti. Probatur igitur ꝙ hæc non est vera fortitudo quæ fit per ignorantiam, illa confidentia quæ est similis fortitudini propter spẽ, & etiam deterior illa non est propria fortitudo, sed hæc quæ fit per ignorantiam est similis fortitudini impropriæ quæ est propter spem, & etiam deterior illa, ergo non est vera fortitudo.

98 [DETERIORES vero sunt. Ostendit philosophus quomodo fortes ignoratione sunt deteriores fortibus propter spem. Nam illi habẽt aliquã dignitatem, & sustinent pericula aliquo tempore: fidentes autem propter ignorantiam, dignitatẽ nullam habent, & statim cognito periculo fugiunt: & hoc probat exemplo Argiuorum, qui putabãt se pugnaturos cum Sicyoniis, & propterea cõfidebant ignoratione decepti: cũ vero cognouerunt hostes esse Lacedæmonios, extemplo fugã arripuerãt. Ex his patet quæ est vera, & proprie dicta fortitudo, & quæ non propria. Notandum quod sufficiẽtia quinque specierum supradictarum potest ostendi hoc pacto. s. cur sint tot, & non plures nec pauciores. Nã fortitudo proprie dicta consistit in tribus. s. in cognitione, electione & fine, quæ est honestas accõmodata fortitudini. Quod si aliqua sit fortitudo non proprie dicta, deficit ab aliquo horum trium: si deficit in cognitione, siue scientia, oritur fortitudo per ignorantiam . s. quinta species. si vero desit electio, tunc fit aliqua perturbatione aggresio periculorum, scilicet aut ira aut spe: & sic oriuntur illæ duæ. s. tertia & quarta. Sin vero sit error in fine: hoc bifariam aut ob aliquam artem, & peritiam, & tunc est secunda, id est, militaris, aut non propter commune bonum, & honestatem, sed ob proprium bonum, scilicet propter honorem, & tunc oritur prima species, id est ciuilis.

De proprietatibus fortitudinis. *Cap. IX.*

99 Vanquam autem circa fiducias, metusq; fortitudo versatur: tamen non simili modò circa vtrunq;: sed magis circa res formidolosas versatur. Qui nanque in hisce non turbatur, atque se habet circa has vt oportet: magis est fortis quam is qui circa ea in quibus confidit, se habet vt oportet. Fortes igitur ex eo dicuntur: quia res (vt dictum est) inferentes dolores tolerant. Iccirco fortitudo dolores affert: & non iniuria laudatur. Difficilius enim est dolores ferre: quàm à
100 voluptatibus abstinere. Enimvero fortitudinis finis iucundus esse videtur. Verum ab euenientibus doloribus obfuscatur: vt & in certaminibus fieri solet. Nã pugilibus finis quidẽ ipse iucundus est gratia cuius certãt, coronę inquã atq; honoris. Sed cædi molestũ est: cum sint è carne, doloresq; affert, & omnis omnino labor. Atque quia hæc sunt multa, ideo id gratia cuius certant, cũ sit res parua, nihil iucundi videtur habere. Quòd si tale & circa fortitudinẽ est, mors quidẽ atque vulnera forti viro molesta erunt, atque inuito. Feret tamen, quòd honestũ est ea ferre, vel turpe nõ ferre. Atq; quo magis omni virtute pollet & felicior est: eo magis ob mortẽ sane dolebit. Vir enim talis maxime dignus est vita, maximisque bonis priuatur id ipsum sciens, quod quidẽ dolorẽ affert. Verum nihilo minus est fortis. Et eo magis fortasse quòd honestatem quæ est in bello his anteponit. Nec fit vt omnibus in virtutibus cum voluptate opere-

.i.qui verè sūt fortes, sæpe non sunt prestantissimi pugnacissimiq;. Sed qui nimis pollēt vera fortitudine, & nullum aliud bonū habēt quā corporis robur.hi,

mur:nisi quoad attingitur finis.* Nihil autem fortasse vetat,non eos qui 101
tales sunt præstantissimos milites esse:sed eos qui minus quidē sunt fortes.nullum autem aliud bonum habent.Hi nanque parati sunt sese periculis obiectare:vitamque pro paruo emolumento perdunt.De fortitudine igitur hactenus dixisse sufficiat.Quid autem est, ex iis quæ diximus non est difficile comprehendere,ac asignare figura.

Commen.

QVANQVAM autem circa fiducias.]Hoc est quartum & vltimum capitulum huius tractatus:in quo philosophus affert quasdam proprietates,quæ videntur cōpetere fortitu 99
dini propriè dictæ & forti.Diuiditur in quatuor partes.In prima ostēdit quomodo fortis se habet circa metus & fiducias & terribilia.In secunda quomodo circa dolores.In tertia quomodo circa voluptatem.In quarta affert quoddā obortū vel correlarium vt isti dicunt.In prima igitur parte dicit philosophus quod cū fortitudo versetur circa ea quæ sunt terribilia, & circa ea,in quibus cōfidere oportet,tamen magis est proprium fortitudinis substinere formidolosa & terribilia,quàm circa ea confidere in quibus est confidendū.[QVO fit vt ex 100
eo.]Hæc est secunda pars in qua affert aliam proprietatem.s. ꝙ fortitudo versatur circa dolores, & ex actionibus fortibus proueniunt etiam in agendo aliqui dolores.Circa ea versatur fortitudo quibus viri fortes laudantur:sed viri fortes laudantur,quia fortiter sustinent,& perferunt dolores:ergo fortitudo versatur circa dolores.Videtur etiam hoc ostendere comparatione temperantiæ,in qua requirenda & exercenda,cum temperate operamur non sine dolore videmur abstinere à voluptatibus. At difficilius est perferre dolores quàm à voluptatibus abstinere vt ait philosophus in textu.Notandum ꝙ nulla virtus acquiritur sine molestia & difficultate : tamen voluptatem habet propter finem,quia voluptas sequitur operationem studiosam. [ENIM verò 101
fortitudinis.]Hæc est tertia pars capituli in qua affert aliam proprietatē ostendendo quo modo fortitudo se habet circa voluptatem,& habet voluptatem.Finis studiosi viri habet voluptatem, & est iocundus studioso viro.At fortis est studiosus & agit propter finem operationem fortem: ergo finis est eis iocundus.& sic fortitudo versatur circa voluptatem,& habet voluptatem ob finem:sed tamen probat ꝙ & si sit talis voluptas in fine, obfuscatur à doloribus qui perferuntur. à fortibus vt talem finem consequantur.Nam sicut fit in certaminibus & ludis:ita in fortitudine fieri videtur.At in illis est aliqua voluptas propter præmia,& coronas, quæ victoribus præponuntur:eodem pacto in fortibus factis est voluptas propter finem,quæ tamen obfuscari videtur à doloribus quos perfert vir fortis.Ostendit præterea ꝙ fortis quo magis pollet fortitudine atque virtute,eo magis dolet.Et hanc sententiam videtur afferre contra stoicos qui dicebāt neminem studiosum dolore,sed positos esse,& constitutos in indolentia:& hoc præcipuè dicebant de viro forti.Philosophus autem probat hoc pacto, Qui magis est dignus vita , magis dolet de priuatione vitæ,& de sua morte.At vir fortis quo est fortior & virtutibus abundans , magis est dignus vita & maxime dignus:ergo vir fortis dolet propter mortem.Sed quia videretur fortasse quòd dolore esset alienum à fortitudine, ideo addit vlterius philosophus quòd fortis non minus ob hoc quia dolet est fortis:quia anteponit iis honestatem in bellicis periculis,& anteponit cæteris bonis quæ sunt in vita.& sic apparet quòd nō operamur cum voluptate in omnibus virtutibus nisi respectu finis,qui semper est dulcis,& iocundus in omni Virtute. [NIHIL autem 102
fortasse.]Hæc est quarta pars capituli,in qua uidetur inferre obortum ex supradictis. Nam cum dixerit fortem uirum dolore ob mortem,subire tamen propter honestatem,uidetur quod fortis magni faciat uitam suam,& ex hoc non possunt esse optimi milites.Ideo dicit philosophus , nihil obstat si ii non sint utiles milites,sicut sunt mercēnarii qui uitam exponunt pro uili mercede,& emolumento.Hoc est enim non proprium fortitudinis leui de causa, & pro uili præmio uitam abiicere:sed est fortitudinis proprium,& fortis uitam suam magnifacere,& non quacunque de causa eam exponere morti:sed pro communi bono,& propter honestatem ipsam, ex quo etiam uidetur excludere proprietates dictas à tali audacia militum,quia si essent uere fortes haberent etiam prudentiam,qua intelligerent non oportere cum uili emolumento uitam commutare,sed pro honestate & communi bono ut diximus.Ex his quæ dicta sunt potest colligi quid sit fortitudo.s.quòd fortitudo est mediocritas recta ratione determinata circa ea in quibus confidimus,& circa terribilia in maximis periculis propter honestatem,& commune bonum.

De temperantia. *Cap. X.*

POst hanc autē de Tēperantia dicamus.Hæ nanq; virtutes par- 103
tium earū esse videntur,quæ sunt rationis expertes.Atq; tempe 104
rantiam circavoluptates mediocritatē esse,iam antea diximus.

104 minus enim, & non ſimiliter circa dolores verſatur. In eiſdem autem &
intemperantia eſſe videtur. Sed nunc circa quas eſt voluptates determi-
nemus oportet. Diuidantur igitur animæ atque corporis voluptates, vt
honoris cupiditas, & auiditas diſciplinæ. Nam tam ambitioſus quàm a-
uidus diſciplinæ, eo gaudet cuius eſt auidus. Et corpus nihil, ſed mẽs po-
tius patitur. Atque ii qui voluptatibus huiuſcemodi alliciuntur: nec tem
perantes, nec intemperantes dicuntur. Pari modo neque qui circa cæte
ras voluptates quæ non attribuuntur corpori occupantur. Eos enim qui
fabulis, & narrationibus delectantur, & circa talia dies conſumũt, * ver- ἀδολέ-
boſos quidem atque deliros: intemperantes autem non cõſueuimus ap- σχους.
pellare: nec eos etiam, qui pecuniarum vel amicorum cauſa dolent. Tẽ-
perantia igitur non circa animæ, ſed circa corporis voluptates verſatur.
105 Non tamen & circa has ipſas omnes. Qui nanque rebus iis gaudent quę
106 viſu percipiuntur, vt coloribus, figuris, pictura, nec temperantes nec in-
temperantes dicuntur. Etſi videntur & his homines & vt oportet, & ma
gis quàm oportet, & minus etiam gaudere. Simili modo neque qui re-
bus iis gaudent quæ auditu percipiuntur. Nemo enim aut eos qui cãtu,
vel hiſtrionis gaudent voce plus quàm oportet, intemperantes: aut eos
qui vt oportet eiſdem gaudent, temperantes appellat. Nec etiam ii qui
circa odores gaudent: niſi per accidens. Non enim eos qui malorum aut
roſarum aut vaporum: ſed eos potius qui vnguentorum aut epularũ odo
ribus delectantur, intemperantes dicimus eſſe. His enim intemperantes
ex eo gaudent, quia per hos ipſis rerum earũ quas cupiũt recordatio fit.
Videre etiã licet & cęteros, cùm eſuriunt, epularum gaudentes odore, at
his delectari intẽperantis eſt: quippe cùm eius hæc obiiciantur cupidita-
ti. Atqui neq; cætera animalia voluptatẽ: niſi per accidens, per hoſce ca-
piunt ſenſus. Neque enim odore leporũ, ſed eſu gaudent canes: odor au-
tem ſenſum ferit. Neq; voce bouis leo, ſed eſu: per vocem autẽ ſenſit illũ
eſſe propinquum: atque hoc ipſo gaudere videtur. Pari modo neque ſi
vidit aut inuenit ceruum, aut feram capram, hoc ipſo gaudet, ſed quia ci
107 bum habebit. Circa voluptates igitur tales, temperantia, intemperantia-
108 que verſatur, quæ quidem & cæteris animalibus ſunt communes. Quo-
circa ſeruiles & ferales eſſe videtur. Hæ autẽ ſunt quæ tactu, guſtuq; ſuſci
piuntur. At enim & guſtu intemperantes parum, vel minime vti viden-
tur. Guſtus enim officium, ſaporũ indicium eſt. Quod quidem ii faciũt
qui vina probant, & epulas condiunt. Non nimium autẽ hiſce gaudent
intẽperantes, ſed voluptate, quę fit omnis per tactũ: & in eſculẽtis ac po-
culẽtis, & in iiſce quæ venerea nuncupãtur. Quapropter & quidẽ volu-
ptatibus deditus epularum (Philoxenus quidã Eryxius) precatus eſt: vt
lõgius ſibi guttur quam gruis fieret: propterea quòd tactu delectabatur.
109 Senſuum igitur maximè cõmunis eſt is, circa quem intemperantia ver-
ſatur. Atque propterea iure vituperanda eſſe videtur, quod hominibus

non ratione qua homines ſunt:ſed qua animalia,accidit. Talibus igitur gaudere,maximeq; talia amare:ferale eſt.Et enim liberaliſsimę volupta- 101
tes quæ per tactum proueniunt:exceptæ ſunt. Vt eæ quæ in ludis ac certaminibus per fricationem,caloremque fiunt. Nõ enim intemperantis tactus circa vniuerſum eſt corpus:ſed circa quaſdam corporis partes.

Commen.

POST hanc autem virtutem de temperãtia.]Hic eſt tertius tractatus huius libri:in quo phi- 102
loſophus docet de temperantia ſtatim poſt doctrinã de fortitudine,ſeruando ordinem naturæ:quia iſtæ virtutes verſantur circa affectus appetitus ſenſitiui:quæ potentia nobis eſt communis cum aliis animalibus,ideo à magis vniuerſalibus incipiendum putauit ſiue à magis notis nobis,vt nonnulli volunt. Diuiditur autem in tria capitula. In primo ſeruãdo eundem ordinem quem ſeruauit in tractatu de fortitudine diligenter, & oſtendit materiam circa quam verſatur temperantia,& extrema ei oppoſita.In ſecundo docet operationes quæ prodeunt à temperantia,& à vitiis ei oppoſitis.In tertio comparat intemperantiam cum timiditate. Primum capitulum diuiditur in tres partes.In prima aſsignat rationem ſuæ intentionis,dicendo ꝙ doctrina temperantiæ ſucceſsiue afferenda in ordine eſt poſt doctrinã fortitudinis: nam illa virtus declarari debet exemplo poſt fortitudinem,quæ collocatur in eadẽ parte animæ cum fortitudine:at temperantia eſt huiuſmodi, ergo declarari, & doceri debet poſt fortitudinem: ita vt nulla alia intercedat.Patet ratio.quia vtraque virtus eſt in parte vel potentia ſenſitiui appetitus, quæ potentia eſt irrationalis de natura ſua:& eſt duplex,iraſcibilis & concupiſcibilis.Harum igitur virtutum fortitudo eſt in iraſcibili: temperantia in concupiſcibili. Et ſicut iſtæ potentiæ ſe
habent:ita & virtutes quæ in illis ſunt ordinari debent. [ATQVE temperantiam.] Hæc eſt ſe- 103
cunda pars huius capituli:in qua affert materiam circa quam verſatur temperantia, & aſsignat eam in genere,& videtur tria ex ordine afferre ad declarandam temperãtiam, & eius materiam. Primum eſt quòd temperantia eſt mediocritas circa voluptates. Secundum quòd verſatur minus circa dolores quàm circa voluptates. Eſt enim dolor talis ex abſentia voluptatum & per accidens,magis igitur erit circa voluptates.Tertium eſt quod circa eandem materiam verſatur tẽperantia & intemperantia.Nam contrariorum eadem materia idemque obiectum eſſe videtur circa quod verſatur,licet diuerſo modo.[SED nunc circa quas.]Hæc eſt tertia pars huius capitu- 104
li in qua vt oſtendat in ſpecie,& particulariter circa quam materiam verſatur temperantia,& intemperantia,primo diſtinguit voluptates,& oſtendit circa quas non eſt temperãtia: deinde circa quas eſt eadem temperantia,ſcilicet & intemperantia:Primo igitur diſtinguendo voluptates dicit quòd voluptatum quædam animi ſunt,quædam corporis:corporis autem ſunt ea quæ fieri videntur cum aliqua mutatione corporis,& motione: animi vero ſine mutatione corporis.Hac diuiſione præmiſſa dicit quòd circa voluptates animi non verſatur temperantia aut intemperantia: probatur circa eas voluptates ſecundum quas nemo temperans,aut intemperans dicitur,nõ verſatur temperantia aut intemperantia:at voluptates animi ſunt huiuſmodi:ergo circa tales voluptates non verſatur temperantia, aut intemperantia. Maior eſt clara: minor probatur à philoſopho. Nam auidus honoris aut diſciplinæ ſi his gaudet non dicitur temperans, aut intemperans,& tales voluptates fiunt ſine vlla motione,aut affectione corporis, pari modo & ii qui fabellis gaudent,quod genus voluptatum oritur ex verbis,non dicuntur temperati aut intemperati.Et intelligendum quòd cum dicit fabulis,intelligendum eſt de rebus quæ ſignificantur per huiuſmodi fabellas: nam ſi ſumeremus illas vt voces delectantes auditum, tunc illæ eſſent voluptates corporis.Nam voluptates quæ fiunt per auditum,corporis ſunt,& non animi, vt inferius dicet.Affert deinde philoſophus tertium genus voluptatum vel dolorum quæ oriuntur ex rebus externis.ſ.ex pecuniis uel amicis,& ſecundũ hæc nemo appellatur temperans, aut intemperans.& ſic patet quòd cum uoluptates ſint animi & ſint corporis.quod circa uoluptates animi non uerſatur temperantia aut intemperantia. [TEMPERANTIA igitur.]Cum relinquan- 105
tur uoluptates corporis primo dicit philoſophus quòd circa eas uerſatur temperantia, deinde declarat quòd non circa omnes tales corporeas:demum oſtendit circa quas corporeas propriè uerſatur [NON tamen.]Probat quòd non circa omnes uoluptates corporis uerſatur temperan- 106
tia,& intemperantia,hoc pacto.Voluptates quæ percipiuntur ſenſibus externis ſunt uoluptates corporeæ:ſed tẽperantia,& intemperantia non uerſatur circa omnes uoluptates quæ percipiuntur ſenſibus externis:ergo temperantia,& intemperantia non uerſatur circa omnes uoluptates corporeas.Maior patet.Nam licet ſit uis animæ quæ percipiat iſtas uoluptates,ſenſuũ tamen iſta uis ita eſt immerſa corpori,& implicata complexioni eiuſdem,ut merito dicãtur corporeæ,quia fiunt cum aliqua motione,& affectione corporis:minorem declarat philoſophus diſcurrẽdo per tres ſenſus.ſ.uiſum,auditum & odoratũ.Et probat quòd circa uoluptates quæ oriũtur ex iſtis ſenſibus non dicuntur homines temperantes,aut intemperãtes, & dicit quòd qui gaudet odoribus

per se non dicitur intemperans:per accidens autem non dicuntur odores delectare intemperantes, vt vnguentorum aut epularum odores, cum reducunt in memoriã voluptates, quæ sunt propria obiecta temperantiæ, scilicet voluptas gustus & tactus. Nam ii qui esuriunt gaudent odore epularum, scilicet per accidens, & hoc est signum quòd odor percipitur, & est delectabilis bifariam, per se & per accidens, vt etiam dicit philosophus in libro de sensu. Vnde florum odor videtur percipi per se, & delectare sensum odoratus per se, & non progreditur vlterius talis perceptio: odor vero epularum, & huiusmodi rerum per accidens, quia talis odor est delectabilis ratione epularum quæ referuntur ad alium sensum: & ostendit non in hominibus solum, sed etiam in belluis fieri & euenire, vt voluptates quæ percipiuntur à visu, auditu, & odoratu, percipiantur per accidens. Nam canis nõ gaudet odore leporis per se: sed propter esum. Similiter leo gaudet voce bouis non per se, sed per accidens, quia ex tali voce percipit adesse nutrimentum. Idem fit in visu: nam leo gaudet aspectu cerui aut capellæ agrestis non per se, sed per accidens, quia vi-
107 det sibi adesse escam ex qua nutriri potest. & sic patet sententia philosophi. [CIRCA voluptates igitur tales.] Primo probauit philosophus quòd temperantia, & intemperantia non est circa voluptates animi, deinde quòd versatur circa voluptates corporis: postea quòd nõ circa omnes voluptates corporis, vt non circa voluptates visus auditus & olfactus: nunc successiue ostendit circa quas voluptates corporis ipsa versetur, & tria ex ordine affert. Primum quòd ipsa versatur circa voluptates corporis, quæ percipiuntur gustu & tactu. Secundum quòd magis circa voluptates tactus quàm gustus. Tertio infert obortum quoddam, & soluit dubitationẽ quæ fieri posset. Probat igitur in primis hoc pacto, Temperantia & intemperantia versatur circa voluptates corporis, at non circa voluptates quæ percipiuntur visu, vel auditu, vel olfactu, vt probatum est: ergo relinquitur vt versetur circa eas quæ pecipiuntur gustu, & tactu. Vel etiam hoc modo dici potest, Temperantia & intemperantia versatur circa voluptates nobis communes cum belluis: at voluptates secundum gustum, & tactum sunt tales: ergo circa eas versatur temperantia. Patet ratio quia temperantia debet versari circa communissimam voluptatem: ea est autem gustus & tactus. Per alios enim sensus non videntur animalia bruta voluptatem capere nisi per accidens vt antea diximus. Sed per gustum, & tactum, & præcipue per tactum omnia animalia capiunt voluptatem: ergo illa est communissima. Notandum quòd inter quinque sensus hominis externos, tactus est omnium communissimus. Nullum enim est animal quod tactu careat, & gustu etiam seu confuso seu distincto. Multa vero animalia aliis sensibus carent: visus autem est omniũ sensuum externorum perfectissimus, & in quocunque animali est visus, in eo etiam sunt reliqui sensus. Operatur autem momento temporis, & valde spiritaliter, & per eum sensum multæ innotescunt nobis differentiæ rerum, & non est communis cunctis animalibus, sed tactus est communis omnibus: constare enim sine tactu non potest vllum animal: at in homine is sensus est perfectior quàm in cæteris animalibus, & etiam gustus ratione tactus. Nam vt inquit philosophus perfectiorem habemus gustum quàm odoratum. Atque hoc ex eo, quia gustus tactus est quidã, quem quidem sensum homo perspicacissimum habet: in cæteris nanque sensibus vehemẽter ab aliis animalibus superatur, at tactu longe cæteris omnibus excellentius percipit. quapropter & prudentissimum est omnium animalium. Indicium autem est quod in genere hominum penes hoc instrumentum sensus ingeniosi sunt hebetés ve, & non penes aliud quicquam. Qui nanque sunt duri carne, ii sunt inepti mente: qui vero sunt molles carne: ii sunt ingeniosi menteque apti. Et notandum quòd quamuis visus sit longè perfectior sensus simpliciter quàm tactus: tamen bonitas visus in homine non arguit bonitatem ingenii, cum sit vnius instrumẽti solũ: tactus vero complexio sit diffusa per totum corpus. & quãuis directe in plurium cognitionẽ ducatur intellectus per visum, & auditum, etiã quàm per tactum: tamen non sequitur quòd per bonitatẽ visus debeamus arguere bonitatem intellectus. Sed hæc latius in libro de anima. sufficiat autẽ nobis ꝙ tactus, & etiam gustus sumendo eum vel distinctum vel confusum sunt cõmunissimi sensus, & voluptates horum communissimæ, & circa quas versatur temperantia. [AT enim & gustu
108 perparum.] Secundario ostendit philosophus quòd temperantia, & intemperãtia magis versatur circa voluptates tactus, quàm gustus, hoc pacto. Circa illas voluptates, quibus magis gaudet intẽperatus temperantia, & intemperantia versatur: at voluptatibus tactus magis gaudet intẽperans quàm gustus: ergo temperantia, & intemperãtia magis versatur circa voluptates tactus quàm gustus. Maior patet. Minor declaratur à philosopho, primo ratione, secundo exemplo. Nã is qui nõ multum delectatur iudicio saporum, sed magis cõmestione ciborum, & eorum contactu, gaudet magis voluptatibus tactus quàm gustus: sed intẽperãs est huiusmodi, ergo magis & potius gaudet voluptatibus tactus quàm gustus. Idem probat exemplo cuiusdã gulosi, vt ita loquar, qui appellatus est Philoxenus Euricius. Is autem precabatur sibi guttur ciconiæ dari: quo indicatur ꝙ tales homines intẽperantes gaudent voluptate tactus, & magis quàm iudicio saporũ: & ideo volebat ille tactum fieri per longum spatium: sic igitur intemperans gaudet voluptate tactus, & magis quàm gustus. Notandum quòd duplex est gustus, scilicet perfectus & imperfectus. verũ imperfectus discernit tantũ conueniens & inconueniẽs nutrimentũ, vt per ipsum animalia sumãt

φιλόξενος ἐρύξιος.

cibos qui sibi conueniunt: fugiant autem oppositos, & non conuenientes. & iste gustus est quidam tactus, & quasi confusus cum tactu vt ostendit philosophus in libro de anima. Gustus autē perfectus est ille qui non solum conueniens & inconueniens in cibis discernit, sed etiam differētias saporum, & iste præcipuè est in homine. Nullum enim aliud animal magis gaudet differentiis saporum quàm homo, qui per talem sensum distinctum eas discernit. Verum qui vtuntur iudicio huius sensus non statim sunt intemperantes, propterea dicit quòd intemperantes maxime gaudent voluptatibus tactus, quæ fiunt cibo vel potu vel ipsis venereis. [SENSVM igitur] Tertio inferre videtur philosophus quoddam obortum ex supradictis, scilicet quòd intemperantia est vehementer carpenda: quia per ipsam affectamus & quærimus ea quæ sunt affectanda à belluis, & non ab hominibus: fit enim per sensum communissimum nobis cum omnibus brutis, & est vehementer seruilis, & videtur competere homini vt est homo, non per rationem & intellectum, sed vt est animal quoddam. [ET enim liberalissime.] Videtur excipere quasdam voluptates quæ fiunt per tactum vt solueret obiectionem quæ fieri potuisset. Potuisset enim quis dicere, tu asseris vituperari homines qui sunt intemperantes circa voluptates tactus, at sunt quædam voluptates tactus quæ non sunt reprehendendæ, vt sunt illæ quæ oriuntur per fricationem corporis gratia sanitatis, nam tali fricatione fit expulsio superfluitatis, & emissio sudoris à corpore cum voluptate: & talis tactus, nec voluptas proueniens ab tali tactu est vituperanda. Ideo excipit eas philosophus, & remouet ab intemperante. Dubitaret quispiam quod philosophus videtur remouere à voluptatibus quæ fiunt secundum visum, auditum & odoratum, ipsam temperantiam: verum istæ sunt voluptates, & deberent esse materia aliquarum virtutum, & circa eas deberet versari mediocritas, & excessus item atque defectus: quæ mediocritas deberet reduci ad aliquam illarum virtutum quatuor, quæ sunt capita reliquarum: non erit autem talis mediocritas appellanda prudentia, non iustitia neque fortitudo: relinquitur ergo vt sit temperantia, & ad eam reducatur, cuius appositum videtur sensisse philosophus. Dicendum ad hoc quòd duobus modis accipi temperantia potest. Vno modo communiter dicta: quæ erit mediocritas circa voluptates sensu percipiendas: alio modo propriè dicta, quæ est mediocritas circa voluptates gustus & tactus in partibus corporis determinatis. Hac stante diuisione dicere possumus quòd temperantia primo modo accepta, id est communiter versatur circa voluptates visus, auditus & odoratus: at propriè dicta solū circa voluptates gustus & tactus, & de hac propriè dicta loquitur philosophus. Notandū ꝙ miro ordine philosophus inuestigauit materiā propriā temperantiæ per plures conclusiones, incipiendo à quodam vniuersali, & descendēdo in quoddā particulare proprium. Primo enim ostendendit hanc conclusionem quòd temperantia & intemperantia versatur circa voluptate, & quoquo modo circa dolores, Secundo quòd non versatur circa voluptates animi. Tertio quòd versatur circa voluptates corporis. Quarto quòd non circa omnes voluptates corporis. Quinto quòd circa eas voluptates corporis quæ ex gustu vel tactu proueniūt. Sexto quòd magis circa tactum, & non propriè circa gustum vt gustus est, sed potius vt est quidam tactus. Itaque propriè circa tactum. Septimo quòd non circa omnem tactum: sed circa voluptates quæ proueniunt ex quodam tactu in partibus corporis determinatis, & non in toto corpore. Istæ autem voluptates circa quas propriæ sunt quæ fiunt circa potum, & cibum res venereas. Ex quo notandum quòd temperantia potest diuidi in plures species tanquam genus, sed præcipue tres species sumantur secundum ista tria propria obiecta, scilicet potum cibum & venerem. Temperantia cibi dicitur abstinentia: potus vero sobrietas: veneris autem castitas: in osculis uero nuncupari pudicitia potest.

Quod diuersæ sint cupiditatum species. *Cap. XI.*

Vpiditatum autem aliæ communes esse videntur: aliæ propriæ 111
atque adiunctæ. Alimenti nanque cupiditas naturalis est. Omnes enim cū indigent nutrimento, siccū aut humidū alimentū, & nonnunquam vtrumque cupiunt. Cubile etiā cupit (vt inquit Homerus) iuuenis atque vigens. Non autem omnes tale vel tale, vel eadem cupiunt. Quocirca nostrū idipsum esse videtur. Habet tamē & aliquid naturale. Alios enim alia delectāt: & quædā quibusdam magis (quàm alia quæcunq;) sunt voluptati. Hæc cū ita sint: in naturalibus quidē cupidita 112
tibus pauci peccāt, & ad vnū, ad ipsum inquā plus. Cum enim quispiam quæuis comedit aut bibit, donec impleatur superfluo: fit tū rei naturalis

exuperatio multitudine. Ipſa nanque naturalis cupiditas, indigentiæ eſt repletio. quapropter hi * furentes circa ventrẽ dicuntur: quia vltra quàm oportet ipſum implent atque refarciunt. Tales autem ii fiunt qui mancipiis ſunt perſimiles. At circa proprias cupiditates, complures hominũ, multiſque modis delinquunt. Nam cum talium amatores ex eo dicantur: quia vel gaudent quibus non oportet, vel magis quàm vt ipſi multi, vel non vt oportet, in vniuerſis intemperantes excedunt. Gaudẽt enim quibuſdam quibus non oportet gaudere: quippe cum ſint odio digna. Et ſi talium quibuſdam oporteat gaudere: magis illis gaudent quàm oportet, & quàm vt ipſa gaudet multitudo. Eam igitur exuperationẽ quę eſt circa voluptates, intemperantiam eſſe & vituperabilem, conſtat. Cir-

* γαστρί-μαργοι.

113 ca vero dolores: non vt in fortitudine, ſic in ipſa temperantia fit. Vt temperans quidem dicatur quiſpiam ferendo dolores: intemperans autem non ferendo. Sed intemperans quidem ex eo dicitur, quia dolet magis quàm oportet: cum voluptate non potitur atque ipſum dolorem affert ei ipſa voluptas. Temperãs autem ex eo quia abſentia rerum earum quæ efficiunt voluptatem non dolet, illíſque abſtinet. Intemperatus igitur ea omnia quæ afferunt voluptatem, vel ea quæ maxime concupiſcit: & à cupiditate adeo ducitur, vt illa cæteris omnibus anteponat. Quapropter & non adipiſcens & cupiens dolet. Cupiditas enim eſt cum dolore. Abſurdo autem eſt perſimile ob voluptatem dolere. Atqui deficien-

114 tes in voluptatibus & minus gaudentes homines quàm oportet: non nimium fiunt. Non eſt enim inſenſibilitas talis humana. Etenim animalia cætera cibos diſcernunt: & quibuſdam quidem gaudent, à quibuſdam vero abhorrẽt. Quòd ſi quis ſit cui nullus prorſus eſt voluptati, nec vllus ab alio differt: is longe ab homine diſtat. Nomen autem nõ habuit talis: quia non facile fit. Vir autem temperans in his mediocriter ſeſe habet.

115 Nec enim iis gaudet, quibus intemperans maxime delectatur: ſed potius moleſte fert, nec iis omnino quibus delectari non decet, nec vehementer vllis rebus huiuſcemodi delectatur, neque ſi abſint dolet, neque cupit, niſi mediocriter ſemper. Nec magis quam oportet, nec quando non oportet: vlla res omnino talis ipſum delectat. Mediocriter autem & vt oportet, eas res appetit, quæ voluptate quidem afficiunt: ad ſanitatem autem bonam corporis habitudinem conferunt. Et res cæteras voluptatis effectrices identidem: ſi nec impedimento ſint dictis habitibus corporis nec honeſtatis cancellos, nec facultatum metas egrediantur. Nam qui ita ſeſe habent magis quàm dignum eſt: eiuſmodi voluptates amare videntur. at temperans non eſt talis: ſed ita ſeſe habet, vt ipſa ratio recta præſcribit.

Commen.

CVPIDITATVM autem aliæ communes.]Hoc est secundum capitulum in quo declarata antea materia temperantiæ,& intemperantiæ:nunc docet actus & operationes earundem.Diuiditur autem in quatuor partes.In prima ostendit quomodo se habet intemperans in actibus circa cupiditates & voluptates.In secunda quomodo circa dolores.In tertia declarat insensibilitatem,quæ est alterum extremorum temperantiæ. In quarta ostēdit quomodo temperans se mediocriter habet in actibus circa voluptates & dolores.In prima igitur diuidendo cupiditates dicit quòd aliæ sunt naturales & communes,aliæ propriæ: communes dicuntur quæ sunt eædem apud omnes,vt fames,& sitis.Fames est appetitio sicci & calidi:sitis vero frigidi,& humidi,vt etiam dicit philosophus in libro de anima,hę sunt naturales cupiditates, & communes,& necessariæ ad vitam.De venereis vero non videtur esse eadem ratio nec hoc pacto concedendum,quia non sunt propter conseruationem indiuidui necessariæ: sed videntur esse propter generationem alterius.At cupiditates proprie videntur esse & fieri nostra sponte, & esse aliæ atque aliæ secundum varias cōditiones hominum, & etiam corporis complexiones. 111
[HAEC cum ita sint.]Hac distinctione cupiditatum allata ostendit philosophus quomodo in his delinquitur,& quomodo in earum actibus se habet intemperans,& in cupiditatibus naturalibus,& communibus dicit philosophus quòd pauci delinquunt,& vno tantum modo, id est in quantitate,videlicet si talis appetens plus sumat de cibo vel potu,quàm decens & opus sit: vt iis euenire videtur,qui & serui,& seruilis animi sunt dediti ventri ac supra modum implentes illū. At vero circa cupiditates proprias multifariam delinquitur, circa etiam qualitatem illarum secundum varias hominum cupiditates,& omnes circunstantias,scilicet cupiendo quæ non oportet,& magis quàm oportet,& non eo modo vt oportet,& sic de aliis circunstantiis,quæ cū spōte omittuntur ,extemplo delinquitur.Sic igitur multifariam peccatur circa proprias cupiditates vt patet in textu.[CIRCA vero dolores.]Hæc est secunda pars huius capituli in qua ostendit quomodo se habet temperans & intemperans in actibus circa dolores: & dicit quòd non fit sicut in fortitudine,vbi fit dolor propter præsentiam eorum quæ afferunt dolorem. & tamen fortis non dolet in illis plusquam oportet:intemperans vero dolet propter absentiam eorū quæ faciunt voluptatem:temperans vero eorum absentia non dolet nec abstinendo ab illis.& sic patet quomodo temperans se habet in actibus circa dolores,& quomodo intemperans dolet. Versatur igitur temperantia in actibus circa dolores,sed magis circa voluptates:fortitudo autem vt dictum est,magis circa dolores.Notandum quòd vario modo se habent in actibus circa dolores fortitudo & temperantia:tum intemperantia & timiditas.Fortis enim aut non dolet aut nō plusquam oportet dolet,cum adsunt ea quæ dolorem afferunt: temperans vero non dolet cum absunt ea quæ afferunt voluptatem.Timidus vero dolet præsentia eorum quæ afferunt dolorē: intemperans econtra dolet absentia eorum ex quibus habet voluptates. Notandum igitur quòd hominibus intemperatis voluptas est causa doloris per accidens,id est absentia sua sicut dicimus quòd absentia nautæ est causa submersionis nauis: cuius præsentia esset causa contrarii effectus, id est conseruationis.[AT qui deficiētes.]Hæc est tertia pars huius capituli in qua philosophus declarat vitium oppositum temperantiæ,id est defectum,qui & si nomine proprio caret, tamen vt declaretur quo ad fieri potest appellatur à philosopho insensibilitas,quæ in admodum paucis reperitur,quia non videtur esse humana cum homo habeat principium sentiendi commune cū aliis animalibus,& cum alia animalia discernant cibos conuenientes & inconuenientes, & hos appetant,& ab illis abhorreant:multo magis homo hoc facere videtur, qui habet elegantiorem gustum,& statim gaudet aut dolet,& propterea hoc vitium est innominatum, & tales homines non facile reperiuntur:pauci autem hoc pacto insensibiles erunt,qui vt inquit Cicero aspernentur oculis pulchritudinem rerum,non odore vllo,non tactu,non sapore capiantur, excludāt auribus omnem suauitatem & cætera.Insensibilitas tamen capi debet proprie hic apud philosophū defectus circa voluptates gustus & tactus.Nam medium & extrema versantur circa eandem materiam.Notandum quòd homo bifariam considerari potest,aut secundum intellectum speculatiuum,& nobilissimas operationes quæ competunt ei penè magis quàm humanæ, vt ostendet in decimo:& talis est homo speculatiuus,qui in vita contemplatiua versatur,& ab omni actione remota vitam degit:aut considerari potest vt ciuilis,qui operatur in communi more viuendi. De hoc secundo loquitur philosophus cum dicit insensibilitatem longe esse ab homine, & vix reperiri,& si reperitur est in vitio tali.Intelligēdum vero quòd,& si homo speculatiuus qui acquisitis virtutibus se ad speculandum contulerit,ob hoc contemnat omnino has corporeas voluptates,non facere videtur hoc per insensibilitatem,quæ est vitium, & defectus temperantiæ, sed potius quia habet ita appetitum sopitum,& sedatas omnes cupiditates, vt non delectari videatur,nisi intellectiuis & speculatiuis operationibus.[VIR autem temperans.]Hæc autem est quarta pars huius capituli,in qua ostendit quomodo temperans se habet in actibus circa voluptates & cupiditates & dolores,& declarat quòd mediocritatem seruat:fugit autem extrema vt patet in textu.

De temperantiæ extremis. *Cap. XII.*

116 Oſtra autem ſponte magis intemperantia quàm timiditas comparatur. Hæc enim ob voluptatem: timiditas fit ob dolorem, quorum alterum expetimus, alterum fugimus. & dolor quidem diſtrahit, atque corrumpit naturam eius qui habet ipſum: voluptas autem nil tale facit, *magis igitur intẽperãtia noſtra μᾶλλον δὲ ἑκούσιον.
117 ſponte: quàm timiditas comparatur. Quapropter & reprehenſione magis eſt digna. Nam ad res afficientes voluptate facilius eſt aſſueſcere. Sũt
118 enim complures tales in vita: & aſſuefactio fit ſine periculo. In rebus autem formidoloſis, contra. Videbitur etiam timiditas non perinde atque ſingula ſponte agẽdi principio ſubiici. Hæc enim nõ affert dolorem: ſed illa adeo dolore diſtrahunt, vt & arma proiicere, & cætera contra decus agere compellant. Quapropter & violentia eſſe videntur. At intemperantia fit contra. Singula nanque ſponte agendi principio magis ſubiiciuntur: quippe cum intemperans ea percupiat atque affectet. Totum
119 autem minus. Nemo enim cupit intemperans eſſe. Nomen autem in-
120 temperantiæ, & ad puerilia delicta ferre ſolemus. Habent enim ſimilitudinem quandam. Vtrum autem ab vtro dicatur, nihil ad præſentem refert ſermonem. Conſtat tamen à priore poſterius dici, atque non abſurde videtur eſſe tranſlatum. Eſt enim caſtigandum & temperandum id omne, quod turpia concupiſcit, & incrementum ſuſcipit magnum, atque luxuriat. Talis autem eſt ipſa cupiditas maxime, atque puer. Nam & pueri cupiditate viuunt: & in hiſipſis maxime viget appetitio rerum earum, quæ voluptate afficiunt. Si igitur non obtemperet, neque ſubiici patiatur, nimium efferetur. Eſt enim voluptatum appetitio inſatiabilis, & operatio cupiditatis omni ex parte ipſi amenti id quod eſt ſibi affine exauget. Quòd ſi magnæ ſint vehementesq́ue cupiditates: rationẽ quoque extrudunt, atque eiiciunt. Quam ob rem mediocres ſint ipſę & perpaucæ, & rationi non aduerſentur oportet. Atque id quod eſt tale, *obediens & temperatum caſtigatumq́ue vocamus. Vt viuere autem puerũ ſub pędagogi præceptis oportet: ſic & cupiendi vis cupere debet, perinde atque ratio iubet. Idcirco temperati vim cupiendi, concordem eſſe cum ratione oportet. Nam vtriuſque propoſitum eſt honeſtas. Atque vir temperans ea cupit quæ cupere oportet, & vt oportet, & quando oportet. Hoc autem pacto: & ipſa ratio dictat. Hæc igitur ſint de temperantia dicta. εὐπειθὲς καὶ κεκολασμένον.

Commen.

116 NOSTRA autem ſponte.] Hoc eſt tertium capitulum in quo cõparat intemperantiã cum timiditate, & ponit differentias inter ipſas. Diuiditur autem in duas partes. In prima cõparat temperantiam cum timiditate pluribus rationibus. In ſecunda oſtendit intẽperantiã eſſe ſimilẽ delictis puerorũ: quæ tamẽ nõ ſunt habitus vel vitioſæ operatiões, vt illæ quæ proueniunt ab intemperantia. Dicit autem in primis cõparando intemperantiam cum timiditate, quòd intemperãtia magis ſit ſponte quàm timiditas. Et probatur hoc pacto, Id ꝙ fit per

voluptatem magis fit ſponte quàm id quod fit per dolorem: at intemperantia fit per voluptatem, timiditas per dolorem: ergo intemperantia magis fit ſponte. Maior patet. Nam voluptatem cõmuniter expetimus, fugimus vero dolorem. Maior eſt clara & antea probata. Item alia ratione probatur, quia timiditas acquiritur per id quod diſtrahit & dimouet naturam, ſcilicet per dolorem: intemperantia vero minime. ergo magis fit ſponte. Notandum quòd omne vitium noſtra ſponte fit. vituperamur enim quia per electionem illa acquiramus, & noſtra ſpõte. Verum aliud alio magis ſpontaneum eſſe videtur propter obiecta circa quæ verſantur talia vitia. Nam obiectorum quædam videntur eſſe valde moleſta & aſpera: quædam vero minime, vt patet in doloribus & voluptatibus. [QVAPROPTER & reprehenſione.] Ex ſupradictis vnum obortum ſiue correlarium inferre videtur philoſophus, ſcilicet quòd intemperantia eſt magis vituperanda quàm timiditas, & hoc probari poteſt ex eo quod dictum eſt, ſcilicet quia eſt magis ſpontanea. Id enim vitium quod magis fit ſponte, magis eſt vituperandum, intemperantia eſt huiuſmodi reſpectu timiditatis, ergo magis vituperanda. Item alia ratione probatur. Duobus exiſtentibus vitiis illud magis vituperandum eſſe videbitur, quod facilius euitari poteſt: ſed intemperantia facilius euitari poteſt quàm timiditas: ergo eſt magis vituperanda [VIDEBITVR etiam.] 117 118
Declarat philoſophus quomodo timiditas, & intemperantia non eodem ordine ſubiiciuntur principio ſponte agendi, ſed potius eſt ordo cõtrarius in ipſis: quod probatur hoc pacto, Illa vitia quæ ita ſe habent vt alterius obiectum magis quàm vitium, & habitus alterius vero magis vitiũ & habitus, quàm obiectum eſt ſpontaneum, diuerſo ordine ſubiiciuntur principio ſponte agendi: ſed intemperantia & timiditas ſunt huiuſmodi: ergo diuerſo ordine, & contrario ſubiiciũtur principio ſponte agendi. Maior patet: Minor probatur à philoſopho. Nam intemperantia eſt vitium circa voluptates, & nemo expetit habitum ipſum, ſcilicet intemperantiam, & eſſe intemperatum: voluptates vero quæ ſunt obiectæ magis expetunt homines, quos ſi interrogaremus vtrũ vellent fieri intemperati, reſponderent quòd nullo pacto: ſin vero vt cupiunt habere voluptates ſe velle aſſererent. In timiditate vero econtra fieri videtur. Expetunt enim homines timiditatẽ potius quàm ſubire dolores, & terribilia, quæ vident ſuſtinere. Patet igitur quod diuerſus, & cõtrarius eſt ordo: cum ibi magis obiectum, id eſt voluptates quàm vitium: hic magis vitia quàm obiectum, id eſt dolores communiter expetũt homines. [TOTVM autem.] Id eſt habitũ ipſum. 119
[NOMEN autem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua philoſophus ne prętermittat aliquid quod ad declarandam intemperantiam pertinet: oſtendit eam eſſe ſimilem vitiis puerorum, quæ tamen in pueris non ſunt proprie vitia, ſed vtitur quadam ſimilitudine dicẽdo, quod nomen luxuriæ referimus ad delicta puerorum. Vtrum autem ab vno dicatur nihil refert inquit philoſophus, ſufficit quòd hoc nomen prædicatur de vtriſque: de altero dicitur per ſimilitudinẽ alterius. Nam cupiditas ita ſe habere videtur ad rationem, ſicut puer ad pædagogum: quorum ambo ſi non obediant præceptis imperantis: nimium efferri videntur: nimiumque labi niſi refrenentur ab iis, quæ ſibi præeſſe debent, ſed hoc totum melius intelligetur in lingua græca, quia intemperantia ἀκολασία, & intemperans ἀκόλαστος quaſi in caſtigatus dicitur. Sicut ergo puer non caſtigatus à pedagogo ſuo, habet nimis exceſsiuas cupiditates, & fit effrenatus: ſic appetitus intemperantis non refrenatus à ratione exceſsiue fertur, & ſine habenis procedit in appetẽdis cupiditatibus. 120

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM

Liber quartus.

De liberalitate, & eius extremis. *Cap. I.*

DEinceps autem de liberalitate dicamus. Videtur autem mediocritas circa pecunias eſſe. Non enim bellicis in rebus ipſe vir liberalis: nec in quibus laudatur vir temperans, nec etiam in iudiciis, ſed in dandis capiendíſve, & magis in dandis pecuniis laudatur. Atque pecunias ea dicimus vniuerſa, quorum æſtimatio menſuratur nummo. Eſt autem & circa pecunias exuperatio quidem prodigalitas, defectio autem illiberalitas. & illiberalitatem quidem ac auaritiam iis ſem-

per accommodamus, qui magis quàm oportet pecuniis ſtudent.*Prodi-
galitatem autem nectentes nonnunquam afferimus. Nam eos homines
qui ſunt incontinẽtes, & ob intemperantiam pecunias profligant, pro-
digos vocitamus. Quapropter & flagitioſiſsimi tales homines eſſe vidẽ-
tur. Multa nanque vitia ſimul habent. At non proprie tali nomine nun-
cupantur. Eſt enim prodigus qui malum vnum aliquod habet: corrũpe-
re inquam patrimonium. Prodigus enim eſt qui ob ſeipſum perditur. vi-
detur autem & patrimonii diſsipatio, interitus quidem ipſius eſſe: pro-
pterea quòd patrimonio ac facultatibus viuitur. Hoc igitur modo pro-
3 digalitatem accipimus. Rebus autem iis quarum eſt aliquis vſus, & bene
vti & male etiam poſſumus. At diuitiæ res ſunt tales. Is autem optimè re
quauis vtitur, qui eam virtutem habet, quæ ad rem illam accommoda-
tur. Et diuitiis igitur optimè is vtetur, qui virtutem eam habet quæ ad pe
4 cunias attinet. Hic autem eſt ipſe vir liberalis. Atqui ſumptus quidem,
5 datioque pecuniarum, vſus earũ: acceptio verò conſeruatioque poſſeſsio
potius eſſe videtur. Quocirca viri liberalis eſt potius dare quibus opor-
6 tet, quàm capere vnde oportet, & non capere vnde nõ oportet. Eſt enim
ipſius virtutis, beneficia potius conferre, quàm ſuſcipere: & honeſta po-
tius agere, quàm non agere turpia. Non eſt autem obſcurum, cum das
quidem, ſequi vt beneficia conferas, honeſtaque agas: cum capis verò,
vt ſuſcipias, aut non turpia agas. Gratia præterea ſequitur eum qui dat:
non eum qui capit. Et laus etiam magis. Facilius eſt etiam non accipere,
quàm dare. Homines enim multo minus erogant ſua, quàm non acci-
piunt aliena. Ii quoque qui dant, liberales dicuntur. Sed qui non acci-
piunt, non ob liberalitatem, ſed ob iuſtitiam potius laudantur. Qui ve-
rò capiunt, non laudãtur valde. Liberales inſuper homines, maximè om
nium ferè ſtudioſorum amantur, proſunt enim. At id conſiſtit in dãdo.
7 Omnes autem actus virtutum, honeſti ſunt, & honeſtatis cauſa fiunt. Et
liberalis igitur honeſtatis cauſa dabit. Et rectè, dabit enim quibus opor-
tet, & quod oportet, & cũ oportet: cæteraq; omnia obſeruabit, quæ dan-
di actum rectũ ſequuntur. Et etiã cum voluptate: vel ſine vllo dolore. Id
enim quod per virtutẽ efficitur: afficit voluptate, aut fit cũ indolentia ſa-
8 ne, minime verò affert dolorẽ. At is qui dat quibus nõ oportet, aut nõ ho
9 neſtatis gratia, ſed ob aliquã aliã cauſam: non liberalis, ſed alius quidam
dicetur. Et itidẽ is qui dãdo dolet. Honeſtis enim actibus talis pecunias
anteponet. Quod quidẽ non eſt liberalis. At verò neque capiet vnde nõ
oportet. Talis enim acceptio non eſt eius qui pecunias non magnifacit.
Nec etiam ad poſtulãdum propenſus erit. Facile nãque ſuſcipere bene-
10 ficia, nõ eſt hominis beneficia conferentis. Verũ vnde oportet accipiet:
ex propriis inquam rebus. Non quia idipſum honeſtum ſit: ſed quòd ne-
ceſſarium vt donare poſsit. At neque ſuas negliget: quippe cum per illas

τὴν δὲ ἀσωτίαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες ſ. cum aliis vitijs.

quibuſdam affectet opē afferre. Neque quibúſvis dabit: vt quibus opor- 11
tet,& quādo, & vbi eſt honeſtum largiri poſsit. Attinet etiam nimirum 12
ad hominem liberalem: vt in dando adeo exuperet, vt ſibiipſi pauciora 13
relinquat. Eſt enim liberalis nō ad ſeipſum reſpicere. At enim pro facul- 14
tatibus ipſa liberalitas dicitur. liberalis enim actio non in multitudine re
rum quæ dantur, ſed in habitu dantis conſiſtit. Hic autem pro facultati-
bus erogat. Nihil igitur prohibet eum magis eſſe liberalem qui pauciora
largitur, ſi modo minores ei ſint facultates. Magis autem ii liberales eſſe
videtur, qui non compararunt ſibi facultates: ſed ab aliis acceperunt.
Nec enim experti ſunt indigentiam, & opera omnes ſua amant: vt pa-
rentes, atque poetæ. At verò facile non eſt liberalem, diuitem eſſe. Quip
pe cum non ſit ad capiendum & conſeruandum, ſed ad erogandum
procliuis: neque magni per ſe faciat ipſas pecunias, ſed cauſa dandi.
Quapropter & accuſatur fortuna: quòd homines ii qui maximè ſunt
digni, minimè ſunt locupletes. Accidit autem idipſum non ſine ratio-
ne. fieri enim non poteſt vt is pecunias habeat, qui non adhibet diligen-
tiam vt habeat ipſas. Quemadmodum & cæteris in rebus fieri ſolet. At-
tamen non dabit quibus non oportet, neque * quando non oportet. Et
de cæteris talibus ſimili modo. Non enim ageret liberalitatis ipſius lege.
Et conſumptis ad hæc ipſa fortunis: ad ea quæ oportet, & cum oportet
ſumptus facere, daréque non poſſet. Etenim is eſt (vt paulo antea dixi-
mus) liberalis qui pro facultatibus erogat: & in quibus oportet. Qui ve-
rò exuperat: prodigus eſt. Quocirca tyrannos prodigos non dicimus: nō
enim facile videtur eſſe, dando ac erogando tantam rerum quas habent
copiam exuperare. Cum igitur liberalitas mediocritas ſit circa dādas ca- 17
piendáſque pecunias: liberalis dabit in quibus oportet; & quod opor-
tet, tam in paruis quàm etiam in magnis, atque cum voluptate: & acci-
piet vnde oportet, & quod oportet. Nam cum virtus circa vtrunque ſit
mediocritas: vtrunque faciet vt oportet. Sequitur enim dationem bo-
nam, talis acceptio. Ea verò quæ non eſt talis. contraria. Eæ igitur quæ
ſequuntur: fiunt in eodem ſimul. Contrariæ verò non fiunt. Quod ſi 18
præter id quod oportet & bene ſe habet, contigerit ipſum pecunias ero-
gare: dolebit ſane. Moderate tamē, & vt oportet. ad virtutem enim per-
tinet, vt pro quibus oportet, & vt oportet voluptas fiat, ac dolor. Eſt e-
εὐκοινώνη- tiam in rebus pecuniariis * lenis ſocius ipſe vir liberalis. Poteſt enim in-
τος. iuriam pati: quandoquidem pecunias non multi facit. Magíſque mole-
ſte fert, ſi quid cum oporteret non erogauerit? quàm dolet, ſi quid cum
non oporteret, erogauerit. Simonidíſque ſententiā non probat. Prodi- 19
gus autem & in hiſ ipſis delinquit. Nec enim lætatur nec dolet pro qui- 20
bus oportet, & vt oportet. atque hoc magis patebit per ea quæ deinceps
dicemus. Diximus autem exuperationem quidem eſſe prodigalitatem: 21

defectum autem illiberalitatem, & in his duobus, in datione atque ac-
ceptione, & ſumptum enim in datione ponimus. Prodigalitas igitur in
dando quidem, & non in capiendo exuperat: in capiendo autem defi-
cit. at illiberalitas, ac auaritia, deficit quidem in dando: exuperat autem
22 in capiendo, in paruis tamen. Prodigalitatis igitur illa duo non nimium
23 ſimul perſiſtunt. Non eſt enim facile, nulla ex parte capientem, cunctis
largiri. Cito nanque deficiunt patrimonia priuatorum hominum ero-
gantium: qui quidem & prodigi eſſe videntur. Atque talis non paulo
24 melior videbitur eſſe illiberali. Et ab ætate enim & ab egeſtate facile cu-
rari: & ad mediocritatem accedere poteſt. Nam habet ea quæ ſunt ho-
minis liberalis. Dat enim & non accipit: quanquam neutrum facit vt o-
portet, ac recte. Quòd ſi ad hoc aſſueſcat, vel aliquo alio modo mute-
25 tur, euadit vtique liberalis. Etenim dabit quibus oportet: & capiet vnde
oportet. Quapropter & videtur non eſſe moribus prauus. Non eſt enim
improbi, nec ingeneroſi tã in dando quàm in non capiendo exuperare:
ſtolidi tamẽ. Qui vero hoc modo eſt prodigus, multo melior videtur eſ-
ſe illiberali atque auaro. Cum ob ea quæ dicta ſunt: tum etiam quia pro-
26 digus quidem compluribus prodeſt: illiberalis autẽ nemini, ne ſibi qui-
dem ipſi. Sed plerique prodigorum (vt dictum eſt) & accipiunt vnde nõ
portet: & ſunt hoc ipſo illiberales. ad capiendum autem proni fiũt, quia
cupiunt quidem erogare. Hoc autem facile nequeunt facere: cũ cito fa-
cultates ipſis deficiunt. Itaque ex alienis dare coguntur. Et ſimul quia
nulla eſt eis honeſtatis cura, ſine vllo diſcrimine & vndique capiunt.
Dare nanque percupiunt. quonam autem modo aut vnde, nullum eſt
apud ipſos diſcrimen. Quapropter nec dationes ipſorum ſunt liberales.
Non enim ſunt honeſtæ, nec honeſtatis gratia, nec vt oportet efficiun-
tur. Sed interdum quos oportet eſſe pauperes, eos diuites faciunt. Et iis
quidẽ qui moderati ſunt moribus, nihil dant. Adulatoribus autẽ multa,
aut quampiã aliam afferentibus voluptatem. Quã ob rem & pleriq; ip-
ſorum intẽperantes ſunt. Nã cum facile erogent, proni ſunt & ad ſum-
ptus in flagitiis faciendos. Atq; quia nõ ad honeſtatẽ viuũt, ad volupta-
tes declinant. Prodigus igitur ſi nullam prorſus habeat emendationem,
ad hæc tranſgreditur. Cura vero diligẽtiáq; adhibita, ad medium & id
27 quod oportet tandẽ deuenerit. At illiberalitas ac auaritia, incurabilis
eſt. Etenim & ſenectus & imbecillitas omnis, auaros videtur efficere.
28 Eſtque hominibus inſita magis quàm prodigalitas. pleriq; nãque cupi
92 di ſunt magis pecuniarum, quàm ad dandum procliues. Extẽditur præ
terea longe, & plures ſpecies ſubit. Complures enim eſſe videntur illi-
beralitatis ac auaritiæ modi. Nam cum in duobus hiſce conſiſtat in de
fectione inquã dandi, & exuperatione accipiendi: nõ omnibus ineſt
tota, ſed interdum ſeiungitur. & quidam in capiendo exuperãt: quidã

in dando deficiunt. Qui nanque talibus appellationibus nuncupantur parci, tenaces, aridi: omnes in dando deficiũt, aliena vero non appetũt, neque accipere volunt. Quidam enim in dando deficiunt, propter modestiam quandam, turpiúmque rerum cautionem. videntur enim nonnulli, vel saltem aiunt ob rem suam conseruare: ne compellerentur aliquando turpe aliquid agere. Ex his est & ipse cumini sector, & quiuis talis: qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquam, nomen habuit tale. Quidam vero ob metum abstinent alienis. Quippe cum non facile sit ipsos aliena: & non alios, res ipsorum accipere. Itaque nec accipere ipsis, nec dare placet. Quidam autem in capiendo exuperant: vndique, & quiduis capientes. Quales sunt ii qui operationes illiberales exercent. Vt lenones, & omnes tales, & fœneratores, & qui dãt parua pro magnis. hi nanque omnes, vnde non oportet & quãtum non oportet, accipiũt, cõmune autẽ ipsis omnibus esse videtur turpis cõparatio lucri. vniuersi nanque gratia lucri, & huiusce quidem μικροῦ, praui probra sustinent. Eos enim qui grandia vnde non oportet, & quæ nõ oportet accipiunt, vt tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes: non illiberales, sed perniciosos, sed impios, sed iniustos potius appellamus. Aleatores tamẽ & fures atque latrones, illiberales sunt. Turpi enim versantur in lucro. Omnia nanque causa quæstus agunt, & sustinent probra: atq; fures quidem capiẽdi gratia, maxima pericula subeunt. Aleatores autem ab amicis quibus dare oportet lucrãtur. Vtrique igitur vnde non oportet lucrari volentes accipiendi actus, illiberales sunt. Merito autem illiberalitas liberalitati cõtraria dicitur. Nã & maius est malum quàm prodigalitas: & homines magis hac ipsa peccãt, quàm ea quã diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & vitiis ipsi contrariis, hæc dicta sufficiant.

Commen.

DEINCEPS autem de liberalitate.] Hic est quartus liber ethicorum: in quo philosophus post doctrinam fortitudinis & temperantiæ: prosequitur in declarandis reliquis virtutibus moralibus, excepta iustitia: quam differt in. 5. librum vt patebit. Docet igitur in isto de liberalitate, magnificẽtia, magnanimitate, de virtute innominata circa honores, de mãsuetudine, de amicitia quæ non est affectus, nec amicitia proprie dicta de veritate, de comitate, vltimo de verecundia, quæ est affectus laudabilis, non tamen virtus. Diuiditur autem hic liber in. 5. tractatus. In primo tractatu declarat virtutes circa pecunias, quæ sunt duæ, scilicet liberalitas & magnificentia. In secũdo tractatu declarat virtutes circa honores, quæ etiam sunt duæ, scilicet magnanimitas, & virtus innominata, & hæ quatuor dicuntur versari circa ea quæ existimãtur bona externa. In terrio tractatu declarat virtutem circa ea quæ existimantur mala externa, quæ est mansuetudo. In quarto declarat virtutes circa communem conuersationem, & actus humanos, quæ sunt tres. s. amicitia, veritas, comitas. In quinto docet de verecundia: quæ est affectus laudabilis, non tamen virtus. Numerus autẽ sufficiens virtutum sumitur ex suis obiectis diuersis, & diuersis modis versandi circa talia obiecta, vt etiam antea diximus. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo docet de liberalitate. In secũdo de magnificentia. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte dicit philosoph⁹ ꝙ deinceps. s. post fortitudinem & temperãtiã, de liberalitate dicamus. Ea enim videtur sequi in ordine, quia sicut illæ moderantur affectus vt irascibilem, & concupiscẽtiam voluptatum: sic ista affectus internos. i. cupiditatem circa pecunias. Merito igitur post illas collocatur. Verum seruãdo ordinẽ suũ philosophus incipit afferre materiã circa quã versatur liberalitas, & probat hoc pacto. Quælibet virtus mediocritas esse videtur circa eã materiã & obiecta, circa quæ cũ bene se habet lau-

datur:at liberalitas laudatur cū bene se habet circa pecunias, ergo ipsa est mediocritas circa pecunias tāquā circa suā materiā,& nō circa res bellicas,aut circa ea quæ afferūt voluptates.Et declarat philosophus quid intelligit ꝑ pecunias.s.nō solū nūmos, sed omnia etiā quæ prætio & nūmis æstimari & mēsurari possunt.Notandū ꝙ obiectū siue materia cuiuslibet virtutis est duplex,ꝓpinquū & remotū.Nā fortitudo versatur circa timores & fiducias,tanquā circa materiā propinquā:circa pericula bellica & mortē,tanquā circa remotū.Idē est de tēperantia cuius materia ꝓpinqua sunt voluptates,cupiditates,& huiusmodi: remota vero sunt illa quæ afferunt cupiditates,& efficiūt voluptatē vt cibus,potus & res venereæ.Liberalitatis est etiā duplex materia,ꝓpinqua est cupiditas pecuniarū:remota vero sunt ipsæ pecuniæ:& hoc dicitur,quia virtutes non solū circa actus versari vidētur,sed etiā circa affectus,quos moderātur:vt est liberalitas quæ moderatur cupiditatē pecuniarū,& versatur etiā circa pecunias dādas vel accipiēdas,sed magis circa dādas.Hic autē philosophus videtur loqui de materia remota.[EST autē & circa pecunias.]
2 Declarat philosophus eandē etiam materiā esse ꝓdigalitatis & auaritiæ. Mediū & extrema versantur circa eandē materiā:at liberalitas quæ est mediū versatur circa pecunias.ergo ꝓdigalitas & auaritia quæ sunt eius extrema,&c.Post hæc philosophus tangit in genere auaritiā,& ꝓdigalitatē,quia inferius particulariter declarabit. & de ꝓdigalitate dicit ꝙ interdū homines eā confundunt,& nō distincte accipiunt appellantes aliquando continentes ꝓdigos vt patet in textu.
[REBVS autē.] Hæc est secūda pars huius primæ in qua philosophus docet de actibus liberali-
3 tatis,& vitiorum oppositorū,plures afferendo cōclusiones atque sententias.Dicit igitur in primis,quòd pecuniis possumus bene & male vti.i.abuti,quod probatur hoc pacto, Bonis vtilibus bene & male vtimur ad aliquem finem cōsequendum.at pecuniæ sunt vel dicuntur bona vtilia. ergo pecuniis bene vel male vti possumus ad aliquē finem cōsequendū.Maior clara:minor quoque per philosophū,qui antea dixit in primo.Vtiles enim sunt & alterius gratia.[ET diuitiis igi-
4 tur.] Declarat philosophus & probat quòd liberalis optime vtitur diuitiis & pecuniis. Qui habet aliquam virtutē bene vtitur illis rebus circa quas versatur talis virtus:sed liberalis habet virtutem quæ versatur circa pecunias,ergo bene vtetur pecuniis. [AT qui sumptus.] Affert aliam
5 cōclusionem philosophus.s.quòd vsus pecuniarum est ipsa erogatio: acquisitio vero nō est vsus, sed possessio vt est manifestū. [QVOCIRCA viri.] Affert aliam cōclusionē.s.quod liberalis vi-
6 ri magis est dare vbi oportet quàm capere vnde oportet,& hoc probat pluribus mediis. Et quia magis pertinet ad virtutem benefacere quàm suscipere,& honeste agere quàm non agere turpiter:& item quia operationem dandi,& gratia sequitur,& laus,& non accipiendi.Item virtus versatur circa difficilius:at difficius est dare quàm accipere,ergo magis proprium virtutis est liberalitas.& itē hoc ꝑcipi potest ex cōmuni hominum more,qui proprie laudāt eos de virtute liberalitatis qui dant,& nō eos proprie qui accipiunt vnde oportet, laudant vt liberales: & item hoc idē deprehendi potest,quia liberales vehementer amantur, & hoc est,quia cōferunt beneficia,& dāt,& erogant,& prosunt hominibus,& hoc consistit in dando nō autem in accipiendo. Quare liberalis magis est dare quàm acpcie.[OMNES autē actus.] Hæc est secūda pars huius capituli,
7 in qua postea quàm declarauit materiā liberalitatis,& oꝑationes ei⁹,& vitiorū oppositorū,quoquo modo nūc affert cōditiones quæ requirūtur ad liberalitatē,& ꝓprietates quasdā quæ ei cōpetūt,adducēdo plures sentētias & cōclusiones.Declarat igitur in primis cōditiones quę requirūtur ad præcipuū actū liberalitatis hoc pacto.Omnis operatio secundū virtutē fit vt oportet,& quādo oportet,& gratia honestatis,& vt recta ratio dictat:at datio & actus liberalis est oꝑatio ꝑ virtutes & studiosa:ergo fieri debet vt oportet,& quādo oportet,& seruatis aliis circunstantiis, quæ actū rectū,& studiosū sequūtur,& etiā dabit.Affert secūdā cōclusionē philosoph⁹, Oīs act⁹ studiosus est iocūdus:sed actus dādi secundū liberalitatē est studiosus: ergo & iocundus. addidit philosoph⁹,vel sine dolore,quia aliquę sunt oꝑationes virtutis,quæ nō fiūt sine dolore, vt in fortitudine vidimus,habēt tamē iocūditatē respectu finis.[AT is qui dat.] Hac in parte philosoph⁹
8 affert nōnullas cōclusiones negatiuas,quæ oriūtur ex dictis,quas adducit vt manifestius cognoscatur liberalis,& eius officia.Dicit igitur ꝙ is qui dat quādo nō oportet, & nō honestatis gratia,& similes omittit circūstātias,quæ necessario requirūtur ad perfectū actū virtutis: nō est ap-
9 pellādus liberalis.[ET itidē is.] Affert aliā conclusionē negatiuā quòd is qui dādo dolet non est appellādus liberalis,cū anteponat pecuniam honestis actionibus : nec item is qui capit vnde non oportet,& itē liberalis nō facile suscipit beneficia.Notandū quòd sicut fit in naturalib⁹:sic etiā fieri videtur in virtutibus,quātū ad hoc propositū:sed in naturalibus fit vt ea quæ sunt maxime actiua nō sunt facilia ad suscipiēdū:& ecōtra,quæ sunt valde passiua,minime agere possunt. Vnde ignis est maxime actiuus inter reliqua elemēta,& nō est facilis ad suscipiēdū.Idē euenire videtur in virtutibus & oꝑationibus secundū illas:ergo qui est facilis ad cōferenda beneficia & ad
10 dādū:nō est facilis ad eadē suscipiēda.[VERVM vnde oportet.] Affert aliā cōclusionē.s.ꝙ liberalis accipiet vnde oportet,nō quia sit honestū,nec honestatis causa, sed vt habeat vnde det & erogct.Et dicit ꝙ accipiet ex suis ꝓpriis rebus,& hæc est conclusio clara. Notandū ꝙ duplex est

actus liberalis vnus dãdi,alius accipiendi.Primus est magis ꝓprius:secundus vero est gratia pri-
mi.[ATQVE neque res suas.] Affert aliam cõclusionem,scilicet quòd liberalis non negligit res 11
suas, & hãc afferre videtur,quia supra dixerat quod liberalis non multi facit pecunias. Probat au
tem hanc conclusionem hoc pacto.Illa quæ conferunt ad actiones proprias liberalitatis,id est ad
actũ dandi non negligit liberalis:sed res propriȩ sunt huiusmodi: ergo non negliget res proprias
liberalis.[NEQVE quibusvis.] Affert aliam cõclusionẽ.s.quòd liberalis nõ dabit sine vlla con- 12
sideratione,& indifferẽter cuique petẽti:& hoc necessariũ videtur afferre,cũ plurib⁹ verbis de-
clarauerit propriũ actũ liberalis esse in dãdo,& vt intelligatur quo pacto istud fieri debeat: ideo
dicit ꝙ liberalis nõ dabit cuiq; indifferẽter, & assignat rationẽ.s.vt habeat vnde dare possit iis,
quibus dare est cõgruũ & honestũ,Quod si largiretur sine vllo discrimine quibuscũq;,nõ habe-
ret forsitã postea vnde daret iis,in quib⁹honeste beneficium collocatur.[ATTINET etiã.] Hac 13
in parte philosophus affert quasdam proprietates quæ competũt homini liberali:& primo affert
talem,quòd ad liberalem spectat excedere in dãdo. Nam is qui ipsum nõ respicit in dando,plus
dabit,quàm pertineat,& pauciora sibi relinquet ꝓ seipso:at liberalis est huiusmodi:ergo &c.[AT 14
enim ꝓ facultatib⁹.]Affert secũdam proprietatem ne intelligatur quòd liberalis sit simpliciter,
& sine vlla exceptione talis qui plura dat,& pauciora sibi relinquit:ita vt qui plura dat sit magis
liberalis,ideo dicit ꝙ talis liberalitas attendenda est iuxta facultates. Atque ex eo affert obortũ
quoddã,scilicet quod nihil prohibet eum qui pauciora dat esse magis liberalẽ:si tenuiores ei sint
facultates.[MAGIS autẽ.]Affert tertiam proprietatẽ,scilicet quòd ii liberaliores esse videntur 15
qui dant ex iis rebus quas ipsi non acquisiuerunt suo labore: sed habuerunt ex patrimonio, & ab
aliis huiusmodi:& probat id etiam similitudine genitorũ & poëtarum.[AT vero facile.] Affert 16
quartã proprietatẽ, scilicet quod nõ facile fit vt liberalis sit diues, cum sit facilis ad erogandũ,
non autem ad capiendum & conseruandũ,vt late patet in textu.[CVM igitur liberalitas.] Decla 17
ratis plurib⁹ cõditionibus,ex quibus actus liberalis cõsistunt boni atq; laudabiles,& allatis pro-
prietatibus liberalis: nũc comparat liberalem cum prodigo resũmendo nonnulla quæ dixerat de
liberali vt magis cognoscatur prodigus. Cõtraria enim vt inquit philosophus iuxta se posita ma
gis elucescũt. Dicit igitur cum liberalitas sit mediocritas circa dandas accipiẽdásque pecunias,
dabit vbi oportet,& quãdo oportet,& reliqua vt latissime patet in textu. [DATIONEM bo- 18
nam.]Id est cõgruam vt ita loquar dationẽ & decentẽ:sequitur congrua,& decens acceptio. Est
enim ꝓpter illã,& ideo si acceptio esset vnde nõ oportet, & esset turpis, nõ sequeretur dationẽ
liberalẽ & honestã,esset enĩ cõtraria,&nõ fieret simul ĩ eodẽ.s.liberalis datio,& turpis acceptio:
sed honestam dationem similis acceptio cõsequetur.s.honesta,& cõgrua,& ideo se inuicem cõ-
patiuntur,& sequuntur & fiunt simul in eodem,vt dicit philosophus:cõtraria vero minime.Sa-
nitas enim & infirmitas oculi nõ possunt esse simul in eodem oculo.Sed sanitas & optima visio,
quæ sequitur ex sanitate oculi fient simul in eodem oculo.Quare datio honesta quæ est liberali-
tatis nõ sequetur acceptionem turpem quæ est auaritiæ.contraria enim simul fierent in eodem,
& se inuicem consequerentur quod est absurdum. [NEC Simonidis sententiam.] Sententia Si- 19
monidis fuit quòd debemus dolere quando facimus id quod non oportet, non autem debemus
dolere si non facimus id quod oportet: hoc autem non placet liberali.dolet enim si non dederit
vbi oportet.[PRODIGVS autẽ.] Paucis verbis dicit philosophus, ꝙ ꝓdigus est is qui delin- 2
quit in iis in quibus liberalis recte se habet:ille autẽ aberrat excedẽdo mediocritatem in dando.
[DIXIMVS autẽ.]Hȩc est tertia pars capituli in qua cõparat ꝓdigũ cum auaro,declarãdo pri- 21
mo prodigũ simpliciter:deinde prodigũ habentẽ alia vitia cõnexa. Dicit igitur in primis ꝓdi-
gum esse eũ qui excedit in dãdo,& nõ capiẽdo vnde oportet, & sub nomine dationis cõprehen-
ditur etiã ipse sumptus qui redigitur ad actũ dandi vt patet.[IN paruis tamẽ.]Hoc addit ad dif- 22
ferentiam tyrannorũ,qui licet accipiant vnde non oportet, tamẽ non proprie dicũtur auari,sed
iniusti potius,& nequam homines.[PRODIGALITATIS igitur.]Affert vnã conclusionem
de prodigo.s.quòd ista duo nõ vidẽtur multũ persistere simul.s.non capere,& nimium erogare 23
per hoc,quia cito deficit patrimoniũ & facultates.[ATQVE talis.]Hac in parte affert aliã con- 24
clusionem.s.quòd prodigus est melior quàm auarus,quam probat duabus rationibus. Prima, Is
vitiosus qui facile sanari potest est melior eo qui cum difficultate sanatur: at prodigus est huius-
modi respectu auari,ergo est melior quàm auarus.Probat autem quòd prodigus facile sanari po
test propter ætatem,& indigentiam superuenientem.Item duobus existẽtibus vitiosis,is qui ad
medium redigi potest facilius,est melior eo qui difficilius. At prodigus est huiusmodi, vt osten
dit in textu philosophus,ergo est melior quàm auarus.i.minus malus cum vterque sit malus.Pa-
tet ratio,quia illud quod magis conformatur cum medio facilius ad illud reduci potest,quàm id
quod longius distat,prodigalitas autem magis conformatur cum medio: dat enim & non acci-
pit,ergo & facilius ad id reduci potest.Ignis etiã vt id in naturalibus ostendatur, facilius ad aë-
rem reduci potest quàm ad aquam,quia est inter ignem,& aërem symbolica dispositio,quæ non
est inter ignem & aquam.[VEL aliquo alio modo.] Scilicet per ætatem vel doctrinam,& similia. 25

25 [QVAPROPTER & videtur.] Infert vnũ obortũ ſiue corolariũ ex ſupradictis.ſ.ꝙ ꝓdigus nõ videtur moribus prauus ex eo quod excedere in dãdo nõ videtur ingeneroſi & abiecti, ſed ſtolidi potius. Et intelligendũ ꝙ philoſophus videtur loqui de ꝓdigo ſimpliciter, & nõ de eo qui habet cum ꝓdigalitate alia annexa vitia, quæ ſolẽt comitari prodigalitatẽ in homine ꝓdigo. & ideo tales flagitioſiſsimi exiſtimãtur ob plura vitia: ſed ꝓdigus ſimpliciter & ꝓprie dicitur qui vitium vnũ quod habet: ꝙ patrimoniũ conſumat & ꝑdat vnde græce ἄσωτος appellatur, quaſi ſeipſum ꝑdens, & patrimoniũ ſuum. [AT is qui hoc pacto.] Aliam rationẽ affert qua ꝓbat ꝙ prodigus eſt melior quàm auarus, & hoc eſt, quia in dãdo videtur ꝓdeſſe multis: auarus vero nemi-
26 ni. [SED plerique.] Hac in parte philoſophus docet de ꝓdigo qui non eſt ſimpliciter ꝓdigus, ſed mixtus, quia nõ ſolum in dando excedit. ſed etiã capit vnde nõ oportet, & in hoc videtur eſſe auarus. Itaque partim auarus, partim ꝓdigus erit appellãdus: diuerſis tamen reſpectibus. Auarus enim inquantũ capit: ꝓdigus inquantũ erogat vbi nõ oportet, & aliis circũſtãtiis omiſsis, & plerũque euenit vt ſint intẽperantes, & alia vitia cõnexa habeãt, vt latiſsime patet in textu philoſo-
27 phi. [AT illiberalitas ac auaritia res quædã.] Hæc eſt quarta pars huius capituli in qua philoſophus declarat auaritiã, afferẽdo plures concluſiones de ipſa, & prima eſt ꝙ auaritia videtur eſſe quædã res inſanabilis, & aſsignat rationes, & quia fit ex ſenectute, & quauis imbecillitate, & itẽ quia videtur magis inſita nobis cũ pluribus inſit auaritia quàm ipſa ꝓdigalitas. Notandũ ꝙ philoſophus duabus rationibus oſtendit auaritiã eſſe inſanabilẽ, ſed inſanabile bifariam conſiderari debet: quoddã ꝙ nullo modo ſanari poteſt: quoddã cum difficultate ſanabile. Hoc ſecundo modo intelligit philoſophus, & rationes ſuæ oſtendunt difficultatẽ, non autẽ impoſsibilitatẽ. Græce enim dicitur, ἀνίατος, & apud eos α non ſolũ priuationẽ, ſed interdũ etiã difficultatẽ ſignificat. Notandũ etiam quod illa poſitio videtur eſſe vera, vt cuius cauſa remoueri nõ poteſt ſit inſanabile: ſi eſſet cauſa ꝑ ſe. nunc autem ſenectus vel imbecillitas nõ eſt cauſa auaritiæ per ſe nec neceſſario: ſed per accidens. Si enim eſſet cauſa per ſe tunc neceſſario omnes ſenes, & omnes imbecilles eſſent auari: quod eſt falſum, verum hoc, & ſi plerunque ſit, non tamen ſemper. [EXTENDITVR præterea longe.] Alia eſt concluſio.ſ.quòd auaritia magis extenditur, & procedendo
28 accreſcit. [COMPLVRES enim.] Hac in parte oſtendit quod multæ ſunt ſpecies auaritiæ, &
29 multi modi: deficit enim in dãdo, & excedit in capiẽdo multis modis vt latiſsime patet in textu illiberales, id eſt ſordidos. [MERITO autem.] Cõcludit philoſophus cõparando extrema cum
30 medio, & oſtendit quòd auaritia magis opponitur liberalitati. Nam illud vitium quod maius eſt malum magis opponitur virtuti, & item illud in quo homines magis peccãt, ſed auaritia eſt huiuſmodi reſpectu prodigalitatis: ergo magis opponitur virtuti, & medio, id eſt ipſi liberalitati.

De magnificentia, & eius extremis. Cap. II.

31 COnſequens autem eſſe videtur & de magnificentia pertractare. Videtur enim & ipſa virtus quædam circa pecunias eſ-
32 ſe, non tamen ſeſe extendit vt liberalitas ad omnes pecuniarios actus: ſed ad ſumptus tantum. Atque in his ipſis liberalitatem exuperat magnitudine. Nam vt ipſum nomen ſubſignificat, decens fit per ipſam in magnitudine ſumptus. Magnitudo autem eſt ad aliquid. Non enim idem ſumptus* triremis, & ſpectaculorum præfectum decet. Decens igitur eſt & ad ipſum: & in quo, & circa quæ fit. Qui vero paruis in rebus, aut mediocribus pro dignitate ſumptus facit, (qualis eſt ille qui dicit. Atque ego ſæpe dedi peregre venientibus vltro) nõ dicitur magnificus: ſed is qui in magnis. Nam magnificus quidem liberalis eſt: at liberalis non continuo magnificus eſt. Talis autẽ habitus defectio quidem: circa decorum puſillitas nuncupatur. Exuperatio vero ſorditas, & circa decorum ruditas appellatur: & quot ſunt tales, non circa quæ oportet exuperantes magnitudine: ſed in quibus non oportet & quemadmodum non oportet, quærentes ſibi ſplendorem: de quibus poſterius dicemus. Magnificus autem ſcienti ſimilis eſt. Nam decorum ipſum contemplari poteſt: & magnos concinne facere

* τριηράρχῳ, id eſt præfectũ triremis.

ſumptus. Vt enim in principio diximus:habitus operationibus, & iis quorum eſt, definitur. Sumptus igitur magnifici, magni ſunt & decen- 34
tes: talia autem & opera ſunt. Sic enim magnus erit ſumptus, & decens ad opus. Vt ſumptu quidem opus, opere vero dignus ſit ſumptus, vel etiam exuperet. Atqui magnificus honeſtatis cauſa tales faciet ſumptus. 35
Hoc enim omnibus eſt commune virtutibus. Et etiam cum voluptate, 36
& ſine parſimonia erogando. Exacta nanque ratio ad puſillitatem nimi 37
rum attinet. Atque potius quonam pacto pulcherrimum, maximéque decens fuerit ipſum opus conſiderabit, quàm quanti conſtiterit:& quo- 38
nam modo confectum, quàm per minimos fuerit ſumptus. Neceſſe eſt igitur ipſum magnificum liberalem etiam eſſe. Etenim liberalis, ſumptus faciet quos oportet, & vt oportet. In his autem eſt magnum ipſum 39
magnifici, vt magnitudo circa hæc liberalitatis. Et ab æquali ſumptu magnificentius faciet opus. Non enim eadem eſt virtus rei quæ poſsidetur & operis. Etenim illa quidem eſt ea quę quàmplurimo pretio digna eſt, & pretioſiſsima, vt aurum. Opus autem quod magnum eſt atque pulchrum. Talis enim operis aſpectus eſt admirabilis. At quod eſt magnificum, eſt admirabile, atque virtus operis eſt magnificentia in magnitudine. Sunt autē impenſæ quas diximus ipſa honorabilia: vt ea quæ deorū,

ἢ τριηραρχεῖν.

heroumq; cauſa fiunt. Dedicationes inquā:& extructiones, ac ſacrificia, & circa omne diuinū. Et ea quæ ad rempublicā liberaliter fiunt: vt ſi aliquo in loco ludos ſplēdide facere oportere putāt, aut pręfecturas ſubire nauium, aut etiam epulum publicū exhibere. Atq; in vniuerſis (vt dixi- 40
mus) & ad agentem habetur reſpectus quiſnam ſit:& quas habeat facultates. Digna enim his eſſe oportet, & non ſolum opus: verum & ipſum facientem decere. Quocirca pauper non erit magnificus:quippe cum ei nō ſint ea è quibus multos decore faciat ſumptus. Qui vero aggreditur, fatuus eſt. nam pręter dignitatem facit & id quod oportet. Id vero quod recte ſeſe habet à virtute emergit. Decent autem & eos quibus talia antecedunt, aut per ſeipſos, aut per maiores, aut per eos ad quos ipſi ſe referunt, propinquitatis aliqua ratiōe. Et nobiles etiā, & glorioſos: & quotquot ſunt huiuſcemodi. Hæc enim vniuerſa amplitudinē habent & dignitatem. Maxime igitur talis eſt ipſe magnificus: & in talibus impenſis verſatur ipſa magnificentia, quemadmodū diximus. Et maximę enim, & honorabiliſsimæ ſunt. Priuatarū autem eæ pertinent ad magnificum 41
quæ ſemel fiunt:vt nuptiæ, & ſi quid aliud tale. Et ſi circa aliquid tota ciuitas aut qui ſunt in dignitatibus ſtudeāt: & circa hoſpitū ſuſceptiones, & miſsiones, & munera. Non enim ad ſeipſum, ſed ad publica ſumptus facere magnificus ſolet. Ipſa autē munera ſimile quid habent iis quæ diis dedicantur. Ad magnificum etiam pertinet & domum à ſe extructam (vt diuitias) decenter habere. Eſt enim quoddam & hæc ornamentum: 42

Et item in iis magis operibus ſumptus facere quæ diuturno tẽpore per-
ſiſtere poſſunt. Hæc enim ſunt maxime pulchra. Atque in ſingulis deco
rum ipſum ſeruare. Non enim eadem diis, & hominibus, & ad templũ,
43 atque ſepulchrum accommodantur. Eſt autẽ vnuſquiſque ſumptus ma-
gnifici ſuo in genere magnus. Et magnificentiſſimus quidem is eſt, qui
eſt magnus in magno. Hic autem is qui eſt in his magnus. Et differt ma-
gnũ quod eſt in opere, à magno quod eſt in ſumptu. Pila nanq; pulcher-
rima, aut pulcherrimus vrceus, puerilis quidẽ muneris magnificentiã ha
bet: pretiũ autem eius puſillum eſt, atque illiberale. Quapropter magni-
gnifici eſt quocunque in genere faciat, magnifice facere. Tale nanque
neque facile ſuperari poteſt: & ſeſe habet vt ſumptus dignitas poſtulat.
Talis eſt igitur ipſe magnificus. Is autem qui exuperat atque ſordidus,
ſumptus faciendo vltra id quod oportet, exuperat vt dictum eſt. Nã par
44 uis in rebus multa conſumit, & ſplendorem inconcinne captat. Nũc iis
qui pecunias conferunt ad conuiuia ſibi paranda nuptiali apparatu epu-
lum præbens, nunc ſubminiſtrans comœdis, exhibens in eorum tranſitu
purpuram, vt facere Megarenſes conſueuerunt: & omnia talia non ho-
neſtatis, ſed oſtentationis diuitiarum cauſa facit, & vt admiratione pro-
pter hæc (vt putat) afficiatur. Atque vbi quidem multos facere ſumptus
45 oportet, paruos facit: vbi vero opus eſt paruis: magnos. Puſillus autem in
decoro circa vniuerſa deficit, & maximis factis ſumptibus in paruo per-
dit decorũ. Et quicquid facit, tarde differendoque facit. Conſideratque
quonam pacto quàm minimos faciat ſumptus. Et etiam queritur: cun-
ctáque maiora quàm oportet ſe facere putat. Sunt igitur hi duo habitus
46 vitia quidem, non tamen afferunt probra: propterea quòd neque detri-
mento ſunt aliis, neque nimium ſunt deformes.

Commen.

31 CONSEQVENS autẽ eſſe videtur.] Hoc eſt ſecundũ capitulũ in quo philoſoph⁹ docet de magnificentia. Sequitur enim poſt doctrinã liberalitatis: quia iſta virtutes ſunt affines cum verſentur circa eandẽ materiã. ſ. circa pecunias. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quinq; partes. In prima declarat materiã magnificẽtiæ, & vitiorũ oppoſitorũ. In ſecũda quomodo magnificus ſe habeat circa ſuã materiã. In tertia quomodo ſe habeat circa ſumptus: qui ꝓprie ad ipſum pertinẽt. In quarta declarat quo pacto ſe habet magnificus circa ſumptus nõ principales ſibi. In quinta docet de vitiis oppoſitis magnificẽtiæ. ſ. de ſordido vel experte decori, & modico. In prima igitur dicit ꝙ poſt liberalitatẽ cõſequẽs eſt tractare de magnificẽtia, quæ habet affinitatem cum ea cũ vtraque verſetur circa pecunias: ſed ne videatur quod iſtæ virtutes ſint idẽ, affert ſtatim differentiã inter eas dicẽdo, ꝙ licet iſtæ virtutes cõueniant in materia: differunt tamẽ inter ſe: quia liberalitas ſe extẽdit ad omnes actus pecuniarios: magnificentia vero minime. ergo magnificẽtia nõ eſt liberalitas: nec liberalitas magnificentia. Hæc enim verſatur ſolũ circa magnos ſumptus, & magna opera. Quod etiã patet ex ipſo nomine, quod à magnitudine ſumitur: & dicit quòd talis magnitudo eſt aliquid. i. refert ad duo. ſ. ad id quod agitur, & ad perſonam quæ agit. Tũc enim dicitur magnitudo in re, quando eſt opus aliquod in genere ſuo magnũ: reſpicit etiam magnitudo perſonam agẽtis, & cuius opera fit, vt ſi ædificatur domus ꝓ principe aliud requiritur quàm ſi extruatur pro priuato. & ſic etiam templa aliud vlterius quàm principis ædes. Maiora etiam ornamenta requirũt publici ludi, & ſpectacula publica, quàm vna triremis. Itaque ſecundũ rei ꝓportionẽ, & perſonam agẽtis, vel cuius gratia agitur magnificus eſſe debet. Magnitudo igitur reſpectiua eſt, & magnificẽtia ex eo ſeruare decorũ debet, & quod decet res, & perſonas. [ET in quo, & circa quæ.] Pro eodem accipitur & idem eſt. Notandum quòd materia ma-

gnificẽtiæ interna,& externa esse videtur,interna est amor & cupiditas pecuniæ,quam moderatur:externa vero est duplex, aut magni sumptꝰ circa quos versatur, & est minus remota:aut ipsę diuitiæ vel pecuniæ multæ,circa quas versatur tanquã circa materiã magis remotã.[TALIS au- 32
tem.]Declarat philosophus secundũ ordinem suũ,ꝙ vitia opposita magnificẽtiæ versantur circa eandẽ materiã,circa quã magnificẽtia mediocritas est:extrema vero aberrant, sed defectus modicitas appellatur,quæ & ipsa videtur velle facere magnos sumptus:sed dolet & vlterius nõ perficit opus.excessus vero dicitur sorditas quæ est dispositio exuperans magnificentiam, non in sumptibus,sed sumptibus abutitur ob imperitiã & ignorantiã quandã circa decorũ,quia magnos sumptus facit in rebus paruis, & excedit in sumptu respectu rei quã facit,quæ cũ sit parua nõ est digna tãto sumptu.modicus vero ecõtra aggreditur res magnas, & postea deficit in sumptu non expẽdẽdo sicut magna deceret.[MAGNIFICVS autẽ homo.] Hæc est secũda pars huiꝰ capi-
tuli,in qua ostẽdit quomodo magnificus se habet circa materiã suam.i.circa magnos sumptus:& 33
affert septẽ cõditiones vel ꝓprietates ipsius magnifici.Prima est ꝙ magnificus est similis scientijs qui speculatur circa suã materiã,& inuenit id qđ est agendũ, & quomodo est recte agẽdũ est similis scienti.at magnificus est huiusmodi:ergo,&c.Nã sicut sciẽs scit resoluere cõclusiones in principia,& ex principiis illas easdẽ deducere: sic magnificus scit circa materiam suam inuenire
quid decet,& sumptus cõuenientes rebus accõmodare.[DEFINITVR operationibus.] Quia 34
est ob operationes & finẽ,& ex ipsis ꝑcipitur,in quibus versatur.s.in eo quod est ipsius finis, & operis decori,atque honesti,quod agitur:vt enim antea dixit omnis virtus,& illud ipsum cuius est ꝑficit,& opꝰ eius bene reddit:at magnificẽtia cũ sit virtꝰ,& illud ipsũ cuius est ꝑficit, & opꝰ eius bene reddit. At magnificẽtia cũ sit virtus præclara, tũc præcipue videbitur esse talis cũ magnos sũptꝰ rebꝰ magnis accõmodabit,vt & opꝰ sit dignũ magnis sũptibꝰ& magni sũptꝰ cõueniãt operi,vel etiã excedãt potius,quàm deficiãt:vt siquis vellet publice templũ ædificare,& deceat expẽdere nõ minus,quàm quinquaginta millia nũmorũ: vir magnificus debet potius declinare
ad plus,quam ad minus.[AT qui magnificus.]Secũda cõditio vel ꝓprietas magnifici.s.vt hone- 35
sti causa faciat magnos sumptus.Probat,Omnis studiosus agit ob honestatẽ:magnificus est studiosus, & magnificẽtia est virtus:ergo gratia honestatis magnificus faciet magnos sumptus atq; magnificos.Et dicit ꝙ hoc est etiam cõmune cũ aliis virtutibꝰ.s.agere causa honestatis circa ma
teriam suã,quæ honestas accõmodata esse videtur vnicuiq; virtuti.[ET etiã cũ voluptate,] Ter- 36
tia cõditio.s.ꝙ magnificus faciet magnos sumptus cũ voluptate.Omni pene virtuti videtur esse cõmune vt operetur cũ voluptate,tamẽ respectu modicitatis. Hoc videtur cõpetere magnificentiæ:modicus enim facit sumptus cũ dolore:magnificus cũ voluptate.[ET erogãdo.]Quar-
ta cõditio.s.ꝙ magnificus facit magnos sumptus sine parsimonia.Id quod est ꝓprium modicita- 37
tis nõ est ꝓpriũ magnificentiæ:at modicitatis est ꝓpriũ cõputatio cũ parsimonia, & ratiocinatio cũ exquisita quadã cura:ergo id nõ est magnificẽtiæ,sed econtra sine parsimonia erogare,&
sumptus magnos facere cũ largitate. [ATQVE potius.] Quinta cõditio.s.ꝙ magnificus consi- 38
derat magis quo pacto fiat opus pulcherrimũ & maximè decens,quàm quãti cõstet.& hoc ꝓbatur eadẽ ratione qua superior. Nã modicus quo nam pacto ꝑ quàm paruos sumptꝰ res aliqua fiat
semp considerat.[NECESSE est igitur.]Sexta conditio.s.ꝙ magnificus est liberalis.i.liberali- 39
ter agit: & ista proprietas non conuenit modico nec alteri extremo.i. sordido, & inscio decori, quia neuter considerat conditiones & circunstantias quas seruat liberalis, cum agit:magnificus vero eas seruat.s.vt agat quando oportet,& vt oportet,& sic de reliquis. Notandũ ꝙ liberalitas accipi potest duobus modis.Vno modo,vt est veluti quoddã genus, quod diuidatur in duas species.s.in magnificentiam,& liberalitatem, & cõpetere potest vtrisque cõmuni quadam ratione, vt sit mediocritas quædam circa pecunias vt oportet,& quomodo oportet ꝓ dignitate rei. Alio modo est liberalitas proprie dicta solum in paruis rebus,& paruis sumptibus,& hæc collocari potest sub illa superiore tanquam quædam species,& etiam magnificentia sub eodem genere vt altera species,ita vt sint duæ species distinctæ inter se sub eodẽ genere liberalitatis,& sic magnificentia erit liberalitas,non autem econtra:veluti omnis habitus est dispositio,non autem econtra,vt dicit philosophus in prædicamentis:sic etiam magnificentia est liberalitas non autẽ econtra.Easdem enim conditiones videtur seruare magnificus,quas præscribit recta ratio,& quas seruat liberalis.sed hoc interest ꝙ magnificus addit sup illas magnitudinem quandam. Dubitatur vtrum liberalitas sit virtus distincta à magnificẽtia:& videtnr quòd nõ sit distincta,& ꝓbatur, Illa virtus est idem cum alia,quæ versatur circa eandem materiam idemque obiectum:at liberalitas & magnificẽtia versantur circa eandẽ materiam.i.circa pecunias:ergo liberalitas,& magnificẽtia idẽ esse videntur.At vero siquis dicat eas ꝓpterea differre, quia vna sit circa paruos sumptus,alia circa magnos,respõderi potest quòd magis & minus nõ diuersificãt species: ergo nec istos habitus.Dicendũ ad hæc quod tenẽdo sententiam philosophi, quòd liberalitas illa quæ est sub genere , & ꝓprie dicta liberalitas est distincta specie ab ipsa magificentia . Et cum dicitur quòd sunt eadẽ,quia versantur circa eandem materiam, respõdetur quòd habitus distinguũtur

non ſolum cum verſantur circa diuerſa obiecta:ſed etiam cũ circa idem diuerſo modo,& diuerſa ratione.Et verum eſt ꝙ magis & minus nõ faciunt diuerſitatẽ ſpecificam:ſed dico ꝙ iſtæ virtutes nõ ſolum differũt per magis & minus,ſed per rationẽ rectã.Nã alia eſt ratio recta quæ menſurat actus liberalitatis,& alia quæ mẽſurat actus magnifici. Alius ergo & diuerſus eſt modus vtriuſque virtutis. Nã liberalitas ſeruat modũ in paruis rebus.magnificẽtia vero ſeruat decorũ in magnis:quæ eſt differentia nõ parua.Differũt etiã quodã fine,quia ex liberalitate ſequitur opus gratũ huic vel illi:ex magnificẽtia vero,opus cõmune & publicũ,tum magnũ atque decorũ. ex quo patet,ꝙ cũ non ſolũ per magis & minus,ſed etiã ꝑ alias rationes differãt,ꝙ liberalitas propria eſt diſtincta ſpecie à magnificẽtia. Verũ magnificentia eſt quædã liberalitas,non ea quæ eſt ſpecies & ꝓprie dicta,ſed ea quæ eſt genus: & hoc pacto magnificus eſt quidã liberalis vt dicit philoſophus.i.habet liberalitatẽ quæ eſt genus,quia ſeruat mediocritatem circa ſumptus cũ decentia debitis circũſtantiis ſeruatis.[CIRCA hæc.].i.circa has cõditiones. [ATQVE magni-

39 ficus.]Hæc eſt,ſeptima cõditio vel ꝓprietas magnifici.ſ. ꝙ pari ſumptu magnificus faciet rem magis præclarã,quàm liberalis:quod probatur,quia vir magnificus quocunq; ſumptu opus præclarius faciet.ſed fieri poteſt vt pari ſumptu vtatur magnificus & liberalis, ergo pari ſumptu faciet opus præclarius.Et videtur philoſophus huius afferre rationẽ dicẽdo, ꝙ intereſt inter rem quæ poſsidetur,& opus aliquod.Res enim quæ poſsidetur habet hãc virtutẽ vt ſit magni pretii, & ſit ex materia pretioſa,& virtus eius videtur eſſe pretioſitas ex parte materiæ.Operis autem virtus eſt magnitudo & pulchritudo ſumma.Res igitur quę poſsidetur,dicitur habere magnitudinẽ pretii, opus autẽ pulchritudinẽ,& magnitudinẽ,& admirationẽ. Magnificus igitur magnis ſumptibus vtitur in genere ſuo, liberalis vero etſi ſumptũ faciat in aliqua re,videbitur ea res ſi pari ſumptu fiat habere æſtimationẽ pretii: nõ autem eã magnitudinẽ quã habet opus magnifici.Veluti ſi liberalis faciat præclarã pateram ex ſolido auro,quã dono dedat eccleſiæ cuius pretiũ ſit nũmorũ auri.C.magnificus pari ſumptu faciet opus excellẽti⁹ in pulchritudine & magnitudine.Prima res erit vtilis quo ad poſſeſsionẽ:iſtud vero pulchrius,& ad magnificentiã accõmodatius:impẽſæ autẽ eò ꝑtinent.Hæc eſt tertia pars huius.ii.capituli,in qua philoſoph⁹ poſtea quàm declarauit materiã magnificẽtiæ,& ꝓprietates quaſdã magnifici: nũc affert ſumpt⁹ qui ad magnificũ pertinẽt,& opera eius in quibus tales ſumptus facit,& primò oſtẽdit hoc quod diximus:deinde declarat ad quẽ.i. ad quã perſonã ſpectat ſumptus huiuſmodi facere. Verũ cũ opera magnifici varia ſint,alia aliis erũt magis principalia,& gradus habebũt. Nam eorũ quędã ſpectãt ad cultũ diuinũ:quædã ad homines.& eorũ quæ ad homines pertinent,quædã ſunt publica: quædam priuata.& prima ſunt magis magnifica,quàm ſecũda:& ſecunda quàm tertia.Dicit igitur in primis ꝙ ii ſumptus & ea opera præcipue & ꝓprie pertinent ad magnificũ, quæ ſunt maxima & præſtantiſsima omniũ:ſed ea quæ ſpectant ad cultũ diuinũ ſunt huiuſmodi.ergo ea ꝓprie pertinẽt ad virũ magnificũ.Ea vero ſunt vt tẽpla,& ſimilia ꝑtinẽtia ad ſacra, & ad cultũ diuinũ, & ea quæ circa rempublicã. In ſecũdo gradu ſunt opera quæ ꝑtinent ad homines, & nõ quæcunque, ſed publica:quod poteſt ꝓbari hoc pacto.Opera maxima inter humana pertinẽt ad magnificũ: ad publica ſunt huiuſmodi.ergo,&c.[ATQVE in vniuerſis.] Hac in parte philoſophus declarat

40 perſonã ad quã pertinent tales ſumptus magni:& videtur afferre tres cõcluſiones ad hoc declarandũ.Prima eſt,ꝙ tales ſumptus pertinẽt ad locupletẽ,& ad eũ qui eſt præditus facultatib⁹. Nam magnitudo eſt ad aliud,& non dicitur ſimpliciter. reſpicit enim perſonã quæ facit,& opus & ſumptus . Nam ad eum pertinet maximis ſumptibus maxima opera facere,qui recte ea facere poteſt:ſed diues & facultatibus abundans eſt huiuſmodi, ergo ad eum pertinet. Ex quo ſequitur ſecunda concluſio ꝙ ad pauperem nõ pertinet,quia non habet facultates , & facere ea quæ non poſſet,nec eum decerent.Et ex his affert tertiam cõcluſionem.ſ.ꝙ ad eos pertinẽt tales ſumptus, qui vel eos antea fecerint ipſi vel ſui maiores,& ꝓ genitores.[PRIVATORVM autẽ.] Hæc

41 eſt quarta pars capituli:in qua affert ſumptus pertinentes ad magnificum, non vt principales:ſed vt ſecundarios.& affert etiam eorum quoſdam gradus.Prim⁹ eſt ſumptuum eorum qui ſemel in vita fieri ſolẽt,vt nuptiæ. Secundus eſt circa ea quæ vniuerſa ciuitas ſtudet, vt circa hoſpitalitatem legatorum,& eos ſuſcipiendos hoſpitio,& honorandos & ſimilia,vt ſunt munera quę debẽt

42 eſſe magnifica atque ampla,& etiam ædes vt patet in textu.[ET item in iiſce magis.]Affert ſententiam philoſophus hanc ad declarãdum id quod magnifici eſt præter alia ſupradicta.ſ.ꝙ in iis præcipue debet magnificus ſuos ſumpt⁹ locare quæ ſunt diuturna & ſtabilia,quia etiã pulchriora, & admirabiliora eſſe ſolent,& quandã magnitudinẽ præ ſe ferre.[ATQVE in ſingulis.] Hac

43 in parte philoſophus affert legem quandam cõmunem ſeruandam in ſumptibus qui fiunt à magnifico:& dicit ꝙ oportet magnificũ ſeruare decorũ,quod fit cum ſumptus accõmodantur operi & perſonæ, & illi pro quo fit talis ſumptus. Itaque magnificus rationem habebit & operis, & perſonæ & ſumptus.non enim eadem eſt magnitudo templi,& priuatæ domus:nec ſumptus eſſe debent æquales,ſed longe maiores in templis ædificandis.Verũ magnificus in quocunque opere magnus erit,quia magnitudo operis præclarior eſt , & maius quiddam quàm pretium, & ipſi

ſumptus.[IS autem qui exuperat.]Hæc eſt quinta pars capituli:in qua declarat philoſophus vitia oppoſita magnificentiæ. & primò de eo qui dicitur ſordidus, & rudis ignaruſque eius quod decet:deinde de eo qui dicitur modicus. Dicit igitur ꝙ ſordidus eſt is qui excedit in ſumptibꝰ faciēdis pluſquā deceat opus,quod faciendū ſuſcipit:& volunt ii videri magnifici,& neſciūt ſeruare decorū,vt Megarēſes qui in apparatibus comicis cū ſcenæ ſolerent tegi pellibus,cœperunt afferre & apponere purpureas veſtes cōtra decorū & cōſuetudinē.[PVSILLVS autem.] Affert 44 45
aliud extremum philoſophus quod eſt defectus: & ponit quinque cōditiones,& proprietates & 46
defectus,quæ patent in textu.[SVNT igitur.] Declarat iſta vitia cōmuniter philoſophus dicendo quòd ii habitus oppoſiti magnificentiæ vitia quidem ſunt: deinde dicit ꝙ non afferunt vituperationem.Prima cōcluſio probari poteſt hoc pacto,Omnis habitus qui opponitur virtuti eſt vitiū:ſed hi duo habitus opponuntur virtuti magnificentiæ:ergo,&c.Secunda concluſio, Hi habitus qui non ſunt detrimento aliis,non afferūt nimium vituperationis: iſti duo ſupradicti ſunt huiuſmodi:ergo,&c.Et hæc de liberalitate,& magnificentia.Notandum quod cum ſint quatuor virtutes quas iſti appellant cardinales.ſ.tēperantia,fortitudo,prudentia,iuſtitia, ad quas reliquæ morales actiuæque virtutes reduci videntur: quæritur ad quam iſtarū reducantur liberalitas & magnificentia. Alii dicunt ad iuſtitiam: & adducunt rationes, quia ſicut iuſtia eſt circa actus, & extenditur ad exteriores perſonas:eodem modo liberalitas,magnificentia ad alios extendunt actus ſuos.Præterea videntur conuenire in materia,quia iuſtitia videtur verſari circa bona externa,& etiam circa pecuniaa tribuendo cuique quod ſuum eſt. Alii dicunt has reduci ad temperantiam:quia dicunt liberalitatem verſari circa affectus ſicut verſatur etiam temperantia.Nam illa circa cupiditatem pecuniarum:hæc circa cupiditatem voluptatum corporis.Pecuniȩ non ſunt materia remota liberalitatis:propinqua autem eſt cupiditas pecuniarū. Sed dicet aliquis, quòd iſta ratio iſto loco non valet:quia cupiditas circa quam verſatur liberalitas non eſt eadem cū cupiditate circa quam verſatur temperantia,quæ quidem cupiditas videtur eſſe corporeæ voluptatis.Liberalitatis verò minime. Ad hoc dicendū quòd maior eſt propinquitas & ſimilitudo inter affectum & affectum ſi illi duo affectus conueniant in aliquo communi, quam inter affectum,& actum:ex quo melius videntur opinari qui liberalitatem,& magnificentiam redigunt ad temperantiam,quàm qui ad iuſtitiam:eorum tamen rationes non ſunt contemnendæ.

De magnanimitate,& eius extremis. *Cap.III.*

Agnanimitas autem circa magna quidem: vel ex ipſo nomine 47
verſari videtur. Circa quæ verò verſatur,primum accipiamus oportet.Atque nihil refert,ſiue habitum ipſum, ſiue eum cōſideremus qui habitum habet. Videtur itaque magnanimus is eſſe: qui magnis eſt dignus, & dignum ſeſe magnis eſſe cenſet, qui nanque non pro dignitate hoc facit:ſtolidus eſt. At eorum qui præditi ſunt virtute, nemo demens, nemo ſtolidus eſt. Is igitur quem diximus, magnanimus eſt. Qui nanque parua meretur, & hiſce dignum ſeipſum cenſet: modeſtus quidem, at nō magnanimus eſt. Magnanimitas enim in magnitudine: ſicut & pulchritudo corpore in magno cōſiſtit. Parui vero formoſi quidem ſunt, & membris appoſiti:ſed nō pulchri. Is autē qui eſt indignus,
& magnis dignum ſeipſum cenſet, eſt * lentus. Non eſt autē omnis len- 48
tus,qui maioribus quàm meretur dignum ſeipſum cenſet. At is qui ſe dignum minoribus quàm dignum ſit cenſet: puſillanimus eſt ſiue magna, ſiue mediocria mereatur:ſiue parua quidem, minoribus verò ſeipſum dignum eſſe exiſtimet. At maximè videbitur is qui magnis eſt dignus. Quid enim faceret: ſi tantis non eſſet dignus? Eſt igitur ipſe magnani-
mus:magnitudine quidem extremus, ratione autem eius quod oportet 49
medius.Dignum enim eo ſeipſum cenſet,quod ad dignitatem ſuam accommodatur. Illi verò exuperant, & deficiūt. Quòd ſi magnis ſe dignū 50
cēſeat:& ſit dignus,& maximè maximis,circa vnum maximè verſabitur

χαῦνος, oſtētator, ineptus.

ipſe.Dignitas autem ad externa dicitur bona.Maximum vero id aſſeue-
rãt omnes eſſe,quod diis ipſis tribuimus:& quod maxime homines qui
ſunt in dignitate affectant:quodq́ue dari pręmium ob res pulcherrimas
ſolet.Tale autem eſt ipſe honor.Hoc eſt enim bonorum maximum,ſed
externorum.Circa igitur honores & inhonorationes, magnanimus vt
51 oportet verſatur.Et ſine etiam ratione,magnanimi circa honores eſſe vi
dentur. Viri nanque magni, maxime ſeipſos dignos eſſe honore pro di-
gnitate cẽſent.Sed puſillanimus deficit,tam ad ſeipſum,quàm ad ipſius
magnanimi dignitatem.Lentus autem reſpectu quidem ſui exuperat:
non tamen ipſum magnanimũ.Atqui magnanimus ipſe,cum ſit maxi-
mis dignus:fuerit optimus ſane. Melior enim maiora ſemper meretur:
& optimus,maxima.Eum ergo qui vere magni eſt animi, bonum eſſe
52 oportet.Atque magnanimi videbitur id eſſe,quod eſt in vnaquaque vir
53 tute magnum.Nullóque pacto magnanimo competit aggreſſo pericu-
54 la,fugam ob timorem arripere,aut iniuriam facere. Gratia nanque cu-
ius is aget turpia, cui nihil eſt magnum?ſingula vero conſideranti, ma-
gnanimus ſi non bonus,ridiculus omnino videbitur.Nec etiam dignus
erit honore:ſi prauus ſit.Quippe cum honor præmium ſit virtutis, ac
55 bonis hominibus tribuatur.Videtur igitur ipſa magnitudo animi tan-
quam ornamẽtum quoddam eſſe virtutum. Nam maiores efficit ipſas:
& ſine illa ipſa non fit.Quam ob rem difficile eſt vere magnanimũ eſſe.
56 Non enim eſſe poteſt,ſi non omnis probitas adſit.Magnitudo igitur a-
nimi:maxime circa honores & inhonoratiões verſatur. Atque magna-
nimus pro iis quidem honoribus qui & magni ſunt,& à ſtudioſis homi
nibus offeruntur, moderate lætabitur, tanquã accommodatos ſibi, vel
minores etiam adipiſcens.Virtuti enim accumulatę, nullus dignus ho-
nor fieri poteſt.Acceptabit tamen, quia maiòra nequeunt exhiberi.Sed
eos honores quos quiuis homines & paruis tribuunt: paruipẽdet omni-
no.Non eſt enim his dignus.Similiter & id quod eſt honori cõtrarium.
Non enim iure fuerit circa ipſum. Vt igitur dictum eſt, vir magnani-
mus maxime circa honores verſatur.Et circa tamen diuitias,& poteſta-
tem,& omnẽ proſperitatem,aduerſitatémque fortunæ, quocũque eue-
57 nerit modo,moderate ſeſe habebit. Et neque vehemẽter in proſperitate
lætabitur,neq; nimiũ in aduerſitate dolebit. Neq; enim circa honorem
ita ſeſe habet,qui quidem maximũ bonũ eſt.Poteſtates enim diuitięq́ue
propter honorẽ expetuntur. Itaque qui hæc habent,per ipſa honoribus
affici volunt. Cui igitur & honor eſt paruum,huic & cætera parua ſunt.
58 Quapropter ipſi magnanimi contẽptores eſſe videntur. Vidẽtur autem
59 & proſperitates fortunę ad magnanimitatem conducere.Nobiles enim
& ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, vel diuites, digni cenſentur ho-
nore : in excellentia nanque conſiſtunt. Atque omne bonum quod ex-
cellit,dignũ eſt magis honore.Quapropter & talia magis magnanimos

faciunt. A quibusdam enim honorantur: re autē vera, solus bonus est hō norabilis. Atq; ii quidē quibus insunt ambo, digni magis honore cēsentur. Qui vero sine virtute talia bona habent, ii non iure seipsos dignos magnis honoribus censent, neque magnanimi recte dicuntur. Non enim sunt hæc sine accumulata virtute. Contemptores autem, petulantesque fiunt. Non est enim facile sine virtute moderate res ferre secundas. Atque cum æquabiliter ferre non possint, putētque se cæteris antecellere: illos quidem despiciunt: ipsi vero quicquid cōtigerit, agunt. Imitantur enim magnanimum: etsi similes ei non sunt. Idque faciūt in quibus possunt. Ea igitur quæ à virtute proficiscuntur, non agunt. Despiciūt autem cæteros. Sed magnanimus iure despicit. Opinatur enim vere: vulgus autem vt contingit.* Non autem parua pericula subit, nec periculo- 60
rū est cupidus: propterea quòd res paucas multi facit. Sed subit magna. Atque cum in periculo versatur: vitæ suæ non parcit, quasi non sit dignū omnino viuere. Est etiam talis, vt beneficia conferat: & pudeat ipsum, si 61
suscipiat beneficia. Illud enim superioris est: hoc inferioris. Et in retribuendo maiora beneficia conferat. Hoc enim pacto debitor insuper fiet is, qui primus contulit, atque suscipiet beneficium. Videatur etiam & eorum quidem meminisse: in quos beneficia contulit: eorum autem nō 62
meminisse à quibus ipse suscepit. Est enim is qui suscepit, inferior eo qui contulit beneficium: ipse vero vult superior esse, & cum voluptate quidem audit ea quæ contulit: sine autem voluptate ea quæ ipse accepit. Quapropter & Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec Atheniensibus Lacedæmonii quæ contulerunt in illos: sed quæ susceperunt ab illis. Est etiam magnanimi: neminis, aut vix indigere, subministrare autem prōpte. Et ad eos quidem homines qui in dignitate sunt constituti, prosperi 63
tatibusque vtuntur fortunæ, magnum esse: ad medios autem mediocrē. 64
Illos enim superare difficile est & gloriosum: hos autem facile. Et inter illos quidem gloriari, nō est ingenerosum. Inter humiles autem est importunū: quemadmodū viribus cōtra imbecillos cōtendere. Est etiā ma- 65
gnanimi, non adire ea quæ afficiunt honore, & vbi alii primas occupant 66
partes. Et otiosum esse ac tardum: nisi vbi magnus est honos, vel opus: & paucas quidē agendas res aggredi: magnas autem & præclaras, necesse est etiā palam ipsum, tam odisse, quàm etiam amare. Quippe cū metuen 67
tis sit occultare. Et magis ipsi curæ veritatem quàm opinionē esse, & a- 68
perta loqui ac agere: est enim hoc contemptoris. Quapropter vtitur libertate. Est enim & libertate vtentis. Quapropter contemptor est, & etiā verax: nisi dissimulatione vtatur, qua quidem ad multitudinē vtitur. Et non posse ad alium viuere, nisi ad solum amicum: est enim seruile. Quapropter & omnes adulatores seruiles sunt: & omnes humiles adulatores. Nec est procliuis ad admirandum. Nihil enim apud ipsum est magnū: 69
nec est * sibi mali memor illati. Non est enim magnanimi meminisse

Grec⁹ codex sic habet, οὐκ ἔστι δὲ πυκνοκίνδυνος, οὐδὲ φιλοκίνδυνος διὰ τὸ ὀλίγα τιμᾶν μεγαλοκίνδυνος δὲ, &c.

Ilia. α.

μνησίκακος.

70 præsertim mala:sed potius despicere. Nec* de hominibus loquitur. Et ὀυδὲ ἀνθρωπολόγος.
enim neq; de seipso:neque de alio dicet. Nec enim vt laudetur ipse, nec
vt alii reprehendantur, est ipsi curæ. Nec rursus est laudator. Idcirco nec
maledicus, nec inimicos quidem: nisi ob contumeliam. De necessariis
præterea rebus vel paruis, minime esse* querulus, & ad precandum pro- ὀλοφυρτικός.
71 cliuis. Est enim studentis. circa hæc ita sese habere. Est etiam talis: vt res
magis pulchras, sineque fructu, quàm fructuosas, vtilesque possideat. Est
72 enim magis* sufficientis. Insuper ipsius magnanimi, motus tardus esse ἀυτάρκης.
videtur, & vox grauis, & locutio tarda. Non enim properat is: qui circa
pauca studet: nec est vehemens qui nihil existimat magnum. Acumen
autem vocis & celeritas propter hæc ipsa fieri solent. Talis est igitur ipse
73 magnanimus. Is autem qui deficit, pusillanimus est: qui vero exuperat,
lentus. Nec igitur hi mali esse videntur: quipqe cum mala non faciant,
74 sed aberrare. Pusillanimus enim meretur quidē bona: iis tamen seipsum priuat quibus est dignus. Atque malum quoddam habere videtur: quia bonis seipsum dignum nō censet, & seipsum ignorare. Appeteret enim ea quibus est dignus, cum sint bona. Non tamen stolidi tales homines- sed pigri potius esse videntur. Talis autem opinatio videtur & deteriores ipsos efficere. Singuli nanque appetunt ea, quibus sunt digni. Demouent sese & à pręclaris actibus & officiis quasi sint indigni, & à bonis externis simili modo. At lenti, stolidi sunt, & seipsos ignorant, & etiam cla
75 re. Nam quasi sint digni, res eas aggrediuntur quæ honorantur, deinde redarguuntur. Vestituque se & gestu, & similibus ornant. Et prosperitates suas manifestas esse volunt. De ipsisque etiam dicunt: vt ob ipsa af-
76 ficiantur honore. Magnitudini autem animi pusillanimitas opponitur magis quàm lentitudo. Fit enim magis: & peior est. Magnitudo igitur animi, circa honorem (vt diximus) magnum versatur.

Commen.

77 MAGNANIMITAS autem circa magna.] Hic est secūdus tractatus huius quarti libri: in quo philosophus posteaquàm declarauit quasdam virtutes, quæ versantur circa bona externa. i. circa pecunias: nunc consequenter ostendit quasdam alias quæ versantur circa alia bona externa vt dicuntur. i. circa honores. & quia sunt duæ, ideo hic tractatus in duo diuiditur capitula. In primo tractat de magnanimitate. In secundo de virtute innominata circa mediocres honores. Primū capitulum diuiditur in quatuor partes, in quibus seruat ordinē solitū. Partes autem patebunt. In prima itaq; ostendit materiam magnanimitatis in genere: deinde in specie, & etiā declarat quomodo vitia opposita se habēt circa eādem materiam. Ponit autē in primis hāc sententiam, quod magnanimus versatur circa magna, & hæc est materia in genere circa quā versatur magnanimus. Nā is, qui cū sit dignus magnis cēset se dignū illis, versatur circa magna. sed magnanimus est huiusmodi, ergo, &c. Quod autē magnanim⁹ sit talis videtur ꝓbare à contrario, nā capiatur huius oppositum. s. ꝙ magnanimus est, qui se magnis dignum putat cū non sit, talis vero esset stolidus & fatuus: ponere magnanimum fatuum absurdū esse videtur. Nullus enim studiosus est fatuus: magnanimus est studiosus, ergo, &c. Quare relinquitur vt magnanimus sit qui se magnis dignum censet, cum versetur circa magna. Ostendit id etiam philosophus exēplo aliorū, qui magnis digni non sunt: & ipsi etiā non se magnis dignos censent, quia merentur parua: tales non sunt magnanimi, sed modesti potius appellandi. [IS autē qui est.] Nūc
72 autem philosophus ostēdit quomodo extrema opposita se habeant circa eandem materiā assignatam in genere: & dicit, ꝙ is, qui est lentus vt ita loquar, & mollis animi ad hoc vt trahatur, & facile flectatur ab sermone aliorū vel opinione sua, talis inquā existimat se dignū magnis honori-

bus,cum non ſit:puſillanimus vero minoribus ſe dignũ cenſet,quàm ſit.Notandũ ꝙ lentus apud grecos dicitur χαυνὸς quaſi mollis ἀπὸ τοῦ χαυνόω mollio,quaſi ille,qui ex ſermonib⁹ hominũ ſibi alantium vel opinione facile flectitur & labitur ad exiſtimandum ſe magnis dignum cum nõ ſit: talis nullas videtur habere virtutes,ſed eſſe quaſi ſtolidus quidam nullo pacto ſe ad ſeipſum vertens.Ille vero qui eſt puſillanimus videtur habere aliquam perfectionem , & eſt dignus aliquo honore:& is habet gradus,quia aut habet magnas,aut mediocres, aut paruas virtutes , & ſecundum iſta varios meretur honores,ſed ſemper minoribus ſe dignum cenſet quàm mereatur. verũ quanto maiores meretur,& minoribus ſe dignũ cenſet:tanto eſt magis puſillanimus. Quid enim
faceret ſi tantis nõ eſſet dignus,vt inquit philoſophus? [E S T igitur ipſe magnanimus.] Remo- 49
uet dubiũ philoſophus ꝙ oriri poſſet.Nam cũ dicat magnanimitatẽ conſiſtere in magnitudine, & ob hoc videtur ꝙ occupet extremum,ergo non erit mediocritas,nec ex conſequenti virtus. Tollit hanc dubitationem,oſtẽdendo ꝙ diuerſis rationibus,& reſpectibus poteſt magnanimus appellari extremus & medius.Nam inquantũ eſt in ſummo gradu perfectionis,& habet magnitudinẽ quandã perfectionis,dicitur extremus.Si vero cõſideratur vt agit ſecũdum rectã rationẽ,tunc erit mediocritas ipſa magnanimitas,& collocatur inter exceſſum & defectũ , quæ erunt
extrema[Q V O D ſi magis.]Poſtea quàm oſtendit materiam circa quam verſatur magnanimus 50
in genere more ſuo:nunc in ſpecie,& magis particulariter oſtẽdit materiã eiuſdẽ , & extremorũ oppoſitorũ.& primò declarat eam vt diximus:deinde oſtẽdit quomodo magnanimitas ſe habet ad alias virtutes.Dicit igitur in primis quòd magnanimus verſatur circa magnos honores: qui bonorum externorũ maxima eſſe putantur.Verſatur autem circa vnum,quia ea quæ ſuperlatiue ſumuntur videntur eſſe vnica,& non cõpetere niſi vni.Maxime nanque ad magnanimum pertinent,ſed maximũ in rebus humanis uidetur eſſe vnum:hoc autem maximũ cuius eſt dignus magnanimus,intelligitur in bonis externis:nam dignitas refertur ad externa bona . Quando enim dicimus hic dignus,non intelligimus dignum virtute,quæ eſt internum bonum:ſed dignum pecunia,amicitia,honore,& ſimilibus bonis externis.Cum ergo magnanimus dignus ſit maximo bono externo,vt dictum eſt:declarat quid ſit illud,ſcilicet quod eſt honor:circa honores igitur verſatur magnanimus.Probatur,Magnanimus verſatur circa maxima externorum bonorum : at honores ſunt huiuſmodi:ergo,&c.Maior clara:minor probatur à philoſopho,ſcilicet quòd honores ſunt maxima inter externa bona.Illud quod deo tribuimus quaſi non habeamus aliquid maius inter externa,eſt maximum externorum bonorum: at honor eſt huiuſmodi, &c . Item illud videtur eſſe maximum,quod affectant ii qui ſunt in dignitatibus conſtituti:at honos eſt huiuſmodi,&c.Item illud videtur eſſe maximum inter externa,quod attribui ſolet pro præmio ob res præclaras:& honos eſt talis. Concludit igitur quòd circa honores verſabitur magnanimus & cum eiuſdem potentia ſit verſari circa contraria:ſi ergo circa honores,& etiam circa contraria, id eſt circa inhonorationes vt ita loquar.Nam & fortitudo circa timores,& audacias:& temperatus circa voluptates,& dolores,licet circa dolores per accidens, & aliæ nonnullæ ſimili modo do.Notandum quòd philoſophus oſtendit magnanimum verſari circa magnum, tanquam circa materiam,& hoc habuit primum ex nomine tanquam per ſe notum.Verum hoc erat nimium generale:ideo oſtẽdit quale eſt iſtud magnum vel maximum.Et addit externorum bonorum, quia bona animi longe maiora ſunt bona,& infinita quadam laude externis anteponenda. [E T ſine
etiam ratione.]Probauit ſuperius philoſophus rationibus quòd magnanimus verſatur circa ho- 51
nores : nunc autem probat etiam experientia , quia magni & præclari viri, & ſummis virtutibus præditi dicunt & cenſent ſe eſſe dignos honore ſecundũ ſuam dignitatem . Et addit poſtea ꝙ puſillanim⁹ deficit,& reſpectu ſui & reſpectu magnanimi.Primo reſpectu ſui , quia eſt dignus honore,quo ſe dignum non cenſet:deficit etiam reſpectu magnanimi,quia putat ſe dignum minore honore , quàm magnanimus , ex quo deficit ab illa mediocritate viri magnanimi . Lentus vero vel mollis putat ſe dignum magnis honoribus, & excedit quidem reſpectu ſui : non autem reſpectu magnanimi , quia non putat ſe dignum maioribus honoribus quàm magnanimus,qui ſe dignum cenſet magnis honoribus, cum re vera ſit dignus eiſdem. Patet igitur quòd
magnanimitas, & eius extrema circa honores verſantur . [A T Q V I magnanimus ipſe.] De- 52
clarata materia magnanimitatis , & vitiorum oppoſitorum : nunc comparat magnanimum , & oſtendit quomodo ſe habet ad alias virtutes morum . & primo affert nonnullas concluſiones, & probat: deinde affert alias obortas ex primis. Probat igitur primum nonnullis rationibus quòd magnanimus eſt homo , qui habet omnes virtutes . Prima ratio, Qui eſt dignus maximis honoribus eſt vir optimus:ſed magnanimus eſt dignus maximis honoribus , ergo eſt optimus.
at vir optimus habet omnes virtutes , ergo , &c. [A T Q V E magnanimi.] Secunda ratio , Is qui 53
operatur id quod eſt in vnaquaque virtute maximum , habet omnes virtutes : ſed magnanimus eſt huiuſmodi , ergo habet omnes virtutes . Patet minor, quod magnanimus cum producet operationes alicuius virtutis, eas producit in maximo & perfectiſsimo gradu ſecundum eam virtutem,vt exemplo oſtẽdit philoſophus duarum operationum:quarum alia eſt fortitudinis,alia iuſtitiæ . Non enim fugiet in prælio hoſtem cum pugnam aggreditur : nec pericula terribilia, ſed magno animo & fortiſsimo ſuſtinebit,quod eſt maxima operatio fortitudinis:nec etiam

inferent iniuriam alteri quod eſt iuſtitiæ, cum nihil exiſtimet magnum quo inducatur ad inferendam iniuriam. [SINGVLA vero.] Tertia ratio qua idem probat per deductionem ad inconueniens. Dico magnanimum eſſe optimum, ſi conceditis habeo propoſitum: ſin minus, ſequitur hoc abſurdum, quòd magnanimus ſit homo ridiculus cum ſe dignum cenſeat magnis honoribus & ſummis: & non ſit dignus ſi non eſt optimus. At cum magnanimus habeat prudentiã: omnis enim ſtudioſus habet prudentiam, inconueniens eſſe videtur arbitrari eum eſſe ridiculum

55 quendam. [VIDETVR igitur ipſa.] Ex ſupradictis infert duo oborta, primũ eſt quòd magnitudo animi eſt decus & ornamentum reliquarum virtutum: & hoc probat ex eo quod addit incrementum reliquis virtutibus extollendo eas, & exercendo in ſummo gradu. Secundum eſt ꝙ euadere magnanimũ eſt valde difficile, & aſsignat rationem, quia in magnanimo oportet vt ſit

56 omnis probitas, & omnis virtus cumulata. [MAGNITVDO igitur animi.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua philoſophus more & ordine ſuo oſtẽdit de actibus magnanimi, & primo circa propriam materiam ſuam id eſt, circa honores, deinde circa quaſdam materias ſecundas .i. circa proſperitatem quandam vt circa diuitias, & huiuſmodi. Dicit ergo quod cum magnanimus afficitur honoribus magnis & à viris ſtudioſis, lætabitur, tamen moderate: paruos vero non

57 multi faciet, vt late patet in textu philoſophi. [ET CIRCA diuitias.] Oſtendit quòd magnanimus moderate ſe habet circa diuitias, & omnem proſperitatem aduerſitatemque quomodocunque eueniat, & circa potentiam, & alia bona externa. Probatur, Is qui moderate ſe habet circa ſummum externorum bonorum, etiam bene & moderate ſe habebit circa minora: ſed magnanimus moderate ſe habet circa honores, qui ſunt maxima externorum, ergo bene & moderate ſe habebit circa diuitias, potentiam, & ſimilia quæ ſunt minora. Sunt autẽ minora, quia & illa propter honorem expetuntur. ſic ergo moderate ſe habebit circa proſperitatem, & eadem ratio erit de contrariis. [QVAPROPTER ipſi.] Notandum quòd magnanimi videntur eſſe ſuperbi, ta-

58 men non ſunt. Eos enim ſuperbos dicimus qui mediocritatem excedunt, & per fas & nefas antecellere aliis volunt immoderata quadam cupiditate. Magnanimi vero propter maximas perfectiones ſuas in ſeipſos conuertunt, & honores ſibi à ſtudioſis delatos moderate accipiunt, ſi non deferantur æquo animo ferunt: videntur enim deſpicere humana, & ea ſe inferiora ducere, & iocunditatem habere maximam, cum ſeipſos ad ſe vertunt, & ſuam perfectionem cognoſcunt. Cicero, Contemnamus igitur omnes ineptias: quid enim leuius huic leuitati nomen imponam? totamque vitam bene viuendi in animi robore ac magnitudine, & in omni rerum humanarum

59 contemptione ac deſpicientia, & in omni virtute ponamus. [VIDENTVR proſperitates.] Hac in parte philoſophus oſtendit quòd bona quæ dicuntur fortunæ, vt potentia, diuitiæ & huiuſmodi, videntur conferre ad magnanimitatem hoc pacto vt magis honore digna putetur, quia illa bona conſiſtunt in genere ſuo in quadam excellentia. Verum hoc dicit philoſophus, nõ quia magnanimus efficiatur magis magnanimus, aut magis dignus honoribus ob affluentem & proſperitatem: ſed quia ita videtur & exiſtimatur opinione vulgi, nõ quòd re vera ita ſit, quia probitas & virtus vt ipſe addit, re vera digna eſt honore, vnde qui illa habent ſine virtutibus, & ſe dignos honoribus cenſent non ſunt magnanimi licet videri velint: ſed potius inſolentes & arrogantes: ex quo apparet quòd magnanimi ſunt ex ipſis virtutibus, & ob virtutes digni hono-

60 ribus, non autem proprie ob externa bona vt patet in textu. [NON autem parua.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua philoſophus more ſuo affert multas proprietates magnanimi. Verum cum dictum ſit magnanimum operari ſummum in vnaquaque virtute, primo affert proprietates quæ accipiuntur ex materia aliarum virtutum, & præſertim fortitudinis & liberalitatis, quæ ſibi magis accommodatur: deinde affert proprietates quæ ſumuntur ex materia propria ipſius magnanimi: demum affert eas vlterius proprietates quæ ſumuntur ex aliis puta ex medio critatibus illis quæ verſantur circa communem cõuerſationẽ hominum. Hæ autem omnes proprietates quæ multæ ſunt ſucceſsiue patebũt. Prima ſumitur ex parte fortitudinis, ſcilicet quòd magnanimus, nec pro paruis rebus nec frequenter adit pericula. & hoc probat, quia pauca ſunt quæ magnanimus multi faciat: & addit aliam proprietatem etiam ex parte fortitudinis, ſcilicet quòd magnanimus cum in periculis verſatur non parcit vitæ ſuæ: quaſi non ſit dignum viuere, & parcere vitæ ſuæ, & non anteferre ea pro quibus vitam periculis maximis obiecit, veluti ſalutem patriæ & religionis & ſimilium. Itaque non putaret dignum viuere: omiſsis iis & poſthabitis,

61 bitis, quorum cauſa maxima illa pericula ſubit. [EST etiam talis.] Hæc eſt alia proprietates ex parte liberalitatis, ſcilicet quòd magnanimus libenter confert beneficia: pudet autem ſuſcipere, quia illud ſuperioris & perfectioris: hoc autem inferioris, & minus perfecti. Agens enim ea ratione qua agit videtur eſſe perfectius quàm patiens & ſuſcipiens. Vnde materia prima imperfectiſsima dicitur. Eſt & alia proprietas magnanimi quòd in retribuendo eſt largus, & excedit ne beneficiis ſuperetur. Itaq;, & largiſsim⁹ eſt & gratiſsimus in remunerãdo iuxta ſententiã Heſiodi, qui eadem menſura reddere iubet qua acceperit, aut cumulatiora ſi poſsit. [VIDEATVR

62 etiã.] Eſt & alia proprietas ex parte liberalitatis, ſcilicet quòd magnanimus libenter audit beneficia quæ contulit, & non libenter ea quæ ſuſcepit. & affert ad hoc duo exẽpla, vnum ex Fabula apud Homerum: aliud ex hiſtoria. Nam cũ Thetis inducatur ab Homero quòd accedit ad Iouẽ

pro impetrando beneficio ab eo pro Achille filio suo, quem despexerat Agamemnon: nec com-
memorat Ioui beneficium, quod in ipsum contulisse eam dicit Homerus, scilicet cum Mars &
Neptunus & alii vellent eum capere, & sibi regnum auferre: Thetis commouit Briareum gigan
tem, vt ferret auxilium Ioui, cuius præsentia territi illi destiterunt ab incœpto. Hoc illa benefi-
cium non retulit Ioui vt Achilles volebat, sed dixit, Si gratum tibi vnquam, &c. Suscipe patroci-
nium filii mei. Eodem pacto Lacedæmonii cum iam superarentur in bello à Thebanis opem ab
Atheniensibus petiere, & cum antea ab vtrisque essent inuicem plura accepta collataq; beneficia,
Lacedæmonii quæ contulerant tacuere, quæ acceperunt commemorarunt vt faciliꝰ auxiliũ im-
petrarẽt, & libentius audirentur: ex quibus colligitur ad propositũ philosophi, ꝙ magnanimi li-
benter audiunt cõmemorantes beneficia quæ ipsi magnanimi cõtulerunt, nõ autẽ ea quæ acce-
perũt. [EST etiã magnanimi.] Alia proprietas & cõditio magnanimi nullius aut vix indigere,
aliis autẽ prodesse. [ET ad eos.] Affert nunc philosophus nõnullas proprietates quæ sumũtur ex 63
materia propria magnanimitatis .s. ex parte honorũ. Prima est, quod ad magnanimũ pertinet, ma- 64
gnum inter præclaros viros se præbere, & inter mediocres mediocrem, quia ineptum videtur, &
à magnanimo alienum magnum se præbere inter eos qui longe inferiores esse videntur. [EST
etiam magnanimi.] Secunda proprietas ex parte honorũ .s. quod magnanimi est non adire ea lo- 65
ca vbi tribuuntur honores vel cæteri antecellũt. Quod dupliciter intelligi potest: vel ꝙ magna-
nimus non adit celebritates vbi fiunt honores, quia omnes se vertũt ad spectacula illa, & præfe-
rũt alia: ipse autẽ posthabetur, & omnes intenti sunt ad illa quæ admirantur: ipse autem non vult
admirari. Vel etiã intelligi potest, ꝙ magnanimus non accedit quæritando honores, nec vltro se
offerendo vt honoretur: sed expectabit vt sibi vltro deferantur, & æquo animo feret, vel potius
despiciet si non ei exhibeantur magnitudine animi ductus. [ET otiosum.] Affert alias proprieta
tes philosophus ex parte illarum virtutum quæ cõsistunt circa cõmunem conuersationem, & vi 66
uendi modũ. Et prima respectu sui debet esse tardus, hoc pacto vt non moueatur pro quacunque
causa leui: sed pro rebus maximis, & præclarissimis vt eum decet. [NECESSE est.] Secunda pro
prietas respectu aliorũ, vt patet in textu. [ET magis ipsi.] Tertia proprietas .s. ꝙ magis debet esse
ei curæ veritas ipsa, quàm opinio, vt Sallustianus ille, qui esse, quàm videri bonus malebat [ET lo 67
qui.] Est & alia proprietas, scilicet quòd magnanimi est loqui, & agere palàm, & eam probat in- 68
ferendo aliam proprietatem, quod decet eum veracẽ esse: nisi opus sit dissimulatione vti ad vul-
gus, & ad multitudinem quod addere videtur philosophus, quia superius dixit quòd inter ma-
gnos geret se, & præbebit magnum: inter mediocres vero mediocrẽ. Ex quo inter vulgus dissi-
mulabit præstantiam suam, ne videatur velle excellere inter multitudinem: ideo non se ostendit
valde præclarum & excellentem. Ipsius est etiam alia proprietas magnanimi, scilicet quòd eius
non est posse viuere cum alio .i. ad arbitriũ alienum, nisi cum amico suo cuius idẽ est velle atque
idem nolle, Non igitur versabitur cũ quibusuis, nec erit ei accõmodatum viuere ex nutu alieno
vt faciunt adulatores & viles, qui videntur indigere quocunque, & adulantur hominibus quod
est alienum à magnanimo. [NEC est procliuis.] Allatis proprietatibus ex parte aliarum virtutũ,
& ex parte materiæ propriæ magnanimitatis: nunc alias affert philosophus ex dispositione pro- 66
pria ipsius magnanimi. Prima est .s. quòd nõ est procliuis ad admirandum. Probatur, Is qui nihil
existimat magnum non est procliuis ad admirandum. Magnanimus nihil rerum humanarũ exi-
stimat magnum. ergo, &c. Notandum quod admiratio fieri potest circa interna, & circa externa.
Circa interna admiratio videtur cõpetere magnanimo, quia admiratur, & magnifacit virũ sum-
mis virtutibus præditum. Alia est circa externa .s. circa diuitias, & potẽtiam, & similia. & de hac
loquitur philosophus, & eam remouet à magnanimo. [NEC est sibi.] Alia est proprietas sumpta
ex parte magnanimi .s. quod magnanimus non est memor iniuriarũ, & non retinet irã aut odiũ, 69
quia paruipendit tales iniurias sibi non digno illatas. vnde & magnanimi appellari solent qui cle
mentissimi sunt in eos à quibus se læsos arbitrãtur. Quare & Demosthenes ad Alexandrũ & Ci-
cero multis in locis hanc speciẽ magnanimitatis miris efferunt laudibus. Hinc & illud est verũ,
animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, & reliqua. [NEC de hominibus.]
Alia proprietas ex parte magnanimi .s. quod non multum loquitur de hominibus, aut laudando, 70
aut vituperando: nec de se etiam loquitur præbendo occasionem vt de se alij loquantur vt faciũt
ventosi homines. [DE necessariis præterea.] Alia proprietas .s. quod magnanimus non est que- 71
rulus si sibi desint necessaria vel parua, nec est promptus ad precandum, quia hoc pertinet ad
eum cui huiusmodi res sunt cordi: magnanimo autem talia curæ non sunt nec circa talia studet.
[EST etiam.] Alia eiusdem proprietas .s. quod ipse mauult possidere res præclaras sine vtilitate, 72
quàm vtiles, & anteponit honestum vtili, & hoc est quia illud magis est sufficientis hominis, &
perfecti. [INSVPER ipsius magnanimi.] Alia proprietas sumpta ex dispositione magnanimi,
scilicet quòd magnanimi motus, & incessus est tardus, vox grauis, & nõ nimium properata. His
enim contraria indigentis & imperfecti potius esse videntur. Notãdum ꝙ proprietates omnes
allatæ bifariam sumi possunt, aut ex parte cæterarum virtutũ, quas magnanimus exercet in sum-
mo gradu, aut ex parte propria ipsius magnanimi. At de temperantiæ materia nõ videtur facere
mentionem, quia parũ videtur operari circa illã. Notandum quòd motus est actus imperfectus.

vnde definitur,quod est actus entis in potentia ea ratione qua in potentia est:celeritas autē motus indicat indigentiam,ideo magnanimus cum grauitate mouetur. Obseruat enim decorum:Et Cicero de Pompeio inquit,Cn.Pompeius vir ad omnia summa natus habebat in voce splendorem,& in motu summam dignitatem.[IS autem qui deficit.]Hæc est quarta pars huius capituli,in qua secundum ordinem suum philosophus declarat vitia opposita magnanimitati: & primo communiter dicit quòd isti duo vitiosi oppositi magnanimo non sunt mali, quia nemini no
73 cent:sunt tamen in eo vitiosi, quia à recto medioque aberrant. [PVSILLANIMVS.] Antea communiter nunc sigillatim ambo declarat.& primo de pusillanimo afferēdo primo actum suū, deinde rationem illius actus:tertio affectū qui sequitur ex tali causa.Primus actus est eius quòd priuat se bonis aliquibus,quibus videtur esse dignus:ratio vero est & causa, quia seipsum ignorat.& quia forte aliquis putaret pusillanimum esse stultum cum se ignoraret: remouet hoc philosophus,& dicit quòd tales homines non sunt stulti,sed potius acuti vt nonnulli textus græci habent,vel potius segnes vt alii textus dicunt. Quicquid sit,philosophus vult eos non esse ob hoc appellandos stolidos,sed potius quòd se ignorant in eo,quia non putant se dignos aliqua re præclara.Postea affert effectum quòd talis opinio facit ipsos deteriores quàm essent, & in hoc sunt inferiores lentis,& fluentibus opinione sua quia ob talem opinionem abstinent etiam à re-
74 bus præclaris.[AT lenti.]Declarat aliud extremum,& dicit quòd isti lēti siue molles,id est, qui facile compelluntur vel sermone aliorum vel opinione sua ad existimandum se maximis dignos esse cum non sint:isti inquam tales sunt stolidi,& seipsos ignorant.quod videtur esse commune cum pusillanimo,tamen diuersus est modus se ignorandi,quia illi non se dignos censent quibus
75 sunt:isti vero dignos censent quibus non sunt: & isti stolidi, illi vero minime sunt. [MAGNITVDINI autem animi.]Hac in parte philosophus consuetudine sua comparat ista extrema inter se respectu medii,& dicit quòd pusillanimitas magis opponitur magnanimitati quàm lentitudo.& hoc probat duabus rationibus.Primo, quia pusillanimitas frequentius fit & magis:secūdo quia videtur esse deterius malum,& hoc respectu ipsius medii.Et quia ille mollis & fluens in errorem per experientiam videtur citius corrigi,quia aggreditur aliquid agendum circa honores,& si eo non potitur,cadit ab sua opinione: vel si potiatur, intelligit se non satisfacere illius dignitati,vt opinabatur.Dubitationes nonnullæ ex supradictis oriri videntur.Primo dubitatur vtrum magnanimitas sit virtus:& probat quòd non.nā humilitas est virtus vt asserit veritas nostræ fidei:sed magnanimitas videtur esse opposita humilitati,ergo non erit virtus.Item cuiuscūque virtutis opus,& materia videtur esse in eo cuius est virtus.at honos,qui est materia magnanimitatis est in honorante vt ait philosophus in primo,ergo non est in eo cuius est virtus:quare non erit virtus.Ad hæc dicendum,& primo quòd verum est illum habitum qui aduersatur virtuti nō esse virtutem.Sed minor negatur quòd magnanimitas repugnet humilitati quæ proprie est virtus,& cum dicitur quòd est contēptor.ad hoc respondere possumus,quod non contēnit studiosos viros,& virtutibus præditos,sed eos,qui virtutibus vacui sunt ob res externas,puta ob genus vel diuitias vel ob aliquam magnam prosperitatem laudantur. Ad secundam rationem dicēdum quod propinque,& immediate magnanimitas versatur circa cupiditatem honorū, cuius ipsa est moderatio,& est in potestate habentis secundario, & remote circa honores, qui sunt in honorantibus:& sic patet solutio.Dubitatur secundo, quia magnanimitas non videtur virtus distincta à cæteris virtutibus.probatur,Nulla virtus distincta operatur operationibus aliarum virtutum:at magnanimitas est huiusmodi,ergo & cætera.Minor declaratur ex eo, quia magnanimus operatur magna,& summa secundum vnamquanque virtutem. Item magis & minus nō faciūt differre speciem:ergo magnanimitas quando differret à reliquis virtutibus, nō differret ab illa virtute innominata quæ est etiam circa honores,per hoc,quia magnanimitas circa magna,hæc circa mediocres vel paruos honores fit.Quare autem non differt ab aliis virtutibus,aut si differt à cæteris,saltem non differt ab innominata virtute quæ est circa honores. Ad hæc dicendum,& ad primam rationem quòd magnanimitas est virtus distincta. Et licet operare operationibus aliarum virtutum:tamen versatur circa magnitudinem cuiusque virtutis,producendo operationes in summo gradu.Præterea habet alias materias circa quas versatur ipsa, & non aliæ,innominatam excipimus de qua dicemus postea.Habet igitur materiam propinquam cupiditatem honoris,habet etiam remotam ipsos honores,circa quæ duo versatur ipsa, & nullæ aliæ præter virtutem innominatam à qua etiam est distincta alia ratione. Et ideo respondemus ad secundam argumentationem,qua dicitur quòd magnanimitas,est virtus innominata,non differunt cum ambæ sint circa eandem materiam,id est circa honores,& non differunt per magis, & minus,& magnum,& paruum.Dicendum quòd hoc in loco magnum & paruum videtur facere diuersitatem speciei,quia magnus honos differt non solum magnitudine à paruo vel mediocri honore,sed etiam facilitate & difficultate.Nam qui circa patua versatur facili⁹ operatur, quàm qui circa magna,ob quæ est dignus magnis honoribus,quia cū difficultate venit ad summum perfectionis.Vel dicere etiam possumus quòd diuerso modo versantur vt superius dictum est de magnificentia & liberalitate.

De modeſtia, eiusq; extremis. *Cap. IIII.*

Idetur autem circa honores(vt antea diximus) & alia quædã 77
eſſe virtus, quæ quidem perinde ſe habere videtur ad animi
magnitudinem, atque ſeſe habet ad magnificentiam libera-
litas. Hæ nanque virtutes ambæ à magnitudine diſcedunt.
Circa vero mediocria paruaque, nos vt oportet diſponunt. Atque vt in 78
capiendis, dandiſque pecuniis mediocritas eſt, & exuperatio, & defe-
ctio: ſic & in honorum appetitione fit, vt magis quàm oportet, & mi-
nus, & vnde oportet, & vt oportet, appetantur honores. Reprehendi-
mus enim ambitioſum hominem: atque honoris appetitione vacan-
tem illum: quia plus quàm oportet, & vnde non oportet honorem ap-
petit. Hunc, quia ne ob res quidem honeſtas honoribus affici vult. In-
terdum autem illum tanquam virilem, & rei cupidum pulchræ: inter-
dum hunc tanquam moderatum, modeſtumque laudamus: quemad-
modum antea diximus. Conſtat autem cum pluribus modis quiſpiam
alicuius cupidus rei dicatur, non ad idẽ nos ſemper ambitioſum ipſum
referre. Sed cum laudamus: ad pleroſq;, quia magis quàm plerique ho-
nores cupit: cum reprehendimus, ad id quod oportet, quia magis quàm
oportet honores affectat. Cum autem nomine mediocritas careat: cõ- 79
tendere de ipſa tanquam regione vacua, videtur extrema. In quibus ve-
ro exuperatio eſt, & defectio: in iis eſt & medium. At honores & magis
quàm oportet affectantur, & minus. Ergo fit vt affectentur, & vt opor-
tet. Laudatur igitur hic habitus, quo vt oportet affectantur honores: cũ
ſit mediocritas circa hominem nomine carens. Atque ad ambitionem
quidem vacuitas appetitionis honoris: ad vacuitatem autem appetitio-
nis honoris, ambitio. Ad vtrunque autem vtrunque quodam modo eſſe
videtur, quod quidem & in cæteris videtur eſſe virtutibus. Extremi au- 80
tem hic opponi videntur, quia medio nullum poſitum eſt.

Commen

VIDETVR autem & circa honores.] Hoc eſt ſecũdum capitulum huius tractatus: in quo 77
declarat ſecundam virtutem circa honores paruos vel mediocres quæ caret nomine, & tamen eſt mediocritas & habitus quidam medius inter duo extrema: quorum alterum dicitur ambitio, alterum vero græce, ἀφιλοτιμία, quaſi vacuitas appetitus honoris. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima proponit intentionem ſuam. In ſecunda eam declarat. In tertia determinat de virtute dicta, & vitiis oppoſitis. Dicit igitur in prima parte quòd ſicut ſunt duæ virtutes circa bona externa, ſcilicet circa pecunias liberalitas, & magnificentia: ita circa alia, quæ dicuntur etiam externa bona, debent eſſe duæ, ſcilicet circa honores magnanimitas & innominata virtus: quæ ſic ſe habebit ad magnanimitatem ſicut liberalitas ad magnificentiam. Nam ſicut magnificentia verſatur circa magnos ſumptus, liberalitas circa paruos vel mediocres: ita magnanimitas circa magnos honores, & innominata virtus circa paruos vel mediocres. Siquis autem quæreret cum philoſophus poſuit ante doctrinam de liberalitate, poſtea de magnificentia cur non fecit idem in iſtis duabus virtutibus: hãc vt puto aſsignare poſſumus rationem. Magnanimitas habet maiorem conformitatem cum magnificentia, licet ſit diuerſarum ſpecierum quàm innominata virtus. Cum ergo philoſophus docuiſſet de magnificentia, congruum fuit vt recentiſsime loqueretur de magnanimitate potius quàm de innominata virtute, quæ maiorem habet diſsimilitudinem. Sic enim facere interdũ cõſueuit philoſophus, vt res magis hæreãt menti, & notitia clarior reddatur quo ad nos. Vnde in prædicamẽtis cũ feciſſet in quantitate mentionẽ de paruo & magno, quæ videbãtur pertinere ad relationẽ:

ſtatim poſt quantitatem poſuit prædicamentum relationis, & ſi qualitas eſſet prior ex parte rei.
78 [ATQVE vt in capiendis.] Hæc eſt ſecunda pars capituli, in qua declarat ſuam propoſitã intentionẽ, Sicut fit in capiẽdis dandíſque pecuniis, ſic in honoribus. At circa pecunias ſunt duæ mediocritates vt patuit, ſic circa honores eſſe debet: tenet ratio ob ſufficiẽtem ſimilitudinẽ materiæ. Nam ſicut pecuniæ ſunt bona externa, ita honores. Secũdo probat eãdem ſentẽtiam ex communi opinione hominũ, qui circa mediocres vel paruos honores reprehẽdunt extrema: ergo debet eſſe etiã mediocritas. Reprehẽdunt enim nimis ambitioſos, & eos etiam qui nimiũ refugiũt mediocres honores vel paruos: ergo erit aliquis medius habitus laudabilis circa mediocres honores vel paruos. Verum cum medium innominatum ſit, & cupidus appelletur diuerſis reſpectibus, interdum laudamus & vituperamus extrema. Primum ambitioſum laudãt homines, interdum ſi cõparetur cum remiſſo, vituperant: ſi cõparetur cum eo quod oportet, & cũ medio. Item remiſſum laudãt cõparatũ cum ambitioſo: vituperãt cõparatum cum eo quod oportet, & quod recta ratio dictat, & cum medio. Cupidus enim multifariã dicitur, quia reſpectu eius cupidum dicimus, qui minimè cupit, & ſic etiam cupidum dicimus reſpectu eius qui cupit quãtum oportet. Quare laudamus interdum eum cupidum: quia magis appetit, quàm vulgus, & viles homines: & vituperamus, quia magis affectat quàm oportet, & recta dictat ratio. quare cum reſpectiue dicatur cupidus diuerſis reſpectibus, nunc laudamus, nunc vituperamus: laudamus cum referimus eum ad vulgus, & dicimus eſſe magis cupidum quàm vulgus: vituperamus cum dicimus eum eſſe magis cupidũ, quàm oportet. & ſic dicere ſolent homines. Ex quo deprehẽditur quòd ſicut ſunt extrema vituperãda circa hæc: ſic etiam eſt aliquod medium laudabile, quod caret nomine.
79 [CVM autem nomine.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus determinat de medio, & extremis circa mediocres vel paruos honores. Et dicit quòd iſta mediocritas vacat nomine, quia vtrũque extremum videtur velle ſibi vendicare medium vicißim, & occupare quaſi vacuam poſſeßionem. Verum eſt profecto, inter hæc mediocritas quædam probatur. Vbicunque ſunt extrema, id eſt exceſſus & defectus, ibi eſt etiam medium: ſed circa appetitũ in paruis aut mediocribus honoribus ſunt extrema vt iam antea patuit: ergo & mediũ neceſſario inerit. Patet ratio, quia extrema ſunt relatiua ad medium, & vbicũque eſt vnum relatiuorũ neceſſe eſt alterum eſſe. Sunt enim ſimul vt inquit philoſophus in prædicamẽtis, & poſita ſe ponunt, & perempta perimunt.
80 [VTRVMQVE quodammodo.] Quia nunc cum alio, nunc cum altero videtur habere ſimilitudinem: verum non eſt intelligẽdum vtraque, & cætera, ſcilicet quòd medium eſſet quoddam tertium cõſtans ex vtriſque vel vtrorũque particeps, ſicut rubedo eſt particeps albedinis & nigredinis. Nam medium tale, quod eſt virtus nullo pacto dicitur per participationẽ extremorũ, ſed per negationẽ penitus. Dubitaret quiſpiam cur philoſophus circa honores & pecunias duplices ponat virtutes, circa voluptates vero vnã, & ſimiliter circa alios affectus tales. Dicẽdum ad hoc quòd circa tales affectus non eſt niſi vna difficultas, veluti moderari cupiditatem voluptatũ: verum circa cupiditatẽ pecuniarum vel honorũ, & circa ipſas pecunias & honores ſunt duo difficilia: vnũ circa magna, alterũ circa parua vel mediocria. At ſi quis diceret etiam ſunt duo difficillima circa voluptates, ſcilicet & circa magnas vnũ, alterum circa paruas. Dicẽdum quòd quicũque temperabit magnas, temperabit etiam paruas vel mediocres: ſed circa honores & pecunias non ita euenire videtur, quòd quicunque bene ſe gerit circa magna, bene etiam ſe habeat circa parua: ſed ſunt duo difficillima, merito duæ erũt virtutes & duplices circa talia. Dubitatur etiam, quia philoſophus dixit quòd honores ſunt maxima rerum externarũ, hinc autẽ appellat eos mediocres vel paruos, & non ſuperlatiue vt in eo loco. Dicendum quod philoſophus dicebat honores eſſe maxima quædã cum eos cõparabat ad extrema diuerſi generis vel ſpeciei, puta ad potẽtiam vel pecunias: quorum bonorũ externorum honores dixit eſſe maxima. Hic autẽ cõparat honores cum honoribus inter ſe, & certum eſt quòd habẽt gradus, & ſunt maximi, & mediocres, & parui vel minimi: quare cõparati cum illis dicũtur maxima, comparati inter ſe dicuntur magni, mediocres vel parui: & ſic patet dubitationis ſolutio.

De manſuetudine, eiúſque extremis. *Cap. V.*

81 MAnſuetudo autem eſt quidẽ mediocritas circa iram. Ad cũ mediũ & extrema fere nomine careãt, ad mediũ quidem mãſuetudinẽ ipſam adducimus declinãtẽ ad defectionẽ, vacantẽ nomine. Exuperatio vero quędã iracundia dici poteſt. Etenim affectus quidẽ eſt ira. Ea vero quę ipſum efficiũt, multa ſunt & diuerſa.
82 Is igitur qui pro quibus, & quibus oportet, & vt oportet, & cũ oportet, & quãto in tem-

pore oportet irascitur:laudatur. Estque hic mansuetus: siquidem lauda-
tur ipsa mansuetudo. Mansuetus enim ac mitis:perturbatione vacare, &
non ab affectu duci:sed pro his, & tanto in tempore irasci solet perinde
atque ratio iubet. Peccare autem circa defectionem magis videtur. Nó
est enim vindex ipse mansuetus, sed potius clemens, & ad veniam dan-
dam propensior. Defectio autem, siue sit quædam iræ vacuitas, siue ali-
quid aliud, vituperatur. Qui nanque non irascuntur pro quibus opor- 83
tet, & vt oportet, & cum oportet, & quibus oportet, fatui esse videntur.
Nam neque sentire, neque dolere videntur. Atque qui non irascitur, nó
videtur esse aptus ad vlciscendum:perferre autem contumelias, & suos
negligere, seruile est sane. Exuperatio vero per omnia quidem fit. Nam 84
fit & in quibus non oportet, & pro quibus non oportet, & magis & ve-
locius, & maiore in tempore quàm oportet. Non tamen vniuersa eidem
insunt: quippe cum esse non posit. Malum enim & seipsum perdit, & si
integrum sit, intolerabile fit. Iracundi igitur cito quidem irascuntur, &
quibus non oportet, & pro quibus non oportet, & magis quàm opor-
tet. At cito desistunt. quod quidem & optimum habent. Hoc autẽ ideo
fit, quia non detinent iram, sed reddunt: quo pacto & manifesti sunt ob
celeritatem, Deinde cessant. Exuperatione autẽ sunt celeres: & ad quid-
uis, & pro quouis iracundi,* qui summæ sunt bilis. Vnde & summæ bi-
lis homines appellantur. Amari autem cum difficultate placantur: & 85
longo tempore sunt sub ira. Detinent enim ipsam. Sed vbi reddiderint,
cessant. vltio nanque ponit iræ modum, pro dolore voluptatem efficiẽs.
Quòd si hoc non fiat:habent ipsum pondus. Etenim quia non est ma-
nifestum nemo persuadet ipsis. vt in se autem concoctio fiat iræ, tempo
re opus est. Sunt autem tales homines & sibiipsis & amicissimis permo-
lesti. Infensos autem eos dicimus: qui pro quibus non oportet, & magis 89
quàm oportet, & longiore tempore irascuntur, sineque vltione vel pœ-
na, non reconciliantur. Mãsuetudini autem magis exuperationem op- 87
ponimus. Fit enim magis: quippe cum humanius sit punire: & ipsi in-
fensi, difficiliores sunt ad vitam simul agendam. At enim (quod & an- 88
tea dictum est, & ex iis quæ dicuntur emergit) non est facile determina
re, quonam modo, & quibus, & pro quibus, & quanto tempore irascen
dum sit, & quo vsque iratus, recte faciat quis aut peccet. Qui nanque pa
rum transgreditur, non reprehenditur, siue ad exuperationem siue ad
defectionem se flectat. Nonnunquam enim deficientes: laudamus, mã- 89
suetosque vocamus. Et ipsos infensos, tanquam aptos ad dominandum:
viriles dicimus esse. Facile igitur non est asignare rationem: quantũ, &
quo modo quispiam egressus vituperandus est. In singularibus enim ex
sensu iudicium est. Illud tamen est manifestum: medium quidem habi-
tũ, quo quibus oportet, & pro quibus oportet, & vt oportet irascimur,

ἀκρόχολοι οἱ δὲ πικροί, δυσδιάλυτοι.

& ſimili modo de cæteris, laudabilem eſſe. Exuperationes autem, defectionéſque vituperandas. Atque ſi parum diſtēt à medio, leuiter: ſi plus, magis, ſi nimium vehementer eſſe carpendas. Conſtat igitur habitum medium conſequendum eſſe, ac amplectendum. Sed de habitibus qui ſunt circa iram, ſatis iam diximus.

Commen.

81 MANSVETVDO autem eſt quidem.] Hic eſt tertius tractatus huius libri, in quo philoſophus declaratis virtutibus, quæ ſunt circa bona externa: nũc declarat virtutem, quæ vt aiunt, videtur reſpicere mala externa. Hæc autem eſt manſuetudo, quæ verſatur circa iram. Continet autem hic tractatus vnum tantum capitulum, & diuiditur in ſex partes quæ ſuis locis patebunt. Dicit autem in primis more ſuo philoſophus, quod manſuetudo eſt mediocritas circa iram tanquam circa materiam ſuam: & cum non habeat proprium nomen, tributum eſt ei vnum nomen declinans ad defectum. Exceſſus verò & defectus circa eandem quoque materiam verſantur. Sed exceſſus dicitur iracundia. Ponit autem differentiam inter iracundiam & iram, quia ira ſignificat affectum, iracundia verò habitum excedentem circa talem
82 affectum: & addit quòd multæ ſunt cauſæ ex quibus ita fieri videtur. [IS igitur quidem qui.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua determinat de ipſa mediocritate, dicendo, quod is qui iraſcitur pro quibus oportet, & vt oportet eſt laudabilis. vult enim vacare animi perturbatione: iraſci tamen pro quibus oportet, & cum aliis circunſtantiis ſequendo rationem rectam,
83 & talis dicitur manſuetus. [DEFECTIO autem.] Hæc eſt tertia pars capituli, in qua declarat defectum manſuetudinis, dicẽdo quòd ſiue ſit vacuitas iræ ſiue aliquid aliud, cum ſit extremum vituperatur: & hoc oſtendit, quia talis videtur eſſe ſtolidus quidem & inſenſatus, quia nulla cauſa commouetur, & videtur eſſe ſeruilis & huiuſmodi, vt patet in textu: nam cum declinat à me-
84 dio, videtur eſſe vituperandus. [EXVPERATIO verò.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua declarat alterum extremum, id eſt exceſſum circa iram, qui appellatur iracundia. Sed primo declarat qualis eſt iſte exceſſus, deinde affert nonnullas ſpecies eiuſdem, & dicit quòd fieri poteſt per omnes illas eaſdem circunſtantias, contrario tamen modo, quia is iraſcitur quando non oportet, & pro quibus non oportet, & ſimilibus: non tamen ſimul omnia iſta concurrunt in eodem, nec vni, & eidem ſimul contingere videntur. Malum enim ſeipſum deſtruit, & vitia contrariantur etiam inter ſe: & cum eſt totum atque integrum non poteſt tolerari, quia videtur corrumpere etiam ſubiectum in quo eſt. [IRACVNDI igitur.] Nunc philoſophus affert quaſdam ſpecies exceſſus. i. ipſius iracundiæ, quæ videntur eſſe tres, ſcilicet excandeſcentia vt ita loquar, amaritudo & acerbitas. Primi igitur iracundi ſunt: qui celeriter mouentur ad iram, quia fulua cholera videtur prædominari in eis, quæ cum acuta, & ſubtilis ſit propter caliditatẽ ſuam facile accenditur, & eleuatur, & ſic fit appetitus vindictæ. Qui verò nullo modo iraſci videntur, frigidi ſunt atque humidi, quia carere videntur fulua, & atra bili: ſed illi acuti extemplo excitantur ad iram pro quocunque, vnde nomen iracundiæ ſortiti ſunt, ac cito deſiſtunt: quod eſt in eis bonum, Non cadat ſol ſuper iracundiam veſtram. & Pſalmiſta, Iraſcimini, ſed nolite peccare. Iſti tamen ſuperius dicti, ſi habitum habent iracundiæ in vitio ſunt, & in vna ſpecie exceſſus manſuetudinis, qui eſt habitus vitioſus. [AVTEM amari cum difficultate.] Affert ſecũdam ſpeciem
85 iracundiæ, & intelligendum quod hi poſſunt etiam in parte cholerici appellari: habent enim bilem fuluam participantem de cholera nigra, & ideo ira perſeuerat in eis. Nam talis humor viſcoſus eſt, & non cito poteſt reſolui & digeri: cum autem omnis digeſtio ſit motus: motus paulatim factus indiget multo tempore, & ideo multum in illis perdurare videtur ira, ex quo moleſtum eſt tale hominum genus, & ſibi & amicis. [INFENSOS autem eos.] Affert tertiam ſpe-
86 ciem iracundiæ, & eorum qui magis etiam perſeuerant in ira quàm ſecundi, hi choleri dici non poſſunt ſed melancholici: prædominatur enim in eis atra bilis, quæ etiam à quibuſdam melancholia dicitur, quæ quidem frigida eſt, & ſicca, & materia groſſa, & quia difficillimè diſſoluitur perdurat diu, & ij differunt à ſecundis. quia amari facilius placantur: hi autem difficilius, & ſunt infenſi quibus non oportet & cætera. Dubitaret fortaſſe quiſpiam cur plures ponit iracundiæ ſpecies, deinde cur tres, & non plures aut pauciores. Dicendum quòd ponere plures primum neceſſarium videbatur, quia manifeſtum eſt iraſcentes vel iracundos non iraſci eodem modo: & differẽtiæ videtur eſſe, quia etiam cauſæ ſunt diuerſæ. tres autem poſuit, quia ira oritur ex ebullitione ſanguinis circa cor: quæ triplex eſſe videtur, aut ſubtilis, aut groſſa, aut media. Secũdum primã ſunt acuti, in quibus prædominatur cholera fulua, quæ eſt ſubtilis vt diximus: at ſecũdum groſſam ſunt acerbi tertij in ordine, in quibus prædominatur melãcholia: ſecũdum mediã quæ vtrãque participat, ſunt amari ſecundi in ordine. [MANSVETVDINI.] Hæc eſt quinta pars
87 capituli, in qua cõparat extrema inter ſe, & ad ipſum mediũ, & oſtẽdit quòd exceſſus magis opponitur mãſuetudini quàm defectus. Probat hoc pacto, Id vitiũ quod circa iram frequẽtius ſit,

magis opponitur medio: at iracundia est huiusmodi, id est ipse excessus: ergo magis opponitur medio. Item id vitium quod peius est & magis nocet, magis opponitur virtuti, & medio. At excessus est huiusmodi respectu ipsius defectus, ergo excessus magis opponitur medio quàm defectus, id est ipsa iracundia magis opponitur mansuetudini. [AT enim quod & antea.] Hæc est 88
sexta pars huius capituli, in qua remouere videtur obiectionem quæ fieri posset contra eũ, quia non videtur esse ex ante dictis præfinitus terminus, quousque debemus progredi, aut versus excessum, aut versus defectum, vt attingamus medium. Non enim visus est particulariter & præcise determinare, ideo dicit, quòd id apparet. Et repetendum est quod antea diximus, scilicet quòd non facile possumus assignare & determinare præcise, quando, & pro quibus, & quousque sit irascendum vt patet in textu. [FACILE igitur] Id est in ipsis conditionibus particularibus, & circunstantiis, scilicet quis, quando, quantum, & reliqua quæ scribit recta ratio: verum 89
cum singularia cadant sub sensum non videntur posse determinari vniuersali regula, & firma ratione, sed sufficit quod medius habitus semper est laudandus, & qui magis ei appropinquat minus est reprehendendus.

De affabilitate eiúsque extremis. Cap. VI.

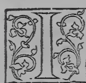

IN congreßionibus autem & cõuictu, & vsu communi verborum ac rerum, quidam placidi esse videntur. Qui quidem pro voluptate afferenda laudant omnia, & nihil aduersantur. Putantes haud quaquam sese molestos cuiquam esse oportere. Quidam contra in omnibus aduersantes, neque curam vllam habentes si dolorem afferent, * difficiles contentiosique vocantur. Patet igitur hos quidem duos habitus esse vituperandos, medium autem inter hos laudandum. Quo quidem quispiam ea quæ oportet, & vt oportet acceptabit, & similiter ægre feret. Verum ipsi nomen nullum est positum. Persimilis autem est amicitiæ. Talis est enim is qui me- 91
dium hunc habet habitum, qualem probum hominem, amicum dicere solemus, sumpta dilectione. Sed differt ab amicitia, quòd est sine affectu, dilectionéque eorum quibus cum is cõgreditur, qui hunc habitum habet. non enim amore vel odio, sed quia talis est ipse: probat singula vt oportet. Nam similiter tam ad notos, quàm ad ignotos, tam ad familiares, quàm ad non familiares idipsum aget: in singulis tamen vt conuenit. Non enim æque familiarium & externorum curam habere, neque dolore similiter eos afficere oportet. Vniuersaliter igitur dictum est, ip- 92
sum congredi vt oportet. Respiciens autem ad honestatem, vtilitatémque coniectabit dololorem non afferre, vel delectare. Videtur enim hic circa voluptates doloresque eos versari, qui in congreßionibus fiunt. Atque quibus voluptatibus non est honestum ipsi, vel affert damnum delectare, eas moleste feret, & eliget dolorem inferre. Et si facienti deformitatem non paruam afferat, aut damnum: oppositio vero paruum dolorem, non probabit sed ægre feret. Diuerso autem modo cum iis qui sunt in dignitatibus: & cum priuatis, & cum magis minúsve notis: & cum aliarum identidem differentiarum hominibus congredietur, singulis tribuens id quod decet. Et per se quidem expetens delectare: cauẽs autem dolorem afferre, & sequens ea quæ eueniunt si sint maiora, honestum inquam, & id quod conducit. Atque voluptatis gratia magnæ, quæ eueniet, dolorẽ affert paruum. Talis est igitur ipse medius, sed no-

δύσκολοι καὶ δυσέριδες.

(90 at first line of chapter)

93 men habet. Is autem qui delectat, ſi id agit ſtudens eſſe iucundus, nõ ob aliud quicquam, placidus vocatur. Sin emolumenti cauſa ſui, vt inde ſibi proueniat in pecuniis, & in iis quæ pecuniis comparãtur vtilitas: adulator. Eum vero qui moleſte fert omnia: difficilem contentioſumque quendam diximus eſſe. Videntur autem extrema inter ſeſe oppoſitionẽ ſuſcipere: quia medium nomine caret.

Commen.

90 IN CONGRESSIONIBVS autẽ & vſu.] Hic eſt quartus tractatus huius libri, in quo ſucceſsiue philoſophus declarat de virtutibus circa actus humanos, & communem conuerſationem hominũ, ex quibus oritur voluptas aut dolor. Diuiditur in tria capitula. In primo docet de quadam virtute, quam per ſimilitudinem vocat amicitiam. in ſecũdo de veritate: in tertio de comitate. Primum capitulum diuiditur id tres partes: in prima oſtendit circa voluptates, & dolores non omnes, ſed eos qui proueniunt in conuerſando ex communione verborum, & actuum eſſe mediocritatem & extrema: in ſecunda declarat eam, & etiam quaſdam proprietates: in tertia vitia oppoſita. Dicit autem in prima incipiendo ab extremis, quia medium nomen nõ habet, quòd in conuerſationibus cõmunibus viuendi, quidam reperiuntur nimium aſſentantes placendi ſtudio, quidam econtra moroſi atque difficiles, & omnibus moleſti. Ex his extremis ꝓbat philoſophus ſicut etiam ſuperius fecit, in nonnullis aliis eſſe circa hanc materiam quãdam mediocritatem, qui vbicunque ſunt extrema, ibi datur etiam medium. [VERVM ipſi nomen.] Declarat hac in parte philoſophus quæ eſt ſecunda huius capituli, hanc mediocritatem ex parte cuiuſdam nominis quo eam appellat ſimilitudine quadam amicitiam: ponit tamen differentiam quæ eſt inter eam, & amicitiam proprie dictam, quia hæc non eſt cum affectu, & cum amore: illa vero cum affectu Sed tamen eſt habitus quidã talis gratus, & dulcis in cõuerſando cùm ſit ſecundũ rectam rationem, & debitis circunſtantiis, quia talis eſt, id eſt quia habet talem habitum. [NON enim æquè.] Nam gradus plures ſunt ſocietatis hominum, vt in libro de officiis Cicero docet.

92 Summatim igitur affert philoſophus quaſdam proprietates quæ tali habitui tribuuntur: quæ videntur eſſe quinque. Prima eſt quòd talis verſabitur cum omnibus vt oportet: ſecunda eſt quòd reſpiciens ad honeſtatem, & vtilitatem coniectabit non afferre dolorem, aut voluptatem, vt videntur facere extremi habitus, & declarat de quibus voluptatibus, aut doloribus loquitur. Tertia proprietas eſt duplex, nunc ex parte huius conuerſantis, nunc ex parte illius cũ quo talis conuerſatur: & eſt huiuſmodi, ſcilicet, quod is conabitur afferre voluptates, quæ ſunt honeſtæ, aut non damnoſæ, aut ſibi qui affert, aut illi cui afferuntur: quod ſi voluptates illæ ſint alterutri damnoſæ, aut turpes, non afferet illas, ſed potius afferet illi dolorem, fugiẽs damnum & turpitudinẽ, & exiſtimans per hoc melius fore tam ſibi quàm ei cum quo ipſe conuerſatur. Quarta proprietas eſt quòd diuerſo modo verſabitur cum iis qui ſunt in dignitatibus conſtituti, aut priuati, & cum notis, aut ignotis. Quinta proprietas eſt quæ ſumitur comparatione voluptatis ad dolorẽ, ſcilicet quòd talis vir expetet per ſe delectare: cauebit autem afferre dolorem, & ſequetur & faciet ſecũdum illa quæ eueniunt, ſcilicet honeſtum & vtile. ſed magis ſemper cauebit de ſe ab inferendo dolorem quàm afferendo voluptatem. [IS autem qui delectat.] Hæc eſt tertia pars hu-

93 ius capituli in qua declarat vitia oppoſita tali mediocritati. & dicit quòd excedens in delectãdo non eſt vno modo, nam aut delectat ſolum delectandi cauſa, & non ob alium reſpectum vel ſtudio lucrandi, primus dicitur aſſentator: ſecundus adulator, vt patet in textu: deficiens moroſus appellatur, & is magis opponitur medio quàm excedens.

De veritate, & eius extremis. Cap. VII.

94 CIrca eadem fere verſatur & arrogantiæ mediocritas: quæ quidem & ipſa nomine caret, atque non inutile fuerit de iis etiã pertractare. Nam & ea magis quæ ad morem pertinent percipiemus: ſi de ſingulis fuerit pertractatum. Et virtutes etiam ipſas mediocritates eſſe credemus: ſi id in omnibus fuerit ita ſeſe habere perſpectum. De iis igitur qui in conuictu ad voluptatem congrediuntur, atque dolorem: iam diximus. Sed nunc de veracibus mẽdacibúſque ſimiliter, & in verbis, & in actibus, & in fictione dicamus. Arrogans ita-

95 que præclara, & ea quæ non inſunt, & maiora quàm inſunt, fingere ſibi

videtur. Dissimularor autẽ contra, negare quæ sibi insunt, aut imminuere solet. At medius cum sit talis vt vnũ quodque quale est ipsum dicat, atque ostendat, tam vita, quàm verbis est verax, ea sibi inesse confitendo quæ insunt: & neque maiora neque minora. Fit autem vt horum vnumquódque quispiã, & alicuius, & nullius rei causa faciat. atque qua- 96
lis est vnusquisque talia tam dicit quã agit. & ita viuit, nisi alicuius gratia agat. Per se autem mẽdacium improbum est, & vituperabile. Verum
autem probum ac laudabile. Itaque verax quidem cum sit medius, est 97
laudabilis. Mendaces autem ambo vituperabiles sunt, sed arrogans magis. At enim de vtroque dicamus oportet, prius autem de veraci. Atque 98
nõ de illo nunc dicimus: qui in stipulationibus verum dicit, & in iis quæ ad iustitiam & iniustitiã pertinent. (Hæc enim ad aliam accommodantur virtutem) sed de eo qui in quibus hoc nihil refert, & in verbis & in vita ex eo vera dicit, quia habitu talis est. Atque talis æquus & bonus esse
videbitur. Qui nanque verum amat, & in quibus nil refert vera dicit: is 99
multo magis vera dicet, in quibus refert. Vt turpe enim mendacium faciet: quod & per se fugiebat. Talis vero laudabilis est. Magis autẽ ad defectionẽ veritatis declinat. Hoc enim æquabilius esse videtur propterea quòd exuperationes sunt permolestæ. Sed qui res sibi maiores quàm insunt fingit, si nullius causa rei: prauo quidem est similis. Non enim men-
dacio gauderet. Vanus tamen magis, quàm malus esse videtur. Sin ali- 100
cuius gratia: si glorię vel honoris, non nimium est vituperandus, vt arrogans. qui verò seu pecuniæ ergô, seu eorum quæ ad pecuniam rediguntur: * deformior est. Arrogans autem: non in potentia, sed in electione 101

ἀσχημονέστερος.

consistit: habitu nanque quia talis est, arrogans est, sicut & mendax quidam ipso mendacio gaudens, quidam gloriam aut lucrum affectãs. Qui igitur gloriæ causa sunt arrogantes, ea simulant pro quibus homines laudantur, aut beati esse dicuntur. Qui vero gratia lucri, ea quorum vsus ad proximos transit, & quæ non inesse latere possunt. Fingũt enim se medicos, vel vates egregios. Quapropter plurimi hominum talia simulant: ac arroganter sibi assumunt. Sunt enim in ipsis ea quæ dicta sunt. At dissimulatores attenuantes sua: elegantiores moribus esse videntur. Non e-
nim id lucri causa facere videntur, sed fugientes tumiditatem. Maxime 103
autem hi negant ea quæ sunt præclara, vt & Socrates faciebat. Sed qui parua manifestáque dissimulant: ii * delicati simul maliciosíque dicuntur. Et facile sperni possunt. Atque id ipsum arrogantia videtur interdũ, qualis est Lacædemoniorum vestitus. Nam & exuperatio, & nimia defectio: ad arrogantiam pertinet. Sed qui moderate dissimulatione vtun-
tur, nec ea dissimulant quæ nimis ante oculos sunt & extant: gratiosi es- 104
se videntur. Aduersari autem arrogans ipsi veraci videtur. Est enim dissimulatore deterior,

βαυκοπανοῦργοι.

Commen.

CIRCA eadẽ fere versatur.]Hoc est secundũ capitulũ,in quo philosophus declarat aliá me-
94 diocritatẽ,quæ itidẽ est in cõuersatiõe humana:& dicitur veritas,& collocatur inter duo extrema.s.inter arrogantiá,& dissimulationẽ.Diuiditur enim in quatuor partes, quæ suis locis patebunt.In prima videtur tria afferre,vnũ ꝙ circa eadẽ ferme versatur arrogãtiæ mediocritas,id est,ipsa mediocritas,cuius excessus est arrogãtia.Secundũ ꝙ non est inutile de iis docere.Tertio assignat huius rationẽ.Erit enim aliqua vtilitas in talibus habitib⁹ declarãdis, quia percipiemus euidẽtius omnes virtutes esse mediocritates,si hoc appareat omnibus competere.[ARROGANS itaq;.]Hæc est secũda pars huius capituli,in qua ostẽdit quid est mediũ circa
95 hanc materiá,& quid extrema,& quæ pertinẽt ad vtraq;.Dicit igitur in primis ꝙ arrogans fingit sibi inesse præclara,quæ nõ sunt, & illa quæ sibi insunt facit maiora verbis exaugẽdo:dissimulator autẽ negat ea quæ sibi insunt,aut illa verbis minuit & extenuat:medius vero nec sibi fingit
96 inesse quæ nõ sunt,& ea quæ insunt,nec maiora,nec minora facit.[AT qui sit.]Declarat philosophus quomodo hæ cõditiones insunt cuiq; istorũ.Horum enim singula possit fieri alicuius,& nullius gratia.i.nõ ob vlteriorem finẽ,qui nullius gratia faciunt hæc:sunt autẽ aut veraces, aut arrogantes,aut dissimulatores,quia ii proprie vidẽtur agere,& dicere secundũ habitũ qui in ipsis est,& nõ aliqua alia causa externa ducti,& nõ ad aliquẽ alium respectũ.Nam proprie veraces veritatẽ dicunt vt veritatẽ dicant,& mẽdaces mentiuntur vt mentiãtur proprie dicti.qui autẽ aliqua causa exteriore permoti,veluti,aut gloriæ aut lucri cupiditate,magis videntur agere & dicere propter talẽ causam,quá propter habitũ,aut mentiẽdi,aut dicendi verũ: nam remota causa illa,& præmio veritatis vel mẽdacii,nõ tales apparerent, sed verax vel mendax secundũ habitũ siue sit causa siue nõ sit:semper se ostendet talẽ qualis est.[PER se autem.] Declarat philosophus
97 quid in his habitibus est dignũ laude,& quid reprehẽsione.Mendaciũ inquit est vituperandũ,& hoc tribuitur vtriq; extremo.Mediũ vero laudabile:sed extremorũ arrogãs est magis vituperãdus quàm dissimulator & eius operationes.[AT enim de vtroq;.] Hæc est tertia pars capituli,
98 in qua ostendit & declarat ipsam mediocritatẽ,& quid maxime pertineat ad eá & ad veracẽ. declarat igitur prius de medio,& ostẽdit de quo verace nunc loquatur.Est enim aliquis verax qui in iudiciis & testimoniis vera dicit,alter est qui cõuersatione,& locutione cõmuni est verax, & de hoc loquitur.[ATQVE talis æquus.]Declarat philosophus quid maxime pertineat ad ipsum
99 veracẽ de quo nũc loquitur dicẽdo ꝙ ipse videtur esse prob⁹,quia semper vtitur veritate , & ea gaudet,& dicit ꝙ talis magis declinat versus dissimulationẽ,non tamẽ discedendo à medio. Nõ enim omnia quæ sibi insunt prædicat ac profitetur.Et nõ debet exponi iste textus vt faciũt nõnulli,qui dicũt ꝙ iste verax nõ est ita posit⁹ in medio,quia æqualius est declinare magis ad dissimulationẽ quàm ad ostentationẽ:nos autẽ dicimus ꝙ est in medio,& distat ab vtroq; extremo, nõ per distantiá quantitatis,sed per negationẽ extremorũ.Habet tamẽ cũ sit in medio similitudinẽ maiorẽ cũ defectu quàm cũ excessu,sicut etiá supra de mãsuetudine diximus, & de quibusdá aliis dici potest.Notandũ ꝙ veritas de qua loquimur est cõformitas eorũ quæ agũtur,& dicuntur vt cõcurrant verba cũ factis:& hæc virtus videtur reduci ad iustitiá,& esse cõnexa cum ea, quia sicut iustitia est ad aliũ:ita hæc virtus ad aliũ esse videtur.Item cõsistit in æqualitate quadá actuũ & conuersationũ,quod videtur esse proprium iustitiæ,quæ ponit etiá æqualitatẽ in actibus humanis.quare ad iustitiá quoquo modo reduci videtur:licet sit distinctus habitus vt patebit in quinto.[SED qui res sibi maiores.]Hæc est quarta pars huius capituli,in qua philosophus declarat vitia opposita tali mediocritati.& primo videtur distinguere arrogantẽ,& dicit ꝙ est triplex,vnus qui maiora sibi fingit quàm insint nullius rei causa,& is,dicit philosoph⁹ paruo est
100 similis,quia gaudet mendacio,& mẽtitur vt mẽtiatur per habitũ mentiẽdi qui est in eo: & addit quod potius videtur vanus quàm malus,cũ nullius causa mẽtiatur,sed solũ quia gaudet mẽdacio. Secũdo modo dicitur arrogãs,qui sibi maiora fingit alicui⁹ causa,& iste est duplex:aut causa gloriæ,& honoris,& talis secundũ philosophũ non est multũ vituperãdus:aut causa pecuniæ,qui est tertius in ordine,& talis est lõge deformior:verũ neuter istorũ duorũ videtur proprie vituperãdus propter habitũ arrogantiæ,nisi illum haberet simul cum istis causis:sed videntur mentiri, non quia delectẽtur mẽdacio vt mendaces,sed alio stimulante vitio,aut ambitionis, aut auaritiæ,quia causa honoris vel lucri impellũtur ad mentiendũ.[ARROGANS autẽ.]Declarat ma-
101 nifestius philosophus in quo consistit arrogãtia,dicendo quod nõ cõsistit in potẽtia,& ex eo ꝙ habet aliquid ex quo potest,aut non potest se iactare.s.sibi assumendi & mẽtiendi,sed in ipso habitu & electione quæ ab habitu proficiscitur,& fit de ipso vt de mẽdaci.Quidá.n.est mẽdax quia gaudet mẽdacio,alter ob aliquá causam mentitur,& is nõ dicitur talis per habitũ, sed talis arrogãs potest esse duobus modis.s.aut causa gloriæ,aut causa lucri,vt supra diximus. Et philosoph⁹ declarat in textu quales sint,& quomodo sibi assumant ea quæ non habent. Ea quæ diximus. s.
102 vsus ad proximos & potentia latẽdi.[ETIAM sunt his].s medicinæ & aruspicinæ.(AT dissimulatores.)Nunc philosophus declarat alterum extremum.i.ipsum defectum. & primo cõparat eũ cum excessu dicendo,quòd ij tales videntur elegantiores quam arrogantes, qui non causa lucri

aut aliqua cupiditate ducti id faciunt,sed causa euitãdæ timiditatis.[MAXIME autem.] Ostendit philosophus quòd duobus modis fieri hic defectus potest:alij nãque negãt ea quæ sunt præclara sibi inesse,sicut faciebat Socrates,qui vtẽs ironia occultabat sciẽtias quas habebat: alij verò sunt qui negant ea quæ sunt parua & manifesta, & hi appellantur græce βαυκοπανοῦργοι. Hi enim sunt tales,vt cum habeant paruas virtutes vix laudibus dignas,& omnibus manifestas, eas minuũt verbis,vt audiẽtes reassumãt atq; amplificẽt: & non sunt proprie ironici, vt de Socrate superius dicebatur,sed habẽt in paruis rebus astutiã quandã, quæ spernẽda est,& parui faciẽda. βαυκὸς est genus calciamenti muliebris valde delicati, quo Ionici dediti delitiis vtebãtur: acceperũt enim à Persis multa ornamẽta, & deliciarum species,in quibus postea & Persas, & omnes Græcos superarũt:isti igitur qui parua,& manifesta quæ in se habẽt,ea verbis minuunt, vt aliis laudãdi occasionẽ præbeant,tali nomine appellãtur,quasi sint astuti & callidi in minimis rebus, & delicatis,& parui momẽti: verũ hoc interdum arrogãtia esse videtur.Cum enim ea negãt & minuũt verbis,quæ sunt in eis manifesta,magis ex eo laudari velle videntur,& in arrogantiam incidere,& ipsum excessum,dum ad defectũ inclinãt, sicut Lacedæmonij videbãtur facere: qui cum essent in bello omnium prope Græcorũ excellẽtissimi,ex nimio cõtemptu vestium quibus tenuissimis vtebãtur,in arrogãtiam quãdam videbãtur incidere. Ferũt aliquãdo Diogenẽ conspicatũ Platonis cathedrã valde ornatã,in eam præsente Platone suísq; discipulis ascẽdisse,eámque pedibus multotiẽs pressisse,dixisséque,fastũ tuum calco à Plato.Ad hoc Platonem respondisse aiunt, fastum fastu calcas ò Diogenes, quasi ex ea contemnendi ostentatione sibi gloriam quæreret.[ADVERSARIVS autem.]Comparat extrema inter se, & cum medio more suo,& ostendit excessum magis opponi medio,id est arrogantiam quàm defectum,vt patet. 104

De comitate,& eius extremis. *Cap. VIII.*

Vm autem sit & requies in vita,atque in hac ipsa, ioco sese recreẽt homines: videtur & hic esse quædã æquabilis congressio, & dicendo, & audiendo ea quæ oportet, & vt oportet. 105
Differt autem & dicendo inter tales,& audiendo tales.Atque 106
patet & in his exuperationem esse medii,& defectionem. Qui igitur in 107
ridiculis exuperant, scurræ videntur esse ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis coniectantes facere risum, quàm honeste loqui:& non afficere eum dolore,in quem facete dicunt.Qui vero neque dicerent quicquam ridiculi, neque alios dicere paterentur, rustici, durique esse videntur.At is qui cum moderatione iocatur, comis atque vrbanus vocatur: talem sanè moris iam habitum assecutus, vt ad bene rectéque iocandum sese flectere possit. Huiuscemodi nanque motiones mores ipsius esse videntur:atque vti corpora, sic & ipsi mores, motionibus discernuntur.Cum autem exundet ipsum ridiculum, plurimíque ioco, salibúsve magis quàm oportet gaudeant:scurræ quoque eodem nomine nuncupantur,vt gratiosi,elegantes.Sed eos differre atque non parum,ex iis quæ diximus constat. Accõmodatur autem huic habitui me- 108
dio,& ipsa* dexteritas.Atque ipsius est dextri,ea dicere & audire,quæ ad modestum virum,liberalémque accommodantur.Sunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire: talem hominem decet. Atque ipsius liberalis iocus & eruditi à seruilis ioco, rudisque differt. Licet hoc tã in antiquis, quàm in nouis comœdiis intueri. Quibusdã enim verborũ obscœnitas, 109
quibusdam potius subintellectio ridiculum erat: atq; hæc nõ parum honestatis differunt ratione. Is ne igitur dicendus est recte facetiis vti, qui dicit ea quæ liberum hominem decet? an is qui eum qui audit, dolore non afficit, vel etiam delectat? An & hoc indefinitum esse videtur. Est 110

* ἡ ἐπιδεξιότης.

enim aliud alij odio, & iucundum: talia autem & audiet. Quæ nanque
fert audiendo, ea videtur & facere: at non quiduis faciet. Etenim face-
tiæ, conuitia quædam ſunt. Et legũlatores nonnulla conuitia dicere ve-
tant. Fortaſſe autem illos & nonnulla prohibere facete dicere oporteret.
vir itaque gratioſus ac liber, ita ſeſe habebit, quaſi ſibiipſi lex ſit in ioco.
talis eſt igitur ipſe medius ſiue dexter, ſiue vrbanus, ſiue comis dicatur.
111 Scurra autem à ridiculo ſuperatur. Et neque ſibi atque aliis parcit, modo
moueat riſum. Eáque dicit, quorum nihil prorſus gratioſus ipſe diceret:
& aliqua quæ ne audire quidem perferret. Sed ruſticus ad tales congreſ-
ſiones inutilis eſt. quippe cum nec ipſe quicquam afferat ſalis: & cum af-
112 feruntalii, ægre moleſteque ferat. Requies autem & iocus, in vita neceſ-
ſaria eſſe videntur. Tres igitur eæ ſunt quas diximus mediocritates in vi-
ta. Sunt autem omnes circa verborum quorundam, actuúmve com-
munem vſum. Sed differunt quòd vna circa veritatem: cętera circa volu-
ptatem verſantur. Atque harum altera quidem eſt in ioco: altera autem
in congreſsionibus reliquæ vitæ conſiſtit.

Commen.

CVM autem ſit & requies.] Hoc eſt capitulum tertium huius tractatus, in quo philoſophus
105 declarat aliam mediocritatem circa cõuerſionem, & cõmunem hominũ vitã: quam appel-
lat comitatem in ioco. Diuiditur in quatuor partes, quę ſuis locis patebũt. In prima igitur
probat quòd circa iocũ poteſt eſſe virtus, & vitia oppoſita: circa id quod eſt vtile in vita & con
uerſatione humana, poteſt eſſe mediocritas exceſſus atque defectus. ſed iocus eſt vtilis in cõuer-
ſatione humana, ergo circa iocũ poteſt eſſe mediocritas exceſſus atq; defectus. Maior nota, mi-
nor declaratur. ſ. quòd iocus eſt vtilis: quia homines plerũque in negociis verſantur, & niſi ceſſa-
rent non poſſent perdurare. Vnde interdum fit intermiſsio & ceſſatio quædam. Ceſſatio autẽ vt
in decimo inquit philoſophus, eſt propter operationem. Ceſſare igitur oportet aliquãdo vt re-
creari poſsimus, deinde melius operari. Nam ad hoc propoſitum vt ſit in corpore, ita in animo:
quẽ ceſſatio iocũda recreat, vt ceſſatio à laboribus recreat corpus. Cùm igitur homines opera-
tionibus intermiſsis recurrãt ad iocũ, fieri poteſt vt circa illũ quidã excedãt, quidam deficiant: &
ſic habemus exceſſum & defectũ: cõſentaneũ eſt vt ſit etiam qui bene & mediocriter circa illum
ſe habeat, & hũc comẽ vel vrbanũ appellamus: excedẽtem verò ſcurrã, deficientẽ durũ atque a-
greſtem. æquabilis, quæ nec excedet nec deficiat. [DIFFERRET.] Eſt differẽtia non ſolùm de
106 quibus fiunt facetiæ, ſed etiam inter quos dicũtur. Circa hæc. ſ. dicẽdo, & audiẽdo. [QVI igitur
107 in his.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua philoſophus declarat exceſſum, & defectũ, &
mediocritatẽ, & appellat eo pacto quo diximus. ſ. quòd excedẽtes in ridiculis ſcurrę dicũtur: qui
non tam animaduertũt vt honeſti rationẽ habeãt, & ne offendãt eos de quibus dicũtur ridenda:
quàm ſtudeãt vt moueãt riſum: deficiẽtes verò inepti agreſtésq; vocãtur, qui nec ipſi quicquam
iocũdi dicũt, nec alios dicere patiũtur, medium verò ſeruãtes vrbani coméſq; nũcupantur. Poſt
hæc affert rationẽ philoſophus qua oſtẽdit in ioco mediocritatẽ, & extrema eſſe talia ſecundum
mores, dicẽdo quòd omnes iſtæ motiones indicãt vniuſcuiuſque qui habet tales motiones: nam
ad hoc propoſitũ vt ſit in motibus corporis, ſic in motibus animi: at motus corporis indicãt cor-
pus quale eſt, veluti ſi bene incedit eſt ſanũ: ſin male eſt ęgrum: eodem pacto motiones animi in-
dicabũt mores animi, & animã qualis eſt in moribus. quare qui habẽt tales motiones vt nimium
gaudeãt abundéntq; ridiculis ſcurræ nũcupantur, & ſic de aliis. ſ. qui minime gaudet ioco, agre-
ſtis: qui mediocriter, & vt oportet, & decet, comis erit vt dictũ eſt. Verũ cum pleríq; hominum
magis abundent quàm deficiãt, & ad exceſſum magis progrediãtur, fit vt homines ſæpe eos qui
nimiũ abundãt ridiculis & excedũt, comes & vrbanos appellẽt, & elegãtes cum re vera ſint ſcur
108 ræ, & maxime differãt ab vrbanis, & mediũ ſeruantibus, vt ſupra innotuit. [ACCOMMODA-
TVR autem habitui.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus ſucceſsiue oſtẽdit
quid pertinet ad quẽque iſtorũ trium habituum, & primo quid attinet ad vrbanũ. Secũdo quid
ad ſcurram. Tertio quid ad rudẽ atque agreſtẽ accõmodatur. & primo de vrbano hoc pacto. Ad
hominẽ dextrũ, & habẽtem dexteritatẽ quãdam ingenij pertinet ea dicere atq; audire, quæ ſunt
hominis modeſti atque ingenui: at vir vrbanus habet dexteritatẽ ingenii: ergo ad eum ſpectat,

& dicere,& audire ea quæ sunt modesti,& c.[QVIBVSDAM enim.]Scilicet personis quæ introducebātur,tam in antiquis quàm nouis comœdiis:antiquæ comœdiæ tanquam satyræ fuerūt apud priscos comicos.Ferūt autē eos priscos solitos esse res obscoenas verbis apertis nominare: postea verò cū essent homines modestiores facti cōsuesse si qua obscoena inciderāt ambitu honestorū verborū tegere,vt subintelligi possent:verū obscoena quæcūque sint,& quomodocūque dicātur,minimè vrbanum decēt.Vnde Cicero in libro de Officiis,In primísq; prouideat ne sermo vitiū aliquod indicet esse in moribus,quod maximè tum solet euenire, cum studiose de absentibus detrahēdi causa,aut per ridiculum,aut seuere,male dice cōtumelioseq; dicitur.Sic ergo ab obscœnis cauēdum,&c.[IS ne igitur dicendus.]Dixit autē philosophus virū vrbanū dicere, & audire ea quæ ingenuum decēt,& innuit quod ad eundē spectat non offendere,cum de aliquo facete loquitur:ex quo dubitando quæritur,vter sit dicendus facetus.an qui dicit ea quæ ingenuum decēt,an potius qui non offendit audiētes.& dicit quòd hoc secūdum est quasi infinitum & indeterminatum:ergo non est determinādus vrbanus hac cōditione vt non offendat.Deinde subdit ꝙ sunt quædā cōuitia in facetiis,quæ etiam prohibētur legibus,& ab his cauebitur vrbanus.Sed vt melius intelligatur sentētia & textus philosophi,dico quod videtur philosoph⁹ velle ostēdere secundum modū dubitādi,ꝙ hæc mediocritas vrbani hominis determināda est ab vrbano,qui vtitur ioco respectu suimetipsius,non autē eorū qui audiūt.i.vt dicat ea quæ seipsum deceāt:non autē quæ offendāt vel delectēt eos in quos dicitur iocus. Atque cum ignoret cōditiones & appetitū audiētium,debet metiri iocū secūdum seipsum,vt ea dicat in alios, quæ ipse in se dicta libēter audiret,& quæ decētia essent.Debet præterea sibimetipsi esse lex, ne incurrat in eas facetias quæ sunt cōuitia,& legibus prohibētur.Text⁹ quoque sic ordinari potest.Quonam pacto est determinandus vrbanus in recte iocādo?vtrū sumendo eum vt respiciat seipsum dicēdo ea quæ ingenuū decēt?vel sumēdo eum respectu audiētium,vt.s.talis dicatur vrbane iocari qui respicit audiētes,& rationē habet cōditionum eorū,an hoc infinitū.Soluit quasi dicēdo hoc secūdum.s.iocari secūdum appetitum audientium est indeterminatum:nec regula capi debet ex appetitu audiētium cum varius sit,& aliud alium delectet.[SCVRRA autem.] Declarat philosophus nunc successiue qualis sit excedens.s.quòd est is qui vincitur à ridiculo.i. à re quæ mouet risum,& permittit se superari ab ea veluti intemperans à voluptate.Itaque sic se superari permittit vt nec sibi nec aliis pareat.[SED rusticus.]Declarat alterum extremum.i.defectum,& eum qui illum habet,dicendo quòd est inutilis in communi conuersatione viuendi,cum relaxatio,& cessatio in ioco mediocris necessario videtur requiri.s.vt melius operemur. [TRES igitur.]Cum philosophus attulerit has mediocritates,& dixerit eas versari circa communem conuersationem vitæ, ne idem esse viderentur veluti versantes circa eandem materiam: ideo affert differentiam philosophus,& eas distinguit vt patet in textu.

De verecundia. *Cap.IX.*

DE verecundia autem, vt de aliqua virtute dicere nō oportet. Est 113
enim affectui magis quàm habitui similis. Itaque diffinitur timore:timórque dicitur dedecoris quidam. Et fit perinde,atque circa res formidolosas timor fieri solet. nam qui verecundantur erubescunt: qui timent mortem,pallescunt. Vtrunque igitur ad corpus quodammodo accommodatum esse videtur: quod quidem magis ad affectum videtur,quàm ad habitum pertinere. Non autem ad quanuis ætatem 114
is affectus,sed ad iuuenilem accōmodatur. Censemus enim eos,qui huius ætatis sunt, verecūdos esse oportere:vt cum non sine perturbatione viuant,multūque ob hoc peccent, à verecundia prohibeantur delinquere. Atque laudamus quidem iuuenū eos qui sunt * verecūdi: sed nemo ex eo seniotem hominem laudabit,quia est * verecūdus. Nihil enim eorum ipsum oportere censemus agere, pro quibus emergere verecundia solet. Neque enim homini probo verecundia competit: quippe cum pro rebus improbis fiat. Non enim sunt res tales agendæ: quòd si quæ- 115
dam reuera, quædam opinione sunt turpes,nihil refert. Neutræ nanque sunt agendæ. Quare non est verecundandum. Sed improbi est,& talem 116
esse, vt aliquid turpe agat. Probum autem ideo quempiam esse puta-

αἰδήμενας
αἰσχυντηλός

re, quia ita se habet: vt si turpe quid egerit verecundetur, absurdum est sane. Verecundia nanque fit pro iis quæ spõte quispiam facit: sed nũquam sua sponte vir bonus res aget turpes. Fuerit autem verecundia probum, ex suppositione. Nam si egerit, verecundabitur. Hoc autem in ipsis vir-
117 tutibus non est. Quòd si impudentia, & quempiam non pudere res turpes agẽtem improbum est: nihilum magis ob idipsum probũ erit quem-
118 piam res turpes agentem verecundari. At vero neque continentia virtus est, sed & quędam permixta. Ostendetur autem ipsa posterius. Nunc de iustitia dicamus oportet.

Commen.

113 DE VERECVNDIA vero.] Hic est quintus tractatus huius libri, qui habet vnum capitulum tantum: in quo philosophus posteaquam de omnibus virtutibus docuit quas antea proposuerat in enumeratione, relinquebatur tractare de verecundia, & indignatione: nũc de verecundia tantum docet, & indignationem omittit: quia illa quæ dicuntur de verecundia, possunt ferme intelligi de indignatione quam tetigit antea, scilicet quod est laudabilis, quanquam non sit virtus: & etiam horum exacta cognitio ad oratorem quoquo modo spectat, qui studet cognoscere quonam pacto sint mouendi affectus aut sedandi. Diuiditur hoc capitulũ in tres partes, quæ suis locis patebunt. Sed in prima sua intentionem proponendo, dicit ꝙ verecũdia non est virtus: probatur duabus rationibus, Nullus affectus est virtus: verecũdia est affectus: ergo verecũdia non est virtus. Ratio patet per definitionẽ verecundiæ. Vel hoc modo probare possumus, Timor dedecoris non est virtus sed affectus: at verecundia est timor dedecoris: ergo non est virtus. Maior clara, minor ꝓbatur à philosopho per definitionẽ verecundiæ, vt patet. Secunda ratio, Id quod fit cũ motione corporis non est virtus neq; habitus: at verecundia fit cũ motione corporis, ergo nõ est virtus vel habitus. Patet ratio ex eo, quia omnis affectus appetitus sensitiui, qui est affixus organo corporeo, fit cũ motu aliquo & mutatione corporis: & dicit ꝙ fit timor dedecoris circa erubescenda vt ita loquar, sicut timor mortis circa formidolosa.
114 [NON autem ad quanuis.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus ostendit verecundiam cõpetere tantũ sicut proprium ætati iuuenili, & recenti: ex quo etiam inferri potest ꝙ non est virtus, quia competeret tam senibus quàm iuuenibus: quòd vero cõpetat solum iuuenili ætati, probat philosophus. Primo, illis competit verecundia qui cum perturbationibus agitentur, verecundia prohibẽtur à delinquendo: at iuuenes sunt huiusmodi. ergo illis cõpetit verecũdia. Item illis qui ob verecundiã pudoremq; laudãtur cõpetit talis affectus: sed iuuenes sunt huiusmodi. ergo illis cõpetit verecũdia & pudor, non autem senibus vt dicit philosophus, quia magis habẽt sedatos affectus, & vigẽt magis ratione, & peritia rerũ agendarũ: nec cũ delinquũt: eã se emendandi expectationẽ vel spem præbent quã iuuenes: quare verecundia cõpetit iuuenibus. Notandũ ꝙ omnis affectus corporeus fit cũ aliqua corporis mutatione. Igitur cũ verecundia sit affectus appetitus sensitiui, patet quod non fit sine mutatione corporis sicut timor. s. quod nõ fit sine corporis mutatione: fiunt tamẽ contrario modo isti duo affectus, licet ambo cũ mutatione corporis. Nã in verecũdia fit motus à corde ad partes extrinsecas, quasi à centro ad circunferentiã corporis: in timore vero siue formidine econtra fit. s. ab externis partibus ad internas. & videtur euenire vt in ciuitatibus, quæ cũ oppugnantur ad illã partem, magis cõcurrunt defensores, vbi maius periculũ imminet: in metu igitur mortis fit defectus in ipso corde, vbi est fons vitæ: totus igitur sanguis eo cõfluit tanquã ad arcẽ, & propterea partes externæ relinquũtur sine colore, qui oritur ex sanguine, & tunc pallescũt homines in timore: sed in verecundia fit ecõtra, quia defectus videtur esse in partibus externis. ideo sanguis mouetur ad exteriores pattes, ac si fiat velamen quoddã ab ipsa natura, quo ipsum dedecus tegatur. [CENSEMVS enim.] Sequi-
114 tur philosophus ostẽdendo ꝙ non omni generi hominum competit verecundia, non senibus vt supra ostensum est, non etiã viro studioso. Probatur, Verecundia prouenire videtur ex improbis: at vir probus, non committit neque committere debet improba. ergo ei non competit ve-
115 recundia, qui est studiosus & probus. [QVOD si quædam re vera.] Nunc videtur philosophus afferre tres obiectiones, & eas soluere. Prima est. Tu dicis ò Aristoteles quòd probus non debet committere improba: nos vero dicimus ꝙ improba sunt bifariã, aut secundum veritatem, aut secundum opinionem: cur igitur eum cogis habere rationem opinionis? Sufficit vt caueat ab illis quæ secundum veritatem sunt improba, & secundum ea non erubescat. Ad hoc respondet philosophus, quòd neque prima, neque secunda committere debet probus, sed fugere etiam ea quæ
116 opinione sunt improba, nec ex cõsequenti erubescere debet. [SED improbi est.] Remouet secũdam obiectionẽ philosophus quæ fieri posset, Tu dicis ò Aristoteles, ꝙ verecũdia à probo viro

remouēda eſt.Ergo à te intelligere velim,cum probus delinquit num debet erubeſcere?Ad hoc
reſpondet philoſophus,quòd turpia delicta ſponte committuntur & fiunt, & circa ea quæ non
fiunt mittet aliquid turpe ex quo erubeſcere debeat:ſecus enim probus nō eſſet,nec virtute im-
butus.intelligere nanque debemus probum hic eum qui habet habitum virtutis. Cum igitur
ſponte nunquam operabitur turpe,profecto ei non competit verecundia:quæ cum ita ſint, dicit
philoſophus,quòd verecūdia erit res proba ex ſuppoſitione hoc pacto,ſcilicet quia primo præ-
ſupponit delictum:poſtea ſequitur ipſa verecundia,quæ de ſe non eſſet proba,ſed ex ſuppoſitio-
ne:ergo non pertinet ad virum probum,quia præſupponeret vt committeret aliquid turpe: de-
inde haberet verecundiam,at hoc eſt abſurdum tribuere viro ſtudioſo, quia turpe committitur
ſponte.at vir probus ſponte non facit turpia:nec ergo ei competet habere verecundiā. [QVOD 117
ſi impudentia.]Tertia obiectio quæ non eſt admodum diſsimilis ab antecedenti,cur aufers A-
riſtoteles verecundiam à viro probo, quæ habet oppoſitam impudentiam. nam ſi impudentia
eſt res turpis,pudor videtur eſſe res proba.Ad hoc reſpondet philoſophus negando conſequen-
tiam,quia non valet,Impudentia eſt res improba,ergo verecundia eſt res proba,ſicut de aliis vi
demus oppoſitis,vt de timore, & audacia:quorum ſi alterum eſt improbum, non ſequitur vt alte
rum ſit probum:quare vir probus neutrum debet habere,ſcilicet neque impudentiam, neque e-
tiam verecundiam,quæ præſupponit delictum,quod non eſt in viro probo præſupponendum.
Notandum quòd quantum ad hoc propoſitum ſpectat quòd cauſa remota remouetur effectus,
non loquimur nunc de effectibus illis productis,quia non dependent à quibuſdam cauſis ſuis,
vt filii qui remotis parentibus ſupereſſe poſſunt. Dicimus ergo iis omiſsis quòd verecundia ſit
propter timorem dedecoris.Dedecus autem voluntarie fit,& turpitudo:ergo erit cauſa volunta
ria:ſed cauſa peccandi,& turpitudinis committendæ nunquam apud probum voluntarie fit, er-
go nec voluntaria erit. Concluditur ergo,quòd ſiquis diceret impudentia eſt res vitioſa: ergo
verecundia ſtudioſa.dicendum quòd neutrum horum eſt virtus,& quòd ſi impudētia eſt impro
bum quid,non tamen ſequitur quòd verecundia pertineat ad ſtudioſum,cum ſemper malum:&
delictum præſupponere videatur, veruntamen male operantē erubeſcere melius eſſe puto quàm
impudentem eſſe:& nullum dedecus timentem, quia videtur eſſe pudor affectus laudabilis in
iuuenibus proprie.[AT vero nec continentia.]Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua poſtea- 118
quàm oſtendit quòd verecundia non eſt virtus,ſed affectus quidam:nunc affert quandam diſpo
ſitionem laudabilem quæ etiam non eſt virtus,& hæc eſt continentia.quaſi dicat, quòd non eſt
mirandum quòd verecundia ſit laudabilis,& tamen non ſit virtus:quia ſunt etiam alia.i. diſpoſi-
tiones quædam laudabilesque,tamen non ſunt virtutes ſicut eſt continentia. Continens enim
nondum habet habitum,& quanuis in eo ratio ſuperet appetitum, tamen non ſine difficultate
& pugna.In ipſo vero temperato qui habet iam habitum virtutis, ſtatim rationis obtemperat
appetitus.ſed hæc in ſeptimo latius.Notandum quòd indignatio videtur eſſe affectus laudabi-
lis,& tamen hic potius attulit continentiam,quia videtur quadrare propoſito ſuo ob ſimilitudi-
nem quam habet cum verecundia.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM Liber Quintus.

De iuſtitia,iniuſtitia,& modis iniuſti. *Cap.I.*

DE iuſtitia autem & iniuſtitia conſideremus oportet, cir- 1
ca quales actus verſantur, & qualis nam mediocritas ſit
ipſa iuſtitia, & inter quæ iuſtum ipſum medium eſt,at-
que hæc conſideratio eundem ſeruat modum doctrinæ
quo antea dicta conſiderauimus. Videmus itaque om-
nes talem habitum dicere iuſtitiam velle, quo homines apti ſunt ad
res iuſtas agendas, & quo iuſta agunt & volunt iuſta. Eodem modo
talem habitum & ipſam iniuſtitiam dicere, quo iniurias agunt homi-
nes,réſque volūt iniuſtas. Quapropter & nobis hæc primum,vt in figu-

2 ra ſubiiciantur. Non enim in ſciẽtiis, & potentiis, atque habitibus res ſeſe habet eodem modo. Eadem nanque potentia ſcientiáque contrariorum eſſe videtur. Sed contrarius habitus non eſt contrariorum, nempe à ſanitate ſana dũtaxat, & non contraria fiunt. Dicimus enim quempiam ambulare ſane, cum perinde ambulat atque ſanus. Sæpe igitur cõtrarius
3 habitus ex contraria cognoſcitur: ſæpe etiam habitus ex ſubiectis. Nam ſi bona corporis habitudo ſit nota, & ipſa mala corporis habitudo ſit manifeſta. Et ex iis quæ bonam habitudinẽ efficiunt corporis ipſa bona habitudo ſit nota, & ex ipſa rurſus ea quæ faciunt ipſam. Si enim habitudo bona ſit ſpiſsitas carnis, & malam habitudinem raritatem eſſe carnis: & id quod efficit habitudinem bonam, efficere ſpiſſitatem in carne neceſſe eſt. At vero plerunque ſequitur, ſi alterum pluribus modis dicatur, &
4 alterum pluribus dici: vt ſi iuſtum, & ipſum iniuſtum. Videtur autẽ tam iuſtitia quàm iniuſtitia pluribus modis dici. Sed quia propinqua eſt ipſarum æquiuocatio, latet: & non ita vt iis quæ longe diſtant, eſt manifeſta. Multum enim talia differunt forma. Patet enim clauem æquiuoce dici, & eam quæ ſub collo eſt animalium, & eam qua oſtia clauduntur. Sumatur igitur quot iniuſtus dicitur modis, atque videtur iniuſtus eſſe,
5 & qui à legibus exorbitat, & qui plus capit, atque iniquus. Quare patet
6 & iuſtum eſſe eum qui legitime facit, & eum qui æquus eſt. Iuſtum ergo
7 eſt quod eſt legitimum, & quod eſt æquum. iniuſtum vero quod eſt contra leges, & quod eſt iniquum. Cum autem iniuſtus & pluris ſit auidus, non erit ipſe circa omnia bona: ſed circa ea duntaxat in quibus conſiſtit proſpera fortuna atque aduerſa, quæ ſimpliciter quidem ſemper ſunt bona, alicui vero non ſemper: homines autem illa ſibi optant, atque perſequuntur: at non oportet. Sed optare quidem ea quæ ſunt ſimpliciter bona, & ſibiipſis eſſe bona. Expetere autem ea quæ ſibiipſis ſunt bona, o-
8 portet. At enim iniuſtus non ſemper plus, ſed minus etiam expetit in iis, quæ ſunt ſimpliciter mala. Sed quia videtur & minus malum quodam modo bonum eſſe, & plus habendi cupiditas ipſius eſt boni, fit vt pluris ob id ipſum videatur auidus eſſe. Eſt autem iniquus (hoc enim continet, & eſt commune) & legum tranſgreſſor: hoc enim, legum inquam trãſgreſsio, id eſt iniquitas, omnem iniuſtitiam continet, & eſt ad iniuſtitiam omnem commune. Cum autem legum tranſgreſſor ſit iniu-
9 ſtus, qui vero legitime facit iuſtus, conſtat omnia legitima eſſe quodammodo iuſta. Ea nanque quæ à facultate ferendarum legum ſunt definita, legitima ſunt, & horum vnumquodque iuſtum dicimus eſſe. Ipſę autem leges de omnibus dictant, coniectantes aut communem omnium vtilitatem, aut optimorum, aut principum, vel virtute, vel aliquo alio tali modo. Quare vno modo dicimus iuſta ea quę felicitatẽ eiuſque partes ſocietati ciuili efficiunt & conſeruant. Præcepit autem lex & ea agere,

quæ ad virum pertinent fortem, vt non deſerere locum in acie, non fu-
gere, nõ abiicere arma. Et itẽ ea quæ ſunt temperãtis. Vt nõ committere
adulteriũ, nõ libidine vti. Et etiã ea quæ ſunt mãſueti, vt nõ pulſare, non
cõuitia dicere. Et in cæteris idẽtidem virtutibus atque vitiis: alia iubens,
alia vetans. Recte quidem ea quæ recte poſita eſt: deterius autẽ * quæ in-

ὁ ἀπεσχεδιασμένος.

conſulte eſt exarata. Hæc igitur iuſtitia, perfecta quædã eſt virtus: at non 10
abſolute, ſed ad alium. Atque ob idipſum iuſtitia præclariſsima perſæpe
virtutum eſſe videtur. Et neque eſt heſperus ita, neque lucifer admirabi-
lis. Et prouerbio dicere cõſueuimus. Iuſtitia in ſeſe virtutes continet om-
nes. Atq; perfecta maxime virtus eſt: quia perfectæ virtutis eſt vſus, idq; 11
eſt ex eo quia nõ ad ſe ſolum; ſed ad aliam etiã is qui ipſam habet: vti vir-
tute poteſt. Cõplures enim in propriis quidem vti poſſunt: ſed in iis quæ
ſunt ad alium nequeunt. Et propterea ſentẽtia * Biantis illa bene ſeſe ha-

Biantis. β Sophocles adſcribit Sodonii Laertius Pittaco, ἀρχὰ τὸν ἄνδρα δείξει.

bere videtur, * Magiſtratus virum oſtendit. Ad alium enim eſt: & in ſo-
cietate iam ipſe magiſtratus conſiſtit. Ob id autem ipſum & alienum bo
num ipſa iuſtitia ſola virtutum eſſe videtur: quia ad alium eſt: agit enim
ea quæ alii vel principi vel reipublicæ conferuut. Peſsimus igitur eſt qui
ad ſeipſum, & ad amicos vtitur prauitate. Optimus autem non qui ad ſe- 12
ipſum: ſed qui ad alium vtitur ipſa virtute. Hoc enim eſt opus difficile.
Hæc igitur iuſtitia non pars virtutis: ſed tota eſt virtus. Similiter & iniu- 13
ſtitia huic contraria non vitii pars: ſed totum vitium eſt. Quid autem
intereſt inter hanc iuſtitiam & virtutem ex iis quæ diximus innoteſcit.
Sunt enim idem. eſſe autem nõ eſt idem. Sed quo quidem eſt ad alium, 14
eſt iuſtitia: quo vero talis eſt habitus ſimpliciter virtus.

Commen.

De iuſtitia autem & iniuſtitia.] Poſtea quàm philoſophus diligentiſsimè docuit de omnibus virtutibus moralibus, quas in ſecũdo ſibi declarãdas propoſuit: in hoc quinto libro docet de ipſa iuſtitia, quæ præclariſsima virtus eſt, & cognitu difficillima, nec ſine ratione poſterior in ordine collocatur. Nam cum dicatur multipliciter, ſit aliquo modo tota virtus, & quaſi aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus moralibus, merito conſentaneum fuit ad eius notitiam præbendam prius noſſe alias omnes virtutes. Diuiditur autem hic liber in tres partes principales, In prima docet de iuſtitia proprie dicta. In ſecunda de æquo & bono: in tertia verò de iuſtitia quæ non eſt propria, ſed per tranſlationẽ, & ſimilitudinẽ dicitur talis. Prima pars duos cõtinet tractatus, & aliæ duæ duos. Itaque quatuor ſunt tractatus. Primus tractatus rurſus diuiditur in quinque capitula: in primo docet de iuſtitia in cõmuni, deſcribẽdo, & diuidendo ipſam in iuſtitiam legalem ſiue legitimam, & iuſtitiam particularẽ quæ eſt pars. In ſecundo docet de iuſtitia particulari & definit, & diuidit eam in duas ſpecies. ſ. in cõmutatiuam, & diſtributiuã. In tertio oſtẽdit quomodo oportet ſumere mediũ in iuſtitia diſtributiua. In quarto quomodo ſumitur mediũ in iuſtitia cõmutatiua. In quinto excludit errorẽ circa mediũ iuſtitiæ, & refellit opinionẽ pythagoricorũ. Sed diligẽter cõſiderãdus eſt philoſophi ordo, qui vt in aliis multis: ita etiam in hoc libro mirabilis eſt. In hoc autẽ capitulo primo incipit à quodã confuſo, & cõmuni quaſi deſignãdo ſecundum cõſuetudinem ſuam ea quæ poſtea pingere vult. Deinde gradatim ea aperit & diſtinguit. Nã cum ſint quatuor termini. ſ. iuſtitia, iuſtũ, iuſte agere & ius: de omnib9 vel pluribus iſtis loquitur pene ſimul. Poſtea verò ſucceſsiue aperit omnia vt ſunt, & qualia ſunt. Primo igitur deſcribit iuſtitiã, & iniuſtitiã in cõmuni, vt aliquã notitiã quaſi per figurã tradat de ipſis. Deinde vt cõfuſionem tollat, oſtẽdit quod iuſtitia & iniuſtitia dicitur multipliciter, & incipit diuidere ipſas oſtẽdẽdo ꝙ alia eſt iuſtitia legalis quę dicitur tota: alia particularis: & ſimiliter iniuſtitia. Et cũ velit oſtẽdere iſtos habitus loquitur in cõcreto, ſumẽdo iuſtos & iniuſtos, & res tales quæ magis percipiũtur quã habit9 in abſtracto, ſicut etiã ſuperius ſe-

cit cum loqueretur de magnanimitate sumpsit magnanimum. In hoc autē principio pauca tangit de particulari iustitia vt aliquantulū innotescat: quia de hac latius dicet postea resumendo eam, cum de ipsa tractare videatur esse sua principalis intentio: de iustitia verò legali dicit plura in hoc loco, quia posterius eam omittet, & tamē vult vt de ea habeatur notitia, ne incidamus in æquiuocationem, & alteram pro altera sumamus. Ea autem declarata resumit iustitiam particularem vt distinctè & late doceat de ea, diuidendo in partes suas vt in sequētibus apparebit. Sed intelligēdum, quod antea declarauit primo virtutes quæ versantur circa affectus, vt est fortitudo, & temperātia: deinde eas quæ sunt quasi mediæ, id est partim circa affectus, partim circa actus vt est liberalitas, & huiusmodi. Nūc autem in ordine eam virtutem declarat quæ est circa actus, & cum in illis attenderētur mediocritates primo circa affectus, & ex cōsequenti circa actus. hic verò attēditur quomodo sint circa actus, & quomodo iustitia ad alium operetur. quare post doctrinam illarum ponitur hæc in ordine, & ob superiorē rationem etiam, quia iustitia dicitur aliquo modo tota virtus, & oportebat antea cognoscere omnes virtutes ad hāc cognoscendam, quæ aliquo modo dicitur esse aggregatū quoddam ex illis vt antea diximus. Primum autem capitulū diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebūt. In prima igitur parte philosophus proponēdo intētionem suam dicit quòd nunc oportet cōsiderare de iustitia & iniustitia. Primo circa quos actus versatur. Secundo qualis mediocritas sit. Tertio inter quæ sit tanquam inter extrema iustū ipsum vt mediū, & per hæc tria videtur iustitia differre à cęteris virtutibus. Nam per primum differt, quia cæteræ virtutes sunt circa operationes internas, & ipsos affectus: posterius verò circa actus externos: iustitia autē cum non cōsistat in affectu primo, attēditur & versatur circa actus: per secundū modū differt iustitia ab aliis virtutibus, quia illæ sunt in medio rationis quo ad nos: iustitia verò est in medio rei, & quod sumitur ex parte rei, per tertium modum differt ab aliis: quia quælibet virtus est mediocritas inter extrema vt inter excessum & defectū: quorū vterque est habitus, & alter ab alio distinctus. Iustitia verò est in medio alio pacto, quia ambo extrema occupat iniustitia sicut inferius suis locis apparebit. Addit postea philosophus ꝙ in declaranda iustitia vtetur doctrina vt antea, quia non demōstratiuam per causam, sed ea qua vsus est in reliquis virtutibus. [VIDEMVS itaque.] Hæc est secūda pars huius capituli, in qua affert descriptionē iustitiæ & iniustitiæ in genere secūdum cōmunem sentētiam hominum, & primo iustitiam dicit esse habitū, per quē homines disponūtur ad agēdum, & per quem volunt & agūt res iustas: secūdo iniustitiā dicit esse habitū, per quē homines disponūtur ad operandū, & volūt & agūt res iniustas. Has autē descriptiones præsupponere videtur quasi figuram quandam: quam postea pingere oportet. Notādum quòd istæ descriptiones bene assignatæ esse vidētur, si sumātur iustitia, & iniustitia in genere. Dicit enim ꝙ iustitia est habitus, per quē homines sunt apti, & dispositi ad res iustas agendas. Nam sicut per quālibet virtutē homines sunt apti ad operādum ea quæ fiūt secūdum virtutē illam: ita per iustitiā in sexto. Virtus enim moralis intētionem facit rectā. Addidit postea, agūt & volūt, quia nō sequitur, producit iustas operationes, ergo est iustus: sed oportet operationes producere secūdum habitum talis virtutis per volūtatē, & electionē, ideo bene addi volūt. Dicūt etiam nōnulli ꝙ per hoc philosophus innuit in quo subiecto est iustitia, scilicet in volūtate non autē in appetitu sensitiuo, sicut sunt aliæ virtutes morales, quæ non reducuntur ad iustitiā, sed de hac materia, & de subiecto virtutū moralium alius dabitur cōmodior locus dicēdi: hoc autem dicimus quia variæ fuerunt opiniones de subiecto virtutū. Quidā dixerunt omnes virtutes morales esse vt in subiecto in appetitu sensitiuo, quidā in voluntate, quidā in appetitu & voluntate simul, quidā omnes in appetitu præter iustitiam quam in volūtate collocarūt, tamen non ostēditur causa cur ipsa iustitia non sit etiam in appetitu sensitiuo, cum sit habitus, qui videtur etiā moderari quoquo modo affectū internum vt cæteræ virtutes: sed hāc disputationē in alium locū differamus. [NON enim in sciētiis.] Probare videtur philosophus illas descriptiones bene fuisse assignatas, quia non ita fit in habitibus vt in potētiis, & sciētiis quæ sunt cōtrariorum: at cōtrariæ operationes non fiunt ab eodem habitu, sed à contrariis habitibus: ideo in assignatione iustitiæ non oportuit ponere contraria, nec etiam in assignatione iniustitiæ, sed vtrūque habitū definire per ea quæ sunt sibi propria, & accōmodata, nam incōueniens fuisset dicere quòd iustitia est habitus per quē operamur res iustas & iniustas. Verum sciētia, & potētia suscipiunt cōtraria, & per cōtraria definiri possunt: vt visus est potētia visiua nigredinis, & albedinis: & sciētia est nigri, & albi veri & falsi: sed habitus iustitiæ non est iustorum & iniustorum, & hoc probat exēplo. nam sanitas est veluti quidam habitꝰ corporis, à quo proficiscūtur omnes operationes non læsæ, non autē ab eodē habitu proficiscuntur operationes læsæ, quare sanitas non est cōtrariorum: potētia verò, & sciētia est cōtrariorum, cum iustitia, & iniustitia non sint sciētiæ nec potētiæ, sed habitus: ideo vnaquæq; ex sibi accommodatis definita est opposito modo, & non vna atque eadē ex cōtrariis. Dubitatur hac in parte, quia dicere quispiam posset: tēperantia est circa voluptates & dolores. Fortitudo circa timores, & audacias vel fiducias, quę sunt cōtraria: ergo habitus est contrariorū vt sunt istæ virtutes: præterea sciētia est cōtrariorū, sed sciētia est habitus, ergo habitus est cōtrariorū. Cōtra philosophū,

dicendum quòd habitum esse contrariorum duobus modis considerari potest, aut subiectiue &
obiectiue & operatiue.Itaque cum dicitur quod fortitudo,& temperantia est cõtrariorum,di-
cendum quòd obiectiue versatur circa timores & fiducias,quæ sunt cõtraria:non tamen actiue,
quia operationes quas producit semper sunt fortes:& non cõtrariæ, id est nunc fortes nunc non
fortes. Ad secundam rationem dicendum quòd verum est sciẽtiam esse habitum, sed duplex est
habitus,scilicet actiuus & speculatiuus.Scientia est habitus speculatiuus,iustitia actiuus:& de a-
ctiuo loquitur hic philosophus,considerando eum secundũ suas operationes.Itaque non sequi-
tur quòd si habitus speculatiuus sit contrariorum, vt scientia, quòd sit habitus actiuus etiã con-
trariorum,& præsertim si sumatur se cundum suas operationes,quas non producit contrarias vl-
lo pacto:quinetiam si sumamus scientiam secundum operationes suas,& si sit rerum contrariarũ
vt ostendimus:tamen secundum eam forsitan non dicemus nos producere operationes contra-
rias,scilicet ignorantiæ operationes: verũ scientia consideratur hic vt habitus perceptiuus con-
trariorum.[SAEPE igitur fit.]Cum superius posuerit exemplum in sanitate,dicendo quòd illi sa 3
ne incedunt,qui ambulant vt sani:quòd etiam percipi videtur ex his qui ambulant vt ægri, quia
sani non ambulant vt ægri,ideo tanquam obortum videtur inferre ex supradictis quod sæpe con
trarius habitus cognoscitur ex contrario habitu.& cum hoc modo cognoscatur,& etiã aliis mo
dis,ideo ponit tres modos.Primus est ex contrario habitu vt diximus.Nam si bona habitudo sit
manifesta,item & ex ea mala habitudo innotescit. Secũdus est ex subiectis, quãdoque vero sub-
iectum ex habitu percipitur.Nam si est bona habitudo spissitas carnis, cõsequens est vt mala ha
bitudo sit raritas carnis. Tertius modus est ex causa effectiua , & interdum causæ effectiuæ ex
habitibus,& item ex his quæ bonam habitudinem efficiunt corporis, ipsa bona habitudo,& re-
liqua in textu.Bene igitur allatæ sunt descriptiones illæ iustitiæ & iniustitiæ,cum ex perceptio-
ne vnius habitus contrarii,percipiatur alius habitus contrarius. Bene etiam explicauimus mo-
dos quibus cognoscitur habitus. Nam ex habitu cognoscitur subiectũ, & causa à qua proficisci-
tur talis habitus:& ex subiecto econtra, & causa cognoscitur talis habitus vt dictum est.Notan
dum quòd ex cognitione alterius cõtrarii emergit cognitio alterius,& hoc modo multi philo-
sophi venabantur cognitionem alterius contrarii:vt si albedo est color disgregatiuus visus: ni-
gredo erit color congregatiuus,& sic definitio contrarii non ostẽditur omnino,& proprie, sed
innotescit aliquo modo.[AT verò plerũque sequitur.]Hæc est tertia pars huius capituli,in qua
philosophus posita descriptione iustitiæ in genere, & in cõmuni cum ipsa multifariam dicatur, 4
diuidit eam in suas partes subiectiuas.Dicit autem in primis quòd plerũque fit vt si vnum con-
trariorum dicitur multifariam & alterũ etiam: non est tamen hoc verũ in omnibus, sed in mul-
tis:& affert hoc ad propositum suum de iusto & iniusto,quorũ vtrũque multifariam dicitur, ex
quo etiã iustitia & iniustitia multis modis dicentur:tamen hoc non videtur in ipsis valde mani-
festum,quia ea de quibus iustitia & iniustitia dicitur,non multũ vidẽtur inter se differre:sed la-
tet ęquiuocatio in illis.verũ affert exemplum eorũ quæ sunt ęquiuoca,& multipliciter dicũtur,
tamen eorũ æquiuocatio est manifesta,quia valde sunt inter se diuersa atque distracta.Aequiuo
ca verò dicũtur vt in prædicamẽtis ostendit philosophus,quorũ nomen cõmune est,ratio verò
substãtiæ diuersa secũdum illud nomẽ.Sed ea quorũ æquiuocatio manifesta apparet,sunt,vt cla
uis.Significat enim & instrumẽtum quo ostiũ clauditur,& ossa quę sunt sub collo animalis:hoc
& si sit cõmune nomẽ,tamẽ ratione substãtię manifestissimè apparet esse diuersa.Notãdũ quòd
eorũ quæ dicũtur multipliciter,quædã manifeste differũt,quædã latẽt. Quãdoque enim ea quæ
sunt sub eodem nomine,habẽt rationẽ aliquo modo similẽ,& illa vidẽtur aliquo modo propin
qua:sunt autẽ plura huiusmodi quæ dicũtur partim æquiuoca,partim vniuoca: sicut est de ani-
ma quæ dicitur vegetatiua,sensitiua & rationalis,& cõmune est nomẽ, & ratio quoquo modo si
milis, licet prius de vna quã de altera prædicetur, & dicatur,& sit diuersa species earũ: quædam
verò sunt quæ habẽt tantum cõmune nomen:rationẽ verò penitus distractã. & ista vidẽtur esse
æquiuoca casu,vt canis qui dicitur æquiuoce de marino,& cœlesti, & terrestri cane,& in iis fa
cile patet æquiuocatio:in iustis verò,& iniustis quæ multifariã dicuntur æquiuocatio videtur
latere.[SVMATVR igitur.] Nunc philosophus incipit diuidere iustitiã,& iniustitiã:& primo
ꝓbat quòd iustus multifariã dicitur hoc pacto.Iniustus dicitur multifariam: at sæpe fit vt quot 5
modis dicitur vnũ oppositorũ,tot dicatur & alterũ:ergo iustus qui est cõtrarius iniusto,dicetur
multifariã.Etenim ex magis noto nobis.i.iniusto procedit philosophus ad declarãdum iustum
nobis minus notũ,tũc vltra iniustus dicitur multifariã.s. duobus modis.Nam trãsgressor legum
& is qui est pluris cupidus qui etiã dicitur iniquus,iniustus appellatur,ergo iustus dicetur mul-
tipliciter.s.seruator legum,& qui non est pluris cupidus,sed æquus.Præterea dicit quòd tot mo
dis dicitur iustũ,& iniustũ.i.operatio iusta & iniusta, quot modis dicitur iustus & iniustus: sed
ista dicuntur bifariam,ergo etiam iustũ & iniustũ:quare iniustum erit trãsgresio legum, & cu-
piditas pluris vt ita loquar.Similiter etiam iustitia,& iniustitia dicetur bifariã per locũ à cõiu-
gatis.[ATQVE iniquus.]Hoc non est tertium membrũ, sed est declaratiuum eius qui plus ap- 6
petit,quasi dicat,philosophus qui plus appetit.i. iniquus. Notãdũ quod fit sicut supradixim9,vt

ab altero contrariorum cognoſcatur alterum,& hoc non indifferenter,ſed quando vnum eſt notius altero,ſicut hic fit vbi iniuſtitia eſt notior iuſtitia,& iniuſtum iuſto,& iniuſtus iuſto. Nam vitia magis cognoſcuntur cum habeant latitudinem,& pluribus ac pluribus modis fiant, & committantur. Virtutes autem conſiſtunt in puncto,& medio indiuiſibili,& difficile eſt mediũ attingere. Quare ex magis noto proceſsit philoſophus ad declarandum minus notum nobis: præterea bene poſuit hunc ordinem etiam vt per hominem iuſtũ declararet operationem, & per operationem habitum.

7 [CVM autem iniuſtus.] Hoc loco declarat philoſophus membra diuiſionis allatæ,& dicit cum iniuſtus ſit is qui pluris eſt cupidus,non dicetur cupidus abſolute omniũ bonorũ,ſed eorum quæ dicuntur fortunæ bona,& externa vt diuitiæ,honores & huiuſmodi, at iſta dici videntur ſimpliciter, & de ſe bona: at non ſemper alicui ſunt bona vt probo viro ſunt bona tanquã inſtrumẽta ad exercitationes virtutum,improbo vero mala propter abuſionem illorũ,& addit vlterius quòd homines ea bona quæ de ſe talia eſſe vidẽtur,petũt ſibique adeſſe precantur, de ipſorũ vſu nihil cogitãtes,nec ſecum reputantes quòd in perniciem eorum ſe vertere poſsint. Multi enim vt in principio inquit ob diuitias periere, quare precari debemus quòd ea quæ ſunt ſimpliciter bona,ſint etiam nobis bona,& expetere vt adſint nobis ea quæ nobis ſemper,& abſolute ſunt bona,vt ſunt bona interna. Notandũ quòd diuitiæ, & alia huiuſmodi externa quæ hic dicuntur ſimpliciter bona: proprie nec bona,nec mala dici poſſunt,tamen ſi alterutrũ dicendũ ſit,bona potius appellãtur quàm mala. verum diuerſificantur ſecundũ vſum,ſed quãtum ad hoc propoſitũ ſpectat,bonũ bifariam capere poſſumus,aut vere proprie bonum quod eſt perfectio hominis,aut bonũ aut inſtrumentum,hoc ſecundo modo dicere poſſumus de externis quod ſunt bona quibus vtimur tanquam inſtrumẽtis ad exercendas operationes virtutum. Verũ vt ad propoſitum redeamus cupidus pluris dicitur ille: qui ſibi plus de bonis externis expetit quàm ſit æquum.

8 [AT enim iniuſtus.] Cum iniuſtus ſibi plus bonorũ externorũ expetat quàm cõueniens ſit,ſtatim ſequitur quòd etiam minus malorum externorũ vt minus habere paupertatis,minus tributorum,& ſimilium: itaque nõ ſemper dicitur iniuſtus plus appetens: ſed etiam minus interdũ appetens,tamen cõmuniter dicitur appetens pluris quia reuertitur pene in idem cũ dicitur appetens, plus bonorum,& minus malorum, quia appetens minus malorum videtur eſſe plus boni appetens cum minus malum habeat aliquo modo rationem boni,inquantum eſt eligibile,in duobus enim malis,vt inquit Cicero,cum fugiendum maius ſit: minimũ eſt eligendum,ex quo ſit vt minus appetens mali ſit plus appetens boni, & ideo erit pluris cupidus quàm æquũ ſit,ergo & iniquus etiam transgreſſor legum,nam iniquitas cõprehendit omnem iniuſtitiam,& improbitatẽ. Itaque omnis iniuſtus ſiue ſit plus ſiue minus appetens,eſt iniquus,& trãſgreſſor legũ. Sed notandũ quòd philoſophus dicit inferius quòd eſt iniuſtitia quæ eſt transgreſſio legũ,& nihil differt à tota vitioſitate niſi ratione. Nam iniuſtitia dicitur ad aliũ: tota vitioſitas ad ſeipſum vt patebit inferius, eſt etiam alia particularis iniuſtitia, quæ non eſt tota vitioſitas,ſed ſpecies vitii. Cum igitur philoſophus dicit quòd plus appetẽs eſt iniquus: poſſumus dicere quòd eſt iniuſtus ille particularis vt iniquus comprehendat plus,& minus appetens: vt iniuſtus particularis poteſt etiam dici,eſt iniquus,id eſt transgreſſor legum vt iniquus extendat ſe ad plura.i.ad omne genus improbitatis,ita vt omnis plus appetens ſit iniquus, & traſgreſſor legum,non autem econtra,quia poſſunt eſſe aliæ ſpecies improbitatis,& trãſgreſsionis legis, quæ non erit iniuſtitia illa particularis,quæ eſt pars vitii,& pars iniuſtitiæ totius.

9 [CVM autem legũ transgreſſor.] Hæc eſt quarta pars huius capituli. In qua philoſophus declarat iuſtitiam, quæ dicitur tota virtus,& legalis ſiue legitima,& primo determinat de iuſto tali,quia nobis eſt notius, deinde de iuſtitia: probat autem quòd omnia legitima ſunt quodammodo iuſta. Illa omnia quæ ſunt inſtituta,& determinata à legibus ſunt quodammodo iuſta: ſed omnia legitima inſtituuntur à legibus,ergo ſunt quodammodo iuſta. Notandum quod philoſophus dicit quodammodo: quia aliquid legitimum videtur iuſtum huic ciuitati,quod alii ciuitati non eſſet propter differẽtiam rerum pub.& gubernationum. Nam in repub. quæritur æqualitas ſecundum libertatem, in gubernatione optimatũ ſecũdum virtutem. Poſt hæc dicit philoſophus quòd leges de omnibus dictant coniectantes cõmunem vtilitatem prouidẽdo in omnibus: & videtur tangere tres ſtatus gubernandi ciuitates.ſ. rempub. optimates,& monarchiam: in omnibus leges prouident tribuẽdo pœnas,& præmia vel ſecundũ virtutem vel merita vel alio modo. Hæc cũ ita ſint,dicit philoſophus nos vno modo dicimus iuſta ea quæ efficiunt,& conſeruant felicitatem ciuilem, iubẽt enim leges ea quę ſunt viri fortis,& temperati,& ſic in aliis virtutibus reſpectu ciuilis ſocietatis vt ipſa fiat,& conſeruetur quod ad fieri poſsit felix.& dicit quòd illa lex eſt bona quæ recte, & conſulte poſita,quæ autem temere: mala eſſe videtur. Plato vero dicebat non eſſe eas appellãdas leges,quæ improbæ eſſent. Notandum quòd omnes operationes quæ pertinent ad vnamquãq; virtutem,faciunt,& conſeruant talem virtutem. Ex virtutibus autem,& operationibus ſecundũ virtutem emergit ipſa felicitas,quare cum leges determinent de omnibus quæ faciũt,& conſeruant felicitatem humanam,iſta autem ſunt operationes ſecundum virtutem,conſtat omnia legitima eſſe iuſta. Propoſitum enim ipſarum legum,& omnium legumlatorum, & gubernatorum ciuitatũ eſſe debet felicitas cõmunis,& ciuilis ſocietatis quoad fieri poteſt,vt ſicut medico ſani-

tas,ita gubernatoribus ciuitatũ,& cõditoribus legum ſuorũ ciuiũ ſal⁹, & fœlicitas propoſita ſit. 10
[HAEC igitur iuſtitia perfecta.]Declarauit ſuperius philoſophus de iuſto legitimo ꝙ eſt nobis notius:nũc de ipſa iuſtitia legitima dicẽdo,quòd eſt perfecta virtus nõ ſimpliciter, & abſolute, ſed ad aliũ vt patebit inferius,& item eſt tota virtus, vnde perſæpe omniũ virtutũ præclariſsima eſſe videtur,& neq; heſperus neq; lucifer ita mirabilis vt Euripides inquit.Heſperus & lucifer eadẽ eſt ſtella.ſ.Veneris,& in ortu dicitur lucifer,quia præcedit ſolem:in occaſu heſperus quia ſequitur.Affert poſtea aliã auctoritatẽ Theognidis poetæ, qui dixit iuſtitiã cõtinere in ſe omnes virtutes.Duo igitur propoſuiſſe videtur,vnũ quòd iuſtitia eſt perfecta virtus non abſolute, ſed in vſu ad aliũ.Itẽ quòd ipſa eſt tota virtus cũ cõtineat omnes virtutes.[ATQVE perfecta.]
Probat illud primũ philoſophus quod propoſuit hoc pacto:illa virtus, qua poteſt ſtudioſus vti 11
nõ ſolũ ad ſe,ſed ad aliũ,eſt virtus maxime perfecta:ſed iuſtitia legitima eſt huiuſmodi, ergo eſt perfecta virtus:patet ratio quia virtus perficit habentẽ,quòd ſi vltra hoc ſtudioſus poteſt vti tali virtute ad aliũ erit profecto illa virtus valde perfecta,quia additur virtuti id quod eſt difficile, ſcilicet bene operari ad aliũ,quia poteſt quis facilius ſe bene gubernare quàm ſeipſum, & alios, & ꝓpterea bene dictũ eſt à Biãte ꝙ magiſtratus virũ oſtendit,& hanc ſententiã laudat philoſophus,quia magiſtratus eſt adminiſtratio quædã ad aliũ.i.ad cõmune bonũ in ſocietate ciuili.Ob id autẽ ipſum.Ex ſupradictis infert vnũ obortũ.ſ.quod ex eo ꝙ virtus eſt ad aliũ nõ dicitur bonũ habentis bonũ:ſed alienũ,cũ reſpiciat bonum alterius & humanæ atq; ciuilis ſocietatis bonũ ex quo perfecta,& præclara virtus eſſe videtur iuſtitia: in qua vt inquit Cicero ſplẽdor eſt virtutis maximus:ex qua viri boni nominãtur.[PESSIMVS igitur.]Affert aliud obortũ ſiue correlariũ ex ſupradictis ad idem propoſitũ.Nam ſi ille eſt optimus qui non tantũ ad ſeipſum : ſed 12
ad alios virtute vtitur:e conuerſo ille erit deterrimus qui & ad ſeipſum,& ad alios vtitur prauitate,& eſt quaſi probatio ſententiæ ſuæ ab oppoſito.Et notandũ eſt ꝙ philoſophus loquitur hic de actiuis,nã ſpeculatiua virtus excellẽtior eſt,quàm actiua:licet tantũ habentẽ perficiat. Excedit enim nobilitate vt patebit in ſexto.[HAEC igitur iuſtitia.]Probat quòd iuſtitia legitima eſt
perfecta virtus:nunc declarat ſecundũ quod propoſuit.ſ.quòd eſt tota virtus cuius probatio ex 13
ſupradictis colligi poteſt,vt concludendo dicatur quòd illa virtus ad quam pertinet vti qualibet virtute eſt tota virtus,ſed iuſtitia legitima eſt huiuſmodi,ergo iuſtitia legitima eſt tota virtus.[QVID autẽ intereſt.]Hac in parte philoſoph⁹ videtur remouere obiectionẽ quæ oriri po
tuiſſet ex dictis.Nã potuiſſet aliquis dicere:ſi iuſtitia eſt tota virtus, ſuperflue videtur philoſo- 14
phus eam afferre præter enumeratas virtutes.Dicit ergo philoſophus quod differentia quæ eſt inter virtutẽ totã,& ipſam iuſtitiã patet ex dictis.Diximus enim ꝙ eſt tota virtus nõ ſimpliciter,& abſolute,ſed cũ hac exceptione,vt ſit tota virtus ad aliũ.Itaq; ſunt idem re, differũt autem ratione.Nam ſi capiãtur omnes enumeratæ virtutes,& cũ ipſis etiã iuſtitia particularis,tunc dicemus quod hoc aggregatũ eſt tota virtus,ſumẽdo eam abſolute. Verũ ſi ſumatur quòd earum ſiue huius aggregati vſus ad aliũ,tunc illa eadem tota virtus hoc modo ſumpta dicetur iuſtitia. Dubitatur circa ea quæ dixit philoſophus quòd iuſtitia legitima eſt tota virtus. Nam variæ fuerunt de ea opiniones.Quidam enim dixerunt hanc eſſe virtutem quãdam diſtinctam ab aliis,ſicut eſt fortitudo,tẽperantia,& aliæ inter ſe virtutes diſtinctæ, veluti quædam ſpecies virtutis. Probãt hoc pacto,illa ſunt diuerſa,& diſtinguũtur quorũ ſubiecta ſunt diuerſa: ſed ſubiectum in quo eſt iuſtitia eſt voluntas,vt illi aiunt.Appetitus verò eſt ſubiectũ in quo eſt tẽperantia &c:ergo iſtæ virtutes erunt diſtinctæ inter ſe,cum habeãt diſtincta ſubiecta in quibus ſunt. Verũ ſiquis diceret quòd hæc eſt præſtantior cõtra eos,ergo eſt tota:nõ valet conſequẽtia, cũ homo ſit præſtãtius animal,quàm equus,& tamen non eſt totũ animal.Hæc opinio nõ videtur vera,& reſpondendũ ad eorũ argumentum hoc modo.Cum enim dicunt.quorum ſubiecta ſunt diuerſa:ea etiã diuerſa ſunt:cõcedo ſi accipiatur vnũ particulare ſubiectũ:ſed accipio quandam potentiam cõmunem ipſius animi in qua conueniũt appetitus & volũtas:& in illa potẽtia cõmuni dico hãc virtutem eſſe veluti habitum aggregatum ex cunctis virtutibus:in eo ſubiecto & in ea potẽtia, quæ appellari poteſt voluntas adepta,vniuntur enim inter ſe per ipſas virtutes:cũ appetitus irrationalis de ſe fit per obedientiã rationalis,& vnitur cũ voluntate,& in illa potentia dicere poſſumus quod eſt iuſtitia legitima:quæ eſt tota virtus ad aliũ.nam illud aggregatum omnium virtutum ſi ſumatur vt eſt perfectio habentis ad ſeipſum dicetur tota virtus:ſin verò vt eſt ad aliũ:dicetur iuſtitia legitima.Præterea ſunt alii qui etiam alia ratione compulſi dixerunt iuſtitiam hãc non eſſe totam virtutem,& arguebant hoc pacto,Si iuſtitia eſt tota virtus:iniuſtitia erit tota vitioſitas vt ita loquar.Et qui haberet talem iniuſtitiam haberet totam vitioſitatem & omnia vitia in ſe:quod nõ videtur poſſe fieri.quomodo enim habebit ſimul auaritiam,& prodigalitatem, audaciam,& timiditatem,& huiuſmodi,quæ in eodem ſimul eſſe non poſſunt?quare nemo poterit eſſe vitioſus ſecundum talem iniuſtitiam.Horum quoq; opinio nõ videtur eſſe vera licet ipſi ſuis rationibus magis appropinquent ſententiæ philoſophi.Dicendum igitur primum tota virtus vt perfectio quædã poteſt eſſe in viro ſtudioſo:quia ſimul ſumptæ poſſunt eſſe in eodẽ cum nõ cõtrarientur inter ſe.Quòd ſi omnia vitia nõ poſſunt eſſe ſimul in eodem,nõ ſequitur ꝙ nõ poſsint eſſe virtutes.Illud enim eſt ex ratione vel cõditione vitiorũ, quæ ita inter ſe cõtrarian-

tur vt simul se compati non posint.Malum enim,vt inquit antea philosophus,seipsum destruit. Quare erit vitiositas tota eorum vitiorum quæ simul esse possunt.Philosophus itaque hanc opinionem habere videtur quòd homo habeat potentias & aptitudines:secundum quas omnes virtutes suscipere posit.Verum cum istæ potentiæ sint particulares habebit vnaquæque suam virtutem tanquam in sua sede collocatam:quæ erit perfectio talis potentiæ.Redundare autem postea videtur quædam potentia communis quasi quidã nodus ab illis virtutibus compactus, & in tali potentia erit aggregatum omnium istorum virtutum tanquam quoddam totum ex virtutibus simul sumptis constitutum.Non enim anima dicitur secundum vnam partem vel potentiã esse perfecta:cum autem omnes partes vel potentiæ sunt perfectæ: oritur quoddam totum ex illis perfectionibus simul sumptis, & hæc est tota virtus,quæ ob suam perfectionem cum extenditur ad alium aliquod nomen habere debet.sit A.sed melius est vt vocetur iustitia legitima, quia leges iubent omnia opera virtutis fieri,& etiam ad alium,& ad commune bonum ciuitatis,& ideo appelletur iustitia secundum leges. Nam vt uidebimus paulo post, alia est iustitia particularis quæ est una species uirtutis,& differt ab hac ut apparebit:hæc sufficiunt pro declaratione, sed de subiecto iustitiæ alio loco dicendum erit.

Quid iustitia particularis, & quotuplex. Cap.II.

15 QVærimus autem eam iustitiam,quæ virtutis est pars.Est enim quædam vt diximus. Et item iniustitiam eam : quæ pars vitii quædam est.Esse autem hanc iniustitiam,hoc indicat signũ. Qui nanq; cæteris vitiis operatur, iniuriam quidem facit, at non plus capit.Vt qui clypeum timiditate proiecit, aut qui conuitia ob iracundiam dixit,aut qui non attulit ob illiberalitatem per pecunias opem.At cum quispiam sæpe plus capit:nullo tum eiusmodi vitiorum is operatur,nec etiam vniuersis,aliqua autẽ prauitate.Vituperamus enim illum,atq; ob iniustitiam,est ergo alia quædam iniustitia : vt pars totius iniustitiæ quædam & iniustum itidem quoddam : vt pars totius iniusti.
16 Quod quidem est præter legem. Præterea si quidam lucrandi causa facit adulterium,atque pecunias accipit,quidam erogat,damnúmq; patitur ob cupiditatem:hoc quidẽ intemperans potius quàm pluris auidus, ille autem iniustus,sed non intemperans esse videbitur.Patet ergo talem
17 illum videri,quia lucratur. Insuper aliæ quidam omnes iniuriæ : ad aliquod semper vitium rediguntur. Vt si commiserit quispiam adulterium: ad intemperantiam.Si deseruerit in acie socium:ad timiditatem.Si pulsauerit quempiam:ad iracundiam. Sed si lucratus fuerit : ad nullam aliã prauitatẽ, quàm ad iniustitiam ipsam refertur. Quare perspicuum est
18 præter totã,aliam esse quandam iniustitiam partẽ vniuocã: quia definitio genere est in eodẽ. Ambę nanq; id possunt, vt sint ad aliũ. Verũ hæc quidem circa honorẽ versatur,vel pecunias,vel salutẽ,vel si quo vno nomine cõplecti hæc vniuersa possumus:& ob voluptatem quæ fit à lucro. Illa verò circa omnia ea,in quibus studiosus versatur.Iustitias igitur esse plures:& aliam quandam esse præter ipsam totam virtutem perspicuum iam euasit. Sed quænam sit & qualis: sumamus deinceps oportet. De-
19 terminatum est itaque iniustum quidem esse quod est contra leges: & quod est iniquum.Iustum autẽquod est legitimum:& quod est ęquum. Iniustitia igitur antea dicta est:à qua proficiscitur id iniustum quod contra leges dicimus esse.* At cum iniquum & iniustum quod contra leges est, non idem sit: sed alterum ad alterum sese habeat vt pars ad totum

Ista desiderãtur in Greco codice, quæ

tamē habet vetus interpres ἐπεὶ δὲ τὸ πλέον καὶ ἄνισον οὐ ταὐτὸν, ἀλλ' ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον .i. Quum autē plus & iniquū nō idē sit, sed alterū alteri, vt totū parti subiiciatur.

(nam iniquum omne, iniustum quod contra leges: iniustum autē quod contra leges non omne, iniquum. Plus nanque omne, iniquum: iniquū autem non omne, plus) iniustum etiam & iniustitia: nō eadem sunt, sed diuersa ab illis. Et hæc sunt vt partes: illa vt tota. Hæc enim iniustitia totius est iniustitiæ pars, & iustitia iustitiæ simili modo. Quare de instiitia quæ quidem est pars: & de iniustitia similiter est dicendum, & de iusto etiam & iniusto. Ea igitur iustitia quæ perinde atque tota virtus est ordinata, & ea iniustitia quæ aduersatur illi, quarum altera virtutis, altera vitii totius ad alium vsus est: omittatur. Et iustum id & iuiustum quod ad has attinet: patet quonam sit modo definiendum. Etenim pleraque legitimorum ea fere sunt: quæ à tota virtute agunt. Lex enim iubet vniuscuiusque virtutis viuere ratione: & vetat vitii cuiusuis viuere modo. Atque legitimorum ea quæ ad publicam pertinēt disciplinam, ea sunt quæ virtutem totam efficere possunt. Sed de singulorum disciplina, qua quidem vir bonus est absolute, vtrum sit ciuilis an ad aliam facultatem pertineat: determinandum posterius est, non est enim idem fortasse virum esse bonum, & ciuem bonū. Iustitiæ autē eius quæ est pars & eius quod ad ipsam attinet iusti: vna quidem species est ea quæ in distributione cōsistit, aut honoris aut pecuniarū aut cæterarū rerum quæ inter eos diuidi possunt, qui in eadem ciuili societate versantur. In his enim sit. vt quispiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum. Alia autem ea, quæ in commerciis est hominum emendandis, cuius sunt partes. Commerciorum nanque quædam sua sponte faciunt homines: quædam inuitis ipsis efficiuntur. Et ea quidem quæ sponte faciunt talia sunt: venditio, emptio, mutuatio, vadimonium, locatio, depositio, mercede conductio. Atque propterea sponte hæc fieri dicuntur quòd principium ipsorum sponte procedit ac igitur. Eorū autem quæ inuitis fiunt, quædā clādestina sunt: vt furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, seruorum seductio, cędes cū dolo, falsum testimoniū. Quædam violenta vt verberatio, vincula, mors, rapinæ, mēbrorum captio, conuitium, contumelia.

20

21

22

Commen.

QVAERIMVS autem eam iustitiam.] Hoc est secundum capitulum huius tractatus: in quo postea quàm docuit iustitiam legitimam esse aggregatum quoddā ex omnibus virtutibus: ex quibus simul sumptis videtur resultare quoddam totum, quod est iustitia legitima: nunc vult ostendere esse aliam iustitiam, quæ est vna species virtutis distincta ab aliis virtutibus, sicut species à suis speciebus, & ab iustitia legitima sicut pars à toto. Concurrit enim ista virtus simul cum aliis virtutibus ad constituendam iustitiam legitimam: concurrit inquam vt pars quædam cōstitutiua. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ suis locis patebunt: ostendit autem in prima quod est alia iustitia quæ est vt pars virtutis, & hoc declarat ex iniustitia sibi opposita. Cōtrarius enim habitus ex habitu cōtrario cognoscitur vt superius dixit. Probat autem hoc pacto. si est aliqua iniustitia vt pars totius vitiositatis, erit aliqua iustitia quæ erit pars totius virtutis. At primum est. s. aliqua iniustitia vt pars, ergo erit etiam secundum. s. aliqua iustitia particularis. Quòd autem sit quædam iniustitia ut pars, probat philosophus hoc medio, quia aliæ operationes vitiorum aliorum quæ dicuntur esse iniustitiæ non dicūtur esse operationes tales, nec vlla illarum plus appetendi. Ergo est attribuēda huic vitio ꝓpria sua operatio distincta ab aliis. Quare erit vna species vitii quę dicetur iniustitia cōsistens in plus appetēdo: si enim discurramus per singula vitia reperiemus eorū actus esse lōge di- 15

uerſcs vt timiditatis,& iracundiæ,& ſic de aliis.Sin verò ſumantur ſimul etiam differet,quia ha
bet ſuam propriam operationem tantum plus appetendi vitioſam diſtinctam ab aliis cum eā vi-
tuperemus vt iniquam.Erit igitur ſpecies quædam vitii diſtincta ab aliis ſpeciebus vitiorū,quæ
dicetur iniuſtia,& erit pars illius iniuſtitiæ quæ dicitur tota , & iniuſtum tale ſimiliter erit pars
illius iniuſti quod trāſgreditur leges.Differt autē hæc iniuſtitia ab illa ſicut pars à toto.[PRAE-
16 TEREA ſi quidam lucrandi cauſa.]Oſtendit idem alia ratione,ſumendo vnum actum & diuer-
ſum finem.Nam qui adulterium committit vt inde lucrum habeat ob talem finē dicetur feciſſe
iniuriam gratia lucri,& iniuſtus erit.Econtra ſi damnū patitur ob libidinē non dicitur iniuſtus:
ſed intēperans ob talem finem,ex quo patet quòd etiā in ſimilibus actibus diuerſi fines faciunt
vitia differre,& diſtincta eſſe.Finis igitur pluris appetendi oſtendit eſſe vitium quoddā ſibi ac-
17 cōmodatum.Id autem eſt iniuſtia particularis vt patet.[INSVPER alia.]Probat idem alia ra-
tione:illud vitiū ad quod proprie redigetur iniuria lucrādi eſt diſtinctum à cæteris vitiis,& in-
iuſtitiis vt ita loquar.At iniuſtitia eſt aliqua ad quā redigitur iniuria lucrandi,ergo illud erit di-
ſtinctū à cæteris,& ſic erit vnū vitiū iniuſtitiæ particularis cui attribuetur tanquam propria ſua
operatio iniuria lucrandi,& plus capiendi.Notandū quòd philoſophus dixit.At cū quiſpiā ſæ-
pe plus capit,ꝙ poſuit quia nō dicitur per vnam tantū operationē aliquis vitioſus , nec etiā ſtu-
dioſus:frequentatis enim operationibus acquiritur habitus ex quo talis dicitur vitioſus vel ſtu-
18 dioſus ſecundū habitū qui in ipſo eſt:ideo philoſophus vt diximus addit ſæpe.[QVARE perſpi
cuū eſt.]Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua philoſophus cōparat iuſtitiam legitimā quæ
dicitur tota cū ea quæ dicitur pars,& particularis declarando in quo cōueniunt, & in quo diffe-
runt.Verum vt iniuſtia quæ eſt tota vitioſitas,& iniuſtitia particularis cōueniunt in nomine , &
etiam in ratione:quia ratio vtriuſque eſt in eodē.ſ.in eo quòd eſt ad aliū:ita iuſtitia tota,& iuſti
tia particularis ſe habere videntur,conueniūt enim in nomine,& in quadam ratione communi:
quia ambæ ſunt ad alium,differunt poſtea,quia verſantur circa diuerſa vt dicit philoſophus.No-
tandum quòd iuſtitia legitima,& particularis videntur conuenire,& in nomine quia vtraque iu
ſtitia dicitur,& in quadam ratione cōmuni ipſius generis,quia vtraq; eſt ad aliū. Sumamus igi-
tur habitum quendam communem iſtis duabus iuſtitiis:cuius nomē ſit iuſtitia,& definitio eius
ſit virtus ad alium.Iſta igitur iuſtitia communis ambabus:quæ eſt virtus ad alium diuidatur in
iuſtitiā totam legitimam,& in iuſtitiam particularē,quæ duæ iuſtitiæ conueniunt in nomine, &
etiam in quadā ratione ipſius generis:quia vtraq; eſt virtus ad aliū.Differunt tamen poſtea quia
verſantur circa diuerſa.Nam legitima iuſtitia verſatur circa omnia circa quæ verſatur ſtudioſus,
& aggregatum omnium virtutum.Particularis verò iuſtitia circa determinatā materiā vt dicit
philoſophus.Præterea non eodem modo ad alium eſſe videntur:quia legitima videtur eſſe ad a-
lium.i.ad Remp.Particularis vero ad alium.i.ad hunc vel illum particularem hominem, qua-
re non videntur eſſe omnino vniuoca,vt cum habeant idem nomen habeant penitus eandem ra
tionem,cum illud quod dicitur ad alium diuerſimode intelligatur,& ſicut de iuſtitia tota, & par
ticulari dicimus:eodem pacto de iniuſtitia tota,& particulari dicendum cenſemus,ſcilicet quòd
conueniant & differant inter ſeſe ſupradictis modis.Sumatur igitur iuſtitia ſuperior quæ eſt tan
quam genus,id eſt virtus ad alium & diuidatur in iuſtitiam totam & particularem , & definiātur
iſtæ duæ iuſtitiæ.Iuſtitia legitima cum ſit virtus ad aliū eſt habitus electiuus circa ea omnia cir-
ca quæ verſatur ſtudioſus ad obſeruandas leges ob bonum commune.Iuſtitia particularis cum
ſit etiam virtus ad alium,eſt habitus electiuus circa talem materiam,ſcilicet determinatam, pu
ta honores,pecunias,& talia externa bona tribuens cuique quod ſuū eſt . Iniuſtitia vero tota cū
ſit vitium ad alium:eſt habitus electiuus tranſgrediendi leges detrimenti communis,& ſui com
modi gratia.Iniuſtitia vero particularis quod eſt habitus electiuus circa determinatā materiam
19 ſumens quod ſuum non eſt.[DETERMINATVM eſt itaq;.]Hæc eſt tertia pars huius capitu-
li in qua philoſophus declarat quem ordinē habent inter ſe iſtæ iuſtitiæ,ſcilicet legitima & par-
ticularis reſumendo diuiſionem ſuperius allatam,& determinationem factam, ſcilicet quòd de-
terminatum eſt id eſſe iniuſtum quod eſt contra leges,& id etiam quod eſt iniquum : ſimiliter
quod iuſtū eſt id quod eſt ſecūdum leges,& quod eſt æquū.His præmiſſis oſtēdit has iniuſtitias
ſ.cōtra leges,& particularē hunc ordinē inter ſe habere vt altera ſit vt totū,altera vt pars,& hoc
declarat quibuſdā terminis hoc pacto, Sicut ſe habet iniquū reſpectu pluris.ſic iniuſtitia contra
leges ad iniuſtitiā particularē.Sed iniquū eſt vt totū,plus vero vt pars reſpectu iniqui, ergo in-
iuſtitia cōtra leges erit vt totum reſpectu particularis iniuſtitiæ,Valet cōparatio propter cōue-
nientiā quæ eſt inter illa quæ habent ad inuicem aliquem ordinē. Aſſumptum autē declaratur,
ſcilicet ꝙ iniquum eſt vt totum reſpectu pluris:quia omne plus eſt iniquum,nō autē omne ini-
quū eſt plus:quia magis eſt aliquod iniquū quod eſt minus.Iniquum igitur habet ſub ſe plus &
minus.Quare plus videtur eſſe vna pars eius:ſic etiā iniuſtitia particularis videtur eſſe pars in-
iuſtitiæ totius:ſic dicetur de iuſtitia legitima,& iuſtitia particulari.Quare ex cōparatione illorū
terminorū facit illam cōſequentiam philoſophus, nō autem ex ordine eſſentiali:vt ait expoſitor
quidam.Verū nonnulli textus vbi dicit plus habēt. [CONTRA leges.] Et tunc poſſemus for-
20 mare rationem hoc pacto,ſicut ſe habet iniquū ad id quod eſt cōtra leges,ſic ſe habet iniuſtitia

particularis ad iniustitiam quæ est vitiositas:sed iniquum est vt pars respectu eius quod est contra leges,sic iniustitia particularis est vt pars respectu iniustitiæ quæ est tota vitiositas.Nam iniquum est vt pars,cum comparatur ad id quod est contra leges.Est autem vt totum cum comparatur ad plus ratio,tamen reperitur iste textus vbi ponitur cõtra leges loco eius quod dicit plus: & antiqui exponunt secundum primum textum quem attulimus.Verum quomodocunque se habet textus.patet quòd sententia philosophi est quòd istę iustitiæ ita se habent inter se vt altera sit vt totum altera,vt pars,legitima enim est vt totũ,particularis vt pars, & eodem modo dicendum de vtraque iustitia.[EA igitur iustitia,]cum vellet philosophus omissa iustitia,& iniustitia quæ dicitur tota:accedere ad declarãdam iustitiam particularem,assignat rationem cur sit omittenda illa iustitia legitima,quia constat satis declaratio eius cum declarauerimus omnes virtutes ex quibus ipsa constituitur,& etiam ex supradictis determinatũ sit de ea,& de iniustitia sibi opposita,similiter de iusto ad iustitiam talem, scilicet totam & iniusto ad iniustitiam talem pertinente.Nam iustitia talis complectitur vnamquãque virtutem & vniuscuiusque vsum ad alium. est enim legitima.Lex autem quæ proprie est lex iubet viuere secũdum rationem cuiusque virtutis: vitia autem prohibet.Verum de his quæ pertinent ad publicam disciplinam,& de his quæ ad priuatam,& similiter ad virum bonum,& ad ciuem bonum,si sit diuersa ratio atque doctrina posterius dicemus,scilicet in libro politicorum,vbi determinatur illa quæstio vtrum idem sit, & ostenditur alium esse virum bonum,& alium ciuem bonum respectu quarundam rerum publicarum,& gubernationum quæ non sunt rectæ.Verum in optima politia,& gubernatione rei publicæ non esse videtur ciuis bonus qui non sit vir bonus.Nam ciuilis disciplina videtur præsupponere hominem iam imbutum virtutibus, & docere quomodo illis in communi, & ciuili societate vtendum sit.Notandum quòd vnum,& idem subiectum videtur disciplinæ moralis,& politicæ,scilicet homo ea ratione qua subiicitur virtutibus,& felicitati,diuerso tamen modo,id est,moralis:ad ipsum:ciuilis ad alios,& commune bonum.Nam est subiectum moralis disciplinę inquantum subiicitur virtutibus,& felicitati:quæ ipsum perficiunt:perfectum verò suscipit disciplina ciuilis,& ostendit quomodo talibus virtutibus vtatur ad alium,id est,ad commune bonum ciuitatis.& sic etiam ciuilis scientia moralem disciplinam præsupponere videtur. Sed hæc magis ad librum politicorum spectant.[IVSTITIAE autem eius quæ est pars.]Hæc est quarta pars huius capituli in qua philosophus omissa iustitia legitima: incipit late exponere de ea quæ est pars,& particularis iustitia.Itaque eam sumit,& diuidit in duas species: quarum vna dicitur iustitia distributiua,alia verò dicitur commutatiua siue correctiua morum & commertiorum.Hæc rursus commutatiua siue correctiua duobus sumitur modis, quia duo sunt commertiorum genera:quædam enim fiunt sponte, vt venditio,& alii,vt ita loquar, huiusmodi contractus,quædam verò fiunt inuite,& hoc dupliciter,aut per ignorantiam,aut per vim,exempla ponit philosophus in textu,& in sequentibus latius declarabuntur.Habemus ergo particularem iustitiam diuisam in sua membra,quorum alterum est iustitia distributiua :alterum iustitia commutatiua,siue correctiua commertiorum.

21

22

De iusto distributiuo *Cap. III.*

τὸ ἴσον

Vm autẽ iniustus sit iniquus,& iniustum iniquum:constat & aliquod medium esse iniqui,atque hoc est ipsum* ęquũ.Quo enim in actu plus est,& minus,in eodẽ est etiã æquum.Si igitur iniustũ est iniquũ:iustum est æquum. Quod quidẽ & absque ratione cũctis ita esse videtur.At cum æquum sit medium:iustũ, medium quoddã erit.Ipsum autẽ æquũ in minimis est duobus, necesse est igitur ipsum iustũ,& mediũ esse & ęquum,& ad aliquid,& quibusdam. Atq; quo mediũ quidẽ est,hoc aliquorũ est,quæ quidẽ plus sunt, & minus.quo autẽ ęquũ est,duobus est:at quo iustũ est,quibusdam est:ipsum ergo iustum,in minimis quatuor consistat necesse est. Quibus enim est iustum,duo sunt,& res in quibus & ipsæ duæ sunt. Atque eadem est æquitas quibus atq; in quibus.Nam vt sese habent ea in quibus,sic sese habẽt & illa.Si enim non sunt æqui:nõ æqua habebũt:sed hinc pugnæ nascuntur,& incusationes.atq; querelæ:cum æqui non ęqua,aut æqua non æqui habent ac potiuntur.Id ita esse ex eo quod pro dignitate fit cõstat. 25

23 2

Iuſtum enim quod in diſtributionibus eſt:omnes vno ore pro dignitate
quadam oportere eſſe dicunt,ipſam tamen dignitatem non eandem o-
mnes inquiunt eſſe:ſed populares quidem libertatem,* pauci vero potē ὀλιγαρχικοί.
25 tes opulentiam,nōnulli nobilitatem,optimates vero virtutem. Iuſtum
ergo,rationum quandam comparationem ſubit. Comparationem nā-
que rationum ſubire,non abſoluti numeri ſolum: ſed numerabilis etiā
omnino proprium eſt:etenim comparatio rationum, æqualitas eſt ra-
tionum: & in quatuor minimum eſt, & ſeiunctam quidem in quatuor
eſſe conſtat. An non & continua in quatuor eſt? vno nanque termino v-
titur vt duobus: & his illum ſumit hoc pacto,vt A ſeſe habet ad B: ſic B
ſeſe habet ad C. bis igitur dictum eſt ipſum b,quare ſi b bis poſitum fue
rit,quatuor erunt ea quæ comparationem ſubeūt rationum. Eſt autem
& ipſum iuſtum in quatuor minimis: & ratio eadem eſt. Sunt enim ſe-
iuncta ſimiliter: & quibus, & quæ. Erit ergo vt eſt a terminus ad b termi
num: ſic c terminus ad terminum d. Et mutato ergo ordine, vt a ſeſe
habet ad c:ita b ſeſe habebit ad d. Quare & totum ad totum, quod qui-
dem diſtributio ipſa coniungit. Et ſi ita compoſitum fuerit, iuſte con-
iungit. Cōiunctio igitur a termini cum c, & b cum d,iuſtum eſt id quod
ad diſtributionem accommodatur, & eſt medium eius quod compara-
tionem rationum non ſubiit:quod enim ſubit ipſam,medium eſt, iuſtū
27 autem ſubit. Talem autem rationum comparationē, Mathematici geo-
metricam vocant. In geometria nanque fit:vt & totum ad totum perin
de ſeſe habeat,atque ad vtrunque ſeſe habet vtrunque. Non eſt autem
28 continua hæc comparatio rationum. Non enim fit terminus vnus nu-
29 mero,cui & quod. Iuſtum igitur hoc,in comparatione rationum conſi-
ſtit, Iniuſtum autem eſt id,quod à comparatione rationum exorbitat.
fit igitur aliud plus,aliud minus. Quod quidem & in ipſis operibus ac-
cidit,in bonis enim qui iniuriam facit,plus habet: qui iniuriam patitur,
30 minus. In malis autem contra,boni nanque rationem ſubit minus ma-
31 lum ad maius malum:minus enim malum,magis quàm maius eſt expe
tibile. At quod expetitur bonum eſt: & quod magis maius. Hæc igitur
vna ſpecies iuſti.

Commen.

23 CVM autem iniuſtus vir ſit iniquus.]Hoc eſt tertium capitulum,in quo Philoſophus ſumit alterum membrum particularis iuſtitiæ ſuperius diuiſæ,ſcilicet iuſtitiā diſtributiuā, & eā declarat. Diuiditur in duas partes,in prima oſtēdit iuſtū diſtributiuū eſſe medium, & ſecundum aliquam proportionem vel ſimilitudinem rationis: in ſecūda declarat ſecundum quā ſimilitudinē rationis ſit medium,& ſecundū quam proportionē. In prima igitū probat Philoſophus ꝙ iuſtum diſtributiuū eſt medium hoc pacto. Omne æquum videtur eſſe medium, ſed iuſtum diſtributiuum eſt æquum:ergo iuſtum diſtributiuum eſt mediū. Patet maior,quia æquū eſt medium inter inæqualia,id eſt inter plus & minus. Minor quoque à contrario oſtēditur,quia iniuſtum eſt iniquum:ergo iuſtum erit æquum. Contrariorū enim cōtraria ſunt cōſequentia. Patet ergo ꝙ iuſtū diſtributiuum eſt medium.[ATQVE hoc eſt ipſum æquū.]Nunc oſtendit Phi
24 loſophus quòd tale medium eſt ſecundum proportionem, & ſimilitudinem rationis. Primo autē videtur præſupponere duo,quorum primum eſt quod omne æquum eſt in duobus minimis. nā æquū eſt ad aliquid, ergo oportet eſſe ſaltē inter duo. ſ. illud quod dicitu æquale, & illud ad quod dicitur æquale eſſe,ſicut,ſimile dicitur alicui ſimile, & ſic requirit ſaltē duo minima, & duos ter-

minos,& ex hoc Philoſophus videtur inferre ſecundum præſuppoſitum.ſ.quod cum æquum ſit in duobus minimis,iuſtum quoque erit in duobus minimis:& quòd iuſtũ eſt mediũ,& eſt ęquũ, & dicitur ad aliquid ex quibuſdam.Ex quo ſequitur quod iuſtũ ſit in quatuor minimis, quia iuſtum eſt etiam relatiuum,& in quantum iuſtum requirit etiam duos terminos ſicut æquum. iuſtum igitur erit medium,& æquum & relatiuum:cum ſit medium ponetur inter duo extrema. ſ.iniqua,quorum vnum eſt plus,aliud minus:quia vero eſt æquum conſiſtit in duobus inter quę eſt relatio,quare vt eſt æquum eſt inter duo, vt vero eſt iuſtum,eſt aliquid.i.reſpicit perſonas,ſic igitur eſt ad aliquid & quibus.i.ad perſonas, & in rebus quæ tribuuntur,ſic ergo eſt medium in quatuor minimis.Dicitur autem in quatuor minimis,vt puto,quia iuſtitia,vt oſtendet,eſt ſecũdum ſimilitudinem rationis,quæ ad minus in quatuor terminis minimis fieri ſolet.His præſuppoſitis Philoſophus probat,quod iuſtum diſtributiuum eſt medium aliqua ſimilitudine rationũ hoc pacto,illud iuſtum ꝙ conſiſtit ſaltem in quatuor minimis:quorum vnum ſe ita habet ad alterum,ſicut reliquum ad reliquum eſt medium ſecundum aliquam proportionem,& ſimilitudinem rationis:ſed iuſtum diſtributiuum eſt huiuſmodi,ergo iuſtum diſtributiuũ eſt medium ſecundũ aliquam proportionem,& ſimilitudinem rationis.Maior patet, quia illud iuſtum quod cõſiſtit in quatuor terminis:quorum primum ſe habet ad ſecundum,ſicut tertiũ ad quartum,cõſiſtit in aliqua ſimilitudine rationis.Minor patet ex præſuppoſitis,quia diximus ꝙ iuſtũ diſtributiuũ eſt æquũ,ergo requirit duos terminos,poſtea eſt iuſtũ,ad aliquid ex quo requirit duos alios terminos,& ſic erunt quatuor termini.ſ.duæ perſonæ,& duæ res quibus terminabitur proportionalitas,& ſimilitudo rationis in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum.[I D ita eſſe.] Probat idem alia ratione quæ ſumitur ex parte dignitatis,& ex ſententia omniũ hominum qui dicunt 25 iuſtũ diſtributiuum oportere fieri ſecundum dignitatem perſonarum quibus fit diſtributio , ita vt qui maioré habet dignitatẽ plus habeat,qui minus,habeat minus,& iſta eſt aliqua ſimilitudo rationis,quare ex hac cõmuni opinione iuſtum diſtributiuum conſiſtet in aliqua proportionalitate & ſimilitudine rationis,ſed quanquã omnes in hoc cõuenire videãtur,nõ tamen cõſentiũt, quænã ſit illa dignitas ſecundũ quam debet fieri diſtributio,vel honorũ vel pecuniarũ, & aliorũ quæ diuidi inter ciues poſſunt.Sed quidã dicũt libertatẽ vt populares,alii opulentiam vt potentes,alii vero virtutem vt in ciuitatibus quas optimates gubernant.Atque ex iis habemus ꝙ iuſtum diſtributiuũ eſt mediũ ſecundum aliquam proportionalitatem, & ſimilitudinem rationis. [E T quibus.].ſ.rebus vbi eſt æqualitas eorum quæ diſtribuuntur.Et illa.ſ.quibus diſtribuẽtur.i. 26 perſonæ,quibus fit diſtributio.Notandũ pro declaratione ſupradictorũ, ꝙ ſimilitudo rationis eſt æqualitas rationum:quam iſti proportionẽ vel proportionalitatem vocãt. Continet autem duas rationes,ratio autẽ eſt ſaltẽ in duobus,ſimilitudo vero rationis in duabus rationibus.Exẽplum primi inter duo,& quatuor eſt ratio, & reſpectu quidem quantitatis qui dicitur ratio dupla:ſimiliter inter,iii,& vi,eſt ratio dupla.Verum ſimilitudo rationis continet ſaltem duas rationes,& quatuor terminos.Exemplum huius ſecundi,ſicut ſecundum ad quatuor, ita tertium ad ſextum.Sunt enim hic duæ rationes, ex quibus reſultat proportionalitas ſiue ſimilitudo rationis,duas habens rationes,vt diximus,& quatuor.Notandum præterea quod æquum duobus modis accipi poteſt,vno modo vt nec ſuperet,nec ſuperetur:alio modo vt ſuperet quidem , ſed tamen ſeruet æqualitatem reſpectu perſonarum quibus diſtribuitur. Videtur ergo iniuſto diſtributiuo cadere poſſe vtrunque æquum.Nam ſi ſint perſonæ paris dignitatis, neceſſario ſeruabitur ibi æqualitas rerum diſtribuendarum,ita,vt id quod dabitur,non ſuperabit,nec ſuperabitur. Conſiſtit etiam in æqualitate rerum : quarum altera ſuperat, & altera ſuperatur : tamen ſeruatur æqualitas reſpectu perſonarum , veluti ſi Achilli detur & Aiaci,& Achilles ſuperet Aiacem in decimo,ſi dabuntur eis æqua ſecundũ quantitatẽ:nõ ſeruabitur iuſtũ:ſed quanto Achilles ſuperat in dignitate tanto id quod ei additur,ſuperare debet. Cum ergo dupliciter ſumatur æquum vel æquale, dixit Philoſophus quòd ſi non ſint æqui,ſcilicet in dignitate & meritis:non æqua habebunt,ſcilicet in quantitate,quia plus digno,& plus merenti,plus etiã debetur . Quòd ſi hoc pacto non ſeruetur æquum extemplo dicit Philoſophus,naſcuntur pugnæ,& diſcordiæ,& quærere,ſcilicet quando æqui in dignitate habeant,non æqua in dignitate,aut econtra, nõ æqui in dignitate habent æqua in quãtitate.[I V S T V M igitur in ſimilitudine.] Hæc eſt ſecũda pars 27 huius capituli:in qua Philoſophus poſteaquam declarauit quòd iuſtum diſtributiuũ conſiſtit in aliqua proportionalitate vel ſimilitudine rationis:nunc oſtendit qualis ſit iſta ſimilitudo afferendo duo.primum quòd ſimilitudo rationis conſiſtit non ſolum in numero ſimpliciter,& abſolute accepto:qui dicitur conſtare ex vnitatibus abſtractis à rebus,ſed etiam in numero rerum numeratarum.exemplum numeri primo modo ſumpti,eſt vt.iiii.v.x.exemplum ſecundi modi vt quatuor digiti vel quinque pedes,vt ſunt etiam nummi:perſonæ & alia ſimilia, & hoc affert philoſophus vt hinc habeat quòd proportio ſiue ſimilitudo rationis cõſiſtit etiã in rebus, & perſonis, ex quo innoteſcat,quod iuſtitia conſiſtit in adequatione ſecundũ talẽ proportionalitatẽ quã inferius declarabit.Notandũ quod ſimilitudo rationũ,cũ autem dico ſimilitudinẽ rationum interſiſtit in numeris,& per ſe ex cõſequẽti,& ratione ipſius numeri,fundatur in rebus numeratis:be

ne ergo Philosophus accepit non solum numerũ separatum, sed etiam res numeratas: in quibus dicit consistere similitudinem rationis. Declarat vlterius quid est similitudo rationum, dicendo quod est æqualitas rationum, vt hinc habeat iustitiam esse adæquationem resultantem ex similitudine rationum. Secundum affert quòd similitudo rationis cõsistit saltem in quatuor minimis, id est ad minus in quatuor terminis. Potest habere etiam plures, v, sex, vel octo, decem, vt sicut se habet hoc ad hoc, & hoc ad hoc, & sic deinde: ita illud ad illud. verum in paucioribus, quàm quatuor constare non potest similitudo rationum, & hoc etiam probat Philosophus hoc pacto, similitudo rationum disiuncta consistit saltem in quatuor minimis, id est ad minus quatuor terminis. Eodẽ pacto similitudo rationum continua. At præter ista non inuenitur alia similitudo rationum: ergo omnis similitudo rationum consistit in quatuor terminis ad minus. Patet ratio per sufficientem diuisionem, & vtraque probari potest. Disiũcta similitudo rationum quam isti discontinuam sicut discretam appellãt, dicitur illa quæ habet omnes terminos disiũctos hoc pacto, vt sicut se habet, A, ad B, ita C, ad D. Hæc dicitur disiuncta, quia non est aliquis terminus communis: sed omnes isti quatuor sunt distincti, & seiuncti, vt in numeris, hoc pacto sicut, se habet quatuor ad duo, ita duodecim ad sex. In hac manifeste patet quòd sunt quatuor termini. Continua vero est illa quæ videtur consistere in tribus: tamen cõsistit in quatuor, quia vnus terminus repetitur bis vt ostendit philosophus hoc pacto, sicut se habet. A. ad B. ita. B. ad C. vel hoc pacto sicut se habent duodecim ad sex, ita sex ad tres. Patet ergo quod in quatuor cõsistit terminis ista similitudo rationum, quæ dicitur cõtinua, quia vnus est ibi communis terminus, scilicet ille qui repetitur bis, & sic probatum est quòd omnis similitudo rationum est in quatuor terminis. notandum quòd ad hoc propositum numerus bifariam dicitur: omitto autem nunc numerum quẽ isti appellant numerantem, id est animam rationalem. numerus igitur bifariam sumitur, aut formalis, aut materialis. Formalis numerus est abstractus ab omni materia secundum rationem suã: dicitur autem constare ex vnitatibus absolutis, nec applicatis alicui rei, & dicitur cumulatio vel congregatio, siue compositio vnitatum: sic enim plato numerum diffiniuit. talis est numerus circa quem versatur arithmetica, vt ostendit philosophus in libro posteriorum. Considerat enim arithmeticus numerum vt numerus est absolute, & non vt est in talibus ac talibus rebus, sed abstractum, & secundum suam rationem formalem. Materialis autem numerus est qui numeratur: quanuis per hunc etiam numeramus: vt per quinque digitos possum numerare quælibet quinque, & videtur numerus materialiter oriri ex diuisione continui. Verum cum similitudo rationum consistat in vtrisque, tamen primo & principaliter consistit in numero abstracto, secundaio in rebus numeratis, & hoc ex ordine naturæ, respectu autem nostri primo similitudo rationũ videtur esse vel consistere in rebus numeratis, Philosophus igitur attulit illud præsuppositũ quòd non solum in numeris est similitudo rationum absolute, sed etiam in rebus numeratis, quibus. s. personis, & ea quæ, scilicet res. Vt itaque se habet, A, terminus: cum velit declarare Philosophus qualis est ista similitudo rationum, in qua consistit iustum distributiuum. Primo ostendit eam quomodo sit: deinde ostendit eam esse geometricam: postea declarat quòd est geometrica disiũcta. Demum quòd iniustum oppositum iusto distributiuo exorbitat, & est alienũ à tali proportionalitate siue similitudine rationum geometricarum. probat igitur in primis hanc sententiã ꝙ iustum distributiuũ consistit in ea proportionalitate quæ est æqualitas rationum hoc pacto, scilicet quod consistit in quatuor terminis: quorum sicut se habet primus ad secundum, ita tertius ad quartum, & promiscue, & mutato ordine, sicut primus ad tertium: ita secundus ad quartum: & rursus sicut primus ad secundum, & tertius quartum, ita se habet primus cum tertio simul hoc totum: ad secundum cum quarto simul: sententia hæc est. Sumantur quatuor termini, scilicet duæ res, & duæ pſonę, sit Achilles dignitatis & meriti, vt xii. Aiax vt vi. sint res duæ, scilicet vna pretii, vt viii, altera vt quatuor, tunc sicut se habet Achilles qui est, xii, ad Aiacẽ, vi, est enim ratio dupla, ita se habet res, viii, ad rem, iiii, est ratio dupla vel iisdem stãtibus terminis promiscue hoc pacto. Sicut se habet Achilles, vt xii, ad rem, viii, ita se habet Aiax, vi, ad rẽ, iiii: est enim proportio sesquialtera, vel similitudo rationum sesquialtera: ex duabus enim illis rationibus primo fit proportio dupla, & item ex duabus aliis fit proportio sesquialtera.

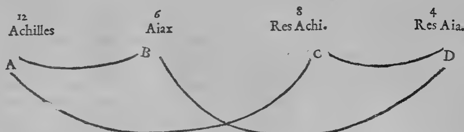

Ex hac igitur figura possunt illæ duæ proportiones deprehendi, fit etiam vt sicut persona veluti Achilles se habet ad personam, id est Aiacem & res ad rem, ita totum ad totum vt res, vt persona simul ad rem, & personam simul sumptam: puta sicut se habet Achilles xii, ad Aiacem, vi, & res octo ad rem quatuor, est enim ratio dupla, ita se habet Achilles duodecim cum re sua octo ad Aiacem sex cum re sua quatuor, est enim proportio vel ratio dupla: vnum enim totum cõtinet, xx, aliud vero, x, vt ex figura percipi potest, & promiscue se habet Achilles duodecim ad rem octo, vt Aiax sex ad rem quatuor, ita se habet Achilles duodecim, & Aiax sex: cõtinet enim hoc totum, xviii, ad rẽ octo, & rem quatuor, continet duodecim. nam est proportionalitas sesquialtera.

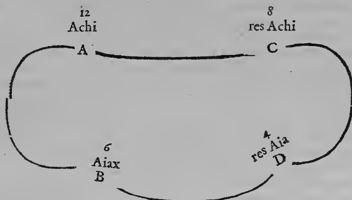

Ex hac etiam figura percipi potest proportio dupla, & sesquialtera. Et item totius ad totum, & dupla & sesquialtera

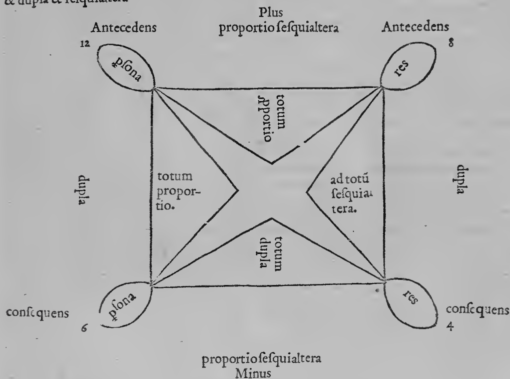

Notandũ pro maiore declaratione ꝙ in genere tres sunt similitudines rationũ, scilicet geometrica: arithmetica, musica, & ad has omnes aliæ tanquã ad capita reducũtur. Geometrica proportio, aut similitudo rationum vel continua esse potest vel disiuncta. Continua hoc modo, sumãtur tres termini. ix. vi. & iiii. tunc sicut se habet nouẽ ad sex ita sex ad quatuor, hæc est proportionalitas geometrica siue similitudo, vbi similis est excedẽdi ratio, est etiam cõtinua quia vnus terminus. s. sex repetitur bis, est etiam sesquialtera, quia maior numerus continet minorem cum dimidio eiusdem. Disiuncte hoc pacto, sumãtur. xii. vi. viii. iiii. tũc sicut se habẽt. xii. ad sex ita octo ad quatuor, est. n. similitudo geometrica disiũcta dupla. Similis est enim excedẽdi ratio dupla, & nullus terminus repetitur bis. Arithmetica vero similitudo rationũ, aut cõtinua, aut disiuncta: cõtinua sumãtur, viii, vi, iiii: quare vt octo ad sex, ita sex ad quatuor. Verũ viii, excedit, vi, in ii, & vi,

excedit,iiii,in totidem,& differt à geometrica continua, quia ibi eſt ſimilitudo ſeſquialtera: &
ibi attēditur quòd ſimilis ſit ratio.Hic vero ꝙ ſit idem exceſſus quātitatis.ſicut enim octo ex-
cedit in quātitate,ii,ipſum,vi:ita in eadem quātitate vi,excedit iiii.Verū proportio ſimilis non
eſt.Nam octo ad vi,habet rationē ſeſquialterā:& vi,ad iiii,habet rationem ſeſquialterā: ex quo
cū rationes ſint diſsimiles, nō poteſt eſſe proportio geometrica,ſed cū exceſſus in quātitate ſint
ſimiles,ideo eſt arithmetica proportio,vbi quantitas attēditur. Diſiuncta quoque fieri poteſt a-
rithmetica hoc pacto:ſicut ſe habet xii,ad viii, ita vi,ad ii:& hic etiam apparet exceſſus ſimilis
quantitatis, & eſt diſiūcta,quia nullus terminus repetitur bis,vt manifeſte apparet.Eſt & alia.i.
tertia quæ dicitur muſica,quæ oritur tribus terminis poſitis inter ſe,ita ꝙ ſicut ſe habet primus
ad tertiū,ita ſe habet exceſſus primi,quo excedit ſecundū,ad exceſſum,ii,quo excedit tertiū.ſu-
mātur,vt,iii,ii,tunc vltra:vt ſe habēt vi,ad duo:ſic exceſſus quo,vi,excedit iii,ad exceſſum quo
iii,excedunt,ii.at vi,ad ii,habent rationem triplam.Ter enim ipſum cōtinet: ſic vi, cum excedat
iii,& iii,excedit ii,in vnitate,ergo habebunt exceſſus ad exceſſum triplam rationem.Ternarius
enim ad vnitatem habet rationē triplam,quia ternarius numerus vnitatem continet ter, & talis
videtur eſſe ſimilitudo muſica:ſed primo ſimilitudo rationum videtur competere geometricæ:
deinde muſicæ:tertio & remote magis arithmeticæ.Verum vt ad geometricam reuertamur,tri-
plex progreſsio vel coniunctio fieri videbatur hoc pacto.Sicut ſe habet primum ad ſecundum,
ita tertium ad quartum.vel vt rebus & perſonis accommodemus,ſicut ſe habet perſona ad per-
ſonam,ita res ad rem.Item promiſcue ſicut ſe habet perſona ad rem,ita perſona ad rem.Item to
tius ad totum,ſicut ſe habet perſona ad perſonam,& res ad rem:ita perſona, & perſona ſimul ad
rem,& rem ſimul,& promiſcue ſicut ſe habet perſona ad rem, & perſona ad rem:ita perſona, &
res ſimul:ad perſonam & rem ſimul.Verum nemo moleſte ferat,ſi ij termini ſæpius repetuntur.
Fit enim vt apertius pateſiat in his locis ſententia Philoſophi.[TALEM autem rationem.] De-
27 clarat autem Philoſophus quòd talis ſimilitudo rationum in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum
eſt geometrica non autem arithmetica nec muſica:hoc pacto. Illa ſimilitudo rationum, quæ ita
habet,vt primum ad ſecundum,ita tertium ad quartum,& item vt primum ad tertium,ita ſecū-
dum ad quartum,& item vt primum ad ſecundum,& tertium ad quartum,ſic primum cum ter-
tio, at ſecundum cum quarto eſt geometrica,ſed iſta quam ſupra attulimus, & in qua diximus
conſiſtere iuſtum diſtributiuum,eſt huiuſmodi,ergo &c.talem ſcilicet in qua diximus conſiſte-
28 re iuſtum diſtributium.[NON eſt autem.] Affert aliam ſententiam Philoſophus, ſcilicet quòd
illa ſimilitudo:in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum eſt diſiuncta non autem continua. proba-
tur,illa ſimilitudo eſt diſiuncta,in qua non ſumitur vnus terminus communis,at iſta ſimilitudo
in qua conſiſtit iuſtum diſtributiuum non habet communem terminum, ergo eſt diſiuncta, &
non continua.maior patet:minor declaratur à Philoſopho,quippe cui,id eſt perſona & quod, id
eſt res ipſa quæ diſtribuitur, non concurrunt vt poſſint fieri vnus terminus. Sic igitur ſummo
ordine habemus à Philoſopho primo quòd iuſtum diſtributiuum conſiſtit in aliqua ſimilitudi-
ne rationum.Secundo quòd in ſimilitudine geometrica.Tertio quòd in geometrica diſiuncta
vel diſcreta,vt aiunt.[INIVSTVM autem.]Nunc declarat Philoſophus iniuſtum oppoſitū ab-
29 errare à tali ſimilitudine rationis,aut in plus,aut in minus:vt ſuperioribus exemplis oſtendi po-
teſt.Nam ſi iuſtū diſtributiuum conſiſtit,vt Achilles,xii,habeat præmium, viii: & Aiax, vi, ha-
beat præmiū iiii,profecto iniuſtum erit ſi x,tribuantur Achilli,duo Aiaci,vel econtra: quomo-
docūque enim aberrat à medio ſecundū talem ſimilitudinem rationū,vel in plus vel in minus o-
ritur ipſum iniuſtum.[IN malis iniuſtus habet minus.]Qui patitur iniuriā habet plus,ſed vide-
30 tur iniuſtus habere plus de bono:quia minus malum videtur ſubire rationem boni,inquantū eſt
eligibile magis,vt ait Philoſophus.(VNA ſpecies iuſti.)ſcilicet diſtributiui,iuſtū igitur diſtri-
31 butiuum conſiſtit in ſimilitudine rationum geometrica diſiuncta ſiue diſcreta, vt iſti appellant.

De iuſto commutatiuo. *Cap.IIII.*

32 RESTAT autem id iuſtum,quod fit in emendandis commer-
tiis : tum iis quæ ſua ſponte faciunt homines, quàm iis
quæ inuitis ipſis efficiuntur. Hoc autem aliam habet ſpe-
ciem à priore. Iuſtum enim diſtributiuum communium: in
dicta ſemper comparatione rationum conſiſtit,nam ſi è pecuniis pu-
blicis diſtributio fiat: eadem fuerit ratione quam habent inter ſeſe ea
quæ in rempublicam ſunt collata,& iniuſtum quod huic opponitur,id
eſt quod à comparatione ratione exorbitat.Iuſtum autē quod & in cō-
mertiis,eſt quidem æquum quoddam:& iniuſtū,iniquum. Sed nō illa

comparatione rationum:ſed arithmetica. Nihil enim refert: ſi probus prauo detraxerit,an prauus probo. Neque ſi adulterium probus,an prauus commiſerit:ſed ad differentiam nocumenti:lex reſpicit tantum. & 33
vtitur vt æqualibus:ſi hic iniuriam facit,ille patitur:& ſi hic nocuit, ille eſt læſus. Quare iniuſtum hoc cum ſit iniquum:iudex æquare conatur. Nam hic quidem percuſſus eſt,aut occiſus,ille vero percuſsit, aut occidit,paſsio, atque actio diuiſa eſt in partes non æquas, ſed ad æqualitatem, auferendo lucrum, reſpectu damni, redigere nititur iudex. Dicun 34
tur enim hæc in talibus, abſolute dicendo. atque quanquam hæc nomina quibuſdam accommodata non eſſe videntur,vt ei qui percuſsit lucrum, & ei qui paſſus eſt damnum: cum tamen menſurata fuerit paſsio, hoc damnum, illud lucrum vocatur. Quare æquum quidem,inter plus 35
& minus: medium eſt. Lucrum autem atque damnum:plus ſunt & minus. Contrario autem modo, plus boni, & minus mali lucrum: contrarium autem damnum, quorum medium, eſt ipſum æquum: quod quidem dicimus eſſe iuſtum. Quare iuſtum emendatiuum, medium eſt inter damnum & lucrum. Quapropter & cum controuerſiam habent, ad iudicem ipſum confugiunt. Ire autem ad iudicem, eſt ire ad ipſum iuſtum. Iudex enim vt iuſtum eſt animatum ſuapte natura. Et quærunt iudicem medium. Et vocant nonnulli * mediatorem vt ipſum iuſtum aſſecuturi, ſi medium iuſtum conſequantur. Mediũ ergo quoddam eſt ipſum iuſtum. Siquidem & iudex medium eſt. Iudex autem ad æqualitatem redigit. Et perinde atque ſi linea in duas inæquales partes diuiſa, id quo maior pars dimidium excedit abſtulerit, minorique addiderit parti. Cum etiam totum diuiſum fuerit duas in partes inæquales,tum ſuum aiunt habere: cum æquum acceperint. Aequum autem medium eſt: inter maius & minus, in arithmetica comparatione 35
rationum. * Nam ſi ſint duo æqualia: & ablatam ab altero quantunuis partem addideris alteri, talibus duabus excedit partibus alterum. Si enim ablata fuiſſet, & non addita: vna ſola parte excederet. Excedit ergo medium vna, & ipſum medium excedit id à quo eſt ablatio facta vna. Hoc ergo cognoſcemus & quidnam auferendum ab eo ſit qui plus habet, & quid addendum ſit ei qui minus habet. Id enim quo medium excedit:addendum eſt ei qui minus habet, id autem auferendum à maximo eſt:quo exceditur mediũ. Sint æquales lineæ tres, a b, c d, e f, atque ab a b: pars auferatur a g, & addatur ipſi lineæ e f, ſitque illa h e. Quare tota linea h e f excedit g b lineã parte h e, & parte e lz: excedit ergo mediam c d lineã h e parte. Eſt autẽ hoc in cæteris artibus. Etenim e medio 37
tollerentur:niſi agens ageret,& quantum,& quale, & patiens pateretur hoc,& tantum & tale. Nomina autem hæc(damnũ inquam & lucrum) 38
ex iis contractibus quos ſua ſponte faciunt homines tracta ſunt. Qui.n. emendo,vẽdendo,cæteraque agẽdo quæ lege conceſſa ſunt, plus habẽt

μεσοδίκους.

Græcus codex ſic habet, διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον, ὅτι δίχα ἐστὶν ὥσπερ ἂν εἴτις εἴποι δίχαιον. ὁ δικαστὴς, διχαστής.

quàm ſuum,ij lucrari: qui minus quàm in principio,ij damnum pati dicuntur,ſed qui neque plus, neque minus habent, ſed ſua per ſeipſa ſunt
39 facta:ij ſe ſua inquiunt habere,& neque damnũ pati,nec lucrari.Quare iuſtum medium eſt, inter lucrum quoddam & damnum (quod fit inuitis hominibus) æquale inquam & prius & poſterius habendo.

Commen.

24 RESTAT autem id iuſtum.]Hoc eſt quartũ capitulum huius tractatus,in quo philoſophus poſteaquam ſuperius diuiſit iuſtitiam particularem in duas partes.ſ. in diſtributiuam & correctiuam commerciorum,& iam diſtributiuam,quæ verſatur circa munera publica diſtribuenda pluribus declarauit:nunc docet de altero membro.i. de iuſtitia correctiua commertiorum.Diuiditur autem in duas partes.In prima oſtendit quòd hæc iuſtitia eſt medium ſecundum proportionalitatem arithmeticam,& quod eſt medium inter lucrum & damnum.In ſecunda oſtendit quonam pacto ea ſit medium ſecũdum talem proportionalitatem arithmeticam. In prima autem parte narrat philoſophus primum quod eſt vna alia ſpecies iuſtitiæ diuerſa à diſtributiua, & declarat quid ad illam pertinet vt oſtendat quid intereſt inter correctiuam, & diſtributiuam:deinde quid pertinet ad illam correctiuam, ex quo etiam patet vtriuſque differentia.Poſt hæc affert ſententiam quandam de iuſto tali correctiuo ſcilicet, quòd iſtud iuſtum eſt medium inter damnum, & lucrum, & hunc ordinem in prima parte ſeruare videtur vt patebit. Dicit igitur in primis quod eſt alia ſpecies iuſtitiæ diuerſa à prima,cum conſiſtat in correctione commertiorum,hæc autem dupliciter fieri poſſunt,aut ſpõte,aut inuitis nobis vt ſupra oſtẽdit, & nunc tangit,& tale iuſtum non conſiſtit in ſimilitudine rationum geometrica quę ſeruatur in iuſto diſtributiuo cum res communes diſtribuũtur.Nam ſi fiat diſtributio iuſte ex pecunia publica ſeruabitur proportionalitas geometrica,vt qui cõtulit plus etiam plus ei tribuatur, & minus ei qui cõtulit minus,vt ſuperioribus exemplis patere poteſt.At correctiua non ſeruat talem proportionalitatem,ſed eam quam nunc oſtẽdet. At iuſtum id declarat quòd iſtud iuſtum quod eſt quoddam æquum non ſimpliciter,ſed quoddam, iſtud inquam conſiſtit proportionalitate arithmetica.Probatur.Vbi æquum non reſpicit rationem perſonarum,ſed ſolum qualitatem damni & lucri,profecto ibi æquum,& iuſtum in arithmetica conſiſtit,non autem in geometrica.At æquum & iuſtum correctiuum non reſpicit qualitatem perſonarum, ſed quantitatem damni & lucri,ergo tale iuſtum correctiuum cõſiſtit in ſimilitudine rationum arithmetica.Maior eſt clara.Nam in geometrica proportionalitate,& diſtributiua iuſtitia,attenduntur res, & perſonæ,& in hac arithmetica, & correctiua reſpicitur quantitas exceſſus, qua excedit vna pars aliam, vel numerus numerum,vt adæquatio fiat ſecũdum arithmeticam proportionem.Minorem videtur probare philoſophus exemplis,cum enim corriguntur commertia hominum, qui corrigit non conſiderat qualitatem perſonarum : ſed quantitatem rerum circa quas factum eſt commertium, ſcilicet damnum,qua quantitate ſuperat lucrum,& redigit & lucrum & damnũ ad æqualitatem. Item affert aliud exemplum:vt ſi ſit percutiens,& percuſſus vel interficiens,& interfectus, non reſpicit perſonas iudex,ſed damnum inter pulſationem actiuam,& paſsiuam, quod inæqualitas dicitur,quam iudex per hanc ſpeciem iuſtitiæ ad æqualitatem redigit, non reſpiciẽdo perſonas niſi per accidens eueniat.vt ſiquis pulſauerit conſtitutum in magiſtratu punietur maiori pœna quàm ſi priuatum pulſauerit,& in tali caſu reſpicietur perſona,ſed per accidẽs fit vt inferius patebit.Poſt hæc philoſophus pro declaratione minoris remouet cauillationẽ quandam.Nam potuiſſet dicere aliquis,tu appellas lucrum ſiquis pulſauerit, & damnum ſi pulſatus fuerit, at in his rebus non dici debet lucrum vel damnum,ſed in pecuniis potius,& ſimilibus rebus. Ad hoc reſpondet philoſophus quòd nonnullis videtur quòd non poſsit dici,ego tamen oſtẽdo quomodo poſsit dici vtendo iſtis terminis ſimpliciter.Nam antequam fuerit menſurata actio vel paſsio,& inæqualitas,non videtur eſſe ibi lucrum vel damnum:ſed cum mẽſurata fuerit ſtatim videtur ibi eſſe damnum, & lucrum, & poſſe dici, vt qui amiſit oculum habet damnum cum amiſerit oculi commoditates.At damnum refertur ad lucrum, ergo ſi paſsio dicetur damnum,actio dicetur lucrum vt patet. [NIHIL intereſt:] reſpectu perſonarũ,ſcilicet.[VTITVR illis.]Perſonis in ea-
33 dem æqualitate. Paſsio atque actio eſt vna, & eadem res,& iſta tota actio atque paſsio diuiſa eſt in partes inęquales,& vt reſpicit agentem dicitur actio,vt vero patientẽ paſsio:vt in libro Phyſicorum oſtendit philoſophus.[LVCRVM ipſum auferẽdo.]Quia amiſit oculum punito illo à
34 iudice qui effodit,videtur quodammodo oculum recepiſſe.Notandum quòd hoc iuſtum correctiuum cõſiſtit in arithmetica proportionalitate,quia non reſpicit perſonas,ſed tantum inæqualitatem rei.ſ. qua res rem excedit alteram, & reducit ad æqualitatem. At verò iuſtum diſtributiuum perſonarum habet rationem eo modo quo ſupra diximus.[QVARE æquum.]Affert phi
35 loſophus ex ſupradictis vnam ſentẽtiam, ſcilicet quòd iuſtũ hoc eſt medium inter damnũ, & lucrum: & eam probat duabus rationibus. Prima æquum huius correctiuæ iuſtitiæ eſt mediũ inter

damnum,& lucrum:at iustũ correctiuum est æquum,ergo est medium inter damnũ & lucrum. Secũda ratio,Iudex est medium inter plus,& minus, quorũ alterum est lucrũ alterum damnum: at iudex est quodammodo iustũ tali iustitia,quia iustum est medium inter lucrum, & damnum, ergo iustum correctiuum est medium & c. Patet ratio quia iudex est medium quoddam inter plus,& minus:& cùm nascitur cõtrouersia statim curritur ad iudicem,tãquam ad quoddam medium,& animatũ iustum quod æquat inæqualiter se habentia ac si esset vna linea in partes diuisa inæquales:tunc si auferatur à maiore,& addatur minori:dicere solemus quòd vterque illorum habet rem suam,id est æqualitatẽ,& ideo tale iustum videtur cõsistere in eo vt quasi aliquod totum diuidatur in partes æquales.Vnde & nomen sumpsisse videtur.Nam apud Græcos δίκαιον, ὰ δίχα dici videtur verso χ in κ quasi duatim & diuisim vt ita loquar, Græce enim διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον ὅτι δίχα ἐστίν. Ex his patet quòd iustũ correptiuum est medium inter plus, & minus, & lucrum,& damnum secundum proportionalitatem arithmeticam, sua natura.i.secũdum suam naturam : quia quando fit contra naturam non est vere iudex nec proprie appellandus iudex. [AE Q V V M autem medium est.]Hęc est secũda pars huius capituli,in qua philosophus ostẽdit, 36
quo pacto inuenitur medium tale iustitiæ correctiuæ,quod est inter plus & minus secũdum similitudinem arithmeticã.hoc autem declarat similitudine quadam afferẽdo lineas:quarũ exemplo istud medium innotescere possit.Dicit ergo quòd si sint duo æqualia,puta.viij.&.viij. & ab altero auferatur vna pars vt duo.Hęc pars aut addi potest alteri.viij.aut non,si addatur tunc fiẽt x.& excedet alterum diminutum quod remansit.vj.in duabus partibus,id est bis duobus.Quòd si essent ablata ei, & non addita alteri, in vna tantum parte & dualitate alterum, diminutũ,id est sex excederet,quòd cum sit ei addita superat medium in vna parte,id est dualitate,medium verò excedit illud diminutum in altera dualitate. Quare auctum excedet diminutum in duabus partibus,& dualitatibus cùm sit.x.& illud vi.& sic erũt inæqualia. quòd si velimus ad æqualitatem mediũmq; redigere,tunc auferẽda est pars illa, qua excedẽs superat medium,id est vña dualitas,& addenda ei,quod tali parte, & dualitate deficit à medio, & sic fiet æquatio,& medium inuenietur.Sed vt clarius intelligatur sumantur lineæ,sint tres lineæ ęquales:quarum vna appelletur.A B.altera.C D.& alia.E F.&.G D.Sit media ad quam iudex tanquam signum respiciẽs superiorem lineam diminutam,ad inferiorem auctam, id est excessum & defectũ ad æqualitatem reducere debet.Auferatur ergo à prima linea.A B.vna pars,scilicet A G.& addatur tertiæ quæ dicitur.E F.& media relinquatur intacta.Et illa pars quæ additur sit.H E.Ex his sequitur quod linea aucta quæ vocatur.H E F.superet lineam diminutã vocatam,g.b. in duabus partibus, scilicet vna quæ dicitur H E.alia quæ vocatur e lz.& est æqualis priori parti.Mediam verò lineam c.d.quæ permansit intacta superat in vna tantum parte, scilicet ea quam habuit ex diminuta linea.Cùm ergo excedens linea excedat inferiorem in duabus partibus æqualibus, & mediam in vna:iudex cum voluerit redigere ad æqualitatem respiciens mediam, auferet ab excedẽte illam partẽ qua mediã excedit,& addet inferiori, & sic fiet æqualitas, & adæquatio vt in figura patet. 37

A ii g iiii b

C D

H ii e ii lz F

E S T autem hoc.] Cùm antea philosophus visus sit declarare medium secundum arithmeticam proportionalitatem quod versatur circa easdem res: nũc verò ostendit quòd hoc pacto sumitur circa res diuersarum artium.s.secundum proportionalitatem, & similitudinem arithmeticam. Probatur, si hoc pacto non inueniretur medium in rebus diuersarum artium,tunc destruerentur ipsæ artes. Consequens absurdum,ergo & antecedens.Patet ratio, quia artium alia est præstantior alia,& opus pręclarius facit:quod si inter opera non fieret adæquatio , deficerent profecto artes, quia præclarior artifex nollet permutare suum opus præclarius cum alterius artificis opere viliore:nisi agens.i.ille qui habet opus quo alius indiget ageret quantum & quale patiens.i.ille qui indiget tali opere pateretur.i. susciperet tantum & tale. Notandum quòd philosophus per agens intelligit eum artificem,qui habet aliquod opus,quo alius indiget:per patiens intelligit eum qui indiget eo,& suscipit tale opus.Itaque in permutatione operum quæ fiunt in artibus,fit vt vterque possit esse, & agens & patiens diuersis respectibus. sit faber & sutor: opus fabri sit domus:sutoris calceus. Faber igitur facit domum qua ipse non indiget, & sic dicetur agens.Vt autem indiget calceo dicetur patiens.Eodem modo sutor.commutatio igitur cum fiat inter duas personas,& vtraque dat,& suscipit ex quo vtraq; videtur esse agẽs & patiens diuersis respectibus vt dictũ est.Dicit præterea philosophus,& vtitur iis terminis.s.tantũ,& tale, quantum & quale:quia cum fiant varia opera,oportet vt in permutando redigantur ad aliquã æqualitatem,vt si de se vnum opus non sit ita perfectum sicut aliud , oportet vt accipiantur tot illius generis vt adæquẽt perfectionem alterius:& sic vnũ opus euadat tãtum,quãtum alterũ & etiam tale.[N O M I N A autẽ hæc.] Declarat philosophus originẽ istorũ nominũ.s.dãni & lucri.& di- 38

cit quòd hæc nomina ſunt orta ex iis contractibus quos faciunt homines ſpōte ſua, vbi proprie dicitur lucrum, & damnum, poſtea tranſlata ſunt talia nomina per ſimilitudinem quandam ad commertia, quæ fiunt inuitis hominibus, in quibus non conceditur tale lucrum à legibus, cum fiat in dãnum & læſionem alterius, & ideo ad æqualitatem redigi debet, quod fit cum quiſpiam æquum, & prius & poſterius habet. i. quod erat prius antequam inferretur læſio: & eſt poſterius cum ad æqualitatem rediguntur contrahentes, & in priſtinam formam reſtituuntur quoad fieri poteſt. Et viſus eſt philoſophus loqui in hac parte iuſtitiæ commutatiuæ de commertiis quæ inuitis fiunt, vt furtum, adulterium verberatio: in ſequenti capitulo videtur loqui de voluntariis. [PRIVS.] Aequum quod erat prius antequam maleficium fieret & inæqualitas. [POSTE-
39 RIVS.] Scilicet quod redactum eſt ad æqualitatem à lege vel iudice poſteaquam factum eſt illud maleficium, ita vt in ordine prius ſit æquum, quia vnuſquiſque ſua habet, deinde orta eſt inæqualitas ob maleficium ab altera parte commiſſum in damnum alterius: præterea poſterius eſt æquum, cum illa inæqualitas redigitur ad æqualitatem. Dubitatio oriri videtur, quia dictum eſt iuſtitiam conſiſtere in medio ipſius rei, & ſi hoc eſt tunc diffinitio virtutis aſsignare non videretur ei competere, cum ſit mediocritas conſiſtens in medio rationis, vt antea patuit. Hanc dubitationem vt arbitror ſoluere poſſumus diſtinguendo de medio, quod duplex eſſe videtur: vnum, ſcilicet rationis determinatum à recta ratione, vt non excedat neque deficiat: alterum rei, cuius effectrix eſt ipſa iuſtitia. In medio primo modo ſumpto conſiſtit omnis virtus, & etiam ipſa iuſtitia. Et ſic competet ei diffinitio virtutis aſsignata, tamen non obſtat quin ſit etiam medium rei inquantum eius eſt effectrix. Eſt igitur in medio rationis ſecundum eſſentiam ſuam: eſt præterea medium rei inquantum eſt eius effectrix, aut ſecundum ſimilitudinem rationum geometricam in diſtribuendo, aut arithmeticam in commutando.

De repaßione, numo, & indigentia. *Cap. V.*

40 VIdetur autem nõnullis, & ipſa repaſſio ſimpliciter eſſe iuſtum: vt Pythagorici cenſuerunt. Qui quidem abſolute diffinientes iuſtum, repaſſionem eſſe dicebant. Verum repaſſio,* nec ad diſtributiuum iuſtum, nec ad emendatiuum accommodatur. Quanquam eam ipſam & Rhadamanti ipſius iuſtum aſſerunt eſſe, Si quæ fecerit, hæc etiam patietur & ipſe, Iudicium fuerit perrectũ, atque
41 exitus æquus. Perſæpe, enim diſcrepat. Nam ſi quis magiſtratum gerens percuſſerit quempiam, nõ decet eum repercuti. Et ſi quiſpiam eum qui magiſtratum gerit repercuſſerit, is non ſolum repercutiendus eſt, verum etiam ſupplicio afficiendus. Prȩterea multum inter ſe differunt, id quod
42 ſponte, & id quod inuitus quiſpiam fecit. Sed in ſocietatibus commerciorum, tale iuſtum (repaſſio inquam) per comparationem rationum, & non per æqualitatem continet ciuitatem. Ciuitas enim tum cõſeruatur cum retributio fit, vt comparatio flagitat rationem. Nam homines aut reddere malum quȩrunt: quod ni faciant ſeruitus eſſe videtur. Aut retribui ſibi bonum, quod niſi fiat, actus dandi, beneficiúmque non fit. At ciuitates his conſeruantur. Quamobrem & gratiarum templum in ciuitate media condunt: vt retributio ſit. Hoc enim gratiæ proprium eſt. Nam is qui ſuſcepit, ſubminiſtret viciſſim ei qui munus contulit, & ipſe
43 rurſus incipiat conferre oportet. Coniunctio autem quæ per diametrum eſt, facit eam retributionem quæ per comparationem rationum efficitur, hoc pacto, Sit ȩdificator quidam a, ſutor autem b, domus in c, & calceus collocetur in d. Ædificatorem igitur à ſutore accipere opus illius, & ipſum illi ſuum dare oportet. Si igitur primum ſit ad iuſtum quod comparatione rationum eſt æquum, deinde repaſſio fuerit, erit quod

Grȩc⁹ codex pl⁹ habet, οὐκ ἐφαρμόττει οὔτε δὲ τὸ νόμιμον, οὔτε δὲ τὸ πολιτικόν· πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δὲ ἀντιπεπονθός, οὐκ ἐφαρμόττει β. id eſt, non conuenit neque iuſtitiȩ vniuerſali, neque particulari. Particularem enim voco politicam, quæ res cõmunicat: mutuũ enim pati neq; ad diſtribuit. b.

dicitur. Sin minus:non erit æquum neque cõstabit societas. Nihil enim prohibet vnius opus alterius opere præstabilius esse. Hæc igitur ad æqualitatem redigantur oportet. Est autem hoc & in cæteris artibus. Et- 44
enim è medio tollerentur, nisi agens ageret, & quantum & quale, & patiens pateretur hoc, & tantum, & tale. Non enim duobus ex medicis fit societas, sed ex medico atque agricola, & ex diuersis omnino, ac inæqualibus. Verum hi redigãtur ad æqualitatem oportet. Quapropter ea 45
vniuersa quorum est permutatio inter sese cõparabilia quodam modo esse oportet. Pro quo numus in vsum hominum venit: & fit quodam modo medium. Metitur enim cuncta, quare & excessionem atque de- 46
fectionem: quotnam calcei domui vel victui sunt æquales. Oportet igitur quod est ædificator ad sutorem: tot pro domo, vel alimento calceos esse. quòd si hoc non fuerit, non erit permutatio, neque societas. Hoc autem non erit: si non æqua quodam modo fuerint. Oportet ergo aliquo 47
vno mensurari cũcta, sicut & antea diximus. Hoc autem est reuera quidem indigentia ipsa: quæ omnia continet. Nam si non indigeant, aut non similiter, non erit permutatio, aut non eadem erit. Numus autem ex instituto factus est vt pro indigentia sit. Et propterea nomen hoc habet quod non natura cõstat: sed lege. Et in nobis est situm ipsum mutare atque inutilem facere. Erit igitur tunc repassio, cum redacta fuerint 48
in æqualitatem: vt quod est ad sutorem agricola, id sit opus sutoris ad agricolæ opus. Oportet autem in figuram comparationis rationum du- 49
cere, cum permutare voluerint. Sin minus, alterum extremum excessus habebit vtrósque. Sed cum habent sua, sic æquales & socij sunt, quia hęc æqualitas in ipsis fieri potest. Atque sit agricola quidem a, & alimẽtum 50
c, sutor autem b, & opus ipsius quod in æqualitatem iam est redactum d, quòd si hoc pacto non esset repassio, non esset sane societas. Ipsam autem indigentiam continere, vt quidam vnum, hoc sane declarat. Cum 51
enim aut ambo sese non indigent mutuo, aut alter, non fit permutatio: sicut fit, cum eius quispiã indiget quod habet ipse, vt vini, pro quo dat ille triticum exportandum. Oportet igitur hæc redigi ad æqualitatem. quòd si nũc non indigeat, num⁹ quasi vas intercedit pro permutatione futura, si ipsa indiguerit fore. Liceat enim oportet hũc afferẽti accipere. Patitur igitur idem & ipse. Non enim semper æquale potest. Attamen magis ipse persistere solet. Idcirco definitæ sint pretio res omnes oportet. Sic enim erit permutatio semper. quæ si erit, societas erit. Numus igitur (vt mensura) res ipsas metiendo, redigit ad æqualitatem. Etenim neque societas fuerit sine permutatione, neq; permutatio sine æqualitate, neque æqualitas sine communi mẽsura. Atque re quidem vera fieri nequit, vt ea quæ adeo differunt, conueniant communi mẽsura. Attamen indigentiæ ratione satis fieri potest. Vnum quid igitur esse oportet, at-

52 que hoc ex ſuppoſitione. Quapropter numus vocatur. Hic enim facit vt
53 omnia menſura conueniant. Menſurantur enim omnia numo. Sit do-
mus quidem a *vnciæ autem decem b:& lectica collocetur in c. Atque a μναῖ δέκα
quidem dimidium ſit ipſius b, vt pretiũ domus quinque vnciæ ſint, aut
æquale, c autem id eſt lectica ſit pars decima ipſius b. Patet igitur quot
lecticæ domui ſunt ęquales, ſunt enim quinque. Hoc autem modo per-
mutatio erat antea quàm eſſet numus. Nihil enim intereſt ſiue lecticæ
54 quinque: ſiue pretium quinque lecticarum detur pro domo. Dictum eſt
igitur quidnam ſit iuſtũ atque iniuſtum. His autem determinatis: con-
ſtat iuris actionem medium inter hæc eſſe, agere inquam ac pati iniu-
55 riam. Alterum enim eſt plus habere, alterum minus. Iuſtitia autem non
eodẽ modo quo priores virtutes mediocritas eſt, ſed quia medij eſt, hoc
56 eſt ęqui, iniuſtitia autem extremorum. Et iuſtitia quidem eſt qua iuſtus
dicitur electione actiuus iuſti: atq; diſtributiuus, & ſibiipſi ad alium, ac
alij ad alium, non hoc pacto vt commodi quidem plus ſibi tribuat, &
proximo minus, incõmodi autem contra. Sed æqui, quod ex compara-
tione rationum emergit, & alij ſimili modo ad alium, iniuſtitia autem
57 contraria, iniuſti. Hoc autem eſt exuperatio & defectio cõmodi vel in-
58 commodi contra cõparationem rationum. Quapropter iniuſtitia exu-
peratio eſt & defectio: quia eſt exuperationis & defectionis: in ſe quidẽ
exuperationis eius quod eſt ſimpliciter commodum, & defectionis eius
quod eſt incommodum. In aliis autem in toto quidem ſimiliter, eius
profecto quod à comparatione rationum exorbitat, vt contigerit. Iniu-
ria autem minor quidem eſt iniuriam pati, maior autem iniuriam face-
59 re. De iuſtitia igitur ac iniuſtitia, quænam ſit vtriuſq; natura, ſit dictum
hoc modo. Similiter & de iuſto vniuerſaliier, atque iniuſto.

Commen.

VIDETVR autem nonnullis & econtra paſsio.] Hoc eſt quintum capitulum huius primi tractatus, in quo philoſophus affert opinionẽ pythagoreorũ de iuſtitia, & eam refellit, & ſimul oſtẽdit quomodo iuſtũ ſit medium: diuiditur autem in quatuor partes quæ ſuis locis patebũt. In prima igitur afferendo ſententiam pythagoreorũ, dicit quod videtur quibuſdam iuſtũ non aliquod, ſed ſimpliciter omne iuſtũ eſſe re paſſum vel ecõtra paſsionem. Hanc ſentẽtiam reprobat philoſophus hoc pacto, Id quod nõ accõmodatur nec iuſto diſtributiuo, nec correctiuo, ſed diſcordat ab vtroq;, non eſt iuſtũ vt illi dicebãt: ſed ecõtra paſsio eſt huiuſmodi, quia non accõmodatur iuſto diſtributiuo, nec correctiuo, ſed diſcordat eo modo quo illi ponũt. ergo ecõtra paſsio non eſt iuſtũ. Maior patet, quia duæ ſunt ſpecies iuſtitiæ vt vidimus. vna diſtributiua, alia correctiua, vnde & iuſtũ duplex. ſ. diſtributiuum, & correctiuum. Id igitur quod diſcordat ab vtroq; non erit iuſtũ. Minorem probat philoſophus, & primo quòd diſcordat à iuſto diſtributiuo: quia fieri non poteſt vt quis eadem patiatur quæ cõtulit in rẽpub. vt ſi quiſpiam patriam ſeruauerit: quid ecõtra patietur vel ſuſcipiet à repu. vt par gratia referatur? probat vlterius quòd non accõmodatur vel potius diſcordat ecõtra paſsio à iuſto correctiuo. Nam fieri poteſt vt quiſpiã percuſſerit hominẽ in magiſtratu conſtitutũ: tunc iſte non patietur eadem immo luet pœnas, & plus patietur, verũ ſecũdum nos debeat eadẽ pati. Item in magiſtratu cõſtitutus ſi percuſſerit aliquem priuatũ: tunc iſte non eadẽ ecõtra patietur quod debebat fieri per veſtrum iuſtũ, quare patet his exẽplis quòd ecõtra paſsio veſtra diſcordat à iuſto etiam cõmutatiuo vel correctiuo. Affert etiã vlterius ad ſuũ propoſitũ oſtẽdendũ, quòd magna intereſt vrũ quiſpiam ſpõte an inuitus agat. Si autẽ iuſtũ eſſet ecõtra paſsio, tũc quomodocũque ageret aliquid, & inferret ſemper ecõtra pateretur eadẽ, at qui inuitus fecerit nõ punitur à legibus: ergo abſurdũ eſt iuſtũ eſſe econtra paſsionem, & ſic male dicebãt pythagorici quòd iuſtũ ſimpliciter nihil aliud

est quam ecõtra pasionem,& adeo credebãt hoc vt diceret iustum Rhadamãti, nõ esse nisi tale: accõmodantes Hesiodi carmen,qui dixit quòd si quis patietur ea quæ egit,tunc recte iustũ fit. [DISCREPAT.] s. à iusto distributiuo & correctiuo eo modo quo diximus. Notãdum quod sicut dicit philosophus, Pythagorici diffinierunt iustum ecõtra pasionem. Nam iustum vt omnes asserũt,est æqualitas quædam.i.vult vt personæ vel res redigãtur ad æqualitatem.Pythagorici verò errarũt in hoc quòd accõmodant ecõtra pasionem omni iusto,& non bene fecisse videntur sic simpliciter, & sine distinctione vlla diffiniẽdo iustum,tamẽ accõmodatur ecõtra passio alicui iusto:nam videtur habere locũ in aliqua parte iustitiæ commutatiuæ.s.præsertim in ea quæ versatur circa cõmertia voluntaria quæ fiunt in cõmuni societate vt apparebit. Dubitatur quia philosophus videtur sibi repugnare.Nã superius dixit in iusto correctiuo quòd iudex respicit iniurias,& non cõditionem personarũ,& ideo dixit illud iustũ cõsistere in arithmetica pro portionalitate quæ non respicit qualitatẽ personarũ.Hic autẽ dicit,& affert exemplũ in iustitia correctiua vbi attẽditur dignitas,& qualitas personarũ,vt si quis percusserit virũ in magistratu constitutum,non solùm repatitur ecõtra,sed etiam magis punitur.Dicẽdum ad hanc dubitationem,quòd philosophus loquitur ibi de iis quæ cõmuniter eueniũt.Præterea videtur ibi accipere priuatas personas,at siquis percusserit virum in magistratu cõstitutum,non punitur,quia per sonam illam tãquam priuatam percusserit, sed quia videtur percussisse rempub. cum ille publicam personam gerat vt apparet exẽplo allato.[SED in societatibus.] Hæc est secunda pars huius capituli,in qua philosophus reprobata sententia pythagoricorũ,nũc ostendit quod iustum istud pythagoricorum,id est,econtra pasio verificatur in aliqua parte iustitiæ correctiuæ, scilicet in ea quæ cõsistit in cõmertiis hominum: deinde declarat formã iuxta quam dicetur quòd iustum est ecõtra pasio.Probat igitur primo hoc pacto.Id quod in cõmutando secundũ similitudinem rationis,& non iuxta æqualitatem cõtinet,& cõseruat ciuitatem, est iustũ correctiuum cõmertiorum.At ecõtra pasio est huiusmodi, ergo ecõtra pasio est iustũ correctiuum. Patet ratio ex ipso philosopho qui dicit quòd econtra pasio est iustũ correctiuum, non autem simpliciter iustum vt volebant pythagorici,& secũdum æqualitatem vt oculum pro oculo vel manũ pro manu.Verum si dixissent vel intellexissent ecõtra pasionem secũdum similitudinẽ rationis vt nos ponimus,non errassent:quia ciuitas cõseruatur cum fit retributio, & repẽsio secũdum similitudinem rationis,vt siquis intulerit malum, reportet secũdum similitudinem rationis malum à lege:si bonum, etiam reportet bonũ & gratiam,vnde & templum gratiarum in ciuitatibus cõdere solẽt,ad quod respicientes meminerunt gratiarum, & referũt gratias bene meritis,& recompensationem inuicem pro beneficiis,vt & ille rursus,& cõferre beneficia incipiat,& iterum reportare,& in his consistit econtra pasio non iuxta æqualitatem:sed iuxta similitudinem rationum:quia si das mihi opus tuum non reddam tibi opus meum,quia forsitan non indiges illo,sed reddam æquiualens illi.& sic patet quòd ecõtra pasio est iustum correctiuum,non iuxta æqualitatem,vt videbãtur intelligere pythagorici.Nam quæ societas vel commutatio ex æqualibus fieri potest? Non enim ex duobus medicis fieri societas solet, & commutatio inter ea quæ sunt eiusdem artis,sed ex diuersis, & inæquabilibus cum rediguntur ad æqualitatem secundum similitudinem rationis.Nam circa iustitiam commutatiuam semper quidem oportet esse æqualitatem rei ad rem,non tamen actionis & pasionis,quod importat cõtra passum:sed in hoc oportet adhiberi proportionalitatẽ vt fiat æqualitas rerũ, eo quod actio vnius artificis maior est quàm actio vel opus alterius.vt si faber dat sutori domum,non sutor reddat ei domum, nec si dat ei vnam domũ reddat vnum calceum minoris pretii,sed calceus secũdum similitudinem rationis.i. vt tot sumantur calcei vt æquent pretium domus,& sic fiet recõpensatio & retributio,& econtra pasio iusti cõmutatiui,vt nunc inferius ostendet philosophus.[CONIVNCTIO autem.] Cum velit declarare philosophus illam formulam similitudinis rationum secũdum quam fit econtra pasio iusta,sumit diuersos artifices,& diuersa opera,inter quæ iusta cõmutatio fieri possit.Sumantur igitur quatuor elemẽta.A.B.C.D.&.A.sit faber.B.sit sutor.C.domus.D. calceus: ponantur in forma vel figura quadrati vt primo. A. faber : & ex opposito per rectam lineam.B. sutor. Deinde sub. A.fabro per rectam lineam sit.C. domus eius opus: & sub. B.sutor ponatur D.calceus oppositus domui per rectam lineam : deinde intelligamus duos diametros vnum ab A. in. D. alium ab.B. in.C. ex qua coniunctione per diametrum statim apparebit iustum quod est econtra pasio, & retributio, & recompensatio secundum similitudinem rationum, hoc pacto:vt cum faber sit præstantior artifex,sit vt.vi.quam sutor qui sit vt.iii. & opus quoque fabri, scilicet domus sit.iiii. & calceus.ii. tunc fiat coniunctio per diametrum hoc pacto, si fiant calcei æquales domui,vt sicut se habet faber ad sutorem, ita domus ad calceum : sed faber ad sutorem habet rationem duplam:ita etiam domus ad calceum. Vnde æquentur calcei cum domo secundum similitudinem rationis, vt tot calcei sumantur vt æquent domum: deinde fiat coniunctio per diametrum vel econtra pasio,quæ erit,si faber habebit æquiualentes calceos,& sutor domum:nam prius oportet vt æquentur res commutandæ,deinde fiat econtra pasio, & cõmutatio per diametrum,quæ erit iusta,si opera æquata erunt,non secundum æqualitatem vt vnum ad vnum, veluti vna domus ad vnum calceum, sed si æquatæ fuerint secundum similitudinem

41 42 43

rationis,vt tot ſumantur calcei vt æquent domum. Qua adæquatione facta ſecundum debitam proportionalitatem oritur iuſta cõmutatio,& ecõtra paſsio,& vterque agit, & patitur,& affert, & ſuſcipit æquiualens,id eſt agens agit quantum,& quale:& patiens patitur tantum & tale,id eſt faber qui eſt agens cõferendo domum,& patiens ſuſcipiendo calceos: & item ſutor qui eſt agẽs conferendo calceos,& patiens ſuſcipiendo domũ,& vterque agit tantũ & tale,quantum & quale patitur.i.ſuſcipit,& ſic etiã patitur quantũ agit,& hoc in reb⁹ operibúſq; diuerſis,& inter artifices diuerſos,inter quos cadit proprie cõmutatio,& huiuſmodi cõuentiones:non enim ex duob⁹ medicis,ſed ex medico,& ſutore,& fabro fit ſocietas,vt apparet in figura,& textu philoſophi.

44 6 a faber ſutor b 3

45

Cõiunctio ꝑ diametrũ

Cõiunctio ꝑ diametrũ

46 4 c domus calceus d 2

[A D æqualitatem.]ſcilicet per diametrũ.[Q V A P R O P T E R omnia quorum eſt permutatio.]Hęc eſt tertia pars huius capituli,in qua philoſophus cum antea declaraſſet formulam rationum in qua fit ecõtra paſsio:nunc oſtendit quomodo in permutationibus dicta formula poterit obſeruari,& primo declarat ea omnia quorũ eſt permutatio, eſſe talia vt inter ſe comparari poſsint. Non.n. linea & lapis comparantur inter ſe nec permutari poſſunt.Res autem quæ permutantur,& ſi ſint variorum generum,tamen propter indigentiam humanam comparantur ſecundum communem menſuram,quæ eſt ex inſtituto & impoſitione hominum non ex natura.Id autem eſt nummus:qui rebus menſuram ponit,& æſtimationem.& propter hoc nummus in vſum venit, ideo fit quodam modo medius nummus.Nam eſt inter res permutandas:quarum altera eſt maioris pretii:altera minoris.deinde per menſuram nummi illæ res inæquales ad æqualitatem rediguntur. Ex quo fit vt nummus metiatur quot nam calcei ſint æquales domui. Menſurat enim domum,& item calceum,& ſic nummus æquabit,quia tot calcei addentur vt æquales ſint domui.[Q V O D A M modo.]id eſt,aliqua ex parte.Ob id ipſum,ſcilicet ſit quędam menſura.Notandum quod philoſophus dixit ea quæ permutantur quodam modo comparari inter ſe: & dixit quodam modo , quia proprie ea dicuntur comparari inter ſe quæ ſunt eiuſdem generis, vel potius eiuſdem ſpeciei.at illa quæ permutantur ſunt diuerſarum rationum,& tamen comparantur per communem menſuram quodam modo,deinde permutantur. Notandum quòd philoſophus dicit quòd nũmus eſt quodam modo medius,veluti dicitur iudex medius inter illum qui habet plus,& illum qui habet minus, auferẽdo ab eo qui habet plus,& addendo illi qui habet minus.Verum iudex eſt res animata:nummus inanimata.Præterea res quæ deferũtur ad iudicem erant antea æquæ:poſtea facta iniuria fiunt iniquæ,& orta inæqualitate curritur ad iudicem,& ille æquat reducendo ad priſtinam æqualitatem quo ad fieri poteſt. Nummus verò alio modo quia ſumitur pro communi menſura ad æſtimationem rerum permutãdarum non vt mediator iudex,ſed vt communis mẽſura,ideo dicit quodam modo.[O P O R T E T igitur tot eſſe.]

47 Declarat philoſophus quomodo menſurantur res permutandæ, vbi inter ſe quodam modo ſunt comparabiles.Qualem enim faber rationem habet ad ſutorem:tot calceos oportet conferre pro domo.Quòd ſi hoc pacto non fiat,nec permutatio ſequi poterit,nec ecõtra paſsio. At illud non fiet,ſcilicet vt tot calcei conferantur pro domo,niſi adæquentur.Vnde oportet aliquo vno cuncta quæ permutantur menſurari.id autẽ erit indigentia & neceſsitas quædam in rebus huiuſmodi.Nam illud metitur res permutandas:ſine quo permutatio rerum fieri non poteſt:ſed indigentia videtur eſſe huiuſmodi, ergo indigentia videtur quædam eſſe menſura rerum permutandarum.Verum ne quis obiiciat quòd etiam ſine indigentia eſt nummus:quo res permutãtur:ideo addit vlterius philoſophus quòd nummus ſubit vicem indigentiæ,quia fit quãdoque vt alter indigeat,alter non:& tunc nummus introducitur,qui non natura conſtat,ſed ex inſtituto & impoſitione hominum: vnde etiam nomen ſumpſiſſe videtur ἀπὸ τοῦ νόμον, id eſt à lege: & adeo collocatur in noſtra poteſtate vt non ſolùm ipſum inueniamus,ſed etiam deponamus quandocunque libet.Notandum quòd vt dictum eſt, faber excedit ſutorem, & opus fabri excedit opus ſutoris àdeo vt poſitis ſuperioribus numeris habeãt proportionalitatem geometricam duplam. vt ſicut ſe habet faber ad ſutorem:ita calceus ad domum,vel domus ad calceum:ſed faber excedit ſutorem in duplo,& domus eodem pacto excedet ſecundum iſtam proportionalitatem quę geometrica dicitur,quæ cadit hic cum iſta cõparantur.Verum ſi permutatio fieret hoc pacto,non bene ſe haberet cum ſit hic inæqualitas,quæ æquari debet per ſimilitudinem rationis,vt fiat econtra paſsio,vt ſint duo calcei qui æquent domum:& ſic faber, & ſutor erunt æquales. Nam animaduertendum diligenter,quòd cum illa comparantur antequam fiat permutatio,cum inquam comparantur hoc pacto, vt ſicut ſe habet faber ad ſutorem , & c. videtur eſſe proportio geometrica ex qua percipitur inæqualitas:quæ obſeruanda non eſt,cum fit permutatio,ſed redigenda ad æqualitatem,vt opus minus æquetur cum maiore,vt quaſi proportionalitas illa geometrica reducatur ad arithmeticam,quæ eſt illa quæ attenditur in permutando, quia æqualitas rationis geometricæ,quæ eſt fabri ad domum,& ſutoris ad calceum,ſit æqualitas rationis arithmeticæ eiuſ-

dem quantitatis,adæquando multos calceos domui: & per hunc modũ fit permutatio, & retributio congrua,ex qua bene cõſtabit ciuitas: quæ retributio & coniunctio fit per diametros rerum ad perſonas.Nam ponatur ex vna parte perſona cum ſua re vel opere, ex altera parte perſona alia cum ſua re.Hæ res vel opera ad perſonas ſtãt inter ſe ſicut anguli.iiii. nec poteſt deduci res ad perſonam niſi per lineam diametralem ab angulo rei ad angulum perſonę.quare talis permutatio & coniunctio fit per diametrum vt apparet. Sed non attenditur hic perſonarum dignitas,quia non videntur altera alteram excedere: niſi ratione operis,ſed ſufficit vt æquẽtur opera inter ſe,& fiat permutatio ſecũdum ſimilitudinem arithmeticam.[ERIT igitur.]Declarat philoſophus quomodo fiat contra paſsio recte in permutationibus rerum per communem menſuram.i.per nummum,quem dixit ſubire vicem indigentiæ.Sumantur elementa.A.B.C.D.&.A. 43
ſit agricola.vi.&.B.ſutor.iii.&.C.alimentum.iiii.&.D.calceus.ii.Vt igitur ſe habet agricola ad ſutorem:ita alimentum ad calceum.verum cum horum alterum excedat alterum,hæc æquanda ſunt ſecundum ſimilitudinem rationũ cum permutatio fiet,quod niſi adæquentur,tunc apparet quòd permutatio eſſet iniuſta,& inæqualis, & altera perſona haberet vtróſque exceſſus. Veluti agricola vel faber qui eſt alterum extremum,haberet vtrũque exceſſum ſi fieret permutatio:vt ſe habent inter ſe ſecundum proportionalitatem geometricam, hoc pacto haberet vtrũque exceſſum.ſ.excellentiam artis qua excedit ſutorem: ponatur enim quòd excedat in duplo, & item haberet exceſſum operis,quia haberet tantum quantũ valeret,& excederet in duplo,ita vt ſi daret opus vt quatuor haberet tot quot faceret octo.Nam ſicut perſona excedit perſonã: ſic quod recipit excederet id quod dat, ſed excedit in duplo: ſic res in pretio debet excedere in duplo ſi permutatio fieret hac geometrica ratione,vbi attenditur dignitas perſonarum,& ſic altera perſona haberet vtróſque exceſſus.Sic.n.requireret proportionalitas geometrica:vt quod agricola ad ſutorem:ita opus ſutoris ad agricolæ opus,ſed non eſt ea ſeruãda in permutatione rerum vbi attenditur æqualitas operum:& ſic exponũt nonnulli. Quidam verò referunt vtróſq; exceſſus: ad exceſſum & defectũ.i.plus,& minus hoc pacto,quia agricola haberet vnũ calceum.i. minus, & habebit plus in eo quòd excedit ſutorem dignitate artis, poſito quòd ſit dignior. Item ſutor minus in eo quòd exceditur dignitate artis habebit plus, quia habebit alimentũ quòd eſt pluris pretij.[OPORTET autem hæc.] Quaſi reducenda eſt talis proportio ad ſimilitudinẽ rationis arithmeticam,vt non attẽdatur dignitas perſonarũ,ſed opera eorũ æquanda ſunt vt agricola habeat tot calceos,quot valet triticum ad alimentum ſuum.[HABENT ipſi ſua.]ſ.quãdo quiſque 49
habet tantũ,quantũ dedit:& ſic poterit cõſtare ſocietas,& fieri poteſt cõmutatio cõgrua,& num- 5
mus erit menſura quædam ex qua ponatur æſtimatio rebus.[QVOD autẽ indigentia cõtinet.]
Declarat philoſophus quomodo indigentia videtur continere omnia iſta in permutationibus, 51
ſcilicet vt fiant,& quid eſt menſura,& quomodo nummus ſubit vicem indigentiæ.Probat quòd indigentia videtur cõtinere omnia iſta humana hoc pacto.id quo vno & quaſi ſolo permutationes rerũ fieri poſſunt,continet res omnes humanas:ſed indigentia videtur eſſe huiuſmodi.ergo & cætera.Maior nota,quia fiunt permutationes rerũ, & id ſine quo non poteſt fieri permutatio inter homines,videtur continere res humanas.Nam ſi fiat permutatio poſſunt conuenire homines,& fit pagus & ciuitas,& cœtus hominũ.Minor declaratur,quia niſi eſſet indigẽtia,non eſſet permutatio.Is enim qui non indiget non permutat.Et dixit ad probãdum hanc minorẽ,quòd ſi vterq; indigeat certe fit permutatio:ſi alter tantum,fiet etiam permutatio:quòd ſi neuter,non fit permutatio.Verũ ad declarandum eam partẽ in qua dixit, ſi alter tantũ indigeat fit permutatio (alia ſunt clara per ſe)affert exẽplum dicẽdo quòd fiet hoc nummo intercedẽte qui ſubit vicem indigentiæ futuræ,alio in tẽpore,quia nũmus eſt tanquam vas:ſed oportet vt nũmus ſit talis vt id poſsit efficere.Nam ſi nũmus non eſſet in vſu vel eſſet adulterinus nõ fieret permutatio,quia tunc ſubiret vicẽ indigẽtiæ.Hæc cum ita ſint,philoſophus videtur afferre obiectionem, & eam ſoluere,dictum eſt enim indigẽtiam non ſemper eſſe,& ideo oportere nũmum intercedere, qui cum ſubeat vicem indigẽtiæ ſimiliter erit de nũmo,quia variatur & non ſemper eſt, nec ſemper valet idẽ vt experiẽtia patet:ergo non ſemper erit permutatio.Hanc obiectionẽ ſoluit cõcedendo ipſum nũmum habere mutationẽ: tamen magis perſiſtere.i.pretium eius quàm reliquarũ rerum.& ſubdit quòd propterea oportet res ipſas eſſe pretio definitas,quæ permutãdæ ſunt: & ſic erit ſemper permutatio , quia nũmus videtur æquare res humanas ad hoc vt ſemper fieri poſsit permutatio:& facit hũc diſcurſum quòd nec ſocietas eſſet ſine permutatione,nec permutatio ſine æqualitatẽ,neq; æqualitas ſine cõmuni menſura quæ videtur eſſe nummus.Dicit etiam vlterius quòd ſunt aliquæ res quæ de natura ſua non poſſunt mẽſurari cõmuni mẽſura in permutatione,& iſta videntur mẽſurari per indigẽtiam: ex quo videtur eſſe aliquid oportere:quo menſurari omnia poſsint quæ permutãtur:at.i.nũmi vt oſtẽdit exemplo philoſophus per deſignationem,& deſcriptionem.Si.n.ſint permutandæ lectica & domus,permutari non poſſunt niſi menſurentur communi menſura qua imponatur pretium eis.Hæc autem erit nummus.Sumãtur igitur vnciæ.x.& domus,& lectica, & dicamus quòd lectica valet vnam, domus verò quinque vncias:& ſic domus erit dimidia:lectica verò decima pars vnciarum.Quare quinquies ſumenda eſt lectica vt ſit æqualis cum domo:quinque igitur lecticæ adæquant domũ,& hoc pacto res men-

furari dicuntur nummo. Nummus autem ex suppositione venit in vsum, & ex instituto. Nam si nummus non haberet talem mensuram, non esset in vsu: at eam habet quam imponit sibi ratio, & experientia hominum: si verò non habet, tollitur. Dicit post hæc philosophus quòd ante inuentionem nũmi erat permutatio rerum, & indigentia mensurabat res, & pretium mutabatur vt requirebat indigentia: vt quinque lecticas pro domo permutassent, quia mensurassent labores domus cum lectica, & sic vidissent quòd valebat quinque. vnde nulla differẽtia est si permutentur quinque lecticæ an pretium quinque lecticarum. ex quibus patet quid sit iustum, & iniustum: & ex hoc apparebit quid sit iustitia & iniustitia.

52 Domus Vnciæ.x. Lectica.

53 A B C

[EX suppositione.] Quia non fit à natura, sed ex lege, & instituto hominum. [SIT domus.] Ostendit quomodo cum nummus intercedit fit mensuratio, & imponitur pretium vt permutatio fiat. Notandum quod inter res permutandas cadit nummus ex institutione hominũ: sed res quæ sunt diuersorum generũ, & rationum non videntur mensurari posse ex parte naturæ, quia mẽsura debet esse de genere eorum, quæ mẽsurantur: vt quantitas continua mensuratur quantitate continua, non discreta. Nam si res per mensuram debent mensurari, habere debent illam mensuram quæ sit pars illarum rerum. Quare nummus ipse medius cadit inter res mensurandas propter indigentiam: quia imponitur pretium alteri rei, & sic etiam alteri, & in nummo & pretio conueniunt, & hoc pacto ex instituto est nummus quodammodo mensura. [HIS autem hoc pacto determinatis.] Hæc est quarta pars huius capituli, in qua
54 philosophus posteaquam in superioribus declarauit quomodo iustum est medium: nunc ostẽdit quomodo iustitia quæ est habitus sit mediocritas vel medium. Et primo ostendit quo pacto operatio iustitiæ sit medium: deinde quo pacto ipsa iustitia sit medium: præterea qualis habitus est iustitia: postea qualis habitus est iniustitia: postremo epilogat supradicta. Probat igitur in primis hoc pacto: plus habere, & minus habere est agere, & pati iniuriam: at iuste agere est medium inter plus habere & minus, ergo agere iusta est medium inter agere iniuriam, & pati. Maior nota ex antedictis cum inquit supra. Qui enim plus sibi tribuit quàm alteri, iniuriam facit. Minor
55 patet de se. ergo, & c. [IVSTITIA autem non eodem modo.] Declarat nũc philosophus quomodo iustitia est medium. Non enim est medium eo pacto quo dictum est in aliis virtutibus, nam in aliis virtus erat media inter duo vitia opposita, quæ sunt habitus: iustitia verò est ipsius medij. s. iusti quod est inter plus & minus, & sic est in medio duorũ extremorum, quorum alterum est plus alterum minus. Notandum quòd iustitiæ opponitur vnum tantum vitium. s. iniustitia, quæ subit vicem duorum non vitiorum vel vitiosorum habituum: sed extremorum, quorum alterum est vitium. s. plus habere. & intelligo plus habere non solùm plus de bonis, sed etiam cum habetur minus de malis, & sic igitur plus habere erit in vitio. Alterum verò minime. i. ipsum minus habere. Ratio est autem cur vnum tantum vitium. s. iniustitia opponitur iustitiæ, & ipsa non est media inter duo vitia: quia aliarum virtutũ extrema vt puta audacia, & timiditas diuersis operationibus committuntur, & cõtrariis. Vnica autem operatione impossibile est agere audaciam, & timiditatem quæ sunt excessus & defectus fortitudinis, quæ duo sunt vitia, & differunt inter se re, & ratione. Iniustitia verò vna & eadem res conficit vnica operatione plus, & minus. i. excessum & defectum: qui sunt idem re, differunt tantum ratione. Nam qui aufert, & plus habet, & alicui aufert (sunt enim ista relatiua) cui verò aufertur minus habet. Itaque vna & eadem ablatio facit plus habere eum qui aufert, & minus eum cui aufertur, & sic iniustitia vnum re conficit vtrunque extremum: quę extrema differunt inter se ratione tantum prout subeunt rationes pluris, & minoris, & excessus, & defectus, quia licet sit eadem res iniustitia, tamẽ alia est eius ratio vt est plus: alia vt est minus. Sic igitur apparet quomodo iniustitia non cõsistit in medio duorum habituum vitiosorum qui sunt excessus, & defectus: sicut consistunt aliæ virtutes, sed distribuendo aut commutando res sine proportionalitate facit in rebus talem excessum atque defectum: similiter & iustitia est effectiua medij, quia adæquando res facit illud quod est medium in rebus esse æquum inter homines, inter quos distribuuntur aut cõmutantur tales res: tamen regulat etiam affectum, & appetitum hominum: & quanuis omnes dicant iustitiam esse in voluntate vt in subiecto, forsitan non esset absurdum collocare eam in appetitu in quantum
56 moderatur ipsum, & regulat à plus appetendo. [ET iustitia quidem.] Hac in parte philosophus docet qualis habitus est ipsa iustitia, dicẽdo quòd iustitia est: qua iustus dicitur esse talis vt agat electione, & sibi, & aliis æquè tribuat. i. non solum sibi ad alios: sed etiam aliis ad alios. & videtur explicare definitionem siue descriptionem iustitiæ, quæ videtur magis competere iustitiæ distributiuæ. Hæc enim præstantior altera esse videtur: definitio autem talis est, quòd iu-

ſtitia eſt habitus,quo iuſtus electione agit,non tribuēdo ſibi,& cęteris plus,& minus,ſed æque.
Alia autem pars addi poteſt quæ pertinebit ad correctiuā, ſcilicet quæ redigit perſonas quarum
altera iniuriam perpeſſa eſt,& res permittendas ad æqualitatem:& hoc pacto videtur complecti
ambas partes iuſtitiæ.[IVSTITIA autem eſt contra.]Declarat nunc philoſophus qualis habi- 57
tus eſt iniuſtitia, & dicit quod eſt econtra, ſcilicet qua vir iniuſtus agit per electionem iniuſte
exceſſus,& defectus tribuendo præter ſimilitudinem rationum.Hæc eſt contraria definitio ipſi
iuſtitiæ,& ideo iniuſtitia dicitur eſſe exceſſus,& defectus,quia plus,& minus diſtribuit,& com
modorum & incommodorum: ſed oppoſito modo.Item cum cæteris diſtribuit dat plus,& mi-
nus:& non ſemper dat vni & eidem plus,ſed nunc vni nunc alteri,& indifferenter. Et poteſt ſic
definiri, quomodo eſt habitus, quem habens operatur electione iniuſta ſibi plus quàm aliis tri-
buendo, & aliis non æque, & quo non rediguntur perſonæ, & res permutandæ ad æqualitatem.
[EXCESSIONIS & defectionis.] Et hoc fit duobus modis aut ad ſe, aut ad alios. [VERVM 58
id.]ſcilicet iniuſtum tale.[MINVS quidem eſt iniuriam pati.]Ille qui habet minus dicitur pa- 59
ti:ille verò qui habet plus dicitur facere iniuriam,& ſic viſus eſt philoſophus comparare extre-
ma iuſtitiæ inter ſe:ſicut ſupra in aliis. Notandum quòd vt alias dictum fuit ſicut eſt de motu,
& omni actione: ſic de operatione iuſtitiæ eſſe videtur.at motus erit idem inter terminum à
quo,& terminum ad quem,& tamen diuerſis nominibus ob diuerſos reſpectus nuncupatur,ve-
luti doctrina vel potius doctio,vt ita loquar, eadem eſt operatio inter eum qui diſcit,& qui do-
cet,ſed vt eſt à doctore diſcetur actio:vt eſt ad diſcentem paſsio:eodem pacto iniuſtitia vnam o-
perationem facit,ſcilicet iniuriam,quæ eſt vna & eadem, tamen diuerſas habet rationes, nam ſi
agit iniuriam,eſt qui patitur,& econtra,& vt eſt ab agente dicitur actio,& vt ad patientem di-
citur paſsio,& ſic eſt exceſſus & defectus,ob diuerſos reſpectus vt patet.De iuſtitia igitur.Con
cludit philoſophus epilogando breuiter ea quæ dicta ſunt de iuſtitia,& iuſto,& iniuſto.

De iniuria,iuſto ciuili,herili,& œconomico. *Cap. VI.*

Vm autem fieri poſſit,vt iniuriam quiſpiam faciat,& nōdum 60
ſit ipſe iniuſtus: quales nam iniurias quiſpiam faciēs vnaqua-
que iniuſtitia iam eſt iniuſtus, fur inquam vel adulter, vel la-
tro?an hoc modo nihil interfuerit?Etenim fieri poteſt vt quiſ
piam coëat cum muliere ſciēs cum qua coit.Sed non ob electionis prin-
cipium: ſed ob affectum.Atque iniuriam quidem agit:ſed iniuſtus non
eſt.Veluti neque fur: furatus eſt tamen. Neque adulter: adulterium ta- 61
men fecit. Et eodem de cæteris modo. Quomodo igitur ſeſe habet ad
ipſum iuſtum repaſſio, dictum eſt antea. Oportet autem non latere iu- 62
ſtum quod nunc quæritur,id eſſe quod eſt ſimpliciter iuſtum:ipſum in-
quam iuſtum ciuile.Hoc autem eſt inter ſocios vitæ:vt ſit ſufficientia li-
berorum, atque æqualium, aut in comparatione rationum conſiſtens,
aut in numero.Quare in quibus hoc nō eſt, inter eos ciuile iuſtum non 63
eſt:ſed quoddam iuſtum & per ſimilitudinem quandam.In iis enim eſt
iuſtum: quibus inter ſe ponitur lex. Lex autem iis poni ſolet: in quibus 64
eſt iniuſtitia. Iudicium enim: diiudicatio eſt iuſti atque iniuſti. In qui- 65
bus verò eſt iuſtitia, in iis eſt etiam iniuriam facere: ſed non in omni-
bus eſt.iniuſtitia: in quibus eſt iniuriam facere. Hoc autem eſt plus 65
quidem ex ſimpliciter bonis, minus autem ex ſimpliciter malis ſibi
tribuere.Idcirco non ſinimus hominem dominari, ſed rationem: quia
ſibiipſi id facit, & fit tyrannus. Magiſtratus autem cuſtos eſt iuſti:
quòd ſi iuſti, & æqui. Atque quia nihil ſibiipſi plus tribuendum eſſe 67
cenſet, ſi eſt iuſtus (ex ſimpliciter enim bono plus ſibi nou tribuit,
niſi comparatione rationum ſit ad ipſum accommodatum) ideo alij,

non ſibiipſi laborat. Atque ob idipſum, alienum bonum inquiũt iuſtitiam eſſe, ſicut & antea diximus: merces ergo quædam tribuẽda eſt ipſi, honos inquam & præmium. Sed quibus hæc non ſufficiunt: ij fiunt ty-
68 ranni. Herile autem, paternúmque iuſtum non idem: ſed his eſt ſimile.
69 Non eſt enim iniuſtitia ad ſua ſimpliciter: id autem quod poſſidetur, & filius quandiu ſit tantillus, & non ſeparatus: vt pars ipſius eſt patris. Se verò nemo vult lędere: quapropter non eſt ad ſeipſum iniuſtitia. Neque ergo iuſtum, neq; iniuſtum ciuile. Eſt enim lege: atque in iis eſt, in quibus lex eſſe poteſt. Qui quidem ij ſunt quibus ineſt æqualitas imperãdi atque parendi. Idcirco magis ad vxorem iuſtum eſſe videtur, quàm ad filios, & ea quæ poſſidentur. Hoc enim eſt rei familiaris iuſtum verum, & hoc aliud eſt à ciuili.

Commen.

60 CVM autem fieri poſsit vt iniuriam quiſpiam.] Hic eſt ſecũdus tractatus huius libri, in quo oſtendit quid ſit iuſtum ciuile. Nam antea philoſophus diuiſit iuſtitiam in ſuas partes, & eas declarauit: & iuſtum ſimiliter, quod proficiſcitur ab vtriſque. & videbatur expleuiſſe totam materiam de iuſtitia & iniuſtitia, ſed cum iuſtum multifariam dicatur (eſt enim iuſtum ciuile, & aliud quod habet ſimilitudinem ciuilis, & cum alia multa dubitari poſſent de iniuria quę fit) ideo nunc affert hunc ſecundum tractatum, vt oſtendat quid proprie ſit iuſtum ciuile. & appellat iuſtum ciuile illud quod poſtea diuiditur in naturale, & legitimum, & continet etiam diſtributiuum, & commutatiuum: de quib⁹ antea loquutus eſt. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo oſtendit quid ſit iuſtũ ciuile, & in quibus conſiſtit, & in quibus non conſiſtit. In ſecundo diuidit ipſum. In tertio ſoluit dubitationem antea motam. In quarto mouet quãdam dubitationem de iniuria, & eam ſoluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes, quæ ſuis locis patebunt. In prima igitur parte philoſophus mouet dubitationem, quam etiam in tertio capitulo latius ſoluet. Dicit ergo cùm fieri poſsit vt quis iniuriam faciat, & non ſit iniuſtus, quærendum eſt quænam ſint illæ iniuriæ, quibus homo dicatur iniuſtus. Sunt nonnulli qui hũc locum ſic exponunt, Cùm à nobis dictum ſit antea quid ſit iuſtum & iniuſtum, & iuſtum ſit quod ille qui facit iniuriam ſit iniuſtus, tamen cum fieri poſſe videatur vt aliquis iniuriam faciat, & non ſi tſtatim appellandus iniuſtus: quænam erunt iniuriæ ex quibus homo iniuſtus dicatur ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ? veluti fur ſecundum ſpeciem iniuſtitiæ quæ eſt de furto, vel vt mœchus ſecundum ſpeciem iniuſtitiæ quæ eſt in mœchando, quænam illæ erunt? Omnes enim iſti habitus vitioſi videntur poſſe reduci ad iniuſtitiam quæ eſt tota vitioſitas, quænam igitur erunt, poſtea ſoluit interrogando prius, & dicendo an nihil intereſſe videtur inter hæc? Deinde declarat exemplo, & dicit quod ſiquis coeat cum muliere non eligendo id cum antecedenti deliberatione, ſed motus aliqua perturbatione animi iniuriam quidem facit: ſed nondum eſt appellandus iniuſtus, ſicuti etiam fur qui furatur non furetur, ſed propter aliquam animi perturbationem cùm non anteceſſerit deliberatio, furtum quidem fecit, non tamen ſemper, & ſtatim eſt appellandus fur qui furatur: ſed ii qui ſic furantur vt fures: & mœchi qui mœchantur per electionem, & ſecundum habitum. Et ſic diſcurrendo per vnámquanque ſpeciem iniuſtitiæ qui iniuriantur vt iniurientur per ſe, & non per accidens, aut propter alium finem, iniuſti dicendi videntur ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ: ſecundum quam talem operationem producunt cum electione. Verum expoſitio propria huius textus, & accommodata menti philoſophi talis eſſe videtur, quam nunc afferimus, vt clarius intelligatur philoſophus. Mouet dubitationem philoſophus, & dicit interrogando quòd cùm fieri poſsit vt aliquis faciat iniuriam, & nondum ſit iniuſtus, quomodo facta erit illa iniuria, ex qua homo ſit iniuſtus ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ, & ponit exempla, veluti iniuſti vt fur vel adulter vel latro: poſtea interrogando dicit an improbanda eſt hæc dubitatio? quaſi dubitauimus recte an nihil intereſt, vtrum aliquis faciat iniuriam ex habitu aut ſubita diſpoſitione, aut aliqua perturbatione animi. ſed quomodocunque quis faciat iniuriam iniuſtus eſt? poſtea ſoluit, quòd qui non facit iniuriam ex electione non eſt appellandus iniuſtus: ſicut non eſt dicendus fur, qui non furatur per electionem, & habitum, ſed aliqua ſubita diſpoſitione aut perturbatione compulſus. Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt vtrum perturbatione aliqua animi: quæ plerunque breuis eſt, & ad tempus, an conſulto, & cogitato fiat iniuria. [QVOMODO igitur.]
61 Hac in parte philoſophus auget hoc dictum, & redigit nos ad memoriam eorum quæ dicta ſunt de econtra paſsione. Diximus enim quomodo econtra paſsio ſe habet ad iuſtum, quia non

est simpliciter iustum,& omne iustum, & non est quod nunc quæritur,scilicet ciuile & simpliciter iustum.Notandum quòd philosophus mouet dubitationem, & soluit breuiter, & eam dimittit vt inde resumat.Quare facit hoc?quia posset aliquis dubitare de quo iusto loquatur cum sint plura, scilicet dominicum, œconomicum, vt inferius patebit. Quapropter interponit hanc declarationem dicendo quòd id quod quæritur non est nisi ciuile iustum, quòd est vt inferius declarabitur:non enim est repassum.Nam dictum est de eo prius quale sit,& quomodo se habet ad iustum,& ideo sequitur.[OPORTET autem non latere.] Hac in parte secũda capituli philosophus ostẽdit quid est illud iustum ciuile de quo loquitur,& declarat quòd ciuile iustum est 62
illud quod est in societate humanæ vitæ,& est causa talis societatis,& eius conseruatrix sufficiẽs vt conseruetur reipub.libertas, aut distributiua secũdum similitudinem rationum,scilicet geometricam,aut commutatiua secundum numerum,id est, secũdum proportionalitatem arithmeticam.Sciendum quòd iustum multifariam dicitur.s. iustum simpliciter, & hoc est ciuile : aliud item per comparationem dicitur tale,scilicet iustum rei familiaris de quo non loquitur.ideo dixit non oportet nos latere id iustum de quo loquimur.s.ciuile est.[QVARE quibus.]Declarat 63
philosophus vbi,& in quibus non est tale iustum ciuile, & ostendit non quod est in his quibus non est communis societas vitæ talis,vt sit sufficiens inter liberos,& æquales:vnde innuit quòd iustum familiare non est huiusmodi.Nam inter patrem & filium,dominum & seruum,virum & vxorem non est iustum simpliciter & ciuile,sed quoddam iustum,quod per similitudinem dicitur.[IN iis enim est iustum.] Ostendit philosophus in quibus sit iustum ciuile, & declarat quod 64
est inter liberos,& æquales:non autem inter patrem & filium:dominum & seruum,virum & vxorem.Probatur. In illis in quibus non datur lex seruanda non est iustum simpliciter & ciuile. at patri & filio,seruo & domino,viro & vxori non imponitur lex seruanda: ergo inter eos non erit ciuile iustum.Ratio patet:quibus enim datur lex obseruãda in his potest esse iniustitia proprie,& in quibus est iniustitia in illis fit iniuria,& propterea datur lex,quia non possint proprie facere iniuriam,lex prohibet & punit: iniustitia verò videtur esse proprie inter æquales,& appellantur æquales etiam illi qui sunt cæteris digniores, dummodo sit seruata proportio dignitatis,& sint pares libertate,vnde non sinunt aliquem esse tyrãnum vt inquit infra,sed pariter legibus obedire volunt. Legum enim vt inquit Cicero serui facti sumus vt liberi esse possimus. Inter æquales igitur cadit iniustitia quando æquales non habent æqua. Sed inter dominum & seruum non est æqualitas.Est enim seruus pars domini hoc pacto vt instrumentum quoddam animatum,vt ait philosophus in libro Politicorũ:nec etiam inter patrem,& filium: nec inter virum & vxorem ea æqualitas,& si aliquo modo esse videatur, vt inter eos cadat iustitia, aut iniustitia talis,sed per similitudinem quãdam.[IN quibus autem iniustitia,] id est,in quibus est habitus iniustitię in illis semper cum iniuriatur est iniustitia:sed in quibus est iniuria,scilicet quan 65
do iniuriantur non in omnibus necessario est habitus iniustitiæ, quia potest fieri iniuria etiam ab aliquo qui non habet habitum, sed ob aliquam animi perturbationem, vt supra dictum est. [IDCIRCO non sinimus.]Ex supradictis philosophus infert tria oborta,id est tria correlaria. 66
Primum est quòd cum inter liberos sit iustum illud ciuile,statim sequitur quòd non sinunt aliquem esse tyrãnum & hominem dominari pro suo arbitrio,quia plus de commodis sibi tribueret & minus de incommodis:sed rationem & legem dominari volũt, quod pollicetur magistratus,& princeps qui custodes iusti sunt,& esse debent.Quòd si iusti sunt custodes:& etiam æqui custodes erunt. Est enim proprium munus magistratus vt inquit Cicero, intelligere se gerere personam ciuitatis,deberéque eius dignitatem,& decus sustinere: seruare leges,iura describere, ea fidei suæ commissa meminisse,& c.Notãdum quòd interest inter hominem, & verum hominem. Homo enim est imperfectus & perficitur per virtutes : & cum est perfectus tunc est vere homo.Fit etiam nonnunquam vt homines aliqui surripiant magistratus,& cum sint improbi,& imperfecti euadant tyrãni:ideo non sinimus hominem dominari,sed rationem,id est hominem vere habentem rationem,id est vtentem illa,& viuentem secundum illam.Est enim animata ratio verus homo,& studiosus. [ATQVE quia nihil.] Hæc est secunda sententia orta ex supradictis,id est, secundum correlarium,scilicet quod princeps, & magistratus, & iustus gubernator 67
non censet sibi plus quàm cæteris tribuẽdum.Oportet enim ipsum de se esse iustum proportione seruata vt non sibi plus tribuat nisi secũdum similitudinem rationum geometricam,vnde & alteri laborat.Quare bene dictum est quòd magistratus virum ostẽdit,cum ad alium sit iustitia, & ad bonum alienum atque commune vt antea patuit. Notandum quòd principis,& magistratus officium est,vt rempub.gubernet sicut gubernator nauium,ita vt omnes sint salui,qui in illa sunt.at gubernator hoc facere non potest nisi habeat gubernandi artem.Sic princeps per virtutem quæ est in ipso gubernat omnes & vtitur virtutibus ad alium,& ad commune bonum quod indicat maximam perfectionem.Vnde vsus ad alium non solùm est huius iustitiæ quæ est pars virtutis,sed etiam totius virtutis:quam ea ratione qua est ad alium, & commune bonum legitimam iustitiam diximus.Vnde & difficillima virtus, & ideo præclarißima dicitur esse iustitia cum operari ad alios,& æqualitatem seruare difficile sit, atque ideo valde præclarum. Difficile est inquit Cicero cum præstare omnibus cupieris seruare æquitatem: quæ est iustitiæ maxi-

me propria. Ex quo fit neque disceptatione vinci se, nec vllo publico ac legitimo iure patiatur, existúntque in repub. plerunque largitores & factiosi, vt opes quam maximas consequantur, & sint vi potius superiores: quàm iustitia pares: sed quo difficilius, hoc præclarius. Hæc in de officiis. 68 (MERCES ergo quædam.) Tertium est correlarium s. quod debetur præmium iusto bene gubernanti rempub. s. honos & gloria. Postquam enim adeptus est virtutes, & confert se ad rempub. & incipit operari ad alios secundum habitum virtutum, quem in se habet: tunc debetur ei à ciuibus, & à repub. honos & gloria: sed ij qui talibus honoribus non quiescunt, cum nullum ciues habeant præmiũ maius quod dare possint, euadent tyranni, quoad per eos fieri poterit. (HERILE autem.) 69 Hæc est tertia pars huius capituli, in qua determinat de iusto quod per similitudinem dicitur, & est triplex. s. inter patrem & filium, dominũ & seruum, virũ & vxorem. Sed hoc vltimũ appellat philosophus rei familiaris iustum. Verum si paterfamilias referatur ad filiũ, & ad seruum & vxorem, quia idem potest esse pater, & dominus, & vir, omnia illa poterũt dici rei familiaris iusta. Verum de illo vltimo quod appellat rei familiaris iustũ, dicit philosophus quòd habet maiorem similitudinem cum ciuili: licet non sit idem. At paternum & herile habet etiam aliquam similitudinem, sed tamen sunt idem. Quòd autem inter hos non sit tale iustum probatur, In quibus non est iniustitia, in illis non est iustum ciuile. at inter dominum & seruum, patrẽ & filium non est proprie iniustitia: ergo non erit iustum ciuile. Patet ratio, Nullius est iniuria ad seipsum, nec ad sua: sed seruus est aliquid domini dum possidetur, & filius aliquid patris: quare non erit inter hos iniustitia: quia nemo sibi iniuriam facit nec suis, at seruus est possessio animata domini: filius vero est aliquid patris. Item inter virum, & vxorem non est æqualitas, nec ergo iniustitia proprie dicta. Veruntamen vbi est maior æqualitas, ibi maior similitudo iusti ciuilis, & cũ vir & vxor sint magis æquales, quàm pater, & filius, aut dominus, & seruus. Ideo dicit philosophus, ꝙ iustũ inter virũ & vxorẽ, quod appellat familiare, est magis simile ciuili iusto quàm illorũ iusta: nõ tamen est id de quo loquitur. Notandũ ꝙ inter eos videtur esse iustũ ciuile: inter, quos est æqualitas vicissim imperãdi atq; parendi. In repub. enim nõ semper sunt iidem imperantes, sed est vicissitudo quædã cum æqualitate, vt alii nunc pareant, nunc imperent secundũ leges: sed dominus semper imperat seruis: seruus semper obedit, & sic inter eos non est æqualitas, nec ex consequenti ciuile ius. Pater etiã semper est pater, & filius semper est filius: ideo nõ est æqualitas. Verũ inter virũ, & vxorẽ etiã non est ꝓprie æqualitas: & si maior esse videatur quã inter patrẽ, & filiũ, & herum, & seruũ. Nàm vt vir est paterfamilias: sic illa materfamilias, & vna cũ viro rem familiarẽ gubernare videtur, Nã vir extra, vxor ea quæ sunt domi curare debet & cõseruare. Quare videtur ob hæc habere quandã æqualitatẽ: attamẽ sunt inæquales, quia vir non subit vicem matrisfamilias, nec illa ecõtra viri officiũ inquantum est vxor: præterea si quæ leges sunt vir imponit eas vxori: sic igitur patet quòd nõ proprie est inter virum & vxorem ciuile iustum.

De iusto naturali, & legitimo. *Cap. VII.*

70 CIuilis autem iusti aliud est naturale, aliud legitimum. Et naturale quidem est quod vbique vim habet eandem: & non quia 71 videtur vel non videtur. Legitimum autem quod à principio quidem nihil refert, sic an aliter habet. Cum vero positum fuerit, refert. Quale est, mina captiuos redimi, vel capram diis, sed non duas oues mactare: & etiam ea quæ de singulis lege iubentur. vt sacra Brasidæ 72 facere, & quæ publicis decretis instituuntur. Videntur autem quibusdã omnia talia esse. Propterea quòd omne quod natura constat, immobile 73 est, & vim eandem habet vbique: sicut ignis hic, & apud Persas vrit: iusta autem moueri vident. Verum hoc non ita sese habet, sed aliquo modo. Atque apud deos quidem nihil vllo modo forsitan est quod ita sese habet: apud nos autem est quidem aliquid etiam natura constans, mutabile verum non omne. Attamen aliud est natura, aliud non natura patet autem. Quidnam eorum quę possunt & aliter se habere natura, constat: & quid nõ, sed lege ac instituto, si ambo mutari similiter possunt? Et ad cætera eadem accommodabitur definitio. Dextera nanque maius validior est læua, natura: & tamen fieri potest, vt omnes euadant apti ad v-

tendum manu ſiniſtra perinde ac dextra.Iuſtorum autem ea quæ ex in-
ſtituto ſunt & ob vtilitatem,ſimilia ſunt menſuris. Non enim omnibus
in locis æquales ſunt vini,triticiq́ue menſuræ . Sed vbi quidem emunt,
maiores ſunt:vbi autem vendunt,minores.Simili modo & ea quæ non
naturalia ſunt,ſed humana iuſta:non eadem ſunt vbique. Nam neque
reſpúblicæ:ſed vna tantum vbique ſecundum naturam eſt ipſa optima.
Vnumquodque autem iuſtorum,& legitimorum,vt vniuerſale ſeſe ha- 74
bet ad ſingula.Etenim ea quæ aguntur ſunt multa . Vnumquodque au-
tem illorum eſt vnum.Eſt enim vniuerſale.Intereſt autem inter iniuriã 75
& iniuſtum:& inter ius & iuſtum.Iniuſtum enim eſt natura, vel inſtitu-
to.Id autem ipſum cum actum fuerit iniuria eſt:antea vero quàm ſit a-
ctum nullo modo eſt iniuria,ſed iniuſtum:pari modo & ius.Vocatur au
tem magis * iuſti actio ipſum commune . * ius autem iniuriæ emẽdatio.
Quæ vero & quot ſpecies vniuſcuiuſq; ipſorum ſunt, & circa quæ ver-
ſantur:conſiderandum eſt poſtea.

ἄδικον. ἀδίκημα. δικαιο-πράγημα δικαίωμα

Commen.

CIVILE autem iuſtum diuiditur.] Hoc eſt ſecundum capitulũ huius tractatus:in quo phi
loſophus diſtincto iuſto ciuili à paterno,herili & vxorio:nunc illud reſumit & diuidit in 70
ſuas partes.Hoc autẽ capitulũ in duas partes diuiditur quæ ſuis locis patebũt.In prima igi-
tur parte philoſophus affert diuiſionẽ iuſti ciuilis dicendo, ꝙ quoddã eſt naturale:quoddam le-
gitimum.Naturali tribuit duas conditiones:vnam ex parte ſui effectus.ſ.ꝙ habet vbiq; eandem
vim,id eſt idẽ efficit apud omnes gentes.Alia ſumitur ex parte cauſæ ſuæ:quia non eſt ex noſtra
inſtitutione ex eo quod videtur,aut non videtur nobis:ſed conſiſtit quodammodo ex parte na-
turæ.Notandum quòd non videtur eſſe diſcrepantia inter philoſophũ, & iuriſconſultos in de-
claratione iuſti naturalis,quãuis philoſophus iuſtum diuidat:illi ius & melius philoſophus: quia
iuſtum eſt vniuerſale:ius particulare cum applicatur particulari rei.Conueniunt autem in decla
ratione rei hoc pacto,quia iuris periti diuidunt ius bifariã,primo.ſ.in naturale , & ius gentium:
& naturale eſt apud illos cõiunctio maris,& fœminæ,& procreatio,& educatio liberorũ:ius au-
tem gentiũ appellant quod eſt apud omnes gentes:ſicut eſt pacta ſeruare:legatos tutos eſſe,& ſi-
milia.Philoſophus vero iſta duo appellat naturalia,quia ſicut nos non videmur eſſe cauſa effe-
ctrix noſtra inſtitutione iuſti quod natura conſtat:ſimiliter nec eius quod eſt vbiq; gentiũ.Nam
duplex videtur eſſe natura in homine,vna qua conuenit cũ cæteris animalibus, alia qua cõuenit
tantum cum cæteris hominibus.Nam homo procreat ſicut alia animalia,& educat procreata, &
hæc competunt homini ex parte naturæ communis cum aliis animalibus.Cum vero habeat aliã
naturam qua differt ab aliis animalibus:communicat tamen cum omnibus aliis hominibus: iura
quæ inde naſcuntur ab illis dicuntur iura gentium,ſicut legatos tutos eſſe,& vt Cicero inquit,
non prohibere aquam profluentem:pati ab igne ignem capere,ſiquis velit conſilium deliberan-
ti dare quæ ſunt vtilia iis quæ accipiunt:danti non moleſta.ſic igitur iſta duo iura vno nomine
cõplectitur philoſophus,iuſtũ naturale appellãs,ideo in re non videtur diſcrepare à iuriſperitis.
Notandũ quòd præter iſta duo iura,quæ philoſophus nomine naturalis cõprehendit,& item le-
gitimum,ſunt apud eum iuſta ciuilia,quia ſeruantur in ciuitatibus,& cõmuni vitæ ſocietate.Ve
rum intelligendũ vlterius quòd ſicuti fit in ſpeculatiuis quantum ad hoc propoſitum ſpectat:ita
etiam in actiuis.ſed in ſpeculatiuis quædam ſunt vt principia, quædam ex principiis proceden-
tia,id eſt concluſiones:ſic in actiuis quædam ſunt tanquam principia,quædam ab illis profluen-
tia.at in ſpeculatiuis principia quædam ſunt per ſe nota, & ſtatim cognitis terminis percipiun-
tur lumine intellectus agentis ſine vllo diſcurſu , vt de quolibet affirmatio , & negatio, & de
nullo iſtorum ambo , aut cum diſcurſu imperceptibili : vt ſi ab æqualibus æqualia demas,ea quę
remanent ſunt æqualia.Et omne totum eſt maius ſua parte , & ſimilia quæ ſumuntur in ſcien-
tiis tanquam per ſe nota , & non probantur , ſed ex illis poſitis tanquam per ſe notis , & vi illo-
rum procedimus deinde ad probandas concluſiones vt late oſtendit philoſophus in libro poſte
riorum.Eodem pacto in actiuis ſunt quædam iura naturalia nobis,nota ex natura communi cũ
cæteris animalibus,& ex natura propria cuiuſque hominis quæ non videntur fieri noſtra inſti-
tutione , ſed ex illis,tanquam ex principiis iura ciuitatum , & legitima tanquam concluſiones
in ſpeculatiuis prodire profluereq́ue vidẽtur:duplex enim ponitur intellectiua vis. Nam ſpecu-

lari,& agere non eſt eiuſdem virtutis atque potẽtiæ.Ex quo coacti ſunt philoſophi ponere duas
vires intellectiuas.ſ.ſpeculatiuam,& actiuam.Verum vt in intellectu ſpeculatiuo ſunt ea princi-
pia quæ diximus quaſi innata: ita in intellectu actiuo videtur collocari principia vt eis ex ipſa
natura ſine vlla probatione intellectus aſſentiri videatur:vt ſunt illa,Omne honeſtum proſequẽ-
dum,omne turpe fugiendum,pacta ſeruanda,non violandi legati:& ſimilia à quibus latores le-
gum tanquam à quibuſdam vniuerſalibus inſtructi principiis leges poſtea condunt. Quare cum
ita ſint,merito philoſophus iſta principia naturalia dixit iuſta,cum ſuapte natura hærere cuique
intellectiui ſano videantur ſine cuiuſquam doctrina.Verum vtrum in actiuis procedant effectus
ex illis tanquam ex prius notis nobis ſicut in ſpeculatiuis,in præſentia omittamus,quia non per-
tinet ad hanc doctrinam.[LEGITIMVM autem.]Declarat philoſophus aliud membrum iuſti
71 ciuilis,dicendo quòd iuſtum legitimum eſt : quod antequam poneretur nihil referebat vtrum
hoc vel illo modo eſſet:poſtquam vero poſitum eſt,refert.Et videtur trifariã philoſophus oſten
dere tale iuſtum,vt ſi eſſet commune quod ad totam ciuitatem pertineret,vel ſingulare quod ad
vnum tantum hominem pertinet,& tertium quaſi medium inter illa duo: quod ad aliquod mem
brum ciuitatis pertineret,& huiuſmodi diuiſio colligi poteſt ex philoſophi exẽplis quæ ponit.
Primum pertinere videtur ad communem,& omnem ciuitatem vt redimi captiuos. Nam inter
Lacedemonios,& Athenienſes vigente bello,ſancitum fuit vt captiui redimi poſſent certo pre-
tio,ſcilicet vna mina,& hoc videtur pertinere ad legitimum iuſtũ cõmune,& illud item de vna
capra,& nõ duabus ouibus:quod ponitur à philoſopho exempli cauſa,licet factũ nõ inueniatur.
Aliud eſt exemplum pertinens ad vnum. Braſida rex Lacedæmoniorum fuiſſe dicitur, & multa
beneficia in Amphipolitas contuliſſe,ex quibus poſt mortem illius inſtituiſſe eam gentem tra-
dunt ſacra facere in memoriam Braſidæ. Tertium exemplum eſt de publicis decretis non ad to
tam rempublicam pertinentibus,ſed ad aliquod membrum ciuitatis vt ad mercatorum membrũ
72 vel alicuius alterius facultatis particularis.[VIDENTVR autem quibuſdã.] Hac in parte phi-
loſophus cum velit remouere opinionem quorundam de iuſto ſupradicto:primo eam affert:de-
inde refellit.dicebant enim illi non eſſe bifariam diuidendum iuſtum eo pacto quo diuiſit phi-
loſophus,quia omne iuſtum ciuile erat legitimum,non autem naturale vt philoſophus dicit, &
arguebant hoc pacto.Illud quod eſt naturale apud omnes homines eſt idem,& nõ mutatur.Sed
iuſta non ſunt eadem,nec eadem permanent apud omnes,ſed omnia ſunt mutabilia:ergo nõ ſunt
73 naturalia.Nam legati non ſunt apud omnes gentes tuti, & ſemper tuti . [VERVM hoc non ita
ſeſe habet.]Excludit & reprobat hanc opinionem philoſophus, & primo videtur negare quòd
omnia naturalia ſunt immutabilia:deinde quod omnia iuſta ſunt immutabilia.Dicit enim quòd
non ita ſe habet ſimpliciter,ſed aliqua ex parte:& primo negat quòd omne quod conſtat natura,
permaneat ſemper immutabile,dicendo quòd ſiqua ſunt iuſta immutabilia,non erunt niſi diui-
na.Sed ea quæ ſunt apud homines licet conſtent natura:tamen non ſemper permanent immuta-
bilia,quare non eſt vera illa veſtra propoſitio,quòd omne naturale ſit immutabile apud omnes.
Videmus enim quòd conſtat natura,vt manus dextera ſit nobilior, quia ab ipſa eſt principium
motus:tamen fieri poteſt vt quidam æquè vtantur bene vtraque manu, & hoc poteſt eſſe apud
omnes homines.Nam id quod contingit homini poteſt omni homini contingere, & ſic patet
quod illa quæ ſunt naturalia mouentur atque mutantur.Poſtea oſtendit quòd etiam illa minor
propoſitio non eſt vera,ſcilicet quòd omnia iuſta ſint mutabilia:nam quædã ſunt mutabilia pro-
pter varietatem morum,& hominum interdum aberrantium à recta ratione:verum naturalia iu-
ra ſunt eadem apud omnes gentes ſanæ mentis, & ea ratione qua homines: ſicut dicimus eſſe
quædam ſimpliciter, & de natura ſua ſana, quæ tamen alicui non ſunt ſana, ſcilicet ægroto, &
item dulcia & huiuſmodi: ſed vt clarius ordo intelligatur, talis videtur eſſe proceſſus. Sunt nõ-
nulli dicit philoſophus, qui putant omnia iuſta eſſe legitima,non autem eſſe aliqua naturalia iu-
ſta: & aſsignant hanc rationem, quòd vident ea quæ ſunt naturalia non mutari, & vbique ha-
bere eandem vim ſicut ignis,hic & apud Perſas:iuſta vero mutari,& eſſe diuerſa.Nos autem di-
cimus primum quòd hoc non eſt ſimpliciter verum, quòd omne naturale,& conſtans natura ſit
immutabile,& ſemper ſe habeat eodem modo,ſed aliqua ex parte, & ſecundum quid eſt verum.
Nam ſi diceremus ea quæ ſunt diuina firma eſſe,& ſemper ſe habere eodem modo,hæc concedẽ-
da videntur.Verum de omnibus naturalibus pertinentibus ad homines non eſt concedendum,
quia eorum aliqua ſemper ſe habent eodem modo, aliqua vero ſunt mutabilia . Exemplum pri-
mi,vt homo eſt animal rationale,& ſimilia quæ ſunt in primo modo dicendi,per ſe, & ſemper ſe
habent eodẽ modo.Exemplũ ſecundi:homo habet manũ dextram aptiorem quàm ſiniſtrã,quod
non ſemper eſt:fieri enim poteſt vt ſit amphidexter:ſic igitur cum quædam naturalia ſint muta-
bilia,& aliter ſe habere poſsint,non erit mirum ſi etiã iuſta naturalia non ſemper ſe habeant eo-
dem modo.Dicamus igitur ꝙ iuſtorum quædam conſtant natura,quædam lege, & ex inſtituto,
& ſi etiã ambo mutari poſſent,& aliter ſe habere. ꝙ ſi quæratur cũ iuſtũ naturale, & legitimũ ſit
vtrunque mutabile,quæ erit differentia inter hæc?dicit ꝙ ex hoc percipi poterit .ſ. cum videri-
mus aliquod iuſtum eſſe commune pluribus gentibus vel omnibus,tunc dicemus illud iuſtũ eſſe
naturale.Cum vero videbimus aliquod aliud non eſſe commune,ſed tantũ eſſe alicuius ciuitatis

vel regionis, vt sunt mensuræ diuersæ vini & tritici, diuersis in locis: tunc dicemus illud iustum esse legitimū.i. ex lege & institutione, non autē ex natura. Quare nō obstat nostræ sententiæ vestra obiectio, cū dicitis iustū non esse naturale, quia naturalia nō possunt aliter se habere: iusta vero aliter atq; aliter se habēt, cū ostēderimus ꝙ etiā naturalia quædā aliter se habere possunt, & si vt plurimū se habeant eodē modo, & cōmuniora sint quàm ea quæ ex instituto fiunt: nam nō solū iusta naturalia aliter se habere possunt, sed etiā talis determinatio erit ad quædā alia naturalia, & quæ natura constant sicut de amphidextris diximus. Siquid vero est vna vbique agendi ratio secundū naturam, ea erit optima, sicut sunt ea quæ sunt dulcia natura vt mel. Tamen alicui non sunt vt gustui corrupto, & hoc non est ex natura mellis, sed ex corruptione illius: eodē pacto iusta naturalia de se non haberent hanc varietatē, si homines essent omnes vt esse deberent, sequēdo rationem ducem. [VNVM QVODQVE autē iustorum.] Quia philosophus in præcedentibus loquēdo de iustitia sæpe vsus est vocabulis & terminis, qui videntur habere magnā similitudinem inter se, vt aperte cognoscatur quid vnūquodq; significat, vult assignare propriā significationem cuiusque, & videntur differre secundū vniuersale & particulare. Primo igitur declarando naturam iusti ciuilis, dicit ꝙ iustū ciuile sumimus vniuersale: vt colendus est deus: tutos oratores & legatos esse debere: depositum esse reddendum & similia. Ista igitur vniuersalia sunt sub quibus cadunt sua singularia quæ sunt plura: & tamen vnūquodque illorū subit rationē vniuersalis ea ratione qua iustū est. [INTEREST autem inter iniuriā.] Ponit nunc philosophus differentiā inter istos quatuor terminos, scilicet inter iniuriam, & iniustū, & inter ius atque iustū: & ostendit quòd iustum & iniustum est in vniuersale, & antequam agatur, & hoc est contra nōnullos qui sumunt ius antequam agatur. Iustum igitur est tutos dimittere legatos: depositū reddere: hoc cum agitur, nunc apud istos vel illos dicitur ius. Ita vt omne ius præsupponat iustum, non autē econtra. Iustū enim redactum ad opus est ius. Iniustum quoque natura quod est contra iustū naturale vel iniustum ex instituto, quod est contra iustum ex instituto. Iniustum inquā est vniuersale, vt committere adulteriū. Cum vero agitur est iniuria, vel cum actum est iniuria dicitur. Sic igitur iustum est antequam fiat, vt reddere depositum, vel punire maleficia est iustū, posteaquam factum est dicitur ius. Verum dicit philosophus ꝙ vtimur hoc modo dicendi pro omni iusto actu. Nonnunquā pro emendatione iniuriæ, cum dicimus quod iudex fecit ius quando emendauit aliquod maleficium. Alio modo omne iustum actu.i. omne opus iustū dicitur ius, vt in distributione vel commutatione, vnde apud græcos posuit duo nomina philosophus, scilicet δικαιώπραγμα & δικαίωμα, apud latinos vero non sunt. Ideo apparet magna confusio in textu. Sic igitur habemus quod iniustum est vniuersale, & antequam fiat: iniuria vero ipsum iam actum. Eodem pacto iustum antequàm fiat. Ius vero cum est factū. Verum hoc cōmunius dicitur pro quocunque actu iusto: ius autem vocatur correctio iniuriæ: communius enim dicitur δικαιώπραγμα, quod videtur comprehendere quemcunque actum iustū, siue sit iustitiæ distributiuæ, siue correctiuæ: δικαίωμα vero videtur cōprehendere, & significare correctionem tantum iniuriæ, quòd videtur esse cuiusdam partis iustitiæ operatio, & non cuiuscunque iustitiæ actus & operatio.

De triplici nocumento quod aliis irrogatur. Cap. VIII.

CVm autem iusta sunt, & iniusta ea quæ diximus: iniuriam quidem quispiam facit, & ius agit, cum ea sua spōte agit: sed cum inuitus, non iniuriam facit, neque ius agit. Agit enim ea quibus accidit vt sint iusta aut iniusta. Iniuria autem atque iuris actio tunc est, cum à sponte agente fit. Tunc enim vituperatur: & simul tunc iniuria est. Quare erit quid iniustum quidem, sed nondum iniuria, si non à sponte agente sit factum. Equidem id à sponte agente fieri dico (quemadmodum vt prius est dictum) quod quispiam in se situm sciens agit, & non ignorans, neque quem, neque quo, neq; gratia cuius: vt quē pulsat, & quo, & gratia cuius, & vnūquodq; illorum neq; per accidens, neq; vi. Vt si quispiā vi mouens manum alterius ipsum pulset. Sponte.n. ipse tum sua non pulsat: quippe cum non sit in se situm. Fieri etiā potest vt qui pulsatur sit pater. Ipse autē sciat quidē illum hominem esse: vel aliquem eorū qui adsunt: ignoret autem esse patrē. Idem dicendū est & de eo gratia cuius agitur: & circa totum etiam actum. Quod igitur ignora-

tur,aut non ignoratur quidem,non eſt autem in ipſo ſitum,ſed vi fit:id
omne agitur ab inuito. Et eorum enim quæ nobis natura competunt cō
plura ſcientes agimus,atque patimur, quorum nihil aut noſtra ſponte
aut inuitis fit nobis:vt ſeneſcere aut mori. Eſt autem in iniuſtis ac iuſtis
ſimiliter id quod per accidens dicimus. Nam ſi quiſpiam depoſitum in-
uitis,& ob timorem reddiderit:non eſt dicendum hunc iuſtum, aut ius
agere niſi per accidens. Similiter eſt dicendum & eum iniuriam facere
atque iniuſta per accidens agere, qui cogitur, atque inuitus non reddit
78 depoſitum. Eorum autem quæ ſponte agimus:alia electione agimus, a-
79 lia ſine electione. Ea cum electione agimus, quæ anteceſsit deliberatio.
Ea ſine electione:quæ non anteceſsit deliberatio. Cum igitur læſio ſit in
ſocietatibus triplex:tunc ſunt cum ignoratione peccata, cum quiſpiam
egerit aut circa quem,aut quod,aut quo, aut gratia cuius agere non pu-
tauit. Nam aut non percutere,aut non hoc, aut non hunc, aut non gra-
tia huiuſce putauit. Sed accidit id cuius gratia non putauit:vt non vt vul
neraret ſed vt pungeret,aut non quem, aut non hoc modo. Atque cum
80 extra rationem fit læſio:infortunium eſt. Cum non extra rationem, ſine
tamen vitio: peccatum. Etenim peccat quidem quiſpiam cum ipſe eſt
principium cauſæ: aduerſa vero fortuna vtitur, cum eſt foris. Cum autē
ſciens quidem ſed non deliberatione præmiſſa quiſpiam lædit: iniuria
eſt. Cuius generis ea ſunt vniuerſa quæ per iram efficiuntur, aliáſque ani
mi perturbationes quæcunque neceſſario, vel natura hominibus acci-
dunt. Hæ enim iniuriæ ſunt. Atque ij qui ob hæc nocent ac peccant, in-
iuriam quidem faciunt:tamen nondum ob hæc ipſa ſunt iniuſti vel pra-
ui. Non enim nocent ob prauitatem:ſed cum nocet quis electione, iniu
ſtus eſt atque prauus. Quapropter perrecte ea quæ proficiſcuntur ab ira,
81 non diiudicantur ex prouidentia fieri. Non enim is incipit qui facit ira:
ſed is qui prouocauit ad iram. Præterea non fit in talibus controuerſia ſi
factum ſit necne: ſed ſi iure ſit factum. Ira nanque ob apparentem oriri
iniuſtitiam ſolet. Non enim de facto perinde atque in commerciis con-
tendunt,vbi neceſſe eſt alterum improbum eſſe ſi non id faciat obliuio-
ne:ſed de re conuenientes, iure an iniuria ſit facta, diſceptant. Qui autē
2 fecit inſidias,non ignorat. Quare alter putat iniuriam pati: alter non pu
tat,quòd ſi electione nocuerit,iniuriam facit. Atque his iam iniuriis eſt
iniuſtus qui iniuriam facit:cum comparationem rationum, aut æquali-
tatem tranſgreditur. Pari modo iuſtus etiam eſt cum ius agit electione,
ius autem agit ſi ſolum ſua ſponte agit. Eorum autem quę ab inuitis fiūt,
83 alia ſunt venia digna:alia non ſunt venia digna. Nam ea quæ non ſolum
ignorantes, ſed ob ignorantiam etiam faciunt:ignoſcenda ſunt. Sed ea
quæ faciunt non ob ignorationem,ſed ignorantes quidem, ob affectū
autem non naturalem,neque humanum:non ſunt venia digna.

Commen.

CVM autem iusta sint & iniusta.] Hoc est tertium capitulum huius secundi tractatus, in quo soluit dubitationem motam in primo capitulo. s. secundum quam iniuriam quis sit proprie iniustus, & similiter secundum quod ius aliquis sit proprie iustus. Diuiditur autem in quatuor partes quę suis locis patebũt. Dicit ergo in primis ꝙ omnia quæ fiunt spõte, sunt ius vel iniuria: quæ vero fiunt inuite non dicuntur esse ius vel iniuria nisi per accidens. Accidit enim vt hæc sint iusta vel iniusta. Notandum quòd ex dictis philosophi emergit quòd aliquod est iustũ quod non est ius, & aliquod iniustum quod non est iniuria. Nam siquis inuitus reddit depositũ, is non fecit ius, quia non egit per se nec sponte sua, tamen egit iustum per accidens, quia illud quod est iustum opus, & potest esse ius si ab aliquo fiat sponte. Eodem modo, siquis inuite retinet depositum non dicetur facere iniuriam: tamen facit id quod est opus iniustum non per se, sed per accidens, & potest esse iniuria si fiat sponte. Notandum præterea quòd istud per se, & per accidens soluit omnem dubitationem quæ oriri potest non solum in iis, sed etiam in operationibus aliarum virtutum. Nam siquis egerit operationem temperantiæ, si per accidens, non proprie temperans dici potest. [EQVIDEM id à sponte agẽte.] Declarat philosophus id quod spõte, & id quod inuite fit quæ respondere videntur, & consonare cum iis quæ in tertio libro latissime dicta sunt, & est necessarium hoc loco tangere, & hæc ad declarationem eorum quæ dicta sunt, & insequentium quæ dicentur. Id igitur fit sponte dicit philosophus, quod aliquis agit in sua potestate constitutus, sciens omnes circunstantias, & conditiones requisitas, scilicet quem, quid, quando & reliqua: & addit quòd oportet sponte agentem non solum scire illa singularia dicta, sed scire etiam illa per se, & non per accidens: & item oportet quòd non agat aliqua vi cõpulsus. Vidimus enim in tertio quòd spontaneo opponitur non spontaneum, quod est aut per ignorantiam aut per vim. Declarat primo hoc secundum membrum dicendo quòd siquis compulsus alterius manu percutiat aliquem is non sponte agere videtur. Item declarat aliud membrum, scilicet quomodo dicitur ignorare, & quid est dicere scire per accidens, & non per se, vt siquis pulset patrem quem non cognoscit illum vt patrem, sed vt hominem, & addit vlterius philosophus quòd id quod ignoratur, aut quod non est situm in potestate agentis videtur fieri ab inuito: ex quo deprehenditur quod ad hoc vt fiant aliqua nostra sponte non sufficit esse tale vt sciatur. Nam senescere, & augeri & mori quanuis sciantur, tamen non dicuntur fieri sponte: sed requiritur præter ea vt illa res sit in nostra potestate collocata, & à nobis fieri posit. Post hæc philosophus accommodat supradictas distinctiones iustas, & iniustas iuri & iniuriæ: vt patet in textu exemplo depositi: quod retinetur, & non redditur. Notandum quòd bene adduxit philosophus declarationem de eo quod fit sponte aut non sponte: quia sine hac distinctione non videtur constare illa virtus, & hoc præsertim videtur competere iustitiæ. [AT qui eorum quæ sponte agimus.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua postea quam supra inuestigauit quid sit iniuria, & docuit quando aliquid iustum vel iniustum agitur non inuite, sed sponte: nunc inquirit & declarat quænam sint illæ iniuriæ ex quibus proprie aliquis dicatur iniustus: quia pluribus modis sponte agitur, & in hoc consistit solutio dubitationis motæ in primo capitulo huius secundi tractatus. Affert autem primo diuisionem vtilem ad ea quæ dicturus est, dicendo quòd eorum quæ fiunt à nobis sponte, alia fiunt cum electione, alia sine electione: vnde nõ valet, hoc est factum sponte, ergo cum electione: sed bene econtra, hoc est factum cum electione, ergo spõte, cum sponte agere sit magis vniuersale. Nam sponte agere competit etiam brutis vt in tertio vidimus: agere vero cum electione solum competit habentibus voluntatem & rationem. Quare vbicunque est electio ibi voluntas, & vbicunque voluntas ibi principium sponte agendi: sed non econtra vt antea patuit. [CVM igitur læsio sit.] Affert philosophus diuisionem quandam læsionum quæ fiunt in actionibus humanis quæ est triplex. Vna quæ fit ab inuito: alia quæ fit à sponte agente: tertia quæ fit ab eligente: & per hanc diuisionem ostendit quod aliquis per accidens agat operationem iniustam, non tamen erit iniustus. Nam ille qui agit inuitus ea ratione nec iustus dicendus est nec iniustus, sed fieri potest vt quis agat rem iniustam inuitus, ergo ille nõ erit iniustus. Affert post hæc distinctionem philosophus eorum quæ fiunt à nobis inuitis ponendo duplicem gradum. Nam quædam fiunt vltra rationem & opinionem & talia non dicuntur peccata, sed infortunatæ læsiones: quædam vero non extra rationem peccantur, & hæc dicũtur quidem peccata cum principium agendi, & potentia sit in auctore peccati: non tamen dicuntur facta cum vitio vt patet in textu philosophi. Sed vt melius intelligatur eius ordo procedẽdi, Aristoteles cum velit declarare quis sit vir iustus, & iniustus, primo inquirit quis sit iniustus. Hoc cognito à contrario cognoscetur iustus. Sed cum iniustus sit qui facit iniuriam secundum quendam modum nocendi, videndum est quot modis noceri potest, vt aliis sepositis relinquatur is nocendi modus secundum quem fiat iniuria, ex qua proprie dicatur iniustus: & ideo attulit superiorem distinctionem quam declarare incœpit, & nunc sequetur. [CVM autem sciens.] Prima & superior læsio non est iniuria licet sit iniusta actio: nunc vero ostendit fieri posse iniuriam non tamen ille erit iniustus. Vnde non sequitur hic egit iniuriam, ergo est iniustus, etiam si spõte egerit: quia requiritur vt agat cũ electione, & deliberatione præcedenti: quòd siquis per irã vel aliã

huiuſmodi leſerit perturbationem, iniuriam quidem facere poterit: non tamē ſtatim ſequitur ꝙ ſit homo iniuſtus. Notandum quòd philoſophus dicit perturbationes atque affectus, cui neceſſario vel natura hominibus inſunt, neceſſario ineſſe dicuntur talia, vt fames, ſitis & huiuſmodi: natura vero vt timorem, iram, & ſimilia. Nam ſiquis propter famem intollerabilem agat aliquid iniuſtum, dicetur feciſſe iniuriam, nō tamen appellabitur iniuſtus. Idem dicetur de ira, metu, miſericordia, & ſimilibus quarum perturbationum aliqua motus ſiquis agat aliquid non habet tēpus deliberandi, quòd ſi haberet fortaſſe non egiſſet talem iniuriam: ex quibus patet quòd aliquis agere iniuriam poteſt ſponte & ſciens, tamen non erit iniuſtus, quia nō videatur nocere ob
81 prauitatem, vt inquit philoſophus. [SED cum nocet quis.] Hac in parte philoſophus oſtendit quando aliquis, & per quam iniuriam factam dicitur iniuſtus, & oſtendit hoc pacto, Is qui agit iniuriam per principium coniunctum cauſæ iniuſtitiæ eſt iniuſtus. At is qui agit iniuriam cum electione, & deliberatione antecedenti eſt huiuſmodi: ergo talis erit iniuſtus. Ex his ſoluta eſt dubitatio ſuperius allata, ſcilicet quænā ſint illæ iniuriæ ex quibus aliquis dicatur iniuſtus, quā philoſophus in hūc locum diſtuliſſe videtur propter multas dubitationes de iure & iniuria, quæ intercedebant, quas ſoluere oportuit, & multas diſtinctiones afferre declarando de quo iuſto intendat, videlicet de ciuili, & quomodo diuidatur in naturale, & legitimum, & quomodo ſe habet tanquam vniuerſale ad ſingula & reliqua: quibus ſolutis, & declaratis venit per diſtinctiones pulcherrimas ad declarandum, & ſoluendum ob quas iniurias quis dicatur iniuſtus. nam non ob ea quæ fiunt ab inuitis, nec ob eà quæ fiunt ſponte ſine electione, ſed tantum ob eas iniurias quæ
81 fiunt ab aliquo electione & deliberatione præcedenti. [QVAPROPTER perfecte ea quæ pro ficiſcuntur.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus allatis ſuperioribus ſententiis, ſcilicet quòd is qui lædit ſine electione ſciēs, aliqua perturbatione compulſus, iniuriam quidem facit, non tamen proprie eſt iniuſtus: ſed ille tantum qui ob prauitatem, & cum electione nocet eſt dicendus iniuſtus: nunc hæc declarat & probat: & primo reſumendo illum qui ſciens ſine electione operatur, & lædit aliqua perturbatione vehementi permotus, oſtendit quibuſdam rationibus quòd talis non eſt proprie iniuſtus, quia ſuæ iniuriæ non habentur quaſi ſint ex prouidentia factæ, ſed per aliquam ſubitam perturbationem, quæ arguit non ex habitu factam eſſe talem iniuriam, veluti illi qui ira quæ eſt vehemens perturbatio, nocent & iniuriam faciunt, quaſi principium ſit extra ſe: ex quo apparet quòd iniuriam facit cum ſponte faciat, & ſciens, & in ſuo arbitrio ſit lædere vel non lædere: non tamen eſt iniuſtus cum non lædat cum electione. Probat idem ex ſigno quodam, quia cum aliquis iniuriatur per iram diſceptatur de iure cum conſtet de facto: quod non diſceptaretur ſi proprie putaretur iniuſtus, ſed cum conſtet de facto, & ita ſit manifeſta iniuſtitia: ideo de facto non diſceptatur, vt in commertiis cum negatur depoſitum vel aliquid tale, vbi neceſſe eſt alterum duorum eſſe improbum niſi fiat obliuione. Sed illi inter quos facta eſt iniuria per iram cum conueniant de re facta, diſceptant de iure. Quare non poteſt eſſe ibi occulta fraus eo pacto, quo eſſe poteſt in commertiis vbi lædens decipere poteſt ſciens, puta negando depoſitum. Nam talis decipiens non ignorat, ſcilicet ſe facere vel feciſſe iniuriam, ſed in ira ille qui paſſus eſt iniuriam putat ſe accipere iniuriam. Ille vero qui lædit putat non inferre iniuriam, ſed perturbatus ira exiſtimat ſe iure offendere vel iniuriam non af-
82 ferre. Verum iniuriam quidem facit, non tamen eſt dicendus iniuſtus. [QVI autem facit inſidias.] Declarat nunc philoſophus quòd quando fit iniuria cum vitio, & cum lædens lædit cum electione eſt iniuſtus: nam qui lædit eo principio quod ad vitium pertinet eſt dicēdus iniuſtus: ſed qui lædit cum electione eſt huiuſmodi, ergo talis dicitur iniuſtus, & iuſtus econtra qui facit ius eo principio quod pertinet ad virtutē, & cum electione ius facit. [COMPARATIONEM
82 rationum.] Innuit iuſtitiam diſtributiuam. (AEQVALITATEM.) Innuit iuſtitiam commutatiuam, & correctiuam commertiorum. Ex his poteſt concludi quòd iniuſtus eſt qui ſciens iniuriam facit, & cum electione ac deliberatione præcedenti. Iuſtus vero econtra. Nam omnia quæ dicta ſunt de iniuſto, & iniuria competunt iuſto contrario modo. (EORVM autem) Hæc eſt
83 quarta pars huius capituli, in qua philoſophus diſtinguit ea quæ fieri videntur à nobis inuitis, & eorum dicit aliqua eſſe venia digna, aliqua non, ſed notādum quòd philoſophus ſumit hic inuitum fieri largo modo id quod vere non eſt proprie tale, ſed id quod fit à nobis ob perturbationem aliquam neceſſariam vel naturalem quæ antea attulit: & tamen illa fiunt à nobis ſponte cum principium agendi vel non agendi ſit in nobis: ſed ſumit philoſophus largo modo fieri ab inuitis, quia non fiunt cum electione. Horum igitur dicit philoſophus, aliqua ſunt venia digna, aliqua non. Nam ea ſunt ignoſcenda non quæ facimus ignorantes tantum, & enim talia non eſſent digna venia, ſed quæ ignorantes facimus per ignorationem. Notandum quòd ignorantem agere vt in tertio percepimus, vult philoſophus qui ignorat in vniuerſali: per ignorantiam vero illum qui in agendo ignorat in particulari aliquam circunſtantiam. Exemplum primi, vt ſiquis ignoraret eſſe adulterium turpe: exemplum ſecundi, vt ſiquis ignoret hanc eſſe vxorem vicini, exiſtimans, & credens ſine dubio eſſe ſuam. Quare primus ignorans tantum in vniuerſali non eſt excuſandus, ſed ignorans: & non ſolum ignorans tātum, ſed per ignorationem in particulari circunſtantia aberrans dignus videtur venia, ſi ſimul ſit ignorans, & per ignorationem agat. Item

siquis ignorans agit ob perturbationem, aut necessariam, aut humanam, videtur venia dignus: vt siquis egerit ob famem, quia talis est ignorans in vniuersali, & compellitur ab affectu necessario. Nam si compulsus vel incitatus ob voluptatem non ob famen egerit iniuriam, non est dignus venia. Ideo addidit perturbatione non humana, & cætera, vt apparet in textu. Hic videtur esse duobus modis venia dignus, aut cum errat, & agit per ignorantiam, siue sit ignorans in vniuersali, siue non, dummodo agat per ignorantiam in particulari ignorando aliquam circunstantiam: aut cum ignorans in vniuersali, & sciens in particulari agit aliqua naturali necessitate compulsus vt fame. Sed si ignorans in vniuersali lædat, & noceat nulla necessitate compulsus, nec excusatione, nec venia dignus esse videtur.

De pati iniuriam. *Cap. IX.*

Mbiget autem quispiam si determinatum sit satis: de faciendo, patiendoque iniuriam. Atque si ita sit vt Euripides inquit, absurde dicens. Quæris parentem quomodo occidi meam? Sermo est breuis: non exitus longos habet. Volens volente, vel volentem non volens. Vtrum enim reuera sua sponte quispiam iniuriam patiatur an nemo, sed omnes inuiti, quemadmodum & omnes qui iniuriam agunt, sua faciunt sponte? Et vtrum omnes hoc modo: an quidam inuiti. Similiter & cum patiuntur homines ius? nã omnes cum ius agunt, sua faciunt sponte. Quare consentaneum est rationi, similiter opponi eos qui iniuriam, & qui ius patiuntur, vt aut spõte patiantur aut inuiti: at absurdum videbitur si omnes etiam ius pati sua sponte dixerimus. Nonnulli nanque non sua sponte ius patiuntur. Enimuero de hoc quoque quispiam dubitauerit si omnis qui passus est iniustum, iniuriam patiatur: an vt in agendo sic & in patiendo res sese habet? Etenim fit vt ad vtrumque per accidens ipsa iusta accommodẽtur, & eodem modo iniusta. Nõ enim est idem iniusta agere, & iniurias agere, neque iniusta pati, & iniurias pati. Similiter & in agendo, patiendoque ius. Fieri enim non potest vt patiatur quispiã iniuriam. Nisi quis iniuriam faciat. Aut ius patiatur: nisi ius quispiam agat. Quod si simpliciter iniuriam facere, sit sua sponte quẽpiam lædere: & idipsum, sponte inquam lædere: sit lædere sciẽtem & quem, & quo, atque quomodo, incontinens autem ipse sibi sua noceat sponte, ipse nimirum iniuriam patitur sua sponte, fierique potest vt sibiipsi iniuriam faciat. Atque hoc etiã ipsum, vnum quid est eorum quæ dubitantur: si fieri inquam possit vt sibiipsi quispiam iniuriam faciat. Præterea fit vt sua spõte quispiam ob incontinentiam ab alio sponte nocente lædatur. Quare fit vt sua sponte quispiam iniuriam patiatur. An definitio dicta non recte sese habet, sed huic, lædere inquam scientem quem, & quo, atque quomodo: hoc est addendum præter illius voluntatem? Læditur igitur sua quispiam spõte patiturque iniusta. Sed iniuriam sua sponte patitur nemo, nemo nãque vult, neque incontinens ipse sed præter voluntatẽ agit. Neque enim vllus id vult quod nõ existimat esse bonũ, incontinẽs autem id agit, quod non putat esse agendum. Qui vero dat sua, quemadmodum arma sua

Diomedi Glaucus dedit,vt dicit Homerus. Proque nouem,centum:pro Iliad.ζ.
ferro tradidit aurum. Is iniuriam non patitur: dare nam eſt collocatum
in ipſo. Sed vt iniuriam patiatur,non eſt in poteſtate ipſius ſitum : ſed is
90 ſit qui iniuriam agat oportet. Patet igitur ſua ſponte neminem iniuriam
pati. Inſuper ex iis quæ propoſuimus, hæc duo reſtant deinceps dicen-
da:vter iniuriam faciat, vtrum is qui plus præter dignitatem tribuit, an
91 is qui illud habet: & ſi fieri poſsit vt ſibiipſi quiſpiam iniuriam faciat:
Etenim ſi ſit illud quod prius eſt dictum, & qui diſtribuit non qui plus
habet,iniuriam faciat,ſi quiſpiam plus alii quàm ſibi tribuat ſciens,ſpon
téque : quod quidem moderati homines facere videntur (bonus enim
& æquus, minora ſibi tribuere ſolet) is profectò ſibiipſi iniuriam facit.
92 An neque hoc ſimplex eſt? Ex alio nanque bono plus forte conſequitur:
vt gloriam, aut abſolute honeſtum . Soluitur præterea & per diffinitio-
nem agendi iniuriam. Nihil enim ipſe præter ſuam patitur voluntatem.
Quare non iniuriam patitur ob idipſum:ſed ſi minus capit, læditur tan-
93 tum. Patet autem diſtribuentem, iniuriam agere : ſed non eum ſemper
qui plus habet. Non enim is iniuriam facit cui ineſt iniuſtum : ſed is cui
poteſtas ineſt id faciendi ſponte. Hæc autem eſt vnde eſt principium a-
94 ctus. Quod quidem in ipſo eſt diſtribuente,non in accipiente. Præterea
cum facere multis dicatur modis,& modo quodam expertia animæ, &
manus,& ſeruus occidat hero iubente:iniuriam quidam non agit,iniu-
ſta autem facit. Inſuper ſi iudicauit ignorans, non iniuriam facit legiti-
mo iuſto, nec eſt iniuſtum iudicium,eſt tamen aliquo modo iniuſtum.
95 Aliud enim eſt legitimum iuſtum:aliud primum. Sin vero cognoſcens
96 iudicauit iniuſte:plus habet & ipſe vel gratiam vel vindictam : perinde
igitur & is,qui ob hęc iudicauit iniuſte,plus habet,atque ſi quiſpiam ac-
ceperit iniuriæ partem. Nam in illis,qui fundũ peruerſo iudicio tribuit:
97 non fundum cepit,ſed argentum. Atqui putant homines in ſeipſis eſſe
ſitum iniurias facere. Quapropter & iuſtum eſſe facile arbitrantur. Hoc
98 autem non ita ſeſe habet. Coire nãque cum vxore vicini,& pulſare pro-
ximum,daréque argẽtum manu facile eſt,& collocatur in ipſis : ſed hæc
99 agere ſic ſe habentes,neque facile eſt,neque in ipſis eſt ſitum. Simili mo
do cognoſcere iuſta atque iniuſta,nullam ſapientiam eſſe putant . Pro-
pterea quòd non eſt difficile,ea de quibus leges dictitant:intelligere. At
100 non hæc ſunt ipſa iuſta:niſi per accidens. Sed tunc ſunt iuſta cũ quodam
aguntur modo: & quodam diſtribuũtur modo. Id autem difficilius eſt,
quàm ea quæ ſanitatem efficiunt ſcire. Et ibi nanque mel,vinum , vera-
trum,aduſtionem,inciſionémve ſcire,per facile ſane eſt. Sed quonã mo
do ad ſanitatem efficiendam,& cui,& quando ſint tribuenda, tanta eſt
101 difficultas ſcire,quanta eſt medicum eſſe. Ob id autẽ ipſum, & iuſti non
minus eſſe putant iniuriam facere,quia vir iuſtus non minus, ſed etiam
magis horum ſingula facere poteſt:vitiare inquam vxorem cuiuſpiam,

& pulſare aliquem. Et vir fortis in acie proiicere clypeum:tergiſque ver-
ſus fugam arripere. At timide agere & iniuriam facere, non eſt hæc face-
re, niſi per accidens. ſed ſic ſe habentem hæc facere. Quemadmodum & 102
mederi, atque curare non eſt incidere, vel non incidere, aut medicamen
ta dare, aut non dare. ſed hoc modo ſeſe habentem hæc agere. Iuſta au- 103
tem in iis ſunt qui participes ſunt eorum quæ ſunt ſimpliciter bona. Ha-
bent autem & exuperationem in his & defectionem. Nam quibuſdam
non eſt ipſorum exuperatio, vt diis fortaſſe: quibuſdam vero nulla pars
eſt vtilis, incurabilibus inquam malis, ſed omnia nocēt. Quibuſdam au- 104
tem vſque ad aliquem terminum, atque hoc eſt humanum.

Commen.

AMBIGET autem quiſpiam.] Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo
mouet plures dubitationes quæ oriri videbantur ex ante dictis, & eas ſoluit. Diuiditur au
tem hoc capitulum in quatuor partes. In prima mouet tres dubitationes, & ibi includitur
vna alia: & ſic videntur eſſe quatuor, & eas ſoluit, & ex illis oriuntur duæ aliæ dubitatio- 84
nes quas etiam ſoluit poſtea in ſecunda parte. In tertia affert tres opiniones de facilitate iuſti, &
eas reprobat. In quarta oſtendit in quibus bonis, & perſonis ſit iuſtum, & in quibus non ſit. In
prima igitur parte format talem dubitationem: vtrum re vera ſua ſponte quis patiatur iniuriam.
Deinde hoc pacto, vtrum omnes patiantur iniuriam inuiti, an quidem inuiti: quidam ſponte vel
volentes vt inquit. Notandum quòd philoſophus congrue mouet hanc dubitationem, quia dixit
ante quod is facit iniuriam qui ſponte agit iniuſtum: & ſi agit ſine electione non eſt iniuſtus, ſi
eligens eſt iniuſtus. Ex quo videtur quod omnis qui patitur iniuriam ſponte patiatur: ſicut a-
gens ſponte agit. Econtra etiam videtur quòd ſicut agere iniuriam eſt ſponte, ſic econtra pati
iniuriam fiat inuite, & hæc videtur eſſe vera ſententia. Cogitur etiam mouere talem quæſtionē
ex ſententia Euripidis, qui inducit Bellerophontem ſe hoc pacto excuſantem de matricidio, ꝙ
volens volentem, aut volentem volens occidit, ac ſi mater voluiſſet vt ſibi fieret iniuria. & hanc
ſententiam non videtur probare philoſophus, ideo dixit abſurde Euripidem dicere: nam poteſt
bene conuenire volens volentem, aut nolens nolentem: Euripides vero contrario modo eam at-
tulit: ideo mouet quæſtionem philoſophus [ET VTRVM omnes.] Affert aliam dubitationem
ex oppoſito: nam ſicut dubitamus vtrum omnis qui patitur iniuriam ſponte patiatur: ſic de iis
qui patiuntur ius vtrum omnes inuiti an volentes patiantur ius: an quidam ſponte, quidam inui
ti, & hoc eſt verum. Sunt igitur duo paria oppoſitionum, iniuriam agere, iniuriam pati: ius age- 85
re & ius pati. Et videtur conſentaneum quòd eodem modo iſta opponantur, vt ſi alterum ſponte
agatur, & alterum quoque: & ſimiliter, ſi pati iniuriam fiat ſponte, eodem modo ius pati ſponte
fiat: ita vt eodem pacto formetur quæſtio de patiendo ius ſicut de patiendo iniuriā. Et dicit phi-
loſophus ꝙ videtur abſurdū dicere, quod omnes ſponte patiantur ius. Nam ius eſt vel emenda-
tio iniuriæ vel æqua retributio. Ille igitur cui datur, & redditur ſponte videtur pati: ille vero cui
aufertur non ſponte pati ipſum ius, nec ille ſimiliter, qui mittitur ad ſupplicium. Quare quidam
ſponte, quidam inuitus patitur ius, & hæc videtur vera determinatio huius quæſtionis de patiē-
do ius. [ENIM vero de hoc.] Affert aliam dubitationem philoſophus, quæ oritur ex dictis & eā
ſoluit. Dubitatur enim vtrū omnis qui patitur iniuſtum patiatur iniuriā: ita vt idem ſit iniuſtum
pati, & iniuriam pati. Quatuor igitur ſunt oppoſitiones, ſcilicet iuſtum agere, iuſtū pati; iniuſtū
agere, iniuſtū pati: ius agere, ius pati: iniuriam agere iniuriam pati. Soluit autem philoſophus per 86
diſtinctionem iniuſti & iniuriæ, oſtendendo quòd non eſt idem iniuſtum pati, & iniuriam pati.
Sicut enim agens inuitus & per accidens agere poteſt rem iniuſtam, non tamen agit iniuriam: ſic
patiens pati poteſt per accidens iniuſtum, non tamen patietur iniuriam. [AD vtrunque.] Scilicet
ad agentem & patientem accommodatur iuſtum & iniuſtū per accidens: nam agens quando agit
ſpōte per ſe quidem agere videtur. Vnde ſuperius dixit philoſophus. Iniuria autem atque ius de-
finitur ſi à ſponte vel inuite agente proficiſcatur. Nam cum à ſponte agente proficiſcitur, vitu- 87
peratur, & ſimul tum etiam iniuria eſt. Quare quippiam erit quidem iniuſtum, ſed nondum
iniuria: quando vero agit inuitus, aut per vim, aut per ignorantiam dicetur agere iniuſtum per
accidens, vnde philoſophus ſupra eodem loco inquit. Agit enim ea quibus accidit vt ſint iuſta
aut iniuſta. Nam ſiquis compulſus manu alterius aliquem percutiat vel ignorauerit eſſe pa-
trē, per accidens videtur egiſſe iniuſtum. Eodem pacto ſiquis inuitus depoſitum reddat per ac-
cidens egit id quod eſt iuſtum. Similis ratio erit de patiente. Per ſe enim patietur, & per accidēs

iniuſtum patietur eo modo quo diximus. Quare non eſt idem pati iniuſtum, & pati iniuriam vel
pati iuſtum, & pati ius. Nam ius & iniuria pendet ab alio agente. Iniuſtum vero videtur quod a-
liquis ſibiipſi facere poſsit per accidens vt diximus, vt ſiquis ſeipſum lædat inuitus. At iniuriam
facere eſt ſua ſponte lædere, & ſcientem quem & cætera. Notandum pro declaratione omnium
quæ dicta ſunt hucuſque in hoc capitulo, quod hic notandi ſunt iſti duo termini, ſcilicet agere
& pati, deinde iſti quatuor. ſ. iniuria, ius: iniuſtum, iuſtum, quorum quilibet coniunctus cum alte
ro duorum illorum facit vnam oppoſitionem. Vnde quatuor oriuntur oppoſitiones, ſcilicet in-
iuriã agere: iniuriã pati. Ius agere, ius pati. Iniuſtum agere, iniuſtum pati. Iuſtum agere, iuſtũ pa-
ti. Quærit igitur philoſophus de prima oppoſitione hoc modo. vtrum quis ſponte patiatur in-
iuriam, & concludit ꝙ non, ſed à contrario fit, eodem modo de pati iniuriam vt de agere iniu-
riam. Nam vt agere iniuriam ſemper fit ſponte: ita pati iniuriam ſemper videtur fieri inuite. De-
inde quærit de ſecunda oppoſitione. vtrũ ſemper ius pati fit ſponte, vt ius agere ſemper fit ſpon
te, & concludit ꝙ non eſt ſimiliter de iſtis oppoſitis, ius pati fit ſponte, ſed ius agere ſemper fit
ſpõte. Sed ius pati quandoque fit ſpõte quandoq; inuite vel à quodam ſponte à quodã inuite, vt
oſtendimus. Poſt hæc quærit de altera oppoſitione, ſcilicet tertia, vtrum ſit idem iniuſtũ pati, &
iniuriã pati: & cõcludit ꝙ eodem modo fit de pati iniuſta ſicut de agere iniuſta, ſed non idẽ eſt
pati iniuſtum, & pati iniuriam, vt declarauimus. Poſtremo declarat quartã oppoſitionem, oſten-
dens quòd ſicut aliud eſt iniuſtum pati, & iniuriã pati vel agere, ſimiliter aliud eſt iuſtũ pati, &
88 ius pati vel agere. [QVOD ſi ſimpliciter.] Corroborat quæſtionem iam antea allatam afferẽdo
primo deſcriptionẽ agendi iniuriã. ſ. quòd agere iniuriã eſt ſponte ſua lædere, cognoſcendo ſin-
gula circa quæ verſatur talis actio. Poſtea probat ꝙ poteſt aliquis ſua ſponte iniuriã pati, & pri-
mo oſtendit hoc exemplo incontinentis qui videtur ſibiipſi iniuriã facere, ergo ipſemet patie-
tur. Deinde oſtendit idem alia ratione. Fieri. n. poteſt vt aliquis, puta incontinens, patiatur ſpon
te ſua ſpoliari ab amica. Quare videtur vt aliquis ſpõte volens ſua iniuriã patiatur; quamuis hoc
non ſit verũ. [AN definitio.] Soluit dubitationẽ philoſophus accipiendo illam deſcriptionẽ ſpõ
89 te agendi iniuriam, & addẽdo ei vnam partem: ex cuius additione ſoluitur dubitatio. Cum enim
dicit iniuriã facere eſt ſponte ſua lædere, ſciendo quem & quo & ſingula alia. Addendũ eſt præ-
ter voluntatẽ illius cui affertur iniuria: ex quo patet quod nemo volens patitur iniuriã: læditur
autem ſua ſpõte, & patitur id quod eſt res iniuſta, non tamen volens patitur iniuriã. Nã ſi incon
tinens de quo magis videtur, non vult iniuriam pati, multo minus cæteri. Quòd autẽ inconti-
nens nolit ex eo percipitur, quia aduerſatur rationi, & ei parti quæ eſt pars rationalis ſequendo
appetitum ſenſitiuum: ꝙ autem nolit id quod agit patet, quia nemo vult niſi bonum, & tamẽ ille
agit quod non putat eſſe agendum, ſequendo appetitum ſenſitiuum. & affert exemplum Glauci,
quem Homerus inducit recognouiſſe in bello Diomedem hoſpitem paternum, noluiſſeque ſe-
cum pugnare, & inuicẽ arma permutaſſe, Glaucum dediſſe arma aurea, & accepiſſe ferrea, & per
hoc videtur ſoluere ſecundum argumentum, quia dat ſua ſponte, ergo non patitur iniuriã. Opor
tet enim vt ſit qui agat iniuriam. Sua autem donans non patitur iniuriam, quia in poteſtate eius
eſt ſua donare. ſed iniuriam pati non eſt in poteſtate eius qui patitur. Cõcluditur ergo quòd ne-
90 mo volens iniuriam patitur. [INSVPER ex iis quæ propoſuimus.] Secũda eſt pars capituli vbi
ex ſupra dictis duo determinanda reſtabant. ſ. vtrũ iniuriam faciat is qui diſtribuit an qui acci
pit vltra dignitatem. nam ex eo quod de Glauco diximus quòd qui ſua donat non patitur iniu-
riã, illa quæſtio oriri videtur in diſtribuẽdo vtrũ faciat iniuriam an qui plus tribuit: an qui plus
accipit. Secunda quæſtio eſt vtrum ſibiipſi quis iniuriam faciat quam mouit ſuperius, & in fine
91 huius libri eam latius ſoluet. [ET enim ſi ſit id.] Arguit nunc pro ſecunda quæſtione augendo
ipſam, & dicendo ꝙ qui ſibi minus tribuit quàm dignitas poſtulet, videtur ſibi iniuriã facere, &
hoc videtur pendere à prima dubitatione. Nam ſiquis diſtribuat ſibi, & alteri & ſibi tribuat mi-
nus quàm ſua dignitas exigat, tunc videtur euenire vt aliquis ſibiipſi faciat iniuriã, & tamen mo
deſti homines hoc obſeruare vidẽtur. Quomodo ergo ſe res habebit? Nã hæc ratio videtur cõfir
mare dubitationẽ noſtram. ſ. an quis ſibiipſi iniuriam affert. Prius eſt dictum. ſ. dubitando non ta-
92 mẽ ſoluẽdo. [AN neque hoc ſimplex.] Affert philoſophus duas ſolutiones, prima eſt ꝙ illi minus
ſibi tribuunt pecuniarum vel huiuſmodi bonorũ quæ dicuntur fortunæ, plus tamen ſibi tribuũt
gloriæ & honeſtatis. Quare non eſt illud intelligendum ſimpliciter ꝙ ſibi minus tribuãt: quia de
aliquibus minus de aliquibus plus. Aliam ſolutionẽ affert per diffinitionem agendi iniuriã, quia
agere iniuriã eſt ſponte ſua facere alicui rem iniuſtam præter voluntatem eius cui affertur. Solui-
tur igitur ea dubitatio, quia cum ſponte ſua ſibi minus tribuat, patet ꝙ non facit ſibi iniuriam,
quia nõ patitur ipſe iniuriã cũ non ſit præter eius voluntatẽ. Notandũ quòd illi qui plus tribuũt
aliis quàm ſibi, faciunt propter honeſtatem, ne videantur cauſa ſui eſſe in magiſtratibus conſtitu
ti: tamen ſibiipſis non faciunt iniuriam duabus rationibus: primo quia faciunt id præpter hone-
ſtatem & gloriã: quibus adæquatur illud minus quod ſibi tribuunt. Secundario cum ſponte ſibi
ſumat illud minus, eſt quædam læſio, & quoddam detrimentum volũtarium, non autem iniuria,
quia fit ſponte ſua. Quare non ſibiipſi faciet iniuriam vt apparebit in ſequentibus latius. (PA-
TET autem.) Soluit primã dubitationem philoſophus vter faciat iniuriã an qui plus diſtribuit

an plus habet præter dignitatem. Et concludit tribus rationibus, quòd non ſemper qui plus habet, ſed qui diſtribuit, facit iniuriam: & bene dicit non ſemper, quia aliquando fieri poteſt vt accipiens habenſque plus, iniuriam faciat, vt ſiquis diſtribuat ſibi, & cæteris vel huiuſmodi. Prima autem ratio philoſophi talis eſt. Is qui ſua ſponte facit iniuſtum facit iniuriam: ſed qui diſtribuit plus quàm dignitas patiatur facit ſua ſponte iniuſtum, ergo iniuriam: & nõ ille ſemper qui plus ſuſcipit plúſque habet: nam principium agendi eſſe videtur in diſtribuente. Notandũ quòd ſemper fieri videtur vt qui diſtribuit plus agat iniuriam. Fit etiam quandòque vt qui præter dignitatem habet plus à diſtribuente, iniuriam agat. Veluti ſiquis diſtribuat ſibi & alteri, & ſibi præter dignitatem plus tribuat, & hoc fit cum euenit vt idem ſit diſtribuens, & accipiens. Vel etiam ſi accipiens ipſe diſtribuentem corrumpat. Simpliciter ergo diſtribuens plus quàm æquũ ſit facit iniuriam. Accipiens vero quandoque non autem ſemper facere videtur iniuriam, & eo pacto quo diximus. [PRAETEREA ſi facere.] Hæc eſt ſecunda ratio talis ad idem probãdum 94
quòd diſtribuens plus eſt ille qui facit iniuriam, non autem ſemper ille qui accipit: & præſupponit quot modis ſumitur facere, ſcilicet tripliciter inuenire videtur, ſcilicet aut non proprie ſua ſponte: vel ſua ſponte, & cum electione. Nam dicimus inanimatum aliquod occidere vt lapidẽ, & huiuſmodi, & item animatum vt ſeruum. Vtrumque videtur eſſe inſtrumentalis cauſa, ſed alia inanimata alia animata quæ faciunt iniuſta. Cauſa autem principalis eſt illa in qua eſt principiũ agendi, & mouendi, inſtrumentalis animata vt ſeruus: inanimata vt lapis: ex parte igitur agentis, & diſtribuentis plus quàm decet erit iniuriam facere, non autem ſemper ex parte habẽtis. [INSVPER ſi iudicauit.] Tertia ratio qua idem probat afferendo diſtinctionem quandam, quam 95
etiam ſupra attulimus, & huic loco potius accommodata eſſe videtur quàm illi. Nam diſtribuẽs poteſt tripliciter conſiderari, vt faciat, aut inuitus, aut ſponte, aut electione. Primum fieri poteſt ignoratione. Sed ignoratio eſt duplex, aut iuſti naturalis, aut iuſti legitimi. Tunc ſi ignorãs hæc ambo agit non agit iniuriam, ſcilicet per ſe: ſin vero alterum ignorauerit tunc aliquo modo illa res eſt iniuria, aliquo modo non eſt. Quòd ſi vtrunque iuſtum cognoſcens egerit diſtributionem iniquam, tunc manifeſte facit iniuriam. [NEC eſt iniuſtum.] Scilicet ſecundum leges. [ALIVD primum.] Scilicet iuſtum naturale. [PLVS habet.] Nam ſi non habet plus eius rei 96
quàm dat: tamen habet eius quod appetit, ſcilicet vel gratiæ vel vindictæ: & eodem modo plus habet, & eſt iniuſtus, ac ſi haberet partem eius rei quam dat, puta agrum vel aliquid aliud pro parte ipſius vt argentum. [AT qui putant homines.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus adducit tres opiniones quæ tunc florebant apud vulgus, & eas refellit. Prima erat quòd facile eſt eſſe iuſtum, & hoc quia facile eſt eſſe iniuſtum, cum in nobis ſit poſitum facere iniuriam cum volumus, & item cum in nobis ſit collocatum facere iuſta, ergo vtrunque erit facile. Hanc opinionem reprobat philoſophus, quòd licet in noſtra poteſtate ſit facere iniuriam, tamen determinato quodammodo, & ſic ſe habentes non eſt facile: aut quia non habent habitum, aut quia deficit materia iniuriandi, ideo non ſemper eſt ſitum in nobis. [EST facile.] Id eſt facilius quam eſſe iuſtum. [COLLOCATVR in ipſis non tamen ſemper.] Notandum quòd in nobis eſt ſimpliciter collocatum eſſe iuſtos vel iniuſtos, & omninò 98
eſſe ſtudioſos vel vitioſos. Sed ſi conſideremus conditiones quæ requiruntur ad vtraque opera, & ad generationem vitij vel virtutis, nõ videtur facile nec ſemper eſſe in nobis vt agamus cum velimus. Multa enim ſunt quæ prohibere poſſunt noſtras operationes, ſiue bonas ſiue malas, & opus eſt tempore in acquirendo vtrumque habitum, licet facilius ſit vitioſum euadere quàm ſtudioſum. Et ideo non repugnat ſibi, & ei quòd antea dixit virtutes, & vitia eſſe in noſtra poteſtate, & operationes ſtudioſas vel vitioſas: nam ſimpliciter loquendo ita eſt, ſed loquendo cũ hac additione quandocunque volumus, patet quòd nõ ſemper ſit vt quando, & quoties velimus agamus & cum facilitate. Non enim facile eſt habitũ acquirere præſertim habitum virtutis. (SIMILI quoque modo.) Secunda opinio eorũ qui dicebant quod facile eſt cognoſcere res iuſtas, 99
& iniuſtas, & ex hoc arguebant facile eſſe iuſtas operationes exercere: hoc pacto. Id quod facile percipitur, facile poteſt fieri: ſed res iuſtæ facile percipiuntur, ergo facile poſſunt fieri. & rationem probabant ex eo quòd iuſta docentur à legibus, & iuris peritis, quorum dicta percipere nõ eſt difficile nec magna ſapientia, & ex conſequenti non eſſe rem magnã nec difficilem iuſtas operationes producere. Hoc autẽ refellit philoſophus, dicendo, quòd licet facile ſit percipere iuſta, quia facile percipiuntur leges & præcepta iuriſconſultorum, tamen illa quæ dicuntur in illis locis ſunt iuſta, non per ſe, ſed per accidens: non enim iuſtum in ſcripto eſt per ſe iuſtum: ſed quod reſpicit voluntatem, & principium ſpõte agẽdi. Quare & ſi facile ſit percipere iuſtum vt ſcriptũ, tamen non eſt facile id agere, & eo modo ſicut fieri debet iuſta, id eſt ſecundũ illas conditiones quæ requiruntur ad iuſtas operationes: ſed eſt difficilius, quã ſcire ea quæ ſunt ſana in medicina. Accommodat enim hanc dubitationem ad medicinam, in qua non eſt difficile ſcire ea quæ ſunt ſana, ſed vti ipſis vt oportet ad faciendam ſanitatem: tanta eſt difficultas, quanta eſt medicũ euadere. Facile eſt enim ſcire quòd helleborũ purgat talem humorem, tamen vti illo vt oportet, & quando oportet ad ſanitatẽ faciendam eſt valde difficile. facile eſt ergo cognoſcere res iuſtas materialiter. Sed vti illis vt oportet, & quando & quomodo difficile. (CERTO modo.) Scilicet per 100

electionem, & ſeruatis conditionibus quæ requiruntur ad virtutẽ, & quas præſcribit recta ratio.
101 [ATQVE ob id ipſum.] Affert tertiam ſententiam quorũdam dicẽtium non minus iuſto quàm iniuſto facile eſſe iniuriam facere alij, nec minus ad eum pertinere. Nam dicũt eſſe in noſtra poteſtate eſſe iuſtum vel iniuſtum. Cùm igitur iſta ſint poſita in noſtra poteſtate, inquiunt facilia factu ſunt: ergo videtur quod iuſtus cùm vult facere poteſt iniuſta: quia ipſe ſcit iuſta, & iniuſta cum ſcientia ſit contrariorum hoc pacto: non autem eo vt iniuſtus ſciat iuſta: & ratio eſt, quia per rectum cognoſcimus obliquum: non autem ecõtra, quia rectum eſt iudex ſui & obliqui, non autem econtra, ergo iuſtus ſciet iuſta, & iniuſta. Quæ cùm ita ſint, patet quòd iuſtus poteſt facere res iniuſtas melius quàm iniuſtus, quia melius illa cognoſcit. & probant hoc exemplis vt vitiando vxorem alienam vel pulſando, & ſimilibus vt patet in textu. Hoc refellit philoſophus, & dicit quòd iuſtus non poteſt agere res iniuſtas, & quòd hoc eſt impoſsibile, quia iniuſte vel timide agere, non eſt hæc facere niſi materialiter, & per accidens: ſed iniuſte vel timide agere ſic ſe habentem, id eſt ſic & hoc pacto diſpoſitum & habẽtem iniuſtitiam vel timiditatem ad quod requiritur vt habet electionem. Iuſtus verò non habet electionem iniuſte agendi: ergo non aget iniuſte niſi per accidens, & quaſi materialiter, ſicut dare potionem non eſt mederi niſi materialiter: ſic ergo vitiare vxorem cuiuſpiam eſt iniuſtum materialiter. Quod ſi fiat ab habẽte iniuſtitiam erit etiam iniuria, ſcilicet ſi agatur ab habente talem diſpoſitionem vt ſit: ſed iuſtus non habet talem diſpoſitionem, nec iniuſtitiam, ergo non aget iſta vt iniuriam, vt ſi habeat rem cum vxore vicini per ignorantiam exiſtimans eſſe ſuam. Ob id ipſum, ſcilicet quia putant facile eſſe
102 ſcire iuſta, & iniuſta, & ideo facile eſſe euadere iuſtos, & iniuſtos cum volumus. [SIC ſe habentem.] Vel ſponte agentem vel cum electione & habitu. Hic igitur loqui videtur philoſophus de
103 iniuria quæ fit cum electione. [IVSTA autem in iis.] Hęc eſt quarta pars huius capituli, in qua oſtendit in quibus bonis dici debeant eſſe iuſta de quibus loquutus eſt, & ad quos pertineat iſta iuſtitia, tam diſtributiua, quàm commutatiua. & dicit quòd hæc iuſta ſunt in his qui ſunt participes bonorum ſimpliciter. & quia ſimpliciter bona multifariam dicuntur: ideo addit & explanat de quibus bonis loquatur. Nam proprie ſimpliciter bona ſunt bona animi, vt virtutes, diuitiæ verò dicuntur ſimpliciter bona, quia ſunt ſemper bona apud probum hominẽ, & ſanæ mentis: & ideo dicunt bona ſimpliciter, quia vir bonus ſemper vtitur recte diuitiis, & honoribus, & aliis generis eiuſdem. Verum declarat de quibus bonis loquatur cùm dicit habẽt autem exuperationem & defectionem. Bona verò animi non ſuſcipiunt exceſſum nec defectum, quia virtus conſiſtit in medio indiuiſibili. Quare iſta interna bona non auferũt ab externo nec diſtribuuntur vt externa, ideo bene adiunxit de illis quæ ſuſcipiunt exceſſum & defectum. Poſt hęc oſtendit philoſophus quibus perſonis competunt iſta iuſta. Nam ſi iuſtum competit his qui habent & verſantur circa hæc bona externa. Non competet forſitan diis, id eſt ſubſtantiis ſeparatis. & addere videtur fortaſſe propter Platonem qui in illis dixit eſſe virtutes, quod philoſopho non videtur placere, quia virtus videtur eſſe ſedatio perturbationum: quare vbi non eſt perturbatio non ponetur virtus. At videtur abſurdum ponere in ſubſtantiis ſeparatis affectus, & perturbationes. Quare tales virtutes, & iuſta non competent eis, verum adducere rationem Platonis, & oſtendere de quibus virtutibus loquebatur, & quomodo, non videtur eſſe præſentis temporis. Cùm igitur hominibus talia iuſta competant dicit philoſophus non tamen omnibus, quia prauis & inſanabilibus non ſunt talia bona diſtribuẽda, nec iniquo quicquam dari debet, quia eſſet ſibi inſtrumentum ad vitia. Reſtant ergo vt ſtudioſis, & paratis exercere operationes ſtudioſas talia competent iuſta, quorum alter eſt magis vel minus ſtudioſus, & talibus iſta bona vtenda, & diſtribuenda competent vſque ad aliquem terminum. Nam tales ſunt medij inter ſubſtãtias ſeparatas quibus non competunt humana bona: & inter iniquos, & improbos homines & inſanabiles, quibus nulla talia ſunt tribuenda, quia peruerterent & abuterentur. [QVIBVSDAM verò.]
104 Hoc refertur ad ſubſtãtias ſeparatas ad quas non eſſet exceſſus talium bonorum. i. non poſſemus excedere in tribuendo ſecundum cõditionem earum. deficeremus enim, & omnia noſtra bona deficerent ab merito, & dignitate earum. Quia longe plura, & maiora bona conuenirent eis quàm ſint ea quæ à nobis tribui poſsint, quanuis iſta nullo modo competãt eis, quibuſdam. ſ. hominibus aliquo modo ſtudioſis, hoc eſt humanum, ſcilicet iuſtum.

De æquitate & bonitate, & æquo & bono. *Cap. X.*

105 DEinceps autem dicendum eſt de æquitate & bonitate, atque æquo & bono: quonam modo ſeſe habet æquitas quidem & bonitas ad iuſtitiam: æquum autem & bonũ ad iuſtum. Nam conſiderantibus neque ſimpliciter idem, neque genere diuerſum eſſe videtur. Atque interdum laudamus æquum & bonum: virúm-
106 que talem. Quare & alia alludãtes trãſferimus pro bono: ipſum æquius,

declarantes melius esse. Interdum rationem sequentibus absurdum videtur: si æquum & bonum (si sit quid præter iustum) laudabile sit. Nam aut iustum non est studiosum, aut æquum & bonum, si aliud sit à iusto, aut idem sunt, si vtrunque est studiosum. Hæc igitur dubitatio ob ea fere
quæ dicta sunt emergit de ipso æquo & bono. Recte autẽ aliquo mo- 107
do sese habẽt omnia: & nihil prorsus ipsius aduersatur. Nam æquum & bonum, iustum est, & est aliquo iusto melius: & non vt aliquod aliud genus, melius est ipso iusto. Idem est ergo iustũ, atque æquum & bonum.
Et vtrunque quidem cum sit studiosum: præstabilius tamen est ipsum 108
æquum & bonum. Fit autem hæc dubitatio quia æquum & bonum: iustum quidem est, non autem quod secundum legem, sed emendatio le-
gitimi iusti. Causa autem est: quia lex quidem omnis, vniuersalis est. Fie- 109
ri autem nõ potest: vt de quibusdam vniuersaliter recte dicatur. In quibus igitur vniuersaliter quidem dicere necesse est, fieri autem non potest vt recte dicatur: in iis lex id accipit, quod fit plerunque haud ignorans peccatum. Et est nihilominus recta. Peccatum enim non est in lege, nec in legislatore, sed in ipsa rei natura. Continuo nanque rerum earum quæ sub actionem cadunt: materia talis est. Cùm igitur lex quidem vniuersaliter loquitur, in iis autem præter vniuersale quippiam accidit, tum recte sese habet, vt ea parte qua legislator omisit, atq; peccauit absolute locutus, emẽdetur defectus, quod & ipse legislator si adesset, hoc
modo dixisset, & si sciuisset, iubentẽ legem tulisset. Quapropter iustum 110
quidem est & præstabilius aliquo iusto, non tamen simpliciter iusto, sed
eo quod peccat, propterea quòd simpliciter dictum est. Atque est natu- 111
ra ipsius æqui & boni, emendatio legis ea ex parte qua deficit ob vniuersale. Hæc enim est causa, & vt non omnia sint lege: quia de quibusdam impossibile est ponere legem. Quare decreto est opus. Indefinitæ nanque rei, indefinita & regula est, sicut & ædificationis Lesbiæ plumbea
norma. Ad lapidis enim figuram mutatur, & non manet. Et decretum 112
ad res ipsas simili modo. Patet igitur quid est æquum & bonum, & esse iustum, & quo iusto præstabilius est. Ex quo etiam emergit, quisnam sit homo bonus & æquus. Est enim is qui talia eligit atque agit, & qui non *exacte iustum in deteriorem exequitur partem, sed imminuit, tametsi legem adiutricem ad illud habet & habitus hic æquitas & bonitas est.
Quæ quidem iustitia quædam, & non alius quisquam habitus est. 113

*ἀκριβοδίκαιος, id est summi iuris homo.

Commen.

DEINCEPS autem dicendum videtur.] Hic est tertius tractatus & secũda pars principalis 105
huius libri, in qua philosophus docet de bonitate, & æquitate, & quonam pacto bonũ & æquum se habet ad iustum, videtur enim esse iustũ quoddam. Quare ad eundem pertinet cõsiderare de bono & æquo ad quẽ pertinet cõsiderare de iusto. Cõtinet autẽ hic tractatus vnũ capitulum secũdum nõnullos. Quidam verò, & forsitan melius dicũt continere duo capitula, & subiiciunt ei secũdum capitulum, quod illi alij dicunt esse tractatum. Quare isti faciunt vnũ tractatum cõtinentem duo capitula: illi duos tractatus, & vnumquemq; vnũ capitulum cõtinẽtem. Quicquid sit, quia nõ multũ refert. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima pro-

ponit inquirendo, & dubitando quid sit bonum & æquum. In secunda soluit dubitationes, & ostendit quid sit bonum & æquum. Dicit igitur in primis proponendo suam intentionem quod considerandum est deinceps de bonitate & æquitate, quomodo se habet ad iustitiam, nam videtur nunc esse idem cum iustitia in genere, nunc verò diuersa. i. non esse simpliciter idem: quare dubitatur & incipit philosophus arguere pro vtraque parte. Primum quòd æquum, & bonum non videtur esse idem quod iustum duabus rationibus: prima, Illud quod magis laudari solet quàm iustum, videtur esse aliud à iusto: sed bonum & æquum est huiusmodi, ergo est aliud à iusto. Secunda, Cum accipimus aliquid pro bono, & significans idem cum bono, videmur sumere aliud à iusto. At æquum & bonum est huiusmodi, ergo videntur esse idem inter se, & aliud à iusto. Deinde arguit pro opposita parte, ostẽdendo quòd æquum & bonum idem esse videtur hoc pacto, Si æquum & bonum non esset idem cum iusto, alterum eorum non est studiosum & dignum laude: consequens falsum, ergo & antecedens. Nam absurdum esset dicere quòd iustum non sit studiosum, & dignum laude, & sic etiam de æquo & bono. Quare vtraque erunt studio-
106 sa, & digna laude, & idem. [LAVDAMVS.] Scilicet æquum & bonum magis quàm iustum ho-
107 minem. [RECTE autem aliquo modo.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua soluit dubitationem, & affert causam eiusdem. Dicit ergo quòd ista quæ opposito modo dicũtur de bono & æquo & iusto rectè se habent, & non sibi aduersantur vt apparent. Nam & si bonũ, & æquum sit cuiusdam iusti correctiuum, atque ex eo melius quodam iusto: non tamen ob hoc est genere diuersum à iusto. Multa enim sunt quorum alterum est perfectius altero, & tamen idem sunt genere. Vt equus & homo idem sunt in genere animalis, vtrunque enim est animal, & tamen homo est longe perfectius, quàm equus. Affert deinde rationem dubitationis, quæ ex eo videtur emergere: quia bonum & æquum est iustum quoddam, non id quod emanat à lege, sed ab emendatione legis, & iuris legitimi: ideo aliquo modo est iustum quod subordinari videtur ad naturale: aliquo modo non est iustum, quia non est legitimum, sed emendatiuum eius. quare cum vtraque sint studiosa: præstabilius est bonum & æquum. Probatur, Omne emendatiuum & emendatio est melior eo quod emendatur, & corrigitur. At bonum & æquum est huiusmodi respectu iusti legitimi, ergo est melius iusto legitimo, non tamen est melius omnĩ iusto vt infra patebit.
108 ideo dicit [ALIQVO iusto.] & cætera. Sunt idem non tamen simpliciter, sed aliquo modo. Notandum quòd præter iustitiam est bonitas, & æquitas, quidam habitus etiam perfectiuus animi nostri: & cùm non transeat limites iusti, tamen est perfectior aliquo iusto vt inferius latius ap-
109 parebit. [CAVSA autem est.] Assignat causam cur bonum, & æquum sit emendatio legis, quia lex vniuersaliter fertur, & euenit interdum aliquid quod non fuit dictum à legislatore ob naturam rerum agendarum, quæ non est permanens, sed variatur. Quare vbi lex deficit & omittit, indiget emendatione & supplemento. Vnde fit vt oriatur bonum & æquum. Ea igitur quæ non possunt aliter se habere vniuersaliter, proferri possunt cum sint firma atque stabilia. Ea autem quæ aliter possunt atque aliter se habere, non possunt eo pacto vniuersaliter proferri. Lex ergo profert vniuersaliter res agendas: quæ cum sint mutabiles, opus est emẽdatione, quæ nihil aliud est, quàm æquitas & bonitas, & tunc potest probari quòd iustum legitimum indiget interdum emẽdatione hoc pacto, Illud iustum quod deficit nec semper est vtile vt seruetur, indiget interdum emendatione: sed iustum legitimum est huiusmodi, ergo iustum legitimum indiget interdum emendatione. Patet ratio quia iustum debet esse ob commune bonum societatis ciuilis, & eorum qui simul viuere debent. Sed iustum legitimum deficit aliquando, nec omnibus casibus prouidet, nec semper est vtile vt seruetur. Veluti si lex pœnam capitis ponat, siquis peregrinus muros ciuitatis ascẽderit: venerunt hostes ad oppugnãdam vrbem, ascẽdit peregrinus, & tutatus est ciuitatem: lex illa & si non sit mala, tamen in eo casu cui non prouidit, quia est vniuersaliter probata, non videtur esse seruãda: quia videretur aduersari iusto naturali quod iubet vt bene facienti gratia habeatur. Quare oportet vt aliquando legitimũ iustum emendetur. Nam si adesset
110 legislator idem diceret. s. quòd talis non est puniendus. [ALIQVO iusto.] s. eo quod emẽdatur. Notandum quòd ea quæ sunt, multifariam considerari possunt: sed ad hoc propositũ, quædam sunt perpetua nec mẽsurantur vllo tempore, nec prius habẽt atque posterius, sed æterna sunt vt deus, & ea quæ sunt in mente diuina: quædam verò sunt producta ab eo, & hæc si accipiantur in vniuersali secũdum suam rationem formalem videntur esse perpetua, vt sunt quiditates rerum, quæ non possunt aliter se habere: & talia vidẽtur firma, & sequi naturam productoris, non tamen eadem perfectione qua deus eorũ auctor. Quare diminute vidẽtur habere suam perpetuitatẽ, quia dependent à causa sua. Verum si accipiantur in singulari, tũc singularium quædam videntur esse perpetua, quædam non. Nam cœlum secũdum hunc philosophum semper manet, vt in libro de cœlo dicere videtur. Verum perpetuitas cœli magnopere differt à diuina, quia diuina vna atque eadem simul nec est ibi aliqua mẽsura aut motus. Cœlum verò tempore mẽsuratur cum moueatur in loco. Est enim tempus mensura motus secũdum prius atque posterius, vt ait philosophus in libro physicorum, ex quo videtur secũdum motum habere imperfectionem, nam motus est actus imperfectus. Verum ea singularia quæ sunt à concauo lunæ ad centrum terræ (de animabus humanis, & substãtiis nõ loquor quæ perpetuæ sunt & à perpetuo auctore productæ, & non

compositæ vllo pacto ex materia) ea inquá singularia magnopere permutantur si secundum potentiam suam sumantur: sin verò secundum communem ordinem, producendi plerunque sunt eodem modo: nam vt plurimum homo nascitur cum quinque digitis. Sed dicimus sæpe permutari, quia quotidie quædam generantur, quædam corrumpuntur: vnde mundus iste inferior generabilis, & corruptibilis appellari solet. Verum ea quæ aguntur à nobis maiorem etiam suscipiunt varietatem, & ideo cum lex velit vniuersaliter prouidere non potest in his quæ aliter atque aliter se habent, adeo vt id quod iustum vno tempore videtur & est, alio tempore esset iniustum. Talis est conditio rerum agibilium, quæ ex opere nostri intellectus depēdent, & hinc orta esse videtur bonitas, & æquitas legis correctiua. quare præclare noster Cicero, Incidunt sæpe tempora cum ea quæ maximè videntur digna iusto homine eóq; quem virum bonum dicimus: commutantur fiúntque contraria: vt non reddere depositum, etiam nec furioso facere promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem non seruare sit iustum. Referri enim decet ad ea quæ posui in primo fundamenta iustitiæ. Primum ne cui noceatur, deinde vt communi vtilitati seruiatur. Notandum igitur vt ad nostrum propositum redeamus, quòd fieri potest emendatio legis dupliciter. primo modo cum aliqua lex non est bona nec vtilis ciuitati, & tunc fit emendatio tollendo eam, legémque mutando, quod pertinet ad conditorem legum: alia est emendatio legis, qua non tollitur lex, sed emēdatur, quia loquitur vniuersaliter de quibusdam, de quibus necessario oportet fieri emendationem non adhærendo scripto legis, sed & intētioni legislatoris. prima emendatio legis non est æquitas & bonitas, sed pertinet ad legislatorem: secunda verò pertinet ad bonum & æquum quod corrigere debet, & supplere ei in particulari, quod lex in vniuersali non tetigit: sed omisit in eo quæ defecit, nō quia lex non fuerit recta, accepit enim id quod plerunque fieri solet, quia non potuit accipere id quod semper fieri solet ob naturam, & conditionem rerum quæ aguntur à nobis, quæ variantur & mutātur. & ideo oportet vt bonitas, & æquitas suppleat ex quo aliquo iusto præclarior dicitur cuius est correctiua. [ATQVE hæc est natura.] Hac in parte philosophus describit ipsum bonum & ęquum, quod est emendatio legis in ea parte qua omissum est propter vniuersalitatem legis in aliquo particulari, cui opus est indefinita regula & decretis: sicut videtur esse plumbea quædam regula in lesbo. Nam in illa regione sunt lapides vehementer duri, ita vt non facile attrectari possint, nec incidendo accommodari ad aliquam determinatam mensuram. Vt siquis vellet reducere multos lapides pro aliquo ædificio construendo, non potest constituere firmam regulam, ad quam possit eos lapides reducere tanquam ad communem mensuram. Quare vtebantur regula plumbea: quæ posita super illos lapides flecteretur per inæqualia illorum lapidum, & sic designare poterant aliquam mensuram: cum qua coniungi posset lapis, & quæri alius eiusdem formæ quo ad fieri poterat. vt igitur quot sunt formæ variæ illorum lapidum, tot sunt flexiones illius plumbeæ regulæ & mensuræ: ita etiam quot sunt particularia, quæ indigent correctione in lege, tot erunt decreta. Decretum enim est particularis lex, quod ad aliquid particulare spectat, quæ decreta sint indeterminata pro varietate rerum particularium, & ideo non manet idem decretum ad plura particularia, sed quodlibet decretum accommodatur suo particulari pro arbitrio, & deliberatione, quæ procedit à iure vel à iusto naturali, quod est in mente boni & æqui viri, qui præest tali iudicio, & hoc est bonum, & æquum, & iustum. [INFINITAE rei.] Id est indeterminatæ & incertæ. [QVO iusto.] Scilicet legitimo, quod deficit ob cōditionem rerum agibilium. [EX quo patet.] Declarat concludendo ex prædictis quòd bonus & æquus vir qui talia eligit atque agit, & non exacte, iustum in peiorem exequitur partem & cætera. Reliqua vt patet in textu, vnde Cicero, Existunt etiam sæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud, summum ius summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. [HABITVS etiam is.] Hic afferri potest quædam descriptio æquitatis hoc pacto: quòd æquitas, & bonitas est iustitia quædam, & habitus in animo ex electione emendatiuus eorum quæ omittūt, & in quibus deficiunt leges, quia sunt vniuersaliter latæ. Talem verò habitum in se habens vir bonus, & æquus appellari potest. Notandum quòd quantum ad hoc propositum spectat sicut fit in speculatiuis, sic in actiuis: sed in speculatiuis scientiis ita fit quòd vnaquæque scientia habet terminos suos, vltra quos egredi non licet, & habet principia sua quæ non debent probari ab artifice scientiæ illius. probantur autem ab artifice superioris scientię: eodem modo fit in virtutibus, & præsertim in ipsa iustitia de qua loquimur. Nam iustitia legitima procedit ex principiis suis, & videtur ea præsupponere tanquam nota, & probata. Ea autem sunt quæ iure naturali continentur, in quibus fundantur leges, & instituta, quia sunt talia, vt cognitis eorum terminis, & quid ipsa significent sine probatione vnusquisque sanæ mentis facile assentiretur. Quare legum latores præsupponūt illa principia iusti naturalis: deinde faciunt tanquam cōclusiones ex principiis instituta leges suas correspondentes illis. Cùm verò accidit aliquis defectus ex conditione rerum quæ fiunt, & mutantur, quem non comprehendit lex vniuersaliter lata, tunc cum legislator non adsit, accedit vir bonus, & æquus, & quasi subit personam legislatoris, & supplet decretis vel alio modo, & est quasi iustum quoddam naturale, animatum, emendans ea in quibus deficit lex vel decretis, vel alio modo.

111 112 113

De facere iniuriam. Cap. XI.

114 PAtet autē ex his quæ diximus: ſi fieri poſsit vt ſibiipſi quiſpiam
iniuriam faciat necne. Iuſtorum enim quædam ex omni vir-
tute à lege ſunt ordinata, vt lex non iubet quenquam ſeipſum
occidere: quæ verò non iubet, vetat. Præterea cum quiſpiam contra le-
gem lædit non laceſsitus: tum is iniuriam ſponte facit. ſponte autem is
iniuriam facit, qui ſcit & eum cui facit, & modum quo facit. At qui ſei-
pſum ob iram occidit: ſponte id quod lex non permittit, contra legem
efficit rectam: iniuriam ergo facit. Sed cuinam quæſo? An ciuitati: non
ſibiipſi? Nam ſua patitur ſponte. nemo verò ſponte iniuriam patitur.
115 Quapropter & ciuitas mulctat. & inſtituta eſt ignominia quædā aduer-
ſus eum qui ſibi mortem conſciuit, vt ciuitati iniuriam facientem. Præ-
terea fieri non poteſt vt ſibiipſi quiſquam iniuriam faciat ea ratione qua
116 iniuſtus eſt: qui ſolum iniuriam facit, & non omnino eſt vitioſus. Hic e-
nim differt ab illo. Homo nāque iniuſtus eſt quodammodo ſic prauus,
117 vt ipſe timidus: non vt totam habens prauitatem. Quare nec hac iniu-
ſtitia ſibiipſi quiſquam iniuriam facit. nam idem ſimul ablatum ab ali-
quo ac eidem additum eſſet: quod fieri nequit. Sed ſemper inter plures,
iuſtum, atque iniuſtū eſſe neceſſe eſt. Præterea qui iniuriam facit: ſponte
118 agit, & electione, & prior. Qui nanque læſus, idem viciſsim facit: iniu-
riam facere non videtur: ipſe autem ſimul eadem patitur, ſibíque facit.
119 Præterea ſua ſponte quiſpiam iniuriam pateretur. Inſuper ſine ſingulis
iniuriis, iniuriam facit nemo. At nemo adulterium ſua cum vxore com-
120 mittit. Nemo parietem confodit ſuum. Nemo res ſuas furatur. Omnino
autem hoc (ſibi inquam iniuriam facere) ſoluitur definitione iniuriam
patiendi, ſua nanque ſponte patitur iniuriam nemo. At verò conſtat v-
trūque prauum eſſe: facere inquam iniuriam atque pati. Alterum enim
eſt plus, alterum minus habere medio. quod quidem perinde ſeſe habet
atque in medicina quidem quod ad ſanitatem: in exercitandi autem ar-
te, quod ad habitudinem corporis bonam conducit. Peius tamen eſt in-
121 122 iuriam facere. Hæc enim cum vitio eſt, atque vituperatur. Et vitio vel
perfecto & ſimpliciter, vel prope. Non enim omne quod ſpōte fit, cum
123 iniuſtitia eſt. Sed pati iniuriam ſine vitio, & iniuſtitia eſt. Pati igitur in-
iuriam per ſe quidem minus eſt malum: per accidens autem nihil pro-
hibet maius eſſe malum. At non curæ eſt arti. Sed dolorem lateris maio-
rem morbum quàm pedis offenſionem eſſe dicit. Quanquam fieri po-
teſt nonnunquam contra per accidens, ſi euenerit vt quiſpiam offenſo
124 pede caperetur ab hoſte, & trucidaretur. Atqui per tranſlationem atque
ſimilitudinem eſt iuſtum, non ſibi ad ſeipſum, ſed ſuorum quibuſdam.
125 Non omne autem iuſtum: ſed herile, vel rei familiaris. His enim ratio-
nibus diſtat ea pars animæ quæ rationem habet, ab ea parte quę rationis

est expers. Ad quas inspiciẽtibus, ad seipsum iniustitia esse videtur: propterea quòd in his est pati aliquid contra suas appetitiones. Vt igitur est quod iustum magistratum gerenti, & quibus ipse pręest: sic & his etiam esse videtur. Sed de iustitia quidem cæterísque morum virtutibus hoc sit modo determinatum.

Commen.

PATET autem ex iis quæ diximus.]Hic est quartus tractatus, & tertia pars principalis huius libri secundum nonnullos. At secundum alios est secundum capitulum huius tertij tractatus:sed quicquid sit philosophus docet in eo de iustitia metaphorice dicta. Nam iustitia & iniustitia, dicũtur aut proprie, vt quæ sunt inter diuersos homines: aut improprie vt quę sunt vnius hominis ad seipsum, & has induxit ob Platonẽ, qui dixit iustitiam & iniustitiam esse non solùm ad alium, sed etiam ad seipsum. Vnde dicere solebat Plato quòd nemo patitur iniuriam: sed omnis homo facit iniuriam, quia quisque sibi facit iniuriam. Hoc autẽ videbatur esse contra philosophum qui dixit iustitiam esse ad alium, & per hoc etiam differre ab aliis virtutibus. Itaque congruum fuit nunc de tali materia considerare, & etiam declarare dubitationem ad hoc propositum, scilicet vtrum sibi quis iniuriam faciat. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat quòd nemo sibi iniuriã facit, ex quo emanat solutio dubitationis motæ. In secunda ostendit quomodo se habent adinuicem iniuriam facere & iniuriam pati. In tertia quòd per translationem non proprie potest quis sibiipsi iniuriam facere. In prima igitur parte philosophus affert ipsam dubitationẽ, & arguit pro ea probando duabus rationibus quòd potest quis sibiipsi iniuriam facere. Prima, Qui agit id quod lex vetat, iniuriam facit: sed qui seipsum interficit, facit id quod lex vetat. ergo iniuriam facit. Sed nulli alij quàm sibi, cum ipse sit agens, & patiens: ergo fieri potest vt quis sibi iniuriam faciat. Secunda ratio. Qui præter legem nocet sua sponte, is quidem iniuriam facit: sed seipsum interficiens est huiusmodi, ergo iniuriam facit: & nemini alij nisi sibi, ergo aliquis sibiipsi iniuriam facit. Notandum quòd non videtur verum in omnibus quod si lex non iubet aliquid illud vetet. Sed valet in his quæ sunt mala, quia si lex non iubet aliquod malum, certe vetat illud fieri. vt lex nõ iubet filium verberare patrem, ergo vetat illud fieri. Nam sunt quædam adeo manifesta mala, & aduersa naturæ vt lex de illis nõ loquatur. 114

[AN ciuitati.] Soluit dubitationem philosophus, ostendendo quòd nemo sibi iniuriam facit, & arguendo contra rationes prædictas hoc pacto. Is qui sua sponte patitur non facit sibi iniuriam: sed qui seipsum interficit patitur sua spõte, ergo non facit sibi iniuriam, quia nemo patitur iniuriam sua sponte sed inuitus. Item is qui punitur à ciuitate facit iniuriam ciuitati: sed qui seipsum interficit, punitur à ciuitate, ergo videtur facere iniuriam ciuitati. Notãdum quòd ferunt antiquitus statutum fuisse legibus, vt qui seipsum interficeret insepultus iaceret: & hoc quia videbatur offendisse rempub. quia auferẽdo vnum talem, videtur auferre quoddam membrum reipub. & eam ob hãc causam lædere. Plato si adesset, alia ratione dixisset hũc debere affici ignominia & inhumatũ iacere, scilicet quia egit contra præcepta diuina, & offendit deum opificem vniuersi, cuius propriũ est educere animas è corporibus, sicut etiam eius est introducere easdem: & cum statuerit talem animam tanto tempore in corpore permanere, qui ante cõstitutum tempus eam educit, videtur lędere voluntatẽ diuinam: veluti siquis fugiat à carcere, vel educat aliquem ante tempus impositum à ciuitate. Ideo Socrates noluit effugere de carcere: non debet igitur anima deduci de corpore antea quàm visum fuerit auctori suo. Quod tangit etiam Cicero in Catone maiore, Vetat Pythagoros inquit sine iussu imperatoris, id est dei de præsidio & statione vitæ decedere. Philosophus verò hic publicã tantum tãgit iniuriam, quia loquitur de ciuili. 115

[PRAETEREA neque fieri potest.] Cum visus sit antea philosophus soluere dubitationem secundum iustitiam legitimã, quę est tota virtus, vel iniustitiam quæ est tota vitiositas: nunc secundum iustitiam quæ est particularis, & maxime secũdum iustitiam correptiuam cõmertiorum, tum iniustitiam eidem oppositam. Et videtur probare hoc pacto per rationẽ ducentem ad impossibile. Siquis interficiẽdo seipsum sibi iniuriam faceret: tũc idem haberet plus, & minus, & idem simul esset quod eidem auferretur, & adderetur, sed hoc est impossibile: ergo & illa positio, scilicet ꝙ aliquis sibi iniuriam faciat est impossibilis, ex qua hoc sequitur, Qui solum iniuriam agit, scilicet secũdum iustitiam particularẽ, non omnino vitiosus, scilicet secũdum iniustitiam totam, quę tota dicitur vitiositas, est, vt timidus qui habet aliquã partem iniustitiæ, id est prauitatis 116

[NEC hac iniustitia.] Scilicet particulari. inter plures. i. inter diuersas personas. 117

[PRAETEREA qui.] Affert aliam rationem philosophus, quæ formatur à quibusdam expositoribus hoc pacto, Siquis sibiipsi iniuriam faceret, tũc vnus, & idem simul aget, & patietur: & non prius aget, & postea patietur: sed hoc est impossibile, ergo nemo sibi iniuriam facit. Sic igitur nonnulli hanc rationem 118

inducunt: & dicunt eam non valere, quia non est impossibile quòd quis simul agat & patiatur, & tamen prior est agens, & hoc esset verum si loquatur de prioritate originis: sed non est ad propositum philosophi, & non bene exponunt hunc textũ iudicio meo, quia philosophus vult probare, quòd siquis sibi iniuriam facit, tunc vnus, & idem erit alius à seipso: consequens impossibile, ergo & antecedens. Quòd autem illud sequatur, vt quis sit alius à seipso, probatur: quia si aget sibi iniuriam ipsemet aget, & patietur sponte, & electione & prior. Sed iniuria fit à volente in nolentem: ergo vnum, & idem vellet, & nollet, & esset ex consequenti alius à seipso. Prior quòd sit principium agẽdi. [PRAETEREA sequeretur.] Alia ratio: siquis sibiipsi iniuriam
119 faceret, tunc aliquis sponte sua iniuriam pateretur: sed hoc est impossibile, ergo & antecedens. Patet ratio, quia non possumus dicere quod vnus, & idem respectu vnius, & eiusdem iniuriæ sponte agat, & inuitus patiatur eandem iniuriam: nec etiam sponte patiatur ex definitione patiendi iniuriam. [INSVPER sine singulis.] Alia ratio ad idem probandum. Quando aliquis iniuriam
119 facit alicui aut verberat eum, aut furatur ei, aut vitiat vxorem vel filiam eius, & sic discurrendo per singula secundum aliquam speciem iniustitiæ iniuriam facit, & cum aliquo istorũ vitiorum delinquit in alium, vocatur nomine talis vitij & iniustitiæ. Veluti si surripit aliena vocatur fur, quia furatus est, sed si acciperet sua non vocaretur fur. Item si haberet rem cum sua vxore nõ appellaretur adulter, quare si singulas quæremus iniurias non inueniemus aliquã quam sibiipsi ali-
120 quis dicatur inferre. [OMNINO autem.] Quinta ratio quam affert philosophus ex definitione patiendi iniuriam concludendo quòd nemo sibi iniuriam facit: quia sequeretur quòd pateretur sponte, & volens ipsam iniuriam, & esset contra definitionem superius allatam qua soluitur hæc quæstio: cum ex illa dicatur quòd pati iniuriam non sit spõte vt supra patuit. [DEFINITIO-
120 NE iniuriam patiendi.] Qua supra diximus quòd patiens iniuriam præter suam patitur voluntatem [AT verò constat vtrunque.] Hæc est secũda pars huius capituli, & locus proprie, vbi philosophus videtur comparare ad inuicem agere & pati iniuriam, sicut fecit in extremis aliarum virtutum. Dicit autem in primis quod facere, & pati iniuriam sunt mala, & perniciosa. Probatur hoc pacto, Illa quæ discedũt à medio sunt mala, & vitiosa: sed facere & pati iniuriam sunt huiusmodi: ergo sunt mala & vitiosa. Maior patet, minor quoque ostenditur, quia facere iniuriam est plus habere quàm oportet: pati verò est habere minus, medium autẽ est æquum, quòd nec plus habet nec minus quàm oportet. Probatur hoc exemplo medicinæ, & artis gymnastice, in quibus plus & minus est perniciosum: medium verò effectiuum, & cõseruatiuum, tum sanitatis, tum bonæ habitudinis corporis: & ipsa sanitas, & bona habitudo in mediocritate quadam consistunt.
121 [PEIVS tamen] Cùm declarauerit in quibus conueniunt, scilicet quòd ambo sunt mala: nunc ostendit differentiam eorum, probãdo quòd longe peius est facere quàm pati iniuriam hoc pacto. Illud quod fit cum prauitate, & merito vituperatur: peius est eo quod non fit cum prauitate nec merito vituperatur: sed facere iniuriã est cum prauitate, & vituperatur: ergo est peius quàm iniuriam pati [VEL perfecte & simpliciter.] Id est, quãdo talis prauitas, & iniuria committitur sponte, & cum cognitione, & electione præcedenti. [VEL prope,] scilicet cum talis iniuria fit
122 sponte, & cum cognitione, non tamen cum electione, quia est deterior cum est cum electione: tamen quomodocũque sit ipsa iniuria spõte facta, semper est cõiuncta cum aliqua praua dispositione, & vituperãda. Ille autẽ qui patitur iniuriam potest esse remotus ab omni vitio. & quando philosophus vtrũque appellat malum non est respectu personæ, scilicet patiẽtis, sed respectu inæqualitatis quæ discedit à medio. Nam pati iniuriam est quoddã inæquale, & ille qui patitur non videtur esse in culpa cum non patiatur spõte, & agẽdi principium sit in agente. vnde Cicero, Pati quam facere præstat iniuriam: sic igitur patiẽs remotus potest esse à vitio, & à prauitate.
123 [PATI igitur per se quidem.] Licet per se deterius sit facere iniuriam quam pati: tamen per accidens euenire potest, vt sit magis perniciosum pati, vt exemplo probat. Nam medicina comparat inter se dolorem lateris, & pedis offensionem, & deteriorem dicet absolute esse dolorem lateris, euenire tamen per accidens potest vt ex offensione pedis maior pernities sequatur, vt siquis ex offensione pedis ceciderit, & capiatur ab hostibus, non tamen ob hoc est asserendum ita esse simpliciter, quia hoc accidit: de iis verò quæ accidunt, neque ars neque scientia curam habet, nec de iis quæ competunt alicui rei per accidens, cum infinita pene accidere posse videantur, de quibus non datur scientia neque ars. [ATQVI per translationem.] Hæc est tertia
124 pars huius capituli, in qua philosophus declarat iustitiam illam quæ per translationem, & similitudinem dicitur. Hanc autem in medium affert propter opinionem Platonis, qui posuit iustitiam, & iniustitiam sui ad seipsum, & quòd aliquis potest sibiipsi iniuriam facere. Ipse verò superius multis rationibus probauit quòd iustum & iniustũ est ad alium, & inter plures, & quòd nemo sibi iniuriam facit. Ideo hæc affert philosophus quasi dicẽdo, Si est iustum sui ad seipsum hoc non est illud de quo principaliter locuti sumus, id est ciuile iustum, sed veluti quoddam iustum partis ad partem per similitudinem quandam, & simile ei quod est heri ad seruum, vel viri ad vxorem, vel etiam patris ad filium. Nam est inter partem animæ rationalem quæ secundum ordinem naturæ imperare debet: & irrationalem quæ debet

obtemperare rationi, ſicut ſeruus domino: vxor quoquo modo viro, & filius patri, vt etiam in
fine primi libri vidimus. Notandum quòd Plato poſuit iuſtitiam & iniuſtitiam ſui ad ſeipſum.
Vidit enim quòd anima noſtra habet duas potentias, quarum vna eſt rationalis de ſe, & natura
ſua, altera irrationalis: particeps tamen aliquo modo rationis, inquantum ſcilicet obedit & ob-
temperat rationi: non tamen vt fiat rationalis per eſſentiam. Illa prima eſt potentia qua præci-
pue homo videtur differre à beluis ſecundum eſſentiam & operationes. Secunda verò conueni-
re videtur cum eiſdem, ſcilicet in appetitu ſenſitiuo. Videtur tamen fieri poſſe vt eodem quo-
que differat, ſcilicet cum ratio eum ſibi obſequentiſsimum reddit. Quòd ſi econtra fiat, ſcilicet
vt appetitus dominetur rationi, tunc homo videtur quodammodo euadere turpior belua per-
uertendo ordinem naturæ, quia beluæ non habent rationem, nec ex conſequenti appetitum,
quæ poſsit obedire rationi. Quare cum vtuntur appetitu ſuo non videntur aberrare à terminis
naturæ ſuæ. Cum igitur iſtarum partium vel potentiarum. (cum enim partes animi dico, poten-
tias intelligo) altera ſit producta vt domina, altera vt ancilla, Plato oriri iuſtitiam dicebat cum
ratio dominaretur, & quaſi ſedens in puppi clauum teneret: appetitus verò obtemperaret, quia
vtraque pars haberet quod ſuum eſſet. Deus enim ita creauit vel produxit rationem: vt præci-
peret appetitui ſenſitiuo. Quod ſi conuenienter fiat tunc oritur iuſtitia illa Platonis veluti con-
cordia quædam potentiæ ad potentiam, & perfectionis ad perfectionem. Quod ſi ſecus fiat, ſci-
licet vt appetitus rationem trahat deorſum ad ſeruitutem, & ad concauam vitam: tunc oritur in-
iuſtitia illa quam diximus, & inæqualitas potentiæ ad potentiam, quia domina ratio captiua tra
hitur: & id quod obtemperare debebat imperat cōtra ordinem quem deus humanæ naturæ im-
poſuit. Hanc iniuſtitiam appellauit Plato: illam verò iuſtitiam. ex quo dicebat non modo fieri
poſſe vt ſibi quis iniuriam faceret, ſed etiam quòd nullæ fiebant iniuriæ niſi à ſeipſo. Habemus
nos quoque Chryſoſtomi ſacrum dialogum, quòd nemo læditur niſi à ſeipſo. Plato autem dice-
re ſolebat, Nemo iniuriam patitur: omnes iniuriam agunt, id eſt cum fit aliquid iniuſtum ab a-
liquo: tunc ille cui infertur non patitur iniuriam, ſed ille inferens agit iniuriam ſibiipſi. Nam ſi
alicui auferuntur fortunę, non patitur ille iniuriam, quia ſua non erant nec bona animi ſui, quo-
rum ablatio eſt proprie iactura, & iniuria quæ non poteſt fieri niſi à ſeipſo. Nemo igitur iniu-
riam patitur hoc pacto: omnes tamen iniuriam agere poſſunt, ſcilicet ſibiipſis vt diximus. Et
intelligebat de iſta iniuria animi qua aufertur rationi quod ſuum erat, id eſt imperium, & tribui-
tur appetitui quod non eſt ſuum: præterea aufertur appetitui perfectio, quam cōſequutus eſſet
obtemperando rationi. Factus eſſet enim particeps rationis eo pacto quo dictum eſt ſi paruiſſet
ſecundum ordinem, ergo ſponte ſibi iniuriam omnes faciunt cum operantur aliquod turpe: ne-
mo autem patitur iniuriam, ſcilicet ab altero. Quare ſi inſpiciamus nobilitatem animę humanæ,
& ordinem potentiarum eius, & quomodo alia eſt nobilior alia, videbitur inter illas eſſe iuſti-
tia quædam, & ſic etiam iniuria ſui ad ſeipſum eo pacto quo diximus. Philoſophus autem multa
dixit antea, & diſputauit circa iſta, vtrum volenti iniuria fiat, & cætera quæ videbantur proce-
dere contra Platonem. Locutus eſt autem de ciuili iuſtitia quæ proprie eſt ad alium. Verum
hæc iuſtitia interna videtur eſſe cauſa externæ iuſtitiæ, quod forſitan Ariſtoteles non negaſſet,
cum ipſe etiam oſtendere videatur cùm loquitur de amicitia, quòd amicitia ſui ad ſeipſum vi-
detur eſſe cauſa amicitiæ, quæ eſt amici ſtudioſi ad alterum amicum ſtudioſum. Quare pręclara,
& egregia videtur eſſe Platonis opinio, hic autem philoſophus videtur ſe excuſare ab huiuſmo-
di ſpeculatione, dicendo, quòd ſiqua eſt iuſtitia, præter illam quam diximus, ſcilicet ciuilem, eſt
illa per tranſlationem, ſcilicet quam Platonici poſuerunt. [NON ſibi ad ſeipſum.] Id eſt, totius 124
ad totum. [SED ſuorum quibuſdam.] Id eſt, partis ad partem, & potentiæ ad potentiam. [NON 125
tamen omne iuſtum.] Quia non erit ciuile. Sed herile, id eſt, veluti heri ad ſeruum, & viri ad v-
xorem & patris ad filium. [HIS rationibus,] ſcilicet quibus vir diſtat ab vxore, herus à ſeruo, &
pater à filio. [INSPICIENTIBVS,] ſcilicet Platonicis. [PRAETER appetitiones.] Nam ra- 126
tio appetit dominari, & vellet trahere appetitum, appetitus econtra appetit trahere rationem,
& ita ſaluatur ratio non ſpōtanei, non quidem totius ad totum, ſed partis ad partem. Ita vt idem
ſecundum partem agat, ſecundum partem patiatur, & ſibiipſi quis iniuriam infert, quia ſponte
faciendo aliquod iniuſtum, & turpe, ſeipſum lædit circa bona animi quæ nemo auferre poteſt
niſi ipſemet ſua ſponte. quod conceſsiſſet philoſophus, dixiſſet tamen hanc non eſſe iuſtitiam
vel iniuſtitiam ciuilem, id eſt ad alium de qua loquitur, ſed per ſimilitudinem quandam vt dicit
in textu imponendo finem libro, & doctrinæ, de virtutibus morum.

ARISTOTELIS STAGIRITÆ ETHICORVM AD NICOMACHVM, Liber Sextus.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. Cap. I.

1 CVm autem antea dictum ſit medium expetendum eſſe, non
exuperationem, neque defectionem, & medium perinde ſe-
ſe habeat atque recta ratio dictat: hoc ipſum deinceps diui-
2 damus oportet. In omnibus enim dictis habitibus (quemad-
admodum & in cæteris) eſt quoddam ſignum: ad quod is inſpiciens qui
rationem habet intendit, atque remittit, éſtque quidam terminus me-
diocritatum, quas inter exuperationem defectionémque dicimus eſſe:
ita ſeſe habentes vt recta ratio ſtatuit. Atque ſermo talis eſt quidam ve-
rus: non tamẽ dilucidus. Nam & in quauis opera, atque cura circa quam
verſatur ſcientia, verum eſt dicere: neque nimium, neque parum eſſe e-
laborandum vel quieſcendum, ſed mediocriter, & vt ratio recta præſcri-
3 bit. At qui hoc tantum habet, nihil plus ſcierit: vt ſi quiſpiam dixerit ea
eſſe corpori afferenda quæ medicina, & vt is qui hanc habet ſcientiam
4 iubet. Quapropter & circa habitus animi non modo vere hoc dictum
5 eſſe oportet: ſed etiam determinatum quænam ſit ipſa ratio recta, & quę
6 eius ſit definitio. Virtutes itaque animę, ſuperioribus in locis diuiſimus:
& alias moris, alias mentis diximus eſſe: atque de moris quidem virtuti-
bus iam tranſegimus. De reliquis verò dicamus oportet: prius hiſce de a-
7 nima declaratis. Duas igitur eſſe animæ partes antea diximus. Eam quæ
rationis eſt particeps: & eam quę eiuſdem eſt expers. Nunc autem iden-
tidem pars ea quæ rationem habet eſt diuidenda. Atque ſit ſuppoſitum
8 duas eſſe partes quæ ſunt participes rationis. Vnam qua contemplamur
ea quorum principia, vt aliter ſeſe habeant minime fieri poteſt. Alteram
qua perſpicimus ea, quæ aliter ſeſe habere poſſunt. Eæ nanque animæ
partes, diuerſæ ſunt genere, quæ ſunt aptæ ad res eas cognoſcendas quæ
genere differũt. Siquidem ipſis ineſt rerum cognitio ſimilitudine qua-
9 dam atque accommodatione. Atque harum altera vis ſciendi: altera vis
ſubducendi rationem vocetur: conſultare nanque, rationémque ſubdu-
cere, eadem poſſunt. Nemo autem de iis rebus conſultat quæ aliter ſeſe
10 habere non poſſunt. Quare vis ſubducendi rationem: vna pars eius par
tis eſt animæ quæ rationis eſt particeps. Sumendum eſt igitur quiſnam
vtriuſque ſit optimus habitus. Hic enim vtriuſque eſt virtus. Virtus au-
tem eſt ad proprium opus.

Commen.

1 CVM autem antea dictum ſit medium.] Mirum ordinem in tradenda doctrina ſeruans philoſophus Ariſtoteles, poſtea quàm de vnaquaque virtute morali diligentiſsime docuit: nũc tractare aggreditur de recta ratione, quæ cum in definitione virtutis ſuperius aſsigna-

ta pars vna atque vltima relinqueretur,necessario hoc in loco declarāda erant. Verum cum hoc
totum pendere videatur ex cognitione virtutum intellectiuarum: ostēdit latissime vnamquan-
que virtutem intellectiuam in hoc sexto libro, incipiendo primo à potentiis animæ quæ sunt
principia operationum nostrarum, & resumēdo breuiter diuisiones iam antea allatas vt appare-
bit inferius, simul etiā hoc agit, quia in fine primi virtutes diuiserat in morales & intellectiuas,
& expleta doctrina moralium,consequens erat intellictiuas declarare: vt cognita natura cuius-
que virtutis,cognosceretur perfecte ipsa felicitas,in cuius definitione tāquam potissimam par-
tem virtutem assumpserat.Diuiditur autem hic liber in quatuor tractatus.In primo determinat
de partibus animæ quæ sunt principia nostrarum operationum.In secundo de virtutibus intel-
lectiuis.In tertio de quibusdam habitibus qui videntur habere similitudinem cum ipsa pruden-
tia.In quarto mouet & soluit quasdam quæstiones circa sapientiam & prudentiam. Primus tra-
ctatus diuiditur in duo capitula. In primo proponit intentionem suam veluti exordium quod-
dam,& affert diuisionem potentiarum animæ.In secundo declarat ea,quæ sunt principia huma-
narum operationum.Primum capitulum diuiditur in duas partes, & in prima philosophus pro-
ponendo suam intentionem dicit,quòd cum antea declaratum sit medium esse sumendum in vir
tutibus inter excessum atque defectum,vt recta ratio terminat:nunc declarāda est ista recta ra-
tio,quia ipsa est infusa in omnibus habitibus tam moralibus de quibus dictum est,quàm in aliis
intellectiuis,de quibus non est dictū. Nam in omnibus habitibus laudabilibus, & studiosis ista
duo esse videntur, scilicet quoddam perfectum,ad quod respiciens veluti sagittarius qui talem
habitum habet magis & minus, operatur secundum rectam rationem quo illud attingat. Et est
etiam hoc aliud,scilicet quidam terminus mediocritatum, quem egredi non licet declinando,
aut ad defectum,aut ad excessum.Vnde & ille poeta inquit,Est modus in rebus,sunt certi deni-
que fines,Quos vltra citráque nequit cōsistere rectum.Hoc autem percipi potest recta ratione,
quæ cum sit infusa in omnibus habitibus studiosis inuestiganda est.Distinguenda est præterea,
quia non vnifariam dicitur.Quot enim sunt virtutes,& habitus intellectiui,tot vidētur esse spe
cies rectæ rationis.Sunt autem virtutes & habitus intellectiui,ars,prudentia,scientia,sapientia,
intellectus. Vnicuique istorū sua est recta ratio atque propria, vt apparebit inferius. [QVOD- 2
DAM signum,]id est finis quem intendit quiuis habitus.Notādum quod virtutū quædam mo-
rales,quædam intellectiuæ:& nobiliores vidētur esse intellectiuæ quàm morales,ea ratione qua
morales perficiuntur. Definita est autem virtus quòd est mediocritas.Hæc autem mediocritas
non accipitur secūdum naturam rei,sed secūdum rectam rationem: ea igitur cognoscenda est,&
distinguēda vt particulariter intelligatur:quia in genere cognitionis eius esset cōfusa.[ATQVE 3
sermo talis est quidem verus]Ostēdit philosophus quòd propter hoc quod dictū est sic in gene
re,& vniuersaliter.s.quòd recta ratio est illa quæ respicit signū ad quod tendere debemus atque
illa determinat mediocritatē:non tamen hoc sufficit ad percipiēdam rectam rationem,vt exem
plo artis probatur. Sicut recta ratio faciendi se habet ad factibilia,& ea quæ ab arte cōficiuntur
ita recta ratio agendi se habet ad agibilia.Sed ad benefaciendum in quauis arte non sufficit scire
faciendum esse secundum præcepta artis:ergo in rebus agendis non sufficit scire agendum esse
secundum rectam rationem: sed determinanda est ista ratio,quænam sit,& quæ sit eius definitio
vt particulariter,& distincte cognoscatur:vt cognoscere medicus debet nō solùm operari debe-
re secūdum præcepta medicinæ ea quæ prosunt corpori,sed etiam quænam sint illa talia,& qui-
bus partibus accommodanda. [QVAPROPTER & circa habitus.] Ostendit philosophus ex 4
his quæ dixit quòd oportet declarare quid sit ipsa recta ratio, & quæ sit eius natura atque essen-
tia,& qui sit eius terminus.[DETERMINATVM.]Duobus modis exponi potest.Vno mo- 5
do qui sit eius terminus, id est eius definitio, quæ est vt quidam simplex terminus. Nam quod
nomen implicite significat: definitio significat explicite, & ideo definitio potest appellari qui-
dam terminus. alio modo terminus accipi potest pro effectu rectæ rationis. Nam id quod des-
cribit recta ratio in qualibet re est terminus perfectionis illius rei, & quasi mēsura quædam sta-
tuens modum in vnaquaque re. Videtur enim accedere recta ratio ad statuendum fines & me-
tas operationum,vltra quas progredi non licet.Vtraque expositio bona,& accommodata vide-
tur. Notandum quod bifariam loqui possumus de recta ratione. Vno modo quòd virtutes ac-
quirendæ sunt,& operationes earum producendæ vt dictat recta ratio, sequendo regulam eius,
nec declinando ad excessum vel defectum.Alio modo quòd videndum est quid sit ista recta ra-
tio: non modo secundum genus, sed etiam secundum vnamquanque speciem eius, & essentiam
cuiusque: habitus verò sunt diuersi. Sic etiam diuersæ debent esse rationes. Quare primo di-
cendum est quòd virtutes debent sequi rectam rationem tanquam ducem: hæc est vera senten-
tia,& verus dicendi modus, tamen est vehementer obscurus, & non sufficit quia oportet vide-
re vlterius quid ipsa sit, sed cum habitus sint diuersi qui reguntur recta ratione, videre oportet
quid ipsa sit non modo secundum genus vt diximus: sed etiam secundum vnamquanque spe-
ciem eius, vt intelligatur quæ sit cuique habitui sua propria ratio recta. Videndi igitur erunt
habitus intellectiui cum sint formæ potentiarum animæ: deinde potentiæ sunt ipsius animæ
vt ordine procedatur. [VIRTVTES itaque animæ.] Hæc est secunda pars huius 6

capituli, in qua philoſophus poſtea quàm præmiſit intentionem ſuam veluti exordium quoddam:nunc repetit diuiſionem illam factam in extremo primi libri de ipſis virtutibus, vt oſtēdat quòd relinquitur tractare de virtutibus intellectiuis, & vt reſumat diſtinctionem potentiarum
7 animi. Ex quibus diſtinguātur habitus intellectiui, & percipiātur ſpecies rectę rationis. [DVAS igitur eſſe animæ partes.] Reſumit philoſophus eam diuiſionē, quam fecit in vltima parte primi libri, cùm dixit animi noſtri duas eſſe partes, vnam rationalem, alteram irrationalem: atque partem irrationalem aliquanto latius ibi declarauit, quia in ea parte collocabantur pene omnes virtutes morales, de quibus immediate dicturus erat. Nunc verò irrationali parte omiſſa, rationalem aſſumit: in qua collocantur virtutes mētis & intellectiuæ, de quibus dicturus eſt. & eam diuidit dicendo quòd vna eſt eius pars, ſcilicet potentialis, accipit enim partem hic pro potentia. Vna inquam eius pars qua neceſſaria percipimus, & ea quorū principia aliter ſe habere non poſſunt. Alia verò, qua percipimus ea, quæ modo fieri, modo non fieri poſſunt, & quorum principia
8 non videntur eſſe eo pacto neceſſaria, ſed potius cōtingentia. [SVPPOSITVM ſit.] Quia non debemus afferre multas probationes. Nam in locis ſuis vt in libro de anima hæc latius tractantur. [EAE nanque animæ partes.] Probat membra diuiſionis allatæ, & oſtēdit illa genere eſſe diuerſa ex obiectis ſuis diuerſis, hoc pacto. Diuerſarū rerum percipiendarum, diuerſæ debent eſſe potentiæ: ſed neceſſaria & cōtingentia ſunt obiecta percipienda, diuerſa etiam genere: ergo harum rerum potentiæ perceptiuæ genere debent eſſe diuerſæ. Patet ratio, quia perceptio fit ſecundum conuenientiam, & ſimilitudinem quandam cognoſcentis ad id quod cognoſcitur. quòd ſi res & obiecta ſunt diuerſa, potentiæ etiam cognitiuæ debēt eſſe diuerſæ, & diſtinctæ vt vnaquæque potentia perceptiua ſit accommodata rebus quæ percipiuntur. Notandum quòd cognitio noſtra videtur fieri ex coniunctione cognoſcentis, & cogniti, quod fieri non poſſe apparet niſi ſecundum conuenientiam, & ſimilitudinem quandam, non quod res ſint in nobis tales, quales ſint extra: ſed agunt, & mouent ſenſus noſtros: deinde deferūtur ad phantaſiam, deinde phantaſmata repræſentantur intellectui poſsibili, & ſuſcipiuntur ab omnibus conditionibus materiæ ſpoliata in ipſo intellectu poſsibili: mediante intellectu agente, & vi lumineque ipſius. Itaque non res, ſed ſimilitudines rerum in anima repræſentantur. Vnde in libro de interpretatione dixit philoſophus, quòd verba ſunt ſigna paſsionum quæ ſunt in animo: paſsiones verò ſimilitudines rerum. Et in libro de anima: atqui neceſſe eſt aut res ipſas, aut ipſarum formas atque ſpecies in anima eſſe: at non ſunt in ea res ipſæ profecto. Non enim ipſe lapis in anima, ſed forma lapidis ineſt: ergo forma rerum, & ſpecies in anima ſunt: quare anima eſt vt manus. Manus enim inſtrumentorum eſt inſtrumentum: & intellectus forma formarum exiſtit. Qualis enim eſt lapis, lignum, & ſimilia, tales ſunt ipſæ res: ſed earum ſimilitudines, & ſpecies. quare cum res percipiendæ ſecundum ſimilitudinem, & conuenientiam percipiantur, & res percipiendæ ſint diuerſæ genere, & diſsimiles: alteræ enim ſunt neceſſariæ, alteræ cōtingentes: diuerſę etiam debent eſſe po-
9 tentiæ. [ATQVE harum altera vis ſciendi.] Nunc videtur philoſophus imponere nomina iis potentiis, quarum altera vocatur ſciendi vis, altera ratiocinatiua, ſiue conſultatiua, & ſubducendi vis: & prima eſt qua percipimus neceſſaria, vel eſt de neceſſariis, & iis quæ nō poſſunt aliter ſe habere. Altera eſt circa contingentia, & ea quæ poſſunt aliter ſe habere, quæ conſultatiua potentia dicitur, vel vis quædam ſubducendi rationem, id eſt ratiocinatiua. Idem enim eſt conſultare, & ſubducere rationem. Verſatur autem circa contingentia, quia nemo conſultat de neceſſariis, & de iis quæ aliter ſe habere non poſſunt, ſed de contingentibus, & iis quæ poſſunt aliter
10 atque aliter ſe habere. [SVMENDVM eſt igitur.] Declarat philoſophus quòd habitus iſtarum partium eſt virtus earundem, & perfectio. & propterea dicit quod ſumendi ſunt habitus iſtarum partium, quia iis inuentis habebitur virtus earum. Probatur, Id à quo proficiſcitur opus perfectum, & proprium alicuius potentiæ eſt virtus illius potentiæ. Sed habitus optimi ſunt à quibus proficiſcitur operatio optima iſtarum potentiarum: ergo habitus optimi ſunt virtutes earundem. Maior patet, quia virtus conſiſtit circa perfectum, & proprium opus. vnde in ſecundo inquit philoſophus. eſt ergo dicendum quod omnis virtus & illud ipſum cuius eſt virtus bene ſe habens perficit, & opus eius bene reddit, ſcilicet cuius eſt virtus. Minor quoque eſt manifeſta, quia ſi ſunt habitus perficientes iſtas potentias ſunt etiam virtutes earundem, ex quibus proficiſcitur optima operatio. quare accipiendo habitus optimos iſtarum potentiarum, habebimus quoque inuentas virtutes earundem vt patet. Dubitatio quædam oritur ex ſupradictis, quia philoſophus velle videtur quod diuerſæ debent eſſe potentiæ perceptiuæ & rationales, ſcilicet vna ſcientifica, vt ita loquar, alia conſultatiua Hoc non videtur eſſe verum, & ſi ſint etiam res percipiendæ diuerſæ. Arguunt igitur contra philoſophum multis rationibus. Prima, omnia quæ intellectus agens agere poteſt, intellectus poſsibilis ſuſcipere poteſt: ſed cùm intellectus agens intelligibilia agere poſsit, ſiue neceſſaria ſint ſiue contingentia: ſic intellectus poſsibilis intelligere poſſe videtur, & ſuſcipere etiam talia, & ſi diuerſa ſint cum ſit vnica potentia. Secūda, præterea omnia quæ percipiuntur à potentia rationali perceptiua cōtinentur ſub ſuo adæquato obiecto: ſed talis potentiæ adæquatum obiectum eſt ens ſub quo comprehenduntur neceſſaria, & contingentia: ergo contingentia & neceſſaria percipientur ab tali potentia vnica. Tertia, ſicut

ſe habet materia prima ad omnes formas materiales ſuſcipiēdas:ſic ſe habet anima ad ſpecies rerum percipiendas. ſed materia prima vnica potentia ſuſcipit omnes formas , ergo eodem modo anima vnica potentia percipit tam neceſſaria quàm contingentia,& ſic non erit potentia rationalis diuidenda in duas. Oppoſitum tamen dicit philoſophus diuidendo ipſam in ſcientificam & conſultatiuam,quia ſicut res differunt,ita & potentię debent differre.Pro ſolutione duæ afferuntur opiniones,prima dicit quòd contingentia duobus modis accipiũtur,aut in vniuerſali,& ſecundum ſuam rationem formalem , & ſic contingentia videntur eſſe neceſſaria,cum comprehendantut ſub quodam conceptu communi, & ſic erit vna tantum potentia.Secundo modo ſumuntur in ſingulari,& non vniuerſali ratione, ſed vt variari poſſunt,& hoc pacto ſunt diuerſarum potentiarum,& dicunt quòd ſingularia percipiuntur à vi ſenſus interni cogitatiua. Dicunt ergo quod ſunt hoc pacto duæ partes animæ,vna ſciendi,alia ratiocinãdi ſiue conſultandi,id eſt vis cogitatiua quę eſt de ſingularibus,& nõ de vniuerſalibus.Iſta opinio mihi videtur falſa:quia philoſophus diuidit partem animæ quæ eſt rationalis per eſſentiam , & ambæ illæ potentiæ in quas illa diffunditur ſunt de natura ſua rationales. at vis cogitatiua non eſt de ſe rationalis. Alia opinio eſt Burlei:qui dicit quòd iſta pars animæ non vere diuiditur in illas duas potentias,ſed dicit quod diuidi videtur reſpectu habituum : quos ſuſcipit , & quibus informatur. Nam dicit quod eſt vnica vis qua anima percipit neceſſaria , & contingentia, tamen ſuſcipit duos habitus, ſcilicet ſcientiam,quæ eſt de neceſſariis, & opinionem quæ eſt de contingentibus.& quòd philoſophus procedit differendo.Hæc quoque opinio mihi non placet nec eius ſolutio. Nam philoſophus manifeſte videtur ſumere potentiam rationalem antequam informetur vllo habitu,& eam diuidere in duas potentias diuerſas nõdum informatas habitibus. Prius enim differũt,poſtea informantur diuerſis habitibus,quare de ſe videntur eſſe diuerſæ.Verum nonnulli hic decipiuntur:quia credunt philoſophum tantum loqui de iis quæ à natura fiunt,ſed non modo naturalium fit ſermo,ſed eorum etiam quæ noſtra opera fiunt.Sed res quæ fiunt à natura,& non videntur poſſe fieri à nobis, & ea quæ fiunt à nobis,& non fiunt à natura differre genere videntur. Cùm igitur res differant genere,& principia,diuerſæ videntur eſſe potentiæ perceptiuæ,& diuerſa principia percipientia.Nos igitur dicere poſſumus partem animi rationalem diuidi à philoſopho in duas potentias ratione diuerſas.Nam ſicut res percipiendæ differũt:ita potentiæ percipientes:quia perceptio fit ſecũdum ſimilitudinem. Præterea philoſophus loquitur hic magis de contingentibus quæ à nobis fiunt,quàm de iis quæ à natura.Ad rationes verò reſpõdere poſſumus.Ad primam cùm dicitur quòd quæ intellectus agens agit,intellectus poſsibilis ſuſcipere poteſt,concedendum eſt,ſed dicendum quòd intellectus agens bifariam dici poteſt,ſcilicet intellectus & ſpeculatiuus & actiuus. Sic etiam poſsibilis. Ad ſecundam cùm dicitur quod vnum obiectum debet eſſe adæquatum cuiuſque potentiæ: concedo ſi accipiatur potentia confuſa antequam diſtinguatur. Hic autem diſtinguitur in ſuas partes vt vidimus. Ad tertiam dicendum quòd verum eſt de materia remota,& in confuſo accepta:de propinqua verò minime.Nam alia eſt potentia ad formam oſsis , alia formam carnis:ſic illa potentia rationalis primo ſumpta indifferẽter ſe habet:ſed diſtincta poſtea in ſuas partes ad diuerſa,& vnaquæque illius ad ſibi propria,& accommodata.

De principiis agendi. *Cap. II.* 11

Ria autem ſunt in anima,quæ ſunt agendi,veritatiſque prin- 12
cipia : ſenſus, intellectus, appetitus. Atque ſenſus, nullius eſt
principiũ actus.Quod quidem ex eo patet quia beluę ſenſum
quidem habent:actionis autẽ ſunt expertes. Eſt autẽ id in ap- 13
petitu perſecutio atque fuga:quod eſt affirmatio,negatióque in mente. 14
Quare cum moris quidẽ virtus,habitus ſit electiuus: electio verò appeti
tus deliberatiuus, ob hæc ipſa,& rationẽ veram,& appetitum rectũ eſſe
oportet,ſi electio ſit ſtudioſa.Atque eadẽ illam quidem dicere: hũc autẽ 15
perſequi. Hæc igitur mẽs,atque veritas actiua eſt. Mentis autẽ eius(quæ 16
contẽplandi: non agẽdi,neque faciẽdi principium eſt)bonũ ac malum,
verũ eſt atque falſum. Hoc enim mẽtis eſt omnis,opus.Sed actiuæ men 17
tis veritas eſt conſentanea appetitui recto.Electio igitur actus principiũ
eſt vnde eſt motus, ſed nõ id gratia cuius.Apppetitus autem,ea quæ ra-

tio quæ alicuius eſt gratia, electionis principium eſt. Iccirco neque ſine
18 intellectu, mentéque, neq; ſine * habitu moris eſt ipſa electio. Si ne nan- ὀρέξεως,
que mente, atque more non eſt actio bona: nec item contraria. Mens au appetitu.
tem ipſa nihil mouet: ſed ea quæ alicuius eſt gratia, & actiua. Hæc enim & effectrici menti præeſt. Nam omnis qui facit, gratia huius facit. & nó eſt ſimpliciter finis: ſed ad aliquid. Et alicuius id quod efficitur: ſed non id quod agitur. Ipſa nanque bona actio finis eſt: & huius eſt appetitus.
19 Quapropter electio vel intellectus eſt appetitiuus: vel appetitus intellectiuus. & tale principium eſt homo. Nulla autem res facta, eſt eligibilis.
20 Nemo enim eligit Iliũ expugnaſſe. Neque enim de eo conſultat quod factũ eſt: ſed de futuro ac contingente. Factũ autem non contingit non factum eſſe. Quapropter recte Agatho dixit. Hoc etiam ipſe deus, ſolóque carere videtur. Infectum vt faciat, quod factum eſt atque peractum.
21 Opus igitur vtriuſque partis intellectiuæ, veritas eſt: quare quibus habitibus maxime pars vtraque verum dicit: ii ſunt ambarum virtutes.

Commen.

11 TRIA autem ſunt in anima.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo poſteaquam diuiſit animam in ſuas partes, ſcilicet potétiales vt inde accipiat eos habitus, qui ſunt virtutes intellectiuæ: nunc declarat principia operationum humanarum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima oſtẽdit id quod dictum eſt, ſcilicet quot ſunt principia humanarum operationum. In ſecunda quomodo differt intellectus ſpeculatiuus ab intellectu actiuo. In tertia declarat quomodo ſe habet intellectus, & appetitus ad actum humanum. In prima igitur parte dicit eſſe tria principia agendi, & veritatis percipiẽdæ. ſcilicet ſenſus, appetitus & intellectus, vt philoſophus enumerat. Notandum quòd quatuor ſunt potentiæ animæ quæ ſunt principia operationum ſuarum. Prima eſt vegetatiua quæ eſt potétia nutriendi: augendi, & generandi ſimile in ſpecie, & cõmuni nomine appellatur vegetatiua, & hæc vis non eſt principium actus humani. Nam ſi ita eſſet tunc plantæ dicerentur agere, cum hæc vis competat non ſolùm animatis ſenſitiuis ſed etiam plantis. Hanc igitur omiſit philoſophus cùm videretur manifeſtum quòd ipſa non eſt principium rerum agendarum humanarum. Tres verò illas enumerauit de quibus magis videbatur. Dubitaret aliquis cur philoſophus duas attulit potentias, cùm fecit ſuperius illam diuiſionem bimembrem. Hic verò affert tria, ſcilicet intellectum, appetitum & ſenſum. Dicendum, ibi philoſophus ſumpſit partem animi rationalem, & diuiſit in duas: quæ ſunt rationales in quibus collocantur habitus intellectiui tanquam perfectiones illarum potentiarum quæ ambæ ſunt rationales, & ambæ perceptiuæ. Hic autem ſumpſit principia tria noſtrarum operationum: non ſolùm earum ex quibus fiũt habitus intellectiui, ſed etiam omnium aliarum: vt paulatim veniat ad habitus intellectiuos. Senſus enim non eſt potentia rationalis. Appetitus non eſt potentia perceptiua. Intellectus verò eſt rationalis, & perceptiua, & eſt duplex, aut ſpeculatiuus, aut actiuus: & alter eſt circa ſcibilia, alter circa agibilia, ſicut ſunt potentiæ illæ ſupra allatæ, quæ comprehendi poſſe videntur ſub nomine intellectus. Notandum quòd per appetitum intelligere poſſumus communem quãdam rationem quæ prædicatur de voluntate, & appetitu ſenſitiuo. Appetitus enim ſenſitiuus eſt appetitus qui ſequitur ſenſum. Voluntas etiam eſt appetitus quidam qui ſequitur intellectum. Vnde philoſophus in libro de anima. Volũtas enim appetitus eſt quidam, at cum fit motus per rationem, & per voluntatem etiam fit, at appetitus abſque ratione mouet, & reliqua, & c.
12 [ATQVE ſenſus.] Remouet nunc etiam ſenſum philoſophus probando quòd non eſt principium rerum agendarum hoc pacto. Id quod eſt commune homini cum cæteris animalibus non eſt principium rerum agendarum humanarum: at ſenſus eſt huiuſmodi, ergo ſenſus non eſt principium rerum agendarum humanarum. Patet ratio, quia beſtiæ habent ſenſum non tamen agunt, ſed aguntur potius inſtinctu quodam naturali cùm ſint expertes rationis.
13 [EST autem id in appetitu.] Remoto ſenſu relinquitur vt mens ſiue intellectus, & appetitus ſint principia rerum agẽdarum, & oſtendit quomodo conueniunt ad hoc vt ſint principium actionum: poſtea oſtendet de principio ſpeculationum. Probat autem hoc pacto de appetitu & mente. Ea quæ concurrere poſſunt, & re ipſa concurrunt ad res agendas cum conformitate quadam, quam habent inter ſe, vt alterum imperet:

alterum obediat,sunt principia rerum agendarum: sed mens,& appetitus sunt huiusmodi , ergo
sunt principia rerum agendarũ.Maior est clara.Minor declaratur à philosopho.Nam dicit quòd
id est apud appetitum prosecutio vel fuga,quod est apud intellectum affirmatio vel negatio de
eadem re.Nam intellectus facit affirmationem,dicendo hanc rem esse bonam, & propterea se-
quendam:& tunc appetitus prosequitur illam.Similiter quãdo intellectus negat aliquid esse bo-
num,appetitus refugit illud.quare prosecutio est in appetitu,sicut affirmatio in intellectu,& fu
ga in appetitu sicut negatio in intellectu. Dicit enim intellectus cum sit perceptiuus hoc esse
prosequendum,& ille sequitur:illud esse fugiendum,& ille fugit, & sic quadam proportione v-
niuntur.[QVARE cum moris.]Hæc sententia sequitur illam probatam.s.quòd mens, & appe- 14
titus sunt principia rerum agendarum hoc pacto,Cùm est electio bona, est ratio vera & appeti-
tus rectus.Sed cum est virtus,moris est electio bona:ergo cum est virtus moris est ratio vera &
appetitus rectus. Patet hoc quia si ad electionem causandam concurrunt mens, & appetitus , &
electio,est principium rerum agendarum, sequitur quòd intellectus, & appetitus sint principia
rerum agẽdarum.[RATIONEM veram,]scilicet actiuam.[ATQVE eadem.]Hoc posuit quia
in aliquibus hæc principia dissentiunt, & pugnant inter se sicut in continente.[MENTIS au- 15 16
tem eius quæ speculandi.] Hæc est secunda.pars huius capituli in qua declarat mẽtem actiuam
& intellectum speculatiuum. & ostendit quomodo istæ mentes, siue intellectus conueniunt, &
quomodo differunt:& dicit quòd mentis speculatiuæ bonũ &malum,est verum & falsum.Nam
bonum eius est verum:falsum est autem malum.Vnde si in ipsa est bonus habitus, erit ibi veri-
tas:sin malus,erit ibi falsitas.Postea videtur se corrigere philosophus cùm dicit.Hoc enim men
tis est omnis opus,quasi est commune etiam menti quæ est principium agendi: ipsa enim habet
etiam verum pro bono,falsum pro malo,ergo hoc non competit solum menti speculatiuæ. Ideo
philosophus altius repetendo huiusmodi attributum, scilicet veri & falsi,dicit illud competere
vtrique menti.sed tamen diuerso modo.Nam verum apud mentem actiuam est aliquid concur-
rens cum appetitu recto:non autem speculatiue.Præterea verum agibile vt ita loquar ordinatur
ad aliquid aliud vlterius.i.ad actionẽ,& ad fugam vel prosequutionem appetitus, speculatiuum
verò est propter se.Definit.n.mens speculatiua in cognitione veritatis:actiua verò cognita ve-
ritate agendæ rei definit in ipsa actione bona:quam principaliter intendit.Notandum quòd est
mens siue intellectus speculatiuus, & actiuus,& est etiam factiuus vt apparet inferius, & cuili-
bet istorum competit quodam modo bonum & malum,& verum & falsum.Nam in mente spe-
culatiua potest esse habitus verus vt scientia:potest etiam falsus.i.ignorantia & scientia erit bo-
num & verum : & ignorantia econtra. Eodem modo in mente actiua prudentia erit bonum &
verum,imprudentia econtra. Idem dici potest de mente factiua : in qua est ars vt bonum & ve-
rum,& oppositus habitus econtra:& hoc fieri videtur non solùm ex parte habituum,sed ex par-
te etiam potentiarum,quæ possunt quodammodo suscipere verum & falsum,bonum & malum.
Est tamen differentia inter verum quod competit menti actiuæ,& illud quod competit specula-
tiuæ.Nam speculatiua cum aliquis intelligit aliquam cõclusionem geometricam, non intelligit
nisi propter se.s.vt intelligat & propter eius intellectionem. at veritas mentis actiuæ ordinatur
ad aliquid aliud vlterius.s. ad actionem, similiter mentis factiuæ ad aliquid opus. [ELECTIO 17
igitur actus principium est.]Hæc est tertia pars huius capituli:in qua ex superioribus dictis o-
stendit quomodo se habet mens actiua,& appetitus ad actiones humanas:ostendendo quòd illa
sunt principia à quibus profluit actus humanus hoc pacto,Electio est principium effectiuum a-
ctuum humanorum : sed appetitus & mens actiua est principium electionis , ergo appetitus, &
mẽs actiua est principium actuum humanorum.Patet hæc ratio.quia,quicquid est causa causæ,
est causa causati.Vbi enim est electio ibi cõsultatio:vbi consultatio ibi ratio vel mẽs,& etiã ap-
petitus.Quare post hæc addit quòd electio non est sine intellectu,quod probatur.Operatio bo
na,& mala est ab electione,ergo electio non est sine mẽte.Dicit etiã sine more.i.sine morali ap-
petitu.[VNDE motus profluit.]i.vnde originem sumũt actiones,quarũ est illa principium effe-
ctiuum.[SED non id gratia cuius.]i.finis.[RATIO quæ est gratia cuius.] i.mens actiua cuius
intellectio est ad aliquem finem agẽdum.Non.n.cessat in ipsa intellectione veritatis.s.agẽdæ,vt 17
ita loquar,sed vult agere.Speculatiua verò cessat in ipsa intellectione veritatis. Speculatur enim
intellectus speculatiuus vt speculãdo,& percipiẽdo veritatẽ,seipsum perficiat. Itaq; ipsemet vi-
detur sibiipsi principium & finis,vnde possumus imaginari intellectũ actiuum linea recta cum
ad actionẽ se dirigat:speculatiuum verò quasi circulo operari cum se ad seipsum vertat.[MENS 18
autẽ illa nihil mouet.] Hac in parte philosophus videtur innuere differẽtiam inter intellectũ a-
ctiuũ & speculatiuũ.Dicit quod mẽs siue intellectꝰ speculatiuus nihil mouet.i.nõ est principiũ
agẽdi,sed speculãdi.Actiuus verò est ille qui mouet & hic præest.i.nobilior est mẽte,& intelle-
ctu factiuo in quo ponitur ars.Nã intellectꝰ factiui opꝰ ordinatur ad aliquid aliud vlterius,quia
facit gratia cuiuspiã,& opus veluti sanitas,statua vel huiusmodi artis opꝰ refertur & ordinatur
ad aliquid aliud vlterius.i.ad ipsam felicitatẽ.at intellectus actiui actio est finis,& nõ ordinatur
ad aliquid aliud vlterius.Vnde talis est ordo,intellectꝰ speculatiuus est nobilior actiuo,& habitꝰ
qui sunt in ipso.s.sapiẽtia,intellectus,& sciẽtia nobiliores habitibꝰ actiuis,id est ipsa prudẽtia.Itẽ

actiuus intellectus est nobilior factiuo, & habitus eius qui est prudẽtia est nobilior habitu illius qui est ars: & horum duorum.s.actiui & factiui intellectus cur alter sit nobilior altero, assignat rationem. Nam de speculatiuo magis forsitan manifestũ videbatur, scilicet quòd erat nobilior. Præterea in fine huius cõfert sapientiam cum prudentia. Verum de intellectu actiuo & factiuo: qui ambo conuenire videntur in eo quòd sunt operatiui, differentia nobilitatis magis expetenda erat, ideo assignauit rationem illam quòd factiui opus ordinatur ad vlteriorem finem, actiui verò actio bona est finis. Quare intellectus actiuus est nobilior factiuo vt manifestissimè patet.

19 [ET huiusmodi est appetitus.] scilicet finis, hunc enim expetit, & ad hunc terminatur, quia bona actio est humana felicitas. Definita est enim quod est actio animi secundum virtutem. Notandum quòd philosophus dicit hic quod mens illa, scilicet speculatiua nihil mouet, sed actiua.s.& addendus etiam appetitus. Nam dicit in libro de anima quòd intellectus actiuus mouet, & alicuius gratia ratiocinatur, qui quidẽ fine ab intellectu speculatiuo differt. Appetitus etiam omnis alicuius est gratia, quod enim obiicitur appetitui.i.principium intellect⁹ actiui, at vltimum huius initium est operationis, quare non sine ratione principia mouẽdi videntur hæc esse duo. Appetitus.s.mẽsq; actiua. Hæc sunt verba philosophi in libro de anima cùm loquitur de principio mouendi secundum locum. Ostendit enim quòd principia mouẽtia sunt intellectus & appetitus: & cum duo sint intellectus, sumit actiuum ostendendo quòd differt à speculatiuo ipso fine. Speculatiuus enim habet finem verum intelligibile, actiuus verò bonum agibile: ideo ratiocinatur alicuius causa, etiam appetitus appetit alicuius causa. Nam illæ potẽtiæ videntur esse principia mouentia quæ agunt alicuius causa vt consequantur aliquid extra se, quod acquiri potest per talem motum, & actionem: at intellectus actiuus, & appetitus sunt huiusmodi, ergo ipsa sunt principia mouentia. Item paulo inferius in eodem libro de anima: at verò speculatiua quidem ratio non mouet, sed manet: at cum existimationis ac rationis actiuæ quædam sit vniuersalis, quædam particularis vel singularis (illa nanque dicit bonum esse honoribus afficiẽdum: ista verò dicit hunc aut me bonum esse) hæc iam opinio mouet, sed non illa vniuersalis, quin potius ambæ mouent: at altera magis quiescit, altera non. Ex his verbis philosophi patet, cùm ratio sit duplex, speculatiua non mouet, actiua verò mouet, & ista aut est vniuersalis aut singularis. Vniuersalis cum speculatur res agẽdas: singularis cũ affert singularem propositionem quæ in actione consistit. Exemplum primi: cum intellectus dicit bonum esse afficiendum honoribus. Exemplum secundi cùm dicit, iste vel ego sum bonus: ergo & oritur operatio ipsa, vter mouet: & dicit quòd singularis mouet, deinde resumit & dicit quod ambæ, verum magis singularis. Quousque n.statur in vniuersali nũquam fiet actio, sed si veniat ad singularem, iste est bonus, statim veniet ad operationem afficiẽdo eum honoribus. Singularium enim non est scientia, sed bene singularium est operatio: sic ergo habemus quòd speculatiua mẽs siue intellectus speculatiuus non mouet: intellectus verò actiuus, & appetitus mouent.

20 [QVAPROPTER electio.] Infert philosophus sententiam siue correlarium obortũ ex supradictis.s.quòd electio, aut intellectus est appetitiuus, aut appetitus intellectiuus. Sed videtur hic accipere philosophus appetitum pro appetitione, & intellectũ pro intellectione: & hoc pacto electio erit appetitio intellectiua, aut intellectio appetitiua. quare habet electio duas causas.s.appetitum & intellectũ.s.actiuum, vnde in tertio philosophus describendo electionem dixit esse operationẽ quandam intellectus actiui, simul cum appetitu proueniens ex cõsultatione antecedenti vt ibi patuit.

21 [ET tale principium est homo.] s.agendi per intellectum, & appetitum, & ex consequenti per electionem. Ista.n.sunt principia operationum nostrarum, & homo est principium istorum principiorum, quia per ista operatur. Notandum quòd est principium quod, & principium quo, sicut in arte, artifex est principium quod & ars siue potentia factiua est principium quo, siue per quod operatur: eodem pacto in iis quæ agũtur à nobis est dare vnum principium quod, vt non sit principium quo: & est dare principium quo, quod nullo pacto sit quod est etiam dare principia, quæ diuersis respectibus veluti quædam subalterna possunt esse, quod & quo. Homo igitur in rebus agendis ita est principium quod, vt non sit quo: animus verò siue potentiæ animi erũt principia quibus, & per quæ homo agit & operatur, veluti intellectus actiuus, & appetitus est principium respectu hominis, quia homo mediantibus, vt ita loquar talibus principiis operatur. sic igitur intellectus respectu hominis dicetur principium quo: respectu alicuius alterius effectus dicetur principium quod: & sic est deuenire ad vnum principium quo vt non sit quod, & etiam erit vnum principium quod vt non sit quo, veluti artifex, qui facit statuam est omnino principium quod & non quo: ars siue potentia factiua est principiũ quo respectu artificis qui per illud facit: respectu verò manus erit quod: & sic manus instrumenti puta mallei. & sic veniemus ad vnum vltimum, quo vtẽtur præcedentia principia: ipsum autẽ non vtetur alio, & sic erit quo, vt non sit vllo modo quod. Concluditur ergo quòd homo est principium intellectus & appetitus, & ista electionis, & electio rerum agendarum.

22 [NVLLA autem res.] Declarat philosophus circa quæ obiecta electio est, ostendendo quod non est præteritorum, sed futurorum & non omnium, sed eorum quæ possunt, & fieri, & non fieri, & non à quocunque, sed à nobis. Probatur, Consultatio non fit de præteritis, sed de futuris, quæ à nobis fieri possunt, & aliter se habere: sed electio est effectus cõsultationis,

vt in tertia patuit:ergo electio erit de iis quæ à nobis fieri possunt, & aliter se habere, vnde in libro de anima inquit philosophus. quo circa semper quidem ipsum appetibile mouet, ídque est aut bonum, aut apparens bonum:attamen non omne bonũ mouet, sed id quod est agendum bonum. Agendum autem, id est, quod aliter sese habere etiam potest, & reliqua.] VTRIVSQVE 21
partis.] Concludit philosophus quòd vtrarunque istarum mentium, quæ sunt potentiæ partis rationalis animæ opus est veritas. Ambæ enim versantur circa verum. Actiua tamen mens vel intellectus circa verum vt ita loquar agibile, id est, quod ordinatur ad actionem vt vidimus. Hi igitur habitus secundum quos vtraque maximè verum prospicit, & ipsam rectam rationem habet, sunt virtutes, & perfectiones istarum potentiarum: actiua itaque potentia suos habebit habitus perfectiuos, secundum quos veritatem rectámque rationem prospiciens operabitur, similiter & speculatiua: quare quærendi sunt habitus isti vtriusque mentis, id est, habitus isti intellectiui, & sic ad eos declarandos accedet.

Habituum intellectualium enumeratio, quod scientiæ obiectum, & quæ proprietates. *Cap. III.*

E ipsis igitur rursus dicamus oportet, altius initio sumpto. Sint 22
itaque ea quibus verum anima dicit affirmando aut negando numero quinque. Hæc autem sunt ars, scientia, prudentia, sapientia, intellectus. Fieri enim potest, vt falsum existimatione, opinionéque dicatur. Sciẽtia igitur quidnam sit hinc perspicuum est, si exacte 23
dicere oportet, & nõ similitudines sequi: omnes enim putamus id quod scimus, aliter sese habere non posse. Quæ verò possunt aliter se habere, post contemplationem latent si sint an non sint. Ipsum ergo scibile necessario est: ergo est æternum. Quæ enim necessario simpliciter sunt: æterna sunt omnia: at æterna ingenita, & incorruptibilia sunt. Præterea 24
omnis scientia doceri, & scibile dici posse videtur. At ex antea notis (vt
ἀναλυτι-κοῖς. in *solutiuis etiam diximus) fit omnis doctrina. Nam alia per inductio- 25
nem, alia per ratiocinationem efficitur. Atque inductio quidem princi- 26
pium est ipsius vniuersalis. Ratiocinatio autem est ex vniuersalibus. Sũt 27
enim principia ex quibus ipsa ratiocinatio constat, quorum non est ratiocinatio: ergo inductio. Scientia ergo demonstratiuus est habitus: & 28
cætera quæ in resolutiuis determinauimus. Tum enim quispiam scit: 29
cum aliquo modo credit, & sunt ipsi principia nota. Si enim non sint magis quàm conclusio nota: per accidens habebit scientiam. De scientia igitur sit hoc modo determinatum.

Commen.

DE IPSIS igitur rursus dicamus oportet.] Hic est secundus tractatus huius sexti libri, in 22
quo postquam superius partem rationalem animæ diuisit, in scientificam vt ita loquar, & consultatiuam: nunc docet omnes eos habitus, qui sunt virtutes harum potẽtiarum, vt ex illis vnam accipiat quę est principium, & recta ratio rerũ agendarum. i. ipsam prudentiam. Diuiditur autem hic tractatus in sex capitula. In primo docet quid sit sciẽtia. In secũdo quid est ars. In tertio quid est prudentia. In quarto quid est intellectus qui est habitus principiorũ. In quinto quid est sapientia. In sexto explicat aliqua de ipsa prudentia. Primum capitulum diuiditur in duas partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte philosophus enumerat virtutes animi secundum diuisionem factam partis rationalis, quibus anima semper potest dicere verum, & illę potentiæ perficiuntur, verum quæ prospiciunt in operationibus suis, & dicit eas esse quinque. s. artem scientiam, prudentiam, sapientiam, intellectum. Ex his vt diximus, semper anima videtur prospicere vel dicere verum vel affirmando. s. aliquid esse vt homo est animal, aut negando vt homo non est lapis, quę negatio vera est. Opinionem verò & existimationẽ quæ pro eodem hic accipiuntur non cõnumerat inter virtutes rationales, quia re vera opinio non est virtus. Probatur, Omne id quo anima falli potest non est virtus, at opinione anima falli potest, ergo opinio non est virtus. Maior est nota, quia virtutes sunt perfectiones animæ, quæ si fallerent animam nõ perficerẽt ipsam. Minor declaratur auctoritate philosophi qui dicit quòd opinione falli con-

tingit,ergo cõclusio est vera.Notandum quòd illa vis quæ est in brutis est similis potentiæ cogitatiuæ quæ est in nobis:à nõnullis appellatur existimatiua:sed non debet tali nomine proprie appellari,quia existimatio proprie dicta est tãtum animæ rationalis,& est quasi quoddam genus commune ad hæc omnia,scilicet opinionem,scientiam,sapientiam,intellectum,artem, prudentiam.Vnde philosophus in libro de anima.Sunt auté existimationis ipsius hæ differentiæ,scientia videlicet,opinio & prudentia, & c.Verum quandoque existimatio capitur pro opinione tantum vt accipit hic philosophus existimationem, & opinionem pro eodem. Dubitatur quia non videtur verum id quod dictum est,scilicet quod iis quinque virtutibus intellectiuis semper anima prospiciat,& verum dicat.Nam ars quandoque fallitur:similiter prudentia.Dicendum quòd anima iis virtutibus semper dicit verum,sed tamen est differentia,quia secundum habitus mentis speculatiuæ qui sunt scientia,sapiẽtia,intellectus,semper anima dicit verum, tam ex parte rerum quàm ex parte nostra,& illorum habituum.Sunt enim de necessariis,& iis quę non possunt aliter se habere,& ideo falli non possunt,sed semper illis habitibus anima prospicit,& dicit verum.Secundum verò habitus mentis consultatiuæ vt sunt prudentia, & ars quarum altera est in mente actiua,altera in factiua. Anima semper dicit verum quantum ex parte sua , quia tales habitus verum repræsentant:ex parte verò rerum,& executione euenit quandoque vt anima non semper dicat verum,& tunc talis error fit per accidẽs,& non per se vt culpa sit in prudentia vel in arte,sed in conditione,& varietate rerum circa quas versantur,quæ contingentia sunt,& possunt aliter atque aliter se habere, ideo euenit interdum vt fallantur. Notandum præterea quod philosophus dixit esse quinque habitus intellectiuos , & non plures nec pauciores, & non assignauit rationem sufficientiæ talis diuisionis , sed nos talem afferre possumus sumendo eam ex obiectis circa quæ versantur,quæ tetigit supra philosophus: & dixit esse diuersa genere.Tot enim habitus esse oportet quot obiecta vere percipienda. Sunt autem primo dupliciter, aut necessaria,aut contingentia:contingentia verò sunt,aut ea quæ fiunt à nobis,aut quæ fiunt à natura. De contingentibus naturæ non est virtus. Relinquuntur ergo contingentia quæ fiunt à nobis,& ipsa necessaria.at necessaria quędam sunt principia,circa quæ habitus est principiorum qui dicitur intellectus. Quædam sunt ex principiis,id est conclusione de quibus est habitus qui dicitur scientia,& quia ex iis duobus videtur fieri posse aggregatum quoddam,ideo oritur tertius habitus qui dicitur sapientia,quæ est veluti amborũ nodus,& quasi vt ita loquar quædam scientia adepta.Hi igitur tres habitus circa necessaria versantur.Contingentia verò quæ fiunt à nobis, & quæ possunt aliter se habere, quædam sunt agibilia, quædam factibilia. Circa agibilia est prudẽtia.Circa factibilia ipsa ars,& sic habemus quinque habitus,& virtutes intellectiuas. Restant contingentia quæ fiunt à natura,quæ quia non semper vere percipi possunt à mente speculatiua ad quam pertineret eorum cognitio:ideo de iis omnibus est opinio,quæ quidem non est virtus vt dictum est,& ideo philosophus exclusit eam à numero virtutum intellectiuarũ.Sciendum est tamen quod opinio potest esse de omnibus,scilicet de necessariis,& de cõtingentibus, & vera & falsa.Vt quòd terra non sit minor sole,& quòd triangulus non habeat tres angulos æquales duobus rectis,& aliis huiusmodi,videtur esse opinio,& si proprie sit de iis de quib⁹ non est alius habitus.[SCIENTIA igitur quid nam sit.]Hęc est secunda pars huius capituli,in qua
93 philosophus ex quinque habitibus allatis sumit vnum.i.scientiam & ipsam declarat, primum ex obiecto:postea ex modo suo processiuo,demum videtur afferre suam definitionem. Dicit ergo in primis quòd intelligere possumus quid sit scientia si percipiamus vere illos habitus iam dictos seorsum distinctos inter se non similitudinem sequendo illorum,qua conuenire videntur, & non distingui. Distinguuntur per obiecta diuersa & per ea, quæ vnicuique per se cõpetunt. quare videamus de scientia obiecta sua, & ea quæ competunt ei per se,& videtur afferre tria. Primo ꝙ scientia versatur circa necessaria.Secundo quòd circa æterna.Tertio quod circa id quod neque generatur neque corrumpitur. Prima conclusio probatur hoc pacto. Id quod aliter fieri non potest necessarium est.at id quod scitur aliter fieri nõ potest ergo id quod scitur est necessarium.Maior est clara,minor probatur à philosopho ex cõmuni hominum opinone. Omnes.n. existimamus vt id quod scimus aliter sese habere nõ possit.vnde in libro posteriorũ.scire inquit vnãquanque rem simpliciter non vt sophistæ per accidẽs arbitramur cum causam ob quã res est, illius causam esse:& fieri non posse quo res aliter sese habeat cognoscere arbitramur. Tũc vltra secũdum probatur sic.omne necessariũ proprie dictũ,est perpetuum:at id quod scitur est necessarium,ergo id quod scitur est perpetuum.Tũc vltra tertium probatur sic.Nullũ perpetuum,aut generatur,aut corrũpitur.at id ꝙ scitur,& circa quod versatur scientia est perpetuum: ergo non generatur,nec corrũpitur:ergo scientia est circa necessaria perpetua,& ingenerabilia,& incorruptibilia:sed nõ sufficit hoc,quia etiã opinio videtur circa hæc versari.quare declaremus vlterius sentẽtiã ex modo suæ generationis. [PRAETEREA omnis scientia.]Declarat igitur sciẽtiam
64 ex parte suæ causæ,& generationis,& videtur afferre tria.Primum quòd sciẽtia ex antecedẽti fit cognitione.Secũdũ quod sciẽtia fit ex syllogismo. Tertiũ quòd fit ex syllogismo demõstratiuo. Primũ probat hoc pacto,Omnis doctrina omnísque disciplina intellectiua ex antecedẽti fit cognitione:sed sciẽtia fit ex doctrina intellectiua,ergo sciẽtia fit ex antecedẽti cognitione. Maio-

rem ostendit philosophus in libro posteriorum. est enim liber priorũ qui dicitur resolutiuorum
priorum, & est liber resolutiuorũ posteriorum, in cuius principio inquit quòd omnis doctrina
omnísque disciplina intellectiua ex antecedenti fit cognitione. Minorem ostendit philosophus
in textu, scilicet quòd scientia ex doctrina, fieri & scibile, id est, id cuius est scientia disci potest.
Notandum quòd doctrina & disciplina subiecto sunt idem, differunt ratione, vt via ab Athenis
Thebas, & à Thebis Athenas. Vt enim est à doctore, dicitur doctrina: vt verò suscipitur à disci-
pulo, dicitur disciplina. Notandum quòd bifariam scientia acquiri posse videtur, aut doctrina
quod fit plerunque, aut inuẽtione, quod fit raro, & summa cum difficultate. Vbi traditur doctri-
na à docẽte doctor est terminus à quo, discipulus & suscipiens terminus ad quem. Verum in in-
uentione, intellectus agens est vt doctor: passibilis verò vt discipulus: concurrit etiam sensus, &
admiratio & alia huiuscemodi. quare non solum doctrina à doctore tradita quæ est propria, sed
etiam ab inuentione per intellectum agentem adepta ex antecedenti fit cognitione. Secunda
conclusio probatur hoc pacto, Omnis doctrina quæ ex antecedẽti fit cognitione, aut per syllo-
gismum, aut per inductionem fieri solet. sed scientia fit ex doctrina vt paulo ante probauimus,
ergo scientia fit aut per inductionem, aut per syllogismum: non fit autem per inductionem, ergo
per syllogismum. quod probari potest hoc pacto, afferendo primo eas argumentationum species
quas ponit philosophus. Vnde notandum quòd quadruplex est argumentatio, syllogismus, in-
ductio, enthymema, exemplum. In libro priorũ ostẽdit philosophus quid sit syllogismus & en-
thymema. In topicis quid sit inductio, & exemplum vt ibi patet. Syllogismus est oratio in qua
quibusdam positis necesse est per ea quæ posita sunt aliquid aliud euenire, vt, Omne animal est
substantia: omnis homo est animal, ergo omnis homo est substantia. Inductio est processio à sin
gularibus ad vniuersale. Vt hic ignis calefacit, & ille ignis calefacit, & ille atque ille: ergo omnis
ignis calefacit. Enthymema est processio ab vna propositione ad cõclusionem. Hoc communi-
ter solet appellari consequentia. Vt homo est, ergo animal est. Exemplum est processio à singu-
laribus ad singulare simile. Vt, Dionysius clandestinis insidiis aggressus est tyrannidem: Pysi-
stratus eodem pacto, & talis atque talis: ergo iste Catilina aggreditur tyrannidem. Verum cum
hæc sint quatuor, Entyhmema reducitur ad syllogismum: exemplum ad inductionem. Nam en-
thymema est syllogismus imperfectus. Exemplum quoque est inductio imperfecta. Vnde philo
sophus in libro posteriorum inquit: aut exemplo, quod est inductio, aut, enthymemate: quod qui
dem est syllogismus: facultas ipsa solet oratoria suadere. Cùm igitur scientia fiat per inductio-
nem vel syllogismum, & inductio vtatur singularibus: scientia verò sit de vniuersalibus, ergo
scientia non erit per inductionem. Relinquitur vt sit per syllogismum, principia enim quibus
vtitur syllogismus scientificus vniuersalia sunt, & ex iis concluduntur vniuersales conclusio-
nes. Tunc vltra tertia conclusio probatur hoc pacto, scilicet quòd si scientia est per demonstra-
tionem, scientia est per syllogismum: sed syllogismus aut est probabilis, aut deceptiuus, aut de-
monstratiuus: non est autem per syllogismum probabilem, aut deceptiuum, ergo per demon-
stratiuum. Sumit enim demonstratio principia necessaria, & ex iis cogit cõclusionem sequi ne-
cessariam, non modo ex forma syllogismi, sed etiam ex materia, adeo, vt sequatur non solum ne-
cessitas consequentię, sed etiam consequentis. Hæc autem non fiunt in syllogismo probabili ne-
que in deceptiuo. Quare cum inductio sit principium vniuersalis. i. procedat à singularibus ad
vniuersale, & innotescat nobis vniuersale per inductionem in his quibus vniuersalia sunt minus
nota nobis, & magis nota ex parte naturæ, & cum syllogismus, scilicet demonstratiuus ex vni-
uersalibus vniuersales concludat conclusiones, & item sumat principia necessaria: merito scien-
tia non erit per inductionẽ, sed per syllogismũ: & non per quẽcunque. s. vel per deceptiuum aut
probabilem, sed per demonstratiuum [ATQVE inductio est principium & vniuersalis ipsius.] i. 25
principium, & via ad percipiendum vniuersale in iis in quibus vniuersalia nobis sunt minus no-
ta quàm ex parte naturæ. sunt enim remotissima à sensu: quare procedendo inductiue per singu-
laria venimus in cognitionem vniuersalium: deinde ex vniuersalibus principiis procedimus ad
vniuersales conclusiones in syllogismo demonstratiuo, & sciẽtifico. Ideo dicit postea in textu.
[RATIOCINATIO autem, & c.] Videtur enim loqui de ratiocinatione demõstratiua. Ideo 26
subdit. [SVNT ergo principia.] Scilicet quorum non est demonstratio. Si enim esset principio-
rum demonstratio, tunc principiorum essent alia principia, & rursus aliorum alia, & esset proces-
sus in infinitum, & tolleretur omnis scientia. Standum igitur est in principiis quorum non est
ratiocinatio demonstratiua, sed eorum est inductio. Cognoscuntur enim inductiue procedendo
ab singularibus ad vniuersalia: vel si sint maximæ illæ dignitates extẽplo cognitis terminis per-
cipiuntur vi & lumine intellectus agẽtis, sed hæc in libro posteriorũ latissimè patent. [SCIEN-
TIA ergo.] Declarata scientia ex parte sui obiecti circa quod est, & ex parte suæ causæ & gene 27
rationis, nunc concludit eius definitionem remittendo nos ad resolutiua posteriora, & dicendo
quòd scientia est habitus qui fit per demonstrationem ex veris vt ibi inquit, & primis medióq;
vacantibus, & item ex notioribus, & prioribus ipsa cõclusione causísque eiusdem. Postea subdit
inferius in eodẽ libro resolutiuorũ. Vera igitur esse oportet, quia fieri nequit vt id sciatur quod
non existit, veluti diametrum commensurabilem esse, scilicet cum costa, & latere eiusdem qua-

drati:& paulo inferius.Causæ enim sint oportet, & notiora atque priora. Causæ, quoniam tum scimus cum cognoscimus causam:priora siquidem causæ sunt, & antea cognita non modo solum, quid significent,scilicet,sed etiam altero quod videlicet sint,& paulo inferius.Ex primis autem esse nil aliud est quàm ex propriis principiis esse. Idem enim primum atque principium est. Est ergo scientia habitus demonstratiuus: quo percipimus conclusiones necessarias per causas suas veras primas immediatas, & notiores & priores ipsis conclusionibus.Veluti si habemus cognitionem huius cõclusionis quod luna potest eclipsim vel obscuritatem pati, & cognoscimus huius causam esse interpositionem terræ: tunc huius effectus scientiam habemus per causam suam: & fieri potest demonstratio talis.Omne illud inter quod & solem fieri potest interpositio terræ est eclipsabiles,vt ita loquar,& pati obscuritatẽ potest: at luna est huiusmodi,ergo potest obscuritatem & defectum pati. Sic igitur cum habemus cognitionem multarum,& plurium conclusionum per demõstrationem ex causis suis propriis,& accommodatis,à prioribus & notioribus

28 & cæteris cõditionibus tunc generatur in nobis sciẽtiæ habitus.[TVM enim quispiam.] Oportet ad habendam scientiam conclusionis vt principia & causæ sint nobis magis notæ quàm conclusio,& effectus,& vt eis magis credamus quàm conclusioni.Aliter enim per accidens haberemus scientiam & non per se.Qui enim fieri potest vt ignotum sciamus per ignotius? nam si cognoscimus vtraque, scilicet principia,& conclusionem,& alterum per alterum,id est conclusionem per principium,profecto magis cognoscimus principium quàm conclusionem, & causam magis quàm effectum.Vnde est illa philosophi dignitas,propter quod vnumquodque tale,& illud magis.Verum alia est notitia cõclusionis,alia principiorum. Nam hæc pertinet ad habitum principiorum, qui dicitur intellectus vt inferius apparebit, illa pertinet ad scientiam, quæ est habitus conclusionum: & hæc præsupponit illam ita vt principiorum sit maior notitia, maiórque certitudo,& maior eis habeatur fides,vnde in libro posteriorum:magis enim principiis,aut omnibus,aut quibusdam credere quàm conclusioni necesse est.Atque ei qui per demonstrationem scientiam est habiturus non solum ipsa principia magis nota,magísque credita sunt quàm id quod ex ipsis ostenditur,sed etiam nihil prorsus eorum quæ principiis opponũtur: ex quibus erit ratiocinatio falsa contrariáque veræ,credibilius sit aut notius principiis ipsis oportet,& reliqua. Hæc enim in libro posteriorum late patent.

De arte. Cap. IIII.

29 HOrum autũ quæ aliter sese habere possunt est & aliquid quod sub effectionem,& aliquid quod sub actionem cadit. Diuersa vero sunt effectio, atque actus. De his autem ipsis & externis sermonibus credimus. Quare & habitus qui cũ ratione actiuus est,diuersus est ab eo habitu qui cum ratione est effectiuus, neque al-

30 terum ab altero continetur. Neque enim effectio actus est: neque actus effectio.Atqui cum extruendarum ædium facultas,ars quædã, sic ac habitus quidem faciendi cum ratione,nulláque sit ars quæ non sit habitus faciendi cum ratione:nec vllus habitus talis qui nõ sit ars, fit vt idem sit

31 ars,atque habitus faciẽdi vera cum ratione. At vero circa generationem ars omnis versatur,& inuentionem, contemplationémve, quonam pacto fiat eorum aliquid quæ & esse, & non esse possunt, & quorum prin-

32 cipium non in eo quod efficitur,sed in ipso est faciente. Nam neque eorum quæ necessario sunt, vel fiunt est ars: neque eorum quæ sunt secun-

33 dum naturam.Hæc enim in seipsis habent principium ipsum. Cum autem effectio, atque actus diuersa sint: artem effectionis esse, non actus, necesse est. Atque circa eadem quodammodo versatur ars, & fortuna,

34 quemadmodum & Agatho dicit. Quippe ars fortunam: fortunáque diligit artem. Ars igitur (vt diximus) habitus est quidam faciendi, falsa

35 cum ratione. Contrarium autem artis habitus est faciendi, falsa cum ratione:circa id quod se aliter habere potest.

Commen.

EORVN autem quæ aliter ſeſe habent & cætera.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tractatus, in quo poſtquam philoſophus determinauit de vno ex quinque habitibus intellectiuis.i.de ſcientia, quæ quidem eſt habitus intellectus, & mentis ſpeculatiuæ, & eam diffiniuit vt patuit:nũc docet de alio, id eſt de arte quę quidem eſt habitus mẽtis conſultatiuæ, quæ communi nomine appellari ſolet mens actiua, & ſubdiuidi in actiuam & factiuam. Ars verò eſt habitus in mente ſiue in intellectu factiuo. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ ſuis locis patebunt. In prima parte oſtẽdit duos eſſe habitus, qui verſantur circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: quorum vnus eſt principium agendi, id eſt prudentia, alter principium faciendi, id eſt ars. Verſantur igitur ambo circa obiecta quæ poſſunt aliter ſe habere, quæ tamen obiecta ſunt diuerſa, quia alia ſunt agibilia alia factibilia, & habitus ergo iſti diuerſi erũt, & etiã eorum operationes diuerſæ. aliud eſt actio, aliud effectio: & aliud agere quod eſt prudentiæ, & aliud facere quod eſt artis, & de iis etiam credimus. [EXTERNIS ſermonibus.] Id eſt cõmuni ſermoni hominum, vt nonnulli exponunt. Dictum eſt tamen à nobis in primo Ethicorum. Vbi philoſophus inquit, Dicuntur autem de ipſa, & in externis ſermonibus nonnulla ſufficienter, quòd ſcripti ſunt nonnulli libri ab Ariſtotele extra ordinem doctrinæ, qui appellantur externi ſermones ad differentiam internorum librorum, qui ſunt ſcripti in ordine ad doctrinam vt ibi patuit. Cum igitur iſti duo habitus inter ſe differant, intelligendum eſt quòd non differunt tanquam aliqua duo, quorum alterum ſit ſub altero, veluti quædam ſpecies ſub genere, vt homo ab animali differt:ſed ſicut duæ diſtinctæ ſpecies inter ſe differunt, vt homo & equus, vt fortitudo & temperantia & huiuſmodi. Nam nec actio eſt effectio, nec effectio eſt actio, quòd ſi eſſent ſequeretur quòd vnum eſſet ſub altero, tanquam ſpecies ſub genere:ſed ſunt diuerſæ ſpecies habituum. [ATQVI cum extruendarum.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua oſtẽdit illum habitum qui eſt principium faciendi eſſe ipſam artem, & ipſam artem nihil aliud eſſe quam habitum cum ratione vera factiuum, nec habitum cum ratione vera factiuum eſſe aliud quam artem, & ſic diffinitionem conuerti cum ſuo diffinito. & hoc probat exemplo artis ædificatiuę, ex quo inductione dici poteſt idem eſſe in reliquis artibus. Nam ſi ædificatiua eſt habitus cum ratione vera factiuus. Item ſtatuaria:itẽ fabrilis eſt huiuſmodi, ergo patet inductiue quòd omnis ars eſt habitus cum ratione vera factiuus, & omnis habitus talis eſt ars, & ad hanc diffinitionem afferendam contulit diuiſio ſupra allata, quòd eorum quæ poſſunt aliter ſe habere, quædam ſunt agibilia, quædam factibilia, nam ars non eſt agibilium, ergo factibilium, id eſt cum vera ratione habitus factiuus: ex quo diſtinguitur etiam ab habitu actiuo, id eſt à prudentia, quia prudentia eſt habitus actiuus, non factiuus, & agibilium non factibilium vt patet. [AT verò circa generationem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus oſtendit quomodo ars verſatur circa ſuam materiam, & primo tangit tria ex parte artis. Et duo poſtea ex parte materiæ:primo enumerat tria, ſcilicet generationem, inuentionem, contemplationem: & incipit ab eo quod eſt vltimum in executione, & primum in intentione, ſcilicet agere ratione operis. Nam præcedit conſideratio, & inuentio in operando, ſed tamen facit prius mentionem generationis, ac ſi reſolueret aliquod opus artis, quod eſt vltimum in executione, & primum in intẽtione. Incipit enim artifex primum ſpeculari & conſiderare. Veluti Appelles quomodo Alexandri figuram faciat, deinde inuenire quomodo eſt facienda, & operari demum facit ipſam figuram, qua facta ceſſat ſtatim ſua effectio. Quare circa hæc tria verſatur ars, id eſt circa contemplationem rei quam facere vult: deinde circa inuentionem ipſius in operãdo & fugiendo: demum circa generationem operis, quod eſt vltimum iſtarum trium, & tamen principale, & primum quod intenditur, quia conſideratio, & fictio ſunt ob opus ipſum. Poſt hæc affert duas cõditiones ex parte materię ſuæ: in qua eſt alia forma introducenda accidentalis. Primum eſt quòd materia talis non eſt neceſſaria:ſed id fieri, & non fieri poteſt, vt lectica & talia, ſecũdum quod materia talis non habet in ſe principium internum, ſcilicet ipſam artem. Eſt enim principium artis in faciente, id eſt in ipſo artifice, non autem in eo quod fit, id eſt in opere, vel in materia de qua conficitur opus. Tribus modis fit aliquod opus ab artifice, aut trãſmutando partes materiæ, aut addẽdo aliquid, aut auferendo ſecundum diuerſitatem, & indigentiam materiæ. Notandum quòd philoſophus dixit generationem eſſe operationem vnam artis. Cum generatio videatur eſſe naturæ, & verum eſt. Commune enim quid eſt generatio arti, & naturæ, & propterea ars dicitur imitatrix naturæ:ſed in hoc differt quòd natura generat formas ſubſtantiales, & hæc eſt generatio proprie & ſimpliciter dicta: ars verò generat formas accidentales, & hæc appellatur generatio improprie & ſecundum quid. Vnde in libro Phyſicorũ dicit philoſophus. Cum autem res multifariam fiant, & quædam non abſolute fieri, ſed aliquid fieri, quædam abſolute fieri ſimpliciter quę dicãtur quod ſolis nimirum ſubſtantiis competit, & cætera. [NAM nec eorum quæ neceſſario ſunt.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua philoſophus oſtẽdit quo pacto ars per ſuam materiam differat ab aliis habitibus intellectiuis, & primo à ſcientia:ſed cum ſcientia triplex eſſe videatur, ſcilicet metaphyſica, mathematica, naturalis. Primo differt à metaphyſica, & mathematica, quia iſtę verſantur circa ea quæ neceſſario ſunt, vel fiũt neceſſario, vt lunã eclipſari: & etiam naturalis ſcien-

tia eſt de neceſſariis, quia omnis ſciẽtia circa neceſſaria verſatur. Eodem modo intellectus, & ſapiẽtia qui omnes habitus ſunt ſpeculatiui, & verſantur circa ea quæ aliter ſe habere non poſſunt: ars verò circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. ergo cum materiæ ſint diuerſæ, diuerſi erunt habitus, & ars per hanc rationem differt ab iis omnibus. Præterea differt à naturali ſcientia, quia illa eſt rerum naturalium, quæ in ſe habẽt principium ſui motus, & mutationis: illa verò quæ ab arte fiunt non habent in ſe principium motus, & mutationis & alterationis. Notandum quòd natura eſt principium internum rerum naturalium: ars verò eſt principium externum reſpectu rei artificialis, cum ſit in artifice qui habet talem habitum, & tale principium. Quòd ſi dicamus ſtatuam Alexandri lapideam moueri deorſum, non eo quo ſtatua, ſed eo quo lapis, & res quædam naturalis deorſum fertur. Itaque ipſa vt ſtatua per accidẽs, & non per ſe habebit tale principium internum. Natura verò eſt principium per ſe in rebus naturalibus, vt patet ex diffinitione eius in ſecundo Phyſicorum. Natura eſt principium quoddam, & cauſa vt id moueatur atq; quieſcat, in quo primum per ſe, & non per accidens ineſt. Ars verò eſt principium externum reſpectu rerum artificialium, vt patet in principio eiuſdem ſecundi Phyſicorum. Inter hæc autem inquit, & ea quæ non conſtant natura hoc intereſſe videtur, quòd ea quæ natura cõſtant principium in ſe ipſis motus ſtatúſve: aut per locum, aut incremẽti decrementíve, aut alterationis habere videntur. at lectica, veſtis, & alia ſimilis generis, quæ talibus nominibus appellãtur atque ab arte ſunt: eo nullam vim nullúmque principium mutationis inſitum habent, & paulo inferius, ſimili modo ſeſe habere videntur: vnumquodque eorum quæ per artem conficiuntur. Nihil enim eorum in ſeipſo prorſus extructionis ſuæ principium atque originem habet. Poſtea dicit: ea verò naturam habere dicimus quæ huiuſmodi principium habẽt, & cætera.

33 [CVM autem effectio.] Cum antea declaratum ſit artem differre à tribus illis habitibus intellectiuis mentis ſpeculatiuæ: nũc declarat eam differre ab habitu actiuo, id eſt à prudentia cum qua magis videbatur conuenire quàm cum illis. Probatur quod differat hoc pacto. Quorum fines, & obiecta ſunt diuerſa, & habitus illorũ ſunt diuerſi, ſed factibilia, & agibilia: & effectio, & actio ſunt huiuſmodi, ergo iſtorum habitus erunt diuerſi, ſcilicet prudentia & ars.

34 [ATQVE circa eadem.] Oſtendit philoſophus quòd ars, & fortuna videntur quoquo modo conuenire, quia videntur quaſi verſari circa eandem materiã, id eſt circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & hoc probat auctoritate Agathonis poetæ: qui vult quod vbicunque ſit ars ibi poſsit eſſe fortuna & econtra: quomodo autẽ differant iſta duo philoſophus non ponit, ſed ex hoc colligi poteſt, quia dixit quòd vnum comitatur alterum. Illa igitur quæ ſeſe comitantur non ſunt idem, quia nihil comitatur ſeipſum, præterea differunt, quia ars eſt principium per ſe, fortuna per accidens. Nam natura eſt cauſa per ſe, mens quoque eſt cauſa per ſe. At caſus eſt cauſa per accidens, circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna verò eſt cauſa per accidens circa ea quæ fiunt à mente vt in ſecundo Phyſicorum oſtendit philoſophus. Et nos in primo Ethicorum nonnulla retulimus.

35 [ARS igitur vti diximus.] Cõcludit philoſophus afferendo diffinitionem artis vt ſupra, ſcilicet quòd ars eſt habitus quidam cum ratione vera factiuus. Habitus ſumitur hic loco generis, & ideo dixit quidam, quia non omnis habitus eſt ars, ſed quidam. Differentia autem eſt cum ratione vera factiuus: contrarius verò habitus qui græce ἀτεχνία dicitur eſt cum falſa ratione factiuus circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. Notandum quod ignorantia bifariam dicitur, negationis, & diſpoſitionis, vt habemus à philoſopho in primo poſteriorum. Cum igitur philoſophus ſumit hic habitum arti oppoſitum, non ſumit imperitiam quandam negationis, ſed malæ diſpoſitionis, ſicut in medicina ignoratio dicitur cum nullo modo ſcitur, & talis ignoratio dicitur negationis, & nõ eſt proprie oppoſita ſcientia medicinæ. Alio modo dicitur ignoratio cum male, & peruerſe ſcitur medicina, & talis eſt proprie oppoſita: & ſic habemus quòd ars eſt habitus factiuus, & non actiuus: & quod differt à cæteris habitibus mentis, & quòd verſatur circa materiam quæ poteſt aliter ſe habere, quæ habet principium extraneum: & quomodo conuenit, & differt cum fortuna, & eſt habitus cum ratione vera factiuus: contrarius verò econtra.

De prudentia. *Cap. V.*

36 DE prudentia vero quænam ſit, hoc perceperimus pacto: ſi contemplabimur quoſnam ipſos prudentes dicimus eſſe. Videtur itaque prudentis eſſe, bene conſulere poſſe circa ea quæ ſibi ſunt bona, ac proſunt, non aliqua ex parte, vt quænam ad ſanitatem vel vires, ſed quænam ad bene viuendũ omnino conducant. Argumento eſt id ita eſſe: eos etiam qui circa aliquid verſantur prudẽtes dici, cum bene ad finem ſtudioſum aliquem excogitauerit ea, quorum nulla eſt ars. Quare & omnino prudens is eſt, qui ad conſul-

tandũ eſt aptus. Conſultat autem de is nemo: quæ aliter ſeſe habere non 37
poſſunt, aut de iis quæ ipſe agere nequit. Quare ſciẽtia quidem eſt cum
demõſtratione (quorum autem principia aliter ſeſe habere poſſunt: eo-
rum non eſt demõſtratio, cuncta enim & aliter ſeſe habere poſſunt) ne-
que de iis quæ ſunt neceſſario, conſultatio fieri poteſt: ipſa prudẽtia pro-
fecto, neque ſcientia, neque ars eſſe poteſt. Scientia quidem: quia quod
ſub actionem cadit, aliter ſeſe habere poteſt. Ars autẽ: quòd aliud actio- 38
nis, aliud effectionis eſt genus. reſtat ergo habitum ipſum eſſe agendi,
vera cum ratione; circa ea quæ ſunt bona homini atq; mala. Finis enim
effectionis, eſt quid aliud præter ipſam effectionem. Actionis verò non
ἐυπραξία. ſemper. Eſt enim ipſa *bona actio finis. Quocirca Periclem & viros tales 39
arbitramur eſſe prudentes, quia quæ ſibiipſis, & quæ cæteris hominibus
ſunt bona, perſpicere poſſunt. Eſſe autem eos tales putamus, qui ad rem
familiarem atque ad rempublicam adminiſtrandam ſunt apti. Vnde &
temperantiam conſeruatricem prudentiæ appellamus. Conſeruat au-
tem talem exiſtimationem. Voluptas enim & dolor non omnem exi- 40
ſtimationem corrumpit, atque peruertit. Non enim hanc, triangulum
tres angulos æquales duobus rectis habere. Sed eas quæ circa id haben-
tur: quod cadit in actionem. Nam principium quidem rerum agenda-
rũ id eſt, gratia cuius ſunt ipſæ. ei verò qui corruptus eſt ob voluptatem
aut dolorem, continuo non videtur principium ipſum, nec huius gratia
ac propter hoc ipſum, expetenda eſſe vniuerſa atque agenda. Vitium e-
nim principij corruptiuum eſt. Quare prudentiam habitum eſſe agẽdi
circa humana bona, vera cum ratione, neceſſe eſt. At verò artis quidem
eſt virtus, prudentiæ verę non eſt. Et in arte quidem qui ſua ſponte pec- 41
cat magis eſt expetendus. Circa verò prudentiam minus, quemadmo- 42
dum & circa virtutes. Patet igitur prudentiam virtutem quandam eſſe:
non artem. Cum autem duæ ſint animæ partes rationem habentes: al- 43
terius erit ipſa prudentia virtus, ipſius inquam opinatiuæ. Nam opina-
tio circa id verſatur, quod aliter ſeſe habere poteſt, & prudentia ipſa.
Atqui neque habitus eſt cum ratione ſolùm, huius autem indicium eſt, 44
talis quidem habitus obliuionem eſſe, prudentiæ verò non eſſe.

Commen.

DE PRVDENTIA verò tractabimus.] Hoc eſt tertiũ capitulum huius tractatus, in quo 36
poſtea quàm declarauit duas virtutes intellectiuas, quarũ altera ſpeculatiui intellectus, altera cõſultatiui factiui perfectio eſt. Nũc de altero habitu mẽtis cõſultatiuæ docet, id eſt de prudentia quæ ipſius cõſultatiuæ non factiuæ, ſed actiuę perfectio eſt: hæc etiam eſt recta ratio, qua terminatur, & definitur mediocritas omnium virtutũ moralium. Diuiditur autẽ hoc capitulum in tres partes. In prima oſtẽdit quid eſt prudentia. In ſecũda declarat differentiam inter artem, & ſciẽtiam & prudẽtiam. In tertia oſtẽdit ſubiectũ in quo, & obiectũ circa quod eſt, proprie eſt prudẽtia. Declarat igitur in primis quid eſt ſimpliciter prudẽs, vt ex hoc tãquam ex magis noto poſsit inuenire diffinitionem prudẽtiæ. hęc enim percipi poteſt facilius ex operatione prudẽtis. Nam vt ſæpius dictũ eſt, habitus ex operationibus cognoſcũtur. Dicit igitur quòd eos ſolemus appellare prudẽtes qui bene cõſulere poſſunt, non circa aliquod vnũ veluti circa corporis ſanitatem vel robur, quæ non vidẽtur minus pertinere ad medicinam vel gymnaſticã: ſed

eos potius qui bene consulere possunt circa ea quæ simpliciter conferunt ad bene degẽdam vi-
tam humanam:& hanc sententiam cõfirmare videtur quodam signo, & communi sermone ho-
minum. Quasi dicat,quemadmodum eos qui ad aliquem finem bonum assequendum, recte ex-
cogitauerunt ea quibus consequerentur talem finem , consueuimus in ea re appellare prudentes
(non loquimur de iis quæ ad rem pertinent) sic etiam ęquum esse videtur eos,qui simpliciter de
omnibus ad bene viuendum pertinentibus recte cõsultant,simpliciter appellare prudentes. So-
let plerunque philosophus in iis moralibus, & actiuis sumere probationes ex communi iudicio
hominum,quia notiores sunt,&interdum iis rebus accõmodare:& vt alibi inquit,Non omnino
37 vana videtur fama quam populi multi decãtant. [CONSVLTAT autem nemo de iisce rebus.]
Affert nunc philosophus differentiam inter habitus iam dictos,qui sunt scientia & ars, & ipsam
prudentiam,vt possit afferre eius diffinitionem:& dicit quòd nemo cõsultat de iis quæ sunt ne-
cessaria,neque de iis quæ non possunt agi à nobis,sed à natura aguntur,vel ab alia causa:nos ve-
rò consultamus de iis quæ aliter se habere possunt , & agi à nobis vt in tertio latissimè ostendit.
Post hæc declarat prudentiam non esse scientiam nec artem , & primo probatur quòd scientia
non est prudentia hoc pacto,sciẽtia non est de iis quæ possunt aliter se habere:prudentia est de
iis quæ possunt aliter se habere,ergo prudentia non est scientia vel econtra.Patet ratio,quia su-
pra ostensum est scientiam esse de necessariis,& habitus distinguuntur per obiecta diuersa.Pro-
batur item alia ratione quod prudentia non est scientia. Scientia est cum demonstratione : pru-
dentia non est cum demonstratione:ergo prudentia non est scientia.Demonstratio est rerum &
conclusionum quarum principia sunt necessaria,& non sunt eiusmodi vt possint aliter se habere,
ex quibus & si necessaria conclusio sequi possit secundum aliquam formam syllogismi, non ta-
men secundum materiam,erit enim quædam necessitas consequentiæ. In demonstratione verò
ex principiis necessariis sequeretur non modo necessitas consequentiæ,sed etiam consequentis,
cogente & forma syllogismi & materia.præterea prudentia est de iis quæ aguntur,scientia non
est de iis quæ aguntur,ergo scientia non est prudentia vel econtra.Item probatur quòd pruden
tia non est ars,licet hoc inferius latius declarabit.Quorum habituum operationes sunt diuersæ,
& ij habitus sunt diuersi,at effectio & actio sunt operationes diuersæ.nam aliud genus actionis
aliud effectionis:ergo & habitus erunt diuersi.Sed prudẽtia est habitus actionis,ars effectionis,
38 ergo prudentia non est ars,nec econtra ars est prudentia. [RESTAT ergo vt ipsa.] Concludit
ex supradictis diffinitionem prudentiæ,dicendo,quòd cum non sit scientia nec ars, relinquitur
vt prudentia sit habitus agendi vera cum ratione circa ea quæ sunt homini bona & mala. Post
hæc declarat hanc diffinitionem secũdum eas partes quæ indigere videbantur declaratione.Est
autem vltima pars illa qua dixit quòd versatur circa ea quę sunt homini bona & mala,& hoc vi-
detur probare tribus rationibus.Prima vnde sumitur quòd prudentia versatur circa ea quæ agi,
& non quæ extrui à nobis possunt.Agi inquam à nobis quæ sunt homini bona, & mala,& com-
moda vel incommoda,quæ non dicuntur effici sed agi. Nam talis actio est perfectio agentis,&
in eo cuius est actio.Effectio verò videtur terminari ad extremum opus,& quasi esse perfectio
operis illius,& rei fabricatæ.Præterea effectio ordinatur ad vlteriorem finem:actio verò inter-
dum est finis & agentis bonum, veluti felicitas ipsa quæ est operatio animi secundum pruden-
39 tiam. Quare prudentia versatur circa ea quæ sunt homini bona, & mala. [QVOCIRCA Peri-
clem.]Affert aliam rationem quæ sumitur ex signo.Dicit enim quòd solemus Periclem appella
re prudentem, & alios huiusmodi homines, qui in publicis pariter ac priuatis rebus recte pro-
40 spicere solent ea quæ sunt bona,& commoda.[VNDE & temperantiam.]Probat alio signo phi-
losophus,quia temperantiam appellare solemus conseruatricem prudentiæ: dicitur enim græce
temperantia. σωφροσύνη, ἀπὸ τοῦ σώζω τὴν φρόνησιν, quia videtur conseruatiua esse prudentiæ , ex eo,
quia præcipue moderatur voluptatem & dolorem. Quæ labefactare solent existimationem, &
iudicium percipiendi bona & mala.per voluptatem enim vitia consequimur, dolore aufugimus
à virtute. Quare cum temperantia conseruet tale iudicium prudentiæ quo prospicimus bonum
finem in rebus agendis , signum est quòd prudentia versatur circa huiusmodi quæ sunt bona, &
mala homini dirigendo actiones nostras vt recte sequamur ea quæ sunt nobis bona , fugiamus
autem mala. non videtur autem labefactare eo pacto existimationem illam voluptas, & dolor,
qua percipiuntur quædam speculatiuæ conclusiones, vt est illa,quòd triangulus habet tres angu
los æquales duobus rectis.quanquam si veritatem quærimus, posthabendæ sunt etiam volupta-
tes ei qui speculationi dare operam vult.Verum cum voluptas, & dolor corrumpat existimatio-
nem illam rerum agendarum,signũ est quòd prudentia circa talia versatur : nam principium re-
rum agendarum est finis ob quem actiones aguntur.Quòd siquis habeat existimationem,& iu-
dicium corruptum,non recte perspicietur ab eo tale principium,id est talis finis rerum agenda
rum,qui dicitur principium,quia mouet intellectum & appetitum. est enim appetibile,& ideo
mouet tanquam agẽdum bonum sub ratione boni.Id autem est,aut bonum aut apparẽs bonum.
Ille igitur qui habebit iudicium corruptum ob voluptatem,non prospiciet bonum finem. Nam
qualis quisque est, talis sibi videtur finis.Vitium autem corrũpit finem illum vel iudiciũ de tali
fine:ex quibus patet quòd bene assignata est diffinitio prudentiæ,& bene addita illa pars agẽdi

circa humana bona.Notandum quòd finis in rebus agẽdis dicitur eſſe princip ium quia mouet.
Nam vt in ædificando domum: ædificatorem mouet extructio domus, & ipſum opus quod eſt
primum in intentione,& vltimum in executione:ita in agẽdo finis ipſe,& ſi ſit vltimum in exe-
cutione:tamen eſt primum,& principium mouens,& cauſa principalis vt agatur.Vnde à philo-
ſopho finis ſolet appellari cauſa cauſarum.[AT verò artis quidem.] Hæc eſt ſecunda pars huius 41
capituli,in qua philoſophus, & ſi antea aliquã differentiam attulerit inter artem & prudentiam,
tamen quia magna videtur eſſe affinitas inter eas:affert alias rationes ad probãdam eandem dif-
ferentiam,quarum vna eſt talis,Artis eſt virtus:at prudentiæ non eſt virtus,ergo prudentia non
eſt ars.Patet ratio quia ars indiget virtute ad perficiendum ſuum opus, & præcipue virtute iu-
ſtitiæ,nam ob prauitatem vel auaritiam vel inuidiam vel aliquid huiuſmodi,poteſt quis negli-
gere ſuum opus ab arte ſua conficiendum,qui tamen habet bonum habitũ ipſius artis.Sed quan
do dicimus virtutem ad artem pertinere:non videmur dicere hoc quia ars conſtituatur ex vir-
tute tanquam ex parte ſua eſſentiali, quia ipſa ars eſt virtus intellectiua vt vidimus:ſed quia ad
recte operãdum videtur artifex indigere virtute morali,& præſertim iuſtitia,quia moralis vir-
tus intentionem facit rectam.quare artifex niſi iuſtitiam habeat,& probitatem,non recte & bo
na vt ita dicam fide vtetur arte in opere faciendo:at prudẽtia non indiget aliqua virtute morali
cum ſine illis eſſe non poſsit, neque ille ſine prudentia, quia eſt recta ratio,& quaſi forma quæ-
dam omnium virtutum moralium.Coniungitur enim cum appetitu recto,& videtur oriri quaſi
quidam nodus omnium virtutum, & hoc fit quando appetitus operationibus ſtudioſis aſſuefa-
ctus eſt obedire rationi vt decet.[ET in arte quidem.]Alia eſt ratio qua oſtẽdit quod ars à pru- 42
dentia differt hoc pacto,In arte ille potior,& magis expetendus eſſe videtur,qui ſponte peccat,
ſcilicet quàm ille qui non ſponte.Circa prudentiam verò,& alias virtutes fit econtra.Potior eſt
igitur,& magis expetendus.intelligendum eſt hoc ſecundum artem. Nam ſpontaneus defectus
non arguit imperitiam artis.At non ſpontaneus arguit imperitiam & ignorantiam artis. Itaque
voluntarium vitium tale in arte,& ſi vitium ſit,tamen nõ videtur eſſe vitium artis:poteſt enim
eſſe malus homo,& peritus artifex,& abuti illa arte.At circa prudentiam fit econtra.Vitium e-
nim voluntarium arguit defectum prudentiæ, & prauitatem hominis non habentis vere pru-
dentiam,ſed aſtutiam quandam, & ſic in reliquis virtutibus morum, in quibus ignorantia non
ſua culpa commiſſa excuſari ſolet. Delictum verò voluntarium ſpontaneúmque reprehendi. At
in arte, & ſi voluntarium delictum reprehendendum ſit,non tamen vt artis delictum,ſed inuo-
luntarium bene reprehenditur,vt artis defectus,cum imperitiam præ ſe ferat. Ex his patet pru-
dentiam non eſſe artem,ſed eſſe virtutem quãdam. ars verò non eo pacto videtur virtus vt illa.
[CVM autem duæ ſint.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus declarat ſubie-
ctum in quo eſt ipſa prudentia:& dicit cum duæ ſint animæ partes rationales,ſcilicet ſpeculatiua 43
& conſultatiua,vt ſupra declarauit,quæ communiter appellari ſolent intellectus ſpeculatiuus &
practicus,prudentia erit in altera,ſcilicet in conſultatiua & ratiocinatiua,quæ eſt etiam princi-
pium opinandi: & aſsignat rationem, quia vtraque, ſcilicet opinio & prudentia verſantur circa
idem obiectum in genere,ſcilicet circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere:differunt tamen vt ſupra
vidimus, quia opinio eſt etiam de naturalibus quæ à nobis fieri non poſſunt, præterea non eſt
virtus,quia falli poteſt: prudentia verò eſt virtus, & circa verum perſpiciendum in eo quod a-
gendum eſt non fallitur,nec fallit ex parte ſua,licet ex parte rerum falli poſsit. [ATQVI nec ha 44
bitus eſt cum ratione ſolùm.] Hac in parte dicunt quidam philoſophum velle prudentiam non
ſolùm eſſe habitum cum ratione,ſed oportere eam eſſe coniunctam cum recto appetitu vel ſua
operatione,ex eo quia prudentiæ non fit obliuio.Nam ſi eſſet habitus cum ratione tantùm,eius
fieret obliuio, ſicut aliorum habituum intellectiuorum. & referunt hoc ad reliquos omnes ha-
bitus intellectiuos,ſcilicet quòd eorum fiat obliuio:prudentiæ verò minime,quia coniuncta eſt
cum appetitu recto, & moralibus virtutibus, ſecundum quas magis continue operamur, & ea-
rum obiecta frequentius nobis occurrũt,& ad hoc propoſitum accommodata illa eſſe videntur
quæ à philoſopho in primo libro dicuntur. Etenim nullis in rebus humanis tanta eſt certitudo
quanta eſt in operationibus iiſce quæ à virtute proficiſcuntur. hæ nanque ſtabiliores, & ſcien-
tiis ipſis eſſe videtur,quæque rurſus ipſarum cæteris antecellunt,& maxime firmæ fixæque ſunt,
ídque propterea quòd in iis ipſi beati,& maxime & cõtinuatiſsime viuunt.Hoc enim cauſa eſſe
videtur quo minus circa ipſas fiat obliuio. Verum vt eo loco diximus quomodo virtutes ſint
ſtabiliores ſcientiis diligenter intelligendum eſt.Nam ambo ſunt habitus de difficili mobiles:
præterea ſciẽtiæ verſantur circa neceſſaria, virtutes circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: ſed in-
telligendum eſt hoc quantum ad operationem, & exercitationem ipſarum. Continue nanque
occurrere nobis videntur agibilia,& obiecta virtutum,vt cibus & potus.negotia tum publica,
tum priuata,& alia huiuſmodi,in quibus humana verſatur vita:quorum frequenti exercitatione
fit, ſi recte agamus vt habitus virtutum magis figantur in animo, vt ita loquar, quàm ſcientiæ
habitus, & hoc videtur eſſe cauſa quo minus circa eas fiat obliuio. Accedit præterea appetitus
rectus qui ſemper cum virtute morali coniungitur, & obliuione non tollitur. Cæterum qui-
dam alij dicunt philoſophum hac in parte probare eandem diſtinctionem ſuperius allatam inter

artem,& prudentiam,& non referunt hæc ad habitus speculatiuos,sed probāt solum de arte,hoc pacto.Ars est habitus solum cum ratione:at prudentia non est habitus solum cum ratione,est enim etiam cum appetitu vel operatione sua.ergo prudentia nō est ars.Nam ille habitus .s.ars cuius fieri potest obliuio,est solum cum ratione.At prudentiæ non est obliuio,ergo prudentia nō est habitus solum cum ratione.Ratio patet ex his quæ superius diximus,ꝙ prudentiæ non videtur esse obliuio,quia & ipsa,& virtutes morales cum quibus semper prudentia est coniuncta, versantur circa ea quæ in vita humana continue nobis pene occurrunt,& fit earum exercitatio ferme continua.Artis vero non eo pacto:ergo magis eius fieri obliuio potest. Quicquid sit,cōcludendum quod non sufficit vt prudentia sit habitus cum ratione solū, nam hoc commune est aliis habitibus:siue sint speculatiui,siue ars,sed oportet etiā vt sit cum appetitu recto cōiunctus: ex quo sequitur quòd prudentiæ non fiat obliuio:cum appetitus continue appetat,& cōiunctus cum prudentia ei semper adsit:materiamque præbeat operationum,quibus & conseruatur & stabilior fit ipsa prudētia.Dubitatur circa ea quæ dicta sunt in hoc capitulo:& primo, vtrum ars sit distincta à prudentia,vt dicit philosophus,& videtur ꝙ sint idem.Illi habitus qui versantur circa eadem obiecta sunt idem:sed ars & prudentia versantur circa eadem obiecta,ergo,&c. Maior patet quia habitus distinguuntur per diuersa obiecta.Minor probatur,quia vterque habitus versatur circa ea quæ à nobis fieri possunt,& aliter se habere,ad hæc dicendum quòd ars,& prudentia sunt habitus distincti,vt declarauit philosophus.Primo quia artis est effectio, prudentiæ est actio non effectio.Item quia artis est virtus,prudentiæ non est virtus.Item artis est obliuio:prudentiæ non est obliuio.Ad rationem allatam supra respondendū,ꝙ & si obiecta vtriusque sint eadē in eo quod possunt aliter se habere,differunt tamē,& diuersa sunt ratione in eo,ꝙ alia sunt factibilia,scilicet artis obiecta,alia agibilia.s.prudentiæ.Dubitatur præterea, quia philosophus dixit tēperantiam esse conseruatricem prudentiæ,& tamen hoc etiam videtur esse aliarū virtutum.Nam vitium,inquit philosophus,corrumpit existimationem bonam , & rectum iudicium rerum agendarum,ergo virtutes seruabunt. Contrariorum enim contraria sunt consequentia, quare non tantum hoc erit temperantiæ munus.Dicendum quòd hoc pręcipue tribuitur temperantiæ,quia & si omnis virtus versetur circa voluptates,& dolores,quæ veram existimationem destruūt,tamen ipsa tēperantia magis quàm aliæ versatur circa voluptates, & circa vehemētiores,quæ maxime labefactant rectum iudiciū rerum agendarum.Quare & si aliæ virtutes cōseruent prudentiā,non adeo tamen vt temperantia,& alia vitia itidem , quanuis corrumpant eandem,non adeo tamen vt intemperantia. Propterea philosophus videtur temperantiæ hoc officium conseruandi magis tribuere quàm aliis virtutibus.Dubitatur præterea, quia philosophus ostendit prudentiam esse virtutem intellectiuam,constituens eam in parte animi rationali consultatiua,id est in intellectu actiuo.Et tamen videtur,& probatur quibusdam rationibus ꝙ ipsa est moralis.Cuiuslibet virtutis intellectiuæ videtur esse obliuio:sed prudentiæ non est obliuio: ergo prudentia non est virtus intellectiua.Patet ratio auctoritate philosophi dicentis quòd obliuio est eius habitus qui est cum ratione,& ꝙ prudentiæ non est obliuio vt in textu apparet. Itē omnis forma videtur esse in eodem subiecto,in quo est id cuius est forma,sed prudentia est forma virtutum,ergo erit in eodem subiecto in quo sunt virtutes,sed virtutes,scilicet moris sunt in appetitu:ergo ibi erit etiam prudentia,& sic erit virtus moris.Maior est nota,quia vbicūque est compositum ibi sunt partes compositi.Minor patebit inferius,quòd prudentia est forma virtutum moralium.Item prudentia perficit appetitum ad bonum,sed virtus intellectiua perficit potius intellectum ad verum.Ergo prudentia non erit virtus intellectus,sed potius moris.Philosophus tamen superius declarauit prudentiam esse virtutem intellectus,& non dixit moris. Probatur etiam quia perficit aliquam partem mentis,id est intellectum actiuum ad verum dicendum, ergo est habitus mentis,& intellectus,& non moris.Ad primam rationem cum dicitur ꝙ cuiuslibet virtutis intellectiuæ sit obliuio:negatur ista maior, quia prudentia est virtus intellectiua, & tamen eius non fit obliuio,quòd si alii habitus intellectiui haberent illas cōditiones,quas habet prudentia vt essent coniuncti cū appetitu recto,& cum virtutibus moralibus, & daretur occasio continue operandi,tunc eorū sicuti prudentiæ nō fieret obliuio.Ad secūdam cum dicitur ꝙ forma est in eodem subiecto,in quo est id cuius est forma:respondendum quòd prudētia nō est forma virtutum informans,& interna:sed est externa dirigens & gubernans , & ideo non oportet vt ipsa sit in eodem subiecto cum virtutibus moris.Non.n.est prudentia in appetitu sensitiuo,sed in parte animi rationali per essentiā .s.in parte consultatiua,vt superius vidimus.Ad tertiam cū dicitur quòd virtus intellectiua perficit intellectum ad verū,concedendum, & dicendū ꝙ prudentia perficit intellectum ad verum,& tamen cum hoc stat simul vt perficiat appetitum ad bonū:sed intelligendum quòd perfici appetitum ad bonum vno modo intelligitur vt inclinetur ab bonum,alio modo vt dirigatur ad idem.Primū fit per virtutes moris quæ sunt in ipso appetitu.Leue enim fertur sursum per leuitatem quæ est in ipso,& sic appetitus per virtutē moris,quæ est in ipso inclinatur semper ad bonum,sed hoc modo prudentia non perficit appetitum sensitiuum,quia non est in ipso,sed perficit eum dirigendo,& perducendo ea quæ faciunt ad finem bonum cōsequendum qui expetitur.Vnde inferius inquit,etenim virtus quidem propositū

ipſum efficit rectum. Prudentia autem ea vniuerſa quæ ad illud tendunt atque perducunt. Cum igitur prudentia perficiat appetitum vt dirigens: non oportet neceſſario vt ipſa ſit in eo qui dirigitur. ſicut dominus dirigens ſeruum non eſt in eo: inclinans vero eſt in eo quod inclinatur: & ſic patet quòd virtus moris eſt in appetitu, prudentia vero in intellectu, & forſitan non eſſent reprehendendi illi qui dicunt omnes virtutes moris eſſe in appetitu ſenſitiuo, ob hanc rationem, quia omnis virtus moralis eſt circa voluptatem & dolorem. Notandum eſt tamen quòd prudentia ſolet nunc collocari inter virtutes morales, nunc inter virtutes mentis. Nam enumerāt quatuor virtutes morales, ad quas aliæ rediguntur, ſcilicet prudentiam, iuſtitiam, temperantiam, fortitudinem. Enumerant etiam habitus intellectiuos quinque, & ponunt prudentiam inter eos. Nam vt ipſa habet operationem conſultandi, videtur eſſe locanda inter virtutes mentis. Vt vero operationem dirigendi appetitum conficiendo ſua vi quaſdam mediocritates ex parte affectuū, videtur quoquo modo eſſe moralis. tamen virtus eſt intellectiua ea ratione, qua eſt veluti forma perfectiua intellectus actiui. Nam vt inquit philoſophus, cum duæ ſint animæ partes rationē habentes, vlterius erit ipſa prudentia virtus, ſcilicet mentis conſultatiuæ & actiuæ.

De intellectu. *Caput VI.*

Vm autem ſcientia exiſtimatio ſit de vniuerſalibus & iis quæ neceſſario ſunt. Sintque demonſtrabilium, ſciētiæque omnis 45.
principia (eſt enim ipſa ſcientia cum ratione) principii rei ſcibilis nec eſt ſcientia, nec ars, nec prudētia. Sciētia, quia ipſum ſcibile demonſtrabile eſt. Ars & prudentia: quia in iis verſantur, quæ ſeſe aliter habere poſſunt. At neque ſapientia eſt. Eſt enim ſapientis, de quibuſdam demonſtrationem habere. Quod ſi ea quidem quibus verū 46.
dicimus, & nunquam falſum in iis quæ poſſunt aut non poſſunt aliter ſeſe habere, hæc ſunt: ſcientia, prudentia, ſapientia, intellectus: horū autem trium habituum nullus eſſe poteſt: atque tres dico, prudentiam, ſciētiam, ſapientiam: reſtat intellectum eſſe principiorum.

Commen.

CVM autem ſcientia exiſtimatio ſit.] Hoc eſt quartum capitulū huius ſecundi tractatus, in 45
quo poſtquàm determinauit de tribus habitibus mentis, ſcilicet ſcientia, arte, & prudētia: nunc declarat alium habitum qui dicitur intellectus, & eſt habitus intellectiuus principiorum. Diuiditur hoc capitulum in duas partes: in prima affert quaſdam cōcluſiones negatiuas, quibus diſtinguit hunc habitum à cæteris habitibus mentis. In ſecunda affert vnam affirmatiuam, qua oſtendit intellectum eſſe habitum principiorū. Dicit ergo in primis, quòd cū ſciētia ſit circa vniuerſalia, & neceſſaria, & circa concluſiones demonſtrabiles, & cum ſint principia ex quibus oriuntur tales cōcluſiones, & omnis ſcientia: profecto principiorum huiuſmodi rerū ſcibilium erit aliquis habitus proprius: non eſt autem ſcientia, non ars, non prudentia, non ſapiētia, ergo erit alius habitus. Prima concluſio quòd ſcientia non eſt habitus principiorum probatur ſic, Scientia eſt de iis quorum eſt demonſtratio. at principiorum rerum ſcibilium non eſt demōſtratio: ergo principiorum non eſt ſcientia. ſecunda concluſio. Ars eſt eorum quæ poſſunt aliter ſe habere. at principia rerum ſcibilium non poſſunt aliter ſe habere: ergo eorum non eſt ars: ſunt enim principia & cauſæ neceſſariæ. Tertia concluſio probatur eodem medio, ſcilicet quòd prudentia eſt de iis quæ poſſunt aliter ſe habere: ſed principia ſcibilium non poſſunt aliter ſe habere ergo eorum non eſt prudentia. Quarta concluſio, ſapientia eſt etiam de concluſionibus quæ demonſtrari poſſunt. Sed principiorum non eſt demonſtratio: ergo eorū non erit ſapientia, inquātum eſt concluſionum. Notandum ꝙ ſcientia verſatur circa neceſſaria, & item habitus principiorum, qui dicitur intellectus verſatur circa neceſſaria: ſed illa ſunt concluſiones, & effectus, quorum cognitio ex cauſis ſuis pertinet ad ſcientiam. Hæc vero neceſſaria ſunt principia & cauſæ, quarum cognitio pertinet ad habitum principiorum, qui dicitur intellectus: vtrorūque vero cognitione videtur oriri notitia, quæ pertinet ad ſapientiam, quæ qualis habitus ſit patebit inferius. [QVOD ſi ea quidem, quibus vere.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli: in qua affert concluſionem illam affirmatiuam quòd principiorum eſt intellectus hoc pacto, Principiorum re- 45
rum ſcibilium, aut eſt ſcientia, aut ſapientia, aut ars, aut prudentia, aut intellectus: ſed eorum non eſt ars nec ſcientia, nec ſapientia, nec prudentia, ergo eorum eſt intellectus: Quòd autem nō ſit ars, nec ſcientia, nec prudentia, nec ſapientia, probatum eſt antea: ſed artem hic non enume-

rauit philosophus, quia reliquit tanquam per se notum, & eadem est probatio, id est eodem medio de ipsa, & prudentia. Quòd autem relinquatur vt sit intellectus habitus principiorum, cum non sit aliquis istorum quatuor, patet ex eo, quia nõ sunt nisi quinque habitus intellectiui, quibus verum percipimus, scilicet tria circa ea quæ non possunt aliter se habere, id est sapientia, sciẽtia, intellectus: & duo circa ea quæ possunt aliter se habere, scilicet ars, & prudentia. At ex illis nõ est sapientia, non est scientia: & ex iis nullus, scilicet neque prudentia neque ars restat vt sit intellectus.

47 [EXISTIMATIO.] Dictum est superius quòd existimatio proprie dicta est tanquam genus ad omnes habitus intellectiuos, & in eo loco adduximus philosophum in libro de anima: quare scientia existimatio dici potest, Principij rei percipiendi scientia, id est principii rerum scibilium. De quibusdam, quæ possunt demonstrari: principia vero vt principia non demonstrantur. Notandum quòd principia demonstrationum ex quibus oritur scientia, quædam sunt dignitates, quædam positiones: dignitas est oratio indemonstrabilis, & nulla indigens demonstratione, quia de se patet. Vnde Theophrastus describẽdo dignitatem, dicit quòd est opinio cui omnes homines assentiuntur, vt est hæc, De quolibet verum est dicere quòd aut est, aut non est, & de nullo istorum ambo. Huiusmodi principia, quæ statim innotescunt cognitis terminis, necesse est discentem habere ex sese sine vlla doctrina, & afferre ex domo sua. vnde philosophus in libro posteriorum inquit, Principiorum autem ratiocinandi vacantium medio id quod indemonstrabile est, quodque non est necesse discentem habere, positionem appello. Id autem quod necesse est eum habere, qui discendo quoduis est perceptiuus, dignitas appellatur. Sunt enim talia quædam, quæ quidem affert is ex sese qui discit ad vnamquamque scientiam perdiscendam & cætera. Has autem dignitates appellare solent isti communes animi conceptus, quia omnes homines ex sese naturaliter percipiunt, & nesciunt pene vt inquit Auerrois vnde habeant. & istæ dignitates dicuntur esse principia complexa. Positio vero iterum subdiuiditur, quia quædam est suppositio, quædam diffinitio: Suppositio est principium complexum, quod declarauit philosophus in libro posteriorum cum dixit, Rursus ea quidem positionum, quæ vtranuis enunciationis accepit partem, esse inquam quippiam: aut non esse suppositio dicitur, & cætera. Diffinitio autem est principium incomplexum, vt in eodẽ loco dicit philosophus: ea vero quæ sine hoc ipso est diffinitio, suppositio iterum aut suppositio esse potest aut petitio. Differt autem suppositio à diffinitione vt in mathematicis apparet. Nam quid est vnitas, & vnitatem esse vt inquit philosophus non eadem sunt: verum horum principiorum quædam sunt vt causæ vniuersales, quædam minus vniuersales, & quasi particulares respectu vniuersalium: & quædam ingrediuntur demonstrationem vi, & virtualiter vt isti dicunt: quædam formaliter, ex quibus sequitur necessario conclusio quasi effectus quidam cuius est scientia, id est cognitio ex tali causa, & principio vel principiis. Principiorum vero & causarum cognitio pertinet ad intellectum, qui dicitur habitus principiorum de quo est sermo. Notandũ præterea quòd philosophus perpulchre ostendit breuibus quod habitus principiorum debet esse diuersus à sapientia & scientia, præsertim cum ista duo versentur circa necessaria vt intellectus. Primum quòd est distinctus à scientia, quia non idem videtur esse habitus principiorum, & indemonstrabilium, & conclusionum. & eorum quæ indigent demonstratione. Nam cum in scientia procedatur à principiis ad conclusiones, videntur relinqui principia alicui alii. In omni enim motu relinquitur terminus à quo, & acquiritur terminus ad quem. Oportet igitur primi termini relicti sit aliquis habitus, sicut sciẽtia est termini ad quem, erit ergo intellectus qui percipiet principia tantum. Tunc vltra principia sunt conclusionum principia: sunt enim duo veluti correlatiua, scilicet principia, & id quod est ex principiis. at vtriusque non est aliquis habitus, quia principiorum est intellectus: eorum vero quæ sunt ex principiis est scientia: vtriusque vero simul est dandus aliquis habitus qui cognoscat principia, non modo eo quo principia sunt, sed etiam secundum omnes suas conditiones: & etiam vt habent respectum ad conclusiones: & talis habitus erit sapientia distincta ab illis aliis. Nam cum sit ordo inter istos, alter erit altero prior, & distinctus ab alio. Notandum præterea quòd talis habitus principiorum acquiritur: præcedit enim cognitio terminorum, veluti antequam intelligamus quòd omne totum est maius sua parte, oportet nos percipere quid significat totum, & quid significat pars. Antecedit etiam cognitio sensitiua. Nam omnis cognitio intellectiua ortum habet à sensu, quare & iste habitus intellectiuus ortum habebit à cognitione terminorum, & à sensu & experientia: & acquiritur vt diximus secundum philosophum Aristotelem, quia anima nostra est tãquam tabula abrasa, in qua nihil est depictum nec vllus habitus insitus à primordio. Plato tamen vult omnes habitus virtutum, & scientiarum animam habere innatos, obliuione tamen sopitos esse cum ingreditur corpus, & exercitatione excitari, ita vt discere apud eũ sit reminisci. generatur tamen secũdum Aristotelẽ talis habitus eo modo quo dictũ est: sed in anima est tamen potentia, & aptitudo acquirendi eum. s. intellectus. & cum non haberet aliud nomen, appellauit philosophus hunc habitũ nomine potentiæ suscipientis eum, id est intellectum. Nam intellectus speculatiuus, aut est principiorum tantum, aut conclusionum, quæ sunt ex principiis, aut vtrorunque: conclusionũ tantum ex principiis est scientia, quæ fit per demonstrationẽ cum discursione ex principiis ad conclusionẽ, & causa ad effectũ vtrorũq; est sapientia vt videbimus.

Principiorum tantum est alius habitus:qui cum non habeat aliud nomen, appelletur intellectus nomine potentiæ suæ intellectiuæ. Quare in intellectu speculatiuo isti tres erũt habitus distincti inter se. Dubitaret autem quispiam cum philosophus dicat hic scientiam non esse principiorum ex eo quia est cum demonstratione: in primo tamen posteriorum dicit esse principiorũ sciẽtiam. Ad hoc dicendum quòd scientia bifariam considerari potest, aut proprie, aut improprie. Scientiæ proprie dicta est illa quæ de conclusionibus est per demonstrationem, quam hic philosophus appellat scientiam, cum dicit eam non esse principiorum. Alia est improprie dicta, id est scientia sine demõstratione, quam hic philosophus appellat intellectum principiorum: in libro vero posteriorum appellat scientiam indemonstrabilem, quia principiorum non est demonstratio. Nos autem inquit ibi philosophus, nec omnem scientiam esse demonstratiuam dicimus, sed eorum quæ mediis vacant, id est principiorum vacantium medio indemonstrabilem esse. Quare cum hic philosophus ostendit scientiam non esse intellectum, nihil aliud est quam ostendere sciẽtiam proprie dictam quæ est conclusionum, non esse scientiam illam improprie dictam, quæ est principiorum: quam hic appellat intellectum. ibi autem dixit esse duplicem scientiam ob opinionem quorundum, qui sciẽtiã tollebant dicendo, quòd omnis scientia est per demonstrationem: & cum principiorum non sit demonstratio, non erit scientia: & si principia non scientur: ignorabuntur conclusiones, quia ex magis notis debemus pergere ad minus nota. Quòd si principia non sciantur, conclusiones non poterunt sciri: & sic non erit scientia rerum vt esse apparet. Ad hanc quæstionem soluendam Aristoteles affe: t duplicem scientiam, vnam sine demonstratione, aliam per demonstrationem: scientiam per demonstrationem proprie dictam fatetur nõ esse principiorum, sed scientiam sine demonstratione improprie dictam dicit esse principiorum, quę ita nota esse vult vt maior sit eorum certitudo quàm conclusionum. & ideo non indigent demõstratione. Itaque ad illam quæstionem soluendam vtitur illa distinctione scientiæ in illo proposito: hic vero vbi loqui oportebat distincte de singulis habitibus intellectiuis, appellat hũc habitum principiorum intellectum, quorum maior est certitudo, quàm conclusionum vt diximus. Notandum quòd duplices sunt causæ: alię essendi, aliæ intelligendi: at vt se habent essendi: ita intelligendi. Essendi iterum duplicia sunt, quædã prima, quædam non omnino prima. Prima sunt quæ non præsupponũt alia priora in eo genere, vt in genere causæ efficiẽtis deus. In genere causæ materialis, materia prima. Verũ deus est omnino prima causa sine vlla distinctione generis & simpliciter primum. Materia vero & si non præsupponat aliud primũ in suo genere: tamen præsupponit causam efficientẽ deum, vt potentia præsupponit actum, vt dicit philosophus in metaphysicis. Nam prima essendi sunt quæ præsupponunt alia priora in eodem genere, vt substantiæ separatæ ipsum deum, & cœlũ substantias separatas, vel etiam deum ipsum, intelligẽdi principia: eodẽ modo primum principium affirmatiuum est simpliciter primum, vt de quolibet affirmatio & negatio: primũ vero principium negatiuum præsupponit illud affirmatiuũ, est tamen primum in suogenere. s. de nullo istorũ ambo: alia vero posteriora in genere rediguntur ad illa. Affirmatiua. n. ad primum principium affirmatiuum rediguntur, vt omne totum est maius sua parte, & sic de aliis: negatiua vero, vt si punctũ puncto addatur nõ fit maius, & similia ad primũ principiũ negatiuũ redigũtur. Sed hæc latius in libro posteriorũ. Hic tantũ concludatur ꝙ principiorum est maior certitudo, & quod habitus eorum præclarissimus est, qui appellatur intellectus à philosopho. & bene videtur instituisse natura vt talis habitus facilius acquiratur quam alii, vt inde accedere possimus ad scientiam, & sapientiam quæ cum maiore difficultate acquiruntur. Ex iis omnibus quæ dicta sunt colligi potest diffinitio, & descriptio talis habitus hoc modo. Intellectus est habitus perceptiuus principiorũ. Quorũ cognitio vel ex cognitione tantũ terminorũ sine discursu, aut cum discursu imperceptibili, vt sunt communia principia, vel ex sensu vel experientia vel aliter ortum habet, & redigenda sunt in memoriam ea quæ dicta sunt in primo libro, cum philosophus dixit quod principiorum quædam inductione, quædam sensu & cætera.

De sapientia. *Caput. VII.*

SApientiam autem in artibus iis tribuimus, qui in ipsis sunt exactissimi. Phidiam enim, sapientem sculptorem lapidum dicimus: & Polycletum statuarium identidem sapientem. 47
Atque hic sapientiam nil aliud intelligimus quàm ipsius 48
artis virtutem. At quosdam etiam esse sapientes omnino, non aliqua ex parte: nec aliquid aliud quàm sapientes arbitramur, vt in Margite dixit Homerus. Diuum is munere: nec fossor nec durus arator. Nec sapiens alia vlla nimirum extitit arte. Quare constat exactissimam scientiarum ipsam sapientiam esse. Sapientem ergo non solũ ea scire quæ ex 49

principiis cognoſcuntur: ſed etiam circa principia dicere vera oportet.
50 Quare ſapientia intellectus eſt & ſcientia: & (vt caput habens) ſcientia
51 eorum quæ honorabiliſsima ſunt. Perabſurdum eſt autem ſi quiſpiam facultatem ciuilem, aut prudentiam ſtudioſiſsimam eſſe putet, ſinon ſit
52 homo eorum optimum quæ ſunt in mundo. Quod ſi ſanum quidem, ac bonum aliud eſt hominibus, aliud piſcibus, album autem & rectum ſemper eſt idem: & ſapiens omnes idem profecto, prudẽs vero diuerſum dixerint eſſe. Singula nanque quod ſuum perſpicit bonum, id prudens dixerint eſſe, eique ſeipſa gubernanda commiſerint. Quapropter & nõnulla mutórum animalium prudentia dicunt eſſe: quæcunque ſua in vita prouidendi vim habere videntur.
53 Conſtiterit autem eandem nõ eſſe ſapientiam & facultatem ciuilem. Nam ſi eam facultatem ſapientiã eſſe dicent, quæ circa commoda propria verſatur: multæ ſane ſapientiæ erũt. Non enim vna circa omnium animalium bonum: ſed alia atque alia circa vnumquodque verſatur, niſi de omnibus quæ ſunt: vna ſit & facultas medendi. Quòd ſi homo præſtantiſsimum eſſe cæterorum animalium diceretur: nil refert. Etenim homine ſunt alia longe diuiniora natura: vt
54 hæc manifeſtiſsima, ex quibus ipſe conſiſtit mundus. Patet igitur ex iis quæ diximus: ſapientiam, ſcientiam eſſe & intellectum, eorum quæ honorabiliſsima ſunt natura. Quapropter Anaxagoram, & Thalem, & ſi-
55 miles: ſapientes quidẽ, at non prudentes inquiunt eſſe, cum vident ipſos propria commoda ignorare, & ſuperflua quidem, & admiranda, & difficilia cognitu diuinaque ſcire ipſos, ſed inutilia dicunt, quia non quærũt bona humana, prudentia autem circa humana verſatur, & in quibus habet conſultatio locum. Prudentis, enim hoc maxime opus dicimus eſſe,
56 bene inquam conſulere. Conſultat autem de iis nemo, quę aliter ſeſe habere non poſſunt. & quorum non eſt aliquis finis, atque is bonum agendum. Is autem ad bene conſulendum eſt ſimpliciter aptus, qui coniectura quod eſt homini optimum eorum quæ cadunt in actionem: exco
57 gitando mente capere poteſt. Neque prudentia eſt vniuerſalium ſolum,
58 ſed ſingula etiam oportet cognoſcere. Eſt enim actiua, & actio circa ſingula ipſa verſatur. Quapropter & neſcientes nonnulli, magis quàm nõnulli ſcientes idonei ſunt ad agendum. Et in cæteris ii qui ſunt experti. Nam ſi quiſpiam ſciat leues carnes facile concoqui, ac eſſe ſalubres: quæ vero ſint leues ignoret. non efficiet ſanitatem. Sed qui ſcit auium carnes leues eſſe, atque ſalubres, is efficiet magis. Prudentia autẽ eſt actiua: qua-
59 re vtranque cognitionem, aut hanc potius habere oportet. Fuerit autem
60 quædam & hæc architecturæ ſubiens rationem.

Commen.

47 SAPIENTIAM autem circa artes.] Hoc eſt quintum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo philoſophus determinat de vltimo habitu mentis ex quinque ſuperius propoſitis, id eſt de ſapientia qui eſt nobiliſsimum omnium habituũ intellectus. Itaque in operatione ſecundũ eam philoſophus videtur collocare ſummã felicitatem humanã, vt in. x apparet. Diuiditur autẽ

hoc capitulum duas in partes. In prima oſtendit quid ſit ſapientia ſimpliciter dicta. In ſecunda declarat, & probat quòd ipſa non eſt prudentia nec ciuilis facultas. In prima igitur parte oſtendit ex ſigno, & ſimilitudine quadam, ſicut etiam fecit antea de prudentia, oſtendit inquam ſapientiam ſecundum quid, vt ex eo declaret ſapientiam ſimpliciter, & proprie dictam. Nam artifices inquit eos ſolemus appellare ſapientes, qui ſunt ſuis in artibus excellentiſsimi, & tunc nihil aliud intelligere videmur niſi ſummam rationem & regulam illius artis: per quam aliquis euadit ſummus in ea arte. Et perpulchre accipit philoſophus hãc ſimilitudinem vt ex ea inferat, & declaret quòd ſicut ſolent appellari artifices quoquo modo ſapientes reſpectu propriæ artis in qua excellunt: ſic ſimpliciter ſapiẽs appellabitur ille qui ſummam habet in vnaquaque ſcientia artis virtutẽ, id eſt perfectionẽ ſummam illius. [AT quoſdam etiam ſapientes.] Declarat philoſophus ſapientiã ſimpliciter & proprie dictam, oſtendendo quòd eſt habitus exactiſsimus omniũ ſcientiarũ: & probari poteſt hoc pacto. Sicut ſe habet ea, quæ quoquo modo dicitur ſapientia, & ſecũdum quid ad illam artem reſpectu cuius dicitur ſapientia: ſic ſe habet ſapientia proprie, & ſimpliciter dicta reſpectu cuiuſlibet ſcientiæ: ſed illa quæ quoquo modo, & ſecundũ quid dicitur ſapientia, ita ſe habet vt ſit certiſsima, & exactiſsima reſpectu propriæ artis: ergo ſapientia proprie & ſimpliciter dicta eſt certiſsima, & exactiſsima reſpectu omnium ſcientiarum, & ſummum & excellentiſsimũ tenet locũ. Et ſic talis eſt qui dicitur proprie, & ſimpliciter, & non quodam modo & ſecundũ quid in aliqua arte. Vt de Margite dixit Homerus in poëmate, quod Margites ſcribitur quod nõ fuit foſſor, aut arator, aut in aliqua arte ſapiens, ſcilicet quodam modo, & improprie, ſecundum quid: ſed ſimpliciter & proprie ſapiens. [SAPIENTEM ergo non ſolum.] Ex ſupradictis infert ſententiam quandam ſiue obortum, quod appellant correlarium, ſcilicet quod oportet ſapientem non ſolum ſcire ea quæ ſunt ex principiis, ſcilicet concluſiones. Verum etiã bene ſentire de principiis, & ea perfecte cognoſcere, vt perfecta ſit in eo cognitio vtrorumque quoad fieri poteſt. Et non ſolum ſcientiam habeat concluſionem, ſed intellectum etiam principiorum. [QVARE ſapientia.] Affert nunc philoſophus ex antea dictis diffinitionem ſapientiæ talẽ. Sapientia eſt intellectus atque ſcientia ſimul: & quaſi caput habens ſcientiã ſummarum præſtabiliſsimarũque rerum. Hæc diffinitio videtur emergere ex dictis, quia dixit quòd oportet ſapientẽ ſcire concluſiones quarum eſt ſcientia, & habere veritatẽ principiorum quorũ eſt intellectus. Merito igitur ſapientia ſimul eſt vtrorumque. Dubitatur quia dixit ꝙ ſapientia ſimul eſt ſciẽtia & intellectus. Hoc nõ videtur verum, quia poſuit ſupra quinque habitus diſtinctos obiectis, & operationibus, & nullus videtur includere alium. Hic vero ſic videtur diffinire ſapientiã vt non videatur differre à ſcientia, vel intellectu, nec eſſe habitus diſtinctus. Dicendũ ad hoc ſecundum expoſitores: ꝙ ſapientia eſt habitus ſimul ſcientia, & intellectus, & non eſt aliquis illorum: ſed quoddam tertium reſultans ex illis duobus ſimul ſumptis, & in eo quod eſt ſcientia differt ab intellectu: & in eo quod eſt intellectus differt à ſcientia. Hæc ſolutio vera eſt, ſed tamen aliquid vltra ei videtur eſſe addendum, dicendumque quod non ſolum ſapientia eſt habitus diſtinctus per intellectũ à ſcientia, & per ſcientiam ab intellectu, ſed etiam ob alias conditiones. Primo quia ſapientia cognoſcit ſimul concluſiones, & principia eo pacto quo ipſa cognoſci poſſunt, & reddit quoquo modo rationem eorum. Pretrea cum duplicia ſint alia communia, alia propria cuique ſcientiæ, ſapiẽtia de vtriſque reddit rationem, & propria probare poteſt à priori: communia vero & ſi cognitis terminis ſtatim eluceſcant, tamen probare poteſt à poſteriori. Vnaquęque vero ſciẽtia habet ſua principia propria, quæ à priori nullo pacto probat. ſuos enim cãcellos trãſiret, & hoc primi philoſophi ſapientiſque officium eſſe videtur. ſ. probare inferiorũ principia, id latiſsime declarat philoſophus in libro poſteriorum. Eorũ inquit, quibus in demõſtratiuis vtuntur ſcientiis alia cuiuſq; ſcientiæ propria: alia communia ſunt, & paulo inferius. Propria ſunt vt lineam eſſe talem rectúmve. Communia, vt ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ reſtant, æqualia ſunt, &c. Verum principia communia cognitis terminis extẽplo patent, & non indigent probatione: & ſi quæretur probatio, afferetur à ſapiente primoque philoſopho, & illæ maximæ dignitates à poſteriori probabuntur. At vero principia propria à priori etiã probantur, à ſapiente: non autem probari debẽt ab eo artifice eaque facultate cuius propria ſunt principia. De principiis enim vt inquit philoſophus, nõ eſt reddenda ratio geometræ, vt eſt profeſſor geometriæ. Eadem ſunt & in cæteris ſcientiis obſeruanda, & paulo ante etiam in reſolutiuis poſterioribus ſic inquit, quòd ſi id conſtat, patet fieri non poſſe quo quiſque propriorũ principiorum exhibeat demonſtrationem. Erunt enim illa omnium principia, & illorum ſcientia domina omniũ erit. Etenim is ſcit magis qui ſuperioribus ex cauſis ſcit. Nã ſcit tum ex prioribus, cum ex cauſis ſcit quæ non effectus ſubeunt rationẽ. quare ſi magis ſcit, & maxime ſi eſt illa ſciẽtia, magis profecto maximeque ſcientia eſt & cætera. Ex quibus percipi poteſt quam late pateat primæ philoſophiæ, & ſapiẽtiæ amplitudo: verſatur enim circa ens quod eſt obiectum ſuum, ea ratione qua eſt ſecundum omnem ſuam latitudinem, & ideo non clauditur certis quibuſdam, & determinatis finibus, quemadmodum aliæ facultates: ſed ea eſt quæ diſtinguit, & aſsignat fines proprios cuilibet ſcientiæ. Nam cum ens multiplex ſit e a ratione qua numerus eſt, aſsignatur arithmetico. inquantum vero magnitudo aſsignatur geometræ, & tam arithmeticus quàm

Margin numbers: 48 (beside "ſapientiã ſimpliciter & proprie dictam…"), 49 (beside "lum. Ex ſupradictis…"), 50 (beside "pientiæ talẽ…").

geometra obligatur ſeruare cancellos ſuos,nec trãſgredi debet.Tunc enim tranſiret de ſubiecto in ſubiectum:& de genere in genus:& ſic permiſcerentur omnes ſcientiæ. Sed primus philoſophus per omnia principia,& vnamquanque ſcientiam diſcurrere poteſt,& probare ea quæ à tali ſcientia quorum illa ſunt principia probari non poſſunt,merito ſapiẽtia prima princepsque omnium ſcientiarum dicitur à philoſopho:& diſtinguitur ab intellectu & ſcientia, quia intellectus vt intellectus non facit ea quæ diximus: nec ſcientia vlla,vt patet ex dictis.Accedit præterea ꝙ ſapientia conſiderat ſubſtantias ſeparatas à materia ea ratione qua ſeparatæ ſunt.& probat de iis quaſdam proprietates quæ competunt eis per ſe:& hoc etiam diſtinguitur ab intellectu & ſcientia.Notandum quòd ſapientia dicitur caput habens à philoſopho. quod duobus modis intelligi poteſt,aut reſpectu ſui,quia ipſa ſumit principia prima in ſua maxima latitudine,& communitate,vt de quolibet affirmatio,& negatio·& cætera,& non reſtringitur neceſſario ad aliqua principia determinata vt aliæ ſcientiæ:quæ ſi ſumunt principia communia contrahunt ipſa, & accommodant ſubiecto ſuo,vt ſi ab æqualibus æqualia demas,& cætera. Geometra magnitudinibus,Arithmeticus numeris accommodat iſtam communem dignitatem: ac ſapientia primaque philoſophia ſumit principium illud primum cum omni latitudine, ſcilicet de quolibet affirmatio & negatio,quod eſt dignitas maxima,& caput omnium dignitatum.Verſatur etiã circa ſubſtantias ſeparatas & ipſum deum,qui eſt cauſa omnium à quo tanquam à capite omnia profluũt. Quare ſapientia quæ circa contemplationem eius verſatur,iure appellari videtur caput habens. Alio modo dici poteſt caput habens reſpectu aliarum ſcientiarum,quorum principia probat, & continet quaſi caput cuiuſlibet ſcientiæ:ideo vt ſupra diximus in reſolutiuis poſterioribus prin

56 ceps à philoſopho appellatur & domina ſcientiarum.Cum autem dicit,[EORVM quæ honorabiliſsima ſunt,]Intelligi poteſt aut reſpectu concluſionum aut principiorum,vel etiam ſubſtantiarum ſeparatarum.De quibus nulla alia ſcientia contemplatur, & eſt nobiliſsimum ſubiectum ſapientiæ,de quo ſapiens poſt omnia alia tractat tanquam de rebus omnium ſupremis.De noſtra autem theologia quæ ſumma eſt omnium facultatum, & ſcientiarum, tempus dicendi non eſſe videtur. [PER abſurdum eſt autem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli:in qua affert differen-

51 tiam inter ſapientiam,& prudentiam, quia multi confundebant hos habitus mentis,putãtes eſſe idem.Probat autem differentiam illorum ſex rationibus:ſed primo affert quod ſcientia non eſt facultas ciuilis,affert inquam hanc ſententiam tanquam notam,quia patet cum altera ſit circa neceſſaria,altera circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & exinde probat quòd ſapientia non eſt prudentia ſex rationibus.Prima ratio,Si prudentia eſſet idem quod ſapientia, tunc prudentia eſſet habitus præſtantiſsimus omnium habituum mentis.Conſequens abſurdum,ergo & antecedens. Patet ratio,quia ſi prudentia,& ſapientia eſſent idem,quicquid competeret ſapientiæ,competeret etiam prudentiæ: ſed ſapientiæ competit,vt ſit habitus exactiſsimus,& pręſtantiſsimus omnium.ergo competeret etiam ipſi prudentiæ.ſed hoc eſt abſurdum, niſi iam homo circa quem verſatur prudentia,eſſet nobiliſsimum omnium entium mundi, quod non concederet philoſophus,quaſi dicat:Si homo eſſet nobiliſsimum omnium entium quæ ſunt in mundo,tunc prudentia eſſet nobiliſsimus omnium habituum ratione nobilioris ſubiecti,quia verſatur circa ea quæ ſunt hominis, & circa humana bona: at homo non eſt nobiliſsimum omnium entium mundi: ergo nec prudentia erit nobiliſsimus habituum omnium. quòd autem homo non ſit nobiliſsimum entium probatur, quia ſecundum nonnullos philoſophos ſiue cælum orbéſque cæleſtes ſumeres,dicerent eſſe nobiliora entia, cum ea ponant animata nobilioribus animabus, quod eſt contra fidei veritatem,ſiue ſumeres ſubſtantias ſeparatas,quæ ſunt nobiliores,quam homo:circa quas eſt ſapientia,& non prudentia,cum prudentia ſit circa humana.Verum de mundo ſecundũ veritatem fidei noſtræ quæ tenenda eſt, dicendum eſſet quòd homo eſſet nobilior eo inquantum deus ita inſtituit vt eſſet propter hominem ipſe mundus,& etiã omnia alia inferiora,in quibus omnibus referimus nos ad ſacrorum ſententiam.Sed philoſophus ipſe hoc medio oſtendere

52 videtur quòd ſapientia non eſt prudentia. Secunda ratio. [QVOD ſi ſanum quidem.] Affert ſecundam rationem hoc pacto, Illi habitus inter ſe differunt,quorum alter verſatur circa ea quæ ſunt eadem apud omnes:alter circa ea quæ vario modo ſe habent: ſed ſapientia verſatur circa ea quæ ſunt eadem apud omnes,& prudentia minime:ergo ſapientia differt à prudentia. Ratio patet,& minor probatur à philoſopho, quia album,& rectum quæ conſtant natura,& eorum cognitio ſemper eſt idem, & ſcientia eſt de his quæ ſunt ſemper eadem,& multo magis ſapientia, verum bona humana circa quæ verſatur prudentia varia ſunt, & varia eſt prudentia ob hanc rerum varietatem. Quinetiam ſolemus quædam animalia bruta, & beſtias appellare prudentes, ſimilitudine quadam,quia prouident circa ea quæ ſibi ſunt bona:ſed cum aliud ſit ſanum & bonũ piſcibus,aliud aliis animalibus:ideo alio modo dicemus formicam eſſe prudentem, alia ratione vulpem,alia apes:& ſic de aliis brutis,quæ,& ſi non habeant vere prudentiam, affert tamen iſtã ſimilitudinem philoſophus, vt oſtendat prudentiam variari ex diuerſitate bonorum circa quæ verſatur.[SANVM ac bonum.] Quæ diuerſa ſunt apud diuerſa.[CONSTITERIT autem

52 non eſſe.]Hæc eſt alia ratio profluens ex dictis:ſed ſumit in ea non ſolum prudentiam, ſed etiam

53 facultatem ciuilẽ,& probat quòd ſapiẽtia differt ab illis hoc pacto,Si prudẽtia & facultas ciuilis

eſſet idem cum ſapientia:tunc ſapientia non eſſet vna atque eadem,ſed plures. Sed conſequens falſum,ergo & antecedēs.Patet ratio,quia diuerſæ ſunt reſpub.diuerſa ſunt commoda, bonaque animalium.quòd ſi ſapientia eſſet circa hæc,non eſſet vna atque eadem,quemadmodum eſt. Nã iſtorum eſt alia atque alia facultas,niſi ſit vna omnium facultas medendi: at etiam medicina nō eſt vna,cum alia ſint ſana homini,& bona,alia brutis:quare ſapientia nullo pacto erit prudentia ciuiliſq; facultas:quanquã hæc proprie nō verſentur,niſi circa humana bona,quæ tamen poſſunt aliter ſe habere vt ſæpius diximus.Poſt hæc philoſophus videtur excludere obiectionem quandam,quia poſſet aliquis dicere ſapientiam eſſe idem cum prudentia, & facultate ciuili, quia ſapientia eſt præſtãtiſsimus habitus omnium,& ſimiliter prudentia facultaſque ciuilis. Probatur quia homo eſt præſtantiſsimum animalium:ergo facultas quæ eſt circa hominem erit nobiliſsima omnium,& ſic erit idem cum ſapientia.Ad hoc videtur dicere philoſophus quòd & ſi homo ſit præſtabiliſsimum animalium omnium quæ ſunt in hoc mundo,tamen ſunt aliæ quædam res præſtabiliores in ratione rerum vt ipſe dicit:ergo prudentia facultaſque ciuilis non erit habitus præſtantiſsimus:ſed ipſa ſapientia quæ verſatur circa ſubſtantias ſeparatas,& nobiliora ſubiecta. & ſic rurſus affert definitionem ſapientiæ,ſcilicet,[SAPIENTIAM ſcientiam eſſe & intelle- 54
ctum eorum quæ,&c.]Earum quæ natura ſunt præſtantiſsimæ vt patet in textu. [QVAPRO- 55
PTER Anaxagoram.]Affert rationem ad idem probandum quòd ſapientia non eſt prudentia hoc pacto, Prudentia verſatur circa res humanas,ſapientia non verſatur circa res humanas:ergo ſapientia non eſt prudentia.Probat hoc ex ſigno, & communi ſermone hominum, qui appellabant Anaxagoram,Thaletem,& alios huiuſmodi homines ſapientes,non autem prudentes,quia negligebant propria commoda,& rem familiarem vt inquirerent res altiſsimas, & arcana naturæ.Vnde illud Ciceronis de Democrito,patrimonium inquit neglexit,agros deſeruit incultos, quid quærens aliud niſi beatam vitam?quam & ſi in rerum cognitione ponebat,tamen ex illa inueſtigatione naturę cōſequi volebat,vt eſſet bono animo.Id enim ille ſummum bonum ἐνθυμίαν, καὶ ἀθυμίαν infra appellat,id eſt,animum terrore liberum.Notandum quòd multum intereſt inter ſapientiam & prudentiam:tamen eſt etiam aliqua ſimilitudo:quia ſicut ſe habet ſapientia,reſpectu omnium ſcientiarum:ſic prudentia reſpectu virtutum moralium.Nam omnis ſcientia accipit principia ſua probata iam à ſapientia:eſt igitur ſapientia princeps, & obtinet locum architecturæ reſpectu aliarum ſcientiarum:ſimiliter prudentia habet principia omnium rerum agendarum cum ſit recta ratio,quæ ponit in mediocritate ipſos affectus,& operationes eorum:habet igitur & ipſa prudentia locum architecturæ reſpectu omniũ virtutũ moraliũ. ideo philoſophus probat multis rationibus iſtas virtutes nō eſſe idē, vt patuit & patebit.[PRVDENTIS enim 56
hoc maxim.]Quinta ratio.Prudentia verſatur circa ea de quibus eſt conſultatio, & finis bonus agendus:at ſapientia non verſatur circa talia: ergo ſapientia non eſt prudentia. Poſt hæc affert quandam proprietatem prudentis,ſcilicet quòd maxime eſt opus prudentis bene cōſulere vt patet in textu.[NEQVE prudentia eſt vniuerſalium ſolum.] Sexta ratio. Sapientia eſt tantum de 57
vniuerſalibus,prudentia non eſt tantum de vniuerſalibus,ſed etiam de ſingularibus:ergo prudentia non eſt ſapientia.Maior eſt clara,quia tam intellectus quàm ſcientia eſt tantum circa vniuerſalia,ergo ſapientia quæ eſt ſimul ex vtriſque conſtans,erit ſolum circa vniuerſalia, Minor probatur à philoſopho.Nam prudentia eſt vniuerſalium,quia in rebus agēdis ſunt principia vniuerſalia de quibus nulla alia virtus conſiderat quam prudentia: conſultat etiam prudens vtrum ſit facienda pax.Vtrum magiſtratus ſint electione conſtituendi,& alia huiuſmodi. Verum non ſolum eſt vniuerſalium,ſed etiam ſingularium,quia ipſa eſt principium agendi dicit philoſophus. omne autem agendi principium verſatur circa ſingularia, quia vniuerſale non poteſt agi à nobis:fiunt autē à nobis res ſingulares,id eſt hæc vel illa vt experiētia percipi poteſt.[QVAPRO- 58
PTER & neſcientes.]Ad eam rationem confirmandam affert philoſophus quoddam exemplũ experientia ſumptum,ex quo patet quòd prudentia magis eſt circa ſingularia quàm vniuerſalia: cum ſint nonnulli qui non habent cognitionem in vniuerſali, & ſunt efficaciores in agendo, quam ii qui tantum ſunt ſcientes in vniuerſali. Et affert exemplum in medicina, vbi eſt quoddam vniuerſale principium,ſcilicet quod leuia ſunt ſana, & facilis digeſtionis:alia eſt particularis propoſitio quòd carnes auium ſunt leues & ſalubres, ille qui habet propoſitionem vtranque ſciet curare ægrotum aliquem melius,quàm ille qui habet vniuerſalem tãtum, vel particularem tantum:at ille qui habet vniuerſalem tantum, nullo modo curabit: ſed qui habet particularem ſolum melius inducere poteſt ſanitatem quàm ille qui habet tantum vniuerſalem. Vnde in primo inquit philoſophus, neque enim iſto modo ſanitatem conſiderare videtur medicus, ſed hominis ſanitatem, immo forſitan huius:nam ſingulis medetur in ipſa,igitur prudentia ita fit quòd oportet prudentem complecti vtrunque: tamen ſi alterum eligendum ſit ſumere potius oportet particulare, quia eſt magis accommodatum ad actionem, & hoc habens aptior erit ad agendum. Et cognitio illa vniuerſalis videtur ordinari ad ſingularem, & ad ipſam actionem vt experientia patet.[QVARE vtranque.]Affert philoſophus vnum correlarium,& documentum 59
ortum ex dictis,ſcilicet quòd oportet eum qui futurus ſit perfecte prudēs cōplecti vtranque co-

gnitionem, quòd si altera sit tantum eligenda magis expetenda est particularis quàm vniuersa-
60 lis, quia erit aptior ad agendum. [FVERIT autem quædam.] Affert philosophus aliud correla-
rium siue obortum, scilicet quòd cum prudentia sit tam vniuersalium quàm singularium, erit a-
liqua prudentia quæ subire videtur rationem architecturæ, & præsidentis, vt in ædificando fie-
ri solet: aliæ vero erunt subeuntes rationes earum artium quæ subiiciũtur architecturæ. Nec est
absurdum vt subeat diuersas rationes, cum multifariam dicatur vt apparebit in sequẽti capitulo.

De partibus prudentiæ. *Cap. VIII.*

T qui ciuilis facultas, & prudentia idem est habitus, esse ta-
61 men ipsarum non idem est. Eius autem quæ in ciuitate ver-
62 satur, ea quidem (quæ est vt architectura) prudentia, legum
est ferẽdarum facultas. Quæ vero in singulis versatur: ciuilis
nomine communi vocatur. Hæc autem est actiua, & deliberatiua. De-
cretum enim in actionem venit vt vltimum. Iccirco rem ciuilem hos so
los gerere dicunt. Hi nanque soli agunt: perinde atque ii qui suis mani-
bus artis conficiunt opus. Videtur autem ea maxime prudẽtia esse: qua
sibiipsi quispiam vni quærit ac prospicit bona. Atque hæc ipso commu-
ni nomine prudentia nuncupatur. Illarum autem alia gubernandi rei fa
miliaris: alia ferendarum legum facultas, alia ciuilis vocatur. Atque hu-
ius alia est deliberatiua, alia iudicialis. Cognitionis igitur quædam spe-
63 cies fuerit: * ea quæ bona sunt sibi scire. Sed magnam differentiam ha- ὧ δ' αὐτὸν
bet. Atque qui sciũt ea quæ sibiipsis sunt bona, in illisque versantur, pru εἰδέναι.
dentes esse videntur: ciuiles autem negotiosi. Quapropter & Euripides
dixit, Qui nanque prudens sum: negotio sine Licebat inter milites cui
viuere: Aequamque partem habere, cunctis ex bonis. Quærunt enim
quod sibiipsis est bonum, & hoc arbitrantur esse agendum. Ex hac igi-
tur opinione est ortum, prudentes hos esse. & tamen proprium vniuscu
iusque bonum, non est fortasse sine rei familiaris gubernatione, at-
64 que ciuilis. Præterea enim quonam modo sua cuiusque administranda
65 sit res, non est manifestum, atque considerandum est. Indicatur id quod
dicitur illo signo. Geometræ enim iuuenes, & mathematici, ac sapiẽtes
in talibus fiunt: prudentes autem fieri non videntur. Causa autem est,
quòd & singularium rerum est ipsa prudentia: quæ quidem per experiẽ
66 tiam notæ fiunt. Iuuenis autem non est expertus. Experientiam enim
67 temporis efficit longitudo. Nam & hoc quispiã considerauerit: cur puer
mathematicus quidem fieri potest, sapiens autem aut naturalis non po-
test? An quia mathematica quidem sunt per abstractionem: horum vero
principia, experientia innotescunt? & hæc quidem adolescentes nõ cre-
68 dunt, sed dicunt: illorum autem definitiones non sunt obscuræ? Præterea
69 peccatum quod fit in consulendo: aut circa vniuersale, aut circa singula-
re fieri solet: ignorare nanque quispiam potest, aut omnes aquas ponde-
70 rosas esse prauas, aut hanc ponderosam esse. Prudentiam autem nõ esse
scientiam patet: est enim (vt dictum est) ipsius extremi. Tale enim id,
quod cadit in actionem, opponitur igitur intellectiui. Hic enim est ter-

minorum,quorum ratio non est. Hæc autē est vltimi cuius non est sciē- 71
tia,sed sensus:non propriorum quidem,sed qualis est is quo sentimus id 72
quod vltimum in mathematicis est triangulum esse. Stabitur enim & ibi,sed hic prudentia magis est sensus:illius autem est alia species.

Commen.

ATQVI ciuilis facultas & prudentia.]Hoc est sextum & vltimum capitulum huius secū- 61
di tractatus,in quo postquam declarauit quinque habitus sibi propositos qui sunt intellectiui:nunc sumit ipsam prudentiam, vt eam latius declaret:cum velit eam esse vel ab ea profluere rectam rationem gubernatricem omnium virtutum moralium, eamque distinguit in suas partes subiectiuas.Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis patebunt.In prima igitur dicit philosophus quòd ciuilis facultas,& prudentia est idem habitus re,& subiecto,non tamen sunt idem ratione,sed differunt.hoc in multis fieri videmus sicut ascensus, & descensus:concauum & conuexum in circumferentia,& alia similia:quæ re, & subiecto idem sunt,differunt tamen ratione.Eodem pacto prudentia,& ciuilis facultas idem est habitus : differunt tamen ratione . nā talis habitus dicitur prudentia ea ratione qua est principium agendi bona ad seipsum.Ciuilis vero facultas ea ratione qua est principium agendi bona erga plures,præsertim in repub.& similem rationem videntur habere inter se prudentia,& facultas ciuilis: vt habent virtus tota,& iustitia legitima. Est enim vtraque , vt in quinto iniquit philosophus , eadē re,sed ratio non est eadem:sed vt est ad alium,est iustitia , vt talis est habitus,simpliciter virtus: ita est de prudentia & facultate ciuili.vtraque enim est habitus agendi cum vera ratione circa humana bona:vtvero talis est habitus ad seipsum & ad vnū,dicitur prudētia:vt vero ad aliū,& ad plures dicitur ciuilis facultas,& sic differunt ratione,& ex parte vsus, vt manifestius apparebit infra.[EIVS autem quæ circa ciuitatem.]Cum igitur iste habitus prudentiæ aut sit ad seipsum,
& dicatur prudentia, aut sit ad plures versantes in ciuitate,& hæc dicatur ciuilis: nunc philoso- 62
phus subdiuidit istam prudentiam ciuilem,dicendo quòd eius prudentiæ ciuilis quædam est facultas ferendarum legum,quæ præsidet aliis partibus prudentiæ, & obtinet locum architecturæ,quædam alia est quæ versatur circa singula ciuitatis,vt ius dicendo,& decreta agendo , & dicit quòd solet appellari à communi nomine ciuilis facultatis,sub qua est:& ad eam pertinet non condere leges,quia id est munus ciuilis architecturæ:sed agere & decernere circa singula reip. Nam decretum vt ait philosophus,quod est huius prudentię cadit in actionem vt vltimum. Primo enim fit consultatio,deinde electio,postea decretum:demum executio . Consultatur vtrum Carthaginem sint mittendi legati an nō:deinde eligitur ex iis duobus alterum,veluti quòd sunt mittendi:deinde decernitur,& fit decretum vt mittantur legati,quod est vltimum pręcedentiū, & cadit in actionem,vel decernitur de aliqua controuersia.& addit philosophus quòd ii qui habent hanc prudentiam ciuilem versantem circa singula,dicuntur soli remp. administrare , quales videntur esse magistratus,qui ius dicunt,& de controuersiis decernunt, secundum quæ præcipiuntur à legibus,vel in senatu decernunt hoc vel illud agere.at prudentia illa ciuilis legum ferendarum prouidere videtur in vniuersali ferendo leges,& propterea tales conditores legū videntur potius vt architecti iubere ex legibus quæ agēda sunt quàm ipsi agere.hi autē secundi veluti manuales vt ita loquar artifices respectu architecti,videntur esse quasi ministri legū exequēdo ea quæ præcipiuntur à legibus,circa singula nūc decernēdo,nunc iudicādo & in singulis mēbris rēpub.administrādo:ideo talis prudētia ciuilis dicitur actiua,& deliberatiua à philosopho: illa vero prudentia architectonica totū corpus ciuitatis respiciēs quasi ipsius nauis optima gubernatrix sedet in puppi clauū tenens,& præcipit per leges quid agendū sit,sic igitur duplex est prudentia ciuilis:vna architectonica , legū,vt ita loquar,cōditrix:alia actiua,& deliberatiua quę appellari solet cōmuni nomine ciuilis.at illa quæ est sui ad seipsum qua antea,& in principio ratiōe diximus differre à ciuili facultate,cōmuniter & præcipue solet appellari prudētia:quasi homines cū appellant aliquem prudentē,intelligere videntur eum qui bene procurat circa ea quæ sibi sunt bona.Post hæc philosophus resumit illā facultatem ciuilē,& diuidit eam trifariam, addendo vnū mēbrū cuius antea nō fecit mentionē.Dicit enim ꝙ alia est peritia rei familiaris gubernādæ,alia cōditrix legū:alia ciuilis.i.actiua & deliberatiua: vel alia deliberatiua alia iudicialis.Verū prudentia illa quę versatur circa priuata cōmoda erit quædā species cognitionis:sed tamen diuersa ab illis aliis,& magnam differentiam habet , cum hæc cognitio sit circa propria & priuata:illa vero circa communia.Ideo dicit quædam species quasi sit prima diuisio talis,alia propria,alia communis:& hæc postea communis continet alias species vt colligitur ex textu philosophi.Verum pro maiori declaratione huius partis,vt magis distincte appareat diuisio philosophi quæ quoquo modo videtur confusa:procedemus per bimembrem diuisionem,vt innuitur à philosopho.Sumatur igitur prudētia quæ possit diuidi in suas partes,vt cōmunis conceptus,hoc

pacto.Prudentia alia est vnius ad seipsum quæ præcipue appellari solet nomine prudentiæ: alia
est ad plures,tunc vltra illa quæ est ad plures,aut est ad plures vt in domo,& hæc dicitur pruden
tia rei familiaris:aut est ad plures in ciuitate quæ dicitur prudentia ciuilis. Rursus prudentia ci-
uilis,aut est circa ferendas leges,quæ dicitur vt architectura iudicialis,aut circa singulas res ge-
rendas reipub.quæ cum non habeat aliud nomen sumit nomẽ generis,& ideo appellatur ciuilis:
& hæc rursus,aut est deliberatiua,aut iudicialis,& qui ea vtuntur dicuntur subire vicem eorum,
qui obediunt architectis.Nam illa quæ est circa ferendas leges præsidet omnibus agentibus rẽ-
pub.& versantibus circa singula,quæ aut decernuntur,aut iudicantur: præsidet inquam præci-
piendo omnibus aliis facultatibus quæ requiruntur ad gerendam conseruandamque rempub. &
hæc correspondere videntur iis quæ in principio ethicorum dixit philosophus. Atque vide-
bitur inquit eius esse profecto, quæ maxime dominatur: maximeque rationem subit archi-
tecturæ.Talem autẽ sese offert ipsa ciuilis facultas:hæc enim & quas sciẽtias in ciuitatibus esse,
& quales quenque discere & quousque oportet,instituere solet:eas præterea facultatũ,quæ sum-
mis afficiuntur honoribus,vt rem militarem,rem familiarem & oratoriã artem huic subesse fa-
cultati videmus.cum igitur & his & cæteris actiuis scientiis hæc vtatur,& leges ferat atque in-
stituat,&c.Ex quibus colligitur ꝙ optimi,& prudentissimi gubernatoris reipub. præclarissimũ
munus est bonis legibus instituere ciuitatẽ:& hæc species facultatis prudentiæque ciuilis inter
alias facultates actiuas veluti architectura quædã eminere videtur,vt patet ex dictis philosophi.
63 [ATQVE qui sciunt ea quę sibiipsis sunt bona.]Hæc est secunda pars huius capituli:in qua phi
losophus affert quandã communem opinionem vulgi circa prudentiam.Deinde eã refellit. Di-
cit enim quòd homines vulgo communiter appellare solent eos prudentes qui sciunt commoda
propria.eaque procurant quæ ad se pertinent posthabita cura aliorum.Viros autem vacãtes rei-
pub.negociis non prudentes,quia vidẽtur negligere propria,& curare aliena:sed negociosos ap-
pellant,& ad hanc vulgi opinionem probandam affert auctoritatem Euripidis,qui inducit Phi-
loctetem quendam respondẽtem cuidam,qui eum interrogabat quonam pacto fuisset deceptus
à Pyrrho cum esset prudens,& Philoctetes respondet,quo nam modo ego sum prudẽs?cum mi-
hi liceret sumere stipendium inter cæteros milites sine cura alieni negocii, & ego reliqui om-
nia propria cõmoda,& adiuui gubernationẽ exercitus,procurãdo aliena negocia?sic enim euasi
non prudens,sed negociosus,& loquitur secundum opinionem vulgi:ideo post hæc addit philo
sophus ꝙ ii dicuntur prudentes vulgo,qui quærunt priuatum bonum,& commodum, & id agẽ
dum putant posthabitis cęteris.Notandum ꝙ prudentia diuiditur in eam quę est sui ad seipsum,
& in eam quæ est ad plures:quòd si vulgus vtranque appellaret prudentiam, & magis publicam
quàm priuatam,bene sentiret:sed cum illam quæ est sui ad seipsum tantum appellet prudentiam,
aliam vero excludat,ideo refellitur à philosopho, & simul confirmatur diuisio superius allata,
quòd vtraque est prudentia,& habitus idem re,differt tamẽ ratione:quia alia est ratio eius vt est
ad vnum,alia vt est ad plures,& cum vterque sit habitus agẽdi cũ vera ratione: loquimur enim
de vera prudentia,tamen præclarior est idem habitus vt est ad plures: quàm ea ratione qua est
ad vnum tantum,vnde in primo philosophus inquit. Quanquam enim vnius hominis idem &
ciuitatis est bonũ,ciuitati tamen comparare conseruareque bonum maius perfectiusque esse vi-
detur,ex quibus patet ꝙ præclarius est cõsulere communi bono quàm proprio.Quinetiã ipsum
proprium tunc vere adesse videtur,cum est coniunctum cum communi bono familiæ & ciuita-
tis.[ATTAMEN proprium vniuscuiusque bonũ.]Hac in parte refellit opinionẽ vulgi existi-
mantis eos tantum esse prudentes,qui suis commodis,& bonis consulunt: communia vero pro-
curãtes esse negociosos.dicit ergo philosophus quod nõ est sicut opinatur vulgus, quia propriũ
cuiusq; hominis bonum non est sine gubernatione rei familiaris & ciuilis:& hoc potest duplici
ter intelligi:primo modo quia cognitio rerũ spectantiũ ad seipsum,non erit in prudente sine co
gnitione rei familiaris & ciuilis. Oportet enim vt qui debet scire res vere vtiles & bonas sibi:
sciat ea quæ sunt vtilia,& bona rei familiari & publicæ.Alio modo intelligi potest, ꝙ bonũ cu-
iusq; non est sine bono familiari,& ciuili:quia homo est animal sociale,nec solus videtur viuere
humana vita,sed alia quadam vita vt alibi ostẽdit:sed in vita sociali nõ videtur aliquis vere esse
prudẽs erga seipsum,vt percipiat perfecte ea quæ sibi sunt bona sine prudẽtia familiari & ciuili.
[PRAETEREA enim quonã pacto.]Alia ratio qua dicit ꝙ illa opinio vulgi non est vera,quia
64 non apparet quomodo aliquis possit gubernare rem suã sine cognitione rei familiaris & ciuilis:
sed obscurũ esse videtur sine tali notitia.Quare gradus vidẽtur esse in ipsa prudẽtia. Et summus
est illius qui versatur circa gubernationẽ reipub.sine qua non videtur quis perfecte gubernare
65 rem priuatã,neq; perfecte rẽ propriã agere nisi sit cũ publico bono cõiuncta. [INDICATVR
id quod dicitur.]Alia ratio qua ꝓbat per quoddã signum sententiã suam contra opinionem vul-
gi,præsupponendo ꝙ ille est prudens qui habet experientiam rerum singularium quæ pertinent
ad vitam humanam.Tunc vltra ille est prudens qui scit res singulas pertinentes ad vitã humanã.
sed res familiares & ciuiles pertinent ad vitam humanã:ergo ille est prudẽs qui habet cognitio-
nem rerũ familiarum atque ciuiliũ:Patet ratio ex probatione philosophi,qui dicit ꝙ fieri potest
vt iuuenes sciant res mathematicas,& in his esse sapientes:prudentes autẽ esse non possunt:quia

prudentia non solum est vniuersalium,sed etiam singularium:quorum cognitio experientia in-
diget & tẽporis longitudine.Quæ non possunt euenire iuueni:est enim rudis vt inquit in pri-
mo, experientiamq; non actuũ vitæ.Oportet igitur prudentem peritiam habere rerum singula
riũ.Singulæ autem res sunt,non solum quæ pertinent ad vnum,sed etiã quæ pertinent ad rem fa
miliarẽ atque ciuilẽ.[SINGVLARIVM.]Non solũ vniuersalium.[NAM & hoc.]Ex dictis vi 66
detur oriri dubitatio,quã philosophus affert & soluit.Quæritur.n.vnde sit cur puer potest fieri 67
mathematicus,non autẽ sapiens.i.primus philosophus neq; naturalis philosophus . Et affert po-
stea solutionem ꝙ ideo fit,quia principia mathematica vel res mathematicę sumuntur per abstra
ctionẽ.Principia primæ philosophiæ , & etiam naturalis innotescunt sensu vel experientia quæ
longo tempore indiget.Mathematica vero non indigent experientia,quia eorum principia sunt
definitiones rerum quæ abstrahuntur à singularibus,& non indigent experientia. Ex quo patet
ꝙ fieri mathematici possunt nõ autem primi philosophi neq; sapientes,neq; naturales:neque ob
eandem causam prudentes vt supra ostendit.[HAEC non credunt].s.principia naturalis & pri- 68
mæ philosophiæ.[SED dicuntur.].s.vt audiunt ea referunt,non autẽ credunt, quia non habue-
runt experientiã.[NON sunt obscuræ.]Cognitis enim terminis facile percipiũtur, & præ se fe
runt res mathematicæ magnam euidentiã.Sunt enim vt ille inquit,in primo gradu certitudinis.
Notandũ ꝙ bene philosophus attulit hic istas tres species scientiarũ quæ oriuntur à triplici ge-
nere rerum.Quædam enim sunt in materia,vt naturales,quædã seiũctæ à materia,vt metaphysi
cæ,quædã mediæ vt mathematicæ.Istæ autẽ res cognoscuntur per principia sua:principiorũ au-
tem naturaliũ perceptio fit aut sensu & inductione,quæ experientia indiget: sic etiam principia
mathematicæ.Mathematica vero principia cognitis terminis habentur per abstractionem quam
facere possunt pueri,abstrahentiũ non est mẽdaciũ vt inquit philosophꝰ.[PRAETEREA pec 69
catũ.]Affert quartã rationẽ ad probandã sententiam suã contra opinionẽ vulgi hoc pacto:si pru
dens errare non debet in consultando,oportet eũ singula scire in re familiari atque ciuili:at pri-
mũ est.ergo & secundũ.patet ratio,quia prudens est qui non errat in cõsultando,& oportet vt ha
beat notitiã non solũ in vniuersali,sed etiã singulariũ rerum in re familiari & ciuili:quòd si non
habent & sibi proponatur aliquid de re familiari vel ciuili,facile errare poterit quod est contra
prudentem.Et dicit ꝙ potest errare dupliciter,aut circa vniuersale,aut circa singulare vt probat
exẽplo ignorationis de aqua leui & graui.Circa vniuersale enim fieri potest error, veluti siquis
ignoret omnes aquas ponderosas esse prauas:circa singulare vt siquis ignoret hanc esse pondero-
sam,cum sit.& hac similitudine ostendit quomodo potest fieri error circa vtrunque.Ad hoc igi
tur vt prudens non erret debet habere cognitionem rerum tam pertinentiũ ad rem ciuilẽ quàm
familiarem gubernandam:quia ille est perfecte prudens qui scit bene consultare de quauis re
pertinente ad vitam humanam,si sibi proponatur,siue sit de re communi,siue de propria. [PRV 70
DENTIAM autem non esse.]Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus postea-
quam diuisit prudentiam in membra sua, visum est sibi necessarium afferre differentiã inter sciẽ-
tiam, & prudentiam:inter intellectum & etiam prudentiam:quod, & si antea fecisset, tamen post
diuisionem prudentiæ in partes suas hoc congruum videbatur,simul etiam, quia dixerat nuper
quod pueri mathematici fieri possunt, & non prudentes,nec metaphysici,nec naturales , vt om-
nis confusio tolleretur,affert nunc differentiam istam.& primo ostendit quasi aliquid iam quo-
quo modo notum ꝙ prudentia non est sciẽtia hoc pacto.Scientia versatur circa vniuersalia tan-
tũ:prudentia non versatur circa vniuersalia tantũ,sed etiã circa singularia: ergo prudentia nõ est
scientia.Patet ratio,quia prudentia non solum circa vniuersale,sed etiam circa extremum quod
est singulare versatur.Dicitur autem extremum quia descendendo ab vniuersali vltimo loco in-
uenimus :cadit enim in actionem:vnde superius,decretum enim in actionem venit vt vltimum:
quare cum scientia sit tantum circa vniuersale, prudentia vero etiam circa singulare : at vniuer-
sale, & singulare videtur opponi relatiue, & manifeste differre, certe scientia , & prudentia diffe-
runt.[OPPONITVR autem intellectui.] Nunc affert differentiam inter prudentiam, & intel 71
lectum principiorum hoc pacto.Ij habitus distinguũtur qui se habent opposito modo circa sua
obiecta,sed prudentia, & intellectus principiorum sunt huiusmodi, ergo distinguũtur.Ratio pa
tet,quia & si ambo isti habitus sint extremorum:tamen alius.i. intellectus est extremorum quæ
sunt prima ex parte naturæ.i.vniuersalia:alius.i.prudentia est etiã extremi quod videtur primum
ex parte nostra.i.singulare: vnde philosophus in libro posteriorum,Atq; ea quidem ad nos prio-
ra notioráve dico,quę propinquiora sensui sunt. Ea vero simpliciter priora notioráve quæ à sen
su lõgius distant.Sunt autẽ remotissima quidem ea quæ sunt vniuersalia maxime, ꝓpinquissima
vero singularia sunt,atq;hæc inter se opponũtur,&c.Dicit ergo philosophus quod intellectꝰ est
(TERMINORVM).i.principiorũ,siue sint cõplexa vt dignitates,& huiusmodi,siue sint defi
nitiones.Nã taliũ principiorũ nõ est ratio.i.ratiocinatio vel probatio vel definitio. Principia.n. 72
vt antea vidimus,quorũ est intellectus non demonstrãtur proprie ea ratione qua principia sunt,
nec definiuntur iterũ si sint definitiones,quia tunc definitionũ esset definitio.Quare taliũ ter-
minorũ & extremorũ,& principiorũ non est ratio nec etiã scientia proprie dicta.at prudẽtia est
etiã vltimi & extremi cuius nõ est sciẽtia. Tamẽ nõ extremorũ quorũ est ipse intellectus princi-

piorum,sed est non solùm circa vniuersale sibi accõmodatum, sed etiam est vltimi.i. extremi & singularis cuius non est scientia sed est sensus, & non quiuis, quia talis extremi non est sensus.
72 [PROPRIORVM.]i.sensus externus.Nam sensus est duplex,aut externus,aut internus:externus est aut visus,aut auditus, & alij tres quos appellat sensus propriorũ, quia quilibet sensus externus percipit obiectum suum proprium,& non alterius sensus obiectũ:quia visus percipit colorem,& non sonum, auditus sonum, & non colorem;& sic quilibet sensus externus est proprij obiecti. Quare cùm philosophus dicit vltimi.i.ipsius singularis est sensus non propriorum.s.est sensus non externus, sed internus. Sensus etiam interni sunt plures, sed videtur intelligere hic philosophus de cogitatiua potentia quæ in brutis dicitur, non existimatiua vt quidam dicunt, sed alio nomine,quia existimatio est tãquam genus opinionis,& complectitur vires rationales: vnde philosophus in libro de anima.Sunt autem existimationis ipsius hæ differẽtię,scientia videlicet, & opinio,& prudentia,& c.Et hæc non cõpetunt brutis,quare nec existimatio.Nos igitur per hanc vim sensitiuã quæ dicitur cogitatiua in nobis percipimus indiuidua omnium prædicamentorum vt hanc substantiam,hanc vel illam quãtitatem vel aliquam, & in mathematicis triangulum vltimum.i.vltimam figuram.Nam si mente resoluamus figuram multorum angulorum,vt,hexagonum in pentagonum,inde in quadrangulum, demum deueniemus ad triãgulum aliquem,quia non est figura rectilinea duorum angulorum.quare aliquis triangulus vt æqualiter vt indiuiduum vagum percipietur ab ista vi cogitatiua, quæ est præclara potentia sensitiua interna.Nam elicit vt isti aiũt species,& cognitionem specierum non sensatarũ ex speciebus, & cognitione formarum sensatarum:vt amicitiam,inimicitiam,paternitatem,filiationẽ,& alia huiusmodi,quæ dicuntur species non sensatæ,quia non sunt formæ earum sensibiles sensibus externis,vt sunt colorum formę & huiusmodi.Auerrois arabs philosophus commentator,post sensus externos ponit duas potentias sensitiuas,quæ sunt perceptiuæ tantum:duas retentiuas quæ sunt retentiuæ tãtum.Ponit.n.ex templo post quinque sensus externos sensum communem perceptiuum tantum:deinde imaginatiuam retentiuam tantũ,postea cogitatiuam perceptiuam tantum, deinde memoratiuam retentiuam tantũ:post hæc est ipse intellectus qui non ponitur in instrumento corporeo,nec extenditur extẽsione subiecti, & ipse solus percipit vniuersale abstractum ab omnibus conditionibus materiæ,& vtitur omnibus illis potẽtiis sensitiuis vt ministris.Quare cùm philosophus dicit quòd hæc prudẽtia magis est sensus,non intelligit quòd prudentia sit sensus.Nam est in intellectu actiuo in subiecto vt vidimus:sed magis est sensus.i. ipsa prudẽtia vtitur magis hoc sensu quàm alio.s. ipsa cogitatiua vi, quæ immediate videtur ministrare intellectui: præterea is qui deliberat non accipit hoc sensibile sensũ externo, vt hoc album, aut hunc sonum,sed hanc pacem quæ percipitur sensũ interno.i.à cogitatiua potentia.& addit quod illius s. sensus externi est alia ratio,& alia species.s.quam interni. Cogitatiua enim quæ est internus sensus est nobilior externo sensu.Cùm immediate subministret intellectui, & percipiat species non sensatas, quas non percipiunt sensus externi, vt aliquam amicitiam, & inimicitiam, pacem aliquã,& huiusmodi:quæ & si prudentia & ipse intellectus percipiat,& etiam eminentiore modo,vtitur tamen immediate isto sensu interno,id est cogitatiua vi vt ministra.

De bona consultatione. *Cap. IX.*

73 AT vero quærere, ac consultare differunt. Consultare nanque est aliquid quęrere.Oportet autem & de bona consultatione quidnam sit,accipere,vtrum scientia quædam sit,*an opinio, ἢ εὐστοχία
an coniectatio bona : an aliquod aliud genus. Scientia igitur non est.Non.n.de iis quærunt quæ sciunt.At bona cõsultatio quædam
74 est consultatio.Qui verò consultat:quærit,rationémq; subducit. Atqui neque bona coniectatio est.Ipsa nanque sine ratione,& cito fit:ad consultationem verò longum temporis spatium adhibetur. Atque aiunt celeriter quidem deliberata esse agenda, cum mora autem consulendum.
75 Præterea,diuersa sunt: solertia, & consultatio bona. Solertia verò,bona
76 quædam est cõiectatio.*At neque opinio vlla.Sed cum is qui male deliberat peccet, is autem qui bene consultat recte deliberet: cõstat bonam consultationem rectitudinem esse quandam. Non autem scientiæ, neque opinionis. Scientiæ nanque non est rectitudo : quippe cum neque peccatum sit.Opinionis verò rectitudo, veritas est. Et insuper determi-

οὐ δὲ δὴ δόξα ἡ εὐβουλία οὐδεμία.

natũ iam eſt id omne, cuius eſt opinatio. at verò neque ſine ratione eſt
ipſa conſultatio bona, deficit ergo à mente. Hęc.n. nõdum eſt enuncia-
tio. Etenim opinatio nõ inquiſitio: ſed quædam iam enũciatio eſt. Qui 77
verò conſultat ſiue bene ſiue male cõſultet: quęrit aliquid, rationémque
ſubducit. Sed ipſa cõſultatio bona: conſilij quædam eſt rectitudo. Qua-
propter quærẽdum eſt primum quidnam ſit conſilium: & circa quid ip- 78
ſum verſetur. Cum verò multipliciter rectitudo dicatur: conſtat non o-
mnem rectitudinẽ, bonam cõſultationem eſſe. Incõtinens.n. & prauus
id quod videre proponit attinget cogitãdo rationémque ſubducendo.
Quare recte quidem cõſultabit. Malum autẽ magnũ, exiſtimabit. Bene 79
verò conſultaſſe, bonũ quoddam eſſe videtur. Talis.n. rectitudo cõſilij,
qua bonum quiſpiam aſſequi poteſt, bona eſt cõſultatio. At poteſt quiſ- 80
piam & hoc ratiocinatione falſa attingere: atque id quidẽ quod facere
oportet, aſſequi, non autem per quod oportet, ſed falſus medius termi-
nus eſſe poteſt. Quare nec ipſa bona eſt cõſultatio, quia quiſpiam adipi- 81
ſcitur quidem id quod oportet: non tamen per quod oportet. Præterea
fieri poteſt, vt alius longo deliberans tempore id cõſequatur: alius cito.
Igitur nec illa bona eſt conſultatio: ſed eadem rectitudo bona eſt con-
ſultatio, qua quiſpiam ratione conducentis aſſequitur, quod oportet, &
vt oportet, & cum oportet. Inſuper fit vt & abſolute quiſpiam bene con 82
ſultet: & ad aliquem finem. Atque bona quidem cõſultatio abſolute eſt
ea: qua ad eum finem qui eſt abſolute finis pergitur recte. Quædam au-
tem ea, qua ad aliquem finem. Quod ſi bene cõſultare prudentum eſt: 83
conſultatio bona rectitudo eſt ea, qua ratione conferentis ad aliquem
pergitur finem, cuius ipſa prudentia eſt exiſtimatio vera.

Commen.

AT VERO quærere ac conſultare differunt.] Hic eſt tertius tractatus huius ſexti libri, in quo poſteaquã declarauit quinque habitus intellectiuos, dixítq; plura de ipſa prudentia, diuidendo eam in membra ſua: nunc declarat quaſdam aptitudines ſiue habitus qui cum recti ſunt videntur, coniungi cum ipſa prudentia, & ad eam redigi, vt bona cõſultatio, ſagacitas, ſcientia, & huiuſmodi quibus prudẽtia bene producere poteſt ſuas operationes. Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula. In primo docet quid ſit bona cõſultatio. In ſecũdo quid ſit ſagacitas. In tertio quid ſit ſcientia. Siue.n. ſint vires ſiue aptitudines, ſiue diſpoſitiones prudentiæ, harum profecto cõſideratio pertinet ad locum vbi agitur de prudentia Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ patebunt, ſed ante omnia philoſophus tractaturus de conſultatione oſtendit quòd quærere, & conſultare differunt. quando ſunt aliqua duo quorum alterũ eſt vniuerſalius altero, illa inter ſe differunt. at quærere & conſultare ſunt huiuſmodi, ergo inter ſe differũt. Patet ratio, quia quærere eſt vniuerſalius, cum ab eo non conuertatur eſſendi cõſequentia. Omne.n. conſultare eſt quærere, ſed tamen non omne quærere eſt cõſultare, cum quæramus interdum aliqua de quibus non fit conſultari. Vnde in tertio Ethicorum libro, ſed videtur non omnis perquiſitio eſſe conſultatio: ceu cum mathematici aliquid perquirunt, verum omnis conſultatio perquiſitio eſt, & c. Poſt hæc philoſophus cùm velit definire bonam conſultationem, & inueſtigare genus, & differentias ponendas in definitione, remouet nonnulla ne exiſtimarẽtur eſſe genera eius, oſtendendo quòd non eſt ſciẽtia non opinio neque aliud huiuſmodi. & primo quòd non eſt ſcientia hoc pacto, Scientia non eſt inquiſitio. bona conſultatio eſt inquiſitio: ergo ſcientia non eſt bona cõſultatio: Maior patet. Non enim quærimus de iis quorum ſciẽtiam certitudinémque habemus Nam ſcientia videtur eſſe terminus inquiſitionis: Minor probatur, quia bona conſultatio eſt conſultatio: at conſultatio eſt perquiſitio, & omne conſulere eſt quærere, non autem econtra vt antea percepimus. [ATQVI nec bona coniectatio.] Oſtendit præ- 74

terea quòd bona cõſultatio non eſt bona coniectatio hoc modo.Bona cõiectatio fit ſine diſcur-
ſione, & fit extemplo: at bona conſultatio non fit ſine diſcurſione,& ratiocinatione, ergo bona
conſultatio non eſt bona coniectatio,cum non fiant eadem tẽporis menſura:& bona conſultatio
cum examine fiat vt ita loquar,bona autem cõiectatio non ita.vnde aiunt vt dicit philoſophus,
longo ſpatio conſultandum,celeriter poſtea agendum:& vt inquit ille, vbi conſulueris, mature
75 facto opus eſt,& ſic patet quòd ſunt diuerſa.[PRAETEREA diuerſa ſunt ſolertia.]Probat idẽ
alia ratione,Si bona cõſultatio eſſet bona coniectatio,tunc bona cõſultatio eſſet ſolertia. at non
ſolertia,ergo non eſt bona coniectatio. Sed animaduertendum quomodo valeat iſta argumẽta-
tio,Solertia eſt quædam ſpecies bonæ coniectationis, & videtur eſſe inuentrix medij quod eſt
cauſa coniungendi duo extrema ex quibus oritur concluſio. nam vt dicit philoſophus , in libro
poſteriorum,ſolers videtur eſſe ille qui perceptis extremis acute & celeriter cõiectat medium.
vt ſi videat quis pauperem loquẽtem cum diuite,cõiectat ſtatim illum pecunias quęrere,& talis
coniectatio eſt medij,quod eſt finis,& cauſa ob quam illa duo extrema iunguntur: bona autem
conſultatio eſt medii non eius quod eſt finis,ſed eorum quæ ſunt ad finem. Cùm igitur ſolertia
ſit quædam ſpecies talis bonæ coniectationis,oportet dicere in ea argumentatione ad hoc vt va
leat dicere inquam hoc pacto.Si bona conſultatio eſſet bona coniectatio,tunc eſſet aut ſolertia,
aut aliqua alia ſpecies bonæ coniectationis:at non eſt ſolertia neque alia ſpecies bonæ coniecta-
tionis,ergo bona conſultatio non eſt bona coniectatio. At neque vlla eſt opinio prorſus. Nunc
autem philoſophus dicit bonam cõſultationem non eſſe opinionem,& quia hoc ſatis manifeſtẽ
patet:ideo non probat.Simul etiam quia hoc idem tãgit inferius:probari tamen poteſt hoc pa-
cto,Opinio non eſt inquiſitio:bona cõſultatio eſt inquiſitio,ergo bona conſultatio non eſt opi
nio:præterea opinio eſt aſſenſio firma alterius partis cõtradictionis:bona autem cõſultatio non
eſt huiuſmodi,ergo ipſa non eſt opinio. [SED cum is qui male.]Hæc eſt ſecũda pars huius ca-
76 pituli,in qua poſteaquam declarauit quid non eſt bona conſultatio,nunc declarat quid ea ſit ex
parte generis,hoc pacto.Quicũque recte benéque deliberat id agit rectitudine quadam: at bene
conſultans bene deliberat,ergo bene conſultans id agit rectitudine quadam,ex quo patet quòd
bona conſultatio eſt quædam rectitudo,& ſic habemus genus bonæ cõſultationis.Omnis enim
77 bona conſultatio videtur eſſe rectitudo non autem ecõtra.[QVI bene cõſultat recte deliberat.]
ſ.per bonam cõſultationem,quæ eſt rectitudo quædam vt diximus.[NON tamen ſciẽtiæ neque
opinionis.]Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua philoſophus inuento genere bonæ cõſulta-
tionis,nunc quærit differentias ponendas in eius definitione,& primo oſtendit quòd rectitudo
iſta pertinens ad bonam cõſultationem non eſt ſcientiæ rectitudo, hoc pacto,illius non eſt re-
ctitudo pertinẽs ad bonam conſultationẽ,cuius nullus poteſt eſſe error:at ſciẽtię non eſt error:
ergo ſcientia non eſt rectitudo.Patet ratio,quia ſi ſciẽtia eſſet error non eſſet vere ſcientia men
tis habituum,vt inquit philoſophus in ſecũdo poſteriorũ,quibus verũ perſpicimus,quidam ve
ri perpetuo ſunt vt intellectus, atque ſciẽtia, &c. Deinde oſtendit quòd non eſt rectitudo opi-
nionis hoc pacto:opinionis rectitudo eſt ipſa veritas,ſed bonæ cõſultationis rectitudo eſt cõſi-
lii,ergo non eſt rectitudo opinionis.Item opinio eſt rei iam determinatæ,& firmæ,bona cõſul-
tatio non eſt rei determinatæ,ergo bona conſultatio non eſt opinio,nec rectitudo vnius eſt re-
ctitudo alterius.Item bona cõſultatio non poteſt eſſe ſine ratione.i.ſine diſcurſu:ſed opinio po-
teſt eſſe ſine diſcurſu:ergo opinio non eſt bona conſultatio.& dicit philoſophus quòd deficit à
mẽte.i.ab opinione,quia ipſa eſt ſemper cum diſcurſu,nec eſt adhuc firma, & quærit quid ſit a-
gendum, nec quieſcit donec deliberetur & decernatur. Ideo dicit philoſophus quòd nõdum eſt
enũciatio.i.aut affirmatio aut negatio.ſ.vt dicat hoc eſſe agẽdum vel non eſſe agẽdum,ſed quid
& quonã pacto ſit agẽdum quærit atque diſcurrit. Verum opinio non quærit,ſed de re poſita,&
terminata eſt quædam enũciatio.i.quædam aſſenſio affirmãdi aut negãdi.Dicit ſecum hoc eſſe,
aut non eſſe arbitrãdo.[SED ipſa cõſultatio bona.] Hac in parte philoſophus declarat quòd bo-
77 na cõſultatio eſt rectitudo cõſilii:quod probari poteſt hoc pacto.Bona cõſultatio cum ſit quæ-
dam rectitudo,aut eſt ſcientiæ,aut opinionis,aut conſilii:ſed nec primum,nec ſecundum: reſtat
vt ſit tertium,ſcilicet vt ſit rectitudo conſilii.quod cum ita ſit,videndũ eſt inquit cuius eſt con-
ſilium,& circa quod verſatur,deinde dimittit hoc,quia latiſsime declarauit in tertio,quòd con-
ſilium eſt eorum quæ ſunt ad finem,& quòd de æternis nemo conſultat nec de aliis multis quæ
ibi refert,ſed conſultamus de iis quæ agi poſſunt,& à nobis quidem agi vt ibi patet.[CVM verò
78 multipliciter.] Declarat philoſophus qualis eſſe debeat iſta rectitudo conſilii pertinens ad bo-
nam conſultationem Nam cum multifariam dicatur rectitudo conſilii,primo ex parte finis ſibi
propoſiti.Secundo ex parte mediorum,quibus acquiritur talis finis. Tertio ex tempore,& men
ſura conſultationis.Videndum eſt quas conditiones habere debeat ea rectitudo conſilii,quæ eſt
propria bonæ conſultationis, vt ſuis differentiis ab aliis diſtincta perſpiciatur & complexa affe-
ratur definitio eius.Non enim omnis rectitudo cõſilii pertinet ad bonam conſultationem,nam
aliqua videtur pertinere ad incontinentem, qua dirigendo conſilia ſua conatur attingere finem
aliquem pernitioſum ſibi propoſitum.Talis autem rectitudo conſilii non pertinet ad bonã con-
ſultationem, ſed illa quæ habet ſibi propoſitum bonum finem. Vnde addenda eſt illa particula,

ſcilicet vt ſit rectitudo conſilij circa bonũ finem ſibi propoſitum. [RECTE quidem quia recta 79
poterunt eſſe media.] Propoſitum tamen malum. [AT poteſt quiſpiam.] Addit vlterius aliam 80
conditionem ad rectitudinem conſilii quæ eſt propria bonæ cõſultationis.requiritur enim non
ſolùm vt finis ſit bonus,ſed etiam omnia media,quæ tendunt & dirigũtur ad illum finem. Nam
fieri poteſt vt inquit,quòd aliquis aſſequatur bonum finem,non tamen per decẽtia media.& ibi
videtur eſſe rectitudo conſilii , non tamen pertinens ad bonam conſultationem , cum non ſint
debita media.Nam ſiquis conſilium agat ſuccurrendi amico:propoſitũ tale, & finis videtur eſſe
bonus,tamen ſi quærat furãdum eſſe vt ei ſubueniat,non erit hoc bene cõſultare.Vis enim pru-
dentiæ eſt vt bono propoſito fine,media honeſta inueniat ad talem finem cõſequendum.Ratio-
cinatione falſa: quaſi dicat quòd ſimile ſit in rebus agendis, vt in ſpeculandis, & ſyllogizando.
Veluti quòd non ſolùm ex veris,ſed etiam ex falſis poteſt fieri concluſio vera ex forma ſyllogiſ-
mi,hoc pacto.Omnis lapis eſt riſibilis.Omnis homo eſt lapis:ergo omnis homo eſt riſibilis.Hic
propoſitiones præmiſſæ ſunt falſæ, & tamen concluſio ex illis ſecundum formam ſyllogiſmi eſt
vera.Eadem etiam fieri poteſt ex veris propoſitionibus hoc pacto.Omne diſciplinabile eſt riſi-
bile: omnis homo eſt diſciplinabilis, ergo omnis homo eſt riſibilis.Innuit ergo philoſophus ꝙ
ſicut concluſio vera cõcludi poteſt tam ex falſis quàm veris propoſitionibus, & mediis: ſic finis
bonus acquiri poteſt tam per mala quàm per bona media,& illa cõſultatio,quæ eſt per mala me-
dia,non erit bona conſultatio,quanuis dici poſſit quædam rectitudo conſilii vt patet,poſuit au-
tem philoſophus ſimilitudinem ſumptã à ſpeculatiuis vt declararet eam quæ eſt in actiuis. nam
ſicut in illis dicitur proprie verum,& falſum:& ſicut ibi ſe habet verum ad falſum:ita in actiuis
bonum ad malum.[PRAETEREA fieri poteſt.] Addit tertiam cõditionem philoſophus.Non 81
enim omnino ſufficit vt ſit finis bonus,& media bona: ſed requiritur etiam congruitas, & op-
portunitas temporis,& quaſi quidam modus vt nec nimium celeriter, nec nimium tarde, ſed vt
res exigit,& vt oportet & decet ſecundum tempus deliberemus. Quare rectitudo conſilii bonæ
conſultationis requirit etiam vt diximus debitam menſuram temporis.Sed ea rectitudo: allatis
conditionibus requiſitis ad hoc vt rectitudo conſilii ſit bona conſultatio : nunc ex dictis affert
definitionem bonæ conſultationis dicendo , quòd rectitudo conſilii eſt bona conſultatio talis,
& econtra bona conſultatio eſt rectitudo conſilii talis.ſ. qua qui vtilitatis ratione cõſequitur id
quod oportet.i.finem bonum,& vt decet.i.debitis mediis, & cum oportet.i. congruo tempore.
Accipit autem hic vtile pro bono,& pro eo quod confert nobis ſimpliciter,& non reſpectu ali-
cuius deprauati iudicii.[INSVPER ſit vt & ſimpliciter.] Diuidit nunc bonam cõſultationem 2
philoſophus.Ex eo quòd duo ſunt fines reſpectu quorum dicitur cõſultatio bona,eſt ſimplici-
ter finis,qui eſt vltimus finis humanus.i.ipſa felicitas, eſt etiam finis aliquis particularis,cum a-
liquis conſultat de iis quibus pergitur ad aliquem finem particularem , veluti de componendo
bello: cuius compoſitione ſequatur pax, & felicitas totius ciuitatis: talis igitur finis particula-
ris ordinatur ad vlteriorem finem,& ad ſimpliciter finem.i.ad felicitatem:ſic igitur de vtroque
ſ.de particulari,& de ſimpliciter fine poteſt eſſe bona conſultatio.[QVOD ſi bene conſultare.] 83
Affert deſcriptionem ipſius bonæ conſultationis magis breuẽ,in qua definitione accipit ipſam
prudentiam.Nam ſi bene conſultare eſt proprium prudentis,dicemus quòd bona cõſultatio eſt
ea rectitudo conſilii,qua vtilitatis.i. boni cauſa quis aſſequitur aliquem finem, cuius prudentia
eſt vera exiſtimatio, & hoc addito non oportet apponere alias conditiones,quia vbicunque eſt
prudentia,ibi videntur eſſe aliæ virtutes. Cum.n.ipſa cõſtituat mediocritates in aliis virtutibus,
ipſa etiam inueniet bona media, & bonum finem & congruum tempus. Poteſt igitur dici bre-
uiſſime definiendo bonam cõſultationem,quod bona conſultatio ſit cõſultatio prudentis.Vnde
philoſophus videtur redigere hæc omnia actiua ad prudentiam tãquam ad principem & mode-
ratricem iſtarũ virtutum actiuarum & moralium. Notãdum quòd bona cõſultatio duobus mo-
dis ſumi poteſt,primo vt habitus tantum ſicut prudentia,& vt vis quædam quæ eſt pars pruden
tiæ vel vis eiuſdem qua prudens poteſt bene conſultare Alio modo pro operatione ſicut philo-
ſophus videtur accipere cum dicit eam profluere ab ipſa prudentia: & ſic dupliciter definiri po-
teſt,primo modo quod ſit habitus mentis,qúo quiſpiam conſultare bene poteſt proponendo ſi-
bi bonum finem,& ſeruando bona media, & congruitatem temporis:quòd ſi accipiatur vt ope-
ratio definiatur vt vltimo loco definiuit philoſophus cùm dixit,cuius prudentia eſt vera exiſti-
matio. Notandum quòd conſultatio poteſt ſumi in genere: & ſic conſiderata non eſt adhuc aut
bona aut mala.Deinde diuidi poteſt in duas ſpecies.ſ. in bonam & malam conſultationem.Bona
conſultatio eſt illa quæ habet illas conditiones quas diximus, & ea eſt aut ad bonum finem ſim-
pliciter, aut ad aliquem finem bonum particularem. Mala conſultatio eſt cum aut deficit à fine
bono,aut à mediis bonis, & à tempore congruo & debito.

De ſagacitate. *Cap. X.*

St autem & ipſa ſagacitas, cui contrarium eſt hebetudo, quibus 84
ſagaces dicimur , ac hebetes : nec idem omnino quod ſcientia
aut opinio (omnes enim ſcientes vel opinantes, ſagaces eſſent)

nec vna quædam ſcientia. Vt aut medicina de ſanis, aut geometria circa magnitudines. Neque.n. de iis eſt quæ ſunt ſemper, & non mouentur. Neque de iis quæ à quouis fiũt, ſed de quibus dubitauerit quiſpiam, aut
85 conſultauerit. Quapropter eſt quidem de iis circa quę verſatur, prudentia. Non eſt autem idem ſagacitas: & prudentia. Prudentia nanque præceptiua eſt. Finis.n. ipſius eſt, quidnam ſit agendum, aut non agendum
86 præcipere: ſagacitas autem iudicatiua eſt ſolum. Idem eſt enim ſagaci-
87 tas, & bona ſagacitas: quippe cum ſagaces, ſint & boni ſagaces. Neque autem habere, neque accipere prudentiam, eſt ipſa ſagacitas,* ſed in opinationis vſu ad ea bene iudicanda de quibus eſt prudentia, alio dicente conſiſtit. Fítque hic perinde atque cum diſcipulus ea diſcit, ac comprehendit quæ à ſcientiam tradente præcipiuntur.

In codice ſic legitur ἀλλ' ὥσπερ τὸ μανθάνειν λέγεται συνιέναι, ὅταν χρῆται τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτως ἐν τῷ χρῆσθαι τῇ δόξῃ ἐπὶ τὸ κρίνειν περὶ τούτων, περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστιν, ἀλλ' οὐ λέγοντος καὶ κρίνειν καλῶς τὸ γὰρ εὖ τῷ καλῶς ταυτό. καὶ ἐντεῦθεν ἐλήλυθε τοὔνομα ἡ σύνεσις, καθ' ἣν εὐσύνετοι ἐκ τῆς ἐν τῷ μανθάνειν συνιέναι πολλάκις.

Commen.

84 EST autem & ipſa ſagacitas: cui quidem.] Hoc eſt ſecũdum capitulum huius tertii tractatus: in quo poſtea quàm antea declarauit quid ſit bona conſultatio, nũc declarat alium habitum mentis actiuæ: qui habitus ſiue diſpoſitio pertinet ad prudentiam, & dicitur ſagacitas. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima oſtendit quod non ſit ſagacitas. In ſecũda quid ipſa ſit ſicut fecit de bona conſultatione. Primo igitur proponit ſagacitatem eſſe habitum ſiue diſpoſitionem: & eius contrarium hebetudinem, & hoc probat ex iis, qui habẽt illa. Quoſdam.n. homines ſagaces vocamus, quoſdam hebetes. Poſt hæc oſtendit quòd ſagacitas non eſt idem, quòd ſcientia nec opinio nec aliqua ſcientia in ſpecie, & probat hoc pacto. Si ſagacitas eſſet ſcientia vel opinio, tunc omnes ſcientes, & opinantes eſſent ſagaces. Conſequẽs falſum, ergo & antecedens: probatur conſequentia, quia ſicut ſcieutia dicitur ſciens, ſic ex conſequenti diceretur ſagax ſi idem eſſet ſcientia & ſagacitas. Aſſumptio patet, quia multi ſunt ſciẽtes, & opinantes, & tamen non ſunt ſagaces. Item probat vlterius ſagacitatem non eſſe aliquam particularem ſcientiam, vt magis innoteſcat quòd non eſt ſcientia. & probat hoc modo, Si ſagacitas eſſet aliqua ſcientia particularis veluti geometria vel medicina vel huiuſmodi: tunc ſicut medicina eſt de ſanis, & geometria de magnitudinibus: ſic eſſet & illa. Conſequẽs falſum, ergo & antecedens. Patet autem ratio, quia ſcientiæ diuerſificantur, aut ſubiectis, aut modis diuerſis quibus verſantur circa talia ſubiecta: nunc vero eſt manifeſtum quòd ſagacitas non eſt circa talia, & eo modo vt ſcientia. Notandum quòd philoſophus videtur ſumere hic ſcientiam largo modo non eam quæ diſtinguitur contra artem, ſed illam quæ prædicari poteſt de arte & ſcientia, quæ definiri poteſt hoc pacto, Scientia eſt habitus in quo eſt ordo inter priora, & poſteriora. Hæc definitio videtur competere ſcientiæ quæ eſt ſupra artem, & ſcientiæ propriæ dictæ: ideo poſuit philoſophus illa duo exempla, quorum vnum eſt ars.ſ. medicina, aliud ſcientia proprie vt geometria. Patet igitur quòd ſagacitas non eſt de iis de quibus eſt ſciẽtia vel opinio.ſ. de iis quæ ſunt ſemper nec de iis quæ nunquam mouentur & huiuſmodi, ſed de iis de quibus fit conſultatio, & quæ agi poſſunt, & à nobis quidẽ agi. Hæc talia in tertio ſunt recitata. Nam ex varia diſtinctione rerum de quibus ibi fit mentio videtur oriri diſtinctio habituum qui ſunt in nobis: verſatur autem circa ea omnia circa quę verſatur ipſa prudẽtia.i. circa ea quę aliter ſe habere poſſunt, & à nobis agi.
85 [NON eſt autem idem ſagacitas.] Et ſi ſagacitas, & prudentia verſentur circa eadem, & in hoc conueniant: tamen vt intelligatur quod non ſunt iidem habitus, oſtẽdit philoſophus eſſe diuerſos hoc pacto. Hi habitus ſunt diuerſi, quibus competũt diuerſæ operationes, at prudentia & ſagacitas ſunt huiuſmodi: ergo ſunt diuerſi. Patet ratio quia, & ſi ſit quædã propinquitas inter iſta duo, & videantur hoc modo cõuenire, quia ſunt circa eadem: differũt tamen quia diuerſo modo verſantur circa ea. Nam prudentię munus eſt propoſito fine, qui videtur proponi à virtute morali ſiue ab appetitu diſpoſito: à virtutibus moralibus quærere illa quæ perducãt ad talem finem. Deinde inuenire. Demum præcipit quòd eſt vltimum & principale eius officium. Hæc tria videntur eſſe prudentiæ, ſagacitas tantũ eſt diiudicatiua. Nam ille eſt ſagax qui diiudicat huiuſmodi res pertinẽtes ad prudentiam, & hæc non poteſt eſſe ſine prudentia, nec prudentia ſine illa in eo quo eſt cum ſit aptitudo quædam prudentiæ. Et ſic patet quòd ſagacitas eſt principiũ diiudicandi, poſt hæc addit philoſophus quòd idem eſt ſagacitas. & bona ſagacitas, & hoc addere videtur philoſophus, quia homines interdum ſumũt ſagacitatem pro aſtutia quadam malitioſa, ſed ipſe vult vt ſagacitas accipiatur in bonam partem, & ideo dixit quòd idem eſt ſagacitas & bona ſagacitas. & non euenit vt ſupra de conſultatione, vbi oſtendatur quòd quædam conſultatio eſt
86 bona, quædã non bona, ſed ſagacitas ſemper intelligitur bona vt etiã prudẽtia. [NEQVE autem

habere nec accipere.] Posset aliquis dicere si sagacitas non est prudētia, est tamen habere aut ac-
quirere & accipere prudentiam. Probatur igitur quòd nullum istorũ est sagacitas, hoc pacto, Ea
quæ non sunt simul, non sunt eadē: sed sagacitas, & accipere prudētiam non sunt simul, ergo non
sunt eadem. Valet enim, sunt eadem, ergo sunt simul: sed non ecōtra. Dubitatur quia philosophus
videtur loqui de sagacitate & prudentia, quæ sunt habitus quoquo modo, ergo ostēdit habitum
præcedere habitum, per hoc quòd vna operatio præcedit alteram. Nam acquirere vel accipere
prudentiam, & diiudicare, & similia sunt operationes, & de iis videtur loqui. Dicēdum quòd ita
se habēt operationes vt ipsi habitus. Nam si vnus habitus præcedit alium, & operatio eius vide-
tur præcedere operationem alterius secundum aliquam prioritatem secundum eorum senten-
tiam, qui ponunt ordinem in similibus. [SED inopinationis vsu.] Hæc est secunda pars huius 87
capituli: in qua posteaquam ostendit quid non est sagacitas: nunc declarat quid ipsa sit, & quan-
uis hoc innuit cùm dixit supra, quod est ipsa diiudicandi principium, tamen hic apertius eam
ostendit afferendo quandam similitudinem, ex qua colligi potest definitio sagacitatis. Accipit
igitur ista quatuor. Prudentiam & disciplinam, & doctorem in quo actu est scientia, & discipu-
lum qui eruditur à doctore, & ex operationibus docendi & discendi ostendit quid sit sagacitas,
& dicit, quod sicut fit quando quis vtitur sua scientia docēdo, quia tunc est discipulus qui discit,
& bene diiudicat de iis quæ dicit magister, dato quòd non sit homo hebes: sic se habet in rebus
agendis sagacitas respectu prudentiæ. Doctor autem quærit, & inuenit quid sit dicēdum: postea
affert illud, sic facit prudens, & prudentia in agendis, scientia igitur doctoris est sicut prudentia.
Est autem ibi discipulus qui dicetur sagax. i. bene percipiens illa quæ dicũtur. Quod si ille ita se
habet vt bene ea percipiat, tunc dicitur habere sagacitatem, & hoc nihil aliud esse videtur nisi
discere. i. bene percipere ea quæ dicta sunt. Idem fit in ipsa prudētia & sagacitate cuius officium
est percipere ea quæ à prudente sunt inuenta, bene esse coniuncta. Inopinationis vsu. s. docendo
per scientiam quam habet in se: tunc ipsum discere. s. quod facit discipulus bene percipiendo ea
quæ docentur, dicitur sagaciter se habere: quia bene diiudicat ea quæ dicuntur: sic in agendis
cum prudens percipit res circa quas versatur ipsa prudentia: tunc sagax dicitur qui recte, & bene
diiudicat ea quæ percipiuntur. Atque hinc. s. ex hoc bene à discendo, & iudicando videtur sum-
psisse nomen ipsa sagacitas: In discendo. s. quando aliquis discit, & vlterius diiudicat ea quæ di-
scuntur à magistro. Græce συνιέναι ἀπὸ τοῦ μανθάνειν. Notandum quòd sagacitas duobus modis dici
potest, vno modo in speculatiuis, & alio modo in actiuis quæ ab illa videntur appellari. Hæc au-
tem in agēdis nunc pro habitu nunc pro operatione sumitur, sicut diximus de bona cōsultatio-
ne. Notandum præterea quòd ex dictis emergit etiam clarior ratio illa superior quòd sagacitas
non est, accipere prudētiam: sed est post inuēta & præcepta à prudentia: quia de talibus iudicat,
& bene ostendit cōditionem eius philosophus, collocando prudētiam & sagacitatem in diuersis
vt clarius intelligeretur. Ex supradictis afferri potest definitio sagacitatis hoc pacto: Sagacitas
est habitus in agendo: qui est principium diiudicandi ea omnia quæ à prudentia præcipiuntur.

De sententia. *Cap. XI.*

EA verò quæ vocatur sententia, qua bene sentientes homines di- 88
cimus sententiámque habere: iudicium est rectum ęqui & boni
viri. Cuius hoc iudicium est. Bonum enim & æquum virum ad
ignoscendum procliuem dicimus esse. Et veniam in aliquibus dare: bo-
num & æquum esse. at venia, sententia est iudicatiua recta æqui & boni
viri. Recta autem est ea quæ est ipsius veracis. Omnes autē habitus non 89
sine ratione ad idem tendunt. Nam sententiam, sagacitatem, pruden-
tiam, & mentem ad eosdem afferentes: prudentes illos atque sagaces, &
sententiam habere, mentémque dicimus. Omnes. n. hæ potentiæ: ex-
tremorum sunt, ac singularium. Atque idem ea ratione qua est idoneus
ad ea iudicanda de quibus est prudens: sagax est, benéq; sentiens. aut ad
dandam veniam aptus bona. n. & æqua, omnibus sunt cōmunia bonis:
ea ratione qua ad alium tendunt. Sunt autem singularia & extrema ea
omnia quæ agi possunt. & prudentem oportet ipsa cognoscere. & saga-
citas & sentētia circa hæc ipsa versatur. Hæc autem sunt extrema. Et in- 90
tellectus extremorum est ad partem vtrãque. Etenim primorum termi-

91 norum ac extremorum: intellectus est & nõ ratio. Is quidem qui ad de-
monstrationes attinet immobilium terminorum, atque primorum. Is
autem qui in agendis rebus versatur, extremi & contingẽtis, atque alte-
92 rius propositionis. Hæc enim principia sunt eius, gratia cuius. Ex singu-
93 lis enim emergit ipsum vniuersale. Horum igitur sensum habere opor-
tet. Hic autem est intellectus. Quapropter & naturalia hæc esse viden-
tur. Atque sapiens quidem natura est nemo: sentẽtiam autem habet, &
sagacitatem & intellectum natura: signum autem est nos hæc ætates se-
qui putare: atque hanc ætatem intellectum dare sentẽtiámque habere,
94 vt pote quæ à natura proficiscuntur. Quocirca principium, & finis est
95 intellectus. Ex his enim & de his ipsæ demõstrationes efficiuntur. Qua-
re non minus eorum qui sunt experti, & seniorũ vel prudentium in de-
monstrabilibus sententiis, opinionibúsve, quàm ipsis demonstrationi-
bus mentem adhibere oportet. Quia nanque iam experiẽtia vsum ha-
96 bent: principia ipsa cernunt. Quid igitur prudentia, & sapientia est, &
in quibus vtraque versatur, & diuersarum animæ partium vtranque vir-
tutem esse, iam diximus.

Commen.

88 EA VERO quæ vocatur sententia.] Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo po-
stea quàm ante docuit de bona consultatione, & de sagacitate: nũc declarat sententiam, quæ
est alius habitus mentis siue dispositio quædam, & est coniuncta cum ipsa prudentia, & ad
eam pertinet. Diuiditur autem in duas partes. In prima ostendit quid ipse habitus sit, & affert
diffinitionem eius. In secunda comparat omnes istos habitus simul vt patebit. Dicit ergo in pri-
mis quòd sententia est huiusmodi vt ex ea appellemus quosdam bene sentientes, & mites sen-
tentia, qui eam habent, & postea affert diffinitionem suam dicendo, quòd sententia est iudicium
rectum viri boni, & æqui. & hoc probat per quoddam signum, quia dicimus bonũ & æquum vi-
rum habere mitẽ sententiam. & postea describit mitem sentẽtiam dicens, quòd ipsa est viri bo-
ni, & æqui iudicium circa ea quæ sunt bona & æqua, & subdit quòd recta sententia est illa, quæ
est iudicium viri boni & æqui, qui vere est talis, vt patet in textu. Notandum quòd sententia ad
hoc propositum duobus modis sumi potest. Primo modo vt habitus. Secũdo modo vt operatio
profluẽs ab habitu. Hic autem philosophus videtur diffinire eam vt operationem: potest autem
describi vt habitus hoc pacto, Sentẽtia est habitus, qui viri boni & æqui est iudicãdi principium
quo ipse diiudicat, & ignoscit vt oportet. Notandum quòd sententia, & sagacitas sunt principia
iudicandi ea quę præcipit ipsa prudentia, & in hoc conuenire videntur. Differẽtia verò est quia
sagacitas est viri sagacis: sentẽtia autem viri æqui & boni. Sagax sequitur omnem ordinem eo-
rum quæ inuenta & præcepta sunt à prudente iudicando ea recte quæsita esse & inuenta. Sen-
tentia verò cum sit post prudentiam diiudicat etiam ipsa ea quæ præcipiuntur à prudentia, sed
non eodem modo vt sagacitas, quia sagacitas non videtur esse correctiua. Sententia verò forsi-
tan eorum correctiua esse posset, quæ euenirent præter intentionem prudentis, quia vniuersa-
liter loquendo non potuit complecti omnes casus qui euenire possent. Itaque si eueniat aliquid
in quo seruando iussa prudentis fieret error, tunc sententia se interponit talia iudicando, & vir
bonus habens talem sententiam recte corrigere potest. Patet igitur quòd sententia est princi-
pium iudicandi ea quæ inuẽta, & præcepta sunt à prudente, & est iudicium boni, & æqui viri. Ita
quòd in diffinitione eius cadere videtur vir bonus, & æquus, vt manifeste apparet. Notandum
quòd sententia sumitur multifariam, vt alicuius scripti mens, vt ea, quam affert iudex: tum mẽs
& opinio. Hic autem non capitur istis modis, sed vt dictum est aut pro iudicio æqui, & boni vi-
ri: aut pro habitu qui est principium talis iudicij, & talis est coniuncta cum prudentia: æquitas
autem & bonitas est habitus in voluntate vt plerique aiunt: vel potius in appetitu sensitiuo con
iunctus cum ipsa iustitia, & æquitas, & bonitas, & non est principium iudicandi: sed mouẽdi ap-
petitum vt feratur ad aliquid ignoscendum vt oportet: sententia verò est principium iudicandi
98 propterea est in intellectu actiuo. [OMNES autẽ habitus.] Hæc est secunda pars huius capituli,
in qua philosophus posteaquam diffiniuit ipsam sentẽtiam: nunc comparat dictos habitus inter
se. Scilicet sententiam, sagacitatem, prudentiam, tum etiam intellectum qui sumitur hic pro ha-
bitu principiorum actiuorum. Ostendit ergo quòd omnes ij habitus conueniunt primo, quia

sunt simul in eodem subiecto, vt qui est prudens sit sagax,& econtra. Deinde quia omnes sunt
extremarum,& singularium rerum de quibus est prudentia Sunt igitur in eodem omnes vt di-
ximus,quia prudens idem est etiam sagax,& sententiam habens:differunt tamen isti habitus ra-
tione,quia alia est ratio prudentiæ,alia sagacitatis,licet sint in eodem:nam eũdem dicimus pru-
dentem,quia quærit, inuenit & percipit ea quæ sunt agenda pro aliquo fine bono consequẽdo.
Idem etiam dicitur sagax, quia percipit omnia quæ præcepit prudens, & diiudicat illa se recte
habere.Idem quoque dicitur habere sententiam vt diiudicat iussa à prudentia cõsiderando per-
sonas,& conditiones,& voluntates,occasiones & tempora,ea quæ indigẽt correctione,& venia
ob aliquem particularem casum,qui in vniuersali à prudente legum latore cõprehendi non po-
tuit, & fieret error si seruaretur in eo præceptum prudentis. Itaque sententiam habens cum sit
æquus & bonus vir iudicio suo quod est sententia diiudicat illud,& æquitate,& bonitate emen
dat,is etiam dicitur habere intellectum.i.mentem actiuam principiorum quę sunt principia re-
rum agendarum:& experientia comparãtur,quæ principia vt habet dicitur habere intellectum.
Vnus ergo & idem est homo habens omnes istos habitus qui sunt in intellectu actiuo tãquam
in subiecto,& omnes ii habitus sunt etiam extremarum.i.singularium rerum. Dicit postea phi-
losophus quòd.[E T intellectus extremorum est ad partem vtranque.]Accipere videtur nomen 90
commune.s.intellectum actiuum,& speculatiuum.Nam sicut sunt duplices res.s. speculabiles &
agibiles,ita etiam duplicia sunt principia,& duplex intellectus,id est habitus principiorũ,quo-
rum alter est speculatiuorum:alter verò principiorum actiuorum:licet proprie intellectus, qui
est habitus principiorum in speculatiuis dicatur vt supra declarauit philosophus,& vterque est
extremorũ,sed diuerso modo,quia extrema sunt diuersa,& alia vniuersalia:alia singularia.quare
siue incipiatur ab vniuersalibus,quæ sunt prima ex parte naturæ:siue à singularibus quę sunt pri
ma ex parte nostra,semper extremorum est intellectus: dicuntur autem principia esse extrema,
quia sunt prima.at in speculatiuis sunt vniuersalia,in actiuis sunt singularia.Quare hinc vel inde
capias,semper extremorum est intellectus,id est habitus principiorum qui dicitur intellectus.at
speculatiuus est extremorum vniuersalium:actiuus singularium.Singularia enim sunt principia
in rebus agendis:quorum oportet habere sensum,hic autem est intellectus non quod sensus sit
vis vel intellectiua vel rationalis:sed appellatur intellectus hic à philosopho ipsa vis cogitatiua,
vel quia immediate subministrat intellectui,vel quia ista vis cogitatiua adeo eminet inter om-
nes vires sensitiuas internas vel externas,vt respectu illarũ videatur esse quasi vt quidam intel-
lectus,non quod sit secũdum essentiam,sed respectiue vt diximus. De hac vi sensitiua loquutus
est etiã supra philosophus in vltimo capitulo secũdi tractatus,cum inquit quòd talis est is sen-
sus,quo sentimus vltimũ in mathematicis esse triãgulum,& talis immediate subministrat intelle
ctui.Hanc quoque in tertio de anima si bene memini appellat intellectũ passiuum.[A D partem 90
vtrãque.]i.siue procedatur ab vniuersalibus ad singularia ex parte & ordine naturæ:siue ab sin-
gularibus ad vniuersalia ex parte nostra.Primorum.i.principiorũ intellectus est.Et non ratio.i.
non est demõstratio,si.n.principiorum esset demõstratio tũc esset eorũ scientia proprie dicta,at
principiorum vt principia sunt non est sciẽtia,sed intellectus.[I S autem qui ad demõstrationes 91
attinet.]i.speculatiuus est primorũ immobilium.i.principiorũ quę sunt immobilia & necessaria,
& non possunt aliter se habere.[I S autem qui in agẽdis rebus.]i.actiuus est.Extremi.i.primi ex 92
parte nostra,& cõtingẽtis,id est eius quod potest aliter se habere.Atque alterius propositionis,
id est singularis propositionis.Nam per intellectum speculatiuum fit processus in quo sumũtur
omnes propositiones vniuersales,& principia vniuersalia, quæ sumũtur in demõstrationibus,&
illæ cõstant semper ex iis quæ vniuersaliter cõpetunt rebus,& ea ratione qua ipsa sunt vt decla-
rat philosophus in libro posteriorũ.At per intellectũ actiuum fit processus in quo sumitur prin-
cipium singulare,& si sumatur per similitudinem,vt ratiocinatio quædã,oportet vt altera pro-
positio sit singularis,quia principium in rebus agẽdis est singulare.[H AE C enim principia sunt 92
eius.] Hoc duobus modis intelligi potest, vel quia ex singularibus fit manifestũ vniuersale, vel
quia singulares propositiones sunt causa agẽdi cum sint propinquæ iisq; agũtur quæ sunt singu-
laria vel eius gratia cuius.i.finis.[H I C autẽ est intellectus.]i.hæc potẽtia sensitiua dicitur intel- 93
lectus hic nõ ꝙ sit secũdum essentiã suã, est.n.irrationalis:sed quia talis potẽtia sensitiua,quæ in
nobis cogitatiua appellari solet, ita alios sensus excedit vt respectu illorũ videatur esse intelle-
ctus quidam:vel quia immediate subministrat intellectui vt diximus, tamen alio modo intelle-
ctui actiuo:alio modo speculatiuo : verum quonam pacto ex singularibus emergat vniuersale,
& singularia sint principia rerum agendarum exemplo declarari potest. Vt siquis discurrendo
dicat quòd Philippus rex macedonum est inimicus Atheniensium, quia Philippus occupauit
Piræeum:deleuit longa mœnia: & fecit hoc vel illud ex quibus singularibus multis oritur vni-
uersale,& fieri ratiocinatio potest: quicunque facit hoc vel illud contra Athenienses est eorum
host s,at Philippus est huiusmodi: ergo est eorum hostis. [Q V A P R O P T E R & naturalia hæc 93
esse videntur.] Ex supradictis tria correlaria videtur inferre philosophus,primum est quod ista.
i. habitus isti vel dispositiones videntur esse naturales, quia non comparantur doctrina vt sa-
pientia quæ non ita videtur esse naturalis, sed illæ potius naturales esse videntur, & hoc vide-
tur oriri ex eo quia diximus ea versari circa singularia quorum est sensus.quòd autem naturales

videantur probat per quoddam signum. Nam dicimus hanc ætatem habere prudentiam, hanc sagacitatem vel intellectum. Vnde isti habitus videntur naturam sequi cum à natura ætates proueniant. Notandum quòd omnes isti habitus videntur esse naturales, tamen non insunt nobis natura neque præter naturam: sed sumus nos ad illos suscipiendos, & acquirendos apti à natura: acquiruntur tamen vt diximus. Verum cum videamus quosdam secundum cõplexionem, & bonam temperiem instrumẽtorum aptos natura ad sagacitatem & prudentiam cõsequendam: hinc est quòd dicimus has virtutes esse naturales. Nam si cum tempore accesserit experientia rerum agendarũ cum rectitudine, videntur euadere tales, at ipsa sapientia ex doctrina plurimum habet argumenti, vnde videmus interdum homines parum sagaces in rebus agendis esse sapientes, & summa scientia præditos. [QVO circa principiũ & finis.] Infert aliud correlarium philosophus, scilicet quòd intellectus est principium & finis, & hæc sententia vtrique intellectui accommodari posse videtur. Primo de speculatiuo quia ex his, id est ex principiis & de iis, scilicet conclusionibus, efficiuntur demonstrationes, cum ex primis procedimus ad probandas cõclusiones, & sic erit principium. & finis si resoluamus conclusiones in principia sua, vltimo inueniẽtur vt finis. vel est finis cum incipiendo à magis notis nobis venamur ipsa principia magis nota natura. Eodem modo de actiuo intellectu dicetur principium, cum sit processus à singularibus quæ sunt principia rerum agendarum vt antea vidimus, & finis quia sunt principia eius cuius gratia agitur, vt paulo antea dixit. Verum philosophus in libro posteriorum cum loquitur, de intellectu qui est habitus principiorum. Principium quidem est inquit ipsius principii. Hoc forsitã intellectui actiuo respectu rerum actiuarum quoquo modo accõmodari potest. verum de actiuo dicere possumus quòd est principium, quia ex iis, scilicet singularibus tãquam ex principiis fiunt demonstrationes, id est ratiocinationes largo modo, & similitudine quadam sumptæ vt sint de actiuis ratiocinationes. sępe enim hãc similitudinem à speculatiuis sumpsit philosophus, & actiuis accommodauit, & conclusio hoc pacto erit singularis: singulare enim agitur à nobis. [QVARE non minus.] Tertium correlarium affert philosophus, quia dixit quòd prudẽtia est circa singularia, propterea dicit quòd non minus est adhærendum sententiis expertorum hominum qui dicuntur prudentes, quam demonstrationibus: quia tales homines sunt longa experientia quasi oculum quendam consequuti: quo facile prospicere possunt principia rerum agendarum. Dicit autem eos adeptos esse oculum vel visum, quia inter omnes sensus externos certissimus est sensus visus: sic similitudine quadam intellectus: qui acquiritur à prudẽtibus est quasi oculus, quo ita intuentur principia rerum agendarum, vt non facile decipi possint. [IAM diximus.] Vtitur peroratione dictorũ breuissime, repetendo differentiam sapientiæ atque prudentiæ de qua longe antea dicere incepit, ostendendo quod circa diuersa obiecta versantur, id est sapientia circa ea quæ non possunt aliter se habere, prudentia circa ea quæ possunt aliter se habere. Item quòd alia est alterius potentiæ virtus quam alia. Nam sapientia est intellectus speculatiui, prudentia actiui, & qualem locum habet sapiẽtia in speculatiuis, talem videtur habere prudentia in actiuis, & de iis præcipue diligentem inuestigationẽ fecit faciẽtque philosophus, quia vt patebit in decimum in operatione secũdum prudentiam videtur collocare felicitatem actiuam, in operatione verò secundum sapientiam videtur ponere felicitatem speculatiuam. Dubitatur circa prædicta de istis tribus virtutibus mentis actiuæ, siue aptitudinibus, scilicet bona consultatione, sagacitate & sententia, scilicet vtrum sint vt partes prudẽtiæ, & probatur quòd non sunt partes ipsius pluribus rationibus. Partes prudentiæ sunt habitus cum recta ratione agendi: sed bona consultatio, sagacitas, & sententia non sunt habitus agendi cum recta ratione, ergo non sunt partes prudentiæ. Item omnis pars est quodammodo prior suo toto, sed istæ virtutes non sunt priores ipsa prudentia: ergo non sunt eius partes. Item si bona consultatio, sagacitas, & sententia essent partes prudentiæ, aut essent partes subiectiuæ aut essentiales, aut integrales: sed nullo istorum modorum sunt partes, ergo nullo pacto sunt partes. nam si essent partes subiectiuæ, tũc prudentia prædicaretur de eis tanquam aliquod genus de suis speciebus: sed philosophus dicit quòd nullus istorum habituum est prudentia. Præterea si essent partes essentiales, tunc prudentia constitueretur ex illis tanquam quoddam compositum ex materia & forma, quod est absurdum. Nec etiam componitur ex illis tanquam quoddam totum integrale cum sint rectitudines quædam, & tunc esset rectitudo rectitudinis, & sic iterum atque iterum procederetur in infinitum. Patet ergo ex dictis quòd non sunt partes prudentiæ, & probatur etiam ex dicto Aristotelis dicentis quòd isti habitus siue aptitudines coniunctæ sunt cum prudentia, ergo differunt ratione, & diffinitione, ergo non erunt prudentiæ. Ad oppositum arguitur, & probatur quod istæ tres virtutes sunt partes prudentiæ: quia si non essent, tunc essent aut virtutes morum, aut intellectiuæ, præter eas quæ sunt allatæ: sed non sunt virtutes morum, quia tales sunt in appetitu, istæ verò sunt in mente & intellectu, sed nec etiam virtutes intellectiuæ cum illæ non sint proprie nisi quinque, scilicet ars, prudentia, & aliæ quas numerauit philosophus. Pro solutione notandum quòd partes multifariam dicuntur. Primo modo vt pars subiectiua, & species quædam generis, vt homo respectu animalis. Secundo modo vt pars essentialis, sicut materia & forma dicitur pars compositi. Tertio modo vt pars integralis sicut manus, caput & huiusmodi, respectu totius ho-

minis. Quarto modo vt habitus subiecti & prædicati, id est incomplexorum respectu complexi alicuius, id est propositionis vel forsitan vt pars diffinitiua. Quinto modo sumitur pars vt potentia alicuius sicut anima dicitur habere partes, id est vires atque potentias quæ appellantur partes potentiales. His præmissis secũdum hos modos quinque afferuntur conclusiones. Prima quòd illi tres habitus non sunt partes subiectiuæ: quia non prædicatur prudẽtia de istis tãquam de suis speciebus, quod patet ex dictis philosophi dicẽtis esse diuersas à prudentia. Secũda quòd non sunt partes essentiales vt materia, & forma, quia præcedunt totum. At isti habitus siue aptitudines non præcedunt prudentiam, sed sequuntur vt vidimus. Tertia conclusio quòd non sunt partes integrales eadem ratione, quia præcederent ipsum totum, id est prudentiam & non præcedunt, & distinguerentur vt aliæ virtutes moris vel mentis. Quarta quòd non sunt partes vt habitus incomplexorum, quia præcederent etiam tales partes: & non sequerentur. Quinta conclusio quòd istæ tres virtutes vel aptitudines dicuntur partes prudentiæ: vt potentiales, & vt aptitudines quæ sunt in ipsa prudentia, quibus ipsa potest exercere suas vires. Vnde superius dixit philosophus. Omnes enim hæ potẽtiæ extremarum sunt, & singularum rerum. Probatur etiam, quia sicut in aliis virtutibus fit vt sit primo vna virtus habitus simplex. habet autem multas aptitudines, & potentias quibus exercere potest varias operationes: sic erit de prudentia: nam fortitudo producit operationem in aggrediendo pericula. Producit aliam in sustinendo aduersa, quæ operationes variæ sunt, & per varias potentias, & aptitudines vidẽtur produci, eodem modo alia est liberalitatis operatio in dando vbi oportet: alia in non accipiendo vnde non oportet. Et istæ variæ operationes per varias vires, & aptitudines quibus vtitur liberalitas fieri videntur. Sic dicemus de prudentia quæ est virtus tres istas aptitudines habens ad suas operationes exercendas: habet enim bonam consultationem quæ fit à prudente: præterea prudens quærit quomodo possit adipisci aliquem bonum finem. postea inuenit media, & tãdem præcepit vt illa fiant quæ sunt inuẽta, sed hæc diiudicantur postea non per consultationem, sed per sagacitatem quæ inest prudentiæ vt quædam proprietas, & vt risibilitas homini. Per sententiam verò diiudicat ea quæ suscipiunt variationem, & quæ indigent emendatione: ex eo quod in vniuersali comprehendi non potuerunt omnes casus. Itaque prudens vir sententia, & iustitia diiudicat talia, & vt vir æquus, & bonus corrigit vt oportet, & sic patet quòd isti tres siue habitus, siue aptitudines quædam sunt partes potentiales, & vt potẽtia quædam ipsius prudentiæ quibus exercere commode potest diuersas operationes & officia: hac distinctione pręmissa respondere possumus argumẽtis, & rationibus oppositis. Ad primam cùm dicitur in minori quòd isti non sunt habitus siue aptitudines agendi cum ratione: negatur hoc cum sint in intellectu actiuo, & sint principia agendi. Ad secundum cùm dicitur quòd partes sunt priores toto, hoc non est verum de partibus quinto modo dictis, scilicet potentiis, cùm videantur esse accidentia quæ sequuntur ipsum subiectum vt aptitudines quædam, & prius est subiectum secũdum aliquam prioritatem, postea sunt illa quæ sequũtur illud. Ad tertium cùm dicitur quòd si essent partes aut essent subiectiuæ, aut essentiales, aut integrales, & quòd nullo istorum modorum sunt, ergo non sunt. Dicendum quòd non est sufficiens diuisio, quia sunt alio modo partes præter istas, scilicet partes vt potentiæ, quomodo sunt isti habitus siue aptitudines respectu ipsius prudentiæ.

De vtilitate sapientiæ, atque prudentiæ. *Cap. XII.*

DVbitauerit autem quispiam ad quidnam habitus hi sunt vti- 79
les? Nam sapiẽtia quidem nihil eorum contemplatur: ex quibus fuerit homo felix. Nullius enim est generationis: prudentia autem hoc quidem habet. Sed cuiusnam gratia opus est 89
ipsa? si prudentia quidem est ea quæ circa iusta & honesta, bonáque homini versatur: hæc autem sunt ea quæ viri boni est agere: atque ipsa sciendo non magis ad agendum nos sumus idonei, siquidem virtutes sunt habitus, quemadmodum nec ea sana, quæ non efficiunt bonam corporis habitudinem, sed ab ipsa proueniunt. non enim magis apti sumus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum corporum facultatem habendo. Quod si non horum gratia sit prudens ponen- 99
dus, sed vt studiosi homines fiant: iis non fuerit vtilis sane qui iam sunt studiosi. At nec etiam iis qui studiosi non sunt: nihil enim refert siue ipsi habeant: siue aliis habentibus pareant. Atque hoc satis est

100 nobis:quemadmodum & in ſanitate. Nam etſi valere volumus:medicinam tamen non dicimus. Inſuper abſurdum ſane videbitur ſi prudētia, quæ quidem eſt inferior ſapientia,ſit magis domina quàm ipſa,magíſq; princeps. Nam ea quæ agit, dominatur in ſingulis atque iubet. De his
101 igitur eſt dicendum. Nunc enim de ipſis dubitauimus tantum. Primum itaque dicimus, has expetendas neceſſario per ſeipſas eſſe, quippe cum ſint partium vtrarúmq; virtutes, etiam ſi neutra ipſarum quicquam effi-
102 ciat. Deinde & faciũt quidem. At non vt medicina ſanitatem, ſed vt ſanitas: ſic ſapientia felicitatem. Nam cum ſit pars totius virtutis, felicem
103 efficit, ex eo quia habetur, ac operatur. Præterea opus ipſum & per pru-
104 dentiam, & per virtutem moris efficitur. Etenim virtus quidem propoſitum ipſum efficit rectum: prudentia autem ea, quæ in illud perducũt.
105 Quare autem partis animæ quæ quidem eſt principium vegetādi, nulla eſt talis virtus: quippe cum in ipſa non ſit agere, aut non agere ſitum. De
106 eo verò quod dictum eſt non eſſe magis aptos ob prudentiam homines ad honeſta, iuſtáque agenda: paulo altius incipiendum eſt, hoc principio ſumpto. Nam vt iuſta agentes quoſdam nōdum iuſtos eſſe dicimus, vt eos qui faciunt ea quæ legibus ſunt inſtituta inuiti, vel ob ignorationem, vel ob aliquid aliud, & non ob ipſa: & ſi agunt ea quæ oportet, &
107 quod virum oportet agere ſtudioſum. Sic (vt videtur) agere ſingula vnumquemque oportet modo quodam affectum, vt ſit homo bonus, ob electionem inquam & ipſorum gratia quæ aguntur. Electionem igitur rectam efficit virtus. Sed ea quæ illius gratia ſunt agēda, non ſunt ipſius
108 virtutis, ſed ad aliam potentiam ſpectant. Dicendum autem de ipſis dilucidius eſt. Eſt igitur quædam potentia: quam *habilitatem vocāt. Hæc δεινότητα. talis eſt vt ea poſſit agere atque attingere quæ ad ſuppoſitam intentionem conducunt. Si igitur propoſitum ſit honeſtum, laudabilis eſt: Sin improbum, verſutia eſt. Quapropter & ipſos prudentes habiles, & verſutos dicimus eſſe. Ipſa verò prudentia non eſt quidem hęc dicta poten-
109 tia. Non tamen eſt ſine ipſa. Habitus autem ipſe huic oculo imprimitur animæ. Neque abſque virtute, ſicut diximus, atque conſtat. Ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent, cum talis ſit ipſe finis, & ipſum optimum, quicquid tādem ſit illud. Sit enim (verbi gratia)
110 quicquid contigerit. Hoc autem non niſi bono viro videtur, prauitas enim peruertit, facítque vt circa principia rerum agendarum homo fal-
111 latur. Quare patet prudentem neminem eſſe poſſe, niſi ſit bonus.

Commen.

67 DVBITAVERIT autem quiſpiam.] Hic eſt quartus & vltimus tractatus huius ſexti libri in quo philoſophus poſtquam antea declarauit quinque habitus & virtutes intellectiuas, ſcilicet ſcientiam, artem, prudentiam, intellectum, ſapientiam. Et item tres habitus ſiue aptitudines connexas cum ipſa prudentia, quæ dicuntur partes potentiales eiuſdem. Nunc affert quaſdam dubitationes circa prudentiam, & ſapientiam, & eas ſoluit conſiderando nonnulla ne-

cessaria vt patebit. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula. In primo mouet dubitationes
& soluit, & ostendit esse connexionem quādam inter prudentiam & morales virtutes. In secun-
do declarat istam cōnexionem qua simul vniuntur. Primum capitulum diuiditur duas in partes
quæ patebunt. In prima igitur parte philosophus proponit suam intentionem, scilicet quod du-
bitandum est quidnam prosint, & vtiles sint sapientia, & prudentia in vita humana. Deinde au-
get istam dubitationem, & primo ostendit quòd sapientia non videtur cōferre ad acquirendam
felicitatem humanam, cum non cōsideret de iis quæ sunt in nostra potestate quæ efficiunt feli-
citatem, & quorum est generatio, id est actio vel aptitudo vt fieri vel non fieri possint, & quæ
possint aliter se habere: sed de æternis, & de necessariis quæ non possunt aliter se habere. Nam
ille habitus non videtur conferre ad humanam felicitatem qui versatur circa ea quorum non est
generatio, id est actio, vel circa contingentia vt possint agi à nobis, & aliter se habere: sed est de
necessariis, & æternis & sapientia est huiusmodi & cætera. [PRVDENTIA autem habet qui- 68
dem.] Affert secundam dubitationem philosophus quod prudentia non videtur conferre vitæ
humanæ hoc pacto Ille habitus sine quo homo potest exercere bonas & honestas operationes
non videtur conferre vitæ humanæ, at prudentia est huiusmodi, ergo prudentia non videtur
conferre vitæ humanæ. Ratio patet, & probatur à philosopho exemplo medicinæ atque gym-
nasticæ. Nam sicut fit de sanis, scilicet operationibus quæ profluunt à sanitate: sic fieri videtur
de operationibus iustis, & honestis, quæ proueniunt à bono viro, sed constat quòd sine cogni-
tione medicinæ possunt à corpore sano profluere sanæ operationes, ergo sic erit de prudentia,
quòd sine ipsa poterūt ab homine prodire honestæ operationes. Nam sicut ex sanitate de se vi-
dentur prodire posse sanæ operationes sine cognitione medicinæ, sic ex virtutibus, studiosæ, &
bonæ operationes sine lumine, & adiumēto prudentię. Quare superflua videtur esse prudentia.
Notādum quòd sanum multifariam sumi solet, aut pro causa effectiua sanitatis, vt potio vel her-
ba, & similia: aut sumitur pro susceptiuo sanitatis, vt corpus dicitur sanum in quo est sanitas, aut
sumitur pro operatione sana: vt est bona digestio, bona ambulatio & huiusmodi: philosophus au-
tem accipit hic sanum non id, quod efficit sanitatem, sed operationem sanam, quæ prouenit à sa-
nitate, & bona habitudine corporis, & ideo dicit quòd prudentia, & si habet hoc ipsum, scilicet
vt versetur, & consideret ea quæ sunt generationis, & possint agi & aliter se habere, & quæ con-
ferre videntur ad vitam humanā: tamen quid est opus prudentia cum bonus vir hæc agere pos-
sit ex sese sine vllo adiumento prudentiæ: cum sint operationes virtutū, & bonus vir habeat vir-
tutes in se. Non enim ad agendum ex eo magis apti videmur, quia cognoscimus ea quæ sunt ho-
nesta si habeamus virtutes quæ sunt animi sanitates, quemadmodum non sumus magis apti ad
producendas operationes sanas habentes sanitatem, & bonam habitudinem corporis. Non in-
quam sumus magis apti ex eo quòd sana percipiamus, sana inquam quæ non sunt effectiua sani-
tatis, nec bonæ habitudinis corporis, sed sanas operationes prouenientes à sanitate, à bona cor-
poris habitudine. quare si ob cognitionem sanarum operationū non euadimus aptiores ad exer-
cenda opera sanitatis, & prudentia ita se habeat in operationibus honestis exercēdis, quòd non
euadimus aptiores cognitione illa, quid est opus ipsa prudentia? vel quid cōfert ad vitam huma-
nam? nam virtus videtur esse animi sanitas, sicut bona corporis habitudo sanitas corporis. verum
sicut sani homines corpore videntur producere posse operationes sanas sine scientia medicinę,
aut gymnastica facultate: sic sani virtutibus animi sine prudentiæ lumine videntur producere
posse iustas atque honestas operationes. Quòd si hoc ita se habebit, superflua, & inutilis videbi-
tur ipsa prudentia, merito ergo dubitatur. [QVOD si non istorum gratia.] Quia visus est supra 69
philosophus dicere prudentiam esse inutilem studiosis, & iam virtutem habentibus, posset ali-
quis dicere, quòd si prudentia non confert ad operationes exercendas acquisita virtute: confert
tamen ad hoc vt ij qui non habēt virtutes studiosi efficiantur, & eas consequantur. ideo philo-
sophus dicit quòd nec habentibus necnon habentibus virtutem, confert prudentia. Primo ha-
bentibus non est vtilis vt antea patuit: non habentes quoque ea minime indigere videntur cum
sufficiat vt discant ab iis, & pareant illis qui eas habeant. Nam sicut non est opus vt medicinæ
scientia sit in eo qui vult habere valetudinem sufficit enim vt sit in alio: nam per accidens medi
cus seipsum curat: eodem pacto poterit aliquis euadere sanus animo consequendo virtutes sine
vlla prudentia, si pareret aliis studiosis. Est autem prudentia virtus perceptiua: morales virtutes
non sunt perceptiuæ: & sicut sanitas sine cognitione medicinæ videtur producere sanas opera-
tiones: ita virtutes morales sua opera sine lumine prudentiæ. quòd si hoc sit, superflua erit pru-
dentia studiosis, præterea superflua erit etiam iis qui virtutes consequi volunt, cum sufficiat eis
sequi præcepta eorum qui eas habent, & non quærere vlteriorem cognitionem: quòd si ita sit vt
tam studiosis quàm non studiosis superflua sit prudentia, inutilis esse videtur in vita humana.
Merito igitur dubitamus. Non istorum gratia, scilicet vt prodeant ab eo tales operationes. Siue
habeant, scilicet virtutes, siue habētibus, scilicet virtutes de moralibus loqui videtur. [INSV- 109
PER absurdum sane.] Affert philosophus aliam dubitationem de nobilitate sapientiæ atque pru
dentiæ. Nam antea loquendo de sapientia & prudentia, sapientiam præstare excellentia voluit,
& nobiliorem esse prudentia, præsertim ob subiecti nobilitatem, circa quod versatur sapiētia,

postea vero dixit inter cæteras facultates prudentiam ciuilem obtinere locum præsidentis & architecturæ:& item in principio libri ethicorum dixit quòd ciuilis facultas præcipit quas scientias in ciuitatibus esse velit:& sic videretur dominari sapientiæ:merito igitur dubitatur de istis, & postea dicendum erit quomodo se habeant inter se.
101 [PRIMVM itaque dicimus has.]Hec est secunda pars huius capituli,in qua philosophus postea quàm adduxit rationes quæ probabāt sapientiam,& prudentiam esse inutilem vitæ humanæ,& proposuit quæstionem vtra sit earū virtutum nobilior:nunc soluit duas primas dubitationes,tertiam vero quæstionem differet in finē sequentis capituli,vt ibi patebit.Hac autem in parte philosophus duobus modis soluit illas dubitationes.Primo modo dicere videtur,si concedatur quod sapientia non cōsideret aliquid eorum quæ conferunt ad vitam humanam,& quòd sine prudentia possint agi operationes secundū virtutem.s.moralem,à bono viro,quod tamen non est verum:sed si concedatur, nihilominus dicimus has esse per se expetendas.quod potest probari hoc pacto.Illi habitus qui sunt perfectiones animæ nostræ sunt per se expetendi:at sapientia & prudentia sunt perfectiones duarum partium.i.potentiarum nobilissimarum animæ.s.actiuæ mentis & speculatiuæ:ergo sapientia,& prudentia sunt per se expetendæ etiamsi nullæ ab iis prodirēt operationes vt obiicitur. [DEINDE
102 faciunt.]Soluit secundo modo concedendo maiorem,negando minorem,scilicet ꝙ prudētia & sapientia non agunt quicquam ad felicitatem consequendam,& dicit ꝙ operantur, immo efficiunt felicitatem,& non vt medicina efficit sanitatem,sed vt sanitas quæ est bona corporis habitudo efficit sanas operationes cum sit in corpore sano,& non vt externū quoddā veluti medicina:sic ille habitus acquisitus.itaque operatur sapientia,vel homo per sapientiā:& est habitus nobilissimus speculatiuus secundum quem operatio summa dicitur esse felicitas.Prudētia quoque est nobilissimus habitus actiuus secundum quē operatio dicitur etiā felicitas actiua,& in agēte sunt isti habitus.Itaque nō agunt vt medicina,quod vt externū respectu ægroti efficit sanitatē, sed vt sanitas suas operationes:quare cum superius dicebatur,nos possumus sine medicina producere sanas operationes cum simus corpore sani,dico ꝙ non valet de prudētia quòd possimus producere opera secundum virtutem sine prudentia,quia prudentia non se habet respectu animi,sicut medicina respectu corporis,sed sicut sanitas.& quemadmodum sine sanitate non possumus producere opera sana:sic sine prudentia,non possumus producere operationes secundū virtutem,cum illa sit recta ratio virtutum moralium,& omnino cum illis connexa,vt patebit infra. Sapientia igitur operatur aliquid,immo efficit sicut sanitas operationes sanas in corpore, sic illa operationem suam internam in animo,quæ dicitur esse felicitas.Prudentia quoque actiuam efficit felicitatem,& operatur,vt magis etiam infra patebit.Dicit autem philosophus de sapien-
103 tia.[CVM sit pars totius virtutis.] Vidim⁹ enim quòd virtus si sumatur tota & diuidatur in partes extemplo diuidetur in virtutem moris,& mentis,sapientia igitur cum sit pars totius virtutis, quia est mentis perficit habentem,& felicem reddit,& secundum eam erit speculatiua felicitas. at vero secundum virtutem moris coniunctam cum ipsa prudentia,est actiua felicitas.quòd au-
104 tem sit cum ea annexa,& quomodo,patebit inferius.[PRAETEREA opus ipsum.] Soluit philosophus dubitationem etiam ex parte tantum prudentiæ,probando hoc pacto, & ostendendo eam esse vtilem ad vitam humanam,finemque vltimum consequendum.Illa virtus quæ necessario concurrit ad omnia opera secundum virtutem moralem,ita vt virtus moralis sine ea operari non possit,necessario requiritur,& est vtilis ad vitam humanam, & felicitatem consequendā, at prudētia est huiusmodi,ergo necessario requiritur,& est vtilis ad felicitatem consequendā in vita humana.Patet ratio,& minor probatur à philosopho. Nā ad hoc vt operatio agatur secundū virtutē,opus est vt intentio sit recta,deinde vt dirigatur operatio. At primū est virtus moralis, secundū prudētiæ:ergo sine prudentia non potest virtus moralis operari.Nā appetitus informatus morali virtute,& si nō percipiat,recte tamen expetit finē,& appetit ferri ad illū, sed indiget lumine prudētiæ,quæ est virtus perceptiua,vt ostendat sibi viā.Itaq; ea est quæ dirigit,& inuenit omnia bona media quæ ad illū finem perducāt recte expetitum à virtute morali:quibus mediis inuētis deinde præcipit,& iubet vt ea agantur.ex quo patet ꝙ prudētia magnopere confert ad felicitatem,& ad operationē secundū virtutem moralē requiritur necessario vt sit coniuncta.
105 [QVARTAE autem partis animæ.]Quia superius dixit philosophus illum habitum esse per se expetendum qui est perfectio alicuius partis animæ,vel ostendit sapientiam atq; prudentiā perfectiones esse mentis,nequis crederet quālibet potentiā animæ habere huiusmodi virtutes quæ sint earū perfectiones.Excludit hunc errorem, & dicit quòd quartæ particulæ animæ.i.potētiæ vegetatiuæ nulla prorsus est huiusmodi virtus & perfectio conferens ad felicitatē.quare in vltimo primo primi libri cūvellet diuidere virtutes secundū potētias animæ,eā quoq; posthabuit, nā illa potentia secundū quam nō possumus nostro arbitratu,& spōte agere vel non agere, nullā videtur habere virtutem vel intellectiuam vel moralē:at vegetatiua est huiusmodi,ergo nullam habet talem virtutem.patet ratio quia non possumus non ea operari,præsertim sua principali operatione.i.nutritiua:semper.n.nutrit dum viuit animal,& eius cessatio mors est,vt inquit philosophus.Quarta autem particula.i.quarta potentia dici potest,quia in homine est humana anima,quæ habet potentiā intelligēdi,secundū locū mouendi,sentiendi,vegetādi:huius potētię ve-

getatiuæ est nutrire, augere & generare sibi simile in specie, vt alibi ostēditur à philosopho. [DE ea vero.] Hac in parte philosophus declarat quòd prudentia est connexa cum omnibus virtutibus moris, & hoc pertinet ad dubitationem, & obiectionem super allatam soluendam, cum dicebatur quòd ad sanitatem non est opus discere medicinam: sic non est opus prudentia ad exercēdas operationes secundū virtutem. Contra hoc igitur arguit philosophus, ostendendo quòd prudentia non potest esse sine virtutibus morum, sed est omnino coniuncta cum illis hoc pacto. Recta electio alicuius rei non potest esse sine virtute morali: sed prudentia non potest esse sine electione recta, ergo prudentia non potest esse sine virtute morali. Maiorem probat philosophus, ꝙ quemadmodum iustæ operationes interdum fiunt à quibusdam qui nō sunt iusti vt in quinto patuit: quia ab inuitis fiunt, vel ignoratione, sic fit vt etiam aliæ operationes studiosæ produci possint à viro non studioso eo modo quo diximus, sed ad hoc vt aliquis dicatur iustus, & habens habitum virtutis, requiritur non solum vt agat iusta atque honesta, sed agat cum electione recta. & sic patet quòd electio recta semper est cum virtute, & ideo virtus est habitus electiuus, & cętera. Minorem quoque probare possumus ex dictis philosophi, scilicet quòd prudentia non est sine electione recta, quia electionem rectam facit virtus moralis: sed ea inuenire quorum gratia fit electio non est virtutis moralis, sed prudentiæ, quæ & inuenit, & præcipit quæ sunt agēda. Quare hoc pacto soluitur id quod superius obiectum est de prudentia quòd videbatur esse superflua, quia iusta & honesta, & omnino actus virtutis poterant homines producere sine prudentia, nec magis ob eam erant apti ad operandum sicut non sunt magis apti ad opera sana producenda ob cognitionem medicinæ. Soluit inquam philosophus altius repetens ac dicens quòd ad operationes quæ sint secundum virtutē ab viro studioso factæ per se, & non per accidens, requiritur electio bona quam rectam facit moralis virtus, & vt illius gratia agantur: sed prudentia est illa quę necessario requiritur vt perspiciat quæ sunt illius gratia: ex quo cum electione, & virtute morali sit cōiuncta, oportet, & requiritur necessario. Addit vlterius philosophus ad hoc declarandū, ꝙ est in animo quędā vis, & potentia: quam dicere solent aptitudinem quandā perspiciēdi ex ipsa natura, cuius absentia videtur esse stultitia: hæc cum sit naturalis apta est ad agēdum: & attingendum ea quæ perducunt ad propositū, & intentū finē ab appetitu siue studioso, siue vitioso. Possumus. n. ea vti & abuti. quare bifariā esse potest, quædam laudabilis si intentio sit bona: quædam econtra si intētio sit mala. Verum cum sit potētia apta ad suscipiēdum, & bonum & malum habitum: si suscipiet bonum habebit prudentiam: si malum habebit malitiam, quæ est eius malus habitus & quasi quædā peruersa prudentia, licet nullo modo prudentia appellanda sit, sed malitia quædam & astutia. Non vult autem philosophus quod vna & eadem potētia de se sit bona & mala, sed possit suscipere habitum bonum ipsam prudentiam, & tunc est laudabilis: vel habitum malum ipsam malitiam vel astutiam, & tunc est vituperabilis. & dicit philosophus quòd homines solent appellare prudentes astutos, quia sunt apti ad perspiciendū, sed improprie, quia cōfundunt. Nam astutus & malitiosus præsupponit finem prauum intentum ab appetitu: prudens vero præsupponit bonum finem, & inuenit bona media quæ ducunt ad illum: quare improprie tales dicuntur prudentes. Nam prudentia est habitus laudabilis, astutia vero & malitia est vituperanda: & addit quòd prudentia non est talis vis, nam eam præsupponit sicut habitus potentiam sine qua esse non potest cum sit eius perfectio, sed illi potentiæ perceptiuæ quæ est tanquā oculus quidam imprimitur ipse habitus, & ipsa virtus prudentiæ. ex iis patet quòd prudētia non est sine electione: electio non est sine virtute morali: ergo prudentia non erit sine virtute morali. Dirigit. n. prudētia hācvim ad ea omnia inuenienda bona quæ ducunt ad bonum finem. Ratiocinationes enim, id est, discursiones quibus procedit prudentia ad inuenienda media in rebus agendis habent principium. s. finem sibi propositum, & intentum ab appetitu: & talis est bonus finis, & talis bono viro apparet. Est. n. natura virtutis vt feratur ad bonū finem: vitij vero ad prauum. Corrumpit enim iudicium ipsa prauitas causaque esse videtur vt fiat error circa principia rerum agendarum, id est circa fines. Vnde antea in capitulo prudentiæ, nam principium inquit rerum agendarum, id est vt patet, gratia cuius sunt ipsæ. i. finis: ei vero qui corruptus est ob voluptatem, aut dolorem, continuo non videbitur principium ipsum nec huius gratia, & cętera. Et hæc ei correspondet: atque hoc non nisi bono viro videtur atque apparet. Prauitas. n. peruertit, &c. Concluditur ex iis omnibus quòd prudentia non potest esse sine virtute morali, & ꝙ est necessaria ad uirtutes moris, & honestas operationes exercendas secundum uirtutem, & quòd operatur ad felicitatem humanam. In sequenti uero capitulo ostendet etiam ꝙ uirtus moralis nō potest esse sine prudentia. [NON ob ipsa.] Id est non gratia ipsorum honestorum, quia si fecissent ob ipsa essent forsitan dicendi studiosi. [IPSARVM gratia.] Veluti ut agat non timore, aut alia causa, sed ipsarum gratia ueluti propter iusta esse, ut ita loquar, & agat honesta propter honestatē & honestatis gratia. Sed percipere, scilicet media quibus assequamur finem bonū non est uirtus moralis, sed alterius potentiæ ut declarat, Malitiosos, improprie dicimus. Huic oculo. i. tali potentiæ perspiciendi, imprimitur, tanquam forma quædam perfectiua ipse prudentiæ habitus. [NEC absq; uirtute.] s. morali. Cōcurrit enim appetitꝰ rectꝰ, & cōuenit cū ipsa prudētia. Ratiocinationes. s. quibus procedit prudentia ad inuenienda media. Principium habent. s. finem ipsum

106 107 108 109

intentum ab appetitu. Optimum, uel simpliciter uel in genere uel respectu eorum quæ aguntur
110 ob ipsum finem. [HOC sane.] Scilicet optimum quod contigerit, ita tamen vt sit uere bonum. Circa principia rerum, id est circa fines. Ex dictis patet quod prudentia est utilis & necessaria ad uirtutes moris, & quòd ipsa operatur multum ad felicitatem humanam consequendam.

De natiua virtute: virtutum, & prudentiæ connexione. *Cap. XIII.*

111 Onsiderandum autem iterum est & de virtute. Etenim vt prudentia sese habet ad * habilitatem, quæ non est idem, sed simile: sic & proprie virtus sese habet ad naturalem virtutem. Omnibus enim singuli mores inesse quodam modo natura videntur. Etenim & iusti natura: fortesque, atque ad temperantiam nati videmur: cæteraque continuo habemus ex ipso ortu. Sed esse tamē quærimus aliquid aliud, quod est proprie bonum, & talia nobis alio modo inesse. Pueris enim ac belluis naturales habitus insunt. at absque mente nocere videntur. Atque vt robusto sit in corpore sine oculis se mouente (errat enim vehemēter ex eo quia non habet visum) sic & hic accidit. Si vero mentē acceperint, in agendo differt. Atque habitus ille similis, tūc

δεινότητα.

112 erit proprie virtus. Quare vt in opinatiuo duæ sunt species: habilitas, atq; prudentia: sic & in morali sunt duæ, vna naturalis virtus, altera proprie
113 virtus. Atque harū ea quæ est proprie virtus: non fit sine prudentia. Quapropter inquiunt virtutes omnes, prudentias esse. Et Socrates partim recte quærebat, partim peccabat: peccabat quia virtutes omnes, prudētias
114 esse putabat: bene dicebat quòd non esse sine prudētia ipsas aiebat. Hoc autem huius indicium est. Etenim nūc omnes cum virtutem diffiniunt: dicentes ipsam habitum esse, & afferentes ea circa quæ versatur, addunt secundū rectam rationē.* Videntur igitur omnes vaticinari quodā modo talē habitum esse virtutē, qui est secundū prudentiam. Oportet autē parumper migrare. Est enim is habitus virtus, qui non solū est secūdum rationē rectam, sed cum recta etiam ratione. Recta autē de talibus ratio ipsa est sane prudentia. Socrates igitur virtutes ipsas rationes esse arbitrabatur. Omnes enim sciētias esse dicebat: at nos cū ratione esse censemus. Patet igitur ex dictis, fieri nō posse vt sine prudētia sit homo proprie bo-
115 nus, & absq; morum virtute prudēs. At enim & ea ratio qua quispiam disseruerit separari virtutes: hinc solui potest. Nō enim idē ad omnes suscipiendas aptissimus est ingenio: quare aliā iam accepit, aliam nōdum
116 accepit. Hoc enim in naturalibus quidem virtutibus fieri potest. At in iis quibus absolute dicitur homo bonus, fieri nequit. Etenim cum pru-
117 dentia quæ est vna, simul inerunt vniuersæ. Constat autem & prudētia opus esse, etiā si non esset actiua, quia partis est virtus. Et sine prudentia, sineq; virtute, electionem rectam non fore. Altera nanque finem: altera
118 ea quæ sunt ad finem agere facit. At vero neque sapientiæ præest: neque præstabilioris est partis, sicut neque ars medendi præsidet sanitati. Non enim vtitur ipsa, sed videt vt fiat. Illius igitur gratia (non illi) iubet.

Codex Græcus hic addit, ὀρθὸς δ' ὁ λόγος ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν. id est, recta autem ratio, quæ est secundum prudentiam.

Preterea simile est ac si quispiam facultatem ciuilē principē esse deorum asserat: propterea quòd præcipit de omnibus quæ aguntur in ciuitate.

Commen.

CONSIDERANDVM autem.] Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo po stea quàm antea ostendit prudentiam esse connexam cum virtutibus moralibus: nunc vice versa declarat ipsas virtutes morales sine prudentia esse non posse, & item omnes virtutes esse simul, quia sunt vna cum prudētia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis patebunt. in prima igitur parte probat quòd virtus moralis non potest esse sine prudētia, & ad hoc declarandum præmittit duas sententias: prima est talis, Sicut est in parte animæ rationali actiuæ vbi est ipsa prudentia: sic est in ea parte vbi sunt virtutes morum: sed in illa parte rationali est vis quædam naturalis, & habilitas quædam perspiciendi: ita erit in ista virtus vel potentia naturalis qua anima suscipere potest virtutes morum. Diximus enim antea de prudentia quod illa præsupponit quandam habilitatem naturalem, quæ suscipere potest bonum habitum & malum: bonum ipsam prudentiam, malum ipsam astutiam siue malitiam. Dico igitur quòd sicut se habet prudentia ad habilitatem illam naturalem quæ non est prudentia, sed habet similitudinē cum illa cum possit eam suscipere in se: eodem pacto se habet virtus proprie, id est moralis ad eā virtutem quæ non est proprie virtus, sed est naturalis virtus, & quasi habilitas, & potentia quædam naturalis. & hoc probat ex communi hominum opinione qui putant virtutes quasdam naturales esse in appetitu sensitiuo, & in ea parte vbi morales suscipiuntur virtutes. Quidam enim fortes quidam temperati, quidam iusti videntur esse natura, & à primis inuitamentis nostræ generationis. Post hanc sententiam declaratam ostendit philosophus non solum tales naturales virtutes inesse homini, sed alias etiam esse quæ proprie dicuntur virtutes probando, hoc pacto, Proprium bonum hominis, & virtus proprie dicta non potest lædere hominem, & habentē, sed naturales lædere possunt, ergo tales virtutes non sunt bonum hominis, & virtutes proprie dictæ, quare ponere alias virtutes oportet præter naturales. Ratio patet exemplo puerorum & bestiarum. Nam pueri habent aptitudinem ad fortitudinem, temperantiam, & huiusmodi, & denominantur tales ob illas aptitudines naturales. Verum cum non habeant vsum rationis & mentis videntur lædere posse si ipsis abutantur. Bestiæ vero nonnullæ fortes, aliæ mansuetæ, vel prudētes dici solent per quasdam similitudines: & cum non habeant rationem & mentem, nocere interdū videntur tales virtutes. Itaque vt robustum corpus animalis bruti siue hominis, carens visu, si moueatur: offendi vehementer errareque videtur: sic naturalis virtus si sit in aliquo sine lumine rationis, & virtutis proprie dictæ, occasionem præbet habenti vt vehementer lædatur. Ex quo patet quòd virtus naturalis non est proprie virtus nec proprium hominis bonum, quare alias oportet esse virtutes, quæ sint propriæ, & cum sint cum recta ratione tanquam cum visu, & oculo ducente: non possunt offendere neque errare. Ex iis quæ dicta sunt vlterius affert tertiam sententiam ob quam aliæ sunt allatæ, scilicet quòd virtus morum non est sine prudentia. quam probat hoc pacto: mens & recta agendi ratio est ipsa prudentia, sed virtus moralis non est sine mente, & recta ratione agendi, ergo virtus moralis non potest esse sine prudentia. Patet ratio, quia prudentia est habitus mentis consultatiuæ, & recta agendi ratio, vt antea vidimus. Virtus autem morum non est sine recta ratione, naturales enim virtutes esse possunt sine ratione recta, morales non possunt, & sic ordine habemus has tres sententias, & conclusiones probatas. Prima quòd sicut vis & habilitas illa naturalis perspiciendi se habet ad prudentiam, ita sunt naturales virtutes, quæ se habent ad virtutes morales. Secunda quòd naturales virtutes non sunt proprium hominis bonum, nec sunt virtutes proprie dictæ. Tertia qua concluditur quòd virtus moralis non potest esse sine prudentia vt successiue patet. [ETENIM vt prudentia.] iii Quia sicut prudentia perficit, & dirigit vim illam naturalem, & habilitatem perspiciēdi: sic virtus moralis illam naturalem virtutem. vel perinde est quòd sicut prudentia non est sine virtute morali, sic moralis virtus non est sine prudentia, quodammodo, quia neque natura proprie insunt, neque præter naturam ipsæ virtutes, sed sunt aliæ virtutes proprie dictæ præter istas naturales quæ acquiruntur per istas. [ILLE similis.] Scilicet virtutibus naturalibus. [IN opinatiuo.] Id est in mente consultatiua & actiua. Notandum quòd est similitudo quædam inter virtutes seu aptitudines naturales, & virtutes proprie dictas, quia sunt perfectiuæ illarum potentiarum, & ideo appellantur virtutes propriæ, nam in speculatiua parte animæ, quædam est aptitudo ad suscipiendā scientiam similis scientiæ, non tamen est idem. Quia talis vis sine scientia propria potest errare, & talis vis appellari potest acumen intellectus atq; ingenii, similiter in actiua est parte animæ habilitas, & aptitudo perspiciendi similis prudentiæ, quæ tamen non est prudentia: vt ostendimus: sic est de alia parte animi, id est de appetitu, qui est sedes, & domiciliū virtutū moralium, ubi sunt potentiæ naturales, quibus alii ad fortitudinem, alii ad temperantiam, alii ad aliud ferri uidētur, & suscipere possunt habit⁹, & uirtutes ꝓprie dictas. Tales igitur aptitudines dicuntur in appetitiuis præsertim ubi non habent proprium nomen, uirtutes naturales nō quòd sint proprie uirtutes, nullę enim ꝓprie dictæ insunt nobis natura ut in secundo ethicorū ostēdit

philosophus,sed dicuntur quodammodo naturales,quia per tales potentias, & vires sumus apti natura ad illas suscipiendas.Vnde in secundo,Nec natura inquit,nec præter naturã in nobis virtutes efficiuntur,sed sumus quidem ad ipsas suscipiendas apti natura.Et item potentes quidẽ sumus natura,boni vero nõ efficimur,aut mali natura.Ex quibus patet quòd virtutes illæ quas philosophus appellat naturales esse aptitudines, & vires ad suscipiendas virtutes,non autem virtutes proprie dictas.Patet etiam quòd virtutes morales,& proprie dictæ non possunt esse sine oculo

113 lo prudentiæ,sed necessario sunt cum ea coniunctæ.[QVAPROPTER inquiunt virtutes.]Ad probandam eandem conclusionem quòd virtutes morales non sunt sine prudẽtia, affert antiquorum sententiam:qui dixerunt omnes virtutes esse prudentias vt Socrates & socratici omnes. Arguebant enim hoc pacto, Omnis habitus qui est recta ratio agendi est prudẽtia.omnis virtus est huiusmodi:ergo omnis virtus est prudẽtia.Et dicit philosophus quòd isti partim bene dicebãt. partim errabant.Errabant enim in hoc quia dicebant omnes virtutes esse prudentias. Differt tamen virtus moralis à prudentia.Nam virtus moralis non est cognitiua,prudentia est cognitiua. Præterea virtus moralis est in appetitu,prudentia in intellectu:quare non bene dicunt quòd virtutes morales sint prudentiæ, & errabant in hoc.In eo autem bene dicebant,quòd virtutes morales non possunt esse sine prudentia, & nos idem asserimus : ex quo confirmat sententiam suam superius allatam. Notandum quòd Plato in libris ciuilis scientiæ inducit Socratem differentem de rebus ciuilibus, & ibi dicit virtutes esse rationes,non quod omnino sint idem , sed quòd à recta ratione proficiscantur, & ea indigeant:quod etiam innuit philosophus cum bene sensisse Socratẽ inquit in eo,quia asserebat virtutes non esse sine prudentia.Quòd si sane intelligamus sen

114 tentiam Socratis vt est intelligenda:videbimus illam conuenire cum sententia philosophi.[HOC autem huius iudicium est.]Ad eandem sententiam probandam accommodat philosophus testimonium eorum philosophorum, qui æquales temporibus suis diffiniebant virtutem dicentes esse habitum circa actus vel affectus vt recta præscribit ratio,ex quo percipi potest quòd prudẽtia est annexa cum virtutibus moralibus,Deinde emendat philosophus aliquantulum istam sententiam dicendo quòd parumper digrediendum est ab istis.Nam ipsi videntur vaticinari quòd virtutes indigent prudentia & præcepto, & directione rectæ rationis,quòd &si verum sit,tamẽ vlterius est etiam addendum.Vbi enim dicunt quòd virtus est habitus sese habens vt recta præscribit ratio:dicere etiam oportet quòd est habitus simul cum recta ratione,quia non valet . hic habitus dirigitur à recta ratione, ergo est cum recta ratione.Nam seruus vt habitum obediendi quem habet obedit domino suo prudenti, & recte facit quæ ille pręcipit,non tamen est virtus in seruo licet sit habitus directus à recta ratione,quia talis recta ratio non est in seruo.Quare dicendum quòd virtus est habitus electiuus in mediocritate consistens,nostra ex parte terminatus recta ratione, ita vt simul sit cum ea quia non videtur sequi,determinatur secundum rectam rationem, ergo est cum ea:sed bene econtra valet.His dictis addit vlterius ad suum propositum philosophus quòd Socrates putabat omnes virtutes esse rationes,quia dicebat, Omnis scientia est ratio,omnis virtus est scientia:ergo omnis virtus est ratio.Nam in tertio etiam dicit philosophus cum de fortitudine loquitur,quapropter inquit Socrates fortitudinem scientiam esse putauit. Videtur enim homo procedere per virtutes ad res agendas ordine quodam : & quanuis non sit scientia proprie dicta.per similitudinem tamen dicitur virtus,ergo ratio recta erit vt ille ait, cũ sit scientia quædam,Nos autem inquit philosophus non dicimus esse rationes,sed cum ratione s.recta esse censemus.Vltimo concludit quod virtus moralis non potest esse sine prudentia vt in hoc capitulo declarauit:& quòd prudentia non potest esse sine morali virtute vt in præcedenti capitulo ostendit,ideo dicit ꝙ fieri non potest vt sine prudentia sit vir bonus, & habeat virtutes

115 morales,aut sit prudens sine virtutibus.s.moralibus.i.quin sit bonus vt antea dixit.[AT enim & ea ratio,qua quispiam.]Hæc est secunda pars huius capituli : in qua soluit argumentationem , & obiectionem nonnullorum:qui dicebant virtutes morum nõ esse simul.& philosophus ait quòd ex dictis nostris sequitur quòd virtutes morum sint simul,sed ratio eorum qui contradicunt solui potest hoc modo.Afferamus primo rationem eorũ quæ est talis,is qui habet aptitudines non æquas:nec pariter ad suscipiendos diuersos habitus:fit vt suscipiat vnum habitum sine reliquis, aut hunc vel illum, & non istum:sed homo est huiusmodi,quia non est æque omnis homo aptus ad easdem virtutes pariter,sed magis ad hanc quàm ad illam:& hic magis ad fortitudinẽ,ille magis ad temperãtiam.& cum sint variæ istæ perfectiones, & obiecta & operationes earum diuersæ, & insuper aptitudines naturales,videtur esse quoquo modo verisimile vt nõ omnes virtutes sint simul.& hæc ratio videtur procedere contra sententiam philosophi:ideo dicit quòd talis ratio soluetur isto modo quo diximus, quòd virtutes morales non possunt esse sine prudentia & econtra.[HOC enim ipsum in naturalibus.]Soluit eorum rationem philosophus dicendo quòd eorum ratio videtur valere quoquo modo in virtutibus naturalibus : quia fieri potest vt aliquis sit magis aptus ad vnam virtutem quam ad aliam,sed in virtutibus proprie dictis,quæ acquiruntur opera nostra hoc fieri nõ potest:quin vbi est vna virtus ibi sint reliquæ:& hãc sententiã probat hoc pacto.vbicunque est prudẽtia ibi sunt omnes virtutes:sed vbicunq; est vna virtus ibi est prudẽtia.ergo vbicunq; est vna virtus ibi sunt omnes virtutes.Maior ꝓbatur quia vbicunq; est

prudentia vere ibi eſt appetitus ſemper paratus obedire rationi,& ex conſequenti ibi eſt omnis
probitas,& omnis virtus.Minor eſt clara,ꝙ vbi eſt vna virtus ibi eſt prudentia,cum nulla virtus
moralis poſsit eſſe ſine recta ratione, id eſt prudentia.Notandum quòd virtutes dupliciter dicũ-
tur.vno modo impropriæ & naturales,quæ oriuntur ab ipſa natura per diſpoſitiones quæ ſequũ
tur complexionem corporis humani , & inſtrumentorum eius.& cum vnum corpus plerunque
non habeat æque omnia inſtrumenta bene diſpoſita, niſi ſit temperatiſsimum in omnibus parti-
bus:cum inquam ita ſit plerunque fit vt vnus homo habeat aptitudinem ad vnam virtutem ma-
gis,quàm ad aliam. Alio modo proprie dicuntur virtutes:ſecundũ quas homo ſimpliciter, & ab-
ſolute dicitur vir bonus:per primas enim non dicitur abſolute vir bonus , ſed ſecundum quid &
aliqua ex parte, vt ſi dicatur bonus ad ſuſcipiendas tales virtutes vel tales operationes exercen-
das.Hac diſtinctione percipitur quòd euenire poteſt in naturalibus potentiis, & virtutibus im-
proprie dictis,quod non pariter & æque ſint in vno aptitudines illæ , ſed magis vna quàm alia:
ſed in virtutibus morum non poteſt fieri,cum noſtris operationibus acquirantur . Verum cum
adeſt ipſa domina prudentia,omnes aliæ circunſiſtũt virtutes,& appetitus rectus,& paratus ob-
temperare rectę rationi.Secus enim ſi eſſet,tunc prudentia deficeret ab aliqua operatione virtu-
tis,& ab aliqua re agenda recte:ex quo ſequeretur ꝙ non eſſet vere prudentia nec habitus cum
vera ratione actiuus,ſed perfecte prudens, & ſimpliciter prudens eſt ille , qui ſimpliciter in om-
nibus, & circa ſingula recte ſe habet, & cum vera ratione.Concluditur ergo quòd qui habet pru
dentiam habet omnes virtutes morales,& qui habet vnam,habet prudentiam:ergo omnes virtu
tes ſunt ſimul cum prudentia,& ſimul inter ſe.diſtinguuntur tamen ratione & diffinitione:re au-
tem ſimul ſunt quaſi connexæ nodo,& vinculo prudentiæ. [CONSTAT autem opus eſſe pru- 117
dentia.]Hæc eſt tertia pars huius vltimi capituli, in qua philoſophus breuiter repetit ſolutiones
illas duas factas in primo capitulo:& etiam affert tertiam ſolutionem,quã in hunc locum diſtu-
lerat:Repetit igitur breuiter ſolutionem factam contra illos qui dicebant ſapientiã & prudentiã
non eſſe neceſſarias ad vitam,& felicitatem humanã:& hoc magis repetit de prudẽtia, quia mul-
ta dixit de ea cum oſtenderet ſimul eſſe cum virtute morali.quaſi dicat. Quòd ſi prudentia non
eſſet principium agendi vt eſt & homo,concederetur:vobis tamen eſſet expetenda de ſe in uita
humana cum ſit perfectiua intellectus actiui ut antea diximus. Talis enim potentia intellectiua
non debet eſſe fruſtra in nobis.& idem etiam de ſpeculatiua dici poteſt,quia etiam tantum con
ferunt ad felicitatem humanam ut utraque operatio ſecundum iſtas ſit felicitas,ſcilicet alia acti-
ua alia ſpeculatiua,ut apparebit in.x.huius libri ethicorum.Deinde repetit ſecũdam ſolutionem
dicendo ꝙ ex dictis patet quantum prudentia faciat ad felicitatem conſequendam, duo.n. ſunt
quæ requiruntur ad actionem finis, & ea quæ ducunt ad finem.Finẽ proponit virtus moralis,pru
dentia vero media inuenit bona quæ ducunt ad talem finem,& diiudicat omnia recte, & præci-
pit ea quæ ſunt agẽda,& ſtatuit mediocritatem actuum,& affectuum,& ipſarum virtutum, adeo
vt quaſi earũ fortuna eſſe videatur. Quòd ſi vnaquæque virtus operatur in nobis,iſta tamen ma-
gis quàm aliæ,quia oſtendit obiectum bonum,& percipit illud, & proſequitur inueniendo me-
dia bona,& iubet vt ea fiant quibus conſequi poſsimus bonum finem,& ideo philoſophus oſtẽ-
dit nobilitatem huius virtutis contra oppoſitionem illorum declarando quòd illud eſt perfectũ
quod etiam de ſe ſine vlla vtilitate,& commodo eſt expetendũ. Alio modo, illud eſt expetendũ
maxime à quo profluit aliquod præclarum bonum:prudentia eſt huiuſmodi cum ſit quaſi quæ-
dam forma virtutũ moralium,& cum ſit cauſa vt vbicũque ſit illa ſint etiã omnes virtutes. quod
cum antea oſtenſum ſit,congruum fuit repetere ſolutiones prædictas vt renouaret nobilitatem
huius virtutis,& oſtenderet quantum ſit neceſſaria ad vitam humanam.Incidit etiã in hanc bre-
uem replicationem philoſophus vt inde commode accederet ad ſoluendam dubitationem motã
in ſuperiori capitulo de nobilitate ſapientiæ atque prudentiæ,quam nunc ſoluere intendit. [AT 118
vero neque ſapientiæ præeſt.]Soluit philoſophus obiectionem dictam . Dubitatur enim ſupe-
rius,quia videbatur quòd prudentia eſſet nobilior ſapiẽtia, cum prudentia obtineret locum ar-
chitecturæ,& iuberet de aliis facultatibus,quas vellet eſſe in ciuitate,& quouſque & cætera.O-
ſtendit igitur philoſophus quòd talis ratio non valet, & quòd ſapientia eſt nobilior,quàm pru-
dentia cum ſit in nobiliore potentia animæ, & habeat nobiliorem finem ad quem videtur or-
dinari prudentia, ille habitus qui eſt perfectio , & virtus nobilioris partis animæ eſt nobilior
quàm alter qui eſt virtus ignobilioris . At ſapientia eſt huiuſmodi reſpectu prudentiæ. ergo ſa-
pientia eſt nobilior quàm prudentia. Patet ratio, quia ſapientia eſt perfectio intellectus ſpecu-
latiui , prudentia actiui : & manifeſtum eſt quòd intellectus ſpeculatiuus excedit actiuum nobi-
litate.Sed ad ſolutionem eius quod obiicitur,quòd prudentia iubet,animaduertẽdum eſt, quòd
aliud eſt iubere huic, aliud iubere de illo:non ergo ſequitur,quodcunque iubet ſimpliciter prę-
ſtantius eſt:& affert duo exempla.Nam medicina iubet,non tamen ſanitati, quia eſſet nobilior
ſanitate,& tamen non eſt nobilior vt ordinatur ad illam,ſed bene iubet gratia ſanitatis.Nam ad
hoc vt aliquis ſit nobilior altero ob iubendi imperium , oportet vt iubeat illi ſicut architectus
artificibus manufactiuis,ſed prudentia eſt architectura reſpectu aliarum facultatum actiuarum:
& ſi iubet de ſapientia vel gratia illius,tamen nõ iubet illi. Deinde affert aliud exemplum quod

ſumitur à facultate ciuili dicendo, quòd ſi hoc eſſet vt ob hunc ſuum iubendi modum eſſet nobilior, ſequeretur quod eſſet nobilior deo vel rebus diuinis, quod eſſet abſurdum. Quia iubet gratia illius de religione & cultu diuino. Diſponit facultas ciuilis de omnibus quæ ſunt in ciuitate, & eorum curam habet, inter quæ ſunt templa, & ſacra & omnino cultus diuinus. Quare patet ꝙ, & ſi prudentia iubeat de ſapientia, & gratia illius, non tamen eſt nobilior ea: cum non iubeat ei. Notandum quòd prudentia eſt præclarus habitus ob multas rationes quas vidimus, tamen ſi conferatur cum habitibus ſpeculatiuis videtur eſſe inferior. Primo intellectus, & ſcientia ſunt de neceſſariis & perpetuis. prudentia de iis quæ fiunt à nobis, & poſſunt aliter ſe habere. Præterea illi habitus ſunt virtutes nobiliores potentiæ animæ, ſcilicet intellectus ſpeculatiui: prudentia vero actiui, quare ſi ſcientia & intellectus ſunt nobiliores ipſa prudentia, multo nobilior erit ſapientia, quàm illa. Verum ſi diſcurramus per ſingulas conditiones, reperiemus ſapientiam mirum in modum excedere ipſam prudentiam in nobilitate. Primo quia eſt in nobiliore potētia animæ vt dicit philoſophus: deinde verſatur circa nobiliora obiecta, id eſt circa perpetua & neceſſaria, & præcipue, quia verſatur circa ſubſtantias ſeparatas. Habet etiam nobiliorem finem cũ ſpeculatio anteponatur actioni. Non enim videtur quieſcere homo in actiua felicitate, ſed videtur velle vlterius progredi quoad fieri poteſt. Præterea ſi prudentia ita ſe habet ad ſapiētiam vt medicina ad ſanitatem: & medicina videatur iubere gratia ſanitatis, & ob eam operari: ſic prudētia videbitur ad ſapientiam ordinari: & finis forſitan illius ad finem illum præſtabiliſsimum omniũ humanorum dirigi & ordinari, ſed hæc in decimum librum differantur. Hic tantum intelligatur quòd ſapientia eſt nobilior prudentia vt dicit philoſophus. Verum cum dictum ſit, & in præcedenti capitulo, & etiam in iſto quod prudentia non poteſt eſſe ſine virtutibus moralibus, deinde ꝙ virtutes morales non poſſunt eſſe ſine prudentia. Demum quòd virtutes morũ omnes ſunt ſimul circa hæc, & ob hæc. Dubitatur vtrum ſit verum id quod dicitur à philoſopho. Quòd data vna virtute ibi etiam ſint reliquæ omnes, & ſunt ſimul, hoc non videtur verum, & probatur his rationibus. Quicunque eſt magis diſpoſitus ad vnam rem ſuſcipiendã quàm aliam, & non æque ad omnes, videtur nunc vnam nunc aliam, & omnes pariter ſuſcipere, ſed quilibet ferme homo videtur reſpectu virtutum ſuſcipiendarum magis diſpoſitus, & aptus ad vnam ſuſcipiendã quàm ad aliam: ergo videtur nunc vnam nunc aliam ſuſcipere, & non pariter omnes. Item nullius virtutis operationibus acquiritur alia virtus præter eam quæ eſt propria operationis illius: ergo operationibus virtutis vna tantum acquiritur virtus, & non omnes vt ſtatim ſequatur, quòd vbi ſit vna, ſint reliquæ. Patet ratio iſta: quia ex ſimilibus operationibus ſimiles generantur habitus, vt inquit philoſophus, & virtutes ſunt diſtinctæ ſecundum potentias, operationes, & obiecta vt vidimus: non ergo ex quauis operatione quæuis virtus, ſed determinata acquiritur. Item fieri non poteſt vt omnes operationes virtutum, & ſtudioſas producamus, ergo fieri non poteſt vt omnes ſimul acquirantur. quare non erunt ſimul omnes, ita vt vna data reliquæ etiam intelligãtur adeſſe: oppoſitum tamen videtur ſentire philoſophus cum dicat & probet: quòd vbicunque eſt ipſa virtus prudentiæ ibi ſint omnes virtutes. Pro ſolutione eorum quæ dicta ſunt ponuntur primo duæ opiniones: quarum prima eſt, quod virtutes bifariam dicũtur, quædam neceſſariæ vt per illas homo euadat bonus: quædam non ſunt neceſſariæ quanuis per eas euadat homo bonus. Neceſſariæ ſunt illæ quatuor, quas iſti appellant cardinales, ſcilicet prudentia, iuſtitia, fortitudo, temperantia, & ſine iſtis dicunt fieri non poſſe virum bonum. Præter has ſunt liberalitas, manſuetudo, & aliæ morales, quas dicunt eſſe vtiles, non tamen neceſſarias ad hoc vt quis bonus euadat. Dicunt præterea quod bonus tripliciter dicitur, primo modo improprie ob aptitudines naturales. Secundo modo ſecundum quid: vt bonus citharœdus. Tertio modo vir bonus ſimpliciter qui illas quatuor habet virtutes. Dicunt poſt hæc quòd philoſophus quando loquitur de coniũctione virtutum, intelligit de illis quatuor principalibus ita vt illæ ſint quæ neceſſario requirantur ad conſtituendum virum ſimpliciter bonum, & illæ aliæ non ſunt neceſſariæ quanuis conferãt, & dicunt quòd data vna virtute de illis quatuor aliæ ſequuntur: & omnes aliæ, ſcilicet tres ſunt cum prudentia, & quod hoc intelligit philoſophus cum dicit quòd vbi prudentia eſt ibi ſunt omnes virtutes, id eſt illæ tres. Hæc ſentētia iudicio meo non videtur vera: quia philoſophus vult oſtendere virum ſimpliciter bonum, qui habet omnes virtutes ſimpliciter non excipiendo has vel illas, & diſtinguendo vt faciunt. Secunda opinio eſt quæ videtur veriſimilior quòd virtus dicitur perfecta duobus modis. Vno modo perfectione ſua interna, & propria vt temperantia dicitur perfecta, qua homo poteſt omnes operationes temperatas producere. Secunda perfectio virtutis eſt externa, quam vnaquæque virtus ab alia accipit. Vt magnanimitas accipit ab aliis virtutibus omnibus: huiuſmodi enim perfectionem accipit vnaquæque virtus ab alia viciſsim, quæ eſt adiumentum ad operandum. Nam tunc dicitur virtus perfecta quando non impediuntur operationes ſecundum illam virtutem: & hoc fit quando quis præter illam habet alias virtutes: ergo ad hoc vt virtus dicatur hoc modo requiritur vt ad perfectionem ſuam propriam accedat alia perfectio proueniens ex vnaquaque virtute, ita vt vna ſit quaſi adiutrix, & perfectrix alterius, ne operatio impediatur: & ad hoc declarãdum tale adducatur exemplum. Ponatur

quòd aliquis ſit temperatus in ſummo gradu,& habeat temperantiam perfectam ſecundum perfectionem propriam,& non adiuuetur à perfectione externa,id eſt ab aliis virtutibus. Sit ex altera parte talis auarus.Tunc proponatur ſibi adulterium committendum magna vi pecuniæ oblata.Ille aut recuſabit aut non.Si non recuſabit adulterium,non erit temperans:ſi recuſabit, tūc quia eſt auarus cum difficultate abſtinebit,& producet operationem temperatam cum difficultate,ergo non erit perfecte temperans,quia ſignum habituum eſt facilitas, id eſt cum operatio producitur cum voluptate & facilitate:tunc indicatur quòd habitus ineſt, vt dicit philoſophus in ſecundo:cum vero producitur cum dolore, & difficultate tunc eſt indicium nondum ibi adeſſe habitum vere,ſed diſpoſitionem quandam.Eodem pacto ſi ponatur aliquis eſſe intemperans,& quòd ex altera parte ſit iuſtus,& in re iudicanda offeratur ſibi aliqua voluptas, aut accipiet:& ea de cauſa iniuriam afferet alteri,& non erit iuſtus,aut ſi non accipiet, & non inferat iniuriam,cum difficultate abſtinebit,& cum difficultate faciet iuſtitiam.at vere iuſtus non debet cum difficultate,& dolore operari iuſta,ſed cum facilitate & voluptate.Quare ad hoc vt perfecta dicatur virtus oportet vt non impediatur operatio propria,& ad hoc concurrat adiumētum aliarum virtutum vt vna iuuetur ab altera:ne ſi ſola ſit vna impediatur à vitio alio vt exemplis oſtendimus.Hac diſtinctione allata afferunt illi poſtea duas concluſiones ad ſuum propoſitum confirmandum.Prima eſt quòd ſi in aliquo ſit virtus perfecta vtraque perfectione,interna ſcilicet & externa,& propria & aliena:tunc neceſſe eſt vt ſint in eo omnes virtutes & ſint ſimul: ſecunda eſt ꝙ ſi ſit vna virtus perfecta tantum vna perfectione,id eſt ſua interna & propria, non eſt neceſſe vt ibi ſint reliquæ omnes.Hæc opinio eſt probabilior quam prima,tamen & iſta non eſt admodum tuta,quia philoſophus dicit quòd cum vna virtute,ſcilicet prudentia, erunt omnes virtutes ſimul.Ponit enim vnam virtutem perfectam de ſe,& cum prudentia adſit ibi,& reliquæ ſimul omnes virtutes aderunt.His ergo poſthabitis dicendum eſt ſecundum mentem philoſophi quod data vna virtute vt virtus eſt,& vt conſiſtit in indiuiſibili(quia vniuſcuiuſque rei ſummum quærendum eſt)omnes virtutes dari neceſſe eſt.Loquitur enim philoſophus exactiſsime de virtute.Quicquid eſt autem de quo ordine,& via diſputatur, id eſt vt ille inquit ad vltimam ſui generis formam ſpeciemque redigendum.Oſtendit enim philoſophus quòd cum prudentia eſt,omnes virtutes ſunt.at cum vna eſt virtus,& vere virtus,prudentia eſt, ergo cum vna eſt virtus omnes virtutes ſunt:& talis videtur eſſe ſententia ratioque philoſophi.Verum pro maiore declaratione eſt notandum, quòd duæ ſunt potentiæ in quibus ſuſcipiuntur virtutes, ſcilicet intellectus,& appetitus:ſed loquamur de intellectu actiuo,in quo ſuſcipitur prudentia,& de appetitu in quo ſuſcipiuntur virtutes morales.Iſtæ vires de ſe ſunt nudæ, & non habent vllam perfectionem niſi naturalem,id eſt aptitudinem ſuſcipiendi virtutes,quæ ſunt habitus. Ideo philoſophus habilitatem poſuit perſpiciendi in mente actiua,quæ ſuſcipere prudentiam poteſt, aliā poſuit aptitudinem naturalem in appetitu quæ ſuſcipere virtutem moralem poteſt vt ſupra vidimus.Verum & ſi plerunque reperiatur vt vnus homo habeat maiorem aptitudinem ad vnam virtutem ſuſcipiendam quàm ad aliam:tamen ſicut dari poteſt corpus ſaniſsimum: ſic dari poſſe videtur appetitus habens æque aptitudines naturales ad omnes virtutes ſuſcipiendas. & quanuis philoſophus dicat hoc non fieri in virtutibus naturalibus, videtur hoc dicere, quia rariſsime ſit, & ſumit id quod vt plurimum ſit, ſed tamen quia dari poteſt concedatur quòd talis erit æque aptus ad omnes virtutes, verum quicquid ſit neceſſario requiruntur iſtæ aptitudines in vtraque parte, & potentia animæ ad hoc, vt anima ſuſcipiat virtutes,nam ſicut materia niſi eſſet diſpoſita primo, nullam ſuſciperet formam, cum ipſa ſit indifferens ad omnes formas elementorum ſuſcipiendas,ita & illa.Diſponitur ergo primo aliquo modo vt ſuſcipiat hanc potius quàm illam formam.Eodem vel ſimili modo aptitudines naturales videntur diſponere appetitum ad virtutem acquirendam, & habilitas illa perſpiciendi intellectum actuū ad ſuſcipiendam prudentiam,quæ acquiritur per talem habilitatem vt etiam acquiruntur virtutes morales per aptitudines naturales ipſius appetitus: dicendum eſt igitur quòd non poteſt dari perfecta prudentia quin inſint omnes virtutes:& æque quia non prius videtur oriri prudentia quàm morales virtutes:nec prius morales virtutes quàm iſta:ſed ambo pariter, & æque, ex quo ſequitur quod vna data reliquæ ibi ſint oportet.Sed oritur difficultas,quia diſtinxit virtutes non ratione ſolum,ſed etiam obiectis,& operationibus genere diuerſis, & oſtendit quod non ex quibuſuis operationibus quæuis oritur,ſed ex determinatis determinata. Dicendum quòd licet virtutes morum ſint diuerſæ, tamen habent duplex vinculum. Primum quia omnes virtutes ſunt mediocritates, aut affectuum,aut actuum quæ oriuntur à vi perſpiciendi vel ipſa prudentia, ſimiliter operationes ipſarum virtutum habent coniunctionem talem ut ſimul oriantur ob nodum ipſius prudentiæ vel potentiæ perſpiciendi quo ſimul coniungantur. Aliud vinculum eſt conditio prudentiæ quæ videtur dare eſſe virtutibus, & ideo cadit in definitionem virtutis ipſa prudentia cum dicitur quòd eſt habitus electiuus in mediocritate conſiſtens reſpectu noſtri determinata ratione, id eſt à prudentia.quare cum habeant hoc commune vinculum tam ex parte prudentiæ quàm ex parte virtutum,quia tali modo colligantur:merito dicetur quòd vbi prudentia eſt ibi reliquæ erunt virtutes.Verū tota vis cōſiſtere videtur in eo vt appetitus redigatur ad

mediocritatem, & efficiatur obediens rationi, quòd si uerè, & perfectè redigetur ad hãc mediocritatem, erit etiam paratus ad aliam, licet non exerceantur operationes. Vnde si prudentia redigit appetitum ad moderationem iræ, rediget etiam ad moderationem cupiditatis, quia prudẽtia est latißima. Nam in paupere potest esse liberalitas licet non habeat facultates saltem ex parte prudentiæ, quæ habet appetitum redactum, & paratum ad tales operationes exercẽdas. Quòd si facultas detur, operabitur si vere sit prudens. Præterea totum officium virtutis videtur consistere in electione bona. Quod si desint facultates, tamen poterit adesse perfectio interna, & appetitus paratus obedire rationi quandocunque occasio tulerit. Quare vbi est electio bona, ibi & ratio vera, & appetitus est rectus. Nam cum moris quidem virtus, vt ante dixit philosophus, habitus sit electiuus, electio vero appetitus sequens deliberationem, propterea, & rationem verã, & appetitum rectum esse oportet si electio sit studiosa. Itaque dicere possumus quod cũ ex propriis operationibus acquiritur aliqua virtus, vbi primum prudentia adest, acquiruntur etiam aliæ virtutes, id est quædam firma dispositio ad exercendas omnes operationes secũdum quamlibet virtutem cum facultas & occasio tulerit: est enim prudentia communis mensura omnium mediocritatum, aliter prudens non esset perfectè prudens quod est absurdum. His dictis atque præmißis respondere possumus rationibus quas supra posuimus contra hanc sententiã. Ad primam cum dicebatur quòd homo non potest suscipere æque virtutes omnes cum habeat aptitudinem naturalem magis ad vnam quàm ad aliam, & non pariter, & æque ad omnes. Dicendum quòd dari potest talis homo æque dispositus, vel si hoc non sit, quia rarißime fit in naturalibus aptitudinibus, tamen vt dicit philosophus, non sequitur quia virtutes proprie dictæ quibus absolute dicitur homo bonus non poßint esse simul, immo necessario sunt ob ipsam prudentiam. Nam si concederetur id, quod vt plurimum fit, vt homo sit naturaliter magis aptus ad vnam virtutem quàm ad aliam acquirendam: tamen non sequitur, quia habeat potentias secundum quas potest suscipere omnes, licet cum maiore difficultate vnam quàm aliam. Verum cum aliquam ex suis propriis operationibus acquirit, disponitur appetitus quodammodo etiam ad alias, ita vt cum prudentia adest, sint reliquæ virtutes omnes acquisitæ vt diximus. Ad secundam cum dicebatur quòd ex operationibus vnius, vna oritur virtus, illud conceditur in principio cum oritur habitus, tamen vna cum prudentia omnes aliæ oriuntur virtutes ita vt simul sint. Ad tertiam rationem cum dicebatur quòd homo non potest simul omnes operationes producere: dicendum quòd respectu affinitatis quam habent virtutes inter se, & cum ipsa prudentia si acquirat habitũ perfectè vnius virtutis, ibi immediate aderunt reliquæ. Quòd si non acquireret omnes per operationes: acquireret tamen per electionem quæ est actus quidam internus, quare pauper poterit esse hoc pacto liberalis, quanuis non habeat facultates, scilicet per electionem. Tenendum est igitur secundum sententiam philosophi quòd vbicũque est vna virtus, ibi sunt reliquæ, per hoc quod vbicunque est prudentia, ibi sunt omnes virtutes morales. Et ubicunque est una uirtus ibi est prudentia: ergo ubicunque est una uirtus ibi sunt omnes. Nam nisi sint simul uideretur quoquo modo talis operari cum difficultate, & tunc non esset virtus proprie in eo, sed potius dispositio quædam nondum perfecta: philosophus autem non videtur loqui hic de virtute quæ est in via generationis: cũ dicit, vna data omnes sunt simul, sed de virtute exactißima & perfecta, quæ cum iungitur prudentiæ fit quidam nodus virtutum, & aggregatum quoddam, & appetitus vt sæpius diximus promptus est, & paratus in quacunque operatione studiosa rationem sequi. Cõcluditur ergo quòd omnes virtutes morales sunt simul connexæ inter se, & etiam cum prudentia, ita vt non separentur nisi ratione sua formali, & definitione. Sunt enim hoc pacto distinctæ, quia habent diuersa obiecta circa quæ versantur, diuersas etiam potentias quas perficiunt, & diuersas rationes formales, & tamen in eo in quo vna perfecta est, sunt etiam reliquæ simul vna cũ prudentia secundum ea, quæ ex dictis philosophi colliguntur. Hanc sententiam sequutus est Cicero cum inquit, sed ne quis sit admiratus cum inter ipsos philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit, qui vnam haberet omnes habere virtutes: nunc itaque seiungam: quasi poßit quisquam qui non idem prudens sit iustus esse. alia est illa cum veritas ipsa limitatur, & in disputatione subtilitas, alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur ratio, quamobrem vt vulgus ita nos hoc loco loquimur vt alios fortes alios viros bonos, alios prudentes esse dicamus, &c. Sic ergo habemus egregiam doctrinam virtutum summo ordine à philosopho traditam, quarum aliæ dicuntur morales, quæ collocantur in appetitu, aliæ intellectiuæ, quæ collocantur in intellectu secundum diuisionem quàm in fine primi ethicorum philosophus posuit.

ARISTOTELIS STAGIRITÆ ETHICORVM AD NICOMACHVM, Liber Septimus.

De heroica virtute, continentia, & earum oppositis. *Cap. I.*

POst hæc dicendum est alio sumpto principio, tres esse spe 1
cies eorum quæ circa mores sunt fugienda, vitium, in-
continentiam, feritatem. Atque contraria quidem duo-
bus manifesta sunt. Aliud enim virtutem, aliud conti-
nentiam appellamus. Ad feritatem autem & immani-
tatem: maxime virtutem eam conuenit dicere, quæ est supra nos: he-
roicam inquam quandam atque diuinam. vt Homerus de Hectore,
propterea quod eximia bonitate præstabat, dicentem Priamum intro-
duxit. Nec iam hominis sane mortalis filius ille. Esse videbatur: sed
diuo semine natus. Quare si ex hominibus ob virtutis exuperationem
dii fiunt (vt aiunt) talis quidem is habitus fuerit, qui feritati opponi-
tur. Etenim vt feræ, neque vitium est neque virtus: sic neque dei. sed
hoc quidem præstabilius est virtute: illud autem diuersum quid est, à
vitio genus. Atque vt raro fit virum esse diuum: vt appellare Lacones
consueuêre cum valde aliquem admirantur (dicunt enim, vir diuus hic
est) sic & ferus, atque immanis est inter homines raro. Maxime vero
inter nationes barbaras est. Fiunt autem quidem tales & ob morbos.*
πηρώσεις. læsionesque principii. Et eos etiam homines qui in vitiis exuperant: hac
infami cõsueuimus appellatione notare. Sed de tali quidem dispositio-
ne mentio aliqua posterius fiet. De vitio vero prius est dictum: nunc de
incontinentia, mollitudine, luxurie: & de continentia, atque constãtia
est dicendum. Neque enim vt idem quod virtus & vitium, neque vt di- 2
uersum genus hæc sunt putanda. Atque vt in cæteris egimus: afferre ea
quæ videtur oportet, & dubitare primum. Deinde omnia quæ probabi-
lia sunt aut saltem plurima, maximeque præcipua circa hos effectus ostẽ
dere. Nam si soluantur quidem ea quæ difficultatem afferũt, relinquan-
tur autem ea quæ probabilia sunt, satis sane fuerit demonstratum. Vi- 3
detur itaque continentia quidem, constantiaque, studiosa esse ac lauda
bilis. Incontinentia vero & mollitudo, praua, atque vituperabilis. Et idẽ
esse continens, & persistens in ratione: & idem etiam incontinens, & ra
tionem egrediens. Et incontinens quidem, improba sciens improba es- 4
se, agit ob perturbationem: continens autem cupiditates sciens prauas
esse non sequitur ob rationem. Et temperantem quidem continentem
esse aiunt atque constantem. Talem autem alii temperãtem esse omnẽ:
alii nullum dicunt. Et item intemperantem incontinentem esse, & in-

continentem intemperantem: confuse nonnunquam diuersos inquiũt 5 esse. Interdum etiam ipsum prudentem incontinentem esse non posse, interdum nonnullos homines qui prudentes, ac habiles sunt: incontinentes esse dicunt. Pręterea incontinentes & iræ, & honoris, & lucri dicuntur. Ea igitur quæ dicuntur, hæc sunt.

Commen.

1 POST hæc dicendum est alio sumpto principio.] Cum in superioribus libris philosophus tradidisset doctrinam de omnibus virtutibus tam morum quàm rationis: quarum virtutũ ipsæ morales perficiunt appetitum, intellectiuæ vero ipsum intellectum tam actiuũ quàm speculatiuum, vt distincte vidimus: nunc consentaneum forsitan videbatur vt iam de felicitate tam actiua quàm speculatiua concluderet: nisi aliqua prius intercederent cognitu necessaria. Sunt.n. nonnulli affectus vel dispositiones circa mores, quæ non sunt proprie virtutes vel vitia, sed habent similitudinem cum illis, & sunt vel fugienda vel prosequenda vt vitia, & virtutes: quare cum circa mores sint ad eundem pertinere videbatur considerare de his, ad quem pertinebat de vitiis, & virtutibus. Merito igitur post doctrinam virtutum hanc philosophus aggreditur in hoc septimo libro docendo de heroica virtute, & immanitate, & de continentia, & incontinentia, constantia & mollitie: post hæc de voluptate, & dolore multa declarat cognitu necessaria vt patebit. Diuiditur autem hic liber in duos tractatus. In primo affert hos habitus siue dispositiones quas diximus, & eas declarat. In secundo docet de voluptate & dolore. Primus tractatus diuiditur in decem capitula. In primo affert tres species eorum, quæ circa mores hominum sunt fugienda, atque eorũ contraria, & transit ad ea declaranda: in reliquis vero capitulis quid agat, & quomodo procedat philosophus, suis locis videbimus. Primum capitulum diuiditur in duas partes quæ patebunt. In primis igitur dicit philosophus proponendo intentionem suam, quòd dicendum est alio sumpto initio, & altius repetito, quia huiusmodi habitus vel dispositiones nõ sunt proprie virtutes vel vitia, & ideo non possumus sequi ordinem, quem seruauimus in doctrina virtutũ & vitiorum, sed alio sumpto initio dicendum est inquam tres esse species fugiendorũ circa mores. s. vitium, incõtinentia atque immanitas siue feritas. Cõtraria vero quæ sunt prosequenda circa mores tria sunt: quorũ duo sunt manifesta. s. virtus & continentia: tertium appellat virtutem heroicã quę videtur quoquo modo superare conditionẽ humanã, & affert ad hoc suum propositum testimoniũ Homeri. Itaque hæc virtus heroica diuina dicitur: non quia dei sit, cum ille habeat in se omnẽ perfectionẽ supereminenti modo: sed quia facit homines similes quoquo modo deo, sicut feritas dicitur, non quia sit ferarũ, quia beluæ non habent neq; vitia neq; virtutes: sed quia facit quoquo modo homines magis similes feris quàm alia vitia vel fugienda. Virtus igitur heroica immanitati siue feritati opponitur, & probari potest hac ratione quam innuit philosophus, summo vitio opponitur summa virtus, & excellẽtissima: sed immanitas siue feritas est summũ, & plus quàm vitiũ. Heroica autẽ virtus est optima, & plus quàm virtus: ergo heroica virtus immanitati siue feritati opponitur. Itẽ rarissimo vitio opponitur rarissima virtus: at feritas est vitiũ rarissimum: heroica quoq; est virtus rarissima: ergo feritati opponetur heroica virtus. & ad hanc sententiã affert testes Lacones, qui virũ aliquẽ vehementer excellentẽ solent appellare tali nomine vt patet in textu. Notandũ ꝙ homo collocari solet inter essentias separatas & belluas. Nã per intellectũ videtur habere similitudinẽ cũ illis separatis: per appetitũ sensitiuũ cũ belluis. Cũ igitur viuit ea vita quæ humana dicitur, aut per vitia aut virtutes nõ videtur assimilari ꝓprie, aut illis substantiis separatis per virtutes: aut accedere ad belluas per vitia: ita quod merito dici possit brutum animal. Nam belluæ non est virtus nec vitium cum non habeat rationem neque electionem: & non est etiã substantiarum separatarũ cum omnino careant affectibus. Virtutes vero sunt circa affectus: virtutes inquam morales. Illæ autem substantiæ separatæ videntur viuere mente vt in decimo ostendit philosophus: cum igitur appetitus hominis obtemperat rationi, tunc homo viuit per virtutes morales vt studiosus, nõ tamen vita simili substantiæ separatæ: similiter cum appetitus dominatur rationi, tunc viuit vt homo vitiosus, non tamen adhuc vt fera. Verum cum homo ita virtute excellat: & summum attingat in vnaquaque virtute, ita vt appetitus summissus rationi pene extinguatur, tunc videtur assimiliari substantiis separatis, & viuere vita quadam excedente conditionem humanam: cum vero appetitus ita obruit rationem, vt pene extincta videatur, tunc videtur homo excedere improbitate, & assimilari belluis, & descẽdere ad vitam quasi inferiorem humana vita, & similem vitæ ferarum, & sic fit immanis quidam: sed hanc vitam immanem dicit præcipue reperiri apud Barbaros, quia vti videntur ratione: sed vitium immanitatis quod dicitur plusquàm vitium: non modo ex habitu & consuetudine fieri videtur, sed etiam ex moribus & læsionibus membrorum. Verum hæc quæ ex morbis est, non erit vitiũ & immanitas simpliciter: & proprie vt patebit infra, Verũ cũ de immanitate dicẽdum

ſit poſtea:de vitio & virtute dictum ſit prius.Nunc ſequitur oſtendere hos affectus,ſcilicet continentiam & incontinentiam,conſtantiam,mollitudinem,quæ ſunt diſpoſitiones quædam propinquæ vitiis & virtutibus,& ſi non ſint propriè aut vitia,aut virtutes:ſed in via vt perſeuerando in operationibus euadant poſtea talia.[NVNC de incontinentia.]Hæc eſt ſecunda pars hu- 2
ius capituli,in qua aggreditur declarationem harum diſpoſitionum vt diximus,quæ nec virtus, aut vitium proprie ſunt:quanuis non multum abſint ab eis.Nam cum continentia,& conſtantia eiuſmodi ſint vt pugnent cum ratione, & non obtemperent ei, ſtatim non ſunt dicendæ virtutes.Cum vero tandem rationem ſequantur, & ſi cum difficultate,tamen non ſunt à virtute alienæ:de incontinentia quoque,& mollitie ſimili modo dicendum erit, quòd non ſunt vitia nec à vitiis aliena,vt infra latius apparebit.Nam in ipſo incontinente fit pugna inter appetitum, & rationem,& appetitus ſuperat.In ipſo vero continente fit etiam pugna, & tamen ratio ſuperat. at in vitioſo ſine vlla pugna ſtatim appetitus dominatur.In ſtudioſo vero ſtatim ratio vincit ſine difficultate.Ex quibus patet quòd continens non eſt proprie ſtudioſus: & incontinens vitioſus, & continentia eſt virtus proprie,nec incontinentia vitium,licet nō multum abſit à vitio vel virtute.Oſtendit autem poſt hæc philoſophus modum procedendi,dicendo quòd faciemus in iis ſicut in aliis cōſueuimus locis.Afferemus primo opiniones antiquorum de his:poſtea ſoluemus aliqua neceſſaria circa iſtos habitus vel diſpoſitiones.[VIDETVR itaque continentia quædā.]
Hac in parte philoſophus incipit afferre opiniones priſcorum de his diſpoſitionibus , & primo 3
quòd continentia,& conſtantia videntur eſſe laudabilia,& ſtudioſa cum ſequantur rationem:incontinentia econtra,& mollitudo eſſe improba quædam & vituperanda.(ET incontinens.) Secunda fuit opinio eorum qui putant quòd idem eſt continens,& conſtans, & perſiſtēs in ratio- 4
ne,& incontinens,& rationem egrediens,& hæc opinio non videtur vera vt apparebit,& incontinens quidem.Tertia fuit opinio eorum qui dicebant quòd incontinens eſt is qui ſciens improba agit ob cupiditatem,continens vero contrario modo,vt patet.Cenſent præterea.Quarta fuit opinio ꝙ continentia conſtantia & temperantia eſſent idem, quanquàm eorū nonnulli dicerēt hæc non eſſe omnino idem,quidam vero penitus idem.Interdum etiam aſſerūt. Quinta fuit opinio de prudentia,& incontinentia,quia aliqui putabant prudentem non poſſe incontinentem eſſe,quidam vero ecōtra,fieri poſſe cenſebāt vt prudētes,& habiles incōtinētes eſſent. (PRAE-
TEREA incontinentes.)Sexta fuit opinio quòd continentia non ſolum ſit circa voluptates,ſed 5
etiam circa iram,honorem,& lucrum,& hæ ſunt inquit opiniones quæ habentur de iis.

De continente,& incontinente, Cap.II.

DVbitauerit autem quiſpiam,qui fit,vt recte quiſpiam exiſtimans agat incontinenter? Sciētem igitur inquiunt quidam 6
impoſsibile eſſe. Nam abſurdum eſt (vt arbitrabatur Socrates) ſi ſcientia inſit: aliud quippiam vincere, & ipſum perinde atque mancipium trahere. Socrates enim omnino contra rationem ipſam pugnabat,incontinentiamque exterminabat. Neminem enim exiſtimantem, præter id quod eſt optimum agere: ſed ob ignorationem dicebat. Hæc igitur ſententia iis aduerſatur, quæ manifeſte appa- 7
rent. Atque quærere oportet quiſnam in ipſa perturbatione ſi ob ignorationem agit: ignorationis ſit modus: conſtat enim incontinentem nō putare illud eſſe bonum,antequam in perturbatione ſit conſtitutus. Sūt autem qui hæc partim concedunt, partim non concedunt. Etenim 8
ſcientia quidem nihil eſſe validius confitentur. at huic non aſſentiūtur neminem agere præter id quod viſum eſt melius. Quapropter inquiūt, incontinentem à voluptatibus ſuperari:non ſcientiam quidem ſed opinem habentem.at vero ſi ſit opinio,* non ſcientia,neque vehemens exi
ἢ ἐπιστήμη ſtimatio quæ reſiſtit,ſed remiſſa(ſicut in ambigentibus)venia danda eſt, ſi non in his perſiſtit aduerſus vehementes cupiditates. at prauitati non eſt venia danda:nec aliorum cuiquam quæ vituperabilia ſunt. Eſt ne igitur id quod reſiſtit prudentia:Hæc enim eſt validiſsima. At eſt abſurdū. 9

erit enim idem prudens atque incontinens ſimul. Nemo autem dixerit
prudentis eſſe ea ſponte agere: quæ prauiſsima ſunt. Et inſuper demon-
ſtratum eſt antea prudentē aptum ad agendum eſſe (eſt.n. quidē extre-
10 morum) & cæteras virtutes habere. Præterea ſi continens eſt ex eo quia
vehementes ac prauas habet cupiditates: neque temperatus continens
erit, neque continens temperatus, etenim neque vehemētes habere cu-
piditates neque prauas, eſt tēperati. At oportet. Nam ſi cupiditates ſint
bonæ, prauus eſt habitus ille, qui prohibet non ſequi. Quare non omnis
continentia eſt ſtudioſa: Sin imbecilles, & non eſt quid egregium, nec
etiā magnū ſi ſint prauæ ac imbecilles. Pręterea ſi cōtinētia in quauis o-
pinione facit pſiſtere, & praua eſt: vt ſi & in falſa. Etſi incōtinētia à qua-
uis opinione dimouet, erit aliqua incōtinētia ſtudioſa, quale fecit Neo-
ptolemus apud Sophoclē in Philoctete. eſt enim laudabile: quia nō per-
11 ſtitit in iis quæ ſuaſerat Vlyſſes ob mentiendi dolorem, præterea *captio ὁ σοφιστικὸς λόγος
mentiens, dubitatio eſt. Quia nanque admirabilia præterque opinio-
nem ſophiſtæ inferre volunt redarguendo, vt cum attigerint videantur
acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit. Ligatur enim mēs cū manere qui-
dem non vult, quia concluſio non placet: procedere autem non poteſt,
12 quia rationem ſoluere nequit. Fit autem aliqua ratione vt imprudentia
cum incontinentia ſit virtus. Qui nanque habet vtrunque: contraria iis
quæ exiſtimat ob incontinētiam aget: exiſtimat autem bona eſſe mala,
13 & agere non oportere: quare bona aget, & non mala. Præterea qui per-
ſuaſus agit, voluptateſque ſequitur atque eligit: melior eo videbitur eſſe,
qui non ob rationem ſed ob incontinentiam agit. Nam facilius curari
poteſt: quippe cum poſsit illi diſſuaderi. At incontinens obnoxius eſt ei
prouerbio quo dicimus: quid inſuper bibere opus eſt, cum ſtrangulat a-
qua? Etenim ſi non perſuaſum eſſet ipſi ea non agenda eſſe quæ agit: diſ-
ſuaſus tandē ceſſaſſet. Nunc vero perſuaſum eſt ei, & nihilominus talia
14 agit. Inſuper ſi circa vniuerſa continentia ſit, atque incontinentia: quiſ-
nam ſit ille qui eſt incontinens abſolute? Nemo enim habet incontinē-
tias omnes. Dicimus autem quoſdam ſimpliciter incontinentes eſſe. Ta-
les igitur quædam hac in materia dubitationes emergunt. Horum au-
tem alia tollere, alia relinquere oportet. Dubitationis enim ſolutio in-
uentio eſt.

Commen.

6 DVBITABIT autem quiſpiam, qui fit.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo philoſophus reſumit opiniones allatas de cōtinentia, & incōtinentia. Et affert dubitationes, & quæſtiones circa ipſas declarādo, & cōfutando ea quæ ſibi vidētur neceſſaria, non eodē ordine eas reſumens, quo ſupra poſuit, ſed aliā prius aliā poſterius, vt patebit in ſingulis. Diuiditur autē hoc eapitulum in ſex partes quæ ſuis locis declarabūtur. In prima incipit dubitādo quærere circa tertiā opinionē. Vtrū fieri poſsit vt aliquis recte exiſtimās, agat incōtinenter: dicebat enim tertia opinio ꝙ incōtinens ſciēs eſſe improba, agit ob cupiditatem, quæret igitur quis quomodo hoc fieri poſsit vt habeat rationē incorruptā, agat tamen cōtra rationē, & arguit primo pro hac parte, quaſi hoc fieri nō poſsit, afferendo ſententiam Socratis, qui dicebat quod cū ſcientia ſit habitus validiſsimus: ſi ponatur eſſe in ipſo incōtinente nō vinceretur à cupiditate quæ eſt debilior quā ſciētia, quare fieri nō poſſe vt ſciens. i. ſcientiā habēs agat

incontinenter, hæc sententia videtur excludere incontinentiam ex ratione morum. Dicebat enim ꝙ qui scit non potest existimare rem quam scit aliter se habere. Nec vnquam aget contra id quod scit esse optimum, nec contra illud procederet nisi ignoratione. Vnusquisque enim videtur ferri ad bonum siue verum, siue deceptiuum. at sciens nõ videtur circa id quod scit posse decipi: non ergo si sit sciens superabitur scientia eius à cupiditate, quæ est debilior quam scientia, nec dimouebitur ab ea, & in contrarium trahetur, & ob hæc Socrates videbatur tollere omnino incontinentiam ex moribus hominum, vt ait philosophus in textu. [HAEC igitur sententia iis 7
aduersatur.] Allata opinione Socratis, arguit statim ad oppositam partem & contra hanc sententiam, ostendendo quòd opinio illius refellitur sensu, & experientia, quia aduersatur his quæ manifeste apparent. Nam videmus quod est aliquis habens rationem non corruptam, & percipientem ea quæ sunt turpia, tamen ea agentem propter cupiditatem: & talis non videtur esse nisi incontinens, ergo illa sententia non est acceptanda quæ dicit incontinentiam non esse circa mores hominum. Post hæc dicit philosophus hoc esse dignum consideratione, quomodo & per ignorationem agat incontinens cum sit sciens, & quæ ignoratio sit ista & quando. Nam antequam sit in perturbatione est sciens, & postea quando est in perturbatione videtur quasi ignorans. nã tria sunt tempora consideranda: primo quando non est in perturbatione, & tunc est sciens: secundo quando est in perturbatione, & videtur quasi ignorans, & est similis ebrio qui habet scientiam, & non agit secundum illam scientiam, sed agit quasi sint pueri, qui dicunt carmina quæ non intelligunt: & sic illi proferunt labiis esse turpe quod tunc vix mente cognoscũt. Tertium tempus est quando peracta re turpi rursus redit ad scientiam & cognoscit. Et inferius acceptabit philosophus aliqua ex parte sententiam Socratis, quam supra visus est refellere omnino. [SVNT au- 8
tem quibus.] Hac in parte philosophus affert solutionem quorundam circa hanc sententiam Socratis: deinde solutionem eam refellit. illi enim in hoc assentiebantur Socrati, quòd sciẽtia esset habitus validissimus: ita vt à cupiditate superari non posset. Verum ex altera parte dissentiebãt in eo quòd volebant incontinentiam esse in moribus hominum, sed incontinentem non habere scientiam, sed opinionem: quæ cum sit imbecillior scientia, superari poterat à cupiditate, & voluptate, & ita esset incontinens non habens scientiam. Nemo enim ageret præter id quod sibi visum est melius, sed præter opinionem, quæ superari posse videtur à voluptate. [AT vero si sit opinio.] Arguit contra solutionem illam philosophus hoc pacto, Si in ipso incontinente non est scientia, neque firma existimatio, sed opinio quædam talis vt facile à voluptatibus superetur, tunc venia danda esset incontinenti & incontinentiæ: sed incontinentiæ non est danda venia nec excusatio, cum sit prauitas & res digna vituperatione, ergo non est ab incontinente remouenda scientia, & ponenda talis opinio vt facitis. Notandum quòd philosophus dixit antea continentiam non esse virtutem proprie, nec incontinentiam esse vitium: quanquam non longe à virtute vel vitio: nunc vero dicit incontinentiam esse prauitatem, ergo videtur esse vitium. Dicendum quòd vitium potest sumi duobus modis, aut communi modo aut proprio: communi vt est fugiendum, & prauum, quod de vitio, & incontinentia, & immanitate, quæ sunt tres species fugiendorum circa mores. Proprio modo vt est vitium proprie dictum, quod ex opposito contrariatur virtuti proprie dictæ. Incontinentia igitur dicitur prauitas primo modo, non vt est vitium proprie dictum, sed vt prauum fugiendum & vituperabile. [ESTne 9
igitur id quod resistit.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus affert quæstionem circa quintam sententiam, & opinionem supra allatam. non enim seruat ordinem quem tenuit in illis proponendis, sed vt sibi opportunum videtur. Dubitat ergo & quærit vtrum in ipso incontinente sit prudentia, & primo ostendit quòd videtur esse in eo prudentia: postea declarat & probat quòd non est. Dicit ergo in primis, incontinens non videtur habere scientiam sed opinionem: at opinionum quæ sunt in homine prudentia est validior, ergo erit in ipso incontinente prudentia vt videtur. Post hæc affert duas rationes contra hanc sententiam. Prima ratio: si in ipso incontinente esset prudentia, prudens esset incontinens. at hoc est absurdum, ergo absurdum est dicere quòd prudentia sit in ipso incontinente. Nam incontinens agit res prauas & turpes: prudens non agit res turpes: ergo prudens non est incontinens. Secunda ratio. Prudens est aptus ad omnes res bonas agendas, & complectitur omnes virtutes morum: sed incontinens non est aptus ad res bonas agendas nec complectitur omnes virtutes morum, ergo incontinens non est prudens. [EXTREMORVM.] id est singularium. [PRAETEREA si
continens ex eo.] Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus arguit contra quar- 10
tam opinionem quæ erat quod temperantia, & continentia esset idem: videtur procedere hoc pacto, Continentia vel continens versatur circa cupiditates, & eas habet aut vehementes aut leues: si vehementes, tunc vltra aut prauas, aut bonas: si vehementes & prauas non potest esse tẽperatus. Nam temperati non est habere vehementes cupiditates, nec prauas, cum appetitus non pugnet cum ratione in homine temperato. at oportebat tamen. s. vt haberet ad hoc vt sit idem ipse temperatus, & continens secundũ uestram positionẽ. Quare si continens habet vehemẽtes cupiditates & prauas, nõ potest esse temperatus vt patet. Sin autem ipse habeat vehemẽtes & bonas: prauus erit ille habitus qui resistit bonis vehemẽtibusq; cupiditatibus, nam cõtinẽs pugnat

cum cupiditatibus & tandem vincit.ꝙ si resistat bonis & vehementibus,continētia erit habitus prauus:& sic non erit omnis studiosa.at omnis temperantia studiosa est, ex quo habemus ꝙ si cupiditates erunt vehementes siue prauæ,siue bonæ,temperantia non est continentia. Verum si cupiditates sint remissæ,& non prauæ,tunc continentia non esset egregius habitus vt existimatur:ergo non habet remissas cupiditates non prauas:sin vero sint remissæ & prauæ, tunc continētia non esset potens dispositio,& tamen est cum resistat magnis cupiditatibus. Cōcluditur ergo quod cum continens non versetur circa remissas cupiditates,nec circa vehemētes bonas,sed potius habeat vehementes & prauas, & temperati non sit illas habere.Concluditur inquam ꝙ temperans non est idem quod continens,nec temperantia idem quod continentia vt volebat quarta opinio,& hoc videtur innuere philosophus licet non manifeste inferat conclusionem. [PRAETEREA si continentia facit.]Hæc est quarta pars huius capituli,in qua philosophus arguit contra secundam opinionem qua dicebatur quòd continens idem est quod constans, & perseuerans in ratione vel potius in proposito & opinione.Incontinens vero econtra est idem quod inconstans digrediens à sua opinione.hanc sententiam refellit philosophus declarando, ꝙ si illa opinio esset vera,sequeretur quod aliqua continentia posset esse praua,aliqua incontinentia bona & studiosa.at hæc sunt duo absurda,ergo absurda videbitur illa opinio,ex qua hæc sequūtur. Nam primū si continens sit idem quod perseuerans in opinione vt illi volunt,fieri potest vt habeat opinionem falsam & prauam, & perseuerantia in illa erit continentia praua: præterea si incontinens sit idem quod digrediens à sua opinione,fieri potest vt habeat opinionem prauam à qua digrediens omittit illam prauam opinionē,& hoc pacto aliqua incōtinentia esset bona , si incontinētia esset nō persistere in opinione,& probat hoc exemplis Neoptolemi & sophistarū.Inducitur Neoptolemus apud Sophoclem in quodam opere quod inscribitur Philoctetes primū mentiri:postea confiteri veritatē,& digredi à falso:ergo si incōtinentia est inconstātia, & digressio à proposito,talis digressio Neoptolemi à proposito falso,sit laudabilis, ergo aliqua erit incōtinentia laudabilis.quod est absurdū,quia nulla prauitas est laudabilis.Secundū exemplū est de sophisticis rationibus quibus illi conantur decipere homines,vt inanem gloriā consequantur.& quāuis non recte concludant conclusionem,ex præmissis tamen rationibus eorū ligatur mens nescientis soluere,velut quidā interrogabant vt in posterioribus dicit philosophus, Scis ne omnē dualitatem esse parē?si se omnem scire dicebat,offerebant dualitatem quandā,quā habebant occultam:& dicebant eam non potuisse scire esse parē,cum ignorasset eam esse in rerū natura , soluunt illi non recte vt ibi ostendit philosophus: quare ligatur mens nescientis soluere talibus rationibus deceptiuis.Quod si mens nō persisteret in illa assensione talis digressio esset incontinentia laudabilis,quare absurde dicunt quòd continentia faciat hominem persistere in quauis opinione,& incontinentem nō persistere vt illa quarta opinio vult.[FIT autem aliqua ratione.]

12 probat etiam idem alia ratione hoc pacto,si incontinentia esset omissio rationis,& opinionis vt illi dicebant,tunc sequeretur,quòd ex duobus vitiis posset componi vna virtus , quod est valde absurdum:primum quia virtus est simplicissima forma & indiuisibilis.Deinde dicitur per abnegationem externorū,ex quo patet quòd est absurdum dicere eam cōstare ex partibus, & ex partibus duabus vitiosis.quòd autem hoc sequatur ex eo apparet,quia fieri potest vt incōtinens sit imprudens,& per imprudentiam existimet aliquam rem malam esse bonam, & per incontinentiam omittat illam falsam opinionem, si incontinentia vt illi volunt omissio opinionis est : sed omissio prauę opinionis videtur esse probitas,& virtus.& hæc fiet ex illis duobus vitiis:ergo ex vitiis conficietur virtus quod est absurdum:& sequitur ex quarta illa opinione, ergo absurda, &

13 posthabenda est illa opinio.[PRAETEREA qui persuasus agit.]Hæc est quinta pars huius capituli,in qua philosophus affert dubitationem circa primam opinionem, quia illa dicebat quòd continentia est de numero bonorum,incontinentia de numero prauorum,quia posset aliquis dubitare in quo genere prauorum ipsa esset ponenda,& vtrum esset peior quàm vitium. Idcirco in parte ista facit hanc determinationem disserendo,& disputando non autē asserēdo, quia videtur inferre disputatiue vt diximus id ex quo appareat intemperantiam esse minorem improbitatem quàm incontinentiam.Nam intemperans persuasus agit prauum,& dissuasione remoueri & sanari potest,& incontinens non persuasus à ratione operatur prauum cum ratio repugnet,& cū percipiat illud esse prauum,& non persuasus à ratione,quia aduersatur appetitui suo,exequitur illud prauum,& intemperans persuasus,& eligens voluptates persequitur quas dissuasus potest omittere,& sanari posse videtur:at incontinens cum non agat persuasus:non videtur dissuaderi posse & dissuasione moueri.Affert posthæc & accommodat huic proposito prouerbium quo dicitur, quòd non est afferendus potus ei qui suffocatur aqua,quia dando illi potum nihil proficitur. Simile fit de incontinente quem frustra dissuadet quis,cum percipiat quid agit, & tamen exequitur illud,& aliter agit quam sibi ostendat ratio agendum esse.Notādum quòd in hac parte philosophus procedit argumentando,& disserendo non asserendo:quia nec verum est, nec sua sententia vt intemperantia,quam incontinentia vel intemperans quam incontinens sit potior. Nam intemperans est vitiosus,& habet rationem iudiciumque corruptum.Incontinens vero nōdum est vitiosus proprie nec habet rationem eo modo corruptam:pręterea facilius sanari potest quàm

intemperans, vt declarabit inferius: sed nunc arguit hinc inde vt magis illucescat veritas, & determinatio sua quam affert infra. [INSVPER si circa vniuersa.] Hæc est sexta pars huius capituli: in qua philosophus affert dubitationem circa sextam opinionem, quæ dicebatur, quòd incontinentia est circa multa obiecta & vniuersa, vt circa honorem, lucrum, & huiusmodi: arguit 14
philosophus contra hoc dicendo quòd data hac opinione, statim sequitur quòd non erit simplex incontinentia, & proprie dicta, si versatur indifferenter circa talia, sed mixta quædam: sed hoc est absurdum, quare dicendum erit quòd continentia, & incontinentia circa determinata obiecta versatur, id est circa voluptates. quòd si diceretur alio modo, tunc non proprie nec simpliciter, sed secundum quid diceretur, at nos propriam & simplicem quærimus, vt patebit infra. postea dicit philosophus quòd harum dubitationum quædam sunt soluendæ vel tollendæ, tanquam nō veræ: quædam autem relinquendæ tanquam bonæ, vt veritatem inueniamus circa tales affectus & dispositiones.

Quonam pacto continentes agunt. *Cap. III.*

Rimum itaque considerandum est: si incontinentes, scientes 15
agant, nec ne, & quonam modo scientes. Deinde circa quæ sit
incontinens ponendus, & continēs. Vtrum circa voluptatem
omnem atque dolorem, an circa definitas quasdam volupta-
atque dolores. Et vtrum idem sit, an diuersus, continens, atque constās,
Similiter & de cæteris quæ ad hanc attinent contemplationem. Est au-
tem considerationis initium vtrum continens & incontinens, iis circa 16
quæ versantur differant, an modo. Dico autem hoc pacto, vtrum incon
tinens ex eo solum sit incontinens: quia circa hæc versatur, an non: sed 17
ipso modo, an vtrisque. Deinde si continentia, & incontinentia sint cir-
ca vniuersa: necne. Neque enim circa omnia versatur is, qui est incon-
tinens absolute: sed circa ea quæ est intemperans. Neque simpliciter sese
habet ad illa. Esset enim incontinentia, ac intemperantia idem: sed hoc 18
modo. Nam ille quidem elegans ducitur: putans semper oportere, per-
sequi voluptatem præsentem: incontinēs autem non putat quidem per-
sequitur tamen. Si itaque vera sit opinio, sed non scientia, qua transgre-
dientes incontinenter homines agunt: nihil refert ad rationem. Non-
nulli nanque eorum qui opinantur non ambigunt: sed arbitrantur ex-
acte se scire. Si igitur opinantes ex eo quia remisse credunt magis quàm
scientes: contra suam agent existimationem, nihil differet ab opinio-
ne scientia. Sunt enim qui non minus opinioni suæ, quàm alii suæ
scientiæ credunt, vt ex Heraclito patet. Sed cum dupliciter dicatur sci-
re (Nam & is qui scientiam quidem habet, non autem vtitur ipsa: & is 19
qui vtitur, dicitur scire) hæc inter se differunt: habentem inquam scien-
tiam: at non contemplantem, & habentem, ac contemplantem: age-
re ea quæ agere non oportet. Hoc enim videtur absurdum. Sed nō si nō
agat contemplando. Præterea cum propositionum duo sint modi: ni- 20
hil prohibet vt quispiam agat contrarium eius quod scit, si habeat qui- 21
dem vtrasque: vniuersali tamen, & non particulari propositione vta-
tur. Nam ea quæ aguntur singularia sunt. Differt autem & ipsum vni-
uersale. Nam aliud est in ipso: aliud in re. Vt omni homini sicca con-
ducūt. Et hic est homo vel siccum est, quod est tale: sed si hoc sit tale: aut
non habet, aut non operatur. Magna igitur per hos emerget vtique dif-

ferentia modos,atque adeo vt hoc quidem modo non abſurdum eſſe,
alio vero modo mirabile videatur. Præterea fit vt homines ſcientiam ha
beant,alio modo quam nuper diximus. Nam in habendo quidem, ſed
non vtẽdo differentem cernimus habitum : vt quiſpiam & habeat quo-
dam modo, & non habeat ipſum. Qualis eſt dormiens, & * furens, ac e- μὴ μαινό-
23 brius. At hoc modo diſponuntur ii qui ſunt in perturbationibus conſti- μενος.
tuti. Nam iræ, & cupiditates venereæ:cæteraque ſimilia,corpus etiã ma-
nifeſte permutant. Atque nonnullos & in furorem,ac inſaniam adigũt.
Patet igitur dicendum eſſe incontinentes perinde ſeſe habere atque hi
ſunt affecti. Dicere autem eas ſententias quæ à ſcientia proficiſcuntur,
nullum eſt ſignum,etenim ii qui ſunt in hiiſce perturbationibus conſti-
tuti,demonſtrationes, & carmina dicunt Empedoclis. Et qui primum
diſcunt,nectunt quidem orationes:ſed nondum ſciunt. Oportet enim
ipſorum inſideant menti:ad quod tempore opus eſt. Quare putandum
eſt,vt hiſtriones poemata recitant:ſic & incontinenter agentes ſenten-
24 tias dicere. Inſuper & hoc modo quiſpiã naturaliter inſpexerit cauſam.
Opinionum enim alia eſt vniuerſalis:alia de ſingularibus eſt, quibus iã
ipſe præſidet ſenſus. Atque cum ex ipſis ratio fuerit vna : anima conclu-
ſum ipſum in contemplandis quidem dicat,in agendis autem rebus cõ-
tinuo agat neceſſe eſt. Nã ſi omne dulce guſtare oportet, & hoc eſt dul-
ce vt vnum quid ſingularium: is hoc ſimul & agat qui poteſt, nec prohi
25 betur neceſſe eſt. Cum igitur vna quidem vniuerſalis ineſt opinio guſta
re vetans:alia vero dicit,omne dulce voluptatem afferre, & hæc inſuper
hoc eſſe dulce:hęc operatur,atque ineſt forte cupiditas. Illa quidem hoc
fugere dicit:cupiditas autem ducit. Mouere enim partes ſingulas poteſt.
26 Quare fit vt à ratione quodam modo, & opinatione incontinenter aga-
tur:non tamen per ſe contrarie, ſed per accidens. cupiditas enim rectæ
27 rationi,ſed non opinatio aduerſatur. Quare & propter hoc belluæ, non
ſunt incontinentes: quia non vniuerſalem exiſtimationem,ſed ſingula-
28 rium imaginationem,atque memoriam habent. Quomodo autem ſo-
luitur ignoratio,ac rurſus fit incontinens,ſciens : eadem eſt ratio, & de
ebrio & dormiente:& non huius eſt propria perturbationis, quam qui-
29 dam * naturalibus audire oportet. Cum autem vltima propoſitio rei ſit περὶ τῶν
ſenſibilis opinatio,atque actuum domina,hanc incontinens aut nõ ha- φυσιολό-
bet dum eſt in perturbatione, aut ſic habet vt in habendo non ſit ſcire γων.
ſed dicere,perinde atque temulentus Empedoclis carmina profert. Et
quia terminus extremus non eſt vniuerſalis:nec ad ſcientiam vt vniuer-
ſalis attinere videtur. Atq; id accidere videtur quod Socrates quærebat.
Non enim ea quæ proprie ſcientia videtur eſſe præſente, fit perturbatio:
nec ipſa ob perturbationẽ diſtrahitur,ſed ſenſitiua. De his igitur ſi ſciens
inquam incontinens,an non ſciens:& quonam modo ſciens incontinẽ
ter agat, tot à nobis ſint dicta.

Commen.

PRIMVM itaque cõſiderandũ eſt.]Hoc eſt tertiũ capitulũ huius primi tractatus:in quo phi 15
loſophus poſteaquàm attulit opiniones priſcorum de continentia,& incõtinentia,& conſtã-
tia,& huiuſmodi.Et circa hæc poſuit dubitationes quaſdã & oppoſitiones: nunc ſoluere in-
tendit primam dubitationẽ,quæ poſita eſt in præcedenti capitulo,vtrũ incontinẽs agat ſciẽs in-
continenter.Diuiditur hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabũtur.In prima igitur
præmittendo ordinẽ de quibus dicturus eſt:dicit conſiderandũ eſſe vtrum ſciens vel non ſciens
incontinens agat,& ſi ſciens quonã pacto, hæc enim eſt magna difficultas & in hac ſe dilatat in
tertia parte huius.Deinde dicit conſiderandum eſſe circa quę verſatur incontinentia, an circa o-
mnes voluptates & reliqua quæ patent in textu [EST autem conſiderationis initium.]Præmiſſo 16
ordine eorum de quibus dicere inferius intendit:affert nunc duas dubitationes,& ſtatim ſoluit.
Nam earum ſolutio videtur eſſe fundamentum eorum quæ ab eo dicentur inferius. Prima dubi
tatio eſt vtrum continens,& incontinens differant obiectis circa quæ verſantur:an modis diuer-
ſis verſandi circa eadem obiecta eandemq́; materiã.Hæc dubitatio introduci poteſt duobus mo
dis:primo vtrũ continens,& incontinens differãt inter ſe ob id,quia verſentur circa diuerſa ob-
iecta & materiam.an quia verſantur circa eandẽ diuerſo modo.Vel alio pacto introduci poteſt,
vtrum continens & incontinens differant,ſcilicet à temperato & intẽperato,an in materia,vel in
modo verſandi diuerſo,& hæc ſecunda expoſitio magis conſonare,& cõuenire videtur cum iis
quæ dicentur inferius,quia hanc dubitationem ſoluit potius ſecundo modo ſumptam quàm pri
mo.[DICO autem.]Hoc addit vt magis ſeipſum declaret.[DEINDE ſi continentia & inconti 17
nentia.]Affert ſecundam dubitationem talem: vtrum continentia & incontinẽtia verſentur cir-
ca omnia obiecta,an non:& ſtatim affert ſolutionem huius ſecundæ quęſtionis,dicendo ꝙ ſim-
pliciter incontinens,de quo loquimur,non verſatur circa omnia ſed circa ea quę verſatur intem
perans,id eſt circa voluptates.deinde infertur ſolutio ſecundę dubitationis,ſcilicet ꝙ licet intẽ-
perans,& incontinens verſentur circa eandem materiam,id eſt circa voluptates corporis: tamen
nõ ſimpliciter eodem modo,quia eſſent idem,quod eſt abſurdum,ſed diuerſa.nam intemperans
eligit,incontinens nõ eligit,ergo incontinens non eſt intemperans,licet verſentur circa eãdem
materiam.Et notanda eſt diſtinctio iſta,quia videtur eſſe fundamentum eorum quę dicẽtur in-
ferius.Neque ſimpliciter,id eſt non eo modo quo intemperans[SI itaque vera ſit opinio.]Hæc 18
eſt ſecũda pars huius capituli: in qua philoſophus poſteaquàm præmiſit nonnulla neceſſaria,nũc
ſumit rationem illam priſcorum,qui nitebantur ſoluere opinionem Socratis, & difficultatẽ ſua
ſententia ortam,cum diceret incontinentem non habere ſcientiam eorum quæ prętergrederen-
tur ob cupiditatem:illi autem aiebant habere opinionẽ,& non ſcientiam.Philoſophus autem o-
ſtendit ꝙ talis ſolutio illorũ non eſt bona,quia nil refert vtrum in ipſo incontinente ſit ſcientia
vel opinio quã ille tranſgrediebatur in agendo: & poſthabeat ipſam ſiue ſit ſcientia ſiue opinio
ſequendo cupiditatem:nam illi putabant ideo vinci rationem incontinentis, quia non haberet
ſcientiã rem validiſsimam,ſed opinionem quæ eſt imbecillior,& ſuperari à voluptatibus poteſt.
Hoc autẽ non eſſe verum dicit,quia ſunt nonnulli qui habẽt ita infixam,& firmam opinionem,
ac ſi haberent ſcientiã.Nam ſi dicunt incontinentes ex eo habere opinionẽ,quia remiſſe creden
tes agant contra exiſtimationem & iudicium ſuũ.Hoc argumentum non valet, quia fieri poteſt
ita vehemens opinio vt in habente ſit tanquam ſcientia.& hoc oſtendit exẽplo Heracliti qui o-
pinabatur ꝙ omnia eſſent in continuo motu.Huic opinioni adeo hærebat Heraclitus,vt nõ mi
nus crederet quàm ſi certiſsime ſciret.Quare ſi ponamus ꝙ in incontinẽte ſit opinio,& non ſciẽ
tia:nihil refert nec ſequitur propoſitum noſtrũ vt vincatur, quia opinio ſit debilior,cum poſsit
eſſe opinio talis vt reſpectu habentis ſit tanquam ſcientia.Notandum quòd multipliciter differt
ſcientia ab opinione,ſcientia ſemper eſt de neceſſariis,opinio vero non ſemper. Scientia eſt per
demonſtrationem.opinio non eſt per demonſtrationem:& ſcientia ſemper eſt vera: opinio po-
teſt eſſe falſa.Sunt & alia multa quibus differunt,verũ ad propoſitum,& ſi ſemper ſciẽtia ſit fir-
ma,opinio autẽ non ſemper,tamen fieri poteſt vt aliquando in hoc ſint ſimiles id eſt vt ſit opi-
nio vehemens & firma,ac ſi eſſet ſcientia quædam,vt exẽplo oſtendimus.[SED cũ dupliciter di- 19
catur ſcire.]Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua philoſophus incipit ſoluere dubitationem
quam mouit in principio capituli præcedentis.Vtrũ incontinens ſit ſciens,& ſi ſit quomodo ſit:
circa dubitationem attulit ſententiam Socratis,& priſcorum vt vidimus,& duo facit.Primo ſo-
luit quæſtionem afferendo tres diſtinctiones,deinde ſoluit alio modo ex parte naturalis profe-
ctionis rerum agendarum vt late appareat ſententia,& ſolutio quam intendit. Prima diſtinctio
eſt quòd ſcire bifariam dicitur.Vno modo habitu vt is qui habet & non vtitur,alio modo vt eſt
in actu,& operatione vt eſt ille qui habet ſcientiam & vtitur.Nam primo modo,vt hoc pateſiat
exemplo,dicimus geometram dormientem,& non operantem vel ſpeculantem habere ſcientiã
geometræ & habitum.Secundo modo dicimus ſcire cum ſpeculatur ſecundum ſcientiam, & ha-
bitum geometrię quam habet faciendo aliquam demonſtrationẽ:veluti quòd triangulus habeat
tres angulos ęquales duobus rectis & huiuſmodi.eodem pacto citharœdus dicetur habere artem

citharizandi in habitu. Primo modo ſi ſtet dormiens: ſecundo modo ſi operetur ſecundum habitum qui eſt in eo, & vtatur arte ſua. Hac diſtinctione allata affert vnam cõcluſionẽ philoſophus, qua innuere videtur quoquo modo ſolutionem quandam. nam quando dicimus incontinentem ſcire, poſſumus vno modo intelligere quòd habet opinionem vel ſcientiam in habitu: alio modo quòd vtatur & actualiter ſpeculetur & conſideret ſecundum talem ſcientiam. Quòd ſi vtroque modo ponatur ſcire in ipſo incontinente, id eſt vt habeat in habitu, & contempletur, id eſt vtatur ipſa & conſideret ſecundum eam dum agit forſitan erit abſurdum: ſed primo modo tantum nihil refert, id eſt vt habitu habeat, & non contempletur cum agit. Veluti ſi ponamus aliquẽ ſcire rem quandam eſſe bonam, & habitu illam ſcientiam cognitionémque habere, non tamen habere actu, id eſt vti ea cum agit, nec eam reſpicere cum operatur. [HOC enim videtur abſurdũ.]
20 Scilicet ponere vtroque modo ſcire in ipſo incontinente, ſcilicet eum habere ſcientiam habitu, & vti cum agit incontinenter, ſed non, ſcilicet erit abſurdum dicere, quòd habeat ſcientiam & cognitionem illam habitu, & poſtea non conſideret, & contempletur, vel ea vtatur cum agit. Notádum quòd philoſophi ſolent aliis terminis hanc diſtinctionem facere. Dicunt enim quod actuũ quidam primus, quidam ſecundus. Primum appellant ipſum habitum, quia eſt tanquam forma perfectiua potentiæ: & forma ſolet appellari actus reſpectu materiæ, vt anima dicitur actus à philoſopho. Secundum appellant operationem: eodem pacto ſcire dupliciter eſt, aut primo actu, id eſt habitu: aut ſecundo, id eſt operatione, & primo modo incontinens dicetur ſciens cũ agit: ſecundo vero non dicetur ſciens. Nam ſi haberet ſcientiam ſecundo modo, id eſt vt eam reſpiceret quam habet, nunquam operaretur ſecundum incontinentiam: ſed culpa ſua quod non reſpicit eá cum agit, ſed poſthabet & dimittit vt præſentem ſequatur voluptatem. Et animaduertendus eſt hic philoſophi modus quem ille multis in locis ſeruat vt medium ſuis diſtinctionibus capiat. Nam antea vidimus quòd nonnulli priſcorum dicebant incontinentem ſcientem eſſe. Socrates vero dicebat fieri non poſſe, vt ſciens ſit incontinens: philoſophus vero medium tenens partim ſcientem partim non ſcientem eſſe voluit, afferendo diſtinctionem de modo ſciendi. Cum enim res diſtinguuntur, quæ indigent diſtinctione, multæ auferuntur dubitationes, & ipſa veritas manifeſtius eluceſcit. Plato primo his eſt vſus diſtinguendi modis: erant enim antea ſcientiæ quaſi crudæ: Plato cœpit diſtinguendo tollere æquiuocationes vt in Phædro de furoribus, & aliis in in locis facit diſtinctiones præclaras: poſtea philoſophus iſte mirum in modũ amplificauit hos diſtinguendi modos, vt tollerentur omnes cauillationes ſophiſtarum, quibus hic ſemper inimiciſsimus facit. [PRAETEREA cum propoſitionum.] Affert philoſophus ſecundam diſtinctio-
2 nem, & ſolutionem eiuſdem quæſtionis, ſcilicet vtrum incontinens ſit ſciens, & ſi eſt, quomodo ſit. Videtur autem dicere hoc pacto, quòd in ratiocinatione ſiue diſcurſione, & ſyllogiſmo actiuo duæ propoſitiones ſumuntur: vniuerſalis vna: altera ſingularis. & fit quandoque vt ſciamus vtráque, & fit etiam vt ſciamus tantum alteram. & intelligitur hic de vniuerſali, & particulari circa eoſdem terminos, vt omnis magnes attrahit ferrum, hic eſt magnes, & cætera. Poteſt ergo fieri vt incontinens ſciat in uniuerſali, neſciat poſtea particulare cum agit, ſicut in ſpeculatiuis dicimus, quòd fieri poteſt ut quis ſciat omnem triangulum habere tres angulos æquales duobus rectis, ignoret autem hunc uel illum triangulum, ſed cum ſit quoddam uniuerſale quod habet ſub ſe ſingulare, quod ignorari non poteſt cum ſcitur ſuum uniuerſale: quoddam uero uniuerſale ſit quod ſciri poteſt ſine ſuo ſingulari, ideo philoſophus affert diſtinctionem illam nequis obiiceret dicendo, quòd fieri poteſt ut ſit uniuerſale aliquod, quo ſcito ignorari non poteſt ſuum ſingulare: quod ſi hoc competeret incontinenti tunc non eſſet uera ſolutio tua, ſcilicet quòd incontinens ſciat uniuerſale, poſtea utro cum agit non ſciat ſingulare, affert igitur hanc diſtinctionem quòd duplex eſt uniuerſale: aliud in ipſo qui habet: aliud in re. Exemplum primi, ut omni homini ſicca proficiunt, hic eſt homo, & cætera. Hæc propoſitio ſingularis ignorari non poteſt reſpectu vniuerſalis quod eſt in ipſo, id eſt in ipſo homine. Nam cum ſciat tale vniuerſale in ipſo homine, id eſt in ſe, non poteſt ignorare hanc propoſitionem ſingularem, id eſt, hic eſt homo, niſi ſeipſum ignoraret, quod eſt abſurdum. Exemplum ſecundi, omne ſiccum homini prodeſt: at hoc eſt ſiccum & cætera. Tale igitur vniuerſale quod eſt in re ſciri poteſt, & tamen ignorari poteſt ſingulare. nam & ſi ſciam quòd omne reubarbarum purgat choleram, quod eſt vniuerſale in re, tamen ignorare poſſum hoc vel illud reubarbarum. Quare dicere poteſt philoſophus ad tollendam illam obiectionem: cum ergo loquor de incontinente, & dico quòd ipſe habet ſcientiam habitu & vniuerſale: cum vero agit ſingularem propoſitionem non percipit, non intelligo de vt vniuerſali in ipſo quod ſciri non poteſt, quin ſciatur ſuum ſingulare: ſed intelligo de vniuerſali in re quod ſciri poteſt, & tamen non percipi ſingulare ſuum quod locatur ſub ipſo vt exemplis patuit. Loquendo igitur de vniuerſali quod eſt in re, dicere poſſumus quòd incontinens agere poteſt ſciendo vniuerſale: poſtea vero cum agit non percipiendo ſingulare: non eſt autem abſurdum vt incontinens habeat vtraſque propoſitiones, ſcilicet vniuerſalem & particularem. & tamen cum agit non vtatur cognitione, & ſcientia illius in ſingulari, & id eſt nõ habere in actu & operatione: & ſic aget contra id quod ſcit, & erit quoquo modo ſciẽs reſpectu vniuerſalis: quoquo modo neſciens reſpectu ſingularis, ex eo quia cognitiõe in particulari ꝑpo

sitione non utitur. itaque si hoc modo scire dicatur incontinens non erit absurdum, sed illud absurdum esset si diceretur eum scire, & vti scientia in singulari cum agit. [PRAETEREA fit vt 22
homines.] Affert tertiā distinctionem philosoph⁹, ex qua emergit tertia solutio. Nam dictum est superius ꝙ scientes dici possunt, & in habendo, & in vtendo. i. habitu & actu secundo: nunc autē istud habere scientiam. s. in habitu non vtendo ea, bifariam dici potest, aut quod habeat, & non operetur, quia stet ociosus non impeditus aliqua perturbatione: aut ꝙ habeat, & nō operetur ob aliquam perturbationem & huiusmodi. Sicut est dormiens, ebrius, furēs & alii eiusdem generis. & isti videntur differre, quia ille sine perturbatione est habitu sciens, tamen non considerans actu, quia stat ociosus, hic vero alter scientiam habet habitu, & impediri potest multifariam, aut somno, aut ebrietate, aut perturbatione, ne exerceat operationes secundū scientiā quā habet: & huic similis ex quo innuitur solutio, videtur esse incontinens qui habet cognitionem & scientiā in habitu, & cū superueniunt vehementes cupiditates, permittit se superari, & fit similis ebrio cum sit in illis perturbationibus constitutus, quæ non solū exagitant animū, sed etiā corpus permutant, aut pallore, aut tremore, aut similibus. [DICERE autē incontinētes.] Remouere vide 23
tur obiectionē quæ fieri potuisset hoc modo. Tu dicis, ò Aristoteles incontinentē habere scientiā cum impedimēto, ita vt nō vtatur ea cū agit. Nos tamen videmus aliquos incōtinentes dicere, & proferre sententias, quæ indicant eos esse cōstitutos in scientia, & ideo non videntur ignorare, sed percipere cum agunt. Respondet philosophus ꝙ fieri potest vt proferant talia. Verū hęc tantū verbis dicūt, & nō sequitur per hoc ꝙ sint in scientia constituti: sicut etiā pueri qui proferunt orationes quas non intelligūt, & histriones carmina in scena quæ recitant, & tamen non intelligunt quod importatur per illa. quare non sequitur quod si incōtinentes proferunt sententias ad scientiā & cognitionē pertinentes quòd sint in scientia constituti. Et sic erunt quodāmodo scientes, & quodāmodo non scientes, eo modo quo dictum est. [INSVPER hoc etiā pacto.] 24
Allatis distinctionibus illis & solutionibus: nunc eiusdē dubitationis aliam solutionem affert ex parte naturalis profectionis scientiæ actiuæ, & dicit naturaliter, non quia à natura proficiscatur hæc ratio, sed quia sic fit naturaliter in profectione scientiæ actiuæ & opinionis. Nam fit hoc modo ꝙ quædam est opinio vniuersalis, quædam singularis, quæ est circa res agendas singulares, quarū est sensus. Et ex iis duabus opinionibus fit quandoq; vna opinio, & vna sentētia, quam intelligit philosophus esse conclusionem, & non minorem propositionem, sicut aliqui dicunt expositores. Fit. n. ex vniuersali, & singulari conclusio hoc pacto, Omne animal est substantia, Socrates est animal, ergo Socrates est substātia. Hæc est opinio vniuersalis. s. omne animal est substātia: & est alia singularis, id est Socrates est animal, & ex his opinionibus fit vna, quæ est cōclusio. s. Socrates est substātia, cui necessario assentitur mens cū sequatur necessario ex præmissis secundū formam syllogismi. Verū sicut fit in speculatiuis ita in actiuis: sed in speculatiuis hoc fit vt posita vniuersali, & particulari secūdū formā syllogismi necessario sequitur cōclusio: sic in actiuis posita vniuersali, & singulari statim sequitur operatio, quæ est cōclusio in actiuis. s. executio ipsa post discursionē factā vt patet in hoc exēplo, vbi ponitur vniuersalis opinio & particularis, ex quib⁹ fit vna tertia. i. cōclusio & executio ipsa hoc modo, Omne dulce est gustandū, hoc est dulce. & statim fit executio, & prosecutio illius quæ est cōclusio actiua. Nā in speculatiuis satis est nosse conclusionē, sed in actiuis non tantū est conclusio quæ infertur, sed etiā quæ agitur, cum statim post discursionē illā fiat executio. & ista processio fieri videtur naturaliter in rebus agendis, licet non animaduertetur. Primo. n. habemus aliquam cognitionē sub qua ponimus aliquam particulā, & postea infertur conclusio ex illis, id est operatio & executio si non prohibetur. [CVM igitur vniuersalis.] Præmissis iis quibus percipitur processio, quæ naturaliter fieri vi 25
detur in rebus agendis: nunc philosophus accedit ad solutionē, qua intelligi possit quomodo incontinēs operetur: & animaduertendū quod de eadē re diuersæ opiniones, & propositiones esse possunt: quæ diuersæ cū sint, non tamen sunt contrariæ vt de aliquo dulci dicere possumus, quod est turpe, & etiam quod affert voluptatem. Ponatur autē vt dicit philosophus vna cognitio vniuersalis vetans nos gustare, id est nullum dulce est gustandum, si etiam alia quæ dicat, quòd omne dulce affert voluptatem, tunc allato aliquo dulci vt hoc est dulce quòd est singularis opinio, & propositio statim incontinens, si adsit cupiditas, collocabit illam propositionem singularem sub vniuersali affirmatiua quam habet, scilicet sub hac vniuersali, quòd omne dulce affert voluptatem: collocabit inquam istam singularem: Hoc est dulce, & statim concludet operando & exequendo si impedimentum absit, requiritur primo vt sit vniuersalis opinio, deinde singularis alia, & rei singularis quæ agi posit à nobis, & vt adsit cupiditas, & remotum sit operandi impedimentum vt possit fieri executio, illa autem alia vniuersalis negatiua, id est, nullum dulce est gustandum, relinquitur ab incontinente. nam cum posset illam singularem, scilicet hoc est dulce collocare sub ea negatiua bona quam habet: ipse collocat sub affirmatiua vniuersali, & si habet illam bonam negatiuam. quare dicit philosophus quòd ex vniuersali ratione, & singulari opinioni quæ est contraria vniuersali, illi non per se, sed per accidens, quia coniungitur cum cupiditate incontinens operatur: & sic ex vniuersali ratione non corrupta, quæ dicit nullū dulce gustandum est, & opinione particulari quæ dicit hoc est dulce, agere videtur incontinens.

nam cupiditas est connexa huic singulari opinioni:quæ cupiditas est contraria illi vniuersali ra-
tioni per se,opinio autem illa singularis est,contraria per accidens, quia de se non esset contra-
ria nisi esset cupiditas quæ trahit rationem,& mouet etiam partes organicas corporis, & sic in-
26 incontinẽs permittens se superari operatur. [A RATIONE quodãmodo & opinatione.] Quia
oportet vt tam vniuersalis quàm particularis adsint ibi in incontinente, sed vt clarius intelliga-
tur sententia philosophi,talis videtur fieri processus in ipso incontinente.Scit incontinens quòd
nullum dulce,scilicet turpe est gustãdum,scit etiam quod omne dulce affert voluptatem: repræ-
sentatur sibi aliquod dulce,& concupiscentia mouet,discurrit ille & negatiua illa ratio vetãs gu-
stare dulce,quæ dicit nullum dulce est gustandum,retrahit eum,& si non esset cupiditas faceret
bonam conclusionem,quia discurret secum hoc pacto,nullum dulce est gustandum:hoc est dul-
ce,& statim operatione concluderet,ergo non est gustandum,& non gustaret,& non laberetur:
verum cum sit ibi cupiditas præsens,& vrgens,ipse ponit illam singularem opinionem, scilicet
hoc est dulce,sub illa alia vniuersali affirmatiua, scilicet omne dulce affert voluptatem. quare si
omne dulce affert voluptatem,scit enim hanc propositionem prius vniuersalem,deinde, & hoc
est dulce,ergo & cætera . Concludit operando, & gustando, & exequendo, quòd si ipse collo-
casset sub illa prima bona,& negatiua quæ dicit quòd nullum dulce est gustandum,bonam fecis-
set conclusionem,& non gustasset,sed cum habeat scientiam illius vniuersalis non vtitur postea
cum agit,& ex hoc non habet scientiam actu , & si habet in habitu : intemperans vero differt ab
eo,quia habet corruptam rationem, & non putat illam negatiuam esse veram , vt incontinens:
qui eam percipit & non sequitur , sed intemperans putat potius oppositam illius negatiuæ esse
veram,scilicet quod omne dulce est gustandum,quia ex mala cõsuetudine habet corruptum iu-
dicium rationis:incontinens vero cum habeat & percipiat illas duas vniuersales propositiones
quòd nullum dulce est gustandum,& quòd omne dulce affert voluptatem,extemplo cum adue-
nit hoc dulce cupiditate vrgente,quæ est contraria negatiuæ propositioni:quia illa vetat gusta-
re,cupiditas suadet:incontinens ponit singularem illam sub affirmatiua, & concludit affirmatiuè
operando vt potiendo illo dulci,& oblitus pene dum est in illa perturbatione primæ propositio
nis bonæ negatiuæ vetantis eum gustare, cuius scientiam habet in habitu , sed in operando eam
non respicit.quare dicitur quod aliquo modo sciens aliquo modo non sciens operatur . Et cum
dicimus incontinentem habere scientiam in habitu eo pacto & non actu , non sumimus scien-
tiam proprie dictam,sed largo modo,pro cognitione quadam quam ille habet vniuersalis illius
propositionis & huiusmodi . Nam loco suo philosophus exactissime scientiam proprie dictam
declarauit, vt vidimus . Percepimus etiam expositione huiusmodi propositionum , & vniuer-
salis & singularis discursionem incontinentis,& processum quem facit in operando . Verum di-
scursionis & ratiocinationis eius ex vniuersali,& singulari sequitur conclusio, quæ non desinit
in cognitione tantum,vt in speculatiuis: sed in opere & executione rei secundum appetitum, à
quo ratio superatur, vt dictum est . Et notandum quòd sit pugna inter ista, quia scientia & co-
gnitio illa vniuersalis coniuncta cum ratione aduersatur opinioni particulari non de se,sed opi-
nioni coniunctæ cupiditati , & fit pugna, & in ipso incontinente superatur ratio.In eo vero qui
est continens vincit ratio vt patet , sed videtur philosophus sententia sua tenere mediam viam
inter superiores , quia non remouet omnino scientiam ab incontinente , vt faciebat Socrates,
27 nec tribuit solam opinionem , vt illi prisci. [QVARE & propter hoc belluæ non sunt inconti-
nentes.] Ex supradictis infert vnum correlarium philosophus,quo ostendit incontinentem esse
non posse sine ratione , quia non sufficit tantum concupiscentia : & ideo dicit quòd bestiæ non
possunt esse incontinentes , quod probari potest hoc pacto, omnis incontinens habet vniuersa-
lem cognitionem cui aduersatur cupiditas, sed nulla bellua habet vniuersalem cognitionem cui
aduersetur cupiditas : ergo nulla bellua est incontinens . Patet ratio quia belluæ habent imagi-
nationem , & apprehensionem , & memoriam rerum singularium : non autem percipiunt vni-
uersale : quod percipitur ratione , & intellectu tantum : Ex quo patere potest quòd intellectus
tantum excedit memoriam , phantasiam , & alias huiusmodi potentias instrumentales quæ sin-
gularium sunt aut perceptiuæ , aut retentiuæ , quantum superat potentia rationalis irrationa-
lem,& intellectiua sensitiuam, & omnino ea quæ cognoscit vniuersale , illam quæ nullo modo
percipit vniuersale.Concluditur ergo,quòd belluæ nullo pacto incontinentes esse possunt, cum
28 habeant rationem , & vniuersalem existimationem. [QVO modo autem soluitur ignoratio.]
Respondet philosophus obiectioni,quæ fieri posset & oriri ex antedictis,quia dictum est quòd
incontinens habet cognitionem,& sciẽtiam:postea in operando obfuscatur à perturbatione, qua
sublata rursus reuertitur in pristinam scientiam,quam habitu habet . Quæritur ergo quo modo
ex sciente fit ignorans,& rursus ex ignorante fit sciens: & quomodo pellitur illa caligo . Ad hæc
respondet philosophus,quòd fit simili modo de ebrio & dormiente, quorum solutio à philoso-
pho naturali petẽda est,qui de somno,& vigilia & similibus doctrinã tradit.& hoc dicit philoso
phus ne videatur transire de genere in genus,& permiscere scientias,quæ & principiis & subie-
ctis distinguuntur.intelligendum est tamen quòd sicut fit in somno & ebrietate,ita in ipsa incõ
tinẽtia euenire videtur.Nam primo homo vigilat,postea accedit somn⁹,qui vigiliæ quædã pri-

uatio eſt & operationis. Ligantur enim ſenſus, vnde ſomnus ligamen ſenſuum externorum ap-
pellari ſolet: ſoluto deinde ſomno iterum fit vigilia, in ebrio quoque aſcendunt vapores & per-
turbant ſpiritum vitalem, & cerebrum, & inſtrumentum quo vtitur ratio : ſoluto autem vapore
illo rurſus ſpiritus incipit meare purus, & inſtrumentum idoneum reddere ad operationes exer-
cendas. Similiter fit de incontinente: qui primo habet ſcientiam, & cognitionem illam vniuer-
ſalem & ſcit nullum dulce eſſe guſtādum, & hoc eſſe dulce, & ideo non eſſe guſtandum. Sed po-
ſtea vrgentibus cupiditatibus quaſi ebrietate irretitus, & non reſpiciens congnitionem illius
bonæ propoſitionis negatiuæ collocat ſingularem ſub affirmatiua, & concludit affirmatiue po-
tiendo dulci: ſed deinde vt fit ſolutio ignorantiæ generatæ per ebrietatē remoto vapore: ſic ſol-
uitur ignoratio incontinentis remotis perturbationibus, quæ non procedunt in infinitum, & ſic
redit ipſa ratio quaſi quædam lux, & ſera eum pœnitentia capit quaſi ſecum dicētem, ſciebam ꝙ
nullum dulce guſtandū eſt, & hoc cum eſſet dulce non erat guſtandum: ego tamen guſtaui prohi
bente ratione. [CVM autem vltima propoſitio.] Declarat philoſophus etiam magis quomodo 29
incontinens dicatur & neſciens & ex hoc emergit ſolutio dubitationis de ſentētia Socratis. duas
diximus incontinentem habere propoſitiones, vniuerſalem & ſingularem, & hæc vltima eſt rei
ſenſibilis opinatio, quæ dicitur domina rerum agēdarum, quia actio eſt rerum ſingularium. nam
ſi afferatur ſola vniuerſalis nunquam fiet actio : incontinens igitur cum agit adueniente cupidi-
tate habet quidem ſopitam illam vniuerſalem, ſingularem vero quæ eſt domina rerum agenda-
rum, aut non habet, quia non vtitur ea, aut ſi habet non animaduertit ſecundum eam, nec perci-
pit ſe habere, atque ideo abutitur, & ſi profert eam facit vt vinolenti, qui proferunt Empedoclis
carmina, dicere enim & proferre vt ſupra etiam dixit ſcientiam non indicat, & ſic dici poteſt ꝙ
ſit quodammodo ſciens, & non ſciens, cum agit ipſe incontinens diuerſis modis vt patuit. Affert
præterea alium modum ſolutionis ipſe philoſophus, ſcilicet ꝙ duplex eſſe videtur ſcientia, vni-
uerſalis, & ſingularis: vniuerſalis eſt firma & perſeuerans, à qua nemo dimoueri ſolet, tamen non
eſt domina rerum agēdarum. Alia vero eſt opinatio quædam rei ſingularis & ſenſibilis. Cum hęc
ita ſint, dicere poſſumus quod illa ſciētia quæ eſt vniuerſalis, & proprie talis non vincitur in ipſo
incontinente, nec illa præſente incontinens agit incontinenter, & hoc fortaſſe intellexit Socra-
tes inquit philoſophus cum dixit quòd nemo agit præter ſcientiam ſuam, & ſic accōmodat pro
poſito ſuo ſententiam Socratis. Intellexit inquā de vniuerſali, cuius proprie eſt ſcientia, qua prę-
ſente nō fit perturbatio, ſed cum extremus eſt terminus, id eſt ſingularis & præſente ſingulari o-
pinatione, quæ non eſt ſcientia proprie, ſed rei ſenſibilis eſt, tunc fit perturbatio, & quaſi caligi-
ne obfuſcatur incontinens: & hoc pacto vidimus quomodo ſciens & quomodo non ſciens incon
tinenter agat incontinens, & etiam quomodo intelligi poſsit ſentētia Socratis, quā philoſophus,
vt conſueuit, accommodauit propoſito ſuo. Solet enim refellere aliorum opiniones primo : de-
inde ſiquid eſt boni trahere ad ſententiam ſuam vt verior appareat, quando alia quæcunque ex
ea parte qua ſunt vera conueniant ſecum, & falſa diſcordent, vt fecit in primo, & in aliis locis.

Circa quæ continens, & incontinens verſatur. *Cap. IIII.*

TRVM autem ſit aliquis incontinens abſolute, an aliqua ex 30
parte ſint omnes, & ſi ſit, in quibuſnam ſit, dicendum de- 31
inceps eſt. Patet igitur continentes atque conſtantes, &
incontinentes ac molles : circa voluptates doloreſque ver-
ſari. Quoniam autem eorum quæ voluptatem efficiunt: alia ſunt ne- 32
ceſſaria, alia per ſe quidem expetibilia ſunt, exuperationem autem
habent. Atque neceſſaria quidem dico: quæ ad ipſum pertinent cor-
pus, alimentum inquam, Veneris vſum, & huiuſmodi cætera, circa
quæ temperantiam, intemperantiamque poſuimus. Non neceſſaria
vero, per ſe autem expetibilia, victoriam, honorem, diuitias & quæ
ſunt ſimilis generis quæ bona ſunt, & delectant. Eos quidem qui in his
præter rectam rationem quæ eſt in ipſis, exuperant, abſolute quidem
incontinentes non dicimus. Sed hæc addentes pecuniarum incontinē-
tes, & lucri, & honoris, & iræ dicimus: vt diuerſos & ſimilitudine no-
men idem habentes. vt homo qui ludo in olympico vicit. Communis,
enim ratio parum ab illius ratione propria differebat. Attamen erat di-

uerſa. Atque huius ſignum eſt illud. nam incontinentia quidem non ſo
lum vt delictum: ſed etiam vt quoddã aut ſimpliciter, aut aliqua ex par-
te vitium vituperatur. At horum nemo. Eorum autem qui circa corpo-
ris voluptates verſantur, in quibus temperantem, intemperãtemque po
nimus, qui non eligendo, ſed præter electionem ac mentem, efficientiũ
quidem voluptatem exuperationes perſequitur, dolorem autem infe-
rentium fugit famis, ſitis, æſtus, frigoris, & omnium quæ ad tactum gu-
ſtumque pertinẽtis non additione circa hæc inquam (vt circa iram) ſed
abſolute, ſolum incontinens dicitur. Cuius hoc indicium eſt: circa nan-
que has voluptates, & non circa vllam illarum intemperantes dicuntur,
& propterea in eodem incontinentem ponimus & intemperantem, &
continentem ac temperantem. Sed illorum neminem quòd circa volu-
33 ptates eaſdem quodam modo doloreſque verſantur. Atque ſunt quidẽ
hi circa hæc eadem, ſed non eodem modo: ſed illi quidem eligunt: hi ve
ro non eligunt. Quapropter potius eum intemperantem dixerimus, qui
non cupiens, aut remiſſe exuperationes voluptatum proſequitur, ac me-
diocres fugit dolores, quàm hunc qui ob vehemẽtes cupiditates eadem
agit. Quid enim faceret ille ſi cupiditas adueniret ingens: & circa rerum
34 neceſſariarum indigentiam vehemens dolor? Cum autem cupiditatum
ac voluptatum, aliæ genere ſint honeſtæ, ſtudioſæque, aliæ non ſint (eo-
rum enim quæ voluptatem efficiunt, quædam expetibilia ſunt natura,
quædam hiſce contraria, quædam media, quemadmodum prius diſtin-
ximus: vt pecuniæ, lucrum, honor, victoria) in omnibus talibus atq; me-
diis non ex eo vituperantur homines, quia his afficiuntur, cupiũt atque
amant: ſed ob modum, & quia exuperant. Quapropter qui præter ratio-
nem aut vincuntur aut ſequuntur quippiam eorum quæ natura ſunt ho
neſta & bona, non laudantur. Vt ii qui circa honorem, magis quàm o-
porteat ſtudent: aut erga filios & parentes. Etenim bona ſunt hæc: &
laudantur qui circa hæc ſtudent. Attamen eſt & in his exuperatio quæ-
dam: ſi quiſpiam (vt Niobe) & aduerſus deos contenderet, aut ſi erga pa-
trem afficeretur, vt Satyrus ille qui patris amator appellabatur. Inſanire
nanque nimium videbatur. Circa igitur hæc nulla eſt prauitas propter-
ea quòd vnumquodque per ſe (vt diximus) natura eſt expetibile: exupe-
rationes tamen ipſorum improbæ ſunt, ac fugiendæ. Similiter nec in-
continentia: etenim incontinentia non ſolum eſt fugienda: ſed etiã vi-
tuperanda. Ob pertubationis autem ſimilitudinem adiungentes ſingu-
la incontinentiam circa vnunquodque dicunt: vt malum medicum, aut
malum hiſtrionem, quem abſolute non diceret malum. vt igitur, neque
hic abſolute dicitur malus, quia non eſt vitium quicquam ipſorum, ſed
rationum comparatione ſimile: ſic & illic ſolam exiſtimandũ eſt incon-
tinentiam & continentiam eſſe quæ in iis eſt circa quæ temperantia, in-

temperantiaque uerſatur, circa autem iram per ſimilitudinem dicimus. Quapropter & ipſam addentes, incontinentem dicimus iræ, quemadmodum & honoris & lucri.

Commen.

VTRVM autem ſit quiſpiam incontinens & cætera.] Hoc eſt quartum capitulum huius primi tractatus: in quo poſtea quàm ſoluit primā dubitationem poſitam in principio antecedentis capituli ſi incontinens agat ſciens, necne: & ſi ſciens agat quomodo ſciens, & eam pluribus modis declarauit: nunc declarat aliam quæſtionem etiam ibi ſecundo loco poſitam, ſcilicet vtrum ſit abſolute incontinens, & circa quam materiam ſit proprie ille qui ſimpliciter eſt incontinens. Diuiditur hoc capitulum in quatuor partes quæ patebunt. In prima parte videtur proponere duas quæſtiones. Prima eſt vtrum quis ſimpliciter ſit incontinens, an omnes incontinentes ſint ſecundum quid, & aliqua ex parte, ita quòd nullus ſit ſimpliciter incontinens & abſolute. Secunda eſt ſi aliquis ſit ſimpliciter, & abſolute incontinens circa quam materiam proprie ſit. [PATET igitur continentes.] Hæc eſt ſecūda pars huius quarti capituli, in qua philoſophus incipit declarare illas duas quæſtiones, & primo affert materiam in genere ipſorum habituum vel diſpoſitionum, ſcilicet continentiæ & incontinentiæ, conſtantiæ, & mollitudinis, & dicit eam eſſe circa voluptates, & dolores. Et accipit hic non tantum voluptates, & dolores corporis: ſed in genere & communiter. Notandum quòd omnis virtus & vitium verſatur circa voluptates & dolores, & propterea cum continentia & conſtantia ſint propinquæ virtuti: incontinentia vero & mollitudo ſint propinquæ vitio, ideo habitus iſti ſiue diſpoſitiones videtur verſari circa eandem materiam. [QVONIAM autem eorum quæ voluptatem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua primo diuidit materiam circa quam in genere verſatur incontinens: deinde ex diuiſione illa venatur incontinentem & continentē ſimpliciter, & dicit quòd afferentium voluptatem quædā ſunt neceſſaria: quædam expetēda per ſe, ſed ſuſcipiunt exuperationem & exceſſum vituperandū, vt honores & diuitiæ & alia huiuſmodi, circa quæ exceſſus fieri poteſt, & defectus, vt antea vidimus. Et hæc dicuntur de ſe expetēda, nō tamen vt felicitas vel virtus quæ non ſuſcipiunt exceſſum vel defectū, vt in præcedētibus declarauit philoſophus. Eſſet enim exceſſus ipſius & exceſſus & defect⁹, & poſſet fieri ꝓceſſus in infinitū: ſed circa illa poteſt fieri exceſſus expetēdo pluſquam oportet. & quanuis dicantur de ſe expetenda, ſunt tamen ob aliud: cū ordinentur ad virtutem & felicitatē. Qui igitur circa hæc quę efficiunt voluptatem & non ſunt neceſſaria, excedunt pręter rationem rectā, non dicuntur abſolute, & ſimpliciter incontinentes, ſed cū hac additione vt incontinens circa honores vel circa diuitias, & huiuſmodi, ita vt niſi adderetur illud, ſcilicet circa honores vel diuitias non intelligeretur. Sed cum dicitur incontinens, non addēdo aliud, intelligitur circa voluptates corporis, quia proprie tales dicuntur incontinentes, ſed illi alii dicuntur per ſimilitudinem, & cū additione, ſicut homo in olympia victor, cum hac additione dicitur homo, ſcilicet, homo victor qui & ſi habeat rationem communem cum homine, differt tamen ab homine, & ab ſeipſo vt eſt homo ſimpliciter, & à ſua ratione propria cum alia ſit eius ratio qua homo eſt, & alia qua homo in olympico victor. Sic eſt alia ratio incontinētis qua incontinens eſt ſimpliciter, & abſolute, & alia qua incontinens ſecundum quid. Hoc deinde probat philoſophus à ſigno, & communi hominum ſermone, nam incontinentia circa voluptates corporis, quæ eſt abſoluta, talis vituperari ſolet, quia aut eſt vitium, aut aliqua ex parte & propinqua vitio: ſed incontinentia dicta ſecundum quid non vituperatur vt vitium, ſed ſolū vt delictum quoddam reprehenditur. His dictis oſtendit philoſophus eos qui ſunt incontinentes ſimpliciter. & dicit quòd ſunt illi qui verſantur circa voluptates corporis, circa quas verſatur tēperans, & intemperans: & hæ ſunt voluptates guſtus, & tactus vt in tertio patuit. Tales igitur qui circa iſta excedunt non eligentes, ſed præter electionem dicuntur abſolute incontinentes, & proprie & ſine vlla additione. Signum autem huius eſt quòd intemperantes appellari ſolent qui circa ſupradictas voluptates verſantur, & non circa illa alia: ſic etiam incontinentes qui verſantur circa eaſdem voluptates circa quas verſantur intemperati, appellari abſolute incontinentes debent: non cum additione vlla, vt hi qui vel circa iram vel lucrū dicuntur incontinentes: ex quo addit vlterius quòd in eodem incontinentem ponimus, & intemperantem, quia verſatur circa eandem materiam, & ex hoc videntur aliquo modo bene dixiſſe qui idem eſſe dixerūt continentem, & temperantem, & incontinentem, & intemperantem, ſed tamen differunt vt nūc oſtendit. [ATQVE ſunt quidem.] Ne videretur ob ſupra dicta quòd eſſet idem omnino incontinens ſimpliciter, & ipſe intemperans, & ideo ſtatim ſubdit. Quòd, & ſi verſentur circa eandem materiam, non tamen eodem modo: quare differunt inter ſe. quòd autem non eodem modo atque ex eo differant probatur. Illi inter ſe differre videntur quorum alter eligens operatur, alter non eligens. at intemperans eligens, incontinens non eligens agit & operatur, ergo inter ſe differunt, cum diuerſo modo verſentur circa eandem materiam voluptatum & dolorum. His di-

ctis affert philoſophus vnum aliud,ſcilicet quod magis intemperãtem dicemus illum qui facile,
& ſine reſiſtentia vlla parum cõcupiſcens ſequitur exceſſum voluptatum quàm qui vehementi-
bus cupiditatibus ſtimulatus excedit in voluptatibus eiſdem , & per hæc verba inferre videtur
quòd ſit deterior quam incõtinens.Nam quid faceret ſi cupiditas adeſſet iuuenilis,cum parum
concupiſcens tantopere ſequitur voluptatem,& fugit dolores mediocres prouenientes ex indi-
gentia talium rerum quæ dicũtur neceſſariæ?ex quo patet quod eſt deterior, cum paruis vinca-
tur,& ideo etiam differũt cum alter ſit deterior altero.i.intemperãs ipſo incõtinente. Notãdum
quòd continẽtia & incõtinentia dicitur proprie & impropric, vel ſimpliciter,& ſecũdum quid:
continentia proprie dicta verſatur circa determinatam materiam.i.circa voluptates corporis ſe-
cundum guſtum & tactum,quemadmodum temperantia. Cõtinentia vel incontinentia impro-
prie dicta & ſecũdum quid verſatur circa honores,vel iram,vel lucrum, vel aliquod huiuſmodi:
ſed nũquam talem appellamus cõtinentem vel incõtinentem ſimpliciter,ſed incõtinentem cum
hac additione.i.circa honores,incõtinentem circa lucrum,& ſic de aliis.Notãdum quòd ea ob-
iecta quæ efficere videntur voluptatem circa alimentum dicuntur neceſſaria, non quoad volu-
ptatem,ſed quoad nutrimentum,& ad victum,qui neceſſario requiritur pro cõſeruatione indi-
uidui in vita humana .Intelligẽdum item quòd Veneris vſus non eſt neceſſarius pro conſerua-
34 tione eius indiuidui in quo eſt,& qui illũ exercet, ſed pro generatione alterius,vt patet. [CVM
autem cupiditatũ ac voluptatum.]Hæc eſt quarta pars huius capituli:in qua philoſophus poſtea
quàm attulit materiam incõtinentię proprie dictæ,& incõtinentię improprie,& ſecũdum quid,
ſecũdum illam diuiſionem quam fecit:nũc addit aliud membrum,quia ſuperior diuiſio videba-
tur diminuta ad præſens propoſitum.Nam ſupra locutus eſt tantum de incõtinentia ſimpliciter
& ſecũdum quid,quæ clauduntur intra metas humanæ naturæ , atque ex eo videtur excludi im-
manitas.In hac verò diuiſione videtur complecti ea quæ tranſgrediuntur cõditionem humanæ
naturæ, vt voluptates , & cupiditates immanes , & incipit iam innuere materiam immanitatis:
vt paulatim deueniat ad eam quam paulo poſt declarabit. Voluptatem igitur efficiẽtia tria ſunt:
quædam natura expetenda,vt victoria:honores & hæc ſuperius appellauit non neceſſaria, & de
ſe expetenda: quædam contra naturam vt edere carnes humanas quod eſt immanitatis : quædam
media & hæc ſuperius quæ hic dicit media appellauit neceſſaria circa corpus vel pertinentia ad
corpus,aut pro cõſeruatione indiuidui,aut pro generatione alterius,vt diximus.quare hic addi-
ta eſt vna pars pertinẽs ad immanitatem, verum in illis duobus.ſ.mediis & natura expetẽdis vi-
tuperari homines ſolent in eo quòd excedunt modum, vt Niobe in amandis filiis,& ideo pœnas
dedit vt referunt fabulæ poetarũ.Nam Latona contrahit arcum & cætera. Vt inquit poeta ille.
Affert item exẽplum de ſatyro qui adeo in amando patre exceſſit,vt inde cognomen acciperet,
& patris amator ſit appellatus, & demum eo mortuo ſibi mortem conſciuerit, & ideo inſanus à
philoſopho dicitur. Circa igitur iſta verſatur incontinens ſecundum quid,& dicitur incõtinens,
cum circa illa excedit cum additione, & per ſimilitudinem quãdam ſicut dicimus malum medi-
cum:quem ſimpliciter non diceremus,malum,ſed cum hac additione medicũ malum.Et quem-
admodum hic non dicitur ſimpliciter malus,quia non eſt vitioſus, ſed per ſimilitudinem quan-
dam,quia eſt malus medicus,eodem pacto incõtinens circa iram vel lucrum,& talia, dicitur in-
continens per ſimilitudinem quandam, & ideo dicicimus incontinentem addendo circa hono-
35 rem,circa lucrum & huiuſmodi.Sed continens & incõtinens ſimpliciter,& abſolute, & proprie
eſt circa quæ temperantia & intemperantia.i.circa voluptates corporis, vel dolores reſpicientes
guſtum vel tactum:ea verò circa quæ dicitur ipſa immanitas,patebunt in ſequentibus.

Quòd circa delectabilia præter naturam non ſit incontinentia,& eius duæ ſint ſpecies. Cap. V.

CVm autem quædam natura voluptatem efficiant: quorum a-
lia ſimpliciter, alia generibus animalium voluptatem , atque
hominum afferũt:quædam non natura, ſed partim ob * mor-
bos,partim ob conſuetudinem,partim ob naturas prauas de- πηρώσεις.
lectent : licet & circa horum ſingula ſimiles habitus cernere . Dico au-
tem ipſos immanes : vt mulierem illam quam grauidas reſcindentem,
fœtus deuorare aiunt, aut qualibus ferunt nonnullos circa Pontum ef-
feratos homines delectari,quorum alios inquiunt crudis,alios huma-
nis carnibus gaudere , alios ſuos filios in conuiuiis comedendos mu-
tuo dare, aut id quod de Phalaride dicitur. Atque hi quidem ſunt

habitus ferales. Alij autem quosdam ob morbos, & ob insaniam fiunt, vt qui mactauit matrem atque comedit: quíque conserui iecur item comedit. Alij sunt ex morbo, vel ex consuetudine: vt euulsiones pilorum, 36
& vnguium esus, & carbonum, & terræ: &*insuper venereorum habitus maribus. Aliis enim natura: aliis ex consuetudine accidunt. Vt iis qui à pueritia consuescunt. Quibus igitur causa est natura, eos nemo dixerit 37
incontinentes. Quemadmodum neque mulieres, quòd venerem non agant sed patiantur: pari modo neque eos qui ob consuetudinem, morbósve se habent. Igitur singula quidem horum habere extra fines est vitij: quemadmodum & ipsa feritas. Habentem autem vincere aut vinci, 38
non est ea quæ absoluta est continentia aut incontinẽtia: sed ea quæ per similitudinem dicitur. Quemadmodum & is, qui circa iram sic se habet dicendus est cum affectu, & non incontinens absolute. Omne nanque vitium exuperans & dementia, & timiditas, & intemperãtia, & acerbitas, aut est ferale aut ex morbo. Nam qui talis est natura vt vniuersa formidet, etiam si obstrepuerit sorex, timidus est timiditate ferali.* Quidam etiam muscipulam ob morbum pertimescebat, & dementium qui natura quidem ratione carent, sensúque tãtummodo viuunt, immanes sunt. Quales nonnullæ nationes sunt longe habitantium Barbarorum. Qui verò nõ natura, sed ob morbos vt comitialem, aut insaniam: ij sunt morbosi: fieri autem potest, vt horum aliqua quispiam interdum habeat tãtum, sed non superetur. vt si Phalaris puerum percupiens comedere, sese detineret, aut à nefanda libidine abstineret. Fit etiam vt nõ solum habeat, verum etiam superetur. Vt igitur & prauitatem ea quidem quæ est humana, absolute dicitur prauitas, alia vero cum additione (feralis inquam, aut ex morbo) & non absolute: sic & incontinentia alia est feralis, alia ex morbo. Absolute autem ea est sola, quæ intemperãtiæ humanæ non egreditur fines. Perspicuum igitur est incontinentiã & continentiam in iis esse duntaxat, circa quæ intemperãtia temperantiáque versatur. Et in cæteris speciem aliam incõtinentiæ esse: quæ quidem non absolute, sed per translationem incontinentia dici solet.

πρὸς δὲ τούτοις, ἡ τῶν ἀφροδισίων τοῖς ἄῤῥεσι.

ὁ δὲ, τὴν γαλῆν ἐδεδίει διὰ νόσον.

Commen.

CVM autẽ quædam natura voluptatem.] Hoc est quintum capitulum huius tractatus, in quo philosophus postea quàm declarauit circa quæ versatur incontinentia simpliciter, & proprie dicta, & item incontinentia secũdum quid, sumendo ea quæ non egrediuntur terminos conditionis humanæ: nunc ostendit circa eas voluptates, quæ humanæ naturæ cancellos transeunt continentiam & incontinentiam dici secundum quid & aliqua ex parte, non autem simpliciter, & proprie. Nam antea declarauit quomodo sit incontinens proprie, & simpliciter: & item improprie, & secundum quid circa ea quæ sunt humanæ naturæ terminis nunc clausa, quomodo videtur esse incontinens improprie, & secundum quid in his voluptatibus quæ excedunt naturam humanam. Diuiditur hoc capitulum in duas partes quæ suis locis patebunt. In prima parte philosophus talem sumit diuisionem, quòd eorum quæ voluptatem efficiunt, quædam natura efficientia sunt, quædam non sunt talia: rursus eorum quæ natura efficiunt voluptatem, quædam simpliciter sunt huiusmodi vt ea quæ sunt communia omnibus animalibus, & videntur omnibus afferre voluptatem, vt alimentum: quædam verò sunt voluptaria secundum genera animalium, quia aliud genus animalium, aliud genus alimenti delectat, vt fœnum vel hordeum ipsum equum, carnes crudæ leonem: sic ergo vt 35

animalia distinguuntur genere vel etiam specie:sic ista voluptaria distingui vidētur,simpliciter tamen sunt communia illa quæ cōmuniter omnia delectant animalia, vt frigidum,& humidum in potu, vel siccum & calidum in cibo.cum enim famescunt,appetunt siccum & calidum nutrimentum,cum sitiunt humidum & frigidum, hoc simpliciter est commune omnibus: sed postea aliud huic,aliud illi generi animalium est voluptarium, vt exemplo ostendimus: sic ergo habemus quomodo illa quæ natura efficiunt voluptatem aut simpliciter sunt,aut determinata secundum varia genera ipsorum animalium.Item illa quæ non efficiunt natura voluptatem,sed cōtra naturam pluribus causis efficere possunt. Alia enim ob morbos delectare possunt, alia propter mores & consuetudinē,quædam etiam propter flagitiosam naturam atque peruersam, vt multis exemplis declarat philosophus.Nam quædam efferatæ gentes crudis vel humanis carnibus vescuntur. Itaque mulierem Lamiam fuisse tradunt in Pōto regnātem,quæ fœtus deuorabat, à qua dicunt postea appellatas eas quas vulgo lamias appellant. Alios inquiunt filios comedendos in conuiuiis tradere, vt de Phalaride aiunt,quòd filium mactauit,cuius est præter cæteros, vt inquit Cicero,nobilitata crudelitas.Alij quoque ob insaniam capiunt ex aliqua re voluptatē contra naturam,vt ille qui conserui iecur concupiuit.Alij ob morbos vel ob malam cōsuetudinem,
36 vt dicit in textu.[QVI mactauit matrem.]Hic nūcupatus est Xerxes,non tamen fuit ille qui in Græciam traiecit exercitum: venus Marium.ex quo patet quàm sit nefanda libido,cum sit con-
37 tra naturam,& pertineat ad immanitatem.[QVIBVS igitur causa est.]Hæc est secūda pars huius capituli,in qua declarat quomodo incōtinentia seu continentia impropria,& secūdum quid esse posit circa voluptates tales,quæ excedūt humanam naturam, vbi sunt immanes.Nam cum trifariam dicantur immanes,aut à natura peruersa,aut à cōsuetudine,aut à morbo & insania: sumit philosophus primo immanes à natura peruersa, & ostendit quòd tales non dicuntur incontinentes proprie:pari modo dicitur de aliis,qui propter consuetudinē sunt immanes, & sese ha-
38 bent morbose,quod non sunt incontinentes proprie.[IGITVR singula istorum.]Nunc declarat philosophus quomodo fieri posit vt sit incontinens secundum quid circa immanitatem, & ostendit quòd dicitur per similitudinem quandam, sicut dictum est de incontinente circa iram, & lucrum,& similia,cum additione vt vidimus:eodem modo circa immanitatem dicetur aliquo modo incontinens cum additione per similitudinem quādam.Probatur, Sicut se habet prauitas ad prauitatem,ita incontinentia ad incontinētiam:sed prauitates quædam sunt simpliciter,quædam verò non simpliciter,sed immanes:sic continentia, & incontinentia se habebit:nam incontinentia circa voluptates corporis natura dicetur incōtinentia simpliciter:circa voluptates corporis contra naturam,non est simpliciter incontinentia,sed secūdum quid,& per similitudinem. Vel dici & argui potest hoc pacto,ostendendo quòd incontinētia immanis,non est proprie incontinentia & simpliciter.Incontinentia quæ transgreditur metas intemperantiæ humanæ non est simpliciter incontinentia:at illa quæ dicitur incontinentia immanis est huiusmodi,ergo non dicetur simpliciter incontinentia.Nam si illa est tantum incōtinentia simpliciter,quæ non egreditur fines intemperantiæ humanæ, & quæ est circa voluptates corporis, circa quas est humana intemperantia:sequitur quòd illa quæ versatur circa voluptates egredientes naturam humanam, non sit simpliciter incontinentia,sed per similitudinem quandam, & talis erit incontinentia immanis.Dicit ergo philosophus quòd habere singula istorum quæ enumerauimus de immanitate est esse extra metas vitij,sicut est ipsa immanitas.Verum habentem vel versantem circa ista:si superet,continentem:sin superetur, incontinentem appellabimus: non simpliciter, & absolute, sed cum additione hac incontinentem immanem, sicut dicimus etiam improprie incōtinentem circa iram cum additione talis perturbationis. Dicimus enim incontinentem, & adiungimus circa iram: sic incontinentem circa illa quæ transgredientur humanam conditionem dicemus cum additione,scilicet immanem,ne intelligeretur quod esset incōtinens simpliciter & proprie, ideo additur illud quia non proprie dicitur incontinens, sed similitudine quadam. Nam omne excedens vitium,quod est immanitatis,aut est immane, scilicet vel flagitiosa natura, vel moribus ex quibus proprie videntur esse immanes, aut ex morbo quo improprie dicimus forsitan ipsos immanes.Cùm igitur excedit vehementissime in timiditate supra cōditionem, & solitum naturæ humanæ,talis dicetur timidus immanis, & sic de aliis: & ipse quoque incontinens circa ea quæ naturam humanam videntur excedere,dicetur incontinens immanis,& non erit proprie & absolute incontinens.Immanitas multis modis fieri potest,& circa multa: sed fieri etiam potest vt aliquis non superetur ab appetitu, & si cupiat ea quæ sunt immanitatis, vt Phalaridis ostendit exemplo: sed si quis habeat,& superetur,talis erit incontinens immanis, quare sicut prauitatis alia est simpliciter dicta, vt vitium: alia cum additione veluti vitium cum hac additione immanitatis:sic erit de continentia & incontinentia.Nam alia erit incōtinentia secundum quid immanis, veluti ex morbo profluens, & omnes incontinentiæ tales dicentur secundum quid & improprie, & cum additione: alia erit proprie, & simpliciter & absolute, quæ versatur circa fines intemperantiæ humanæ.Vt igitur supradicta breuiter repetamus,ea quæ efficiunt voluptatem: alia sunt natura, alia non sunt natura. rursus ea quæ sunt natura, aut simpliciter sunt talia, & communia omnibus animalibus, vt alimentum: alia secundum genera, & varias species

animalium vt fœnum equo, carnes crudæ leoni, vinum homini, & ſic de aliis ſimilibus. Ea verò quæ non ſunt natura talia, ſed prætergrediuntur naturam humanam, aut propter morbum circa quæ eſt immanitas ſecundum quid, vel propter mores vel flagitioſam naturã, circa quæ eſt immanitas ſimpliciter & proprie. Hæc igitur quæ naturam excedunt humanam, & terminos vitii ſiquis habeat aut vincere poteſt aut vinci: ſi ea appetens tamen ſuperet, & non vincatur ab appetitu, non dicetur continens abſolute, ſed per ſimilitudinem quandam: ſin verò vincatur, & ſuperetur, dicetur incõtinens non tamen ſimpliciter, & abſolute, ſed cum additione, ſcilicet incontinens immanis, & ſimilitudine quadam. Notandũ quòd loquẽdo de vitiis, & virtutibus quæ non egrediũtur naturam humanã, qui habet virtutẽ habet rectam rationẽ: qui habet vitia habet corruptam rationẽ: ſed immanitas eſt quoddam excedẽs vitium humanũ, & quidam exceſſus circa vitia, vt timiditas quæ longe ſit maior quàm cõpetat naturæ humanæ: vt ſiquis timeat murem & huiuſmodi, dicetur timiditas immanis & ſimilia. Huic opponitur heroica virtus, quæ etiam ipſa exuperare videtur cõmunes vires curſus humani, & ideo raro inuenitur: talis auem videtur eſſe ſummum cuiuſq; virtutis, & eſſe etiam quoquo modo mediocritas non inter duo vitia proprie dicta, ſed inter duas immanitates, & prauitates, quarum altera eſt exceſſus, altera eſt defectus, vt fortitudo heroica eſt mediocritas inter audaciam immanem, & timiditatem immanẽ: nec obſtat ſiquis dixerit quòd magnanimitas conſiſtat in ſummo, quia ipſa verſatur circa magnũ cuiuſque virtutis, communi curſu hominum: heroica autem eſt circa magnum cuiuſque virtutis: quod eſt ſupra communem curſum humanæ naturæ, quare illa eſt in ſummo vt non ſuperet communem curſum, hæc eſt in ſummo ita vt ſuperet ſicuti diximus, & ſic ſoluitur dubitatio.

De incontinentia iræ: voluptatum differentiis, & vitio humano. *Cap. VI.*

POſt hæc autem & minus eſſe turpem, iræ quàm cupiditatum 39
incontinentiam oſtendamus. Ira nanque aliqua ex parte & non perfecte rationem audire videtur: perinde atque veloces miniſtri. Qui quidem anteaquam totum id audierint quod dicitur, excurrunt: deinde in agendo aberrant. Canes etiam antequam conſiderent ſi ſit amicus, ſi tantum pulſauerit oſtium, latrant: ſic & ira propter caliditatem, celeritatêmque naturæ audita quidem ratione, non præcepto autem audito: ad ipſam properat vltionem. Ratio nanque vel imaginatio contumeliam aut paruipenſionem eſſe oſtẽdit. Illa autem ac ſi ratiocinatione facta concluſerit oportere tali bellum inferre: ſtatim inſurgit. At cupiditas ſi ſolum dixerit ratio aut ſenſus hoc afferre voluptatem, pergit ad fruẽdum. Quare ira quidem ſequitur quodam modo rationem: cupiditas autem non ſequitur. Turpior igitur eſt. 40
Nam incontinens quidem iræ à ratione quodam modo vincitur: cupiditatis autem non à ratione ſed à cupiditate. Præterea magis eſt ignoſcendum, ſi quiſpiam naturales appetitiones ſequatur. Quippe cum & cupiditates tales ſequenti quæ ſunt omnibus communes, & quoad communes ſunt, venia magis detur. At ira atque acerbitas magis eſt naturalis, quam eæ cupiditates quæ exuperant, & quæ non ſunt neceſſariæ. Vt qui ſe excuſabat quòd patrem pulſaret. Et hic enim dixit ſuum patrem pulſabat, & ille ſuum: & hic etiam (oſtenſo puero) cum vir fuerit, me pulſauit. Eſt enim nobis gentile. Et qui trahebatur à filio, ſiſtere iubebat in oſtio: & ſe enim patrem eoúſque traxiſſe dicebat. Præ- 41
terea iniuſti magis ſunt ij qui magis occulte procedunt, ac inſidias faciunt. Atqui iracundus igitur non inſidias facit, nec ira, ſed eſt

manifeſta. Cupiditas autem contra, quemadmodum Venerem aiunt.
Nam ipſam dolos nectere dicunt. Et Homerus baltheum ipſi tribuit in
quo fraudem etiam ineſſe dicit. Fraus quoque ineſt: quæ prudẽtem per-
ſæpe fefellit. Quare ſi cupiditas magis ſit iniuſta quàm ira, & inconti-
nentia quæ eſt circa ipſam, turpior erit ea quæ eſt circa iram, & abſolute
incontinentia atque quodam modo vitium. Inſuper nemo vtitur libi-
42 dine dolens. Sed qui facit per iram, dolens omnis facit: qui vere exequi-
tur libidinem, id facit cum voluptate. Si igitur ea ſunt magis iuſta qui-
bus iraſci magis iuſtum: & incontinentia profecto quæ fit ob cupidita-
tatem, magis erit iniuſta: non eſt enim in ira libido. Incontinentiam igi-
tur circa cupiditates. Turpiorem eſſe incontinentiam circa iram: & con-
tinentiã atque incontinẽtiam circa corporis cupiditates voluptatéſque
verſari, ex iis quæ diximus perſpicuum iam euaſit. Harum autem ipſarũ
43 differentiæ ſunt ſumendæ. Nam (vt ab initio diximus) aliæ ſunt humanę
ac naturales & genere, & magnitudine: aliæ ferales, aliæ ob labefactatũ
principium atque morbos emergunt. Circa autem harum tantummo-
do primus: temperantia, intemperantiáque verſatur. Quapropter & fe-
ras nec temperatas nec intemperatas niſi per rranſlationem dicimus: &
ſi quo omnino aliud genus animalium ab alio differt petulantia, coitu,
voracitatéque. Non enim habent electionem, nec rationem, ſed dimotę
ſunt à natura: perinde atque homines qui ſunt mente capti atque inſa-
ni. Feritas autem minus eſt malum, quàm vitium: ſed terribilius eſt. Nõ
enim corruptum eſt id quod eſt optimum: vt in homine * ſed non ha-
44 bet. Fit igitur perinde atque ſi quiſpiam inanimatum animato com-
45 pararet, vtrum ſit peius. Semper enim prauitas eius quod non habet prin
cipium minus nocere poteſt. At mens principium. Perinde eſt igitur at-
que ſi quiſpiam iniuſtitiam ad iniuſtum hominem cõpararet. Eſt enim
vtrumqne aliquo modo peius. Homo nanque malus millies plura ma-
la, quàm fera facere poteſt.

Commen.

39 POST hæc autem incõtinentiam iræ minus.] Hoc eſt ſextum capitulum huius tractatus, in quo philoſophus poſtea quàm diſtinxit incõtinentiam ſimpliciter & incõtinentiam ſecundum quid, & obiecta vtriuſque & materiam immanitatis: nunc cõparat incontinẽtiam ſimpliciter, & proprie dictam ad incontinentiam iræ quæ eſt incontinentia ſecũdum quid. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima comparat incontinentias illas vt diximus, & quærit vtra ſit deterior. In ſecunda verò comparat vitium proprie dictum. i. vitium humanũ ad ipſam immanitatem. In prima igitur proponendo intẽtionem ſuam dicit deteriorem eſſe incontinentiam cupiditatis quam iræ, & iræ minus turpem, & hoc probat quatuor rationibus. Prima ratio. Id quod aliquo modo audit rationem, eſſe videtur minus turpe quàm illud quod nullo modo audit rationem, ſed ira audit quoquo modo rationẽ, & ſi non omnino: at cupiditas non audit rationem, ergo turpior videbitur cupiditas & libido, quàm ira: & minus turpis ira quàm cupiditas, & ex conſequenti incõtinentia iræ videbitur minus turpis quàm incontinentia cupiditatis. Quòd autem ira aliqua ex parte videtur audire, non tamen exaudire & exequi oſtendit duobus exemplis, quorum vnum eſt ſerui accelerantis, & non expectantis omnino præceptum domini. Aliud eſt canis latrantis antequam ſciat ſi ſit amicus. Notandum quòd intereſt inter incõtinentiam ſimpliciter quæ eſt cupiditatis atque libidinis, & incõtinentiam iræ. Quia hæc videtur ali-

Magnitudine.i.acceptæ in exceſſu & quantitate, non tranſeundo tamen fines humanos, & ſi in
45 exceſſu acceptæ ſunt prauæ, & fugiendæ vt patet. [FERITAS autem minus.] Comparat nunc philoſophus vitium humanum cum immanitate,atque intelligendum quòd ſicut intemperantia eſt circa illas primas cupiditates:ſic immanitas ſimpliciter circa ſecundas quę dicũtur immanes, & immanitas ſecundum quid ea quæ ex læſionibus membrorum vel mo. bis emergunt.Oſtẽdit igitur philoſophus quòd feritas ſiue immanitas minus eſt malũ.i.minus nociuum quàm vitium, tamen eſt terribilius poſito quod vtraque ſint praua. hæ duæ concluſiones vno medio videntur poſſe oſtendi,hoc pacto.Illud prauum quod eſt cum ratione videtur eſſe deterius magíſque nociuum,quàm illud quòd non eſt cum ratione : ſed vitium humanũ reſpectu feritatis videtur eſſe huiuſmodi: ergo vitium humanũ videtur eſſe peius magíſque nociuum quàm feritas vel immanitas.Eodẽ medio probatur quòd immanitas ſit malum terribilius,quia illud à quo ratio diſiungitur eſt terribilius eo à quo non diſiũgitur:ſed feritas reſpectu vitii eſt huiuſmodi,ergo eſt terribilius.Patet ratio quia ferus vel immanis omittit rationem,ſed vitioſus eſt cum ratione, licet corrupta.Nam viuere cum ratione bifariam ad hoc propoſitum conſiderari poteſt,aut integra, aut corrupta. Veluti iudex qui ſciat quid velint leges, tamen corruptus non iudicat ſecundum ſcientiam legum quam habet.Iudicat enim cum cognitione illa, & ſcientia,non tamen ſecũdum ſcientiam & rationem.Ferus & immanis,nec primo,nec ſecũdo modo dicitur viuere cum ratione,licet habeat rationem,& animam rationalem,ideo dicit philoſophus quòd non habet corruptum id quod eſt optimũ in homine.i.rationem vt habet homo vitioſus,ſed eſt omiſſa,& exilis propterea dicitur Græce θηριώδης.i.inſtar belluarum.poſt hęc adducit ſimilitudinẽ philoſophus, quia intelligatur natura feritatis,& vitii humani,ſcilicet quòd ſit perinde ac ſi comparetur inanimatum cum animato,quaſi dicat,tanta eſt diſtantia inter vtraque iſta: quanta eſt inter animatum & inanimatum:ita vt non videantur poſſe commode comparari.Ea enim quæ comparantur debent comparari in aliqua propinqua ratione in qua cõueniant.at animatum ab inanimato vehementer diſtare videtur.Vel etiam intelligi poteſt quòd comparẽtur, ſed oportet inuenire rationem communem ſecundum quam comparentur, & aliquid commune : id autem erit nocumẽtum,quaſi dicat vtraque nociua ſunt,ſed magis vitium quàm feritas, vt animatũ magis quàm inanimatum:poſtea addit aliam ſimilitudinem,quòd ſicut ſe habet iniuſtitia ad iniuſtum,ita feritas ad vitium humanum. Nam cum iniuſtitia non habeat principium quo per ſe non videtur ita lædere niſi reſpectu eius in quo eſt, ſicut ipſe iniuſtus qui eſt principium quod, & habet iniuſtitiam principium quo:eodem pacto vitioſus & ferus cum vtrique ſint mali.i.nociui: tamen homo vitioſus cum habeat rationem licet corruptam plura nocumenta facere poteſt quàm fera non habens rationem,vel ferus,& immanis omittens rationem.

De continente,incontinente,conſtante,& molli. *Cap.VII.*

46 Fit autem vt circa voluptates doloréſque per tactum,guſtúmque & cupiditates ac fugas, circa quæ verſari tẽperantiam & intemperantiam prius eſt definitum : ita ſeſe habeat quiſpiam, vt aut ſuperetur ab iiſipſis quæ plerique ſuperãt homines, aut ſuperet ea ipſa à quibus pleriq; vincũtur. Atque ſi circa voluptates ita ſeſe habeat: primo quidẽ modo incontinens eſt:ſecũdo autem cõtinens. Sin circa dolores, primo quidẽ modo mollis eſt:ſecundo autem conſtãs. In horum autem medio plurimorũ hominũ habitus collocantur:etſi ad deteriores magis
47 declinant. Quoniam autẽ quædam voluptatũ ſunt neceſſariæ,quædam non neceſſariæ,& vſque ad quẽdam terminum: exuperationes verò defectionéſve non ſunt neceſſariæ. Et ſimili modo res ſeſe habet & in cupiditatibus,atque doloribus. Qui voluptatũ exuperationes, aut exuperantes voluptates ob electionem atque ob ipſas, & ob nullã rem aliam inde prouenientem proſequitur: intemperans eſt. Hunc enim non pœnitere neceſſe eſt.Quare eſt incurabilis.Quem enim non pœnitet, is eſt
48 incurabilis. Qui verò deficit, oppoſitus eſt : atqui qui inter hos medius collocatur : temperans eſt. Similiter intemperans eſt, & qui (non quia vincitur, ſed ob electionem) dolores corporis fugit. Eorum autem qui

alius ob voluptatem:alius ob eius fugam doloris,qui à cupiditate proue
nit:ducitur.Quare inter ſeſe differunt.Cuilibet enim deterior eſſe vide- 49
bitur:ſiquis non cupiens,aut remiſſe, quippiam ageret turpe, quam ve-
hementer cupiens,& ſi non iratus pulſaret,quam concitatus ira. Quid
enim ageret:ſi eſſet in perturbatione?quapropter intemperans inconti-
nente deterior eſt.at eorũ quos diximus, alter mollitudinis magis ſubii-
citur ſpeciei,alter eſt incõtinẽs. Atque incõtinenti quidẽ continẽs:mol- 50
li vero cõſtans opponitur.Cõſtantia nãque in reſiſtẽdo: cõtinentia vero
in ſuperãdo cõſiſtit. Súntq; diuerſa reſiſtere ac ſuperare:ſicut haud vinci
& vincere. Quapropter & cõtinentia magis q̃ conſtãtia eſt expetenda.
Qui autẽ aduerſus,quæ plerique reſiſtunt & poſſunt,deficit:is mollis eſt 51
atque delitiis difflués(delitię nãque ſunt mollitudines quædã)qui quidẽ
veſtem trahit,ne ſubeat laborem tollendi,& cũ imitetur ægrotantem:ſe
non putat miſerum eſſe, qui miſero ſimilis eſt. Similiter res ſe habet, &
circa continentiam & incontinentiam.Nõ eſt enim mirũ ſiquis à vehe-
mentibus exuperantibus,aut voluptatibus,aut doloribus vincitur: quin
ignoſcendum eſt ſi reſiſtens vincitur tandem: vt Theodecti poetæ Phi-
loctetes,à ſerpente morſus. Aut Carcini Cercyon in Alope: & vt homi-
nes ij qui detinere riſum enitentes accumulatum illum effundũt: vt ac-
cidit Xenophanto. Sed ſi quis iis quibus multitudo reſiſtere poteſt: ſuc-
cumbit,& non aduerſari poteſt,nõ ob generis naturam aut ob morbum
qualis eſt mollitudo quæ regibus Scytharum ineſt ob genus. Et vt fœ-
mella à maris diſtat natura. Videtur autem & is quis eſt ad iocum pro-
penſior, intemperans eſſe:eſt tamen mollis. Nam iocus relaxatio eſt: ſi-
quidem requies eſt. Qui vero ad iocum procliuis eſt:ex iis eſt qui in hac
exuperant.Atqui incontinentiæ alia eſt temeritas, alia infirmitas. Qui- 52
dam enim deliberatione facta,nõ perſiſtunt in iis quæ ſtatuerũt ob per-
turbationem:quidam ex eo quia non conſultarunt,à perturbatione du-
cuntur. Sunt enim qui ante ſentientes & præuidentes: ac ſeipſos ratio-
némque excitantes,non ſuperantur à perturbatione, ſiue voluptatem id
quod mouet,ſiue dolorem efficiat,peinde atque prætitillati non titillan
tur.Maxime autẽ celeres ac biloſi atra bili:temeraria incontinentia ſunt
incontinentes.Illi enim velocitatẽ: hi ob vehementiam,non expectant
rationem:ex eo quia ipſius ſunt imaginationis ſequaces.

Commen.

FIT autem vt circa voluptates moleſtiáſve.] Hoc eſt ſeptimũ capitulum huius tractatus, in
quo philoſophus affert differentias iſtorũ habituum.ſ. temperantiæ, cõtinentiæ,cõſtantiæ, 53
& oppoſitorum,comparãdo ea inter ſeſe, vt cum videantur verſari circa eandem materiam,
videamus quomodo diſtinguãtur.Diuiditur autẽ in duas partes,quæ ſuis locis declarabũtur. In
prima igitur oſtẽdit differẽtiam inter incontinẽtiam,& mollitudinem,& eorũ oppoſita,ſcilicet
cõtinẽtiam & cõſtantiam,cum omnes verſentur circa dolores,& voluptates corporis,tactus,&
guſtus,aut fugiendo,aut proſequẽdo circa quæ verſatur tẽperantia,& intemperãtia. Dicit ergo
quòd dupliciter verſantur homines circa voluptates,& dupliciter circa dolores.Nã vt ſuperãtur
à voluptatibus iis,quas pleriq; vincũt,& ſic ſunt incõtinentes:aut ſuperant voluptates à quibus

quo modo audire rationem:illa verò minime. sed hoc intelligendum de incõtinente cum est in
perturbatione & agit.Nam incõtinens cõsiderari potest aut antequã perturbatione occupetur,
& tunc habet sciẽtiam,& rationem,quia adhuc viget in eo cum non sit adhuc victus: aut consi-
derari potest perturbatione irretitus à qua vincitur ratio,& tunc proprie dicitur incõtinens, &
hoc modo dicitur quòd non audit neque exaudit rationẽ.vnde & si in ea perturbatione consti-
tuto afferatur aliquod obiectũ sensum mouens:fertur statim sine ratione ad illud assequendum
vt potiatur si fieri posit:at incontinens secundum iram videtur quoquo modo discurrere cum
ratione:postea tamen ea posthabita cõcludit secũdum appetitum excedẽs modum.[PRAETE- 40
REA magis est dãda.]Affert secũdam rationem,illud quod est naturalius est minus turpe quàm
id quod est minus naturale:sed ira est naturalior quàm cupiditas,ergo ira est minus turpis quàm
cupiditas atque libido:& ex consequenti incontinentia iræ est minus turpis quàm incõtinentia
cupiditatis atque libidinis, & ideo videtur maiore venia digna illa quàm hæc, cum sit affectus
naturalior vt ostendit philosophus ex successione generationis à parentibus accepta, & affert
exemplum eius qui patrem verberauit,à quo suus quoque parens fuerat pulsatus.Ex quo vide-
tur inferre quod magis similes sint patribus filij in ira quàm in concupiscentia.si igitur comple-
xio aliquo modo similis traditur filiis,videtur quòd ira sit naturalior quàm libido, quæ non ita
videtur fluere ex principiis complexionis,& generationis,quemadmodum ira, vt innuere vide-
tur philosophus: ex quo sequitur illa principalis conclusio quod incontinentia secundum iram
minus erit turpis,ex eo quod est naturalior,quam incõtinentia cõcupiscentiæ & libidinis.No-
tandum quòd nutrimenta quæ appellantur necessaria bifariam considerari possunt: aut secun-
dum debitam quantitatem,& qualitatem,aut excesiue in quantitate,& qualitate:primo modo
naturalissimæ & necessariæ omnino esse videntur cum sine illis viuere non possimus. Secundo
modo minime sunt necessariæ vt dicit philosophus.Non enim nimia quãtitate alimẽti aut qua-
litate saporum indigemus.Itaque si excesiue aut superflue accipiantur,videntur esse contra or-
dinem naturæ, veluti faciunt ij qui variis epulis gaudent, aut ex multis saporibus vnum confi-
ciunt,aut nimia quantitate ventrem implent, & ob hanc rationem cupiditates circa huiusmodi
quæ non sunt necessariæ videntur minus esse naturales quàm ira.De re autem venerea dictũ est
sæpius quòd nullo modo est necessaria pro indiuiduo in quo est, sed tãtum pro generatione al-
terius.[PRAETEREA magis iniusti.]Tertia ratio.Illa incõtinentia quæ magis est iniusta tur- 41
pior est quàm minus iniusta:sed incontinentia circa cupiditatem est huiusmodi respectu incon
tinentiæ circa iram,ergo incontinentia cupiditatis est turpior illa.Patet ratio,quia est magis in-
iustum quod vtitur insidiis quàm manifeste,& aperte procedens & operãs:sed incõtinentia cu-
piditatis, & ipsa cupiditas videtur esse huiusmodi, quia videtur latenter irrepere & dolis vti,
quod declaratur auctoritate poetarum,qui vocãt venerem dolosam,& Homerus dicit baltheum
Veneris esse varium,& multorum colorum,& in ipso loco fraudem inesse quæ posset etiam de-
cipere prudentes. Notandum quòd philosophus dicit incontinentiam simpliciter quæ est cupi-
ditatis, esse turpiorem quàm incontinentiam iræ,& esse quodãmodo vitium,non quòd sit pro-
prie vitium, sed quia sit vitio propinquior quam incontinentia iræ. [INSVPER nemo libidi- 42
nem.]Id cui magis succensemus,& cõtra quod magis indignamur, est deterius quàm id cui mi-
nus.at incontinenti circa libidinem magis succensemus quàm incontinenti circa iram: ergo vi-
detur esse deterior.Nã magis indignamur contra eum qui cum voluptate agit,quàm ei qui cum
dolore: & incontinens est talis quòd agit cum voluptate,ergo videtur esse deterior.Concludi-
tur ergo quòd incontinentia circa voluptates est deterior quam circa iram vt patuit ex supradi-
ctis,& simul etiam patet ex dictis quòd ipsa incontinentia & cõtinentia proprie dicta & simpli-
citer est illa quæ circa cupiditates, & voluptates corporis versatur. [HARVM autem ipsarum 43
differentiæ.]Hæc est secũda pars huius capituli,in qua philosophus comparare vult inter se vi-
tium humanũ, & immanitatem, ostẽdendo quòd immanitas siue feritas minus est malum quàm
vitium,& si sit malum terribilius.Resumit autem diuisionẽ antea factam cupiditatum, quarum
aliæ humanæ naturales sunt,& genere & magnitudine humanæ: aliæ verò dicũtur immanes na-
tura, scilicet vel consuetudine vel ex morbo,verum circa primas cupiditates est temperantia &
intemperantia,& facit hanc mentionem vitij proprie dicti, scilicet intemperantiæ, vt veniat ad
comparationem vitii & immanitatis. Atque statim ex iis infert vnum correlarium quòd bestiæ
non dicuntur esse temperatæ neque intemperatæ,nisi per similitudinem quandam cum excedũt
in deuorando vel in aliquo nocumento,vel in libidine,& aliquo huiusmodi:non tamen proprie
dicuntur tales,cùm non habeant rationẽ neque electionem.Vbi enim non est ratio,non est ele-
ctio neque vitium neque virtus proprie dictã:bestiæ autem non habẽt rationem neque electio-
nem,ergo nec vitium nec virtutem proprie.[ET si quid,omnino.]Intelligi potest hoc pacto vt 44
philosophus comparet istas bestias quæ trãseunt naturam sui generis in aliquo dictorum trium
s.deuorando.& cætera, ad homines immanes vt ostendat homines immanes esse excedendo na-
turam in genere suo, veluti bestias quasdam transeuntes naturam sui generis : vel quia differant
aliis differentiis ipsa bruta inter se, cùm non habeant rationem neque electionem, & ex conse-
quenti nec temperantiam nec intemperantiam nisi per similitudinem quandam & improprie.

plerique vincuntur,& ſic ſunt continẽtes. Eodem modo circa dolores,ii qui ſuperãtur à doloribus quos plerique vincunt molles: qui verò ſuperant dolores à quibus plerique vincuntur conſtantes appellantur. Quatuor igitur habitus ſunt vel diſpoſitiones vt apparet.ſ. cõtinentia & incontinentia,conſtantia & mollitudo,inter quæ differentia per voluptates & dolores patet ex ſupradictis. Verum inter hæc plurimi habitus quoquo modo medii reperiũtur, qui non ſunt omnino continentia vel conſtantia,nec incontinentia vel mollitudo,& verſantur circa eadem. Nam cum multi ſunt gradus circa vehementes & leues voluptates aut dolores, fit etiam vt multi ſint habitus. Nam incontinens ſuperatur non ſolùm à vehementibus cupiditatibus, ſed etiam interdum ab iis quas plerique ſuperant:continens verò ſuperat vehementes cupiditates. quòd ſiquis leues ſuperabit videtur eſſe minus perfectus quàm continens, nec imperfectus vt incontinens: ſic etiam qui magis reſiſtit doloribus quàm mollis,& minus quàm conſtãs,quare inter illa quatuor quidam habitus vel diſpoſitiones collocari videntur quaſi mediæ,declinantes tamen magis ad imperfectionem,& ad deteriores partes.i.magis ad mollitudinem,& inconſtantiam declinãt quàm ad continentiam,& conſtantiam,vt dicit philoſophus. Notandum quòd continens & incontinens,conſtans,& mollis verſantur circa voluptates,& dolores:tamen incõtinens magis eſt circa voluptates:mollis verò circa dolores. Nam incõtinens vt fruatur voluptatibus magis agit:
47 mollis verò vt fugiat dolorẽ,qui quidem oriri videtur ex abſentia voluptatum. [QVONIAM quædam voluptatum.] Diſtinguit hac in parte philoſophus continentiam & incontinentiam à temperantia & intemperantia, ex qua diſtinctione emerget etiam manifeſtius differentia inter continentiam & conſtantiam. Nam cum omnes iſti habitus ſiue diſpoſitiones circa voluptates, & dolores eiuſdem generis verſentur : oportet vt philoſophus quemadmodum facit, diligenter diſtinguat & earum differentiam oſtendat ex diuerſis modis verſandi. Sumit ergo diuiſionem voluptatum vt fecit ſæpius,dicendo,quòd voluptatum quædam ſunt neceſſariæ, vt ſunt eæ quæ ad viuendum pertinent vſque ad debitum terminũ quantitatis,& qualitatis,comitantes alimentum. Quædam verò non neceſſariæ:vt eæ quibus homo carere poteſt,aut circa honores vel huiuſmodi,quæ habent etiam quendam modum:vel ſunt exceſſus,& defectus earũ quæ ad viuendum pertinent,& nutrimentum comitantur. Nam & ſi cibum,& potum quædam voluptates neceſſario conſequantur vſque ad debitum terminum dicentur neceſſariæ, ſed exceſsiones, aut in quantitate vel qualitate,vel defectiones non dicentur neceſſariæ,& idem quod de voluptatibus dicitur,de cupiditatibus dici poteſt & doloribus,quia ſimilis ratio eſſe videtur. Hac diſtinctione allata dicit philoſophus quòd ille qui per electionem perſequitur voluptates excedẽdo dicitur intemperans:qui verò deficit, erit in altero extremo.i. inſenſibilis quidam vt in tertio vidimus:qui verò mediocritatem ſeruat vt oportet,& quomodo oportet temperans erit medius inter iſtos.at etiam qui per electionem fugit dolores prouenientes ex abſentia voluptatũ per electionem inquam fugit,& non quia vincatur,intemperãs quoque erit. Nam ſi ex eo fugeret dolores,quia vincatur non per electionem eſſet mollis. Eorum.n. qui non eligunt ſi voluptatibus vincatur erit incontinens:ſi fuga doloris qui prouenit ex cupiditate abſentium voluptatum dicetur mollis.ex diuerſis igitur verſandi modis oritur differẽtia iſtorum habituum. Aliud eſt per electionem ſequi voluptates excedendo,& per electionem ſimiliter fugere dolores prouenientes ex cupiditate abſentium voluptatum quod eſt intemperantis. Aliud eſt non eligẽdo,ſed quia pugnando ſuccumbit appetitui voluptatẽ ſequi quod eſt incontinentis:aliud item dolores prouenientes ex cupiditate abſentium voluptatum,non per electionẽ fugere quod eſt ipſius mollis. Diuerſi.n. ſunt iſti modi verſandi, & ſe habendi circa huiuſmodi voluptates & dolores, in ipſo autem temperato non fit repugnãtia appetitus cum ratione,quia ſtatim cedit appetitus rationi: in ipſo verò incõtinente,& cõſtante pugnat ratio cum appetitu & vincit, in ipſo autem intemperato non fit etiam pugna,quia ſtatim ratio cedit appetitui,& eligit extẽplo voluptates,& eligit propter ipſas,& non propter aliquid aliud,quod addidiſſe videtur philoſophus,quia ſi perſequeretur voluptatem ob aliquid aliud veluti ob lucrum vel huiuſmodi non diceretur proprie intemperatus,vt oſtendit in quinto pluribus in locis. Nam ſiquis inquit lucrandi cauſa cõmittit adulterium atque accipit,quidam erogat damnúmque patitur ob libidinem:hic quidem intemperans magis quàm pluris:ille iniuſtus ſed non intemperans magis eſſe videbitur. ſignificatur enim habitus cum aliquis per electionem agit, & propter illud tale quod perſequitur: vt ſiquis per electionẽ furatur vt furetur, & perſequitur voluptates propter voluptates vt ipſis potiatur,
48 ſed hæc antea vt diximus declarauit. [INCVRABILIS.] Non ſimpliciter,non enim putandum eſt hominem vitioſum omnino ſanari non poſſe, ſed reſpectu incontinentis qui facilius ſanari poteſt cum habeat rationẽ incorruptam, & cum delinquit pœniteat feciſſe rem turpem. [CVI-
49 LIBET enim deterior eſſe videbitur.] Poſteaquam attulit differentias inter hos habitus : nunc comparat inter ſe, & primo oſtendit intemperantem eſſe deteriorem incontinente, hoc pacto, Ille qui non cupiens,aut parum cupiens agit turpe eſt deterior illo qui idem facit propter vehementes cupiditates:ſed intemperans agit turpe parum cupiens,incontinẽs verò valde, & magis cupiens:ergo intemperans erit deterior incõtinente,& hanc rationẽ probat philoſophus exem-
50 plo irati. [AT eorum quos diximus.] Hac in parte oſtendit continentiam eſſe præſtatiorem ipſa

constãtia: & probat hoc pacto, qui vincit est præstantior eo qui resistit tãtum: sed cõtinens non solùm obstat, sed etiã vincit: cõstans verò tantùm resistit. ergo cõtinens est præstãtior cõstante. Nam cõstans resistit doloribus qui proueniũt à cupiditate absentiũ voluptatum: continẽs verò, nõ solùm resistit cupiditatibus voluptatũ, sed etiã superat & vlterius progreditur vincere quàm resistere: quare potior videbitur esse continẽtia quàm cõstantia. [QVI autẽ ab aduersis.] Hac in parte videtur declarare philosophus mollitudinẽ & incõtinentiã, & dicit quòd is est mollis qui facile vincitur à doloribus, quibus multi homines resistere solẽt, & qui delitiis diffluit: similiter incontinens erit qui à voluptatibus superatur, quas maior pars hominũ superat. & isti sunt deteriores quàm illi, qui à vehemẽtibus voluptatibus vel doloribus supe: ãtur: quia non videtur esse omnino isti qui à vehemẽtibus superãtur molles, & ideo dicit eos esse dignos venia, non quòd sint simpliciter digni venia, sed respectu illorũ superiorũ qui à leuioribus voluptatibus vel doloribus superãtur: quare isti qui habẽt aduersarios potẽtiores, videntur digni maiore venia, vt ostendit pluribus exẽplis, vt Philoctetẽ inducit tragicus poeta Theodectus morsum serpẽtis aliquanto tollerãtem, victũ deinde magnitudine doloris exclamãtem, & succũbentem dolori, &c. Itẽ Cercinus tragicus inducit Cercionẽ quendam, qui non potuit ferre dolorẽ prouenientẽ sibi ex filia violata, ex quo tandem est mortuus, cum tamen aliquãdiu sustinuisset dolorẽ. Item vt Xenophãtus quidam, qui nitẽs tenere risum in cõuiuio: vbi aliquãtulum sustinuit, tãdem facetiis superatus risum effudit. Tales igitur qui magnos dolores non sustinẽt, quoquo modo habẽt aliqua ex parte occasionẽ veniæ, & magis ignoscẽdum est iis quàm illis qui succũbunt doloribus, quibus multitudo resistere potest: succũbunt inquã non morbo aut debili quadam natura, vt regibus Scytharũ euenit, qui sunt natura molles, sed ob delitias, & mollitudinem quãdã. Nos si pes cõdoluit, vt inquit Cicero, si dens, sed fac totũ dolere corpus ferre non possumus. Opinio est quædã effœminata ac leuis, nec dolore magis quàm in eadẽ in voluptate, qua cum liquescimus fluimus mollitia. Apis aculeũ sine clamore ferre non possumus, &c. Et notãdum quòd philosophus attulit exẽplum de facetiis in cõuiuio, ne aliquis crederet illũ esse quoquo modo venia dignũ qui superatur à voluptatibus circa gustum & tactum: sed dixit de voluptatibus mouentibus risum, vt vidimus supra. Præterea ne aliquis putaret eum esse intemperãtem, qui ad iocũ est propẽsior, addit hũc esse potius mollem appellandum, qui excedit in nimia relaxatione, & ludo, ob fugiendum laborem, & molestiam ex rebus agẽdis, quærẽs etiam vilia, & ludos interdũ pueriles, & non est comis nec scurra, sed molestiam fugiẽs ex rebus agẽdis, & sequẽs nimium iocos, & ludos pueriles, vnde Græce dicitur παιδιώδης. [AT qui incontinentiæ.] Hæc est secunda pars huius capituli in qua philosophus diuidit incontinẽtiam in duas species. s. in temerariam incontinentiam, & infirmam. Nam bifariam fieri posse videtur vt incontinentes labantur ad voluptates: aut præcedente consultatione, & deliberatione, & tunc appellantur incontinẽtes infirmi: aut non præcedente, & tunc dicũtur temerarii, & celeres sine cõsideratione. Ideo dicit philosophus quòd quidam rapiũtur qui non cõsultant. quidam verò non persistentes ob infirmitatem animi voluptatibus tãdem cedũt, & si antea cõsultent: sunt autem nõnulli qui persistũt, quare præmittentes cõsultationem & deliberationem bifariam cõsiderari possunt: aut persistẽtes in ea aduentantibus perturbationibus, aut non persistentes: non persistẽtes sunt incontinẽtes infirmi: persistentes ergo erũt illis oppositi. i. continẽtes firmi, qui sunt similes illis. Qui prius titillati. i. præfricati, vt ita loquar, antea, postea non titillantur: quasi non mouentur cum præmiserint cõsultationem, & se præparauerint & rationem excitauerint, sed persistunt. at temerarii & celeres, qui sunt acuti, & melancholici maxime agunt incontinenter secũdum eam incontinẽtiam quam appellant temeritatem, quia acuti propter velocitatem cholerae cito agunt. Illi verò melancholici celeriter agũt, quia habent vehementes imaginationes propter humorem atrum, & ducũtur vehemẽti phantasia potius quàm rationẽ: ideo neutri rationem expectãt. Quare cum cholerici, & melancholici statim vt temerarii labantur, sequi econtra videtur quòd flegmatici, & sanguinei tardius ferantur vt infirmi: & sic apparet quod & ambo sint incontinentes, tamen diuersi sunt modi, & diuersæ species, quas etiam inferius comparabit inter se in sequenti capitulo. 51 2

Discrimen incontinentis ab intemperato. *Cap. VIII.*

T verò intẽperantem quidem nõ pœnitet, vt est dictum. 53
In electione nanque persistit. Incontinens autem facilis est omnis ad pœnitentiam: quocirca non ita res sese habet, vt dubitauimus. Sed ille quidẽ incurabilis: hic autem est curabilis. Vitium. n. morbis est hisce persimile: aquæ 54
intercuti inquam, & tabi. Incontinẽtia verò, morbo comitiali. Etenim illud, cõtinua: hæc non continua est improbitas. Atque omnino diuer-

55 sum est genus incontinentiæ, atque vitij. Vitium enim latet: incōtinentia vero non latet. Horum autem ipsorum ij qui ante rationem ducuntur, meliores iis sunt, qui rationem quidem habent, non autem persistūt in ea. A minore nāque perturbatione vincuntur: & non absque deliberatione, vt illi. Incontinens enim similis est iis qui cito fiunt ebrij: & pau
56 co vino: & pauciore quàm plerique. Patet igitur incontinentiam vitium nō esse: nisi aliqua ex patte fortasse. Nam hæc quidem est præter electionem: illud autem cum electione. In actionibus tamen est similitudo, vt Demodocus in Milesios dixit. Milesij nanque insipientes quidem non sunt: ea tamen faciunt quæ aguut insipientes. Et incontinentes iniusti quidem non sunt: iniuriam tamen faciunt. Cum autem alter sit talis: vt non ex eo quia est ipsum persuasum, exuperantes corporis voluptates, præterque rationem rectā sequatur, alteri sit persuasum, propterea quòd talis est vt ipsas sequatur: illi quidem dissuaderi facile, huic autem haud facile potest. Principium enim ipsum, virtus quidem conseruat: vitium vero corrumpit. Id autem gratia cuius, principium est in actibus: perinde suppositiones ipsæ in mathematicis. Neque igitur ibi docēdorum principiorum est ratio: neque hic. Sed virtus aut naturalis, aut * assuetu- ἠθική.
57 dine parta, causa est opinandi circa principium recte. Talis igitur homo temperans est, at cōtrarius est intemperans. Est autem quidem alius, ob perturbationem à recta ratione discedēs: quem perturbatio vt non agat quidem vt recta ratio iubet, superat. Vt sit autem talis vt ipsi sit persuasum oportere persequi voluptates libere, tales non vincit. at hic est incontinens, qui quidem intemperante melior est. Nec est absolute prauus, cōseruatur enim id in ipso, quod est optimum, principium inquam ipsum. Alius autem est huic contrarius: is qui persistit, & non ob perturbationem à ratione discedit. Ex his igitur patet hūc quidem studiosum: illum autem, improbum habitum esse.

Commen.

53 AT VERO intemperantem quidem.] Hoc est octauum capitulum huius tractatus, in quo philosophus posteaquam attulit differentiam inter temperantiam, & cōtinentiam, atque eorum opposita, & duas attulit species incontinētiæ: nunc comparat intemperantiam, & incontinentiam, quod & si in præcedenti capitulo paucis verbis fecerat, & quasi incidenter: tamen nunc id facere vult pluribus rationibus, vt apertius eorum differētia intelligatur: simul vt soluat quæstionem quam differendo antea mouit. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, quæ patebunt. In prima igitur parte philosophus incipit ostēdere differentiam inter incontinentem & intemperantem. & probat intemperantem esse deteriorem incōtinente tribus rationibus. Prima ratio, Is quem post rem turpem actam non pœnitet, est deterior eo quem pœnitet. at ipsum intemperantem non pœnitet, incontinentem pœnitet: ergo intemperans est deterior incontinente. Nam intemperans persistit in electione & proposito, incōtinens facilis est ad pœnitentiam. Et hæc ratio simul differētiam ostendit inter hos, & etiam alterum esse altero deteriorem. Notandum quòd sicut omnis virtus est cum electione: sic omne vitium esse videtur cum electione. & vitiosus tam ante rem actam, quàm postea videtur habere electione, ideo non pœnitet, quia putat id quod agit esse agēdum cum habeat corruptam rationem: incontinēs verò habet rationem incorruptam, & appetitum sensitiuum repugnātem ei, quia non est informatus virtute, quæ appetitū facit rectum: quare cum rationem habeat corruptam, & dicentem sibi turpe aliquid non esse agendum, & non esse gustādum dulce: vincit tandem appetitus, sed cum post rem actam redit ad rationem, percipit se fecisse quod faciēdum non erat, & habet pœnitudinem.

[QVO circa non ita res ſeſe habet.] Affert ſecundam rationem philoſophus, malum continuum differt, & eſt deterius malo non cōtinuo: ſed intemperantia eſt malum cōtinuum, incontinentia non eſt malum continuum: ergo intēperantia differt ab incontinentia & eſt deterior. Maior patet de ſe. Minor probatur à philoſopho, quia intemperantia eſt vt morbus qui ſemper adeſt: incontinētia verò vt morbus, qui non ſemper adeſt, vt eſt morbus epilepſiæ ſiue comitialis: intemperantia verò eſt ſimilis morbis aquæ inter cutem & tabi, id eſt hydropiſi & phthiſi, qui morbi cōtinui ſunt: hydropiſis ἀπὸ τοῦ ὕδατος, id eſt, ab aqua dicitur. fit enim in corpore humor aquoſus. Phthiſis verò in ventre ſuperiore, multifariam incipit ſpuere ſanguinem qui talem patitur morbum, deinde ſaniem, poſtea ſequitur detentio ſaliuæ, & poſtea tandem ipſa mors. Ii igitur morbi quibus intemperantia ſimilis dicitur continui ſunt. at epilepſia, id eſt morbus qui caducus ſiue comitialis appellari ſolet cui aſsimilatur incontinentia, non eſt continuus: hic in corporibus humidis vim habere ſolet, vnde in ipſis infantibus qui abundant humiditate, maximam vim oſtendit: incontinentia igitur aſsimilatur huic morbo, cuius cauſa non eſt continua, nec talis ægrotus ſemper coniunctus cum morbo: & incontinens quoque non ſemper & ſtatim ad voluptatem diſpoſitus, ſed pugnat ratio cum appetitu, & demum vincitur: intemperans verò continuo habet paratum appetitum ſine vlla pugna ad perſequendas voluptates, & continue eſt in hac diſpoſitione ſine repugnantia rationis. Verum philoſophus hoc loco nactus occaſionem, ſoluit vnum dictum quæſtionis allatæ antea in fine ſecundi capituli huius tractatus, vbi duo attulit: vnū quòd incontinens diſſuaſus, intemperans verò ſuaſus, agit: alterum quod incontinens inſanabilior videtur, propterea quia diſſuaderi non poterat. Primum ſoluet inferius, ſecundum ſoluet nunc. Et oſtendit quòd incōtinens eſt ſanabilior intemperato, vbi in eo loco oppoſitum attulerat, & ideo dictum eſt à nobis quòd philoſophus differendo non afferēdo ibi procedebat. Oſtendit autem quòd incontinens eſt inſanabilior intemperato, quia intemperatus non habet pœnitudinem, & habet morbum cōtinuum, & ideo eſt inſanabilis dicit philoſophus, non pro impoſsibili, ſed cum difficultate ſanabilis: incontinens verò habet pœnitudinem, & non morbum continuum, ideo eſt ſanabilior. [ATQVE omnino diuerſum eſt genus.] Affert tertiam rationē philoſophus, qua idem probat quòd intemperantia differt ab incontinentia, & eſt deterior ea. Illud malum quod latet habentem, differt & eſt deterius eo malo quod non latet habētem: ſed intemperantia latet, incontinentia verò non latet habentem, ergo intemperantia differt ab incontinentia, & eſt deterior. Illa ratio declaratur, quia intemperās habet vitium, & rationem corruptam, ſicut febricitans habet corruptum guſtum, & putat illud eſſe bonum quod ab eo appetitur: incōtinentia verò eſt malum manifeſtum habenti, & quoquo modo cognoſcit illud eſſe malum quod ab eo appetitur, & ideo in eo fit pugna inter rationem, & appetitum. Horum autem ipſorū poſteaquam probauit intemperantem differre ab incontinenti, & eſſe deteriorem illo: nunc comparat duas ſpecies incontinentiæ, quas ſuperius attulit, ſcilicet infirmitatem & temeritatem & oſtendit infirmitatem deteriorem eſſe temeritate ſic, Is qui deliberatione facta incontinenter agit eſt deterior eo, qui non deliberatione facta agit incontinenter: ſed infirmus agit facta deliberatione, temerarius non facta deliberatione agit incontinenter. ergo infirmus eſt deterior. Patet ratio, quia cum vterque habeat rationem incorruptam, infirmus ante conſultat, tamen non perſiſtit in eo quod conſultauit eſſe agendum. præterea infirmi à leuiore perturbatione vincuntur: temerarii verò à vehementiore ſuperantur, quare cum duo ſint vituperandi, qui ſuperantur in prælio, quorum alter armatus acceſſerit alter inermis: & alter habeat hoſtem potentiorem, alter non ita, manifeſtum eſt quod armatus, & habens debiliorem aduerſarium vituperandus magis eſt & deterior: ſicut videtur infirmus reſpectu temerarii. [INCONTINENS igitur.] ſcilicet infirmus eſt ſimilis iis qui modico vino fiunt ebrii. [PATET igitur incontinentiā.] Facit concluſionem philoſophus eorum quæ dixit, oſtendendo quòd incontinentia non eſt ſimpliciter vitium: ſed aliqua ex parte, ex quo emergit differentia eius ab intemperantia. Nam incōtinentia non eſt vitium ſimpliciter, ſed aliqua ex parte. at intemperantia eſt vitium ſimpliciter, ergo incontinentia non eſt intemperantia. Quòd autem incontinentia non ſit vitium ſimpliciter, probat philoſophus, quia eſt prẹter electionem: vitium verò eſt cum electione vt eſt intēperantia. Conueniunt tamen in agendo, quia intemperans & incontinens agunt eadem, id eſt vitioſa, tamen non eodem modo, quia alter cum electione, alter ſine electione, & alter eſt vitioſus, alter verò, id eſt incontinens non eſt proprie vitioſus. agit tamen res vitioſas & iniuſtas, & videtur ſimilis miles iis de quibus inquit ille, quòd non ſunt inſipientes, tamen agunt res inſipiētes & ſtultas: ſic ergo conueniunt in agendo eadem: differunt quia intemperans agit cum electione. vitium enim eſt habitus electiuus conſiſtens in exceſſu aut defectu. Præterea non habet pœnitudinem incontinens econtra & ſine electione agit, & poſt delictum pœnitudinem habet. Notandum quòd accipit hic iniuſtum pro intemperante, & iniuſte agere pro intemperanter agere. intēperantia enim ſicut alia vitia eſt pars quædam iniuſtitiæ totius, quæ iniuſtitia tota dicitur vitioſitas vt patuit in quinto. [CVM autem alter ſit talis vt non ex eo.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua philoſophus affert aliam partem quæſtionis, quam ſupra attulerat in fine ſecundi capituli huius tractatus. Attulit.n. duo, vnum quòd incōtinens cum non agat perſuaſus diſſuaderi non poterat:

54 55 56 57

intemperans verò cum agat persuasus dissuaderi poterat. Alterum quòd ex eo quod dictũ est intemperans erat sanabilior. Hanc secundam partem supra reprobauit, ostendendo quòd incontinens erat sanabilior: nunc aliam partem sumit, & reprobat vt patefiat rem non ita sese habere, vt eo loco dubitando, & differendo dixit, non autem affirmando. Ostẽdit igitur nunc oppositum, scilicet quòd incontinens facile dissuaderi potest, intemperãs verò non facile: is qui errat circa principium rerum agendarum non facile dissuaderi reuocaríque potest, sed intemperans est huiusmodi, ergo intemperãs non facile dissuaderi potest, & reuocari & sanari. Patet ratio, quia intemperans à seipso persuasus & errat circa principium rerum agẽdarum cum sit vitiosus. vitium enim principium corrumpit, præsertim intemperantia: virtus verò conseruat, præsertim temperantia: vnde in sexto, temperantiam conseruatricem prudentiæ appellamus: conseruat enim talem existimationẽ. Siquis igitur errat circa principia, non potest facile dissuaderi, & sanari à sua opinione: quia principium rerũ agendarum est ipse finis: cuius gratia cętera fiunt: vnde in sexto. Principia nanque rerum agendarum ea sunt gratia quorum ipsæ aguntur, id est fines: verum vt principia & suppositiones quæ sunt species principiorũ se habẽt in mathematicis: sic finis in rebus agendis. supponit enim geometra quod à puncto ad pũctum licet rectã lineam ducere. Ponit etiam tale principium quòd punctus est cuius pars non est, & talia principia, & similia non probantur in mathematicis, quia iis assentiri oportet. Quòd siquis erret circa principia, & aliter credat, non potest ei aliquid probari in geometria, & talis male sentiẽs circa principia, male & peruerse percipiet omnia quæ sequentur ex illis. Eodem pacto in rebus agendis cum principium sit ipse finis, siquis eum recte accipit bene est. Sin male, non poterit ei afferri ratio, qua facile remoueatur ab opinione talis principii peruerse sibi propositi. Et dicit philosophus quòd talis principii non est ratio, sed virtus quæ ostẽdit nobis tale principium. virtus inquam quæ oritur, aut à natura, aut à consuetudine. Nam sicut in speculatiuis principiorum docendorum non est ratio, nec probatio: sic etiam in actiuis. Nam in speculatiuis innotescunt nobis, aut inductione vel sensu exquo fit memoria, & ex multis vt ita loquar memoriis experiẽtia oritur, & ipsum demũ vniuersale in intellectu quodammodo cõstituitur, cuius lumine scientiæ principium pullulat vt ait philosophus in libro posteriorum. Ita ex natura & habitu acquisito principiorum cognitio fit. Idem fit in actiuis. Principiorũ cognitione quorũ non est ratio, ne fiat processus in infinitũ, ferimur ad tale principium, quod est rerum agendarũ finis: aut per naturalem habilitatem perspiciendi, aut ferimur ad æstimandum illum esse bonum finem, vt est per virtutem acquisitam ex consuetudine, quare virtus aut habilitate naturæ, aut assuetudine generata causa est, vt recte opinemur circa finem talem. intemperãs igitur cum non modo virtute careat, sed etiam sit vitiosus errat circa tale principium quod est ipse finis rerum agẽdarum, & sequitur id quod sibi apparet bonũ, & quod putat esse bonũ cum re vera sit malum, & id quod est bonũ apparet malum, vt febricitanti, cui id quod vere est dulce apparet amarũ ob gustũ corruptũ. Itẽperans autẽ, & omnino vitiosus habet corruptam rationẽ & iudicium de vero fine. Ei enim vt in sexto inquit philosophus, qui corruptus est ob voluptatẽ, aut dolorem, non videbitur cõtinuo principium ipsum nec huius gratia, id est finis. Vitium enim corrumpere suapte natura principium solet, sed virtus conseruat quæ est causa rectè opinandi circa talem finem, vt euenit temperato: intemperato autem ecõtra. Cùm igitur intemperãs habeat corruptam rationẽ, & habeat vitium: quæ sunt causã male opinãdi circa finem rerũ agendarũ, merito dicitur quod non facile dissuaderi, & remoueri potest à sua opinione. Incõtinens verò cum nõdum habeat rationem corruptam facile dissuaderi, & sanari potest: ideo dicit philosophus est alius quidam. i. ipse incõtinẽs quem perturbatio superat adeo vt non agat secũdum rectã rationem: non tamen superat, vt persuasus sequatur voluptates sicut sequitur persuasus ipse intemperans, & ideo incõtinens minus est malus quàm intemperans: nec est incontinens appellandus simpliciter prauus cum habeat incorruptam rationem, & si in ea non perseueret, sed est alius sibi oppositus qui persistit in ratione recta, & non dimouetur ab ea ob perturbationem, id est ipse continens, in quo ratio superat appetitum.

De continentis, & pertinacis conuenientia & differentia. *Cap. IX.*

58 Værendum est autem, vtrum is sit cõtinens qui quauis in ratione, electionéve perstat: an is qui in recta persistit. Et vtrum is sit incontinens qui non permanet in quauis electione rationéve: an is qui persistit in ratione falsa, & electione non recta, quemadmodum antea dubitauimus. An per accidens quidem in quauis, per se autem in ratione vera, rectáque electione alter perstat, alter nõ perstat. Nam si quispiam hoc expetit, aut sequitur, per se quidem hoc expetit atque sequitur, per accidens autem ipsum prius. at quod est

A

per ſe,id ſimpliciter eſſe dicimus. Quare fit, vt aliquo quidē modo quauis in opinione, abſolute autem in vera, alter perſiſtat, alter non perſiſtat. Sunt autem quidam in opinione perſiſtentes: quos pertinaces ap- 59
pellant. Hi non niſi cum difficultate dimoueri à ſua ſententia poſſunt. Et ſimile quidem quid habent cum continente: ſicut & prodigus cum liberali, & audax cum confidente. Sunt autem in multis ab illo diuerſi: continens enim non mutat ſentētiam ob perturbationem, atque cupiditatem. Nam cum acciderit, facilem ſeſe offeret recta perſuadenti. Illi verò non à ratione mutantur. Nam cupiditates capiunt: atque à voluptatibus plerique ducuntur. Sunt autem ij pertinaces, qui ſuæ ſunt ſententiæ:& qui ſunt indocti,ac ruſtici. Atque ſuæ ſententiæ homines, ob voluptatem atque dolorem ſunt pertinaces. Gaudent enim vincentes ſi non è ſua ſententia diſſuaſione vlla dimoueantur. Et dolent,ſi ſua ſint irrita, vt decreto. Quare potius ſunt incontinenti, quàm continenti ſimiles. Sunt etiam qui non ob incontinentiam in ſententia non perſi- 60
ſtunt. Vt Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete,quanquam ob voluptatem non perſtitit, ſed honeſtum. Erat enim honeſtum illi vera loqui:ab Vlyſſe autem fuerat illi perſuaſum mētiri. Etenim non omnis qui propter voluptatem quippiam agit,intemperans eſt,aut prauus,aut incontinens: ſed qui agit ob turpem. Cùm autem ſit & quidam talis,vt 61
minus quàm oporteat corporis gaudeat voluptatibus,non perſiſtens in ratione,inter hunc & incontinentem,medius ipſe cōtinens collocatur. 2
Incontinens.n.non perſiſtit in ratione: quia magis quàm oportet voluptatibus delectatur. Hic verò non permanet: quia minus quàm oportet eiſdem gaudet. At continens perſtat, & ob neutrum ſententiam mutat. Oportet autem ſi continentia ſit ſtudioſum: habitus hos vtroſque contrarios,improbos eſſe,quemadmodum & videntur. Sed quia perpaucis alter hominibus ineſt,raróque admodum: fit vt temperantia ſoli cōtrarium intemperantiæ eſſe videtur, ſic & continentia ſoli incontinentiæ aduerſari putatur. At verò cum ob ſimilitudinem multa dicātur:factum 62
eſt vt temperans per ſimilitudinem continens dicatur. Cōtinens enim talis eſt,vt nihil præter rationem ob voluptatem corporis agat:& tempe rans etiam talis eſt. Sed ille quidem habet prauas cupiditates,hic autem non habet. Et hic quidem eſt talis, vt non delectetur præter rationem: ille verò talis,vt delectetur quidem,ſed non ducatur. Similes etiam ſunt incontinens & intēperans: qui quidem diuerſi ſunt. Vterque enim corporis ſequitur voluptates,ſed alter & oportere putat:alter non putat.

Commen.

QVERENDVM eſt autem vtrum is ſit continens.] Hoc eſt nonum capitulum huius tra- 58
ctatus, in quo philoſophus cōparatis illis ſex habitibus inter ſe qui verſantur circa corporis voluptates atque dolores: nūc ſoluit dubitationem allatam in ſecūdo capitulo cōtra opinionem priſcorum,qui dicebāt continētem eſſe perſeuerātem in ratione & opinione:incōtinentem verò ecōtra.Quo quidem dato oſtendit ibi philoſophus fieri poſſe,vt aliquis incontinens eſſet

bonus & continens malus. Nam si continens est inquit perseuerās in quauis opinione vt illi dicere videbantur, & sit in opinione mala, tunc perseuerādo in ea esset malus: & incōtinens econtra si discederet ab opinione falsa esset bonus. Hanc difficultatem nunc remouere soluereq; videtur philosophus. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebūt. In prima igitur dicit philosophus quòd quærendum est vtrū continentis sit persistere in quauis opinione: an in recta tantum: postea subdit soluendo istam partem primam dubitationis, quòd continens persistit semper in recta ratione per se, & eo quo cōtinens est. Per accidens verò in quauis, & in falsa opinione persistit. Nam siquis per se amat vinū dulce, per se amat dulce: per accidens verò, vinum. Nam si amaret vinum per se, non solùm amaret dulce, sed etiam qualecūque vinum: quare per se hoc expetit, scilicet dulce, per accidens verò illud primum. i. vinum. Continēs igitur permanet per se in opinione quam putat esse veram: id autē quod est per se, dicimus simpliciter esse: per accidens autem id quod est per aliud, vt exemplo ostēdimus. ergo continēs in opinione vera per se permanet: per accidens verò in quauis opinione. Secūda pars dubitationis simili modo ostenditur, quòd incontinens discedit per se à vera sententia, & opinione, ergo simpliciter, vt ostensum est supra: per accidens verò, & per aliud, & secūdum quid à quauis opinione. Notandum quòd cum dicitur cōtinens per se manet in vera sentētia: per accidens verò, & per aliud in falsa: intelligendum est quòd continens intendit persistere in vera opinione. Eodem modo dicēdum est quòd incontinens non persistit per se in sententia vel opinione quę est vera: per accidens verò in quauis non persistit. Notandum præterea quod cùm dicitur quòd cōtinens per se manet in vera ratione, intelligitur de quarto modo per se, vbi in subiecto explicatur causa prædicati, vt patet in primo posteriorum. Nam cùm dicitur continens permanet. i. intendit manere per se in vera opinione, explicat causam persistēdi in vera opinione, & ista est causa effectrix persistendi, & illius persistentiæ. s. ipsa cōtinentia. Et ista propositio est similis illi quæ dicit: medicus per se curat ægrotum, ędificator per se ædificat: sic est de continentia, illud per se explicat causam illius persistentiæ quæ ponitur in prædicato. Idem est dicēdum de illa propositione quod incontinēs per se egreditur à vera sententia, & opinione, & sic soluitur dubitatio illa. Nam cum quæritur vtrum continens persistat in quauis opinione, an in vera tantum, respondetur quòd per se ea ratione qua continens est persistit in vera, sed per accidens in quauis. Incontinens per se discedit à

59 vera, per accidens à quauis. [SVNT autem quidam hominum.] Soluta illa dubitatione, nunc philosophus ostendit quòd præter continentes, & incontinentes sunt nonnulli permanentes in sententia, & opinione sua, pertinaces tamen cōtinentes appellari non debent. Habent tamen similitudinem quādam: in eo quòd ambo videntur permanere. Nam quemadmodū prodigi conuenire videntur cum liberali in dando: ambo enim dant, & audaces cum forti in adeūdis periculis, differunt tamen plurimū: sic isti cum continētibus in eo quòd ambo sunt permanētes, differunt tamen in plurimis. Continēs. n. si quando mutat sententiam relinquēdo aliquam falsam opinionem, non perturbatione aut cupiditate persuasus relinquit illam, sed ratione, qua ostēditur illam opinionem esse falsam quam putabat esse veram. Pertinaces verò non ratione persuasi, sed voluptate vel cupiditate sentētiam mutāt. Post hæc diuidit philosophus istos pertinaces: dicendo, quod eorum quidam dicuntur sui capitis, & quidam indocti atque rustici. Indocti quia non habēt doctrinam, & siquam habēt opinionem, nolunt ab ea dimoueri: rustici verò quia non habent experiētiam rerū. at illi qui sunt sui capitis ob voluptatem, & dolorē sunt tales, quia gaudēt non dimoueri à sentētia: dolent verò etiam si ratione ab eadem dimoueantur, & propterea dicit philosophus quòd incōtinēti magis similes quàm cōtinenti esse vidētur, quòd dupliciter potest exponi, quia sicut incōtinens prosequitur magnas voluptates: sic isti sequūtur summas voluptates quas ex eo capiunt, quod persistūt in sua sentētia. Alio modo exponi potest, quia dixit quòd cōtinens persistit in sua ratione, & non dimouetur à perturbatione: isti verò non à ratione, sed à perturbatione dimouētur, propterea sunt magis similes incontinētibus qui etiam dimouētur à

60 sentētia, & trahūtur à perturbationibus. [SVNT etiam qui non ob incōtinentiam.] Affert nonnullos alios philosophus qui non persistūt in opinione sua, & tamē non sunt dicēdi incōtinentes & hoc affert vt bene discernatur in quo proprie cōsistat cōtinens, & incōtinens. Adducit autem exemplum Neoptolemi cuius superius meminit, qui persuasus fuerat ab Vlysse vt mendacia diceret Philocteti, & cum sic persuasus esset, postea apud Philoctetem non permāsit in tali persuasione, & sentētia, in qua tūc fuerat, sed vera dixit ob molestiam quā habebat mētiendi, & ob voluptatem vera dicēdi: quare non vituperatur si non permāsit, sed laudatur. Ipse verò incōtinens vituperatur, vt patet. & sic nititur philosophus distinguere omnes ab continente, & incōtinente qui habent similitudinem aliquam cum illis, ne vice illorum sumerentur, & vt illi distincti ab

61 omnibus aliis clarius discernantur. [CVM autem sit & quidam etiam.] Hæc est secunda pars huius noni capituli, in qua ostendit quomodo continentia subit rationem mediocritatis, & collocatur inter duo extrema, quæ cum non sint vitia, tamen sunt propinqua vitio, vt continentia est propinqua virtuti, & si non sit proprie virtus, & probatur hoc pacto, Vbi est excessus & defectus, est etiam medium. at circa voluptates & dolores, circa quæ versantur cōtinens, & incōtinēs est excessus & defectus: ergo etiā mediocritas. Maior patet cū videātur esse relatiua. Minor

probatur à philoſopho. Dicit enim quòd ſunt nonnulli non perſiſtentes in ratione, quia minus
gaudent quàm oportet: & talis dici poteſt quoquo modo inſenſibilis non perſiſtens. Sunt etiam
alii gaudentes voluptatibus magis quàm oportet, non perſiſtētes in ratione, & tales ſunt incon-
tinentes. Itaque illi deficiunt, ii excedunt, inter quos medii ſunt cōtinentes. Verum dicit philo-
ſophus quòd cum deficientes raro inueniantur, fit vt cōtinentia ſolum incontinētiæ & exceſſui,
ſicut temperātia intemperantiæ videatur eſſe cōtraria, & non videatur habere defectum: habet
tamen vt vidimus, licet raro inueniatur. [AT verò cum ob ſimilitudinem multa.] Hæc eſt tertia
pars huius capituli, in qua philoſophus oſtēdit non ſine ratione appellari quædam eodem nomi- 62
ne cum ſimilitudinem habeāt: & hoc affert vt oſtēdat aliqua ex parte verā eſſe opinionem illo-
rum priſcorum, qui dixerūt continentiam eſſe temperantiam & incontinētiam intemperātiam:
habent enim ſimilitudinem in multis cum verſentur circa eadem, & cōtinentia ſit mediocritas
quædam ſicut temperātia, & incontinentia exceſſus ſicut intemperātia: ſed tamen ex alia parte
differūt in multis, & ideo ſtatim philoſophus affert differentias quaſdam, vt nihil indiſcuſſum re-
linquatur. Primo cōtinens habet prauas cupiditates: temperās non habet: ergo differūt. Præterea
temperans non delectatur preter ſentētiam rationis cum habet appetitum obedientem rationi,
& ſedatas cupiditates: continens verò nondum habet appetitum aſſuefactum, ſed repugnantem
& cupientem voluptates, & delectaretur in his niſi ratio prohiberet, quam tādem ſequitur, & ſi
cum difficultate. Quare differunt temperans & continens, ſimiliter intemperans, & incontinēs
ſunt diuerſi, & affert rationem quia & ſi ambo voluptates ſequantur, tamen alter cenſet eas eſſe
ſequendas, & ſequitur ſ. ipſe intemperans, alter verò, id eſt incontinens non cenſet eas eſſe ſe-
quendas cùm habeat rationem incorruptam, ſequitur tamen eo pacto vt vidimus antea.

Quòd prudentia, & incontinentia ſimul in eodem non ſint. Cap. X.

AT qui neque fieri poteſt vt idem ſit prudens atque inconti- 63
nens ſimul. Eſt.n. demonſtratum, prudentem ſimul & more
ſtudioſum eundem eſſe: præterea non ſolùm ex eo quia ſcit,
prudens eſt: ſed ex eo etiam quia idoneus eſt ad agendum. at
τὸν δεινὸν incontinens non eſt idoneus ad agendum.* Habilem autem nihil pro- 64
hibet eſſe incontinentem. Quapropter & interdum nōnulli prudentes
eſſe videntur, atque incontinentes: quia differt habilitas à prudentia eo
modo quē ſupra diximus. Et ſunt ratione quidem propinqua, electione
verò diuerſa. Nec incontinens ſeſe habet, vt is qui ſcit ac contemplatur: 65
ſed vt is qui dormit, aut eſt vinolentus, & ſpōte ſua quidem agit. Scit.n.
quodammodo & quid, & cuius gratia facit. Malignus tamen non eſt.
ἐπιεικὴς Electio nāque eſt*bona. Quare ſemimalignus eſt, & non iniuſtus. Non 66
eſt.n. inſidiator. Nam ipſorum alter quidem non perſiſtit in iis quæ ſta-
tuit conſultando. Billioſus autem atra bili: nec ad cōſultandum omnino
eſt aptus. Et ſimilis eſt igitur incontinēs quidem ciuitati, quæ decernat
quidem omnia quæ ſunt agenda, & leges habeat bonáſ, ſed non vtatur,
vt Anaxandrides facete dixit, Vrbs cōſultabat, leges quę negligit almas.
Malignus autem ciuitati, quæ legibus quidem vtatur: ſed prauis. Eſt au-
tem continentia atque incontinentia circa id quod multitudinis exu-
perat habitū. Alter enim magis, alter minus perſiſtit: quàm plurimi poſ-
ſunt. Facilius autem ea curari poteſt incontinentia, qua bilioſi atra bili 67
incontinenter agunt, quàm eorum qui deliberāt quidem, ſed non per-
ſiſtūt. Et ij facilius curari poſſunt: qui per aſſuetudinem, quàm ij qui na- 68
tura incontinētes ſunt. Eſt enim facilius cōſuetudinem, quàm naturam
mutare. Ideo enim & conſuetudinem mutare difficile eſt, quia ſimilis
eſt naturæ. Quemadmodum Euenius poëta dixit, Vſus, longus mos eſt

ac meditatio crebra: Hunc tãdem aſſero naturam mortalibus eſſe. Quid igitur continentia ſit, & incontinentia, & quid conſtantia, mollitudóque, & quomodo inter ſeſe habeant habitus hi: iam diximus.

Commen.

63 ATQVI neque fieri poteſt, vt idem homo ſit prudens] Hoc eſt decimum & vltimum capitulum huius primi tractatus, in quo poſteaquam ſupra ſoluit dubitationes illas & oſtendit continentiam eſſe mediocritatem quandam, & qua ratione nonnulli priſcorum accipiebant continentiam pro temperantia: nunc refellit opinionem priſcorum. ſ. ꝙ incontinens non eſt prudens, quæ eſt quinta in ordine in primo capitulo allata, & cum in ſecundo capitulo etiam contra eam differuiſſet, & alias iam ſoluiſſet: nunc quoque hanc quæ relinquebatur ſoluit, vt exactiſsimam doctrinam de continentia & incõtinentia præbeat nobis. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima igitur affert talem rationem, ad probandum ꝙ prudens non eſt incontinens, nec incontinens prudens, vt quidam priſcorum dicere videbantur. Nullus incontinens eſt ſtudioſus: omnis prudens eſt ſtudioſus, ergo nullus prudens eſt incontinens, & per conuerſionem ſimplicem nullus incontinens eſt prudens. Maior eſt nota cum antea viderimus quòd incontinẽtia eſt vituperanda, & vitio propinqua. Minor probata eſt in ſexto, ꝙ prudens eſt vir bonus, & eſt cum omnibus virtutibus morum, & ſeparari non poteſt eo quo pru-
64 dens. [PRAETEREA non ſolũ ex eo.] Affert aliam rationem philoſophus. Omnis prudens eſt aptus ad agendũ: incontinens non eſt aptus ad agendum, ergo incontinẽs nõ eſt prudẽs. Patet ratio, quia prudentia eſt habitus cũ ratione vera actiuus. Itaque prudẽs nõ ſolũ ſcit & cognoſcit ea quæ ſunt agenda, ſed etiam eſt idoneus ad agẽda illa cum nõ ſolũ vniuerſalium ſit prudẽtia, ſed etiam ſingularium. Habet præterea ſolertiam, ſententiam, bonam conſultationẽ, per quas eſt idoneus ad res agendas: incontinens autem non eſt aptus ad res agendas, nam & ſi ante perturbationem cognoſcat res agendas, tamen perturbatione accedente dimouetur à ſententia, & non perſiſtit in eo quod putabat agendum: quare nõ eſt aptus ad agẽdum. Et ſic patet ꝙ incõtinẽs nõ eſt prudẽs. has etiam rationes tetigit ante philoſophus in ſecũdo capitulo, cũ differebat cõtra iſtam opinionem, & demonſtratum eſt antea inquit prudentem hominẽ aptum ad agendum eſſe, quippe cum ſit quidem qui circa extrema verſatur, atque omnes alias virtutes habere: his allatis rationibus ſubdit philoſophus, quod licet incontinens non ſit prudens ita vt ſit aptus ad res agendas: tamen fieri poteſt, vt incontinens habeat aptitudinem, & habilitatem proſpiciendi ea quæ agenda ſunt: quæ habilitas eſt vis naturalis, & potẽtia quæ informari poteſt contrariis habitibus non ſimul, ſed aut prudentia, aut malitia, & aſtutia, vt in ſexto latiſsime dictum fuit: & propterea antiqui illi decepti propinquitate, quam habet prudentia cum tali habilitate quæ eſſe poteſt in tali incontinente, dixerunt prudentem eſſe incontinentem. Nam illa vis & habilitas proſpiciendi videtur eſſe propinqua prudentię, eſt tamen diuerſa, quia prudentia ſemper reſpicit bonum finem, & eligit recte ea quæ ducunt ad talem finem: ſed vis illa proſpiciendi cum ſit communis tam malitiæ & aſtutiæ quàm prudẽtiæ non ſemper reſpicit bonũ finem, nec ſemper eligit bona media quæ perducant ad illum finẽ, ſed ad intentũ finẽ qui eſt quandoque malus, vt ponitur ab callido
65 & aſtuto homine. [NEC incontinẽs ſeſe habet vt is.] Hæc eſt ſecunda pars huius decimi capituli, in qua philoſophus reſumit dubitationem quandã. ſ. vtrũ ſciẽs ipſe incontinẽs eſſe dicatur, & vtrũ agat ſciẽs, quã in tertio capitulo huius tractatus latiſsime declarauit, reſumit in quã nũc non ſolum, quia eius declaratio vehementer pertinere videtur ad cognoſcendã naturam incontinentis, ſed etiam vt ſoluat obiectionẽ quandã quæ oriri poſſet ex ſupradictis. Nam ſi incõtinẽs non eſt prudẽs nec vt ſciens: ergo videbitur eſſe ignorãs: ex quo videbitur venia dignus, quod eſt abſurdum, cũ res vitioſas agat, & vituperatur. ꝙ ſi non eſt venia dignus, ergo eſt prauus, at nõ eſt omnino prauus. dicit ergo philoſophus ꝙ incõtinens cum agit incontinenter non ſeſe habet vt ſciens, nec contẽplatur. Sed ita eſt ſciens vt ebrius, aut dormiens, qui & ſi habituum ſcientiam habeat, ea tamen non vtitur: eodẽ pacto incontinẽs habet rationẽ incorruptã, & ſcit quid eſt agendum, tamẽ veniẽte perturbatione irretitur, & obfuſcatur, ſicut ille qui vino ſit ebrius, & videtur tunc neſcire, cũ tamẽ habitu ſcientiã habeat: ex quo cũ dici poſſet cõtra philoſophũ incontinentẽ eſſe dignũ venia cũ agat quaſi ignorans, ſtatim ſubdit philoſophus ſponte ſua quidẽ agit, & ſcit cũ agat quodãmodo, & quid agit, & cuius gratia, & dixit quodã modo, quia nõ utitur poſtea ſcientia illa cũ agit, & obfuſcatur perturbatione à qua ſe permittit ſuperari. quare cũ ſponte agat & quodã modo ſciat, quid & cuius gratia agit, nõ erit uenia dignus: ſed tamen ne uideatur ex eo ꝙ ſponte agit, & quodã modo ſciens ꝙ ſit prauus. i. vitioſus & ſceleſtus ſimpliciter, ideo addit, at prauus nõ eſt. i. vitioſus ſimpliciter, quia non valet iſte, prauã rem facit, ergo eſt prauus & vitioſus. & aſsignat rationem praui & vitioſi hominis. Electio praua eſt. at incontinentis electio non eſt praua, ergo non eſt prauus & vitioſus. Patet ratio, quia incontinens habet incorruptã rationem, & cognoſcit quid ſit agendum, & habet electionẽ bonã, tamen dimittit eam cũ à perturba-

tione occupatur, & non agit secundũ eam. Vnde superius cũ distingueret incontinentẽ ab intemperato dixit ꝙ intemperatus qui habet prauam electionẽ agit eligens, incontinens sine electione, vel præter electionem. Nam si ageret cum electione, & secundum electionem, cùm bonam habeat, bene & recte ageret: tamen ipse turpiter agit, quia cùm habeat electionem bonam, eam dimittit, & sequitur perturbationẽ & cupiditatem. [QVARE semiprauus est.] Affert vnum oborum siue correlarium philosophus, quod emergere videtur ex dictis. Nam si incõtinens non est prauus, & tamen sponte agit ea quæ sunt praua, quid ergo erit? Dicit philosophus, ꝙ est semiprauus, quia non est omnino & simpliciter prauus & vitiosus, & non est iniustus .i. intemperans. Intẽperantia enim est pars iniustitię totius, vt patuit in quinto, vel iniustus .i. prauus. Etenim nõ est insidiator .i. non habet habitum insidiandi, & hoc declaratur à philosopho. Insidiator, primo consultat de insidiis agendis, & deliberat & eligit ea quæ postea exequitur. at incontinens non eligit ea quæ postea exequitur. Nam cum incontinentes bifariam sint vt antea diuisimus .s. temerarij & infirmi: infirmi quidem consultant & deliberant, sed adueniente, & vrgente perturbatione non permanent in proposito, nec sequuntur suam consultationem, vt insidiatores: temerarij vero non consultant quidem, sed rapiuntur extemplo à perturbatione. Quare cùm nec isti nec illi sint insidiatores, & non sint plures species incontinentis proprie dicti, incontinens non erit insidiator. Post hæc vt ostendat differentiam quæ est inter simpliciter prauũ, & incontinentem dicit philosophus ꝙ incontinens est similis ciuitati deliberanti ea quæ sunt agenda, & habẽti bonas leges, tamen non eis vtenti. Nam incontinens habet rationem incorruptam, & cognitionem, & electionem bonam, & percipit non esse adulterium committendum, tamen perturbatione vrgente non vtitur illis, sed posthabitis sequitur cupiditatem ducem: prauus autem vt est intemperans, est similis ciuitati, quæ & malas habet leges, & ipsis vtitur, prauis inquam, & perniciosis legibus. Iis dictis philosophus addit quod continentia, & incontinentia versatur circa id quod transgreditur atque excedit habitum multitudinis. Declaratur quia continens magis persistit in superandis voluptatibus quàm plerique alii: incontinens verò minus, quasi plures hominum inuenirentur qui superarent eas voluptates à quibus superatur incontinens & non superarent eas quas superat continens. Vnde superius in septimo capitulo, fit vt circa voluptates molestiásve .s. gustus & tactus, vt quis aut superetur ab his quas plerique superãt, aut superet eas à quibus plerique superentur: & si circa voluptates hoc eueniat primus continens, secundus incontinens: sin circa dolores, alter est mollis, alter est constans. Inter hos autẽ plurimorum habitus collocantur, & si magis ad deteriores declinent, &c. Notandum ꝙ inter alias differentias quæ est inter continentem & incontinentem est illa, quod continens superat eas voluptates, à quibus plures superantur, incontinens econtra superatur ab iis, quas multi superarent. [FACILIVS autem ea curari possunt.] Hæc est tertia pars huius decimi capituli, in qua philosophus comparat duas species incontinentiæ inter se, & primo ostendit ꝙ incontinẽs temerarius melancholicus est sanabilior quàm infirmus: is qui incontinenter agit non antecedente deliberatione, & consultatione est sanabilior quàm ille qui agit ante deliberans, & consultans, non tamen persistens: sed primus dicitur temerarius melancholicus, secundus infirmus, ergo temerarius melancholicus est sanabilior: patet ratio cum agat subito, & sine consultatione. [ET ii facilius curari possunt.] Declarat quoque philosophus ꝙ incontinẽs natura est minus sanabilis quàm incontinens consuetudine, quia difficilius quis dimouetur à natura quàm à cõsuetudine, quàm acquisiuit. Nam id quod acquiritur assuetudine, propterea dici solet ꝙ difficile remouetur, quia consuetudo videtur verti in naturã quandã, & fieri similis ei, & hoc probat auctoritate cuiusdã Eueni poetæ, vt patet in textu. Vtitur deinde peroratione philosophus eorum quæ dixit de continentia, & incontinentia, vt patet. Notandũ quòd sicut duplex est cognitio in nobis, sic duplex videtur esse appetitus. Est enim cognitio intellectus, & cognitio sensus: sic etiam est appetitus qui sequitur cognitionem intellectus & talis est appetitus rationis, id est ipsa voluntas: qui sequitur cognitionem sensus est appetitus sensitiuus. Ii igitur appetitus, id est voluntas & appetitus sensitiuus secundũ philosophum dicere possumus quòd aut bene separentur aut male: bene separantur in ipso continente, in quo fit pugna inter appetiuum sensitiuum, & rationem, & volũtas seu ratio non cedens ei superat & fugat eum, male separantur in ipso incontinente, in qùo voluntas seu ratio fugatur. Item bene coniunguntur aut male: bene in ipso temperato, in quo voluntas facile imperans trahit eum ad se tanquam equum habenis, & tunc appetitus sensitiuus fit nobilior quàm erat, quia fit rationalis per participationem, & obsequentiam. Male coniunguntur vt in ipso intemperato, in quo appetitus sensitiuus imperans trahit deorsum voluntatem ad se tanquam pedissequam. Voluntas est rationalis per essentiam. Appetitus sensitiuus irrationalis per essentiam. fit autẽ rationalis per participationem, vt diximus, id est per obsequentiam in ipsis hominibus, quia in brutis fieri non potest, cùm non habeant rationẽ cui appetitus sensitiuus obsequi possit: in hominibus vero modo voluntas, modo appetitus superat. Vnde philosophus in tertio de Anima, Vincit, inquit, interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdum hæc illum: appetitus inquam appetitum vt suprà cum sit inter ipsos pugna contentióve, & cætera, & hæc pro declaratione præsentis materiæ.

De voluptate. *Cap. XI.*

69 AD ipsum autem ciuilem philoſophum pertinet, de volu-
ptate contemplari, atque dolore. Hic enim architectus
eſt finis:ad quem videntes, vnumquodque aut malũ aut
70 bonum ſimpliciter dicimus. Inſuper & neceſſarium eſt
de ipſis conſiderare, & virtutem enim morum & vitium
circa dolores,voluptatéſque poſuimus. Et felicitatem plurimi cum vo-
71 luptate afferunt eſſe. Quibuſdam igitur nulla voluptas aut per ſe, aut
per accidens bonum eſſe videtur. Non enim idem bonum eſſe putãt ac
voluptatem.*Quibuſdam, nonnullæ quidẽ bonæ:pleræque autem pra-
uæ eſſe videntur.Sunt & qui tertio cenſent:& ſi omnes ſunt bonæ,ſum-
72 mum tamen bonum voluptatem eſſe non poſſe. Non bonum igitur o-
mnino eſſe putatur:quia omnis voluptas, generatio eſt ſenſibilis ad na-
turam:generatio vero nulla, genus idem ſubit quod fines, nulla enim
73 ædificatio domus eſt. Præterea vir temperãs fugit ipſas voluptates. Præ-
terea prudens perſequitur vacuitatem doloris, non id quod afficit vo-
74 luptate. Præterea voluptates impedimento prudentiæ ſunt. Atque quo
magis hiſce quiſpiam gaudet: eo magis impeditur. Vt in venerea fit vo-
luptate. Nemo nanque dum eſt in illa, mente quicquam perſpicere po-
75 teſt. Præterea, ars nulla eſt voluptatis. Et tamen omne bonum artis eſt
opus. Inſuper & pueri, & feræ:ipſas voluptates ſequuntur. Non eſſe au-
tem omnes ſtudioſas exiſtimatur: quia ſunt & turpes atque infames. Et
76 quia afferunt detrimentum: eorum enim quæ voluptatẽ efficiunt,non-
nulla pariunt morbos. Ex eo vero voluptas ſummum bonũ non eſſe pu-
77 tatur, quia non eſt finis, ſed generatio. Hæc igitur fere ſunt quæ de vo-
luptate dicuntur.

Hîc Grȩcus codex addit, διὸ καὶ τὸν μακάριον ὠνομάκασιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν, id eſt, itaque beatũ nũcuparunt ἀπὸ τοῦ χαίρειν.

Commen.

69 ADIPSVM autem ciuilem philoſophum pertinet.] Hic eſt ſecundus tractatus huius ſeptimi libri, in quo philoſophus tradere doctrinã intendit de voluptate atque dolore:quia cùm nouiſſime locutus eſſet de conſtantia & mollitudine, & continentia,& incontinentia, & huiuſmodi habitibus qui verſantur circa voluptates & dolores, circa quæ verſatur temperantia,& intemperantia,& toties de iis obiectis mentionem fecit:conſequẽs videbatur vt immediate oſtenderet quid ipſa ſint,& quam opinionem de illis habuerint priſci. Nam ſi alicuius habitus obiectũ atque materia ignorabitur,& ipſe profecto habitus ignorabitur:pręterea in ſuperioribus libris philoſophus ſæpius dixit omnes virtutes verſari circa voluptates,& dolores: quare eiuſdem erat de hac materia doctrinam tradere, nõ enim parum eſt ad res agendas vt ipſe inquit bene vel male gaudere aut dolere. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo affert opiniones priſcorum de voluptate,& dolore,& illorum rationes. In ſecũdo affert ſolutiones illarũ rationum,& refellit ea quæ ſibi neceſſaria eſſe videntur. In tertio oſtendit aliquam voluptatem eſſe non ſolum bonum,ſed quoquo modo ſummũ bonum. In quarto declarat voluptates corporis quæ videntur eſſe prauæ, vt patebit. Primum capitulum diuiditur in tres partes,quę ſuis locis declarabuntur. In prima philoſophus præmittendo ſuam intentionem dicit ꝙ ad ciuilem philoſophum ſpectat conſiderare de voluptate & dolore. & probat tribus rationibus:prima ratio, Ad eum ſpectat cõſiderare de voluptate & dolore,ad quẽ pertinet tanquã ad architectũm conſiderare de fine humano:ſed philoſophus ciuilis eſt huiuſmodi,ergo ad eũ pertinet conſiderare de voluptate & dolore. Patet ratio,quia ad architectũ pertinet conſiderare ea quæ ſpectant ad finẽ conſequendum:verſari autem hoc vel illo modo circa voluptatẽ,& dolorẽ,aut eſt malum aut bonũ,& conducit aut dimouet à fine humano. vnde in ſecũdo, Quare fit, in quit, vt hac de re

circa voluptates,doloréſve totum negocium ſit,& ipſius virtutis,& ciuilis etiam facultatis. No
tandum quòd cum philoſophus dicit pertinere ad philoſophũ ciuilẽ cõſiderare de voluptate,&
dolore:intelligit ciuilem qui ſit moralis œconomicus & item ciuilis, ac ſi ſit quidam commu-
nis conceptus qui prædicetur de omnibus iſtis. Vel intelligi etiam de morali philoſopho po-
teſt cum dicit ciuilem,quia ſcientia moralis continet prima elementa ſcientiæ politicæ,& talem
ordinem videtur habere ad ſcientiam ciuilem, qualem habet liber phyſicorum ad philoſophiam
naturalem.Interdum enim philoſophus huiuſmodi terminos ſumit large. [INSVPER & neceſ 70
ſarium eſt.] Secunda ratio:ad eum pertinet conſiderare de voluptate & dolore,ad quem pertinet
conſiderare de virtutibus & vitiis:ſed moralis & ciuilis eſt huiuſmodi,ergo ad eũ pertinet con-
ſiderare de voluptate & dolore.Patet ratio quia voluptas, & dolor eſt quaſi quædã materia com
munis circa quam omnis virtus vitiúmque verſatur. Subiicitur enim, inquit philoſophus, in ſe-
cundo virtutem quidem talem eſſe vt circa voluptates atque dolores optimarum rerum ſit ope-
ratrix:vitium autem econtra,addit deinde tertiam rationem philoſophus: ad eum pertinet con-
ſiderare de voluptate & dolore,ad quem pertinet conſiderare de felicitate, ſed ad philoſophum
moralem atque ciuilem pertinet conſiderare de felicitate, ergo & de voluptate & dolore. Patet
ratio auctoritate priſcorum,quorum nonnulli ita putarunt voluptatem eſſe coniunctam felicita-
ti,vt beatum appellarint à gaudendo: quod ad verbum græcum referendum eſt, dicitur enim
μακάριος quaſi immortalis gaudens,vel valde gaudens. [QVIBVSDAM igitur nulla voluptas.] 71
Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua philoſophus incipit afferre opiniones priſcorum de
voluptate,& ſequitur ordinẽ ſuum quo plerunque vtitur,primo enim præmittendo intẽtionem
ſuam oſtendere ſolet ad eum pertinere conſiderare de tali re. Poſtea affert opiniones aliorum
& rationes : deinde refellit ea quæ ſibi videntur refellenda, demum affert ſententiam ſuam &
eam probat,& ſi quid eſt boni in opinionibus aliorum accommodat propoſito ſuo.Affert igitur
tres opiniones antiquorum de voluptate. Prima eſt quòd nulla voluptas eſt bonum, nec per ſe,
id eſt de natura ſua,nec per accidens,id eſt nec adiuncta alicui bono.nam potius facit vt illud bo
num habeat aliquid mali propter ſuam cõmixtionem.Secũda fuit opinio,quòd & ſi plures ſint
malæ,aliquæ tamen ſunt bonæ.Tertia fuit quòd & ſi omnes voluptates ſunt bonæ, nulla tamen
eſt ſummum bonum humanũ,vt latiſsime patet in textu philoſophi.[NON bonũ igitur.] Hæc 72
eſt tertia pars huius capituli,in qua philoſophus incipit afferre rationes illius primæ opinionis,
quæ ſunt ſex:quibus probant quòd nulla voluptas eſt bonum.Prima ratio,nulla generatio ſenſi-
bilis ad naturam eſt:bona omnis voluptas eſt generatio ſenſibilis ad naturã:ergo nulla voluptas
eſt bona.Maior probatur,quia finis tantum eſt bonum ſecundum ipſos: & cum nulla generatio
ſit finis,nec de genere finis,ergo non erit bona. ꝙ autem generatio non ſit finis, patet,quia ipſa
eſt motio quædã ad finem vt ædificatio ad domum:minor quoque probatur, ꝙ voluptas ſit ge-
neratio ſenſibilis ad naturam.i.motio quæ ſentitur & eſt ad naturam.i.ad repletionem naturæ,vt
eſt comeſtio,vt ita loquar,& potatio.Itaque talis voluptas quæ ſumitur ex nutrimẽto dicitur ab
illis generatio,& motio quædam in naturam,& additur ſenſibilis ad differentiam plãtarum,quæ
nutriuntur,tamẽ non ſentiunt voluptatem vt manifeſtum eſt.[PRAETEREA vir temperans.] 73
Alia ratio.Id quod fugit temperans eſt malũ & non eſt bonum,at vir temperans fugit volupta-
tes,ergo voluptas non eſt bonum.Præterea vir prudens. Secunda ratio prudens ſequitur vacui-
tatem doloris & fugit voluptatem:ergo voluptas non eſt bonum.[PRAETEREA voluptates 74
impedimento.] Quarta ratio.Nullum bonum eſt impedimento prudentiæ,ſed voluptas eſt impe
dimento prudentiæ: ergo voluptas nõ eſt bonum. maior patet, quia bonum bono non contra-
riatur,& propter hoc omnes virtutes poſſunt eſſe ſimul:at malum contrariatur non ſolum bono,
ſed etiam malũ malo,vt in poſtprędicamentis docet philoſophus,quare & deſtructum ſui ipſius
dicitur eſſe:minor quoque eſt clara,nam voluptas corrumpit iudicium rerum agendarum, tem-
perantia vero conſeruat.vnde græce nomen habet,quæ ſignificat eam conſeruatricẽ eſſe pruden
tiæ,vt in ſexto declarauimus. Exemplo quoque rei venereæ,vt dicit philoſophus, percipi licet
quantũ voluptas ſit inimica prudentiæ. Huic accõmodari poteſt illud quod affert Cicero de vo
luptate corporis in Catone maiore. Cum homini inquit deus nihil præſtabilius mente dediſſet,
huic diuino muneri ac dono nihil tam eſſe inimicum quàm voluptatẽ.Neque enim libidine do-
minante tẽperantiæ eſſe locũ,neque omnino in voluptatis regno virtutẽ poſſe cõſiſtere. [PRAE 75
TEREA ars nulla eſt voluptatis.] Quinta ratio, Omne bonum eſt opus artis, nulla voluptas eſt
opus artis,ergo nulla voluptas eſt bonum.Patet ratio,quia omne bonum humanum proficiſcitur
à recta ratione:omnem autem rectã rationẽ dicebant illi aut eſſe artem,aut cũ arte.[INSVPER 76
puerique & beſtiæ.] Sexta ratio.Id quod pueri & beſtiæ ſequuntur non eſt bonum, voluptas eſt
huiuſmodi,ergo voluptas non eſt bonũ.Patet ratio quia pueri & beſtiæ viuunt ſecundũ vitã ſen
ſitiuã.[NON eſſe autẽ omnes.] Secunda ſequitur opinio cuius philoſophus duas affert rationes 76
quibus illi probãt ꝙ nõ omnes voluptates ſunt bonæ.Prima ratio,Si aliquæ voluptates ſunt pra
uæ,nõ omnes voluptates ſunt bonæ.at primũ eſt,ergo ſecundũ.Patet ratio,quia ſunt quædã vo-
luptates quæ vituperantur. Secũda ratio.Si quædã voluptates afferũt detrimentũ nõ omnes ſunt
bonæ.At primũ eſt,ergo & ſecũdũ.Patet ratio ex morbis,quos pariũt voluptates.[EX eo vero.] 77

Tertia opinio ſequitur quæ dicit quod, & ſi omnis voluptas eſt bona, non tamen eſt ſummum bonum.& probat tali ratione,Illud quod nullo modo eſt finis,non poteſt eſſe ſummum bonum: at voluptas eſt huiuſmodi,quod non eſt vllo pacto finis:ergo non poteſt eſſe ſummum bonum. Patet ratio,& maior eſt manifeſta:minor probatur,quia nulla generatio eſt finis ſed ad finem. at per illos omnis voluptas eſt generatio:ergo nulla voluptas eſt finis, & ex conſequenti non poteſt eſſe ſummum bonum,& talia dicebantur à priſcis.

Improbatio rationum de voluptate. *Cap. XII.*

78 NOn effici autem ob ea quæ dicta ſunt, vt voluptas bonũ non
ſit,nec id quod eſt optimum:ex hiſce ſane cõſtabit. Primum
nãque cum bonum ſit duplex(eſt enim aliud abſolute: aliud
alicui bonum)& naturæ ipſæ,& habitus hæc ſequẽtur. Qua-
79 re ſequentur & motus,& generationes. Atque earum quæ prauæ viden-
tur eſſe: quædam ſunt ſimpliciter prauæ, alicui verò non ſunt, ſed expe-
tibiles huic,quædam nec huic:ſed nonnunquam & tempore paruo. ex-
80 petibiles verò non ſunt. Quædam neque voluptates ſunt, ſed videntur:
quæ ſunt cum dolore,& medicaminis gratia,quales ſunt ægrotantium.
81 Præterea cum bonorum aliud ſit operatio, aliud habitus, operationes
quæ ad naturalem cõſtituunt habitum, per accidens afficiunt volupta-
te. Eſt igitur operatio in cupiditatibus * reſtantis habitus atque naturæ. ὑπολύπου
Nam & ſine dolore,cupiditatéque ſunt voluptates:vt operationes con- ſubdolẽtis
templandi,non deficiente natura. Signum autem eſt quòd non eiſdem
gaudent homines cum repletur, & cum eſt conſtituta natura: ſed cum
eſt cõſtituta iis quæ ſimpliciter afficiunt voluptate:cum repletur & con-
82 trariis. Nam & acribus gaudent & amaris: quorum nihil prorſus aut na-
tura,aut ſimpliciter afficit voluptate. Quare nec voluptates. Nam vt ea
quæ voluptatem efficiunt inter ſeſe diſtant: ſic & voluptates eæ quæ ab
illis proueniũt. Atqui non neceſſe eſt aliquid aliud eſſe præſtabilius vo-
83 luptate: vt quidam inquiunt generationis ipſius finem. Non enim ge-
nerationes: neque cum generatione ſunt omnes: ſed operationes & fi-
84 nis. Nec eueniunt dum fiunt, ſed cum fit vſus. Nec omnium eſt finis a-
liud quicquam, ſed earum quæ ducunt ad perfectionem naturæ. Qua-
propter & non bene ſeſe habet, voluptatem dicere generationem eſſe
ſenſibilem: ſed dicendum eſt potius operationem eius habitus eſſe, qui
85 eſt ſecundum naturam, & pro hoc ſenſibilem, ſine impedimẽto. Vide-
86 tur autem ex eo generatio quædam eſſe, quia eſt propria bonum. Ope-
rationem enim generationem eſſe exiſtimant, eſt autem diuerſum. At
verò ſi voluptates eſſe prauas ex eo cenſent, quia nonnullæ rerum affe-
rentium voluptatem morbos efficiunt, idem & in ſalubribus rebus cen-
ſebunt. Nonnullæ nanque obſunt pecuniariæ rei. Hoc igitur pacto pra-
87 uæ ſunt ambæ. At non ſunt ob idipſum prauæ. Nam obeſt interdum ad
ſanitatem & contemplatio. Impedit autem neque prudentiam neque
habitum vllum voluptas ea quæ ab vnoquoque prodit, ſed alienę. Nam
88 eæ voluptates quæ ad cõtemplationem emergunt & diſciplinam, con-

ferunt potius ad contemplandum, atque discendum. Id præterea quod dicitur nullam vllius artis opus voluptatem esse, cum ratione accidit. Nec enim vlla alia operatio artis est, sed potentię: quāquam & vnguentaria ars, & coquinaria, voluptates esse videntur. Temperantem autem fugere voluptatem, & prudentem sequi vacuitatem doloris, pueros denique persequi, belluásque, afficientes res voluptate, eodem omnia modo soluuntur. Nam cum voluptatum (vt dictũ est) aliæ sint absolute bonæ, aliæ non bonæ, tales voluptates tam pueri quàm belluæ persequuntur, & harum indolentiam prudens quas cupiditas comitatur, & dolor, quæque corporis sunt. Hæ nanque tales sunt, & harum exuperationes, quibus intemperans, intemperās est. Quapropter has temperans fugit. Nam sunt voluptates & temperantis.

Commen.

NON effici autem ob ea quæ dicta sunt.] Hoc est secundum capitulum huius secũdi tractatus, in quo philosophus incipit refellere opiniones priscorum, præsertim primam & tertiam: secundæ verò, rationes & modum probandi potius refellit quàm ipsam opinionem, vt patebit infra. Diuiditur autem hoc capitulum in sex partes, quæ suis locis declarabuntur. In prima autem parte dicit philosophus, quod non sequitur neque fit per rationes assignatas à priscis illis quòd nulla voluptas sit bonum, vt dicebat prima opinio: neque etiam sequitur quòd voluptas non sit summum bonum, vt tertia dicebat opinio. His præmissis incipit philosophus distinguendo voluptates arguere contra primam opinionem hoc pacto, Si voluptatum aliquæ sunt simpliciter bonæ, opinio prima priscorũ quæ dicebat nullam voluptatem esse bonum non est vera: at primum est, ergo & secundum: consequētia patet & assumptio probatur à philosopho per sufficiētem diuisionem voluptatum hoc modo sumptam, vt sese habet bonum, ita sese habet natura & habitus, & item voluptates quæ naturam, & habitus consequuntur. At bonorum aliud est simpliciter bonum, aliud non simpliciter, sed alicui bonum: sic & natura & habitus, & ex consequenti voluptates quæ dicuntur motus, & generationes secundum illas voluptates, in qua quæ ex illis sunt quædam erunt simpliciter bonæ, quædam alicui bonę, & non simpliciter & de se bonæ. Sic etiam prauarum voluptatum quædam sunt simpliciter, & de se prauę, quædam tamen alicui & secundum quid non dicētur prauæ. Et rursus, voluptatum simpliciter prauarum, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur, & item voluptatum quædam apparentes, quædam veræ. Cùm igitur voluptates vt breuiter repetamus sint generationes, & motiones secundum illos ad naturam, & natura & habitus sicut bonum dicantur simpliciter, & secundum quid: sic etiam voluptates dicentur bonæ vel prauæ, aut simpliciter, aut secundum quid: ergo aliquæ voluptates erunt bonæ, & non erit vera opinio quæ dicit quòd nulla voluptas est bonum, vt patet ex distinctione voluptatum multifariam facta. Primo quòd voluptatum quędam simpliciter & de se bonæ, quædam alicui, & istæ possunt esse simpliciter prauæ, quæ tamen alicui non videbuntur prauæ. Secunda diuisio voluptatum simpliciter prauarum, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur. Tertia diuisio voluptatum, quæ ab aliquo expetuntur, quædam semper, quædam non semper expetuntur, sed interdum & modico tempore. Item voluptatum quædam veræ, quædam apparentes alicui cum re vera non sint. Nam voluptates veræ quæ sunt tales de se, debent vehementer abesse à doloribus: quæ verò sunt cum dolore, nec per se & simpliciter, sed per accidens sunt appellandæ voluptates. vt alleuationes ægrotātium per medicinam. Tales enim voluptates eis videntur cum non sint veræ voluptates. Ex his patet quòd illa opinio non est vera quæ dicit nullam voluptatem esse bonum, cum appareat aliquam esse bonam. [HAEC sequentur.] Scilicet bona & bonorum distinctionem: quòd sicut bonum dicitur aut simpliciter aut alicui: sic naturæ & habitus dicuntur generationes, id est operationes quæ proficiscuntur à natura vel ab habitu. Notādum quòd illa opinio non est vera, quia sumit omnem voluptatem esse malum, vel nullam voluptatem esse bonum, quia omnis voluptas est generatio ad naturam. hoc autem non est verum, quia est quædā voluptas quæ non est generatio, vt patebit infra. [PRAETEREA cum bonorum aliud sit operatio.] Refellere vult philosophus primam rationem illius primę opinionis, quæ volebat vt nuper diximus, quod nulla voluptas esset bona, ex eo quia omnis voluptas est generatio sensibilis ad naturā, & affert duas cōclusiones probādas, ex quibus postea procedit contra illam: prima conclusio est quod operatio constituens naturam, non est per se voluptas, sed per accidens: secunda cōclusio, operatio quę proficiscitur à natura vel ab habitu est voluptas simpli-

pliciter,& per se & non per accidens. Prima conclusio probatur hoc pacto, Ea operatio quæ est coniuncta cum dolore non est simpliciter voluptas, sed operatio quæ constituit naturam est coniuncta cum dolore, ergo operatio cōstituens naturam non est per se & simpliciter voluptas, sed per accidens: maior est clara, quia simpliciter voluptas excludit omnem dolorem. Nam cum sit fames vel sitis, tunc videtur deficere natura: postea fit operatio proficiscēs ad naturam, id est repletio, & hanc dicit philosophus non esse simpliciter voluptatē, quia est mixta cum dolore. quare nōnulli philosophi dixerunt voluptatem esse coniunctam cum dolore, & simul & semel fieri in eodem animali ob hanc causam. Sic ergo patet quòd omnis operatio quæ proficiscitur ad replendam naturam non est voluptas per se, sed per accidens. Probari etiam potest eadem cōclusio hoc modo ex signo, Sicut se habent efficientia voluptatem, sic se habent voluptates quæ ab eis proficiscuntur: sed illa quæ replent naturam efficiunt voluptatem non simpliciter, sed per accidens: ergo voluptas talis ab illis procedens erit per accidens. Patet ratio ex signo, quo ostendit philosophus illos qui replentur non affici voluptate simpliciter vt patet in textu. Secunda conclusio probari potest similibus mediis hoc pacto: omnis operatio quæ est seiuncta à dolore est voluptas simpliciter, sed operationes quæ procedunt à natura & habitu sunt à dolore seiunctæ: ergo tales operationes sunt voluptates simpliciter. Patet ratio quia à natura repleta, & cōstituta prodeunt operationes aliquæ sine dolore, similiter ab habitu bono, quia producūtur cum facilitate, & cum voluptate simpliciter. quare omnis operatio proficiscens à natura constituta vel ab habitu erit voluptuosa simpliciter, & non per accidēs. Potest etiam ex signo probari hoc modo, sicut se habent efficientia voluptates: sic se habent voluptates quæ ab illis prodeunt: sed illa quæ proficiscuntur à natura cōstituta vel ab habitu, sunt efficientia simpliciter voluptatem: ergo voluptas ab eis procedens erit simpliciter talis. ex quibus patet solutio contra rationem eorum qui dixere nullam voluptatem esse bonum, quia omnis voluptas est generatio ad naturam. Nam hoc voluptati quæ præcedit constitutam naturam vel habitum accommodari forsitan potest, vt sit imperfecta: non tamen omni voluptati, quia non ei quæ sequitur post constitutam naturam &
81 habitum, vt supra ostendimus. Vbi autem philosophus dicit. [NAM sine dolore.] Innuere videtur illam secundam conclusionem quam attulimus, quasi ostendendo quòd sunt voluptates sine dolore & cupiditate, illæ operationes quæ prodeunt à natura non deficiente, sed à natura bene constituta & ab habitu, sicut sunt operationes speculatiuæ, quæ fiūt sine dolore & cupiditate, & sine defectu, & indigentia naturæ: & sic tali exemplo vti videtur ad declarandam illam cōclusio-
82 nem quam diximus. [AT qui non necesse est aliquid.] Hæc est secunda pars capituli, in qua philosophus refellit rationem tertiæ illius opinionis supra allatę, quæ dicebat, quod & si omnis voluptas sit bona: tamen non est voluptas quæ posit esse summum bonum, & arguebāt hoc modo, Id quod non est finis, non potest esse summū bonum: Voluptas non potest esse finis cum sit generatio, & generatio sit ad finē, ergo voluptas cum non posit esse finis, non potest esse summum bonum. Nunc autem philosophus negat illam minorem ostēdendo esse falsum illud quod dicūt, quòd voluptas non potest esse finis, quia non omnis voluptas est generatio, vt illi accipiebant. Et inferebant postea, quod cum omnis voluptas sit generatio, & nulla generatio sit finis: ergo voluptas non est finis. Dicit ergo philosophus quòd non omnes voluptates sunt generationes, sed est aliqua voluptas quæ est operatio, & non generatio, & talis est illa quæ est post habitum, & cōstitutam naturam. Nam illa quæ est ad naturam vel habitum, adiuncta est cum dolore, & est voluptas per accidens: & de tali est verum quòd ipsa non est finis, sed ad finem. Post hæc philosophus reprehendit diffinitionem illorum de voluptate, cùm dicūt voluptatem esse generationem sensibilem ad naturam, & eam corrigit dicendo, quod illi dicebant diffinire voluptatem quod est operatio eius habitus qui se habet secundum naturam, & loco sensibilis debebant ponere sine impedimento, ita vt voluptas diceretur esse non generatio sed operatio habitus secundum naturam sine impedimento. Itaque hac diffinitione corrigit illam priscorum ponendo pro generatione operationem, & pro sensibili sine impedimento. & declarat deinde generationem, quia illi putabant generationem & operationem esse idem: quòd si operatio omnis esset generatio, & operatio quædam sit finis vltimus, sequeretur quòd generatio quædā esset finis vltimus: at voluptas est generatio per illos, ergo voluptas posset esse vltimus finis. Verùm illi errabant, quia omnis generatio est operatio, non autem econtra, quia operatio quæ est ad habitum, & naturam constituendam, potest quoquo modo appellari generatio: sed illa operatio quæ sequitur naturam, & habitum cōstitutum non est generatio, sed finis, cum non ordinetur ad aliquid aliud vlterius. quare aliud est operatio, aliud generatio, & non sunt omnino idem, cum generatio videatur esse quoquo modo operatio quædam ante habitum, & naturam constitutam. Sed tamen est operatio alia post habitum, quæ nullo modo est generatio, cum illa sit finis: generatio autem sit ad finem. Non est necesse aliquid esse præstabilius, scilicet quod voluptas, quasi non oportet dicere aliquid aliud esse præstabilius voluptate, vt dicunt illi prisci finem esse præstabiliorem generatione quæ est ad finem. & quia voluptas est generatio secundum illos ideo voluptas erit ad finem, & habebit aliquid præstantius se, id est ipsum finem. Nos autem dicimus quòd non omnis voluptas est generatio, sed quædā est finis: quare ratio vestra, ò Prisci, cōcluderet de volu-

ptate quæ est generatio, non autem de ea quæ est finis vel cum fine: hoc autẽ addo, quia cum fine vltimo, & cum felicitate videtur esse voluptas coniuncta: semper adeo vt re videatur quasi esse idem cum felicitate, & differre ratione, vt in decimo latius apparebit. [SED vsus eorum.] Id est 83
habituum. Non enim fiunt operationes quæ sunt proprie fines, dum generãtur habitus, sed cum fit vsus ipsorum: est autẽ vsus habituum operatio quæ ab ipsis habitibus proficiscitur. [ALIVD 84
quicquam.] s. quam ipsa operatio post habitum quæ est coniuncta voluptati. Sed earum, scilicet operationum & voluptatum, quæ ducũt ad cõstituendam deficientem naturam, scilicet, est aliquid aliud. i. aliquis finis cum sint generationes ad finem ordinatæ, Secundum naturam, vt excludat vitium quod videtur esse cõtra naturã. Corrumpit enim naturam. [VIDETVR autem.] 85
Scilicet generatio quia est proprie bonũ, & finis, & illi existimant operationem esse generationem, quod si generatio est idem quòd operatio, & quædam operatio est finis, ergo sequeretur quòd aliqua generatio est finis contra illos, est tamen diuersum & aliud, scilicet generatio quam operatio: quia omnis generatio videtur esse quoquo modo operatio, non autem econtra. Concluditur contra illos quòd non verum est nullam voluptatem esse finem, vt illi dicebant, sed hæc materia latius apparebit in sequentibus. [AT verò si voluptates esse prauas.] Hæc est tertia pars 86
huius capituli, in qua nunc sumit secundam opinionem priscorũ, quæ posita fuit supra inter primam & tertiam, & redarguit modum probandi, & vnam argumentationem illorum, qua cum vellent probare opinionem suam, quòd non omnis voluptas est bona, sed quædam praua, arguebant ex eo, quia omne quod affert detrimentum vel morbum est prauum: sed quædam efficientia voluptatem, & ex consequenti voluptates prouenientes ex illis afferunt detrimentum vel morbos: ergo quædam voluptates sunt prauæ. Philosophus autem videtur negare illam maiorem, quod omne afferens detrimẽtum vel læsionem corpori sit malum vel prauum. Sequeretur enim quod res salubres efficientes sanitatem essent prauæ, quia interdum aliquæ illarũ sunt detrimento rei pecuniariæ, & eam vel lædunt vel impediunt. Item sequeretur quod contemplatio esset mala, quæ interdum videtur obesse corpori & sanitati, quia videtur consumere de spiritu, qui debebat penetrare ad alias partes corporis ad fouendum ipsum, & ipse trahitur ad cerebrum instrumentum sensuum internorum: quo administrantur phantasmata, quæ deinde repræsentantur intellectui. Quare esset absurdum dicere quòd contemplatio esset praua, quia nocet corpori cum perficiat animã, quæ est optimum & præstabilissimũ in homine: sic igitur retorquet argumentum priscorum philosophus. [IMPEDIT autem neque prudẽtia.] Hæc est quarta pars hu- 87
ius capituli, in qua philosophus arguit contra vnam rationem quæ fuit quarta in ordine illius primæ opinionis quæ dicebat quod nulla voluptas est bonum, & inter alias rationes afferebat illam, nullum bonũ est impedimẽto prudentiæ, sed voluptas est impedimento prudẽtiæ, ergo voluptas non est bonum. Hanc rationem soluit philosophus concedendo maiorem, quòd nullum impediẽs prudentiam videtur esse bonum. Ad minorẽ, quod licet aliquæ voluptates sint impedimẽto prudentiæ, non tamen omnes, nam voluptas quæ prodit ab operatione prudentis iuuat prudẽtem non impedit: nec alicuius habitus propria voluptas impedit habitũ à quo prodit, sed alienæ voluptates sunt illæ quæ impediunt. nam voluptates cõtemplationis, & disciplinæ proficiunt, & conferunt ad contemplandum, & discendum, quia sunt proprie, vt in decimo ostendet philosophus. Quare non voluptas proprie dicta, sed ea quę est per accidẽs impedit prudentiam, & argumẽtatio vestra valet de ea non autem de omni voluptate nec de propria. Itaque non erit verum quod nulla voluptas sit bonum. [ID præterea quod dicitur nullam.] Hæc est quinta pars 88
huius capituli, in qua philosophus soluit aliam rationem primæ opinionis, quæ ratio fuit quinta in ordine hoc pacto, omnę bonũ est opus ipsius artis, nulla voluptas est opus artis, ergo nulla voluptas est bonum, & probatur, quia omne bonum proficiscitur à recta ratione, quæ est ars secundum illos. hanc soluit philosophus negando primo maiorem, & dicẽdo quòd operatio proprie non est artis, sed potentiæ quæ habet talem habitum. Est enim potentia respectu artis principium quod, vnde omnis operatio primo erit ipsius potentiæ in qua postea fundatur ars, quòd si voluptas sit operatio non erit bonum artis sed potentiæ. Itaque operatio non erit artis, vel ars non erit operationis: sed potentiæ. Præterea si ars est recta ratio, est factibilium & eorum quæ aguntur à nobis: deinde negat minorem philosophus, scilicet quòd voluptas non sit opus artis, immo ostendit quod voluptas est opus ipsius artis alicuius: exemplo vnguentariæ & coquinariæ artis, quæ sunt effectrices voluptatum: ex quo patet quòd illa ratio non est vera, nec ex consequenti opinio quæ dicebat quòd nulla voluptas est bonum, quia non est opus artis. [TEMPERANTEM autẽ fugere voluptatem.] Hæc est sexta pars huius capituli, in qua 89
philosophus soluit secũdam rationem & tertiam & sextam illius primæ opinionis, & dicit quòd omnes hæ rationes facile solui possunt eodem modo, scilicet per distinctionem factam de voluptatibus, & primo soluit sextam, quæ dicebat, quod bestiæ & pueri sequuntur non est bonum, voluptas est huiusmodi, ergo non est bonum. Dicit ergo philosophus cum voluptatum aliæ simpliciter sint bonæ, aliæ non simpliciter bonæ, concedo quod pueri sequuntur quasdam voluptates, & bestiæ etiam eas quæ non sunt simpliciter bonæ, nec proprie & simpliciter voluptates, cum sint annexæ alicui dolori: & de talibus ratio vestra cncludit quod non sunt bonæ, quia non

sunt simpliciter bonæ. Post hæc philosophus soluit tertiam rationem, dicendo quòd prudens nõ sequitur voluptates corporis, quæ non sunt proprie voluptates, cum sint admixtæ cum dolore, sed sequitur indolentiam & vacuitatem doloris, procedentis ex absentia talium voluptatum quæ sunt corporis. nam si ipse doleret ex absentia talium voluptatum non esset prudens: quare concedimus quòd fugit tales voluptates quæ sunt impedimento prudentiæ, sed non suas proprias: quare ratio vestra valet de illis voluptatibus, quæ non sunt proprie voluptates, & tamen non valet de illis quæ sunt proprie prudentis: eodem pacto soluit secundam rationem, quòd temperans fugit excessus voluptatum quæ non sunt necessariæ, nec proprie voluptates nec simpliciter, tamen habet alias sibi proprias quas sequitur, quæ sunt honestæ, & sibi accommodatæ: quare ratio illa valeret si tantum vnifariam dicerentur voluptates, & essent illæ voluptates non bonæ: sed cum voluptates aliæ sint simpliciter, aliæ non, ratio vestra posset concludere de his quę non sunt proprie voluptates, sed de voluptatibus simpliciter non valet. Itaque illa distinctione voluptatum soluit philosophus omnes istas rationes, concludendo quòd illæ non valent, nec ex consequenti illa opinio quæ dicebat prima in ordine, quod nulla voluptas est bonum. Notandum pro his omnibus quæ dicta sunt in hoc capitulo, & etiam præcedenti, quod philosophus accipit voluptatem hic pro operatione, quemadmodum illi prisci accipiebant pro operatione, & vt corrigat illos pro generatione ponit operationem, & pro sensibili sine impedimento. verum intelligẽdum est quòd voluptas non est operatio, sed est accidens quoddam operationis, sequẽs eam tanquam color superficiem. Quare aliud est operatio aliud id quod est annexũ cum operatione, id est ipsa voluptas: tamen quia operatio & voluptas sunt idem subiecto: ita operatio quam sequitur voluptas, cum non possit esse sine voluptate, ideo dixit philosophus voluptatem esse operationẽ, quia simul sunt voluptas, & operatio. Et cũ dicitur à philosopho quòd voluptas est operatio, est prædicatio identica vt isti aiunt: distinguuntur tamen ratione, quia aliud est operatio ea ratione qua operatio est, & aliud voluptas ea ratione qua voluptas est, & diuersa competunt eis: nam voluptati competit vt dicatur iungi cum operatione: sed operationi competit vt sit subiectum quoddam, ex quo pullulat ipsa voluptas, & eam operationem comitatur tanquam pulchritudo bonam complexionem, & compositionem, & tanquam qualitas quædam. vnde in primo dixit philosophus quòd vita felicis habet voluptates internas annexas operationibus, quæ sunt veræ voluptates, & in decimo etiam ostendet hæc latius. Concludendum igitur quòd voluptas differt ab operatione secundum rationem, & est qualitas quædam operationis, quare describi potest hoc modo, voluptas est qualitas quædam annexa operationi prodeunti ab habitu, qui est secundum naturam sine impedimento, sed hæc latius in decimo.

De voluptatum speciebus. *Cap. XIII.*

89 ATqui malum & ipsum dolorem esse, ac fugiendum concedi
tur. Alius aliqua ex parte ex eo quia affert impedimentum.
At contrarium fugiendo, quo fugiẽdum quid est atque ma-
lum, est bonum. Igitur voluptatem bonum quid esse necesse
90 est. Eo nanque modo quo Speusippus soluebat, non conuenit solutio.
Vt minori maius & æquali voluptatem contrarium esse. Non enim sub
malo voluptatem ipsam vt speciem dixerit sub genere collocari. At ve-
1 ro nihil prohibet, voluptatem aliquam optimum esse, si nonnullæ volu-
ptates sunt prauæ. Quemadmodum & scientiam aliquam, si sunt non-
nullæ scientiæ prauæ. Quin potius forsitan & necessarium est expetibi-
lem esse aliquam summe. Si sunt vniuscuiusque habitus operationes si-
ne impedimento: siue omnis operatio sit felicitas, siue vnius cuiuspiam
ipsorum, vacans impedimento. Hoc autem est voluptas. Quare fit vt a-
liqua voluptas, ipsum sit summum bonum: etiam si forte pleræque vo-
luptatum sint simpliciter prauæ. Atque ob idipsum felicem vitam, iucũ-
92 dam esse omnes arbitrantur: nectuntque ipsam voluptatem cum felici-
tate, non absque ratione. Nulla nanque operatio perfecta est, si impedie
93 tur. At felicitas operatio est perfecta. Quapropter felix indiget bonis &

corporis, & externis, ipſaque fortuna: quo non impediatur. Qui autem aiunt, eum qui rota torquetur, & magnis in calamitatibus eſt conſtitutus, felicem eſſe ſi modo ſit bonus: nihil profecto dicunt, aut ſua ſponte, aut inuiti. Quia vero felix indiget & fortuna: ideo quibuſdam fortunæ proſperitas, & felicitas, idem eſſe videtur. Quod non eſt ita. Nam & ipſa ſi exuperat, impedimentum affert: atque fortaſſe iure tum non eſt proſperitas appellanda, definitio enim ipſius, eſt ad ipſam felicitatem. Illud etiam belluas hominesque perſequi voluptatẽ, indicat ipſam eſſe quodam modo ſummum bonum. Quam populi celebrãt, omnino fama perire nulla poteſt. Sed quoniam eadem natura, habitusque optimus neque eſt neque videtur, nec voluptatem eandem omnes ſequuntur: voluptatem tamen omnes ſequuntur, fortaſſe autem & perſequuntur: non eam quam putant neque quam dicerent, ſed eandem. Omnia nanque diuinum quid habent natura. Sed corporis voluptates ex eo ſibi nomen hoc vendicarunt, quia ſæpiſsime occurrunt, & omnes ſunt ipſarum participes. Solas igitur has eſſe putant, quia ſolæ ſunt notæ. Patet etiam niſi 96
voluptas & operatio ſit bonum, felicem viuere cum voluptate non poſſe. Cuius nanque gratia ipſa eſt opus, ſi non bonum eſt. At ſimul & cum dolore ipſum viuere contingit. Dolor enim neque malum eſt neque bonum, ſi neque voluptas. Cur nam itaque fugeret? Neque igitur ſtudioſi ipſius vita iucunda erat, ſi non ſint & operationes ipſius iucundæ.

Commen.

ATQVI malum & ipſum dolorem eſſe.] Hoc eſt capitulũ tertium huius ſecundi tractatus, 89
in quo philoſophus poſtea quàm attulit opiniones antiquorum, & rationes & ſolutiones earundẽ de voluptate & ex conſequenti de dolore: nunc probare vult voluptatem eſſe bonum, & etiam ſummum bonum. ſ. quòd aliqua voluptas eſt ſummũ bonũ. Diuiditur autẽ hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabũtur. Primo igitur probat quod voluptas eſt bonum hac ratione, Id quod aduerſatur rei malæ & fugiendæ, eſt bonum: ſed voluptas aduerſatur dolori qui eſt res praua & fugienda, ergo voluptas eſt bonum. maior eſt nota. nam malo & fugiendo aduerſatur bonum. minor oſtenditur quòd voluptas aduerſatur dolori, qui eſt res mala, & fugienda. Et addit philoſophus quòd dolor accipi bifariam poteſt, aut dolor qui eſt ſimpliciter malum, aut qui eſt aliqua ex parte malum, quia impedit operationes ſecũdum virtutem. Exẽplum primi, vt dolor qui fit ex cupiditate, & abſentia voluptatũ, & talis videtur toto genere, & ſimpliciter prauus & malus. Exemplũ ſecundi vt dolor proueniens ex obitu amici, qui non videtur eſſe malum ſimpliciter, quia non aufert de perfectione interna, ſed malũ quia eſt impedimẽtum operationũ virtutis: ſed quomodocunque ſumatur dolor, ſiue ſimpliciter ſiue aliqua ex parte, voluptas ei videtur aduerſari. Notãdum quòd illa propoſitio maior philoſophi quòd id quod opponitur rei malæ, & fugiendæ ſit bonum, ſi accipiatur ſimpliciter non videtur eſſe vera. Nam malum malo opponitur non ſolum bonum, & fugiendum fugiendo aduerſatur non ſolum proſequendum. Non. n. valet hoc opponitur malo & fugiendo, ergo eſt bonum. Prodigalitas. n. opponitur auaritiæ vt rei malæ & fugiendæ, & item timiditas audaciæ, & tamen non eſt bonum, & ſic de multis aliis dici poſſet. Etenim cum contrariorum quædam ſint ſine medio, vt ægrum & ſanum ſecundum philoſophos, quanquam medici mediũ ponant corpus neutrum: quædam vero cum medio vt album & nigrum, inter quæ ſunt fuſcum, viride & ſimilia, in his quæ non habent mediũ valeret iſta conſequentia, quòd remoto vno opponitur alterum, & poſito vno remouetur alterum. Vt non eſt ſanum, ergo eſt ægrum, vel eſt ſanum, ergo non eſt ægrum ſecundum philoſophos. At in contrariis habentibus medium non valet. Nam cum dico non eſt albũ, nõ ſequitur vt ſit nigrum, quia poſſet eſſe viride, fuſcum, & ſic de aliis. Eodẽ pacto non valet: hoc opponitur malo ergo eſt bonum, cum poſsint eſſe duo extrema mala contraria, & medium ſit bonũ per negationẽ etiã extremorũ, quare illa propoſitio philoſophi debet intelligi limitata. ſ. illud quod opponitur alicui malo & fugiendo vt mediũ, & medium per negationẽ extremorũ, illud inquã

videtur esse bonum: at voluptas videtur aduersari dolori vt medium: ergo voluptas est bonum,
90 loquendo de vera voluptate.[E O nanque pacto quo Speusippus soluebat.] Refellit philosophus solutionem Speusippi,quam faciebat ille ad soluendam rationem supra allatam. Is Speusippus Platonis fuit ex sorore nepos, & cum Plato inueheretur contra voluptatem prauam eam ostendens, voluptatem tamen corpoream:is quasi suæ philosophiæ hæres sententiam illius tuebatur, & cum ei afferretur illa ratio quam supra philosophus attulit,quod id quod opponitur fugiendo & malo est bonum:sed voluptas opponitur dolori vt malo fugiendo, ergo est bonum: quæ ratio videtur esse etiam ab aliis adducta. Soluebat Speusippus hanc rationem, vt ostenderet voluptatem non esse bonum vt illi volebant,cuius solutionem redarguit nunc philosophus. Dicebat enim Speusippus voluptas aduersatur dolori vt extremum,quare non valet, dolor est malum, ergo voluptas bonum.Inquiunt enim vt dicit philosophus in decimo,non si dolor sit malum, voluptatem continuo bonum esse. Aduersatur enim & malum malo,& ambo ei quod neutrum est. Vnde Speusippus videtur ponere dolorem vnum extremum, voluptatem aliud extremum, medium autem vacuitatem doloris: adeo vt siquis vellet transire ab vno extremo ad aliud, transiret per indolentiam tanquam per medium,& illa duo extrema, scilicet voluptatem & dolorem opponi inter se vt maius minori,& medio vt æquali: philosophus vero cum videatur collocare voluptatem proprie dictam in medio,dicit quòd illa solutio Speusippi non est bona nec accommodata, quia ipse etiam fateretur voluptatem non esse omnino sub genere mali : adeo vt nulla voluptas sit bona.nam est quædam species voluptatis quam ipse fatetur esse bonam,quòd si voluptates essent sub genere mali,nulla esset bona voluptas, quod est absurdum. Male ergo locabat ille voluptatē,ponendo eam vt extremum,quia sic esset sub genere mali : & si competet generi
91 vt sit malum,competet etiam speciebus suis.[A T vero nihil prohibet voluptatem aliquam.] Hęc est secunda pars huius capituli,in qua philosophus postea quam attulit rationem qua ostendebat voluptatem esse bonum: nunc affert aliam ad probandum quòd aliqua voluptas sit summū bonum,& ipsa felicitas.Deinde affert duas alias rationes ad idem probandum,itaque erunt tres. Et intelligendum quod eodem modo dicimus voluptatem esse felicitatem, sicut diximus voluptatem esse operationem.Nam voluptas vt diximus non est proprie operatio ,sed qualitas quædā operationi annexa pullulans ex ea quasi proprius quidam affectus. Eodem modo dicimus nunc quòd voluptas est summum bonum humanum atque felicitas,non quòd sit proprie felicitas, & essentia eius sit felicitas,sed est quiddā annexum felicitati,& consequens ipsam vt proprius affectus, adeo vt idem subiecto esse dicatur, differre tamen ratione:hæc autem dicimus, quia expositor quidam iudicio meo non bene intellexit hunc locum,qui dicit hanc conclusionem non esse de mente philosophi,cum probet in decimo voluptatem non esse summum bonum, verum intelligendum quòd voluptas non sit secundum se sumpta summū bonum, si posset sumi sine operatione,sed cōiuncta cū operatione,cū operatio secūdū virtutē sit felicitas, & voluptas sit operatio:non quòd operatio sit essentia eius,sed subiectum,ita vt voluptas sit operatio hoc pacto.i. connexa operationi vt proprius affectus,eo modo quo antea diximus pulchritudinem esse coniunctā,& pullulare ex bona complexione, & compositione membrorum. & forsitan sicut dicimus honestum,& decorum sequi virtutem tanquam proprium affectum,sed hæc in decimo, vbi magis patebit quæ sit propria sententia philosophi. Prima igitur ratio philosophi qua probat voluptatem esse summum bonum , talis est, Si operationes cuiusque habitus sint sine impedimento, aliqua voluptas erit summum bonum humanum : sed primum est, ergo & secundum. Assumptio patet quòd operatio quæ proficiscitur ab habitu vt se habet secūdum naturam, prodire videtur sine impedimento . Consequentia declaratur, nam si operationes prodeunt ab habitu sine impedimento cum habitus ordinentur ita vt vnus sit nobilior alio, vsque ad perfectissimum habitum, & operationes ordinantur , veniendo vsque ad perfectissimam , cum qua erit coniuncta summa voluptas,& hæc simul cum operatione tali perfectissima potest dici summum bonum. Quare & si aliquæ voluptates sint prauæ, tamen non sequitur quin aliqua possit esse summum bonum , sicut esse potest scientia aliqua optima veluti sapientia : & si scientiæ quæ-
91 dam sint peruersæ sicut veneficæ & tales.[V O L V P T A T E M E S S E optimum.] Intelligendo sicut diximus non quòd voluptas secundum essentiam suam sit proprie operatio quæ est felicitas & summum bonum , loquitur enim hic large philosophus , sed quia comitatur o-
92 perationem, & felicitatem,& est in felicitate tanquam prius affectus in subiecto suo, sed in decimo patebit hoc latius.[A T Q V E ob id ipsum vniuersi.] Aliam rationem affert philosophus ex signo quòd homines appellant felicitatem iocundam vitam vel cum voluptate , ex quo philosophus probat aliquam voluptatem esse summum bonum, primo hoc pacto, Omnis operatio perfecta est sine impedimento : at felicitas est operatio perfecta : ergo felicitas est sine impedimento. Tunc vltra: omnis operatio sine impedimento est voluptas,aut annexa cum voluptate: sed felicitas est operatio sine impedimēto,ergo felicitas est voluptas aut annexa cum voluptate: at felicitas est summum bonum humanum,ex quo summum bonum humanum,aut erit voluptas aut annexum cum voluptate,ergo aliqua voluptas quoquo modo, & eo pacto quo diximus erit
93 summum bonum humanum.[Q V A P R O P T E R felix.] Infert philosophus vnum correlarium

ortum ex ſupradictis,ex quo deinde afferuntur duæ aliæ ſententię.Dicit quòd felix indiget bo-
nis corporis & externis,quia ſupra dixerat felicitatẽ eſſe operationem ſine impedimento. quare
ad hoc vt operatio quæ eſt felicitas,non ſit impedita,indiget bonis corporis,& externis tanquã
inſtrumentis.[QVI autem aiunt hominem.]Vnam ſententiam affert quæ oritur ex dicto corre- 94
lario. Stoici enim dicebant quòd felicitas conſiſtit tantum in virtute, & bonitate, adeo vt non
modo bonis corporis, aut externis felix carere poſsit ſine vlla læſione felicitatis: ſed etiam ſi ſit
in rota aut Phalaridis tauro conſtitutus, & habeat virtutes:tamen eſt felix cum nihil poſsit læ-
dere felicitatem niſi culpa,fraus,vitium.Philoſophus igitur ſumens hanc ſententiam dicit quòd
ii ſiue ſponte ſiue inuiti,id eſt aliqua ratione compulſi quam ſoluere non poſſunt nihil dicunt,
quia in ſummo dolore conſtitutus cum perfecte nequeant exercere operationes ſecundum vir-
tutem,nõ proprie videbitur eſſe felix:felicitas enim eſt operatio quædã non impedita. [QVI
vero felix.]Affert ſecundam ſententiam quæ oritur ex correlario ſupradicto, nam cum felicitas 95
indigeat bonis externis putauerunt quidam nihil intereſſe inter felicitatem, & proſperitatem,
quam ſententiam reprobat philoſophus hoc pacto,Id quod affert impedimentum felicitati non
eſt felicitas, ſed proſperitas ſi excedat impedit felicitatem,ergo proſperitas excedens, & ſuper-
abundantia externorum bonorum non eſt felicitas,ſed potius impedit felicitatem. Maior nota,
quia nihil ſibiipſi contrariatur: minor probatur,nam proſperitas habet aliquem terminum cum
ſit inſtrumentũ quoddã:omne enim inſtrumentũ debet eſſe accommodatum artifici qui vtitur
illo, cũ igitur proſperitas & xeterna bona, ſint inſtrumenta felicis,ſi excedunt non erunt ſibi ac
commodata inſtrumenta ad operandum,quare erunt impedimento ipſi felici, & ſic nimia & ex-
cedens proſperitas non modo non eſt felicitas,ſed potius impedimento ei,vt dicit philoſophus.
Notandum quòd quando philoſophus dicit ſuperius felicem indigere bonis corporis,& exter-
nis,videtur loqui de felicitate actiua quæ eſt ad alios,vel ad familiam vel ad ciuitatem.Nam ſpe
culatiua vel nõ indiget,vel valde paucis indiget,vt videbimus in decimo. Hoc etiam ipſum bel
luas inquam hominéſque.Affert aliam rationem philoſophus ad idem probandum, quòd aliqua
voluptas eſt quoquo modo ſummum bonum, id quod omnes tam homines quàm beſtiæ perſe-
quuntur,videtur aliquo modo eſſe ſummum bonum: ſed voluptatem omnes homines & beſtiæ
proſequuntur, ergo aliqua voluptas videtur eſſe ſummum bonum.Hanc rationem probat aucto
ritate Heſiodi,qui non omnino vaneſcere eam famam dixit, quam plurimæ gentes decantant,
ex quo in aliqua parte videbitur vera iſta communis omnium perſecutio,id eſt,videbitur quòd
aliqua voluptas ſit quoquo modo ſummum bonum. Verum quia aliquis ſibi obiicere poſſet, ꝙ
licet pueri,& belluæ ſequantur voluptates, tamen per hoc non indicatur quòd voluptas ſit ſum-
mum bonum:quia illi ſequuntur voluptates quæ non ſunt propriæ & veræ voluptates, & alii a-
lias perſequuntur.Ad hoc dicit philoſophus quòd ex optima natura,& optimo habitu proficiſ-
citur optima operatio:cum ergo non ſit omnium optima natura, & optimus habitus, ſit vt cum
omnes appetant voluptatem,tamen non omnes optimam perſequantur, ſed forſitan eam quam
non putant,nec eam quam interrogati dicerent:at ipſi feruntur ad appetendum id quod ſibi ap-
paret optimum,quia habent diuinum quoddam quo trahuntur ad expetendum id quod eſt opti
mum,ſed poſtea ij qui non habent optimam naturam nec habitum, perſequũtur eas voluptates
quas facile poſſunt adipiſci,& nõ eam voluptatem quæ eſt vere & ſimpliciter voluptas.Hæc nõ
eſt ita nota & manifeſta,cum ſit voluptas animi.hinc eſt quòd voluptates corporis quæ ſunt ma-
gis notæ,& communiores vſurpauerunt ſibi hoc nomẽ voluptatis, adeo,vt cum homines loquã-
tur de voluptatibus intelligant vt plurimum de voluptatibus corporis,& per hoc videtur excu-
ſare quoquo modo illos philoſophos,qui dicebant omnem voluptatem eſſe prauam, cum loqui
viderentur de voluptate corporea : quare falluntur in eo ꝙ putant eas ſolas eſſe voluptates, ſci-
licet corporeas,cum tamen proprie,& vere non ſint voluptates vt patuit. [PATET etiam niſi
voluptas ſit bonum.]Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua affert vnam rationem ad proban- 96
dam aliquam voluptatem eſſe bonum, ex qua deducũtur duæ argumentationes ducentes ad im-
poſsibilia hoc pacto, Si voluptas non ſit bonum:felix non viuet cum iocunditate. Conſequens
falſum ergo & antecedens. aſſumptum paiet,quia felix viuit cum iocunditate ſumma, & habet
proprias voluptates, vt in primo, & in decimo dicit philoſophus.conſequentia probatur, quia
felix ſequitur omnia bona . at ſi voluptas non ſit bonum exterminaret eam ſtatim à ſe tanquam
non bonum, ſed ea non ſeparatur à felici vt diximus, ergo erit bonum. Secunda argumentatio
ducens ad impoſsibile vel falſum , eſt talis, Si voluptas non ſit bonum , felix viuet cum dolore.
conſequens falſum, ergo & antecedens.Aſſumptũ eſt manifeſtum , quia felix non debet viuere
cum dolore:conſequentia probatur, quia ſi voluptas non ſit bonum,nec etiam erit malum.ergo
non erit nec malum,nec bonum. Eodem pacto ſe habebit contrarium ſuum , id eſt dolor , quia
non erit nec malum,nec bonum. At id quod non eſt nec bonum,nec malum poteſt adeſſe felici,
quia non repugnat: ergo felix poterit habere dolorem, & viuere cum dolore, quod videtur ab-
ſurdum & falſum,vt patet,ad quod tollendum dicere oportet voluptatem ſaltem aliquam eſſe
bonum,& cum felicitate coniunctam.

De corporis voluptatibus. Cap. XIIII.

97 E corporis autem voluptatibus conſiderandum eſt eis qui
dicunt nonnullas voluptates expetibiles eſſe valde, & hone-
ſtas, ſed non corporis, & in quibus temperans ipſe verſatur:
cur igitur contrarii dolores ſunt praui? malo nanque bonum
98 contrarium eſt. An neceſſariæ voluptates ſic ſunt bonæ, quia & id quod
99 eſt non malum, eſt bonum: an vſque ad aliquem terminum bonæ ſunt?
habituum enim eorum ac metuum, quorum non eſt melioris exupera-
tio, neque voluptatis eſt. Eorum autem quorum eſt, eſt & voluptatis ex-
uperatio. At bonorum corporis eſt exuperatio, & prauus in perſequen
do exuperationem, ſed non neceſſarias voluptates cõſiſtit: omnes enim
gaudent quodam modo & epulis, & vino, & venere, ſed non vt oportet.
Contra autem: in ipſo dolore facit. Non enim exuperationem: ſed om-
nino fugit dolorem. Non enim eſt exuperationi dolor contrarius: niſi
100 ipſi perſequenti exuperationem. At enim cum nõ ſolum ipſum verum:
ſed etiam falſi cauſam oporteat dicere (hoc enim ad faciendam fidem
conducit: nam cum id rationi conſentaneum fuerit viſum, ob quod ve-
rum eſſe videtur quod non eſt verum, facit vt ipſi vero magis aſſentia-
101 mur) dicendum eſt cur corporis voluptates expetibiliores videntur. Pri-
mum igitur ex eo, quia pellunt dolorem. Atque ob exuperationes do-
loris, voluptatem exuperantem vti medelam, & omnino voluptatem
corporis perſequuntur. Ipſæ autem medelę vehementes fiunt. Quapro-
pter & ipſas ſequuntur: qui tales videntur cum contrarium adeſt. Et pro-
pter hæc igitur duo (ſicut dictum eſt) voluptas non ſtudioſum eſſe vide-
tur: quia aliæ prauæ naturæ ſunt operationes: aut ab ortu, quemadmo-
dum feræ, aut ob conſuetudinem: quales prauorum ſunt hominum.
Aliæ ſunt medicamenta, quia ſunt indigẽtis, & melius eſt habere quàm
102 fieri. Aliæ accidunt dum perficiuntur. Per accidens igitur ſunt ſtudio-
ſæ. Præterea ipſas quia ſunt vehementes: ii perſequuntur qui aliis ne-
queunt gaudere. Ipſi itaque ſitim quandam ſibi comparant. Quæ cum
ſine quidem nocumento fit, non eſt increpandum: cum vero cum de-
trimento, perprauum eſt. Neque enim habent alia quibus gaudent, &
nec aliud habere pleriſque permoleſtum eſt ob naturam. Nam animal
ſemper laborat: vt naturales etiam ſermones teſtantur, videre ac audire
dolorem inferre dicentes. Sed conſueti iam ſumus, vt aiunt. Similiter in
iuuentute quidem ob incrementa, perinde diſponuntur ac vinolenti. Et
iuuentus ad voluptates propenſior eſt.141 Bilioſi autem atra bili natura ſem
per egent medicamento. Continue nanque corpus ob complexionem
mordetur: & ſemper in appetitione ſunt vehementi. Voluptas autem
cõtraria: & quæuis etiam modo ſit vehemens pellit dolorem, & propter
103 ea intemperantes homines prauique ſunt. Voluptates autem eæ quæ ſi-
ne dolore ſunt exuperationem non habent. Atque hæ proficiſcuntur ex

iis, quæ natura, & non per accidens afficiunt voluptate. Ea vero dico per
accidens afficere voluptate, quæ medentur: etenim quia fit vt homini
medeatur, eo quòd sanum permanet, aliquid agente: ideo talia afficere
voluptate videtur. At ea natura voluptate afficiunt, quæ faciunt opera-
tionem talis naturæ. Nulla autem res eadem ex eo nos semper delectat, 104
quia non est simplex nostra natura. Sed inest & aliquid aliud: quo corru
ptibiles sumus. Quare si quippiam agat alterum, id est alteri naturæ prę-
ter naturam. Et cum æquatur: neque molestum, neque iucundum vide-
tur quod agitur. Quod si alicuius natura sit simplex: semper eadem ope- 105
ratio iucundissima erit. Idcirco deus vna semper, simplicique gaudet vo
luptate. Non enim solum motionis est operatio: sed & immobilitatis.
Et voluptas in quiete potius, quàm in motu consistit. Mutatio vero om- 106
nium dulcissimum est secundùm poetam, ob prauitatem quandam. Vt
enim homo prauus, facile est mutabilis: sic & natura praua est ea, quæ in
digét mutatione. Non est enim simplex nec bona. Sed de continentia
quidem atque incontinẽtia, & de voluptate, doloréque & quid vnum-
quodque ipsorum est, & quonam modo alia ipsarum sunt bona, alia ma
la, diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.

Commen.

DE CORPORIS autem voluptatibus cõsiderare] Hoc est quartum capitulum huius e- 97
cundi tractatus, in quo philosophus postea quàm attulit rationes & sententias priscorũ de
voluptate, & solutiones earundem, & postea quàm probauit voluptatem aliquam esse bo-
num, & quoquo modo, id est coniunctam cum felicitate, dici posse secundum eã conside-
rationem summum bonum. eo pacto sumptam quo supra diximus: nunc loquitur de voluptati-
bus corporis. Diuiditur hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis declarabuntur. In prima igi-
tur philosophus affert vnam dubitationẽ de voluptatibus corporis, & eam soluit. dictũ est enim
quasdam voluptates esse simpliciter voluptates, & omnino liberatas à dolore, quæ non sunt cor-
poris, cum corporeæ sint semper cum dolore quoquo modo permixtæ: ex quo sequi videtur
quòd sint prauæ, ergo dolores corporis qui eis opponuntur erunt boni. quare considerandũ est
ab iis qui ponunt, vt ipse videtur facere Aristoleles, voluptates corporis esse prauas, quid dice-
rent de doloribus oppositis, sunt ne praui? & si sunt praui, cur sunt, cũ voluptates oppositæ sint
etiam prauæ, voluptates inquam corporeæ, nam si voluptates corporeæ sunt prauæ, videretur
quòd dolores oppositi essent boni cum malo bonum sit contrarium: quomodo igitur se habe-
bunt dolores? [AN necessariæ voluptates.] Soluit hac in parte philosophus afferendo duplicem 98
responsionẽ. Prima cum dicitur quòd voluptates corporeæ sunt malæ, & dolores mali, dicẽdum
quod necessariæ corporis voluptates. s. nutrimenti sunt bonæ ex eo, quia non sunt malæ, ergo
quando de illis dicitur sunt non bonę, ergo malæ, non valet de necessariis. Cũ igitur inter bonũ
& malum medium cadere videatur. Itaque cibus & potus ad sufficientiam pro victu necessarij
sunt, & iis adiunguntur quædam voluptates, quas si dicamus bonas, quia non sunt malæ, tamen
non sunt simpliciter bonæ nec malæ: sic dicere possumus ętiam quòd dolores contrarij illis non
sunt boni nec mali simpliciter: quòd si illas dicamus bonas, quia non sint malæ, sic dolores oppo-
sitos dicemus esse malos, quia non sunt boni, & eo modo quo non bonum dicitur malum. [AN 99
vsque ad aliquem terminum?] Affert secundam solutionem philosophus, dicẽdo quòd voluptates
corporis, scilicet sequentes victum sunt bonæ vsque ad aliquem terminũ, donec seruetur medio-
critas. & affert vnam distinctionem talem ꝙ habituum, & motuum quidam sunt non suscipien-
tes excessum melioris: nam operatio secundũ virtutẽ non habet excessum melioris. Quidã vero
sunt qui suscipiunt excessum, ea igitur siue sint habitus siue motus, & operationes, quę suscipiũt
excessum, habent etiam excessum voluptatis: ea vero quæ nõ suscipiunt excessum, non habẽt etiã
excessum voluptatis. Exemplũ primi, vt in cibo cum fit excessus est prauus & vituperabilis, &
sic voluptas excedens. Exemplũ secũdi, vbi nõ fit melioris excessio, vt in speculationibus & ope
rationibus secundum virtutem: quæ cum non suscipiant excessum eius quod est melius, non su-
scipiẽt etiam excessionem voluptatum, & ideo non erit in illis praua voluptas. Hac distinctione

præmiſſa oſtendit philoſophus ꝙ omnes voluptates corporis ſequẽtes exceſſum ſunt prauę hoc pacto. Quarũ operationũ exceſsio eſt praua & vituperanda, & earũ voluptas eſt praua & vituperanda: ſed operationũ corporis exceſsio eſt praua & vituperanda, ergo & voluptas ſequens talẽ exceſsionem erit praua, & vituperanda. Hanc eandem rationem oſtẽdit quodã ſigno, dicendo ꝙ nos ſolemus appellare prauos, nõ eos qui vtũtur cibo & potu tanto, quantũ eſt neceſſariũ, ſed excedentes. Poſtea addit philoſophus ꝙ omnes homines gaudent cibo & potu & venere, ſed nõ vt oportet, quia excedunt & exceſsio eſt vituperanda: non mediocritas in cibo & potu, cum ſint res neceſſariæ ad victũ. De venere autem alia videtur eſſe ratio quantũ ad neceſsitatem, quia nõ eſt neceſſaria pro vita, & conſeruatione indiuidui ea vtentis, ſed omnis ſuperflua quo ad eum: ſed neceſſaria dicitur pro generatione alterius indiuidui, vt aliàs dictum fuit. Excedunt igitur modũ in voluptatibus corporis, vt ſunt intemperantes, & fugiunt dolores non modo excedentes, ſed quouſque ne impediantur quo minus poſsint exceſsiue potiri voluptatibus. Addit poſtea philoſophus ꝙ exceſſui voluptatis non dicitur dolor eſſe contrarius, niſi quoquo modo dicatur contrarius perſequenti exceſſum voluptatum, & ſic innuere videtur ſolutionem quæſtionis allatæ, Nam cũ dicitur, ſi voluptates corporis ſunt prauæ, cur dolores contrarii ſunt etiam praui? reſpõdetur quòd voluptates non neceſſariæ, & excedentes ſunt prauæ, quibus non eſt dolor cõtrarius proprie. Nam ſi aliquo modo ſit contrarius, erit perſequenti talem exceſſum voluptatum, cum eum prohibeat ſuo modo potiri voluptatibus: quare ipſis voluptatibus excedentibus, & ſuperfluis non ſunt proprie contrarii dolores, ex quo ſequitur abſurdum, quod ſi illæ voluptates excedentes ſunt prauæ, dolores qui non ſunt contrarii ſint praui: tu autem præſupponas eos eſſe contrarios, nos autem concedimus ꝙ voluptatibus neceſſariis, & non ſuperfluis dolores erunt contrarii. at voluptates illæ quæ neceſſario ſequuntur victũ, non excedentes modum, non dicuntur prauæ: quare dolores qui ſunt proprie contrarii illis, ſi dicantur mali non erit inconueniens, quia opponentur praui dolores, & non prauæ voluptates, & non opponentur prauæ voluptates excedentes & ſuperfluæ, & dolores ipſi, quia dolor illis nõ eſt proprie cõtrarius, vt dicit philoſophus.

100 [AT enim cum non ſolum verũ.] Hæc eſt ſecunda pars huius quarti capituli, in qua philoſophus ſoluta illa dubitatione, nunc vult aſsignare cauſam cur voluptates corporis magis expetibiles videantur, quàm aliæ, cum tamen non ſint expetendæ. dixit enim quòd exceſsio voluptatũ eſt praua: nunc autem dicit quòd cum hoc ſit verum oportet aſsignare rationem huius fallaciæ, qua homines putant contrarium illius quod eſt verum, id eſt, putant voluptates corporis magis expetẽdas eſſe cum non ſint.

101 [PRINVM igitur ex eo quod pellũt.] Affert rationem philoſophus illius fallaciæ hoc pacto, voluptates quę pellunt dolorem videntur magis expetendæ quàm aliæ quæ non pellunt: ſed voluptates corporis ſunt huiuſmodi, ergo illæ videntur magis expetendæ, cum re vera non ſint. Patet ratio, quia cum fameſcens vel ſitiens dolet ob famem, & ſitim, poſtea ex nutrimento, & voluptate ſequenti cibum, & potum pellũtur dolores: & ſic voluptates corporeæ pellunt dolores, & ideo videntur magis expetendæ quàm aliæ. quapropter ad exceſsiuos dolores pellendos homines quęrunt exceſsiuas voluptates tanquam medicinas talium dolorum: quæ medicinę quanto ſunt vehementiores, tanto videntur eſſe potentiores ad fugandum morbum. quare illi tales voluptates ſequuntur, quia videntur eſſe medicinæ, & expulſiuæ dolorum eo tempore, quo contrarium, id eſt, dolor adeſt, & eo tempore quæruntur ab illis vt expellant moleſtiam & dolorem talibus voluptatibus. [ET propter hæc igitur duo ſicuti diximus.] Dixit ſuperius quòd voluptates illæ corporeæ videntur eſſe magis expetendæ quàm aliæ, cum re vera non ſint: nunc aſsignat rationem cur non ſint, ſcilicet quia non ſunt ſtudioſæ nec bonæ, & affert duas cauſas. Nam corporis voluptates quędam ſunt prauæ, aut natura peruerſa veluti immanes aut conſuetudine vitiorum. Præterea ſunt vt medicinæ, quę non ſunt bonæ ſimpliciter ſed alicui, id eſt, ægrotanti. & quia ſunt medicinæ oſtendunt indigentiam, pellunt enim famem & ſitim: & per accidens dicuntur ſtudioſæ, cum præcedant habitum & naturam conſtitutam, & ſequuntur eam indigentem: & melius eſt habere vel eſſe quàm fieri, & in natura eſſe iam conſtituta, quã in fameſcente & deficiente: & melius eſt habere ſanitatem quàm fieri ſanũ. quare ſi corporis voluptates quæ ſunt natura vel conſuetudine prauorum dicuntur prauæ, & item illæ quæ ſunt ad replendam naturam indigentem, & pellendum dolorem, non dicuntur ſtudioſæ niſi per accidens: concluditur quòd voluptates corporis non ſunt ſtudioſæ nec re vera expetendę vt expetunt multi.

102 [PRAETEREA eas ipſas quia ſunt.] Affert aliam rationem philoſophus, qua oſtenditur cur voluptates corporis, & exceſsiones earum æſtimentur bonę, & expetẽdæ, cum re vera non ſint. Nam cum homines inquit continuis pene laboribus, & doloribus exagitentur, & expellere eos velint, nec vllam medicinam reperire videantur confugiunt ad voluptates, & quando honeſtas, & veras voluptates habere non poſſunt, vertunt ſe ad voluptates corporis, quæ ſunt in promptu, & facile poſſunt acquiri, cum deberent potius ſibi comparare veras voluptates quæ ſequuntur operationes virtutũ. Omnes enim quibus eueniunt cõtinui pene labores & dolores, indigent voluptate aliqua: ſed cuncti pene homines ſunt huiuſmodi, ergo indigent aliqua voluptate. Ratio patet ex naturalibus rationibus quę teſtantur, quòd nobiliſsimi etiã ſenſus noſtri cũ dolore operantur, ſed propter aſſuetudinem non ſentimus. Multi quoque dolores neceſ-

sario sequuntur naturam corporis nostri, vt aere frigido vel calido, potu vel cibo, somno vel vigilia, motu vel quiete: cum igitur doloribus laboribusq; vexati indigere videantur voluptate, quãdo illas studiosas, & honestas voluptates non habent, multi se ad corporeas vertũt quas facile assequi possunt, existimantes eas esse medicinas dolorum, & nescientes veras, & simpliciter voluptates, quæ coniunctæ cum operationibus virtutum omnem dolorem excludunt. Affert post hęc philosophus exempla iuuenum & melancholicorum ad confirmandum quòd homines fugientes dolores & labores, quibus plerunque exagitantur se conferunt ad voluptates. Nam constituti in iuuentute sunt similes ebriis propter exagitationem assiduam partium corporis, quæ augentur & perturbant corpus, & ideo quærunt voluptates, & non habẽtes simpliciter voluptates cõfugiunt ad corporeas: similiter melãcholici qui propter humorem illum qui mordet, & obrodit membra illorum, varie mouentur in corpore, confugiunt ad voluptates tales, & hinc est ꝙ eæ solæ putantur esse voluptates cum non sint vere, & simpliciter dictæ. Post hæc dicit quod non solum illa voluptas quæ directe est contraria tali dolori, vt sitienti bibere, sed etiam quæuis alia dummodo sit vehemens, putatur expulsiua doloris, & hinc est quòd homines intemperati, quia cum velint expellere dolores, quærunt voluptates, & non habentes veras, confugiunt ad voluptates tali dolori directe oppositas: quas si habere non possint confugiunt ad quascunque possunt, & vt cõtingit sequuntur, dummodo sit vehemens & maior voluptas quàm dolor. [VOLVPTATES autem hæ quæ sine dolore.] Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus declarare videtur illius dubitationis veritatem, qua quæritur quæ voluptas sit potior, an animi, an corporis, & primo affert hanc sententiam, & probat ꝙ voluptates mentis, sunt præstabiliores voluptatibus corporis, hoc modo, Voluptates eæ quæ non habent excessionem vituperandam, sunt præstabiliores his voluptatibus quæ talem habent: sed voluptates mentis non habent, voluptates vero corporis habent excessionem vituperandam, ergo voluptates mentis sunt præstabiliores voluptatibus corporis. Maior est nota. Minor declaratur à philosopho. Nam voluptates mentis, quæ sunt à dolore seiunctæ, nullam habent excessionem vituperandam, & non sunt vt medicinæ illæ corporeæ, & corporeæ voluptates, & quæ aliquo modo sunt mixtæ dolore, & excessionem suscipiunt vituperandam. Affert deinde aliam rationem philosophus ad idem probandũ, voluptates quæ proueniũt ab afficientibus voluptate natura, & simpliciter, sunt præstantiores voluptatibus prouenientibus ab his quæ afficiũt voluptate per accidens: sed voluptates mẽtis sunt à voluptariis natura, & simpliciter, corporeæ vero à voluptariis per accidens: ergo illæ quæ sunt mentis, lõge præstãtiores sunt corporeis voluptatibus. Patet ratio, quia voluptates corporis proueniunt ab iis quæ per accidens afficiunt voluptate, & eo in tempore quo contrarium adest. Voluptates vero mẽtis proueniunt ab iis quæ sunt iocũda natura vt sunt obiecta intellectus nostri, quæ considerans intellectus noster maxima afficitur voluptate. Ea vero quæ afficiũt voluptates per accidens sunt medicinæ, fit enim vt homo quasi æger, & indigens curetur ab agente aliquid quod est sanum in eo: in homine plura dicuntur sana, vt mẽs, sensus, nutritiua vis. Cum igitur corpus indiget aliquo & ei afferatur illud si vis interna nutritiua concurrit ad dirigẽdum tale quod affertur, tunc oritur voluptas quędam, quia aliquid quod est ibi sanum .i. vis nutritiua operatur aliquid. Oritur inquam voluptas mixta cum dolore, quia est ad repletionem deficientis naturæ, & ideo talia quæ afficiunt voluptate ipsum corpus per accidens videntur afficere, at ea sunt natura voluptaria, & iocunda quæ faciunt operationem talis naturæ. s. perfectæ & constitutæ in suo statu. Nam quando habitus est perfectus proficiscũtur ab eo faciles operatiões, & cũ voluptate, quæ proprie est & simpliciter voluptas. Concluditur ergo ꝙ voluptates mentis longe sunt præstãtiores voluptatibus ipsius corporis. [NVLLA autem res eadem.] Nũc philosophus affert duo quæ videntur competere humanis voluptatibus. Primum est ꝙ hominibus non semper idem est iocundum, sed nunc vnum nunc aliud: & hoc euenire videtur quia natura nostra nõ est simplex, sed inest aliquid in ipsa quod corrumpi potest. s. corpus. Nam ex parte vna sumus mortales. s. secũdum corpus, altera parte sumus immortales .i. secundum animam: quare cum hæc duo sint contrariæ naturæ ex quibus fit vnum compositum. s. homo, aliud delectat corpus, aliud animum, & prętereа nunc vertimus nos ad vnam voluptatem accommodatam animo, nunc ad aliam accommodatam corpori, & alia est præter naturam alterius, ꝙ si sumeretur aliquod vtrisque commune, tũc illud neque molestum neque iocundum esse videretur, verum si vertamus nos etiam ad alteram partem qua sumus corruptibiles. s. ad corpus, reperiemus ex eo etiam variis rebus delectari, quia corpus nostrum componitur ex contrariis .i. ex ipsis quatuor elementis quę inter se habent qualitates contrarias, vnde nunc frigidum & humidum cum est sitis, nunc calidum & siccum cũ est fames sibi est voluptati: ex quo varia nos delectant, quod si sit alicuius natura simplex, ei semper vna & eadẽ operatio iocundissima erit, ex hoc infert obortum. [IDCIRCO deus vna semper.] Oritur ex supradictis correlarium tale. Nam si id quod est simplex gaudet simplici voluptate, deus cũ sit simplex & simplicis naturæ, semper vna atq; simplici voluptate gaudere debet. Quod probari potest hac ratione, si diuersitas voluptatis fit ex diuersitate naturæ, certe simplex natura gaudebit vna, & simplici voluptate, at primum est, ergo & secundum. Partes rationis declaratæ sunt per supra dicta, itaque patet cõclusio: verum quia aliquis posset dicere, Voluptas est in mo-

tu, deus eſt immobilis,ergo deus non gaudet voluptate.Nã motus dicit imperfectionem,deus eſt perfectiſsimus.Ad hoc reſpondet philoſophus,quod non omnis voluptas eſt motus,quia nõ omnis operatio quæ eſt ſubiectum voluptatis, eſt motio. Nam operationis omnes partes ſunt ſimul,motionis autem non.Nam operatio proficiſcens à natura, & habitu perfecto, magis conſiſtit in quiete quàm in motione vt ſpeculatio : & ſic voluptas cum ea coniuncta: operationes vero quæ tendunt ad repletionem naturæ motiones dici poſſunt, cum ſint imperfectæ. Voluptas igitur conſiſtit magis in quiete & immobilitate.quare deus gaudebit voluptate,nec tamen mutabitur nec forſitan dicere poſſumus proprie quòd quieſcat,ne tribuatur aptitudo mouendi, ſed quod eſt immobilis, & operatio etiam eſt immobilitatis, ſed hæc ad theologiam pertinent,
106 ad cuius veritatem nos referimus.[MVTATIO vero.] Affert ſecundum philoſophus,quod videtur competere humanis voluptatibus,& id eſt varietas, & mutatio quæ nobis videtur eſſe dulcis,vt ille poeta inquit,ex imperfectione noſtræ naturæ.quare vt in homine vitioſo euenit propter habitũ peruerſum, vt varia quærat: ſic nobis euenire videtur ex imperfectione naturæ,quę componitur ex contrariis vt variis delectemur. Poſt hæc philoſophus vtitur peroratione eorum quæ dicta ſunt ſeptimo libro finem imponens.

ARISTOTELIS STAGIRITAE
ETHICORVM AD NICOMACHVM
Liber octauus.

De amicitia. *Cap.* I.

1 POſt hæc conſequens eſt de amicitia pertractare. Eſt enim
quædam virtus: aut eſt cum virtute.Res eſt præterea ſumme neceſſaria in vita. Nemo.n. habens cætera omnia bo-
2 na ſine amicis expeteret viuere. Nam & locupletes & in principatu,poteſtatéque conſtituti: plurimum amicis indigere videntur.Quid enim prodeſt talis proſperitas beneficio ſublato? quod quidem maxime fit in amicos,ac maxime commẽdatur.Aut quo nam pacto ſine amicis cuſtodiri,conſeruaríque poteſt?quo nanque magis abundat:eo magis periculis ſubiacet. In paupertate quoque cæteríſque calamitatibus vnicum eſſe confugium amici putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compeſcenda peccata. Et ſenibus ad obſequium,atque ad eos actus perficiendos quos ob imbecillitatem ipſi peragere nequeunt.Et iis itẽ qui ſunt * in ſtatu, ad actiones honeſtas. etenim ſi duo ἐν ἀκμῇ.
3 ſimul eant:intelligere magis,atque agere poſſunt. Ineſſe etiam amicitia videtur natura ei,quod genuit,ad id quod eſt ortum ab eo. Non in hominibus ſolum, ſed in plurimis etiam animalibus, & iis inter ſeſe quæ ſunt eiuſdem gentis: & hominibus maxime. Quapropter amatores hominum laudamus. Cernere etiam quiſpiam poteſt, & in ipſis erroribus:
4 familiarem omnem hominem homini, atque amicum eſſe. Ciuitates etiam amicitia continere videtur. Et legũlatores circa hanc magis quã circa iuſtitiam ſtudent. Concordia nanque ſimile quid amicitiæ eſſe videtur.Hanc autem maxime affectant : ſeditionem autem vt inimicam
5 maxime expellunt.Et ſi ſint quidem amici:iuſtitia non eſt opus.Sin vere ſint iuſti,indigent amicitia.Et id quod maxime iuſtum eſt, ad amici-
6 tiam attinere videtur.Non ſolum autem neceſſarium eſt: ſed & hone-

ſtum. Laudamus enim eos, qui amant amicos: copiáque amicorum, ho-
neſtum eſſe putatur. Et quidam eoſdem viros bonos eſſe, atque amicos
putant. Eſt autem controuerſia de ipſa non mediocris. Quidam enim 7
ſimilitudinem quandam ipſam eſſe poſuerunt, & ſimiles eſſe amicos.
Vnde & ſimilem ad ſimilem inquiunt, & monedulam ad monedulam, 8
& ſimilia. Quidam contra, ſingulos inter ſeſe omnes tales inquiunt eſſe:
& de iis ipſis altius, naturaliúſve perquirunt. Euripedes quidem inqui-
ens. Cum eſt ſicca tellus: ipſa certe tum imbrem amat. Cum turget æ-
ther: imbre cum cælum tumet, affectat vt telluris in ſinus cadat. Hera-
clitus autem contrarium dicens eſſe conducens, & ex differentibus pul-
cherrimum concentum oriri, & per contrarietatem omnia fieri. Sed his
contraria complures alii ſentiunt & Empedocles, qui quidem ſimile ap 9
petere ſimile dicebat. Naturales igitur dubitationes omittamus: non e-
nim ad hanc ſunt accommodatæ conſiderationem. Quæ vero ſunt hu-
manæ, ad mores affectuſque pertinent: eas cōſideremus. Vt ſit ne inter
omnes homines amicitia: an impoſsibile eſt prauos eſſe amicos. Et vtrū
vna ſpecies amicitiæ ſit, an plures. Qui nanque vnam eſſe putant, quia 10
magis eſt, atque minus: non ſufficienti argumento ducuntur. Nā & quę
ſunt diuerſa ſpecie magis ſunt atque minus. Sed de his antea diximus.

Commen.

POST hæc conſequens eſt de amicitia pertractare. Hic eſt octauus liber ethicorum in quo 1
philoſophus doctrinam de amicitia tradere intendit, & etiam in nono vt patebit. Nam in
ſuperioribus libris propoſuit primo finem conſequendū, id eſt ipſam felicitatem ſiue acti-
uam ſiue ſpeculatiuam: deinde cum deſcripſiſſet eam per virtutem ſucceſsiue doctrinam
exactiſsimam de virtutibus tradidit, tam moralibus quàm intellectiuis: & cum præter hæc eſ-
ſent aliqua circa mores quæ non ſunt proprie virtutes vel vitia, & tamen ſunt fugienda vel pro-
ſequenda, vt continentia & incontinentia & huiuſmodi, quæ ad conſiderationem moralis phi-
loſophi pertinebant, ea omnia in præcedenti libro declarauit. Relinquebatur conſideratio de
amicitia valde neceſſaria: quæ ſi ſumatur proprie dicta, continet honeſtatem, iocunditatem, &
vtilitatem, & eſt ſolum inter bonos: quare cum præſupponere videatur omnes virtutes, merito
earum doctrina præceſsit, & nunc conſentaneum eſt iſta ſequatur: pertinet etiam iſta magno-
pere ad felicitatem præſertim actiuam. quare antequam de ea concluderet vt facit in decimo,
congruum erat, vt de amicitia doctrinam traderet. Hæc autem amicitia proprie dicta vt eſt ha-
bitus in anima, videtur ſecundum opinionem quorundam collocari in voluntate, tanta eſt præ-
ſtantia eius: vt vero refertur ad alios, videtur eſſe bonum maximum externū. Itaque nunc virtus
eſſe videtur, nunc coniuncta cū virtute. Diuiditur hic liber in tres tractatus. In primo conſiderat
amicitiam quæ eſt inter æquales. In ſecundo amicitiam quæ eſt inter inæquales. In tertio affert
querelas quæ oriri ſolent inter amicos. Primus tractatus diuiditur in ſex capitula quæ ſuis in lo-
cis declarabuntur, & afferentur ea quæ neceſſaria videbuntur. Primum capitulum diuiditur in
duas partes. In prima oſtendit quòd cōſideratio de amicitia ad moralem philoſophum pertinet.
In ſecunda affert quaſdam dubitationes & ſententias priſcorum de amicitia. Præmittendo igi-
tur intentionem ſuam philoſophus ſex rationibus probat, ꝙ conſideratio amicitię ad moralē phi
loſophum pertinet. Prima ratio. Ad moralē philoſophū pertinet conſiderare de omnibus iis quæ
ſunt virtutes aut coniuncta cū ipſis virtutibus: ſed amicitia aut eſt virtus aut cōiuncta cū virtute,
ergo cōſiderare de amicitia ad moralē philoſophū pertinet. Maior nota, minor quoque e auctori-
tate philoſophi declaratur qui dicit ꝙ amicitia aut eſt virtus, aut cōiuncta cū virtute: ſed quid nā
ſit poſtea patebit. [RES eſt præterea.] Secunda ratio. Illud quod eſt ſumme neceſſariū in vita per 2
tinet ad conſiderationē philoſophi moralis: ſed amicitia eſt valde neceſſaria in vita, ergo amicitia
ꝑtinet ad cōſiderationē philoſophi moralis. Maior eſt nota. Minor declaratur à philoſopho, qui
enumerat quēlibet ſtatum hominū & quālibet ætatem: & oſtendit quod in omni tempore, & in
omni conditione opus eſt amicis: primo homines in ꝓſperitate cōſtituti indigēt amicis, vt ha-
beant quibus recte beneficia cōferant: quid enim diuitiæ, quid externa bona ſibi prodeſſent, niſi

aliis communicarent,præsertim amicis:quos habere debent quasi delitias suas vt liberalitate beneficentiaque vtantur vt decet,& erga quos decet.Habere etiam amicos debent vt sint quasi fidelissimi custodes rerum suarum,ij præterea,qui sunt in aduersis constituti maxime videtur indigere amicis,vt eos habeant quasi refugium,& præsidium vitæ suæ,hoc idem declarat philosophus ex parte ætatum.Iuuenibus enim & senibus est opus amicis,vt ostēdit aperte in textu.Viri quoque & iam cōstituti in ætate amicis indigent vt Homerus indicare videtur: cum inquit de Diomede,qui proficisci volebat exploratum hostium castra,si duo simul eant intelligere magis atque agere possunt,& sic patet ex parte ætatis,& conditionibus vitæ ꝙ amicitia valde est necessaria:ex quo ad moralis consideratione͂ pertinet.Notandũ quia dixit amicitiam esse valde necessariam in vita ꝙ necessarium sumi potest,aut large aut stricte:necessarium stricte est sine quo homo nō potest viuere vt respirare:large est id sine quo homo sanæ mentis,& perfectus non potest feliciter viuere.Itaq; alterum necessarium esse videtur ad viuendũ,alterũ ad bene viuendũ.[IN-
ESSE etiā amicitia videtur.]Tertia est ratio ad idem probandũ in qua loquitur de amicitia lar-
3 go modo sumpta,id quod homini naturaliter cōpetit & confert vehementer ad vitam humanā, pertinet ad consideratione͂ philosophi moralis:sed amicitia est huiusmodi, ergo pertinet vehementer ad considerationem philosophi moralis. Maior est nota. Minor probatur. Nam est quædā amicitia naturalis veluti inter patrem & filium,quæ licet non sit amicitia proprie dicta, quia est inter inæquales,& nō requirit reciprocum amorem,& non præsupponit mores, tamen amicitia quædam est naturalis cōpetens nō homini solum,sed etiā reliquis animalibus,quæ quoquo modo diligunt prolem suam. verum hoc præcipue hominibus competit,ex quo eos laudare solemus qui erga alios beneuoli sunt,& ad hoc cōfirmandum dicit philosophus,quod experiētia percipi potest,quanta naturaliter beneuolentia homini ad homine͂ insit,cum errātibus ostēditur iter,præbetur hospitium & alia eiusdē generis,quæ nunquàm fierent nisi naturalis amor inesset. Notandum ꝙ amicitia habet magnam latitudinem,& multifariam dicitur. Nam quædā proprie dicta,quædam per similitudinem,quædam vtilis,quædam iocunda,quædam honesta,quædā na-
4 turalis vt inferius patebit.[CIVITATES etiam amicitia.] Quarta est ratio. Id quod continet ciuitates pertinet magnopere ad considerationem philosophi moralis: sed amicitia continet ciuitates,ergo amicitia pertinet magnopere ad cōsiderationem philosophi moralis.Maior est nota.Minor declaratur,quia id maxime videtur conseruare ciuitates in quo magnam curam adhibent legumlatores,& id est,vt ciues sint beneuoli & concordes inter se. Concordia enim videtur esse aliquid ipsius amicitiæ,discordia econtra, quare eam expellunt quo ad fieri potest tanquam labem,& perniciem ciuitatum.Nam concordia,vt Salustius inquit,paruæ res crescunt:discordia maximæ dilabuntur,& veritas Saluatoris quæ mentiri non potest, omne inquit regnum in se diuisum desolabitur,& domus supra domum cadet,&c.[ET si sint quidem amici.]Quinta ra
5 tio.Id quod magis ciuitatem conseruare videtur quàm iustitia,ad moralem philosophum pertinet:sed amicitia est huiusmodi,.ergo amicitia ad moralem philosophum pertinet. Maior nota. Minor declaratur à philosopho.Nam si amicitia adest non est opus iustitia. Nam amicitia est æqualitas quædam inter amicos,quod & si adest iustitia,tame͂ opus est amicitia,quia licet tribuatur cuiq; suum in ciuitate,tamen si ciues non habent amicitiam inter se,nec in prosperitate nec in aduersitate habebunt refugium vllũ,nec alia aderunt supra enumerata,quæ ad bene degēdam vitam requirũtur.Et ad hoc confirmandum addit philosophus,quòd id iustũ, quod maxime est tale ad amicitiam spectat,quasi dicat,cum multa dicātur iusta.s.paternũ,herile, vxorium, ciuile, id quod est maxime & proprie iustũ.i.ciuile videtur pertinere ad amicitiā,quia consistit in quadā æqualitate:& amicitia proprie dicta est inter æquales.quare magna ob hāc causam similitudo esse videtur,vel etiam quia sicut iustũ ad alios videtur oriri ex iustitia quadam interna quæ iustitia est potentiæ ad potentiam secundum Platonem,vt in fine quinti libri diximus,veluti cum obedientem reddimus appetitum,& tribuimus imperium rationi quod suũ est,sic ex amicitia interna sui ad seipsum videtur oriri amicitia ad alios cum vertitur vir bonus ad amādos eos qui si-
6 bi similes sint,vt patebit infra.[NON solum aute͂ amicitia.]Sexta ratio.Hoc modo.Consideratio rei non modo necessariæ,sed etiam honestæ in vita ad moralem philosophũ pertinere videtur,sed amicitia est res non solum necessaria eo pacto vt supra ostendimus, sed etiam honesta in vita: ergo ea,& eius cōsideratio ad moralem philosophum pertinet.Maior est clara,Minor declaratur quia laudamus eos,qui amant amicos suos,& comparant sibi copiam amicorũ veluti optimam,& pulcherrimam supellectilem.Præterea sunt etiam qui tantum tribuunt amicitiæ vt eosdem viros bonos atque amicos esse existimēt.Ex quibus omnibus patet quantũ sit necessaria cognitio amicitiæ,& eius cōsideratio ad moralem philosophum merito pertineat.Notandũ ꝙ philosophus dixit superius amicitiam esse virtutem quandam aut coniunctam cũ virtute,& ob hoc non videtur absolute appellare virtutem.Nam nunc videtur esse virtus,nunc nō videtur.Primo videtur,quia omnis virtus,aut circa actus versatur,aut circa affectus: at amicitia est huiusmodi, &c.Præterea quoquo modo ei videtur competere definitio virtutis:nam amicitia propria dicta est habitus,est etiam electiuus,in mediocritate quoque consistit cũ habeat excessum atque defectum,& reperiatur plus,& minus amare quàm oportet,& etiam mediocriter quo ad nos,& item

determinata ratione, quia prudens erit, & studiosus habēs huiusmodi amicitiam proprie dictam. quare videbitur amicitia esse virtus, & nōnullis placuit eam redigi ad iustitiam, quidā vero eam coniunctam esse putauerunt cum qualibet virtute, & pullulare ex ipsis virtutibus veluti affectus quidam, quorum sententia non est contemnēda. Nam prius videtur esse amor sui ad seipsum, deinde ad alios: sed tum videtur amare seipsum maxime atq; simpliciter, cum est simpliciter bonus & studiosus, vnde oritur sententia illa ꝙ vir præstans virtute dolet cum obiit mortem, & si eam subeat propter honestatem & commune bonum, dolet tamen, quia percipiendo virtutes suas vehementer seipsum diligit, & cognoscit se maxime dignum vita. Talis igitur amor sui ad seipsum videtur oriri ex summa fecūditate perfectionis suæ. Amat enim seipsum eo quo studiosus est ac etiam alios studiosos amat, simile enim fertur ad simile, vnde ortum habere videtur amicitia proprie dicta, incitatur nanq; studiosus ad amandos eos in quibus virtutes esse cognoscit, & primū fit beneuolētia, postea conuersatione consuetudineq; frequēti fit habitus, & reciproca beneuolētia. ex quo ortū est de sale prouerbium. quare ex iis infertur ꝙ amicitia videtur quoquo modo pullulare ex virtutibus veluti quidā effectus qui sit coniunctus cū illis. Huic sententiæ illud Ciceronis consonare videtur, qui in virtute inquit summū bonum ponūt, præclare illi quidem, sed hæc ipsa virtus amicitiā, & gignit & cōtinet, nec sine virtute amicitia vllo pacto esse potest. Cōcluditur ergo ꝙ nunc virtus nunc coniuncta cum virtute esse videtur. Sed si sumatur vt est habitus videbitur esse virtus, & bonum internū: si vt ad alium refertur, & est reciproca beneuolentia, videbitur esse externū bonum, & nō virtus, coniuncta tamē cum virtute quoquo modo. Sed vtrū sit bonum internū an externum, & nunc internū nunc externū inferius inuestigabitur diligentius vt late nobis patere possit natura ipsius amicitiæ. [CONTROVERSIA tamē de ipsa.] 7
Hæc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus posteaquàm ostēdit ꝙ ad moralem philosophum pertinet consideratio amicitiæ, nūc more suo incipit afferre opiniones priscorum de ipsa amicitia, & refellere ea quæ sibi vidētur, & ea quæ sunt recte dicta, trahere postea ad sententiā suam. Priscorū igitur quidam dixerunt amicitiā esse similitudinē quandam, ponentes eam sub similitudine tanquàm sub quodam genere, videbāt enim hunc habitū fieri inter similes, & sentētiam suam confirmābāt prouerbio quo dicitur simile ad simile ferri, & monedulam ad monedulā pergere, & talis opinio non videbatur nimiū aberrare à dictis philosophi. quia amicitia quoquo modo in similitudine videtur cōsistere, non tanquàm in genere nec etiā simpliciter, quia sequeretur ꝙ amicitia posset fieri inter colores, sed est quidam respectus similitudo, qui respectus fundatur in amicitia: quidā vero alii dixere cōtrario modo, scilicet ꝙ amicitia consistit in cōtrarietate, & dissimilitudine, cū viderent quosdam similes inter se, & in arte sua nō habere amicitiā, sed æmulationem potius, quasi quidā alii dicunt contra quàm dixerint illi superiores. dicūt enim isti omnes tales qui sunt similes esse ad se inuicem figulos. i. aduersantes vt de figulis dicit Hesiodus καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει, καὶ τέκτονι τέκτων, id est, & figulus figulum odio habet, & faber fabrum, &c. [ET de his ipsis altius naturaliúsve.] Affert philosophus causas altius repetens à rebus 8
naturalibus, quibus illi ostendebant amicitiam constare, alii in contrarietate, alii in similitudine, qui dicebant amicitiam consistere in contrarietate, afferebant exemplum rerum naturaliū, quòd sicut se habet in rebus naturalibus sic & in amicitia: sed in illis multa conueniunt ad vnum, & cōferunt sibi inuicem, ergo & sic erit in amicitia. Maior videtur valere per similitudinem sufficiētem, quia in multis imitamur naturam, veluti in iis quæ fiunt per artem. Minor declaratur auctoritate Heracliti & Euripidis, qui dixit terram arefactam expetere imbrem, & aerem prægnantē imbre, affectare vt effundatur in terram. & Heraclitus quoque inquit contrariū conferre suo cōtrario, & ex dissimilibus oriri pulcherrimū contentum vniuersi, vt dicit in textu. Postea affert rationē eorum qui dicebant ipsam esse similitudinem, sicut fit in rebus naturalibus, sic fit in amicitia: sed in illis fit vt ipsę consistant in similitudine, sic erit in amicitia. Patet ratio auctoritate Empedoclis, qui dicere solebat ꝙ simile appetit simile, & res habētes similitudinē habent inter se concordiam quæ est quasi quædā amicitia. Notandū ꝙ philosophus affert istas sententias priscorum de amicitia inter se contrarias, non tamē affert vllam solutionē, quia hæc in processu suo etiam patebunt. Dicere tamen possumus pro maiore declaratione ꝙ simile appetit simile per se: fugit vero simile, per accidens. Nam si faber odit fabrum, vel figulus figulū, id non est per se, nec ea ratione qua figulus est aut faber, sed quia impedit alter alterius lucrum: ꝙ si remoueatur impedimentum lucri vel honoris & huiusmodi, amabit alter alterum propter similitudinem & conuenientiam quæ est inter eos. Similiter dicendum est de contrariis. Nam contrarium fugit contrarium suum per se, quia alterum alterum corrumpit, sed quando dicimus cōtrarium pergere ad contrarium non per se, sed per accidens videtur appetere, vt in medicina. Nam qui sentit offensionem per calorem appetit frigidum non per se, sed vt per calidum expellat id quod sibi affert nocumentum. Bene ergo dicimus ꝙ simile appetit simile per se, fugit autem per accidens: econuerso autem dicitur in cōtrarietate: amicitia ergo consistit in similitudine & æqualitate, vnde si alter alterum amicorum excedit, oportet vt talis inæqualitas redigatur ad quādam æqualitatē si debeat constare amicitia. [AT enim naturalis quidem.] Nunc philosophus posthabitis opinionibus eorum qui de amicitia loquebātur secundū res naturales, perquirit eas quæ accōmodatę erāt 9

philosopho morali, & secũdum quod pertinet ad moralem philosophum loqui de iis. Cum enim loquamur de moribus, posthabendæ sunt sententiæ rerũ naturalium ne confundantur scientiæ,
10 & misceantur naturalia moralibus. & affert duo consideranda. s. vtrum inter omnes homines amicitia fiat, an non fiat inter prauos, & vtrum vna, an plures sint species amicitiæ. [QVI nanque putant.] Soluit philosophus dubitationem quæ bifariam introduci potest & bifariam solui. Primo modo introduci potest hoc pacto, vtrum vna sit species amicitiæ, an sint plures species, illi qui putant ex eo esse vnam speciem quia amicitia videtur esse & differre secundum magis & minus arguebant hoc pacto, in quibus est magis & minus non est vnum genus, quod habet plures species. at amicitia dicitur secundum magis, & minus, ergo amicitia nõ est vnum genus quod diuidatur in plures species, sed est vna tantum species, quæ dicitur secundum magis & minus. Maior est nota. Nam species distinctæ ex opposito sub aliquo genere sunt æque, sub ipso vt homo, & equus, & non dicitur homo magis animal licet nobilius dicatur animal, quia in eo ꝙ animal sunt videntur habere communẽ rationẽ. & magis & minus nõ facit differre specie, veluti albedo quę est magis albedo, & in maiore gradu quàm alia, non differt tamen specie ab alia albedine. Minor quoque patet ꝙ amicitia dicitur magis & minus amicitia, vt in maiore gradu inter hos quàm inter illos, quare vna erit species amicitiæ, hæc quæstio taliter introducta soluitur, negando maiorem illam quæ dicebat ꝙ ea quæ habent magis & minus non sunt diuersa specie. Nam aliqua sunt differentia inter se specie, & suscipiunt magis & minus, dicit philosophus, & non ponit exempla, sed dicit se antea dixisse, scilicet aut in hoc libro aut in aliis ante istum editis, tamẽ nos possumus afferre nõnulla talia, vt actus & potẽtia, substantia & accidens quæ sunt distincta inter se magis quàm specie, & tamẽ respectu entis habent magis & minus. Nam substantia magis dicitur ens quàm accidens secundũ communem opinionem. Cæterum vtrum ens prædicetur vniuoce de decem prædicamentis secũdum nonnullos philosophos, an æquiuoce, an per analogiam non est præsentis operis. sufficit ad hoc nostrũ propositum, quod aliqua sunt diuersa specie, quæ tamen suscipiunt magis & minus, hoc etiam exemplum afferri potest de materia & forma. Nam forma dicitur magis natura quàm materia, vt ostendit philosophus in secundo physicorum. Sic ergo primo modo exponitur textus. Quærendum est vtrum vna sit species amicitiæ an plures, & statim respondet dicendo, qui nanque putant esse vnam tantum speciem amicitiæ propterea mouentur, quia suscipit magis & minus, & statim respondet quòd ij non ducuntur sufficienti signo, quia multa sunt quæ suscipiũnt magis & minus, & tamen sunt diuersa specie inter se, hæc prima expositio est communis, alia afferri potest non minus accõmodata menti philosophi talis. s. vt non quęrat philosophus vtrũ amicitia sit vna species an habeat plures species. Sed quęrat vtrum sit vna species. i. vna communis ratio amicitiæ quæ æque competat omni amicitiæ, an sint plures species & rationes amicitiarum quæ conueniant in communi nomine amicitiæ, rationes tamen illarum sint diuersæ acsi æquiuoce prædicaretur amicitia de illis. Illi igitur qui putabant esse vnam speciem, & vnam rationem amicitiæ vniuocæ competentem amicitiis cunctis, mouebantur ex eo, quia in illis quæ suscipiunt magis & minus est vna ratio communis competens omnibus. at in amicitia est magis, & minus, ergo in amicitia est communis ratio competens omnibus æque amicitiis, & non erunt plures amicitiæ rationes sicut in coloribus albis, contra hanc sententiam sic introductam, & probatam, philosophus irruit negando maiorem. s. ꝙ non videntur illi duci sufficienti signo, cum dicunt esse communem vnam rationem æque competẽtem iis quæ suscipiunt magis & minus. Nam substantia & accidens non habent vnam rationem communem æque competentem ambobus, quanuis ens magis, & prius dicatur de vno quàm de alio, id est de substantia quàm de accidente secundum communem opinionem. quare non valet illa vestra ratio & maior. Notandum pro secunda expositione allata ꝙ amicitia sumi potest vt vnus communis conceptus & diuidi in vtilem, iucundam & honestam, & vna dicetur magis amicitia quàm alia. s. honesta magis dicetur amicitia quàm vtilis vel voluntaria. quare dicetur secundum magis & minus definitio illa quæ est beneuolentia mutua non latens, vt patebit inferius, competet magis amicitiæ honestæ quam alicui alteri: ex quo prædicabitur amicitia, per analogiam vt magis competat honesta amicitia, & prius quàm aliis, & de aliis inquam prædicetur per similitudinem quandam rationis, vt conueniant in nomine, & similitudine rationis vt per analogiam prædicetur, vt diximus.

De amabili. *Cap. II.*

11 PAtebunt autem hæc fortasse: si ipsum amabile fuerit notum.
12 Non enim omne quoduis amari videtur, sed ipsum amabile. Hoc autem: aut bonum, aut iucundum, aut vtile esse videtur. Atq; id vtile videbitur esse per quod efficitur aliquod bonum aut voluptas. Quare fit: vt amabilia sint ipsum bonum & iucundum, vt fines. Vtrum igitur ipsum bonum ament homines: an id quod ipsis est

bonum?Diſcrepant enim nonnunquam hæc.Similiter & circa ipſum iu
cundum. Videtur autem id quiſque amare,quod bonum eſt ſibi. Et eſſe 13
ſimpliciter quidem amabile, ipſum bonum: vnicuique autem, id quod
eſt vnicuique bonum. Amat autem quiſque nō id quod ſibi bonum, ſed
quod apparet. Neque quicquam id refert. Erit enim ipſum amabile ap-
parens.Cum itaque tria ſint ea propter quæ homines amant:in amatio- 14
ἀντιφίλησις. ne quidem inanimatarū rerum,non dicitur amicitia. Quippe cum non
ſit*reciprocus amor: neque voluntas boni illarum. Eſt enim ridiculum
forſitan:vino bonum quempiam velle.Quod ſi vult: ſaluū illud vult eſ-
ſe,vt habeat ipſe.at oportere aiunt amico bona illius gratia velle. Eos au
εὔνους. tem qui hoc modo volunt bona, * beneuolos dicunt: ſi non idem,& ab
illo fiat.Mutuam nanque beneuolentiam,amicitiam eſſe dicunt:an ad- 15
iungendum eſt,non latentem? Sunt enim complures iis beneuoli,quos
non viderunt: putant autem ſtudioſos eſſe,vel frugi. Atque fieri poteſt:
vt illorum etiam quiſpiam eodem ad hos modos afficiatur.Igitur hi mu
tuo quidem beneuoli eſſe vidētur. Amicos autem ipſos quodam modo
quiſpiam dixerit latentes.Vt erga ſeſe mutuo ſunt affecti. Oportet ergo
amicos mutuam habere beneuolētiam,& velle ſibi mutuo bona non la-
tentes,ob vnum quid eorum quæ dicta ſunt.

Commen.

PATEBVNT autem hæc fortaſſe ſi ipſum.]Hoc eſt ſecūdum capitulum huius tractatus,in 11
quo poſteaquam oſtendit pertinere ad moralem philoſophum conſiderare de amicitia, &
poſtquam attulit controuerſias priſcorū naturaliter loquentium,& eas poſthabuit,& attu-
lit quæſtiones conſiderandas de ipſa ſecundum morales, nunc inueſtigare intendit defini-
tionem amicitiæ,& videntur hæc continuari cum dictis in præcedenti capitulo,quià dixit quæ-
rendū eſſe vtrum plures an vna ſit ſpecies amicitiæ,& ideo ſtatim dicit hoc fore manifeſtū ſi cō
ſiderabimus obiectum amicitię.i.ipſum amabile.Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes,
in prima inueſtigat genus ponendum in definitione amicitiæ quod eſt beneuolentia:in ſecunda
differentias ponendas in eadem definitione quæ ſunt duæ.ſ.mutua & non latens.Dicit igitur pri
mo philoſophus ꝙ patebunt hæc, ſcilicet vtrum ſit vna ſpecies amicitiæ an plures:ſi innoteſcat
nobis ipſum amabile vel amandum quod eſt obiectum amicitiæ,& hoc probatur tali ratione.Il-
lud circa ꝙ verſatur amicitia,& operatio eiuſdem eſt obiectum ipſius.at amabile eſt huiuſmodi:
ergo amabile eſt obiectum circa quod verſatur amicitia,& operatio eius, ſiue amor ſiue amatio
dicatur.Maior declarari exemplis poteſt.Nam ſicut ens eſt obiectū proprium intellectus, ſimi-
liter color ſeu viſibile ipſius viſus,ſic obiectum amicitię erit id,circa ꝙ amicitia & eius operatio
verſatur.Maior eſt clara ꝙ amabile vel amandum eſt obiectum adæquatum,& proprium ipſius
amicitiæ,vt patet.[HOC autem aut bonum.]Inuento & probato ꝙ amabile eſt obiectum adæ- 12
quatum ipſius amicitiæ,incipit nunc diuidere ipſum in ſuas ſpecies dicendo quòd amabile aut
eſt bonum, aut vtile, aut iucundum, & hæc ſunt tria, quæ amare ſolemus. Præter hæc autem
nullum videtur eſſe amabile, vlterius intelligendum ꝙ iſtorum duorum vtrunque.ſ.bonum &
iucundum eſt vt finis:vtile autē videtur eſſe ad finē,& non finis ſicut diuitiæ,& medicinæ quæ
ſunt ad vlterius.i.ad finem ordinata. Dubitatur,quia nō videtur verum ꝙ amabile diuidatur eo
modo,quo diuiſit philoſophus,quia bonū videtur cōprehendere vtile,& iucundū,& eſſe tanquā
genus quoddā cū vtile dicatur bonū & etiam iucundū.dicendū ꝙ philoſophus accipit hic bonū
quod eſt aut finis aut ad finē,& accipit bonum cōfuſe, & prout ex oppoſito diſtinguitur contra
iucundum vel vtile,vt patet.[VTRVM igitur bonum.] Affert dubitationem quandam philoſo 13
phus & eam ſoluit,quæ talis eſt.Diſtributū eſt amabile in tres ſpecies,in bonū,vtile & iucūdum.
Iſta interdū diſcrepare videntur,quia aliud eſt bonū ſimpliciter,& aliud ſecundum quid & quod
alicui dicitur bonū,& alio modo ſumitur bonum abſolute,& alio modo bonū apparēs, ſic etiam
vtile & iucundum: vtrum igitur dicis eſſe amabile bonū ſimpliciter,an id quod dicitur eſſe ali-
cui bonū?Reſpondet philoſophus ꝙ quiſque videatur amare id quod eſt ſibi bonum. Poſtea di-
cit ꝙ ſimpliciter.i.abſolute & ſine vlla exceptione amādum,& amabile eſt id quod eſt ſimplici-

ter, & absolute bonum. Cuique autem id quod cuique est bonum, demum concludit ꝙ quisque amat id quod sibi apparet bonum siue sit apparens, & etiam vere existens, siue sit tantũ apparens, & non vere existens. quare amatur id quod apparet esse bonũ. Nam siue simpliciter sit siue non sit, dummodo appareat, amatur atque expetitur sub ratione boni, est tamen aut bonum simpliciter, aut bonum apparens, vnde philosophus in tertio de anima. Quocirca semper quidem ipsum appetibile mouet, idque est aut bonum, aut apparens bonum. Ex dictis philosophi emergere videtur quasi amicitiæ genus. i. amor siue beneuolẽtia, quæ deducitur ex re amãda, & est ab amante ad id ꝙ amatur. & quanuis non explicauit genus amicitiæ, nos tamen possumus afferre, & elicere ex dictis eius dicendo ꝙ amicitia est beneuolentia. verum sicut amabile, aut est simpliciter aut apparẽs: ita beneuolentia, simpliciter erit circa simpliciter amandum: beneuolentia apparens circa amandum siue amabile apparens, & similiter amicitia. [C V M itaque tria sint ea.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua inuestigato iam genere inquirit differentias ponendas in definitione amicitiæ. dictum est enim quòd amicitia est beneuolentia, & beneuolentia est genus: nunc ostendit quòd est mutua, quæ differentia est prima, & ostendit hoc pacto, Omnis reciprocus amor est mutua beneuolentia, amicitia est reciprocus amor, ergo amicitia est mutua beneuolentia. Patet ratio per hoc quòd amicitia non dicitur circa inanimata, quia ibi nõ est reciprocus amor nec voluntas boni illorum gratia. Nam in hoc maxime consistit amicitia. s. in velle bonum alicui gratia ipsius cui bonum volumus, & dicit philosophus quòd est amor quidam erga inanimata: non tamen illorum gratia, ergo non est ibi voluntas boni ipsorum nec beneuolentia
15 mutua nec amicitia. [A N adiungendum est.] Hucusque declaratũ est ꝙ amicitia est beneuolentia mutua, sed hoc non sufficit cùm mutua beneuolentia possit esse etiam inter eos qui sese nunquam viderunt, & se inuicem amant, & alter nescit de altero: quare philosophus addit aliam particulam, & differentiam, scilicet non latentẽ, vt habeamus perfectã definitionem amicitiæ, scilicet ꝙ amicitia est beneuolentia mutua, non latens, cui definitioni assignatæ in genere cum additur propter vnũ aliquid prædictorũ. s. aut propter bonum, aut iucundũ, aut vtile videntur constitui species amicitiæ differentes inter se vt patebit in sequenti capitulo. Dubitatur circa definitionem allatam amicitiæ, & primo circa genus, quia beneuolentia non potest esse genus amicitiæ. Id quod est principium amicitiæ non potest esse amicitia: at beneuolentia est principiũ amicitiæ, ergo beneuolentia non potest esse amicitia, nec econtra. Maior est nota, quia principium non est id cuius est principium, vt punctus est principium lineæ, tamen non est linea: vnitas est principium numeri, tamen non est numerus. Minor patet auctoritate philosophi, qui in sequentibus dicit beneuolentiam esse principium amicitiæ, ergo conclusio vera. Dubitatur circa differentiam primã, quia non videtur ꝙ sit mutua, & hoc exemplo ostendi potest. Nam accipio amicitiam Socratis & Platonis & patet ꝙ amicitia Socratis non est illa Platonis, nec cõtra. Nam accidens vnum nõ potest simul esse in duobus subiectis realiter distinctis. quare amicitia quæ est in Socrate est sua & ipsius Socratis, & amicitia quæ est in Platone est ipsius Platõnis: ergo nõ est beneuolẽtia mutua. Præterea matres & patres amant filios suos paruos, eo etiam tẽpore quo non amantur ab illis nec cognoscũtur. Nõ est igitur ibi mutua beneuolentia, & tamẽ dicitur esse amicitia matris ad filium vel patris ad eundẽ, ergo superfluum fuit ponere mutuã in definitione illa. Dubitatur circa aliam particulam, & differentiam illam. s. non latentem, quia videtur superflua. Sumamus enim Socratem & Platonem & dicamus ꝙ alter alterum vicissim amat, & tamen Socrates nescit amorem Platonis, & Plato amorẽ Socratis, & si vterque amat atque amatur, ibi cum sit mutua beneuolentia est amicitia, licet lateat, quia eius manifestatio non videtur aliquid amicitiæ adiũgere. Nam ponamus ꝙ postea sciant ita vt illa beneuolentia mutua, quæ antea latebat fiat non latens, quid postea? nihil enim accedere videtur beneuolentiæ mutuæ ex tali manifestatione, quia in vtroque est beneuolẽtia mutua, vt erat antea, quare superflua erit illa particula. Oppositum tamen philosophus attulit vt vidimus, & eius sententia videtur esse vera, & partes recte positæ in illa definitione, & definitio bene assignata, cũ constet ex genere, & differẽtiis tanquam ex partibus essentialibus, & definitio videatur segregare amicitiam ab omnibus aliis quæ non sunt amicitia, & itẽ conuerti cum suo definito, ita vt omnis amicitia sit beneuolẽtia mutua non latens, & omnis beneuolentia mutua non latẽs sit amicitia. Verũ pro declaratione præmittendæ sunt quædam distinctiones, & primo intelligendũ ꝙ beneuolentia sumi potest vt quoddã commune genus, ꝙ diuidatur in amicitiam, & beneuolentiam, ita vt amicitia dicatur beneuolentia, & beneuolẽtia item vt species alia ex opposito distincte dicatur beneuolẽtia, sicut dispositio & habitus appellantur cõmuni nomine dispositionis. Nam habitus est dispositio, & item dispositio est dispositio. Nam quædã est dispositio quæ non est habitus, & tamẽ omnis habitus est dispositio, vt docet philosophus in prædicamẽtis. Nã dispositio illa quę videtur esse species & opponitur ex opposito habitui, dicitur esse de facili mobilis, & habitus de difficili, & tamẽ ambo collocantur sub dispositione tãquã sub quodã cõmuni genere. si sequamur eos qui dicunt dispositionẽ & habitũ differre vt species distinctas, & collocatas sub eodẽ genere dispositionis, & sicut ibi dispositio species cũ nõ habeat aliud nomẽ sumit nomẽ generis: sic in hoc loco beneuolentia sumet nomẽ generis sic dicti. Pręterea alia affertur distĩctio ꝙ amicitia cõsiderari multifariã solet,

vno modo eſt qualitas quædam abſoluta, & non mutua, nec habens relationem, vt eſt amicitia matrum ad filios quæ conſideratur, vt eſt qualitas quædam in matre non habens correſpondentiam in filio: ideo largo modo dicitur amicitia. Item amicitia conſiderari poteſt ſignificans relationem quandam æquiparantiæ, quæ fundatur in qualitate illa abſoluta, ſicut ſi ſint duæ albedines æqualis gradus ſint ſimiles. Conſiderantur autem ibi duo, ſcilicet albedo quæ eſt fundamentum & relatio, ſcilicet ſimilitudo quæ fundatur in albedine: albedo autẽ ipſa primo in ſubiecto eſt ſuo, eodem pacto fit in amicitia, vbi eſt relatio æquiparantiæ. Nam ſi in vno extremo ponitur amicitia, oportet & in altero poni, vt in Socrate & Platone ponitur altera alteri reſpondens, & hæc amicitia hucuſque eſt beniuolentia mutua. Item tertio modo conſideratur amicitia, vt accedat alter reſpectus, ſcilicet vt vterque ſciat beniuolentiam alterius, & ſic erit amicitia integra, vt ſumitur in definitione à philoſopho. Nam prima eſt impropria. Secundo modo eſt etiam imperfecta licet propius accedat. Tertio modo eſt amicitia definita à philoſopho. His diſtinctionibus præmiſsis reſpondere poſſumus dubitationibus. Ad primam ꝙ beneuolentia non poteſt eſſe genus amicitiæ, cùm ſit principium eius. reſpondetur per diſtinctionem ſuperius factam, ꝙ amicitia non eſt beniuolentia quæ eſt ſpecies, ſed beniuolentia quæ eſt genus. at cum dicitur ꝙ beniuolentia eſt principium, conceditur de beniuolentia quę eſt ſpecies: ſicut diſpoſitio quæ eſt ſpecies eſt principium habitus, & tali ratione non eſt genus, ſed illa eſt genus quæ de vtriſque dicitur ſpeciebus, & ſic amicitia erit vna ſpecies ſub genere beniuolentiæ collocata. Ad ſecundam dubitationem cùm dicitur quòd illa particula, ſcilicet mutua eſt ſuperflue poſita à philoſopho, quia amicitia quę eſt in Socrate eſt propria Socratis, & quæ eſt in Platone eſt ipſius Platonis, ergo non eſt mutua, quia non migrat de ſubiecto in ſubiectum. Reſponderi poteſt per diſtinctionẽ illã, quod nõ accipitur hic mutua vt amicitia tranſeat de ſubiecto in ſubiectum, id eſt ab amico in amicum, ſed accipitur hic reſpectus & relatio æquiparantiæ ſecundũ ſimilitudinem vt amicitia quæ eſt in Socrate ſit ſimilis amicitiæ quæ eſt in Platone, non autem tranſeat in Platonem. & eodem modo amicitia quæ eſt in Platone ſit ſimilis amicitię quæ eſt in Socrate, nõ autem tranſeat in Socratem, ſed ſit ſimilitudo, & correſpondentia quædã, vt par pari referatur quaſi repaſsio quædam, & illæ duæ amicitiæ differant tantum numero, & ſpecie conueniant vt ſint eadem amicitia, & eiuſdẽ rationis ſi habent idem obiectum. & hoc pacto neceſſario ponitur mutua, quia mutuo ſe referunt: ſed cùm dicebatur matris ad filium eſt amicitia, & tamen non eſt mutua, reſpõdetur ꝙ talis amicitia dicitur largo modo vt diſtinctione ſupra allata oſtẽdimus, & nõ dicitur proprie amicitia, eo modo quo proprie ſumitur. Ad tertiam dubitationem, cùm dicebatur ꝙ illa particula non latens ſuperflue ponitur, quia nihil adiungi videtur amicitiæ ex eo ꝙ ſit manifeſta. quia eodem modo cùm ſit mutua beniuolentia in Socrate & Platone erit amicitia ſiue ſciant illi ſiue neſciant ſe amare & amari. Dicendum ꝙ neceſſario requiritur illa particula ad perfectam definitionem amicitiæ, quia ibi eſt relatio quædam quæ adiungitur ei, & fit mutatio quædam in ſubiectis: quæ cùm antea neſcirent ſe amari, poſtea ſciunt, & talis cognitio multum facit ad conſtituendam perfectam amicitiam, quare non fruſtra ponitur illa particula, non latens.

De ſpeciebus amicitiæ. *Cap. III.*

Differunt autem hæc ſpecie, & amationes, ergo & amicitiæ. Tres 16
igitur ſunt amicitiæ ſpecies, æquales numero amabilibꝰ ipſis: ob 17
vnumquodque enim eſt amatio mutua, non latens. Atque qui 18
ſeſe mutuo amant: hoc bona ſibi inuicem volunt quo amãt. Qui igitur ob vtilitatem ſe mutuo amant, nõ per ſe amant: ſed quo aliquod ex ſeſe mutuo capiunt bonum. Similiter & qui amant ob voluptatẽ, non enim facetos amant, quia ſunt tales: ſed quia ipſis afferunt voluptatem. Qui igitur ob vtilitatem amãt: ob ſuum diligũt bonũ. Et qui ob voluptatem ob id quod eſt ipſis iucũdum: & non quo talis eſt is qui amatur, ſed quo eſt vtilis aut iucundus. Per accidens igitur hæ ſunt amicitiæ. Non enim amatur quo talis eſt is qui amatur: ſed quo vel bonum aliquod affert, vel
voluptatem. Tales autem amicitiæ, facile diſſolui poſſunt: non perma- 19
nentibus ipſis ſimilibus. Nam ſi non vlterius iucũdi ſint aut vtiles: amare deſiſtunt. Vtilitas autẽ non permanet: ſed aliàs alia fit. Dimoto igitur eo propter quod erant amici, diſſoluitur & amicitia: vtpote quę ob illud

20 erat. Maxime autem amicitia talis in ſenſibus fieri videtur. Huius enim
ætatis homines, non voluptatem, ſed vtilitatẽ ſequuntur: & in iis iuue-
nibus atque viris, qui ſuæ ſtudent vtilitati. tales autem nec multum ſi-
mul viuunt. interdum enim nec ſunt iucundi, nec indigent igitur tali
congreſsione, ſi non ſint vtiles. Nam eouſque iucundi ſunt, quouſque
boni conſequendi ſpem habent. cum his amicitiis & hoſpitalitiam po-
21 nunt. Iuuenũ autem amicitia: ob voluptatem conſtare videtur. Viuunt
enim cum affectu, & id maxime ſequũtur, quod ſibiipſis eſt iucundum,
& præſens. At cum mutatur ætas: alia fiunt & ipſa iucunda. quocirca ci-
to fiunt amici, citóque deſiſtũt. nam ſimul cum eo quod ipſos afficit vo-
luptate & amicitia ipſa mutatur. talis vero voluptatis, celeris fit mutatio.
Proni ſunt etiam ipſi iuuenes ad amores. Plurimũ enim amatorię amici-
tiæ perturbatione fit, & ob voluptatem. Quapropter amant, & cito de-
ſiſtunt: eadem die propoſitum ſæpe mutantes. Hi volunt totos dies vna
verſari, ſimúlque viuere. Sic enim fit ipſis id quod per amicitiã ſuam affe
22 ctant. Bonorũ autẽ amicitia, ſimiliúmque virtute, perfecta eſt amicitia.
Hi nanque mutuo ſibi bona ſimiliter volunt: quo boni ſunt. Boni vero
ſunt per ſeipſos. Atque ij maxime ſunt amici qui bona amicis: illorũ gra-
23 tia volunt. Propter ſeipſos enim ita ſeſe habent, & non per accidẽs. Per-
24 manet igitur horum amicitia, quandiu ſunt boni. At virtus res perma-
nens eſt. Atque horũ vterque bonus eſt ſimpliciter & amico. Boni enim
ipſi, & abſolute, & ſibi mutuo boni ſunt & vtiles & iucundiſsimi ſimili
modo. Nam boni, & abſolute, & ſibi mutuo ſunt iucũdi. Singulis enim
proprie actiones ſunt voluptati: & quæ ſunt tales. Bonorum autẽ actio-
nes tales ſunt, aut ſimiles, talis autem amicitia, non ſine ratione perma-
25 nens eſt. Coniunguntur enim in ipſa omnia quæ in amicis eſſe oportet.
Nam omnis amicitia aut eſt ob bonum: aut ob voluptatem: vel ſimplici
ter, vel amanti, & ob ſimilitudinem quandam. Hæc autem omnia bo-
norum per ſeipſos amicitiæ inſunt. Huic enim ſimiles ſunt & cæteræ. Et
id quod eſt abſolute bonum, eſt & iucundum ſimpliciter. Maxime igi-
tur hæc ſunt amabilia: & amare ac amicitia, in his eſt maxime, & optima
26 amicitia. Sunt autem merito tales amicitiæ raræ. Pauci enim ſunt tales.
Tempore inſuper & cõſuetudine opus eſt. Secundũ enim prouerbium,
non fit vt mutuo ſeſe cognoſcant, antequam ſimul conſumant dictam
ſalis menſuram. Nec igitur fit: vt acceptẽtur antea, ſintq; amici, quàm a-
mabiles vtrique videantur eſſe, atque credatur vterque. Qui verò ea ce-
leriter inter ſeſe mutuo faciunt, quæ ad amicitiam attinent: volunt qui-
dem eſſe amici: ſed non ſunt, niſi ſint & amabiles, & idipſum ſciãt. Ami-
citiæ nanque voluntas: non amicitia celeriter fit. Hæc igitur & tempo-
re, & cæteris perfecta eſt amicitia: & per hæc omnia fit. Et vtrique ſimilis
eſt ab vtroque quod quidem amicis inſit oportet.

Commen.

DIFERVNT autem illa tria nimirum ſpecie.]Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, 16
in quo poſteaquam aſsignauit definitionem amicitiæ,& eam probauit:nũc diuidit eam in plures ſpecies,declarãdo quo pacto diſtinguuntur,& ſic quoquo modo apparebit ſolutio dubitationis ſupra allatæ in primo capitulo,ſcilicet vtrũ ſit vna ſpecies an plures. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes.In prima declarat duas ſpecies amicitiæ,quarum vna eſt ad vtilitatem,alia eſt ob iocunditatem.In ſecunda declarat aliam ſpeciem quæ eſt ob bonitatem vbi conſiſtit amicitia proprie dicta. affert igitur in primis tres conclusiones probandas. Prima eſt quod tres ſunt ſpecies amicitiæ, & probatur hoc pacto. Quot ſunt amabilia ſpecie diſtincta, tot ſunt ſpecies amicitiæ quæ circa illa verſantur: ſed ea quæ amantur ſunt tria diſtincta ſpecie, ergo, & tres erũt amicitiæ ſpeciæ diſtinctæ,id eſt tres ſpecies amicitiæ.Maior eſt nota per diuiſionem antea allatam,quod amandum triplex eſt, ſcilicet aut vtile aut iocundum, aut bonum, & minor quoque declaratur.Nam amicitia debet diſtingui ſecundum diſtinctionem obiecti ſui,quod ſupra tripliciter eſt diuiſum.Notãdum quòd potentiæ, & habitus diſtinguuntur per operationes, & per obiecta vt dicit philoſophus in libro de anima, & ſic ex diuerſitate obiectorum ſumitur diuerſitas,& actuum, & potẽtiarum atque habituum, cum igitur obiectum amicitiæ ſit triplex, amicitiæ tres erunt ſpecies.[OB vnumquodque enim iſtorum.]Affert ſecundam concluſionem 17
hoc pacto, Omne id cui competit aſsignata definitio amicitię eſt amicitia:ſed iſtis tribus ſpeciebus ſupra nominatis competit aſsignata definitio amicitiæ, ergo illæ tres ſpecies dictæ ſunt amicitiæ. Patet ratio, quia amicitiæ quæ eſt ob vtile competit vt ſit beneuolentia mutua non latens,& amicitiæ item quæ eſt ob iocundum, & item ei quæ eſt ob bonum. Notandum quòd amicitiæ non eſt vna ratio formalis quæ æque competat iſtis tribus amicitiis, & vniuoce, nec etiam æquiuoce:quare collocari videtur amicitia ſic ſumpta inter æquiuocum,& vniuocum,vt prædicetur de partibus ſuis ſubiectiuis & iſtis tribus ſpeciebus per analogiam quandã,& per ſimilitudinem rationis,vnde amicitiæ nomẽ,& ratio competet iis tribus ſpeciebus amicitiæ,non tamen æque.Nam primo & ſimpliciter cõpetet illi quæ eſt ob bonum: poſtea verò & per ſimilitudinem competet illis aliis ſpeciebus amicitiæ.Nam dicentur amicitiæ,& beneuolentiæ mutuæ non latentes ob ſimilitudinem quam habent cum amicitia quæ eſt ob bonum, quæ ſimpliciter eſt amicitia,& vera beneuolentia mutua non latens & proprie dicta.Notandum quòd amatio eſt affectio vel operatio quædam amicitiæ,non tamen omnis. Iſta enim habent ordinem, vt vbi eſt amicitia ſit amatio,& non ecõtra. Nam eſt aliquãdo amatio vbi non eſt amicitia. [QVI 18
igitur ob vtilitatem.]Affert tertiam cõcluſionem philoſophus,qua poſtquam diuiſit amicitiam in ſpecies ſuas,incipit conſiderare de vtili,& iocunda,quòd non ſunt per ſe, ſed per accidens amicitiæ.Probatur,amicitia quę eſt inter eos qui ſeipſos non propter ſe amãt,ſed propter aliquid aliud,non eſt amicitia per ſe ſed per accidens:ſed amicitia quæ eſt ob vtilitatem,& ea quę eſt ob voluptatem eſt huiuſmodi, ergo tales amicitiæ non ſunt per ſe ſed per accidens. Maior eſt nota, quia ſi amamus aliquem ob pecuniam, profecto pecuniam amamus per ſe,illum verò per accidens,& ob aliquid aliud,& ob ipſam pecuniam.Minor declaratur, quia in amicitia vtili amatur vtilitas quidem per ſe,& amicus ille per accidens,ſimiliter eſt de iocũda,vt ſiquis amat facetum ob voluptatem,amat quidem voluptatem per ſe, facetum verò per accidens, & ſic tales amicitiæ dicũtur eſſe per accidens,vt aperte dicit in textu philoſophus. [ATQVE tales amicitiæ facile.] 19
Nunc declarat philoſophus quod iſtæ duæ amicitiæ quæ fundantur in vtilitate, aut voluptate facile diſſoluuntur hoc modo, Illæ amicitiæ quarum cauſæ facile ceſſant facile etiam diſſoluuntur:ſed amicitiæ quæ ſunt ob vtilitatem aut voluptatem ſunt huiuſmodi, ergo tales amicitiæ facile diſſoluuntur. Patet ratio, quia remota cauſa per ſe alicuius effectus à qua talis effectus dependet, remouetur etiam ille effectus: vnde cum cauſæ huiuſmodi amicitiarum vtiles, & iocundæ facile mutentur, quæ ſunt vtilitas & voluptas, facile diſſoluuntur tales amicitiæ.Nam ſecundum diuerſas ætates diuerſæ ſunt vtilitates,& cõmoda,quin etiam in eadem ætate ſæpe mutantur vtilitas,& commodum.Nam ægrotus facit libenter amicitiam cum medico, pauper cum diuite cauſa commodi:mutata autem cauſa facile mutatur amicitia.eodem modo euenit in amicitiis quæ ſunt ob voluptatem, nam facile mutantur voluptates, & variantur & varia delectant in variis ætatibus conſtitutos. Alia.n.adultos,alia adoleſcentes afficiunt voluptate. Cum igitur vtilitas,& voluptas ſint cauſæ non ſolum efficiẽtes,ſed etiam finales,harum amicitiarum,& ceſſante cauſa amicitiæ ceſſat amicitia, cauſæ autem tales.ſ. voluptas & vtilitas facile mutantur, & ceſſante merito amicitiæ quæ ſunt ob illa facile diſſoluẽtur. [MAXIME autem amicitia talis.] 20
Affert aliam ſentẽtiam de iſtis duabus amicitiis quæ ſunt ob vtilitatem vel ob voluptatem, qua declarat ſubiecta in quibus plerunque ſunt ſecundum varias ætates. Nam in nonnullis videntur vtiles præcipue reperiri,in quibuſdam verò potius iocundæ.dicit autem quòd amicitia quæ eſt ob vtilitatẽ maxime reperiri videtur in ſenibus, & etiã in iis iuuenibus,qui maxime ſunt intẽti ſuæ commoditati.Non omnes iuuenes ſunt eiuſdem conditionis,ſed quidam ſequuntur vtilitatem,quidam & ob hoc ſępius ſequuntur voluptatem:maxime verò amicitia ob vtilitatem in ſe-

nibus fieri videtur, quia cum indigeant magis ope & auxilio in illa ætate quàm in alia, quærunt amicos vtiles, reperiũtur tamen iuuenes interdum ita dediti lucro, & commodis, vt eos tantum quærant amicos vnde vtilitatem ſe conſequi poſſe confidant. Poſt hæc dicit philoſophus quòd amicitia hoſpitalitia poni etiam poteſt inter huiuſmodi amicitias quæ conſtant vtilitatis gratia. Nam hoſpes hoſpitem amat, & ſuſcipit commodi & vtilitatis cauſa vt experientia patet. Notandum quòd hos ſenes, & iuuenes quos hic philoſophus accipit, ſumit non ſtudioſos, nam ſi ſtudioſi eſſent diligerent ſe inuicem ob virtutem, & bonitatem & ſtabilis eſſet talis amicitia vt pa-
21 tebit infra. [IVVENVM autem amicitia.] Nunc oſtendit philoſophus ſubiectum in quo præcipue eſt amicitia iocunda, dicendo quòd talis amicitia maxime reperitur in iuuenibus, & adoleſcentibus, & aſsignat rationem, quia ipſi plerunque viuunt ſecundum perturbationem, & ſecundum appetitum, amantes id quod affert voluptatem præſentem: & poſt hoc infert quòd iuuenum amicitia facile ſoluitur & mutatur, quia mutatur cauſa voluptatis, & ipſa voluptas qua conſtabat amicitia. nam cum mutatur ætas mutatur affectus circa id quod afficit eos voluptate: quare parum ſtabilis eſt huiuſmodi amicitia. Itaque cito fiunt amici & cito deſiſtunt. Nam vertuntur facile ad amores vt plurimum laſciuos, quia viuunt plerũque cum perturbatione, & quia appetunt mutuas voluptates volunt frequenter ſimul verſari, quare facile oritur amicitia inter eos, & facile citóque diſſoluitur, tum ex parte rerum quæ afficiunt voluptate, tum ex parte amantum. vtroque enim modo declarauit philoſophus mutabilitatem huius amicitiæ. [BONO-
22 RVM autem hominum amicitia.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua poſteaquàm declarauit qualis eſt amicitia ob vtilitatem, & ob voluptatem: nunc tranſit ad veram amicitiam bonorum hominum, & eam declarat afferendo plures concluſiones vt euidentius percipiatur. Prima concluſio eſt quòd bonorum amicitia eſt perfecta hoc modo, ea amicitia qua homines ſe ad inuicem amãt propter ſeipſos, & non propter aliquid aliud, eſt perfecta amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi, ergo talis amicitia eſt perfecta. Patet ratio, quia tales amici volũt ſibi mu-
23 tua bona, & vt veri amici qui amicũ amant ipſius amici gratia. [ATQVE ij maxime ſunt.] Affert aliam concluſionem quòd amicitia bonorum eſt maxima amicitia, illa amicitia qua aliqui mutuo ſibi volũt ſimpliciter bona eſt maxima amicitia: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi: ergo
24 eſt maxima amicitia. eſt enim per ſe & non per accidens neque propter aliud. [PERMANET igitur horum.] Alia eſt concluſio quòd amicitia bonorum eſt permanens & ſtabilis hoc pacto, ea amicitia quæ habet cauſas firmas, & ſtabiles, eſt permanens & ſtabilis: ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi, ergo amicitia bonorum eſt permanẽs & ſtabilis. Patet ratio quia amicitia bono-
24 rum conſtat virtute quę eſt firma, & ſtabilis, vt antea vidimus. [ATQVE horum vterque.] Alia eſt concluſio hoc pacto, ea amicitia, quæ amat id quod eſt ſimpliciter amandum eſt ſimpliciter amicitia, ſed amicitia bonorum eſt huiuſmodi: ergo amicitia bonorum eſt ſimpliciter amicitia. Patet ratio, quia talis videtur eſſe amicitia quale eſt amandum. Vnde ſi eſt amandum ſiue amabile ſimpliciter, amicitia quæ dicitur reſpectu illius, erit ſimpliciter amicitia. Innuit etiam quòd amicitia bonorũ eſt perfectiſsima, & probari poteſt hoc modo, Illa amicitia cui nihil deeſt perfectiſsima eſt amicitia: ſed bonorũ amicitia eſt huiuſmodi, ergo amicitia bonorum eſt ex omni parte completa. Nam complectitur non modo bonitatem, ſed etiam iocũditatem & vtilitatem, quæ ſponte ſua vt ita loquar, & ſuapte natura ſequuntur amicitiam bonam. primò enim nodus amicitiæ eſt ipſa virtus & bonorũ morum ſimilitudo, deinde ſequitur vtilitas ex ſeſe ita vt non vtilitatem amicitia, ſed vtilitas amicitiam ſequatur vt inquit Cicero. Boni enim amici abſolute ſunt boni vt dicit philoſophus in textu: præterea ſibi mutuo vtiles tum etiam iocundi, nam ſuæ propriæ operationes ſibi iocundæ ſunt, & quæcunque ſunt ſimiles ſuis: at boni amici & ſtudioſi
25 ſimiles habẽt operationes ſtudioſas & ſimilibus delectantur, ſtudiis & moribus. [TALIS autem amicitia permanens.] Alia eſt concluſio quaſi orta ex dictis qua confirmatur ſuperior concluſio iam allata, ſcilicet quòd bonorum amicitia eſt firma & permanens & probatur hoc pacto, Illa amicitia quæ per ſe complectitur omnia ea, quę reperiuntur in amicis, eſt maxime ſtabilis amicitia: ſed bonorum eſt huiuſmodi: ergo eſt maxime firma & ſtabilis. Patet ratio, quia omnis amicitia aut eſt ob bonum vel ob iocundum vel ob vtile, & iocundum inquam vel ſimpliciter vel alicui, veluti amanti, quia non eſt ſimpliciter iocundum, ſed per ſimilitudinem quandam, & per accidens. At hæc omnia per ſe inſunt amicitiæ bonorum, quia ibi eſt bonum, & iocundum ſimpliciter, & bonum ſimpliciter & cætera, id eſt vtile & iocundum comitantur ex ſeſe. Merito igitur tales amicitiæ ſtabiles eſſe dicuntur, cum earum obiectũ vi contineat omnia alia quæ reperiuntur in aliis amicis: ſed ita vt ſi illis competant per accidens, amicitię bonorum competant per ſe. Nam amicitiam bonorum ſequitur iocũditas ſimpliciter, & per ſe, & non eſt eius rationis cuius eſt voluptas in amicitiis quæ ſunt tantum ob voluptatem, quia illa eſt ſecundum quid, & apparens, ſed hæc ſimpliciter & vera. Notandum quòd homo cum eſt adeptus virtutes, gaudet vehementer perfectione ſua, quia non incaſſum videtur eſſe productus à deo, diligit autem ſeipſum magnopere vt bonũ, eodem pacto cum videt aliquem ſtudioſum, & ſibi ſimilem, amat illum ea ratione qua percipit illum eſſe bonum: & ex cõſequenti gaudet illius probitate, & reſultat ſumma iocunditas ex tali amicitia, & vtilitas, quia volunt mutuo ſibi bona & quærũt. Talis igitur

amicitia tot partibus egregiis completa, & cumulata, est præclara, & firma amicitia fundamentum habens virtutum, & eorundem morum similitudinem. Nam omnium societatum vt inquit Cicero nulla præstantior est: nulla firmior, quam cum viri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti. [SVNT autem merito tales.] Affert aliam conclusionem, quòd amicitia bonorum est rara hoc pacto, Amicitia quæ habet causam difficilem raro fieri solet, sed bonorum amicitia habet causam difficilem ergo raro fit. Patet ratio, quia virtus est causa amicitiæ bonorum, quæ difficile comparatur, & circa difficile versatur, vt antea patuit. Simul etiam quia fieri non potest sine prudentia quam consequi difficile est. Affert aliam rationem philosophus ad eandem conclusionem probãdam. Ea amicitia quæ indiget diuturnitate temporis vt fiat est rara: sed bonorum amicitia est huiusmodi, ergo amicitia bonorũ est rara, ratio patet, & declaratur à philosopho antiquo prouerbio, quòd homo non cognoscit hominẽ perfecte nisi longitudine temporis, & nisi comedat modium salis, vnde cum amicitia debeat esse non latẽs, & amici se debeãt inuicem cognoscere, ideo requiritur diuturnũ temporis spatium, & illud prouerbium accõmodatur quòd de sale dicitur, quod tetigit etiam Cicero cum inquit. Verum est quòd dicitur multos modios salis simul esse edendos vt amicitiæ munus expletũ sit. His dictis soluere videtur tacitam obiectionem, nam aliquis dicere posset quòd multi breui tẽpore fiunt amici exhibendo inter se omnia quæ ad amicitiam requirũtur. Ad hoc dicit philosophus quòd ij non sunt proprie amici: potest tamen esse in eis voluntas amicitiæ, & beneuolentia quædam, non tamen erit amicitia proprie, licet ibi esse appareat aliquas operationes ad amicitiam pertinentes. Nam sicut potest aliquis operari operationes studiosas etiam si non habeat virtutẽ: sic fieri potest, vt aliqui agant tanquã amici, cùm re vera non sint proprie amici, sed habeant voluntatẽ contrahẽdi amicitiam. Post hęc cõcludit philosophus quod talis amicitia bonorũ est perfecta tẽpore, & omnibus aliis supradictis, & similis fit vtrique amicorũ ab vtroque, quod requiritur ad amicitiã: propter hoc scilicet quòd sint similes in virtute. Merito igitur talis amicitia rara est quod est signũ perfectionis, & simpliciter amicitia cùm habeat fundamentum, & causam ipsam virtutẽ. Digni enim sunt amicitia vt ille inquit, quibus inest causa cur diligantur. Rarũ genus & quidẽ omnia præclara rara. Nec quicquã difficilius quã reperire ꝙ sit omni ex parte in suo genere perfectũ.

Quòd studiosa amicitia proprie dicatur amicitia: aliæ verò per accidens. Cap. IIII.

Græcè melius, ἡ δὲ, διὰ τὸ ἡδὺ ὁμοίωμα ταύτης ἔχει. καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ, ἡδεῖς ἀλλήλοις. ὁμοίως δὲ καὶ ἡ. διὰ τὸ χρήσιμον γὰρ τοιοῦτοι ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοί. μάλιστα δὲ καὶ, &c.

EA vero quæ ob voluptatem, & ea quæ ob vtilitatem est: similitudinem huius habent. Boni nanque & iucundi & vtiles sibi mutuo sunt. maxime autẽ & tales amicitiæ permanent. cum æquale fit ab vtrisque, vt voluptas. & non solum hoc modo, sed etiam ab eodem. vt inter facetos fit: & non inter amatorem ac adamatum. Hi nanque non delectantur eisdem. Sed ille quidem aspectu gaudet adamati: hic autem obsequio amatoris. Desinente verò pulchritudine: amicitia quoque nonnunquam desinit. Illi nanqne aspectus non est iucundus, huic autem obsequium non præstatur. Plerique autem in amicitia permanent, si ex consuetudine mores dilexerint, eosdem mores habentes. Sed qui non ob voluptatem in amoribus, sed vtilitatem commutant: ij & minus sunt amici, & minus permanent. Qui verò sunt ob vtilitatem amici, ij simul cum vtilitate dissoluuntur. Non enim hi sese mutuo, sed vtilitatem amabant. Fit igitur vt praui prauis, & boni prauis, & neutri quibusuis amici sunt ob voluptatem atque vtilitatem: sed boni soli sunt propter seipsos amici. Mali nanque seipsis non gaudẽt, nisi vtilitas proueniat aliqua. In sola etiam bonorum amicitia, nullum calumnia locum habet. Non enim facile cuiquam quisquam de eo credere potest, quem ipse diuturno tempore comprobauit. In hisipsis est, & sibi mutuo credere nunquã iniuriã facere, cæteráq; omnia quę amicitiæ verę cẽsen-

27 28 29

tur inesse. In cæteris autem amicitiis, nihil prohibet ea quæ sunt hisce
contraria fieri. Nam quandoquidem homines, eos etiam dicere consue-
uerunt amicos, qui ob vtilitatem amant: vt ciuitates (societates enim à ci
uitatibus, conducētis gratia fieri videntur) & item eos qui se propter vo-
luptatem mutuo diligunt, vt pueri: nos etiam fortasse tales quidem ami
cos dicere oportet. Asserere autē species amicitię plures esse. Atque pri-
mo quidē & proprie amicitiam eam esse, quæ bonorum est hominum,
ratione sane qua boni sunt, cæteras autem per similitudinem. Quo nan-
30 que bonū quoddam in ipsis est & simile, hoc sunt amici. Id enim quod
afficit voluptate, bonum quoddam iis est, qui voluptatem amant. Non
autem multum hæc copulantur. Nec iidem ob vtilitatem, voluptatém-
que fiunt amici. Nam ea quæ per accidens sunt, non nimium coniun-
guntur. In has autem species amicitia distributa: praui quidem erunt ob
31 voluptatem aut vtilitatem amici, hac ratione similitudinem subeuntes,
boni autē sunt propter seipsos amici. Ea nanque ratione qua boni sunt.
Hi igitur sunt absolute amici: illi vero per accidens, & quia sunt simi-
les his.

Commen.

27 EA VERO quæ ob voluptatem & ea quæ.] Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in
quo philosophus postea quàm declarauit tres species amicitiæ secundum rationem cuiuf-
que: nunc comparat ambas illas, scilicet vtilem & iucundam cum amicitia bona, & ostendit
in quibus sunt similes, & in quibus sunt dissimiles, & differunt. Diuiditur itaque in duas partes
quæ declarabuntur. In prima igitur affert ea in quibus similitudinem habere videntur illæ duæ
amicitiæ, cum amicitia perfecta: primo quia boni amici sunt iucundi sibi inuicem: eodem pacto
amici qui sunt ob iucunditatem. Item amici boni sunt sibi inuicem vtiles: eodem vel simili mo-
do ob vtilitatem. Quare ob hanc conditionem illę duæ amicitię videntur habere similitudinem
quandam cum amicitia perfecta: præterea si sunt permanentes aliquo tempore, habent similitu-
dinem in eo quòd sunt permanentes cum perfecta amicitia, quæ est vehementer firma vt vidi-
mus. illę vero si permaneant aliquanto temporis, fit hoc cum æquale sibi inuicem rependunt, vt
voluptatem pro voluptate: sed cum iucunda sint, & voluptaria diuersa, requiritur etiam ad stabi-
litatem talis amicitiæ, vt eisdem voluptariis delectētur, quod euenire videtur inter facetos, non
autem inter amatores, & eum qui amatur amore amatorio, quia non delectantur eisdem, ideo ci-
to dissoluitur talis amicitia. Deinde ostendit quòd alio modo fieri potest vt talis amicitia ali-
quanto temporis permaneat, si alter alterius mores diligat ex consuetudine, & quia similes mo-
ribus sunt: diligunt se enim vicissim ob similitudinem quam habent inter se, ex qua similitudine
morū coniunctio amicitiæ permanet aliquod tempus, & sic ex istis duabus conditionibus osten
dit philosophus quòd illæ duæ amicitiæ habent similitudinem cum bona amicitia, tamen in plu
ribus differunt, & nihil etiam in quibus similes esse videntur differunt, quia vtile & iucundum
in bona amicitia simpliciter est tale: in illis vero non simpliciter, sed secundum quid & ipsis. Post
hæc philosophus ostendit quando fit vt illæ amicitiæ duæ minus permanent cum permutant
voluptatem cum vtilitate: sed quicquid sit patet quòd illæ duæ amicitiæ habent causam, altera
voluptatem, altera vtilitatem, quibus cessantibus cessat amicitia, & illæ causæ facile cessant. quòd
si aliquod tempus permanent, fit cum eueniunt ea quæ supra dixit philosophus de amicitia, quæ
est ob voluptatem, quæ dicta etiam accommodari etiam possunt amicitiæ ob vtilitatem. [FIT
28 igitur vt voluptatem.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus postquam decla-
rauit similitudinem quam habere videntur amicitiæ vtiles, & iucundæ cum ea amicitia quæ est
ob bonum, & quæ est simpliciter amicitia: nunc ostendit dissimilitudinem quam habent, & quo-
modo differunt ab illa, afferendo plures conditiones quibus illæ distinguuntur à bona amicitia.
Prima conditio est quòd illæ duæ amicitiæ inter quosuis homines reperiri possunt, bona autem
simpliciter inter bonos tantum. Et hoc declarari potest duabus conclusionibus. Prima cunctis
hominibus quibus contingit amabile vtile esse aut iucundum: contingit amicitiam contrahere
ob voluptatem aut vtilitatem, sed quibuscūque siue malis, siue non malis fieri potest vt amabile
sit vtile vel iucundū: ergo quibusuis contingit amicitiam cōtrahere ob vtilitatē aut voluptatem

vt patet in textu. Secunda amicitia quæ eſt inter homines qui ſeipſos amant propter ſeipſos tantum, & non propter aliquid aliud, eſt ſolum inter bonos: ſed amicitia quæ perfecta & ſimpliciter dicitur, eſt huiuſmodi, ergo amicitia perfecta eſt ſolum inter bonos: & ſic ex iſta conditione duabus cõcluſionibus probata, patet prima maxima differentia quę eſt inter duas iſtas amicitias, & amicitiam perfectam, cum illæ fieri poſsint inter quosvis: hęc ſolum inter bonos. [IN SOLA 29
etiam bonorum hominum.] Affert aliam conditionem qua amicitia bonorum differt à cæteris, & hic non bene iudicio meo traductum fuit vocabulum illud à quibuſdam quod dicit mutabile, & debebat poni calumnia loco illius: & ideo hic expoſitores ſequendo illud vocabulum tranſmutabile, non etiam eſt accommodatum omnino ſententię philoſophi. Nam querelæ propriæ fiunt ab amico de amicis quando non ſeruant leges amicitiæ, ſed hic intelligitur de calũniis quas maledici afferunt alicui de amico ſuo accuſando illum, boni igitur amici non acceptant has calumnias, quia ſunt certi de amico ſuo: ceteri vero forte acceptant: quare dicit philoſophus ꝙ bonorum amicitia eſt ſola. ἀδιάβλητος, id eſt ſine calumnia. Probatur in ea amicitia quæ eſt inter homines qui ſeſe diuturno tempore re ipſa cognouerũt, non habet locũ calumnia: ſed bonorum amicitia eſt huiuſmodi, ergo in bonorum amicitia non habet locum calumnia. Nam diuturna conſuetudine, & mutuis operationibus longo tempore factis facile perſpectus eſt animus, & natura, & mores vtrorumque, ex quo generata & inſerta eſt in animis vtrorumque tanta fides, & firma opinio alterius de altero, vt in tali amicitia calumnia locum non habeat, ſed in cæteris habere poteſt, ergo bonorum amicitia differt ab illis. His dictis affert quandam obiectionem quæ fieri poſſet, & eam remouet. Siquis enim diceret quare illæ duæ amicitiæ ob vtilitatem, & voluptatem vocantur amicitiæ, cum tu Ariſtoteles per tuas differentias facias tantopere eas diſtare à vera & perfecta amicitia? Hanc obiectionem ſoluit philoſophus quaſi dicendo illas non eſſe proprie, & ſimpliciter amicitias, ſed quia homines conſueuerunt eas ſic appellare vt exemplo ciuitatũ, & puerorum oſtendit in textu: nos quoque appellamus eas amicitias ſequendo iſtam conſuetudinem loquendi, ſed tamen ne confundamus, & ne decipiamur, ponere oportet plures ſpecies amicitiæ, & afferre ordinem & diſtinctionem inter, eas dicendo quòd amicitia bonorum ea ratione qua boni ſunt, eſt proprie & vere, & ſimpliciter amicitia: reliquæ verò adumbratæ, & imagines quędam amicitiæ, ita vt ſi vocentur amicitiæ dicantur per ſimilitudinem quandam, quia vt amicitia vera eſt ob ſimpliciter bonum, ita illa eſt ob voluptatem quæ tali apparet eſſe ſibi bonum, & illa quoque ob vtilitatem quæ bonum ſibi eſſe videtur, quia talium ſunt amatores, licet illa non ſint vere bona: quare ob talem ſimilitudinem iſtæ appellantur amicitiæ. ex quibus colligitur ꝙ diffinitio amicitiæ ſupra allata per analogiam, & ſimilitudinem rationis iſtis amicitiis videtur competere, ita vt per prius attribuenda ſit amicitiæ bonorum, cæteris vero poſterius, & per ſimilitudinem quandam. [NON autem multum hæ copulantur.] Affert aliam conditionẽ philoſophus 30
qua illæ duæ amicitiæ à bonorum amicitia differunt, quia illæ quæ ſunt ob vtilitatem & voluptatem non multum coniunguntur. Probatur, Hæ amicitiæ quæ ſunt per accidens non multum coniunguntur, ſed amicitiæ quæ ſunt ob voluptatẽ, & vtilitatẽ ſunt per accidens, ergo non ſæpe nec multum coniunguntur. Maior declaratur, quia amicus ob vtilitatem eſt intentus rebus vtilibus, qui vero ob voluptatem eſt econtra intentus rebus voluptariis, nec facile reperiuntur amici qui ſibi ſint inuicem amici ob vtilitatem, & iucunditatem: id eſt non fit facile vt in amicitia quæ eſt ob vtilitatem ſit etiam iucunditas, aut in amicitia quæ eſt ob voluptatẽ ſit etiam vtilitas: harum enim amicitiarum cauſæ ſunt per accidens, & ideo non multum coniunguntur. Verum in amicitia bonorum omnia illa, ſcilicet vtile, iucundum & non ſecundum quid ſed ſimpliciter talia reperiuntur, eſt enim bona, & iucunda, & vtilis ſimpliciter, & per ſe non per accidens.
[IN has autem ſpecies amicitiæ.] Affert aliam concludendo quòd boni amici ſunt ſimpliciter 31
amici, & propter ſeipſos, cæteri verò illi per accidens, & ea ratione dicuntur amici qua habent ſimilitudinem quandam cum iſtis vt ſupra diximus.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti. *Cap. V.*

VT autem in virtutibus alij habitu, alij actu boni dicuntur: 32
ſic & in amicitia. Amicorum enim alij ſimul viuentes gaudent ſe mutuo: bonáque conferunt. alij dormientes aut locis ſeiuncti non operantur quidem: ſed ita ſeſe habent, vt operentur amice. loca nanque non diſſoluunt amicitiam abſolute: ſed operationem. Quod ſi diuturna abſentia fuerit: amicitiæ quoque videtur obliuionem efficere. vnde dictum eſt: taciturnitas a- 33
micitias complures diſſoluit. Atqui neque ſenes neque ſeueri videntur

eſſe ad amicitiam apti. Exigua enim afficiunt voluptate, nemo autem
conuerſari cum eo poteſt qui dolorem afferat, aut non ſit iucundus. ma
xime nanque natura videtur moleſtiam quidem fugere: oblectamenta
35 autem affectare. Qui vero ſe quidē mutuo acceptant, non ſimul autem
viuunt: ij beneuolis magis ſunt ſimiles, quàm amicis. Nihil enim tam
proprium eſt amicorum quàm viuere ſimul. Non egentes quidem, vtili-
tatem affectant. ſimul autem viuere, & ipſi beati, etenim ſolitarios qui-
dem hos eſſe minime conuenit. Vt ſimul autem degāt: fieri non poteſt,
niſi ſint iucundi eiſdémque gaudeant: quod quidem amicitia ſodalitia
36 videtur habere. Bonorum igitur amicitia: maxime eſt (vt ſæpe diximus)
amicitia. Nam amabile quidem & id expetibile eſſe videtur, quod eſt
abſolute bonum, aut iucundum: vnicuique vero quòd ipſi eſt tale. bono
37 autem propter hæc vtraque bonus. At vero amatio quidem ſimilis eſt af
fectui: amicitia vero habitui. Amatio nanque nō minus eſt ad inanima-
ta. Amici autem amant ſeſe mutuo cum electione. electio vero ab habi-
38 tu proficiſcitur. Et volunt iis bona quos amant, illorum gratia: nō per af
fectum ſed habitum. & amantes amicum id amant quod ſibiipſis eſt bo
num. Vir enim bonus factus amicus, bonum fit ei cui iam eſt amicus.
Vterque igitur, & id quod ſibi bonum eſt amat: & par reddit voluntate
atque iucūditate. Dicitur enim amicitia æqualitas. Maxime autem hæc
bonorum amicitiæ inſunt.

Commen.

32 VT AVTEM in virtutibus quidam habitu, quidam actu.] Hoc eſt quintum capitulum hu
ius tractatus, in quo poſteaquam diffiniuit amicitiam, & diſtribuit eam in ſuas ſpecies, &
oſtendit amicitiam bonorum eſſe amicitiam proprie & ſimpliciter: illas vero alias non
proprie, ſed per ſimilitudinem: nunc declarat amicitiam comparando eam cum ſuo actu.
Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, quæ declarabuntur. In prima hanc probat con-
cluſionem, ſicut fit in cæteris virtutibus vel habitibus, ita in amicitia: ſed in illis fit vt in quibuſ-
dam ſit habitus, in quibuſdam vero actus coniunctus cu habitu: ſic erit in amicitia. Patet con-
ſequentia per ſufficientem ſimilitudinem, nam cum amicitia ſit habitus quidam, id quod com-
petit aliis habitibus competet etiam amicitiæ in eo quod habitus eſt. Aſſumptio declarari po-
teſt, quia eſt aliquis fortis habitu tantum, ſicut dormiens fortis qui habet habitum fortitudinis,
& tamen non operatur. fit etiam vt aliquis habeat actum coniunctū cum habitu ſicut fortis cum
operatur, & pugnat pro communi bono. Simili modo de amicitia, & amicis dici poteſt, quia po-
teſt fieri vt habeant amicitiam & non operentur ſimul viuendo, conuerſando vt locis diſtracti:
fieri etiam poteſt vt habeant habitum, & etiam actum coniunctum cum habitu vt illi qui ſimul
viuunt, & ſibi mutuo beneficia conferunt, & operationes amicitiæ exercent. Sic igitur patet
quòd in amicitia quidam habitu eſſe poſſunt qui dicitur primus actus, quidam etiam non ſolum
habitu, ſed etiam operatione, qui dicitur ſecundus actus, vt fit etiam in virtutibus. Notandum
quòd philoſophus dicit abſentiam amicorum non tollere amicitiam, niſi diuturnitate temporis
eius fiat obliuio, ſed tollere operationem & vſum. Verum ſunt multæ operationes amicitiæ vt
bene velle, benefacere, conuerſari, has omnes non tollit abſentia amicorum ſed aliquas. nam tol-
lit conuerſationem, & conuictum: non tamen tollit beneficia, beneuolentiam & ſimilia, & ſic in-
33 telligenda eſt ſententia philoſophi. [QVOD ſi diuturnior abſentia.] Affert aliam concluſionem
philoſophus quod longa & diuturna abſentia amicorum videtur mandare obliuioni amicitiam.
Nam ſicut à viuendo, & conuerſando ſimul oritur amicitia, ſic etiam diſſoluitur à contrario,
ſcilicet cum non viuitur ſimul, vnuſquiſque enim habitus augeri & conſeruari videtur ab eiſ-
dem operationibus à quibus oritur, & corrumpitur à contrariis, ſic erit de amicitia, & ſicut à
determinatis operationibus determinati oriuntur habitus: ſic à determinatis operationibus na-
ſcitur amicitia. Hæ autē operationes ſunt conuerſari & viuere ſimul: cuius contrarium eſt non
conuerſari ſimul nec vna viuere. Ideo dicit ꝙ diuturna abſentia, non enim breuis cum amicitia

sit habitus, sed diuturna tollit amicitiam,& hoc confirmat vetusto prouerbio, quòd diuturnum silentium multas dissoluit amicitias. [ATQVI neque senes neque seueri.] Tertia est conclusio quòd & senes,& seueri homines non sunt apti ad amicitiam cōtrahendam,aut operandum secundum eam hoc modo,hi qui non sunt apti ad operationem amicitiæ exercendam,non sunt apti ad amicitiam: sed senes & morosi non sunt apti ad operationes amicitiæ vt conuersari, & viuere simul,ergo non videntur esse apti ad amicitiam. & hæc ratio videtur accommodata sententiæ superiori,qua diximus philosophum comparare amicitiam ipsam ad actum suum.Notādum quòd senes possunt habere amicos: tamen dicuntur in senectute non facile contrahere amicitiā,sed potius in iuuentute contractam ad senectutem perducere. Itaque non est intelligendum dictū philosophi quòd senes posint habere amicitiam antea saltem contractam,sed quòd non sint ad amicitiam apti vel denuo contrahendam vel exercendam secundum operationes amicitiæ, quarum præcipua videtur esse conuersari,& viuere simul, & gaudere mutuo conuictu: sed vita senum,& eorum qui sunt morosi parum est iucunda. & hoc non videtur intelligendum de omnibus senibus,& seueris,sed philosophus loquitur de his secundū quod plerunque fiunt:reperiuntur enim quidam senes qui gaudent honestis voluptatibus, & sunt apti ad conuersandum cum aliis hominibus,& hi sunt qui in iuuentute studiosi euaserunt & ornati virtutibus. [QVI vero se quidem mutuo.] Affert aliam conclusionē,quòd ij qui se mutuo probant,& tamen ptæ rermittūt id quod est proprium,& præcipuum in amicitia,scilicet viuere & conuersari simul,sunt magis similes beneuolis quàm amicis,nam precipuum munus amicitiæ est viuere simul quo ad fieri potest:quod statim innuit philosophus,tanquam aliam conclusionem vt probet quod supra supposuit de actu amicitiæ,quòd amici simul viuentes se mutuo gaudent:quod est proprium amicitiæ, & probari potest hoc modo. Id quod beati quoque amici affectant est maxime proprium amicitiæ : sed simul viuere & simul conuersari maxime expetunt amici etiam felices atque beati,ergo simul viuere & simul conuersari est maxime proprium amicitiæ.Patet ratio,quia multos videmus expetere multa,non tamen dicimus ea esse bona nisi vir studiosus approbet, & expetenda esse diiudicet,qui est vera regula & mensura vt declarabit etiam inferius. Nam sicut fit de sanis ita de bonis, nam non sana sunt dicenda quæcunque expetit quiuis, sed ea quæ sanus & habens gustum, & iudicium incorruptum : sic est de bonis & de amicitia , cuius proprium esse videtur id quod amici studiosi expetunt, qui incorrupte diiudicant , & id est simul viuere ex quo maxime sumunt iucunditatem , nam simul versari non possent , nisi sibi mutuo essent iucundi , & iisdem gauderent rebus , quòd videtur reperiri in sodalitio vt dicit philosophus . Notandum quòd simul viuere non intelligitur hoc pacto vt vnus versetur cum altero solum comedendo vel ociose ambulando vt pecudes, sed ita vt alter alteri conferat ea quæ sunt mentis , & quæ pertinent ad virtutes & bona animi, monendo, communicando, & mutuo gaudendo hostis operationibus ex quibus redundat vera & summa voluptas. Notandum quòd amicorum sunt operationes internæ & externæ, quæ externæ sunt minus præstantes quàm internæ , quæ sunt mentis & rationis: sed externarum operationum amicorum simul viuere videtur esse maxime proprium amicitiæ eo modo quo diximus. [BONORVM igitur hominum.] Hæc est alia conclusio quòd bonorum amicitia est perfecta, quam & si antea probauit philosophus,tamen nunc occasionem nactus eam denuo infert ex supradictis , & probari potest hoc modo , Ea amicitia qua amatur id quod est simpliciter iucundum, & simpliciter bonum, est maxima amicitia: sed amicitia bonorum est huiusmodi,ergo amicitia bonorum est maxima amicitia. Nam cum amabile sit id quod est simpliciter bonum,aut iucundum,cuique vero sit quod est sibi tale,viro bono hæc vtraque insunt,quia est amabilis simpliciter,& de se,& amabilis amico: omnia enim quę in amicis esse oportet vt supra dixit bonorum per se amicitiæ insunt.[AT vero amatio quidem similis est affectui.] Hæc est secūda pars huius capituli,qua probat amicitiā esse potius habitum quàm affectum,amationem vero potius affectum. Dixit enim antea amicitiam esse habitum, & habere actum suum. cum ergo hoc præsupposuisset, nunc merito probat duabus rationibus, prima est ista, Electio proficiscitur ab habitu, & non ab affectu : sed electio quædam proficiscitur ab amicitia, ergo amicitia habitus non affectus. Maior est nota quia operationes quæ proficiscuntur ab habitu eliguntur antea quàm fiant. Minor est etiam clara : nam amicus eligit & cum electione respondet in amando. Secunda ratio, qui volunt bona amicis illorum gratia, non per affectum , sed per habitum id agunt: sed amici proprie volunt bona amicis illorum gratia, ergo per habitum amicitiæ qui inclinat eum ad expetendum ea quæ sunt amicis bona, quare concluditur quòd amicitia est habitus non affectus, amatio vero potius affectus : & loquitur de amatione quæ est ante habitum amicitiæ, & largo modo sumpta,quæ extenditur etiam ad inanimata,& non de ea quæ est operatio quædam amicitiæ post habitum. Notandum quòd electio tripliciter sumi potest vt alibi diximus , aut vt principium quo duobus propositis eligimus alterum potius altero:alio modo vt est affectus consultationis & deliberationis, vt in tertio declarauit:tertio modo vt proficiscitur ab habitu qui est actus volūtatis inclinatæ ad hoc magis quàm ad illud,per habitum qui est in ipsa,& sic tertio modo hic accipi potest.Verum si collocare velimus amicitiā in voluntate dicere possumus ꝙ habitus amicitiæ est in voluntate, & habitus

& habitus quoque charitatis quem ponunt theologi. vnde per habitum charitatis fertur præci-
38 pue voluntas ad deum: per amicitiam vero non ſolum per charitatem fertur ad homines. [ET a-
mantes amicum.] Remouet tacitam obiectionem philoſophus, quia dixit ꝙ amici volunt bona
amicis gratia illorum. Hoc forte videretur abſurdum quòd amemus aliquem propter ipſum, &
nullo modo propter nos, vnde oritur difficultas & dubitatio. Reſpondet igitur philoſophus ꝙ
amicus amatur gratia amici, & etiam ꝓpter nos, quia bonus amicus eſt bonum ſimpliciter cum
ſit refertus virtutibus, & eſt bonum alicui, id eſt amico ſuo. Amatur igitur amicus propter ſe, &
gratia eius qui amat, quia bonum amici redundat ad amantem. Nam mutuo ſibi tribuunt, & red
dunt pari voluntate, & iocunditate ea quæ ſunt bona, quia amicitia dicitur eſſe æqualitas quædã,
& hæc intelliguntur de amicitia bonorum & de perfecta amicitia.

In qua amicitia plures poſſunt eſſe amici. Cap. VI.

IN ſeueris autẽ atque ſenibus, tanto minus fit amicitia: quanto
39 difficiliores ſunt, & minus congregationibus gaudent. Hæc
enim ad amicitiam maxime ſpectare, & ipſam efficere viden-
tur. Quocirca iuuenes quidem cito: ſenes autem non cito
fiunt amici. Non enim fiunt iis amici, quibus non delectantur. Simili-
ter nec ſeueri. Sed tales beneuoli quidem mutuo ſibi ſunt. Etenim & bo-
na volunt: & prompti ſunt ad neceſsitates, amici vero non valde ſunt:
propterea quòd non ſimul degunt. Neque ſeſe mutuo delectantur: quæ
40 quidem ad ipſam amicitiam maxime pertinere videntur. Non fit autem
vt amicitia perfecta multis quiſpiam ſit amicus, quemadmodum nec vt
cõplures ſimul adamet. Eſt enim exuperationi ſimilis. tale autẽ ad vnũ
aptum fieri. Multos vero eidem vehementer placere, non facile eſt: for-
taſſe autem nec bonus eſſe. Oportet autem & experientiam accipere, &
in conſuetudine fieri: quod quidem eſt perdifficile. Ob vtilitatẽ autem
ac voluptatem multis placere quis poteſt. Cõplures enim ſunt tales. Et
41 ſubminiſtrationes manifeſtę, breui in tempore fiunt. Harũ autem ea ma
gis eſt ſimilis amicitiæ quæ eſt ob voluptatem: cum eadem ab vtriſque
proueniunt, & ſeſe mutuo gaudent, aut eiſdẽ. Quales ſunt iuuenũ ami-
citiæ. Ineſt. n. magis in his liberalitas. At ea quæ ob vtilitatẽ cõſtat: eorũ
eſt hominum qui quæſtui vacant. Beati etiã vtilibus non indigent, ſed
iucundis, cum quibuſdã. n. ſimul viuere volunt: & moleſtum paruo qui-
dem tẽpore ferunt. Continue vero nemo, nec ipſum bonum toleraret,
ſi dolore ipſum afficeret. Quare iucundos quærunt amicos. Sed forſitan
& bonos oportet: cum ſint tales & etiam ipſis. Sic. n. ipſis inerũt, quæ a-
micis ineſſe oportet. Qui autem ſunt in poteſtatibus conſtituti: diuiſis
42 vti videntur amicis. Alii. n. ſunt ipſis vtiles: alii iucundi. Vt autem ambo
ſint iidem non nimium fit. Neque cũ virtute iucundos quærunt, neque
vtiles ad honeſta. Sed facetos quidem quærunt, voluptatẽ appetẽtes: ha-
biles autẽ vt agunt ipſum præceptum. Atque hæc homine in eodem nõ
nimium fiunt. Studioſus autem homo iucundus eſt ſimul (vt diximus)
atque vtilis. Sed talis amicus non fit excedẽti, ſi nõ & virtute excedatur.
Sin minus non æquatur: cum rata ſit inferior ratione. Non nimium au-
tem tales fieri ſolẽt. Hæ igitur amicitiæ dictæ, in æqualitate conſiſtunt.

Eadem enim ab vtrisque fiunt, & sibi mutuo volunt. Aut aliud pro alio (vt voluptatem pro vtilitate) commutant. Dictum est etiam has minus 43 amicitias esse: minusque permanere. Videntur autem ob similitudinē, & dissimilitudinem eiusdem: & esse amicitiæ & non esse. Nam similitudine amicitiæ quæ est ob virtutem: videntur amicitiæ esse altera nāque voltptatē: altera habet vtilitatē, quæ quidem insunt & illi. Sed quia illa quidē omni calumnia caret: & stabilis est, hæ vero cito dissoluuntur, aliisque compluribus differunt: non vidntur ob illius dissimilitudinem amicitiæ esse.

Commen.

IN seueris autē atque senibus tāto minus fit amicitia.] Hoc est sextū capitulū huius tractatus, 39 in quo philosophus posteaquā declarauit amicitiā cōparando eā ad suū actū, nunc ipsam considerat cōparando eandē cum subiectis in quibus est.i.cū amicis. Ipsa enim est habitus in subiecto, & nō potest esse nisi in amicis. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ declarabuntur. In prima igitur parte philosophus cōparando amicitiam ad subiecta sua vt ostēdat qui homines sunt proprie apti ad amicitiam, & qui non sint proprie apti, probat hanc conclusionem, quòd senes & morosi non sunt apti ad amicitiam hoc pacto, hi hominum qui sunt difficiles, & minus gaudent conuictu & conuersatione aliorū sunt inepti ad amicitiam: at senes & homines seueri sunt huiusmodi, ergo sunt inepti ad amicitiam. Supra etiam de iis tetigit, sed ibi loquebatur de actu amicitiæ, hic autem de subiectis, sed ex hac sententia statim infert aliā quæ sequitur ex opposito, quòd iuuenes sunt apti, & cito contrahunt amicitiam, quia gaudent conuictu & conuersatione mutua, vnde oritur amicitia. Post hæc philosophus videtur soluere obiectionem quæ fieri potuisset contra ipsum, quia dixit senes & seueros non posse consequi apte amicitiam. quod non videtur verum, quia senes & seueri beneuoli sunt sibi mutuo, & prompti etiam ad beneficia conferenda. Ad hoc videtur respondere philosophus concedendo esse verum quòd sunt beneuoli & benefici, tamen non sequitur quòd sint admodum amici, quia parum delectantur conuersatione, & conuictu mutuo in quo maxime consistit amicitia, quare ad amicitiam non erunt admodum apti. & hoc intelligendum vt supra diximus, quod non sint admodum apti ad amicitiam denuo contrahendam vel exercendam viuendo simul, & conuersando, & iocunditatem sumendo ex mutuo conuictu. Et hoc vt plurimum. Nam in omnibus non videtur omnino valere, cum quidam sint studiosi ac prudentes senes, qui conuersatione sibi sumunt, & aliis afferunt iocunditatem, & voluptatem honestam. Moderati.n. & non difficiles senes nec inhumani, vt inquit, Cicero tolerabilem agunt senectutem. [NON fit autem vt amicitia perfecta.] 40 Hæc est secunda pars huius capituli, in qua determinat de multitudine amicorum comparando amicitiam ad sua subiecta. Et primo ostendit, quod secundum amicitiam perfectam non potest quis pluribus esse amicus tribus rationibns, & prima est talis, ea amicitia quæ est similis exuperationi, & excessui nō potest quis pluribus esse amicus, sed amicitia perfecta est huiusmodi, ergo secundum amicitiam perfectam non potest quis pluribus esse amicus. Patet ratio. quia amicitia perfecta comparata ad alias species amicitiæ videtur esse exuperatio quædam, & in summo gradu: & ea quæ dicuntur esse secundum superexcellentiam quandam non posse competere pluribus, ea amicitia qua debet quis vehementer placere, non potest quispiam pluribus esse amicus: sed amicitia perfecta est huiusmodi, ergo secundum amicitiam perfectam non potest quispiam pluribus esse amicus, quia non facile est plures vt dicit philosophus, eidem placere. Secunda, ea amicitia quę indiget magna experientia, & longa consuetudine ad hoc vt fiat, non facile potest extendi ad plures: sed amicitia perfecta est huiusmodi: ergo amicitia perfecta non est inter multos, & non extenditur ad plures. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta sunt, quòd exuperatio & excessus hoc in loco nō accipitur vt excedat bonum tanquā excessus quidā vitiosus medium excedens, sed dicitur excessus in genere illius boni.i. summum, veluti in genere amicitiæ super excellentiam, & summum gradū tenet perfecta amicitia, quia comparata ad alias videtur vehemēter excedere. Nā ista amatur amicus propter se, ibi propter externā rē, & propter aliquid aliud.i. propter vtilitatem aut voluptatem. Præterea id quod amatur in amicitia perfecta est simpliciter bonū, & iocundum & vtile, in aliis vero apparens & secundū quid, & sic apparet quod amicitia perfecta excedit alias, & tenet summū gradū, & nō potest esse ad plures, quia diminueretur, & esset remissa amicitia, & caderet à pfecto, & à summo gradu. Notādū pręterea quod ea quæ dicūtur per exuperationē & superexcellentiā in superlatiuo aut positiue dici possunt aut negatiue. primo modo Socrates dicitur albissim⁹ omniū positiue, quia excedit oēs in albedine: secūdo modo negatiue, quia nemo est albior illo: & tamē alij possēt esse in eodē gradu albedinis

vt essent plures ęque primi sicut decem dicuntur genera generalissima in superlatiuo. quare primus modus non competit nisi vni soli. Secundus potest competere pluribus. Hac distinctione stante Burleus dicit quòd perfecta amicitia non dicetur similis exuperationi, nec primo, nec secundo modo. Nam primo modo non erit, quia amicitia perfecta qua quis amat amicum bonum non videtur excedere amicitiã qua quis seipsum amat. quare amicitia talis non erit positiue omnium amicitiarum summa, & maxima, nec secundo modo negatiue, quia si sint plures combinationes amicorum bonorum, tamen alia erit perfectior, & vt ita loquar ardentior alia, & infima illarum excedit amicitias ob vtilitatem, & voluptatem, & sic erit summa respectu amicitiarũ illarum, & non erit summa respectu perfectissimarum combinationum quæ sunt excellentiores illa. quare non erunt cõbinationes illæ æque primæ, & sic amicitia perfecta non erit superlatiua, nec primo modo positiue, nec secũdo negatiue. Ex quo ratio philosophi dicit Burleus, videtur esse ex quodam veri simili, sed parum vehemens, in quo ego Burleum minime sequor, quia meo iudicio ratio philosõphi est valde accõmodata. Et debet intelligi ꝙ amicitia perfecta sit similis exuperationi non tantũ vt sit exuperatio amoris, sed etiã respectu aliarũ conditionum simul vt respectu amoris, respectu experientiæ, & temporis & conuersationis. & accipi videtur amicitia perfecta cõparata ad alias, quę cũ sint valde remissæ possunt cõpetere pluribus vt inferius ostendet philosophus. Pluralitate. n. amicorum videtur amor & amicitia fieri remissior. Amicitia autem perfecta cum sit in summo gradu comparata ad illas non extenditur ad plures.
41 [OB vtilitatẽ tamen ac voluptatem.] Declarat nunc philosophus ꝙ amicitia quæ est ob vtilitatẽ ac voluptatẽ potest extendi ad plures hoc pacto, ea amicitia, qua quispiã multis placere, & satis facere potest: ad multos videtur posse extendi: sed amicitia ob vtilitatem, ac etiam ea quæ est ob voluptatẽ est huiusmodi, ergo talis amicitia potest extendi ad plures. i. secundum eam potest quis pluribus esse amicus. Et innuit aliam rationem philosophus quia non indiget longo tempore, sicut perfectam antea diximus indigere. Harũ autem ea magis est. Cõparat nunc istas duas amicitias inter se, scilicet vtilẽ & iocundã, & ostendit quod ea quæ est ob iocunditatem est magis amicitia appellanda quàm ea quę est ob vtilitatem tribus rationibus, quarũ prima est ista, Ea amicitia quæ est magis similis amicitiæ perfectæ, magis amicitia est dicenda quàm ea quę minus: sed amicitia ob iocunditatem est magis similis amicitiæ perfectæ quàm ea quæ est ob vtilitatem: ergo est magis appellanda amicitia. Secunda ratio. Amicitia magis ingenua est magis amicitia, & similior perfectæ, quã ea quæ est minus ingenua, & minus liberalis: sed amicitia iocunda est magis ingenua, & liberalis quàm ea quę est ob vtilitatem, ergo est magis amicitia, & similior perfectæ amicitię. Nã ea quæ est ob vtilitatẽ, contrahitur inter eos homines qui quæstui & artibus sordidis dediti sunt vt in textu dicit philosophus. Tertia ratio. Ea amicitia qua pluribus hominibus & etiã iis qui appellantur beati: est opus, magis amicitia, & similior perfectæ esse videtur quàm ea quæ nõ est eisdem necessaria: sed amicitia iocunda est huiusmodi: ea vero quæ est ob vtilitatem non est talis, ergo amicitia iocunda potius, & magis est appellanda amicitia, quã ea quæ est ob vtilitatẽ, vt patet in textu. ꝙ homines quærentes iocunditatẽ volunt amicos iocundos, sed oportet vt habeant bonos dicit philosophus, quia iis omnia inerunt quæ sunt amicis bona.
42 [AT hominum ij qui sunt.] Hęc est tertia pars huius capituli, in qua philosoph⁹ determinat de amicis distributis: qui ad diuersa officia deputantur respectu vnius amici, & affert hanc sententiã, quod ii qui sunt in magistratu, & potestate constituti diuisis vtuntur amicis, id est aliis ad voluptatem, aliis ad vtilitatem, & non vtuntur amicis simul vtilibus, & iocundis quia non vtuntur bonis & studiosis. Quare diuisis & distinctis vtuntur. & probatur eo medio, Amici qui sunt simpliciter iocundi, & vtiles simul sunt boni simpliciter & absolute, at ii qui sunt in potestatibus constituti non vtuntur bonis simpliciter & absolute, ergo non eisdem simul vtuntur iocundis atque vtilibus, sed aliis ad voluptatem vt facetis, aliis ad vtilitatem aptis. Non enim hæc duo facile coniunguntur cum sint per accidens. Sed siquis diceret quòd ii qui sunt in potestatibus constituti possunt vti amicis bonis & studiosis, qui vt dictum est supra erunt simul & simpliciter vtiles, & iocundi, & non erit verum quod tu dicis, ò Aristoteles quod in potestatibus constituti vtantur amicis diuisis ad diuersa officia: respondet philosophus quod verum est amicum bonum, & studiosum esse simul iocundũ, & vtilẽ vt dictum est. Verum quòd talis vir non fit amicus homini excellenti potestate non quod non possit fieri, sed raro fit, & affert rationẽ, quia amicitia debet esse in mẽsura, & æqualitate, sed principes & homines in potestatibus constituti cum excellant iis qui sunt inferioris dignitatis seu potentiæ non habebunt æqualitatem, nisi virtute bonorum compulsi se declinent, & æquent se bonis secundum proportionalitatem quandam, & similitudinem rationis, vt quantum ipse in potestate constitutus dignitate excedit, tantum se virtute superari cognoscat, & sic adæquationẽ quandam fieri patiatur, quã raro solent principes, & homines in potestatibus cõstituti tolerare.
43 [HAE igitur amicitię dictæ.] Hæc est quarta pars huius capituli, in qua philosophus cõcludendo ostẽdit species istas amicitiæ cõsistere in quadam æqualitate, & accõmodate posuit hoc quia supra dixerat ꝙ vir bonus, & studiosus excellẽti nõ fit amicus, nisi fiat adęquatio quędã inter eos, & ex quo videtur innuere ꝙ in qualibet amicitia requiritur quædã æqualitas, & nũc ipse declarat per ea quæ dicit ꝙ eadẽ mutuo sibi volunt, & vicissim permu-

tant tales amici vt patet exẽplis de amicis qui ſunt ob voluptatem, & de iis qui ſunt ob vtilitatẽ. Nam de perfecta amicitia eſt manifeſtum. Poſt hæc dicit philoſophus quòd iſtæ amicitiæ quæ ſunt parum ſtabiles videntur eſſe amicitiæ ex vna parte propter ſimilitudinem quandam quam habent cum vera & perfecta amicitia, ex alia parte ob magnam diſsimilitudinem, & ob multas differentias, quibus differunt ab amicitia bonorum quæ eſt ſecundum virtutem, non uidentur eſſe amicitiæ, & ſic videtur eas excludere & exiſtimare non eſſe proprie amicitias, ſed quaſdam adumbratas imagines amicitiæ.

De amicitia in excellentia. *Cap. VII.*

EST autem & alia ſpecies amicitiæ quæ in excellentia conſiſtit: 44
vt amicitia patris ad filium, & omnino ſenioris ad iuniorem, virique ad vxorem, & principis omnis ad eos qui ipſi ſubiiciuntur. Atque hæ inter ſeſe etiam differunt. Non eſt enim eadem amicitia parentibus ad liberos: & principibus ad ſubditos. Nec patri ad filium, & filio ad patrem. Nec viro ad vxorem, & vxori ad virum. diuerſa enim eſt vniuſcuiuſque horum virtus ac opus. Diuerſa etiã ſunt & ea propter quæ amant. Diuerſæ igitur & amationes & amicitiæ. At-
que eadem quidem vtrique ab altero nec fiunt, nec ſunt quærenda. Sed 45
cum libri quidem ea parentibus tribuunt quæ tribuenda ſunt genitoribus, parentes autem filiis quæ natis tribui debent ſtabibis taliũ & bona eſt amicitia. Oportet autem & amationem omnibus in amicitiis quę
ἀνάλογον εἶναι. in excellentia conſiſtunt * comparatione fieri rationum. Magis enim amari præſtabiliorem, vtiliorémve, quàm amare oportet. Et cæterorum vnumquemque ſimiliter. Nam cum amatio ſit pro dignitate: tunc fit aliquo modo æqualitas. Quod quidem amicitiæ eſſe videtur. Æquale
autem in iuſtis & in amicitia, non ſimiliter ſeſe habere videtur. Eſt enim 46
iuſtis quidem æquale primo, quod eſt pro dignitate: ſecundo quod eſt in quantitate. In amicitia autem id quidem quod eſt in quantitate, primo. Id autem quod eſt pro dignitate ſecundo. Conſtat autem: ſi in virtute vel vitio, vel diuitiis, vel in aliqua re, magna diſtantia fiat. Nõ enim vlterius ſunt amici: nec dignum putant ſe eſſe amicos. Maxime autem hoc eſt manifeſtum in ipſis diis immortalibus. Hoc nanque plurimum bonis omnibus antecellunt. Conſtat autem & in regibus, nec enim his ſe eſſe amicos dignum putant: qui ſunt longe inferiores. Nec item optimis viris aut ſapientiſſimis: ii qui nullius ſunt pretii. Exacta igitur in ta-
libus non eſt definitio quouſque ſint amici. Multis enim ablatis adhuc 47
amicitia manet. Quòd ſi nimis fuerint ſeparati (vt a deo) non permanet.
Vnde & dubitatur ſi amici velint amicis ea bonorum quę maxima ſunt, 48
vt deos eſſe: non enim vlterius erunt ipſis amici quare nec bona. Amici nanque bona ſunt ſuis amicis. Quod ſi bene ſit dictum, amicum amico bona illius gratia velle: manere oportet, qualiſcunque ſit ille. Homini autem volet maxima bona ineſſe: & fortaſſe non omnia: ſibi enim ipſi maxime quiſque vult ipſa bona.

Commen.

44 EST autem & alia ſpecies amicitiæ, quę.] Hic eſt ſecũdus tractatus huius octaui libri, in quo philoſophus poſtea quã declarauit ſpecies amicitiæ cõſiderãdo eas ſecundũ quod in ęqualitate cõſiſtunt: nunc conſiderat de amicitiis quæ fiunt inter homines inæquales, & in excellentia cõſiſtunt. Diuiditur autẽ hic tractatus in ſex capitula quę ſuis locis patebunt: primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima affert intentionem ſuã, oſtendẽdo alias eſſe amicitias præter enumeratas antea in primo tractatu. In ſecunda declarat quonã pacto poſsint cõſeruari amicitiæ tales de quibus nunc loquitur. In tertia affert quandã dubitationem & eam ſoluit. In prima igitur philoſophus proponendo intentionem, & ſententiam ſuam dixit, quòd eſt, & alia ſpecies amicitiæ quæ dicitur conſiſtere in excellentia, nõ ꝙ vterque pariter excellat, ſed vt vnus amicus excellat alterum, ita quòd termini ſint inæquales, & affert tales amicitias ſicut eſt patris ad filium, viri ad vxorem, & huiuſmodi. Et hæ omnes conſiſtunt in excellentia, quia alter terminus alterum excellit, & oſtenduntur in hac parte tres concluſiones. Prima eſt quod hæ amicitiæ quæ ſunt inter perſonas inæquales differunt ſpecie ab illis ſupra enumeratis, quia illæ conſiſtunt in æqualitate, iſtæ in excellentia vt videbimus: & hanc primam concluſionem non probat, quia de ſe patet. Secunda concluſio eſt quòd hæ amicitiæ quæ conſiſtunt in excellentia vno modo inter ſe vt amicitia patris ad filium differt ſpecie ab amicitia, quę eſt viri ad vxorem, & ſic de aliis. Tertia concluſio eſt quòd hæ amicitiæ quæ conſiſtunt in excellentia, & in imparitate perſonarum differunt alio modo inter ſe, vt amicitia patris ad filium, ab ea amicitia quæ eſt filii ad patrem, & omnino amicitia ſuperioris ad inferiorem ab ea quæ eſt inferioris ad ſuperiorem. Et has duas concluſiones vltimas probat philoſophus ſimul & primum hoc pacto: quorum virtutes, & opera atque officia ſunt diſtincta ſpecie, eorum amicitiæ differunt ſpecie: ſed eorum qui ſunt ſuperiores excellentia, & eorum qui ſunt inferiores opera virtutes atque officia ſunt diſtincta ſpecie, ergo & eorum amicitiæ differũt ſpecie. Patet ratio, aliud enim eſt officium patris ad filium, & aliud regis ad ſubditos, & aliud viri ad vxorem, & item aliud patris ad filiũ, & aliud filii ad patrem, & ſic de aliis dici poteſt. Alia ratione idem probare poſſumus hoc pacto, eorum amicitiæ qui amant propter diuerſa ſpecie ſunt diſtinctæ ſpecie: ſed excellentes & inferiores amant propter diuerſa ſpecie, ergo eorum amicitiæ erunt diſtinctæ ſpecie. Patet ratio diſcurrendo per ſingulas amicitias tales. Nam alia ratione, & ob aliud pater amat filium quàm princeps ſubditos, & vir vxorem: & alia item ratione, & propter aliud pater amat filium quàm filius

45 patrem, & ſic de aliis. [ATQVE vtrique quidem non eadem.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua philoſophus oſtendit quonam pacto amicitiæ iſtæ quæ dicuntur conſiſtere in excellentia, durare & permanere poſsint. Quod non fecit in iis amicitiis ſupradictis quæ conſiſtunt in ipſa æqualitate, quia ibi ſi ſeruetur æqualitas facilius conſeruari poſſunt, hic autem vbi eſt tanta diſtantia ſeruari poſſunt difficilius, quare inæqualitas quæ eſt in iſtis redigenda eſt ad æqualitatem quandam ſi debeat conſeruari, & conſtare amicitia. Probatur ſi omnis amicitia conſiſtit, & conſeruatur æqualitate, profecto & ea amicitia quæ dicitur eſſe in excellentia, conſiſtet, & conſeruabitur æqualitate. At primum eſt, ergo & ſecundum. Cõſequentia probatur ſiue coniunctum, nam id quod competit omni amicitiæ competit etiam alicui amicitiæ vt iſti quam nunc affert: at omni amicitiæ competit æqualitas, ergo & iſti. ſed duplex eſt æqualitas vt ad noſtrum propoſitum ſpectat, aut quantitatis, aut rationis. Iſtæ igitur amicitiæ ſecundum excellẽtiam dictæ non poſſunt conſeruari æqualitate quantitatis, id eſt ſecundum arithmeticam proportionalitatem vt ita loquar, quia alter eſt ſuperior altero dignitate & conditione vitæ, ergo ſeruari poterunt æqualitatem rationis, id eſt ſecundum geometricam proportionalitatẽ, & ſimilitudinem rationis, vbi attenditur conditio perſonarũ vt alibi dictum eſt. Meliori enim & præſtantiori plus debet tribui, & ideo melior, & præſtabilior plus amari debet ab minus præſtanti, quàm econtra. Dubitaret quiſpiam, quia hoc non videtur verum. Nam pater eſt excellentior filio inquantum eſt pater, & tamen magis diligit filium quàm filius patrem vt experientia patet. Dicendum quod ſententia philoſophi non eſt intelligenda ſimpliciter, ſed amari hoc pacto, id eſt coli & haberi in reuerẽtia ſicut præſtabilior haberi debet ab eo qui eſt inferior. [AEQVALE

46 autem in iuſtis ac amicitia.] Dictum eſt antea amicitiã conſtare æqualitate. Hoc etiam dictum fuit antea de iuſtitia, nũc igitur dicit philoſophus quod nõ ſimili modo eſt in vtriſque, & vt intelligatur differentia. Notandum quòd vt antea percepimus, quædam iuſtitia conſiſtit in æqualitate ſecundum ſimilitudinem rationis geometricam, & hæc eſt iuſtitia diſtributiua, quædam in æqualitate quantitatis ſecundum ſimilitudinem rationis arithmeticam, & hæc eſt iuſtitia commutatiua. Verum cum iuſtitia diſtributiua ſit rerumpublicarum, & pertineat ad gubernationem optimatum, vbi attenditur virtus, & merita perſonarum, videtur eſſe præſtantior quàm cõmutatiua, & primo loco & gradu dignitatis collocanda, quare principalior erit iuſtitia quæ cõſiſtit in æqualitate ſecundum ſimilitudinem rationis geometricam quàm illa quæ conſiſtit in æqualitate quantitatis: In amicitia fit econtra, quia principalior eſt amicitia quæ cõſiſtit in æqualitate quãtitatis vbi erit cõmutatio æqua, & par pari refertur, quàm ea quæ conſiſtit in æqualitate ſecũdum ſimilitudinẽ rationis geometricam, vbi attenditur excellentia perſonarũ, & hæ ſunt

amicitiæ de quibus nunc philosophus loquitur. Dicit igitur philosophus ꝙ æquale in iustis, & amicitia diuerso modo se habet, quia in iustitia primo, & principaliore loco attẽditur æqualitas, secundum similitudinem rationis, vbi consideratur dignitas. Secũdario vero & secundo loco æqualitas quantitatis, vbi non habetur ratio personarũ. In amicitia fit econtra, quia primo & principaliore loco attenditur æqualitas quantitatis vbi par pari refertur, & mutua beneuolentia. Secundo loco attenditur dignitas, & æqualitas secundũ similitudinẽ rationis vt sunt amicitiæ istæ quæ fiunt inter superiores, & inferiores personas adeo vt vix cõstare possint, & non constarent nisi fieret adequatio quædam secundum similitudinem rationis. quare pro tanto dicuntur esse & conseruari amicitiæ illæ: pro quãto æqualitas quædã fit in illis. Ex quo patet quod amicitiæ quę sunt inter personas æquales sunt principaliores amicitiæ, quia habent æqualitatem quantitatis. & ex consequenti quanto minor fit distantia, tanto est amicitia firmior, & magis propria. & quãto magis discedit ab æqualitate quantitatis tanto est debilior, adeo vt in magna distantia non possit fieri amicitia, & hoc probat philosophus tribus exemplis. Vnum est vt dei vel substantiarum separatarum ad homines qui tantum præstant nobis, vt inter ipsas, & nos non cadat amicitia proprie. Secundum exemplum est regũ erga eos qui ipsis subiiciuntur. Tales enim non audent dicere se esse amicos regibus. Et tertium exemplum est optimorum, & sapientissimorum hominũ, quibus ii qui sunt ignari & à virtute alieni non audent affirmare se esse amicos proprie, quia in tanta distantia nõ videtur fieri aut seruari posse amicitia: ex quo colligitur quod cum in magna distantia, & inæqualitate non possit consistere amicitia, quãto maior erit æqualitas, & æqualium personarum: tanto firmior & magis propria erit amicitia. & in his primum locum tenet æqualitas quantitatis vt patet: in iustitia vero econtra vt vidimus. [IN talibus igitur non est.] 47
Videtur soluere vnam obiectionem philosophus, posset enim quis dicere: si magna distantia amicitiam dissoluit, fieri potest vt alter amicorũ fiat dignior, & incipiat excedere alterum, & successiue excedat, quærendum est quis terminus dandus sit excellentiæ vt non dissoluatur amicitia, & quousque seruatur. Nã cum alter incipit excellere videtur destrui æqualitas quantitatis: postea vero cum multum maximéque excellit videtur etiam destitui æqualitas rationis quæ fit secundum dignitatem. Ad hoc dicit philosophus ꝙ non dantur neque dari possunt cancelli & fines determinati, sed sufficit ꝙ multis allatis ab altero, & additis alteri, vel quæ sunt in altero adhuc in huiusmodi excellentia seruari potest amicitia: sed si maxima & longissima sit distantia, vt dei ad hominem, tunc nõ potest constare amicitia de qua loquimur. [VNDE & dubitatur si 48
amici velint.] Hæc est tertia pars huius capituli, in qua mouet, & soluit vnam dubitationem philosophus, talem quæ videtur oriri ex supradictis, quia dixit amicitiam dissolui si alter amicorũ vehementer alterum excedat, hoc videtur esse contra id quod dictum est amicum optare bonũ amico. Dubitatur ergo vtrum illa sententia sit vera, scilicet vt amici velint amicis maxima bona, nam si ita sit videntur exoptare dissolutionem amicitiæ quæ fit per superexcellentiam quandam, sed hoc est absurdum, quòd amicus exoptet amittere amicum suum. Ex altera parte dictum est amicum ex optare amico suo maxima bona, quid ergo dicendum est? hanc dubitationem soluit philosophus duobus modis. Primo modo quòd verum est id quod antea dictum est, Amicum amico bona expetere: non tamen propter hoc exoptare debet summum illum excessum longissimámque distantiam, sed bona huiusmodi vt non destruant amicitiam, & bona quæ pertinẽt ad naturam humanam vt manere possit amicus, & seruari amicitia quo ad fieri potest. Secunda solutio est quòd amicus vult bona amico nõ tamen omnia, sed ea quæ competunt humanę naturę, deinde dicit quòd primo sibi quisque exoptat bona deinde amico, quia non videtur æquum vt exoptet amico bona quæ sibi sint detrimento, & causa vt amittat amicitiam, sed quisque primo sibi vult bona, deinde etiam amico, & sic seruari posse videtur amicitia inter eos.

Quod amicitia magis consistat in amare quàm amari. Cap. VIII.

ὑπερεχόμενος.

PLerique autem ob ambitionem, magis amari quàm amare velle videntur. Quapropter plerique amant ipsos adulatores. Adulator enim * inferior est amicus, aut fingit se talem, & magis amare quàm amari. Amari autem propinquum huic esse videtur, affici inquam honore. Quod quidem plerique affectant. 49
Non per se autem sed per accidens videntur honorem expetere. Nam plerique gaudent, cum honorantur ab iis qui sunt in potestatibus propter spem. Putant enim se si quo indigeant, id ab illis impetraturos. Gaudent igitur ipso honore, vt signo beneficii suscipiendi. Qui 50

autem appetunt à bonis viris atque ſcientibus honorari, confirmare o-
pinionem eam quã ipſi habent de ſe affectãt. Gaudent igitur, quia ſunt
boni, credentes eorum iudicio qui id dicunt. Amati autem per ſe gau-
dent. Quapropter præſtabilius ipſum eſſe quam honorari videbitur: &
amicitia expetenda per ſeipſam eſſe. Videtur autem magis in exhibẽdo
51 amorem: quàm in ſuſcipiendo conſiſtere. Argumento ſunt matres, a-
mando gaudentes. Nonnullæ nanque ſuos tollendos filios dant: & a-
mant quidẽ ſcientes. Vt amentur autem ab illis non quærunt, ſi vtrun-
que fieri nequeat. Sed ſatis ipſis eſſe videtur ſi in proſperitate vident il-
los eſſe conſtitutos. Amántque illos: etſi illi non poſſunt ob ignoratio-
nem ea quæ ſunt exhibenda retribuere matri. Cum igitur amicitia ma-
gis in amando conſiſtat, & laudentur qui amant amicos: virtus amico-
52 rum videtur eſſe amare. Quare in quibus hoc fit pro dignitate: ii ſtabi-
les ſunt amici, & amicitia talium eſt ſtabilita. Hoc autem modo & qui
ſunt inæquales, maxime fuerint amici. Æquales enim fieri poſſunt: Æ-
qualitas autem & ſimilitudo eſt amicitia. Et maxime quidem eorum ſi-
militudo qui ſimiles ſunt virtute. Nam cum ſtabiles per ſeipſos ſint, & ta
les inter ſe ſunt. Et neque indigent prauis, neque talia ſubminiſtrãt: quin
potius etiam prohibent. Eſt enim bonorum hominum neque ipſos de-
linquere, neque amicos permittere praua ſubminiſtrare. Praui autẽ ſta-
bilitatem quidem non habent: quippe cum neque ſibiipſis ſimiles per-
ſeuerent. Breui vero tempore fiunt amici: ſua gaudentes mutuo praui-
tate. Vtiles autem & iucundi permanent magis. Permanent enim quo-
53 uſque voluptates aut commoda ſibi mutuo præſtant. Ex contrariis autẽ
maxime videtur ea fieri amicitia quæ ob vtilitatem efficitur. Nam fit a-
micus pauper diuiti, ac indoctus ſcienti. Cuius enim quis indiget: id af-
fectans aliud affert pro ipſo. Huc trahere quiſpiam & amatorem ac ada-
matum: & pulchrum ac turpẽ poteſt. Quapropter & amatores ridiculi
videntur interdum: indignum eſſe cẽſentes perinde amari vt amant. At
ſi ſimiliter quidem amabiles ſint: amandi ſint fortaſſe vt cenſetur, Si ve-
ro nihil amabilis habeant, ridiculum eſt profecto, ſeſe vt amant amari
oportere cenſere. Fortaſſe autem neque contrarium per ſe contrarium
appetit: ſed per accidens. Appetitio vero, ipſius eſt medii. Hoc. n. eſt bo-
num, veluti ſicco: non vt humidum fiat, ſed vt accedat ad medium, &
calido, & cæteris ſimili modo. Sed hæc quidem miſſa faciamus. Non. n.
ad hunc locum accommodantur.

Commen.

49 PLERIQVE autẽ ob ambitionẽ magis amari.] Hoc eſt ſecundũ capitulũ huius tractatus: in quo philoſoph⁹ poſteaquam declarauit quomodo amicitia æqualitate ſeruatur, & ſoluit quaſdã dubitationes: nũc oſtẽdit quomodo amare, & amari ſe habẽt ad amicitiã. Nã in amicitia eſt amor actiuus vt ita loquar, & paſsiuus de quibus fieri cõſideratio debet. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in tres partes, quæ ſuis locis declarabũtur. In prima autẽ parte vult comparare inter ſe amari & honorari, ſed dicit in primis ꝙ nonnulli quærũt potius amari quàm amare propter ambitionem, & oſtẽdit hoc quodã ſigno adulatorum, quos illi qui amant volunt magis amari quàm amare, & plerique homines ſunt huiuſmodi: ergo plerique magis amari volũt quàm

amare. Secundario probat ex eo, quia amari videtur esse propinquum ipsi honorari, sed plerique ꝓpter ambitionẽ expetũt honorari ergo amari. [ATQVE non per se honorẽ.] Cōparat nunc philosophus ista duo inter se. s. amari & honorari, & ostẽdit ꝙ præstabilius est amari. Illud quod per se expetitur est præstabilius eo ꝙ expetitur per accidens: sed amari per se, honorari autẽ per accidens expetitur, ergo amari est præstabilius quã honorari. Maior est nota, Minor declaratur à philosopho, quia omnes qui cupiũt honorari expetũt id ob aliquid aliud, si à principibus, & iis qui sunt in potestatibus constituti ꝓpter vtilitatem expetere videntur: sin vero à bonis & sapientibus, expetunt id quasi testimonium quoddã, & iudiciũ quo confirmare gaudent opinionẽ quã de se habent, & de virtute sua, & gaudent tali honore propter aliud. i. vt euadant certiores de sua virtute, vnde in primo honorem sequi videntur vt se bonos studiosósque esse credant. Itaque à sapientibus, & apud illos qui ipsos cognoscunt, & ob virtutẽ honoribus affici quærũt, sed amari gaudent per se vt dicit philosophus quare concluditur ꝙ amari sit præstabilius quã honorari, & ipsa ergo amicitia præstabilior omnino quã honor. [AT qui videtur ipsa amicitia magis.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua primo comparat amare, & amari inter se. i. amorem actiuum & passiuum: quorum vterque pertinet ad amicitiam, deinde ostendit quomodo conseruatur amicitia amore actiuo. Probat igitur ꝙ amicitia consistit magis in exhibendo, quã in suscipiendo amorem duabus rationibus: primum ex signo quodam, quia matres amant & gaudent ipsæ amare, & non quærũt amari ab illis, ex quo apparet ex ordine quodã naturæ ꝙ amicitia magis consistit in exhibendo amorem quàm in suscipiendo. Præterea in eo magis consistit virtus amicitiæ in quo homines magis laudantur: sed in amando magis laudantur quàm in suscipiendo amorem, ergo in amando magis consistit virtus amicitiæ quã in suscipiendo amorem. Patet ratio, quia eos qui amant suos amicos laudare solemus, & beneuolos appellare, &c. Notandũ quod secunda ratio philosophi videtur esse ꝓbabilior quã prima. Nã illud exemplũ de amore matrum erga filios non videtur cōpetere amicitiæ propriæ dictæ, cũ illa sit beneuolẽtia mutua, &c. Sed beneuolentia matrũ est naturalis, hęc autẽ ex electione, & merito laudatur vt dicit philosophus. Notãdum præterea quod amicitia est habitus, sed ab habitu prodit operatio, ꝙ siquid accidat habitui respectu suscipientis illud non erit operatio talis habitus, & cuiuscunque habitus virtus consistit potius in actione, quàm in passione: ergo laus, & virtus amicitiæ magis in amare quã in amari consistet. Item amare est in potestate & arbitrio nostro: amari autem non est in nobis, ergo præstabilius est amare quàm amari, & in illo magis consistit amicitia. [QVARE in quibus id fit.] Declarat philosophus quo pacto conseruatur amicitia per actum amandi, & ponit quatuor conclusiones probandas. Prima est quod illi qui amant vt decet, & vt dignitas postulat seruant æqualitatem, ij sunt stabiles & permanentes amici. Probatur, hi qui seruant æqualitatem in amicitia sunt stabiles & firmi amici: sed hi qui amant vt dignitas postulat sunt huiusmodi, ergo qui amant vt dignitas postulat sunt stabiles & firmi amici. Patet ratio, ex verbis philosophi in textu. Nam quando persona excedit personam ibi est inæqualitas, quæ est redigẽda ad æqualitatem amando secundum similitudinem rationis, & vt dignitas postulat. Secunda cōclusio. ij qui sunt similes in virtute per se sunt stabiles & firmi amici: sed boni sunt similes virtute, ergo per se, & de se sunt stabiles & firmi amici. Tertia cōclusio. ii qui sunt discordes inter se sunt parum stabiles & permanentes amici: sed vitiosi & praui sunt huiusmodi, ergo vitiosi & praui sunt parum stabiles & permanentes amici. Quarta cōclusio, ii qui amant aliquid quod videtur amandum quãuis simpliciter non sit, magis sunt constantes amici quàm homines praui: sed qui contrahunt amicitiam ob vtilitatem, aut iocũditatem sunt tales, ergo sunt magis firmi & constantes amici, quàm praui homines. Nam tandiu manere videntur amici quandiu mutua cōpensatio iocunditatis vel vtilitatis manet, & ii videntur quoquo modo esse medii inter prauos, & bonos amicos, quia minus durant, quàm amici boni, & magis quàm praui homines, & quam illi qui ob aliquam turpitudinem fiunt amici. [AT vero ex contrariis maxime.] Hæc est tertia pars huius capituli, in qua docet quo pacto fieri amicitia potest ex oppositis terminis, & sic videtur aliqua ex parte accommodare proposito suo sententiã eorum qui dicebant ꝙ amicitia cōstabat cōtrarietate, & ꝙ contrarietas erat causa amicitiæ, vt quod terra sicca amat imbrem, & reliqua. Philosophus igitur ostendit ꝙ amicitia quoquo modo fit ex oppositis, vt inter pauperem & diuitem, & doctum, & indoctum, tales enim amici videntur oppositi: tamen fit quandoque inter hos amicitia quædã, & ea præcipue quæ est ob vtilitatem: minus autem illa quæ est ob voluptatẽ, quæ fit quoquo modo inter amantem, & amatum, & turpem, & pulchrũ, licet non sit appellanda amicitia. Post hæc infert vnum obortum siue correlariũ ex dictis, ꝙ amatores ridiculi videntur interdũ si expetũt amari sicut & amãt. Et reliqua quæ patent in textu. Sic igitur cōtrarietas quoquo modo locum habet in iis amicitiis quæ tamen non sunt dicendę amicitiæ, at in amicia bonorũ vbi summa concordia est, & morum similitudo contrarietas locum habere nō potest vt est manifestũ. Fortasse autẽ neque contrariũ, soluit tacitam obiectionẽ philosophus, quia dixit quandam amicitiam aliquo modo constare ex contrariis, sed cum amicitia constet inter duos quorum alter amat, & appetit contrarium suũ, ergo videbitur quòd aliquid appetat corruptionem sui ipsius. Nam cōtraria sese mutuo corrumpũt, vnde si siccum appetit humidum vide-

tur appetere corruptionem ſui cum non poſsit idem eſſe ſimul ſiccum & humidum. Hoc autem videtur abſurdum, quòd aliquid appetat corruptionem ſui. quare non videtur fieri poſſe vt aliquo modo vlla amicitia conſtet ex contrariis. Ad hanc obiectionem reſpondet philiſophus. ex qua reſponſione etiam patet quid ſit priſcis dicendum cum contrarium ſuum appetere aiunt. Dicit.n. philoſophus quòd contrarium non appetit contrarium ſimpliciter & per ſe, ſed per accidens, & talis appetitio re vera eſt cupiditas medij vel appetitio medii, vt vnum contrarium redigatur ad mediocritatem quod videtur ſibi eſſe congruum vt ſicco, non vt fiat humidum ſibi eſt expetendum per ſe ſed vt ad medium redigatur, ſed hæc conſideratio dicit philoſophus, ſicut etiam dixit in principio libri tranſgreditur fines huius ſcientiæ moralis, nam pertinet ad ſcientiam naturalem, & ideo eſt omittenda.

De ciuili amicitia. *Cap. IX.*

Idetur autem amicitia, & iuſtũ (vt in principio diximus) circa
54 eadem & in eiſdem eſſe. In omni nanque ſocietate iuſtum aliquod, & amicitia eſſe videtur. Itaque vt amicos appellant: ſimul nauigantes, & cõmilitones, & cæteros ſimiliter ſocios. Atque quatenus communicant, eatenus eſt amicitia, & iuſtum enim eodem modo. Et prouerbium recte, ea quæ ſunt amicorum, communia dicit eſſe. Amicitia nanque in communicatione, ſocietatéque conſiſtit. Atque fratribus quidem ſodalibúſque cuncta communia ſunt, cæteris autem definita. Et aliis plura, aliis pauciora. amicitiarum enim aliæ magis, aliæ minus amicitiæ ſunt. Differunt autem & iuſta. Non enim eadem ſunt parentibus ad filios & fratribus inter ſe: neque ſodalibus atque ciuibus, & in cæteris ſimiliter amicitiis. Diuerſa igitur ſunt & iuſta ad
56 horum ſingulos. Et incrementa ſuſcipiunt, quòd ſunt ad magis amicos. Eſt enim grauius, ſodali quàm ciui pecuniam auferre, & fratri quàm extraneo opem non ferre: & patrem quàm quemuis alium pulſare. Creſcit autem & iuſtum cum amicitia ſimul: quippe cum ſint in eiſdem, &
57 æque ſeſe extendunt. At vero ſocietates omnes: ſimiles ſunt partibus ſocietatis ciuilis. Nam ob vtilitatem aliquam conueniunt homines: & aliquid eorum conſequuntur, quæ ad vitam conferunt. Ciuilis quoque ſocietas, conducentis ab initio conſtitui gratia permaneréque videtur, hoc enim & latores legum coniectant: & iuſtum id inquiunt eſſe, quod publice prodeſt. Cæteræ igitur ſocietates per partes vtilitatem appetũt. Nautæ quidem eam quæ ex nauigatione prouenit, acquiſitionem inquam pecuniarum aut aliquid tale: milites autem eam quæ fit ex bello, ſiue pecuniam, ſiue victoriam, ſiue ciuitatem affectent. Eodem modo contribuléſque & populares. Nonnullæ autem ſocietates gratia voluptatis conſtare videntur. vt * eorum qui ſimul choros exercent, aliáque ſimilia: & eorum qui pecunias conferunt ad conuiuia ſibi paranda, hæ nanque ſacrificii, conuictúſque cauſa fiunt. Omnes autem hæ ſub ci- ὡς θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν.
58 uili ſocietate eſſe videntur. Non enim præſens commodum ciuilis affectat: ſed ad omnem vitam. Atque ſacrificia & cœtus circa hæc faciunt, honorem diis tribuentes, & ſibiipſis requiem præſtantes cum voluptate. Vetuſta nanque ſacrificia, conuentúſque poſt frugum fieri perceptionem (vt primitiæ) videntur. Hoc enim in tempore maxime otio in-

dulgebant. Societates igitur vniuersæ, partes ciuilis esse videntur. Tales autem amicitiæ: tales societates sequuntur.

Commen.

VIDETVR autem amicitia & iustum.] Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo philosophus posteaquã declarauit partes amicitiæ quæ consistunt in excellentia, & quomodo amare, & amari se habent ad ipsam amicitiam, & soluit obiectiones nonnullas vt vidimus: nunc considerat & declarat quomodo amicitia ipsa consistit in societate. Diuiditur autẽ hoc capitulum in duas partes. In prima facit quod dictum est. s. ostendit quo pacto amicitia consistit in societate. In secunda declarat omnes societates esse similes societati ciuili, & ad eam redigi tanquã partes ad totum. In prima igitur parte secundum sententiam expositorũ probat quòd omnis amicitia consistit in societate hoc modo: omnis iustitia & iustum cõsistit in societate, sed omnis amicitia consistit quodammodo in iis in quibus consistit iustum, ergo omnis amicitia consistit in societate. Probat etiam idem alia ratione sumpta ex modo loquendi. Nam homines appellant, suos socios in aliqua re agenda, appellant dico amicos, vt cõmilitones sese amicos appellant, similiter & nautæ: hoc autẽ est iudicium ꝙ amicitia consistit in societate, & quo magis est societas eo magis videtur esse iustitia, & iustum & amicitia. Ostendit etiam idem communi prouerbio quo dicitur ꝙ ea quæ sunt amicorum sunt communia, quod non esset nisi amicitia consisteret in societate & communitate, hanc partem expositores introducunt eo pacto quo diximus, & quanuis rationes sint veræ, tamen non sunt fortasse ad intentionem philosophi, quia mea sentẽtia philosophus potius probat quòd amicitia, & iustum circa idem versantur, & in eodem consistunt, vt per hoc concludat quod amicitia quædam est etiam ciuilis sicut iustitia, & probat in primis ꝙ amicitia, & iustum versantur circa eadem, & in eisdem consistũt hoc pacto. Ea quæ consistunt in societate circa eadem versantur. & in eisdem consistũt, sed amicitia & iustũ cõsistunt in societate, ergo amicitia, & iustũ circa eadẽ versantur, & in eisdem cõsistũt, minorẽ autẽ qua dicitur amicitiã, & iustũ cõsistere in societate ꝓbat rationibus supra allatis, & ꝓuerbio illo cõmuni, & exẽplis illis vt vidimus. [DIFFERVNT autẽ & ipsa.] Probat nunc philosophus quod iusta differunt, & hoc ꝓbat exẽplis: quia aliud est iustũ patris ad filium, & aliud inter fratres, & sic de aliis. quòd si iusta diuersa, & amicitiæ erunt diuersæ. Ex quo probari videtur ꝙ iustitia & iustũ versantur circa eadẽ: nos autẽ introducere possumus ꝙ hæc sit probatio illius minoris supradictæ, & quod amicitia, & iustũ consistit in societate, quia amicitia, & iustũ variatur ratione variarũ societatũ vt patet exẽplis patris ad filiũ, & sic de aliis. [DIVERSA igitur.] Probat insuper philosophus ꝙ iusta, & iniusta nõ solũ fiũt varia in diuersis amicitiis, & societatibus, sed etiã incrementa suscipiunt vt patet ex contrario. s. ab iniusto, vel iniuria. Nam maiorem videtur facere iniuriam si filius pulset patrem quàm si extraneum, & sicut est de iniusto, ita videtur esse, & sequi de iusto: nos autem introducere possumus hanc partem quòd probetur iustum versari circa eadem circa quæ amicitia, & in societate cõsistere ex eo, quia ambo similiter incrementa, & decrementa suscipiunt, & magis & minus sunt iusta, & amicitia secundum diuersas societates, vt exemplis patris ad filium, & fratris ad fratrem, & similium percipi potest. Nam si contentio quædam & comparatio fiat vt inquit Cicero quibus plurimũ sit officium tribuendũ principes sunt patria & parentes, proximi liberi, &c. Quare hæc vt diximus gradus suscipiunt, & incrementa & decrementa secundum diuersas societates vt huiusmodi exemplis patere potest. [ATQVE societates omnes similes.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus declarat omnes alias societates similes esse partibus societatis ciuilis, & ad eam reduci tanquam partes ad suum totum, & primo ostendit quomodo conueniunt, deinde in quo differunt. Nam sicut primo similes, quia societates, & conuentiones omnes vidẽtur respicere aliquod cõmodum, & vtilitatem aliquam, & idem fit in societate ciuili. Nam & legumlatores publicam vtilitatem respiciunt atque communẽ: aliæ quoque societates particulares similes sunt in eo quod vtilitatem commodúmque affectant, vt nautarum, & militum societas, & aliæ quas in textu aperte tangit philosophus. Sunt autem nonnullæ quæ constare videntur gratia voluptatis vt sunt eorum qui simul exercent choros, & conuiuia, & hęc fieri videntur gratia sacrificii, & conuictus: sed & ciuitates quoque solemnia faciunt sacrificia, & festos dies celebrant, verum ex altera parte societas ciuilis. Et istæ particulares differunt, quia illæ versantur circa particulares vtilitates & cõmoda, ciuilis vero communem vtilitatem & omnem, non autem partem quærit, & vt illæ reducuntur tamen ad eam sicut partes ad totum. [OMNES autem hæ sub ciuili.] Declarat philosophus quòd omnes istæ particulares societates sub ciuili collocari videntur tãquam partes sub toto, & excludendæ sunt prauæ societates, vt coniurationes, & factiosorum hominum contentiones: aliæ autem vt diximus ad ciuilem reduci vidẽtur. Probatur, omnis societas quæ est ob particularem vtilitatẽ collocari videtur sub ea quæ est ob totã: sed societas ciuilis est ob totã & communem vtilitatẽ, aliæ vero particulares ob partem ergo aliæ particulares collocari vidẽtur sub ciuili societate, & ad eam redigi tanquam partes ad totum. Patet ratio, quia sicut se habent partes vtilitatis ad totam vtilitatẽ: ita societates quæ sunt circa partes vtilitatis ad

ſocietatem quæ complectitur totam, ſingulæ autē ſocietates reſpiciunt proprias & particulares vtilitates vt exemplo nautarum, & commilitonum & ſimilium declarauit philoſophus, ciuilis vero non præſentem, ſed perpetuam quo ad fieri poteſt, & communem vtilitatem vitæ humanæ affectat. Quòd ſiquis afferat ſocietates quæ fiunt ob iocunditatem, iſtæ quoque partem quærere videntur, & propriam non totam, & communem, ciuilis, vero communem relationem quærere videtur. vnde priſci ſolebant ſacrificia, & cœtus inſtituere poſt collectionem fructuum. poſtea affert tanquam concluſionem quòd omnes huiuſmodi ſocietates particulares ſunt partes ciuilis, & quod amicitiæ tales ſequuntur ſocietates huiuſmodi. Nam erit amicitia vbicunque eſt ſocietas, ſiue ob vtilitatem ſiue ob iocunditatem, & erit quædam amicitia reſpectu totius & communis vtilitatis, & iocunditatis, & iſta erit ciuilis amicitia, vnicuique noſtrum vt inquit Cicero chari ſunt parentes, chari ſunt liberi, propinqui, familiares. ſed omnes omnium charitates patria vna complexa eſt & reliqua.

De ſpeciebus reipublicæ. *Cap. X.*

59 REi autem publicæ, tres ſunt ſpecies: & totidem etiam trāſgreſſiones & quaſi labes illarum. Et illæ quidem ſunt: regnum, & optimorū poteſtas, & tertia eſt ea, quæ ę cenſibus fit. Quā cenſu poteſtatem dicere, accommodatum videtur. Plurimi autem rempublicam appellare conſueuerunt. Atque harum optima
60 quidem eſt regnum, deterrima vero cenſu poteſtas. Tranſgreſsio autem regni quidem tyrannis eſt. In vtraque enim vnus eſt princeps, ſed inter ſeſe plurimum differunt. Nam tyrannus quidem ſuum, rex autem eorum qui ab ipſo reguntur conſiderat commodum. Non eſt enim rex, niſi ſit ex ſeſe ſufficiens, & bonis omnibus antecellat. Talis autem nullius indiget rei: non ergo ſuas ipſe, ſed eorum qui reguntur vtilitates conſiderat. Qui nanque talis non eſt, ſorte potius quidam eſt princeps quàm rex. Tyrannis autem eſt contraria regno. Suum nanque bonum ſequitur ipſe tyrannus. Quo magis patet ipſam eſſe peſsimam. Peſſimum enim id eſt quod eſt contrarium optimo. Fit autem in tyrannidem ex regno tranſgreſsio. Tyrannis enim principatus eſt, prauitas eius,
61 in quo vnus eſt princeps. Prauus autem rex, fit tyrannus. Ex optimatum vero poteſtate ad paucorum potentiam fit tranſgreſſio: vitio principum qui res ciuitatis præter dignitatem diſtribuunt, & cuncta bona ſibi vel plurima tribuunt: & magiſtratus ſemper eiſdem plurimi diui-
62 tias facientes. Pauci igitur & praui pro optimis dominantur. Sed ex cēſu poteſtate ad popularem fit tranſgreſſio poteſtatem. Sunt enim hæ finitimæ. Nam & cenſu poteſtas, multitudinis eſſe ſolet: & pares ſunt omnes qui ſunt in cenſu. Minime vero prauum eſt popularis poteſtas. Parum enim reipublicæ tranſgreditur ſpeciem. Res igitur publicæ hoc maxime modo mutantur. Minima enim ſic atque facillima fit ipſarum
63 migratio. Similitudines autem ipſarum & quaſi exempla quiſpiam & in domibus accipere poteſt. Societas enim patris ad filios: regni præ ſe fert effigiem. Nati nanque patri ſunt curæ. Hinc & Homerus Iouem patrem appellat. Ipſum nanque regnum, imperium eſt ſuapte natura paternum. Patris autem apud Perſas imperium tyrannicum eſt. Suis enim filiis vtuntur vt ſeruis. Heri etiam ad ſeruos tyrannicum eſt. Nam in ipſo vtilitas agitur heri. Atque hoc quidem rectum eſſe videtur: ſed

Persarum aberrat. Diuersorum enim diuersa sunt imperia. Viri autem
& vxoris societas: similis optimatū potestati videtur, pro dignitate nan-
que vir præsidet & in iis quæ virum decent: quæ vero vxori accommo-
dantur, hæc illi tribuit. Quod si in omnibus vir dominetur: in paucorū
potestatem mutatur. Præter dignitatem enim hoc facit: & non ea ratio- 64
ne qua præstabilior est. Interdum autem dominantur vxores: ob ampli-
tudinem patrimonii. Non igitur fiunt imperia ob virtutem: sed ob di-
uitias, & potentiam, perinde atque in paucorum fit potestate. Fratrum
vero societas, similis est censu potestati. Sunt enim pares, præter diffe-
rentiam ætatis. Quocirca si multū ætatibus differant: non fraterna inter
ipsos fit amicitia. Popularis autem potestas, in iis maxime habitationi-
bus est: quæ domino carent. Hic enim omnes sunt æquales. & in quibus
princeps est imbecillis: & vnicuique inest potestas.

Commen.

REI autem ciuilis & publicę tres sunt species.] Hoc est quartum capitulum huius tractatus,
in quo philosophus postea quàm declarauit amicitiam consistere in societate, & quòd a-
micitia & iustum circa eadem versantur, & quòd singulæ societates ad ciuilem reducun- 59
tur tanquam partes ad totum: nunc distinguit societatem ciuilem in species suas atque eas
declarat, & similitudine ipsarum declarare etiam videtur societates rei familiaris, & hoc quia ad
illas non solum se extendit iustitia, sed etiam amicitia. Nam in quibus societatibus est iustum in
iis videtur esse amicitia. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, In prima distinguit spe-
cies rei ciuilis, In secunda societates rei familiaris. Dicit in prima philosophus quòd rei ciuilis
tres sunt species, & rectę gubernationes, tres insuper transgressiones illis oppositæ. Sed earum
quæ se recte habere dicuntur, Prima gubernandi species est regum, Secunda optimatum, Ter-
tia quæ græce dicitur δημοκρατικὴ, & commode appellari potest censu potestas quam commu-
niter solent appellare rempub. tribuendo ei nomen cōmune, & quasi generis nomen. Has tres
species recte gubernandi, post hæc philosophus inter se cōparare videtur, & in primo gradu per-
fectionis ponit regnum, In secundo optimatum potentiam: In tertio & infimo loco censu po-
testatęm quam deterrimam appellant si comparetur cum optima, & cum ipso regno: ideo dicit
in textu regnum esse optimum, censu potestatem deterrimam, id est minus bonam. Notandum
quod philosophus in Politicis latissime loquitur de speciebus rei ciuilis, sed quantum ad hoc
propositum spectat intelligendum quòd tres sunt species rei ciuilis sententia huius philosophi,
quanuis Plato reliquerit tertiam speciem, id est censu potestatem, & reprehenditur ab Aristo-
tele eo in loco, quia ipsam omisit. Laudat autem ibi philosophus magnopere ipsum regnum &
anteponit cæteris speciebus rei ciuilis, & publicæ gubernandæ. Vult enim redigere ipsam gu-
bernationem ad vnum, sicut hoc vniuersum vno gubernatur, deinde ponit in secundo gra-
du optimatum gubernationem, postremo ponit censu potestatem, omnes autem ii gubernato-
res proponere sibi debent felicitatem ciuitatis, & commune bonum reipub. quo seruato serua-
tur respubl. Sin econtra fiat, tunc oriuntur transgressiones tres quæ sunt labes illarum bonarum
gubernationum. Nam rex ad tyrannidem, optimates ad paucorum potentiam, censu potestas
siue respub. ad statum popularem delabitur. nam aut vnus gubernat rem ciuilem, & publicam,
aut plures: si vnus optimus consulens bono reipublicæ, & tunc videtur esse rex, aut pessimus
referens omnia ad suum commodum, & tunc erit tyrannus: si plures tunc aut omnes ferme
aut pauci, si pauci iterum aut optimi aut pessimi: sin optimi tunc fit optimatum guberna-
tio: sin pessimi tunc fit paucotum potentia: sin vero sint pene omnes, tunc aut sunt tribuentes
æqualiter aut inæqualiter, primo modo erit censu potestas siue respublica. secundo status po-
pularis, & sic tot sunt species. [TRANSGRESSIO autem regni tyrannis est.] Distinguit nunc
philosophus labes illarum rectarum gubernationum, & dicit primo tyrannidem esse labem, & 60
transgressionem regni. Conueniunt autem regnum & tyrannis in eo quod in vtroque est vnus
qui gubernat, in aliis maxime differunt. Tyrannus enim semper proprium & suum, rex cōmune
commodum, & bonum eorum qui ab eo reguntur quærit, & in aliis multis differunt. Sed po-
nere possumus duas conclusiones secundum verba philosophi, prima quòd rex omnia agit pro
vtilitate, & cōmuni bono eorum qui regūtur. Probatur, ille princeps qui est ex sese sufficiens, &
omnibus bonis ornatus est, omnia agit pro bono eorū qui gubernantur ab eo: sed rex est huius-
modi: ergo rex agit omnia pro communi commodo, & bono populorum qui reguntur ab eo, rex

enim proprie dictus rex debet esse optimus à regendo latine, græce βασιλεὺς à gradu populi appellatus, quasi populi semper rationem habere debeat, vnde Homerus pastores populorũ appellat reges. Nam si suæ vtilitati, & commodo consuleret, non esset appellandus rex, sed potius quidam forte princeps vel tyrannus. Secunda conclusio quòd tyrannus est pessima forma gubernan
61 dæ reipub. Probatur ex eo, quia opponitur optimæ gubernationi, vt patet. [AT EX optimatum potestate.] Declarata tyrannide quę est labes regni, nunc declarat transgressionẽ, & labem optimatum quæ est paucorum potentia ob prauitatem principum reipub. pauci nanque sunt, & ma
62 li, vt patet in textu. [SED ex ea quæ est censu potestas.] Declarat nunc tertiam labẽ. s. ipsius censu potestatis seu reipub. quæ labes atque transgressio dicitur popularis potestas, & nõ fit magna trangressio. Notandum quòd censu potestas fit gubernatio in re ciuili hoc pacto, vt possint ciues gerere magistratus secundum facultates & mensuram census, quòd si magna præfinitur mensura census, vt excludantur pauperes, orietur paucorum potentia, quia pauci sunt qui magnas habeant facultates: sin vero mediocritas seruetur vt æqua ratio habeatur tam diuitum quàm pauperum, tunc videtur oriri censu potestas, & non fit ita magna trangressio vt in superioribus, sed hæc in Politicis latius patent. Vidimus igitur ex supradictis quòd tres sunt species bonæ regendæ reipub. tres etiam malæ, & transgressiones ipsarum, verum sicut regnum est optima gubernatio in genere bonarum, & secundo gradu optimatum potestas. Tertio respub. seu censu potestas, ita in genere prauarum eodem modo se oppositæ habent. Nam tyrannis quæ regno opponitur est in primo gradu prauitatis, paucorum potentia in secũdo, status popularis in tertio, & sic fiunt
63 transgressiones vt plurimum, vt in Politicis ostendit philosophus. [SIMILITVDINES autem ipsarum & quasi.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus allatis iam antea tribus speciebus rectis gubernãdæ reipub. & tribus transgressionibus ipsarum, nunc afferre videtur aliquas societates in re familiari similes illis tribus rectis & non rectis. Primo igitur dicit philosophus quòd similitudines ipsarum societatum ciuilium sumet quis in domibus, & in ipsa re familiari, veluti patris ad filios gubernatio est similis gubernationi regis ad subditos, quanquam pater quoquo modo videtur superare ipsum regem in beneficiis dandis, habet tamen similitudinem vt diximus, superat inquam quo ad vnam personam qua est causa generãdi, educandi & erudiendi. Quanuis beneficia regum ad plures extendantur, sed si pater vtatur filiis tanquam seruis, tunc fit transgressio quædam similis tyrannidi. Addit autẽ ꝙ hoc quidem de seruis rectum esse videtur, quia seruus, vt ipse dicit in Politicis, natura seruus esse videtur, & ideo non videtur alienum à natura si heri seruis vtantur vt seruis, sed iniquum faciunt patres si liberis vtantur vt seruis. diuersa enim sunt imperia vt dicit philosophus, & diuersa dominandi officia. Nam aliud est paternum: aliud herile [Sed viri atque vxoris] Affert aliam societatẽ in re familiari. s. viri & vxoris: quæ si recte se habeat similis est optimatum potestati, quia hic tribuuntur officia secundum dignitatem, vt etiam fit inter optimates, quòd si transgressio fiat, erit similis paucorum potẽtiæ,
64 vt patet in textu. [AT vero fratrum.] Affert aliam similitudinem societatis in re familiari. s. fratrum, quæ si recte se habeat est similis censu potestati, excepto si plurimũ distent ætatibus, quia tunc erunt quoquo modo paternæ potius quàm fraternæ. Sin vero domus careat patre familias, vel sit ille imbecillis tunc fit transgressio similis populari gubernationi, quia ibi oritur effrenata libertas. Notandum quòd philosophus dixit amicitiam in societate consistere, propterea attulit commode supradicta, & cum dixisset omnes redigi ad ciuilem bene dixit istas familiares similes esse ciuilibus, vt postea ostendat in iis omnibus esse amicitiam, & sicut vna societas est præclarior altera, sic & amicitia.

De amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna. Cap. XI.

65 IN vnaquaque autem republica tantum amicitiæ esse, quantum & iusti videtur. Atque regis quidem amicitia ad eos qui reguntur, in excellentia beneficij consistit. Confert enim in eos beneficia, qui ab ipso reguntur. Siquidem cum sit bonus, curam ipsorum habet, quo bene sese habeant: vt ouium pastor. vnde & Homerus Agamemnonem populorum nuncupauit pastorem. Talis autem est amicitia paterna: beneficiorum vero magnitudine differt. Est enim essendi causa pater: quod maximum esse videtur, & enutritionis, ac eruditionis. Hæc eadẽ & cæteris maioribus tribuuntur. Natura nanque pater filiorum, & aui nepotum, & rex eorum quibus pręsidet, impe-

rium obtinet. Hæ autem amicitiæ in excellentia conſiſtunt. Quapro-
pter & honorãtur ipſi parentes. Et iuſtum igitur in his non idem eſt: ſed 66
quod efflagitat dignitas. Sic enim ſeſe habet & amicitia. Et viri etiam ad 67
vxorem eadem eſt amicitia, & in optimatum poteſtate. Eſt enim vt vir-
tus poſtulat, & præſtabiliori plus tribuitur boni & quod vnicuique ac-
commodatur. Sic autem ſeſe habet & ipſum iuſtũ. At amicitia fratrum, 68
ſimilis eſt ſodalitiæ. Sunt enim pares atque æquales ætate. Tales autem
*eiuſdem plerunque diſciplinæ, & eorundem ſunt morum. Similis eſt
(ὁμοηθεῖς ἢ ὁμοιοπαθεῖς.) huic, & quæ eſt in cenſu poteſtate. Ciues enim pares eſſe ſolent ac boni.
Et quiſque nunc dominatur, nunc paret, & æque. Sic igitur eſt in ipſis
& amicitia. In tranſgreſſionibus autem, quemadmodum & iuſtum: ſic 69
& amicitia exigua eſt & minime eſt in ea, quæ peſſima. In tyrãnide nan-
que nihil aut perparum eſt amicitiæ, in quibus enim nihil eſt commune
imperanti atque parenti: nec amicitia eſt. Nam neque iuſtum, ſed tale
quidem eſt, quale eſt artifici ad inſtrumentum: & animæ ad corpus, &
hero ad ſeruum. Hæc enim omnia, vtilitatem quidem ab iis ſuſcipiunt,
qui ipſis vtũtur: ſed amicitia non eſt ad inanimata, nec iuſtum: quin ne-
que ad bouem vel equum: neque ad ſeruum, ea ratione qua ſeruus eſt,
non eſt enim quicquam commune. Seruus enim animatum eſt inſtru-
mentum. Inſtrumẽtum autem inanimatus eſt ſeruus. Ad ſeruum igitur
hoc ipſo quo ſeruus eſt, non eſt amicitia: ſed quo eſt homo. Nam omni
homini iuſtum quiddam eſſe videtur ad omnem hominem, qui com-
municare ſecundum legem, pactionémque poteſt: quare & amicitiam,
ratione qua homo eſt. Perparum igitur & in tyrãnide eſt amicitiæ atque
iuſti. In popularibus autem poteſtatibus plurimum. Cóplura enim his 70
ſunt communia: cum ſint pares.

Commen.

IN VNAQVAQVE autem repub. ſic amicitia.] Hoc eſt quintum capitulum huius tracta- 65
tus, in quo poſteaquam declarauit ſocietates ciuiles & familiares, quòd vehementer perti-
nebat ad declarandos gradus amicitiæ: nunc oſtendere intendit quomodo ſe habet ipſa ami-
citia in ſocietatibus iſtis. Nam vt antea dictum eſt, iuſtum & amicitia in ſocietate conſiſtere
videntur, & alterum cum altero ſimul creſcere videtur, atque decreſcere, & eſſe magis & magis.
Quòd ſi ſocietas ſit vehemens, amicitia quoque vehemens eſſe videbitur: ſed cum ſocietates
ſint diuerſæ, amicitiæ & iuſta diuerſarum quoque rationum eſſe videntur, vt patebit inferius.
Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, in prima oſtendit quomodo amicitia eſt in ſo-
cietatibus rectis. In ſecunda quomodo fit in tranſgreſsionibus. In prima igitur dicit philoſo-
phus, quòd amicitia eſt in vnaquaque repub. ſicut & iuſtum. ſicut igitur ſe habet iuſtitia in vna-
quaque ſocietate, ſic & amicitia. Videtur enim eſſe talis & tanta qualis & quanta eſt iuſtitia, o-
ſtendit autem in primis quòd amicitia regis ad ſubditos eſt in excellentia beneficij & talis vi-
detur etiam eſſe paterna: excedit tamen ipſa paterna magnitudine beneficiorum, & ideo videtur
eſſe vehementior, & hæc non ſolum ad patres, ſed etiam ad auos referri poſſunt. Excedit autem
pater ipſum regem in beneficiis dandis. ſ. in magnitudine, & hoc intelligendum eſt ſicut ſupra
etiam diximus, ſi referatur ad vnum. Nam & ſi filius maiora beneficia ſuſcipiat quàm ſubditi à
rege ſuo, tamẽ beneficia regum ad plures ſunt & latius ſe pandunt, vt eſt manifeſtũ. [ET iuſtum 66
in iſtis non eſt idem.] Nam aliud videtur eſſe iuſtum patris ad filium, & aliud filij ad patrem, &
ſic regis ad ſubditos. Nam in iis iuſta & amicitiæ & ſocietates diuerſarum rationum eſſe viden-
tur. [VIRI autem amicitia.] Declarat nũc philoſophus quonam pacto amicitia viri ad vxorem 67
eſt ſimilis amicitiæ quæ in optimatũ gubernatione, & ſocietate, vbi attenditur virtus & dignitas
& ſecundũ dignitatem erit iuſtũ, & amicitia, vt in textu late patet. [AT amicitia fratrũ.] Oſten- 68

dit quòd amicitia fraterna quæ eſt velut ſodalitia quædam, quia fratres ſimul educantur, & ſer-
uant amicitiam vt ſodales, & quaſi pares, oſtendit inquam quod eſt ſimilis amicitiæ quæ fit in ſo
69 cietate cenſu poteſtatis ſiue reipub. vbi paritas queritur. [IN tranſmigrationibus autem.] Hæc
eſt ſecunda pars huius capituli, in qua philoſophus oſtendit quomodo ſe habet amicitia in tranſ-
greſsionibus ſocietatum ciuilium, & primo declarat quòd in tyrānide quæ tranſgreſsionum eſt
peſsima, aut nihil eſt amicitiæ, aut vehementer exigua. Probatur, vbi nihil eſt commune impe-
ranti atque parenti ibi non eſt amicitia nec ſocietas: ſed in tyrannide nihil eſt commune impe-
ranti atque parenti, ergo in tyrannide non eſt amicitia nec ſocietas. Maior eſt nota ex dictis phi
loſophi dicentis quòd vbi non eſt iuſtũ non eſt etiam amicitia. Minor declaratur à philoſopho.
Eſt enim perinde vt inſtrumenti ad artificem, & heri ad ſeruuum, & huiuſmodi, quorum non
quæritur vtilitas à ſuperioribus propter illa, ſed pro ſe vt poſsint vti illis pro ſua commoditate
propria: ſic anima vtitur corpore vt inſtrumento quodam. Sed hic oritur quædam difficultas,
quia non videtur verum quòd ſic ſe habeat dominus ad ſeruum ſicut ſe habet anima ad corpus,
vel artifex ad inſtrumentum: nam artifex eſt animatus, inſtrumentum eſt inanimatum, ſed nō eſt
ad inanimata nec etiam ad irrationabilia amicitia, cum iſta ſint omnino diuerſa, ſed inter domi-
num & ſeruum videtur cadere aliqua amicitia cum ſint eiuſdem naturæ humanę. Quare non vi-
detur tenere illa ſimilitudo philoſophi, hanc difficultatē tollit philoſophus, oſtendēdo ꝙ ſeruus
poteſt conſiderari vt eſt homo, & item vt eſt ſeruus, ad ſeruum igitur vt eſt ſeruus non videtur
eſſe amicitia à domino, quia tunc videtur ſeruus eſſe veluti quoddam inſtrumentum animatum:
ſed ad ſeruum & dominum vt vterque eſt homo, poteſt eſſe aliqua ſocietas, & amicitita cũ vter-
que poſsit ſubire leges & pactiones, & iuſtum cadat inter eos, & per conſequens amicitia. Patet
igitur quòd tyrannide in qua principes vtuntur ſubditis vt ſeruis parum vel nihil eſt amicitiæ,
70 quia etiam abeſt iuſtum. [IN popularibus autem.] Declarat nunc philoſophus quomodo ſe ha
bet amicitia in trāſgreſsione illa quæ eſt minus improba quàm aliæ, & dicitur popularis. Oſten
dit autem philoſophus ꝙ ibi plurimum eſt amicitiæ quod non eſt ſimpliciter intelligēdum, ſed
reſpectu & comparatione aliarũ tranſgreſsionum. quaſi dicat, plus eſt amicitiæ ibi quàm in aliis
tranſgreſsionibus, plus inquam in ipſa poteſtate populari, quia eſt ibi quædam paritas, & multa
communia popularibus vt leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines. Notandum quòd philo-
ſophus declarauit amicitiam ſiqua eſt in tyrannide dicendo, eam eſſe exiguam vel nullā, & etiam
eam declarauit quæ eſt in populari poteſtate: ſed nihil dixit de ea quæ eſt in paucorum poten-
tia, quia cognitis extremis facile cognoſcitur id quod medio modo ſe habet. Nam ſi in tyranni-
de parum vel nihil, in populari multum reſpectu aliarum tranſgreſsionum per conſequens perci-
pi poteſt quid ſit in paucorum potentia.

De amicitia ſodalitia, & filiali. Cap. XII.

71 OMnis igitur amicitia (vt dictũ eſt) in ſocietate conſiſtit. Cōn-
ſanguineam autem quiſpiam ſeiunxit ſodalitiam. Ciuium au-
tem amicitiæ, & contribulum, & ſimul nauigātium, & quot-
quot ſunt tales, magis in ſocietate conſiſtunt. Nam ſtipulatio-
72 ne quaſi quadam cōſtare videntur. Inter has quiſpiam & hoſpitalitiam
collocarit. Conſanguinea vero multiplex eſſe videtur. Pendet autem o-
mnis ex paterna. Parentes enim diligunt natos vt aliquid ſui: nati vero
parentes vt aliquid ex illis. Atque magis ſciunt parentes eos qui ſunt ex
ipſis, quàm nati, ſe eſſe ex illis. Magíſque coniunctum eſt id ex quo na-
tum eſt ipſi nato, quàm factum ei quod fecit. Eſt enim ei ex quo eſt or-
tum: proprium id quod ex ipſo eſt ortum: vt dens, crinis, & quid vis ha-
benti. Nullum autem illorum id ex quo orta ſunt, aut minus. Accedit
eodem & temporis longitudo. Parentes enim natos continuo diligunt.
Illi vero parentes: incrementis tempore ſuſceptis, & mentis comprehen
73 ſione vel ſenſus. Ex his autem patet & cur magis diligant matres. Paren
tes igitur natos vt ſeipſos amant. Qui nāque ex ipſis ſunt orti, ſunt quaſi
ipſi alij ſeparatione. Nati vero parentes vt orti ex illis. Fratres autem ſeſe
mutuo diligunt. Quod ex eiſdem ſint orti. Identitas enim quæ eſt ad il-

la,idem inter ipſos facit. Quapropter eundem ſanguinem dicunt, & ſtirpem, & talia.Sunt igitur quodam modo idē & in diuiſis. Magnum autem ad amicitiam eſt & enutritos ſimul eſſe, & ætatis æqualis. AEqualis enim æqualem delectat, & ipſi familiares, ſodales ſunt. Et idcir- 75
co fraterna amicitia ſodalitiæ ſimilis eſt: patrueles vero cæteríque propinqui,ex his ſunt coniūcti, propterea quod ſunt ex eiſdem. Atque alij magis, alij minus fiunt ex eo coniuncti, quia prope eſt aut diſtat origo.
Amicitia autem quæ filiorum eſt ad parentes, & hominum ad deos: vt 76
ad bonum eſt atque excellens. Nam maxima beneficia contulerunt. Fuerunt enim eſſendi cauſa, & alimenti, ac educationis. Habet autem & voluptatem, & vtilitatem talis amicitia magis quàm extraneorum: quanto & vita communior ipſis eſt. Sunt autem in fraterna amicitia ea 77
quæ & in ſodalitia ſunt: & magis in bonis, & omnino in ſimilibus quanto coniuncti ſunt magis, atque ab ortu ſeſe mutuo diligunt. Et quanto 78
ſunt magis ſimilium morum, qui ex eiſdem ſunt orti: & ſimul nutriti, & ſimiliter educati,ac eruditi. Probatio enim,quæ quidem fit tempore, plurima eſt atque firmiſſima. Sunt etiam & cæteris in conſanguineis ea quæ ad amicitiam attinēt:vt rationum comparatio flagitat. Viro autem 79
& vxori ſecundum naturam amicitia videtur ineſſe. Homo nanque natura coniugale magis eſt, quàm ciuile: quanto prius & neceſſarium magis eſt domus, quàm ciuitas & procreatio communior animalibus. At- 80
que cæterorū quidem animalium, hic ſocietatis eſt terminus.Homines autem coniugium ſubeunt non ſolum procreationis, ſed eorum etiam gratia quæ ad ipſam conferunt vitam.Officia nanque continuo ſunt diuiſa,atque alia viri,alia vxoris. Opem itaque ſibi mutuo ferunt,res proprias in commune ponentes. Quapropter hac in amicitia vtilitas ineſſe videtur.,atque voluptas.Fuerit autem & ob virtutem, etiam amicitia: ſi 81
boni ſint. Eſt enim vtriuſque virtus: atque hoc ipſo eſſe gaudebunt.Filij autem coniunctio eſſe videtur. Iccirco & citius ij qui carent liberis diſſoluuntur.Filij nanque bonū eſt,vtriſque commune.Ipſum autem commune continet. Quærere vero quonam modo viro viuendum eſt cum 82
vxore, & omnino amico cum amico:nil aliud eſſe videtur,quàm quærere quomodo iuſtum eſt. Non enim idem iuſtum videtur amico ad amicum,nec ad extraneum, & ſodalem,ac condiſcipulum eſſe.

Commen.

OMNIS igitur amicitia ſicuti dictum eſt.] Hoc eſt ſextum & vltimum capitulum huius 83
ſecūdi tractatus,in quo poſtquā diſtinxit ſocietates ciuiles, & tribuit eis ſimiles ſocietates rei familiaris in quibus etiam eſt amicitia, & dixit omnē amicitiam conſiſtere in ſocietate,nūc ſeiungit & diuidit amicitias inter ſe:ita ꝙ aliæ magis,aliæ pactionibus conſiſtunt.Nam & ſi omnes in ſocitate ſint cōſtitutę,tamen aliæ natura magis,aliæ pactionibus & electione magis conſtare videntur. Cū ergo variæ ſint cauſæ,& variæ amicitiæ merito ſunt diſtinguēdæ.Diuiditur autē hoc capitulū in tres partes quæ ſuis locis patebunt.In prima igitur parte philoſophus præmittit id quod ſæpius dixit ꝙ omnis amicitia conſiſtit in quadam ſocietate, tamen aliquis merito diſtingueret amicitiā cōſanguineam,& ſodalitiam à cęteris amicitiis,quia ciues & cōtribules, & ſimiles,vt etiā ſunt hoſpites videntur habere ſocietates cōſtātes pactionibus.

Consanguinea vero & sodalitia non eodem pacto. quare distinguēdæ sunt istæ amicitiæ vt aliæ
magis aliæ minus in societate consistunt, & vt alię sunt quoquo modo in societate naturali vt est
consanguinea: sodalitia vero quia videtur oriri ex conuersatione sodalium à primis incunabulis,
qui simul & nutriuntur, & erudiuntur, distinguitur ab illis aliis simul cum ipsa consanguinea.
aliæ autem in quadam pactione & conuentione consistunt. Notandum quòd amicitia quæ est
inter propinquos & consanguineos, habet causam naturam eiusdem sanguinis & eandē stirpem,
& secundum respectum quem habent ad illam fit coniunctio, & amicitia: sodalitia habet causam
conuersationem à primis incunabulis inceptam, quæ videtur quasi naturaliter esse contracta, &
non ex electione: at ciuiles & contribules, & huiusmodi ex electione, & pactione videntur con-
72 stituere amicitiam. [CONSANGVINEA autem amicitia.] Hæc est secunda pars huius capitu
li in qua incipit determinare de amicitia quæ est inter consanguineos & propinquos, afferendo
nonnullas considerationes de ipsa. Est enim multiplex & multifariam, ob multos gradus propin
quitatis dicuntur tales amicitiæ: omnes tamen videntur pendere, & originem ducere à paterna,
& in hoc conuenire ꝙ ab eodē principio fluunt, & primo incipiendo ab amicitia paterna affert
rationē mutui amoris inter se: deinde comparat amicitias seu amationes istas. s. eam quæ est pa-
tris ad filium, & eam quæ est filij ad patrem, & ostendit quòd parentes magis amant filios quàm
filii amant parentes tribus rationibus. Prima ratio, quo magis quis cognoscit causam ob quam a-
mat, eo magis videtur amare: sed parentes magis cognoscunt causam quare amant filios quàm fi-
lii quare amant parentes, ergo parentes magis amant filios quàm econtra amentur ab illis. Patet
ratio, quia parentes amant filios, quia sunt ipsorum aliquid: filii vero amāt parentes, quia sunt ex
illis. Magis autem cognoscunt parentes hanc causam, quia sint orti ex se, quàm nati, ꝙ sunt ex il-
lis. Secunda ratio, quo magis est aliquis coniunctus alicui, eo magis amat illum: sed parēs est con
iunctior filiis quàm filius parenti, ergo parens magis amat filium quàm ametur ab eo. Nam vi-
dentur sese habere vt totum se habet ad partem. partis enim est vt totum quoddam generans, fi-
lius vt pars quædam generata, quæ videtur contineri à toto, sicut dens vel manus continetur ab
eo qui habet illa, & habens est propinquior eis quàm ea sint coniūctiora, magis enim distare vi-
dentur filii, igitur sunt vt partes quædam seiūctę. Tertia ratio, Qui longiore tēpore amant viden
tur magis amare quàm qui minus, sed parentes longiore tēpore amant filios quàm filii ament pa
rentes, ergo parentes magis amant illos. Patet ratio, quia amicitiæ videntur tempore suscipere
73 incrementa. [EX iis etiam patet cur magis.] Videtur ex supradictis oriri ista pars, qua ostendit
quòd si amor paternus comparetur cum materno, maior videtur esse maternus secundum ra-
tiones supradictas, id est duas. s. Et quia matres magis cognoscunt filios suos quàm patres, & quia
longiore tempore amant ex eo quod prius incipiunt, & ideo secundum istas duas rationes quæ
supra allatæ fuerunt ad ostendendum quòd maior erat amor parentum erga filios quàm econtra,
percipi etiam potest cur matres magis diligant natos quàm patres diligāt eosdem. [INSVPER
parentes.] Redit ad illam sententiam superiorem concludendo quòd parentes magis amant fi-
lios quàm amentur ab eis, quia amant natos quasi seipsos distinctos, tamen quasi separatione. No
tandum ꝙ amor quo quispiā seipsum amat est vehementissimus, & talis videtur esse causa, vt phi
losophus dicit inferius cęterorum amorum quibus amamus alios. cum igitur parens amet filium
74 vt aliquid sui videtur seipsum amare, & ideo talis amor est vehemētissimus. [FRATRES etiam
sese mutuo diligūt.] Declarata amicitia patrum ad filios & filiorum ad patres, nūc declarat aliam
consanguineam amicitiam. i. fraternam: & ostendit quòd fratres sese mutuo diligūt, quia sunt ab
eisdem parētibus atque ex eo sunt quodammodo idem. Probatur, quæcunque sunt vni, & eidem
tertio eadem, illa inter se sunt eadem: sed fratres sunt parentibus eadem, ergo idem erunt inter se.
Nec est intelligendum quòd sint omnino idem, sed in quantum referunt ad illud tertium, id est
ad parentem, & identitas parentū facit vt fratres sint quodammodo idem inter sese, vnde dici so
let ꝙ fratres sunt eadem stirps, & idem sanguis, & idem quodammodo in diuersis corporibus.
Postea affert aliam causam quare fratres habent amicitiam vehementem inter se, & dicit educa-
tionē, quæ fit simul esse etiam causam ingentis amoris, quia vt prouerbio dicitur: æqualis æqua-
lem delectat, vnde etiā oritur sodalitia, cui similis esse videtur fraterna amicitia, vt patet in text.
75 [PATRVELES vero cęterique.] Affert amicitiam aliorum propinquorū successiue per rectam
lineam, qui sunt cōiuncti inter se, quia sunt orti ex eisdē, & alii magis vel minus coniūcti secun
76 dum propinquitatem vel distantiam eius vnde originē habent. [AMICITIA autem ea quæ fi
liorum est.] Quasdam proprietates affert philosophus quæ videntur competere supradictis ami-
citiis consanguineis, & propinquorū. & primo ostendit ꝙ amicitia filiorum ad parentes est ami
citia ad aliquod excellens bonum. Habet enim terminum bonum atque excellēs. Itaque cōsistit
in excellētia, & hoc patet: quia magnitudine beneficiorum pater excedit filium, mirū in modum
ob generationem, & alia quæ dicit philosophus. Secunda proprietas est quod ista amicitia habet
maiorem iucunditatem, tum etiam vtilitatem quàm amicitia eorū qui nō sunt coniuncti. Primo
enim viuunt simul. præterea parentes vident assidue filios, & filii parentes, sibi quoque inuicem
77 prosunt, & omnino eorū vita cū sit cōmunis, vtilis est, atque iucūda. [SVNT autem & in frater-

na amicitia.] Affert proprietates fraternæ amicitiæ dicendo quòd ea fere omnia quæ sunt in amicitia sodalitia sunt in amicitia fraterna, vt educatio, eruditio, & huiusmodi: quæ omnia sunt in amicitia fraterna, & præsertim bonorum fratrum. Deinde affert aliqua ob quę huiusmodi fratrum amicitia conseruatur. Primo quia ab ortu sese mutuo diligunt, & quia similium morum sunt tales boni, & quia simul sunt nutriti, & educati, & alia quæ dicit philosophus. ex quibus fit vt talis amicitia sit firma & constans. [SIMILI sunt modo.] Breuiter tangit proprietates amicitiarum 78
reliquas, quæ sunt inter consanguineos. Sunt enim diuersæ prout propinquiores aut lõginquiores sunt in gradibus, & ideo dicit vt ratio postulat, scilicet sunt magis & minus vt ratio, & propinquitas postulat, quæ est inter eos proportione seruata, omnes tamen licet alij magis alij minus iure naturæ coniuncti esse amicitia debent. Sanguinis enim coniunctio, vt inquit Cicero, & beneuolentia deuincit homines charitate. Magnum est enim habere momẽta maiorum, eisdem vti sacris, sepulchra habere communia, &c. [VIRO autem & vxori natura nimirum.] Hæc est 79
tertia pars huius capituli, in qua post consanguineam amicitiam declarat amicitiam cõiugalem, quæ & si non sit ex eodem sanguine vt superiores, tamen natura videtur constare: probat igitur in primis afferendo quasdam proprietates hanc conclusionem, & proprietatem, quòd amicitia coniugalis est naturalis, hoc pacto, homo est animal magis coniugale quàm ciuile, sed est naturaliter ciuile, ergo multo magis erit coniugale natura. Patet ratio ista, & in Politicis ostendit philosophus quòd homo est ciuilis natura, & inclinatur naturaliter ad hoc vt sit sociabilis ciuili societate: sed quòd sit etiam magis coniugale natura quàm ciuile probatur duabus rationibus. Prima ratio, quia id est magis naturale homini, quod est magis necessarium, & prius natura: sed esse coniugale est prius & magis necessarium quàm esse ciuile, ergo est magis naturale homini. Nam domus prius est natura quàm ciuitas, & magis necessaria vt dicit philosophus. Secunda ratio, id quod sequitur naturam totius generis animalium, & est magis commune, est magis naturale: sed procreatio filiorum ad quam ordinatur coniugalis societas videtur esse huiusmodi, ergo procreatio liberorum ex coniugali societate, & omnino coniugalis societas videtur esse magis naturalis quàm societas ciuilis, ex quibus concluditur quòd viri ad vxorem naturalis est amicitia. [ATQVE cæterorum quidem.] Affert aliam proprietatem quæ est, quòd hæc societas viri & 80
vxoris conuenit in procreatione filiorum cum cæteris animalibus, differt tamen ꝙ præter prolem quæ est terminus copulationis aliorum animalium, quærit ea omnia quæ pertinẽt ad vitam humanam, propterea officia eorum statim sunt distincta vt vir procuret ea quæ sunt foris, vxor seruet ea qua sunt domi, & mutuo sibi auxilium ferunt, & alia similia, vt in œconomicis & politicis ostendit philosophus, & sic patet quòd talis societas non solum est naturalis, sed etiam œconomica. [QVAPROPTER hæc in amicitia.] Ostendit philosophus quomodo se habet ami- 81
citia huius societatis ad illa tria, quæ amicitiarum dicuntur obiecta: & dicit quòd hæc amicitia continet interdum non solum voluptatem, & vtilitatem: sed etiam virtutem. Vtilitas inesse videtur, quia consulunt ambo communi vtilitati, voluptas quoque ob generationem, virtus etiam adest quandoque, & si non sit virtus in vxore eius rationis cuius est virtus in viro, tamen est accommodata qualitati fœmellæ: sunt autem viri virtutes proprie dictæ, vxoris vero virtutes ei accommodatæ, & proprie competens sibi vt in œconomicis & politicis latissime ostendit philosophus, quod si sint probi & studiosi vtique in genere suo, diligit vir vxorem vehementer, & diligetur ab ea, & iucundũ erit coniugium illud, & iucunda inter eos amicitia. Atque filii nexus. Docet philosophus quo modo firmatur talis amicitia. Primo patet quòd sunt liberi qui sunt nexus, & nodus talis amicitiæ: deinde patet etiam per oppositum suum, qua id cuius absentia citius dissoluatur amicitia, præsentia magis conseruatur: sed absentia filiorum & priuatione citius dissoluitur talis amicitia, ergo præsentia magis conseruatur & firmatur. Item quia filii sunt commune vtrisque bonũ vt patet in textu. [QVAERERE autem quonam pacto.] Videtur respon- 82
dere obiectioni quæ oriri potuisset ex ante dictis, Assignasti cũ Aristotele causas amicitiarum propinquorum, & coniugalis amicitiæ, & huiusmodi societatum, tamen non dedisti regulam viuendi cum illis. cui respondet philosophus, quod hoc nihil aliud est quærere quàm quonam pacto sit iustum. Itaque scire debet quòd quale est iustum, talis debet esse viuendi modus, & regula & officium: sed iustũ est diuersum vt in quinto vidimus, præterea non eodem modo vel idem iustum seruandum esse videtur, idémque officium ad amicum, & extraneum, & sic de aliis similibus à quibus, & erga quos non eadem sunt seruanda officia, vt in œconomicis viri, & vxoris & aliorum in politicis regulam viuendi docet philosophus, & Cicero quoque in libro de officiis latissime doctrinam tradit quid deceat, & quomodo oporteat officia seruare in diuersis societatibus vitæ, diuersa enim sunt & iustũ similiter est diuersum, ex quo patet ꝙ amicitia videtur habere magnam similitudinẽ cum iustitia, & in multis conuenire ac si esset iustitia quædam. Facere enim amicum quæ decent erga amicum, opus videtur esse iustitiæ. Consideranda est igitur conditio, & qualitas personarum, & societatum, & seruanda deinde secundum illa officia sunt vt recta ratio postulat.

De duplici iusto, & de compensanda amicitia. Cap. XIII.

83 Vm autem tres sint amicitiæ (vt ab ab initio dictum est) & in
vnaquaque alij sint pares amici, alij impares (nam similiter bo
ni fiunt amici, & præstabilior deteriori: similiter & iucundi, &
ob vtilitatem etiam in commodis pares & differentes) pares,
quidem: tam amando, quàm cæteris æquales esse oportet: impares au-
84 tem id reddere quod excellentiæ ratio flagitat. Fiunt autem in amicitia,
quæ vtilitatis est gratia, vel sola vel maxime, incusationes non sine ra-
tione, atque querelæ. Qui nanque sunt ob virtutem amici: prompti
sunt ad beneficia sibi mutuo conferenda. Hoc enim est & virtutis & a-
micitiæ. Atque cum ad hoc certatim properent: nullæ prorsus inter
ipsos accusationes, nec rixæ fiunt. Nemo enim amanti, & beneficia
conferenti succenset, sed si sit gratus, beneficiis respondet. Atque qui
in beneficiis conferendis exuperat, cum id assequatur quod cupit, non
incusabit amicum. Vterque enim bonum affectat. Nec in iis quæ ob
voluptatem constant, querelæ nimium fiunt. Nam si simul degere
gaudent: fit id simul vtrisque quod appetunt. Ridiculus autem videtur
& qui non delectantem incusat: cum liceat non conuersari. At in ea
quæ vtilitatis gratia constat, locum incusationes habent, atque querelæ.
Nam cum sese mutuo pro vtilitate vtantur: semper indigent pluris, &
minus quàm oportet sese habere putant, atque queruntur ex eo quia
non tot assequuntur quot indigent, cum sint digni. Qui vero confe-
runt beneficia, nequeunt tot conferre: quot indigent ij in quos bene-
85 ficia conferũtur. Videtur autem vt duplex est iustum, aliud sine scripto,
aliud lege, sic & eius amicitiæ quæ est vtilitatis gratia, alia moralis, alia
legitima esse. Fiunt igitur incusationes tum maxime, cum non per ean-
86 dem commutant & dissoluuntur. Atque legitima quidem est ea, quæ
in definitis consistit, & quædam est omnino sordida de manu in ma-
num, quædam liberalior ad tempus, sed per pactionem, quid pro quo.
Est id quod debetur in hac, manifestum, & non ambigitur. Habet au-
tem dilationem ad amicitiam attinentem. Quapropter apud nonnul-
los horum non sunt iudicia. Sed arbitrantur eas oportere contentos es-
87 se, qui fide commutarunt. Moralis autem non in definitis consistit, sed
vt amico quidem largitur, aut vt alij (quisquis is tandem sit) accipere au
tem dignum esse censet, æquale aut plus, quasi nõ dederit, sed mutuaue
rit. Atque si nõ vt commutauit, dissolutio fit: incusabit, Hoc autem ideo
accidit: quia omnes vel plurimi, volunt quidem honesta, anteponunt
autem ea quæ prosunt. Atque honestum quidem est beneficia confer-
88 re, non vt vicissim suscipiantur: vtile vero suscipere. Si potest igitur, di-
gnum reddere oportet beneficium iis qui accepit, & spõte quidem. In-
uitus enim non est faciendus amicus. Vt errore igitur in principio fa-
cto: & beneficio à quo accipere non oportebat, suscepto (non enim ab

amico, nec ob ipsum id faciente) dissoluere ipsum oportet, vt beneficio pro definitis suscepto, atque polliceri, cum posset reddere. Nam si non posset, nec dignum is qui dedit, ipsum suo munere cēsuisset. Quare reddendum est si habeat facultatem. In principio autem considerandum est, à quonam beneficium, & pro quo confertur: vt pro his suscipiat, aut non suscipiat illud. Existit autem dubitatio, vtrum eius qui suscepit vtilitate metiri oporteat id quod reddi debet, an eius qui contulit beneficio? Qui nanque beneficium acceperunt, extenuantes idipsum, ea di 89
cunt sese cepisse, quæ parua erant illis: quæque ab aliis licebat accipere. Illi vero contra ea quæ maxima rerum erant suarum: quæq; ab aliis assequi non poterant, & in periculis, aut necessitatibus talibus. An quia amicitia est ob vtilitatem: vtilitas eius qui beneficium suscepit, mensura est statuenda? Hic est enim qui indiget: & huic fert opem, vt accepturus æqualem. Tantum igitur auxilium fuit, quantum vtilitatis habuit hic. Et reddēdum est igitur tantum quantum ipse consecutus est, vel etiam plus. Est enim magis honestum. In amicitiis autem quæ sunt virtutum, 90
accusationes quidem non sunt. Mensuræ autem similis est electio eius, qui beneficium contulit. Id enim quod est virtutis ac moris pręcipuum, in electione consistit.

Commen.

CVM autem tres sint amicitiæ vt ab initio diximus.] Hic est tertius tractatus huius octaui 83
libri, in quo philosophus postea quàm diuisit amicitiam, & vnamquamque partem declarauit vt ostensum est, nunc ostendit quo pacto fiant incusationes & querelæ in amicitiis. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula, in primo declarat querimonias quæ oriuntur in amicitiis æqualium personarum: in secundo ostendit querimonias quæ fiunt in amicitiis inæqualium. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte philosopus docet narrādo quo pacto in amicitiis possint euitari querelæ, & dicit quòd tres sunt species amicitiæ, vt antea dixit, ea ratione qua triplex est obiectum.s. aut vtile, aut iucundum, aut bonum, & in vnaquaque istarum trium reperiri amicitia potest tam æqualium quàm inæqualium personarum, & hoc ostendit philosophus tangendo singulas species. Nam in amicitia quæ ob bonum & ipsam virtutem, possunt amici fieri & illi qui sunt pariter boni, & item illi quorum alter est melior, & studiosior altero. Eodem modo in amicitia ob iucunditatem, & ii qui pariter sunt iucundi, & ii quorum alter est iucundior altero: sic in amicitia ob vtilitatem simili modo fieri possunt amici. verum si amici sint æquales, & pares in quacunque amicitia pariter debēt in amore respondere, & in aliis quoque officiis par pari referre: sin vero sint inæquales, & impares ob alterius partis excellētiam, tunc tribui, & retribui debet vnicuique secundum dignitatem, & similitudinem rationis. [FIVNT igitur ea in amicitia quæ.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus ostendit, & dicit quòd in amicitiis ob vtilitatem contractis fiunt querelæ tantum vel vt plurimum in illis, in studiosis vero amicitiis non fiunt, & hoc probat, quia in ea amicitia fiunt omnia quæ exoptant amici, & illi tales amici prompti sunt ad facienda ea mutuo, & quasi certatim, quæ sibi inuicem sunt grata, & accepta. [NEC in iis 84
etiam amicitiis.] Declarat philosophus quòd in in amicitia quæ est ob voluptatem non nimis fiunt querelæ, & præsupponere videtur ꝙ tales conuersentur simul, quod ab vtrisque expetitur, tunc vltra amicus ob voluptatē, aut gaudet conuersatione alterius amici aut non gaudet. Si gaudet non accusabit amicum conuersando: si vero non gaudet non etiam queretur de eo si non est sibi iucundus, cum sibi liceat quandocunque vult conuersationem illius euitare. [AT in ea quæ commoditatis gratia cōstat.] Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus ostendit ꝙ in amicitiis ob vtilitatē fiunt querelæ, & primo declarat quòd fiunt, deinde causas ostendit quibus oriuntur, demum docet quomodo euitari possunt. Dicit igitur quòd in amicitia quæ est ob vtilitatem querelæ præcipue locum habent. Probatur, In ea amicitia, in qua amici sibi mutuo non satisfaciunt querelæ oriuntur & fiunt: sed amicitia ob vtilitatem est huiusmodi, ergo

in amicitia ob vtilitatem querelæ præcipue oriuntur & fiunt. Huius argumentationis declara-
85 tio de ſe patet in textu.[VIDETVR autem vt duplex eſt iuſtum.] Declarat philoſophus hac in parte vnde,& ex quibus cauſis querimoniæ fieri ſolēt in huiuſmodi amicitiis quæ ſunt ob vtilitatem,& affert diuiſionem quandam talis amicitiæ dicendo,quòd ſicut diuiditur iuſtum, ita & amicitia vtilis diſtribuitur: ſed iuſtum aliud ſcriptum, id eſt legitimum,aliud non ſcriptum, id eſt naturale,& quaſi ex communi more gentium,vt in quinto declarauimus:eodem modo amicitia ob vtilitatem quædam eſt legitima quæ videtur in pactione conſiſtere, quædam moralis, quæ non ex pactione,ſed ex conſuetudine quadam oriri videtur. Hac diuiſione ſtante dicit philoſophus quòd querelæ tum maxime fiunt cum non commutant amici ſecundum eandem ſpeciem talis amicitiæ vtilis,id eſt cum alter amicorum commutat,& credit commutare ſecundum legitimam,alter vero commutat, & credit commutare ſecundum moralem, & alter ſequitur pactionem,alter mores requirit, & ſequitur.ex quo diſcordes fiunt,& oriuntur querelæ,& incuſationes,& diſſoluūtur,ſcilicet amicitiæ,quanuis nonnulli exponant quòd querelæ fiunt cum non cōmutant,id eſt obligantur,& diſſoluuntur,id eſt cum diſſolutiones fiūt,& vt ita loquar diſobligationes quaſi cum obligationes fiant pactione ſecūdum legitimam, diſſolutiones ſecundum moralem,tūc querelæ oriuntur,ſed quicquid ſit hoc videtur velle philoſophus,quòd incuſationes,& querelæ oriuntur cum alter amicorum in commutationibus vtilibus quæ fiunt inter eos ſequitur amicitiam legitimā quæ in pactione conſiſtit,alter verò ſequitur moralem quæ ex con-
86 ſuetudine pendet.[ATQVE legitima quidem eſt ea.]Diſtributa amicitia ob vtilitatem in legitimam & moralem,nūc vt partes iſtæ clarius intelligantur declararat vnumquodque membrum philoſophus,& primo amicitiam legitimam quæ in pactis conſiſtit,dicendo quòd ea non vnifariam eſt, ſed partim forenſis & mechanica, in qua fit commutatio de manu in manum ſine dilatione temporis, quia ſtatim reddit, & retribuit ei à quo accepit vt in emptione, & venditione,& in cōmutatione mercimoniarum fieri ſolet,cum res cum rebus,aut res cum nummis commutātur,nec amicorum fidei creditur: partim vero eſt liberalis, & ingenua magis ſi comparetur cum ſuperiore, & ea eſt vbi conueniunt quid pro quo debeat dari, & manifeſtum eſt debitum, ſed habeat dilationem temporis amicabilem vt ita loquar, & pertinentem ad commoditatem,& fidem amicorum,poſtea addit philoſophus quòd quibuſdam horum non ſunt iudicia,ſicut in ſuperioribus vbi non ſeruatur id quod pactione eſt manifeſtum,ſed putant eos contentos eſſe debere qui fide permutarunt: verum querelæ fieri poſſunt vel ſolent cum non ſeruatur in quod di-
87 gnum videtur fide amicorum.[MORALIS autem in pactionibus certis.] Sumit nunc philoſophus alterum membrum diuſionis, id eſt amicitiam vtilem quæ dicitur moralis,non quia ſit de ſe ingenua vt illa quæ eſt ob virtutē,ſed quia inter iſtas amicitias ob vtilitatē eſt magis liberalis cum ex more pendere videatur,non autem in pactione, & conuentione conſiſtere.Veruntamen amici in tali amicitia dant non addendo quid pro quo,ſed intentione recipiendi,& quando non recipiunt queruntur, & tunc fiunt incuſationes. dant igitur vt ſimulent honeſtatem,ſed quia vt plurimum anteponunt vtilia, dant animo, & intentione recipiendi, adeo vt ſi non diſſoluatur, & retribuatur ſimili modo ab amico ſtatim fiunt querelæ. commutans enim & donans ſpe fecit recipiendi quaſi commodaret. cum poſtea non ſit retributio vt ſperabat, quæritur non vt commodauerit, ſed vt donauerit, veluti qui annulum dediſſet in nuptiis amico animo recipiendi tantundem vel etiam plus, ſi poſtea non recipit queritur vt donans non aperiendo intentionem quam habuit in principio cum dedit. Non enim dicit ſe male tractari, quia commodarit,ſed quia donauerit, & tamen intentio ſua fuit vt commodaret, quare fiunt querimoniæ. & aſsignat rationem philoſophus ꝙ hoc euenire videtur: quia plerunque homines expe-
88 tunt honeſtatem, & tamen poſtea anteponunt vtilitatem vt patet in textu. [EVM itaque qui poteſt.]Docet in hac parte philoſophus quonam pacto euitari poſsint querimoniæ tales dicendo quòd qui poteſt tribuere ſponte debet, quia non eſt inuitus faciendus amicus. Nam ſi tu velles eum amicum vt datorem liberalem gratia honeſtatis, & ille quærat vtilitatem, tunc ſi non retribuas, ſponte videris velle facere tibi amicū inuitum,nolentem tali modo amicitiam tuam, nam ſi ipſe non vult eſſe amicus niſi ob vtilitatem, ſponte reddendum eſt ei, fieri poteſt nec eſt trahendus inuitus ad amcitiam ſecūdum præſcriptum tuum, quia ipſe quærit amicitiam ob vtilitatem. quare vel accipe eum eo pacto amicum, & redde ſibi ſponte ſi habes facultatem:vel ſi non vis amicum tali modo, redde ei quod debes, & noli ſecundum voluntatem tuam contra id quod ipſe vult facere eum amcum. ſecus enim eſſet facere eum amicum nolentem, quod non eſt faciendum, quia antea debes videre à quo accipias beneficium, vtrum ab amico gratis dante, an ab eo qui retributionem quærit. ſed accepto beneficio retribuere debet ſuſcipiens ſi fieri poteſt ſponte ſua, ac ſi per pacta obligatus eſſet,ne oriantur querelæ, & retribuere debet ſecūdum dignitatem eorum: ſed vtrum dantis an ſuſcipientis ſit ſtatuere menſuram
89 beneficij, in ſequentibus manifeſte declarabit philoſophus. [EXISTIT autem hoc loco quæſtio quædam.] Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua philoſophus mouet dubitatiouem vel quæſtionem quandam,& eam ſoluit.Dicit ergo dubitando,ſi reddendū eſt ſecundū dignitatem, & conuenientiam,quęritur quiſnam menſurā,& exiſtimationem huius beneficij ſtatuere debet,

an ille qui accipit, an is qui contulit. Nam cum in iis non fiat certa pactio quid pro quo sit reddendum, ad hoc vt tollātur querelæ retribuendum vt dignitas postulat & conueniens est, sed dubitatur mensura huius retributionis accipienda ne sit ex vtilitate suscipientis an ex beneficio dantis & de hac materia dicetur latius in nono libro: sed si nos vertimus ad partem suscipiētium, semper tales minuunt beneficia: sin ad partem benefactorum, illi econtra augent beneficia sua. quare videtur quoquo modo quòd neuter istorum sit aptus ad talem mensuram statuendam retributionis. [A N cum amicitia sit ob vtilitatem.] Soluit quæstionem philosophus ostendendo 90
quòd mensura retributionis sumenda est ex parte suscipientis, vt sit tanta quanta fuit commoditas recipientis. æstimanda est igitur commoditas eius qui suscepit, & talis debet esse mensura, sed de hac materia latius loquetur in nono, vt ibi patebit. Post hæc dicit philosophus quòd in amicitia bona, quæ est ob virtutem non fiunt querelæ, nec talis solutio ibi requiritur. Nam electio cùm sit præcipuum in virtute, debet in tali amicitia esse mensura, & quasi cum benefactore dicere: contuli beneficium ob virtutem, debeo exigere retributionem & remunerationem? minime. habui enim quod expetebam: contuli studioso ob virtutē & honestatem, & amico qui est alter ego, & produxi operationem studiosam ob ipsam dationem, & non vt inde reciperem aliquam vtilitatem, sed vt facerem opus virtutis, & contuli amico gratia ipsius, & sic electio erit mensura, electio inquam studiosi viri, & amici, vt patet in textu.

De querelis amicitiæ in excellentia, & de abdicatione. Cap. *XIIII.*

AT vero dissentiūt & in amicitiis quæ in excellētia consistunt. 91
Nam vterque dignum existimat plus habere, Atque cum hoc non fit, dissoluitur amicitia. Qui nanque præstabilior est plus habere oportere se putat. Plus enim tribuendum est bono: eadem censet, & qui magis vtilis est. Si nanque quispiam inutilis sit, non æquale inquiunt ipsum habere oportere. Subministrationē enim & non amicitiam fieri dicunt: si non pro dignitate operum ea fuerint quæ ab amicitia fiunt. Nam vt in pecuniarum societate plus ij capiunt qui plures pecunias conferūt: sic arbitrātur & in amicitia fieri oportere. Qui vero eget & qui est inferior contra. Ad amicum nanque bonum: spectare censet, egentibus opem ferre. Quid enim prodest (inquiunt) 92
amicum esse quempiam studioso viro aut potenti: si nihil consecuturus sit inde? Videtur autem vterque recte censere. Atque plus qui- 93
dem vtrisque est ex amicitia tribuendum. Non tamen eiusdem, sed excellenti quidem honoris, egenti autem lucri. Virtutis enim & beneficentiæ præmium, honos est: indigentiæ vero auxilium, lucrum. Hoc ita sese habere & in rebus publicis constat. Non enim is honoratur, qui nihil boni reipub. præstat. Id enim quod est publicum ei tribuitur qui beneficia in rempublicam confert. At honor publicum est. Non enim fit, vt simul quisquam pecunias à republica & honorem accipiat. Nemo nanque fert in omnibus minus habere. Qui igitur in pecuniis imminuitur, ei honorem tribuunt: *qui vero munera suscipit, ei pecunias dant. Quod enim fit pro dignitate: id æquat & conseruat amicitiam, vt est dictum. Sic igitur & iis est agendum atque congrediendum, qui impares sunt. Et iis qui in pecuniis aut virtute vtilitatem accipit: reddat honorem oportet, id reddendo quod potest. Amicitia nanque id exposcit quod fieri potest: non id quod est pro dignitate. Neque enim in omnibus est: vt in honoribus erga deos, atque

τῷ ἀδωροδόκῳ.

parentes. Nemo enim vnquam dignum reddere poteſt. Sed qui quoad
94 poteſt obſequitur: bonus & æquus eſſe videtur. Quapropter videbitur patrem quidem non licere filio abdicare, filium autem patri licere. Debentem enim reddere oportet. At quicquid egerit, nihil vnquam iis dignum fecerit quæ à patre ſuſcepit. Quare ſemper debet. Quibus autem debetur, poteſtas eſt dimittendi. Igitur & patri. ſimul autem nemo forſitã vnquam ſeſe mouere videtur: niſi ille exuperet prauitate. Nam abſque amicitia naturali, humanum eſt auxilium non negare. Illi autem fugiendum eſt, aut non ſtudendum opem afferre: cum ſit prauus. Plerique enim ſuſcipere quidem beneficia volunt: conferre autem nolunt, ac fugiunt vt inutile. Sed de his quidem eouſque ſit dictum.

Commen.

91 AT VERO diſſentiunt homines, & in amicitiis.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius tertij tractatus, in quo poſteaquam declarauit, quo pacto fiũt querelæ in amicitiis æqualium perſonarum: nunc oſtendit quomodo fiunt in amicitiis inæqualium perſonarũ, quę dicuntur ſecundum excellentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima autem philoſophus afferendo controuerſiam eorum qui ſunt in amicitia ſecundum excellentiam, dicit quòd ij diſſentiunt, & fiunt querelæ ab iis, quia vterque amicorum putat debere plus habere quàm habeat, & affert primo rationem querimoniæ, & controuerſiæ ex parte ſuperioris, & ſuperexcellentis. Si enim ſit virtute præſtantior dignum iudicat vt plus ei tribuatur: ſin ſit vtilior eodem modo plus ſibi deberi putat: vt exemplo eorum qui ſocietates ob
92 vtilitatem faciunt oſtendit philoſophus. [AT is qui eget atque inferior.] Affert rationẽ ex parte inferioris ſiue ſit inferior virtute ſiue vtilitate. Dicit enim quòd inferiores putãt decere bonum ac potẽtem amicum prodeſſe, & opem afferre egentibus amicis. Secus enim quid prodeſſet
93 amicitia talis ſi nihil conſequi poſſet inde. [VIDETVR autem vterque recte cenſere.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua allatis querelis iſtorum inæqualium, & rationibus vtriuſque partis, nunc videtur declarare veritatem, & poſtea redigere eos ad cõcordiam. Vnuſquiſque enim eorum recte putat debere, inquit philoſophus, habere plus non tamen eiuſdem rei, quare duæ afferuntur concluſiones. Prima ratio, Præmium virtutis tribuendum eſt præſtantiori, ſed honos videtur eſſe quoddam præmium virtutis, ergo honos tribuendus eſt præſtantiori. Secũda ratio, Id quod eſt ſubſidium indigentiæ dandũ eſt egenti & inferiori, ſed lucrum & pecunia eſt huiuſmodi, ergo danda ſunt egenti, & inferiori: patent rationes iſtæ, quia honos videtur eſſe quædam retributio pro operationibus virtutis, & pro beneficiis præſtitis, quibus ſuperexcellẽtes ſuperant inferiores, & lucrum & pecunia videtur eſſe ſubſidium accommodatum indigentibus. Probat etiam philoſophus iſtas concluſiones exemplo rerum publicarum vbi hæc ſeruari ſolent, & adæquatio fieri pro dignitate: ſic igitur is qui beneficiũ accipit, aut in pecuniis, aut in virtute debet benefactori & excellentiori retribuere honorem quoad fieri poteſt, vt conſtare tali adæquatione poſſint amicitiæ. Verum ſunt amicitiæ nonnullæ in quibus non poteſt fieri digna retributio vt filiorũ ad parentes, & huiuſmodi: ideo dicit philoſophus, ſufficit ſecun-
94 dum poſsibilitatem. [QVAPROPTER videbitur vtique patrem.] Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus affert ſententiam ſiue correlarium obortum ex antedictis. Nam ſupra dixit quòd in quibuſdam non fit, neque fieri poteſt digna retributio, & recompenſatio pro beneficiis acceptis veluti principaliſsime erga deum poſtea erga patrem, & ſtatim infert ſententiam duplicem, quòd filio non licet repudiare & abiicere patrem, probatur, qui ſemper eſt obligatus & debitor, non debet abiicere creditorẽ, ſed filius eſt ſemper debitor, ergo non debet abiicere creditorem ſuum perpetuum, id eſt patrem. Econtra licet creditori abiicere, & dimittere à ſe debitorem, ſed pater ſemper eſt creditor reſpectu filij, ergo patri licet. Poſt hæc addit quòd & ſi hæc ita ſint pater non videtur ſe mouere ob excellentem prauitatem, quare pater non conſueuit dimittere, & abiicere filium, niſi ſit filius vehementer prauus. nam præter vinculum naturale, quo pater aſtringitur filio, humanum eſt opem & ſubſidium afferre egenti: ſed ſi filius ſit valde prauus fugiendum eſt, vel non ſtudendum eſt à patre ſubſidium ei afferre, & ſubuenire, filius tamen patrem nunquam deſerere debet: multi ſunt autem qui beneficia ſuſcipere volunt & non conferre, & non benefaciunt. Concludit poſtea imponendo finem octauo libro, vbi diffinita eſt amicitia, diuiſa item, & differentiæ amicitiarum allatæ.

ARISTOTELIS STAGIRITAE
ETHICORVM AD NICOMACHVM
Liber nonus.

Quæ conſeruant amicitiam. *Caput primum.*

IN omnibus autem amicitiis, quæ ſunt diſsimiles ſpecie: 1
comparatio rationum æquat, atque cõſeruat amicitiam,
vt eſt dictum. Vt & in ciuili ſocietate ſutori pro calcea-
mentis, & textori, & cæteris pro dignitate permutatio
fit. Atque his quidem communis habetur menſura, nu-
mus ipſe ad quem omnia referuntur, & quo menſurantur. In amatoria 2
autem amicitia, interdum amator queritur quod ſupra modum amans,
non viciſſim amatur, nihil habent forte amabile: interdum is qui ada-
matur: quòd cum prius cuncta polliceretur, nunc nihil facit. Fiunt au-
tem talia: cum ille quidem ob voluptatem adamatum: hic autem ob
vtilitatem diligit amatorem, & hæc non aſſunt vtriſque. Nam cum pro-
pter hæc ſit amicitia, fit diſſolutio: cum ea non fiunt gratia quorum ama
bant. Non enim ſe mutuo amabant: ſed ea quæ inerant, quæ non per-
manent. Quapropter tales & amicitiæ ſunt. Morum vero amicitia cum
per ſe ſit, permanet vt eſt dictum. Differunt autem & cum alia fiunt 3
ipſis, & non ea quæ appetunt. Eſt enim ſimile ac ſi nihil fieret: cum
non id aſſequitur quod affectat. Quale fecit & qui citharœdo pollice-
batur: quanto melius cantaret, tanto ſe plura daturum. poſtridie vero
repoſcenti promiſſa, voluptatem reddidiſſe dixit pro voluptate. Si igi- 4
tur vterque hoc affectaret, ſatis vtique haberet. Sin vero ille volupta-
tem, hic lucrum affectabat, & alter habet, alter non habet, non be-
ne ſeſe habet ipſa ſocietas. Quorum enim indiget vnuſquiſque, hæc &
aſſequi vult, & horum gratia dabit ea quæ habet. Vtrius autem eſt æſti-
mationem facere: eius ne qui dat an eius qui primo accepit? Nam qui
dat videtur illi permittere: quod quidem & Protagoram feciſſe aiunt.
Cum enim docuiſſet ea quæ profitebatur: diſcipulum æſtimare iube-
bat, quanti ipſi videntur ea quæ ſcit, & tantum accipiebat. Nonnullis 5
autem in talibus ſatis eſt illud. Sufficiens ſocio merces ſane eſt ſtatuen-
da. Qui vero prius acceperunt argentum, deinde nihil eorum quæ pro-
miſerunt ob exuperationem promiſſionum efficiunt: merito incu-
ſantur. Non enim perficiunt ea quæ pepigerunt. Hoc fortaſſe ſophiſtæ
facere compelluntur, quia nemo daret pro iis quæ ſciunt argentum. Hi
igitur (ea pro quibus acceperunt mercedem, non efficientes) merito ac- 6
cuſantur. Eorum autem in quibus ſubminiſtrationis non fit pactio: qui
propter ſeipſos exhibent, incuſationibus carent, vt diximus. Talis eſt

enim ea amicitia, quæ ob virtutem conflatur. Remuneratióque facien-
da est electione, hæc enim est amici atque virtutis. Sic est faciendum &
in societate quæ fit ob philosophiam. Non enim tantæ dignitati rei, pe-
cuniæ æquari possunt. Nec honos paris vnquam fiet momenti: sed satis
est forsitan, vt ad deos atque parentes id quod fieri potest. Quod si datio
non sit talis sed pro aliquo maxime quidem oportet forsitan retributio-
nem fieri, vt vtriusque videtur esse pro dignitate. Si vero hoc non acci-
dit, non solum necessarium, verumetiam iustum esse videbitur: ipsum
præhabentem hanc ipsam statuere. Nam si quantum hic vtilitatis ha-
buit, aut pro quanto voluptatem expetit, tantum ille receperit: dignam
de hoc remunerationem habebit. Etenim in rebus venalibus ita fieri vi-
7 detur. Et quibusdam in locis sunt leges quæ vetant sponte actarum cō-
tractionum iudicia esse, propterea quòd oportet vnumquemque ad eū
qui credidit sic dissolutionem facere vt societatē contraxit. Putant enim
eum iustius esse statuere cui permissum est quàm eum qui permisit. Et-
enim plerunque non ęque ęstimant qui habent & qui accipere volunt.
Sua enim cuique, & ea quæ dat, multo videntur pretio digna. Attamen
retributio fit ea (quam statuunt ii qui capiunt) quantitate. Oportet au-
tem fortasse, non tanti æstimare, quanti videtur dignum habenti: sed
quanti æstimabat antea quam haberet.

Commen.

IN omnibus autē specierum dissimiliam amicitiis. Hic est nonus liber ethicorū, in quo philo
sophus perseuerat in tradenda doctrina de amicitia, & iis quæ ad eam pertinent. Nam in præ-
cedenti libro declarauit amicitiam eam diffiniendo, & diuidendo in suas species. s. ob vtilita-
tem, voluptatem, & virtutē, & declarauit istas omnes non esse æque amicitias, nā maxime &
proprie amicitia dicitur illa, quæ est ob virtutē, vt sit habitus qui est in animo, vt perfectio quę-
dam præsupponens omnem aliam virtutem, & prudentiam, & etiam ad bonum externum. Diui-
sit autem eam in amicitiam æqualium, & inæqualium, & vtranque declarauit. Attulit præterea
omnes societates afferendo ciuilem ad quam cæterę reducuntur in quibus est vestigium amici-
tiæ, quia amicitia videtur consistere in societate, & qualis est societas talis videtur esse amici-
tia. Declarauit etiam de querimoniis quæ fieri solent præcipuæ, & maxime in amicitia quæ est
ob vtilitatem. Relinquebantur alia consideranda vt sunt proprietates multæ quæ competunt
non solum amicitiæ proprie dictæ, sed sunt etiam quæ competunt aliis, & similiter quæstiones
ad amicitiā attinentes, quæ omnia in hoc nono libro declarat philosophus vt patebit. Diuiditur
autē hic liber in tres rractatus: in primo declarat ea quæ pertinēt ad conseruationē, & dissolutio
nem amicitiæ, & quasdam operationes ad amicitiam pertinentes. In secūdo mouet quasdam du-
bitationes ex parte amantis & eas soluit. In tertio mouet dubitationes ex parte amati, & eas etiā
soluit: vt cognitis proprietatibus, & solutis quæstionibus ad hanc materiam pertinentibus: per-
fecta de amicitia, & natura eius quo ad fieri potest habeatur cognitio. Primus tractatus diuidi-
rur in septem capitula, quę suis locis patebunt. Primum capitulum quoque diuiditur in duas par-
tes. In prima narrat quomodo conseruatur amicitia dissimilium, & quomodo fiunt querelæ
propter repensionem. In secunda affert remedia talium querelarum. Dicit igitur in primis
quòd in omnibus amicitiis dissimilium specierum proportionalitas, & similitudo rationis con-
seruat amicitiam, & hoc declarat exemplo societatis ciuilis, vbi fit repensio secundum similitu-
dinem quandam rationis. Nam sutori pro calceis datur id quod est dignum, & conueniens, & si-
militudo rationis conseruat amicitiam: dissimilitudo verò dissoluit. Dicit autem philosophus
amicitias dissimilium specierum non eas quæ sunt inter duos æquales ob idem obiectum scili-
cet vtilitatis vel voluptatis, vel virtutis: sed eas potius, vbi alter amat ob vtilitatem, alter ob vo-
luptatem vel virtutem, quæ proprie dicuntur specierū dissimilium propter diuersa obiecta, quā-
uis aliquo modo illæ possint etiam dici dissimiles, quæ sunt ob idē obiectum inter personas inæ
quales. Amicitiæ igitur dissimilium specierū redigi possunt ad æqualitatē, si adæquentur repen-

ſione ſecundum ſimilitudinem rationis, vt fit in ciuili ſocietate, in qua eſt nummus quaſi com-
munis quædam menſura, qua omnia adæquari poſſunt, veluti ſi faber domum facit ſutori, ſutor
calciamenta fabro, æſtimabitur domus, & æſtimabuntur calciamenta: ſi domus valet decem, &
calciamenta vnum, repetantur igitur decies ſecundum nummum vt æquent pretium domus, &
ſic fiet æquatio, verum in amicitia non eſt determinata nec manifeſta mēſura, ſed videtur eſſe id
quod quiſque expetit, vt ſi amicitia ſit ob virtutem, erit virtus: ſi ob vtilitatem videtur eſſe vtili-
tas, & ſic de iocunditate, quare repenſio & adęquatio fieri videtur in amicitiis diſsimilibus ſecū-
dum tales menſuras. [IN amatoria autem amicitia.] Declarat hac in parte philoſophus quonam 2
pacto querelæ, & diſcordiæ oriuntur in āmicitiis ex defectu repenſionis, & hoc fieri videtur tri-
bus modis. Primo cum non fit repenſio per affectum internū, veluti ſi amans amet, & nō ametur
ecōtra. Secundo modo cū nō fit repēſio rerum externarum. Tertio cum fit quidem repenſio, nō
tamen earum rerum eſt quas ille petit. veluti ſi quærit vtilitatem, tu des ei voluptatē. & hoc eſt,
dicit philoſophus, ac ſi nihil rependeres. Ad declarādos illos duos, philoſophus primo affert ex-
emplum amatoriæ amicitiæ, & amicitiæ qua alter amat ob voluptatem, alter ob vtilitatē. Cum
igitur amatori non rependitur amor, & affectus internus vt ipſe vellet, tum queritur talis ama-
tor, & immerito, tamen dicit philoſophus ſi non habet quod ſit dignum amore. Secundus modus
eſt, cum amatus queritur quòd non habet vtilitatem ab amatore, & repenſionem rerum exter-
narum, vt ei pollicitus fuit amator. & ſtatim addit philoſophus quòd talis amicitia diſſoluitur,
quia non ſe amabant: ſed illæ voluptatem hic vtilitatem, & ceſſantibus iſtis ſtatim ceſſat amici-
tia, & talia ceſſant de facili, quia non ſunt ſtabilia, ſed in bonis amicitiis amatur virtus, quæ eſt
res firma & ſtabilis. [DIFFERVNT autem.] Hic innuitur tertius modus, qui fit cum datur 3
quidem repēſio, ſed non earum rerum quas talis exoptabat, vt exemplo citharœdi oſtendit phi-
loſophus. vbi cum nō facta eſſet repenſio conueniens appetitui eius, querelæ ortæ fuiſſe viden-
tur in tali ſocietate. Quare ex defectu repenſionis vt diximus cum non fit conueniens neque cō- 4
petens recompenſatio, querelæ oriri videntur. [VTRIVS autem ſit æſtimationē ponere.] Hæc
eſt ſecunda pars huius primi capituli, in qua philoſophus afferre videtur remedia talium quere-
larum, quæ fiunt in huiuſmodi amicitiis: ſed primo affert dubitationem, & ſoluit & oſtēdit quod
ad recipientem beneficium pertinere videtur ponere æſtimationem remunerationis. Probatur,
eum decet ſtatuere remunerationem, cui permiſit qui contulit beneficium: ſed recipiens eſt hu-
iuſmodi, ergo ad recipientem pertinet ſtatuere remunerationem. & hoc probat exemplo Pro-
tagoræ. Poſt hæc philoſophus affert nonnullos qui multa polliceri ſolent, & accipiūt antea mer-
cedem, deinde nihil ſeruant promiſſorum, & ii ſunt digni reprehenſione, & compelluntur tales
petere antea, quia nemo daret poſtea pro iis quæ ſciunt, quia vana ſunt quæ ſciunt, & captiones
quædam inanes pro quibus nihil debetur. [SVFFICIENS ſocio.] Hæc eſt ſentētia Heſiodi, & 5
videtur innui quòd merces ſit ſtatuenda ab eo qui ſuſcipit. (SED EORVM inter quos 6
ſubminiſtrationis.) Oſtendit nunc philoſophus quomodo debet fieri remuneratio in iis amici-
tiis & ſocietatibus, in quibus non fit pactio. Nam in prædictis cadit pactio vel requiſitio operis.
Conductor enim alicuius operarii requirit, & exigit operā ab illo, & diſcipulus flagitat doctri-
nam à magiſtro, & tamen faciendum eſt ſicut Protagoras & Heſiodus dicebant quòd recipienti
ſtatuenda repenſio, & oportet ſtatuere ſufficientem mercedem. verum ſunt nonnullæ amicitiæ,
in quibus non fit pactio, quia per ſe ipſos exhibēt amici: itaque philoſophus primo oſtendit quo
modo ſtatuendæ ſint remuneratiores in iis quæ ſunt ob virtutem, deinde in iis quæ ſunt ob vti-
litatem, aut ob voluptatem: in quibus nulla eſt pactio. Dicit igitur quòd in amicitiis ob virtutē
vbi non eſt pactio vlla, remuneratio ſtatuenda, & facienda eſt electione, quia verus amicus dat
amici gratia, nulla intentione recipiendi, ſed pro liberalitate, & operatione virtutis, & benefi-
centia qua prius videtur reſpicere amicum quàm extraneum: ideo abſunt querelę ab huiuſmodi
amicitia. ſic etiam videtur agendum in amicitiis, quæ ſunt inter addiſcentes, & docentes philo-
ſophiā, quia neque præceptor neque diſcipulus debet ponere determinatam mercedem, quia
digna reperiri non poteſt dicit philoſophus: ſed electio debet eſſe menſura ſicuti in virtute, cum
philoſophia obtinere videatur eā rationē in intellectu ſpeculatiuo quā obtinet virtus in actiuo
vel in appetitu. Vult igitur electio vt fiat ſicut fieri poteſt, & ſi nō poteſt fieri digna retributio,
fiat ſecundū poſsibilitatē, vt late patet in textu. (SI vero non hoc pacto.) Declarat nunt philoſo- 7
phus ſucceſsiue, quomodo debet fieri remuneratio & repenſio in amicitiis quæ ſunt ob vtilita-
tem aut voluptatē, in quibus non eſt pactio. dicit ergo quòd à recipiente beneficiū etiam in iſtis
videtur ſtatuenda eſſe retributio. & primo probat hoc modo, is qui magis ſcit quanti eſt benefi-
cium collatum debet ſtatuere repenſionem: ſed is qui ſuſcepit magis, & melius, ſcit quanti eſt
beneficium collatum: ergo is qui ſuſcepit debet ſtatuere repenſionem. hæc ratio & amicitiæ ob
vtilitatem & amicitiæ ob iocunditatem poteſt eſſe communis. Probat idem exemplo rerū vena
lium in quibus emptor videtur ſtatuere pretium. Nā venditor petit plus, emptor vero æſtimat
quantū vtilitatis aut iocūditatis ſibi afferre poteſt, & ponit pretiū quod ſibi videtur cōmodū &
congruum pro vtilitate, aut iocūditate recipienda. Probat etiam idem auctoritate legū nōnulla-
rum, quę in quibuſdam ciuitatibus vetāt iudicia eſſe ſponte contractarum rerum. i. contractuum

qui ſint certa pactione ſponte ab vtroque contrahentium facti. Nam ille qui credidit & dedit, vi
detur ſe permiſiſſe fidei recipientis, & hoc putant eſſe ſeruandum. volunt enim vt ſtetur fidei, &
iudicio eius cui permiſit cũ ſit repẽſio. ſed debẽt dicit philoſophus ii qui ſuſcipiũt beneficia æ-
ſtimare, & ſtatuere remuneratione͂, ſecundũ indigentiã quam habebant ante beneficii ſuſceptio-
nem, quia poſtea facile decipiũtur. Ex iis omnib⁹ patet quod is debit ſtatuere remunerationem
qui accepit beneficia non is qui contulit, & hoc videtur probaſſe philoſophus ſupra per totũ tam
in amicitiis & ſocietatibus quæ fiunt cũ pactione, quàm in iis quæ ſponte fiunt. Sin vero accide-
ret vt animus conferentis reſponderet iudicio recipientis tunc remuneratio eſſet vtriſque accõ-
modata, & id eſt quod dicit philoſophus, oportet forſitan remunerationem fieri iudicio vtrorũ-
que: ſed ſi id non accidat vt concurrant in iudicia & conueniant, tunc ex parte recipientis repen-
ſio ſtatuenda videtur qui nouit, & animaduertere debet quanti ſit beneficiũ ſuſceptum, & quã-
tum ſibi profuerit, & quanti æſtimabat antequam ſuſciperet.

Quod ſingulis pro dignitate ſunt beneficia rependenda. Cap. II.

8 HAbent autem & talia dubitatione͂: vtrum oporteat omnia pa-
tri tribuere, in omnibuſque temperare. An ægrotanti quidem
parendum ſit medico. Deligenti vero ducem exercitus, deli-
gendus ſit rei militaris peritiſſimus homo. Simili modo: vtrum amico
9 ſit potius, an ſtudioſo ſubminiſtrandum. Et benefactori reddenda ſit
gratia, an ſodali potius dandum: ſi vtrũque fieri nequeat. Omnia igitur
talia, exacte determinare, non eſt facile. Multas enim ac varias habent
differentias: & magnitudine, & prauitate, & honeſtate, atque neceſſi-
10 tate. Verum non omnia eidem eſſe tribuenda non eſt obſcurum. Atque
beneficia plerunque reddenda ſunt potius, quàm eſt largiendum ami-
cis: ſicut & mutuum reddendum eſt potius cui debeas, quàm dandũ ſo-
dali. fortaſſe autem neque hoc agendum eſt ſemper: vt redemptũ à præ-
donibus vtrum eum qui ipſe redemit, redimere viciſſim oporteat quicũ-
que is ſit: aut non capto quidem, repetenti vero mutuum reddere: an re-
dimere patrem? Videbitur enim patrem potius quàm ſe etiam redimere
illum oportere. Debitum igitur (vt diximus) ſimpliciter eſt reddendum.
Si vero datio honeſtate, aut neceſsitate excedat: ad hæc ipſa eſt declinã-
dum. Interdum enim neque eſt æquum beneficium retribuere: cum al-
ter quidem in ſtudioſum, ſciens ſtudioſum eſſe, contulit beneficium, al-
ter autem illum flagitioſum eſſe exiſtimat. Nonnunquam enim nec ei
qui mutuauit viciſsim eſt mutuandum. Nam ille quidem putans ſe rece
pturũ, bono mutuauit viro: hic autem non ſperat à prauo recipere. Siue
igitur reuera hoc ſic ſe habeat, nõ æqualis eſt dignitas. Siue non ita qui-
dem ſe habeat, putet autem ſic ſe habere: non videbitur abſurde facere.
11 Quod igitur ſæpe eſt dictũ, ſermones qui de affectibus, actibúſve fiunt,
perinde habent definitione͂, vt ea circa quæ ſunt. Non eadem igitur vni
uerſis eſſe reddenda, neque patri cũcta (quemadmodum neque Ioui ſa-
cra omnia dantur) non eſt obſcurum. Quod ſi diuerſa tribuenda ſunt
parentibus, & fratribus, & ſodalibus, & beneficis, tribuenda ſunt ſingu-
lis ſua, quæque ad quemque accommodantur. Sic autem & facere vide͂-
tur. Nã ad nuptias vocant cognatos. Genus enim iis eſt commune. qua-
re & actus qui circa hoc ſunt. Et ad ſponſalia etiam maxime cognatos
propter idem putant accedere oportere. Videbitur autem parentibus

maxime alimentis filios vt debentes, opitulari oportere: & honestius esse iis qui causa sunt essendi, quàm sibiipsis subuenire. Houorẽ etiam vt diis tribuere oportet, non omnem autem parentibus: neque eundem patri matríque, neque sapienti, aut imperatori. Sed patri paternum, & similiter matri maternum. Omni quoque seniori honor est tribuẽdus, qui ad ætatem accommodatur, assurgendo, locúmve cedendo, & talibus. Sodalibus autem atque fratribus præstãda est libertas, omniúmque communitas, atque cognatis, & iis qui sunt eiusdem tribus, & ciuibus ac cæteris vniuersis semper est enitendum id quod accommodatur tribuere, & comparare quæ insunt singulis ratione familiaritatis, & virtutis, aut vtilitatis. Eorum igitur qui generis sunt eiusdẽ facile est iudiciũ. differentium autem est difficilius. Non tamen ob hoc desistendum est, sed vt fieri potest, ita est distinguendum.

Commen.

HABENT autẽ & huiuscemodi res dubitationẽ.] Hoc est secundum capitulum huius tra-
ctatus, in quo affert quasdã dubitationes circa officia, & remunerationes quæ fiunt ad a- 8
micos & eas soluit ostendendo quod cuique tribuendum est secundum dignitatem. Diui
ditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima affert dubitationes. In secunda eas
soluit. Primo igitur videtur afferre tres dubitationes quæ pertinent ad officia humana cuiusque
perfectionis, & artis videlicet. Prima ratio, vtrum oporteat filium tribuere omnia patri, & in
omnibus obedire, & statim infert sententiam oppositam, & probationem innuere videtur exẽ-
plis. s. an ægrotanti filio parendum sit magis medico, quàm patri, nec dubium hoc esse videtur,
nam potius debet parere medico: nec videbitur in hoc contra officium facere, nec etiam si ad
gubernationem exercitus eligat peritum rei militaris ducem potius quàm ineptum quem pater
expeteret. Secunda dubitatio est, an magis sit amico dandum an studioso viro. Tertia est, reddẽ-
da ne sit gratia benefactori an sodali dandum potius. [OMNIA igitur talia.] Hæc est secunda
pars huius capituli, in qua philosophus incipit declarare has quęstiones, & primo videtur soluere 9
in genere, & quoquo modo excusare, quod non potest omnino afferri exacta solutio propter va
rietatem, quia videbitur officium potius faciendum ex eo quod est maius: nunc quia honestius
nunc quia magis necessarium, variis enim de causis quæ variantur in vita ipsum officium variari
videtur, vt in libro etiam de officiis ostendit Cicero, vt multa affert ad hanc materiam accom-
modata. verum si volumus dare quandam regulam vniuersalem, dicere possumus quòd non om-
nia eidem tribueuda sunt, sed vnicuique vt decet, & vt oportet tribuendum est. [ATQVE be- 10
neficia plerunque reddenda.] Incipit magis particulariter soluere philosophus, & primo illas
duas vltimas. i. secundam & tertiam quæstionẽ, dicendo quòd vt plurimum benefactori, & bene
de nobis merito reddere potius beneficia debemus quàm sodali conferre. Nam cum duo genera
liberalitatis sint vt inquit Cicero, vnum dandi beneficium, alterum reddendi, demus nec ne in
nostra potestate est, non reddere bono viro non licet si modo id facere possit sine iniuria. Red-
dendum est igitur vt plurimum, & dicit plerunque id faciendum esse, & non semper quia eue-
nire potest vt illud fieri non debeat vel aliud potius fieri vt exemplo redimentis, & patris capti
ostendit in textu. Simpliciter itaque debitum benefactori est reddedum, sed secundum quid,
id est interdum non videtur id esse agendum, veluti cum honestius vel magis necessarium est
amico fame pereunti subuenire, quàm benefactori beneficium referre: eodem pacto dicere pos-
sumus quòd depositum simpliciter est reddendum: sed interdum euenit vt non sit reddendum,
veluti si quis gladium apud te sana mente deposuerit, repetat insanus non reddere vt inquit Ci-
cero officium sit. Aliquando etiam beneficium retribuere non est æquum vt boni, & praui, &
mutuãtis, & mutuo accipiẽtis exẽplo ostendit in textu philosophus, sed excusat se postea ab ex-
acta determinatione atque doctrina ob varietatem rerum quæ circa hanc materiam contingũt
de affectibus & actibus humanis. [NON eadẽ igitur vniuersis.] Soluit philosophus illam primã
quæstionẽ, ostendendo quod non eadẽ omnibus, sed vnicuique, & singulis tribuenda sunt ea quæ 11
decent: & declarat quæ parentibus, quæ fratribus, & quæ propinquis tribuenda videntur, & dis-
currit per singula officia vt patet in textu de manifeste concludendo, quòd semper enitendum
est id quod accõmodatur decétque tribuere, sunt enim officia vt Cicero inquit, quæ magis aliis
quàm aliis debeantur, vt vicinum citius adiuueris in fructibus percipiendis quàm familiarem,
at si in iudicio est propinquum potius, & amicum quàm vicinum defenderis & similia.

Quando ſaluanda amicitia *Cap. III.*

12 EST etiam dubitatio, ſi diſſoluēdæ ſint amicitiæ, necnè ad eos qui
non permanent. An ad eos qui ob vtilitatem aut voluptatem
amici ſunt, cum hæc non habent: non eſt abſurdum diſſolui?
Illorum enim erant amici: quibus deficientibus, rationi conſonum eſt
amare. Incuſauerit autem quiſpiam ſi ob vtilitatem aut voluptatem a-
mans: ob mores ſimulat amare. Quod enim ſuperius diximus: plurimæ
fiunt incuſationes inter amicos cum non ſimiliter putant, & ſunt amici.
Cum igitur quiſpiam ſua ſe opinione fefellerit, putaueritque ob mores
amari nihil illo tale agente, tum ſeipſum is accuſare debet. Cum vero à
ſimulatione illius deceptus fuerit, tum eum qui decepit, iuſtum accuſa-
re: & magis quàm eos qui nummos adulterinos conficiunt, quanto ma-
leficium ipſum circa præſtabilius eſt. Quod ſi acceptat vt bonum, factus
13 eſt autem prauus, atque videtur: eſt ne amandum? An impoſſibile eſt?
ſiquidem non omne quoduis eſt amabile, ſed bonum. Neque autem di-
gnum eſt paruum amicum habere, neque oportet. Non enim amatorē
prauorum eſſe oportet, neque ſimilem euadere prauo. Dictum eſt autem
ſimile ſimili eſſe amicum. Eſt ne igitur ſtatim amicitia diſſoluenda, an
14 non omnis: ſed in qua eſt incurabilis ob prauitatem? Qui autem emē-
dari poſſunt, iis magis ferendum eſt in moribus auxilium quàm in pe-
cuniis: quanto præſtabiliores ſunt & magis amicitiæ proprij. Nihil autē
abſurdi videbitur facere, qui amicitiam diſſoluit. Non enim huic aut ta-
li amicus erat. Cum igitur mutatum ad priores mores redigere nequeat:
15 ſeſe ab illo ſeiungit. Quod ſi alter permaneat, alter magis bonus euadat,
multumque virtute differat: eſt ne vtendum amico? An fieri nequit? In
magna autem diſtantia maxime manifeſtum fit: vt in amicitiis quæ à
pueritia contrahuntur. Nam ſi alter mente permaneat puer, alter opti-
mum in virum euaſerit: quonam modo fuerint amici? cum neque eadē
ipſis placeant, neque eiſdem gaudeant, doleántque. Neque enim hæc
erunt in ipſis. Sine vero his eſſe amici non poſſunt, ſimul enim ipſos vi-
16 uere impoſſibile eſt. Atque de his antediximus. Oportet ne igitur ipſum
non ſecus ad illum ſeſe habere, quàm ſi amicus nunquam fuiſſet? an fa-
ctæ memoriam conſuetudinis habere oportet? Atque vt amicis potius
quàm extraneis arbitramur gratificari oportere, ſic & iis qui fuerunt a-
mici, tribuendum eſt aliquid ob amicitiam quæ antea fuit. Cum nó ob
exuperationem prauitatis eſt diſſolutio facta.

Commen.

EST etiam dubitatio ſi diſſoluendæ ſint.] Hoc eſt tertium capitulū tractatus in quo philoſo
12 phus poſtea quā in pręcedētibus declarauit quomodo debēt fieri remunerationes in amici-
tiis, & præſertim in vtilibus, & iocūdis, & quomodo officia ſint ſeruāda erga vnūquēque,
& alia multa quę ptinere videbātur ad ſeruandā amicitiā, tūc afferre videtur dubitationes,
& quædam alia, quæ ſpectant ad diſſolutionem amicitiarū, & primo de amicitiis vtilibus, & io-
cūdis ſoluere videtur: cū dubitando dixerit vtrum ſint amicitiæ diſſoluendæ altero amicorū non
permanēte. Diuiditur autē hoc capitulū in duas partes. In prima, vt diximus, loquitur de amici-

tiis quę ſunt ob vtilitatem aut iocunditatem. In ſecunda de amicitiis quæ ſunt ob virtutem. Dicit igitur in primis quòd dubitaſſet quiſpiam ſi diſſoluenda ſit amicitia altero amicorum non permanente, & ſoluere videtur quòd diſſoluendæ ſunt amicitiæ illæ, quæ propter vtilitatẽ aut voluptatem conſtabunt, quia ceſſant cauſæ amicitiæ: deinde continuando dicit quòd quiſpiã eum incuſabit, qui cum amaret ob voluptatem vel vtilitatẽ, ſimulabat ſe amare ob virtutẽ, & mores. Hinc enim querelæ in iis & incuſationes oriuntur, verum cum is decipitur credens ſe amari ob virtutem, cum nullum ſignum faciat amator amandi eum ob virtutem, & mores, tunc debet accuſare ſeipſum, & ignorantiam ſuam. Sin vero deceptus fuit ob ſimulationem amantis, tum accuſare merito debet illum ſimulantem, & iure de eo conqueri, quia fraudem commiſit circa amicitiam, quæ non minor eſſe videtur quàm circa nummos, cum ſit amicitia longe præclarior quàm nummus. Poſſumus etiam introducere hunc textum quòd philoſophus quaſi dicat dubitando, ſi reprehendendus ſit amicus ab altero qui amans ob vtilitatem vel iocunditatem ſimulabat ſe amare ob virtutem, & poſtea quòd philoſophus ſoluat dicendo, quod ſi amator nullum fecerit ſignum amandi ob virtutem, debet amatus ſeipſum arguere ſi credit ſe diligi ob bonos mores, ſin vero decipiatur ob ſimulationem amantis tunc iure cõqueri debet de tali amico ficto. [QVOD ſi acceptat vt bonum.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua philoſophus videtur afferre 13 quatuor dubitationes ſiue quæſtiones circa amicitias quæ ſunt ob virtutem conflatæ, & eas deinde ſoluere vt patebit. Prima quæſtio eſt. Vtrum ſit diſſoluenda amicitia ea, in qua alter amicorum bonus amabat alterum vt ſtudioſum, & is poſtea, quem ille vt ſtudioſum probabat euaſit prauus, ſoluit philoſophus dicendo quòd oportet, & decet ſoluere talem amicitiam, & oſtendit quod durare non poteſt: primo quia prauus non eſt amandus, præſertim à bono viro: deinde, ſi vir bonus amaret amicum qui euaſit prauus, tunc videretur euadere ſimilis illi. Dictum eſt enim ſimile ſimili eſſe amicum, ſed eſſet abſurdum quòd bonus ſimilis euaderet prauo, ergo aſt dicendum quòd bonus non eum amabit amplius, nec vlterius inter eos conſtabit amicitia. [ESTNE 14 igitur ſtatim amicitia.] Secũda eſt quæſtio quæ videtur præſupponere primam. Nam cum bonus vir ſoluere debeat amicitiam cum eo qui euaſit prauus, ſtatim ne eſt diſſoluenda talis amicitia, & dimittendus talis amicus? & reſpondere videtur philoſophus ſoluendo quòd talis amicus, aut ita eſt prauus factus vt poſſit curari, & corrigi, aut ita vt ſit inſanabilis: ſi primo modo eſt vt ſit ſanabilis, tunc adhibenda eſt cura & diligentia, vt ad bonam frugem, & priſtinos mores bonos quo ad fieri poteſt reuocetur, & liberetur ægritudine animi, & ſubſidium ferendum eſt ei quod longe magis ad officium pertinere videtur quàm ſi pecuniis indigentem iuuaret, cum longe ſint præſtabiliores ipſi mores quàm pecuniæ: ſin vero ſecundo modo eſt vt ſit inſanabilis, diſſoluẽda eſt omnino amicitia. [NON enim tali.] Scilicet prauo exiſtenti erat amicus. (QVOD ſi al- 15 ter eodem in ſtatu,) Tertia quæſtio eſt qua dubitando dicit philoſophus, ſint duo amici, alter maneat in ſtatu, alter vero euadat ſtudioſiſsimus, & excedat illum alterum in virtute vehementiſsime, queritur vtrum ille valde ſtudioſus habeat vel habere ipſum oporteat talem amicum, vbi eſt tanta differentia. Soluit philoſophus dicendo quod fieri non poteſt vt ſeruet amicitiam cum eo propter nimiam diſtantiam & diſsimilitudinem: amicitia vero neceſſario conſiſtit in ſimilitudine, vnde poſtea oritur conuerſatio qua maxime fit, & conſeruatur amicitia. quare philoſophus hoc probat exemplo amicitiæ quæ in pueritia contrahitur, & probare videtur hoc modo, Qui non poſſunt conuerſari, & viuere ſimul non poſſunt eſſe amici, ſed taliter diſtantes ſunt huiuſmodi, vt non poſsint conuerſari & viuere ſimul quia non delectantur, nec dolent eiſdem: ergo non poſſunt eſſe vel conſeruari amici. (OPORTET ne igitur ipſum.) Quarta eſt quæſtio quæ videtur prę ſupponere præcedentem, qua dubitando dicit an is amicus virtute excellens de- 16 bet ita poſthabere amicum qui remanſit in ſtatu ſuo vt ſe habeat ad eum tanquam ad extraneũ quendam, qui nunquam ſibi fuiſſet amicus. Soluit dicendo quod debet ſeruare memoriam eius, & illi magis ſuccurrere, & gratificari quàm alienis, niſi ob magnam prauitatem diſſoluta ſit inter eos amicitia. Notandum pro iis quæ dicta ſunt in penultima quæſtione: quòd ſi duo ſint amici, & alter euadat ſtudioſiſsimus, alter permaneat in eodem gradu ſoluenda eſt amicitia. Hoc videtur dubium cum antea poſuerit amicitiam eſſe poſſe aliquam in excellentia inter perſonas inæquales, & diſtantes inter ſe, cũ tribuitur vnicuique ſecundũ dignitatem, non ergo fiet diſſolutio. Quare intelligẽdũ ꝙ philoſophus loqui videtur hic de amicitia exactiſsima & ꝑfectiſsima: cum dicit quòd inter huiuſmodi diſtãtes non erit vel non durabit amicitia, ſcilicet quæ eſt perfecta, & quæ requirit ſimilitudinem morum, & æqualitatem quantitatis, & eiuſdem perfectionis. Nã amicitia illa inæqualium perſonarum & quæ conſiſtit in excellentia: forſitã eſſe poterit inter tales diſtantes, ſi fiat adæquatio ſecundum dignitatem, & ſimilitudinem rationis vt ille qui remãſit in eodem gradu tribuat excellentiori quod ei tribuendum eſt: ſed illa perfecta amicitia conſiſtens in æqualitate eiuſdem quantitatis, & perfectionis ob virtutem de qua nunc videtur loqui philoſophus, in tanta diſtantia ſeruari non poteſt, cum ſtudia, conſeruationes, conuictus, exercitia, & alia quibus fieri & conſeruari tales amicitiæ ſolent, ſint apud tales diuerſa.

Quæ opera amicitiæ: & quòd non ſint prauorum. Cap. IIII.

17 EA vero quę ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiũtur:
ex iis quæ ad ſeipſum quiſque facit profecta eſſe videntur. Po-
nunt enim amicum eſſe, qui vult & agit bona, vel quæ vidẽ-
18 tur, amici gratia, aut eum qui vult eſſe, viueréque amicum gra
tia ipſius amici. Quod quidem matribus ad ſuos accidit filios, & iis ami-
cis qui ſunt offenſi. Quidam autem eum eſſe dicunt, qui verſatur vnà
cum amico, & eadem expetit: aut eum qui dolet vnà, atque gaudet cum
19 amico. Maxime autem & hoc matribus accidit. Horum etiam aliquo,
& amicitiam ipſam definiunt. Vnumquodque autem horum, viro cõ-
petit erga ſe bono: reliquis vero ea ratione qua tales eſſe exiſtimat. Vi-
detur autem (vt dictum eſt) virtus & ſtudioſus ipſe, vnicuique eſſe men-
ſura. Hic enim ſibiipſi conſentaneus eſt. Ac eadem affectat anima om-
ni & vult igitur ſibiipſi bona, & quę apparent, ac agit. Eſt enim viri boni,
bonum agere: & ſuiipſius gratia. Mentis enim cauſa, quæ quidem vnuſ-
quiſque eſſe videtur. Et vult etiam ſe viuere, ſaluumque eſſe: atque id
maxime quo ſapit. Eſt enim bonum homini ſtudioſo, eſſe. Vnuſquiſque
autem ſibi vult ipſa bona. Factus vero alius: nullus expetit cuncta illud
quod eſt factum habere. Habet enim & nunc deus ſummum bonum:
ſed eſt id quod eſt ipſe. Videtur autem id vnuſquiſque eſſe quod intelli-
git, aut maxime. Atque talis ſecum degere vult, libenter enim hoc cum
voluptatéque facit. Nam & actarum rerum recordatio periocunda eſt:
& futurarum ſpes bona. Talis autem afficit voluptate. Et inſuper contẽ-
plationibus mente abundat. Præterea maxime ſecum vnà dolet, atque
lætatur. Idem eſt enim omnino ipſi moleſtum, atque iucundum: & non
aliàs aliud. Eſt enim ſine pœnitentia prorſus. Ex eo igitur quia vnum-
20 quodque ipſorum ad ſeipſum competit ſtudioſo: ad amicum autem ſic
ſe habet vt ad ſeipſum (amicus eſt enim alius ipſe) & amicitia videtur ho
rum aliquid eſſe: & quibus hæc inſunt videntur eſſe amici. Quærere ve-
21 ro vtrum ad ſeipſum ſit, an non ſit amicitia: nunc omittamus. Videbitur
autem hoc amicitia eſſe: quo duo vel plura ex iis eſt quæ ſunt dicta. Et
quòd exuperatio amicitiæ, ſimilis eſt ei quæ ad ſeipſum. At vero viden-
22 tur ea quæ dicta ſunt & ipſis multis ineſſe, quãuis ſint praui. An hoc par
ticipes ipſorum ſunt, quo ſibiipſis placent, & bonos ſe eſſe exiſtimant?
Nam eorum qui vehementer ſunt praui atque nefarii, nemini hæc in-
ſunt: ſed nec ineſſe videntur. Fere autem neque prauis. Diſsident enim
ſecum & alia quidem cupiunt: alia autem volunt: vt incontinentes. Nã
23 iis quæ bona ſibi videntur, anteponunt ea quæ voluptate afficiunt, at-
que nocent. Quidam rurſus ob formidinẽ atque inertiam eas agere res
24 omittunt quas putant ſibiipſis optimas eſſe. Qui vero multas res graues
atque nefandas egerunt: vitam ob prauitatem odio habent ac fugiunt,
25 ſibíque mortem conſciſcunt. Quærunt præterea alios ipſi flagitioſi qui-

buſcum conuerſentur: ſe vero ipſos fugiunt. Nam ſi ſint ſecum, recordā tur multarum, grauiúmque rerum: & ſperant alias tales. Si cum aliis autem ſint obliuiſcuntur. Atque cum nihil habeant quod ſit amabile: nulla re prorſus afficiuntur ad ſeipſos, quæ ad amicitiam attinet. Neque igitur vna ſecum gaudent, atque dolent. Eſt enim eorum anima in ſeditione. Atque interdum ob prauitatem dolet: abſtinens à quibuſdam interne lætatur. Et hæc quidem pars huc, illa autem illuc trahit vt diuellētes. Quod ſi fieri nequeat vt doleat ſimul atque lætetur: at paulopoſt dolet, quòd lætatus fuit, & nollet ſibiipſi illa voluptati fuiſſe. Improbi nanque pœnitentia ſunt referti. Improbus igitur: ne erga ſe quidem amice affectus eſſe videtur, propterea quòd nihil habet quod ſit amabile. Quòd ſi ita ſeſe habere vehementer eſt miſerum: totis viribus fugienda eſt prauitas, & enitendum eſt bonum eſſe. Sic enim ad ſeipſum habebit amice: & alii amicus poterit eſſe.

Commen.

EA VERO quæ erga amicos agenda ſeruandaq́ꝫ.] Hoc eſt quartū capitulum huius tracta- 17
tus, in quo poſtea quā declarauit plura quæ pertinere videbantur ad conſeruationē, & diſſolutionem amicitiæ, nunc docet de operationibus amicitiæ afferendo originem earū, & oſtendendo quę, & quot ſunt. Nam inter cætera tria eſſe videntur quæ cōpetunt amicitiæ veræ tanquā opera quędā atque officia ꝓpria: beneficentia, beneuolentia, concordia, ſiue vtriuſque conſenſus, & iſta vidētur oriri ex amore quo quis ſtudioſus, & bonus vir ſeipſum amat. Diuiditur autē hoc capitulū in tres partes, quæ ſuis locis patebūt. In prima autē dicit philoſophus ꝙ operationes, & officia amicitiæ quæ ſeruanda ſunt erga amicos, originem habent ex iis quæ quiſque ſibi facit & tribuit. Amicus enim dicitur alter ipſe. Notandū ex iis quæ ſibi quiſque tribuit omnia pene opera atque officia proficiſci videntur quę amicus erga amicum ſeruare debet. Ex ſe igitur originem habent, non tamen quomodocunque ſe habente, & indifferenter accepto, ſed ex ſeipſo bono, & ſtudioſo exiſtente viro. is enim menſura & regula eſſe videtur rerum agēdarum & affectuū omnium. [DEFINIENTES enim.] Affert nunc ea philoſophus quibus de- 17
finiri videtur amicitia. Complures enim priſcorum definientes amicum tribuere ei videbantur illa tria quæ colligi videntur ex definitionibus illorum, ſcilicet beneficentiam, beneuolentiam, concordiam. Nam ii qui dicunt amicum eſſe qui amici gratia vult, & agit bona, innuere vidētur beneficētiam: qui vero dicunt eum eſſe amicum qui vult eſſe, & viuere amicum, innuere videntur beneuolentiā. Quidā autē dicentes amicum eſſe qui verſatur cum amico, & eadem expetit, innuere vidētur concordiā, & idē velle atque idē nolle. Sic igitur iſta tria colligi videntur ex definitionibus antiquorum, quæ & ſi ſint opera, & officia micitiæ, tamen videntur habere originē ab amore quo ſeipſum quis amat, vt patebit inferius. Eſt autem primum in ordine beneficentia, in qua tres requiruntur conditiones .ſ. vt beneficiis vti in amicitia velit, agat, & agat amici gratia, ea quæ ſunt bona vel quæ ſibi videntur bona, quod adiunxit, quia amicus facit ea quæ credit eſſe bona. quòd ſi aliter eueniat præter intentionem ſuam, hoc non obſtat quin faciat amici officium, quia non ſtetit per eum. Secunda definitio pertinere videtur ad beneuolentiam, quæ & ſi videatur eſſe extenſā in omnibus iis, tamen magis videtur eluceſcere hic, ſcilicet velle eſſe & viuere amicum, & hoc naſcitur ab eo quod quiſque ſeipſum amat, & vult ſeipſum viuere. quòd ſi amicus eſt alter ipſe, merito idem optabit erga illum. Tertia definitio pertinere videtur ad cōcordiam, vbi tanguntur tria, ſimul conuerſari quod eſt actus externus: eadem expetere, & velle, quod eſt actus internus: & gaudere doleréque eiſdem, quod eſt affectus internus, vt patet. Notandum quòd amicitiam dicit philoſophus deſcribi aliquo iſtorum vel omnibus, non tamen eſt propria definitio talis niſi à poſterioribus quibuſdā. Nā definitio proprie dicta datur per eſſentialia, & ꝓpria, & ita definita eſt antea à philoſopho amicitia à prioribus ex quibus conſtituitur, & explicatur eſſentia, & natura amicitiæ. Hæc autē quæ ſupra allata ſunt ſequuntur, & præſupponunt amicitiā cum ſint opera, & officia quæ ab ea ꝓficiſcūtur. Quare definitio ex talibus à poſterioribus quibuſdā erit: ſicut interdū demōſtratio quædā dicitur eſſe à poſteriori, & ſiquis diceret amicitia ſuperius definita eſt ꝑ beneuolētiā tāquā per aliquod prius, dicēdū ꝙ beneuolētia ſumebatur ibi vt genus, &, vt habitus vel diſpoſitio quædā: hic vero vt operatio. Nō enim vnifariā beneuolētia ſumitur, vt etiā antea diximus. [ET iiſce amicis qui ſunt offenſi.] Hoc addere 18

videtur philosophus vt ostendat hoc esse signum quòd amicus vult amicum esse, & viuere gratia ipsius amici, quia etiam inter eos vbi aliquæ offensæ vel contentiones cecidere, remanet tamen beneuolentia quædam qua ei exoptat bona, nulla causæ suæ vtilitatis, aut voluptatis: sed tãtum amici gratia. [AT qui horũ vnumquodque.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua ostẽdit quomodo ista quæ tribuuntur amicis se habent ad virum bonũ, & quomodo vir bonus hæc sibi ipsi tribuit. & videtur innuere duas cõclusiones: prima, id quod est mensura omnium rerum agẽdarum, & humanarũ operationũ est etiã mensura ipsius amicitiæ qua quis seipsum amat: sed virtus, & ipse vir studiosus, & bonus est huiusmodi, ergo virtus & vir studiosus, & bonus est mensura amicitiæ qua quispiam seipsum amat. Patet ratio ex dictis philosophi ꝙ electio, & virtus & omnino ipse studiosus vir, est mensura rerum humanarum. Nam in vnoquoque genere id sumẽdum esse videtur pro mensura quod est perfectũ in eo genere, & omnia deinde dici solent magis, vt minus perfecta prout magis vel minus distant à perfectissimo. Vnde cum homo studiosus perfectus esse videatur in specie humana, merito dicitur quòd ex eo sumitur mensura tanquam in saporibus diiudicandis ex gustu sano, & incorrupto, & non ex prauo, & ęgro accipi iudicium solet. Secunda conclusio, ex eo homine cui primo, & per se competunt ea quæ pertinent ad amicitiam sui, proficiscuntur ea quæ ad amicitiam spectant amicorũ: sed vir studiosus est huiusmodi, ergo ex viro studioso proueniunt ea quæ ad amicitiam spectant amicorum. Patet ratio, quia viro bono, & studioso competunt primo, & per se omnia illa officia amicitiæ, & munera & operationes beneficentiæ, beneuolentiæ, & concordiæ. Reliquis vero tantum, quantum se existimant esse bonos. Studioso autem primo, & per se cum sibi sit consentaneus, & eadem affectet omnibus viribus animi, quia eadem in eo vult ratio, & appetitus sensitiuus: qui & si interdũ repugnat rationi, tamen in viro bono obtemperat, & vnitur ei, & ideo eadem expetit nulla parte vel potentia animi repugnante. Nam sicut in quinto diximus de iustitia illa platonica quæ dicebatur esse sui ad seipsum, & potentiæ ad potentiam, & quòd videbatur esse causa iustitiæ ad aliũ: sic de amicitia dicere possumus quæ est sui ad seipsum, id est partis ad partem, vel potentia ad potentiam, quæ videtur esse origo amicitiæ ad amicum, & quasi idæa atque exemplar, & hoc studioso maxime videtur competere, quia vult sibi bona per se cum se amat, & gratia sui ipsius, id est mentis quæ est in principale in eo. Nam per appetitum videtur esse animal, per rationem & mentem videtur differre à brutis. Aget igitur bona gratia mentis suæ, hæc autem sunt illa quæ pertinẽt ad bonos mores, & speculationem rerum altissimarum, & quæ perficiunt vtrunque intellectum, scilicet tam actiuum quàm speculatiuum. Viuere igitur vult, & potius vita secunda, id est operatione, & operatione ea quæ est mentis atque intellectus. Vnusquisqne autẽ exoptat sibi bona, quæ sibi sunt bona, & non aliena: hominis autem bona proprie sunt mentis bona, quòd si esset factus alius veluti per impossibile quædam bellua vel similis belluæ ob prauitatẽ & vitia: si inquam factus esset alius non peteret sibi illa bona adesse, quæ nunc expetit, & vt accedamus per verba philosophi nullus factus alius, scilicet à seipso expetit cuncta habere, id est, vt cuncta habeat illud tale quod factũ est, scilicet aliud à se, id est à mẽte sua quę videtur esse præcipua pars vel principale quiddam in eo, veluti factus equus non expeteret bona hominis, sed equi, & factus leo non expeteret bona hominis, sed leonis, & sic de aliis: vnusquisque enim expetit sibi accommodata, & propria bona vt equus equina, homo ea quæ sunt rationis & mentis. Deus autem cum sit perfectissimum, habet in se suum summum bonum, & sibi proprium quod nullo pacto cuiquam alii cõpetit præterquam ipsi. Et addit postea quòd videbitur autem id esse quisque quod intelligit, non simpliciter quisque homo videtur esse id quod intelligit. i. intellectus & mens, sed maxime, quod adiunxit quia homo non est solum mens: sed quædam tertia entitas, quanuis mens sit præcipuum, & principale quid in homine, & forsitan id etiam adiunxit ne videretur omnino sequi opinionem Platonis, qui animam nostram appellabat hominem: corpus autem quasi vestem hominis. Postea dicit philosophus quòd vir bonus secum degere vult: & secum viuere, quia gaudet memoria, & conscientia recte factorum, & spe bona futurorum, & cum habet mentem tranquillam, & alienam à perturbationibus contemplatione abundat, & gaudet, in qua magna pars felicitatis humanæ contineri videtur. Ex quibus patet quòd cum hæc omnia enumerata quæ sunt officia, & operationes beneficentiæ, & beneuolentiæ, & concordiæ competunt primo, & per se viro studioso vt est amicus sui ad seipsum, competunt etiam ei vt est amicus ad alterum, & ex eo tanquam ex origine, & fonte proueniunt hæc quæ ad ipsam

20 amicitiam pertinere diximus, & hoc etiam patebit magis nunc inferius. [HOC igitur ipso quod vnumquodque.] Declarauit philosophus viro studioso competere vt agat ea omnia erga se quæ ad amicitiam pertinent, ex quo haber statim conclusionem illam probatam, quod ex eo quòd vir studiosus facit erga se omnia quæ pertinent ad amicitiam amici qui est alter ipse, coniectari possumus amicitiam esse aliquid horum, vel omnia quæ facit is erga se, qui se vehemẽter amat: & hi sunt amici dicit philosophus, qui faciunt erga suos amicos ea quæ vir studiosus facit erga seipsum, & sic concluditur sententia sua quem ostẽdebat ꝓbare, quòd officia & operationes amicitiæ, & amicorũ, originem habent ab amicitia, qua vir studiosus seipsum amat. [QVAE-

21 RERE vero vtrum ad seipsum.] Videtur hac in parte se excusare philosophus à determinatione

huius queſtionis.ſ.vtrũ ſit amicitia ad ſeipſum,quod videbatur præſuppoſuiſſe ſuperius.quæret
autem aliquis vtrum ad ſeipſum ſit amicitia, & dicit ꝙ hoc eſt omittendum nunc cũ antea teti-
gerit,& inferius dicet nonnulla,ex quibus oriri videtur ſolutio huius quæſtionis,quanuis etiã
hic tangat aliqua ex quibus coniicere,& probare poſſumus amicitiam eſſe ad ſeipſum.Nam dicit
ꝙ illa videtur amicitia à qua proficiſcuntur duo vel plura eorum quæ diximus.ſ.pertinere ad a-
micitiã,ſed ab amicitia ad ſeipſum profluunt aliqua ſupradictorum vel omnia: ergo illa videbi-
tur eſſe amicitia.Præterea alia ratione idem videtur oſtendere hoc modo . Id videtur eſſe ami-
citia cuius ſimilitudine dicitur exuperatio amicitiæ.i. amicitia perfecta quæ ſumma eſt amici-
tiarum,& ideo dicitur exuperatio vt antea declarauimus: ſed amicitia ſui ad ſeipſum eſt huiuſ-
modi, vt eius ſimilitudine dicatur perfecta amicitia , ergo amicitia ſui ad ſeipſum eſt amicitia.
Quanquam dicant nonnulli ꝙ philoſophus non vult ꝙ ſit amicitia ſui ad ſeipſum per ea verba
duo vel plura,quia amicitia debet eſſe inter duos vel plures,& ipſe homo non eſt niſi vnus,quo-
rum ego expoſitionem minime ſequor.Notandum eſt igitur ꝙ amicitia conſtat ob hoc,& ab ea
ꝓfluunt officia ea,quia vir ſtudioſus amat ſeipſũ,& ſibi tribuit ea omnia,cõcedere debemus diſ
poſitionem ſiue beneuolentiam qua ſe quiſque amat eſſe amicitiã, & habere gradus ſicut habẽt
iſtæ quæ ſunt amicorum ad amicos. nam ſtudioſiſsimus, & perfectiſsimus ſe magis amabit quã
minus ſtudioſus, & ſic ſucceſsiue, veluti amicitia ad amicum eſt magis & minus. ꝙ ſiquis dixe-
rit non eſſe hic beneuolentiam mutuam,dicendũ primo ꝙ hęc amicitia ſui ad ſeipſum eſt origo,
& quaſi exemplar atque idæa reliquarum. Vnde amicus ſumere menſuram, & regulam debet ad
exercenda officia erga alterum amicum.ſ.taliter qualiter ſtudioſus erga ſeipſum, deinde duo hic
etiam in amicitia ad ſeipſum cadere videntur,appetitus & ratio,quæ quando cõueniunt, & vni-
untur ita vt appetitus obtemperet rationi,tunc oriri videtur concordia,& amicitia quædam po
tentiæ ad potentiam,ſicut de iuſtitia dictum eſt ſupra,& talis amicitia ad ſeipſum cum ſit origo,
& quaſi idæa,aliarum præſtantiſsima eſſe videbitur,& ſumma cum iocunditate coniuncta. [A T
vero videntur ea quæ dicta ſunt.]Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua philoſophus oſtendit 22
quo pacto ſupradicta competunt hominibus qui non ſunt ſtudioſi. Dicit igitur quòd iſta vidẽ-
tur competere multis.i. multitudini & videtur ponere gradus vt ſint quidam ſtudioſiſsimi,qui-
dam peſsimi,quidam inter iſtos.ea igitur quæ dicta ſunt ſupra, ſtudioſiſsimo competũt proprie,
peſsimis nullo pacto,intermediis vero intantum competere videntur inquantum ſeſe exiſtimãt
eſſe bonos, & cum bonum ametur,ergo ſeipſos amant,& faciunt quoquo modo ea officia quo-
rum ſupra meminit.i.intantum inquantum ſe bonos eſſe exiſtimant.[D I S S I D E N T enim ſecũ 23
& alia.]Declarat hac in parte philoſophus,quòd prauis hæc ſupra dicta amicitiæ opera non cõ-
petunt,& primo quòd non cõpetunt eis officia beneficentiæ, probatur , Iis qui faciunt ſibi no-
ciua non competunt opera beneficentiæ: ſed praui ſunt huiuſmodi,ergo prauis non competunt
opera beneficentiæ.& hanc rationem probat exemplo incontinentium,qui percipiunt meliora
ſequuntur tamen deteriora, & voluptuoſa quæ ſibi ſunt nociua. Probat etiam idem alio medio,
quia praui omittunt agere ea quæ ſibi eſſent optima,omittunt inquam ob inertiam quandam vt
faciunt incontinentes ſecundum quid vel etiam molles. [Q V I vero multas res graues.] Sequi-
tur nunc declarando,quòd prauis etiam non competunt opera quæ pertinent ad beneuolentiã, 24
quia habentibus odio lucem,& vitam vt ſunt praui non competunt officia beneuolentiæ & o-
pera eius. (Q V AE R V N T præterea.) Oſtendit tertio loco,quòd prauis etiam non competunt
officia concordiæ,quia non poſſunt ſecum conuerſari,& ſeipſos fugiunt conſcientia ſcelerum,& 25
ſecum diſſident nihil habentes boni quod ad amicitiam ſpectat,& eorum animus eſt in ſeditio-
ne,Sæuos punire tyrannos,vt ille poeta inquit,Haud alia ratione velis cum dira cupido Moue-
rit ingenium feruenti tincta veneno, Virtutem vt videant intabeſcántque relicta . Notandum
quòd totus iſte ordo vt mihi videtur correſpondet ex oppoſito illi quem tenuit philoſophus,
quando enarrauit ea ſuperius quæ competunt bonis , oſtendendo quòd ſibi ſunt conſentanei,&
reliqua,quæ ibi ſucceſsiue poſuit,hic econtra quæ reperiuntur in prauis ſucceſsiue attulit oſtẽ-
dendo quòd ſecum diſsident & alia gradatim oppoſita bonis vt vidimus. [Q V O D ſi ita ſeſe ha-
bere.]Concludit philoſophus afferendo duas ſententias obortas , Prima eſt quòd cum ſumma 26
miſeria ſit in prauitate conſtituta,omnibus modis fugienda eſt prauitas.Secunda econtra quòd
probitas, & virtus eſt comparanda vt late patet in textu.

De beneuolentia. *Cap. V.*

Beneuolentia autem , amicitiæ quidem eſt ſimilis, non ta- 27
men eſt amicitia. Fit enim beneuolentia: & ad ignotos & la-
tens. Amicitia vero non fit. Hæc autẽ antea diximus. At nec
etiam eſt amatio. Non enim habet extenſionem nec appeti-
tionem . Amationem autem hæc ſequuntur. Et amatio quidem eſt cũ 28

conſuetudine. Beneuolentia autem fit & repente: vt fit & erga certãtes.
Spectantes enim beneuoli fiunt ipſis: & volunt bona. Nihil autem age-
rent ſimul. Quod enim diximus, repente fiunt beneuoli: & leuiter dili-
29 gunt. Videtur igitur beneuolentia principium amicitiæ eſſe: ſicut & ad-
amandi, voluptas ea quæ per aſpectum efficitur. Nemo nanque adamat:
ſi non antea delectatus fuerit forma. Qui vero gaudet forma, non con-
tinuo & adamat: ſed cum abſentem deſiderat, præſentiámque affectat.
Sic igitur & amicos, impoſſibile eſt eſſe: niſi beneuoli fuerint. Beneuoli
vero non continuo & amant. Volunt enim duntaxat iis bona, quibus
beneuoli ſunt. Sed nihil agerent ſimul: neque pro illis moleſtiam ſuſci-
perent vllam. Quapropter quiſpiam per translationem principiũ ipſam
amicitiæ dixerit eſſe. Diuturnam autem factam, & ad conſuetudinẽ ac-
cedentem, amicitiam fieri. Non eam quidẽ eſſe ob vtilitatem: neque eã
30 quæ ob voluptatem eſt. Neque enim pro hiſce beneuolentia fit. Qui
nanque beneficium accepit, retribuit pro iis quæ accepit beneuolentiã,
faciens iuſta. Qui vero vult aliquam proſperitatem habere, ſpe commo-
di alicuius conſequẽdi per illum: non illi, ſed ſibi potius beneuolus eſſe
videtur. Quemadmodum nec amicus ſi illi propter aliquem vſum obſe-
quium præſtat. Omnino autem beneuolẽtia ob virtutem, ac bonitatem
aliquam fit. cum cuipiam quiſpiam pulcher, aut fortis, aut aliquid tale vi
detur: vt & in certantibus diximus.

Commen.

27 BENEVOLENTIA autem amicitiæ quidem eſt ſimilis.] Hoc eſt quintum capitulũ huius
tractatus, in quo philoſophus poſteaquã declarauit ea quæ ad amicitiam pertinent proflue-
re ab iis quæ bonus ſibiipſi tribuit, & ea reducebantur ad tria opera ſiue officia, ſcilicet ad
beneficentiã, concordiam, beneuolentiam. Nunc accipit iſta philoſophus docendo de ſin-
gulis ea quæ ſunt cognitu neceſſaria, & primo de beneuolentia. Diuiditur autẽ hoc capitulũ in
tres partes quæ ſuis locis patebũt. In prima igitur parte incipit oſtendere philoſophus, quid non
ſit beneuolentia, afferendo hanc concluſionem, quòd beneuolẽtia non eſt amicitia. Primo, quia
amicitia eſt inter eos qui ſe mutuo cognoſcunt: ſed beneuolentia poteſt eſſe erga ignotos. Item
amicitia nõ eſt latens, beneuolentia latere poteſt eum cui bona volumus: ergo beneuolentia non
eſt amicitia, quanuis ſit ſimilis amicitiæ, quia oportet omnes amicos eſſe beneuolos. non tamen
28 eſt idem. [AT nec etiam eſt amatio.] Oſtendit vlterius philoſophus quòd beneuolentia non
eſt amatio. Probatur, amatio habet extenſionem & appetitionem: ſed beneuolentia non habet
hæc talia, ergo beneuolentia non eſt amatio. Quidam expoſitor dicit quòd amatio eſt intenſa
beneuolentia, & ſic nihil intererit inter hæc duo niſi magis & minus: ita vt beneuolentia, ſit
remiſſa amatio, & amatio intenſa beneuolẽtia. hæc expoſitio & ſi tolerari poteſt, tamen mihi nõ
ſatisfacit, quia amatio media eſſe videtur inter beneuolentiã & amicitiam, ſicut dealbatio inter
duos terminos. Terminus a quo erit beneuolentia, terminus ad quem ipſa amicitia, & hoc innu-
ere videtur philoſophus per illud quod dixit amatio habet extenſionem & appetitionem. Ap-
petit enim præſentiam amati, beneuolentia non ita curat, vel dicere poſſumus habet appetitio-
nem, id eſt eſt extenſa appetitio. Præterea probatur quòd amatio non eſt beneuolentia hoc pa-
cto. Amatio eſt cum conſuetudine, beneuolentia eſſe poteſt ſine conſuetudine, quia repente fieri
poteſt: ergo beneuolentia non eſt amatio. Notandũ ꝙ beneuolentia duobus modis conſiderari
vel ſumi poteſt, aut vt genus quod prædicatur de amicitia, aut vt ſpecies quæ diſtinguitur ex op
poſito, ab amicitia tanquam altera ſpecies: ita vt ſint duæ ſpecies beneuolentiæ. ſ. amicitia & be-
neuolentia ſumens nomen generis. quãdo igitur philoſophus accipit in definitione amicitię be-
neuolentiam, ſumit eam quæ eſt genus. Hic vero accipitur beneuolentia quæ eſt ſpecies, ſiue ſit
29 diſpoſitio quædam ſiue operatio: ſed hæc diſtinctio facta eſt antea in quadam dubitatione. [VI-
DETVR igitur beneuolentia principium.] Hęc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua philoſo-
phus poſteaquam oſtendit quid non eſt beneuolentia, nunc oſtendit quid ſit, dicendo ꝙ eſt prin
cipium amicitiæ. & probatur hoc modo, Sicut ſe habet voluptas per aſpectum pulchritudinis ad

amorem qui fit propter pulchritudinem, sic beneuolētia respectu amicitiæ: sed illa voluptas per aspectum est principium amoris, ergo & beneuolentia erit principium amicitiæ. Postea addit ꝙ per translationem aliquis dicet beneuolentiam esse principium amicitiæ, sicut nos dicere solemus cor esse fontem sanguinis. Nam vt à fonte scaturit aqua, sic à corde emanare videtur sanguis, & spiritus per translationem quandam: sic etiam dicere possumus beneuolentiam esse principiū amicitiæ quasi per translationem quandam. Ipsa tamen beneuolentia si ei addatur consuetudo frequens, vt sit inueterata, fit amicitia, & erit tanquam terminus à quo, aliqui tamen textus habent hic ociosam amicitiam dicit, &c. Quòd si ita se haberet quod mihi non multū probatur, tūc dicere possumus beneuolentiam esse quoquo modo amicitiam, scilicet ociosam, id est per translationem quandam. Nam sicut per amicitiam quis vult bona amico: sic per talem beneuolentiā: sed erit ociosa, quia non pariet operationes quas parit ipsa amicitia. Patet igitur quòd beneuolentia de qua loquitur hic philosophus per translationem quandam dicitur esse principium amicitiæ. Notandum quòd rem aliquam fieri aliquid dicitur vt subiectum veluti homo fit albus: sed ex hoc fieri hac ratione priuationis vt ex immusico fit musicum, & ex pane fit sanguis, & ex semine fit animal: non quòd seminis forma ibi remaneat: sed remota priore forma introducitur altera denuo forma, vt in libro physicorum docet philosophus. Sic igitur beneuolētiam esse principium amicitiæ dicimus per translationem, quia ex beneuolentia inueterata fit amicitia, non ꝙ illa species manens quæ distinguitur ex opposito tanquā dispositio ad habitum fiat amicitia: sed est dicendū quòd ex tali dispositione oritur amicitia, vt igitur dispositio se habet ad habitū, similiter se beneuolentia ad amicitiam habere videtur, & ii mihi non satisfaciunt, qui dicunt beneuolentiam non esse principium materiale non formale, non finale, sed effectiuum. Mihi autem videtur quòd possit dici etiam materiale, quia ex ea tanquam dispositione dicitur fieri amicicia, & ita destruitur illa dispositio, & generatur habitus: sin accipiatur beneuolentia vt operatio, tūc dici potest principium instrumentale, & si volumus effectiuum vel etiam materiale ob subiectū in quo dicitur esse. Intelligendum est autem quòd si ponere ordinem velimus in istis vt sunt ad homines, considerare possumus profluere à voluntate beneuolam operationem, deinde beneuolentiam quæ fit vt dispositio quædam, postea amationem succedere quæ sit operatio præcedens amicitiam, quasi amica operatio. Demum amicitia quæ est habitus ex qua postea proficiscuntur officia amicitiæ, siue sint beneficentiæ, siue beneuolentiæ, siue concordiæ. Beneuolentia autē vt dispositio vel operatio præcedens dici principium potest amicitiæ, principium inquā materiale si consideretur vt ex quo fit. effectiuum vero si sumatur vt quod facit. [NON eam quidem quæ ob vtilitatem.] Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus declarat cuius nam amicitiæ beneuolentia non dicatur esse principium, & cuius dicatur. & primo ostendit quod non est proprie principium amicitiæ quæ fit ob vtilitatem, aut voluptatem. Probatur, si beneuolētia est pro eo, & gratia eius bona volumus, profecto beneuolentia non erit principium amicitiæ ob vtilitatem, aut voluptatem. At primum est, ergo secundum. Patet ratio, quia in amicitia vtili, aut iocunda beneuolentia non videtur esse pro illo, sed pro se, & pro sua vtilitate vel voluptate, & hoc etiam percipi inde potest, quia interdum euenit vt aliquis accipiat beneficium veluti in bona amicitia, & retribuat bene de se merito beneuolentiam post vtilitatem, & beneficium acceptum, quod est indicium beneuolentiam non esse principium amicitiæ vtilis vel iocundæ, cum retribuatur post, & non ante beneficium acceptum. Nam ille gratus & memor accepti beneficij reddit sibi iusta, beneuolentiam, non ob vtilitatem futuram, quia id fecisset antequam susciperet, & esset sibi beneuolus non illi: sed pro beneficio iam accepto. ex quo patet, quòd beneuolentia proprie non dicitur esse principium amicitiæ quæ est ob vtilitatem vel eius quæ est ob voluptatem. [ATQVE omnino beneuolentia.] Declarat nunc philosophus quòd beneuolentia principium proprie videtur esse amicitiæ bonæ atque honestæ cum afficimur alicui beneuolentiam habentes ob virtutem, vel aliquod bonum illius vt patet in textu. sic igitur habemus cuius amicitiæ beneuolentia sit proprie, & cuius non sit. Nam sicut amicitiæ quæ sunt ob vtilitatē vel voluptatē nō dicūtur ꝑprie amicitiæ: sic etiā beneuolētia nō dicitur ꝑprie in illis.

De concordia. Cap. VI.

ATqui concordia etiam ad amicitiam attinere videtur. 31
Quapropter non est eadem opinatio. Hæc enim & iis qui sibi mutuo sunt ignoti: inesse potest. Nec eos qui de re quauis sunt eiusdem sententiæ, concordes dicunt. Velut eos qui de cœlestibus eadem sentiunt. Non enim ad a- 32
micitiā pertinet, de his esse concordes. Sed ciuitates concordes inquiūt esse: cum de iis quæ conferunt eadem sentiunt eliguntque, atque agunt

ea quæ publicè viſa ſunt. Circa igitur ea quæ in actionem veniunt, concordes ſunt homines, & horum circa ea quæ in magnitudine ſunt: poſſuntque vtriſque vel omnibus ineſſe. Vt ciuitates concordes ſunt: cum omnibus videtur, magiſtratus eſſe diligēdos, aut ſocietatem cum Lacedæmoniis ineundam eſſe, aut magiſtratum gerere Pitacum: cum vellet & ipſe. At cum vterque ſeipſum vult (vt ij volunt qui in Phœnicis ſunt) ſeditionem habent. Concordes enim eſſe, non eſt idem vtrunque intelligere quicquid tandem id ſit: ſed in eodem idem. Vt cum & populus, & boni rempublicā optimates gerere volunt. Sic enim fit omnibus quod
33 exoptant. Ciuilis autem amicitia videtur ipſa concordia eſſe, ſicut & di-
34 citur. Nam circa commoda & ea quę pertinent ad vitam verſatur. Eſt au
tem talis cōcordia in bonis. Nam & ſecum quiſque horum eſt concors, & omnes inter ſe ſunt concordes: quippe cum eiſdem omnino ſint. Talium enim voluntates manent, & non refluunt vt Euripus: volúntque ſemper ea quæ iuſta ſunt, & quæ proſunt. Hæc autem & communiter affectant. Prauos vero concordes eſſe, impoſſibile eſſe, niſi paruo in tempore: quemadmodum & amicos eſſe. In rebus quidem vtilibus plus: in ſubeundis vero laboribus ſubminiſtrationibúſve minus habere percupientes. Vnuſquiſque autem hæc ſibi volens, proximum perſcrutatur: & prohibet, perit enim res ipſa communis: cum ab ipſis non conſeruetur. Fit igitur vt in ſeditione verſentur: ſeſe quidem viciſſim vrgētes, ſeipſos vero nolentes facere iuſta.

Commen.

31 ATQVI concordia etiam ad amicitiam.]Hoc eſt ſextum capitulū huius tractatus, in quo philoſophus poſteaquam in præcedenti detetermināuit de beneuolentia: nūc de concordia quæ ad amicitiam pertinet oſtendit ea quæ neceſſaria ſunt. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ ſuis locis declarabuntur. Primo igitur oſtendit philoſophus circa quod, & cuius non dicitur eſſe concordia, afferendo in primis hanc ſententiam quòd concordia nō eſt opinatio eiuſdem rei. Probatur, opinatio eiuſdem rei poteſt eſſe inter ignotos: ſed concordia proprie non poteſt eſſe inter ignotos: ergo concordia non eſt opinatio eadem vel eiuſdem rei. Præterea non dicitur proprie circa quodcunque. Nam ſententia eadem circa ſpeculatiua non dicitur proprie concordia ea præſertim quæ ad amicitiam pertinent. Nam ſi ita eſſet tunc inimici qui poſſunt hoc modo eſſe cōcordes, dicerētur eo pacto amici, quod eſt abſurdum.
32 [SED ciuitates concordes dicimus.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua philoſophus oſtendit circa quæ dicitur eſſe concordia, & declarat quod verſatur circa ea quæ aguntur vel agi à nobis poſſunt. Probatur, cōcordia circa ea verſari videtur circa quæ ciuitates vel ciues cuiuſque ciuitatis ſunt cōcordes: ſed res agēdæ ſunt tales, ergo res agēdæ, & agibilia ſunt ea circa quæ verſatur concordia. & afferre videtur plures cōditiones ad declarandū ea circa quæ dicitur eſſe concordia. Primo ꝙ concordia eſt circa res agibiles à nobis, deinde circa res magnas, quia minima non vidētur tollere cōcordiam. Præterea circa res quæ poſsint adeſſe vtriſque vel illis inter quos eſt concordia veluti magiſtratus eligēdos eſſe & huiuſmodi. Pręterea non ſufficit vt res poſsint eſſe eędem circa quæ verſantur: ſed oportet etiam de ipſis idem ſentire. Nam Euripides in Phœniſsis recitat de Polinice, & fratre qui erant bene concordes de regno ꝙ eſſet regnū. Verum diſ-
33 ſentiebāt poſtea de hoc, quia quilibet eorū volebat eſſe rex, oportet igitur vt idē velint. [CIVI-
lis autem amicitia videtur.]Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus oſtendit quomodo concordia ſe habet ad amicitiam ciuilem, & dicit ꝙ videtur eſſe idē. Quod probat ex cōmuni & vulgari modo loquendi. Nam omnes dicunt tunc eſſe amicitiam ciuilem, quando ciues ſunt inter ſe concordes. Idem ergo videtur ciuilis amicitia & concordia: ſed tamen eſt differentia, quia vbicunque eſt amicitia ciuilis eſt concordia: ſed non ecōtra. Nam concordia eſt pars ciuilis amicitię, quia poteſt eſſe cōcordia de aliqua re particulari, & diſcordia de aliqua alia: quod ſi accipiatur concordia vniuerſaliter de omnibus rebus, dicemus ꝙ idē quaſi erit amicitia, & con-

cordia,& vbi erit vnum,erit & alterũ eo pacto quo diximus. [ATQVE talis cõcordia in viris.] Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua philoſophus determinat de ſubiecto cõcordiæ, cuius deſcriptio ex dictis philoſophi colligi poteſt, ꝙ cõcordia eſt cõſenſio de rebus agendis magnis, quæ vtriſque ineſſe poſſunt,& de eodẽ. Oſtẽdit autẽ philoſophus ꝙ cõcordia eſt in bonis viris, quia ij ſunt qui ſibiipſis conſentiunt, & ſtabiles ſunt in propoſito, & cum ſecum ipſi conueniant etiam cum aliis ſunt concordes : oſtendit præterea ꝙ concordia non eſt in prauis, quia volunt plus de vtilibus,& minus de laboribus,vnde diſcordia,& iniuſtitia oritur,vt patet in textu.

De beneficentia. *Cap. VII.*

Identur autem ij qui beneficia contulerunt: magis eos amare 35
in quos beneficia ſunt collata, quàm ij qui acceperũt, eos qui
contulerunt. Atque vt prẹter rationem eueniens quẹritur. Plu 36
rimis igitur videtur id ex eo fieri: quia hi quidem debent, illis
vero debetur. Vt igitur in mutuis debitores quidem volunt ſuos credi-
tores non eſſe, hi vero de ſalute quoque debitorum diligentiam adhi-
bent: ſic & eos inquiunt qui beneficia contulerunt, velle eos eſſe erga
quos fuere benefici vt gratias accepturos, illis vero non eſſe curam red-
dendi. Epicharmus igitur fortaſſe dixerit hæc ipſos dicere, aſpicientes
ad malum. Videtur autem hoc eſſe humanum: plerique enim immemo 37
res ſunt, & ſuſcipere potius quàm conferre beneficia appetunt. Videbi-
tur autem cauſa naturalior eſſe,& non ſimilis ei quæ de creditoribus di-
citur. Non eſt enim erga debitores amatio: ſed voluntas ſalutis, recipien
di cauſa. Sed qui beneficia cõtulerunt, diligunt atque amant eos qui be-
neficia acceperunt. Etſi nulla in re ſunt vtiles, neque in poſterum futuri.
Quod quidẽ & artificibus accidit. Magis enim vnuſquiſque proprium 38
amat opus, quàm ipſe ab opere amaretur ſi animæ particeps eſſet. Ma-
xime vero forſitan hoc circa poetas accidit. Hi nanque ſua diligunt poe
mata ſupra modum: & perinde àtque filios amant. Tali igitur ſimile eſt
& id quod faciunt ij qui beneficia contulerunt. Quod enim ſuſcepit be
neficium: ipſorum eſt opus. Hoc igitur & amant magis quàm opus eum
qui fecit. Huius autem cauſa eſt, quod vniuerſis eſt expetibile, atque a-
mabile eſſe. Sumus autem actu: nam viuendo ſumus atque agendo. Qui
igitur fecit: eſt actu ſuum quodammodo opus. Diligit itaque ipſum
opus, quia amat & eſſe. Hoc autem eſt naturale. Quod enim eſt poten-
tia: id opus ipſum actu declarat. Et inſuper ei quidem qui contulit bene- 39
ficium honeſtum eſt id quod egit. Quare gaudet eo in quo eſt hoc. At
ei qui accepit, nihil eſt honeſti in eo qui contulit, niſi conferens: quod
quidem minus eſt iucundum atque amabile. Eſt autem præſentis qui-
dem operatio, futuri autem ſpes, facti vero memoria iucunda. Sed iucun
diſſimum eſt quod eſt actu, & amabile ſimili modo. Ei igitur qui contu-
lit beneficium ipſum opus. Diuturnum eſt enim ipſum honeſtum. Sed
ei qui cæpit, tranſacta eſt ipſa vtilitas. Memoriáque honeſtarum qui-
dem rerum, eſt periucunda: vtilium autem non nimium aut minus.
Expectatio vero, contra ſeſe habere videtur. Et amare quidem ſimile 40
eſt actioni: amari autem paſsioni. Eos igitur qui circa actum excellunt,

ſequitur amare: & ea quæ ad amicitiam attinẽt. Præterea quæ facta ſunt cum labore, ea magis diligunt omnes: vt & pecunias magis diligunt, qui acquiſiuerunt, quàm qui ab aliis acceperũt. At beneficium quidem accipere, ſine labore eſſe videtur: beneficicium autẽ conferre difficile. Propter hæc & matres filios magis amant. Generatio nanque laborioſa eſt magis: & magis ſciunt eſſe ſuos. Videbitur autem hoc & iis accommodatum eſſe, qui beneficia contulerunt.

Commen.

35 VIDENTVR autem ij qui beneficia contulerunt.]Hoc eſt ſeptimũ capitulum huius tractatus, in quo philoſophus poſteaquã determinauit de beneuolentia, & concordia, nunc docet de ipſa beneficentia, afferendo primo vnum notandum, quòd benefactores videtur magis amare debitores ſuos in quos beneficia cõtulerunt, quàm amentur econtra. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima igitur præmittendo ſuam intentionem dicit philoſophus quòd ij qui conferunt beneficia videntur magis amare ſibi obligatos quàm amentur ab eis, & quærit vnde cauſa ſit huius rei quæ videtur præter ratio-
39 nem.[PLVRIMIS itaque videtur.]Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua affert rationem quam adducebant nonnulli ad hoc propoſitum. erat autem talis, quòd conferens beneficia eſt vt creditor: recipiens vt debitor quidem, vt in mutuis dici ſolet. Creditores igitur vidẽtur amare debitores, & habere curam eorum, econtra debitores non curant de ſalute creditorum. Poſt hæc philoſophus affert ſententiam Epicarmi dicentis quòd hoc accidit in prauis qui ob prauitatem ſunt immemores beneficiorum, & homines reſpicientes ad iſtos tales ingratos, dicũt poſtea
37 id vniuerſaliter fieri, & non eſt verum in bonis viris.[VIDETVR autem idipſum eſſe.] Hæc eſt tertia pars huius capituli in qua primo ſoluit rationem allatam illorum priſcorum, deinde affert ſententiam ſuam, & in primis dicit quòd Epicarmi ſententia non videtur vera, vt hoc eueniat ob prauitatem hominum prauorum: ſed videtur potius eſſe res humana competens homini vel humanæ naturæ, vt ſit quaſi quoddam ſequens conditionem, & fragilitatem vt ita loquar humanam, quia complures hominum malunt accipere quàm conferre. his dictis ſoluit philoſophus rationem allatam priſcorum, oſtendendo ꝙ ſimilitudo illa debitoris & creditoris non valet: cupit enim creditor debitorem viuere vt exigat mutuum vel debitũ. Verum benefici amant eos, quibus beneficia contulerunt, nullã ſperantes etiam vtilitatem. quare aſſignanda eſt cauſa na-
38 turalis.[QVOD quidem artificibus.]Affert rationes plures ſecundũ ſententiam ſuam oſtendendo, & concedendo ꝙ benefici magis amant eos in quos contulerunt beneficia, quàm amentur, & boni etiam magis amant bonos, quia cauſæ ſunt naturales. Prima ratio, omnis homo naturaliter magis amat ſuum opus quàm ametur ab eo ſi eſſet animatum vel animal aptum ad amandum: ſed ſuſceptor beneficiorum videtur quaſi eſſe quoddam opus benefactoris, ergo magis amat benefactor illum in quem beneficium contulit quàm ametur econtra. Patet ratio diſcurrendo per artes inductiue, deinde aſſignare cauſam huius videtur. Hoc enim artifices faciunt amando vehementer opera ſua, & præſertim poetæ ſua poemata amant. Quòd ſi poemata eſſent animata vt poſſent reddere amorem non verſa vice adeo amarent auctores ſuos, vt patet in amore parentum, & filiorũ. Aſſignat autem cauſam, quia omnes homines naturaliter apppetũt eſſe. Videntur autem homines per operationem vel opus præcipue eſſe, & maxime eſſe actu. Simili modo dicere poſſumus de iis qui beneficia contulerunt erga eos ſeſe habere qui ſuſceperunt beneficia. Notandum ꝙ poetæ videntur magis amare poemata ſua quàm alij artifices ſuum opus, quia alii videntur habere ſubiectam materiam, & circa illam operari imprimendo formam tantum, ex quo opus tale non videtur totum eſſe illorum: ſed poetæ vidẽtur ex ſeſe inuenire materiam, & omnia denuo fingere vnde poetæ dicuntur. Notandũ ꝙ eſſe duplex dici ſolet. Primum eſt viuere primo actu, ſecundũ eſt operari, id eſt ſecundo actu. Notandum præterea ꝙ opus bifariam ſumi poteſt, vno modo ꝙ producitur vt ſit ſimpliciter, veluti filius reſpectu patris, alio modo vt ſit aliquid tale veluti dare alicui alimentum, dicitur quoquo modo opus illius quaſi vt alimentum vt ita loquar: eodem modo ſuſceptor beneficiorum dici poteſt opus benefactoris iſto ſecundo modo vt aliquid tale, & opus ſecũdum quid. Notandũ ꝙ homo cum habet primam vitam, eſt in potentia ad ſecũdam, id eſt ad operationem: viuimus autem vita prima vt viuamus ſecunda. i. vt operemur operationes quæ nobis competunt, aliter enim fruſtra videremur eſſe producti. Nobis autem expetibile eſt eſſe, & viuere non ſolum vita prima: ſed etiam ſecunda. i. actu ſecundo, & ipſa operatione, opus autem oſtendit, & repræſentat ſecundam vitam quæ vehementer à nobis expetitur, ergo & opus. Eſt autẽ operatio aliqua quæ nunquam ſeparatur à prima ſicut fit in vegetatiuis, vbi vegetare nunquã ſeparatur à principio vegetatiuo. Nam ceſſatio potentiæ vegetatiuæ, vt inquit philoſophus, mors eſt, itaque dum viuimus ſecundus actus. i. ipſum vegetare ſem

per coniungitur cũ primo. intelligendũ est tamen quòd prius est vegetatiuum, & est in potentia ad vegetandum postea operatur. quare prius est vegetatiuum quàm vegetare, non prius tempore, quia nunquam separatur operatio: sed prius ex ordine, & ex parte naturæ, & originis. est enim principium vegetandi, & omne principium videtur esse prius eo quod est ex principio ea ratione qua principium est, & omnino causa sua vt ita loquar, causato. Verum, vt ad propositum redeamus opus videtur indicare esse illius, qui producit tale opus, & quia nõ potest aliquis semper operari idcirco opus repræsentat actu id quod est in potentia. Nam cum statuarius nõ operatur, est in potentia ad secundum esse, id est ad operationem: ꝙ si produxerit statuam illa semper representat illum artificem, & indicat in potentia statuarium, esse quodammodo actu, vnde illa consequentia valere videtur, omnes homines appetunt suum esse, ergo amant suum opus, quia homo appetit naturaliter esse tam primum quàm secundum. Habet autem primum esse per formam suam, & animam rationalem, & tunc est in potẽtia ad secũdum esse, id est ad operationem. quare anima dicitur actus primus corporis physici potentia vitam habentis, id est habentis potentiam viuendi secundo actu, & operandi, & tale operari dicitur secundum esse, quod cum expetitur ab omnibus, & repræsentetur per opus, merito opus amatur à nobis naturaliter quasi quedã imago nostri esse. fit etiam plerunque vt opus veluti statua magis duret quàm artifex in vita, ex quo videtur quoq; amare tale opus. Hæc cũ ita sint, patet cur benefactor naturaliter magis amat susceptorem beneficii sui quàm ametur econtra, cum sit quodammodo suum opus, vt dicit philosophus & repræsentet benefactorem quasi in secundo actu quo vnusquisque expetit potissimum viuere, vt dictum est supra. [ET insuper ei quidem qui.] Adducit aliam rationẽ philosophus ad idem probandum ꝙ benefactor magis diligit eum cui beneficium contulit quàm diligatur econtra, hoc pacto, Honestum magis est iucundum atque amabile quàm vtile: sed magis honestum est beneficia conferre quàm suscipere quod est vtile: ergo beneficia conferre magis amatur quàm suscipere. benefactor autem habet honestum collocatum in suscipiẽte hoc modo, vt sit benefactori honestum, suscipienti vero sit vtile. quare benefactor diligit istud honestum, & ipsum in quem contulit magis quàm ametur econtra, & notandum ꝙ vnum atque idem veluti beneficium dicitur esse honestum atque vtile, vt idem motus dicitur actio & passio, qui quidem motus est in eo qui mouetur & patitur. Dicitur autem actio respectu agentis, passio respectu patientis: eodem modo beneficium collatum dicitur honestum respectu conferentis, vtile respectu recipientis, licet sit idem. quare benefactor habet honestum quod est suum in ipso suscipiente, ergo & illum amat, suscipiens econtra non habet honestum aliquod suum in operante ergo non tantopere amat illum: sed si habeat aliquid respectu sui illud est vtile quòd minus est amabile. [EST præterea præsentis.] Affert aliam rationem philosophus omne quod est præsens magis est iucundum quàm præteritum aut futurum, siue honestum sit siue vtile: sed ei qui contulit beneficium magis est ei præsens quàm ei qui suscepit, ergo magis est iucundum agenti quàm suscipienti tale beneficium. Nam ex tribus quæ afferunt voluptatem (ea autem sunt præsentis operatio, futuri spes, & facti memoria) ex tribus inquam illis præsens est magis iucundum quàm illa duo. Nam præteritum videtur esse iucundum, quia olim fuit præsens & futurum, quia erit pręsens: ergo multo magis præsens. Nam propter quòd vnumquodque tale, & illud magis, verum opus benefactoris, quia honestum magis permanet, & magis est præsens, quàm suscipientis vtilitas, ideo benefactori magis est suum opus iucũdum. Et addit philosophus ꝙ honestarum rerum memoria est iucũda, quia aliquis dicere potuisset, si ille cui collatum est beneficium abesset vel esset mortuus quomodo est sibi iucundum opus illud quod non est præsens? ideo dicit ꝙ memoria collati beneficii, & rei honestæ actæ est iucunda. Cum igitur magis vigeat honestum quàm vtile, & magis sit iucũdum atque amabile, merito benefactor magis diligit illum in quem contulit honestum tale: diligatur econtra. [ET amare quidem.] Alia est ratio talis. Actio tribuenda est excellentiori, passio inferiori: sed amare est actio, amari vero passio, & conferens beneficium eo quo conferens est excellentior suscipiente: ergo illi tribuendum est amare, huic amari: sed ille cui potius tribuitur amare magis amat quàm ille cui tribuitur amari, ergo conferens beneficia, & benefactor magis amat quã ametur à suscipiente. [PRAETEREA quæ facta sunt.] Affert aliam rationẽ philosophus, quæ est quinta in ordine hoc pacto, ea quæ facta sunt cum labore magis diliguntur ab hominibus: sed beneficium conferre laboriosum est, & fit cum labore, suscipitur autem sine labore, ergo conferre beneficium magis amatur, & ex consequenti ille, in quem collatum est beneficium, magis amatur à conferente quàm ipse suscipiens amet econtra. Hanc rationem declarat philosophus exemplo eorum qui acquisiuerunt pecunias, post hæc infert vnum obortum siue correlarium, quod videtur confirmare rationes suas, ꝙ propter hæc mater videtur magis amare filium quàm ametur econtra, & propter laborem partus, & propter certitudinem filiorum: sic benefactor magis videtur amare suscipientem quàm ametur ab eo propter laborem, & quia certior est de beneficio collato quàm suscipiens, & sic habemus hanc sententiam peregregie probatam à philosopho ꝙ benefactores magis amant eos, in quos beneficia contulerunt quam amentur ab illis, & rationes etiam habemus, cur hoc fieri videatur.

39 40 41

De amatore ſui. *Cap. VIII.*

42 DVbitatur autem & vtrum oporteat ſeipſum amare maxime:an
aliquem alium. Increpant enim eos qui ſeipſos maxime amant.
Et vt turpe, ſui amatores appellant. Atque prauus quidem ſui
gratia agere cuncta videtur:& tanto magis quanto prauior eſt. Incuſant
igitur ipſum, quia nihil niſi ſibi agit. Probus autẽ ob honeſtatẽ: & tanto
magis ob honeſtatem, gratiáque amici, quanto præſtabilior eſt: ſua ve-
43 ro negligit. Ab his autem verbis non ſine ratione ipſa opera diſcrepant.
Nam eum inquiunt oportere ſumme amare: qui maxime eſt amicus. Is
autem maxime eſt amicus, qui vult cui vult bona illius gratia: ſi nullus
etiam ſcierit. At hæc ipſi ad ſeipſum maxime competunt. Et cætera om-
nia quibus definitur amicus. Dictum eſt enim ab ipſo ea omnia quæ ad
amicitiam attinent: & ad cæteros peruenire. Eodem accedunt & pro-
uerbia vniuerſa. Vt anima vna, & amicorum omnia ſunt communia,
& amicitia eſt æqualitas, & tibiæ genu propinquius. Hæc enim vniuer-
ſa ipſi ad ſeipſum maxime competunt. Maxime nanque amicus eſt ſi-
bi. Et ſe igitur ipſum maxime amare oportet. Dubitatur autem merito,
44 vtris oporteat aſſentiri: cum vtriſque videatur eſſe credendum. Fortaſſe
igitur tales ſermones diſtinguendi, determinandíque ſunt: quouſque,
& quonam modo ſint veri. Si itaque ſumpſerimus quonam vtrique mo-
do ſui amatorem dicunt: fuerit forſitan manifeſtum. Qui igitur hoc re-
prehendendum eſſe exiſtimant:eos amatores ſui appellant, qui ſibi plus
tribuunt in pecuniis, & honoribus, & voluptatibus corporis. Hæc enim
ipſa multitudo affectat. & ipſis vt optimis omni ſtudio incumbit. Qua-
propter & in certamen veniunt. Qui igitur in hiſce plus habere per-
gunt ij cupiditatibus, & omnino affectibus, eíque parti animæ quæ ra-
tionis eſt expers gratificantur. Tales autem ſunt ipſi multi. Iccirco &
appellatio orta eſt ex multitudine: quæ quidem eſt praua. ergo iuſte vi-
tuperantur ij: qui ita ſe amant. Non eſt autem obſcurum: vulgus eos qui
ſibiipſis talia tribuunt, ſui amatores dicere conſueuiſſe. Nam ſi quis ſem
per ſtudeat agere iuſta maxime omnium, aut temperata, aut quæuis cæ-
terorum quæ à virtutibus proficiſuntur, honeſtatémque omnino ſibi-
ipſi ſemper vendicet, atque vſurpet: hunc nemo dicet amatorem ſui, ne-
45 que vituperabit. Magis autem videbitur talis homo ſui amator. Nam ea
ſibi tribuit quæ pulcherrima, maximéque bona. Et gratificatur ei quod
46 ſui ipſius potiſſimum, in omnibúſque illi obtemperat. Vt autem & ciui-
tas id eſſe maxime videtur, quod eſt potiſſimum & alius omnis conuen-
tus: ſic & homo. Amator igitur is eſt maxime ſui: qui illud amat illíque
gratificatur. Et continens igitur dicitur & incontinens quia mens vin-
cit. Aut non vincit: propterea quod ipſa eſt hominum quiſque. & egiſ-
ſe ipſi & ſua ſponte ea videntur quæ cum ratione maxime egerunt, non
igitur eſt obſcurum, hoc eſſe maxime vnumquemque: & hoc maxime

virum bonum amare. Quapropter ſui maxime eſt amator, diuerſa ſpecie 47
ab eo qui reprehenditur, tantúmque differt, quantum vita cum ratione
differt à vita cum perturbatione, & appetitio, aut honeſti, aut eius quod
conferre videtur. Qui ſi omnes ad conſequendam honeſtatem & ad res 48
agendas pulcherrimas decertarent, atque contenderent: & omnibus pu
blice ea quæ oportet, & vnicuiq; priuatim maxima bonorum ineſſent.
Siquidem virtus eſt tale. Quare bonum quidem hominem amatorem
eſſe ſui oportet. Nam & ſibiipſe & cæteris proderit, agendo honeſta.
Prauum autem non oportet. Et ſibi nanque nocebit & propinquis: affe-
ctus prauos ſequendo. Ea igitur quæ vir improbus agit ab iis diſcrepant,
quæ agere oportet. At probus quę oportet, ea & agit. Mens enim omnis 49
id expetit: quod eſt optimum ſibi, & probus obtemperat menti. Atqui 50
verum eſt illud quod de ſtudioſo dicitur: complura inquam ipſum age-
re, & amicorum, & patriæ gratia, & ſi opus fuerit mortem obire. Et pe-
cunias enim, & honores abiiciet: & ea bona omnino de quibus homi-
nes decertant, ſibi vendicans honeſtatem. Expetet enim potius volupta
tem breui tempore vehementem, quàm longo leuem. Et vitam hone-
ſtam vno anno, quàm quanuis multis. Et vnum actum honeſtum, ma-
gnúmque: quàm multos & paruos. Atque iis qui pro amicis, qui pro pa-
tria mortem obeunt: hoc forſitan accidit. Magnam igitur ſibiipſis eli-
gunt honeſtatem: abiiciéntque pecunias vt amici capiant plures. Hinc
enim amicus facultates: ipſe conſequitur honeſtatem, atque ſibi magis
tribuit bonum. Eundem & circa honores modum, magiſtratúſque ſer-
uabit. Nam hæc omnia, amico ſuo concedet. Eſt enim hoc honeſtum
ipſi, ac laudabile. Merito igitur ſtudioſus eſſe videtur: anteponẽs omni-
bus honeſtatem. Fit etiam vt & res agendas concedat amico: ſitque ho-
neſtius ſeipſum fuiſſe cauſam vt agat illas amicus, quàm ſi ipſemet agat.
In vniuerſis igitur laudabilius: ipſe ſtudioſus plus honeſtatis tribuere ſi-
biipſi videtur. Sic igitur ſuiipſius (vt diximus) amatorem eſſe oportet: vt
ipſi autem multi ſunt, non oportet.

Commen.

DVBITATVR autem vtrum hominem oporteat.) Hic eſt ſecundus tractatus huius libri: 42
in quo philoſophus poſteaquam declarauit ea quæ pertinere videbantur ad conuerſatio-
nem, & diſſolutionem amicitiæ, & de beneuolentia, beneficentia atque concordia, & hu-
iuſmodi amicitiæ operibus & officiis, nunc mouet quaſdam dubitationes neceſſarias circa ami-
citiam ex parte ipſius amantis. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula, In primo mouet
quæſtionem de amante reſpectu ſuiipſius & ſoluit. In ſecundo mouet quæſtionem de amante re-
ſpectu alterius, & etiam ſoluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ declarabuntur.
In prima igitur parte proponit philoſophus dicendo, vtrum oporteat hominem amare ſeipſum
maxime. Dictum eſt enim antea, quòd vir bonus maxime ſeipſum amat. Incipit autem philoſo-
phus in hac quæſtione arguere pro altera parte hoc pacto, id quod eſt turpe non eſt faciendum:
ſed amare ſeipſum maxime exiſtimatur eſſe turpe, ergo amare ſeipſum non eſt faciendum. Patet
ratio ex communi ſermone hominum, qui omnes ferme vituperant amatores ſuiipſius quaſi res
ipſa ſit turpis. Ex quo praui videntur hoc facere quærendo ſemper commoda ſua, & nihil agendo
extra ſe, id extra appetitum ſuum & ſuam vtilitatem, boni vero econtra poſthabitis & neglectis
propriis rebus conſulunt patriæ & amcis. [AT enim ab his rationibus.] Allata ratione pro vna 43
parte dubitationis, nunc arguit pro altera parte philoſophus, probando quòd oportet hominem

maxime ſeipſum amare. Nam id facere quiſque debet ex quo profluit, & oritur omnis amicitia: ſed ex amore ſuiipſius oritur amicitia, vt antea vidimus, ergo amare ſeipſum maxime quiſque debet. Probatur id quoque ex communibus prouerbiis eorum quæ attribuuntur amicitiæ vulgariter, vt ſunt hæc. Dicunt eſſe vnam animam duorum amicorum, & quod ea quæ ſunt amicorum ſunt communia, & quòd amicitia eſt quædam æqualitas, & ꝙ amicus ſe habet ad amicum ſicut genu ad crus, quæ habet tantam propinquitatem vt nihil interſit medium. Hæc igitur & ſimilia quæ in prouerbiis allatis dicuntur maxime competunt alicui ad ſeipſum, vt ea quiſque ſibi maxime tribuat, ex quo videbitur quòd ex conſequenti quiſque maxime ſeipſum amare debeat. Poſt hæc dicit philoſophus quòd merito dubitatur cum pro vtraque parte probabiles, vt vidimus, & veriſimiles afferantur rationes. [FORTE igitur tales ſermones diſtinguẽdi.] Hæc
44 eſt ſecunda pars huius capituli, in qua philoſophus determinat quęſtionem diſtinguẽdo qualiter aliquis dicatur amator ſui ſecundum vtranque partem obiectionis: quo cognito fiet manifeſtum id quod quæritur. Nam alio modo ſumitur ab iis qui vituperant, & alio modo ab iis qui laudant amatorem ſui. Nam amator ſui vno modo ſumitur ex parte ſenſus, & appetitus ſenſitiui, alio modo ex parte rationis, & partis rationalis: ſicut Plato duplicem dixit eſſe hominem internum & externũ. Internum appellat eum qui viuit ratione atque intellectu: externum vero qui viuit appetitu ſenſitiuo. Sic igitur amator ſui ipſius erit duplex, aut partis ſenſitiuæ, aut rationalis, & ſi accipiantur amatores ſuiipſius primo modo, tunc erunt vituperandi vt prima ſententia dicebat. Nam qui indulgent appetitui ſunt vituperandi, ſed amatores ſui ipſius tribuendo ſibi plus in bonis externis, & voluptatibus corporis, indulgent appetitui ſenſitiuo, ergo tales amatores ſui ſecundum potentiam irrationalem ſunt vituperandi: & cũ multitudo plerunque talis ſit vt potius appetitum ſenſitiuum ſequatur quàm intellectum vel rationem, hinc eſt orta appellatio amatorum ſuiipſius & vituperatio, quia cum dicunt amatores ſui intelligunt eos ſecundum appetitum ſuum ſibi illa omnia tribuunt de bonis, & commodis externis, & de voluptatibus corporis, trahentes omnia ad propriam vtilitatem vel voluptatẽ. quare iure vituperantur dicit philoſophus, hoc modo ſe amantes, ſed illi qui ſibi plus tribuerent de virtutibus, & bonis animi à nemine vi-
45 tuperabuntur vt amatores ſui, ſicut ſuperiores. [MAGIS autem videbitur talis homo.] Hæc eſt tertia pars capituli, in qua allata diſtinctione illa de amatore ſuiipſius, & declarato ꝙ amator ſui ſecundum partem irrationalem merito eſt vituperandus: nunc oſtendit amatorem eſſe laudandum qui ſe amat ſecundum mentem, & rationem, & affert in primis hanc ſententiam, quod magis eſt amator ſui qui ſe amat in bonis animi: qui ſibi tribuit maiora, & excellentiora bona magis ſeipſum amat: ſed tribuens ſibi bona mentis, & rationis, tribuit ſibi maiora, & excellentiora bona, ergo ſeipſum magis amat, & magis eſt amator ſui. Patet ratio de ſe. Itẽ qui indulget, & lar-
46 gitur bona ei quod eſt præcipuum in ipſo, maxime eſt amator ſui, ſed indulgẽs menti & rationi indulget ei quod eſt in ſe pręcipuũ: ergo talis maxime eſt amator ſui, & magis ſeipſum amat. [VT autem & ciuitas.] Affert nunc quaſdam concluſiones philoſophus, quæ pertinent ad declarationem ſententiæ proximæ allatæ, ꝙ magis eſt amator ſui qui ſe amat in bonis animi, & maxime ſe amat qui indulget menti & rationi, vt principaliſsimo quod eſt in ipſo. Prima concluſio eſt ꝙ homo videtur præcipue eſſe id quod eſt principaliſsimum in eo. Probatur. Sicut eſt in ciuitate, & omnino in quauis multitudine & cœtu, ita & in homine eſſe videtur: ſed in ciuitate ita eſt ꝙ ipſa præcipue eſſe videtur in quod principaliſsimum eſt in ea: ſic & homo. Vnde cum principes vel magiſtratus, & gubernatores veluti optimates agunt aliquid, ſtatim dici ſolet ꝙ ciuitas fecit illud, quia id quod eſt principale in ea egit illud: vnde & homo eo pacto præcipue id eſſe videbitur quod eſt principale in eo: ſed hæc ſimilitudo latius patet in politicis, vbi oſtenditur ꝙ in homine eſt quaſi ciuitas quædam: eſt enim in eo aliquid ꝙ imperat, & aliquid ꝙ paret ſicut in ciuitate. Secunda concluſio quod mens eſt præcipua pars in homine, id quo homo dicitur continens vel incontinens eſt præcipuum in homine: ſed ratio & mens videtur eſſe id quo homo dicitur continens ſi illa ſuperat: vel incõtinens ſi ſuperatur, ergo mens & ratio eſt præcipuum quid in homine, cum totus homo ſuſcipiat denominationem continentis vel incontinentis prout ratio ſuperat, aut ſuperatur. Alia ratione probatur eadem concluſio, quia id quo homines videntur maxime agere ſua ſponte eſt præcipuum in eis: ſed ratio eſt huiuſmodi ergo, & cætera. Tertia ex iis ſequitur concluſio, ꝙ homo eſt præcipue ſua mens. Quarta quoque infertur cõcluſio, ꝙ cum homo ſit præcipue id quod eſt principaliſsimum in eo, id eſt mens & ratio, & amat illud tribuendo ſibi bona honeſta & accommodata, maxime ſeipſum amare videtur, & maxime eſſe amator ſuiipſius, vt patet ex dictis. Quinta concluſio eſt, ꝙ vir ſtudioſus maxime eſt amator ſui. Probatur, qui amat mentem & rationẽ, quæ eſt quid principale in homine, ſeipſum vehementer amat: ſed vir bonus amat mentem, & rationẽ indulgendo ei, ergo vir ſtudioſus vehementer & maxime ſeipſum amat, & proprie eſt amator ſui. Notandum ꝙ homo componitur ex anima & corpore tanquam ex partibus eſſentialibus & conſtitutiuis: quare iſta ſententia philoſophi nõ videtur vera ꝙ mens ſit homo, quia ſtatim ſequeretur ꝙ pars totum: quod eſt abſurdũ, quia ipſe homo eſt totũ, falſa etiã eſſet ſententia ſi diceretur ſenſus vel corpus vel appetitus ſenſitiuus eſt homo, quanquã illa prima propoſitio ꝙ mẽs eſt homo, ſit minus falſa. Habet enim falſa ordinẽ inter ſe,

vt in metaphiſicis dicit philoſophus, vt vnũ ſit magis falſum quàm alterũ, veluti duo ſunt quatuor vel duo ſunt. x. prima propoſitio minus eſt falſa, intelligenda eſt igitur ſentẽtia philoſophi cum dicit ꝙ homo eſt mens, non ꝙ ſit omnino mens, ſed maximum & præcipuum in homine eſt mens & ratio. Nam homo videtur eſſe magis intellectus quàm ſenſus. Manente enim intellectu & ratione homo magis idem manere videtur quàm per aliquid aliud. Corpus enim videtur variari, & permutari, quia alteratur & nunc augetur, nunc minuitur, nunc ſuſcipit vnam alterationem, nunc aliam. [QVAPROPTER hic mxime ſui.] Videtur hac in parte philoſophus di- 47
ſtinguere amatorem mentis ſuæ ab amatore partis ſenſitiuæ, & videtur oſtendere ꝙ tales amatores videntur differre ſpecie, poſtea videtur afferre duas differentias, quarũ vna ſumitur ex parte operationis & vitæ, ſic enim differunt vt vita honeſta à turpi, & honeſta viuendi ratio à turpi modo viuendi. Altera differentia ſumitur ex fine. Alter enim honeſtatem intendit, & ſibi proponit: alter vero cupiditates, quæ ſunt turpes & nociuæ. Poſt hæc ſubdit philoſophus quòd omnes laudant ſtudioſos honeſtatis, ꝙ ſi certatim homines de honeſtate contenderent, publice & priuatim maxima bona ineſſent, vt ſunt ipſæ virtutes talia bona. Poſt hæc philoſophus affert duas concluſiones, prima eſt, ꝙ eum qui ſeipſum amãdo prodeſt ſibi, & aliis, maxime amatorem ſui eſſe oportet & decet: ſed vir ſtudioſus eſt huiuſmodi, ergo virum ſtudioſum maxime oportet amatorem eſſe ſui. Item eum præcipue decet amatorem eſſe ſui, cuius operationes non diſcrepant à rebus agendis, quas agere oportet: ſed vir ſtudioſus eſt huiuſmodi, ergo & cætera. Secunda concluſio eſt ꝙ prauum non oportet amatorẽ eſſe ſuiipſius, quia ſe amãdo ſibi, & aliis nocet, & quia operationes ſuæ diſcrepant à rebus quas agere oportet, ergo prauum non oportet eſſe ſui amatorem. [VEL eius quod videtur prodeſſe.] Hoc addere videtur philoſophus, quia bonus 48
homo non ſolum appetit honeſta, ſed etiam ea quæ ſibi vtilia ſunt, dummodo non pugnent cum honeſtate, & hæc amat vtilia inquam non vt finem, ſed vt ſunt inſtrumenta ad finem. [MENS 49
enim omnis.] ſ. non corrupta, ſed in ſua bona diſpoſitione cõſtituta, vt eſt in viro bono. [AT qui 50
verum eſt illud de ſtudioſo,] Oſtendit philoſophus in præcedentibus ſtudioſum oportere maxime eſſe amatorem ſui: nunc autem videtur remouere dubitationem naſcentem ex dictis. Nam ſi dicas ſtudioſum maxime ſe amare, ergo non tribuet patriæ, & amicis, ſed ſibiipſi. Sin dicas ꝙ tribuet plurimum amicis, & patriæ: ergo non ſe amabit, tollendo hanc dubitationem ſed ſoluendo rationem, qua ſupra dicebatur ꝙ abiicit bona externa pro honeſtate, & in hoc differt à prauo. Dicit philoſophus amicum ſibi omnia tribuere quæ pertinent ad honeſtatem, reliqua amicis, & patriæ. itaque ſeipſum amat hoc pacto, & tribuit illis quæ ſunt tribuenda, vt latiſsime patet in textu. Concludit poſtea philoſophus dicendo ꝙ oportet hoc pacto, & non eo modo quo ſumit vulgus, hominem eſſe ſui amatorem proponendo ſibi in omnibus honeſtatẽ, & eam ſibi tribuendo, vt ii qui breuem potius vitam, & honeſtam quàm longam, & turpem expetendam cenſent, vnus dies bene actus inquit Cicero peccanti immortalitati anteponendus eſſe videtur.

De amicis felicis, & quibus indigeat. *Cap. IX.*

ESt autem controuerſia & de ipſo felice: ſi indigeat amicis necne. Non eſſe enim (inquiunt) ipſis beatis, & ex ſeſe ſufficientibus opus amicis. Inſunt enim ipſis omnia bona. Cum igitur ex ſeſe ſint ſibi ſufficientes, nullius indigent rei. Amicum autem inquiunt cum ſit alter ipſe: ea afferre amico, quæ ipſe per ſe amicus conſequi nequit. * Vnde & hanc ſententiam dicunt. Fortuna cum bona eſt: amicis cur opus? At abſurdo ſimile eſt vniuerſa bona tribuentes felici, amicos ipſi non tribuere: quod externorum bonorum maximum eſſe videtur. Quod ſi ad amicum conferre potius quàm accipere beneficia ſpectat, atque ad virum bonum, virtutémque, dare beneficia pertinet, magíſque honeſtum eſt amicis quàm alienis largiri, beneficiáq; conferre: vir ſtudioſus iis indigebit profecto, qui largitionis beneficia ſunt accepturi. Quapropter & quæritur vtrum proſperis in rebus, an in aduerſis opus ſit magis amicis, vtpote cum & is qui mala fortuna vtitur, iis indigeat qui beneficia conferent, & iis qui proſpera fortuna fruuntur: iis ſit opus, ad quos beneficia collocabunt? Eſt etiam forſitan abſurdum: beatum ipſum ſolitarium facere.

51 52 53 54

ὅθεν ὅταν ὁ δαίμων εὐδιδῷ, τί δεῖ φίλων

55 Nemo enim expetet per se bona cuncta habere. Nam homo, ciuile ani-
mal est, & cum aliis aptum vna viuere. Hoc igitur competit & felici. Ha
bet enim ea omnia, quæ natura sunt bona. Constat autem melius esse
cum amicis, probísque, quàm cum extraneis ipsum, & quibusuis conuer
56 sari. Amicis ergo beato est opus. Quid igitur illi primi dicũt: & qua par-
te vera loquuntur? An quia vulgus eos amicos esse putat qui vtiles sunt?
talibus igitur non indiget ipse beatus: quippe cum omnia bona insunt.
57 Nec etiam iis qui ob voluptatem amantur aut perparum. Nam cum sit
58 ipsius vita iucunda: aduentitia non indiget voluptate. Atque cum ami-
cis talibus haud indigeat: non videtur indigere amicis. Hoc autem non
est forsitan verum. Nam in principio dictum est felicitatẽ operationem
esse quandam. Constat autem operationem ipsam fieri: & non vt quan-
dam rem esse, quæ possidetur. Quòd si felicem esse in viuendo ac ope-
rando consistit, boni autem operatio, studiosa & iucunda per se, vt ini-
tio diximus: résque propria ex iis est quæ delectant atque magis propin-
quos quàm nosipsos, & actus illorum, quàm nostros possumus contem-
plari. Studiosorúmque hominum actus si sint amici, iucundi sunt ipsis
bonis (habent enim ambo ea quæ sunt natura iucunda) beatus profecto
talibus indigebit amicis: si expetit actus bonos & proprios contempla-
59 ri, talésque sunt ipsius boni: si sit amicus. Arbitrantur autem homines fe
licem iucunde viuere oportere. Solitario igitur, difficilis est vita. Non
est enim facile per seipsum continuo operari: cum aliis vero atq; ad alios
facile est. Erit igitur operatio continua magis, cum sit per seipsam iucun
da. Quod quidem esse circa beatum ipsum oportet. Studiosus enim hoc
ipso quo studiosus est: gaudet quidẽ iis actibus, qui à virtue proficiscun-
tur, moleste autem fert eos, qui à vitiis prodeunt: perin de atque musicus
delectatur quidem eleganti cãtu, offenditur autem prauo. Fuerit etiam
& quædam virtutis exercitatio ex conuictu bonorum: vt & Theognidi
60 placet. *Naturalius autem considerantibus: studiosus amicus expetibi-
lis esse natura studioso videtur. Diximus enim id quod est bonum natu-
61 ra, studioso bonum, & iucundum esse per se. Diffiniunt autem ipsum vi-
uere animalium quidem, potentia sensus: hominum autẽ sensus, vel in-
tellectionis. Potẽtia vero ad operationẽ reducitur, & ipsum præcipuum
in operatione consistit. Ipsum autem viuere videtur proprie esse ipsum
sentire vel intelligere. At ipsum viuere de iis est, quæ sunt per se bona at-
que iucunda. Est enim definitum. Definitum autem natura est bonum.
Quod vero natura est bonum, id & bono est bonum. Quapropter om-
nibus iucundum esse videtur. Nõ oportet autẽ vitã sumere prauã atque
corruptam: neque in doloribus constitutã. Indefinita nanque est talis:
62 queadmodum ea que insunt ipsi Eritq; hoc manifestum magis in sequẽ
tibus de dolore. Si vero ipsum viuere bonum est: & iucundum etiam est.
Quod vel ex eo videtur, quia omnes appetũt ipsum & maxime boni at-

Verba Theognidis quæ iufra cap. 12. huius citantur, δὶν ὡς λέγει ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλὰ διδάξεαι, τὴν δὲ κακοῖσι συμμίξαις ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

que beati:his enim viuere maxime eſt expetibile, & horum vita eſt bea-
tiſſima.Qui autem videt, viuere ſentit,& qui audit,audire,& qui ambu
lat,ambulare & in cæteris ſimiliter eſt aliquid ſentiens nos operari. Sen-
tire vero nos ſentire: & intelligere nos intelligere poſſumus: quod qui-
dem eſt nos eſſe.Eſſe enim,ſentire vel intelligere: ſentire autem ſe viue-
re:de iis eſt,quæ per ſe ſunt iucunda.Vita nãque natura eſt bonum. Bo-
num autem ſibi quempiam ineſſe ſentire, voluptate afficit. Ipſum vero
viuere expetibile eſt, & maxime bonis: propterea quòd eſſe bonum eſt
ipſis, atque iucundum. Sentientes enim id quod eſt per ſe bonum : vo-
luptate afficiuntur.At ſtudioſus vt erga ſeipſum:ſic ſeſe habet & ad ami-
cum. Amicus enim eſt alter ipſe. vt igitur ſeipſum eſſe eſt vnicuique ex- 63
petibile,ſic & ſuum amicum eſſe,vel ſimiliter.Eſſe autem ideo eſt expe-
tibile,quia ſibi bonum eſſe ipſe ſentit. At talis ſenſus iucundus per ſeip-
ſum eſt.Sentiat ergo & ipſum amicum eſſe oportet.Hoc autem fieri po-
teſt, cum ipſo ſimul viuendo,& verba,mentémque commutando . Sic
enim in hominibus dici videtur ſimul viuere,& nõ(vt in pecoribus) eo-
dem in loco paſci . Si igitur ipſum eſſe per ſe eſt expetibile viro beato,
cum natura ſit bonum atque iucundum:ſimile autem eſt & amici ipſius
eſſe.Amicus etiã ex iis eſt profecto,quæ expetibilia ſunt beato.At quod
eſt expetibile beato,id adſit oportet, vel egens erit hac parte. Opus eſt
igitur ei qui felix futurus ſit:ſtudioſis amicis.

Commen.

EST autẽ cõtrouerſia & de ipſo felice.]Hoc eſt ſecundũ capitulũ huius tractatus,in quo phi 51
loſophus poſtea quã in prçcedẽti ſoluit quæſtionẽ de amatore reſpectu ſuiipſius,nũc affert
dubitationẽ de eodẽ reſpectu alterius, & eam ſoluit. Diuiditur autem in duas partes quæ
declarabuntur.In prima philoſophus proponẽdo dubitationẽ quæ eſt vtrum vir felix indi
geat amicis,incipit arguere pro parte negatiua,id eſt ꝙ nõ videtur indigere,hoc pacto, Hi qui-
bus inſunt omnia bona,& quibus nihil deeſt nõ indigẽt amicis: ſed felices ſunt huiuſmodi, ergo
felices nõ indigẽt amicis.Patet ratio quia amicitia videtur expeti vt amicus alteri amico ſubue
niat:verũ felix,vt in primo vidimus,videtur eſſe ex ſe ſufficiens. Probat idẽ ſententia Euripidis
poetę tragici,cũ inquit cui eſt bona ꝓſperitas nõ eſt opus amicis:ſed felici eſt bona proſperitas,
ergo felici nõ eſt opus amicis.Euripid.in Electra inducit Horeſtẽ rogãtẽ Menelaũ vt ſibi ſubue
niat,& dicentẽ ꝙ tũc ſibi erat opus auxilio cũ eſſet in aduerſis conſtitutus. Nã cũ bona proſperi
tas aderat,nõ erat opus amicis.[AT abſurdũ eſſe videtur.] Arguit nũc philoſophus pro parte af 52
firmatiua oſtendẽdo ꝙ felix indigeat amicis pluribus rationibus. Prima ratio,Bona omnia tam
externa quàm interna tribuuntur felici,ſed amici ſunt maxima bona inter externa,ergo amici tri
buẽdi ſunt viro felici.Patet ratio,quia ſi vir felix pręſertim felicitate ciuilli & actiua,indiget bo
nis externis,& amicus eſt externorũ bonorũ maximũ, profecto nõ debemus auferre ab homi-
ne felice ipſos amicos.[QVOD ſi ad amicũ cõferre.]Secũda ratio. Si ad felicẽ pertinet cõferre 54
beneficia,felici eſt opus amicis.At primũ eſt,ergo & ſecundũ. Patet ratio quia ad felicem perti
net potius benefacere quã bene pati, & felicitas in actione cõſiſtit.Si igitur ad felicẽ pertinet cõ
ferre beneficia,quibus magis cõferet quã amicis?quid enim prodeſt vt philoſophus in principio
octaui inquit, ꝓſperitas,ſi beneficiũ auferatur:quod quidẽ maxime fit in amicos ac maxime cõ
mendatur. [QVO circa quæritur & idipſum.]Hinc illa quæſtio oritur,dicit philoſophus,vtrum 55
in aduerſis an in ſecundis magis indigeamus amicis: ex quo ad idem probandũ deduci alia ratio
poteſt hoc pacto, Si in omni cõditione vitæ eſt opus amicis,profecto vir felix indiget amicis:
ſed primũ eſt,ergo & ſecundũ. Patet ratio,quia in aduerſis cõſtituti indigẽt ope amicorũ, vt ab
ipſis beneficia ſuſcipiãt,in proſperitate ſimiliter indigẽt amicis,vt eis beneficia conferãt. Itaque
alterã partẽ afferre nõ potes,quin afferas alteram.[ABSVRDVM eſt etiam forſitan.]Alia ratio,
Si abſurdum eſt aſſerere beatũ atque felicẽ ſolum viuere oportere, beato & felici eſt opus ami-
cis.At primũ eſt,ergo & ſecundũ.Coniunctũ videtur eſſe manifeſtũ. Aſſumptio declaratur,quia
homini videtur naturaliter cõpetere vt ſit animal ſociale atque ciuile, vt in politicis oſtẽdit phi

losophus.Non debet igitur vir felix viuere solus,actiuus præsertim & ciuilis,de quo nunc præcipue loqui videmur. Nemo enim habens cætera bona, vt in principio octaui inquit philosophus,sine amicis expeteret viuere, quòd si solus viuere non expetit, & si est ei viuendum cum aliis,melius est ipsum viuere cum amicis, & bonis viris,quàm cum hominibus extraneis,ergo
56 felix indiget amicis. [FORSITAN.]Hanc particulam addere videtur philosophus propter felicem speculatiuum,qui non videtur admodum indigere amicis aut bonis externis, quanquam vt Augustinus dicit in libro,vt puto,de trinitate.sine socio nulla est iucunda possessio:sic habemus rationes pro vtraque parte.[QVID igitur illi primi dicunt?]Hæc est secunda pars huius capituli,in qua philosophus postea quàm antea dubitationem attulit vtrum felix indigeat amicis, & pro vtraque parte tam negatiua quàm affirmatiua disseruit,nunc soluit quæstionem, & primo quibusdam rationibus moralibus, deinde quibusdam naturalibus. Affert autem in primis tres conclusiones, quarum duæ sunt negatiuæ, alia affirmatiua. Prima quòd vir felix non indiget amicis vtilibus. Secunda ꝙ vir felix non indiget amicis afferentibus voluptatem. Tertia ꝙ vir felix indiget amicis bonis & studiosis. Primo igitur dicit philosophus cũ rationes nunc vltimo allatæ videantur probabiles & verisimiles, quid dicunt, & quid volunt illi primi: cum asserunt felicem non indigere amicis? quomodo igitur & quousque dicunt veritatem, postea hoc declarat dicendo quòd vulgus & multitudo eos tantum vocant amicos qui sunt vtiles:quòd si ita intelligunt tunc verum videbitur quod dicunt felicem non indigere amicis, scilicet vtilibus, & sic habemus primam conclusionem, quæ probari potest hoc pacto, qui habet bona interna atque externa,& est ex sese sufficiens,non indiget amicis vtilibus, sed vir felix est huiusmodi,er
57 go vir felix non indiget amicis vtilibus.[NEC etiam in iis qui ob voluptatem.] Secunda conclusio.Qui habet ex sese voluptates, & satisfacit sibi in voluptatibus internis non videtur indigere amicis voluptariis, nec aduentitia quadam voluptate: sed vir felix est huiusmodi, ergo is non videtur indigere externa,& aduentitia voluptate.[AVT perparũ.]Hoc addere videtur philosophus,quia felix interdum indiget relaxatione, & recreatione propter defatigationem cor-
58 poris.[HOC autem non est forsitan.]Tertia conclusio,quæ se tenet pro parte affirmatiua quòd vir felix indiget amicis,& amicis studiosis, & probatur tribus rationibus.Prima,Si homo magis speculatur,& intuetur aliorum operationes quàm suas,vir felix indiget studiosis amicis: sed primum est,ergo & secundum. Assumptũ patet, nam homines magis considerare,& intueri videntur opera aliorum quàm sua, vnusquisque ferme videtur magis deficere in iudicio sui propter affectũ proprium.Homo pręterea potius videtur intelligere recta linea quàm reflexa. Talis enim modus intelligendi,& vertendi se ad seipsum tribuitur magis substantiis separatis qui se perpetuo intelligunt nec accipiunt incrementa. Hominis autem intellectio videtur terminari primo ad rem intellectam, & sic ex communi cursu magis homo videtur speculari,& intueri aliena opera quàm sua. Cum vero incrementa assidue in scientiis accipiendo maximam fuerit cognitiotionem consecutus,tunc ad seipsum tandem se vertere, & reflectere ad se videtur, cõsequentiam autem illam siue coniunctum,scilicet quòd vir felix indiget studiosis amicis si homo magis speculatur opera aliorum quàm sua,declarat philosophus multis propositionibus.Prima ꝙ felicitas est operatio.Secunda quod operatio fit,& non est res,quæ sit quædam possessio vt affectus atque virtutes.Tertia quòd operatio studiosa vehementer est iucunda studioso viro.Quarta quòd magis possumus contemplari & cõsiderare proximorum actus quàm nostros.Quinta,quòd vir studiosus vehementer delectatur bonis operationibus studiosi amici. Sexta,quam videtur præsupponere ꝙ nõ possumus delectari re aliqua nisi antea ipsam cognouerimus qua delectamur,quare concluditur ꝙ ideo vir felix indiget amicis bonis vt possit intueri eorum operationes studiosas quæ sibi sunt propriæ & accommodatæ,& similes suis,& illis gaudere,& iucunditatem sumere cum amicus verus sit quasi alter ipse.Notandum quòd philosophus dixit operationem fieri,& non possideri: ex quo videtur quòd operatio non sit de numero permanentium, sed de iis quæ sunt successiua,quare intelligendum ꝙ aliquid bifariam fieri dicitur.Vno modo successiue vt pars post partem,alio modo simul,ita vt dependeat à producente & conseruante: quo remoto remoueretur & illud quod fit & conseruat ab ipso. Primo autẽ modo cum fit aliquid per partes,aut fit hoc pacto vt antecedens corrumpatur pars,cum fit alia,sequens,vt de tempore & motu dicitur, quæ videntur esse dum fiunt, & partes non videntur persistere, aut fit hoc modo vt partes remaneãt,sicut domum fieri dicimus per partes,quarum vna fit post aliam,& permanent, vt fundamentum parietes,& cætera. Secundo autem modo fit aliquid simul cum totum producitur, & omittamus nunc generationem formæ substantialis, quæ etiam simul fit, sed loquamur de operatione quæ fit tota simul, & dependet à producente. Quare dicendum hac distinctione præmissa quòd operatio, & ea quæ est felicitas non fit successiue per partes, nec vt motus vel tempus,nec vt domus, sed tota videtur produci,& esse in indiuisibili, potentia animæ. Nam si pars post partem fieret & corrumperetur, tunc cum speculamur imperfecte intelligeremus,nec sequeretur voluptas ipsam operationem totam tam actiuã, quàm speculatiuã si fieret per partes, quare fit secundo modo operatio tota, & simul ita tamen vt dependere videatur à producente, sicut lumen dicitur fieri, & totum diffundi per hemisphærium nostrum, & pendere à luce vel à

corpore solis luminoso: sic igitur fit operatio quæ cum felicitas, non vt motus, nõ vt domus, sed vt id quod producitur, & dependet à felice operãte, & conseruatur ab eodem, quia proprie dicitur felix dum operatur: & est in actu secundo. Notandũ quòd philosophus dixit nos magis aliorum actus quàm nostros intueri posse, & contemplari, quod accommodate dicitur secundum illam sententiam quam attulit. & quia nimium nos amamus, difficile iudicamus de nobis, vnde est illud, nosce teipsum. [ARBITRANTVR etiam homines.] Secunda ratio ad idem probãdum, 50
is quem communi hominum sententia iucunde viuere oportet indiget amicis studiosis: sed felix est huiusmodi, ergo felix indiget amicis studiosis. Patet ratio, præsertim de felici actiuo & ciuili, quia si solus sit non facile potest operari. Quòd si summa iucũditas sit ex operationibus studiosis, & solus non potest commode operari, ergo indiget aliis, id est amicis, cum quibus, & ad quos bene operetur, consulendo & benefaciendo amicis suis, & eisdem operationibus gaudendo bonis scilicet & studiosis, sicut musicus eleganti cantu. [FVERIT etiam & quædam.] Tertia est ratio, is quem decet exercitatio virtutum indiget amicis studiosis, sed felix est huiusmodi, ergo is indiget amicis studiosis: & hoc probatur sententia Theognidis poetæ, bona inquit disces si cum bonis verseris, si cum prauis bona quæ in te erũt amittes. si igitur societas amicorum opportuna erit felici ad exercitationem vitutum, & fiet vicissitudo quædam dum ad se inuicem operabuntur bona, & etiam ad alios, & sic patet quibusdam moralibus rationibus ꝙ felix indiget amicis non quibusuis, sed studiosis. [NATVRALIVS autem hoc ipsum.] Soluit in hac parte philosophus quæstionem illam quibusdam naturalibus rationibus probando, & ostendendo eandem conclusionem quod felici est opus studiosis amicis, & primo præmittendo intentionem suam dicit quòd si hanc rem naturalius inuestigare volumus, reperiemus bonum amicum esse natura expetibilem, & affert per ordinem tres conclusiones. Prima, Esse atque viuere est homini studioso per se bonum atque iucundum. Probatur, omne quod est suapte natura bonum: est ipsi studioso per se bonum atque iucundum: sed esse atque viuere est suapte natura bonum: ergo esse atque viuere est ipsi studioso per se bonum atque iucundum. Maior patet, quia vir bonus, & felix est mensura perfecta ita vt quod est simpliciter bonum viro studioso, sit bonum & iucundum per se, vt in septimo declarauit, minor ostenditur à philosopho, sed ante declarat quid sit ipsum viuere. Nam viuere in brutis animalibus diffiniuimus per potentiam sentiendi, in hominibus pro quanto communicat cum aliis animalibus, & per potentiam intelligendi, pro quanto, id est sibi proprium, & differt ab aliis animalibus, nam in libro de anima ostendit philosophus quòd ipsa est actus corporis potentia vitam habentis, & in brutis est principium sentiẽdi, in hominibus vero non solum sentiendi, sed etiam intelligendi vt ibi docet latissime hæc omnia, sed cum viuere sit aut in potentia, aut in actu, quia potentia reducitur ad actum, principaliter viuere erit in operatione, & in actu secundo, quibus præmissis infert philosophus id ex quo elicitur probatio minoris quòd esse, & viuere est per se bonum. & natura iucundum, quia est definitum, bonum autem vt Pythagorici dicebant est finitum, malum vero infinitum, & vitam in ordine bonorum corruptionẽ in ordine malorum collocabant. Verùm cum aliquis dicere potuisset ipsum viuere non esse bonum omnino vt ipse ait, quia vita praua, & corrupta non est bona, nec expetenda, nec definita: tollit philosophus hanc obiectionem ostendendo quòd non loquitur de tali vita, sed illa quæ competit studiosis quorum vita est definita, & non indefinita parua & corrupta. Nam vt vitia dicũtur indefinita: sic etiam vita talis. His dictis declarat philosophus quòd esse, & viuere est bonum, & ex consequenti iucundum, quod patet quòd ab omnibus expetitur,
& maxime ab ipsis bonis atque beatis quorum vita est felicissima, vt ait philosophus. [DIFFINIVNT.] Scilicet philosophi. [POTENTIA sensus.] Id est per potentiam sensus. Hominum autem sensus, quicquid est in animali potentiarum est etiam in homine, & perfectiori modo. clauduntur enim in ipso, sicut triangulus in quadrangulo, vt dicit philosophus in libro de anima habet, præter illa etiam homo alia multo prẽstantiora vt intellectum & rationẽ quæ non sunt in illis animalibus brutis vllo pacto. [IN SEQVENTIBVS.] Id est in decimo libro vbi loquemur de voluptate & dolore. Qui autem videt, his videre sentit. Secunda est conclusio hoc pacto, 62
sentire se sentire, & intelligere se intelligere bonum est, & iucundum felici. Probatur, Sentire se esse, & viuere & intelligere se esse atque viuere est bonum naturaliter, & iucundum felici ac studioso viro: sed sentire se sentire, & intelligere se intelligere est sentire, & ĩtelligere se esse & viuere, ergo sentire se sentire, & intelligere se intelligere est bonum atque iucundum studioso viro, & omnino felici ipsi. Patet ista ratio, quia si viuere est iucundum, & bonum studioso vt antea probauimus, profecto percipere istud esse, & viuere erit sibi iucundissimum. percipit autem cum sentit se sentire, & intelligit se intelligere, quia in homine ipsum viuere diffinitum est supra per sentire & intelligere. Notandum quòd philosophus dicit quòd videns sentit se videre, & audiens, & cætera. hoc non videtur verum, quia nulla potentia instrumentalis vertit se ad seipsam, hoc enim competit intellectui qui esse potest intelligens, & id quod intelligitur: verum potentiæ sensitiuæ, & instrumentales extenduntur extensione subiecti, & non possunt vertere se ad seipsas, nam si hoc verũ esset visum suam visionem videre, tunc visus vel oculus videret seipsum sicut intellectus seipsum intelligit, & intelligit suam intellectionẽ. Animaduertenda

sunt igitur verba philosophi qui caute loquitur. Non enim dicit videt se videre, aut audit audire, sed sentit se videre, id est per superiorem potentiam sensitiuam, veluti per sensum communem quo sentire possumus nos videre vel audire. Et ad hanc sententiam declinare videtur philosophus in libro de anima, cum loquitur de sensu communi vbi dicit. Cum autem sentiamus nos videre ac audire, necesse est aut visu sentiamus quòd videamus, aut alio sensu. At si alio sensu & cætera, non igitur videndo sentimus per visum nos videre, sed per superiorem potentiam veluti per sensum communem, vt diximus, plures autem potentiæ sensitiuæ internæ, quæ sunt superiores, & successiue ordinatæ quousque accedatur ad potentias non sensitiuas, sed rationales, vt est mens, & ipse intellectus qui seipsum intelligere potest, quare sentire se videre vel aliquã aliam sensationẽ non est necesse vt sensus idem in seipsum vertatur, sed sufficit ad hoc vt superior potentia sensitiua percipiat operationẽ inferioris potentiæ sensitiuæ, sed intelligendo se intelligere bene, requiritur vt intellectus vertatur ad se, & in seipsum reflectatur, quia non habet superiorem potentiam aliam intellectiuam. Esset enim processio in infinitum: sed hæc in libro de anima.
64 [AT VIR studiosus vt habet.] Tertia est conclusio talis quod bonum est studioso viro amicum suum esse, & viuere, & est idem iocundum percipere ipsum amicum esse & viuere. Probatur, sicut se habet felix & studiosus ad seipsum, sic etiam ad amicum: sed felici est bonũ se esse, & viuere & id percipere est sibi iocundum, igitur & erga amicum similiter eueniet. His dictis philosophus assignat modum quo felix istud percipere potest de amico suo, scilicet conuersando: & simul viuendo non vt belluæ, sed vita rationali quæ homini cõpetit, quod si id quod est bonum & iocundum felici insit ei oportet nec in hac parte deficiat, & id est percipere amicum suum esse, & viuere, & hoc percipi non potest nisi conuersando. profecto viro qui futurus sit felix, & ad hoc vt sit felix perfecte opus est amicis, & non quibusuis, sed studiosis, sic igitur tribus conclusionibus quarum altera pendet ex altera subtilissime allatis, & probatis à philosopho sua concluditur principalis intentio, quòd vir felix indiget studiosis amicis, vt diximus. Et notandum est quod philosophus vult constituere felicem perfectum humanis bonis omnibus quoad fieri potest, quòd si esset aliquod bonum humanum merito expetendũ quo ille careret: non esset perfectus proprie felix, quare non modo interna bona, sed etiam externa quæ conferre ad felicitatem possint, & ex quibus ille sumere queat iocunditatẽ sibi congruã, tribuere philosophus nititur. Verũ amici maxime videtur esse vt ipse ait inter externa bona, quare & tribuendi sibi iure videntur: simul etiam quia vitam iocundiorem efficiunt ipsi inquam amici boni, & studiosi, & vir felix iocundam vitam degere debet, quare in hac parte non oportet eum deficere, & mãcum atque imperfectum esse: merito igitur ei tribuuntur boni amici. Dubitatur vtrum amicitia sit bonum internum an externum, quia in principio philosophus dixit eam esse virtutem vel cum virtute, hoc autem in capitulo dicit amicum esse maximum externorum bonorum, quare pro vtraque parte arguere possumus, postea declarationem quæstionis afferre, & primo videtur quòd amicitia non est bonum externum. Nullus habitus est bonum externum, amicitia est habitus, ergo amicitia non est bonum externum. Patet ratio, quia amicitia videtur esse habitus electiuus, & consistere in mediocritate quodammodo, & esse aut virtus, aut habitus quidam præsupponens cæteras virtutes morales. Item nullum bonum externum est in potentia animi, & in potentia rationali tanquam in subiecto, sed amicitia est in potentia animi, & in potentia rationali, id est in voluntate, vt plerique autumant, ergo amicitia non est bonum externum. Ex altera parte non videtur etiam amicitia esse bonum internum: bona interna videntur esse in nostra potestate: amicitia non est omnino in nostra potestate, ergo amicitia non est bonum internum. Quod autem non sit in nostra potestate ex eo patet, quia cum sit beneuolentia mutua, pendet etiam ex amore alterius. Item philosophus dicit amicum esse maximum externorum bonorum, vt supra in hoc capitulo vidimus: ergo amicitia ipsius amici erit etiam bonum externum vt videtur. Pro declaratione huius quæstionis intelligendum est quòd amicitia considerari potest primo vt est habitus absolutus, & quasi perfectio quædam in animo illius qui amat, & ex parte vnius. Aut secundo modo considerari potest vt est habitus simul cum respectu, id est aggregatum quod est æqualitas quædam requirens mutuam amationem. Primo modo erit bonum internum, sed non est proprie amicitia integre, nec omnino amicitia, nam ad hoc vt constituatur amicitia in esse suo completo: requiritur correspondentia amoris vt diximus, & hoc videtur quasi addere supra modum virtutis, nam in qualibet virtute sufficit actus ex parte vnius studiosi, sed in amicitia non sufficit actus vnius quia requiritur vt actus duorum mutuo se amantium concurrant, & forsitan ob hoc philosophus dixit supra vel cum virtute, & non quod esset absolute virtus, quia videtur aliquid addere supra rationem virtutis, si sumamus amicitiam proprie dictam, non potest igitur esse vna amicitia quin sit altera respondens illi: ita vt si duæ sint numero in duobus amicis, tanquam in subiectis suis, altera tamen respiciat alteram. Et vna specie amicitia erunt, quia amicitia dicetur de hac, & de illa, & erit ibi relatio quædam æquiparantiæ, vt isti aiunt, sicut hæc albedo est similis illi albedini, & similitudo in vtroque videtur esse subiecto. Secundo igitur modo, vt ex dictis ꝑcipi potest, erit integra amicitia, habens mutuam amationẽ, & hoc pacto sumpta nunc bonum internum, nunc externum diuersis

respectibus appellari posse videtur. nam amicitia quę est in me erga amicũ respectu mei est mihi bonum internum. respectu amici est sibi bonum externum. Item amicitia quæ est in amico erga me respectu sui est sibi bonum internum, respectu mei est mihi bonum externum: & ideo dicit philosophus amicum esse maximum externorum bonorum ipsi felici, & non dixit amicitiam absolute, sed amicum. & eodem modo dici potest amicitiam amici esse felici bonum externum, sed vt est in eo qui amat est sibi bonum internum, & sic diuersis rationibus, nunc internum, nũc externum dicetur bonum.

De numero amicorum. *Cap. X.*

SVnt ne igitur quam plurimi faciendi amici, an (vt de hospita 64
litate dictum concinne fuisse videtur. Hospite ne careas: ho-
spes neque pluribus esto) sic & ad amicitiam accommoda-
bitur: neque sine amicis esse, neque rursus nimium multos
habere amicos. Ad eas igitur amicitias quæ sunt ob vtilitatem: & valde 65
id quod dictum est, accõmodatum esse videbitur. Multis enim vicissim
subministrare: laboriosum est, neque ad hoc agendum, facultates ipsæ
sufficiunt. plures igitur iis qui sunt ad facultates proprias satis: superuaca
nei sunt, atque ad bene viuendum impedimento. nõ ergo opus est ipsis.
ii quoque qui comparantur ob voluptatem: sufficiunt pauci, vt in epu-
lis condimentum. At sunt ne studiosi plurimi comparandi? An & mul- 66
titudinis amicorum est quidã numerus: perinde ac ciuitatis? Nec enim 67
decem ex hominibus ciuitas constare potest: nec etiam est ex centum
milibus adhuc ciuitas. sed quantitas non est forsitan vna quædam deter-
minata. sed omnis ea quæ est media inter quasdam multitudines defi-
nitas. & amicorum igitur multitudo quædam est definita. Atque ii for- 68
tasse sunt plurimi, cum quibus quispiam viuere potest. hoc enim ad ami-
citiam pertinere maxime videbatur. Fieri autem non posse vt vna cum 69
multis quispiam viuat, séque multis impertiat, non est obscurum. Prete-
rea illos etiam inter sese amicos esse oportet, si simul omnes victuri sunt:
hoc autem difficile est in multis. Est etiam perdifficile gaudere familia- 70
riter cum multis, atque dolere. concurrere enim hæc simul possunt: cũ
vno inquam dolere, & cum altero gaudere. Forsitan igitur bene est non 71
quærere quàm plurimos amicos habere, sed quot ad communem vitam
habendam sufficiunt. Neque enim posse videtur multis vehementer a-
micum esse. Quapropter neque ad amare plures, exuperatio enim quæ-
dam amicitiæ. hoc autem est ad vnum. Et vehementer igitur amare, ad
paucos erit: hoc & in ipsis rebus ita se habere videtur: amicitia nanque
sodalitia, non fiunt multi amici. & quæ fama celebrantur, inter duos fu-
isse dicuntur. Qui vero multos amicos habent, & omnibus sese familia- 72
ἀρέσκους. riter offerunt: ii nemini amici esse videntur, nisi ciuiliter, quos & * pla-
cidos appellant. fit igitur vt ciuiliter multis sit quispiam amicis: etiamsi
non sit placidus, sed vere vir probus. sed ob virtutem & seipsos amicitia:
non est ad multos. amabile autem est: & paucos inuenire tales.

Commen.

SVNT ne igitur quã plurimi faciendi amici?] Hic est tertius & vltimus tractatus huius noni libri, in quo philosophus postea quàm attulit nonnullas quæstiones, & solutiones ad amicitiam pertinentes ex parte amantium, nunc affert alias etiam ex parte eorum qui amantur, & eas soluit. Diuiditur autem in tria capitula quæ suis locis declarabuntur. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima philosophus affert quandam quæstionem, in secunda eam soluit. Primo igitur dicit philosophus cum felici sit opus amicis vt probatum est, faciendi sunt nobis quam plures amici, quanto enim plus bonorum acquirere possumus, tanto magis laborãdum esse videtur, vt ex eis quàm plurimum consequamur. Sed amici sunt maxima externorũ bonorum vt dixit philosophus, ergo danda opera videtur vt ex eis quàm plures habeamus. Quærit igitur philosophus an multi sint nobis comparandi amici? an faciendum sit vt Hesiodus inquit de hospite, ne careas illis nec habeas plures.

65 [AD eas igitur amicitias quæ] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus cum quæstio in genere proposita sit vtrum quàmplures sint nobis parandi amici, & amicitia trifariam dicatur, soluit secundum vnamquamque speciem amicitiæ, & primo quòd amici qui sunt ob vtilitatem non sunt plurimi comparandi. Probatur duabus rationibus, Ex iis hominibus non oportet multos habere amicos, quibus, & subministrare, & inseruire laboriosum est: sed amici ob vtilitatem sunt huiusmodi, ergo amicos ob vtilitatem non oportet habere quàmplures: nam multis quærentibus vtilitatem commode satis fieri non potest, & si istud non fiat statim, cessabit amicitia. Item ii qui sunt impedimento ad bene viuendum non sunt nobis comparandi: sed quàmplures amici ob vtilitatem sunt huiusmodi, propriam enim quærunt vtilitatem & curiosi sunt circa commoda sua: ergo tales amici ob vtilitatem non sunt quàm plures comparandi.

66 [II quoque qui comparantur.] Accipit aliam speciem amicitiæ, & secundum eam declarat etiam quæstionẽ propositam, vbi pauci sufficiunt amici nõ est opus multis, sed amici faceti, & ob voluptatem pauci sufficiunt vt condimentum in epulis, ergo non est opus multis huiusmodi amicis, sed pauci sufficiunt amici ob voluptatem, non intelligendo ob turpem voluptatem, quia tales nulli sunt cõparandi, sed post habendi omnes. pauci vero ob voluptatem, id est pauci faceti sufficiunt ob relaxationẽ quandã, nã frustra fit per plura quod potest fieri per pauciora, & æque bona, vt dici solet.

67 [AT studiosi nec plurimi sunt comparandi.] Similiter, sumit nunc philosophus speciem amicitiæ quæ est ob virtutem, & ostendit ꝙ talium amicorum ingens multitudo parari non potest, sed quantitas determinata sumenda est: vt patebit infra. Dicit igitur in primis quòd sicut est de ciuitate, ita de amicitia tali esse videtur, sed de ciuitate sic est quòd ea non videtur constare posse ex decem tantum hominibus, nec etiã proprie sine confusione ex superabundanti multitudine veluti ex centum milibus: sic exempli gratia ponamus eam esse nimiam, & excedentem multitudinem, eodem pacto amicitia in multitudine nimia non videtur posse constare, sed sumendus numerus determinatus, & tot parandi amici vt eis satisfacere posimus secundum conditiones amicitiæ: Expositores quidam hunc locum de multitudine ciuitatis exponunt quod est dare maximam, & minimam vltra quam non debet fieri diminutio, aut additio, quasi sint duæ quantitates determinatæ numero à quibus digredi nec ascendendo nec descendendo licet. Mihi autem videtur quòd philosophus velit, quod parua copia non conficiat ciuitatem, nec nimia ex qua fit confusio. Postea dicit, est ne quantitas determinata? minime: sed est ea quę est inter duas quantitates determinatas. Cõsideranda est igitur conditio loci, & regionis, & tunc statuetur quædam accommodata multitudo, vt in politicis ostendit philosophus. Exemplum, si regio esset idonea decem milibus duo essent parum, viginti nimium, ergo sumenda erit accommodata multitudo veluti decem. non est igitur mens philosophi iudicio meo vt nominatim sint duæ quãtitates determinatę omnino vltra quas nõ posint dari maiores vel minores: sed sumendæ sunt maiores, & minores definitè secundum loci exigentiam, & sumenda quædam media multitudo inter illas quantitates eo pacto definitas, quæ sit accommodata regioni & loco: sic etiam numerus amicorum accommodatus sumendus esse videtur secundum vitam & conuersationẽ.

68 [ATQVE ii fortasse sunt plurimi.] Declarat nunc philosophus ꝙ in amicitia ob virtutem non possunt multi cõparari amici, & ideo quãplures non oportet sibi comparare multis rationibus. Prima ratio quot sunt ii quibus cum viuere conuersaríque possumus tot sunt nobis studiosi comparandi amici, sed cum multis non possumus conuersari, & viuere, ergo non oportet multos sibi tales comparare amicos, patet ratio, quia pręcipuum in amicitia est viuere, & conuersari cum amico, sed difficile est conuersari, & viuere cum multis, verum omnis difficultas debet remoueri ab amicitia præsertim studiosi cum sit habitus afferens summam iocunditatem amicis, difficile est igitur versari cum multis eo modo præsertim quo in amicitia perfecta requiritur, quare paucitate amicorum magis constabit talis amicitia quã multitudine.

69 [PRAETEREA illos etiã.] Alia ratio, siquis habeat plures amicos tales oportet, vt illi etiã sint amici inter sese, sed hoc est valde difficile, ergo & difficile, & arduũ est habere plures amicos in tali genere vel specie amicitiæ. [ID quoque ꝑdifficile.] Alia ratio, cũ officiũ amici sit

70 dolere amicis aduersis, & gaudere gaudio illius, si plures habeas amicos, eueniet vt simul tibi gaudendum sit atque dolendũ diuersis causis amicorum: sed hoc est veheměter difficile, vt fiat cum

multis,ergo non est opus vel est difficile quā plures huiusmodi habere amicos. [FORSITAN 71
igitur bene habet] Alia ratio. Siquis plures habeat amicos,fit vt in tali amicitia nō sit amator intensus,& vehemens: sed in amicitia bonorum hoc esset inconueniens, ergo ad hoc vt sit amor intensus oportet vt pauci adsint amici,nam amicitia perfecta vehemens est in amore,& est exuperatio quædam amicitiæ quasi summum gradum tenens in genere amicitiarum, vt in octauo docuimus:sed ea quæ superlatiuo modo dicuntur,non competunt multis. (HAEC ita esse & 72
in ipsis rebus.) Alia ratione quæ deducitur ex ipsa experientia,& exemplo rerum probat propositum suum. Sicut fit in amicitia sodalitia,sic fieri videtur in amicitia quæ est ob virtutem:sed in ea fit vt pauci,& plerunque duo tantum fiant amici,sic in amicitia bonorum, & studiosorum euenire videtur. similitudo videtur teneri, quia magna est æqualitas inter eos qui simul nutriti, & educati sunt,& sodales facti,& sæpe dictum est,amicitiam talem esse similem fraternæ amicitiæ,& huic etiam ob æqualitatem: quòd autem in huiusmodi amicitiis pauci vel vt plurimū duo sint amici probat philosophus ex communi fama,qua celebrari solent quædam paria amicorum, veluti ea amicitia celebrari solet quam inter Patroclum & Achillem, & quam inter Pyladem & Orestem,& item ea quam inter Scipionem & Lælium fuisse tradunt, & Cicero de duobus Pythagoreis sic inquit. Damonem & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, vt cū eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset,& is qui morti esset addictus,paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi,vt si ille non reuertisset,moriēdum esset ipsi,qui cùm ante diem se recepisset admiratus eorum fidem tyrannus petiit vt se ad amicitiam tertium adscriberent. sic igitur talibus exemplis colligi potest quòd intensa amicitia,& vehemens est ad paucos,& vt plurimum inter duos vt patet ex philosophi dictis. Post hæc philosophus videtur afferre hanc sententiam, quòd qui omnes vel multos volunt habere amicos,nullos habent vere amicos,sed placentes,& assentatores vt sæpe fieri solet,verumtamen fieri potest vt vir bonus plurimos ciuili amicitia habeat amicos,sed perfectos, a vera amicitia multos reperire non potest, quibus concluditur, quòd si plurimi in tali specie amicitiæ comparari possunt vt constarent amici boni,& perfecti plurimi essent proculdubio comparandi,sed cum hoc aut non fieri aut cum summa difficultate fieri posit, satis est paucos reperire tales amicos secundum philosophum.

In qua fortuna sint habendi amici *Cap. XI.*

T vtra in fortuna magis opus est amicis: vtrū in prospera an 73
in aduersa? In vtraque nanque quæruntur. Nam & qui fortunam habēt aduersam: indigent ope,& qui sunt in rerum prosperitate eorum indigent quibuscum viuent, & in quos beneficia conferent. Volunt enim largiri, beneficiáque conferre. Amicos igitur habere necessarium quidē est magis in aduersa fortuna. Qua- 74
propter hic vtilibus amicis est opus: honestius autem est,in prosperitate fortunæ,idcirco & bonos quærunt. In hos enim beneficia conferre, atque cum his vna degere: magis est expetibile. Est enim & ipsa præsentia amicorum iocūda in vtraque fortuna, Nam leuantur ipsi dolentes cum dolentibus ipsis amicis. Quapropter & dubitauerit quispiam si doloris 75
vt oneris amici participes fiunt: an hoc quidem non fit, ipsorum autem præsentia cum sit iocunda, condolendíque sensus minuit ipsum dolorem? Verum si ob hæc,aut ob aliquid aliud leuantur: missum faciamus. 76
Id quod dictum est euenire sane videtur. Ipsorum autem præsentia immixta quædam esse videtur. Nam aspicere quidem amicos, iucundum est: præsertim ei qui calamitatibus premitur, fertque præsidium aliquod aduersus dolores. Consolationem enim ipse amicus & aspectu, & verbis afferre potest: modo sit dexter. Scit nāque mores, ex quibus gaudet atque dolet. At sentire suas ob ærumnas dolere amicum: affert dolorem. Nā omnes fugiūt se causam doloris esse amicis, quapropter viriles

quidem natura cauent:ne amici secundum condoleant. Et si non exuperent indolentia:dolorem quo illi afficiuntur non ferunt. Atque omnino simul plorantes mœrentésque non admittunt: quia nec ipsi sunt propensi ad luctus. Mulierculæ vero & huiuscemodi viri, gaudẽt iis qui vna cum ipsis gemunt: & amãt eos tanquã amicos, & cõdolentes, opor
77 tet autẽ omnibus in rebus præstabiliorem imitari. At amicorũ prosperis in rebus præsentia & voluptatem affert omni in actu, & cogitatione delectat, quod in ipsius bonis lætantur. Quapropter videbitur oportere
78 in prosperitatibus quidem prõpte vocare amicos. Est enim honestum, beneficum esse: in aduersitatibus autem pigre. Minime nanque facere participes malorum ipsos oportet.* Vnde & illud dicitur. Sat est grauis, ὅθεν δὲ,
tristísque: sine me fors premat. Maxime tamen vocandi sunt tunc ami- ἅλις ἐγὼ
ci, cũ parua suscepta molestia, multum prodesse possunt. Contra autem δυστυχῶν.
fortasse congruum est: ad calamitosos quidem ire non vocatũ, & prõpte. Est enim amici beneficia conferre: præsertim in eos qui indigent, &
79 antequã illi requirant. Vtrisque nanque honestius, atque iucundius est. Ad fortunatos autem prõpte quidem accedere ad operandum vna cum illis. Est enim ad hæc opus amicis: lente autem pro beneficiis cõsequendis. Nõ est enim honestũ vtilitatis suæ causa properare. Cauenda autem est forsitã opinio iucunditatis in repellendo: accidit enim nonnunquã. Præsentia igitur amicorum in vniuersis expetibilis esse videtur.

Commen.

73 AT quando magis opus est amicis: vtrum.] Hoc est secũdum capitulum huius libri. In quo philosophus affert aliam quæstionem ad amicitiam pertinentem & eam soluit, hæc autem est vtrum sit magis opus ipsis amicis, an in aduersis rebus: an in secundis. Diuiditur autẽ hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima igitur philosophus proponit quæstionem dubitando vtrum in aduersis an in secundis magis sit opus amicis, & declarat postea id quod quæstio supponit dicendo, quòd in vtroque tempore, & in vtraque conditione vitæ indigemus amicis. [AMICOS igitur habere necessarium.] Soluit philosophus quæstionem afferẽdo
74 duas conclusiones, quarũ prima est ista: ꝙ in aduersis amici vtiles sunt nobis magis necessarii. Probatur, iis qui subsidio egent amici vtiles sunt necessarii, sed constituti in aduersis subsidio egent, ergo iis amici vtiles sunt necesserii. Item secunda conclusio est ꝙ ii qui sunt in bona prosperitate amicis indigent honestis quidem & studiosis. Probatur per hoc, quia ii qui largiri volunt, & beneficia conferre indigent amicis honestis, & studiosis: sed ii qui sunt in secundis rebus constituti largiri volunt, & beneficia collocare: ergo ii indigent amicis studiosis, & ii qui sunt amici ob honestatem. ex quibus soluitur dubitatio illa, nam cum quæritur quando magis est opus amicis, respondetur quòd in vtroque tẽpore, sed in aduersis est opus amicis vtilibus ob necessitatem, in prosperis vero est opus amicis studiosis ob honestatem: quare magis necessarium est in aduersis, & magis honestum in prosperis, in quibus ii qui cõstituti sunt debent liberaliter bonis amicis beneficia conferre. (EST enim & ipsa præsentia amicorũ.) Hæc est secunda pars
75 huius capituli, in qua ostendit pręsentiam amicorũ esse iocundam in quacunque conditione seu prospera seu aduersa, & primò ostendit quòd præsentia amicorum est iocunda in aduersis, id quo leuantur ii qui dolent est iocundum, & delectabile illis in aduersis, sed præsentia amicorũ est huiusmodi, ergo præsentia amicorum est iocunda in aduersis, quia leuatur mœrentis dolor pręsentia amici. Sed quomodo fit leuatio ista dicit philosophus? an quia amici subeant dolorẽ mentis in aliqua parte, sicut oneris cuiusdã partẽ substineant? nã siquis ferat centum librarum onus, & quidam alter adiutor accedat ad ferendum idem onus, manifestum est quòd leuius fiet primo illi gestanti, & iste alter partem substinebit: fit ne hoc pacto dicit philosophus in dolore mœrentis amici præsentia amicorum? & statim subdit, an id quidem non fit, quia iste modus sibi non videtur placere. Itaque affert aliã rationem dicendo, an ob id leuatur dolor amici, quia presentia amicorum & iocunda, & perceptio simul dolendi est sibi grata. Contraria autẽ ita se habent, ꝙ

vnum videtur extrudere siue minuere aliud, & ista videtur melior sententia quã prima, quia do-
lor ille non diuiditur vt vnus posit accipere vnam partem, & alius alteram: nec est idem dolor
numero, sicut esset vnum onus quod ferrent duo vt multi opinabantur, sed alius est dolor mœ-
rentis, alius condolentis, cum sit in diuersis subiectis: sed ratio est, vt minuatur dolentis mœror
præsentia amicorum, quia illa affert voluptatem, & illa voluptas pellit aliqua ex parte dolorem
sibi contrarium, & sic leuatur, & minuitur dolor. IPSORVM autem amicorum.] Declarat nũc
philosophus quomodo se habet ista præsentia amicorum, an sit iocunda simpliciter: an sit mixta 76
cum aliquo dolore, & dicit quòd non est sincere iocunda, quia ex vna parte est grata & dulcis, ex
alia parte excitat mœrorem. Primo aspectu affert voluptatem, & subsidium dolori. Solent enim
amici afferre consolationem, & aspectu, & sermone, si modo sit aptus. Nam amicus scit mores a-
mici, & quibus gaudet, & quibus dolet, & accommodat se illis, sed ex altera parte, dicit philoso-
phus excitatur, & oritur quidam dolor illi qui est in calamitate ex præsentia tali, quia percipit
se inferre dolorem amico suo, & hoc est sibi molestum, quia omnes naturaliter vellent afferre io-
cunditatem amicis suis, & non dolorem. Post hæc philosophus infert statim ad hoc propositum
vnum correlarium, & sententiam ortam ex dictis, quòd ob hanc causam homines viriles cauere
solent ne amici ob suas ęrumnas doleant, sed comprimunt dolorem suum quoad possunt, & si nõ
superent indolentia dolorem quo illi afficiuntur non sustinent, & hunc locum quidam exponũt
hoc pacto, & si amici, scilicet visitantes non superant cum sua indolentia eorum dolorem, qui
visitantur, tunc tales homines in calamitatibus constituti si sint viriles, non ferunt tales visi-
tantes amicos, quia nolunt muliebriter lugentes, & sic isto modo exponentes referunt indolen-
tiam ad amicos visitantes, & consolantes. quidam alii exponunt hoc pacto, referentes indolentiã
ad eos qui visitantur dicendo, viriles homines cauent ne ex suis aduersis afferant dolorem ami-
cis. simulant enim indolentiam, & non quæruntur, & non dolent præsentibus illis. quòd si non
possunt superare non dolendo, id est cum indolentia sua, dolorem amicorum, dimittunt à se eo
tempore tales amicos, & non sustinent eos, quia viri fortes nolunt in conspectu suo amicos mu-
liebriter lugentes, effæminati vero amant simul condolentes, sed imitandi sunt viriles tanquam
præstabiliores. [AT amicorum prosperis in rebus.] Declarat nunc philosophus præsentiam a-
micorum iocundam esse in rebus prosperis, & quia affert voluptatem in omni operatione, & mẽ- 77
tem, cogitationémque delectat amici, vt patet in textu, quia videt eum gaudentem suis bonis.
[QVAPROPTER videbitur oportere in prosperitatibus.] Hæc est tertia pars huius capituli,
in qua philosophus affert quædam præcepta seruanda tam in prosperis quàm in aduersis erga a-
micos, & primò ex parte eorum qui vocant amicos ad se affert tria documenta. Primum, vocan- 78
di sunt amici in prosperis libenter, & prompte vt bona eis quoque fiant communia. Secundum,
in aduersis vocandi sunt tarde: ne amico simus causa doloris, & hoc probat sententia Euripidis
poetæ dicentis nomine Horestis erga Pyladem. Sat est me esse infelicem. Tertium est quòd si
in calamitatibus est opus vocare amicos, tunc præcipue vocandi sunt cum multum prodesse pos
sunt afflictis cum parua sua molestia tales amici. [CONTRA autem fortasse.] Affert nunc phi- 79
losophus tria alia documenta ex parte eorum qui sponte accedunt ad amicos, aut in ꝓsperis, aut
in aduersis. Primum est quod ad calamitosos, & in ærumnis constitutos oportet accedere nõ vo
catum, sed sponte sua, & prompte, non expectando vt voceris: Secundum quòd ad eos qui sunt
in prosperitatibus constituti prompte accedere oportet ad operandum vna cum illis. Nã tales in
secundis etiã rebus indigent amicis, vt in octauo vidimus. prõpte igitur eundum est ad operan-
dum cũ illis, sed pro beneficiis consequendis lente, & tarde, ergo repellere debet beneficia obla-
ta dicet quispiam? Ideo philosophus addit tertium præceptum. Cauẽdum ne repuniando simus
eis molesti, ne illi existiment nos repudiare beneficia sua, quia uon simus contenti, & non gau-
deamus sua prosperitate, & ob hoc non sunt omnino beneficia oblata illorum repudianda, sed in
omnibus huiusmodi rebus seruanda mediocritas. Expositores quidam hoc in loco deuiare vidẽ
tur iudicio meo à mente philosophi. Ex dictis patet quomodo præsentia amicorũ sit expetẽda.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia.

Cap. XII.

AT est ne: vt adamãtibus amabilissimum est ipse aspectus, 80
magísque hunc sensum quã cæteros expetunt, propterea
quòd per hunc maxime est, atque oritur amor, sic & ami-
cis maxime expetibile conuersari, simúlque viuere? Ami-
citia nãque communicatio est. Et vt ad seipsum quisque:
sic sese habet & ad amicum, sensus autem vnicuique circa seipsum est 81
expetibilis. Et circa igitur amicum. At operatio ipsis in simul viuẽdo fit.

Quare non immerito viuere ſimul affectant. Atque quòd tamen eſt ſin gulis eſſe, vel gratia cuius viuere expetunt: in eo cum amicis verſari, degerẽque volunt. Quocirca alii cõpotant, alii talorum ludo ſimul incũbunt: alii ſimul ſeſe exercent: & vnà venantur aut philoſophantur, ſin guli totos dies id ſimul agẽtes quòd maxime amant. Viuere enim ſimul cum amicis volentes, hæc faciunt & ea cum his communicant, quibuſcum vna viuere expetunt: quæ maximum ipſos in vita delectant.
38 Fit igitur amicitia quidem improborum flagitioſa. Communicant enim praua, ſuntque inſtabiles, & peiores etiam fiunt, moribus ſimiles euadẽtes. Proborum autem proba congreſsionibus ſuſcipiens incrementa. Vidẽtur etiam tales & præſtabiliores euadere, tam agendo quàm ſe mutuo emendãdo. Eliciunt enim ex ſeſe mutuo ea quæ placent. * Vnde illud diciturrecte. Diſces ex ſtudioſis nimirum optima ſemper. Sed hactenus de amicitia. Deinceps de voluptate dicamus. Supra ca. 9. hui⁹ ex Theognide, ὅθεν ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἄπ' ἐσθλά.

Commen.

80 AT eſt ne vt adamantibus amabiliſsimum.] Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus in quo philoſophus affert aliam quæſtionem de ſocietate amicitiæ. i. ſi in amicitia proprie dicta eſt aliquid expetibile vehemẽter, ſicut videtur eſſe in amore amatorio ipſe aſpect⁹. Diuiditur autem in tres partes quæ ſuis locis patebunt. Primo igitur philoſophus proponendo quæſtionem dicit, vt in amatoria amicitia amantibus aſpectus eſt vehementer expetibilis, eſt ne etiam aliquid ſimile in amicitiis proprie dictis quod amicum vehementer oblectet & vehementer expetatur? quaſi dicat quòd eſt, & declarat quòd illud eſt ſimul viuere, & ſimul verſari. Nam ſicut fit in amicitia amatoria vt amans maxime gaudeat aſpectu amati, ſic improprie dicta amicitia conuerſatio, & communis vita maxime eſt iocunda, & expetibilis. ſicut enim in amatoria amicitia amor videtur maxime cõſiſtere in ſenſu viſus, ſic amicitia ꝓprie dicta maxime conſiſtit, & conſeruatur communi vita, & conuerſatione. Accõmodate igitur philoſophus affert hanc dubitationem. Vtrum ſimul viuere, & ſimul verſari ſit id quod maxime expetitur in amicitia proprie dicta: ſicut voluptas quę fit per aſpectum maxime expetitur in amatoria amicitia.
81 (N A M amicitia ſocietas eſt & erga.) Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua ſoluit dubitationem allatam, & affert hanc concluſionem quòd ſimul viuere, & conuerſari eſt maxime expetibile in amicitia. & probat tribus mediis. Primo, id quod pertinet maxime ad ſocietatem eſt maxime expetibile in amicitia: ſed ſimul viuere, & conuerſari eſt huiuſmodi, ergo ſimul viuere, & conuerſari eſt maxime expetibile in amicitia. Nam ex tali conuerſatione oritur ſocietas, & amicitia, & conſeruatur. Item ſicut homo eſt affectus, & diſpoſitus ad ſeipſum ita ad amicum: ſed cuique maxime eſt expetibile vt ſeipſum ſentiat eſſe, & ſecum operetur, quia maxime hoc modo ſecum viuit, & ſecum verſatur, ergo & ita erit affectus ad amicum vt cum illo maxime velit viuere & verſari. Patet ratio, quia ſentire ſe viuere eſt iocundum, vt vidimus. Item id quod maxime communicant amici, vel cuius gratia præcipue viuere expetunt eſt amabiliſsimũ in amicitia: ſed ſimul viuere, & ſimul verſari eſt id ob quod amici communicant, id quod ſunt vel putant ſuum eſſe, & cuius gratia præcipue expetunt viuere, ergo ſimul verſari, & ſimul viuere eſt amabiliſsimum in amicitia. Nam id quod amant, & expetunt putant ſuum eſſe, & ſuum viuere, & hoc eſt ſuũ operari. Vnde alii volunt ſimul potare, alii ſimul venari, alii ſimul philoſophari, & ſic de aliis: vt dicit in textu, itaque ea cõmunicant quæ maxime amant, & quibus maxime putant ſe viuere. Sic igitur patet ſolutio, quòd ſicut aſpectus vehementer expetitur in amore amatorio: ſic viuere ſimul, & verſari ſimul eſt amabiliſsimum in amicitia proprie dicta. (V E L cuius gratia.) Hoc addi videtur, quia illud non eſt proprie illorum: ſed eſt ſecundum viuere. i. operari. (F I T
82 83 igitur amicitia quidem improborum.) Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua philoſophus affert quædam correlaria ſiue ſententias obortas ex ſolutione illa. i. duas ex parte amicitiæ improborum, & duas ex parte amicitiæ bonorum, Prima ex parte improborum eſt. quòd amicitia eorum ſit flagitioſa, quia communicant praua, Secũda quòd praui amici fiunt quotidie deteriores, quia ſimul conuerſando augentur in prauitate, & fiunt inter ſe magis ſimiles, prima quoque ex parte ſtudioſorum, quòd eorum amicitia ſit quotidiano vſu magis bona, & ſecunda, quòd ſimul verſando fiunt meliores, & mouendo ſe inuicem, & communicando ea quæ ſunt bona: & hoc cõ firmat ſententia Theognidis poetæ, & ſic nono libro finem imponit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE
ETHICORVM AD NICOMACHVM
Liber Decimus.

De voluptate. *Cap. I.*

POst hæc ſequitur forſitan vt de voluptate dicamus. Maxi- 1
me nanque voluptas noſtro generi familiaris eſſe videtur.
Quapropter erudiunt iuuenes: gubernantes ipſos volu- 2
ptate, atque dolore. Videtur autem ad conſequendam
moris virtutem, maximum eſſe: gaudere iis quibus opor-
tet, & odiſſe ea quæ oportet, comitantur enim hæc tota in vita, momẽ-
tum, & vim ad virtutem habentia, felicémque vitam. Nam eligunt qui-
dem ea quę voluptate afficiunt: fugiunt autem ea, quæ dolorẽ efficiunt.
Talia vero minime prætermittenda eſſe videntur: præſertim cum ma- 3
gna de ipſis ſit controuerſia. Quidam enim ſummum bonum volupta-
tem eſſe dicunt: quidam contra vehementer prauum: partim forſitan &
credentes ſic eſſe, partim putantes ad vitam noſtram melius eſſe volu-
ptatem oſtendere prauam eſſe, etſi talis nõ eſt. Plerique enim propen-
ſiores ſunt ad ipſam: & voluptatibus inſeruiunt. Quamobrem ad con-
trarium ipſos ducere oportere dicunt: ſic enim ad ipſum medium tan-
dem peruenient. Fortaſſe autem hoc non bene dicitur. Sermones enim
qui de affectibus fiunt, & actibus: minus creduntur quàm opera. Cum
igitur ab iis diſcrepant quæ ſenſu percipiuntur: tum ſpreti veritatem e-
tiam ipſam interimũt, qui nanque voluptatem vituperat: is ſi eam viſus
nonnunquam fuerit affectare, ad ipſam inclinari videtur vt talem om-
nem. Diſtinguere nanque non eſt ipſius multitudinis imperitæ Sermo-
nes igitur veri, non ſolum ad ſciendum: ſed ad viuendum etiam peruti-
les eſſe videntur. Creduntur enim cum ſunt operibus conſentanei.
Quapropter hortantur eos qui ipſos intelligunt: ad ita viuendum, vt
ipſi definiunt. Sed de his hactenus. Nunc ea quæ de voluptate dicta
ſunt referamus.

Commen.

POST hæc ſequitur forſitan vt de voluptate.] Hic eſt decimus & vltimus liber ethicorum, 1
in quo philoſophus peracta iam tota materia quam declarare volebat, peruenit ad finem,
quem in principio ſibi propoſuit. Nam vt architecti vel fabri in ædificando domo fin-
gere ſibi exemplar, & quaſi idæam ſolent, deinde parare, & diſponere omnia neceſſaria ad
ipſam domum conſtruendam, demum perfectam reddere formam domus: ſic philoſophus vt
peritiſsimus architectus per figuram quandam finem humanum deſignauit, deinde ea omnia de-
clarauit quæ ad talem finem conſequendum pertinere videbantur: poſtremo in hoc libro for-
mam perficere videtur totius rei. Deſcripſit enim & quaſi deſignauit in principio felicitatis fi-
guram. Deinde daclarauit virtutes tum morales, tũ intellectiuas, quæ pertinere videbãtur, nõ ſo-
lum ad declarandam definitionem felicitatis allatã: ſed etiam ad ipſam conſequendam: ipſa enim
virtus, vt patefactũ eſt antęa, magna pars felicitatis eſſe videtur. Docuit præterea quædã alia ne-

cessaria cognitu quæ non sunt proprie virtutes vel vitia, vt est continentia & incontinentia, cōstantia, mollicies & similia, quæ tamen habent magnam affinitatem cum illis. Docuit insuper exactissime de ipsa amicitia, qua non visum est ei virum perfectum atque felicem carere oportere. Demum nunc ipsam felicitatis figuram iam designatā coloribus depingit, & ornat, vt ex hac doctrina in omni parte exactissime tradita aperiatur nobis, & quasi ante oculos collocetur via quę ad ipsam felicitatem humanam consequendam perducit. Præterea cum felicitas sit finis, & finis sit primum in intentione, & vltimum in executione, ideo philosophus eam in principio proposuit vt primum in intentione, nunc vt postremum in executione aggreditur. Medias autem virtutes collocauit, quę sunt ad felicitatem tanquam ad finem. Est insuper, & alia causa qua philosophus post doctrinam de moribus traditam hunc .x. librum aggreditur, & diligentissime de felicitate considerat, quia felicitas est duplex, actiua, & contemplatiua, & altera est præstantior altera. Verum & si definitio felicitatis, quam dixit esse animi operationem secundum virtutem perfectā, vtrique felicitati accōmodari posit, quia in actiuis accipi potest virtus perfecta pro prudentia, in speculatiuis pro sapientia, tamē de actiua magis hucusque videtur egisse philosophus. ex quo necessarium fuit contemplatiuam felicitatem, quam nondū explicauerat, in hoc decimo latissime declarare vt facit, multa enim de ipsa dicit eâque præclara, & plura quàm de ipsa actiua vt infra videbimus. Diuiditur autem iste liber in duos tractatus. In primo ostendit, & docet de voluptate & dolore, de voluptate inquam præcipuè quæ annexa est felicitati. In secundo de felicitate, primo in genere, deinde eam diuidit in actiuam, & speculatiuam vt diximus: nec nos turbare debet quòd in septimo libro loquutus sit de voluptate, & nunc etiam loquatur de ea, quia diuerso modo, & diuersa ratione hic ipsam considerat. Ibi enim eam præcipue considerabat vt est materia continentiæ & incontinentię, constantiæ, & mollitudinis, & similium, & ob hanc causam consideratio sua magna ex parte versari videbatur circa voluptates corporeas. In hoc vero ex actiuis de ea loquitur considerando illam præcipue quæ est felicitati coniuncta, atque ita annexa, vt doctrina vnius secum trahat cōsiderationem alterius. Præterea cum de vltimo fine humano esset diligentissime consideraturus, & quidam priscorum philosophorum eam finem vltimum posuissent, consentaneum fuit de illa tractaret philosophus, afferendo varias opiniones & definiendo, & distinguendo ipsam vt eius materia postulare videbatur. Primus tractatus diuiditur in quinque capitula, quæ suis locis declarabuntur. Primum autem capitulum diuiditur in tres partes secundum tres rationes, quibus ostendit ad moralem philosophum pertinere considerare de voluptate. Prima ratio. Ad moralem philosophum pertinet de ea re considerare, quæ familiarissima est generi humano, & qua adolescentes erudiuntur: sed voluptas est huiusmodi: ergo ad moralem philosophum spectat considerare de voluptate. Nam iuuenes rebus iocundis incitantur ad virtutes, asperis reuocantur à vitiis, & sic patresfamilias qui habent curam liberorum, nunc per dolorem nunc per iocunditatem eos erudiunt. Forsitan, quia nondum erāt omnia declarata de voluptate quæ est annexa felicitati. [VIDETVR autem &c.] Secunda ratio
2 & pars capituli. De iis, quæ maxime pertinēt ad virtutes maxime pertinet considerare ad moralem philosophum: sed voluptas & dolor est huiusmodi, ergo de voluptate, & dolore pertinet cōsiderare ad moralem philosophum. Vidimus enim in secundo quòd actus nostri maxime regūtur per voluptatem, & dolorem, & quòd virtutes, & vitia circa ea versantur. & in septimo inquit philosophus, insuper & necessarium est de ipsis considerare, quia virtutem morum, & vitiū circa dolores posuimus ac voluptates. (PRAESERTIM cum magna.) Tertia pars, vbi ponitur tertia ratio, de his quæ spectant ad vitam, & de quibus magna est controuersia inter philosophā-
3 tes, pertinet considerare ad moralem philosophum: sed voluptas, & dolor est huiusmodi, ergo de voluptate, & dolore pertinet considerare ad moralem philosophum. Ad hanc rationem declarādam philosophus affert duas opiniones oppositas de voluptate. Quidam enim dixerunt voluptatem esse summum bonum. Quidam vero eam esse rem prauam posuerunt, & eorum alii forsitan, quia re vera ita esse credebant, alii vero fortasse non, quia ita sentirent: sed operæpretium esse putabant hanc sententiam diuulgare vt deterrerent homines à voluptatibus, ad quas videbant plerosque esse procliues, quorum dicendi modum redarguit philosophus ostendendo quòd, & si illi ob hanc intentionem dicerent voluptatem prauum vt ab ea homines deterrent, & in cōtrarium traherent, tamen considerare debebant quod circa actus & affectus humanos minus creditur verbis & sermonibus, quam operibus & experientiæ, quòd si illi vituperantes voluptatem vt rem prauam siue distinctione, postea reperiantur quòd aliquam sequuntur veluti honestam quandam voluptatem, vt in geometria, & astrologia, & huiusmodi scientiis, tunc minus creditur eorum sententiis, ideo merito sunt reprehendendi in eo quod sine discrimine loquuntur de voluptate, quia deberent distinguere dicendo aliam esse bonam, aliam prauam, & non loqui confuse, & indifferenter, quia multitudo nescit distinguere: sed indistincte accipit res vt sibi apparent, quare per distinctionem elucescit veritas, & sermones veri, & ipsis operibus consentanei, quia fidem habent, non solum ad cognitionem nostram: sed etiam ad degendam vitā plurimum conferunt, dicit philosophus.

Opinio Eudoxi de voluptate. *Cap. II.*

Vdoxius itaque voluptatem ex eo ſummum bonum eſſe puta 4
bat:quia cernebat vniuerſa ipſam affectare, & quæ rationem
habent,& quæ expertia ſunt eiuſdem. Atque in cunctis quod
eſt expetibile,bonum eſſe: & quod maximum eſt expetibile,
optimum eſſe. Vniuerſa vero ad idem ferri declarat: omnibus illud o-
ptimum eſſe. Vnumquodque enim id quod eſt ſibi bonum inuenire di
cebat: queādmodum & alimentum. Quod igitur vniuerſis eſt bonum,
quódque cuncta affectant:id eſſe ſummum bonum aiebat. Huius autē
viri rationes ob maris magis virtutem:quàm propter ſeipſas credeban-
tur. Valde enim videbatur eſſe modeſtus. Non igitur vt voluptatis a-
micus hæc dicere videbatur:ſed quia vere res ita ſe habent. Non minus
autem hoc manifeſtum eſſe cēſebat, & ex contrario.Dolorem enim di-
cebat fugiendum per ſe omnibus eſſe.Itaque contrarium expetibile eſſe
ſimili modo. Maxime autem id expetibile eſſe: quod non ob aliud,ne 5
que cuiuſquam expetimus gratia. Atque tale ipſam eſſe ſine controuer-
ſia voluptatem. Neminem enim interrogas, cuiuſnam gratia capiat vo
luptatem: propterea quòd per ſeiſam expetibilis eſt ipſa voluptas, face-
réque ipſam quoduis bonum expetibile magis, ſi illi addatur. Vt iuſtas 6
operationes temperatáſve.Et incremēta ſuſcipere bonum ipſum ſeipſo.
Videtur autem hæc ratio voluptatem oſtendere bonum eſſe: & nō ma-
gis quàm aliud bonum. Omne enim bonum expetibilius eſt cum alio
bonum,quā ſolum.Tali itaque ratione & Plato tollit voluptatem ſum-
mum eſſe bonum. Vitam enim iucundam cum prudentia dicit expeti- 7
biliorem eſſe:quā ſi ſit ſola.Quòd ſi mixtum eſt præſtabilius : voluptatē
ſummum bonum non eſſe.Nullo.n.addito ſummum bonum:ſe expeti
bilius fieri. Cōſtat autē nec aliud quicquam ſummū eſſe bonū quod cū 8
eorum aliquo quæ ſunt per ſe bona,expetibilius fit. Quid igitur eſt tale:
cuius & nos participes ſumus?nam tale quæritur bonum. Qui vero ne-
gant bonū id eſſe quod omnia appetunt:ii nihil omnino dicunt. Quod
enim vniuerſis videtur:id eſſe dicimus.Qui autem fidem hanc tulit: nō
multo credibiliora dicet. Nam ſi ea ſolum quæ mente carent ipſam ap-
peterent: eſſet aliquid quod dicitur. Sin vero & ea quæ prudentiam ha-
bent ipſam affectant: qui fit,vt aliquid dicant? Fortaſſe autem & in pra-
uis eſt aliquod naturale bonum præſtabilius quam ipſa per ſe ſunt: quod
proprium appetit bonum.Non videtur etiam & de contrario recte dici.
Inquiunt. n.non ſit dolor ſi malum:voluptatem continuo bonum eſſe. 9
Aduerſatur enim & malum malo:& ambo ei quod neutrum eſt. Atque
hæc non maledicunt:non tamen verè in iis quæ ſunt dicta.Si enim am-
bo eſſent mala:oporteret & fugienda vtraque eſſe. Sin neutra:neutrum,
aut ſimiliter.Nunc vero illum quidem fugere vt malum,hanc autem ex
petere tanquam bonum videntur.Sic igitur & opponuntur.

Commen.

EVDOXVS itaque voluptatem ex eo ſummum.]Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi
tractatus: in quo philoſophus affert opinionem, & etiam rationes eorum, qui dixerunt vo
luptatem eſſe ſummum bonum humanum.Diuiditur autem in duas partes,In prima affert
dictam opinionem, & rationes eiuſdẽ. In ſecũda affert rationes quaſdam illis aduerſantes.
Primo igitur philoſophus affert ſententiã illam iam dictã, quę fuit Eudoxi, & quatuor rationes
quibus ille probabat ſuum propoſitum de voluptate.Prima ratio, id quod omnia appetunt tã ra-
tionabilia quã irrationabilia eſt ſummum bonum: ſed voluptas eſt huiuſmodi,ergo voluptas eſt
ſummum bonũ.& addit philoſophus quòd homines vitæ magis adhærere videbantur huius phi-
5 loſophi quã rationibus,vt patet in textu.[NON minus autem idipſum.]Secunda ratio.Id omni-
bus expetendum eſſe videtur cuius contrariũ eſt per ſe omnibus fugiendũ : ſed voluptas eſt hu-
5 iuſmodi reſpectu doloris ſi ponantur vt contraria immediata, ergo voluptas videtur eſſe omni-
bus per ſe expetenda . [MAXIME autem id expetibile .] Tertia ratio. Id quod eſt expetibile
gratia ſui non ob aliud videtur eſſe ſummum bonum,voluptas eſt huiuſmodi,ergo voluptas vi-
detur eſſe ſummum bonum. Nam id quod expetitur gratia ſui , & non alterius videtur eſſe vlti-
mus finis.& Eudoxus dicebat voluptatem eſſe talem,quia nemo interrogat cur aliquis ſumat vo
6 luptatem,quaſi ob ſeipſam ſumatur.[FACEREQVE ipſam quiduis bonum.] Id quod additum
bono facit illud magis expetibile eſt ſummum bonum,ſed voluptas eſt huiuſmodi,ergo voluptas
eſt ſummum bonum.Verum hanc rationem ſtatim carpere videtur philoſophus tanquam mani-
feſte inualidam,quia videtur probare quòd voluptas ſit bonum non tamen ſummum bonum,&
omittantur quidam expoſitores latini,qui non ſumentes traductionem iudicio meo ſecundum
mentem philoſophi: dicunt duas primas Eudoxi rationes afferri vt probetur voluptas eſſe bonũ,
& duas alias, vt probetur eſſe ſummum bonum,mea autem ſententia afferuntur omnes illæ qua-
tuor ab Eudoxo,vt oſtendat voluptatẽ eſſe ſummũ bonum:nec quero vtrum valeant necne,quia
contrariæ afferentur infra rationes,& diſtinctiones à philoſopho,quibus hæc materia declarabi-
7 tur.[Tali itaque ratione & Plato.]Hęc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua philoſophus oſtẽ-
dit,& affert rationes eorum qui procedebant aduerſus opinionem Eudoxi,& dicebant volupta-
tem non eſſe ſummum bonum, & primo affert Platonis ſententiam qui vltimam rationem Eu-
doxi dicebat nullo modo valere , & eam retorquebat aduerſus illum dicendo quòd nullum eſt
ſummum bonum , quod expetibilius fiat ſi aliud bonum admiſceatur cum illo. Itaque ſi vita io-
cunda ſit expetibilior coniuncta cum prudentia,quam ſeorſum ſumpta, videtur hoc arguere vi-
tam iocundam non eſſe ſummum bonum, & ipſam omnino voluptatem , quia ſummum bonum
8 non fiat expetibilius addito ſibi alio bono,cum ſit ex omni parte perfectum . [CONSTAT au-
tem quòd nec aliud.)Quaſi declarando proceſſum Platonis,& quaſi mordendo ipſum dicit phi-
loſophus,manifeſtum eſt ſi ita ſit vt tu dicis Plato,quòd nec voluptas erit ſummum bonum,nec
aliud quicquam in rebus humanis ,quia nullum eſt hic bonum quod non fiat expetibilius addi-
to ſibi alio per ſe bono,ex quo videris tollere ſummum bonum ex rebus humanis quod eſſe poſ
ſit in nobis : at nos quærimus illud quod eſſe in nobis poſsit , quòd ſi loqueris de alio ſeparato
non pertinet ad noſtrum propoſitum,quia humanum,nunc quærimus,quod eſſe in nobis,& no-
ſtra opera acquiri poſsit.Notandum quòd Plato vt in primo vidimus proprie ſummum bonum
ſeparatum ab iis ſenſibilibus eſſe ponebat,quia iſtorum bonorum quæ ſunt in vita humana nul-
lum eſſe dicebat:quòd ſi aliud ſibi addatur bonum non fiat expetibilius , & nunc eſſet appellã-
dum ſummum.Nam remoto eo propter quod fit expetibilius,erit minus expetibile,ergo minus
bonum,ergo non ſummum.quare intelligendum eſt quòd ſummum bonum duobus modis cõ-
ſiderari poteſt,aut ſimpliciter aut in genere:ſimpliciter bonum eſt id cui ſi quippiam addatur nõ
eſt nec fit expetibilius vt eſt deus,quia eſt infinitæ perfectionis vt ait Burleus,& ſic ratio Plato-
ñis procederet ſi de tali ſummo bono,& eſſentia bonitatis intelligeret:ſed ſummũ bonum in ge-
nere humanorũ bonorũ dicetur operatio ſecundum virtutem, ſententia philoſophi, quę opera-
tio erit maxime expetendum bonum in genere tali,non autẽ ſimpliciter & abſolute.Deus autẽ
eſt ſummum bonum inlimitatũ , quod non clauditur ſub genere nec ſub prædicamento,nec hu-
iuſmodi cancellis nec terminis vllis.At ſummum bonum humanum limitatum eſt, & ſi ei addã-
tur veluti operationi externa bona,fiet expetibilius,& ſi ſumatur aggregatum ex bonis internis,
& externis etiam addito ſibi aliquo alio bono vlterius poteſt fieri expetibilius : tamen hoc non
tollit rationem ſummi boni humani ea ratione qua eſt limitatum , quia ſummum bonum huma
num ponit philoſophus quòd vitam ſufficientem,& optabilem ac nullius indigam præſtat,& fe
licitatẽ maxime expetibilẽ in bonis humanis,& nõ cõnumeratã,vt in primo latius patuit.(QVI
vero negant bonum id eſſe.) Aliam rationem affert philoſophus quorundam aliorum aduerſus
primam rationem Eudoxi,qui dicebant non ſequi per hoc quòd omnia appetant tam rationabi-
lia quã irrationabilia voluptatem,non inquam ſequi eam eſſe ſummum bonum quin etiam non
ſequi id eſſe bonum quod omnia appetunt , quia interdum videmur appetere ea quæ non ſunt
bona.hanc obiectionem iſtorum redarguit philoſophus, oſtẽdendo ꝙ eorum obiectio ſuſtineri
poſſet ſi diceretur ꝙ bruta tantum appeterẽt illam: nunc vero cum ſolum irrationabilia, ſed etiã

habentia rationem,& mentem ipsam appetere videantur,profecto quòd communi consensu expetitur non videtur omnino negandum esse bonum,vt illi faciunt, quòd si ipsi dicant, homines praui sunt qui hoc iudicant dicit philosophus, quod etiam in prauis est naturale bonum, vt mens,& intellectus,& omnino id quo non secundum habitum: sed instinctu naturæ homo fertur ad bonum suum.quare non recte omnino negabant eam propositioné.i. bonum id esse quod omnia appetunt.[N O N videtur etiam de contrario.] Affert philosophus aliam obiectioné priscorum contra secundam rationem Eudoxi. Dicebatur enim quòd cum dolor sit per se fugiendus,'eius contrarium quod est voluptas est per se expetendum. Hanc consequentiam negant isti,quia dicunt non valere, hoc malum est fugiendum ergo suum contrarium est prosequédum, ex eo quod non modo malum bono:sed etiam malum malo opponitur, veluti prodigalitas, & auaritia & alia eiusdem generis,quæ opponuntur vt extrema vitiosa,vnde inferre videbantur voluptatem,& dolorem esse veluti contraria extrema,& mediam esse vacuitatem doloris, philosophus vero respondens ad hæc dicit eos quantum ad oppositionem non male dicere,quia vere dicunt malum malo opponi non solum bono:sed in hoc proposito non videntur dicere vere, quia dictum est vel dicitur quòd dolor non opponitur voluptati vt malum malo.Nam ea quæ opponuntur vt mala:patet ꝙ ambo sunt fugienda omnino: sed dolor & voluptas nõ sunt omnino nec ambo pariter fugienda,quin etiam dolorem fugiunt homines vt malum, voluptatem vero expetere videntur vt bonum,ergo non videntur eo pacto opponi,vt malum opponitur malo.

Dicentium voluptatem non esse bonum confutatio: etsi non omnis expetibilis. *Cap. III.*

AT qui neque si voluptas non est qualitas: propter hoc bonum non est. Neque enim operationes virtutis sunt qualitates: neque felicitas ipsa. Dicant etiam bonum quidem ipsum definitum esse. Voluptatem vero indefinitum esse. 10 11

Voluptatem vero indefinitum: quia suscipit intensionem, remissionémve. Si igitur ex eo quia magis voluptas, minúsve capitur hoc iudicant: erit idem & circa iustitiam, cæterásque omnes virtutes, quibus manifeste dicunt magis, minúsve tales eos esse, qui ipsas habent. Nam magis sunt iusti, fortésve.Et fit: vt & iuste agatur ac temperate magis & minus. Sin in voluptatibus hoc inquiunt esse: videant ne fortasse non audicant causam,si voluptatum aliæ sint mixtæ, aliæ immixtæ. Quid autem prohibet vt sanitas quæ definita est, magis est atque minus: sic & voluptates esse? Non enim eadem in cunctis est temperatio: nec vna quædã semper est in eodem.Sed cum remittitur permanet vsque ad aliquem terminũ:& differt ex eo quia magis est atque minus,tale igitur & in voluptate esse potest. Præterea summum quidem bonum perfectum 12
esse,motiones autẽ & generationes,imperfectas esse ponentes:voluptatem motionem esse,generationémve ostendere enituntur. Sed non dicere bene videntur.Non est enim motus.Omni nanque motui propriũ esse videtur celeritas tarditásve, etsi non per seipsum: vt motui ipsius mundi ad aliud.At neutrum horum competit voluptati.Fit enim vt aliquis cito sit constitutus in voluptate:quemadmodũ & in ira.Vt velociter autẽ delectatur,non fit:neque ad aliũ.Sed fit vt velociter ambulet,& accrescat,& omnia id genus.Fit igitur vt celeriter atque tarde quispiam ad voluptatem mutetur.At non fit,vt hæc ipsa celeriter operetur: id est delectetur. Generatio vero quonam fuerit modo?Etenim nõ ex quouis 12

14 fieri quoduis: ſed ex quo fit in id diſſolui videtur. Et cuius generatio eſ-
15 ſet voluptas: eius eſſet corruptio dolor. Dicunt autem dolorem qui-
dem indigentiam eius eſſe quod eſt ſecundum naturam: voluptatem
vero repletionem. Hi autem affectus, corporis ſunt. Si igitur voluptas
repletio eius eſt quod eſt ſecundum naturam: id & voluptate afficitur,
in quo eſt repletio. Corpus ergo capit voluptatem. At non videtur.
Nō eſt ergo voluptas repletio: ſed dum fit repletio, voluptate quiſpiam
afficitur, & dum ſecatur dolet. Opinio autem hæc ex doloribus circa a-
limentum, & voluptatibus, orta fuiſſe videtur. Nam indigentes facti
& antea affecti dolore, repletione capimus voluptatem. Hoc autem
non circa omnes accidit voluptates. Nam ſine dolore ſunt & ipſæ ma-
thematicæ voluptates, & quæ per olfactum & auditum fiunt, ac viſum:
& ſpecies complures, item & recordationes voluptate afficiunt. Cuius
igitur hæ generationes erunt? nullius enim rei fuerunt indigentiæ cu-
17 ius repletio fuerit. Ad eos autem qui proferunt voluptates eas quæ
ſunt obſcœnæ, ac improbæ: dicere quiſpiam poteſt ea quæ tales affe-
runt voluptates non eſſe iucunda. Non enim ſi prauæ diſpoſitis ſunt iu
cunda: putandum eſt & iucunda ſimpliciter eſſe, niſi illis. Quemadmo-
dum neque ſalubria aut dulcia, aut amara quæ ægrotantibus: aut alba
quæ lippis videtur. Vel hoc modo dicatur. Voluptates expetibiles qui-
dem eſſe, non tamen ab illis. Quemadmodum & diuitem eſſe expeti-
bile quidem eſt: at non ex patriæ proditione. Et ſanum eſſe: at non
quodcunque edendo. An voluptates differunt ſpecie? Diuerſæ nanque
ſunt quæ ab honeſtis rebus & quæ à turpibus prodeunt. Et non fit vt
quiſquam iuſti capiat voluptatem, ſi non ſit iuſtus, aut muſici ſi non
18 ſit muſicus, & in cæteris ſimili modo. Oſtendere autem videtur & ipſe
amicus: cum ſit ab adulatore diuerſus, non eſſe voluptatem bonum, aut
ſpecie voluptates differre. Hic enim ad bonum: ille ob voluptatem con
gredi videtur. Et ille quidem vituperatur, hunc autem laudant, vt ad
19 diuerſum congredientem. Nemo præterea expetet, ita viuere vt men-
tem habens per vitam pueri, iis ex rebus capiat voluptatem quibus pue-
ri maxime delectantur, vt putant: aut gaudere, turpiſſimum quid fa-
20 ciendo nullum vnquam ſuſcepturus dolorem. Et compluribus indul-
21 geremus rebus: etiam ſi nullam voluptatem afferrent. Damus enim
operam vt videamus, vt meminerimus, vt ſciamus, vt habeamus vir-
tutes. Quod ſi neceſſario hęc ſequatur voluptas: nihil refert. Expetere-
mus enim hæc etiamſi nulla prorſus ab ipſis prouentura eſſet voluptas.
Voluptatem igitur neque ſummum bonum eſſe, neque expetibilem o-
mnem, & voluptates nonnullas eſſe per ſe expetibiles, ſpecie differen-
tes: aut ea à quibus proueniunt, perſpicuum eſſe videtur. Ea igitur quæ
de voluptate, doloréque dicuntur: ſatis ſint dicta.

Commen.

ATQVI neque sequitur si voluptas non sit qualitas.]Hoc est tertium capitulū huius tractatus,in quo philosophus allata antea opinione Eudoxi de voluptate, affert nūc opiniones eorum qui dicebant voluptatem non esse bonum. Diuiditur autem in duas partes.In prima affert opiniones Platonicorum,& rationes eorundem,quibus probabant voluptatem non esse bonum In secunda affert opiniones quorundam aliorum de eodem.Prima ratio,ad probandum voluptatē non esse bonum, talis afferebatur. Bonum est qualitas, voluptas non est qualitas :ergo voluptas non est bonū.Hanc rationem soluere philosophus nititur negando consequentiam illam ꝙ non valeat,voluptas non est qualitas, ergo non est bonum, quia operatio & felicitas non est qualitas,& tamen est bonum.Nam bonum non videtur dici tantum in qualitate,sed etiam in aliis.quare non sequitur non est qualitas, ergo non est bonum. Sunt expositores nonnulli qui hoc in loco nituntur trahere operationem , & felicitatem ad ipsam qualitatem , & afferunt multas distinctiones quas nunquam attulit philosophus,& nituntur trahere eum:sed iis posthabitis sequamur sententiam philosophi vt profertur, ꝙ neque operatio virtutis est qualitas,neque felicitas:sed dicemus ꝙ ipsa sit in prædicamento actionis,& ipsa quoq; voluptas,quia re est idem quòd operatio, vt vidimus in septimo,& in isto videbimus licet differat ratione,ipsa inquam voluptas ad idem prædicamentum redigi potest, ad quod redigitur ipsa operatio,veluti etiam dicere possumus quod voluptas sit qualitas,quia est perfectio formalis ipsius operationis, & quasi quidam affectus proprius vt infra patebit,& non requiritur necessario,vt affectus sit in eodem prædicamento,in quo est subiectum talis affectus.quare si ponimus eam esse qualitatem, dicamus philosophum arguere hoc pacto,vos dicitis Platonici voluptatem non esse qualitatem, concedatur vobis licet forsitan negari posset:sed concedatur,quid vltra non est bonum?non sequitur,quia felicitas non est qualitas,& tamen non est bonum . Nam sunt etiam quædam pertinentia ad vitam humanam quę nō sunt qualitates,& tamen sunt bona.[DICVNT etiam bonum 11 quidem.]Secunda est ratio illorum ad idem probandum ꝙ voluptas non sit bonum hoc pacto. Bonum est definitum,voluptas non est definitum, ergo voluptas non est bonum.Maior probatur etiam auctoritate Pythagoricorum, qui definitum ponebāt ex parte bonorum, indefinitum vero ex parte malorum.Minor probatur à philosopho,id quod suscipit magis, & minus, & intentionem,& remissionem non est definitū,sed voluptas sucipit magis & minus,ergo voluptas non est definita,& per cōsequens non est bonum,hanc rationē philosophus soluit primo hoc modo, dicendo ꝙ non sequitur hoc intendi,& remitti, ergo non est bonum. Nam remitti, & intendi duobus modis sumi potest,aut ex parte suscipientium voluptatē,aut ex parte voluntatis sumptæ in abstracto.Si primo dicemus ex parte eorum qui magis vel minus voluptatem suscipiunt , voluptatem ob hoc non esse bonum,tunc non magis competet hoc voluptati quàm iustitiæ, & aliis virtutibus,& ex hoc sequeretur etiam de virtute iustitiæ, & de aliis quod non essent bona, quia aliquis sit magis, aut minus iustus: sed non est dicendum de virtutibus, ergo non est etiam dicendum de voluptate quod ratio illa valeat: sin vero secundo modo sumatur ꝙ voluptas de se sumpta suscipiat magis & minus,considerāda est causa cur hoc appareat,quàm illi non afferunt, quia non videtur hocfieri de natura interna ipsius:sed quia aliquæ sunt voluptates propriæ aliquæ mixtæ cum doloribus , propterea aliquæ dicuntur magis voluptates vt puræ & simplices, aliquæ minus vt ipsæ mixtæ:sed de se sumpta voluptas proprie nō videtur suscipere magis & minus nec intendi aut remitti. quare non sequitur quòd non sit bonum,deinde alio modo respondere videtur dicendo,quid prohibet istud ponatur quòd suscipiat magis & minus,ergo non est bonum? non valet, quia etiā sanitas suscipit magis, & minus & est maior,& minor & datur gradus circa eam,quia intenditur,& remittitur vsque ad aliquem terminum vel gradum, & tamen non sequitur per hoc quòd ipsa non sit bonum. Quare non valet etiam de voluptate. [PRAE- 12 TEREA summum quidem bonum.]Hæc est tertia ratio Platonicorū qua probabant voluptatem non esse bonum, nec etiam summum bonum hoc pacto. Summum bonum est perfectum, voluptas non est perfectum,ergo voluptas non est summum bonum. Quòd autem voluptas sit imperfectū probabant per hoc quia dicebant eam esse motionem & generationem quæ sunt res imperfectæ.Nam omne ferme quod mouetur,mouetur ad id quod non habet,vnde & motus dicitur actus imperfectus. Est enim actus entis in potentia ea ratione qua potentia est , vt definitur à philosopho in libro tertio physicorum, similiter generatio dicitur res imperfecta,quia est transitio quædam ad terminum ad quem veluti ad formam & constitutionem naturæ : quòd si voluptas sit motus vel generatio , tunc videbitur esse imperfecta res vt illi dicebant . [SED 13 non bene dicere.] Soluere videtur philosophus rationem supra à Platonicis allatam , ostendendo primo quòd voluptas non est motus : deinde quòd non est generatio , & arguit hoc pacto, omni motui competit velocitas aut tarditas : sed voluptati non competit velocitas nec tarditas,ergo voluptas non est motus.Maior est nota & latissime ostenditur à philosopho in libro physicorum,vbi declarat quòd motui proprie competit celeritas,aut tarditas: & licet cuidam motui seipso , id est respectu suiipsius hoc non videatur competere, tamen competit re-

ſpectu alterius, vnde motus primi mobilis non videtur velox nec tardus cum ſit vniformis, nec varietur de celeritate in tarditatem, aut econtra: ſin vero comparetur ad motus aliarum ſphęrarum, videbitur eſſe celerior omnibus aliis motibus. Minor declaratur in textu à philoſopho, ꝙ voluptati non competit velocitas vel tarditas, quia recte poſſumus dicere aliquem tardius, aut celerius moueri ad voluptatem: ſicut dicimus aliquem moueri ad iram tarde aut cito: ſed non dicimus aliquem frui voluptate .i. congaudere ſecundum ipſam voluptatem, &, vt ita ita dicam, vo

14 luptuari tarde aut celeriter. Nam tota eſt ſimul, & non fit ſucceſsiue. [GENERATIO vero quo pacto eſſe poteſt.] Nunc oſtendit philoſophus voluptatem non eſſe generationem duabus rationibus, omnis generatio eſt termini à quo ad quem determinatum: ſed voluptas non eſt tranſitio de termino a quo ad terminum ad quem determinatum, ergo voluptas non eſt generatio. Patet ratio iſta, quia omnis mutatio in rebus naturalibus eſt de termino ad terminum profectio, & tales termini ſunt determinati, non enim ex quouis fieri quoduis dicitur: ſed ex determinato, veluti album ex nõ albo, & ex hoc non quouis: ſed ex nigro vel medio aliquo colore, & equus non ex quouis: ſed ex ſemine, & ex ſemine equino. Quare non ex quouis fieri quoduis: ſed ex determinato dicimus: vnde philoſophus in libro primo phyſicorũ. Neque item ex quouis quodlibet fieri ſolet, niſi quis idipſum per accidens ſumpſerit: ſed album quidem è non albo atque ex hoc non quouis: ſed ex nigro vel mediorum aliquo fit: ſimiliter ex quo fit quippiam veluti ex materia elementorum in id diſſolui videtur veluti in elementa, & ſimiliter album in non album, & non quoduis: ſed in nigrum, ex quo fit in medium colorẽ. verũ hæc in phyſicis patent latius, voluptas autem non profectio ex termino à quo ad terminum ad quem, & inter iſtos duos terminos determinatos, nec acquiritur aliquid aliud per voluptatem, nec perditur vt fit per generationem. quare voluptas non eſt generatio, vt illi dicebant. Alia ratio, Si voluptas eſſet generatio, dolor autem corruptio, tunc ꝙ generaretur per voluptatem corrũperetur per dolorẽ: & ꝙ corrumperetur per dolorẽ generaretur per voluptatem, ac neutrũ fit, & nihil inuenitur quod generetur per voluptatem quod corrũpatur per dolorem, aut econtra: ergo voluptas non eſt generatio nec dolor corruptio. Nam contrarii motus ita ſeſe habere videntur, vt alter ſubeat rationem generationis, alter corruptionis. Exempli gratia: id quod generatur per ſanationem, corrumpitur per ægrotationem dato ꝙ ſanatio & ægrotatio ſint motus cõtrarij, & alterum ſit generatio, alterum corruptio: nunc autem per voluptatem non videmus acquiri aliquid aliud, & generari per ſe, ſimiliter per dolorem non videmus id corrumpi quod generatum ſit per voluptatem. quare volu-

15 ptas non erit generatio nec dolor corruptio. [DICVNT autẽ quidem.] Affert aliam rationem Platonicorum, qua illi probant voluptatem eſſe generationem, deinde arguit contra ipſam, ratio autem talis erat, omnis repletio eſt generatio, voluptas eſt repletio, ergo voluptas eſt generatio. Patet ratio iſta, quia generatio eſt profectio ad ſubſtantiam, & repletio ſimiliter ꝙ autẽ voluptas ſit repletio patet per locum à contrariis. Nam ſi dolor eſt indigẽtia atque defectio, voluptas erit refectio & repletio: videmus enim ꝙ fames, & ſitis ſunt dolores, & hæc ſunt defectiones, quia deficiente humido & frigido fit ſitis, deficiente ſicco & calido fit fames: ergo voluptas erit repletio, & ex conſequẽti generatio: ſed omnis generatio eſt res imperfecta, ergo & voluptas erit, quid imperfectum. quare nõ ſolum non erit ſummum bonum: ſed nec bonũ. Philoſophus poſt hæc arguit contra hanc rationem hoc pacto: omnis repletio ſuſcipitur in corpore: ſed voluptas non ſuſcipitur in corpore, ergo voluptas non eſt repletio, ꝙ autem voluptas non ſuſcipiatur in corpore, patet, quia vt corpus non delectatur non afficitur voluptate. Nam ſi hoc eſſet de ratione corporis, tunc omne corpus delectaretur, & poſſet affici voluptate, quod eſt abſurdum. Delectatur enim corpus cum repletur: ſed animal dum ſecatur dolet, & hoc reſpectu animæ, & dolet inquam ipſum animal quod eſt tertia entitas compoſita ex vtriſque. Sentire enim voluptatem aut dolorẽ competit ſenſitiuo, & non corpori, ea ratione qua corpus eſt ſubſtantia corporea tantum quare animal quod eſt ſenſitiuum, & voluptate & dolore affici poteſt, ex quibus patet ꝙ voluptas non eſt proprie repletio, & ſi videatur eſſe cum repletione: nec dolor indigentia, & defectio, & ſi videatur eſſe cum defectione. quare cum voluptas non ſit repletio, nec per conſequens erit generatio. Notandum quòd ſemper voluptas eſt cum operatione, quia dicitur eſſe perfectio eius, ita vt nõ poſsit eſſe ſine ea, ſicut albedo non poteſt eſſe ſine ſuperficie. ſumit igitur animal repletionem quæ fit per operationem ex nutrimento, quam operationem comitatur

16 voluptas, & eſt coniuncta cum ea, differt ratione. [OPINIO autem ex doloribus.] Oſtendit hac in parte philoſophus cauſam, & radicem huius opinionis, quæ putauit voluptatem eſſe repletionem & eam refellit. Dicit itaque ꝙ hæc opinio orta eſſe videtur ex dolore & voluptate circa alimentum. nam quando indigemus alimento ob famem vel ſitim, tunc videmur affici dolore: cum poſtea replemur, tunc videmur affici voluptate, quaſi non poſsit fieri voluptas ſecundum iſtos, niſi anteceſſerit dolor. & quia vbicunque eſt defectio ibi eſt dolor, & vbicunque eſt repletio ibi eſt voluptas, ergo defectionem dolorem, voluptatem vero repletionem eſſe putauerunt. Verum & ſi circa alimentum hæc eueniant vt antecedat dolor, & ſequatur voluptas, & cum eſt defectio eſt etiam dolor, & cum eſt repletio eſt voluptas, tamen hoc non videtur eſſe de natura, & ratione voluptatis, quia eſſet hoc in omni voluptate. Nunc autẽ multæ ſunt voluptates, quas

non antecedit dolor vel defectio, & cum quibus non est repletio, vt sunt in mathematicis, id est illæ quæ percipiuntur ex cognitione rerum mathematicarum, omnino ex speculatiuis scientiis, quas non antecessit defectio aut dolor: ergo non erunt repletiones istæ tales, similiter aliæ sumuntur voluptates per auditum & visum, præterea per memoriam & spem, quas tamen voluptates, nec dolor, nec defectio antecessit. Non est ergo proprium voluptati quòd sit repletio, aut cum repletione: sed accidit alicui. Nam si de natura, & ratione sua voluptas esset repletio, tunc omnis voluptas esset repletio. Consequens falsum, ergo & antecedens, vt patet per antedictas voluptates, vbi nulla antecedit indigentia vel defectio, cuius illæ essent repletiones. Si igitur voluptas non est repletio, nec per consequens erit generatio. Sunt etiam aliæ rationes quas in septimo philosophus tetigit, ad ostendendum quòd voluptas non est generatio. [AD eos 17
autem qui proferunt.] Affert aliam rationem philosophus, id est quartam ipsorũ Platonicorum, probantium voluptatem non esse summum bonum, nec bonum omnino hoc pacto, Si voluptas esset per se bonum, nulla voluptas esset praua: sed multæ sunt voluptates prauæ, vt obscœnæ, & turpes, ergo voluptas non est per se bonum, nec omnino bonum. Hanc rationem philosophus soluit tripliciter, primo dicit quòd ista ratio non procedit, quia istæ turpes voluptates non sunt proprie, nec re vera voluptates, nec ea simpliciter voluptaria à quibus hæ proueniunt: sed videntur quibusdam talia vt exemplo ostendit ægrotantium, & lipporum, quibus dulcia vel salubria vel alba videntur esse aliqua, quæ re vera non sunt: sic est de voluptatibus obscœnis, quæ prauis videntur esse voluptates, cum re vera non sint: boni enim quorum est verum iudicium ob mentem sanam, & à perturbationibus alienam, iudicant eas non esse voluptates. Quare non valet eorum ratio qui appellant voluptates quæ re vera non sunt, licet prauis videantur. Secunda solutio est talis, voluptas est per se expetenda: sed tamen non est expetenda à rebus obscœnis, vt ditari videtur esse bonum, quia diuitiæ sunt instrumẽta ad operationes studiosas: sed non est bonum ditari ex proditione patriæ, & turpiter ditari. Item valere & sanari est bonum & expetibile, non tamen ex quouis cibo, vt ex carne humana, non est bonum, nec expetẽdum sanitatem consequi. Tertia solutio est talis, voluptates differunt specie, itaque concedo esse nonnullas voluptates turpes & fugiendas. sicut enim sunt res aliquæ bonæ, aliquæ malæ, ex quibus proueniunt voluptates: sic etiam & ipsæ voluptates. non igitur quia aliqua voluptas est turpis, ergo voluptas est turpis omnis. patet ex conditione studiosi qui gaudet voluptatibus sibi accommodatis, quibus non gauderet iniustus, & sic de aliis, quibus patet voluptates esse specie diuersas, & voluptates bonas quæ studiosos delectant esse proprias, & veras voluptates, non autẽ eas quæ videntur prauis, & quæ sunt accommodata eis. Iusto enim, vt diximus iusta, musico musica sunt iucunda, cuique autem voluptati, est id cuius amator dicitur, vt equus amatori equorũ, eodémque modo iusta amatori iustorum, vt dicit philosophus in primo. [OSTENDERE etiam vide 18
tur amicus.] Hæc est secunda pars huius capituli, vel dicere possumus quòd illæ quatuor rationes allatæ sint quatuor partes, & hæc sit quinta in ordine, qua philosophus ostendit vel affert aliam rationem priscorum probantium voluptatem non esse bonum, si voluptas esset bonũ, adulatoris voluptas quam ipse affert non esset vituperanda: sed talis voluptas est uituperanda, ergo voluptas non est bonum. Soluit philosophus dicendo quòd hæc ratio, aut ostendit voluptatem non esse bonum, vel potius voluptates differre specie, quod est concedendum: veluti voluptates prouenientes ab amico, & illæ adulatoriæ differũt specie, & amici erit bona, & illa adulatoris vituperanda. [NEMO præterea hoc optaret.] Hæc est sexta ratio & sexta etiam, si vo- 19
lumus, capituli pars, qua idem probare nituntur prisci hoc pacto, Si voluptas esset per se bonum vel omnino bonum, tunc omnis uita uoluptuosa esset expetenda: sed hoc non est, quia puerorum uita, & si habent suas voluptates non est expetenda nec voluptates puerorum: ergo voluptas non est bonum per se nec omnino bonum. Philosophus non videtur soluere istam rationem, quia patet ex supradictis. Nam voluptates differunt specie, quare non omnes voluptates sunt expetendæ: sed veræ, & honestæ, & eæ quæ propriedicuntur voluptates. [AT gaude- 20
re res faciendo.] Septima pars & ratio eorundem hoc pacto, est enim similis antecedenti, Si voluptas esset expetenda, tunc sumeremus voluptates quomodocunque etiam ex turpibus rebus, sed non patimur, nec pati debemus sumere ex rebus obscœnis voluptates, etiam si per hoc in omni vita dolorem fugeremus, ergo voluptas non est expetenda. Patet quòd si quis dicat agendo res turpes potes fugere semper dolorem, nemo talem eliget vitam. [ET insuper com- 2
pluribus indulgemus.] Octaua ratio & pars, illud sine quo pluribus rebus vacamus non est per se bonum, voluptas est huiusmodi, ergo voluptas non est per se bonum. Patet ratio ex dictis philosophi, damus enim operam vt videamus, vt sciamus, vt habeamus virtutem quam etiam expeteremus, dato quòd nulla esset inde prouentura uoluptas, licet uoluptas etiam de se sequatur. Post hæc concludit philosophus dicendo quòd patet, scilicet ex iis quæ dicuntur ab istis quòd uoluptas non sit summum bonum, nec omnis sit expetenda, sed aliquæ sunt per se expetendæ specie differentes, aut si non differant specie ex parte sua aliquæ voluptates, ea quæ efficiunt tales uoluptates sunt diuersa specie.

Quid non sit voluptas, & quomodo operationem perficiat.
Cap. IIII.

22 Ed quidnam, aut quale sit magis patebit, si sermonem paulo
altius repetemus. Visio enim quouis in tempore, perfecta es-
se videtur. Nil enim ipsi deest, quod postea factum species
ipsius perficiet. Tali persimilis est & ipsa voluptas. Est enim
quoddam totum, nullóque in tempore voluptatem quispiam accipiet:
cuius species si maior tempore fiat, perficietur. Quocirca nec motus est.
23 In tempore enim est omnis motus. Et alicuius etiam finis. Vt ædifica-
tio tunc erit perfecta: cum id fecerit quod affectat, in toto tempore, aut
in hoc. In partibus autem temporis omnes sunt imperfectę, à tota,
& inter sese diuersæ specie sunt. Compositio nanque lapidum diuer-
sa est ab erectione columnæ, & hæ rursus à templi effectione. Et templi
quidem est perfecta: nullius enim ad propositum indiget rei. Funda-
mentum autem & laquearium imperfecta est: est enim vtraque pars. Dif
ferunt igitur specie. Et fieri non potest, vt quouis in tempore motus spe-
cie perfectus accipiatur, nisi in toto. Similiter res sese habet & in ambula
tione & motionibus cæteris. Nam si latio motus est, quo quidem ex hoc
ad hoc itur: & huius differentiæ specie volatio, ambulatio, saltatio, & ta-
lia motiones sunt quibus ex hoc in hoc similiter itur. Non solum autem
in his res ita sese habet: sed in ipsa etiam ambulatione. Termini nanque
non sunt iidem in stadio toto atque in parte, & in alia atque alia parte.
Neque idem est pertransire lineam hanc & illam. Non solum enim li-
neam: sed etiam in loco collocatam pertransit. Atque hæc & illa, in di-
uersis sunt locis. Sed exacte quidem de motu aliis in locis est dictum.
Videtur autem non in omni tempore esse perfectus. Sed multi sunt im-
perfecti speciéque diuersi. Siquidem ipsi termini, speciei sunt effectores.
At voluptatis species quouis in tēpore est perfecta. Patet igitur volupta-
tem & motum diuersa esse: & voluptatem ex iis esse quæ tota sunt &
24 perfecta. Id & ex eo ita esse videbitur: quia moueri quidem in non tem-
pore nihil potest, voluptatem autem affici potest. Quod enim in ipso
nunc est: totum est quoddam. Ex his autem patet non bene dici volu-
ptatem motum esse vel generationem. Non enim omnium hæc dicun-
tur: sed partibilium, & non totorum. Neque enim visionis, neque pun-
cti, neque vnitatis est generatio: neque quicquam horum est motus vel
25 generatio. Quare neque voluptatis. Est enim quoddam totum. At ve-
ro sensus omnis ad sensibile est operatio quædam: perfecta autem eius
qui bene est dispositus, ad id quod est pulcherrimum eorum quæ ipsi
subiiciuntur. Tale enim maxime videtur operatio imperfecta. Atque
nihil interfit: siue ipse, siue id quo est ipse, operari dicatur. In vnoquo-
que autem genere præstabilissima eius operatio: quod optime disposi-
tum est ad id quod est præstabilissiimum eorum, quæ ipsi obiiciuntur.

Hæc autem perfectissima est & iucundissima. In omni nanque sensu, 26
voluptas est: & in mente simili modo, contemplationéve. Iucundis-
sima autem est ea quæ est perfectissima. Perfectissima autem est ea
quæ est eius quòd bene se habet ad id, quod est studiosissimum eorum
quæ cadunt sub ipsam. Voluptas autem perficit operationem. Atque
non eodem modo voluptas perficit, ac sensibile, & sensus: si sunt studio-
sa. Quemadmodum neque sanitas, medicusque similiter causæ sunt, vt 27
quispiam valeat. In vnoquoque autem sensu voluptatem fieri constat.
Dicimus enim visiones ac auditiones voluptatem afferre. Constat au- 28
tem & maxime tum, cum sensus est præstantissimus & circa tale opera-
tur. Atque cum talia sunt: ipsum sensibile & id quod sentit erit semper
voluptas: si est quod agat & quod patietur. Perficit autem operationem 29
voluptas non vt habitus, sed vt resultans quidam finis: perinde atque
pulchritudo in iis qui vigent ætate. Atque quousque ipsum sensibile vel 30
intelligibile, & id quod discernet vel contemplatur tale sit quale esse o-
portet: erit in operatione voluptas. Nam cum sunt similia ipsum passi-
uum atque actiuum, & inter sese modum habent eundem: idem sem-
per natura fieri solet. Quando igitur nemo continue voluptatem capit: 31
aut defatigatur (omnia enim humana nequeunt continue operari) ne-
que voluptas igitur continue fit. Sequitur enim operationem. Nonnul- 32
læ autem res cum nouæ sunt delectant: sed postea non similiter, propter
hæc ipsa. Primo nanque inuitatur mens & circa illas operatur intense
quemadmodum operantur visu qui inspiciunt: deinde non fit talis ipsa
operatio, sed neglectior. Quapropter & voluptas extenuatur, ac offusca
tur. Putauerit autem quispiam omnes ideo voluptatem appetere, quia
viuere etiam omnes affectant. Vita vero quædam est operatio. Atque 33
circa ea quilibet & iis operatur: quæ & maxime amat. Vt musicus qui-
dem auditu circa cantus: cupidus vero discendi, mente circa res contem
plandas. Eodem modo & singuli cæterorum: voluptas autem perficit
operationes: & ipsum etiam viuere quod appetunt. Cum ratione igitur
& voluptatē affectant. Perficit enim ipsum viuere vniuscuiusque quod
expetibile est. Quærere vero vtrum ob voluptatem viuere expetamus, 34
an voluptatem ob vitam: missum in præsentia faciamus. Coniuncta
enim hæc esse vidētur, & non suscipere separationem. Nam & sine ope-
ratione voluptas non fit: & omnem operationem perficit ipsa voluptas.

Commen.

SED quid nam, aut quale sit magis sane patebit.] Hoc est quartū cap. huius tractatus, in quo 22
philosophus posteaquã attulit opiniones priscorū de voluptate, nūc sentētiã suã declarat, &
ostēdit quid, & qualis sit ipsa voluptas. Diuiditur autē in quatuor partes quæ suis locis pa-
tebūt. In prima philosophus præmissa sua intētione declarat in qua tēporis mēsura fieri vi-
deatur ipsa voluptas, & cōparat ipsam cū visione quæ fit tota simul, & est cōpleta & perfecta in
qualibet parte tēporis, & etiã instãti, nec indiget aliquo alio posterius aduenīete ꝙ eius speciem
perficiat, cum fiat tota in momento tēporis, & non fiat nūc vna pars eius, postea alia successiue,
sed tota simul, vt diximus. Eodem modo fit de voluptate, non enim habet nunc vnam partem in

hoc tempore,aliam in alio, vt acquiratur per partes ſucceſsiue: ſed ſi adſit voluptas per vnam horam, eſt etiam in qualibet parte, & in quolibet puncto eius. ſicut igitur ſit de viſione ita de voluptate: ſed viſio fit,& eſt tota ſimul, ita & voluptas. Notandum quod ſi res videnda ſit vna, & tota,& medium ſit bene diſpoſitum, & diſtantia congrua, tunc cum primum videtur illa res eſt vna viſio tota per totum tempus, veluti ſi videat aliquam albedinem totam per vnam horam,illa viſio eſt tota. In illo tempore toto, & in qualibet parte vel puncto eius tota ſimul atque perfecta,ſed tamen poſſunt etiam fieri plures viſiones eiuſdẽ rei, ſi ipſa res videatur ſucceſſiue,& per partes quouſque tota appareat:ſed de tali viſione non loquitur hic philoſophus, ſed loquitur de viſione alicuius rei totius quæ ſimul,& in vno tempore videtur integra & tota.verum cum voluptas ſit in operatione tanquam accidens in ſubiecto, videtur ſequi naturam operationis,ſed operationum quædã ſucceſsiue fieri videtur vt repletio,quædam tota ſimul vt viſio lucis,& repræſentatio imaginis in ſpeculo & huiuſmodi talia,voluptas eodem pacto cum extendi videatur in operatione, vt in ſubiecto ſuo extenditur accidens,ſi operatio erit tota ſimul, & voluptas itidem erit,ſin ſucceſsiua & illa eodem pacto. Sed operationes quæ animi dicuntur eſſe ſimul fieri videntur, corporis vero ſucceſsiue:quare voluptas,aut tota ſimul fiet,de qua loquitur hic philoſophus,aut ſucceſsiue,& hoc per accidens,& ratione operationis atque ſubiecti
23 ſui: per ſe vero, & de natura ſua ſit,& eſt tota ſimul. [QVOCIRCA nec motus eſt.]Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua philoſophus ex iis quæ dicta ſunt affert talem concluſionem, quod voluptas non eſt motus nec generatio, & probat duabus rationibus.Omnis motus ſeu generatio ſucceſsiua fit in tẽpore,& non eſt perfecta in quauis parte temporis,& fit alicuius gratia,ſed voluptas non fit in tempore,& eſt perfecta in quauis parte temporis, & non fit alicuius gratia:ergo voluptas non eſt motus vel generatio talis. Non enim ſumitur hic generatio cum dicitur quòd fit in tempore,ea quæ dicitur mutatio in naturalibus quæ fit in inſtanti:ſed generatio large ſumpta vt eſt motio quædã quæ fit in tempore. Patet autem ratio illa allata ex dictis philoſophi,& exemplo ædificationis tẽpli cuius partes ſucceſsiue fiunt,primo enim fundamẽta iaciuntur,deinde eriguntur parietes,& columnæ,quæ partes non ſunt ſimul nec fiunt in eodem tempore,nec partes quoque illius generationis,& ædificationis,quin differũt à tota ædificatione,& inter ſe etiam,& ſunt imperfectæ,& alicuius gratia vt dicit philoſophus. Poſt hæc probat etiam exemplo motus localis,qui eſt nobis notior quàm alii motus,& dicit quòd motus iſte eſt de termino à quo ad terminum ad quem,& habet multas ſpecies vt deambulationẽ,ſaltationem, & hæc videntur accipere diuerſitatem,aut ex parte mouentium ſe,aut ex parte diuerſorum terminorum.Exemplum primi vt ambulatio,volatio,ſaltatio & ſimilia quæ differunt inter ſe ex diuerſitate mouentium.habent enim principia diuerſa quæ talia mouent. nam anima auis quæ eſt in ea principium mouendi volatiue vt ita loquar, differt ab anima locuſtæ quæ eſt principium mouẽdi ſaltatiue,merito igitur differunt inter ſe ob hanc cauſam.Alia diſtinctio oritur ex diuerſitate terminorũ vnde capiamus ambulationem quæ fiat in ſpatio vnius ſtadii,differt ab ambulatione quæ fit in parte eiuſdem,& ſimiliter partes inter ſe ratione terminorum diuerſorum, qui non ſunt idem,nec idem eſt pertranſire hanc lineam vel illam,nam & ſi lineæ ſint eiuſdẽ ſpeciei tamen ſunt in diuerſis locis collocatæ,vnde fit vt motus ſint etiam diuerſi, ſicuti motus ſurſum dicitur differre ſpecie à motu deorſum,& termini ſunt diuerſi.verum quia hæc materia de motu late patet,& magna indiget inquiſitione, ideo philoſophus dicit in aliis locis, dictum eſt de eo exacte,id eſt in libro phyſicorum.eſt enim conſideratio eius exacta pertinens ad naturalem philoſophum,nunc autem dixiſſe ſufficiat quòd omnis motus fit in tempore,& partes eius ſunt imperfectæ,& non fiunt ſimul,& fit alicuius gratia:at ipſa voluptas non fit in tempore, ſed in momento,& habet in quouis tempore integritatem ſuam,& non fit alicuius gratia,ex quibus cõcluditur quod voluptas nõ eſt motus nec generatio,& ideo videtur dici quòd ſpecies voluptatis in quolibet tempore ſit perfecta non autẽ ſpecies motus,quia voluptas fit in inſtãti,motus autem, & ſpecies eius dicuntur fieri in tempore vt diximus.Notandum quòd philoſophus dixit partes motus differre ſpecie,hoc non videtur verũ de motu continuo,cuius partes copulantur ad communem terminum.ſi enim tales partes eſſent differentes ſpecie,tunc tolleretur motus continuus vt oſtendit philoſophus in libro phyſicorum.verum ſi intelligamus motum pro aggregato motuum,qui ſunt deinceps collocati,tunc aſſerere poſſumus quòd partes motus erunt diuerſæ ſpecie,exempli gratia,vt ſiquis currat,deinde febricitet,deinde calefiat vel frigefiat, & tunc erit aggregatum quoddam ex pluribus motibus qui differunt ſpecie:verum non eſt continuus motus: cum cõtinua illa dicantur quorum vltima ſunt vnum:nec erit vnus proprie motus,cum fieri nequeat,vt in ſexto phyſicorum inquit philoſophus,vt vnuſquiſque motus ex omnibus cõſtet,ſed erit aggregatio quædam motuum ita vt alius poſt alium fiat,& tunc poſſumus dicere quòd partes talis aggregati differant ſpecie vt exemplo de ædificatione templi oſtendit philoſophus, cuius partes differre dixit vt extructio fundamenti differt ab erectione ipſius columnæ. Dubitatur,quia dicit quòd motionis qua mouetur aliquis per ſtadium partes differunt inter ſe, ex quo videtur ſequi quòd nullus motus ſit continuus vel quod partes talis motus componantur ex partibus infinitis differentibus ſpecie,& videretur eſſe vel dari aliquod infinitum actu,quod

est absurdum, quia species sunt determinatæ ex parte rei, licet forte ignorentur à nobis, & propterea videamur nobis esse infinitæ. & hoc absurdum quidam forte concederent, quia dicunt loca differre specie inter se per distātiam à centro vniuersi, & propinquitate ad circunferentiam eiusdem vniuersi, quoniam aliqua est qualitas in vno loco, quæ non est in alio, & talis qualitas facit illa loca diferre specie. Hanc sententiam in physicis refellit Burleus. Dicere igitur possumus quòd philosophus non asserit hic cuiuslibet motus partes differre specie, sed præsupponit quòd si illi termini differant specie, & partes motus differunt specie. [ID EX eo quoque ita esse videtur.] 24 Secunda ratio ad probandum idem quòd voluptas non est motus nec generatio, fieri non potest vt aliquis in tempore moueatur, sed fieri potest vt aliquis in non tempore, sed in momento sumat voluptatem. igitur patet quòd voluptas non est motus, ex quibus concludit ꝙ illi non recte sentiebant dicendo voluptatem esse motum vel generationem, postea addit quòd motus, & generatio successiue est partibilium, & non totorum. Voluptas vero non est partibilium: sed quoddam totum, & completum simul. Dubitatur hac in parte, quia dicit quòd motus est partibilium, & non totorum, ista videntur repugnare, nam omne partibile habet partes, omne habens partes est totum, ergo omne partibile est totum, dicendum quòd motus dicitur de eo quod est partibile, id est quod non habet omnes suas partes simul, sed fit successiue, non dicitur de toto, id est de eo quod statim habet suum complementum, & est perfectum secundum esse suum, sic hic totum accipitur, & non pro toto integrali, vt patet per exempla philosophi de visione, puncto, vnitate, & huiusmodi, quæ sunt integra simul. Visio enim, vt antea accepimus, fit tota simul, sicut & alia multa, vt intellectio, vt imago in speculo, illuminatio in hemisperio, & alia eiusdem generis. voluptas igitur simul fit, & instanti de seipsa sumpta. [A T vero sensus omnis eius qui circa.] 25 Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus postea quàm declarauit voluptatem non esse motum neque generationem, nunc declarat naturam voluptatis ostendendo quid ipsa sit, & seruat quendam ordinem declarando primo quæ nam sit perfecta operatio cuiusque potentiæ percipientis, & quòd voluptas est perfectio operationis, deinde quomodo voluptas perficiat operationem: præterea quomodo voluptas sit in quocunque sensu, demum quòd non perficit operationem vt habitus sicut multi putarent, ex quibus colligi potest descriptio quædam voluptatis, & etiam eius natura. Dicit igitur in primis quid est in vnaquaque potentia sensus perfecta operatio, nam omnis voluptas est in operatione sicut in fundamento, & in operatione quidem perfecta. Declarat igitur quæ sit perfecta operatio cuiusque potentiæ percipientis, & probat postea quòd voluptas est perfectio operationi, potentiæ percipientis. Dicit ergo quod vnusquisque sensus habet aliquam voluptatem propriam sibi, & hæc propositio est quasi per se nota, & ideo non probat eam alio modo philosophus, in vnoquoque igitur sensu qui percipit suum obiectum est propria quædam voluptas, in sensu inquam, qui est in actu, & perfecta voluptas in suo genere est sensus bene dispositi. duo enim videntur requiri principaliter ad hoc vt operatio producatur perfecta sine impedimento, vnum vt potentia talis sit bene disposita ex sese. Secundum vt obiectum sit præstantissimum omnium quæ à tali potentia percipiuntur, & tunc operatio producitur perfectissima in genere ab vnoquoque sensu vel à tali potentia, & tunc affert hanc conclusionem quòd voluptas est perfectio operationis quàm probat hoc pacto, id quod inest operationi ea ratione qua illa operatio est perfecta, est perfectio eius operationis: sed voluptas est huiusmodi ergo voluptas est perfectio operationis. [IN omni sensu.] 26 Scilicet qui est in actu, & in mente, scilicet actiua. Contemplatione, id est in operatione intellectus speculatiui. Nam per hæc duo verba tangit vtranque vim intellectiuam, scilicet actiuam, & speculatiuam, & sumendæ sunt in actu. [A T Q V E non eodem modo.] 27 Declarauit quòd voluptas est perfectio operationis: nunc ostendit quomodo sit perfectio, & dicit quòd non eodem modo obiectum, & voluptas perficit sensum seu potentiam: sed fit vt in medicina, medicus perficit corpus sanum, & etiam sanitas, at medicus est vt causa efficiens, sanitas vero vt forma quæ est in corpore sano: similiter obiectum perficit sensum vt causa efficiens, quia agit in sensum, voluptas operationem vel potentiam operatiuam vt quædam forma: ex quo etiā patet quòd voluptas prouenit ab eadem causa effectrice à qua videtur prodire operatio. [PERSPICVVM autem est.] 28 Declarat id quod supposuit, id est quod in vnoquoque sensu operante est voluptas, & ideo dicimus operationes sensuum afferre nobis voluptatem, & maxime cum operatio à potentia bene disposita, & obiecto pulcherrimo causatur. Nam requiritur potentiæ dispositio bona vt facile producatur operatio, & optimum obiectum vt sequatur voluptas. nam si visui repræsentetur obiectum horribile, quanuis facile videre possit si bene sit dispositus: tamem non habebit voluptatem cum non sit obiectū pulchrum aut iocundum, quare requiritur obiectum bonum, & accommodatum, & quanto obiectum est nobilius, tanto videtur esse nobilior, & perfectior operatio, & maior voluptas. est autem gradus inter huiusmodi obiecta vt alterum altero nobilius sit: veluti colorum albedo est color nobilissimus, & siquid aliud est visibile nobilissimum præter colores proprie dictos, erit eius visio nobilissima, vt visio ipsius locis siue luminis, cui attribuetur summa voluptas in genere tali, vt visio illa in genere visionum est nobilissima ob nobilitatē obiecti. Sicut igitur ex potentia, & obiecto nascitur opera-

tio tanquam ex causis, sic etiam uoluptas, & quanto potentia est melius disposita, & obiectum perfectius, tanto perfectior operatio, & uoluptas maior consequens operationem tanquam forma quædam perficiens. [PERFICIT autem operationem uoluptas.] Ne aliquis crederet uoluptatem perficere operationem tanquam formam essentialem eius, ideo Philosophus dicit q uoluptas perficit operationē vt nō habitus, id est forma quædam interna & essentialis, sed ut accidentalis quædā forma resultans ex ipsa operatione. Nam oriri uidetur ab operatione iam perfecta in suo genere, & fit perinde de uoluptate & operatione, sicut de pulchritudine & flore ætatis: nam ex flore ætatis bene disposito resultat pulchritudo quæ non est de essentia illius ætatis, sed aduentitia quædam resultans tamen ex illa. sic igitur ex operatione iam in suo genere perfecta oritur ipsa uoluptas, & est quędam perfectio eius, non quod indigeat ad suum esse perfectum internū aduentitia forma, id est ipsa uoluptate cum non constituatur per ipsam, pullulat tamen inde ipsa uoluptas, vt quidam affectus proprius & eam perficit ùt forma, & forma quidem accidentalis. Est enim perfectio duplex, una quidem interna quæ constituit essentiam rei, alia quæ superuenit rei in sua specie constituta, & pullulat resultátq; ex illa, & hoc secundo modo, ut diximus perficit operationem uoluptas quasi ut quædam forma, & finis resultans ex illa, & ut perfectio quædam aduentitia accidentalis ut pulchritudo florenti ætati. Notandum quòd ex supradictis colligi potest diffinitio siue descriptio quædam uoluptatis hoc pacto, Voluptas est perfectio formalis accidentalis ipsius operationis potentiæ percipientis proueniens ex bona dispositione potentiæ, & obiecto conuenienti, & optimo in suo genere, & hæc non discrepare uidetur ab ea, quam in septimo attulit, quod uoluptas est operatio sine impedimento, non quòd sit idem ratione quod operatio, sed idem re atque subiecto. differt tamen ratione ut ibi declarauimus. Est igitur uoluptas perfectio, non cuiusque rei, sed operationis. Additur formalis ne uideatur esse efficiens perfectio, additur præterea accidentalis ne uideatur quòd sit essentialis, additur post hæc potentiæ percipientis, quia est aut intellectus, aut sensus uel coniunctè cum intellectu uel sensu: prouenire autem ex potentia bene disposita, & obiecto conformi dicitur, quia ipsa sequitur operationem necessario, & operatio perfectissima in suo genere ex talibus oritur: sic etiam

30 uoluptas. [ATQVE quousque ipsum sensibile uel intelligibile.] Hæc est quarta pars huius capituli, in qua philosophus declarat causas quarundam proprietatum, quæ competunt uoluptati, similiter quæstiones quasdam, id est tres pertinētes ad declarationem uoluptatis. Prima quæstio est quandiu perduret in operatione uoluptas. Soluit autem hoc modo quòd tandiu perseuerat in operatione voluptas, quandiu ex vna parte obiectum quod est aut sensibile vel intelligibile sit conueniens, & ex alia parte discernens sensus vel contemplans intellectus, sint huiusmodi, id est bene dispositæ potentiæ, & obiecta optima, & congrua. & affert talem rationem ad hoc probandum, quousque actiuum & passiuum similiter sunt disposita eousque manet idem effectus ex illis proueniens: sed potentia & obiectum quorum alterum dicitur actiuum alterum passiuum, dicuntur ex causa ex quibus prouenit voluptas, ergo quandiu hæc similiter sese habebunt inter se, tandiu durabit in operatione voluptas. Nam si bona dispositio potentiæ percipientis, & obiecti conformitas est causa voluptatis durante tali conuenientia, & dispositione, voluptatem quoque durare necesse est. Dicit autem philosophus cum sunt similia actiuum & passiuum, id est, cum sunt in actu vt obiectum agat in pòtentiam, & similiter sint disposita, vel cum sunt similia, id est cum potentia sit aptissima ad percipiendum, & obiectum optimum, tunc & operatio perfecta oritur, & voluptas, & vtraque perseuerant durante bona dispositione, & conuenientia amborum. Cum igitur ex quibus oritur ab eisdem conseruetur voluptas, & oriatur ex potentia bene disposita, & conuenienti obiecto. Patet quòd tandiu durabit in operatione voluptas quan-

31 diu ea quæ sunt causa, taliter se habebunt. [QVANDO igitur nemo continue.] Secunda est quæstio, quia quæritur quæ nam sit causa cur nemo capit voluptatem continue, respondet philosophus quòd ratio est, quia homo defatigatur operando: si enim exercet operationes sensitiuas defatigantur instrumenta: sin intellectiuas, & si intellectus non defatigetur de natura sua, quia non dicitur esse in instrumento corporeo, tamen vtitur illis quæ sunt in instrumentis talibus. Oportet enim intelligentem phantasma speculari, vt dicit philosophus in libro de Anima, quare cum instrumenta defatigentur quæ deseruiunt subministrantibus intellectui merito dicitur quod homo defatigatur, & non potest continue operari, sed remittitur aut cessat operatio, & eodem modo ipsa voluptas. Cum vero philosophus dicit, nequeunt continue operari, non

32 intelligitur de vegetatiua potentia quæ continue operatur. [NONNVLLAE etiam res cum primo.] Tertio quæritur quæ nam causa sit cur in principio cum res nouæ fiunt delectamur illis, postea vero non similiter. Ratio autem est quia primo trahitur ipsa mens ad operandum intense, & vehementer circa talem rem percipiendam, veluti illi qui primo rem aliquam intuentur quam antea nunquam viderant, & cum fiat operatio talis vehemens voluptas quoque vehemens cōcomitatur: sed postea re illa cognita fit operatio remissior, & etiam ipsa voluptas. Solutio igitur consistit in hoc, quia res nouæ prouocant mentem ad intense operandum, ideo intensa sequitur voluptas, quæ est annexa tali operationi: sed quia postea remittitur operatio ex consequenti remittitur quoq; ipsa voluptas. Ratio insuper illa ad hoc propositū adduci forsitan potest quam-

philoſophus affert in ſeptimo cum inquit, Nulla autem res eadem ex eo nos ſemper delectat,
quia non eſt ſimplex noſtra natura.[PVTABIT autem quiſpiam.] Affert preterea duas queſtio- 33
nes philoſophus hac in parte, & prima eſt talis. Cur omnes appetunt voluptatem, quam videtur
ſtatim ſoluere dicendo quòd hoc fit, quia omnes appetunt viuere, & non vt dormiant, ſed ſecun-
da vita quæ dicitur operatio, vt in nono declarauit, & hic etiam dicit. Quilibet igitur exoptat vi
uere, id eſt operari, & perfecte quidem operari circa ea quæ maxime amat, vt muſicus, cantus au
dire, & ſapiens ſpeculari: ſed cum voluptas ſit perfectio operationis, & ei connexa, merito quili-
bet expetens vitam, id eſt operationem expetet etiam voluptatem ex conſequenti, quæ perficit
viuere, & operari cuiuſque quod eſt expetibile, vt diximus. [QVAERERE vero vtrum viuere 34
propter voluptatem.] Affert tertiam quæſtionem philoſophus reſultantem ex dictis, nam expe-
tunt homines viuere, & etiam voluptatem, vt dictũ fuit, an igitur vitã propter voluptatẽ, an vo-
luptatem propter vitam? non ſoluit hic philoſophus, ſed in ſequentibus dicet ea ex quibus colli
gi quoquo modo ſolutio poteſt. Notandum quòd operatio videtur principalius expeti quàm
voluptas, quia voluptas eſt quies appetitus non de ſe, ſed in re delectante appetitum, ſiue ſit res
ſiue operatio, ſed nemo acquieſcit in aliquo niſi exiſtimet illud eſſe ſibi conueniens, ergo vide-
tur quòd operatio principalius expetatur quàm voluptas, nam in operatione conuenienti ſibi
quieſcit appetitus. Præterea cũ perfectio videatur eſſe ob id quod perficitur, perfectio inquam
huiuſmodi accidentalis, merito voluptas videbitur eſſe ob vitam, id eſt ob operationẽ: ergo prin
cipalius appetitur operatio, operatio nanque videtur eſſe quaſi cibus, & nutrimentũ viuentium
vita ſecunda, & voluptas veluti condimentum quoddam perfectæ operationis, quam ſagaciſſi-
ma natura, ideo iunxiſſe cum operatione videtur, vt facilius vel libentius opremur. Verum ſicut
condimentum appetimus ob ipſum cibum quo viuimus, ſic voluptatem appetere videmur ob
ipſam ratiõe perfectam qua proprie viuimus, ſecunda ſcilicet vita. Tales igitur rationes ad hoc
propoſitum afferri ſolent, ſed iſta ſunt coniuncta vt dicit philoſophus vita perfecta, id eſt ope-
ratio perfecta & voluptas, nec ſeparantur niſi ratione, tamen ſi ordo ponatur primo & principa-
liter magis expeti videtur vt finis vita & operatio, quàm voluptas vt dictũ eſt ſupra. Dubitatur
quia philoſophus dicit ꝙ hæc duo ſunt connexa vita inquã atque voluptas, hoc nõ videtur ve-
rum, quia ſi vita capiatur pro vita prima, & pro ipſo eſſe. Patet quòd voluptas non eſt cum tali vi
ta quæ dicitur prima, & primus actus: ſin pro ſecunda vita, id eſt operatione, vt ſumere videtur
philoſophus, tunc eueniet aliqua operatio quæ erit cum dolore: vt ſiquis agẽs aliquid veluti mu
ſicus audiens cantum corpore crucietur. Dicendum primo quòd philoſophus ſumit hic vitam
pro ſecunda, & pro ipſa operatione, & non quauis, ſed perfectiſſima ita vt non ſit impedita aut
ex parte potentiæ percipientis vel obiecti. Nunc patet quòd ille qui cruciatur impeditur in in-
ſtrumentis deſeruientibus potentiæ tali vt non poſſit bene diſponi ad operandum, quare habet
dolorem corporis, & impeditur ne operetur ſecundum vires humanas, ſed operatio perfecta &
ipſa voluptas non videntur poſſe ſeparari.

Quod voluptates inter ſe ſpecie differant. *Cap. V.*

Nde & ſpecie voluptates differre videntur. Nam ea quæ ſunt 35
diuerſa ſpecie, à diuerſis perfici putamus. Sic enim videtur, &
ea quæ à natura, & quæ ab arte conficiuntur. Vt animalia, ar-
bores, pictura, ſtatua, domus, vas, & ſimilia. Similiter igitur &
operationes differẽtes ſpecie: à differentibus ſpecie perficiuntur. Opera-
tiones autẽ mentis, ab operationibus ſenſus: & hæ rurſus inter ſeſe diffe-
rũt ſpecie: igitur & voluptates quæ ipſas perficiũt. Hoc autẽ & ex eo pa-
tebit, quia vnaqueq; voluptas eſt ei propria operationi, quã perficit. Pro-
pria enim voluptas auget operationẽ. Qui nanque cũ voluptate operan 36
tur: ſingula magis diſcernũt, atq; exactius cõprehendũt. Veluti geome-
træ fiunt qui geometrica gaudẽt contemplatione: magíſque intelligunt
ſingula. Similiter & qui muſicã amant, & qui ædium extruendarũ dele-
ctantur arte, cæterorum ſinguli omnes in opere proficiunt proprio: hoc
ipſo ſe oblectantes. Voluptates igitur augent operationes. At ea quæ au-
gent, propria ſunt: quæ vero diuerſis ſpecie propria ſunt, & ipſa diuerſa

37 ſpecie ſunt. Præterea magis hoc ex eo videbitur ita eſſe: quia volupta-
tes quæ à diuerſis ſunt, impedimento ſunt operationibus. Qui nanque
fiſtulis delectantur, nequeunt mentem ſermonibus adhibere, ſi quem-
piam audierint modulantem: magis modulandi gaudentes arte, quàm
operatione præſenti. Voluptas igitur ea quæ à modulandi facultate
prodit: operationem quæ eſt circa ſermones corrumpit. Hoc idem &
in cæteris euenire vſu videtur: cum circa duo ſimul quiſpiam opera-
tur. Operatio nanque iucundior alteram excludit. Etſi multum vo-
luptate præcellat, magis extrudit: atque adeo vt neque operetur per il
lam. Quocirca cum vehementer aliqua re gaudemus, non multo aliud
agimus: & alia facimus, cum parum nobis alia placent. Vt & in ſpecta-
culis, qui bellaria edunt, tum id maxime faciunt cum viles ſunt qui
contendunt. Cum igitur propria quædam voluptas exactas operatio-
nes reddat, & diuturniores, ac meliores efficiat, alienæ vero extenuent,
atque corrumpant, conſtat ipſas inter ſeſe vehementer diſtare. Alienæ
nanque voluptates id fere quod proprij dolores efficiunt. Etenim pro-
prij dolores, operationes ipſas corrumpunt. Vt ſi huic ſcribere, illi ra-
tionem ſubducere iniucundum eſt, atque moleſtum: hic non ſcri-
bit, ille rationem non ſubducit: quippe cum dolorē afferat operratio.
Circa igitur perorationes contrarium à propriis voluptatibus & dolo-
ribus accidit. Atque voluptates, doloréſve proprij ſunt, qui operatione
per ſeipſam fiunt. Alienas vero voluptates dicimus eo quòd ſimile
quid atque ipſi dolores efficiunt, corrumpunt enim, etſi non ſimiliter
38 operationes. Cum autem operationes probitate differant atque impro-
bitate, & aliæ quidem ſint expetendæ, aliæ vero fugiendæ, & aliæ neu-
træ: ſimiliter ſeſe habent & voluptates. Nam vnicuique operationi eſt
propria quædam voluptas. Quæ igitur ſtudioſæ propria eſt, ea & pro-
39 ba: quæ vero prauæ, ea eſt improba. Etenim & cupiditates honeſta-
rum quidem laudabiles ſunt: turpium vero vituperabiles. Magis autem
propriæ ſunt operationibus voluptates quæ ſunt in ipſis, quàm ipſæ cu-
piditates. Hæ nanque ſeiunctæ ſunt, & temporibus, & natura. Illæ
vero propinquæ ſunt operationibus, atque adeo indiſtinctæ vt conten-
tio ſit: ſi idem ſit operatio & voluptas. Non tamen ipſa voluptas men-
40 tis eſſe videtur operatio, neque ſenſus. Eſt enim abſurdum. Sed quia
non ſeparatur: idem quibuſdam videtur. Vt igitur operationes ſunt di-
uerſæ: ſic & voluptates. Differt autem viſus à tactu puritate: & auditus,
ac odoratus à guſtu. Similiter igitur & voluptates differunt, & ab his
item eæ quę ſunt mentis. Et hæ rurſus differentiam inter ſeſe ſuſcipiunt.
41 Videtur autem vnicuique animalium & propria quędam eſſe voluptas:
ſicut & opus. Eſt enim ea quæ comitatur operationem. In ſingulis
etiam intuenti id ita eſſe videbitur. Alia nanque voluptas eſt equi, alia
42 canis, alia hominis. Quemadmodum & Heraclitus dicit: aſinū ſtrami-

na magis optare quàm aurum. Aſinis enim pabulum auro iucundius eſt.
Voluptates igitur eæ quæ ſunt diuerſorum ſpecie, differunt ſpecie: eas
vero quę ſunt eorundem, conſentaneum eſt rationi diuerſas non eſſe. In 43
hominibus autem non mediocriter diſcrepant. Eadem enim alios do-
lore afficiunt: alios delectant. Et aliis quidem moleſta ſunt, odióque ha-
bentur: aliis vero iucunda ac amabilia ſunt. Hoc & in dulcibus accidit.
Non enim eadem dulcia febricitanti atque ſono videntur. Neque cali-
dum idem infirmo, atque optimam habitudinem habenti videtur. Simi 44
liter & in aliis accidit. In omnibus autē talibus id eſſe tale videtur: quod
ſtudioſo videtur. Quòd ſi hoc recte dicitur, quemadmodum & vi-
detur & eſt, atque virtus, & bonus hoc ipſo quòd talis eſt, omnium eſt
menſura: erunt & voluptates profecto quæ huic videntur, & iucunda
quibus gaudet ipſe. Atque non mirum eſt ſi ea quæ huic moleſta ſunt:
alicui videantur eſſe iucunda. Multæ nanque corruptelæ deprauatio-
néſque hominum fiunt. Iucunda autem non ſunt, ſed his, & ita diſpoſi-
tis. Eas igitur quæ ſunt ſine controuerſia turpes: conſtat non eſſe dicen-
dum voluptates eſſe, niſi corruptis. Earum vero quæ probæ videntur eſ- 45
ſe, qualem aut quam dicendū eſt hominis eſſe, an ex operationibus con-
ſtat? has enim ipſæ voluptates ſequuntur. Siue igitur vna ſit, ſiue plures
operationes perfecti viri atque beati: eæ voluptates quæ has perficiunt,
propriæ dicendæ ſunt hominis voluptates. Cęteræ vero ſecundo, & per-
parum, quemadmodum & operationes.

Commen.

VNDE & ſpecie voluptates differre videntur.] Hoc eſt quintū capitulum huius tractatus 35
in quo philoſophus poſtea quàm declarauit plura ex quibus colligi poterat diffinitio vo
luptatis. nunc ex conſequenti affert, & oſtendit voluptates eſſe ſpecie diuerſas vt magis
particulariter eius naturam percipiamus. Diuiditur autem qutuor in partes quæ ſuis locis
patebunt. In prima parte philoſophus probat voluptates differre ſpecie ex diuerſitate opera-
tionum, & probat tribus rationibus. Prima ratio, Perfectiones diuerſarum operationum ſpecie,
ſunt diuerſæ ſpecie, ſed voluptates ſunt perfectiones operationum differentium ſpecie, ergo vo-
luptates ſunt diuerſæ ſpecie. Patet ratio ex textu philoſophi afferentis exemplum naturæ & ar-
tis, nam illę res quæ ſunt diuerſæ ſpecie à diuerſis perfectionibus ſpecie videntur perfici. Diffe-
runt enim animalia, arbores, ſtatuę & ſimiliter perfectiones eorum diuerſę ſunt, quia alia eſt per-
fectio animalis quàm arboris, veluti illius vigor ſenſuum, huius vero fœcunditas fructuum, &
item alia perfectio domus quàm ſtatuæ, & ſic de aliis. Patet quoque quòd operationes ſenſus
ſunt diuerſæ ſpecie ab operationibus mentis, ergo perfectiones earum, id eſt voluptates erunt
diuerſæ ſpecie. [HOC autem ex eo quoque.] Secunda eſt ratio talis, ea quæ ſunt propria & ac- 36
commodata operationibus differentibus ſpecie, ſunt & ipſa diuerſa ſpecie: ſed voluptates ſunt
huiuſmodi, ergo voluptates ſunt diuerſæ ſpecie. Maior eſt nota, quia affectus proprij, & ea quæ
alicui competunt per ſe differunt ſecundum differentiam, & diuerſitatem ſubiectorum in qui-
bus ſunt. Minor declaratur à philoſopho, nam ea quæ augent operationes ſunt propria, & accom-
modata iliis: ſed voluptates augent & conſeruant operationes, quia illi qui operantur cum vo-
luptate magis diſcernunt ſingula circa quæ operantur vt ij qui gaudent rebus geometricis fa-
cile euadunt geometræ, & ſimiliter de aliis. Cum igitur voluptates augentes operationes ſint
illis conformes, & propriæ, & operationes diuerſæ ſint ſpecie, proculdubio & ipſæ volupta-
tes erunt diuerſæ ſpecie. [PRAETEREA hoc ipſum ex eo magis.] Tertia eſt ratio quæ ſu- 37
mitur ex affectu contrario quo magis patet voluptates differre ſpecie: ea quæ faciunt effectus
contrarios, & diuerſos ſpecie, ſunt & ipſa diuerſa ſpecie, ſed voluptates diuerſarū operationum
ſunt huiuſmodi, ergo voluptates diuerſarum operationum ſunt diuerſæ ſpecie. Maior eſt ma-
nifeſta. Nam albedo & nigredo quæ faciunt effectus contrarios & diuerſos, quia albedo diſgre-
gat, nigredo cōgregat viſum, ſunt diuerſa ſpecie, minor probatur à philoſopho primo exemplis,

quòd voluptates quæ proueniunt à diuerſis,& alienis impediunt operationes quibus operationibus voluptates non ſunt propriæ.Si enim eſſent propriæ,augerent ipſas : ſed ſunt alienæ,ideo deuaſtant,& corrumpunt vel minuunt, vt voluptas fiſtularum deſtruit vel minuit voluptatem ſermonis: & econtra.ſic etiam in aliis euenire videtur,cum circa duo ſimul quis operatur, voluptates tunc producunt effectus contrarios & diuerſos,quia vna conſeruat,alia corrumpit vel potius minuit,& hinc eſt quòd operatio iocundior excludit minus iocundam , & ſit cum aliqua re vehementer delectamur,nihil aliud ferme agamus niſi quòd operamur circa illam. Probat item ratione eandem minorem hoc pacto,ſi proprii dolores faciunt effectum eundem quem faciunt alienæ voluptates, & proprii dolores faciunt effectum contrarium propriis voluptatibus, proculdubio & alienæ voluptates efficiunt etiam ipſæ effectum contrarium propriis voluptatibus, quando.n.potentia non eſt bene diſpoſita,& obiectum non eſt conueniens fit proprius dolor,vt qui ægre ferunt ſcribere vel cõputare impediũtur dolore,& difficultate ne operẽtur quare voluptas propria perfecit,& auget operationẽ,dolor minuit,& corrũpit: voluptas quoque aliena ſimile efficere videtur,veluti qui delectatur muſica negligit geometriã,& geometricã voluptatẽ, vt ita loquar ſibi alienã.Quare proprii dolores,& alienæ voluptates idem bene faciũt:ſed nõ ſimiliter quod adiunxit philoſophus,quia aliena voluptas videtur minuere operationẽ,dolor vero impedire ne producatur vel ipſam deſtruere.Ex iis patet principalis concluſio quòd voluptates operationũ quę ſunt diuerſæ ſpecie & id ſe quoque differũt ſpecie.

38 [CVM autem operationes probitate.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli,in qua philoſophus poſteaquã declarauit voluptates differre ſpecie ex diuerſitate operationũ:nunc idem oſtendit ex parte probitatis,& improbitatis duabus rationibus,prima,ſicut ſe habent inter ſe operationes,ita,& voluptates: ſed operationes ita ſe habent inter ſe quòd differunt probitate,&improbitate, & quędã ſunt fugiẽdę, quædã expetẽdæ,quædã neutræ,ita & voluptates,ſe habere videntur.Patet ratio,quia operationum,quædã honeſtæ,& probæ vt ſtudioſæ,& ipſa felicitas quæ ſunt per ſe expetendæ, quædam improbæ vt vitioſæ quæ ſunt per ſe fugiendæ, quædã neutræ vt ſunt quædã operationes neceſſariæ,quales igitur erunt operationes tales videbuntur voluptates, ſed operationes differentes probitate,& improbitate videntur differre ſpecie , ergo & voluptates quæ eas comitãtur ſpecie erunt diuiſæ.

39 [ETenim cupiditates rerum quidem.] Secunda ratio,ſi cupiditates differunt ob diuerſitatem operationum vt aliæ ſint per ſe fugiendæ, aliæ expetendæ , aliæ neutræ: ſic etiam & multo magis differunt voluptates, at primũ eſt,ergo & ſecundũ.Cõſequentia patet,nam de quo minus videtur ineſſe,& ineſt:ergo & de quo magis.Cõiunctæ.n.magis ſunt voluptates ipſis operationibus quã cupiditates quæ partim tẽpore videntur ſeparari ab operationibus:partim natura,voluptates vero ita ſunt connexæ vt cõtrouerſia ſit idem operatio, & voluptas:aſſumptio eſt de ſe manifeſta.Cupiditates.n.rerum honeſtarum dicuntur honeſte,turpiũ vero turpes,ſed quia philoſophus dixit vt dubitatio ſit vtrũ operatio,& voluptas ſit idem,ne exiſtimaretur quòd ſint penitus idem,remouet ſuſpitionem dicendo quòd non ſequitur non ſeparantur,quia ſunt cõnexa ergo non differunt,quia multa ſunt talia veluti affectus proprii reſpectu ſubiectorum ſuorum & tamen ſunt diuerſa. quare voluptas non eſt mens.i.operatio mentis nec ſenſus.i.operatio ſenſus.Differunt enim ratione.Notandũ quòd tria affert hic philoſophus, cupiditates,operationes, voluptates,& hunc ordinem habere videntur vt cupiditates antecedant operationes,& tempore & natura:tempore,quia cupimus aliquid operari priuſquã illud operemur, & dicuntur turpes ſi turpiter cupimus,vel inhoneſtas procedere operationes & honeſtæ ſi honeſtas & ꝓbas. Natura quoque procedunt,quia operatio videtur eſſe actus perfecti & conſtituti,cupiditas imperfecti, ſic igitur cupiditates operationes præcedunt.ſed operationes cum voluptatibus ſunt ſimul tempore,& origine videntur præcedere,ſicut ſubiectum proprium:nam licet non ſeparentur,tamen ſubiectũ ſecundũ eſſentiã ſuam eſt in primo modo dicendi per ſe,affectus vero in ſecundo. Vult igitur philoſophus quòd voluptas magis conueniat cũ operatione quã cupiditas,nõ tamẽ quod ſit penitus idem,ſed differunt illa duo ratione,vt ſæpius dictum fuit,nã per operationem operamur veluti per intellectionem intelligimus:per voluptatẽ delectamur. Intellectio igitur tendit ad obiectum vt intelligibile, voluptas vero ad idem & delectabile & voluptuarium. quare vt ad propoſitum redeamus,ſi cupiditates reſpectu operationũ à quibus magis diſtant quã voluptates dicuntur differre ſpecie multo magis differentvoluptates reſpectu earundem quæ ſunt eis annexæ.

40 [AT vero viſus differt à tractu puritate.] Hęc eſt tertia pars huius capituli in quia philoſoph⁹ oſtendit diuerſitatem voluptatum ex parte puritatis & impuritatis operationũ hoc modo, ſicut ſe habent inter ſe operationes,ſic & voluptates quæ ſequuntur eas : ſed operationes ita inter ſe habent vt aliæ ſint puræ:aliæ non puræ,& aliæ magis:aliæ minus:ſic ſe habebunt voluptates,cõſequentia vel ſimilitudo illa antea eſt probata: aſſumptio declaratur.ſ.quòd operationum alia nõ pura,& alia item purior quam alia, veluti viſio eſt purior quàm auditio,& auditio vt ita loquar eſt purior quàm olfactio, & ſic ſuceſsiue,mentis prætera operatio eſt longe purior quam ſenſitiua,quia à nobiliori prodit potentia . Præterea operatio videtur dici pura,& non pura reſpectu conditionis materiæ,& magis aut minus pura ſecundum quòd magis aut minus miſcetur cum materia,aut ſeparatur ab eadem vel conditionibus eius, vnde formæ illæ puriſsimæ dicuntur quę

sunt separatæ ab conditionibus materiæ, verũ cum duplices sumantur operationes quibus percipimus, intellectiuæ.s.& sensitiuæ, habent ordinẽ inter se: primo sensitiuarũ purior est ipsa visio quam cuiusquã alterius sensus, & obiectũ habet minus materiale, & modũ sentiendi, & immutationis magis spiritalem, vt ita loquar. Secũdo gradu perfectionis est auditus, deinde olfactus, & sic sequũtur alii successiue, quare inter se comparatę sensitiuæ habent gradũ puritatis, vt diximus: sin vero comparentur cũ mentis operationibus longe sunt inferiores, & quanuis de omni sensu hoc vniuersaliter dicatur, vt sensus sit id ꝙ susceptiuũ est formarũ sensibiliũ sine materia, tamen species illæ nõ dicũtur liberatæ & conditionibus materiæ.i.hic & nunc & huiusmodi cõditionibus. Quare immutatio sensus fit per species sensibiles non liberatas à conditionibus materialibus, vt hic & nunc & similibus, sed immutatio mẽtis fit per species intelligibiles quę sunt liberatæ omnino à conditionibus materiæ, vt ostẽdit philosophus in libro de anima. Quare tales operationes vidẽtur esse vehemẽter puræ, & lõge puriores quã sensus: habẽt tamẽ, & ipsę intellectiuæ gradũ inter se, quia speculatiuæ sunt puriores quã actiuæ, & obiectũ habent lõge excellentius, & præcipue cũ versantur circa substantias separatas, & ipsum maxime deũ cuius speculatiuo purissima est omniũ, & ex cõsequenti voluptas quæ eã cõsequitur. Ex iis patet ꝙ cũ operationes sensitiuæ differant puritate ab intellectiuis, quia intellectiuæ sunt longe puriores, & item sensitiuæ inter se, & eodẽ pacto intellectiuæ inter se per cõsequens voluptates quæ sequũtur tales operationes differunt, & diuersæ erunt inter se, sicut & illę. [VIDETVR autẽ cuique animaliũ.] Hæc est quarta & vltima pars huius capituli, in qua philosophus ostendit voluptates inter 41
se differre specie ex diuersitate subiectorum, in quibus illæ suscipiuntur.i.subiectorũ quæ sumũt ipsas voluptates, & particulariter hoc ostendit de ipsis hominibus. Probat autẽ in primis ratione deinde inductione, ꝙ animaliũ differẽtiũ specie, diuersæ sunt specie voluptates hoc pacto, diuersorũ specie animaliũ diuersæ sunt operationes inter se, & cuique illorũ ꝓprie, sed voluptates ita se habent sicut se habent operationes, ergo voluptates diuersorũ animaliũ erunt diuersæ inter se, & illis propriæ, alia est enim operatio vnius animalis quæ est sibi propria, & alia alterius, sic etiã, & ipsa voluptas. [ATQVE in singulis etiam intuenti.] Probat idẽ inductione, nã si velimus intueri singula animalia reperiemus aliã esse voluptatẽ leonis, aliam equi, aliã asini, & sic de aliis a- 42
nimalibus quorũ quodlibet habet suã ꝓpriã voluptatẽ, & diuersam à voluptate alterius specie animalis, & hoc etiã cõfirmat auctoritate Heracliti: ex quibus cõcluditur ꝙ animaliũ differentiũ specie diuersæ sunt specie voluptates, videretur quoque consentaneum rationi vt eorundem specie animalium eædem essent specie voluptates, tamen in hominibus variatur regula. Notãdum quòd diuersorum animalium voluptates vidẽtur esse diuersæ, & vna ratio est quòd vnumquodque animal videtur habere operationem propriam atque exinde propriam voluptatem. Alia ratio est, quod animalia non delectantur eisdem, sed diuersis afferentibus voluptatem, & vt illa efficientia voluptatem, sunt diuersa: sic etiam sunt voluptates prouenientes ab illis diuersæ inter se, & cuique propriæ. & de iis intelligendum non de communibus quæ omnibus competunt inquantum sunt animalia, sed probat philosophus suum propositum de voluptatibus propriis, & accommodatis cuique, quia sufficit quòd illę differant specie, sicut animalia. [IN hominibus tamen non mediocriter.] Ostendit philosophus nunc ex diuersitate hominum differre vo- 43
luptates, quia si in aliis animalibus conuenientibus sunt quædã proprie voluptates, vt equis omnibus quædam voluptates accommodatæ, similiter leonibus, & aliis eodem pacto, tamen in hominibus variantur. Nam alia alios delectant, & alia alios perturbant, vt vitiosa molesta sunt probis, delectant improbos, ægrotis similiter, & sanis alia sunt iocũda, & vnuquisque videtur delectari eo, quod est sibi amabile, atque vt in primo inquit philosophus.i.hominũ cuique voluptati cuius amator dicitur quisq;: vt equus equorũ amatori, & amatori iustorũ iusta, & omnino virtutũ amatori ea quæ per virtutem efficiuntur. [IN vniuersis autẽ talibus.] Ostẽdit hac in parte phi- 44
losophus ꝙ inter omnes voluptates humanas ea est optima quæ est studiosi hominis hoc pacto, ęius hominis voluptas quę est mensura omniũ operationũ, & voluptatũ humanarũ est potissima, & vera voluptas: sed studiosus homo, & virtus ipsa sunt mẽsura operationũ, & voluptatũ humanarũ, ergo eius voluptas est summa, & potissima inter humanas voluptates. Patet ratio, quia in uno quoque genere id quod est mẽsura est optimũ & præstabilissimũ in illo genere. Sed antea sæpius probatũ est studiosum, & uirtutẽ esse mensurã, & regulam operationũ humanarũ, ita ut respiciẽtes ad illã recte dicimus, & diiudicamus hunc actũ bonũ esse vel malũ, hæc cũ ita sint dicit philosophus, ꝙ nõ est mirandũ si ea quæ sunt molesta studioso, aliis non studiosis videãtur iocũda, multæ.n.sunt corruptelæ in hominibus quibus fit vt habẽtibus gustũ corruptũ ea interdum placeant, quæ non sunt bona: sicut ægrotantibus quædã dulcia quæ sunt amara, vel amara quæ sunt dulcia. Regula autẽ à studioso, & sano sumenda est, quia talis est res vel bona vel praua sicut ei videtur, qui habet iudiciũ sanũ. & ex iis concluditur ꝙ voluptates, quædã sunt veræ, & propriæ, quædã secundũ quid, & non propriæ voluptates, sed apparentes, & ex consequenti apparet quòd sunt diuersæ specie. [EARVM vero quæ probæ vidẽtur esse.] Ostẽdit hac in parte philosophus 45
quæ voluptas sit præstabilissima inter voluptates probas quæ cõpetunt homini studioso, nam cum variæ sint, & à variis potentiis ac obiectis proueniant, habent gradus inter se. & dicit quòd

hoc percipere possumus ex operationibus, qualis enim operatio erit, talis erit voluptas: sed operationes habent gradus, & earum alia est præstantior alia, sic etiam voluptates eundem sequentur ordinem. quòd si vna erit operatio præstantissima omnium, voluptas quoque quæ eam comitatur erit potissima: sin plures, ita etiam voluptates erunt plures, Dantur enim gradus vt diximus, & posthabeamus turpes voluptates quæ non sunt appellandæ voluptates, & loquamur de studiosis, & probis, de quibus videtur loqui philosophus. Hæ igitur cum hebeant gradus secundum operationes vt dictum est, accedendum est ad vltimam, & perfectissimam omnium, siue sit vna, siue duplex, id est actiua, & speculatiua. & ideo dicit siue sit vna siue plures, quia istæ duę obtinent summum locum in genere suo, tamen si conferatur genus cum genere, & ipsæ inter se, proculdubio speculatiua longe anteponitur actiuæ philosophi sententia. Voluptates quoque sequentes huiusmodi operationem eandem rationem inter se habebunt vt qualis sit ratio inter operationem & operationē, talis sit inter voluptatē & voluptatē. primo. n. prima erit ea quæ cōsequitur speculatiuā operationem, prima quoque in genere suo ea erit quę sequitur actiuā operationem, reliquæ autem secundario vt dicit philosophus. Notādum quòd si aliquis quæreret, quęnam causa sit cur alia animalia quæ sunt eiusdem speciei, & vna quæque in specie sua habeāt proprias voluptates, in hominibus autem non mediocriter varientur vt dixit philosophus, dicendum quòd alia animalia feruntur instinctu naturæ ad suas uoluptates, homo vero ratione, & electione agit suas operationes, & ideo habet multas varietates, quia alii habēt iudicium corruptū, alii bonum, & ideo diuersas producunt operationes, & diuersas, & varias habent voluptates & persequuntur, cætera vero animalia aguntur, & non proprie agunt. Homo autem est liberi arbitrii, & habet rationem, & voluptatem, & sequendo diuersa voluptaria. (nam alia alios delectant) diuersas ideo persequitur voluptates.

De felicitate. *Cap. VI.*

45 DIctis autem iis quæ ad ipsas virtutes ac amicitias, voluptatésque pertinent: de felicitate figura dicere restat: quippe cum finem humanarum rerum ipsam esse ponamus. Si igitur ea
47 quæ prius dicta sunt repetierimus: orationem sane fecerimus breuiorem. Diximus itaque felicitatem habitum non esse. Inesset enim dormienti per vitam: plantarum vita viuenti, & in calamitatibus maximis constituto. Quòd si hæc non placent, sed ponendùm est potius ipsam operationem esse quandam (vt prius dictum est) & operationum aliæ sunt necessariæ, & ob alia aliæ per seipsas sunt expetibiles: perspicuum est felicitatem earum aliquam operationem esse, quæ sunt per se & non ob aliud expetendæ. Felicitas enim nullius indiget rei: sed est ex sese sufficiens. Operationes autem eæ per se sunt expetibiles, à
48 quibus nihil præter operationem quæritur. Tales vero videntur esse a-
49 ctus ii qui à virtute proficiscuntur. Honesta nanque studiosáque agere, ex iis est quę per se expetuntur. Et itē ludorū ii qui sunt iucundi. Non enim ob alia ipsos expetunt. Damna nanque potius ex ipsis quam commoda suscipiunt, & corpus patrimonium negligentes. Confugiunt autem ad alia oblectamenta & plerique eorum qui beati esse dicuntur. Quapropter apud tyrannos in pretio habentur ii qui in talibus oblectamentis sunt dextri, in iis enim seipsos præbent iucundos quæ illi affe-
50 ctant. Indigent autem talibus. Videntur igitur hæ ad felicitatem pertinere: propterea quod hisce vacāt homines ii qui sunt in potestatibus cōstituti. At nullum fortasse signum tales sunt homines. Nā nec virtus in potestatibus nec intellectus consistit: à quibus operationes studiosæ proficiscuntur. Nec si illi cum sinceram, liberalémque voluptatem non degustarint, ad corporis confugiunt voluptates: propterea putandum est

has magis expetibileseſſe. Et pueri enim quę apud ſeipſos in pretio ſunt:
præſtabiliſsima eſſe putāt. Cōſentaneū igitur eſt rationi, vt pueris & viris
diuerſa prætioſa eſſe videntur: ſic & prauis & ſtudioſis videri. Vt igitur
ſępe dictū eſt: & pretioſa & iucūda ſunt ea, quæ ſtudioſo viro talia ſunt.
Vnicuique autē ea eſt operatio maxime expetibilis: quæ ab habitu pro- 51
prio prodit. & ſtudioſo igitur ea quæ proficiſcitur à virtute. Felicitas er-
go non in luſione, iocóve conſiſtit. Item abſurdum foret, humanum fi- 52
nem iocum eſſe: & negocia multa moleſtiáſve per totam vitam cauſa iu-
cundi ſuſcipere. Cuncta enim fere præter felicitatem: alterius expetimus
gratia. Hæc enim eſt finis. Studere autem & laborare gratia ioci: ſtultum 53
profecto, nimíſque puerile eſſe videtur. Iocari vero vt ſtudeas: ſecūdum
ſententiam Anacharſidis, recte ſeſe habere videtur. Iocus enim requieti
ſimilis eſt. Atque cum continue nequeant homines laborare: indigent
requiete. Nō eſt igitur ipſa requies finis. Fit enim gratia operationis. At 54
vero vita felix in virtute videtur conſiſtere. Hęc vero vita cum ſtudio eſt
& in ſeriis, ſed non in ioco conſiſtit. Atque ea quæ ſtudioſa ſunt, ſeriá-
ve: præſtabiliora ridiculis, & iis quę ioco fiunt. Et operationē ſemper me 55
lioris & partis, & hominis ſtudioſam magis dicimus eſſe: melioris vero
præſtabilior eſt, & ad felicitatem iam magis attinens. Frui præterea qui- 56
uis, & mancipium voluptatibus corporis: non minus quàm optimus ho
mo poteſt. At felicitatem nemo mācipio tribuet: niſi & vitam tribuerit
ſtudioſam. Felicitas enim non in talibus conſiſtit modis viuendi: ſed in
operationibus quæ à virtute proficiſcuntur, vt prius etiam diximus.

Commen.

DICTIS autem iis quæ ad ipſas virtutes ac amicitias.] Hic eſt ſecundus tractatus huius li- 46
bri: in quo philoſophus docet de felicitate quæ humanarū rerum eſt vltimus finis, & hoc
congrue, quia finis eſt id quod primum in intentione proponitur, & ſecundum hoc vide-
tur cauſa eſſe, & eſt omnium eorum quæ inueniuntur propter ipſum conſequendum: idē
etiam eſt vltimum cum iam per inuenta cauſetur, & ſecundum hoc videtur habere rationem ef-
fectus, vnde virtutes & operationes præcedentes ſtudioſæ, cauſa effectiua ſunt felicitatis: felici-
tatis autem eſt cauſa finalis earum, veluti motio eſt cauſa effectiua ſanitatis, & ſanitas cauſa mo-
tus cauſa inquā finalis, cauſæ.n. ſibi ſunt inuicem cauſæ in diuerſo genere vt inquiunt: ſed finalis
principaliſsima dicitur omnium aliarum, & cauſa cauſarū, vt oſtendit philoſophus in libro phy-
ſicorum. Felicitas ergo cum ſit cauſa finalis reſpectu virtutum, & operationum ſtudioſarum
præcedentium ipſas virtutes iure erit principalior cauſa quam illa quę ordinantur ad ipſam, cum
igitur felicitas ſit primum in intentione, ideo prima à philoſopho propoſita eſt, deinde decla-
rata ſunt media quæ ad ipſam pertinebant, & tria principaliter quæ fuerunt cognitu neceſſaria.i.
virtutes, tum amicitiæ, tum voluptates, quorum omnium exactiſsimam doctrinam tradidit no-
bis philoſophus vt per ea quæ ad felicitatem ducunt, & reſolutionem ſuæ diffinitionis paula-
tim innoteſceret nobis ipſa felicitas. merito igitur ea in primo libro propoſita ſicut eſt primum
in intentione, deinde iis omnibus pertractatis quæ ſunt media quæ ad illam ducunt, & in media
doctrina collocatis: nunc tandem eam exequitur vltimo loco, quia eſt vltimum in executione.
quare vt eſt primum in intentione quoque proponitur nobis, vt eſt vltimum in executione, vl-
timo etiam loco philoſophus eam exequitur declarando ipſam ſecundum ſpecies ſuas, & præ-
ſertim ſpeculatiuam, de qua antea philoſophus parum tetigerat, ſed in hunc locum potius diſtu-
lerat, itaque ipſam felicitatem diuidit in actiuā, & ſpeculatiuā, & comparat eas inter ſe, oſtendens
alteram eſſe altera præſtantiorē: ſed quia vtrique felicitati voluptates annectūtur, & à quibuſdā
credebātur eſſe vltimi fines, ideo præmiſit doctrinā de voluptate multa tradendo nobis cognitu
neceſſaria vt vidimus. Diuiditur autē hic contractus in quatuor capitula: in primo tractat de feli
citate in cōmuni & in genere. In ſecūdo de felicitate ſpeculatiua, in tertio de felicitate actiua, &

comparat ambas inter se. In quarto de ferendis legibus, vt ostendat oportere nos hæc non solũ cognoscere, sed etiam deducere in actum, & illud vltimum capitulum videtur esse quasi quidam nexus libri ciuilium. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima itaque philosophus proponendo suam intentionem dicit quòd pertractatis iis, quæ pertinent ad virtutes, & amicitias, & voluptates, relinquitur vt summatim de felicitate loquamur: quæ cum sit finis primo propositus, & multa sint tractata à nobis: quæ ad eam inueniendã, & consequendam pertinent, consentaneum est rationi, nunc quoque vltimo loco de ea concludamus summatim quæ sunt cognitu necessaria, breuiter repetendo quædam antea dicta, vt facilior, & euidentior fiat explicatio eius. [DIXIMVS itaque felicitatem.] Hęc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus repetendo iam antea dicta in primo libro ostendit, & probat duabus rationibus felicitem non esse habitum. Prima ratio. Si felicitas esset habitus tunc felicitas inesse posset dormienti per totam vitam vel agenti instar plantæ. cõsequens est absurdum, ergo & antecedens: nam consisteret in homine viuenti infima potentia quæ est in nobis, & instar plãtarum, non quòd plantę dormiant. Nulli enim competit somnus nisi sit sensitiuum: sed quia in nobis dormientibus vegetatiua potentia præcipue operatur. Secunda ratio. Item si felicitas esset habitus tunc esse posset in homine maximis in ęrumnis, & calamitatibus constituto, consequens est absurdum sententia huius philosophi, ergo & antecedens. Nam impeditus, & onustus calamitatibus non videtur posse commode operari. Notandum quòd anima triplex dicitur, aut vegetatiua quæ est in plantis, aut sensitiua quæ est in brutis, aut intellectiua quæ est in hominibus, & omitto nunc secundum locum motiuam, anima autem hominis habet potentiam vegetandi & sentiendi, quæ potentiæ sunt in illo. Item vlterius habet potentiam rationalem. Nam vbicunque est perfectior, ibi sunt etiam imperfectiores potentiæ: non econtra, veluti de triangulo & quadrangulo dicit philosophus in libro de anima, homo igitur cum habeat principium vegetandi, & sciendi, & intelligendi: prima & secunda potentia nunc operatur nunc non operatur. vegetatiua semper operatur & assidue: cessante enim illa sequitur mors vt ait philosophus. Verũ ab homine dormiente posthabentur fere operationes secundũ illas vires vtrasque. i. intellectiuã & sensitiuã. Dicitur enim somnus ligatio sensuũ, quare sensitiuę vel intellectiuę operationes, aut non sunt in dormiente, aut sunt imperfecto, & confuso quodam modo vt in somniis, & huiusmodi sicut dixit philosophus felicem à misero non differre in somno, nisi quod bonis meliora somnia fiunt quàm prauis, verum ipsa vegetatiua & nutritiua vis operatur in dormiente, & tali vita, & operatione tunc dicitur viuere. & ideo dixit philosophus viuenti plantarum vita, & in primo quoque, huius igitur virtus communis quædam, & non humana videtur. Nam hæc animæ potentia in somnis videtur maxime operari, quare dormiens tunc dormit vt animal, & viuit vt planta, quia tali operatione maxime operatur: aliis vero aut non operatur, aut imperfecte, & in confuso vt diximus, Notandum quòd in maximis calamitatibus constitutus non dicitur felix sententia huius philosophi, quia indigere videtur instrumentis ad operandum quibus caret si sit in magnis ęrumnis. Præterea impeditur calamitatibus ne possit commode operari, sed præsertim hoc esse videtur in vita ciuili vbi felix operatur ad alium, sed in felicitate contemplatiua, aut ea actiua qua quis est felix ad seipsum bona interna satisfacere videntur, quia tales paucis indigent externorum bonorum. [QVOD si ista non placent: sed ad operationem.] Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus videtur afferre duas conclusiones, prima quòd felicitas est operatio: probatur, felicitas aut est habitus aut operatio: nõ est habitus vt probatum fuit, ergo relinquitur vt sit operatio. Secunda, cum felicitas sit operatio, aut necessaria quæ expetitur propter aliud, aut per se expetibilis, sed non est ob aliud cum sit vltimus finis in rebus agẽdis: ergo felicitas est operatio per se expetibilis. [TALES vero videntur esse actus ii.] Hæc est quarta pars huius capituli, in qua philosophus ostendit quòd felicitas est operatio per se expetibilis à virtute proficiscens, & procedit artificiose hòc pacto: felicitas cum sit operatio, & operatio per se expetibilis vt probatum est tunc, aut est operatio per se expetibilis proficiscẽs à virtute, aut ludo vel ioco, sed non est operatio secundum ludum vel iocum, ergo secundum virtutem. Et primo declarat philosophus coniunctum valere ex sufficienti diuisione. Nam cum felicitas sit operatio per se expetibilis, aut erit à virtute aut ioco. Nã homines expetunt p se operationẽ studiosam, & hoc videtur esse manifestũ & notũ. Præterea operatio quę cõsistit in ludo vel ioco vulgi opinione nõ videtur expeti ob aliquid aliud, & ostẽdere videtur hoc ex quodã signo, quia homines subeũt incõmoda, & detrimenta, & in corpore, & in patrimonio vt vacẽt exercitationi ludi & ioci. Insuper tyrãni existimãtur esse beati, quia possunt vacare huiusmodi ludis, & iocis, & periti in istis rebus apud illos habẽtur in pretio: quare operatio per se expetibilis, aut est studiosa sapientũ sententia, aut exercitatio ludorũ opinione vulgi, ergo aut illa aut hæc, & sic ex sufficiẽti diuisione ꝓbatur illa cõsequentia, & posthaberẽtur hic expositores nõnulli, qui alio ordine introducũt hũc textum. [AVT nullum fotasse signum huiusce.] Probat & declarat nunc assumptionem illius argumentationis, nam dicebatur quòd operatio per se expetibilis, aut à virtute, aut ludo, & ioco erit felicitas, & asumptio erat ꝙ nõ est operatio à ludo, ex quo relinquitur ꝙ sit operatio à virtute: ꝙ autem non sit operatio secundũ ludum vel iocũ, quod erat

assumptio probat philosophus, & affert primo duas conclusiones, prima: quòd licet principes qui existimantur esse beati à vulgo dent operam huiusmodi ludis, & iocis & viuendi modis, tamen hoc non est signum quòd felicitas sit in huiusmodi rebus & ludis. Nam homines in quibus non est virtus moris, nec intellectiuæ & mentis virtutes, non sunt signum quòd felicitas sit in ludo: sed principes vt plurimum, & ii qui sunt in potestatibus constituti plerunque sunt tales, vt neque moris virtutes habeant nec mentis, ergo principes & ii qui sunt in potestatibus constituti non sunt signum vt felicitas consistat in ludis, & huiusmodi delectationibus, quibus illi vt plurimũ vacant. Secũda cõclusio, hi homines qui nunquã gustarũt purã voluptatẽ, & libero homine dignã, non sunt signũ vt voluptas ludi ac ioci sit per se expetibilis: sed principes, & ii qui sunt in potestatibus constituti vt plurimũ sunt huiusmodi, ergo nõ sunt signũ ꝙ voluptas ꝓueniens ex ludis, & corporis oblectamentis, sit per se expetibilis. Patet ratio, quia voluptatũ aliæ puræ & sinceræ, aliæ mixtæ, & impuræ, principes vero plerunque, & ipsi tyranni cum non habent veras voluptates confugiunt ad impuras, & corporeas, & sæpe instar Sardanapali vitam agunt. hæc enim amicos vt in octauo inquit philosophus quærere videntur cum virtute iocundos, nec vtiles ad honesta. quî igitur fieri potest vt ii ex sua voluptate non pura sint signum veræ voluptatis? Nam & pueri suam habent voluptatẽ quę optima eis videtur, & tamẽ non est sequẽda, sed leuis cũ sit, & puerilis posthabenda: sic etiam voluptas, & vita eorum qui sunt in potestatibus constituti, si sit dedita corporeis voluptatibus, & huiusmodi ludis, tamen non sequitur propter hoc vt felicitas, & voluptas per se expetenda consistat in ludis, & huiusmodi talibus. voluptates enim & res pretiosæ aliæ aliis videntur vt sæpius diximus: sed regula vera nõ est à pueris, nec à prauis, sed à viro studioso sumenda, vt ostẽdet nunc inferius. [VT igitur sæpe dictum est.]
Ostendit idem philosophus. s. felicitatem non consistere in ludo, & ioco vt supra etiã declarauit, 51
sed ibi refellendo opinionem, & iudicium ac signũ illud imperitæ multitudinis, hic id ipsum ꝓbat sex rationibus, quarum prima est talis, In illa operatione, quæ non videtur optima nec per se expetibilis vero studioso non consistit felicitas: sed operatio proueniens ex ludo, & ioco est huiusmodi, ergo in tali operatione non consistit felicitas. Dictum est enim sæpius virum studiosum atque ipsam omnino virtutem esse regulã, & mensurã agibiliũ, & quæ ei probantur esse probanda, quæ ab eo reiiciuntur esse repellenda: sed operatio ludi, & ioci non probatur, quia ei non proficiscitur à suo habitu, sed studiosa tantũ atque honesta. [ITEM enim absurdum.] Secunda
ratio. Si felicitas consisteret in ludis & iocis, omnia ageremus ob talia: cõsequens absurdũ, ergo 52
& antecedens. esset enim nimium absurdũ laborare, vigilare & omne suum studiũ conferre in rẽ tam puerilem támque abiectam. [IOCARI tamen vt studens.] Tertia ratio. Iocus & ludus fit
alterius gratia, sed felicitas non fit alterius gratia, ergo felicitas non consistit in ludo. Hanc ra- 53
tionem probat philosophus auctoritate Anacharsidis scythæ, qui dicere solebat honeste iocari expeti debere vt postea studeas, & opereris. Cessatio enim videtur esse propter operationẽ, & ita esse debet quasi cessare, & recreari debemus vt melius deinde operemur, ipsumque genus iocãdi vt ait Cicero non profusum nec immodestum, sed ingenuũ, & facetum esse debet. Anacharsis fuit philosophus Scytha, & Athenis floruit tempestate credo Solonis, cuius nomen celebratur à multis, huius & Cicero in Tusculanis meminit, An schythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere, nostrates philosophi facere non poterunt? epistola quoque eius fertur iis verbis, Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est scythicum tegmen, calciamentum solorum callium, cubile terra, pulpamentum fames, lacte, caseo, carne vescor, quare vt ad quietum me licet venias, munera autẽ ista quibus es delectatus ciuibus tuis dona, & cætera. (AT vero vita felix.)
Quarta ratio. Iocus & ludus est longe inferior rebus seriis, sed felicitas non est inferior illis er- 54
go felicitas non consistit in ioco atque ludo. Patet ratio, quia felicitas est præstabilissima rerum agendarum quæ seriò fiant & seria sunt præstabiliora ipsis ridiculis & iocis. Neque enim vt Cicero inquit ita generati à natura sumus vt ad ludum iocũque facti esse videamur, sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora atque maiora. (ET operationem melioris.) Quinta ra- 55
tio. Felicitas est operatio optimi hominis & partis, id est potentiæ animæ melioris, sed ludus & iocus non est huiusmodi vt manifeste patet: ergo in ludo, & ioco non consistit felicitas. Partem autem, id est potentiam animæ meliorem appellat ipsam rationalem, in qua consistit felicitas.
(FRVI præterea quiuis.) Sexta ratio, in eo quo frui indifferenter quiuis pro arbitrio potest, tã 56
non studiosus quã studiosus, & non minus mancipium quã vir bonus, in eo inquam tali non cõsistit felicitas, sed ludus & iocus, & omnimo corporea ipsa uoluptas est huiusmodi, ut quiuis facile & ipsum quoque mancipium frui possit, ergo in his talibus non consistit felicitas, & notãdus est diligenter ordo philosophi quo usus est in hoc toto processu. Primo. n. ostendit felicitatẽ non esse habitum, deinde quod est operatio. Tertio quod est operatio per se expetibilis. Quarto quod est operatio per se expetibilis studiosa, & secundum virtutem, & hoc quarto loco positum declarauit hoc modo, cum felicitas sit operatio per se expetibilis, aut est à ludo ut imperitę uidetur multitudini, aut à uirtute ut prudentibus, & studiosis uidetur: sed non est à ludo, ergo relinquitur ut sit à uirtute: quò d autem non esset à ludo uel ioco probauit ex rationibus ut uidimus, ex quibus patet felicitatem esse oparationem per se expetibilem secũdum uirtutem ut dictũ est.

De felicitate contemplatiua. *Cap. VII.*

57 Vòd ſi felicitas operatio eſt per virtutem: conſentaneum eſt ra
tioni, per eam eſſe quæ eſt præſtabiliſsima. Hæc autem eius
fuerit, quod eſt optimum. Siue igitur mēs ſit hoc ſiue aliquid
aliud, quod quidem natura dominari videtur, ac imperare, &
animaduerſionem habere de honeſtis, diuiníſque rebus, aut quia diui-
num & ipſum eſt, aut quòd eorum quæ ſunt in nobis eſt diuiniſsimum:
huius operatio per virtutem propriam, ipſa felicitas fuerit, beatitudoq́;
58 perfecta. Dictum eſt autem ipſam eſſe contemplatiuam. Atque conſen-
taneū hoc & antea dictis, & veritati videbitur eſſe. Hæc.n.operatio prę-
ſtabiliſsima eſt: quippe cum mens ſit eorum quæ in nobis inſunt, præſta
biliſsimum, & ea circa quæ mens verſatur cognoſcibilium præſtabiliſsi-
59 ma ſint. Eſt præterea continua maxime. Nam contemplari magis con-
tinue: quàm agere quoduis poſſumus. Arbitramur prærerea felicitati vo
luptatem admixtam eſſe oportere: iucundiſsima autē operationum vir-
60 tutum. eſt ea haud dubie quæ per ſapientiam prodit. Itaque philoſophia
mirabiles tum puritate, tū firmitate, voluptates habere videtur. Atque
conſentaneū eſt rationi: ſcientibus quam quærentibus, oblectamētum
ipſum iucundius eſſe. Ipſa quoque ſufficientia, maxime fuerit in contē-
61 platiua. Nam & ſapiens, & iuſtus, & cæteri: rebus iis indigent quæ ne-
ceſſariæ ſunt ad vitam. Sed ſi ſatis his talia adſunt: iuſtus quidem eorum
indiget ad quos & cum quibus egerit iuſte. Et temperans item ac fortis,
& ſinguli cæterorum. At ſapiens ſi ſolus etiam ſit, contemplari poteſt, &
quo ſapientior eſt, eo magis poteſt: melius autem fortaſſe ſi habeat ad-
iutores. Attamen ſufficientiſſimus eſt ipſe. Præterea propter ſeipſam a-
62 mari ſola videtur. Nihil enim ab ipſa fit præter hoc contemplatum in-
quam eſſe. At cum agimus, præter ipſam actionem: aut plus aliquid mi-
63 nus aſſequimur. Videtur etiam in otio felicitas ipſa conſiſtere. Negocia
64 nanque ſuſcipimus, vt otium habeamus, & bellum gerimus: vt in pace
degamus. Operationes igitur actiuarū virtutum, ciuilibus aut bellicis in
rebus verſantur. Actiones autem quæ in his verſantur negocioſæ eſſe vi-
dentur, atque bellicæ quidem & omninò. Nemo nanque bellum expe-
tit gerere, gerendi gratia belli: neque bellum ob bellum parat. Videbitur
enim crudelis quidam atque ſanguinolentus penitus eſſe: ſi faciet ami-
cos hoſtes, vt pugnæ cædéſque fiant. At & ipſius ciuilis, negocioſa eſt &
præter ipſam adminiſtrationem, poteſtates comparātis atque honores,
aut felicitatem ſibiipſi & ciuibus. Quę quidē diuerſa eſt à ciuili & quam
quærimus vt diuerſam. Si igitur ciuiles quidem & bellicæ actiones, cæ-
teris actibus qui à virtutibus proficiſcuntur pulchritudinéque præcel-
lunt: hæ vero negotioſæ ſunt, atque aliquem finem affectant, & nō pro-
65 pter ſeipſas ſunt expetibiles. Mentis autem operatio & ſtudio antecel-

lere videtur, cum contemplatiua sit: & præter seipsam nullum affectare
penitus finem, haberéque voluptatem propriam, quæ quidem operatio
nem ipsam exauget. Sufficientia insuper, otium, defatigationis vacuitas
& humana & quæcunque alia viro tribuuntur beato, per hanc operatio
nem illi inesse videntur: perfecta felicitas hominis fuerit hæc profecto,
sumpta longitudine vitæ perfecta. Nihil enim felicitatis est imperfectũ.
Talis autem vita superat hominis naturam. Non enim hoc ipso quo ho 66
mo est ita viuet: sed quo est quid in ipso diuinum. Quantum igitur hoc
ab ipso composito differt: tantum & huius operatio distat ab ea quæ à
virtute alia proficiscitur. Quod si mens diuinum ad ipsum hominẽ est:
& vita quæ ab hac manat, diuina est respectu ipsius vitæ humanæ. Opor
tet autem non quemadmodum monent quidam humana nos sapere cũ 67
simus homines, aut mortalia cum simus mortales: sed quo ad fieri potest
immortales nosipsos facere, cunctáque efficere, vt ea vita viuamus quæ
ab eo manat, quod est eorum quæ in nobis insunt prçstabilissimum. Nã
tametsi parum est mole: vi tamen & pretio multum omnibus antecel-
lit. Videbitur autem & vnusquisque hoc esse: siquidem præcipuũ est &
melius. Absurdum igitur esset: si non suam sed alicuius alterius expete-
ret vitã. Id insuper quod dictum est antea: nunc etiam accõmodabitur.
Quod est enim natura vnicuique propriũ: id optimum vnicuique & iu-
cundissimum est. Et homini igitur ea vita quæ ab ipsa proficiscitur mẽ-
te. Siquidem maxime hoc est homo, hæc ergo est & felicissima vita.

Commen.

QVOD si felicitas operatio est profluens.] Hoc est secundum capitulum huius tracta- 57
tus, in quo posteaquam declarauit in communi felicitatem esse operationem per se ex
petibilem secundum virtutem, nunc considerat de felicitate speculatiua, quæ summa
est inter humana bona huius philosophi sententia: cuius definitio completa esse
videbitur, si ei addatur à particula, vt sit operatio secundum virtutem optimam quæ sit opti-
mi, & præstabilissimi omnium quæ sunt in homine. Diuiditur autem hoc capitulum in qua-
tuor partes quæ declarabuntur, dicit autem in prima quasi narrando, quia non videtur indigere
probatione, dicit inquam, quòd si felicitas est operatio secundum virtutem, consentaneum est
vt sit per virtutem optimam, sed talis virtus erit optimę, & præstabilissimæ potentiæ, & eius o-
peratio quoque. Nam præstantissimæ potentiæ præstantissimus tribuendus est habitus, & ope-
ratio, siue igitur ea pars, id est potentia sit mens, & intellectus, siue aliquid aliud quod est in
nobis principalissimum ac simile rebus diuinis, quod secundum ordinem naturæ dominatur po
tentiis nostris irrationalibus, vt in libro Politicorum ostendit philosophus: huius optimi secũ-
dum virtutem propriam operatio erit ipsa felicitas humana. & hanc ostendet postea esse opera-
tionem speculatiuam, & contemplatiuam secundum sapientiam quæ tribuitur menti speculati-
uæ, vt in sexto declarauit. Notandum quod potentia rationalis, & omnino ipse intellectus vi-
detur habere tres conditiones nobilitatas inter alias: vna quia secundum naturam imperat po-
tentiis inferioribus, & ignobilioribus vt irascibili cõcupiscibili, & huiusmodi. Secunda cõditio
est in percipiendo: percipiunt etiam aliæ potentiæ animæ vt sensitiuæ, non tamen vt ipsa mens
quæ percipit vniuersalia, species intelligibiles separatas ab omnibus conditionibus materiæ. Itẽ
versatur circa obiecta nobilissima omnium ad ea percipienda quoad fieri potest. Tertia condi-
tio est quia sententia huius philosophi, vt quidam aiunt, cum mens non sit extensa exten-
sione subiecti, & eius operatio non sit in instrumento corporeo propter conuenientiam quam
videtur habere cum iis quæ sunt substantiarum separatarum: dicitur diuinissimum à philo-
sopho inter omnia quæ sunt in uobis: sed vtrum voluntas an intellectus sit principalissima
potentiarum quæ sunt in nobis omittatur in præsentiarum. Nostra autem fides vult quod ani-
ma nostra sit indiuisibilis, & non extendatur extensione subiecti: sed tota sit in toto, & tota in
qualibet parte, & quòd habeat plures potentias: sed præstantissima earum proculdubio est ratio-

nalis,sed vtrum sit voluntas an intellectus,quia apud nostros magna disputatio fit,omittatur vt diximus nunc,& ad theologos referatur.[CONSENTANEVM autem id ipsum.]Hæc est secunda pars huius capituli,in qua philosophus probat quòd summa,& perfectissima felicitas humana est optima operatio mentis.i.ipsa contemplatio.Dictum est enim vt ipse inquit, hanc esse
58 contemplatiuã,quã conclusionẽ ostendit sex rationibus.Prima ratio,perfectissima operatio hominis est vltima & suprema felicitas eius:sed contemplatio est perfectissima operatio hominis, ergo contẽplatio est vltima,& suprema felicitas eius. Declaratur ratio ista à philosopho tum ex parte potentiæ.i.ipsius mentis,tum ex parte obiecti,quia perfectissimæ potentiæ nostræ perfectissima est operatio,& circa perfectissimum obiectum operatio summa & perfectissima est:sed contemplatio est operatio talis.Nã mens versatur circa vniuersale,& circa substantias separatas: quare cũ mens sit & perfectissima potentia,& illa sint nobilissima obiecta, merito operatio talis
59 videtur esse nobilissima,& perfectissima.& hæc ratio videtur esse admodum valida.[ET insuper continua maxime.]Secunda ratio,operatio hominis maxime cõtinua est perfectissima, felicitas humana & vltima:sed contẽplatio est huiusmodi,ergo contẽplatio est perfectissima,& vltima felicitas humana.Nã bonũ ꝙ magis est continuũ magis est bonum,& magis expetibile:sed contẽplari, vt dicit philosophus,magis continue possumus quã aliud agere.his rationibus ostendit felicitatem contemplatiuam esse nobiliorem longe ipsa actiua. Notandum quòd propter defatigationem,quæ fit in nobis,interrumpuntur operationes vt non videantur esse continuæ.quapropter illæ videntur nobiliores quę magis sunt continuæ.Defatigatio autẽ fit maior circa eas operationes,quæ magis indigent instrumentis corporeis,vt sunt sensitiuę,& quanto magis sunt materiales,tanto magis defatigatur homo. Spiritus enim est in instrumentis,& determinatæ quantitatis adeo,vt cum vehementer extenuatur non potest homo vlterius defatigari:sed oportet vt denuo generetur. Ex his patet quòd contemplatio est magis continua,fit per mentem quæ non ponitur nec extenditur in instrumento corporeo,vt ait philosophus, ideo magis continue contemplari possumus,non tamen sine intermissione, quia etiam ipsa mens indiget iis quæ sunt in instrumento corporeo,& vtitur illis vt phantasmatibus.quare est maxime continua contemplatio respectu aliarum operationum humanarum. actiua operatio etiam ipsa potest esse continua, non tamẽ vt contẽplatio,quia magis vtitur viribus instrumẽtalibus ipsa prudentia,& intellectus actiuus quã speculatiuus. Item indigere videtur pluribus mediis ad operãdum quare contemplatio & speculatio omnium operationum humanarum videtur esse maxime continua.i.magis con-
60 tinuari posse quã alię.[PRAETEREA oportere putamus.]Tertia ratio,operatio quæ inter studiosas est maxime iocunda est perfectissima,& suprema felicitas: sed speculatio secundum sapientiam est huiusmodi,ergo est suprema felicitas, declaratur à philosopho ratio ista, cum sit iocunditas coniuncta cum felicitate,& operatione studiosa,proculdubio maxima erit cum ipsa cõtemplatione secundum sapientiam,tum ex parte puritatis,tum ex parte certitudinis.Nam illa operatio est maxime iocunda quæ est maxime pura,& separata à conditionibns materiæ: sed contemplatio secundum sapientiam est huiusmodi ergo habet maxime,& vehementer sinceram voluptatem ex sua causa productiua quæ est vehementer pura & aliena à conditionibus materiæ. Item operatio quæ magis consistit in certitudine est vehementer iocunda: sed operatio secundum sapientiam est huiusmodi,ergo erit iocundissima. Quòd autem sit certior contemplatio patet, quia est de iis quæ sunt necessaria,& non possunt aliter se habere, aliam quoque rationẽ vel conditionem videtur afferre philosophus,per quam videtur anteferre contemplationem actiuę operationi.Nam operatio eorum videtur esse certior,& iocundior qui sciunt, quam eorum qui quærunt: sed contemplantes secundum sapientiam sciunt,actiui autẽ videntur quærere per prudentiam,ergo certitudo,& per consequens voluptas erit maior in contẽplatione quàm in actione aliqua studiosa.i.aliqua operatione actiua.Patet ratio, vlterius, actiuus autem per prudentiã quærit quotidiéque consultat de rebus agendis. Consultat enim vtrum sit pax, & societas sit facienda,vtrum sint mittendi legati,& de aliis huiusmodi. Omnis autem consultatio perquisitio est consultant igitur,ergo quærunt ea quæ ad optimum finem perducant:quod videtur esse prudentis:ex quo patet quod ipsa contemplatio per sapientiam ob certitudinem,& puritatem suam perfectissima,& iocundissima est operatio,& per consequens suprema felicitas, & posthabendi sunt hic iudicio meo expositores qui dicũt philosophum comparare operationes contẽplatiuas inter se.i. contemplationem quæ est post habitum sapientiæ cum iis quæ præcedunt habitum antequam acquiratur: quæ sententia, etsi posit esse vera,tamen expositio quam attulimus magis est accommodata,vt mihi videtur ad mentem philosophi,quia comparat potius operationes actiuas per prudentiam cum speculatione,per sapientiam quam speculationes vel contemplatio-
61 nes inter se.[IPSA quoque sufficientia maxime.] Quarta est ratio. Ea operatio quæ est sufficientissima,& circa quã maxime est suprema felicitas humana: sed contemplatiua est huiusmodi, ergo contemplatiua operatio est suprema felicitas humana,dictum est enim & in primo, id sufficiens esse quod sufficientem præstat,& expetibilem vitam atque huiusmodi esse felicitatẽ: sed cum circa contemplatiuam,si comparetur cum actiua maxima sit sufficentia,hoc arguit eam esse

maximam, & supremam felicitatem in rebus humanis. Nam operationes actiuæ pluribus indigere videntur. veluti iustus indiget hominibus ad quos, & aliis quibus operetur, similiter & temperans, & liberalis, & cæteri tales pluribus modis indigent: sapiens vero contemplari potest solus. Nam si ponantur pares in hoc quòd æque indigeant necessariis ad vitam, tamen in producẽdis operationibus actiui pluribus indigent, quàm contemplatiui: sapiens enim solus cõtemplari potest, quanuis melius si sint duo, vt addatur amicus, tamẽ ipse locus est sufficiẽtissimus. [IPSA 62
præterea propter seipsam amari.] Quinta est ratio. Ea operatio quæ est propter se maxime expetibilis est suprema felicitas humana: sed contemplatiua est huiusmodi, ergo contemplatiua est suprema felicitas humana. Nam cum felicitas sit vltimus finis non expeti debet alterius gratia, sed propter se: & hoc præcipue competit contemplationi sapientiæ. Nam actione acquiri videtur aliquid præter ipsam, aut plus, aut minus, veluti actione fortis acquiritur victoria. liberalis acquiritur gratia, temperati operatione fit sedatio perturbationum vel affectuum vel cupiditatũ: & sic de aliis similibus. quare tales operationes non videntur meræ propter se: sed quoquo modo, etiam ob aliud quòd per ipsas acquiritur: sed in contemplatione nihil aliud acquiri videtur præter contemplationem, & speculationem veritatis. Contemplamur enim vt contemplemur, & veritatem speculemur vt patet. [PRAETER operationem ipsam, aut plus aut minus.] Non 63
est intelligendum quòd operatio actiua secundum virtutem ordinetur proprie ad illud plus vel minus: sed si comparentur inter se. Nam operatio ipsa esset per se expetenda etiam sine illis, verũ cõtẽplatio maxime propter se, & gratia nullius expetenda videtur: actiuæ vero, & si propter se expetãtur, tamen nõ videntur merę esse tales, nec liberari ab hoc omnino, quin aliquid aliud expetatur cum eis vt exemplis ostendimus. Contemplari vero hoc non videtur euenire nisi per accidens, inquantum sapiens communicat scientiam suam cum aliis dando doctrinam, quod potius videtur pertinere ad exteriorem actionem. [AT qui felicitas in otio videtur.] Sexta ratio. Operatio quæ consistit maxime in otio, & quiete quadam videtur esse suprema felicitas: sed contẽplatio secundum sapientiam est huiusmodi: ergo talis est suprema felicitas. Patet ratio, quia vltimus finis videtur esse quies & otium, id est operatio quiescens, actiuæ vero operationes negotiosæ videntur esse quæ maxime versari videntur circa res bellicas aut ciuiles: sed nemo expeteret bellicas actiones propter seipsas, esset enim nimium credulis & sanguinolentus. Item ciuilis hominis actio negociosa esse videtur, & ordinari ad quietem vel otium ciuitatis, & intendere honorem vel dignitatem, vel quia in his non est vltimus finis, vt ostendimus in primo, videtur intendere potius felicitatem sibi, & ciuibus non eam politicam quam habet: sed speculatiuam ad quam ipsa actiua ordinari videntur tanquam ad supremum finem. Itaque si consideremus successiue istas operationes, reperiemus eas ordinari inter se hoc pacto, vt vna sit ad aliam vsque ad actiuam secundum virtutem, & ipsa postremo ad contemplatiuam, in qua quiescere terminaríque videntur tanquam in ipsa perfectissima, & omnium antecedentium postremo postrema. Cur enim acquirimus virtutes? vt operemur per illas, quid deinde? vt quiescentes in otio contemplemur. quare quicquid homo agit ordinari uidetur ad contemplatiuam operationem ordine naturali, & essentiali tanquam ad vltimum finem, & ideo actiua operatio ordinatur ad eam, vnde in sexto cum comparet prudentiam cum sapientia: illius inquit gratia non illi iubet, vt patet. Cum igitur comparatur actiua ad speculatiuam, actio videtur esse propter speculationem tanquam ob vltimum, & postremum finem. Cum vero sumitur seorsum in genere suo, tunc & ipsa quoque videtur esse vltimus finis respectu operationum actiuarum, & rerum agibilium. videtur inquam operatio secundum prudentiam esse finis vltimus in tali genere. Verum posteaquã peruenerimus ad eam, & proponatur nobis speculatiua non quiescimus: sed vlterius proficiscimur ad ipsam speculationẽ tanquã ad otiũ, & quietẽ animi nostri, vnde plerique philosophãtium vt ait Cicero summum bonum in rerũ cognitione ponebant euthymiã & Achamiam. supra. fol. 125. id est animi tranquillitatem quandam esse dicentes: sed animaduertendum est diligẽter quòd supra philosophus dixit quod ipsa requies nõ est finis. Fit enim gratia operationis. Hic autem dicit quòd felicitas in otio videtur consistere: sed loquutus fuit ibi de quiete. i. relaxatione, qua intermittitur operatio ante consequutionem finis, propter impotentiam continue operandi. hic autem sumit requiem in ipso fine quasi tranquillam, & quietam operationem consistentem, & non ordinatam ad vlteriorem finem. & talis videtur esse contemplatio sententia philosophi: in qua contemplatione animus noster non quærendo per eam vlterius aliud, quiescit quo ad fieri potest in vita humana. Hoc autem addo quia vt Augustinus inquit: fecisti nos ad te, & inquietum est cor nostrum donec requiescat in te. [SI IGITVR actuum omnium.] Hæc est 64
tertia pars huius capituli, in qua concludit quòd operatio contẽplatiua est perfecta felicitas hominis, congregando breuiter rationes supra allatas, & incipiendo ab vltima hoc pacto, Si bellicæ & ciuiles actiones sunt negociosæ, & affectant aliquid aliud, & ordinantur ad otium & speculatiuam, ipsa autem contemplatiua non expetitur propter aliquid aliud: sed propter seipsam, & est perfectissima operatio, & maxime continua, & habet voluptatem propriam exaugẽtem operationem, & habent sufficientiam, & omnes deinde conditiones quarum supra meminit. Patet ꝙ humana felicitas perfecta nihil aliud est quã contemplatiua operatio, si sumat mensuram tempo

ris,& longitudinem vitæ perfectam,omnia enim quæ tribuuntur felicitati perfectæ debent tribui speculatiuo,& cõtẽplatiuo felici sed perfectũ tempus videtur tribui ei, vnde in primo addidit cũ definiuit felicitatẽ,& in vita perfecta,ergo debita tẽporis,& perfecta mensura tribuẽda est felici cõtẽplatiuo. Debet enim per longitudinẽ tẽporis accedere ad perfectionẽ suam ipse homo,deinde operari diutius ad hoc vt sit perfecte felix,quia vna hyrundo nõ facit ver, nec v-
65 na operatio felicẽ.quare requiritur diuturnitas tẽporis. [ALIQVEM finem affectũ.] Veluti fe
66 licitatem aliam à ciuili.i.speculatiuã. [TALIS autẽ vita superat naturam.] Hæc est quarta pars huius capituli,in qua philosophus postea quã declarauit cõtẽplationẽ summã, & perfectissimã esse hominis felicitatem,nunc idem confirmando,& vlterius afferendo,dicit ꝙ talis vita cõtẽplatiua est potior quã ea quæ est secundũ hominẽ.Est enim præstabilior quam actiua,& cũ ambæ cõpetant homini:cõpetũt per diuersa principia quorũ aliud est actiuũ: aliud cõtẽplatiuum. ostendit igitur philosophus quomodo contemplatiua se habet ad hominẽ,& ꝓbat ꝙ ipsa est perfectissima felicitas hominis,& quoquo modo superans conditionẽ humanã,hoc pacto, Ea vita quæ est potior quã ea quæ est secundũ conditionẽ humanam est perfectissima felicitas eius:sed contemplatiua est huiusmodi, ergo contemplatiua est perfectissima felicitas hominis, & superans quoquo modo conditionem humanã.Addit enim quod is qui sic viuit, scilicet vita cõtẽplatiua non viuit secundum conditionem humanã:sed secundũ quod aliquid diuinũ in ipso consistit prout videlicet per intellectum habet similitudinem cũ substantiis separatis.Notandum ꝙ homini competunt plures vires,& operationes & vitæ. Anima enim humana habet potentiam vegetandi, quæ non videtur competere homini vt homo est: sed vt conuenit cum plantis quæ plantæ non habent præstabiliorem vitam. quare viuens vita vegetatiua videtur viuere plantarum vita,alia tribuitur homini.i.vita sensitiua quæ non videtur ei vt vltima sua operatio competere:sed vt conuenit cũ aliis animalibus,& tali vita viuere videtur vt animal quoddam,& vt brutum: est & alia vita rationalis quæ tribuitur ei,quia viuere dicitur non vt plãta vel brutũ:sed excellentiore,& præstãtiore vita,ea autẽ est duplex,& alia viuere dicitur vt homo, alia vero supra conditionem humanã,est enim ratio in homine vt principiũ rerũ agendarũ,est etiã ratio principium rerum speculandarum.i.mens actiua,& speculatiua,& altera agit humana agibilia,alia speculatur ea quæ sunt:sed cum per rationem differat à belluis,conuenientius esse videtur vt differat per eam potentiam rationalem quæ est propinquior sensui,quã per eã quæ est distantior.Differet igitur primo, & immediate ab illis per actiuã potentiam rationalẽ, & ideo talis potentia, & operatio actiua competet homini secundum conditionem humanam, si immediate per istam differt à belluis, ex his colligitur quòd actiua felicitas competere videtur homini viuenti conditione quadam humana, & ciuili non viuenti præstantiore & potiore, id est intellectiua quadam vita: quare alia erit ratio,& vita competens ei vt viuit supra conditionem humanam,& vita quadam simili vitæ substantiarum separatarum quibus non competunt vegetatiua, aut sensitiua,aut actiua proprie,ideo non dicuntur competere eis proprie virtutes morales,vt dicet postea philosophus, nisi translatiuo quodam modo: sed viuunt vita contemplatiua, & intellectiua, & talis proprie videtur eis competere. homo autem videtur esse medium inter alia animalia, & essentias separatas, & habere similitudinem cum vtrisque, & dissimilitudinem etiam ob varias potentias, & operationes.nam similitudinem habere videtur cum brutis sensitiua potentia & operatione, differre ab eisdem per mentem, & vitam actiuam immediate. Nam & si differat etiam per contemplatiuam, tamen est tanta distantia quod non videtur immediate differre. verum ex alia parte per mentem contemplatiuam,& vitam,talem dicitur habere similitudinem cum substantiis separatis, & ideo dicit philosophus talem vitam potiorem esse quàm humanam. In carne enim vt inquit Hieronymus si bene memini, præter carnem viuere cœleste, & non humanum esse videtur. Differt autem ab illis per inferiores potentias, sed sensitiua & vegetatiua faciunt nimis magnam distantiam. quare dicemus quòd homo immediate differt ab illis actiua vita vt sit differentia congrua,& sic homo secundum talem vitam competentem humanæ conditioni dicetur viuere vt actiuus, vt ciuilis, & socialis. Sed quoniam hominem inter essentias separatas collocauim⁹,& ea quæ sunt irrationabilia,& penitus immersa in materia propter varias potentias,& operationes animæ,dicere etiam possumus quòd anima humana veluti quædam natura media inter ea quæ sunt seiuncta à materia, & ea quæ sunt immersa in eadẽ poni potest.Nam cũ non fiat trãsitio ab extremo ad extremũ sine medio,si sumeretur alia natura media perfectior quã humana,statim esset separata à materia, sin ignobilior descenderet ad irrationabilia,& immersa in ipsa materia. quare consentaneum videtur vt sit media ipsa anima humana inter hæc,cum detur ordo in essentialiter ordinatis.Hoc stãte oriri videtur pulcherrima ratio ad probandã immortalitatẽ animorũ hoc pacto, si anima humana media sit quædã natura inter illa duo,æquũ esse videtur & congruũ vt per eas conditiones quibus plurimũ distat ab immersis in materia similitudinẽ habeat cũ separatis, & per eas quibus distat à separatis conueniat cum immersis.Sed separatæ essentiæ duas habere cõditiones dicuntur,ꝙ neque producũtur ex materia neque illã informant,inuersa vero econtra talia habẽt duas alias superioribus illis oppositas, ꝙ ducũtur ex materia,& illã informant.Anima igitur humana cũ sit media, & differat ab vtrisque

& similitudinem habeat cum vtrisque diuersis rationibus,primo si cõuenire debet cum immer-
sis,aut conueniet inquantum dicuntur ex materia,aut inquantum informant materiam,non pri
mo modo,quia si duceretur de materia informaret etiam eandem, & esset omnino idem cum
illis,& non media vt suppositum,& declaratũ est:relinquitur ergo vt habeat similitudinem cum
illis inquantum informat materiam,& non ducitur ex materia nam per hoc differt: sin vero si-
militudinem habere debeat cum separatis, tunc non habebit inquantum separatæ substantiæ
non informant materiam,quia illæ nullo modo informant materiam: anima autem est forma in
corpore,& tota in toto,& tota in qualibet parte, & per hoc differret ab illis separatis inquantũ
informat materiã.quare relinquitur vt similitudinẽ habeat per aliã conditionẽ cũ illis.i.inquãtũ
nõ producitur ex materia nec erit de potentia eiusdẽ,quo stante sequitur extemplo quòd anima
humana sit immortalis,quia id quod non egreditur de pòtentia materiæ,omnium doctorum cõ
sensu est incorruptibile & immortale:sed anima humana est talis,ergo anima humana est immor
talis.[OPORTET autẽ non quemadmodũ.] Posteaquã ostẽdit philosophus vitã contempla- 67
tiuam competere homini secundum quod superat conditionem humanam, nunc affert senten-
tiam nonnullorum priscorum qui dicebant homines cum sint mortales oportere sapere morta-
lia & non immortalia,quam sententiam alii Solonis,alii Hesiodi, quidã Simonidis dicunt fuisse.
Eam carpit philosophus afferenda tres conclusiones quę patebunt,dicit igitur in primis postha-
bere oportet eorum sentẽtiam qui monent nos vt sequamur mortalia,& humana, & eniti debe-
mus viuere ea vita quæ est similis immortalibus, & essentiis separatis, & secundum eam vitam
quæ est optima omnium quæ sunt in nobis.i.ipsa mens,& ratio & intellectus, qui & si sit paruũ
mole, quia est indiuisibile, simplicissimum & per consequens caret quantitate vel magnitudine
molis,tamen vi multum excellit,quia imperat ordine naturę cunctis potentiis inferioribus quę
sunt in nobis,& pręstabilitate quoque excedit cũ sit simplex,& immaterialis.quare quisque dicit
philosophus videtur esse hoc.i. mens & ratio quia est principalissimũ in homine, & ideo affert
primam conclusionem talem,id quoquo modo videtur esse vnusquisque quod est in eo præsta-
bilissimum: sed mens est præstabilissimum in homine,ergo vnusquisque videtur quoquo modo
esse mẽs,declaratur sententia philosophi ex iis etiam quæ dixit in nono, videbitur inquit id esse
quisque quod intelligit, aut maxime quasi vnusquisque videtur esse id principalius in eo quod
omnia alia sunt quasi instrumenta illius quare si ab aliquo sui denominari debet id à principalis-
simo debet fieri,sicut dicitur id factum esse à ciuitate cũ fit à magistratu vel à gubernatoribus
reipublicæ tanquam à principalissimo,vt antea philosophus tetigit. Sic igitur cum homo viuit
secundum intellectum, viuit secundum vitam maxime propriam sibi, & gratificatur ei, vt di-
xit in nono, quod est suiipsius summe præcipuum: itaque absurdum videretur siquis omissa ta-
li vita præcipua, & potiore. & sibi propria. Illud enim quòd est optimum secundum naturam
in vnoquoque genere est maxime proprium sibi: omissa inquam vita potiore, & simili immor-
talibus declinet ad mortalia vt illi monebant, vnde secunda affertur conclusio, id quod est se-
cundum naturam cuique proprium est optimum, & iocundissimum sibi: sed vita intellectiua
est secundum naturam propria homini,ergo est optima, iocundissima,atque ex hac oriri vide-
tur tertia conclusio. Nam optima, & iocundissima vita cuiusque est ei felicissima: sed ea quæ
fit secundum mentem est huiusmodi, ergo talis vita secundum mentẽ,& omnino contempla-
tiua est felicissima vita hominis, & iocundissima ei cum sit maxime sibi propria, neque hoc
repugnare videtur ei quod superius dictum fuit, quod scilicet non est secundum hominem sed
supra hominem, non enim secundum hominem quantum ad naturam compositam, quia non
est simplex natura hominis, est autem propriissime secundum hominem quantum ad id quod
est principalissimum in homine, quod quidem perfectissime inuenitur in substantiis supe-
rioribus, in homine autem imperfecte videtur, si comparetur cum illis: & tamen istud par-
uum mole, quia est indiuisibile,vi & nobilitate excellẽtius est omnibus aliis quæ sunt in homi-
ne: sed notandum quòd nullum indiuisibile proprie habet molem, sunt autem multa indiuisi-
bilia quæ sunt imperfectiora diuisibilibus, vt punctum respectu lineæ quæ est diuisibilis,& li-
nea quæ respectu superficiei, & inquantum est eius terminus est indiuisibilis, & superficies re-
spectu corporis. Corpus enim trinæ dimensionis est perfectius, & puncto, & linea, & aliis hu-
iusmodi præcedentibus ipsum: sed nequis forsitan indiuisibile tale, id est mentem aspernetur
ita vt putet quòd talis indiuisibilitas arguat defectum in mente,vt facit in multis,ideo philoso-
phus adiunxit vi, & pretiositate multo magis excellit, sic igitur patet quòd contemplatio se-
cundum virtutem mentis est summa felicitas humana, & maxima quoad fieri potest in hac vita.
cæterum nequis forte miretur philosophũ in septimo dixisse quandam heroicam esse virtutem
superantem conditionem humanam, hic quoque dicat contemplatiuam quasi superare natu-
ram hominis, & conditionem quoque humanam, ideo intelligendum est, quòd ibi in septi-
mo loquebatur de ea virtute quę circa mores hominum videtur superare communem cursum hu
manæ naturæ, & tamẽ est mediocritas inter duo vitia,id est inter immanitatem quę est excessus,
& immanitatem quæ est defectus,hoc autẽ in loco philosophus loquitur de contemplatiua.quæ
ab omni negocio separata non dicitur versari circa mores hominũ:sed circa speculatiua & intel-

ligibilia,& quia est secundum perfectissimam potentiam omnium quæ sunt in nobis, ideo dicitur quoquo modo excedere naturam hominis,eo modo quo supra diximus, in quantum talis vita similis est vitæ substantiarum separatarum, accidit etiam quod est circa nobilissima obiecta:ideo principatum ei tribuit philosophus inter omnes viuendi rationes, & modos,& felicitatem supremam in tali vita, & operatione collocauit.

De felicitate actiua,& præcipuo munere operationis. *Cap. VIII.*

68 Ecundo autem est ea vita quæ à virtute alia manat.Operationes enim quæ ab hac prodeunt, humanæ sunt. Nam iusta, & fortia, & cætera quæ à virtutibus proficiscuntur: inter nos ipsos agimus, in commerciis, & necessitatibus atque actibus communibus, & item affectibus, vnicuique seruantes decorum. Hæc autem omnia constat esse humana. Nonnulla & à corpore prouenire videntur: & multum virtus morum cum affectibus videtur esse coniuncta. Coniuncta est etiam & prudentia moris virtuti,& hæc prudentiæ: si principia quidem prudentiæ à virtutibus ipsis emergant, rectum vero moris virtutum a prudentia manat. Cum autem hæ sese habeant, vt a se mutuo pendeant, sintque coniunctæ affectibus: circa ipsum compositum fuerint. at compositi virtutes humanæ sunt. quare & ea vita quæ ab ipsis proficiscitur,& felicitas humana est. Mentis autẽ est separata:atque tantum de ipsa sit dictum.Exacte nanque dicere proposito maius est.
69 Videbitur autem & externa affluentia perparum,aut minus indigere quã moralis.Opus est enim vtrisque necessariis rebus. Atque sit æque:quanquam circa corpus & res tales, ciuilis homo magis elaborat. Parua enim differentia fuerit.In operationibus autem non mediocriter different. Etenim liberali quidem ad illiberalitatis operationes exercendas: & iusto ad retributiones pecuniis opus erit.Voluntates enim non sunt manifestæ.Simulant autem & qui non sunt iusti, agere iuste velle. Forti autem opus est potentia:si agit aliquid eorũ quæ a virtute proficiscuntur. Et potestate etiam temperanti.Quo nanque modo aut hic, aut cæterorum quisquam manifestus erit? Quæritur autem vtrum magis proprium sit virtutis,vtrum electio: an ipsi actus? quippe cũ in vtrisque virtus consistat.Atque constat in vtrisque perfectum ipsum consistere. Ad actus autem multis indiget & quo maiores, pulchrioresque sunt,eo pluribus indiget.At contemplãti huiuscemodi rebus ad operationem est opus. Quin & impedimento fere sunt ad contemplationem. Sed hoc ipso quo homo est, atque cum pluribus viuit, expetit ea agere quæ à virtute proficiscuntur.Indigebit igitur talibus ad ea agẽda quæ ad hominem spectant. Atque felicitatem perfectam contemplatiuam quandam operationem esse:hinc quoque fuerit manifestũ. Deos enim maxime beatos esse putamus,atque felices.At quosnã actus tribu-
70 ere illis oportet:istósne? An ridiculi videbuntur: si cõmutẽt, & deposita reddãt, & huiusmodi cętera agãt? At fortésne:propteaea quòd formidolosas res sustinẽt,periculáque subeũt honestatis ipsius causa? An illibera

les? at cuinam dabunt? Abſurdum eſt inſuper ſi nũmos etiam habeant,
aut aliquid tale. An temperantes? at quidnam fuerint? An laus ſit im-
portuna ſi prauas dii cupiditates non habere dicantur? Ita per omnia diſ
current, cuncta quæ ſunt circa actus: parua quædam & digna diis im-
mortalibus ſane videntur. At vero viuere ipſos vniuerſi putant: qua-
re & operari. Non enim oportet illos (vt Endymionem aiunt) dormi-
re. Viuenti igitur ei, cui actio & multo magis effectio non tribuitur:
quidnam aliud præter contemplationem reſtat? Quare dei operatio
præcellens beatitudine, contemplatiua ſine controuerſia fuerit. Et hu
manarum igitur operationum ea homo eſt ſumme felix: quæ illi maxi-
me eſt cognata. Signum eſt huius & animalia cætera felicitatis exper-
tia eſſe: tali penitus operatione priuata. Nam diis quidem tota eſt vita 71
beata, talem habentibus operationem, hominibus autem, quoad ipſos
talis operationis quædam ineſt ſimilitudo. At animalium cæterorum
nullum prorſus eſt felix. Quippe cum nulla ex parte particeps ſit con-
templationis. Quouſque igitur contemplatio ſeſe extendit, eouſque
ſeſe extendit & felicitas ipſa: & quibus contemplatio magis ineſt, iis
& felicitas magis ineſt, non per accidens quidem: ſed per ipſam vtique
contemplationem. Hæc enim per ſeipſam eſt pretioſa. Quare felicitas 72
contemplatio fuerit quædam. Eſt autem opus huic & proſperitate ex-
terna, cum ſit homo. Natura nanque ipſa non eſt ad contemplandum
ſufficiens: ſed & corpus ſanum eſſe oportet, & alimenta, reliquúmque
famulatum adeſſe. Non tamen putandum eſt multis ac magnis ei opus
fore, qui futurus eſt felix: ſi fieri non poteſt vt ſit beatus ſine bonis ex- 73
ternis. Neque enim ſufficientia, neque iudicium, neque actus in exu-
peratione conſiſtit. Sed fieri poteſt vt & non principes terræ ac maris a-
gant honeſta. Etenim a mediocribus facultatibus poteſt quiſpiam age-
re per virtutem. Atque id clare cernere licet, priuati nanque non minus
agere videntur res bonas, quam qui ſunt in poteſtatibus conſtituti: im-
mo etiam magis. Satis autem eſt tot facultates habere. Erit enim e-
ius vita felix qui per ipſam operatur virtutem. Solon etiam bene fortaſ- 74
ſe de felicibus ſenſit: qui quidem eos eſſe felices dixit, qui mediocriter
res habuerunt externas, & pulcherrimas res (vt putabat) egere, * mode-
ſtéque vixere. Fieri enim poteſt vt mediocria poſsidentes, agant ea quæ
agere oportet. Videtur autem & Anaxagoras non locupleté, neque po-
tentem, felicem ipſum exiſtimaſſe: cum dixit ſe non mirari: ſi abſurdus
quidem multitudini videatur. hæc enim res ſentiens ſolum externas: his
iudicare tantummodo ſolet. Conſentaneæ igitur noſtris ſententiis & ſa
pientum opiniones eſſe videntur. At enim habent quidem & talia quã-
dam fidem. Veritas tamẽ in iis quæ in actionẽ veniũt ex operibus iudica 75
tur, & vita. In his enim præcipue certitudo veritatis conſiſtit. Cõſiderare
enim oportet ea quæ antea dicta ſunt ad opera teferentes, & vitam. Etſi

καὶ βεβιωκότας σωφρόνως .i. téperatè ſeu modeſtè vixere

consona sunt operibus: acceptanda sunt: sin vero discrepant, verba sunt
67 tantum putanda. At vero qui mente operatur, & eam colit: disponitur optime, * is & amicissimus diis immortalibus esse videtur. Nam si dii curam humanarum rerum (vt existimatur) aliquam habent: rationi sane consentaneum fuerit ipsos eo gaudere quod est optimum, maximéque sibi cognatum. Hoc autem fuerit ipsa mẽs. & in eos qui maxime hoc amant atque honorant, beneficia vicissim conferre tanquam curam iis quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibentes: & recte, benéque agentes. At constat hæc omnia maxime sapienti inesse. * Amicissimus igitur sapiens ipse diis immortalibus est. Eundem autem conueniens est: & felicissimum esse. Quare sapiens hoc quoque modo maxime fuerit felix.

θεοφιλέστατος εἶναι.

θεοφιλέστατος ἄρα.

Commen.

68 SECVNDO autem est ea vita quę à virtute alia.] Hoc est tertium capitulum huius tractatus in quo philosophus posteaquam declarauit felicitatem consistere in optima operatione secundum optimam virtutem principalissimæ potentiæ nostræ, & quòd talis erat contemplatio secundum sapientiam, nunc considerare videtur de felicitate actiua cõparando eam cum ipsa contemplatiua, & ostendendo quod contemplatiua felicitas quæ est in contẽplatione mentis secundum sapientiam est longe præclarior quam actiua quæ est actio secundum prudentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima autem probare videtur sicut diximus felicitatem actiuam esse inferiorem contemplatiua quatuor rationibus. Prima ratio: id quod est humanum, videtur esse inferius eo, quòd superat quoquo modo conditionem humanam: sed felicitas actiua proueniens à prudentia, & virtute morali est humana, contemplatiua vero, & si sit hominis superare tamen videtur conditionem humanam, ergo actiua erit inferior contemplatiua. Maior est nota, minorem declarat philosophus per quatuor conclusiones tales. Prima hoc pacto. Operationes quæ versantur circa res humanas sunt humanę: sed ea quæ proueniunt à virtutibus morum versantur circa res humanas, ergo sunt humanæ, quòd autem ita declarat philosophus discurrendo per operationes fortitudinis, & iustitiæ, & similium quas ostendit versari circa actus externos vel affectus internos, quæ sunt humana vt patet in textu. Secunda conclusio est talis, quòd virtutes morum, & prudentia sunt inter se coniunctæ, ex quo sequitur quòd si virtutes morum sint circa res humanas, erit etiam ipsa. Probatur autem cõclusio hoc pacto, virtutes quæ sunt ita inter se vt altera mutuo dependeat sunt coniunctæ inter se atque connexæ: sed virtus morum, & prudentia sunt huiusmodi: ergo sunt inter se coniunctæ atque connexæ, ratio patet quia principia prudentiæ quæ sunt fines consequendi honesti prouenire videntur à virtutibus morum, rectitudo versa vice virtutum moralium, qua diriguntur virtutes tales ad consequendum bonum finem fit ab ipsa prudentia, vnde in sexto insuper inquit, opus perficitur secundum prudentiam, & moralem virtutem, & enim virtus intentionem facit rectam prudentia vero ea vniuersa dirigit quæ ad illam perducunt: sed hæc latius in sexto. Patet ad propositum nostrum quòd istæ sunt inter se coniunctæ ex iis quæ diximus, & etiam ex definitione virtutis, ita vt ad se mutuo pendeant, & prudentia sit gubernatrix, & quasi clauum tenens inter ipsas secundum dirigit cursum ad portum, id est ad finem optimum attingendum antea sibi propositum. Tertia conclusio est quòd virtutes morum, & prudentia sunt circa compositum, hæ virtutes quæ videntur esse coniunctæ cum affectibus sunt virtutes vt circa compositum: sed virtutes morales, & ipsa prudentia sunt huiusmodi, ergo circa compositum. & ratio est, quia morales virtutes sunt coniunctæ cum affectibus, prudentia cum moralibus virtutibus, ergo cum affectibus: sed affectus sunt communes composito ex anima, & corpore cũ pertineant ad partem sensitiuam, ex quo affertur quarta conclusio talis, quòd virtutes morales, & ipsa prudentia sunt virtutes humanæ, hæ virtutes quæ sunt circa compositum sunt humanæ in quantũm homo est compositus ex anima & corpore: sed tam virtus moralis quàm prudentia est huiusmodi, ergo tales virtutes dicuntur humanæ, ex quo patet quòd vita quæ est secundum prudentiam, & virtutem moralem dicenda est humana, & hæc dicitur vita actiua, & per consequens felicitas actiua dicetur humana. Ex quibus concluditur probatio minoris primæ rationis, & conclusio principalis, quòd est inferior contemplatiua, quæ videtur superare conditionem humanam cum sit intellectiua, & separata ab iis affectibus, & actionibus humanis, vnde cum prudentia sit virtus intellectiua, & videatur separata etiã ab istis humanis, ideo attulit philosophus eam rationem qua probare nititur eam esse cum moralibus, quæ sunt circa affectus & actus hu-

manos, vnde cum & prudentia circa talia versetur, & ad talia se vertat, videtur humana. [VIDEBITVR autem & externa affluentia.] Allata prima ratione, & confirmata multis conclusionibus ad declarandum principale intentum, quòd felicitas actiua est inferior quàm speculatiua: nunc affert secundam qua idem ostēdit, quòd speculatiua est præstantior, hoc pacto, ea vita quæ paucioribus indiget est præstantior ea quæ indiget pluribus externis: sed contemplatiua indiget admodum paucis, actiua pluribus, ergo contemplatiua est præstantior quàm actiua. Maior patet, quia minima indigentia arguit maiorem sufficientiam, & per consequens maiorem perfectionem vitæ quàm illa quę est maioris indigentiæ. minorē declarat philosophus, id est, quod actiuus pluribus indiget. Primo actiui, & speculatiui, cum sint homines rebus externis necessariis ad viuendum ambo indigent: verum circa corpus magis laborant actiui, & ciuiles homines quàm contemplatiui, quod nonnulli exponunt, quia in exercendis operationibus suis magis exercent corpus, tamen exponi quoque aliter potest, quòd maiorem curam adhibent circa corpus, vt circa victum, & vestitum, & domos, & alia eiusdem generis pertinentia ad cultum corporis: speculatiui vero habitis necessariis non curant de aliis: sed ponamus dicit philosophus quòd in talibus necessariis ad viuendum & alendam vitā sint pares vel parua sit inter eos differentia in his, verūtamen in eo erit differentia magna, quòd actiuus multis indiget ad operandum quibus non indiget speculatiuus. Liberali enim ad dandum, & iusto ad remunerationes faciendas est opus externis bonis: sic etiam forti est opus viribus, & temperatio licentia rerum circa quas possit concupiscentiam moderari, & sic de aliis virtutibus quæ sunt circa affectus vel actus: sed cum aliquis dicere potuisset, virtus consistere videtur in actu interno, quid enim si non adsint nummi & facultates? est enim dispositus prompte ad operationem studiosam producendam si adessent facultates, ideo subdit philosophus quòd voluptates hominum non sunt manifestæ, scilicet sine operationibus externis. multi enim iniusti simul, aut se velle agere iusta & fortes fortia, & sic de aliis. quare oportet vt concurrant etiam actus externi ad completam perfectionem virtutis, vnde quæritur & quæri solet in vtro magis cōsistat, an in electione an in actu externo quod est signum eam consistere in vtrisque, & quanuis electio sit principalior in virtute morali, vt antea dictum fuit, tamen ad omnimodam, vt ita loquar perfectionem virtutis moralis requiri videtur non solum electio: sed etiam actus exterior: sed contemplanti non est opus tot, & talibus, quin etiam ipsum impedire videntur potius & distrahere. Vnde antea etiam dixit quod nimiæ prosperitates impediunt felicitatem ciuilem, & actiuam ergo multo magis speculatiuam, & non solum nimiæ: sed ea etiam externa quæ sibi adessent præter necessaria ad viuendum, quibus indiget inquantum est homo & viuit cum pluribus, & inquantum interdum subit vicem actiui expetendo ea agere quæ sunt secundum virtutem moralem & actiuam. Concluditur quòd longe paucioribus indiget contēplatiuus quàm actiuus, & ex tali minori indigentia infertur, quòd contemplatiua est præstantior quàm ea quæ est secundum virtutem moralem, & quàm actiua. [AT vero felicitatem perfectam.] Affert tertiam rationem philosophus qua idem probat, scilicet quòd felicitas contemplatiua est perfectior quàm actiua hoc pacto, ea operatio atque felicitas quæ est similis operationi quam substantiis separatis vel ipsi deo tribuunt, est perfectior ea quam eidem non tribuunt: sed contemplatiua tribuitur ei non autem actiua proprie, ergo contemplatiua est perfectior & excellentior quam actiua. Maior est manifesta, quia omne perfectum tribuitur deo. Minor declaratur à philosopho, & primo quod actiua non tribuitur substantiis vel deo secundum moralem vitam, quia si talis tribueretur tunc ex consequenti tribuendæ essent morales virtutes, quas non solemus proprie tribuere, vt patet inductiue per omnes. Ridiculum enim esset dicit philosophus si operationes iustitiæ in reddendis depositis, & operationes fortitudinis circa terribilia vel temperantiæ, & huiusmodi tribueremus deo. Nam vbicunque est virtus morum ibi perturbatio cadit vel affectus: sed in deum qui est perfectissimus nullo modo perturbatio vel affectus cadit. ergo nec virtus ꝓprie morū tribuitur deo, nec etiam ars, quare cū agere, hoc pacto, & multo magis facere remoueatur ab eo. i. nō tribuatur, quid ergo tribuetur ei pręter contemplationem, cum sit ei aliqua operatio tribuenda: ex quo concluditur, quòd cum ea operatio quæ est similis operationi diuinæ sit omnium perfectissima, & contemplatio sit huiusmodi quòd contemplatiua erit nostra suprema felicitas, & longe excellentior quàm actiua: verum cum inter contemplationes detur gradus, perfectissima contemplationum erit perfectissima felicitas. Notandum primo quòd operatio aut est actiua, aut factiua, aut contemplatiua, posthabitis vegetatiuis & sensitiuis. Operatio igitur actiua videtur prouenire à virtute morali atque ab ipsa prudentia quibus producimus actiones studiosas: factiua autem videtur prouenire ab arte qua facimus aliquod opus veluti statuam, & plerunque remanet opus, vt de statua diximus, interdum non remanet veluti in pulsatione citharæ per artem citharizandi euenire videtur: sed operationes actiuæ perficere videntur habentem etiam extra extendi ad alios, factiuæ vero videntur perficere potius ipsum opus vt statuam, quanquam ipsa ars quæ est habitus dicatur etiam esse perfectio intellectus factiui. Contemplatiua vero operatio nunc ab habitu principiorum qui dicitur intellectus, nunc ab habitu conclusionum qui dicitur scientia, nūc & præcipue atque maxime à sapientia quæ est vtrorúmque perfectissimus habitus

prouenire videtur, & habentem ipſum perficere ſecõdum eam potentiam nobiliſsimam omniũ
quæ in nobis ſunt,& non ordinari ad aliquid aliud niſi per accidens. quare factiua operatio eſt
minus perfecta quàm actiua,& actiua quàm contemplatiua quæ eſt omnium perfectiſsima, &
præcipue cum ſimilis eſſe dicatur operationi,quæ tribuitur deo. Nam proprie actiua ſecundum
virtutes morales hoc pacto non tribuitur ei, nec factiua ſententia philoſophi, & tamen tribuen-
da eſt aliqua, ergo contemplatio.dicere autem quomodo tribuatur contemplatio ipſi deo non
eſt præſentis ſpeclutationis.Dei enim contẽplatio dicitur eſſe perpetua & vnica:eſt ibi id quòd
intelligit,& quod intelligitur,& intellectio idem re,verum ſiqua eſt ſimilitudo, & veſtigium o-
perationis illius non eſt niſi ipſa contemplatio:ſed iis omiſsis quæ ad theologos referimus,venia
mus ad illud quod philoſophus dicit remouendo virtutes morales à deo & actiuas, ſacri tamen
appellant eum iuſtum & fortem.quare notãdum quòd aliquo modo attribuere poſſumus ꝙ di-
catur iuſtiſsimus: ſed alio modo quã nos,& ſimiliter ſtudioſiſsimus.i.tranſlatiue,vt inquiunt,nõ
enim eſt ibi perturbatio vel affectus. Verum diſtrubuere videtur deus vnicuique quod ſuum eſt
hoc pacto,quia creauit omnia, & cum ſit aliud præſtantius alio, & ſint diuerſa , tribuit deus vni-
cuique quod conuenit vt homini mentem,animalibus aliis ſenſum,plantis vegetatiuam,& ſic de
aliis ſucceſsiue ſua partitur dona, & hoc pacto deo iuſtitiam tribuere ſolemus. Item vlterius di-
cere poſſumus deum eſſe iuſtiſsimum,quia conſtituit pœnas,& præmia ſecundum merita, eodẽ
pacto liberalitatem,fortitudinem, & alias virtutes tribuere poſſumus quas ita appellamus tranſ-
latiue ab iis quæ ſunt in nobis vt per ſimilitudinem intelligantur non quòd ſint eo pacto in eo,
quia in deo non ſunt vllo modo perturbationes vel affectus,ſed ſunt rationes, quædam liberatæ
penitus ab huiuſmodi conditionibus quæ humanis virtutibus tribuuntur,verum ſupereminenti
quodam modo tribuuntur ei ab æterno, præbuimus quoque omnipotentiam,reſpiciẽdo ea quæ
non implicant contradictionem:ſed hæc ad theologiam pertinẽt,vt ſupra dictum fuit.quare ad
ſacrarum literarum veritatem nos ipſos referimus & hanc materiam, illud tantum patet ad no-
ſtrum præſens propoſitum quòd inter operationes humanas ea quæ eſt ſimillima diuinæ ſpe-
71 culationi eſt feliciſsima, & ea eſt contemplatio ſententia philoſophi. [SIGNVM eſt etiam
huius,quòd animalia.] Quarta eſt ratio quæ ſumitur ex quodam ſigno, quo idem probat quòd
ſpeculatiua operatio eſt ſuprema felicitas noſtra, & omnino perfectior quàm actiua dicendo ꝙ
huius ſignum eſt quod animalia irrationabilia quæ ſunt expertia felicitatis carent vel vacant pe
nitus tali operatione,quia non habent mentem: ſed maxime diſtant ab ea, & præſertim à ſpecu-
latiua. Nam in aliis habent ſimilitudinem quandam etiam cum operationibus virtutum mora-
lium, ſicut leo dicitur per quandam ſimilitudinem habere fortitudinem , & formicæ congre-
gare alimentum videntur,& conſtituere cœtus,& partiri munera inter ſe, & diuidere recepta-
cula in tres partes, quarum in alia tradunt reponere mortuas , in alia nutrimentum , in alia ipſas
verſari,itaque agere videntur inſtinctu naturali ac ſi haberent prudentiam,& illa vis irrationalis,
qua dicuntur huiuſmodi animalia ad hæc efficienda , videtur eſſe ſuprema in illis,ſicut eſt mens
in nobis quare in iis agendis videntur habere ſimilitudinem cum quibuſdam operationibus no-
ſtris,verum à contemplatione penitus abſunt, nec vllam nobiſcum in hoc ſimilitudinem habent:
ſed nec mentem habent,vt diximus, nec vniuerſale percipiunt, ratio igitur conſiſtit in eo,quòd
cum videamur per contemplationem tantum diſtare à brutis , quæ ſunt penitus expertia felici-
tatis,ideo ſuprema felicitas humana in ea conſtituenda videtur, & actiua etiam per hoc apparet
quòd longe eſt inferior ipſa contemplatiua. Homines igitur dicit philoſophus in tantum ſunt
beati in quantum exiſtit in eis quædam ſimilitudo talis operationis , ſcilicet ſpeculatiuæ, & fe-
licitas eo vſque ſe extendit quouſque ipſa contemplatio, & hoc dupliciter , aut ex parte tempo-
ris, & durationis ipſius contemplationis,vel extẽdit ſe ex parte ſubiectorum in quibus eſt quòd
videtur magis accommodatum, duæ igitur his in ſumma videntur eſſe præcipuæ rationes ad o-
ſtendendum ſpeculatiuam eſſe ſupremam felicitatem,& eſſe præſtantiorem actiua, vna quia con
templatio eſt ſimilis operationi diuinæ, alia quia per contemplationem valde diſtamus à bru-
tis. Sunt autem nonnulli qui dicunt pauca de contemplatiua felicitate dixiſſe philoſophum in
libro Ethicorum , verum ſi diligenter animaduertimus reperiemus, quòd illa pauca vi con-
tinent multa, & præſertim cum pluribus rationibus declarauerit contemplatiuam felicita-
72 tem eſſe ſupremam,& propriiſsimam inter omnes operationes humanas vt patuit. [EST AV-
TEM opus huic & proſperitate.] Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus o-
ſtendit quomodo felix contemplatiuus ſe habet ad externa bona.dicit igitur quòd ſibi opus eſt
rebus externis, id eſt neceſſariis ad vitam cum ſit homo , & ratio eſt quòd homo non eſt tan-
tum mens , vt ſit ſufficiens ſecundum naturam ſuam quæ non eſt ſimplex ad hoc , vt poſsit ſo-
lummodo contemplari, ſicut faciunt ſubſtantiæ ſeparatæ : ſed cum habeat corpus indiget ne-
ceſſariis , quibus ſuſtentari poſsit , & etiam ſanitate. Indiget enim ſpiritu ob hoc, quia facile
non poteſt contemplari ſine ſubminiſtratione potentiarum ſenſitiuarum , in quibus ſuſcipiun-
tur ſpecies, quæ deſeruiunt intellectui. quare neceſſariis,quæ ad hæc requiruntur , indiget con-
templatiuus. [NON TAMEN putandum eſt.] Quanuis felix ſpeculatiuus indigeat rebus ex-
73 ternis vt diximus , declarat tamen philoſophus quod non indiget multis,nec abundanti proſpe-

ritate,quam ſententiam probat primò ratione hoc pacto.Plura requiruntur ad operationem ſe-
cundum moralem virtutem,quam ad contemplationem: ſed in illa non requiritur ſuperabundã-
tia: ſed in quadam menſura.quia nimiæ proſperitates impediunt felicitatem,vt ſupra dixit,ergo
multa pauciora requiruntur in contemplatiua,ſimilitudo tenet, & conſequentia probatur, quia
nec ſufficentia:nec iudicium electionis : nec actus virtutis conſiſtit in ſuperabundantia, proba-
re etiam videtur quòd actiui in operationibus ſecundum moralem virtutem non indigent mul-
tis ad operandum . Nam priuati, & mediocres homines melius operari videntur res bonas vt-
plurimum , quàm ii qui ſunt in poteſtatibus conſtituti , & qui habent ſuperabundantiam proſpe 74
ritatis,vt videmus per ipſam experientiam.[SOLON etiam bene.]Probat idem auctoritate So-
lonis & Anaxagoræ, deinde oſtendit quomodo ſunt intelligendæ illæ auctoritates , dicit autem
primo quod Solon bene forſitan ſenſit cum dixit illos ſatis fuiſſe felices qui mediocres habue-
runt facultates,& ſatis de rebus externis , & res geſſerunt optimas , Anaxagoras vero cum eſſet
philoſophus,& daret operam ſpeculationi,negligerétque propterea rem fumiliarem ſuã, atque
ob id pauper eſſet, & à vulgo contemneretur & haberetur ineptus atque abſurdus homo,dicere
ſolebat non eſſe mirandũ ſi multitudo imperita ita iudicaret quæ percipit res externas,& ſecun-
dum illas iudicat,&non diſcernit bonũ,niſi id quod extra ei apparet.(FORTASSE.)Hanc par- 74
ticulam addidiſſe videtur philoſophus,quia non aſſentitur in omnibus ſententiæ Solonis,Solon
enim eũ qui iã vixit felix,appellandum cenſet felicem, philoſophus vero cum loquatur de feli-
citate humana præſenti felicitate appellat felicem , videmus autem primo quonam pacto de 75
ſententia Solonis diſſeruit.(AT enim habent quidem.) Oſtendit hac in parte philoſophus quo-
modo iſtæ ſententiæ ſint credendæ,& hoc facit,quia cum attulerit ipſas ſine vlla ratione vel ꝓ-
batione, potuiſſet aliquis dicere non iis adhibendam fidem , ideo philoſophus dicit credendum
eſſe iis propter operationes,& experientiam vitæ. Nam veritas circa ea quæ agimus conſiſtit in
operibus,& circa ea quæ ſpeculamur in rationibus,& demonſtrationibus & ſcientiis.quare tunc
putatur eſſe credendum ſententiis, & ſermonibus in rebus agendis cum opera eorum qui tales
ſententias afferunt illis ſententiis reſpondent,quòd ſi vita & opera diſcrepant a ſententiis,& ver-
bis exiſtimandæ ſunt tales ſententiæ inanes quo ad eos qui illas proferunt . Oportet enim non
ſolum docere:ſed etiam facere ea quæ doceas , caſtigo corpus meum, inquit apoſtolus,& in ſer-
uitutem redigo,ne cum aliis prædicauero,reprobus efficiar.Et auctor veritatis.Opera mea teſti
monium perhibent de me, & ſi mihi non creditis,credite operibus meis. quare in iis quorum fi-
nis principalis non eſt cognitio,ſed actio, cum opera cum ſententiis concordant , tunc adhibe-
tur fides . Solon igitur & Anaxagoras cum aſpernari viderentur re ipſa abundantiam externa-
rum rerum fidem ſuis ſententiis faciebant. (AT vero qui mente operatur , & ipſum colit.) Hæc
eſt tertia pars huius capituli in qua philoſophus oſtendit, quomodo felix contemplatiuus ſe ha- 76
beat ad eſſentias ſeparatas,& afferuntur tres concluſiones , quarum prima eſt talis, is qui amat &
colit id quod in homine eſt præſtabiliſſimum , & deo vehementer acceptum, eſt deo amiciſſi-
mus:ſed vir ſapiens eſt huiuſmodi, ergo vir ſapiens eſt amiciſſimus vel chariſſimus deo . Nam
ſapiens colit mentem quæ eſt optimum in hominibus, & ſimilimũ iis quæ ſunt in deo , nec enim
deus, inquit Cicero,qui intelligitur à nobis alio modo intelligi poteſt,niſi mens ſoluta quædam,
& libera , & ſegregata ab omni conditione mortali,tunc vltra, ſi deus habet curam rerum huma
narum dicit philoſophus, vt habet , & communi ſententia,& opinione creditur,profecto vir ſa-
piens chariſſimus exiſtens deo cum mentem colat, & bene operetur , multa beneficia & magna
à deo conſequetur bona, ex quo ſequitur hoc pacto ſecunda concluſio : qui deo eſt amiciſſi-
mus vel chariſſimus eſt feliciſſimus : ſed ſapiens , qui viuit intellectiua vita eſt huiuſmodi, er-
go ſapiens eſt feliciſſimus . Atque ex iis , Tertia concluſio ſequitur talis quòd contemplatiua
felicitas quæ eſt operatio ſecundum ſapientiam , eſt ſuprema noſtra felicitas ſentẽtia huius phi-
loſophi, & longe præſtantior quàm actiua,licet actiua etiam in genere ſuo ſit ſummum bonum,
vnde ea verba quæ in textu Philoſophus tangit vbi dicit , recte benéque agentes referre ad acti-
uam poſſumus ne illam excludamus. Concluditur autem quòd vltimam , & ſupremam felicita-
tem humanam collocauit philoſophus Ariſtoteles in operatione ſecundum ſapientiam qua vi-
rum ſapientem coniungi cũ cauſa ſua quoquo modo velle videtur , id eſt , cum ſummo deo au-
ctore ſuo, vt ei per contemplationem eo pacto amiciſſimus vel acceptiſſimus fiat , & per quan-
dam amicitiam , ſi dicere licet , ei coniungatur quo ad fieri poteſt. Ex quo forſitan nonnulli eli-
cerent amicitiam talem eſſe ſimilem ei quam ſacri ſcriptores appellant charitatem , & arguerent
per hoc felicitatem noſtram non minus conſiſtere in actu voluntatis quæ eſt charitatis domici-
lium,quàm in operatione intellectus , & mentis . Notandum quòd humana felicitas ſumma at-
que ſuprema, vt ex dictis philoſophi colligitur in vita contemplatiua videtur conſiſtere per quã
homo coniungi quoquo modo deo videtur,& magis quàm per actiuam. Et hoc idem in duode-
cimo metaphyſicę philoſophus.i.quòd contẽplatio eſt noſtra felicitas,vbi etiam indicare vide-
tur noſtrã felicitatem humanã conſiſtere in contemplatione ſubſtantiarum ſeparatarum, & præ-
cipue,& maxime ipſius dei,datur enim gradus inter operationes ſpeculatiuas , & earũ perfectio
ſumitur non ſolum ex parte mentis,& nobiliſſimæ potẽtiæ noſtræ:ſed etiã ex nobilitate obiecti.

Quare cum deus ſit perfectiſsimus omnium obiectorum circa quæ mens ſpeculando verſatur, meritò non quæcunque contemplatio erit in ſummo gradu:ſed ea quæ erit circa bonitatem diuinam, & ipſum glorioſiſsimum deum, vnde oriri videtur amicitia & coniunctio illa, per quam vir bonus,& ſapiens quoquo modo contemplando ipſum coniungitur cauſæ ſuæ, & hanc dicerent forſitan aliqui ſimilem eſſe ei, quam theologi charitatem appellant,ex quo naſcitur diſputatio de actu voluntatis,& operatione mẽtis,vt ſupra etiam diximus, cuius determinatio à ſacris theologis petẽda eſt.Patet igitur ex dictis ſummum bonum non ſimpliciter atque ex omni parte perfectum,ſed tale,quale vitæ humanæ competere poteſt quid,& quomodo ſit ſententia huius philoſophi Ariſtotelis.

Peroratio operis. *Cap.IX.*

77 ETenim ſi de his, atque virtutibus & inſuper de amicitia, voluptatéque ſatis figura diximus: eſt ne putandum noſtrum propoſitum iam finem habere? An quemadmodum dicitur: non eſt in hoc rebus agendis finis, perſpexiſſe, cognouiſſéque ſingulas, ſed potius agere. Nec de virtute ſcire ſat eſt: ſed enitendum eſt ipſam habere, ac vti: vel ſi quo alio modo boni efficiamur. Si igitur verba ſufficerent ad
78 faciendos homines bonos: multas iure mercedes ſecundũ Theognidẽ, atque magnas afferrent. Et comparare ea oporteret. Nunc vero iuuenes quidem liberos hortari, ac prouocare, morémque idoneum ad obtemperandum educatione bona iam factum, ingenuum, veræque honeſtatis amatorem facere poſſe videntur: vulgus autem ad probitatem incitare non poſſe. Non enim ſunt tales, vt ob dolorem obtemperent: ſed ob metum. Nec vt à prauis ob turpitudinem abſtineant rebus, ſed ob pœnam. Nam quia affectibus viuunt: perſequuntur quidem proprias voluptates, & ea quæ illas efficiunt. fugiunt autem dolores oppoſitos. Honeſtatis autẽ voluptatíſque veræ nullam prorſus habent animaduerſionem. Quippe cum eas non deguſtarint. Tales igitur quænã verba traducere,
79 moderaríque poſſent? Fieri enim non poteſt, aut nõ facile fit: vt ea verbis mutentur, ac extrudantur, quæ impreſſa ſunt moribus temporéque diuturno retenta. Amabile autem eſt fortaſſe, ſi cum omnia eſſent quibus boni fieri videmur: participes virtutis efficiamur. Fieri vero bonos alii natura, alii conſuetudine, alii doctrina putant. Natura igitur (vt conſtat)
80 non in noſtra eſt poteſtate: ſed ineſt iis hominibus per cauſam quãdam diuinam, qui vere ſunt fortunati. Verba autẽ præceptionéſve, non in omnibus vires habent: ſed opus eſt auditoris animum antea moribus eſſe cultum, ad recte gaudẽdum, ac ad horrendum, perinde atque terram quæ ſemina ſit nutritura. Qui nanque viuit cum perturbatione: nõ audiet ea verba quæ dehortantur, neque intelliget. Is vero qui ita diſpoſitus eſt: qui fieri poteſt vt diſſuadenti obtemperet? Omnino autem non verbis ipſa perturbatio: ſed vi cedere videtur. Mores igitur præcedant aliquo modo virtuti familiares oportet: amantes bonum, atque abhorrentes à turpi. Difficile autem eſt, vt ab adoleſcentia recte quis ad virtutem inſtituatur non ſub talibus legibus educatus. Modeſte nanque vi-

uere,continentérque plerisque hominum, præsertim & iuuenibus non
est iucundum. Quapropter educationem, atque officia à legibus insti-
tuta esse oportet. Non enim dolorem afferrent si fuerint consueta. For-
tasse autem non sufficit, dum sunt adolescentes, rectam educationem
& curam esse adeptos: sed cum oporteat viros quoque factos ipsa agere,
ac assuescere, & in his, & omnino omni in vita legibus est opus. Multi-
tudo enim necessitati potius quàm rationi: & pœnis quam honestati pa
ret. Idcirco sunt qui legumlatores oportere censent ad virtutem inuita-
re. Ac prouocare honestatis gratia: propterea quòd ii qui probi sunt, ob
consuetudinem præcipue obtemperabunt. Aduersus autem inobedien
tes & hebetiores ingenio: castigationes pœnásque instituere. At eos qui
curari, ac emendari nequeunt: extrudere atque exterminare. Probum
enim hominem, & ad honestatem viuentem, rationi obtemperaturum
inquiunt esse. Improbum vero voluptatem affectantem: dolore afficien
dum esse, atque iumentum. Quapropter & eos dolores afferri oporte-
re dicunt: qui maxime concupitis voluptatibus aduersantur. Quod si 82
eum qui bonus futurus sit bene educatum (vt dictum est) ac moribus
bonis assuefactum esse oportet, deinde bonis in exercitiis viuere: & ne-
que inuitum neque sponte res agere prauas. Hæc autem fuerint si men-
te aliqua, rectóque ordine vires habente viuatur. Igitur patris quidem
præceptio: vires non habet, neque necessitatem, neque vllius omni-
no vnius viri, nisi sit rex aut aliquis talis. Lex autem vim habet cogen-
tem, quæ quidem est sermo ab aliqua prudentia, atque mente profe-
ctus. Et hominum quidam eos odisse solent, qui appetitionibus aduer-
santur: etsi recte id ipsum faciunt. Lex autem non est eis molesta: pro-
bitatem iubens. In sola autem Lacedæmoniorum ciuitate, cum aliis 83
paucis, curam adhibuisse educatione, atque officiis legislator videtur.
In pluribus autem ciuitatibus tales res sunt neglectæ. Et ita vnusquis-
que viuit vt sibi placet ritu Cyclopum filios regens, atque vxorem.
Præstabilissimum igitur est diligentiam, rectámque curam adhibere
communem: ídque ipsum facere. Quod si negligitur publice: ad v- 84
numquemque attinere videbitur filios suos atque amicos ad virtutem
dirigere, vel saltem velle dirigere. Atque maxime idipsum posse vide-
bitur ex dictis idoneus ad leges ferendas factus. Publicas igitur diligen-
tias, atque curas per leges fieri constat, bonas autem per studiosas. Nec 85
interesse quicquam videtur, scriptæ sint, an non scriptæ: vnus an plures 86
per illas instituantur, vt & in musica, exercitandíque facultate, & erudi-
tionibus cæteris hoc nihil refert. Nam vt in ciuitatibus leges, ac mores:
sic & in domibus possunt paterni sermones ac mores. Quinetiam ma-
gis ob cognitionem, beneficiáque collata. Sunt enim ipsi filii iampri-
dem affectione deuincti: & facile obtemperantes natura. Differunt in- 87
super & instituta priuata à publicis: perinde atque in medicina. Vniuer-

ſaliter enim febricitanti confert inedia, & quies: at alicui forſitan non conducit. Magiſter quoque ludi non omnibus fortaſſe pugilibus eandem pugnam imponit. Singula autem magis exacte fieri videbuntur adhibita cura, diligentiáque priuata. Magis enim id adipiſcitur vnuſquiſque quod congruum eſt. Atque optime quidẽ in ſingulis curam ac diligentiam adhibuerit & medicus & ludi magiſter & quiuis alius: qui hoc vniuerſale ſcit, omnibus inquam aut talibus hoc eſſe accommodatum. Scientiæ enim communis ipſius eſſe dicuntur & ſunt. Nihil tamen forſitan obſtat quin & is qui ſcientiæ quidem eſt expers, exacte autem ea perſpexit experientia quæ in vnoquoque accidunt: rectam in vno aliquo diligentiam adhibeat, atque curam. Quemadmodum & quidam optimi ſibiipſis eſſe medici videntur: qui tamen nulli alii poſſunt opus afferre. Verum non minus forſitan oportere videbitur eum qui vult artifex, & contemplator euadere: ad vniuerſale pergere, atque illud (vt fieri poteſt) cognoſcere. Dictum eſt enim ſcientias circa hoc ipſum verſari. Fortaſſe autem & is qui vult ſua cura diligentiáve meliores facere ſiue multos ſiue paucos: enitatur oportet, vt ad ferendas leges aptus euadat: ſi boni legibus fieri poſſumus. Non eſt enim cuiuſuis quemuis diſponere. Sed ſi alicuius eſt ſcientis eſt. Vt in medicina fit & in cæteris facultatibus, quarum eſt aliqua cura, atque prudentia. Hæc cum ita ſint: conſiderare poſt hoc oportet vnde nam, & quomodo quiſpiam
88 legumlator euaſerit. An ab iis qui rempublicam gerunt: quemadmo-
89 dum & in facultatibus cæteris fieri ſolet? Nam pars ciuilis eſſe videtur ipſa ferendarum legum facultas: an non ſimiliter in ciuili & cæteris in facultatibus fieri, ſcientiiſque videtur? Nam in cæteris quidem idem tradere facultates, & per ipſas operari videtur. Vt medici, atque pictores. Res autem ciuiles docere quidem pollicentur ipſi ſophiſtę: nemo autem ipſorum agit, ſed ii qui rempublicam gerunt. Qui quidem potentia quadam id agere, & experientia potius quàm mente videntur. Neque enim ſcribere de talibus: neque dicere videntur. Quod tamen præclarius forſitan eſſet: quàm iudiciales orationes, vel deliberatiuas componere. Neque filios ſuos aut amicorum vllos idoneos ad gubernandum rempublicam effeciſſe. Erat autem conſentaneum rationi ſi poſſent. Neque enim melius quicquam ciuitatibus reliquiſſent: neque ſibiipſis, aut chariſsimis aliud magis optaſſent quàm talia poſſe. Non tamen parum experientia conferre videtur. Non enim fierent per ciuilem conſuetudinem ad gubernandum rempublicam aptiores. Quapropter iis qui de re ciuili cupiunt ſcire: experientia inſuper opus eſſe videtur. Sophiſtarum autem ii qui facultatem hanc profitentur: longe abeſſe à tradenda ipſa videntur. Neque enim quale quid eſt: neque circa quæ verſatur omnino ſciunt. Non enim ipſam, & oratoriam facultatem idem. Neque inferiorem ponerent: congregatis iis legibus quæ ſunt probatæ. Fieri-

enim poſſe dicunt: vt optime deligantur. Proinde quaſi delectio non eſſet ſagacitatis: & iudicare recte non eſſet maximum. Vt in muſicis. Qui nanque ſunt in ſingulis experti, recte opera iudicant: & quibus, aut quo modo perficiuntur, & quæ ſunt his conſona comprehendunt. In expertis autem ſatis eſt, ſi nō lateat ipſos bene aut male factum ſit opus: vt in pictura. Leges autem operibus ſimiles ciuilibus ſunt. Quonam igitur pacto quiſpiam ex his legum fuerit lator: aut eas quæ ſunt optimæ iudicauerit? Neque enim medici videntur ex libris fieri: & tamen dicere conantur non ſolum curationes, ſed etiam ægrotantes curari poſſe, & vt curare oportet, habitu vniuſcuiuſque diſtincto. Hæc autem expertis quidem vtilia. iis vero qui ſcientia carent inutilia eſſe videntur. Et legū igitur forſitan, & rerum publicarum congregationes, iis quidem qui proſpicere, atque diſcernere poſſunt quidnam recte ſeſe habet, vel cōtra, aut quæ quibus accommodantur, vtiles eſſe poſſunt: ſed ii qui ſine habitu talia tractant, recte quidem iudicare non poſſunt, niſi fortuitu. Magis autem ad ea comprehendenda fortaſſe fuerint apti. Cum igitur noſtri maiores ea quę ad facultatem ferendarum legum pertinent ſine perſcrutatione reliquerint: noſipſos illa fortaſſe præſtat conſiderare. Et omnino de republica pertractare oportet. Vt quoad fieri poteſt, ea philoſophia perficiatur, quæ circa res humanas verſatur. Primum itaque ſi quid recte ſit à maioribus dictum, id enitamur recenſere, deinde ex cōgregatis rebus publicis conſiderare, quænam ciuitates & rerum publicarum ſingulas euertunt, atque conſeruant. & quas ob cauſas aliæ recte gubernantur: aliæ contra. His enim perſpectis: magis fortaſſe perceperimus, quænam ſit reſpublica optima, & quomodo vnaquæque diſpoſita: quibuſve legibus vtens, ac moribus bene fuerit conſtituta. Dicamus igitur hinc initio ſumpto.

Commen.

AT enim ſi de his ipſis atque virtutibus, & inſuper.] Hoc eſt quartū capitulū huius tracta- 77
tus & vltimū totius libri, in quo philoſophus completa iā doctrina de moribus, & poſtre
mo de vltimo fine humano, nūc determinat de ferendis legibus, quibus homo poteſt eua
dere bonus, oſtendēdo non ſolū oportere ſcire, quid ſit virtus, & ratio bene viuēdi in iis
quæ aguntur: ſed etiam deducere in actum, & hoc addere videtur philoſophus, vt hinc occaſio-
ne ſumpta commode tranſeat ad librū Politicorum vt hominem primo in hoc libro bonis mo-
ribus virtutibúſque inſtituat, deinde per illum cōſtituat in ciuitate, & in ciuili vita quo ad fieri
poteſt felicem reddat. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ ſuis locis patebunt. Pri
mo igitur oſtēdit philoſophus, quod nō ſufficit cognoſcere hæc præcepta, ſed oportet deducere
in actum, & ex equi. nos igitur volebamus oſtēdere quonā pacto homo bonus, & bonis moribus
inſtitutus euadere poteſt docēdo de virtutibus, & amicitia, & voluptate, eſt ne finis noſtrę intē-
tionis? & videtur reſpondere quaſi quòd noſtra intētio quantū ad doctrinā de virtutibus, & mo-
ribus eſſet completa: ſed hoc nō ſufficit cum finis in rebus agendis nō cōſiſtat in doctrina, & co-
gnitione: ſed in actione. nō enim ſatis eſt ſcire quid aut quales ſint virtutes: ſed requiritur vlteriꝰ
vt eas conſequamur, & operemur ſecundū illas. [SI igitur verba ſufficerent.] Oſtēdit quod do-
ctrina non ſufficit ad faciendum virū bonum. Nā ſi hoc eſſet dicit philoſophus, magnā mercedē 78
reportarent ſermones ſuaſiui Theognidis ſentētia: ſed requiritur bona inſtitutio, quare ſunt nō-
nulli ingenui, ita educati vt verbis, & monitis ad virtutem ac honeſtatem conſequendam facile

possint compelli, plerique vero vt est imperita multitudo, sic se habent vt trahi ad virtutes, aut
reuocari à vitiis non posse videantur suasione verborum, aut monitione atque doctrina: sed si à
turpibus abstinent id potius faciunt metu vel pœna, quare patet quòd verba & sermones per se
non sufficiunt ad faciendos viros bonos, sed requiritur & bona educatio, & consuetudo. [SED
79 satis est fortasse.] Quasi dicat satis putandum est si ista omnia adsint, scilicet bonum ingenium, &
doctrina, & institutio quibus disponimur ad bene operãdum, tandem ipsam virtutem consequa-
mur quæ cum acquiratur cum difficultate: non sermonibus contenti esse debemus, sed etiã con-
suetudinem adhibere. [FIERI autem bonos alii natura.] Ostendit hac in parte philosophus ꝙ
80 ad hoc vt homines communiter fiant boni sermonibus & præceptis doctrinæ, requiritur con-
suetudo vel institutio bona. Probatur, homines fiunt boni communi sententia, aut natura, aut do
ctrina, aut consuetudine: sed non proprie natura, nec statim etiam doctrina, ergo consuetudine.
Patet ratio vel declaratur à philosopho, cum probitas pendeat ab electione nostra, & sit in nostra
potestate, natura nõ proprie efficimur boni. hoc probauit philosophus in secũdo ethicorum vbi
differuit, & ostendit nullam virtutem inesse nobis à natura, & si apti simus natura magis, aut mi-
nus ad illas suscipiendas, vnde nec à natura, nec præter naturam nobis inesse dicuntur, tamen nõ
consistit in ea proprie cum simus liberi ad vtrumlibet consequendum, vitium vel virtutem, & in
nostra non sit potestate natura esse aptos magis vel minus: sed est donum naturæ vel dei, & di-
uinæ causæ, à conceptione enim trahunt indiuidua complexionem, id est partim à parentibus,
partim ab influxu corporis cœlestis, hinc concedente deo variæ dispositiones naturales oriun-
tur, & aptitudines ad virtutes suscipiendas, quas aptitudines in sexto huius appellauit virtutes
quoquo modo naturales, quanuis non sint virtutes proprie. Itaque eo in loco ait philosophus,
vt in ea parte animi quæ principium est opinandi, sunt duæ species, aptitudo scilicet perspici-
endi atque prudentia, sic & in ea parte quæ ad ipsos pertinet mores sunt species duæ, vna natu-
ralis virtus, altera proprie virtus, ex quo patet quòd licet naturalis illa dispositio conferat ad vir
tutem, tamen parum prodesset: nisi consuetudo accederet ex libero nostro arbitrio, & recta ele-
ctione proueniens. Item doctrina non satis sufficit, sed in iis facit fructum qui quoquo modo
bona educatione sunt ad eã suscipiendã dispositi, sicut ager cultus qui semina sit nutriturus: vn-
de in principio bene inquit institutum moribus eum esse oportet, qui de honestis, & iustis, &
omni ciuili ratione sufficienter est auditurus. Quare animus eius qui est doctrinam susceptu-
rus est tanquam ager, mos & educatio tanquam cultus terræ, doctrina vero vt semen quod non
habet vim in omnibus, sed in terra bene culta: sic doctrina non habet vim nisi adsit institutio bo
na, nam qui sequitur perturbationem animi consuetudine firmatam, non cedit soli sermoni sed
oportet vt vi ipsa reprimatur, ex quo patet quòd consuetudine principaliter boni fieri videmur.
vnde in principio secundi, moralis, inquit, virtus consuetudine comparatur. Quare vt monentis
doctrina efficaciam habeat, oportet bonam educationem præcedere: quia aliquo modo dispona-
tur animus hominis ad odendum turpia, & gaudendum rebus honestis. [AT enim difficile est
81 rectam.] Summo ordine, vt consueuit, procedit philosophus. Nam declarauit bonam institutio-
nem esse quodam modo principaliter causam vt efficiamur boni, non loquimur autem de vni-
uersalissima, & principalissima causa bonorum omnium, id est ipso deo: nunc ostendit quòd lex
requiritur necessario ad bonam assuefactionem & bonam institutionem comparandam, quia ip-
sa compellit, & quodam modo cogit homines viuere secundum bonos mores. difficile est enim
quòd aliquis ab præsertim iuuentute ducatur ad virtutes, nisi sub bonis legibus nutriatur, ideo
oportet vt lex afferat bonam institutionem, & exercitia honesta compellendo iuuenes vt bonis
moribus assuescant, studiisque honestis, quæ & si molesta ab initio appareant, tamen cum sint
communia æquo animo feruntur, & posteaquam in consuetudinem venerint, iocunditatem &
facilitatem afferunt. Addit vlterius philosophus quod non sufficit bonam educationem habere
à legibus in iuuentute, sed videntur necessariæ esse leges etiam per totam vitam, vt conseruen-
tur exercitia bona, & consuetudine boni mores perficiantur. Sunt præterea nonnulli qui magis
parent necessitati & pœnis, quàm rationi, ideo censebant nonnulli legumlatores, cum homi-
nes plerunque trifariam reperiantur, aut ingenui, & bene dispositi, aut tardiores, aut insanabi-
les, in ferendis legibus tria præcipue seruare debere. Primum admonitiones, & exhortationes,
quibus homines bene educatos concitarent ad virtutem capessandam gratia honestatis. Deinde
iis qui sunt tardiores ad bene viuendum, & inobedientes rectæ rationi, pœnas constituere ac-
commodatas, & directe contrarias morbis illorum, vt talibus veluti medicinis quibusdã ad sani-
tatem reuocentur, & castigatione à vitiis retrahantur. Remedia vero debent & medicinæ con-
cupitis voluptatibus esse contrariæ, nam contraria vt inquiunt contrariis curantur. Non enim
auaritia abstinentia. sed liberalitate, nec luxuria liberalitate proprie: sed abstinentia & tempe-
rantia pellitur. De iis vero qui incurabiles ponebantur patet in textu. [QVOD SI HAEC
82 ad probitatem.] Hanc particulam addere videtur philosophus, quia cum virtus debeat esse vo-
luntaria, declarandus est hic locus ne videamur inuiti virtutem acquirere, ideo videtur resu-
mere quod primo dixit, adhibendam esse bonam educationem à recta & ordinata ratione pro-
ficiscentem, quæ iubeat, & impellat ad probitatem, & tamen æquo animo feratur, sed quæ nam

esse potest ista, patris ne pręceptio ac institutio? sed nunc posthabere eam videtur: quam inferius dicet oportere adesse, si educandæ iuuentutis publica non adhibeatur cura. Dicit autem ad hoc propositum quòd admonitio paterna non habet hanc vim vt compellat homines, & aliorum ad monitiones, etiam si rectæ sint odio habentur ab iis qui suis cupiditatibus obsequi volunt: sed lex est illa quæ cōpellit, & iubet circa ea quæ sunt proba, & cum sit omnibus cōmunis, & plerūque absint legumlatores æquo animo sustinetur, & non est inuisa: sic igitur per ordinem patuit, quòd si sermones, & doctrina facere debeant fructum, opus est educatione, & institutione bona. ad hoc autem vt fiat bona institutio opus est legibus. [AT vero in Lacedæmoniorum quidem ciuitate.] Hæc est secunda pars huius capituli, in qua philosophus cum antea ostenderit ad bonā 83
institutionem necessariam esse legem prouenientem ab aliqua prudentia: nunc serio, & ordine declarat oportere hominem eniti vt aptus euadat ad ferendas leges, & quomodo hoc fieri possit ostendit. ex quo statim post hunc librum ponit librum Politicorum in quo diffuse docet de ferendis legibus. Dictum est.n. in sexto huius hoc esse præcipuum munus facultatis ciuilis. Dicit autem in primis philosophus quòd cum omnes ciuitates & respub. deberent curare legibus, vt iuuentus recte educaretur, & ponerentur leges quibus homines ad virtutem capessendam cō citarentur, Lacedæmoniorum ciuitas sola vel aliæ admodum paucæ hanc diligentiam adhibent legum ferendarum, & instruendæ iuuentutis, in plurimis autem neglecta sunt ista dicit philosophus, & viuūt ad placitum, & libitum veluti Cyclopes. [QVOD si negligitur publice.] Probat nunc philosophus ob ea quæ dixit oportere hominem ciuilem aptum esse debere ad leges ferēdas, hoc pacto, si hominem oportet curam habere vt dirigantur filii, & amici ad consequendas 84
virtutes, oportet etiam vt sit aptus ad leges ferendas: at primum est, ergo & secundum, verū cum leges publicæ & priuatæ esse videantur: opera danda est vt publice institutio non sit adhibita legibus, priuatim quisque curam adhibeat vt filii ad virtutem dirigantur. & ideo oportet vt sit aptus, & bonus lator legum vt honeste erudiantur filii sub paternis legibus: quòd si ex defectu filiorum hoc consequi non possit, saltem debet velle, & eniti vt sit aptus, ne ex parte sua desit, quia publicæ leges, & priuatæ videntur quoquo modo conuenire. [NEC interesse quicquam videtur.] Quatuor videtur afferre conditiones philosophus, per quas forte putaret aliquis publicas 85
leges differre à priuatis, quibus vtitur paterfamilias in domo sua veluti debet, atque ex eo crederet hanc peritiam erudiendi priuatim homines non esse de facultate legum ferendarū. Has igitur affert conditiones vel differentias, quæ esse videntur, & ostendit quomodo conueniunt, & ꝙ tales differentiæ vel nullæ sunt vel paruæ. Prima differentia esse videtur quòd leges publicę sunt scriptæ, priuatæ non scriptæ: sed hæc nulla penè differentia est dūmodo sit bona lex siue sit scripta, siue non scripta. [NEC si per illas vnus aut plures.] Secunda conditio vel differentia esse videtur ꝙ publicæ leges videntur erudire, & instituere omnes ciues, priuatæ vero atque paternæ 86
vnū vel admodū paucos, & tamen hæc differentia non est tanti momēti, vt faciat ꝙ priuatæ etiā non sint leges. Nam vt in musica dantur præcepta, & siue vnus siue plures instituantur, illa tamē sunt præcepta, sic in priuatis legibus non tollitur ob paucitatem eorū qui instituuntur quin illæ sint appellandæ leges, dummodo sint bonæ [NAM vt in ciuitatibus.] Alia differentia vel conditio est pene eadem cum superiore quòd vim habere videntur publicę leges in ciuitate tota, priuatæ autem in vna domo. tamen hoc non tollit quin priuatæ sint etiam leges cum habeant similem rationem, quin etiam non minus ad ipsam educationem prodesse videntur, quàm publicæ ob reuerentiam quandam innatam filiis, naturaliter erga parentes. Dubitatur qui antea philosophus dixit præcepta patris non habere eam vim quam habent leges, hic autem dicit habere maiorem, hæc videntur inter se repugnare. Dicendum quòd philosophus superiùs afferebat in medium homines male institutos, & difficiles ad obtemperandum, & hominū inquit eos plerique odisse solent qui ipsorum appetitionibus aduersantur, tales indigent legum vi: sed apud ingenuos, & faciles ad obtemperandū præcepta paterna vim habent maiorem: sed apud eos qui sunt tardiores, & inobedientes facti maiorem vim habent leges ob necessitatē, & pœnas, & de talibus eo in loco videbatur loqui philosophus. [DIFFERVNT insuper & instituta.] Quarta conditio vel differentia est, quæ etiam non est talis, vt facit priuatas non esse leges. Nam quia leges publicæ loquuntur vniuersaliter, priuatæ vero sunt particulares, ideo videtur quibusdā quod 87
non proficiscuntur ab eadem facultate. hoc & si facere videatur aliquam differentiam, tamen leges priuatæ videntur magis accommodatæ vnicuique quàm publicæ. Nam sicut fit in medicina, ita in huiusmodi legibus euenire videtur: sed in medicina ita fit vt quidam habeat scientiam, in vniuersali, quidam aliqua particularia percipiat per experientiam quandam, & talis poterit secūdum illam magis accommodate mederi alicui, quàm ille qui vniuersaliter scit: sic etiā eueniet in huiusmodi legibus, nā est vniuersalis regula in medicina, ꝙ simpliciter febricitanti prodest abstinentia, & quies: sed alicui tamen non prodest veluti in aliquo vehementer debili non erit obseruanda abstinentia, & sic vniuersalia in medicina propter diuersas naturæ complexiones non semper accōmodantur singularibus. Hoc etiam fit à magistris ludi, qui non eosdem ludos omnibus pugilib⁹ imponūt, & sic ferme in aliis facultatib⁹ euenire videtur, ꝙ id quod est in vniuersali non accōmodatur statim singulari, vnde priuatę atque paternę leges cuique ꝓpriæ, & accōmo-

datæ videntur. Scit enim paterfamilias naturam liberorum, & proprie accommodare potest ad eorum educationem instituta sua, sed ne videatur quòd Philosophus procedat contra doctrinam vniuersalem, quam ipse profitetur, & tradit, & quod irruat contra vniuersalem facultatem legum ferendarum, quæ pertinent præcipue ad prudentem ciuilem. ideo dicit quòd medicus habens scientiam in vniuersali, vt theoricus postea descendat ad particularia, adiungendo experientiam optime, tum poterit accommodare scientiam illam singularibus: fieri tamen potest vt aliquis scientiæ expers sine cognitione regulæ vniuersalis, experientia quadam aliquibus indiuiduis medeatur, vt aliquis sibiipsi: verum addit Philosophus ꝙ ille qui vult fieri artifex, & speculatiuus, debet eniti accedere ad ipsum vniuersale. & illud cognoscere eo modo quo patitur natura illius vniuersalis. Quod adiunxisse videtur Philosophus, quia sunt nonnulla vniuersalia necessaria, vt in mathematicis: nōnulla vero talia sunt vt cuncta complectantur, id est eis quæ contingere possunt, non semper accommodentur: sicut de illa regula vniuersali dictum est supra, ꝙ simpliciter febricanti prodest abstinentia & quies: nan in aliquibus non valet, sed fallit: simile est illud quod dicitur in quinto. Fieri autem non potest vt de quibusdam vniuersaliter rectè dicatur. In quibus igitur necesse est vniuersaliter dicere, fieri vero non potest vt recte dicatur: in his lex accipit id quod plerunque fieri solet, non ignorans errorem, & est nihilominus recta. Error enim non est in lege, nec in ipso legislatore, sed in ipsa rei natura & cætera, quare nitendum vniuersale ipsum cognoscere eo modo quo fieri potest, & quo patitur natura rerum de quibus est ipsum vniuersale. Concludit postea Philosophus, resumēdo illud quod superius dixit, ꝙ oportet vnumquemque qui debet instituere, aut paucos, vt paterfamilias: aut multos, vt gubernator ciuitatis, de quo superius intendit: aptum esse ad ferendas leges. Nam paterfamilias habere debet facultatem legum ferendarum, vt recte sciat & possit instituere liberos suos. Est enim optimum publice præuidere, vt iuuentus, & homines bonis moribus instituantur, & ad virtutes dirigantur, quòd si publice negligatur, vt plerunque in ciuitatibus fit, tunc priuatim patresfamilias debent cogitationem suscipere de moribus filiorum, & operam dare, vt à teneris annis sub optimis disciplinis & exercitiis viuere discant. Non enim parum, sed multum, immo totum refert, vt in secūdo dixit Philosophus, hoc an illo modo ab adolescentia assuescere, sed multi sunt qui hāc curam negligunt, contra quos inuehitur Plato, dicendo quòd quidam sunt qui maiorem curam habent equorum vel aliorum brutorum quibus delectantur, quàm filiorū: oportet igitur vt pater familias, qui debet cura & diligentia sua facere alios bonos, & studiosos sit aptus ad ferendas leges, ex quibus prouenit educatio, & assuefactio bona. Et ipsæ præterea ciuilis gubernator debet habere optimam facultatem ferendarū legum cum multis prouidere debeat, & bonis moribus ciuitatem munire quare paucorum gubernator debet esse aptus ad ferendas leges vt diximus, & multorū longe magis de quo præcipue & principaliter intēdit Philosophus, & vult ꝙ habeat facultatem legū ferendarum, quod in ciue & gubernatore videtur esse præcipuum, vt in sexto vidimus. [HAEC cum ita sint, considerare ne.] Hæc est tertia pars huius vltimi cap. in qua

88 Philosophus posteaquam ostendit bonā educationē magnopere conferre ad acquirendas virtutes, & ad ipsam institutionem requiri bonas leges, atque ideo oportere ciuem aptum esse ad ferendas leges, nūc declarare intēdit quomodo talis potest euadere aptus, & videtur mouere dubitationem, deinde soluere, postremo polliceri se modum traditurū, quod facit postea in libris Politicorū. Dicit igitur in primis quis est modus, & à quo potest acquiri talis ars atq; facultas, an ex sese, an ab alio: & si ab alio à quo nā, & vnde? & incipit dicere ꝙ videtur esse conueniens vt sumatur hæc facultas ab iis qui rempub. administrāt, & hoc declarat, sicut fit in aliis facultatibus, ita in re ciuili & facultate legū ferendarū: sed in aliis fit ita, vt qui eas exercent, & operātur circa illas, tradāt etiā doctrinā talium facultatū, vt medicus medetur, & docet artē medicinæ, & pictor eodem pacto, & alij artifices: ita etiā fieri videtur in re ipsa, & facultate ciuili, cuius præcipuum munus esse videtur, vt in sexto dictū fuit cōdere leges. [AN nō similiter in rei ciuilis.] Nūc videtur

89 Philosophus declarare superiorē sententiā, & similitudinē nō valere, & ostēdere eos qui rēpub. gerūt nō esse sufficiētes ad tradendā talē facultatē, quia nō fit in re ciuili vt in aliis facultatibus, & huiusmodi artibus, in quibus artifices exercēt sese, & eas etiā tradunt, sed ii qui in repub. versantur, nō docēt talē facultatē, nec tradūt doctrinā quandā vniuersalē rei ciuilis, & præsertim ferendi leges, cuius rei facultas videtur esse rei ciuilis maxima pars, exercent tamē rempub. experientia quadā, sed sunt alij ecōuerso qui profitētur se habere sentētiā huiusmodi facultatis vt sophistæ, & tamen nullā experientiā vel vsum habēt tractādæ reipub. Quod autem ij qui in repub. versantur non sint sufficientes ad tradendū hanc doctrinā facultatis huiusmodi probat philosophus hoc pacto, ii qui non habent scientiā in vniuersali, sed potius experientiā quandā per quam fiūt aptiores ad gerēda singula in repub. nō sunt sufficiētes ad tradēdū doctrinā huius facultatis ciuilis, & legū ferendarū: sed ii qui in repub. versantur sunt huiusmodi, ergo tales non sunt sufficientes. & hoc etiā patet ex eo, quia id iam fecissent cum sit lōge præclarius scribere de iis quam cōponere orationes iudiciales vel deliberatiuas. Secūda ratio, si ii qui versantur in repub. possent & sufficiētes essent tradere doctrinā ciuilis facultatis proculdubio traderent eā filiis & amicis, & ciuibus suis: at hoc nō faciunt, & tamen facerent vt diximus, si possent recte id facere, quia

M

hæreditatem præclaram relinquerent illis, & omni patrimonio præstantioré, & tamen ne videatur ꝙ experientia parũ cõferat, & vsus tractandæ reipub. ideo remouet hãc obiectioné, dicendo ꝙ nõ parũ conferre ad hoc videtur experientia rerum ciuilium, cũ etiam per ipsam fiant homines ad agendam rempub. aptiores, & ii præterea qui scientiam ciuilé habere cupiunt, indigeant experientia tali, sed non est inutile ad hoc propositum reducere ad memoriam ea quæ dicta sunt in sexto de ciuili facultate, quæ circa vniuersalia versatur, & fert leges, & præsidet vt architectura. Alia est gubernatio, quæ & deliberatiua esse, & versari circa singula videtur. Sophistarum autem, declarat Philosophus ꝙ sophistæ sunt valde insufficientes ad hãc doctrinã tradendã, probatur, ii qui nesciunt facultaté ciuilé, quale quid sit & circa quòd, nõ possunt eam docere & tradere: sed sophistæ sunt huiusmodi, ergo non possunt eam tradere, & sunt valde insufficientes, ꝙ autem talis ignorent Philosophus probat hoc pacto, ii qui dicũt oratoriam facultaté esse idé cũ facultate politica & ciuili, vel non esse inferioré eadem: ii ignorant politica quale quid sit, sed sophistæ sunt huiusmodi, ergo ii ignorant qualis sit facultas ciuilis: nam oratoria est instrumẽtum ciuilis: ergo nõ est idé cum ea. Sophistæ tamen id dicunt quorũ de numero Prodicũ Chium, & Leontinũ illũ Gorgiam quidã fuisse tradunt. Probat præterea Philosophus ꝙ ii etiam ignorant circa quod versatur facultas ciuilis, quia dicunt hoc esse facile, & fieri facile posse si congregẽtur leges, & magis probatæ excipiantur. Itaque in hoc cõsistere putabãt facultaté ferendarũ legum, verũ aliud esse videtur cõdere leges, aliud cõditas colligere & selegere. Præterea eligere magis probatas leges videtur esse prudẽtiæ, quæ est in paucis, & cũ difficultate acquiritur: sed leges videntur esse opera facultatis ciuilis, & qui habet talé facultaté recte potest iudicare de illis, sicut alii artifices de operibus suis, vt musici & pictores, quisque enim recte iudicat quæ cognoscit, & eorum bonus est iudex, vt dixit in primo, qui igitur fieri potest vt eligere possint optimas atque exinde cõsequi scientiã ciuilé, & facultaté ferendarũ legũ, cũ prius habere debeant scientiam talem, postea cõdere leges? nec etiam medici euadũt ex libris, sed qui habent scientiam per principia sua, & experientiam adhibent. Eodé modo nõ consequẽtur talé facultaté ex cõgregatione legum, sed bene fient forsitan per hoc ad ipsas cõprehendẽdas aptiores, vt patet in textu. Hæc cum ita sint, cũ declarauerit Philosophus ꝙ neutri illorũ sufficientes sunt ad tradendã doctrinã ciuilis facultatis, & legũ ferendarũ, profitetur ipse tale munus se suscepturũ, & ideo hoc capitulũ videtur necti cũ libris ciuilium, itaq; expleta iam doctrina de moribus ipsum attulit, quasi diceret, hæc quæ de moribus tradidimus, non consistat in doctrina & cognitione, sed in actione. At hoc non potest acquiri sine institutione, quæ fieri non potest sine legibus, & legum positione, quare oportet vt ciuilis sit aptus ad ferẽdas leges pro institutione tali, sed quomodo fieri potest istud? Quis erit doctor? an illi qui versantur in repub. an sophistæ & rhetores, at neutri ipsorum sunt sufficientes, quid igitur est agendũ? Dicit ergo cum hæc fuerint neglecta à maioribus nostris, oportet vt nos aggrediamur hoc opus, & huius facultatis tradamus doctrinam, vt actiua philosophia ex omni parte perficiatur, & hoc pacto, decimo huic & vltimo Ethicorum finem imponit.

EPILOGVS LIBRI ETHICORVM.

EXPOSITIS omnibus iis quæ in hoc libro moralium declaratione indigere videbantur, nunc non inutile esse arbitramur ad hoc, vt magis menti inhæreat ordo Philosophi, capita rerum quæ singulis libris continentur summatim repetere. Primũ cũ sententia huius Philosophi homo nõ habeat perfectioné innatam, vt ab initio diximus, sed egregias potentias habeat, quibus etiã cõsequi potest. decreuit Aristoteles viam patefacere nobis, qua ad eam acquirendam possemus accedere, itaque hanc doctrinam de moribus tradidit summo studio ac diligentia, proponés nobis felicitatem humanã, mediáq; deinde ostẽdens quæ sẽtẽtia sua ad eam perducunt. Constituere enim felicem intẽdit quoad fieri potest, & humana quidé felicitate, quæ vltimus dicitur finis in rebus humanis. Primo igitur libro quęrit si est talis finis, & cum sit, quid nam, & qualis, & qua causa sit, & in qua potentia animæ consistat. Ostendit autem in primis cum multi sint fines, & non sit processio in infinitum, necessarium est deuenire ad vltimum finem in rebus humanis ad quem nostræ intentiones, & cæteri fines aliarum rerum nostrarum tanquã ad optimum referantur. Quo probato, quærit quidnam iste sit, & cũ omnes in nomine conueniant quòd sit summũ bonum, quęrit quid sit ipsa res, & affert multas opiniones. (alii enim honorem, alii voluptatem, alii item aliud id esse censebãt) quibus recitatis nõnullísque earum posthabitis, illas tantũ refellit quæ cõfutatione indigere videbãtur, & ipsam præsertim opinioné Platonis de summo bono abstracto, & idæa boni, quę vehemẽtius quàm aliæ cũ vrgebat, multis rationibus labefactare nititur, erat enim sẽtẽtia illa, & authoritate Platonis, & subtilitate rei ea tẽpestate magnopere celebrata. Post hæc philosophus affert talé definitioné felicitatis secũdũ sẽtẽtiã suam. Felicitas est operatio animę per virtuté in vita perfecta, cui definitioni addere possumus hãc particulã summa cũ iucunditate, quia est ei cõiuncta, & annexa vt in x. ostẽdit, pręterea accõmodare possumus hãc definitioné tam actiuæ quàm cõtẽplatiuæ felicitati, si sumamus virtuté in cõmuni, vt cõpetere potest tam actiuæ quàm speculatiuæ virtuti, quare definitio felicitatis actiuæ erit

talis.Felicitas actiua est operatio animæ secũdum perfectissimam virtutem actiuam summa cum iucunditate in vita perfecta, contemplatiua vero est operatio animæ secundum perfectissimam virtutem contemplatiuam summa cum iucunditate in vita perfecta. Philosophus non videtur afferre eo in loco talem distinctionẽ: sed colligitur postea in x. vbi comparat istas inter se, & ambas declarat, & semper intelligatur quod de felicitate loquitur humana, & per totum librũ, præterquam in decimo potius de actiua quàm de contemplatiua loqui videtur. Hac diffinitione assignata nititur philosophus trahere ad propositum suum quicquid boni habent illæ antiquorum opiniones vt intelligatur ꝙ siquid cõtinent veritatis: consonum est sentẽtiæ suæ vt sit quasi confirmatio quædam diffinitionis allatæ, considerat deinde à qua nam causa sit ipsa felicitas, & ostendit ꝙ non à natura nõ à fortuna est in nobis talis felicitas. Non enim esset in nostra potestate, & quanuis corpus cœleste, & natura concurrere videantur quoquo modo ad dispositionẽ nostram ob ipsam complexionem, tamen ostendit ꝙ principaliter est situm in nobis, & omnino in nostra voluntate & electione eam acquirere, non loquimur autem de deo, qui vniuersalissima & principalissima causa bonorum omnium semper esse præsupponitur, sed de causa propinqua, quæ in nostra ponitur potestate, cum principium sponte agẽdi liberúmque arbitrium habeamus. Quærit postea philosophus cuius nam sit talis felicitas, & ostendit ꝙ est hominis non plantæ, nõ brutorum, non hominis praui, sed virtute perfecti. Quare dicere possumus felicitatem competere propinquissime homini studioso, & si actiuam sumere volumus dicemus eam competere homini viuenti secundum rationem, & appetitum obtemperantem rationi. si vero contemplatiuam dicere possumus eam competere homini viuenti vita, vt ita loquar, intellectiua, & secundũ eam potentiam quæ est nobilissima omnium quæ sunt in nobis, vt patet in decimo. Refellit deinde Philosophus opinionem Solonis dicentis finem spectare oportere ad hoc vt aliquis dicatur felix, & ostẽdit eum potius esse appellandũ felicem in quo est felicitas, nõ eum in quo iam fuit: sicut dicimus album eum in quo est albedo, non eum in quo fuit, & loquitur de felicitate humana quæ sententia nostræ fidei si vlla in hac vita ponatur non acquiramus hic felicitatem talem vt eadem fruamur post mortem: sed ista est vestigium, & quasi similitudo quædam summæ, & veræ felicitatis illius quæ est in alia vita. i. fruitio dei vt sacri scriptores ostendunt, vlterius quærit philosophus quale bonum sit ipsa felicitas. Bonum enim aut laudabile, aut honorabile dici solet, laudabile dicitur cum est ob aliud. Laudamus enim bonum equum quia bene fert hominem & ob aliud. Deum vero, vt dicit Philosophus, non laudamus ob aliud, & proprie: sed veneramur, & honoramus ob seipsum: felicitas igitur, quia est summũ bonum humanum, & non dicitur esse ob aliud, est de numero bonorum honorabilium, vnde honos cum dicitur esse præmium virtutis, & ob ipsam virtutem, intelligendum est cum virtus est in operatione & actu. Cæterum cum dictum fuerit felicitatem esse operationem animæ, statim Philosophus diuidit potentias animæ pro tanto considerans eam quantum ad hoc propositum spectat. i. vt inueniat in qua potentia animæ ipsa felicitas tanquam in subiecto consistat, simul etiam vt ex diuisione potentiarũ habeat sufficientiam virtutum tam moralium quàm intellectiuarum. Distinguit igitur partes seu potentias animæ humanæ bifariam, & dicit aliam esse rationalem, aliam irrationalem. Rursus irrationalem esse duplicem, aut esse omnino remotam à ratione, vt est vegetatiua quam posthabendam censet, aut aptam vt possit obedire rationi, & hęc appetitus sensitiuus, qui quoquo modo dicitur fieri rationalis non per essentiam: sed per quandam participationem cum obtemperat rationi, sicut filium dicimus obtẽperare parenti, aut discipulum magistro suo. Ad hanc vero obedientiam appetitus disponitur per virtutes morales. Rationalis autem, & ipsa bifariam sumitur, rationalis inquam secundum essentiam & naturam suam, quia aut actiua dicitur esse, aut speculatiua, & sic inueniemus subiectum felicitatis, quæ & ipsa est duplex, non ꝙ suscipiatur in istis potentiis sine habitibus. i. ipsis virtutibus: sed collocantur in ipsis virtutes etiam. i. in actiua potentia rationali ipsa actiua virtus, vt est prudentia, in speculatiua vero ipsa speculatiua, vt est sapientia, vt autem ad propositum redeamus, cum potentiarum animæ alia sit rationalis per essentiam, alia irrationalis secundum naturam & essentiam suam, apta tamen vt possit quoquo modo fieri rationalis per quandam participationem inquantum dicitur obtemperare rationi, ideo secundum hanc distinctionem non incongrue diuidentur virtutes, & aliæ dicentur morales quæ appetitiuæ potentiæ animæ quodam modo perfectiui habitus sunt: aliæ intellectiuæ quæ in ipsa mente & intellectu vt perfectiones collocantur. Secundo autẽ in libro Philosophus cum iam in primo felicitatem proposuerit nobis tanquã sagittario signum, viam, & modum aperire incipit quo ipsum possimus attingere resoluendo diffinitionem felicitatis secũdũ eas partes quæ declaratione indigere vidẽtur, sed cũ in tali diffinitione sumpta sit virtus tanquam præcipua pars, & ea sit præcipuum mediũ quæ nos ad talẽ felicitatẽ perducit, merito Philosophus incipit tradere doctrinam de ipsis virtutibus, sumpta prius diuisione earum secundum potentias animæ, vt ante diximus. Incipit autẽ à moralibus. i. à notioribus nobis, vt seruetur modus doctrinæ, & primo quærit non si sit virtus cũ id iam patere videatur: præsertim cum antea ostẽsum sit esse felicitatẽ, & esse operationẽ secundũ virtutẽ, sed quærit à quo oriatur vel proueniat virtus, & ostẽdit ꝙ virtutes morum non sunt in nobis à natura, nec fiunt præter naturã: sed sumus nos ad illas suscipiendas apti,

& generantur in nobis ex consuetudine bene operandi,& frequẽtatis actibus studiosis, vt enim ex consuetudine bene citharizandi boni euadimus citharœdi: sic ex consuetudine operandi stũdiose euadimus studiosi,& ex singulis operationibus bonis frequentius repetitis singulæ generantur virtutes in nobis, vt temperantia temperatis operationibus, & sic de aliis. Sic igitur potentia insita nobis est principium effectiuum,& operatio instrumentum, vt ita loquar, quoddam quo possumus nobis studiosum acquirere, & producere operationem perfectam secundum talem habitum. Addit postea Philosophus quòd significatio habituum sumitur ex dolore, aut voluptate quæ sequitur actiones, & ꝙ moralis virtus versatur circa voluptates & dolores. Post hæc philosophus inuestigat diligenter quid sit ipsa virtus moralis,& demum assignat eius diffinitionem talem, Virtus est habitus electiuus consistens in mediocritate quæ est ad nos determinata ratione,& vt sapiens terminaret. Hæc diffinitio competit tantum morali virtuti: sed potest dari communis diffinitio vtrique virtuti, vt sit habitus bonus quem per operationes consequimur. Cõueniunt enim in his: sed differunt postea per illas particulas quæ adduntur, id est electiuus,& in mediocritate cõsistens & reliqua. Assignata diffinitione virtutis moralis philosophus incipit afferre summatim species eius, discurrendo breuiter per singulas virtutes morales, & adducendo fortitudinem, temperantiam, liberalitatẽ, magnificentiam, & cæteras alias,& ostendendo vnamquanque in mediocritate consistere, inter excessum. s. atque defectum, ex quo sequitur probatio quædam diffinitionis allatæ per inductionem, veluti temperantia est mediocritas inter intemperantiam,& insensibilitatem, fortitudo inter timiditatem & audaciam,& aliæ similiter: at istæ omnes sunt virtutes, illa vero extrema excessus vel defectus, ergo virtus est mediocritas inter excessum & defectum vt patet inductiue. Vlterius ostẽdit philosophus quomodo extrema opponantur medio,& quomodo cõtrarientur inter se,& alterum magis quàm alterũ opponi videtur medio, id est ꝙ virtus magis videtur propinqua esse vni quam alteri. non quia participet aliquid de illis, nam est forma simplex quæ dicitur medium per negationem extremorum, & nullo modo per participationem: sed quo ad nos, quia videtur habere minorẽ dissimilitudinem, & distãtiam ab vno quàm ab alio, vt liberalitas minus distare videtur à prodigalitate quàm ipsa auaritia. Postremo docet philosophus quonam pacto consequi vel attingere medium possumus duos afferendo modos, vnum ex parte nostra. nam si quis est pronus ad alterum extremorum quod percipietur ex voluptate aut dolore, tunc flectere ipsum in contrarium oportet: vt si quis sit procliuis ad auaritiam, declinet versus prodigalitatẽ, vt longius à delinquendo recedẽs medium inueniat. Alterũ modũ ex parte rei vel ipsorũ habituum, consideranda est enim cõditio ipsorũ habituum, & videndum vtrum extremorum magis opponatur medio, veluti auaritia magis distat à medio, & magis ei opponitur, ergo magis est recedendum ab illa, & omnino ab quocũque extremo quod magis aduersatur medio, & sic erit facilius medium ac rectũ ipsum attingere. Tertio in libro philosophus cum antea in genere virtutes attulisset breuiter eas tangendo & enumerando, vt diximus in secundo, consequens videbatur vt statim in specie,& particulariter de vnaquaque doceret virtute: sed præcedebat cõsideratio quædam de principiis operationum nostrarum, quæ erat multis de causis necessaria. Nã cum dictum fuerit à philosopho felicitatem à virtute proficisci, videre oportuit à qua nam causa fieret virtus, & cum ostensum sit in secũdo eam ex operationibus prouenire, rursus oportebat cõsiderare ex quibus orirentur operationes, vt fieret quasi resolutio quædã vsque ad prima principia, ex quibus oriũtur operationes, vnde postea generatur virtus à qua demũ proficiscitur ipsa felicitas, vt esset à primo ad vltimum ordinata cognitio. Accedebat præterea ꝙ oportebat philosophũ refellere opinionẽ quorundam qui dicebant virtutes esse in nostra potestate, non autem vitia, & ad hãc opinionẽ reprobandã requirebatur necessario principiorum doctrina quæ sunt causa nostrarum operationũ, & cõsequẽs ipsorum habituum, ita vt in nobis, & nostro arbitrio collocatum sit vitia vel virtutes acquirere. Acceperat præterea philosophus in definitone virtutis ipsam electionem quam declarare oportebat. Quare multis de causis, vt diximus hanc consideratiõe de principiis operationum nostrarum aggreditur philosophus, incipit autẽ tractare de principio sponte agendi: postea de consultatione tum de electione, quæ dicitur esse effectus cõsultationis proprie dictæ: demum de voluntate docet ea quæ necessaria sunt, declarando ista quatuor principia operationum nostrarum,& distinguendo ea inter se: quæ quidẽ principia sunt in nobis per quæ possumus ad arbitriũ nostrũ bene vel male operari. Vnde philosophus statim post hæc refellit opinionẽ eorum qui dicebãt virtutes tantum non autem vitia esse in nostra potestate collocata, ostendendo manifeste positum esse in nobis vtrumlibet. i. vitia vel virtutes acquirere cũ simus domini operationũ nostrarũ, ex quibus deinde ipsi habitus fiunt in nobis, post hæc incipit determinare particulariter de vnaquaque virtute & primo de fortitudine,& tẽperantia, quia sunt circa affectus cõmunes,& qui præcedunt actus externos, ideo doctrina etiã de habitibus qui sunt circa tales affectus precedere debet eã quæ est de habitibus qui se extendãt etiã ad externos actus, ideo incipit ab iis, simul etiã quia sunt quoquo modo istæ virtutes nobis notiores cũ versentur circa irã & cõcupiscẽtiam, qui duo affectus maxime percipiuntur à nobis. Incipiendũ est autẽ à magis notis nobis vt sæpius dictũ fuit, docet igitur de fortitudine, postea de tẽperãtia philosophus, ostendẽdo primo obiecta eorũ circa quæ

versantur, deinde actus & operationes ipsarum & proprietates, demum cõparat ipsa extrema, & talem ordinem seruat quasi in omnibus moralibus. Quarto autem in libro sequitur philosophus docere de aliis virtutibus, videlicet de liberalitate, & magnificentia, de magnanimitate, & innominata virtute, de mansuetudine, & de tribus mediocritatibus quæ dicuntur versari circa communem vitam, & conuersationem hominum in verbis & actibus, videlicet de veracitate seu de veritate vt ita loquar, & affabilitate seu amicitia quæ penuria nominum improprie appellantur talibus nominibus. Tertia est ipsa vrbanitas seu comitas. Postremo de verecũdia docet quã ostendit non esse virtutem cum non sit affectus, sed affectus, licet in iuuenibus signum quoddam bonæ indolis esse videatur, vt patet. Quinto in libro philosophus aggreditur doctrinã de ipsa iustitia quæ inter morales est virtus valde præclara, & miro quodã ordine procedit. Primo enim incipit generaliter, & in communi tractare de ipsa, deinde paulatim eam distinguit & aperit. Primo enim describit iustitiam in communi, similiter & iniustitiam: deinde quia multifariam iustitia dicitur, & etiam iniustitia, vt omnem confusionem tollat incipit eam diuidere, dicendo ꝙ quædam est iustitia legitima quæ tota dicitur virtus, & aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus constans, alia est iustitia quæ pars vel particularis dici solet, & est distincta virtus sicut aliæ virtutes, & primo declarat legitimam, & ostendit eam esse perfectam virtutem, & continere in se virtutes omnes morales, esséque idem re cum virtute tota, differre autem ratione. sumit deinde particularem iustitiam, & eam subdiuidit in distributiuam, & commutatiuam seu correptiuam commerciorum, & vtranque exactissime declarat, & primo distributiuam ostendendo eam esse mediocritatem secundum similitudinem rationis geometricam, vbi præcipue attenditur dignitas, & conditio personarum, deinde commutatiuam seu correctiuam commerciorum mediocritatem esse ostendit, præcipue secundum similitudinem rationis arithmeticam, quia respicit magis æqualitatem rerum quàm dignitatem vel conditionem personarum. Post hæc philosophus mouet quæstiones quasdam ad hanc materiam pertinentes, & eas soluit, & multas proprietates inquirit atque declarat quibus magis patefiat natura, vt ita loquar, iustitiæ. Affert deinde philosophus illam præclarissimam virtutẽ, quæ dicitur æquitas & bonitas, hęc videtur quodammodo esse iustitia quædam vel potius præter iustitiam virtus præclarior ipsa cum sit emendatiua iusti legitimi, & vir bonus, & æquus emendator eius in quo lex aut legislator deficit non sua forsitan culpa, sed natura atque varietate rerum, quæ non videtur lege omnino, & ad vnguem posse comprehendi. Postremo philosophus soluere videtur quæstionẽ vel dubitationem quandam antea motam, qua quærebatur vtrum quis sibiipsi iniuriam faciat, & ostendit quod non potest quis sponte sibi iniuriã facere, nec etiam iustitia proprie ad seipsum dicitur cũ sit ad alium, nisi per translationem & similitudinem quandam, & sic videtur tangere opinionem Platonis, qui iustitiam esse dicebat non modo ad alium: sed etiam ad seipsum cum tribuebatur cuique potentiæ quòd suum est ordine naturæ, id est imperium rationi, obedientia vero & obsecutio appetitui sensitiuo. Sextus deinde sequitur liber, in quo philosophus de virtutibus intellectiuis tradit doctrinã, & præsertim de ipsa prudẽtia quæ coniungitur cũ morali virtute, de qua cõsiderare necessarium erat cũ in definitione virtutis dictũ esset medium esse sumẽdum vt recta ratio, id est vt ipsa prudentia dictat, simul etiam considerandum erat de aliis habitibus intellectiuis, cum in fine primi libri diuisisset virtutes in morales, & intellectiuas secundum potentias animæ, & expleta doctrina virtutum moralium consequens erat vt de intellectiuis quæ restabant etiam doceret, præsertim cum earum cognitio ad perfectã cognitionem vtriusque felicitatis magnopere pertinere videatur. Actiua enim felicitas pręcipue ab ipsa prudentia, speculatiua vero à sapientia proficisci videtur. quare philosophus in hoc libro incipit resumere potentiam rationalẽ animæ, quam de virtutibus morum tractaturus in hunc locum distulerat, eámque primo duplicem esse declarat, id est vnam speculatiuam circa ea quæ aliter se habere non possunt. Aliam circa ea quæ possunt aliter se habere, in speculatiua ponit habitum principiorum qui dicitur intellectus, tum scientiam, & ipsam demum sapientiam, illa vero quæ versatur circa ea quæ possunt aliter se habere & fiunt à nobis, aut sunt agibilia, aut factibilia, & ipsa quoque aut actiua erit, aut factiua, & in actiua ponitur ipsa prudentia, in factiua vero ipsa ars. Congruum enim ac prope necessarium sibi videtur ponere principium actiuum esse diuersum à principio factiuo, diuersitate obiectorum circa quæ versantur. Aliud est enim obiectum factibile circa quod versatur ars, & aliud agibile circa quod versatur prudentia. Quare cum diuersa sint obiecta diuersi erunt habitus, & diuersæ potentiæ, sicut de speculatiua etiam potentia dicimus, & arguimus eam esse diuersam ab actiua vel factiua ex diuersitate obiectorum, quanuis eius diuersitas magis appareat, sic igitur quinque habitus intellectiui afferuntur ab ipso philosopho, videlicet prudentia, ars, intellectus, scientia, & ipsa sapientia, quorum vnumquemque philosophus diligenter declarat, afferendo definitiones eorum, & ea quæ competunt illis, & distinguendo eos inter sese: tres autem, vt diximus, in potentia seu mente speculatiua ponuntur, intellectus qui est habitus principiorum, & scientia quæ est habitus conclusionũ, & ipsa domina sapientia quæ est habitus constans ex vtrisque cum summa perfectione. Vnde à Philosopho dicitur esse intellectus simul, & scientia præstãtissimorum natura, in actiuo vero intellectu prout ipsa pruden-

tia, in factiuo vero ars, vt antea diximus. Post hæc Philosophus omissa arte, quia parum ad felicitem videtur conferre: omissa quoque scientia, & habitu principiorum quæ sapientia cōtineri videntur, deinceps loquitur potius de sapientia atque prudentia, quarum virtutum alia ad felicitatem speculatiuam, alia ad actiuam, vt sæpius diximus, maxime spectare videtur. Sumit autem ipsam prudentiam, & eam diuidit ostendendo quòd ea aut est ad vnum aut ad plures, & si ad plures, aut est domestica, aut ciuilis, & rursus ea quæ est ciuilis, aut est deliberatiua, & iudicialis, aut versatur circa condendas leges, & talis facultas prudentiáque ciuilis legum ferendarum obtinet locum architecturæ, vt manifeste ostendit Philosophus. Vlterius Philosophus affert quosdam alios habitus seu dispositiones mētis actiuæ, id est bonam consultationem sagacitatem atque sententiam, atque hæc omnia declarat, & ostendit esse aptitudines quasdam coniunctas cum ipsa prudentia. post hæc Philosophus mouet dubitationes quasdam ad sapientiam, & prudentiam pertinentes ad solutiones earum atque eius præsertim qua dicebatur has duas virtutes non esse necessarias sed superfluas, quia si adsint virtutes morales non est opus prudentia, vbi ostendit Philosophus quòd virtutes faciunt intentionem rectam ad finē bonum: sed executio fieri non potest sine prudentia, quæ est caput vel potius oculus in rebus agendis dirigens actiones nostras ad talem finem, & media optima inueniens atque ostendens quæ ad illum perducunt. Ostendit præterea virtutem moralē sine prudētia esse non posse, neque prudentiam sine virtutibus morum, quædam etiam dicit de ipsa sapientia valde præclara, & comparat eam cum prudentia, & simul soluit dubitationem quam antea de illis attulerat: quærendo vtra earum excellentior esset. Soluit igitur & ostendit sapientiam, & nobilitate, & dignitate anteponendam esse ipsi prudentiæ. Septimus deinde sequitur liber in quo Philosophus declaratis virtutibus tam moralibus quàm intellectiuis, de quibusdam habitibus seu dispositionibus determinare incipit, quæ, & si non sint proprie vitia vel virtutes, tamen sunt circa mores, aut fugienda, aut prosequenda, & ideo ad considerationem philosophi moralis pertinere videntur, fugienda autem talia sunt vt immanitas, quæ videtur esse quoddam prauum competens bestiali naturæ, & ideo feritas dicitur cui opponitur heroica virtus, sunt præterea incontinentia, & mollities, & his oppositæ dispositiones laudabiles, continentia videlicet atque constantia, de quibus Philosophus diligenter considerat, afferendo opiniones priscorum, & arguendo pro vtraque parte, & demum sententiam suam adducendo, vt continentiæ atque constantiæ natura magis illucescat. Has autē ostendit dispositiones esse laudabiles nondum tamen esse virtutes, fit enim pugna in homine continente inter appetitum, & rationem, & etiam in ipso continēte, verum si ratio superat appetitum sensitiuum tunc dicitur continens, sin superatur dicitur incontinens: sed in homine temperante non fit talis pugna, quia extemplo appetitus sensitiuus cedit rationi, in ipso quoque intemperante nulla contentio fit: quia statim ratio cedit appetitui. Post hæc Philosophus cum antea ostendisset omnem virtutem moralem versari circa voluptates vel dolores, & nouissime dixerit has esse obiecta continentiæ, & incontinentiæ, merito hanc materiam aggreditur afferendo more suo opiniones priscorum, & rationes eorundem, & solutiones, postremò ipsas distinguit, & ostendit quandam voluptatem esse bonam, quandam malam, quare dicere possumus quòd hæ duæ partes principalissime hoc in libro continentur, vna in qua Philosophus determinat de illis dispositionibus quas circa mores diximus fugiendas esse vel prosequendas, alia vero qua docet de voluptate, & dolore, considerans præcipue, vt sunt obiecta continentiæ, & incōtinentiæ, & supradictarum dispositionum, vt diximus. Octauo autem in libro Philosophus de amicitia tradit doctrinam, quia non sibi æquum esse videbatur, vt vir felix quem ipse his libris constituere primo intendit carere debeat amicis, & summa iucūditate priuari, quæ in vera amicitia inueniri solet. Præterea cum ad felicem virum pertineat beneficētia & liberalitate vti, cōgruum esse videtur, vt habeat amicos quibus ante alios largiri ac benefacere posit. Merito igitur de amicitia docet Philosophus afferendo in primis eius definitionem, Amicitia est beneuolētia mutua non latens, deinde diuidit in tres species in vtilem, voluptariam, & honestam secundum tria obiecta, videlicet vtile, iucundū, & honestum. Ostendit deinde in vnaquaque societate reperiri quodam modo amicitiam, demum concludit amicitiam honestam quæ est ob ipsam virtutem esse veram, & simpliciter, & proprie dictā amicitiam, & hanc tribuit viro felici, & studioso posthabitis aliis, ostendendo huic amicitiæ honestæ non modo honestatem, sed etiam vtilitatem atque iucunditatem inesse. Nonus deinde sequitur liber in quo Philosophus persistens in eadem doctrina de amicitia considerat multas proprietates quæ amicitiæ videntur competere, & primo determinat de conseruatione, & dissolutione amicitiæ, & actibus eiusdem, & de querelis quæ in amicitiis fiunt, & remediis earundē, declarat præterea beneuolentiam, concordiam, beneficentiam, & multa officia quæ ad amicitiam pertinent. Affert postremo quæstiones, tum ex parte amantis amici, tum ex parte eorum qui amantur, & solutiones earundem explicans omnia exactissime quæ in tali materia amicitię sibi videbantur cognitu necessaria. Decimum postremo Philosophus atque vltimū aggreditur librū, vt nos ad finem quem in primo proposuit libro per virtutes, & ea media quæ ostendit nobis quoad fieri potest perducat, & primo incipit tractare de voluptate cōsiderans eā nō vt est obiectū cōtinentiæ, aut incōtinentiæ, vt fecit in septimo: sed vt inueniat eam

quæ eſt annexa felicitati humanæ, de qua felicitate principaliter conſiderare intendit in hoc decimo libro, vt de ea re quæ eſt prima in intentione, & vltima in executione. Oſtendit igitur primo philoſophus hanc conſiderationem de voluptate eſſe neceſſariam, deinde affert opiniones antiquorum qui bonum vel ſummum bonum voluptatem eſſe dixerunt. Poſtea affert eas quæ dicebant voluptatem eſſe malum, hinc inde rationes adducens pro vtraque parte, demum in medium affert ſententiam ſuam qua oſtendit diuerſa eſſe ſpecie voluptates: ſicut ſunt etiam operationes cum quibus coniunguntur, quaſdam enim eſſe malas quaſdam bonas: malas autem, & turpes non eſſe appellādas voluptates, bonas vero habere gradus, & operationes perficere atque augere. Itaque ex dictis eius colligitur deſcriptio quædam voluptatis hoc pacto, voluptas eſt perfectio formalis accidentalis ipſius operationis quæ prouenit ex bona diſpoſitione potentiæ, & conuenientis obiecti, & ex hac definitione explicatur etiam illa quā in ſeptimo attulit, quod voluptas eſt operatio habitus qui eſt ſecundum naturā ſine impedimēto. Nam ibi dicit ꝙ eſt operatio, hic autem quod eſt perfectio operationis, & reuera voluptas videtur differre ab operatione ſecundum rationem, quia alia videtur eſſe ratio voluptatis, alia operationis. Idem tamen re dicitur eſſe cum ea: ſicut quidam affectus proprius dici ſolet eſſe idem cum ſubiecto ſuo, & non ſeparatur ab operatione niſi ratione, ſed qualis eſt operatio talis dicitur eſſe voluptas, & quanto operatio perfectior eſt tanto maior dicitur eſſe voluptas. De obſcœnis autem non loquimur, quia philoſophus non putat eas appellandas eſſe voluptates, cum ſint mixtæ atque impurę, & non ſint ſine impedimento, ſed illæ erunt veræ, & ſummæ voluptates, quæ perfectiſsimas & præſtabiliſſimas comitantur operationes, & ipſam omnino felicitatem. Poſt hæc philoſophus reſumit diffinitionem felicitatis quàm in primo libro propoſuit nobis repetens ſummatim nonnulla quæ antea dixerat, vt eius explicatio euidentior eſſet. & primo tractat de ea in communi, oſtēdens ꝙ eſt operatio per ſe expetibilis à virtute proueniens, & quod nō conſiſtit in ocio vel ludo, vt multi forſitan imperiti opinarentur. Deinde determinat de felicitate in ſpecie, nam cū ea ſit duplex contemplatiua videlicet, & actiua, incipit docere prius de contemplatiua, quia præſtantior eſt, & quia antea de ea parum tetigerat differens eius doctrinā in hunc decimum librum. itaque multis rationibus oſtendit contemplationem ſecūdum ſapientiam ſupremam eſſe felicitatem humanam, eámque ſimilem eſſe operationibus ſubſtantiarum ſeparatarum, atque ideo competere homini viuenti ſecundum virtutem mētis, & vita quadam à curis quæ plerunque mortales exagitant, & perturbationibus aliena. Comparat deinde philoſophus cōtemplatiuam felicitatem cum ipſa actiua quæ eſt operatio ſecundum prudentiam, & virtutem moralem, & multis rationibus contemplatiuam longe anteponit, non ꝙ actiua non ſit felicitas & ſummum bonum in genere ſuo, ſed comparata cum ipſa contemplatiua non parum eſt inferior illa huius philoſophi ſententia. itaque multis laudibus hanc contemplatiuam extollit, & oſtēdit virum ſapientem per talem operationem euadere chariſsimum deo, & quoquo modo, ſi dicere licet, per huiuſmodi contemplationem atque ea præſertim qua ipſum deum contemplatur coniungi cauſæ ſuæ, atque ex eo feliciſsimum euadere felicitate quidem humana quoad fieri in hac vita poteſt. Poſtremo autem loco philoſophus expleta iam doctrina de moribus cum eſſet ad politicam tranſiturus, cum qua & œconomica contineri videtur, attulit quandam partem quæ eſt quaſi connexio quædam cum libro ciuilium, vbi oſtendit non ſufficere hanc de moribus tradidiſſe, aut cognouiſſe doctrinam, ſed oportere executioni mandare atque in actionem deducere: hoc autem fieri poſſe ſi bona inſtitutio iuuenibus, & adoleſcentibus adſit, & etiam perſeueret, & hoc aſſequi poſſe ſi viuere aſſueſcant ſub legibus, aut publicis, aut priuatis, ſi publice non adhibeatur cura, quare oportere patresfamilias, & ciues qui vere ſint ciues aptos eſſe ad ferēdas leges. Sed quis hæc docere poteſt? & de hac facultate quæ ad ciuilem pertinet doctrinam tradere? Nam ii qui in repub. verſantur non ſunt ſatis ſufficientes, ſed multo minus ſufficientes videntur eſſe ſophiſtæ qui eam profitentur, quare hoc munus cum ſui maiores omiſerint ſe ſuſcepturum profitetur, vt tali doctrina in vita ciuili quoad fieri poteſt felix euadat, & ſufficiens ad ferendas leges, talem enim architectum appellare philoſophus ſolet, & eius facultatem architecturam, veluti præſtantiorem cæteris actiuis facultatibus, vt antea vidimus. Et hîc ſit finis decimi & vltimi libri Ethicorum.

PARISIIS,

EXCVDEBAT ANDREAS VVECHEL.

1555.